

TITUS LIVIUS

De la fundarea Romei

III

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

AU APĂRUT:

I. A. Lențman

Originea
creștinismului

Herodot

Istorii I

În colecția
„Pagini de istorie
universală”

I. Grămadă

Cruciadele

C. Mureșan

Focul ocrotit de ape

K. Kolobova
și E. Ozerețkaja

Cum trăiau vechii
greci

TITUS LIVIUS

DE LA FUNDAREA ROMEI

III

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

TITUS LIVIUS
DE LA FUNDAREA ROMEI
III

TITI LIVII PATAVINI

AB URBE CONDITA
LIBRI

TITUS LIVIUS

DE LA FUNDAREA
ROMEI

III

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

București — 1961

Traducerea din limba latină a fost făcută de :

Florica Demetrescu, cartea XXIV, cap. XLI — XLIX

Toma Vasilescu, cartea XXX, cap. XXXVII-XLV

Paul H. Popescu, epitomele la cărțile XI-XX, cărțile XXI-XXIII,
cartea XXIV, cap. I-XL, cărțile XXV-XXIX și
cartea XXX, cap. I-XXXVI.

Note : *Paul H. Popescu*

EPITOME
LA CĂRȚILE XI-XX

EPITOMA ¹ CĂRȚII XI

După ce consulul Fabius Gurges s-a războit fără succes cu samniții ² și în vreme ce senatul ținea sfat pentru a-i lua comanda, Fabius Maximus tatăl a rugat senatul să-l ierte pe fiul ³ său pentru rușinea înfrîngerii suferite, izbutind să înduioșeze senatorii în cel mai înalt grad, deoarece făgăduise că el va pleca în chip de legat al fiului său pentru a obține victoria. Într-adevăr, Fabius Maximus și-a ținut cuvîntul : consulul, ajutat și cu sfatul și cu vorba [de tatăl său], ^{3bis} i-a nimicit pe samniți, fiind sărbătorit cu purtarea în triumf. C. Pontius, comandantul suprem al samniților, i-a urmat carul de triumf [ca prizonier] ; [după triumf] i s-a tăiat capul cu securea.

Deoarece cetatea romană era bîntuită de ciumă, solii trimiși la Epidaurus, ca să aducă la Roma statuia lui Aesculapios ⁴, au adus pe vas, o dată cu statuia, și un șarpe care se urcase în vasul lor și despre care se credea că e tot o divinitate ⁵ ; acest șarpe a ieșit de pe vas pe insula Tibrului ; templul zeului Aesculapios chiar acolo s-a înălțat.

Fostul consul L. Postumius ⁶ a fost osîndit, deoarece pe vremea cînd era comandant de oaste și-a pus ostașii să-i lucreze ogoarele.

S-a reînnoit pentru a patra oară ⁷ tratatul de alianță cu samniții, în urma cererii acestora de a încheia pace cu romanii.

Consulul Curius Dentatus ⁸, după ce-i nimiceste pe samniți și îi învinge pe sabini care se răzvrătiseră împotriva romanilor, a primit supunerea acestora, fiindu-i acordat în două rînduri triumful. S-au întemeiat coloniile Castrum, Sena, Hadria. În acea vreme au fost numiți pentru prima oară *triumviri capitales* ⁹. Cu prilejul recensămîntului, care s-a încheiat cu o ceremonie religioasă, s-au numărat 272 000 cetățeni.

Din pricina poverilor datoriiilor, după conflicte grele și de lungă durată, plebeii au fost nevoiți, în cele din urmă, să se retragă pe Janiculum¹⁰; de acolo au fost readuși în Roma de dictatorul Q. Hortensius; acesta s-a stins din viață chiar în vremea dregătoriei sale. Această carte cuprinde și războiul dus de romani împotriva volsiniilor¹¹, ca și de cel împotriva lucanilor, când romanii găsiseră cu cale să sprijine cetatea Thurii împotriva acestora¹².

EPITOMA CĂRȚII XII

În urma uciderii solilor romani de către gallii senoni, romanii le-au declarat război. În acest război, praetorul L. Caecilius împreună cu legiunile sale au fost nimiciți de galli.

După ce flota romană a fost atacată de tarentini și prădată, duumvirul care comanda flota căzînd în luptă, împuterniciții senatului roman trimiși la Tarentum ca să se plîngă împotriva acestor acțiuni tihărești au fost [bruscați și] alungați¹³. Din această pricină, romanii au declarat război tarentinilor. Samniții s-au rupt de romani. În operațiile desfășurate împotriva samniților, și lucanilor, și bruttiilor și etruscilor, comandantii romani au izbîndit în cîteva lupte date.

Pyrrhus¹⁴, regele epiroților, a debarcat în Italia pentru a veni în sprijinul tarentinilor. O legiune campană trimisă în garnizoană la Rhegium, sub comanda lui Decius Vibellius, ocupă Rhegium, după care îi suprimă pe locuitori.

EPITOMA CĂRȚII XIII

Consulul Valerius Laevinus a avut o ciocnire cu Pyrrhus, în care acesta i-a biruit pe romani¹⁵, deoarece trupele romane s-au înspăimîntat de elefanții folosiți în luptă [de regele Epirului], romanii nefiind de fel obișnuiți cu acest soi de animale. După această bătălie, Pyrrhus luînd aminte la leșurile romanilor căzuți pe cîmpul de bătaie, constată că toți au murit cu fața către dușman. El porni apoi către Roma ca s-o cucerească, pustiind [totul în cale]. C. Fabricius, trimisul senatului însărcinat să trateze cu Pyrrhus răscumpărarea prizonierilor, a fost ispitit în zadar cu bani de regele Pyrrhus pentru a-și trăda patria. Prizonierii romani fură lăsați slobozi de Pyrrhus și trimiși la vatră fără nici un preț de răscumpărare.

Cineas, împuternicitul lui Pyrrhus, trimis la senatul roman, a cerut romanilor ca regele Epirului să fie primit în Roma pentru a încheia pace. După ce s-a hotărît să se ia în dezbateri această chestiune și să se decidă într-o ședință la care senatorii să fie prezenți într-un număr mai mare, Appius Claudius, care din pricina unei boli de ochi nu mai luase de multă vreme parte la consfăturile senatului, a venit în curie și în cuvîntarea rostită declară că trebuie să se refuze condițiile lui Pyrrhus.

Cn. Domitius e cel dintîi censor din rîndurile plebeilor care a făcut recensămîntul. S-au numărat cu acest prilej 287 222 de cetățeni ¹⁶.

Războiul cu Pyrrhus începînd din nou, bătălia s-a sfîrșit fără sorți de izbîndă pentru vreuna din tabere ¹⁷.

S-a reînnoit pentru a patra oară tratatul de alianță cu Carthagina ¹⁸. În vremea aceasta, un dezertor din armata lui Pyrrhus, fugind în tabăra consulului Fabricius, îi făgădui acestuia că-l va otrăvi pe Pyrrhus ; dezertorul a fost trimis înapoi, la Pyrrhus, aducîndu-i-se totodată la cunoștință acestuia toată uneltirea. În afară de aceste evenimente, sfîrșitul cărții cuprinde izbînzile romane cîștigate în luptele cu etruscii, lucanii, bruttii și samniții ¹⁹.

EPITOMA CĂRȚII XIV

Pyrrhus a debarcat în Sicilia ²⁰. Între semnele și arătările apărute la Roma, era și acesta : statuia lui Jupiter Capitolinul a fost lovită de trăsnet, căzîndu-i capul, care a fost găsit de haruspici.

Cu prilejul înrolării sub drapel a trupelor, Curius Dentatus e cel dintîi care le-a confiscat averea celor care nu au răspuns la chemarea sub arme. Curius Dentatus l-a biruit pe Pyrrhus în bătălia ²¹ care a avut loc după înapoierea acestuia din Sicilia și l-a alungat din Italia ²². Fabricius elimină din senat pe fostul consul P. Cornelius Rufinus, pentru că avea zece libre de argint lucrat. Cu prilejul recensămîntului făcut de censori, s-au numărat 271 234 de cetățeni ²³. Roma a încheiat un tratat de alianță cu Ptolemaeus ²⁴, regele Egiptului. Vestala Sextilia, condamnată pentru desfrîu, a fost îngropată de vie. S-au înființat coloniile Posidonia și Cosa.

Flota carthaginezilor vine în ajutorul Tarentului. Prin aceasta, Carthagina încalcă tratatul cu Roma. În afară de acest eveniment, cartea istorisește izbînzile romanilor dobîndite asupra lucanilor, samniților și bruttiilor ²⁵, precum și moartea regelui Pyrrhus.

EPITOMA CĂRȚII XV

După biruința asupra tarentinilor ²⁶, romanii le-au acordat acestora pacea și libertatea. Ostașii legiunii campane care ocupaseră [samavolnic] Rhegium, fiind siliți să se predea trupelor romane care i-au împresurat, au fost [judecați și condamnați la moarte], tăindu-li-se capul cu securea.

După ce o ceată de tineri i-au lovit pe solii locuitorilor din Apollonia trimiși la senatul roman, făptașii fură predați acestei cetăți.

După înfrîngerea în bătălie a picentinilor, romanii au încheiat pace cu ei.

Fură înființate noi colonii romane: Ariminum în Picenum și Beneventum în Samnium. Atunci s-au bătut pentru întâia oară monede romane de argint ²⁷.

În războiul împotriva umbrilor și sallentinilor, după înfrîngerea lor, aceștia au fost primiți sub ascultarea romană. Numărul quaestorilor romani este mărit la 8.

EPITOMA CĂRȚII XVI

Se arată [în această carte] istoricul Carthaginei, originea și începuturile acestui oraș. După aprinse discuții în curia romană între senatorii care susțineau o asemenea părere și cei care erau împotriva ei, senatul roman a hotărît să dea ajutor mamertinilor ²⁸ împotriva Carthaginei și a lui Hiero, tiranul Syracusei. Atunci armatele romane au trecut pentru întâia oară marea în Sicilia și au obținut o sumă de izbinzi asupra syracusanilor.

Hiero cerînd pacea, romanii i-au acordat-o. Cu prilejul recensămîntului populației romane făcut de către censori, s-au numărat 282 234 de cetățeni. În această vreme s-au desfășurat cele dintîi lupte de gladiatori [în circ], fiind date de către Decimus Junius Brutus în amintirea tatălui său răposat.

S-a întemeiat colonia romană Aesernia. [Tot în această carte] se mai vorbește și despre biruințele obținute de romani împotriva carthaginezilor și volsiniilor.

EPITOMA CĂRȚII XVII

Consulul roman Cnaeus Cornelius a fost înconjurat de flota carthaginezilor ²⁹ și, după ce acesta a fost chemat la întîlnire în vederea tratativelor, prin vicleșug a fost capturat de puni. Consu-

lul Caius Duilius a reușit să obțină o strălucită victorie asupra flotei cartagineze, el fiind cel dintâi comandant al armatei romane care a fost sărbătorit cu purtarea în triumf pentru o biruință obținută într-o bătălie navală³⁰. Datorită acestui fapt, i s-a acordat cinstea de a fi însoțit întotdeauna de un slujitor al statului, purtând înaintea-i o torță, ori de câte ori se întorcea de la cină, precum și un trîmbițaș care să-i cînte.

Consulul Lucius Cornelius a raportat o serie de izbînzi asupra sarzilor și corsilor răsculați în Sardinia și Corsica și împotriva lui Hanno, comandantul cartaginezilor. Consulul Atilius Calatinus³¹, conducînd armata romană fără prevedere, deși fusese înconjurat de cartaginezi, totuși a izbutit să se salveze datorită acțiunii îndrăznețe a tribunului militar Marcus Calpurnius, care, pornind în iureș cu 300 de ostași asupra armatei cartagineze, a atras asupra pîlcului său [tot grosul] oastei punice.

Hannibal, un comandant al flotei cartagineze, a fost răstignit de soldații săi deoarece fusese învins într-o bătălie navală.

Consulul Atilius Regulus a obținut biruința asupra flotei cartaginezilor într-o bătălie navală, după care a trecut cu armata Mediterana, debarcînd în Africa³².

EPITOMA CĂRȚII XVIII

Consulul Atilius Regulus, ajuns în Africa, a doborât un șarpe de o mărime nemaîntilnită, care răpusese numeroși ostași romani. În câteva ciocniri cu cartaginezii, Regulus a izbîndit asupra lor. Deoarece senatul roman nu i-a trimis un succesori, cu toate că el desfășurase pînă acum atît de bine operațiunile militare încît a fost mereu încununat de izbînzi, a trimis o dare de seamă senatului în care se plîngea că una din cauzele pentru care cerea să i se trimită cît mai neîntîrziat succesori la comandă, era faptul că mica lui țarină a fost părăsită de arendași [și nu are cine să-i lucreze pămîntul]. Regulus a fost însă pilduitor pedepsit de ursită, pentru că, fiind biruit în bătălie cu cartaginezii, a căzut prizonier în mîinile lui Xantippos, un comandant lacedemonian pe care l-au angajat cartaginezii [ca să lupte pentru ei].

Și flota romană a suferit un greu naufragiu, încît romanii au pierdut tot ce au cîștigat pînă acum în bătăliile navale și pe uscat³³.

Tiberius Coruncanius e cel dintii dintre plebei care a fost numit pontifex maximus³⁴.

Censorii Publius Sempronius Sophus și Marcus Valerius Maximus alcătuind lista senatorilor, au eliminat din rîndurile [membrilor] senatului 16 persoane ; tot ei au făcut și recensămîntul, numărîndu-se cu acest prilej 297 797 de cetățeni.

Carthagina îl trimite pe Regulus la Roma, la senat, ca să propună condițiile de pace, iar în cazul că nu o va putea obține, să trateze răscumpărarea prizonierilor romani. Regulus însă fusese obligat de carthaginezi să jure că dacă nu va obține răscumpărarea ostașilor romani căzuți prizonieri, se va întoarce la Carthagina. Ajuns la Roma, Regulus [nu numai că nu susține cererile Carthaginei], dar îi convinge pe romani să nu primească nici un fel de condiție de pace și să declare din nou război punilor. După aceasta, ca să-și respecte angajamentul, se înapoie la Carthagina. Ca urmare, carthaginezii l-au ucis în chinuri³⁵.

EPITOMA CĂRȚII XIX

Caecilius Metellus, pentru biruințele dobîndite asupra carthaginezilor, a fost sărbătorit cu purtarea într-un măreț triumf. Cu acest prilej, în alaiul triumfal au urmat [după carul de triumf al învingătorului] 13 comandanți carthaginezi și 120 elefanți. Consulul Claudius Pulcher pleacă la război împotriva carthaginezilor în pofida auspiciilor neprielnice, dînd poruncă să fie înecați puii sacri pentru că n-au vrut să mănînce.

Consulul a pierdut bătălia navală dată cu flota carthagineză. Chemat la Roma de către senat în vederea desemnării unui dictator, consulul Claudius îl numi [în această funcție] pe Claudius Glicia, din rîndurile celor mai de jos cetățeni. Acesta însă fu silit de patricieni să demisioneze din magistratură ; după aceea însă el asistă la spectacolele de circ îmbrăcat în toga praetexta.

Aulus Atilius Calatinus e cel dintii dictator roman care, în calitate de comandant suprem, a scos armata romană dincolo de [hotarele] Italiei. Roma și Carthagina fac schimb de prizonieri. Se întemeiază colonia Fregenae, precum și Brundisium în ținutul sallentin.

Censorii fac recensămîntul cetățenilor romani ; cu acest prilej se găsesc 241 212 de cetățeni.

Claudia — sora lui Publius Claudius, cel care fusese biruit în bătălie de carthaginezi din cauză că nu voise să țină seamă de opreliștea religioasă cînd auspiciile i-au fost neprielnice — pe cînd se întorcea de la jocurile de circ, pentru că a fost înghesuită de lume, a strigat : „Păcat că nu mai trăiește fratele meu ca să comande iarăși o flotă !“ Din această pricină a fost osîndită să plătească amendă.

Atunci fură aleși pentru întîia oară doi praetori ³⁰. Marele pontifice Caecilius Metellus îl opri pe consulul Aulus Postumius să plece la război pentru că era și flamin al lui Marte, neîncuviințîndu-i să lipsească de la îndatoririle sale preoțești.

Mai mulți comandanți romani cîștigară o sumă de izbînzi împotriva Carthaginei. Consulul Caius Lutatius a dobîndit cea mai strălucită biruință asupra punilor cu prilejul bătăliei navale de la Insulele Aegates ³⁷, unde a zdrobit flota carthagineză. Carthaginezii cerînd pace, li se acordă. Marele pontifice Caecilius Metellus salvează de la foc obiectele sacre de cult. Se înființează două noi triburi : Velina și Quirina.

EPITOMA CĂRȚII XX

Faliscii ridică armele împotriva romanilor, dar răzvrătirea lor e înăbușită după șase zile și se supun din nou Romei.

Se întemeiază colonia romană Spoletium. Romanii se războiesc pentru întîiași dată cu ligurii.

Sarzii și corsii ridicînd armele împotriva romanilor sînt supuși.

Vestala Tuccia a fost osîndită din pricina desfrîului.

Se declară război illyrilor pentru că au răpus pe unul dintre solii romanilor trimiși la ei ³⁸. După ce au fost biruiți în luptă, s-au supus Romei.

Numărul praetorilor romani s-a ridicat la patru ³⁹.

Gallii transalpini care năvăliseră în Italia au fost nimiciți în luptă. Umbla vorba atunci că poporul roman a înrolat sub drapel pentru acel război 300 000 de ostași romani și cu nume latin. Atunci, pentru întîia oară, oștile romane au trecut fluviul Padus și după cîteva bătălii trupele gallilor insubri sînt biruite, acești galli supunîndu-se apoi puterii romane ⁴⁰. Cu acest prilej consulul Marcus Claudius Marcellus îl doboară în luptă pe Viridomarus, căpetenia gallilor insubri, și depune în templul lui Jupiter *opima spolia*. Sînt aduși sub ascultare și histrii. De asemenea illyrii, după

ce s-au răsculat împotriva romanilor, au fost biruiți, recunoscînd stăpînirea romanilor.

Cu prilejul recensămîntului făcut de censori în două rînduri, s-a numărat întîia oară 270 713 de cetățeni, iar la a doua numărătoare s-au găsit...⁴¹. Libertii sînt repartizați în patru triburi : Esquilina, Palatina, Suburrana și Collina, pe cînd înainte erau împărțiți în toate triburile romane⁴². Censorul Caius Flaminius pavează Via Flaminia și ridică clădirea Circului Flaminius⁴³. S-au întemeiat coloniile romane Placentia și Cremona pe pămînturile cucerite de la galli.

CARTEA XXI

I Fie-mi îngăduit ca să-mi întocmesc în această parte a operei mele prefața, pe care cei mai mulți istorici o rînduiesc la începutul întregii lor opere¹; am să istorisesc războiul² pe care l-au purtat carthaginezii³, avînd în fruntea lor pe Hannibal⁴, împotriva romanilor, care război a fost cel mai memorabil din toate cîte s-au desfășurat vreodată⁵. Căci, pe de o parte, n-au existat vreodată cetăți sau popoare mai puternice ca acestea în mijloace de luptă, iar pe de altă parte, aceste state n-au avut niciodată atîtea forțe sau atîta tărie ca acum⁶. De astă dată, ele s-au măsurat în luptă întrebuițînd mijloace nu numai cunoscute de amîndouă taberele, dar chiar încercate de ele în cel dintîi război punic, iar sorții izbîndei au fost atît de schimbători și sfîrșitul războiului a fost atît de nehotărît, încît mai aproape de primejdie au fost biruitorii decît învinșii⁷. Chiar ura dintre cele două popoare a fost aproape mai mare decît forțele cu care s-au măsurat în luptă, romanii fiind îndîrjiți împotriva carthaginezilor, deoarece aceștia, cu toate că fuseseră înfrinți, totuși îndrăzniseră să ridice din nou armele împotriva romanilor biruitori; la rîndu-le, carthaginezii erau înverșunați împotriva romanilor, fiindcă erau încredințați că, după ce ei au fost înfrinți, romanii s-au purtat cu tiranie și lăcomie față de ei⁸.

A umblat chiar vorba că Hannibal, fiind în vîrstă cam de nouă ani și alintîndu-se ca orice copil pe lingă tatăl său Hamilcar⁹ ca, după încheierea războiului din Africa¹⁰, să-l ia și pe el în Hispania, pe cînd acesta, pentru a-și trece armata peste mare acolo, aducea cuvenitele jertfe, fu adus în fața altarelor și punînd mîna pe jertfe, se legă prin jurămint că va porni îndată ce va putea războiul împotriva poporului roman. Hamilcar, un om cu un curaj neobișnuit, era zbuciumat de pierderea Siciliei și Sardiniei, „căci și Sicilia fusese dată romanilor, punii pierzîndu-și prea repede nădejdea că vor mai cîștiga vreo biruință, și Sardinia le fu-

sese luată prin vicleșug, în timpul răscoalei din Africa, de romani, impunându-li-se pe deasupra și plata unui tribut“¹¹.

II Hamilcar, frământat de asemenea griji îndată după pacea proaspătă a punilor cu romanii, așa fel s-a purtat în războiul din Africa, vreme de cinci ani, și apoi și în Hispania, vreme de 9 ani, măbind puterea Carthaginei, încît se învedera că în mintea lui urzea dezlănțuirea unui război mult mai grozav decît cel pe care îl purta și că dacă ar fi avut zile mai multe, Carthagina ar fi ridicat chiar sub conducerea lui armele împotriva Romei, pe care le-a ridicat totuși, pornind războiul cînd l-a avut în frunte pe Hannibal.

Și moartea lui Hamilcar, la vreme foarte potrivită [pentru romani], și faptul că Hannibal era copil au amînat dezlănțuirea războiului. Vreme cam de opt ani, adică răstimpul dintre cîrmuirea Carthaginei de către tatăl său și pînă cînd aceasta a ajuns în mîna fiului acestuia, comanda supremă a statului carthaginez a avut-o Hasdrubal¹²; pe acesta Hamilcar și l-a făcut ginere pentru însușirile lui deosebite sufletești, iar datorită acestui fapt el puse mîna pe putere în Carthagina, de bună seamă în pofida voinței aristocraților, fiind sprijinit de facțiunea barcinilor¹³, a cărei înrîurire asupra poporului și armatei era destul de însemnată. Hasdrubal, întrebuintînd mai degrabă iscusința sa politică decît forța, a mărit statul carthaginez prin legături de ospetie cu regișorii¹⁴ și a atras de partea Carthaginei numeroase noroade mai mult prin prietenia cu conducătorii lor¹⁵ decît prin puterea armelor și prin război. Cu toate acestea, el n-a ajuns să se bucure de pace și tihnă: un barbar¹⁶ oarecare, înverșunat împotriva lui Hasdrubal pentru că îi ucisese stăpînul, l-a răpus în văzul lumii. Prins de cei dimprejur, barbarul avea o înfățișare de parcă ar fi izbutit să scape cu viața; chiar în toiul cumplitelor cazne, ucigașul și-a păstrat același chip, încît a arătat o față de om care rîde, deoarece bucuria [uciderei lui Hasdrubal] îi înăbușea durerile.

Cu acest Hasdrubal, care fusese mare meșter în a ațîța, a atrage populațiile și a le supune puterii sale, poporul roman reînnoie tratatul de alianță, hotărînd ca hotarul celor două state să fie fluviul Hiberus¹⁷ și să se respecte libertatea saguntinilor¹⁸ care se găseau la mijlocul lor.

III Numaidecît tînărul Hannibal a fost adus în *praetorium*¹⁹ și proclamat comandant suprem în locul lui Hasdrubal; toți în-

tr-un glas au încuviințat aceasta prin uriașe strigăte. E un fapt neîndoielnic că și dragostea de care se bucura în ochii norodului de jos l-a ridicat pînă la comanda supremă a armatei carthagineze, [dar și senatul l-a sprijinit]²⁰. Hasdrubal îl chemase la sine printr-o scrisoare pe Hannibal cînd era abia un flăcăiandru, și faptul acesta fusese dezbătut și în senat²¹. Fiindcă barcinii se străduiau să-l deprindă pe Hannibal cu rostul războiului și să-l lase să continue opera tatălui său, Hanno²², căpetenia celeilalte facțiuni, le spuse : „Deși mi se pare că Hasdrubal cere un lucru drept, totuși sînt de părere că nu trebuie să i se încuviințeze ceea ce cere“. Fiindcă atrăsese atenția tuturor, uimindu-i printr-o părere atît de echivocă, Hanno continuă : „Oare ne temem noi că fiul lui Hamilcar va avea prea tîrziu sub ochi o putere nemăsurată și imaginea tronului tatălui său, cîtă vreme armatele noastre au fost lăsate sub ascultarea ginerelui său, întocmai ca o moștenire, și că noi vom fi prea devreme sclavii lui Hannibal, fiul lui Hamilcar ? Eu sînt de părere să-l ținem mai departe acasă pe acest tînăr, sub ascultarea legilor și sub îndrumarea demnitarilor cetății, pentru a învăța să trăiască deopotrivă cu ceilalți, ca nu cumva acest slab foc să încingă cîndva un pîrjol uriaș !“

IV Puțini carthaginezi, însă aproape cei mai de vază, erau de părerea lui Hanno. Dar așa cum se întîmplă întotdeauna, majoritatea i-a înfrînt pe cei mai buni²³ : Hannibal a fost trimis în Spania. Îndată ce a ajuns acolo, el a izbutit să atragă de partea sa întreaga armată. Vechilor ostași li se părea că în rîndurile lor s-a întors un Hamilcar întinerit, găsind în ființa lui aceeași strășnicie și același foc în priviri, aceleași trăsături ale feței, aceeași înfățișare. Dar în scurtă vreme Hannibal a făcut ca faima tatălui său să însemne foarte puțin față de a sa pentru cîștigarea dragostei trupelor. Niciînd n-a fost pe lume o ființă mai bine înzestrată cu însușiri atît de felurite — și de a asculta, și de a porunci. De aceea, cu anevoință ți-ai putea da seama cui era el mai drag : comandantului sau ostașilor ? De altfel nici Hasdrubal nu avea preferințe pentru vreun altul căruia să-i dea vreo însărcinare de căpetenie, mai ales atunci cînd era nevoie să se întreprindă vreo acțiune cu strășnicie și iscusință, și nici ostașii nu se încredeau sau se încumetau la vreo faptă sub vreun alt comandant. Cînd înfrunța primejdiile, Hannibal era cel mai cutezător dintre toți, iar în toiul pericolelor dovedea cea mai mare chibzuință. Nu-i isto-vea nici un fel de trudă trupul și, de asemenea, nimic nu putea

să-i încovoiaie nici sufletul. Hannibal era deopotrivă de răbdător și la frig și la arșiță, cumpătat la mâncare și băutură, după care nu jinduia niciodată, ci numai atît cît îi cereau nevoile firești, și nu plăcerile. Pentru veghe și somn nu mai ținea seamă că e zi sau noapte; numai după ce-și termina treburile Hannibal hărăzea odihnei ceea ce îi mai rămînea din timp: însă nici aceea, în așternut moale și în tăcere [desăvîrșită]. Mulți l-au văzut pe Hannibal odihnindu-se adesea pe pămîntul gol, acoperit numai cu o manta ostășească, în mijlocul străjilor, la posturile de veghe. În ce privește veșmintele, Hannibal nu se deosebea prin nimic de cei deopotrivă cu el în rang. El era îndeobște cunoscut după armele și caii săi. Era de departe cel mai bun și dintre călăreți, și dintre pedestrași. La luptă pornea întotdeauna cel dintîi și ieșea din încăierare cel din urmă²⁴.

Aceste însușiri atît de deosebite ale lui Hannibal erau precum-pănite de cusururi la fel de mari: era neomenos de crud, în ființa lui sălășluind o perfidie mai mult decît punică²⁵; pentru el nu exista nici un adevăr, nimic sfînt. El n-avea teamă nici de zei, nu respecta nici un jurămînt, nici o opreliște din partea credinței.

Înzestrat cu aceste însușiri și bune și rele, Hannibal a slujit timp de trei ani sub comanda lui Hasdrubal, nelăsînd deoparte nici o faptă care trebuia prevăzută sau săvîrșită de un viitor mare comandant.

V Dar din ziua în care Hannibal a fost numit comandant, ca și cum i s-ar fi încredințat Italia ca provincie a sa, precum și războiul cu romanii [ca o sarcină deosebită], a socotit că nu trebuie să mai piardă o clipă cu amînarea lui. De aceea, ca nu cumva întîrziind să fie surprins de vreo lovitură, așa cum i s-a întîmplat tatălui său, Hamilcar, și mai apoi lui Hasdrubal, Hannibal a hotărît să pornească războiul împotriva saguntinilor. Pentru a împresura cetatea Saguntum, și-a condus oastea, mai întîi, în ținutul olcazilor²⁶ (acest neam de dincolo de Hiberus era în bună parte sub înrîurirea carthaginezilor, însă nu li se supusese acestora în întregime), fiindcă, neîndoios, dacă el ar fi atacat direct Saguntum s-ar fi pus în mișcare și armatele romane²⁷. De aceea el a lăsat să se creadă că nu s-a îndreptat către Saguntum, ci că a fost împins la acest război, prin firea lucrurilor, în urma supunerii populațiilor învecinate și alipirii ținuturilor lor la Carthagina²⁸. Astfel Hannibal cucerește, distruge și jefuiește Cartala, un oraș bogat, capitala

acelui norod ; stăpînite de frică, s-au supus și cetățile mai puțin însemnate ale olcașilor, plătind tribut²⁹ Carthaginei. Oastea punică biruitoare, încărcată de prăzi, a fost dusă în tabăra de iarnă din Carthagina Nouă. Acolo Hannibal și-a petrecut vremea împărțind cu dărnicie prăzile de război ostașilor săi și plătind pînă la ultimul ban solda ostașilor și pentru trecut ; în felul acesta, el i-a atras sufletește de partea sa pe toți concetățenii și pe toți aliații.

La începutul primăverii³⁰, Hannibal a pornit războiul împotriva vaccaeilor³¹. El a cucerit prin asalt orașele acestora, Hermandica și Arbocala. Arbocala a fost apărată multă vreme datorită și vitejei, dar și mulțimii locuitorilor. Fugarii din Hermandica, uniți cu locuitorii surghiuniți din ținutul olcașilor — norodul înfrînt în vara trecută de puni —, îi răzvrătesc și pe carpetani³² și atacă nu departe de fluviul Tagus³³, stîmînd mare învălmășeală, oastea lui Hannibal, încărcată de prăzi, cînd se întorcea din regiunile vaccaeilor. Hannibal s-a stăpînit să se năpustească la luptă asupra lor. După ce și-a așezat tabăra pe malul fluviului, atunci cînd a băgat de seamă că în partea vrăjmașului s-a așternut liniște și tăcere a trecut fluviul prin vad. Apoi, după ce și-a întărit pozițiile sale, le-a lăsat într-adins un loc slobod de trecere, hotărînd să-i atace pe dușmani în momentul cînd vor întreprinde trecerea. A dat instrucțiuni călăreților³⁴ săi ca să pornească în iureș asupra coloanelor vrăjmașe după ce le vor vedea intrate în apă și ocupate cu trecerea, iar pe mal își așează elefanții (Hannibal avea cu el și 40 de elefanți). Au fost acolo ca la 100 000 de carpetani, laolaltă cu rămășițele olcașilor și vaccaeilor ; de bună seamă, această oaste ar fi fost nebiruită dacă bătălia s-ar fi desfășurat în cîmp deschis. De aceea, aceștia, și plini de semeție prin firea lor, și bizuindu-se pe puhoiul lor mare, fiindcă erau încredințați că punii de teamă s-au retras și că le întîrzie izbînda numai fluviul care îi desparte de dușmani, scot strigăte de luptă ici și colo, fără porunca cuiva, și dau năvală în apele fluviului, pe unde îi venea fiecăruia mai la îndemînă. Dar și de pe celălalt mal al fluviului Hannibal a trimis împotriva acestora numeroase pîlcuri de călăreți. Ciocnirea a avut loc în mijlocul albiei Tagului, unde lupta n-a mai fost deopotrivă, deoarece pedestrașii, șovăielnici și puțin încrezători în vad, puteau fi răsturnați de un călăreț, chiar neînarmat, care și-ar fi mînat orbește calul, pe cînd călăreții puni, înțepenii bine pe cal și nestînjiți în mînuirea armelor de vîltoare, erau în măsură să lupte și de aproape și de departe. O mare parte dintre carpetani au fost înghițiți de adîncuri ; alții, tîrîți de vîrtejul repede al fluviului pînă unde se găseau pu-

nii, au fost stâlciți de elefanți, iar asupra celor din urmă șiruri care putuseră să se retragă mai ferite pe malul lor, pe cînd se strîngeau la un loc, căutînd să se reculeagă după această felurită buimăceală, Hannibal, trecînd fluviul, a tăbărit asupra lor cu oastea rînduită în formație pătrată, înainte ca ei să-și fi revenit în fire după o atît de mare spaimă. El a izbutit să-i pună pe fugă de pe malul lor, iar după ce le-a trecut satele și ogoarele prin foc și sabie, la cîteva zile a primit supunerea carpetanilor. Acum întregul ținut de dincolo de Hiberus aparținea carthaginezilor, în afară de cetatea Saguntum.

VI Cu saguntinii Hannibal încă nu începuse războiul, însă pricinii de război existau : saguntinii aveau nenumărate ciocniri cu vecinii lor, mai ales cu turdetanii³⁵. Dar, de vreme ce era la fața locului însuși acela care urzea aceste vrajbe și ieșea limpede în vileag că nu se caută să se recurgă la calea dreptății, ci la violență, saguntinii și-au trimis solii lor la Roma, ca să ceară sprijin pentru un război care, fără doar și poate, amenința să izbucnească.

La Roma erau atunci consuli P. Cornelius Scipio și Ti. Sempronius Longus³⁶. După ce au fost introduși în senat solii saguntinilor și consulii romani au făcut o dare de seamă asupra situației din republică, s-a găsit de cuviință că trebuie să se trimită împuțerniciți în Spania, pentru a cerceta la fața locului situația aliaților ; dacă împuțerniciții Romei vor găsi cu cale, ei să-i aducă la cunoștință lui Hannibal că trebuie să se ferească de a-i ataca pe saguntini, aliații poporului roman, și apoi să treacă în Africa, la Carthagina, unde să aducă la cunoștință plîngerile aliaților poporului roman.

Abia se hotărîse alcătuirea acestei solii, dar care încă nu ajunsese să plece, cînd, în pofida oricărei așteptări, a și venit la Roma știre că Saguntum a început să fie asediat. Atunci s-a făcut în senat o dare de seamă privitoare la întreaga stare de lucruri. Unii senatori erau de părere să li se încredințeze consulilor Spania și Africa, ca să se ducă războiul și pe mare și pe uscat, alți senatori însă stăruiau pentru dezlănțuirea unui război numai în Spania și numai împotriva lui Hannibal. Mai erau și unii care susțineau să nu se meargă la voia întîmplării cu o campanie atît de uriașă, ci să se aștepte întoarcerea împuțerniciților romani din Spania. S-a ajuns la această părere, fiindcă dintre toate părea cea mai sigură ; și atunci au fost trimiși fără zăbavă, ca împuțerniciți romani, P. Valerius Flaccus și Q. Baebius Tamphilus, la Hannibal la Saguntum, iar de acolo la Carthagina, și în cazul că Hannibal nu

curmă războiul să ceară pedepsirea comandantului însuși pentru călcarea tratatului.

VII În timp ce la Roma se fac asemenea pregătiri și se țin consfătuiri, cetatea Saguntum era asediată de Hannibal cu cea mai mare strășnicie. Această cetate era de departe cea mai bogată și înfloritoare [dintre toate orașele] de dincolo de Hiberus, fiind așezată cam la o mie de pași departe de mare. Se spune că saguntinii ar fi de obârșie din insula Zacynthos³⁷, și că s-au amestecat cu ei chiar unii din neamul rutulilor din Ardea³⁸. În scurtă vreme îi sporise foarte mult puterea prin bogățiile fără număr, dobândite fie prin comerțul pe mare, fie prin roadele pământului, fie prin creșterea populației, fie prin respectarea cu sfințenie a legăturilor de prietenie și de alianță cu romanii, pe care le-au păstrat neștirbite pînă la pieirea lor.

Hannibal, trecînd hotarele [saguntinilor] cu oastea sa vrăjmașă, după ce le-a pustiit în lung și în lat holdele și satele pe unde a trecut, le atacă orașul din trei părți deodată. Un colț al zidurilor cetății dădea către o vale mai largă și mai deschisă față de celelalte din jur. Spre această vale a hotărît Hannibal să-și împingă vineiele³⁹, cu ajutorul cărora să-și poată alătura berbecele de ziduri. Însă, după cum locul ales fusese cît se poate de potrivit pentru împingerea vineiilor cînd acestea erau departe de zidurile cetății, în aceeași măsură însă acțiunea începută n-a fost de nici un folos atunci cînd s-a ajuns la sfîrșitul acestei întreprinderi : pe de o parte, un turn uriaș domina întreaga împrejurime, iar acolo, fiindcă locul era foarte primejdut, zidul cetății fusese întărit și ridicat peste măsură mai mult ca în orice altă parte, iar pe de altă parte, tineretul saguntin, ales numai unul și unul, unde se ivea primejdia și temerea mai mare, acolo se împotrivea cu un și mai strașnic avînt. Chiar de la început saguntinii i-au dat peste cap pe puni numai cu arme de aruncat. Ei nu-i slăbeau o clipă pe puni, neîngăduindu-le să-și întărească pozițiile. Apoi saguntinii îi înfruntau pe dușmani nu numai încăierîndu-se cu ei în fața zidurilor și turnului, ci porneau cu un nestăvilit avînt și asupra posturilor și lucrărilor vrăjmașe. Negreșit, însă că, în asemenea ciocniri și învălmășeli, nu cădeau mai mulți saguntini decît puni. Odată, cînd însuși Hannibal s-a apropiat cu prea mare nesocotință de ziduri, o lance saguntină i-a străpuns coapsa, rănindu-l grav. În jurul lui s-a iscat atîta fugă și buimăceală, încît punii erau cît pe-aci să părăsească lucrările de întărire și vineiele.

VIII Apoi, vreme de cîteva zile pînă cînd s-a vindecat rana lui Hannibal, a fost mai mult o împresurare decît un asalt. În acest răstimp, cu toate că n-au mai fost ciocniri, punii totuși nu au încetat nici o clipă pregătirea lucrărilor și întăriturilor. De aceea, bătălia a izbucnit din nou cu o înverșunare mai mare pe întreg frontul, din mai multe părți deodată; cu toate că unele locuri nu erau prielnice lucrărilor de împresurare, vineiele și berbecii au început să fie puse în mișcare și alăturate de ziduri. Punii erau mult mai presus de saguntini numericește (pe bună dreptate se crede că Hannibal a avut acolo 150 000 de ostași sub arme). Împresurații erau nevoiți să-și împartă forțele în mai multe părți, pentru a-și apăra toate pozițiile și a respinge asalturile dezlănțuite deodată în mai multe locuri; de aceea ei nu le puteau face față, nefiind destui. Acum zidurile Saguntului începură să fie izbite cu berbecii și fuseseră năruite în mai multe părți. Printr-o largă spărtură în zid, orașul rămăsese fără apărare. Apoi încă trei turnuri și cu întregul zid dintre ele s-au prăvălit deodată cu un groaznic huiet. Punii fuseseră încredințați că o dată cu prăbușirea acestui zid au și pus mîna pe cetate; acolo, ostașii s-au înclăștat în luptă pe viață și pe moarte, ca și cum zidul ar fi ocrotit deopotrivă amîndouă taberele. În acest loc, bătălia nu se desfășura de-a valma, așa cum se obișnuiește cu prilejul asedierii cetăților, dacă una din tabere oferă cumva acest prilej, ci se orînduieră adevărate linii de bătaie, ca pe un șes larg deschis, între casele orașului și zidul năruit, fiind despărțite între ele doar printr-un mic gol. Pe unii nădejdea biruinței îi însuflețește, celorlalți deznădejdea le copleșește sufletele. În vreme ce punii aproape sînt convinși că dacă mai fac o mică efortare au și pus stăpînire pe cetate, saguntinii își așază trupurile pavază în fața patriei lor cu zidurile năruite și nici unul nu dă un pas înapoi, pentru ca vrăjmașii să nu le ocupe locurile părăsite de ei. De aceea, cu cît lupta era mai crîncenă și învălmășeala între cei doi potrivnici mai aprigă, cu atît și numărul răniților creștea, fiindcă lăncile aruncate loveau în plin scuturile și trupurile luptătorilor. Saguntinii aveau o lance de aruncat numită *phalarica*, din lemn de brad, cu tot corpul și mînerul rotunjit, în afară de vîrfurile ei unde era fierul; aici ea era pătrată întocmai ca la sulia romană, fiind învelită de jur-împrejur cu cîlți și unsă cu smoală. Fierul acestei arme avea o lungime de trei picioare, astfel încît putea străpunge trupul cu arme cu tot⁴⁰. Dar mai ales, chiar dacă această armă ar fi rămas înfiptă și n-ar fi străpuns trupul, vîra spaima în cel lovit, deoarece fiind aruncată

cu șomoigul de cîlți aprinși la mijloc, care se înteteau și mai tare datorită mișcării, ostașul era nevoit să arunce jos scutul, ca să nu ardă și el, și, fiind lipsit de pavază, era expus loviturilor următoare.

IX Fiindcă multă vreme lupta a fost fără sorti de izbîndă pentru vreuna din tabere și deoarece saguntinilor le crescuse avîntul datorită faptului că, mai presus de orice nădejde, ei izbutiseră să se împotrivescă vrăjmașului, iar Hannibal se socotea ca un învins de vreme ce nu izbutise să-i răzbească pe dușmani, deodată locuitorii orașului scot năpraznice strigăte și-i izgonesc pe puni tot prin deschizătura zidului spart ; apoi ei stîrnesc zăpăceala și pun în neorînduială șirurile armatei carthagineze ce începe să șovăie, împiedicîndu-se unele de altele ; în cele din urmă, saguntinii îi fugăresc pe vrăjmași și îi risipesc, alungîndu-i pînă în tabăra lor.

În vremea aceasta s-a dat de știre că au sosit la Saguntum împuterniciții Romei. În calea acestora, la țărnul mării, au ieșit trimișii lui Hannibal care le-au spus romanilor să nu se încumete să vină pînă la el, străbătînd prin mijlocul atîtor noroade înarmate și atît de înverșunate și de sălbaticе, și că el, din pricina situației deosebit de primejdioase, n-are vreme să stea de vorbă cu împuterniciții Romei. Ieșea limpede în vileag că dacă împuterniciții romani nu vor fi primiți de el, vor fi nevoiți să se ducă numai-decît la Carthagina. De aceea, Hannibal trimite înainte o dare de seamă și ștafete la fruntașii facțiunii barcine, pentru ca partizanii săi să pregătească terenul ca nu cumva cealaltă tabără să fie în măsură a-i da satisfacție poporului roman.

X De aceea, solia romană, cu toate că a fost primită în senat și ascultată, a fost în zadar și fără rost trimisă la Carthagina. Singur Hanno a susținut, împotriva întregului senat punic, păstrarea tratatului cu romanii, fiind ascultat într-o deplină tăcere, datorită autorității sale, deși senatorii nu îi împărtășeau de fel vederile⁴¹. În cuvîntarea rostită, Hanno luînd pe zeii ca martori și ocrotitori ai tratatelor, rugă senatul să bage de seamă ca o dată cu războiul cu Saguntum să nu se încingă războiul și cu romanii : „el i-a povățuit, și le spusese și mai înainte, să nu-l trimită pe vlăstarul lui Hamilcar la armata din Spania ; nici sufletul, nici neamul lui Hamilcar nu-și găsesc alinare, și cîtă vreme va curge sînge în vinele barcinilor sau va dăinui numele acestora, tratatul cu romanii nu va rămîne în picioare neștirbit.

«Voi ați trimis la armată pe acest tânăr care arde de pofta neșăioasă a domniei și care, urmărind numai această țintă, sprijinit pe puterea armelor și a oștilor carthagineze, o să poarte războaie după războaie, dându-i chiar voi înșivă prilejul de a ațîța focul. Așadar, voi înșivă ați fost aceia care ați întreținut acest foc în care vă mistuiți acum ! Oștile voastre au înconjurat Saguntum de unde, potrivit condițiilor tratatului, sînt îndepărtate. Pentru aceasta, în curînd legiunile romane vor înconjura Carthagina, avînd călăuze pe aceiași zei cu ajutorul cărora romanii s-au răzbunat asupra noastră, cu prilejul războiului trecut, pentru încălcarea tratatelor. Oare nu vă dați seama cine e dușmanul vostru, cine sînteți voi și ce situație are fiecare din cele două popoare ? Hannibal, prea cumsecadele vostru comandant, n-a îngăduit să intre pe poarta taberei lui militare niște soli veniți din partea aliaților și în numele aliaților, încălcînd dreptul ginților⁴² ; totuși, împuterniciții romani, izgoniți de Hannibal de acolo unde nici măcar trimișii vrăjmașilor nu sînt oprîți a-și spune cuvîntul, vi s-au înfățișat acum vouă ! Potrivit tratatului, ei cer respectarea condițiilor încheiate. Și pentru ca să nu apese asupra statului carthaginez povara înșelării buneicredințe, romanii cer să le fie predat făptașul greșelii și vinovatul nelegiuirii săvîrșite. Se știe că romanii cu cît acționează mai calm cu atît încep mai domol, dar după ce vor începe, tare mă tem că se vor înverșuna mergînd pînă la capăt ! Perinde-vi-se prin fața ochilor înfrîngerile voastre de la Insulele Aegates⁴³ și de la Eryx⁴⁴ pe care le-ați suferit și pe mare și pe uscat vreme de 24 de ani. Însă atunci nu era în fruntea voastră copilandrul ăsta, ci tatăl său, Hamilcar însuși, un al doilea Marte, cum vor să-i spună aceștia^{44 bis}. Dar și atunci tot noi am fost aceia care nu ne ferisem să ne atingem de Tarentum, adică de Italia, potrivit condițiilor tratatului, întocmai cum acum nu ne ferim să ne atingem de Saguntum. De aceea zeii au fost aceia care i-au biruit pe oameni, pentru că, în ciuda vorbăriei asupra temeiului care din cele două popoare a călcat îndatoririle învoielii, sfîrșitul războiului, întocmai ca un judecător nepărtinitor, a dat biruința aceluia popor care avea și dreptatea de partea lui ! Acum Hannibal alătură de Carthagina însăși turnurile și vineiele, și zdruncină cu izbituri de berbeci zidurile Carthaginei ! Pe capetele voastre vor cădea dărîmăturile Saguntului (o, de-aș fi prooroc mincinos !) și războiul început cu saguntinii vom fi nevoiți să-l purtăm cu romanii ! — Va să zică, atunci să-l predăm pe Hannibal romanilor ?, va spune cineva. Eu îmi dau prea bine seama că din pricina vrăj-

mășiei dintre părinții noștri, autoritatea mea atîrnă puțin în cumpănă față de a lui ; însă tare m-am bucurat cînd am aflat că Hamilcar s-a stins din viață, fiindcă, dacă ar mai fi viețuit, și acum am avea război cu romanii ; dar și pe acest tînăr îl urăsc și-l disprețuiesc întocmai ca pe furia și pe făclia cu care se dă foc acestui război ! Sînt de părere că Hannibal trebuie să fie nu numai predat romanilor spre a ispăși pentru încălcarea tratatului, dar chiar dacă nimeni nu-l cere, trebuie izgonit pe cele mai îndepărtate meleaguri ale pămîntului și țărături ale mărilor ; el trebuie surghiunit acolo de unde să nu mai poată ajunge pînă la noi numele și faima lui, și pentru ca el să nu mai poată surpa temelii cetății noastre și zdruncina și pacea statului nostru ! Aceasta e părerea mea : să fie trimiși fără zăbavă soli pînă la Roma, care să dea satisfacție senatului roman ! Să fie trimiși și alți împuterniciți la Hannibal ca să-i dea de veste să-și îndepărteze armata de zidurile Saguntului și pe Hannibal însuși să-l predea romanilor, potrivit tratatului. Mai propun apoi trimiterea unei a treia solii pentru a da înapoi saguntinilor bunurile răpite»⁴⁵.

XI După ce Hanno a isprăvit de vorbit, n-a fost nevoie să se ia nimeni cu el la hartă prin cuvînt : într-o asemenea măsură aproape întreg senatul cartaginez era de partea lui Hannibal, aducîndu-i lui Hanno învinuirea că a grăit cu mai multă vrăjmășie chiar decît Flaccus Valerius, împuternicitul Romei ! Apoi s-a dat solilor romani acest răspuns : „saguntinii au fost aceia care au pornit războiul, și nu Hannibal, iar poporul roman săvîrșește o nedreptate dacă socotește alianța cu saguntinii mai presus decît străvechile legături de prietenie ale Cartaginei cu Roma“.

În timp ce romanii își pierd vremea cu trimiterea a tot felul de solii, Hannibal dădu un răgaz de cîteva zile ostașilor săi istoși de atîtea lupte și lucrări neîntreprinse, după ce rînduise însă pîlcuri de soldați pentru paza vineiilor și a celorlalte lucrări. În vremea asta își îmbărbătează oamenii, cînd ațîțindu-le ura împotriva dușmanilor, cînd înflăcăruindu-i cu nădejdea răsplătii. După ce a declarat în fața adunării ostașilor că întregul Saguntum le va fi dat ca pradă de război îndată ce va cădea în mîinile lor, toți ostașii puni s-au înflăcărat atît de tare, încît, dacă de îndată le-ar fi dat semnalul de luptă, s-ar fi crezut că nici o putere din lume nu li s-ar fi putut împotrivi.

Și saguntinii s-au bucurat de răgazul acesta în care n-au mai fost lupte, nemaîncăierîndu-se cu punii și nemaifiînd nici ei, la

rîndu-le, hărțuiți de aceștia cîteva zile de-a rîndul ; ei n-au mai prididit o clipă, nici zi nici noapte, cu lucrările de întărire a cetății, refăcînd zidul în întregime în acea parte a fortăreței în care fusese spart și deschis în urma dărîmării lui de puni. De aceea și mai înverșunate ca înainte au fost asalturile punilor împotriva saguntinilor, care acum nu mai erau în măsură să știe unde e nevoie să intervină mai întii și unde e mai trebuincios sprijinul lor, deoarece pretutindeni vuiau tot felul de strigăte. Însuși Hannibal își îmbărbăta fără încetare ostașii în locurile unde era împins către ziduri un turn pe roate, care întrecea prin înălțimea lui toate întăriturile și meterezele orașului. După ce s-a izbutit să se alătore de ziduri acest turn, în care erau rînduite, la toate caturile lui, tot soiul de catapulte⁴⁶ și de baliste⁴⁷ și, după ce a nimicit pe toți apărătorii de pe ziduri, Hannibal a chibzuit că e nimerit prilejul să trimită vreo 500 de africani cu topoare ca să dărîme zidul de la temelie ; treaba asta nu era de loc grea, pentru că zidăria nu era întărită cu var și nisip, ci lipită doar cu lut, așa cum se obișnuia în vechime să se construiască cetățile. În felul acesta zidul începu să se prăbușească pe o porțiune mai mare decît se dărîma cu topoarele, iar prin deschizăturile zidului năruit purceseră să pătrundă în oraș cetele de luptători. Carthaginezii pun în felul acesta stăpînire pe o movilă înaltă din cetate și grămădind acolo catapultele și balistele, izbutesc să aibă la îndemînă în mijlocul orașului o redută, întocmai ca o cetățuie amenințătoare, în jurul căreia construiesc un zid. La rîndu-le, și saguntinii ridică un alt zid interior în jurul părții încă necucerite a Saguntului. Amîndouă taberele se întăresc din răspuțeri, făcînd sforțări tot mai mari în această luptă. Însă saguntinii apărîndu-se în interiorul orașului, și-l micșorează din zi în zi ; în același timp, din pricina îndelungatei împresurări, cresc tot mai mult lipsurile de toate cele trebuincioase vieții și încep să li se spulbere nădejtile într-un ajutor din afară, deoarece romanii, singurul lor sprijin, erau prea departe, iar în jurul cetății saguntine toate împrejurimile erau în mîna dușmanului. Totuși, plecarea neașteptată a lui Hannibal împotriva oretanilor⁴⁸ și carpetanilor le-a dat puțință saguntinilor să mai răsufle puțin. Cele două noroade răzvrătite din pricina înrolării lor silnice în rîndurile armatei punice au înșfăcat pe recrutorii lor și era cît pe-aci să se rupă de puni ; uluiți însă de repeziciunea sosirii lui Hannibal, aruncară îngroziți armele pe care le ridicaseră.

XII Totuși, împresurarea Saguntului nu era încetinită, deoarece Maharbal, fiul lui Himilco, (pe acesta îl însărcinase Hannibal cu conducerea operațiilor militare), desfășura bătălia cu atîta iscusință, încît nici ai săi și nici potrivnicii n-au băgat de seamă că Hannibal lipsește de acolo. Maharbal a izbîndit chiar și în cîteva lupte. Cu trei berbeci el a năruit o bună bucată din zidul Saguntului, iar cînd Hannibal s-a reîntors, i-a arătat isprava : toate locurile din jur erau acoperite de dărîmături proaspete. De aceea Hannibal și-a îndrumat fără zăbavă oastea sa către însăși cetățuia ⁴⁹ saguntină ; și acolo, încingîndu-se o cruntă luptă, după mari pierderi suferite de amîndouă taberele, el a reușit să cucească o parte din cetățuie.

Atunci saguntinii au încercat să vadă dacă nu cumva e vreo nădejde de a dobîndi pacea prin doi mijlocitori : Alco saguntinul și Alorcus hispanul ⁵⁰. Alco, fără să împărtășească planul său saguntinilor, trecu în timpul nopții în tabăra lui Hannibal, fiind încredințat că-i va putea cumva mișca pe puni prin rugăminți. Însă după ce și-a dat seama că lacrimile sale n-au avut nici un fel de înfrîurire asupra lui Hannibal și deoarece i-au fost aduse la cunoștință jalnicele condiții impuse ca din partea unui învingător înverșunat împotriva lor, s-a transformat din sol în trădător, rămî-nînd în tabăra dușmanului. Acolo, Alco a declarat că el își dă bine seama că cine va îndrăzni să mai rostească vreo vorbă despre pace în cadrul unor asemenea condiții impuse de Hannibal, va fi sortit morții. Într-adevăr, Hannibal ceruse saguntinilor să-i despăgu-bească pe turdetani, iar după ce îi vor preda lui tot aurul și argintul, să-și părăsească cetatea numai cu un rînd de straie și să-și întemeieze o nouă așezare acolo unde va porunci el. În timp ce Alco îi răspunse lui Hannibal că saguntinii nu vor primi asemenea condiții de pace, Alorcus declară, dimpotrivă, că sufletele saguntinilor vor fi înfrînte cînd vor vedea totul năruit în jurul lor ⁵¹, de aceea îi făgădui lui Hannibal să mijlocească pacea între Saguntum și Carthagina. Într-adevăr, el era în slujba lui Hannibal, însă se bucura și de legături de ospeție ⁵² cu toți cetățenii din Saguntum. După ce și-a predat fâțiș armele însoțitorilor dușmani, a fost trecut dincolo de întărituri ; Alorcus a fost îndrumat către cîrmuitorul Saguntului (așa ceruse chiar el). Deoarece numai decît s-a strîns în jurul lui o mare gloată de saguntini de toată mîna și vîrstele, senatul acestei cetăți, după ce a îndepărtat mulțimea, i-a dat cuvîntul lui Alorcus. Acesta a rostit următoarea cuvîntare :

XIII „Dacă concetățeanul vostru Alco v-ar fi adus vouă la cunoștință condițiile păcii hotărîte de Hannibal, în chipul în care s-a înfățișat el lui Hannibal ca să-i ceară pacea, de bună seamă că drumul meu la voi ar fi fost în zadar, fiindcă eu n-am venit în fața voastră nici ca împuternicit al lui Hannibal, nici ca trădător. Dar de vreme ce Alco a rămas în tabăra vrăjmașului, fie din vina voastră, fie dintr-a sa (a sa, dacă s-a prefăcut că îi e teamă, a voastră, dacă cumva e în primejdie viața celui care rostește adevărul în fața voastră !), pentru ca să vă dați seama că au mai rămas oarecare nădejdi și de salvare și de pace pentru voi, am venit în fața voastră în numele străvechilor legături de ospetie pe care le am cu voi ! Cele ce glăsuiesc eu acum în fața voastră, le glăsuiesc numai în sprijinul cauzei și intereselor voastre și ale nimănui altcuiva, rostindu-le cu deplină încredere, deoarece eu n-am pomenit o vorbă de pace cită vreme voi ați izbutit să vă împotriviți temeinic carthaginezilor prin puterile voastre și cită vreme ați avut oarecare nădejdi că veți primi ajutoare din partea romanilor ; însă, fiindcă acum nu mai aveți de nicăieri nici o nădejde de sprijin și deoarece pe voi nu vă mai apără acum îndeajuns nici brațele voastre înarmate, nici zidurile voastre, vă aduc o pace mai degrabă trebuincioasă, decît dreaptă ! Într-adevăr, mai poate fi vorba de un licăr de nădejde că veți putea dobîndi pacea dacă veți înțelege să vă socotiți învinși și să ascultați ca atare condițiile, așa cum vi le impune biruitorul Hannibal, și dacă acum, cînd totul în jurul vostru se găsește în mîna învingătorului, veți fi încredințați că ceea ce pierdeți voi nu e o pagubă chiar atît de grea, de vreme ce vi se lasă la îndemîna voastră răgaz să cumpăniți și să vă dați seama că sînteți chiar în cîștig ! Hannibal vă ia orașul vostru, pe care însă tot el l-a distrus, și care aproape în întregime se găsește în mîinile lui ; în schimb, vă lasă ogoarele voastre, avînd de gînd să vă desemneze alte meleaguri unde să vă întemeiați o nouă cetate. Apoi a dat poruncă să-i fie predat tot aurul și argintul, și al cetății, și al cetățenilor. Vă va lăsa neprihănite ființele voastre și ale soțiilor și copiilor voștri dacă veți primi să părăsiți Saguntum fără nici o armă asupra voastră, numai cu două rînduri de straie ! ^{52 bis} Acestea vă poruncește vrăjmașul biruitor ! Cu toate că asemenea condiții sînt grele și aspre, totuși, însăși soarta voastră vă povățuiește să le primiți ! Din parte-mi, eu nădăjduesc că dușmanul, ajuns stăpîn pe toate bunurile voastre, se va milostivi să vă lase cîte ceva din lucrurile voastre ; însă părerea mea e că mai degrabă să îndurați cu resemnare numai atît, decît

să fiți măcelăriți toți și să îngăduiți a fi răpite și târîte în fața ochilor voștri soțiile și copiii voștri, potrivit dreptului războiului“⁵³.

XIV Treptat-treptat însă, după ce mulțimea s-a amestecat cu senatorii, întrunindu-se la adunare⁵⁴ întregul popor spre a auzi cele rostite de Alorcus, deodată frunțașii senatului, mai înainte de a fi dat răspuns trimisului lui Hannibal, părăsesc adunarea și, luându-și cu ei tot aurul și argintul, și al lor, și al cetății, l-au grămădit în forum, și, făcînd la rezezeală un foc anume, și-au aruncat acolo tot avutul lor prețios, dar totodată și cei mai mulți dintre ei s-au prăvălit în flăcări. După ce groaza și buimăceala a pus stăpînire pe toți locuitorii cetății, se aude pe lingă asta și un mare vuiet venit din cetățuie : un turn al cetății, izbit mereu cu berbecii multă vreme, s-a năruit, iar prin dărîmăturile lui s-a năpustit în iureș o cohortă de puni, după ce i-au dat lui Hannibal de știre că locul a fost golit de străjile și apărătorii obișnuiți. De aceea Hannibal a chibzuit că nu mai trebuie să zăbovească și să piardă un prilej atît de prielnic și atacînd cu tot grosul forțelor sale cetatea, a cucerit-o numaidecît. Dădu apoi poruncă să fie uciși toți tinerii. Porunca lui fu neomenos de sîngeroasă, însă, mai în urmă, toți și-au dat seama că nu se putea altfel. Mai putea fi oare cruțat vreunul dintre acei saguntini care, închizîndu-se în locuințele lor cu soțiile și copiii, s-au mistuit în para focului sau, încleștați cu arma în mînă, n-au curmat lupta pînă la ultima lor suflare ?⁵⁵

XV Saguntum a fost cucerit de puni, care au pus mîna pe o uriașă pradă. Cu toate că cele mai multe avuții fuseseră într-adins distruse de stăpînii lor, cu toate că ura asediatorilor cu anevoință făcuse, în timpul măcelului, deosebire de vîrstă, și cu toate că și prizonierii ajunseseră pradă soldaților, totuși se știe sigur că au rezultat destul de mari sume de bani și de pe urma bunurilor saguntinilor vîndute și că s-au trimis la Carthagina multe veșminte și mobilă de preț.

Unii analiști⁵⁶ au scris că după opt luni de cînd începuse împresurarea Saguntului, Hannibal și-a dus armata pentru a ierna în Carthagina Nouă și apoi, după alte cinci luni de la plecarea lui din Carthagina Nouă, a ajuns în Italia. Dacă lucrurile ar sta astfel, nu ar fi fost cu puțință ca aceiași consuli, Publius Cornelius și Tiberius Sempronius, să fi primit solia pe care saguntinii o trimiseseră la începutul împresurării cetății lor, și în vremea dregătoriei lor consulare tot ei să se fi luptat cu Hannibal, unul la rîul

Ticinus, și amîndoi apoi, puțin mai tîrziu, la Trebia. Sau evenimintele acestea s-au petrecut ceva mai repede, sau Saguntum fusese deja cucerit și nu început să fie împresurat la începutul aceluia an în care au fost în funcție consulii P. Cornelius și Tiberius Sempronius. Căci nu e cu puțință ca bătălia de la Trebia să se fi desfășurat în anul consulatului lui Cn. Servilius și al lui C. Flaminius, deoarece C. Flaminius a intrat în dregătorie la Ariminum, alegerile fiind prezidate de consulul Tiberius Sempronius, care a venit la Roma, în urma bătăliei de la Trebia, într-adins în vederea alegerilor consulare, iar după încheierea lor, el s-a întors la armata lui în tabăra de iarnă.

XVI Cam în aceeași vreme și solii romani care se întorseseră de la Carthagina la Roma au adus la cunoștință că toate ținuturile din jurul Saguntului se găsesc în mâinile punilor și, în același timp, s-a anunțat și nimicirea Saguntului. Nespună jale și milă îi cuprinsese deodată pe toți senatorii pentru aliații lor nimiciți atît de crunt, copleșindu-i totodată și rușinea că n-au trimis la vreme ajutor saguntinilor, încît fură cuprinși și de ură împotriva carthaginezilor, dar și de teamă pentru soarta republicii, de parcă dușmanul s-ar fi aflat chiar la porțile Romei, așa fel încît, în aceeași vreme, sufletele tuturor adînc zdruncinate și cutremurate în loc să chibzuiască ce e de făcut, erau tulburate. Toți spuneau : „Niciodată pînă acum romanii nu s-au mai luat la piept cu un dușman mai înverșunat și mai războinic ca acesta și nicicînd Roma n-a fost atît de delăsătoare și de lipsită de avînt războinic ca acum ! Cu sarzii ⁵⁷ și cu corsii ⁵⁸, și cu histrii ⁵⁹, și cu illyrii ⁶⁰, armatele romane au purtat mai degrabă lupte de hărțuială decît războaie în toată legea, iar cu gallii ⁶¹, de asemenea, romanii mai degrabă s-au învălmășit decît s-au războit ; pe cînd punii, vechi dușmani care au ajuns să treacă și fluviul Hiberus, sînt niște potrivnici deosebit de căliți în războaie, pentru că vreme de 23 de ani ⁶² au biruit mereu toate noroadele din Spania. Apoi au în fruntea lor pe un comandant cît se poate de destoinic și de iscusit, care : căpătat un avînt și mai mare în urma proaspetei nimiciri a unei cetăți atît de puternice și de bogate ca Saguntum ; Hannibal atrage în jurul său toate semînțiile gallice setoase întotdeauna de luptă ; negreșit, războiul va fi strămutat în Italia, romanii fiind nevoiți să lupte cu toate noroadele pămîntului chiar în fața zidurilor Romei“.

XVII Mai înainte, senatul era acela care desemna provinciile pentru fiecare consul; de astă dată, consulilor li s-a dat poruncă să tragă la sorți. Lui Cornelius i-a căzut Hispania, lui Sempronius — Africa și Sicilia. În cursul aceluși an s-a decretat înrolarea sub drapel a șase legiuni romane; în ce privește efectivele aliaților, consuli puteau să recruteze forțe cît găseau ei de cuviință, iar ca flotă, atît cît se putea pregăti. S-au recrutat 24 000 de pedestrași romani, 1 800 de călăreți și, pe deasupra, încă 40 000 de pedestrași și 4 400 călăreți din partea aliaților; au fost lansate pe apă 220 de vase cu cinci rînduri de vîsle și alte 20 nave ușoare⁶³. Apoi s-a adus la cunoștință și s-a întrebat adunarea poporului: „Vrea și poruncește poporul roman să se declare război poporului carthaginez?” S-au făcut slujbe publice în tot orașul pentru ducerea la bun sfîrșit a acestui război și s-au rostit rugăciuni în cinstea tuturor zeilor „pentru ca să aducă noroc și izbîndă poporului roman, care a poruncit acest război“.

Cei doi consuli și-au împărțit între ei trupele astfel: două legiuni i-au revenit lui Sempronius (fiecare din ele însumînd cîte 4 000 de pedestrași și 300 de călăreți), precum și 16 000 de pedestrași și 1 800 de călăreți aliați; pe deasupra a mai primit și 160 de nave lungi și 12 nave ușoare.

Tiberius Sempronius a fost trimis în fruntea acestor forțe terestre și navale în Sicilia, cu planul de a trece în Africa, dacă celălalt consul va fi în stare să-l îndepărteze pe Hannibal de Italia. Lui Cornelius i s-au dat unități mai puține, deoarece o dată cu el a fost trimis în Gallia și praetorul L. Manlius, cu o puternică armată. S-a micșorat simțitor numărul de vase convenite lui Cornelius, pînîndu-i-se la îndemînă numai 60 dintre cele cu cîte cinci rînduri de vîsle (fiindcă toată lumea era încredințată că Hannibal nu va veni pe calea mării și că dușmanul nu va recurge la acest mijloc de război) și două legiuni romane, cu unitățile de cavalerie convenite, precum și 14 000 de pedestrași și 1 600 de călăreți din partea aliaților.

Provincia Gallia, și ea primejduită de războiul punic, a avut dispoziție două legiuni romane, 10 000 de pedestrași aliați, 1 000 de călăreți aliați și 600 de călăreți romani.

XVIII După ce s-au făcut toate aceste pregătiri pentru ca toate să fie îndeplinite la vreme, înainte de izbucnirea războiului punic, Roma trimite în Africa o solie alcătuită din senatori bătrîni, și anume: Q. Fabius, M. Livius, L. Aemilius, C. Licinius, Q. Bae-

bius, ca să-i întrebe pe carthaginezi dacă Hannibal a atacat Saguntum cu încuviințarea conducerii statului pun, iar dacă mărturisesc fățiș și îndreptățesc că această măsură s-a luat în urma hotărîrii conducerii, atunci solia romană să declare război poporului carthaginez. După ce solii romani au ajuns la Carthagina și după ce senatul punic le-a dat încuviințarea să dea în vileag însărcinarea primită, fiindcă Q. Fabius n-a pus alte întrebări decît cele cuprinse în însărcinare, atunci unul din senatorii carthaginezi a rostit următoarele : „Romani ! Tot din îndemnul și din partea voastră ni s-a înfățișat și cea dintii solie, atunci cînd ați cerut să vă fie predat Hannibal ca vinovat, ca și cum din propriul său imbold a pornit atacarea Saguntului. Însă noua voastră solie venită aici, deși ni se înfățișează cu cuvinte mai îmbietoare, în fapt este mult mai neînduplecată. Căci în cea dintii solie Hannibal era și învinuit, și era și cerut să fie predat Romei. De astă dată ni se pretinde ca și noi înșine să mărturisim deschis că vina este și a noastră și, ca atare, sîntem obligați să dăm numaidecît satisfacția și despăgubirile convenite, ca unii care ne-am mărturisit vina !

Eu aș fi de părere că nu se cade cîtuși de puțin ca Roma să întrebe dacă Saguntum a fost împresurat din propriul imbold al lui Hannibal sau din hotărîrea conducerii statului carthaginez, ci dacă a fost atacat pe drept sau pe nedrept. Privește însă pe concetățeanul nostru Hannibal această întrebare — și totodată acest punct de vedere — ce anume a făcut din propriu îndemn și ce în urma hotărîrilor luate de noi. Cu voi, romanii, nu putem avea o altă discuție decît dacă ceea ce s-a făcut a fost îngăduit să se facă potrivit tratatului. De aceea, senatori, dacă voi găsiți de cuviință să chibzuiți ca să vă dați seama ce anume întreprind comandanții noștri de oaste din ordinul statului și ce anume cu de la sine putere, ei bine, vă amintim următoarele : noi avem un tratat⁰⁴ încheiat cu consulul C. Lutatius, în care sînt cuprinse prevederi în legătură cu aliații ambelor puteri, însă despre saguntini nu s-a pomenit nimic (de altfel aceștia nici nu erau aliații voștri) !

«Intr-adevăr, în prevederile tratatului încheiat cu Hasdrubal⁰⁵ sînt excepțiuni saguntinii» — spuneți voi. Împotriva acestui fapt eu nu am nimic de adăugat decît ceea ce am învățat de la voi, și anume : voi ați afirmat că nu sînteți obligați să respectați tratatul pe care consulul C. Lutatius l-a încheiat pentru întîiași dată cu noi, deoarece voi spuneți că acest tratat s-a încheiat fără încuviințarea senatului și fără porunca poporului roman. Tocmai din această pricină s-a încheiat între statele noastre un alt tratat

oficial⁶⁶, cuprinzînd toate clauzele. Atunci dacă voi nu vreți să respectați decît numai acele tratate încheiate cu încuviințarea și din porunca voastră, de bună seamă nici noi nu sîntem legați să respectăm tratatul pe care l-a încheiat Hasdrubal cu voi, fără știința noastră. Deci mai bine nu mai pomeniți nimic despre Saguntum și Hiberus, ci dați o dată în vileag ceea ce mințile voastre născocesc de atîta vreme !”

Atunci solul roman, îndoindu-și marginea togii, a rostit :

„Vă aducem aici pacea sau războiul ! Alegeți ce vă place !” În clipa rostirii acestor cuvinte, s-a auzit strigîndu-se cu tărie aceste vorbe pline de trufie : „N-au decît să aleagă romanii ce vor !” Și după ce Q. Fabius a spus din nou, dînd drumul îndoiturii togii : „Romanii aleg războiul !”, toți senatorii carthaginezi au răspuns : „îl primesc și-l vor purta cu aceleași simțăminte cu care au aflat azi despre el”.

XIX Întrebarea pusă fățiș, ca și aducerea la cunoștința oficială a declarării războiului au părut romanilor și mai înainte, dar cu atît mai virtos acum, după distrugerea Saguntului, mult mai potrivite cu demnitatea poporului roman decît înșiruirea de cuvinte în legătură cu dreptul și prevederile tratatelor. Căci dacă faptele și evenimentele ar atîrna în cumpănă de greutatea înțelesului cuvintelor, în ce măsură trebuie să punem față în față tratatul încheiat cu Hasdrubal cu acela al lui Lutatius de mai înainte, dar care a fost modificat ? Pe cînd în tratatul lui Lutatius s-a stăruit în chip lămurit asupra faptului că acesta va avea tărie numai dacă va fi încuviințat de adunarea poporului roman, în schimb, în tratatul încheiat cu Hasdrubal nu se vorbea de loc de o asemenea condiție. Apoi, dacă tratatul a fost respectat cît timp a trăit Hasdrubal, nevorbindu-se nimic despre vreo modificare a lui vreme de atîția ani, oare s-ar fi putut cineva gîndi că s-ar putea schimba într-adevăr ceva din cuprinsul lui după moartea autorului tratatului ? Afară de aceasta, chiar dacă romanii ar voi să țină seama numai de vechiul tratat, s-au făcut în cuprinsul lui destule prevederi în privința saguntinilor și aliaților ambelor popoare. Căci nu se adăugase în acest tratat alineatul : „aliații care existau atunci”, și nici clauza : „în urmă să nu mai fie primiți și alții în alianță”. Și de vreme ce era îngăduit să se încheie noi alianțe, cine ar putea pretinde că nu e drept să fie primită vreo cetate în alianța romană pentru că n-are nici un merit în această privință, sau că un popor o dată socotit aliat, nu trebuie să fie apărut ? Și că totuși se pre-

văzuse o condiție, și anume ca aliații carthaginezilor să nu fie îndemnați de romani la trădare sau în cazul trădării din propriul lor îndemn, aceștia să nu fie primiți de romani să treacă de partea lor ?

Solii romani plecând din Carthagina s-au dus în Hispania, potrivit îndrumărilor primite de la Roma, cu scopul de a interveni pe lângă fiecare cetate în parte și de a le atrage în sînul confederației romane sau de a le rupe de puni. Mai întii s-au dus la bargusii⁶⁷. Romanii au fost primiți cu toată prețuirea cuvenită, deoarece bargusii erau sătui pînă în gît de stăpînirea Carthaginei. Solii romani au izbutit să trezească la mai multe noroade de dincolo de Hiberus dorința de a se scutura de carthaginezi și de a-și încredința viața unei noi sorti. Apoi solii romani au purces către volciani⁶⁸, însă răspunsul dat romanilor de către volciani, ajuns celebru în întreaga Hispanie, a îndepărtat și celelalte populații din Hispania de alianța cu romanii. Cel mai vîrstnic dintre volciani a rostit în sfatul lor următorul răspuns : „Cum de nu vă e rușine, romani, să cereți ca noi să socotim prietenia cu voi mai presus decît cea cu carthaginezii, cîtă vreme cei care au pornit la acest pas au fost părăsiți de voi, aliații lor, într-un chip mai neomenos decît au fost dați pierzării de către puni ? Părerea mea e să vă căutați aliați acolo unde lumea nu știe de urgia abătută asupra saguntinilor ! Pieirea Saguntului va fi o jalnică învățătură pentru toate noroadele Hispaniei, dar totodată și de o covîrșitoare însemnătate : să nu se mai încreadă nici unul dintre ele în respectarea angajamentelor sau în alianța romanilor“⁶⁹. Apoi solii romani au fost poftiți să părăsească fără întîrziere hotarele volcianilor și din ziua aceea n-au mai fost primiți cu nici un dram de bunăvoință sau de atenție, în nici o adunare a vreunei alte cetăți din Hispania. După ce solii Romei au cutreierat zadarnic în lung și-n lat Hispania, trec în Gallia.

XX...⁷⁰. Aici noi și înfiorătoare priveliști li s-au înfățișat ochilor lor, deoarece neamurile gallice au venit la adunare cu armele asupra lor (așa era datina acestora). Acolo, solii romani, ridicînd în slăvi vitejia și fala poporului roman și măreția puterii lor, au cerut gallilor să nu-i lase pe carthaginezi, care poartă război cu Italia, să treacă peste ogoarele și orașele lor. Se istorisește că, cu acest prilej, s-au stîrnit hohote de rîs așa de mari și o zarvă așa de grozavă, încît tineretul gallic cu mare greutate a putut fi potolit de mai marii lor și de cei mai vîrstnici : atît de nesăbuită și de lip-

sită de rușine le-a părut gallilor pretenția romanilor să nu strămute gallii războiul în Italia, pentru ca, în schimb, să-l abată asupra lor înșiși și să le pună carthaginezilor în față ogoarele lor, în scopul ca, în locul celor ale altora, să fie ale lor pustiite!

În sfârșit, după potolirea zarvei, gallii au dat acest răspuns solilor: „Nici din partea romanilor ei n-au vreun folos, dar nici din partea punilor n-au pățimit vreo nedreptate, ca să fie îmbiați la ridicarea armelor fie în sprijinul romanilor, fie împotriva carthaginezilor⁷¹. Dimpotrivă, pînă la dinșii au ajuns știrile că oamenii din neamul lor sînt izgoniți de către poporul roman din ținuturile de la hotarele Italiei și că sînt siliți să plătească tribut și să îndure neajunsuri de tot felul“. Cam acest soi de cuvinte le-a fost dat urechilor solilor romani să audă și în celelalte adunări ale noroadelor gallice⁷². Abia după ce au ajuns la Massilia⁷³, solii romani au fost primiți cu ospetie și întîmpinați cu vorbe de pace. Acolo, romanii au putut afla întreaga situație de la acești aliați, care cercetaseră cu grija cuvenită și bună credință, că „gallii fuseseră atrași și ciștigați de către Hannibal încă mai înainte de sosirea solilor romani la ei; dar cu toate acestea, noroadele gallice nu se vor arăta nici față de Hannibal blînde și binevoitoare (atît de sălbatică le este firea și atît de neînfrîdate le sînt pornirile!), dacă sufletele căpeteniilor lor nu vor fi din cînd în cînd cumpărate cu aur, pentru că se știe doar cît de mult jinduiesc gallii după acest metal prețios“.

Astfel, după ce cutreieraseră în lung și în lat pe la toate noroadele Hispaniei și Galliei, împuterniciții romani se reîntorc la Roma, nu multă vreme după ce consulii plecaseră în provinciile lor. Ei găsiră întreaga cetate în zbuucium și freamăt, în așteptarea acestui război, fiindcă se răspîndise zvonul destul de întemeiat că punii au și trecut Hiberus.

XXI După cucerirea Saguntului, Hannibal a purces către Carthagina Nouă spre a ierna acolo. La Carthagina Nouă i s-au adus la cunoștință toate cele dezbatute și hotărîte la Roma și Carthagina, și că el e socotit nu numai conducătorul războiului, ci și cauza lui; după ce a împărțit și vîndut și restul de prăzi, a chibzuit că nu trebuie să-l mai amîne o clipă și, de aceea, chemă la adunare toți ostașii de neam hispan, cărora le cuvîntează astfel:

„Aliați! Eu sînt încredințat că și voi vă dați bine seama că după ce s-a așternut pacea în sînul tuturor noroadelor din Hispania, s-ar cuveni sau să punem capăt serviciului nostru militar, trimițînd

la vatră ostașii, sau să strămutăm războiul pe alte tărîmuri. În felul acesta, dacă într-adevăr vom căuta prăzi și vom dobîndi slavă biruind alte noroade, aceste neamuri hispane nu numai că se vor bucura de roadele păcii, ci chiar vor propăși datorită binefacerilor biruinței. De aceea, de vreme ce sîntem în pragul unui război purtat departe de vatră și nu se știe cînd o să vă mai vedeți casele voastre și tot ce aveți fiecare drag acolo, dacă vreunul dintre voi vrea să și-i vadă pe ai săi, îl învoiesc să plece acasă ! Însă vă poruncesc să fiți negreșit prezenți, la primăvară, pentru ca, cu ajutorul zeilor, să începem acest război care va fi încununat de o uriașă slavă și încărcat de nemaipomenite prăzi“ 74.

Aproape toți cei de față se bucurau că li s-a dat puțința să-și mai vadă casele lor, fără însă să fi cerut ei aceasta, și fiindcă le erau dor de ai lor, și fiindcă presimțeau că în viitor au să le ducă și mai tare dorul. În toată vremea iernii, odihna aceasta dintre truda din trecut și cea care avea să vină a făcut ca trupele lui Hannibal să se întremeze trupește și sufletește, pentru a putea îndura totul de la capăt. La venirea primăverii, ostașii hispani s-au adunat la oaste, potrivit poruncii lui Hannibal.

După ce a făcut numărătoarea trupelor auxiliare, Hannibal trimise din partea tuturor noroadelor, purcese spre Gades 75, unde își îndeplini prin sacrificii făgăduința făcută lui Hercules, și se îndatoră cu noi făgăduințe în fața zeului, dacă va avea noroc și va izbîndi în toate. Apoi Hannibal — chibzuind cu de-amănuntul și pe toate fețele asupra războiului, și de atac, și de apărare, ca nu cumva, în vreme ce el se îndreaptă pe călea uscatului prin Hispania și Gallia către Italia, să lase Africa deschisă romanilor și totodată să fie lipsită de apărare dinspre Sicilia — hotărăște să întărească apărarea Africii, prin trupe puternice de pază. În schimbul acestor trupe, el ceru la Carthagina completări cu unități ușor înarmate, mai cu seamă de arcași și sulițași, alcătuite din africani, ca să slujească sub drapel în Hispania, iar cele hispane în Africa, deoarece și unii și alții își făceau mai bine datoria cînd erau departe de țara lor de baștină, cîtă vreme erau obligați, ca zălog, să lupte unii pentru alții. Hannibal trimise în Africa 13 850 pedestrași, înarmați cu caetre 76, 870 prăștiași baleari 77 și 1 200 călăreți amestecați, proveniți din multe neamuri. Dete poruncă ca o parte din aceste forțe să asigure paza Carthaginei, iar altă parte să fie distribuită în diferite puncte de sprijin din Africa. În același timp trimite la cetățile din Hispania o sumă de oameni de-ai săi însărcinați cu recrutarea și poruncește să fie aduși la

Carthagina 4 000 de ostași tineri, aleși unul și unul, pentru a alcătui garnizoana de acolo, și totodată și ca zălog pentru cetățile lor.

XXII Hannibal chibzuind că nu trebuie trecută cu vederea nici Hispania, cu atât mai virtos cu cât știa că fusese cutreierată în lung și-n lat de solii romani care căutaseră să atragă pe frunțașii cetăților hispane, dădu Hispania în sarcina fratelui său Hasdrubal, un om destoinic. Apoi întări Hispania mai ales cu trupe africane, dându-i lui Hasdrubal 11 850 de pedestrași africani, 300 liguri⁷⁸ și [500] baleari. La aceste unități de pedestrași mai adaugă călăreți libyphoenicieni (un neam rezultat din amestecul de puni și africani) în număr de 4[50],⁷⁹ apoi trupe de numizi și de mauri⁸⁰ de lângă Ocean^{80 bis}, aproape 1 800 oameni, și un mic pîlc de 300 călăreți de ilergeți⁸¹ din Hispania, iar ca să nu ducă lipsă de mijloace noi în sprijinul luptei terestre, a mai adăugat 21 elefanți. În afară de aceasta, flota punică a primit însărcinarea să asigure paza coastelor maritime, deoarece cu acest fel de război biruiseră romanii, și se putea crede că aceștia vor căuta din nou să desfășoare războiul naval, de aceea lui Hasdrubal i s-au pus la dispoziție 50 de vase cu câte cinci rînduri de vîsle, alte două cu câte patru rînduri de vîsle, și încă cinci trireme; însă gata de plutit, de intrat în acțiune și echipate cu vîslași au fost numai 32 de vase cu câte cinci rînduri de vîsle, precum și cinci trireme.

De la Gades, armata carthaginează s-a întors la Carthagina Nouă, în tabăra de iarnă. Pornind de acolo în marș, Hannibal a îndrumat-o către țărmul mării pînă la Hiberus, trecînd pe lângă orașul Onussa⁸². A mers vestea că acolo, în vreme ce se odihnea, lui Hannibal i s-a arătat în vis un tînăr cu înfățișare de zeu și care îi spunea lui Hannibal că el i-a fost trimis de Jupiter⁸³ în chip de călăuză, ca să-l îndrumeze spre Italia: „de aceea să-l urmeze fără zăbavă, și nicăieri să nu-și întoarcă ochii de la el“. Se mai spunea că „Hannibal, la început, cuprins de teamă, s-a luat pe urmele lui, fără să arunce o privire în jur sau înapoi; apoi însă, cum e firea îngrijorată a omului, fiindcă se zbuciuma tot întrebîndu-se de ce a fost oprit să privească îndărăt, nu s-a putut stăpîni să nu-și întoarcă privirile și atunci se făcea că Hannibal a văzut înapoia sa un balaur de o neasemuită mărime, care, atunci cînd se tîra, doboră la pămînt tot tufărișul și toți copacii; după asta a urmat o rupere de nori cu vijelie și tunete“.

Întrebînd Hannibal ce ar putea să însemne aceste groaznice vedenii, i s-a tilcuit că acestea vor fi prăpădul și pustiirea Italiei : „De aceea să purceadă mereu tot înainte, să nu-și mai pună nici o întrebare și să lase ursita să-și împlinească în taină vrerea“ ⁸⁴.

XXIII Bucuros de această vedenie, Hannibal și-a trecut trupele peste Hiberus prin trei vaduri, trimițînd înainte un rînd de ștafete care să-i îmbie cu daruri pe gallii ținutului pe unde avea de gînd să-și treacă oștile, pentru ca să iscodească trecătorile Alpilor. Hannibal a trecut peste Hiberus cu 90 000 de pedestrași și 12 000 de călăreți. El i-a supus pe ilergeți, apoi pe bargusii și ausetani ⁸⁵ și a cucerit Iacquetania ⁸⁶, ținutul ce se află la poalele munților Pirinei ; a dat însărcinarea lui Hanno ⁸⁷ să supravegheze întregul ținut de acolo, pentru a-și asigura stăpînirea trecătorilor care leagă Hispaniile de Gallii. Lui Hanno i-a pus la dispoziție zece mii de pedestrași și o mie de călăreți, pentru a menține stăpînirea deplină pe întregul ținut. Cînd armatele lui Hannibal au purces la trecerea prin pasurile Pirineilor și cînd au început să umble zvonuri în rîndurile trupelor lui de barbari că, de bună seamă, e vorba de războiul cu romanii, trei mii de carpetani au și făcut calea întoarsă. Negreșit, nu atît războiul îi înspăimîntase, cît drumul nemăsurat de lung și anevoios, precum și faptul că se știa că Alpii sînt de netrecut. Fiîndcă Hannibal își dădea seama că e primejdios să-i cheme înapoi și să-i țină cu de-a sila, pentru ca să nu întărite și firile încăpățînate ale celorlalți, a trimis la vetrele lor peste 7 000 de oameni, pe care îi simțise copleșiți de povara războiului, simulînd că tot din îndemnul său au fost trimiși și carpetanii la casele lor.

XXIV Apoi, pentru ca zăbava și tihna să nu slăbească avîntul ostașilor săi, Hannibal trece Pirineii cu oștirea rămasă și tabăra și-o așază lîngă orașul întărit Iliberris ⁸⁸. Deși gallii auziseră că Hannibal a pornit cu război împotriva Italiei, totuși, fiîndcă ajunseseră zvonurile pînă la ei că hispanii de dincolo de Pirinei au fost supuși prin forța armelor de Hannibal, iar în ținuturile hispanice au fost rînduite puternice garnizoane, de teama robiei cîteva noroade gallice repede au și pus mîna pe arme, adunîndu-se la Ruscino ⁸⁹. Cînd i s-a adus la cunoștință lui Hannibal această stare de lucruri, el, care se temea mai mult de zăbavă decît de război, a trimis crainici de pace la regișorii lor, ca să le dea de știre că „el vrea să aibă o întrevedere cu dînșii ; de aceea, ori ei

să vină pînă aproape de Iliberris, ori el va înainta pînă la Ruscino, pentru ca apropiindu-se de ei să se întilnească mai lesne ; el îi va primi bucuros în tabăra sa, dar nu va pregeta să meargă și el însuși la ei.

[Chiar dacă ei nu vor să vină, totuși dînsul nu se va codi să mai zăbovească, ci va căuta să ajungă cît mai degrabă la ei] ⁸⁰ bis. Căci el a pășit hotarele Galliei nu ca vrăjmaș, ci ca oaspete, și nu va scoate sabia din teacă înainte de a ajunge în Italia, dacă, bineînțeles, gallii îi vor îngădui să treacă prin țara lor“.

Cu asemenea însărcinări s-au dus într-adevăr crainicii lui Hannibal [la căpeteniile gallilor]. După ce Hannibal și-a pus în mișcare oștile sale, înaintînd pînă la Iliberris, regișorii gallilor s-au înfățișat fără greutate lui Hannibal și, după ce au fost copleșiți de daruri, au îngăduit armatelor carthagineze să treacă nesupărate prin ținuturile lor, pe lîngă fortăreața Ruscino.

XXV Între timp, în Italia nu ajunsese altă știre decît că Hannibal a trecut Hiberus și această știre fusese adusă la Roma de solii massilienilor, cînd boiii ⁸⁰, și după ei au fost ațîțați insubrii ⁸¹, au rupt legăturile de alianță cu Roma, ca și cum Hannibal ar fi și trecut Alpii. Boiii au făcut aceasta nu atît din pricina străvechei lor uri împotriva poporului roman, cît datorită faptului că nu vedeau cu ochi buni întemeierea de curînd a coloniilor romane Placentia ⁸² și Cremona ⁸³, lîngă fluviul Padus, în ținutul gallic. De aceea, punînd repede mîna pe arme, au năvălit pe neașteptate asupra ținutului acestor colonii, stîrnind atîta spaimă, încît nu numai gloata țărănilor, ci și însăși comisia triumvirilor ⁸⁴, care veniseră să împartă loturile de pămînt, și-au căutat adăpostul la Mutina ⁸⁵, neavînd încredere în tăria zidurilor Placentiei. Acești triumviri se numeau C. Lutatius, C. Servilius și M. Annius. Nu domnește nici o îndoială asupra numelui lui Lutatius. Unii analiști pomenesc însă în locul lui Annius și Servilius, pe M. Acilius și C. Herennius, iar alții, pe P. Cornelius Asina și pe C. Papirius Maso. E îndoielnic și dacă boiii au pricinuit jigniri solilor romani trimiși acolo să ceară socoteală boiilor, sau dacă cei trei bărbați din comisie au fost atacați atunci cînd făceau măsurătoarea loturilor de pămînt.

Boiii au purces la împresurarea Mutinei. Însă neamul acesta nu avea cunoștință de fel în ce privește meșteșugul asedierii orașelor și, pe deasupra, era cît se poate de nevolnic și la celelalte lucrări militare. De aceea, văzînd că stau degeaba în jurul zidu-

rilor neclintite ale Mutinei, boiilor au început să simuleze că vor să încheie pace. Solii romani chemați la întrevvedere de către căpeteniile gallilor, în disprețul nu numai al dreptului ginților, dar călcînd și fireasca bună-credință pe care o juraseră pînă în acea clipă, sînt înșfăcați de galli, care au declarat că le vor da drumul numai dacă le vor fi înapoiati ostaticii lor.

Dîndu-se la Roma de știre despre soarta solilor romani și de-oarece și Mutina și garnizoana romană se găseau în primejdie, praetorul L. Manlius, aprins de mînie, își îndrumează oastea în șiruri răsfirate către Mutina. Pe atunci, de o parte și de alta a drumului se întindeau păduri din cele mai neumblate și sălbatiche. Praetorul Manlius, pornind într-acolo fără să cerceteze mai înainte ținutul prin iscoade, cade cu oastea sa în capcanele întinse de galli și, după ce i-au fost pricinuite multe pierderi în rîndurile armatei sale, cu mare trudă a izbutit să iasă la lumină în șes deschis. Acolo și-a întărit tabăra. Fiindcă gallii nu se simțeau de loc ispitiți să încerce atacul taberei romane, oastea lui Manlius a început să se refacă, deși se știa bine că în aceste hărțuieli au pierit ca la [500]⁹⁶ de romani. Apoi Manlius a purces din nou la drum. Dar cîtă vreme oastea sa a mărșăluit prin locuri deschise nu era nici țipenie de vrăjmaș. Cînd romanii au intrat iarăși în codri, gallii au atacat din nou ariergarda oștirii romane, pricinuind mare dezordine și spaimă în rîndurile tuturor romanilor. Cu acest prilej au mai căzut alți 700 de ostași romani, pierzîndu-se și șase steaguri. S-a pus capăt zăpăcelii romanilor și spaimei pricinuite de galli numai atunci cînd romanii au izbutit din nou să iasă din codrul nestrăbătut și plin de primejdii. De acolo șirurile oastei romane s-au putut apăra lesne în locuri deschise pînă au ajuns la Tannetum⁹⁷, un sat apropiat de Padus. Acolo romanii, avînd sprîjinul gallilor brixiani⁹⁸, proviziile venindu-le pe albia fluviului Padus, au izbutit să se apere prin întărituri făcute la vreme împotriva puhoaielor dușmane care creșteau din zi în zi.

XXVI După ce s-a dat de știre la Roma asupra acestei neașteptate răscoale a gallilor, senatul roman a mai aflat acum că la războiul cu carthaginezii s-a adăugat și cel cu gallii; de aceea, el poruncește praetorului C. Atilius ca, în fruntea unei oștiri alcătuite dintr-o legiune romană și 5 000 de aliați, toate aceste trupe fiind recrutate de noul consul roman intrat în funcție, să pornească în ajutorul lui Manlius. Atilius ajunge la Tannetum fără să aibă

vreo ciocnire cu vrăjmașii (căci gallii, de frică, se depărtaseră de acele meleaguri).

Și P. Cornelius, recrutînd o nouă legiune în locul celeia care fusese trimisă sub comanda praetorului roman, a plecat de la Roma cu trupele sale, îmbarcate pe 60 de nave lungi; navigînd de-a lungul țărmului Etruriei, Liguriei și al muntelui Salluviilor⁹⁹, el a ajuns la Massilia și și-a întocmit castrul chiar la gura cea mai apropiată de mare a Rhodanului¹⁰⁰ (căci acest fluviu se varsă în mare pe mai multe guri), aproape nevenindu-i să creadă că Hannibal a trecut munții Pirinei. Cînd consulul roman și-a putut da seama că acum Hannibal se gîndește și la trecerea Rhodanului, pentru că nu știa pe unde să-i iasă în întîmpinare și pentru că ostașii săi nu erau îndeajuns de refăcuți după oboseala și vînzoleala călătoriei pe mare, trimite în vremea aceasta 3 000 de călăreți aleși unul și unul, împreună cu călăuze dintre locuitorii Massiliei, și cu trupe auxiliare gallice pentru a iscodi totul în jur și pentru a lua seama, din loc sigur, la orice mișcare a dușmanului.

După ce Hannibal a izbutit să-i împace pe locuitorii acestui ținut, fie insuflîndu-le frică, fie momindu-i cu daruri, a ajuns în țara volcilor¹⁰¹, o seminție puternică în aceste locuri. Volcii locuiesc pe amîndouă malurile Rhodanului. Ei însă, încredințați că nu sînt în stare să-i țină piept lui Hannibal și să-l îndepărteze de ținuturile de dincoace de Rhodanus și că nu se vor putea bizui pe apărarea oferită de fluviu, trecînd cu toate ale lor peste această apă, au pus stăpînire cu arma în mînă pe malul de dincolo al Rhodanului. Hannibal însă i-a ademenit cu daruri pe ceilalți locuitori ai malurilor fluviului și chiar pe volcii rămași la sălașurile lor, ca să strîngă din toate părțile vasele și să-i lucreze și altele. Totodată și aceste noroade erau dornice de a-i trece oștile lui Hannibal pe malul celălalt și de a scăpa cît mai curînd cu putință de uriașele puhoai de oști străine, care le năpădiseră ținuturile. Astfel s-a putut aduna un număr uriaș de vase și bărci lucrate în pripă, folosite în mod obișnuit pentru a trece fluviul; mai întîi au început gallii să facă altele noi, scobind o luntre din cîte un trunchi de copac, apoi și ostașii lui Hannibal, atît datorită belșugului de lemn de construcție, cît și atrași de ușurința cu care gătau bărcile, își făceau la repezeală niște alții grosolane, neștînd altceva decît să aibă la îndemînă un mijloc cu care să poată trece apele fluviului și în care să le încapă poverile și să se transporte pe ei și toate ale lor cît mai repede cu putință.

XXVII În timp ce în tabăra carthagineză toate erau îndeajuns pregătite în vederea forțării trecerii fluviului, de pe malul din față dușmanii le insuflau spaimă punilor, fiindcă ei stăpîneau în întregime malul cu pedestrirea și cavaleria lor. Pentru a-i îndepărta, Hannibal poruncește lui Hanno, fiul lui Bomilcar, să pornească pe la straja întâia din noapte cu o parte din trupe, alcătuite mai mult din hispani, și să meargă în susul apei cale de o zi și, după ce va trece fluviul cît mai într-ascuns cu puțință, să facă un ocol cu aceste trupe, așa fel încît, căzînd în spatele vrăjmașului, să-l atace la momentul potrivit. Călăuzele luate din rîndurile gallilor în acest scop îl îndrumază pe Hanno către un vad la aproape 25 000 de pași mai sus de acel loc, unde albia fluviului e împărțită în două de o mică insulă, și-i arată că trecerea e lesnicioasă prin acel vad prea puțin adînc. Acolo, la repezeală, punii s-au pus pe tăiat copaci din care și-au construit plute cu ajutorul cărora să fie trecuți oamenii, caii și celelalte poveri. Hispanii, fără să se mai trudească atîta, și-au aruncat veșmintele pe niște burdufuri, iar ei au trecut înot, culcați pe scuturile lor de piele puse unele peste altele. Restul de trupe carthagineze au trecut fluviul alăturînd plută lîngă plută. După ce au așezat tabăra aproape de malul apei, ostașii, osteniți de marșul de noapte și de trudă, s-au refăcut în urma odihnei de o zi. Acum Hanno se străduiește să-și ducă la bun sfîrșit însărcinarea încredințată. În ziua următoare, punii au pornit de acolo și, prin semnalizări cu fum, lansat de pe o măgură, dau de veste lui Hannibal că ei au trecut Rhodanul și nu se găsesc departe de acest loc. Cînd Hannibal a aflat toate acestea, ca să nu mai piardă prilejul, dă semnalul de trecere a fluviului. Pedestrirea avea de cu vreme la îndemîină bărci pregătite, iar cavaleria vase mari pentru transportul cailor. Pentru a slăbi vîrtejul fluviului, el trecu mai în sus de acolo convoiul vaselor [mari], asigurînd în felul acesta trecerea nestînjinită a bărcilor mai la vale. O mare parte din cai trecură fluviul înot, fiind legați cu friele de pupele vaselor, iar alții fuseseră urcați pe vase gata înșeuăți și cu frîul [și zăbala în gură], pentru a fi numai decît folosiți de călăreți, după ce vor fi debarcați pe mal.

XXVIII Gallii se năpustesc în întîmpinarea punilor pe mal, scoțînd felurite urlete și intonînd cîntece, după cum le era obiceiul, și zăngănindu-și scuturile deasupra capului și învîrtindu-și sulilele cu dreapta. Într-adevăr, și pe ei începuseră să-i înspăimînte atît puhoiul uriaș de vase care veneau dinspre malul ce-

lălalt, cît și vuietul neobișnuit al fluviului și strigătele felurite ale plutașilor și ostașilor puni, și cei care se străduiau să înfrunte furia valurilor, și cei care își îmbărbătau de pe malul celălalt tovarășii ce treceau. Iată însă că deodată gallii, care erau destul de înspăimîntați de zarva din fața lor, aud răcnete și mai înfiorătoare, scoase de astă dată în spatele lor de trupele lui Hanno care le și cuceriseră tabăra. În curînd și Hannibal însuși ajunse pe mal și atunci o spaimă îndoită puse stăpînire pe galli, văzînd pe de o parte revărsîndu-se pe mal un puhoi nesfîrșit de ostași înarmați, iar pe de altă parte fiind și din spate strîmtorați de o armată ivită pe neașteptate. După ce gallii au încercat să-i atace pe puni din ambele părți, văzînd că sînt respinși, se năpustesc pe unde li se pare că mai e vreun drum deschis pentru a scăpa cu viață și îngroziți se împrăstie pretutindeni în goană prin satele lor. După ce și celelalte trupe carthagineze au trecut fluviul, nestîngerite de nimeni, Hannibal își așază tabăra, nemaitemîndu-se de nici o năvală din partea gallilor.

Eu sînt încredințat că s-au întocmit mai multe planuri și felurite mijloace pentru trecerea elefanților peste fluviu. Negreșit, și analiștii au povestit această trecere în diferite chipuri. Astfel, unii din ei au scris că după ce elefanții au fost grămădiți pe malul apei, cel mai neîmplînzit și mai sălbatic din aceste animale a fost într-atît întăritat de gornacul său, încît, urmărindu-l pe acesta pe cînd își căuta refugiul în apă, a pornit înot de acolo; în felul acesta el a atras după el tot cîrdul, astfel încît, pe fiecare elefant speriat de marea adîncime a apei și care simțea că îi fuge apa de sub picioare, curentul fluviului îl împingea pe malul celălalt. Dar mai degrabă se crede că elefanții au fost trecuți dincolo cu ajutorul plutelor. De aceea, așa cum acest mijloc părea mai sigur înainte de punerea lui în practică, la fel, după întrebuițarea lui, pare cel mai demn de crezare. Astfel, punii au construit și au împins de pe uscat în apă o plută lungă de 200 picioare și lată de 50, pe care, ca să nu fie împinsă la vale de curentul fluviului, au prîponit-o cu frînghii zdravene în partea de sus a malului; punii au aruncat pe plută pămînt, făcînd un fel de pod, pentru ca jivinele să pășească cu îndrăzneală pe podeaua plutei întocmai ca pe uscat. Lîngă această plută au alăturat o alta la fel de lată, însă lungă de 100 de picioare, într-adins făcută în vederea trecerii. Apoi șase elefanți, avînd înaintea lor femelele, fură mînați pe pluta cea mare, stătătoare, întocmai ca pe un drum; îndată ce trec pe pluta cea mică alăturată, odgoanele, cu care aceasta era ușor

legată, sînt dezlegate repede, apoi pluta este trasă de cîteva vase iuți pînă la malul celălalt. După debarcarea celui dintii cîrd de elefanți se repetă operația și cu ceilalți și, în felul acesta, sînt trecuți dincolo toți elefanții. De bună seamă, elefanții nu erau de loc speriați cîtă vreme simțeau că merg ca pe un pod statornic. Ei dădeau primele semne de neliniște numai după ce pluta pentru transportul lor era dezlegată de cea dintii și se vedeau trași spre largul fluviului. Într-adevăr, atunci se isca o oarecare învălmășeală, deoarece elefanții de la marginea plutei, dîndu-se înapoi ca să nu cadă în apă, se îngrămădeau unii în alții, dar, în cele din urmă, văzînd în jurul lor numai apă și apă, însăși frica îi făcea să se potolească. Unii mai sălbatici, neastîmpărîndu-se, căzură în apă, dar prin greutatea lor, fiind statornici în apă, [după ce se scuturau,] aruncîndu-și jos gornacii lor și căutînd să atingă vadul cu picioarele, izbutiră să iasă la mal.

XXIX În răstimpul trecerii elefanților peste fluviu, Hannibal trimisese 500 de călăreți numizi către tabăra dușmană, ca să isco-dească unde se află oastea romană, ce tărie are și ce pune la cale. Trei sute călăreți romani, așa cum s-a spus mai sus, trimiși de la gurile Rhodanului în calea acestor pîlcuri de călăreți puni, le ieșiră în întîmpinare. În ciuda numărului mic al acestor unități, lupta a fost cît se poate de crîncenă. Căci pe lîngă pricinuirea a numeroase răni, și în afară de faptul că pierderile au fost aproape deopotrivă pentru amîndouă taberele, și spaima vîrită în numizi, și fuga¹⁰² lor, au adus izbînda romanilor, deși ei erau cît se poate de istoviți. Din rîndurile învingătorilor au căzut ca la 160 de ostași, însă nu toți din rîndurile romanilor, ci o parte erau galli, iar din tabăra celor învinși, mai mult de 200 puni. Acest început, care poate fi privit totodată ca o bună prevestire a unei biruințe finale a întregului război, a adus romanilor victoria, cîștigată însă cu pierderi destul de sîngeroase și după o luptă cu sorți egali pentru amîndouă taberele.

După o asemenea ciocnire, pîlcurile de călăreți au revenit fiecare la comandanții lor. Pe de o parte, Scipio¹⁰³ nu putea recurge la o altă hotărîre decît la aceea dictată de acțiunile planului început de dușman, pentru a lua măsurile convenite; pe de altă parte, și Hannibal sta la îndoială dacă trebuie să-și continue drumul început către Italia sau să dea bătălia cu cea dintii armată romană ieșită în calea lui. Însă l-a abătut de la acest gînd sosirea solilor boiilor, împreună cu regișorul lor, Magalus, care i-au de-

clarat că ei îi vor călăuzi pe carthaginezi pe toată întinderea drumului și vor împărți tovarășește toate primejdiile ; „ei sînt de părere că Hannibal nu trebuie să-și irosească înainte ostașii nicăieri prin lupte izolate, ci să atace Italia cu toate forțele și într-un singur război“.

Puhoiul punilor se temea într-adevăr de romani, fiindcă era încă neștearsă amintirea războiului trecut ; dar mai mult ca de orice, punii se înspăimîntau de drumul nemăsurat de mare și de trecerea peste Alpi, precum și de lucrurile care le zbirleau părul pe cap de groază numai din auzite, datorită faptului că erau lipsiți de experiență.

XXX De aceea, Hannibal rămase la planul de a-și continua marșul și de a se îndrepta spre Italia. În acest scop el convoacă adunarea ostașilor, unde le grăiește în toate chipurile, și dojenindu-i, și îmbărbătindu-i : „El se miră cum a fost cu puțință să intre deodată spaima în niște inimi care n-au știut niciodată ce-i teama. Ostașii săi slujesc sub drapel biruind vreme de atîția ani și nu au părăsit hotarele Hispaniei înainte de a aduce în stăpînirea puterii carthagineze toate noroadele și țările cuprinse între două mări deosebite“. Apoi Hannibal și-a îndirjit ostașii, spunîndu-le că „poporul roman a cerut ca ostașii care împresuraseră Saguntum să-i fie predați, ca și cum ar fi fost vinovați de vreo nelegiuire, și că punii au trecut Hiberus pentru a distruge numele romanilor și a dezrobi întreg pămîntul¹⁰⁴. Atunci cînd punii mergeau la drum de la apusul spre răsăritul soarelui, nimeni n-a găsit cu cale că e lung drumul ; și acum, după ce au străbătut cea mai mare parte din acest drum, după ce au trecut peste Pirinei, biruind cele mai sălbatice noroade, după ce au trecut și Rhodanus, un fluviu atît de mare, deși le stăteau stavilă în cale atîtea mii de galli, după ce a fost înfrînt însuși vîrtejul acestui fluviu atît de vijelios, acum cînd au sub ochii lor Alpii, care au unul din povînișuri spre Italia, au să se oprească în loc în fața porților dușmanului, ca niște oameni istoviți ? Ce cred ei că sînt Alpii altceva decît niște culmi muntoase ? Să-și înohipuie doar că sînt niște culmi ceva mai înalte ca ale Pirineilor ! De bună seamă, nu e pe lume vreun țărîm care să se împreune cu cerul, și nici creste care să nu poată fi trecute de piciorul omului ! Și Alpii sînt locuiți, și ei sînt ogoriți, și acolo se nasc și se hrănesc ființe ! Apoi și prin trecătorile Alpilor pot trece armate ! Înșiși solii aceștia pe care îi au în fața ochilor lor, doar n-au trecut peste Alpi zburînd prin văzduh cu

ajutorul aripilor ! Nici strămoșii acestora n-au fost locuitori băștinași ai Alpilor, ci au venit în Italia trecînd fără nici un fel de primejdie, și de multe ori, peste aceste culmi ale Alpilor, în convoiuri cît se poate de uriașe, împreună cu soțiile și copiii lor, întocmai ca niște emigranți. Oare poate fi vreun drum stăvilit și de netrecut pentru un ostaș înarmat, care în afara sculelor de război nu poartă nimic asupra sa ? Cîte primejdii au înfruntat ostașii puni și cîtă trudă și sforțări au depus vreme de opt luni, pînă au cucerit Saguntum ? Oare găsesc ei cu cale că poate fi o stavilă atît de grea încît să-i oprească din drum pe aceia care țintesc să ajungă la Roma, capitala întregii lumi ? Cum adică : gallii au fost în stare să cucerească cîndva acele tărîmuri la care carthaginezii, în schimb, să nu nădăjduiască măcar că vor putea ajunge ? Aceasta înseamnă sau a recunoaște că sînt mai prejos prin avînt și vitejie decît acel popor pe care l-au înfrînt de atîtea ori în cursul acelor zile, sau să spere că sfîrșitul drumului lor nu e altul decît cîmpia care se întinde între Tibru și zidurile Romei“¹⁰⁵.

XXXI După ce i-a îmbărbătat cu asemenea îndemnuri, Hannibal dă poruncă ostașilor săi să se îngrijească de cele trebuincioase trupului și să se pregătească de drum. A doua zi, pornind de-a lungul Rhodanului, în susul lui, se îndreaptă către interiorul Galliei¹⁰⁶, nu pentru că drumul către Alpi ar fi fost mai drept pe acolo, ci fiind încredințat că cu cît se va depărta de mare, cu atît nu va întilni în cale pe romani, cu care avea de gînd să nu se încaiere înainte de a sosi în Italia.

După un marș de patru zile, Hannibal ajunge la Insula¹⁰⁷ ; acolo se unesc fluviul Rhodanus și rîul Isara¹⁰⁸ care, coborînd din Alpi pe mătci diferite, cuprind între ele o întindere de pămînt, din care pricină aceste locuri șese de la mijloc au căpătat numele de *Insula*. În apropierea acestui ținut locuiesc allobrogii¹⁰⁹, o populație care nu era cu nimic mai prejos prin bogății și faimă decît celelalte neamuri gallice. Pe vremea aceea, allobrogii erau dezbinăți : doi frați se luptau între ei pentru tron. Fratele cel mai vîrstnic, care domnise mai înainte, cu numele Braneus¹¹⁰, fusese detronat de fratele său mai tînăr, sprijinit de tabăra tineretului ; acesta, deși avea drepturi mai puține la domnie, totuși se bizuia pe o putere mai mare : aceea a brațului. Sosirea tocmai la vreme a lui Hannibal pe acele meleaguri a pus capăt neînțelegerii dintre cele două tabere, care l-au propus pe el mijlocitor, ca să hotărască cine să domnească. Hannibal a repus pe tron pe fratele mai

vîrstnic, fiindcă la fel hotărîseră și senatul și fruntașii allobrogilor. Ca răsplată pentru această mijlocire, Hannibal s-a bucurat de sprijinul lor în ce privește proviziile și tot felul de lucruri trebuincioase și, în primul rînd, veșmintele, pe care frigul îngrozitor din regiunea Alpilor îl silea să și le procure dinainte. După potolirea dezbinărilor din sînul allobrogilor, Hannibal se îndreptă spre Alpi; nu o luă însă de-a dreptul spre acești munți, ci coti mai întii spre stînga, către tricastini ¹¹¹. De acolo, pornind pe la țarmul ținutului vocontiilor ¹¹², se îndreptă spre ținutul tricolorilor ¹¹³, nefiind de nimeni împiedicat în cale, pînă a ajuns la rîul Druentja ¹¹⁴. Acest rîu, tot alpin, este de departe cel mai greu de trecut dintre toate apele curgătoare ale Galliei, pentru că, deși mîină la vale un uriaș puhoi de ape, nu e de loc navigabil, deoarece curgînd pe mai multe alpii, nu e strîns între maluri și de aceea își caută mereu vaduri noi și noi mătci (din care pricină potecile nu sînt sigure nici măcar pentru a fi bătute cu piciorul). Afară de aceasta, rostogolind la vale bolovani și grohotiș, face cu neputință pentru cel ce intră în apa lui să se țină zdravăn pe picioare. Și în vremea aceea, întîmplător, rîul Druentia umflîndu-se din pricina ploilor, a stîrnit o mare învălmășeală cu prilejul trecerii, deoarece punii, în afară de celelalte neajunsuri, se pierdeau cu firea din pricina propriei lor învălmășeli și strigătelor lor nedeslușite.

XXXII Cam la trei zile după ce Hannibal plecase în marș de pe malul Rhodanului, consulul P. Cornelius s-a apropiat de tabăra punilor cu oastea rînduită în formație patrată ¹¹⁵, neavînd de gînd să mai zăbovească o clipă pentru a dezlănțui bătălia. Dar cînd a văzut că întăriturile taberei carthagineze au fost părăsite de dușmani și că nu va mai avea putința să ajungă oastea pună care pornise de acolo cu atîta vreme mai înainte, s-a întors la mare, la corăbii, ca să-l întîmpine pe Hannibal cu mai multă siguranță și mai lesne atunci cînd va coborî Alpii. Dar pentru ca să nu lase totuși Hispania lipsită de ajutorul romanilor, deoarece lui îi fusese hărăzită comanda acestei provincii prin tragere la sorți, l-a trimis pe fratele său Cn. Scipio cu cea mai mare parte din trupe împotriva lui Hasdrubal nu numai pentru a protegi pe vechii aliați ai poporului roman și pentru a atrage și alte noroade în confederația romană, ci și pentru a-l izgoni pe Hasdrubal din Hispania. Consulul Cornelius s-a îndreptat apoi în fruntea unor unități foarte puține la număr către Genua ¹¹⁶, cu intenția de a apăra Italia cu oastea romană care se găsea în jurul fluviului Padus.

De la Druentia, Hannibal a purces spre Alpi pe drumuri mai mult de șes, fiind lăsat în pace de gallii care locuiesc acele ținuturi ¹¹⁷. Acolo, din zvonuri — cu toate că zvonurile de obicei umflă de cele mai multe ori realitatea ¹¹⁸ —, punii avuseseră dinainte oarecare cunoștințe despre Alpi, totuși înălțimea neobișnuită a Alpilor văzuți acum din apropiere și zăpezile care păreau că se unesc cu cerul, locuințele prăpădite ale gallilor cocoțate pe deasupra stîncilor, vitele și caii de ham jigăriți din pricina gerului, oamenii bărboși, lăptoși și sălbatici, toate viețuitoarele ca și toate cele neînsuflețite încremenite de ger, precum și celelalte priveliști mai cumplite de văzut decît de istorisit au stîrnit din nou groaza în rîndurile oștirii carthagineze. Călăuzele care îndrumau șirurile carthagineze pe cele dintii povîrnișuri văzură ivindu-se amenințatori, deasupra, de pe niște mături, niște munteni galli care, dacă ar fi ocupat văile mai ascunse vederii și ar fi năvălit pe neașteptate asupra punilor, ar fi pricinuit o groaznică fugă și un nemai-pomenit prăpăd. Hannibal dă poruncă oastei să se oprească din mers. După ce trimite înainte niște iscoade gallice, descoperind că nu e cu putință să se treacă pe acolo, își așază tabăra în valea cea mai largă cu putință, cuprinsă între povîrnișuri prăpăstioase și stîncoase. Apoi, prin mijlocirea acelorași galli, care nu se deosebesc așa de mult de aceștia prin obiceiuri și grai, după ce aceștia s-au amestecat cu muntenii legînd convorbiri cu ei, Hannibal află în acest chip că trecătoarea ¹¹⁹ de aici a Alpilor este păzită numai în timpul zilei, iar în timpul nopții fiecare se retrage pe furiș în coliba sa ; în zori de zi, Hannibal se apropie pe nesimțite de aceste mături, ca și cum ar urmări să forțeze trecerea fățiș și la lumina zilei. În felul acesta s-a mai scurs încă o zi, Hannibal prefăcîndu-se că pe el îl frămîntă alte planuri decît cele pe care le pregătea ; după ce carthaginezii și-au întărit tabăra acolo unde se opriseră, Hannibal, îndată ce a simțit că muntenii ¹²⁰ au părăsit măturile și că paza de acolo a fost mult slăbită, făcînd mult mai multe focuri decît numărul celor ce rămăseseră pe loc, ca și cum ar fi plănuit să rămîna acolo, lasă poverile și cavaleria și cea mai mare parte din pedestrime, iar el, în fruntea unor pîlcuri de ostași tot unul și unul și ușor înarmați, se năpustește cu mare repeziciune asupra trecătorii și ocupă chiar acele mături care fuseseră în stăpînirea vrăjmașului.

XXXIII Apoi, în zorii zilei, Hannibal a ridicat tabăra și a pus în mișcare și restul armatei. Atunci muntenii, la un semnal dat,

ieşind din întărituri, începură să se adune în punctul lor de sprijin obișnuit, când deodată băgară de seamă că cetățuia le-a fost cucerită de dușmani și că unii dintre aceștia îi amenință acum stînd deasupra capului lor, iar alți vrăjmași străbat trecătoarea. Amîndouă priveliștile înfățișate ochilor i-au încremenit locului o bună bucată de vreme. Apoi cînd au văzut că armata punică a pornit prin trecătoare — în neorînduială și cu mare zarvă, cei mai speriați fiind cail — încredințați că oricîtă spaimă ar adăuga ei ar fi destulă pentru nimicirea vrăjmașilor, după ce s-au cățărat pe stîncile din față, fiindcă ei erau deopotrivă deprinși și cu potecile și cu hățiturile povîrnișurilor, se năpustesc de sus asupra punilor. Aceștia într-adevăr erau stîmtorați și de muntenii galli și totodată și de coclaurile prăpăstioase, deoarece fiecare carthaginez se străduia să scape mai degrabă de primejdie decît să lupte cu vrăjmașul. Mai ales cail carthaginezilor împiedicau înaintarea, făcînd cu neputință marșul, fiindcă, speriați de strigătele asurzitoare pe care le sporeau ecurile codrilor și ale văilor, stîrneau o învălmășeală și mai grozavă, iar dacă erau cumva cail loviți ori răniți, se înpăimîntau atît de rău, încît pricinuiau un prăpăd și mai cumplit, dînd peste cap și oamenii, și poverile de tot felul. Învălmășeala aceasta făcu să se prăvălească în adîncuri multe ființe, ba chiar și vreo cîțiva ostași înarmați, deoarece trecătoarea era povîrnită și prăpăstioasă și într-o parte și-n alta; mai ales vitele încărcate cu poveri se rostogoleau ca niște bolșovani în hău. Cu toate că această priveliște era cutremurătoare văzînd-o, totuși Hannibal se opri o bucată de vreme și-și ținu în loc ostașii săi, ca să nu se mărească zarva și învălmășeala. Apoi, dîndu-și seama că armata lui a fost ruptă în două și că îl amenință primejdia de a trece Alpii fără poveri și cu armata în zadar rămasă teafără, porni de pe poziții mai înalte în iureș asupra muntenilor, însă, cu toate că-l dădu peste cap pe dușman împrăștiindu-l, totuși pricinui o și mai mare învălmășeală în rîndurile alor săi. O dată cu fuga muntenilor și cu eliberarea trecătorii, se potoli în cîteva clipe și zarva și spaima. Acum, în sfîrșit, toți punii putură trece urcușul, nu numai nestingheriți de nimeni, dar aproape și în liniște. Cetățuia care era reduta principală a acestui ținut [de unde muntenii diriguiau paza și siguranța acelei regiuni]¹²¹ precum și cătunele din jur, căzură în mîinile lui Hannibal. Din proviziile¹²² și vitele acestor galli căzute pradă, oștirea punică a putut să se hrănească vreme de trei zile.

Fiindcă acum carthaginezii n-au mai fost împiedicați nici de munteni, în care de la început vîrîseră frica, și nici prea mult de greutatea urcușului, în următoarele trei zile Hannibal a reușit să înainteze o cale bunicică.

XXXIV După această întîmplare, oastea punică a nimerit peste o altă populație, destul de deasă pentru o regiune muntoasă. Acolo însă Hannibal cu armata lui era cît pe-aci să fie de tot încercuit de acești locuitori, și nu prin război fățiș, ci prin vicleșuguri și întinderea de curse, adică prin aceleași mijloace folosite de puni.

Fruntașii acelor așezări întărite, toți bătrîni, se înfățișează în chip de crainici ai păcii lui Hannibal și-l asigură că urgia căzută pe capul altora le-a fost lor temeinică învățătură¹²³ și, ca urmare, vrerea lor e să caute mai degrabă prietenia carthaginezilor decît să le încerce tăria brațului. „De aceea ei îi vor îndeplini cu supunere poruncile ; ca atare să le primească proviziile și călăuzele lor pentru drumuri, precum și ostaticii dați zălog în semn de încredere în cele făgăduite“. Hannibal, socotind că nu trebuie nici să se bizuie orbește în ei, dar nici să-i alunge, ca nu cumva să și-i facă vrăjmași dacă îi respinge pe față, după ce le-a dat un răspuns îmbietor, le-a luat în primire ostaticii dați zălog, precum și proviziile pe care le aduseseră ei înșiși în calea lui, după care își urmează mai departe drumul, înapoia acestor călăuze, însă nu cu oastea rînduită ca de obicei într-un ținut pașnic. Avangarda o alcătuiau elefanții și cavaleria. Hannibal venea la urmă împreună cu grosul pedestrimii, mereu rotindu-și ochii de jur împrejur cu atenție și neîncredere la orice. Cînd oastea carthagineză a ajuns pe un drum și mai îngust, străjuit de o parte și de alta de o culme care se înălța amenințătoare, pe neașteptate au răsărit din toate părțile, din ascunzători, cete de barbari care îi atacă pe puni și din față și din spate, și de aproape și de departe, rostogolind asupra șirurilor lor stînci uriașe ; cel mai mare prăpăd a fost pricinuit în spate, unde asupra punilor se năpustise un puhoi și mai mare de munteni. Hannibal și-a îndreptat într-acolo pedestrima sa. Dacă n-ar fi recurs la această măsură și dacă nu și-ar fi întărit ariergarda, Hannibal ar fi suferit în această trecătoare o cumplită înfrîngere. Într-adevăr, și atunci punii au ajuns la cea mai mare primejdie și aproape de pieire, căci în timp ce Hannibal sta în cumpănă dacă e bine să intre cu trupele prin această trecătoare — fiindcă pedestrima sa, care făcea protecția cavaleriei, la rîndul

ei nu avea nici un fel de sprijin în spate — muntenii galli, izbind-o dintr-o latură, tăiară oastea carthagineză în două, punînd stăpînire pe acest drum. O noapte întregă Hannibal a petrecut-o fără cavalerie și căruțele cu poveri.

XXXV A doua zi, deoarece barbarii au slăbit atacurile asupra mijlocului oștirii punice, Hannibal a izbutit să-și reunească trupele și să parcurgă drumul prin trecătoare, suferind pierderi mai mult în vite de povară decît în oameni. Muntenii de acolo însă, fiind mai puțini la număr, se năpusteau asupra punilor dînd mai mult lupte de hărțuială decît bătălii în toată regula, năvălind cînd asupra avangărzii, cînd asupra ariergărzii, ori de cîte ori li se oferea prilejul nimerit, fie datorită locului, fie că unele unități carthagineze înaintaseră prea mult, fie că altele rămîneau prea mult în urmă. Cu toate că elefanții pricinuiau mare întîrziere, deoarece erau mînați să meargă pe drumuri înguste și prăpăstioase, în schimb tot ei asigurau ocrotirea armatei carthagineze împotriva vrăjmașilor pe unde înaintau, pentru că acestora le era frică să se apropie de asemenea jivine nemaivăzute de ei pînă atunci.

După nouă zile de mers, Hannibal cu oastea lui a ajuns la crestele Alpilor, urcînd pe căi, cele mai multe neumblate, și după ce a greșit în nenumărate rînduri drumul, fie înșelat de călăuze, fie că pornise la voia întîmplării, atunci cînd nu se încrezuse într-însele, pe potecile unor văi presupunîndu-le bune [dar care se îmfundau apoi]. Vreme de două zile a făcut popas pe culmile Alpilor, pentru ca ostașii istoviți de atîta trudă și de lupte să se poată reface. Cîteva din vitele care alunecaseră pe rîpi, luîndu-se pe urmele armatei, ajunseră în tabără. În afară de sleirea de vlagă și sila pricinuite punilor de atîtea necazuri, le-a mai adăugat o cumplită spaimă și omătul căzut și faptul că și constelația Pleiadei¹²⁴ apusese. Cînd totul în jurul lor era acoperit de nămeți, Hannibal purcese în revărsatul zorilor din nou la drum, însă oastea abia putea să se urnească din loc. Se putea citi pe fața fiecăruia dintre ei sila și deznădejdea. Hannibal pășea în fruntea steagurilor. Ajungînd pe o creastă oarecare, de unde se putea vedea în lung și-n lat pînă în depărtări, după ce dădu armatei poruncă de oprire, le arătă ostașilor săi Italia, precum și șesurile din jurul Padului întinzîndu-se la poalele Alpilor, și le spuse: „În aceste clipe carthaginezii trec nu numai peste zidurile Italiei, ci și peste ale cetății Roma; de aici înainte tot ceea ce a rămas de străbătut va fi un scoboriș ușor și lin. Într-o singură sau cel mult două bă-

tălii, punii vor cuceri cea mai însemnată fortăreață și capitală a Italiei“.

Apoi oastea carthagineză a început să-și urmeze drumul înainte, dușmanii nemaisupărînd-o într-adevăr decît rareori, prin neînsemnate prădăciuni, ori de cîte ori li se ivea vreun prilej nimerit. Numai că scoborișul a fost mult mai greu decît urcușul, deoarece munții Alpi dinspre Italia sînt — așa cum sînt în cea mai mare parte — mai prăpăstioși, dar în aceeași măsură povîrnișurile sînt mai scurte, căci aproape tot drumul în jos a fost mai povîrmit, mai strîmt și mai lunecos, încît cei care alunecau nu mai erau în stare să-și pună stavilă prăvălirii și nici măcar cei care se clătinau numai puțin nu puteau găsi vreun sprijin pentru a rămîne țepeni în loc, ci cădeau rostogolindu-se unii peste alții, iar peste oameni, vitele.

XXXVI Punii au ajuns apoi la o rîpă cu mult mai povîrmită și atît de îngustă, încît ostașii puteau scobori numai unul cîte unul cu mare anevoință, însă fără nici o armă asupra lor, și numai pe dibuite și încleștîndu-se cu mîinile de mărăcinii și de rădăcinile ierburilor care erau răsărite ici și colo în jurul lor. În această regiune, pămîntul suferise de curînd o prăbușire, căscîndu-se o genune de peste 1 000 de picioare adîncime. Călăreții puni s-au oprit în acel loc, ca și cum ar fi ajuns la capătul drumului, și-i dau de știre lui Hannibal, care, mirîndu-se, îi întrebese ce anume le întîrzie marșul mai departe : „că s-a ivit o prăpastie de netrecut“. Pornind de acolo, ca să-și dea el însuși seama de situația locului, Hannibal a găsit de cuviință că singura soluție e să-și îndrumeze oastea pe niște hățășuri povîrnite din vecinătate, dar care nu mai fuseseră bătătorite mai înainte, deși făcea un mare ocol. Însă și aceste hățășuri s-au dovedit a fi de nestrăbătut, deoarece peste omătul vechi necălcat de picior căzuse de curînd un alt strat nu atît de gros de nea, care fiind moale și nu prea înaltă nu împiedica mersul celor care înaintau ; în urmă însă, după ce fu bătătorită de așa puhoi de oameni și animale, zăpada se topi, astfel încît toți fură nevoiți acum să pășească pe gheața goală și pe zăpada care se înmuiase ca o lapoviță, pîrtia devenind și mai alunecoasă. Cumplit s-au mai trudit ostașii puni acolo, fiindcă piciorul neavînd de ce să se proptească din cauza gheții lucioase aluneca la vale pe povîrnișul prăpăstios, astfel încît, fie că se ajutau de mîini cînd se ridicau, fie că se ajutau de genunchi, neavînd pe ce să se sprijine, din nou alunecau și se prăvăleau ;

în jur nu aveau la îndemîna lor nici rădăcini, nici ierburi de care să se agațe cu mîna sau să se sprijine cu piciorul ; în felul acesta se rostogoleau pe gheața lucie și pe zăpada cu lapoviță. Uneori picioarele vitelor de povară spărgeau creasta zăpezii înghețate și, dînd de gheață, alunecau din pricina sfortărilor de a se ridica cu ajutorul copitelor și se împotmoleau mai rău, rămînînd înțepenite în zăpada înaltă și întărită în urma înghețului, de parcă erau prinse în capcane.

XXXVII În sfîrșit, după zadarnica osteneală și a vitelor de povară și a oamenilor, tabăra a fost instalată pe creastă, locul fiind pregătît și curățit cu cea mai mare anevoință în acest scop, deoarece trebuia să se rînească zăpada și să se care nămeții. Apoi au fost duse pîlcuri de ostași pentru a pregăti singura cale cu puțință prin acest loc, croită prin rîpa aceea. Acolo punii fură nevoiți să scobească stîncă : după ce au aruncat acolo grămezi uriașe de copaci tăiați, fac un rug uriaș din această lemnărie și, cum un vînt puternic a început să bată tocmai la vremea potrivită pentru întreținerea focului, îi dau foc și aruncînd oțet peste stîncă încinsă, o crapă și o macină. În felul acesta punii sfărîmă stîncă răscoaptă datorită focului, și povîrnișul e îndulcit prin cotituri mici, astfel încît să poată scoborî nu numai vitele de povară, ci și elefanții. Patru zile s-au pierdut în jurul acestei stînci ; în vremea asta vitele erau aproape moarte de foame, căci crestele munților sînt aproape golașe, iar dacă cumva e ceva pășune, o acoperă nămeții. Abia mai jos, munții de poale au cîteva spinări cu padine însorite și văi cu rîuri și păduri prin apropiere, precum și locuri mai prielnice așezărilor omenești. Tocmai acolo au fost trimise vitele la păscut, iar oamenilor li s-a dat răgaz de întremare, după istovitoarea trudă. După alte trei zile de scoborîre, punii au ajuns la loc șes, unde și țînutul era mai îmbietor și firea oamenilor mai blîndă.

XXXVIII Cam în chipul acesta izbuti Hannibal să ajungă în Italia ¹²⁵, după cinci luni de la plecarea lui din Carthagina Nouă, după cum scriu unii istorici, Alpii fiind trecuți în 14 zile. Istoricii însă nu se potrivesc de loc în păreri în privința numărului trupelor cu care a trecut Hannibal în Italia. Astfel, cei care dau cifra cea mai mare scriu că Hannibal a avut cu el 100 000 de pedestrași și o cavalerie alcătuită din 20 000 de oameni ; în schimb, cei care dau cifra cea mai mică, au menționat 20 000 de

pedestrași și 6 000 de călăreți. L. Cincius Alimentus¹²⁰, care spune că a fost luat prizonier de Hannibal și despre care eu¹²⁷ aș fi fost înclinat să cred că e cel mai apropiat de adevăr dacă n-ar fi încurcat cifrele prin adăugarea în rîndurile oastei punice și a galililor, și a ligurilor, scrie : „împreună cu aceștia, Hannibal a adus 80 000 de pedestrași și 10 000 de călăreți“ (dar e mai aproape de adevăr ceea ce scriu unii istorici, că Hannibal și-a întregit acest număr mai degrabă în Italia); însă Cincius mai scrie că „el a auzit chiar din gura lui Hannibal că după ce a trecut Rhodanus, a pierdut 36 000 de oameni și un uriaș număr de cai și tot felul de vite de povară“. De bună seamă, cea mai apropiată populație de locurile unde Hannibal scoborîse Alpii în Italia era a gallilor taurini¹²⁸. Deoarece toți istoricii sînt de acord asupra acestui fapt, cu atît mai mult mă minunez cum mai domnește îndoiala pe unde a trecut Hannibal Alpii, și că îndeobște se crede că el a trecut Alpii pe la muntele Poeninus¹²⁹ (și că din care pricină, această creastă a Alpilor ar fi căpătat de atunci acest nume). Caelius Antipater¹³⁰ susține că Hannibal a trecut în Italia pe la muntele Cremona¹³¹; numai că prin aceste două defileuri, Hannibal ar fi ajuns nu la gallii taurini, ci la gallii libui¹³², prin ținutul salassilor montani¹³³. Și nu e vrednic de crezare nici faptul că pe acele drumuri Hannibal ar fi avut cale slobodă spre Gallia Cisalpină, deoarece drumurile care duc către muntele Poeninus ar fi fost închise de către semințiile semigermanice. Într-adevăr — dacă cumva faptul acesta stîrnește atenția cuiva — locuitorii de pe culmea acestui munte, sedunii și veragrii¹³⁴, n-au dat acestei creste numele de Poeninus de la trecerea punilor pe acolo, ci de la zeul adorat pe cel mai înalt dintre vîrfuri și pe care îl numeau Poeninus.

XXXIX Un prilej cît se poate de nimerit pentru începerea operațiilor lui Hannibal a fost faptul că taurinii, populație cea mai apropiată de Alpi, erau în război cu insubrii. Hannibal nu-și putea pregăti armata sa ca să sară în ajutorul uneia din aceste tabere, deoarece, mai ales în vremea refacerii, ostașii săi simțeau neajunsurile îndurate mai înainte. De bună seamă, odihna după atîta trudă, belșugul după tot felul de lipsuri, și curățenia după murdăria și împutăciunea trupelor pricinuiau tot felul de pătîmiri, și mai greu de îndurat, acestor oameni ajunși într-un hal făr-de hal și aproape sălbăticiți. Tocmai aceasta a fost pricina pentru care consulul Publius Cornelius după ce a venit la Pisae¹³⁵

pe vase, s-a grăbit să dea piept cu vrăjmașul, încă nerefăcut, la Padus unde a luat în primire oastea înrolată sub drapel de la Manlius și de la Atilius, care era încă buimăcită în urma proaspetei înfringeri suferite de la galli¹³⁶. Dar când consulul roman a ajuns la Placentia, Hannibal își și ridicase tabăra pornind către capitala taurinilor, singurul oraș de acolo; fiindcă aceștia n-au vrut să intre în legătură de prietenie cu punii, Hannibal le-a cucerit cetatea prin forța armelor. În același timp, Hannibal ar fi izbutit să-și atragă de partea sa, nu numai de frică dar și din propria lor vrere, și pe gallii care locuiau în împrejurimile Padului dacă sosirea pe neașteptate a consulului roman nu i-ar fi împiedicat să treacă de partea carthaginezilor, tocmai când ei pîn-deau momentul ruperii legăturilor cu romanii. Atunci Hannibal și-a pus oastea în mișcare, plecînd din ținutul taurinilor, încredințat că gallii care încă mai șovăiau de partea cărei tabere să treacă i se vor alătura lui îndată ce el va fi în mijlocul lor. În acest fel, cele două oștiri ajunseră aproape față în față. Acolo se întîlniseră doi mari comandanți, care, deși nu se cunoșteau încă îndeajuns unul pe altul, totuși fiecare din ei se minuna de isprăvile celuilalt. Căci, pe de o parte, și la romani numele lui Hannibal ajunsese cît se poate de vestit încă înainte de căderea Saguntului, iar pe de altă parte, Hannibal era încredințat că într-adins a fost ales Scipio de romani împotriva sa, ca să fie comandant suprem al armatei romane, tocmai pentru că era un bărbat cu strălucite însușiri; de altfel, faima fiecăruia crescuse în ochii celuilalt și datorită faptului că Scipio, care fusese lăsat de Hannibal în Gallia, a izbutit să iasă în întîmpinarea lui Hannibal în Italia, după ce trecuse Alpii, iar vaza lui [Hannibal]¹³⁷ crescuse în ochii aceluia, atît prin încercarea lui așa de îndrăzneată de a trece Alpii, cît și prin reușita ei.

Totuși Scipio s-a străduit să treacă Padus și așezîndu-și tabăra lîngă riul Ticinus¹³⁸, înainte de a-și rîndui oastea în linie de bătaie și pentru a-și îmbărbăta ostașii, a rostit următoarea cuvîntare:

XL „Ostași! Dacă aș rîndui în linie de bătaie acea armată pe care am avut-o sub comanda mea în Gallia, n-ar fi fost nevoie să rostesc nici un cuvînt în fața voastră...¹³⁹. Căci ce rost ar avea să îmbărbătez fie pe acei călăreți care au biruit într-un chip atît de strălucit cavaleria vrăjmașilor la fluviul Rhodanus, fie pe ostașii acelor legiuni cu care l-am urmărit pe acest dușman în fuga

lui, cîtă vreme pot socoti drept izbîndă retragerea și refuzul lui de a se lua fățiș la piept cu mine? Acum însă — de vreme ce ostașii acelei armate înrolate sub drapel pentru provincia Hispania, avînd în frunte pe fratele meu Cn. Scipio, însă sub auspiciile mele, își face datoria acolo unde senatul și poporul roman a hotărît să lupte, la rîndul meu, m-am înfățișat din propriu imbold ca să conduc această bătălie, pentru ca să aveți în fruntea voastră pe însuși consulul roman împotriva lui Hannibal și carthaginezilor — se cuvine ca noul comandant să rostească puține cuvinte în fața noilor ostași.

Ostași! Ca să vă dați seama de tactica acestui război și să vă cunoașteți și vrăjmașul, [ei bine,] voi trebuie să-l înfrunțați pe acel dușman pe care l-ați mai înfrînt pe mare și pe uscat în războiul dinainte, căruia i-ați impus tribut pe timp de 20 de ani ¹⁴⁰, și căruia i-ați luat Sicilia și Sardinia ¹⁴¹ ca despăgubire de război. Prin urmare, în această bătălie, și voi și dușmanii vă veți arăta acele simțăminte pe care le au de obicei biruitorii și învinșii. Carthaginezii vor porni la luptă acum nu fiindcă au curaj, ci fiindcă sînt nevoiți să se bată (afară numai dacă nu cumva sînteți încredințați că aceia care au dat bir cu fugiții cînd oastea lor era teafără, au căpătat mai mari nădejdi de biruință acum, după ce aproape două părți din pedestrimă și din cavalerie au căzut cu prilejul trecerii Alpilor, pentru că mai mulți au pierit decît au supraviețuit). «Da — veți răspunde — într-adevăr, punii sînt puțini la număr, însă au suflet tare și trup zdravăn, iar vîrtoșia și forța lor cu greu vreo putere le-ar putea înfrunța». Dar eu vă replic: numai la chip mai sînt oameni, în schimb, au rămas ca niște umbre, sleiți de foame, de frig, de murdărie și ajunși într-un hal făr-de hal, slăbiți și striviți de bolovani și stînci. Pe lîngă toate acestea, cu încheieturile degerate, cu nervii încremeniți de frigul zăpezii, cu mădularele înțepenite de ger, cu armele sparte și frînte, cu caii șchiopi și prăpădiți. O asemenea cavalerie, o astfel de pedestrimă aveți voi acum de înfrunțat! În fața voastră aveți cele din urmă rămășițe ale vrăjmașului, și nu pe potrivnicul adevărat. Tare mă tem să nu se spună că Alpii l-au biruit pe Hannibal, deși voi veți lupta cu carthaginezii! Dar poate că așa a hotărît ursita, ca zeii înșiși să dezlănțuie și să poarte acest război, fără sprijinul vreunui braț omenesc, împotriva acestei căpetenii și acestui popor care au călcat condițiile alianței, și ca noi, care la rîndu-ne, după zei, am fost jigniți și batjocoriți, să sfîrșim acest război început și hotărît de ei!

XLI Nu-mi e teamă că ar putea spune cineva despre mine că rostesc în fața voastră acest limbaj semeț, numai pentru a vă îmbărbăta pe voi, dar că simțămintele mele sînt cu totul altele. Mie mi s-a dat încuviințarea să mă duc cu armata mea în Hispania, provincia mea¹⁴², unde pe de o parte îl am pe fratele meu ca tovarăș la alcătuirea planului războiului, și în același timp împart cu el și primejdiile, și pe de altă parte să-l am potrivnic mai degrabă pe Hasdrubal decît pe Hannibal și, fără îndoială, să-mi fie mai mică sarcina războiului; totuși eu, pe cînd navigam cu flota de-a lungul țărmului Galliei, cum am auzit de faima acestui vrăjmaș, după ce am debarcat pe uscat și am trimis înainte cavaleria, am înaintat pînă la Rhodanus. Într-o luptă de cavalerie, l-am biruit cu acea parte a trupelor mele cu care am avut noroc să mă bat cu dușmanul. Dar cum oastea de pedestrași dușmani se pornise pe-o fugă turbată, pentru că¹⁴³... nu o mai puteam ajunge din urmă pe uscat, m-am întors la flotă și cu cea mai mare iuțeală cu putință, făcînd un uriaș ocol pe mare și pe uscat, am ieșit în întîmpinarea acestui temut vrăjmaș aproape de poalele Alpilor. Arăt eu oare în fața voastră ca un om care, ferindu-se să dea piept cu Hannibal, a dat peste el din nimereală, sau ca omul care s-a luat pe urmele lui, l-a hărțuit mereu, silindu-l să dea odată bătălia hotărîtoare? Vreau să văd dacă pămîntul a zămislit deodată alți carthaginezi în acest răstimp de 20 de ani sau sînt tot aceia care s-au bătut cu voi la insulele Aegates și cărora le-ați dat drumul slobozi la Eryx, după ce și-au răscumpărat viața¹⁴⁴ cu cîte 18 denari¹⁴⁵ fiecare, și dacă acest Hannibal s-a luat la întrecere cu Hercules, parcurgînd aceleași drumuri, așa cum se fălește el, sau a rămas același datornic, tributar și rob al poporului roman, așa cum ni l-a lăsat tatăl său. Dacă pe Hannibal nu l-ar chinui fărădelegea săvîrșită de el împotriva Saguntului, și-ar putea arunca înapoi privirile spre a-și vedea, dacă nu patria lui biruită de noi, de bună seamă casa, tatăl și învoiala scrisă de însăși mîna lui Hamilcar, care, în urma poruncii primite de la consulul nostru, a scos garnizoana punică din Eryx și a primit, cu zbucium și jale, asprele condiții impuse de Roma Carthaginei învinse, și care, părăsind Sicilia, s-a învoit să plătească tribut poporului roman.

De aceea, ostași, eu aș voi să vă bateți cu acest vrăjmaș nu numai cu acel avînt și cu acea bărbăție cu care obișnuiți să-i înfrunțați pe alți dușmani, ci cu înverșunare și ură, ca și cum ați vedea pe robii voștri ridicînd deodată armele împotriva voastră.

Ne-a stat în putere să-i nimicim pe carthaginezi la Eryx, unde fuseseră încercuiți, supunându-i celui mai fioros chin pentru oameni : moartea prin foame ; ne-a stat în putere să trecem cu flota noastră biruitoare în Africa și în răstimp de numai câteva zile să distrugem fără nici o luptă Carthagina. Însă i-am iertat, în urma rugămintilor lor, și le-am încetat împresurarea, lăsându-i să plece ; am făcut pace cu punii învinși, i-am socotit supuși nouă și sub ocrotirea noastră, atunci cînd carthaginezii erau strîmtoși de războiul cu africanii. Pentru aceste binefaceri primite de la noi, punii, urmîndu-l pe acest flăcăiandru scos din minți, vin acum să ne atace însăși patria noastră ! O, de-ar fi această luptă numai pentru slava și mărirea voastră, și nu pentru izbăvirea voastră ! Trebuie să luptați acum nu pentru stăpînirea Siciliei și Sardiniei, așa cum am făcut altă dată, ci pentru Italia ! Și nici nu se mai găsește în spatele nostru o altă oaste care să-l înfrunte pe dușman, în caz că nu învingem acum, și nici nu mai sînt alți Alpi unde, în timp ce sînt trecuți de Hannibal, noi să fim în măsură a pregăti alte oștiri ; aici trebuie, ostași, să-l stăvilim pe Hannibal, ca și cum am lupta în fața zidurilor Romei ! Fiecare să se gîndească că-și ocrotește, cu puterea armelor, nu trupul său, ci soția și micii săi copii. Să nu-l frămînte numai grijile sale casnice, ci să-și aibă mereu săpată în suflet această convingere că senatul și poporul roman își au acum ochii ațintiți către brațele noastre înarmate ! Cum va fi avîntul și vitejia voastră, la fel va fi de aci înainte și soarta acestei vestite cetăți și a puterii romane !”¹⁴⁶.

XLII Astfel de vorbe a rostit consulul roman în fața ostașilor săi. Hannibal, socotind că trebuie să-și îmbărbăteze ostașii mai degrabă prin fapte decît prin vorbe, după ce și-a rînduit armata în cerc, ca la teatru, i-a așezat la mijloc pe muntenii legați pe care îi luase prizonieri și, aruncîndu-le în față, la picioarele lor, arme gallice, a dat poruncă să-i întrebe prin tîlmaci : „oare e vreunul între ei care vrea să lupte cu arma ? Dacă e, atunci să i se ia lanțurile și, de va fi învingător, va primi arme și un cal”. Deoarece toți pînă la unul cereau arme pentru a lupta¹⁴⁷, după ce s-a recurs, în acest scop, la tragerea la sorți, fiecare din ei dorea să-l aleagă ursita pentru această luptă ; ori de cîte ori ieșea unul la sorți, acesta își arăta bucuria prin țopăieli în mijlocul tovarășilor săi care îi făceau urări de bine și apoi apuca repede arma în mînă, începînd să joace după datina lor. Într-adevăr, în

timpul desfășurării luptei dintre aceștia, de asemenea simțăminte erau însuflețiți nu numai prizonierii care avuseseră parte de aceeași soartă, ci și privitorii înșiși, astfel încît erau lăudați îndeobște nu numai cei care izbîndeau, ci și cei care știau să moară frumos.

XLIII După ce au fost privite luptele cîtorva perechi, Hanibal și-a trimis ostașii săi, stăpîniți de atari stări sufletești, la corturi. Apoi, convocîndu-i la adunare, se spune că le-a grăit următoarele :

„Ostași ! Dacă veți fi însuflețiți de aceleași simțăminte pe care le-ați avut cu puțin mai înainte privind la pilda soartei altora, în curînd, cînd va fi în cumpănă însăși soarta voastră, atunci de bună seamă noi am biruit ! Căci ceea ce ați văzut n-a fost numai un spectacol ci, într-o oarecare măsură, imaginea însăși a sortii voastre. Eu nu știu dacă ursita nu v-a hărăzit vouă lanțuri mai grele și necazuri mai apăsătoare ca acelea de care au avut parte prinșii voștri ! În stînga și în dreapta voastră vă închid ieșirea două mări, voi neavînd la îndemină nici măcar un vas, pentru a putea scăpa cu viață. În jurul vostru se află fluviul Padus. Dar Padus e mai mare și mai năvalnic decît Rhodanus. În spate se înalță amenințatori Alpii, pe care atît de greu i-ați trecut atunci cînd aveăți toată vînjoșia și erați neștirbiți ca număr. Ostași ! Aici, unde ați ieșit mai întîi în întîmpinarea vrăjmașului, trebuie sau să învingeți sau să muriți ! Tot aceeași ursită care v-a silit pe voi să intrați în luptă, vă oferă vouă, dacă veți fi învingători, daruri atît de mari cum oamenii îndeobște nu obișnuiesc să dorească nici măcar din partea zeilor nemuritori ! Dacă am fi în stare să recucerim prin vitejia noastră numai Sicilia și Sardinia, smulse părinților noștri, și acestea ar fi o răsplată destul de mare ! Însă acum, tot ce se află în stăpînirea romanilor, toate cîte au dobîndit și au grămădit ei în urma atîtor triumfuri, ale voastre vor fi, împreună cu cei care le stăpînesc acum ! Haideți, deci, către această răsplată atît de grasă și luați armele, fiindcă zeii înșiși sînt cu voi ! Destul că alergînd pînă acum după turmele de vite pe plaiurile întinse și pustii ale munților Lusitaniei și Celtiberiei, nu ați văzut nici un cîștig după atîta trudă și atîtea primejdii ! A sosit vremea să faceți un război de pe urma căruia să vă înfruptați din bogății și să puneți mîna pe prăzi grase, bine meritînd răsplata vrednică de truda voastră, pentru că ați străbătut ¹⁴⁸ atîta drum, cutreierînd peste atîția munți și trecînd peste

atîtea fluvii și peste atîtea noroade înarmate ! Aici soarta va pune capăt trudei și osteneții voastre și vă va oferi o bogată răsplată, după ce vă veți face cu prisosință datoria. Să fiți încredințați că biruința voastră nu va fi atît de grea, pe cît de mare e faima acestui război ! De multe ori un dușman privit cu cel mai mare dispreț a izbutit să dea cea mai crîncenă luptă ! Și popoare vestite și regi cu faimă au fost înfrînți, cît se poate de ușor¹⁴⁹ și cînd nimeni nu se aștepta ! Căci dînd la o parte poleiala aceasta care dă luciul numelui de roman, ce le mai rămîne pentru a fi vrednici să stea față în față cu voi ? Ca să trec sub tăcere¹⁵⁰ isprăvile voastre ostășești săvîrșite vreme de 20 de ani, cu o asemenea vitejie și încununată de acel noroc, ei bine, voi ați ajuns pînă aici pornind de la Coloanele lui Hercules, de la Ocean și de pe cele mai îndepărtate tărîmuri de la marginea pămîntului¹⁵¹, străbătînd printre atîtea noroade, cele mai sălbatice din Hispania și Gallia, și biruind neîncetat ! În schimb, aici veți avea de luptat cu o oaste de recruți, decimată o dată chiar în cursul acestei veri, înfrîntă, înconjurată de galli, ai cărei ostași nu-și cunosc comandantul și nici acesta la rîndu-i nu-și cunoaște ostașii. Oare mă voi compara pe mine, născut așa putea spune, în tot cazul crescut, în cortul de comandant al tatălui meu, unul din cei mai străluciți comandanți, pe mine, cuceritorul Hispaniei și Galliei, același biruitor nu numai al noroadelor din Alpi, ci și al Alpilor înșiși, ceea ce este mult mai mult, cu acest cap de oști [numit] de șase luni¹⁵², care a fugit părăsindu-și armata ? Dacă, după ce se vor lua din fața trupelor flamurile, cineva îi va arăta acestuia pe ostașii puni și pe cei romani, sînt pe deplin încredințat că consulul nu va ști peste care dintre cele două armate este el comandant !

Ostași ! Eu nu socotesc lipsit de însemnătate faptul că nu există nimeni în rîndurile voastre care să nu fi văzut cu ochii săi proprii nici una din faptele mele de arme, săvîrșite în atîtea rînduri, și căruia eu să nu-i pot aminti, ca martor ocular al vitejiei fiecăruia, isprăvile sale consemnate de mine, potrivit împrejurărilor. Eu, ca ucenic al vostru înainte de a fi cap de oștire, voi păși în lupta împotriva unor dușmani necunoscuți și care habar n-au unul de altul, împreună cu ostașii mei lăudați și răsplătiți de mine de mii de ori.

XLIV Ori unde îmi rotesc ochii, citesc numai avînt și bărbăție : îi văd ici pe bătrînii mei ostași, colo pe călăreții cu frîie și

fără frîie la cai, cutezători și înverșunați, ai celor mai vestite noroade ! Mă uit la voi, aliații cei mai credincioși și cei mai viteji ai noștri ! Vă privesc pe voi, carthaginezi, care aveți să luptați atît pentru patria voastră, cît și pentru ura voastră atît de îndreptățită ! Ducem război împotriva Romei și coborîm cu flămurile războiului în Italia, avînd de gînd să luptăm cu o îndrăzneală și o vitejie cu atît mai presus, cu cît și nădejdea de biruință asupra vrăjmașului e mai mare și cu cît avîntul celui care a ridicat brațul e mai năprasnic decît al aceluia care caută să se ferească ! În afară de acestea, sufletele noastre le înflăcărează și le înverșunează durerea, nedreptatea și faptul că am fost socotiți oameni nevrednici ! M-au cerut ca să fiu dat caznelor întîi eu, comandantul vostru, și apoi voi toți, sub motiv că ați atacat Saguntum. Au avut de gînd să vă supună celor mai din urmă chinuri ale morții. Acest neam atît de crud și de trufaș vrea să-și impună tuturor bunul său plac în toate privințele și să fie stăpîn pretutindeni ! Vrea să ne impună o limită precisă cu ce popoare să avem război, cu care să avem pace ! Ei sînt aceia care ne închid și ne hotărăsc hotarele între munți, din care să nu ieșim ; în schimb, ei nu respectă acele granițe pe care ei înșiși și le-au statornicit ! — «Să nu treci Hiberus ! Să nu ai de-a face cu Saguntum» — «Dar Saguntum este oare Hiberus ?» — «Să nu te miști din locul tău». «— E puțin lucru că [mi-ai răpit] ¹⁶³ mie cele mai vechi provincii ale mele, Sicilia și Sardinia ? Îmi smulgi și Hispaniile ? Și dacă eu voi pleca din Hispanii, vei debarca ¹⁶⁴ oare și în Africa ? Vei îndrăzni să vii și acolo ?» Eu vă afirm că romanii au și trecut în Africa : cei doi consuli ai acestui an ¹⁶⁶ au fost trimiși de romani, unul în Africa, celălalt în Hispania. Nu ne-a mai rămas pe nicăieri nimic altceva decît ceea ce vom cuceri cu armele. Romanii pot fi fricoși și netrebnici, fiindcă au încotro să privească înapoia lor ; pe ei îi vor primi și îi vor apăra pămîntul lor și ogoarele lor, pentru că vor fugi pe drumuri sigure și pașnice. În schimb, pentru voi e neapărat nevoie să fiți bărbați viteji ! Dacă vă pierdeți nădejdea biruinței, toți veți pieri ! De aceea, trebuie sau să biruiți sau, dacă ursita voastră va fi vitregă cu voi, să căutați să muriți mai degrabă luptînd decît fugînd. Dacă cele rostite de mine vă sînt bine întipărite în suflet, din nou vă spun : ați învins ! Pentru a învinge, zeii nemuritori n-au dăruit ființei omenești o mai puternică armă ca disprețul de moarte“ ¹⁶⁸.

XLV După ce inimile tuturor ostașilor din cele două tabere potrivnice fură înflăcărate pentru luptă cu asemenea vorbe de îmbărbătare, romanii construiesc un pod peste râul Ticinus, iar mai sus de el ridică o redută pentru a asigura paza podului. În timp ce romanii erau ocupați cu asemenea lucrare, Hannibal trimite pe Maharbal cu un pîlc de numizi, alcătuit din 500 de călăreți, ca să pustiască holdele aliaților poporului roman. El le porunci ca, pe cît le stă în putință, gallii să fie cruțați, în schimb să le ademenească căpeteniile ca să-i trădeze pe romani, trecînd de partea lui.

După terminarea podului, oastea romană, trecînd în ținutul insubrilor, s-a oprit la 5 000 de pași de Victumulae¹⁵⁷. Acolo își avea Hannibal tabăra; și după ce l-a chemat pe Maharbal să vină repede înapoi împreună cu călăreții lui, deoarece își dădea seama că bătălia e cît pe-aci să izbucnească, socoti că nu le-a vorbit ostașilor săi îndeajuns și că mai e nevoie să le mai dea povește pentru a-i îmbărbăta; de aceea, chemîndu-și ostașii la adunare, le făgăduiește răsplată sigură, în nădejdea căreia să lupte: „el le va da ostașilor săi pămînt în Italia, în Africa, în Hispania, unde va voi fiecare, și vor fi scutiți de dajdie și ei și copiii lor; cei care vor voi bani în loc de pămînt, îi va satisface dîndu-le în argint. Acei dintre aliați care vor dori să devină cetățeni carthaginezi, vor primi din partea lui încuviințarea; cei care vor voi să se întoarcă la vetrele lor, dînsul se va strădui să-i copleșească cu binefaceri și le va da putința ca nici unul dintre ei să nu mai dorească vreodată să-și schimbe soarta cu a vreunuia dintre concetățenii lor“. Apoi și robilor care și-au urmat în război stăpînii Hannibal le făgăduiește libertatea, „iar stăpînii lor vor fi despăgubiți primind în schimb cîte doi sclavi în locul unuia“. Și pentru a-i asigura că se va ține de cuvînt, ținînd în mîna stîngă un miel și în dreapta o piatră de cremene ascuțită, Hannibal luînd martori pe Jupiter și pe ceilalți zei, rosti următoarele cuvinte: „Dacă își va înșela ostașii săi, așa să-l jertfească pe el zeii cum jertfește el acest miel!“, și după rostirea rugăciunii a zdrobit capul mielului cu cremenea. Atunci, într-adevăr, ca și cum înșiși zeii ar fi fost chezașii împlinirii nădejdlor fiecăruia, toți ostașii de față, incredințați că singura întîrziere în împlinirea nădejdlor este faptul că nu au început pînă acum lupta, într-un singur cuget și într-un singur glas cer să se dea semnalul bătăliei.

XLVI În schimb, în tabăra romanilor nu domnea aceeași însuflețire ca la puni, deoarece ei, pe lîngă celelalte neajunsuri,

fuseseră îngroziți și de niște minuni ¹⁵⁸ proaspăt întîmplăte : căci în tabăra romană mai intrase și un lup care, după ce sfîșiase pe cei întîlniți în calea lui, izbutise să scape teafăr și nevătămat, iar apoi și un roi de albine se așezase într-un copac care-și întindea ramurile deasupra cortului praetorian.

După ce Scipio aduse cuvenitele jertfe de ispășire, purcese în fruntea cavaleriei și unităților de sulițași ușor înarmați către tabăra vrăjmașului, pentru a iscodi îndeaproape ce forțe are la îndemînă și ce fel de trupe sînt ; el îl întîlni pe Hannibal, care, la rîndu-i, înaintase cu cavaleria pentru a face recunoașterea locurilor dimprejur. La început, nici unul dintre cei doi nu și-a putut da seama bine de celălalt ; apoi, norul prea des de praf ridicat de copitele cailor și de puhoiul atîtor oameni a fost semnul că potrivnicii s-au apropiat unii de alții. Atunci șirurile de războinici se opriră și începură să se pregătească de luptă. Scipio își rînduiește sulițașii și călăreții galli în frunte, iar pe romani și toată floarea aliaților îi lasă în rezervă. Hannibal așază în mijlocul frontului călăreții care călăreau cu friele la cai, iar aripile le întărește cu cavaleria numidă ¹⁵⁹. Abia se auziră strigătele de luptă, că sulițașii au și dat bir cu fugiții, căutîndu-și adăpost în linia a doua, între șirurile rezervei romane. Atunci a început să se desfășoare lupta între cele două cavalerii ; o bună bucată de vreme, lupta fu nehotărîtă pentru vreuna din cele două tabere ; apoi, fiindcă pedestrima se amestecase cu călăreții și spe-riase caii, mulți din rîndurile cavaleriei romane sînt trîntiți la pămînt, iar alții, atunci cînd i-au văzut pe-ai lor strîmtorați de dușmani, sar și ei repede de pe cai. Bătălia se transformase, în bună măsură, într-o luptă de pedestrași, pînă în clipa în care numizii, care se găseau la aripi, făcînd un mic ocol cu caii, cad în spatele romanilor. Pe romani îi cuprinse spaima ; rănirea consulului mări și mai mult panica ; primejdia însă fu înlăturată prin intervenția năprasnică a fiului său, care atunci era un flăcăian-dru. Acesta era tînărul care va dobîndi [nimbiu] slavei pentru terminarea acestui război și va primi supranumele de Africanus pentru strălucita biruință cîștigată asupra lui Hannibal și a carthaginezilor ¹⁶⁰.

Cu toate acestea, mai cu seamă sulițașii au rupt-o la fugă, răspletindu-se în toate părțile, asupra lor desfășurîndu-se mai întîi atacul numizilor. Restul cavaleriei romane, strîngîndu-și rîndurile, l-a luat în mijlocul lor pe consul, pe care l-au proteguit nu numai cu armele, ci și cu trupurile lor, izbutind să se retragă pînă

în tabăra romană fără să dea nicăieri semn că sînt înspăimîntați sau să se împrăștie în neorînduială. Coelius¹⁶¹ pune pe seama unui sclav, din Liguria de baștină, cîntea salvării consulului roman. Cît despre mine, aș dori fără doar și poate să fie adevărat faptul că Scipio a fost salvat de fiul său ; de altfel, cei mai mulți analiști au scris în același sens și așa a rămas de atunci întipărită în amintirea oamenilor această ispravă.

XLVII Aceasta a fost cea dintîi bătălie dintre romani și Hannibal. Din această ciocnire s-a învederat limpede că punii erau mai tari ca romanii în ce privește cavaleria și că din această pricină șesurile prea largi, cum sînt acelea dintre Padus și Alpi, nu erau potrivite pentru tactica de luptă a romanilor.

De aceea, în noaptea următoare, oastea romană a primit ordin să-și strîngă fără zgomot poverile. Tabăra romană s-a strămutat grabnic de la Ticinus către Padus, pentru ca trupele să treacă dincolo, fără zarvă și fără să fie urmărite de vrăjmași, folosind podul de peste fluviu, construit pe plute, care nu fuseseră încă desfăcute. Romanii au ajuns la Placentia înainte ca Hannibal să prindă de veste că plecaseră de la Ticinus. Totuși, Hannibal a reușit să ia prizonieri vreo 600 de ostași romani care întîrziaseră pe malul de dincoace al Padului, dezlegînd mai anevoie plutele. Dar Hannibal n-a putut trece pe acest pod, deoarece, tăindu-i-se capetele, toate plutele au fost împinse la vale de vârtejul apei.

Coelius Antipater susține că Mago a trecut numaidecît fluviul înot în fruntea cavaleriei și pedestrimei hispane și că Hannibal însuși și-a trecut oastea prin vadurile din susul Padului, după ce și-a așezat elefanții în șir unul lîngă altul, pentru a micșora puterea vârtejurii acestui fluviu. Cei care cunosc acest fluviu, cu greu pot da crezare unor astfel de afirmații, căci nici nu-i de crezut că niște călăreți cu caii și armele lor au izbutit să biruie puterea atît de mare a curentului fluviului, rămînînd teferi și nevătămați și călăreții și caii lor, chiar în cazul că toți hispanii ar fi trecut Padul, folosindu-se de burdufuri umflate. Apoi ei ar fi trebuit să facă un mare înconjur, vreme de mai multe zile, pînă să ajungă la vadurile Padului, pe unde să treacă armata încărcată cu atîtea poveri.

Pentru mine sînt mai vrednici de crezare analiștii și istoricii care au scris că abia după scurgerea a două zile a găsit Hannibal un vad pe unde să ridice un pod plutitor peste acest fluviu, și

că „pe acolo au fost trimiși să treacă mai întâi cavaleria și trupele hispane ușor înarmate de sub comanda lui Mago“.

În timp ce Hannibal mai zăbovește lângă Padus ca să asculte soliile gallilor, trece fluviul și pedestrima lui greu înarmată ; în același răstimp, Mago cu cavaleria lui, după un marș de o zi de la trecerea Padului, se îndreaptă spre Placentia unde erau românii. După câteva zile, și Hannibal își întări tabăra la 6 000 de pași de Placentia, iar a doua zi, după ce rîndui în văzul dușmanilor oastea în linie de bătaie, oferi puțința de a se dezlănțui atacul.

XLVIII În noaptea următoare, trupele auxiliare ale gallilor au pornit un măcel în castrul roman ; totuși a fost mai mare învâlmășeala decît faptul în sine : ca la două mii de pedestrași, precum și două sute de călăreți galli, după ce au răpus străjile romane de la porțile castrului, au dezertat la Hannibal. Punul li s-a adresat acestora cu bunăvoință și după ce i-a înflăcărat dîndu-le nădejdea unor nemaipomenite daruri, i-a lăsat pe toți să plece la cetățile lor, pentru a-i răzvrăti pe compatrioții lor împotriva romanilor. Scipio, încredințat că această nelegiuire e semnalul trădării tuturor gallilor și că aceștia, molipsiți de această fărădelege, vor apuca armele întocmai ca niște loviți de turbare și, cu toate că pînă acum fusese greu chinuit de rana sa, totuși pe la veghea a patra a nopții următoare porni fără zgomot de acolo și-și întocmi castrul lângă rîul Trebia¹⁶², găsind niște poziții mai înalte și costișe mai greu accesibile cavaleriei dușmane. Însă pe Pun a izbutit să-l înșele și mai puțin ca la Ticinus, căci Hannibal, după ce a trimis înainte pe numizi și apoi întreaga cavalerie, ar fi stîrnit învâlmășeala în rîndurile ariergărzii romane dacă numizii nu s-ar fi abătut, în lăcomia lor după prăzi, asupra castrului roman golit de trupe. În timp ce numizii, scotocind prin toate ungherele castrului, își pierd vremea fără nici un rost și fără vreun temei demn de întîrziere, dușmanii le scăpă din mîini ; abia după ce au băgat de seamă că românii au și trecut rîul Trebia și își măsoară locul pentru așezarea castrului, au doborît numai vreo cîțiva romani dintre cei întîrziți, pe care i-au prins dincoace de rîu. Scipio, nemaiputînd îndura chinurile rănii din pricina zdruncinăturilor drumului și socotind că trebuie să-și aștepte colegul de consulat (căci auzise că acesta fusese chemat înapoi din Sicilia), după ce își alege cel mai sigur loc pentru un castru permanent aproape de rîu, îi făcu întărituri. Hannibal se

așezase nu departe de acolo, însă pe cît era de fălos de biruința cîștigată de cavaleria sa, pe atît era de îngrijorat de lipsurile hranei, deoarece, străbătînd ținutul dușmanilor și neavînd nicăieri pregătite din vreme depozite de provizii, lipsa celor trebuincioase bunului trai se făcea din zi în zi mai simțită ; de aceea își trimise oamenii către satul Clastidium¹⁶³, unde romanii își depozitaseră mari cantități de grîu. În vreme ce punii se pregăteau să atace acest sat, le-a mijit nădejdea cuceririi satului prin trădare : într-adevăr, Dasius Brundisinus, comandantul garnizoanei, cumpărat de bunăseamă cu o sumă nu prea mare de bani, ci numai cu 400 de monede de aur¹⁶⁴, îi predă lui Hannibal Clastidium. Cerealele din depozitul de acolo i-au aprovizionat îndeajuns pe carthaginezi cît timp au stat lîngă Trebia. Ostașii din garnizoana predată căzuți prizonieri n-au avut nimic de pătimit din partea lui Hannibal, care s-a purtat într-adins frumos, pentru ca de la început să i se ducă faima firii sale iertătoare.

XLIX În vreme ce la Trebia războiul pe uscat sta pe loc, în jurul Siciliei și a insulelor din vecinătatea Italiei se întîmplaseră multe, și pe mare, și pe uscat, datorită și consulului Sempronius, dar chiar și înainte de sosirea lui. Din cele 20 de nave cu cinci rînduri de vîsle, avînd pe bordul lor 1 000 de ostași, trimise de carthaginezi să pustiiască coasta Italiei, nouă vase au ancorat la Lipare¹⁶⁵, opt la insula lui Vulcan¹⁶⁶, iar trei, prinse de furtună, au fost împinse de curent în strîmtoare¹⁶⁷. Hiero, regele Syracusei, a trimis în întîmpinarea acestor nave văzute de la Messana, 12 corăbii de ale sale. Hiero se găsea atunci din întîmplare la Messana, unde aștepta pe consulul roman. Vasele carthagineze s-au predat fără nici un fel de împotrivire și au fost aduse sub escortă pînă în portul Messana. Din mărturisirile prizonierilor s-a aflat „că în afară de cele 20 de corăbii din care făceau ei parte, trimise spre Italia, alte 35 de corăbii punice cu cinci rînduri de vîsle se îndreaptă spre Sicilia, pentru a răzvrăti pe vechii lor aliați împotriva romanilor. Cea dintîi țintă a acestei flote carthagineze e de a pune stăpînire pe orașul Lilybaeum¹⁶⁸. Ei sînt încredințați că aceeași furtună care i-a risipit pe ei, a împins și această flotă spre Insulele Aegates“.

Regele Hiero îi aduce la cunoștință în scris toate de-a fir a păr, așa cum aflase, praetorului roman M. Aemilius, care era în fruntea provinciei Sicilia, povățuindu-l să apere Lilybaeum cu o garnizoană puternică. Fără întîrziere au fost trimiși de praetor

legați și tribuni militari la cetățile din jurul acestui oraș, ca să se îngrijească de punerea la punct a pazei și, înainte de orice, să asigure¹⁶⁹ apărarea orașului Lilybaeum prin tot felul de pregătiri de război. Tot praetorul aduse la cunoștință printr-un edict că „aliații înrolați în marină să se aprovizioneze cu hrană pentru zece zile“, pentru ca atunci când va da el semnalul, să nu se ivească nici un fel de întârziere la îmbarcarea pe vase; apoi să fie trimise iscoade de-a lungul întregii coaste, care să observe din posturi de pîndă sosirea flotei cartagineze. În felul acesta, deși cartaginezii micșoraseră într-adins viteza vaselor, urmînd să ajungă la Lilybaeum înainte de a se ivi zorile, totuși s-a prins de veste această mișcare de cu vreme și pentru că era noapte cu lună, și pentru că vasele veneau cu pînzele desfășurate. Îndată s-a dat semnalul¹⁷⁰ de către iscoadele din posturile de pîndă și în cetate s-a strigat de toată lumea: „La arme!“ și toți ostașii s-au îmbarcat pe vase; o parte din ostași erau rînduiți în posturi pe ziduri și la porți, iar alții se aflau pe vase. La rîndul lor cartaginezii, dîndu-și seama că n-au izbutit să vină prin surprindere, au rămas în larg, departe de port, pînă la răsăritul soarelui. În vremea aceasta, ei strînseră pînzele și își pregătiră flota de luptă. În zorii zilei, punii își retraseră flota spre largul mării, ca să aibă spațiu de manevră pentru luptă și pentru ca navelor dușmane să nu le fie stingherită ieșirea din port. Nici romanii nu s-au codit să dezlănțuie bătălia pe mare, fiind încrezători în izbîndă și datorită faptului că-și aduceau aminte de isprăvile săvîrșite altă dată, chiar pe acele meleaguri, dar și pentru că se bizuiau atît pe numărul mare al ostașilor lor, cît și pe vitejia lor.

L După ce a ajuns în largul mării, flota romană caută să dea bătălia cu punii, măsurîndu-și din apropiere puterile; punii, dimpotrivă, nu vor să se ciocnească cu romanii, ci să-i înșele, și întrebunțînd viclenii, vor ca lupta să se desfășoare mai degrabă între vase decît între ostași cu arma în mînă. Pricina era că deși flota punică era bine pregătită, fiind înzestrată cu destui marinari din rîndurile aliaților lor, în schimb era lipsită de trupe de luptă, căci ori unde s-ar fi încăierat navă cu navă, punii n-ar fi fost în stare să-și apere navele, numărul ostașilor lor nefiind deopotrivă cu al romanilor. Cînd toți și-au dat seama de acest fapt, romanilor le-a sporit avîntul, datorită mulțimii lor, în schimb al punilor s-a micșorat, datorită faptului că erau puțini la număr. De îndată șapte corăbii punice au și fost înconjurate de flota romană, pe cînd

celelalte au scăpat cu fuga. O dată cu capturarea vaselor au căzut prizonieri în mâinile romanilor 1 700 de ostași și marinari, în rîndurile cărora erau și trei nobili cartaginezi. Flota romană s-a întors întregă în port, o singură corabie fiind avariata; totuși, chiar și aceasta a fost în stare să revină în port.

După această luptă, a sosit la Messana și consulul Ti. Sempronius, tocmai în vremea cînd cei din Messana încă nu luaseră cunoștință de sfîrșitul luptei. Cînd consulul își făcu apariția în strîmtoare, regele Hiero îi ieși în întîmpinare cu flota frumos împodobită și [echipată] ¹⁷¹, trecînd din corabia regală în cea praetoriană a comandantului roman. Rostindu-i cuvenitele urări de bun sosît împreună cu armata și flota, și urîndu-i să-i fie încununată cu noroc trecerea în Sicilia, Hiero făcu numaidecît o dare de seamă asupra situației din insulă și asupra încercărilor de atac ale cartaginezilor. Apoi îi făgădui că, cu însuflețirea și zelul cu care a sprijinit poporul roman în războiul de dinainte, cînd era tînăr, îl va ajuta și acum cînd e bătrîn: „el va oferi gratuit și provizii și veșminte pentru legiunile consulului și pentru aliații care slujesc în flota de război; portul Lilybaeum și cetățile de pe coasta mării sînt pîndite de o mare primejdie și din pricină că unele din ele urmăresc să rupă alianța cu romanii“. Pentru aceste temeieri, consulul a găsit de cuviință că nu mai e vreme de pierdut, deci nu trebuie să mai întîrzie de a porni cu flota către Lilybaeum. O dată cu consulul au plecat și flota regală, și Hiero. În timpul navigației spre Lilybaeum ei au aflat cum s-a desfășurat lupta în apele portului și că vasele vrăjmașilor au fost parte împrăștiate, parte capturate.

LI De la Lilybaeum, după ce Hiero împreună cu flota regală fură lăsați să plece, iar praetorul roman fu lăsat acolo pentru a asigura paza coastei siciliene, consulul debarcă în insula Melita ¹⁷², care se găsea în stăpînirea cartaginezilor.

Hamilcar, fiul lui Giso, comandantul garnizoanei punice, împreună cu ceva mai puțin de 2 000 de ostași, precum și fortăreața laolaltă cu insula, s-a predat consulului îndată ce acesta a sosit acolo.

De acolo, după cîteva zile, consulul s-a întors la Lilybaeum, unde prizonierii, în afară de nobilii cu mare vază, au fost vînduți la mezat ca sclavi și de consul, și de praetor.

După ce consulul s-a încredințat că Sicilia va fi în destulă siguranță în acea parte, a trecut cu flota către insulele lui Vulcanus,

fiindcă umblaseră zvonuri că flota carthagineză staționează acolo. Numai că în apele acelor insule consulul nu dădu de nici o urmă de dușman, fiindcă punii, din întâmplare, porniseră să pustiască coastele Italiei și, după ce jefuiseră ținutul viboniensilor¹⁷³, amenințau acum chiar orașul acestora. Făcînd calea întoarsă către Sicilia, în drum, consulului i se aduce la cunoștință debarcarea făcută de dușmani în ținutul viboniensilor și i se înmînează și o scrisoare trimisă din partea senatului roman care-i dă de știre că Hannibal a trecut în Italia „și că să caute să vină cu armata în cel mai scurt timp în sprijinul colegului său“. Neliniștit de nenumăratele griji ce-l copleșiseră deodată, numaidecît consulul își imbarcă oastea pe vase, trimițînd-o pe marea Adriatică la Ariminum¹⁷⁴. Legatului Sex. Pomponius i-a dat însărcinarea să asigure, cu 25 de nave lungi, apărarea ținutului viboniensilor și a coastei maritime a Italiei, iar praetorului M. Aemilius i-a completat flota pînă la 50 de nave. Iar consulul, după ce puse rînduială în toate treburile Siciliei, plecînd cu 10 corăbii de-a lungul țărmului Italiei, ajunse la Ariminum. Pornind de acolo cu oastea sa către rîul Trebia, se unește cu trupele colegului său de consulat.

LII Acum amîndoi consulii și toate forțele romane se aflau în fața lui Hannibal, ieșind în vileag îndeajuns ori că statul roman poate fi apărat de aceste trupe, ori că nu mai este o altă nădejde. Totuși, unul dintre cei doi consuli, căruia din pricina unei singure lupte de cavalerie și a răniilor sale i se cam spulberase nădejdea¹⁷⁵ de izbîndă, voia să se tăragăneaască războiul. În schimb celălalt, care izbîndise de curînd, și din această pricină era cu atît mai semeț, nu îngăduia nici un fel de amînare a bătăliei.

Întregul ținut dintre Trebia și Padus era locuit pe atunci de către galli care, ținînd ochii ațintiți la ciocnirea acelor popoare atît de puternice, de bună seamă, se fereau să-și dea în vileag simțămintele, pîndind momentul prielnic pentru a trece de partea celui mai tare. Romanii erau mulțumiți că gallii măcar la atît se mîrgineau : să nu facă vreo mișcare. În schimb, Hannibal tare greu răbda o asemenea stare de lucruri, fiindcă el spunea pretutindeni că a venit în Italia chemat de galli pentru a le reda libertatea. Înverșunîndu-se din această pricină împotriva acestor galli și, totodată, pentru a-și mulțumi ostașii, dîndu-le prilej de a prăda, Hannibal a poruncit ca două mii de pedestrași, o mie de călăreți, cei mai mulți numizi, amestecați și cu o parte dintre galli, să pustiască întregul ținut pînă la malurile Padului. Gallii, văzîndu-se lipsiți de

sprijin, cu toate că pînă atunci căutaseră să nu treacă de partea niciuneia dintre cele două tabere, totuși acuma, din pricina atacurilor nedrepte ale punilor, se văd nevoiți să-și îndrepte privirile către aceia pe care-i cred în stare să le răzbune suferințele și, ca atare, trimit împuterniciți la consuli ca să le ceară ajutor pentru țara care îndură silnicii din partea punilor, datorită nestrămuratei credințe a locuitorilor ei față de romani. Cornelius găsi de cuviință că nici temeiul și nici împrejurările nu erau prielnice pentru a porni la luptă împotriva lui Hannibal, deoarece nici nu avea încredere în aceste neamuri ¹⁷⁶ gallice, pe de o parte, din cauza atîtor trădări, dovezi ale necredinței față de Roma, pe de alta, și din pricina proaspetei ticăloșii a boiilor, ca să nu-și mai amintească și de altele mai vechi îngropate în uitare.

Sempronius, dimpotrivă, era de părere că cel mai puternic mijloc de a ține mai departe credincioși pe aliați este de a-i apăra pe cei dintii care vor avea nevoie de ajutorul Romei. În timp ce colegul său se arăta șovăielnic, Sempronius trimite cavaleria sa, la care alăturase o mie de pedestrași sulițași de toate națiile, pentru a asigura apărarea ținutului gallic de dincolo de Trebia. Fiindcă aceste trupe romane au tăbărit pe neașteptate asupra pîlcurilor de puni răzlețiți și în neorînduială și, pe deasupra, cei mai mulți fiind încărcăți de prăzi, au stîrnit o cumplită spaimă în rîndurile vrăjmașilor, hăcuindu-i și fugărindu-i pînă la tabăra și posturile lor; de acolo romanii au fost dați înapoi de puhoiul punilor ieșiți din tabără în sprijinul alor lor și au restabilit lupta. Acum bătălia a început să fie schimbătoare: se retrăgeau ¹⁷⁷ cînd unii, cînd ceilalți. Deși pînă la urmă ambele tabere au rămas neclintite față în față și n-au mai dat înapoi nici unii nici alții, totuși, fiind mai mulți puni doborîți ¹⁷⁸, s-a dus vestea că cei care au izbîndit au fost romanii.

LIII Mai mult ca oricine, consulul Sempronius era încredințat că această biruință, pe cît era de însemnată, pe atît era de îndreptățită; de aceea, el se fălea și-și arăta pretutindeni bucuria, spunînd că el a biruit cu același fel de trupe cu care celălalt consul a fost înfrînt; mai spunea că „ostașii romani s-au refăcut sufletește și și-au recăpătat avîntul și că în rîndurile lor nu mai e nimeni, afară de colegul său, care să vrea să se amîne dezlănțuirea bătăliei; mai zicea că Cornelius, bolnav mai mult sufletește decît trupește, amintindu-și de rană, se îngrozește să dea piept cu vrăjmașul, precum și de armele lui. Dar nu trebuie să se îmbătrînească alături

de un bolnav. Într-adevăr, de ce se tot amîna bătălia¹⁷⁰ și se pierde zadarnic timpul? Oare se așteaptă sosirea unui al treilea consul și a unei alte armate romane? Carthaginezii și-au așezat tabăra pe pămîntul Italiei și aproape în văzul Romei! Sînt atacate acum de puni nu Sicilia și Sardinia, provinciile smulse celor învinși, și nici Hispania de dincoace de Hiberus, ci înșiși romanii sînt alungați de pe pămîntul patriei și de pe glia pe care s-au născut.

«O! cîte gemete — spuse el mai departe — ar scoate părinții noștri, care au fost obișnuiți să lupte în jurul zidurilor Carthaginei, dacă ne-ar vedea pe noi, vlăstarii lor, pe cei doi consuli și cele două armate consulare dîrdîind de frică pe pămîntul Italiei la adăpostul castrului, iar pe Hannibal că a pus stăpînire pe întregul ținut dintre Alpi și Apenini!»

Asemenea vorbe grăia consulul Sempronius stînd în preajma colegului său bolnav, asemenea vorbe și în fața cortului său de comandant, avînd aerul că aproape rostește o cuvîntare în fața ostașilor romani. Pe Sempronius îl îboldea să pornească cît mai degrabă bătălia și apropierea alegerilor consulare, temîndu-se ca războiul să nu fie încredințat noilor consuli și să nu piardă prilejul de a se înfrupta singur din slavă, cîtă vreme colegul său era subrezit de boală. De aceea, el dă poruncă ostașilor să fie gata de apropiata luptă, în pofida faptului că Cornelius nu o încuviința de fel.

Fiîndcă Hannibal își dădea seama că romanii aveau să recurgă la cel mai potrivit mijloc de luptă, abia trăgea vreo nădejde că consuli au să întreprindă ceva la voia întîmplării și fără prevedere. Însă cînd a aflat de firea lui Sempronius, mai întîi din zvonuri, apoi din fapte, și s-a încredințat cît e de pripit și de semeț, și că a devenit și mai semeț datorită izbîndirii în ciocnirea cu cetele de puni prădalnici, Hannibal era convins că se apropie prilejul norocos al bătăliei hotărîtoare. De aceea Punul se străduia din răspuțeri să nu piardă acest prilej cîtă vreme oastea romană era alcătuită din recruți, cîtă vreme rana primită îl făcea nefolositor pe cel mai bun din capii oștirii romane și cîtă vreme gallii aveau avîntul nestăvilît. Hannibal era încredințat însă că puhoiul uriaș al acestora îl va urma cu atît mai mare silă și anevoință, cu cît îi tîra tot mai departe de vetrele lor. Pentru aceasta și asemenea temeieri, Hannibal nădăjduia că se apropie ceasul bătăliei și dorea s-o dezlănțuie chiar în cazul cînd din partea romanilor s-ar întîrzia să se dea. De aceea, cînd iscoadele gallice — pe care se bîzuia mai mult că vor cerceta cu de-amănuntul tot ceea ce îl interesează, deoarece

slujeau ambelor tabere — i-au dat de știre lui Hannibal că romanii sînt gata de luptă, el a început să caute prin împrejurimi un loc potrivit pentru capcane.

LIV Între cele două tabere potrivnice se găsea valea unui rîu strîns între maluri foarte înalte și acoperite de jur-împrejur cu un crîng de stufiguri de baltă și cu mărăcini și brusturi de soiul celor care cresc de obicei în asemenea locuri întelenite. Cînd i s-a perindat prin fața ochilor acest loc cutreierat de el călare și a descoperit că e destul de nimerit pentru a acoperi de vederea vrăjmașilor chiar călăreții, i-a spus fratelui său Mago : „Acesta va fi locul pe care îl vei ocupa tu. Alege-ți o sută de oameni din toată pedestrirea și cavaleria, cu care să vii la mine la prima strajă din noapte. Acum e vremea să ne îngrijim de cele trupești !“. Apoi sfatul s-a ridicat. În curînd Mago a fost de față împreună cu oamenii săi aleși. „Văd aici toată floarea cea mai aleasă a vitejilor — le spuse Hannibal ; dar pentru ca voi să fiți tari nu numai prin bărbăție, ci și prin număr, alegeți-vă din rîndurile escadroanelor de cavalerie și unităților de pedestrași, fiecare cite nouă oameni, după chipul și asemănarea voastră ! Mago vă va arăta locul unde să vă așezați. Aveți în fața voastră un potrivit nedibaci în asemenea viclesuguri de război“.

Astfel, după ce Mago fu trimis cu o mie de călăreți și o mie de pedestrași, Hannibal, cum se lumină de ziuă, porunci cavaleriei numide să treacă rîul Trebia și să galopeze în sus și în jos pe lîngă porțile taberei vrăjmașe și, aruncînd cu sulitele asupra posturilor romane, să-i ademenească a ieși la luptă. Apoi, după ce vor izbuti să se înclêsteze bine cu romanii, retrăgîndu-se puțin cite puțin, să-i atragă pe romani dincoace de rîu. Acestea au fost poruncile date de Hannibal numizilor. Celorlalte căpetenii ale pedestrimii și cavaleriei el le spune să dea ordin tuturor ostașilor lor să prînzească și apoi, pregătiți cu arma în mînă și cu caii înșeu-ați, să aștepte semnalul său.

La cea dintîi larmă pricinuită de cavaleria numidă, Sempronius și-a scos în linie de bătaie toată cavaleria sa, deoarece era mîndru de acest corp de trupe, apoi 6 000 de pedestrași și în cele din urmă toată oștirea sa, fiind plin de nerăbdare să dea bătălia potrivit planului său alcătuit dinainte.

Din întîmplare, era chiar vremea solstițiului de iarnă, cînd pe aceste meleaguri, cuprinse între Alpi și Apenini, cădeau fulgi de zăpadă și cînd aceste locuri erau mai frîguroase și din pricina ve-

cinătății râurilor și bălților. În afară de toate aceste neajunsuri, atît ostașii romani cît și caii lor fuseseră scoși repede din castru, fără să fi luat mai înainte masa și fără să fi fost de fel pregătiți cu ce trebuie, pentru a se apăra împotriva frigului. De aceea, romanii erau rebegiți de frig, nemaisimțînd căldura în trup și cu cît se apropiau mai tare de aburii albiei râului, cu atît și vîntul rece sufla mai tăios. Urmărindu-i fără întrerupere pe numizii care mereu fugeau înapoi, romanii intrară în apa râului Trebia (care le ajungea pînă la piept, fiindcă râul crescuse și din pricina ploii căzute în timpul nopții). Îndată ce ieșiră din apă, toți își simțiră mădularele atît de amorțite, încît de-abia își mai puteau ține arma în mînă; în același timp, pe măsură ce ziua înainta, erau sleiți de vlagă și din pricina foamei.

LV Între timp, după ce ostașii lui Hannibal își aprinseră focuri în fața corturilor lor, se unseră pe la încheieturile mădularelor cu ulei, care fusese împărțit tuturor unităților, și se înfruptaseră în tihnă din hrana lor primită la vreme; cînd li s-a adus la cunoștință că romanii au trecut râul, punii plini de avînt sufletește și sprinteni trupește pun mîna pe arme și pornesc la luptă. Hannibal așază în fața steagurilor pedestrașii din Baleare și trupele ușor înarmate, însumînd ca la 8 000 de oameni, iar pedestrirea greu înarmată¹⁸⁰ și toate forțele, ca și toată floarea oastei sale, o așază în linia a doua de atac. La aripi rînduiește în desfășurare zece mii de călăreți și tot acolo așază și elefanții împărțiți deopotrivă la amîndouă flancurile. Consulul roman, cînd băgă de seamă că numizii s-au oprit deodată și încep să se împotrivescă acum temeinic cavaleriei romane care îi urmărise răsfirată pe tot cîmpul, dădu semnalul de retragere, rînduind călăreții chemați îndărăt în jurul pedestrimii sale. Oștirea romană număra 18 000 de oameni, la care se adăugau 20 000 de latini, și, în afară de aceștia, și trupe auxiliare de galli cenomani¹⁸¹: numai acest neam gallic mai rămăsese credincios Romei.

Cu aceste trupe s-a dezlănțuit bătălia. Lupta a fost începută de baleari. Văzînd că legiunile se împotrivesc acestora cu prea multă strășnicie, Hannibal și-a strămutat cu repeziciune pedestrirea ușoară la aripi. Prin această acțiune, Hannibal a izbutit să pună de îndată în grea primejdie cavaleria romană, căci în afară de faptul că cei 4 000 de oameni, sleiți de vlagă, cu anevoință rezistau prin forțele lor proprii celor 10 000 de călăreți carthaginezi în cea mai mare parte nevătămați, pe deasupra și grindina de

bolovani aruncați de prăștiașii baleari i-a covârșit de tot. Pe lângă toate acestea, elefanții cartaginezilor, apărînd deodată la marginea aripilor, stîrniră pînă departe buimăceala și fuga pe o mare întindere, mai cu seamă că romanilor li se înspăimîntaseră caii nu numai la vederea elefanților, ci și din pricină că nu erau deprinși cu duhoarea răspîndită de asemenea jivine. În schimb, lupta dintre pedestrimi era deopotrivă numai în ce privește avîntul, dar nu și forțele. Căci Hannibal făcuse să intre în luptă trupe proaspete, de care avusese grijă puțin mai înainte să fie bine hrănite și odihnite ; dimpotrivă, pe romani îi toropeau și flămînzeala, și oboseala, și mădularele înțepenite de ger. Cu toate acestea, romanii tot ar fi rezistat prin curaj, dacă ar fi avut de luptat numai cu pedestrima dușmanilor ; însă pe de o parte și balearii, după punerea pe fugă a cavaleriei romane, începură să-i împroaște din coastă pe romani cu bolovani, pe de altă parte, și elefanții înaintaseră pînă în mijlocul liniei pedestrimii romane ; apoi și Mago împreună cu numizii lui, dîndu-și seama că romanii trecuseră dincolo de ascunzători fără să-i observe, răsăriră deodată în spatele armatei romane, stîrnind o învălmășeală și o groază nemaipomenită. Totuși, cu toate aceste neajunsuri care îi amenințau din toate părțile pe romani, frontul de luptă roman a rămas o bucată de vreme neclintit, mai cu seamă că, întrecînd așteptările tuturor, romanii au rezistat și împotriva elefanților. Velitii, însărcinați anume în acest scop, aruncînd în ei cu țepi, îi siliră să se întoarcă, și luîndu-se pe urmele lor, îi înțepau sub coadă pricinuindu-le răni acolo unde pielea elefantului e mai subțire. Hannibal porunci ca elefanții, care, se năpusteau speriați, asupra alor săi, să fie strămutați din centrul frontului la aripa stîngă, împotriva trupelor de auxiliari galli.

LVI Acolo s-a pornit numaidecît o fugă în toate legea. Atunci a intrat o nouă frică în romani cînd i-au văzut pe aliații lor împrăștiați. De aceea, în timp ce ei luptau în formație de ghem ¹⁸², cam zece mii de oameni, după ce alte mii nu putuseră să scape, au izbutit să străpungă mijlocul liniilor de africani întărite cu trupele auxiliare ale gallilor, pricinuind pierderi deosebit de grele vrăjmașilor, în timp ce restul oastei romane n-a putut să scape. Deoarece cei zece mii n-au mai avut putința să se întoarcă în tabără, fiind împiedicați de rîu, și nici nu erau în măsură să-și dea bine seama din pricina ploii pe unde să sară în ajutorul alor lor, s-au îndreptat pe drumul cel mai scurt către Placentia.

După aceea, romanii înconjurați au făcut în toate părțile mai multe încercări de a sparge încercuirea ; cei care s-au îndreptat spre rîu au fost fie înghițiți de valuri, fie nimiciți de vrăjmași, pe cînd șovăiau să intre în apă ; cei răzlețiți în fuga lor pe ici pe colo pe cîmpuri au izbutit să se ia pe urmele unităților romane care se retrăgeau și s-au îndreptat și ei către Placentia. Pe alții, teama de puni i-a făcut să se avînte în apa rîului, pe care, după ce l-au trecut, au ajuns în tabără.

Ploaia amestecată cu zăpadă și gerul aspru greu de îndurat au doborât mulți oameni și multe vite de povară, și aproape toți elefanții. Punii au pus capăt urmării romanilor cînd au ajuns la rîul Trebia ; fiindcă și ei erau istoviți și rebegiți de frig, s-au întors în tabăra lor, astfel încît abia au simțit bucuria că i-au biruit pe romani. Și astfel, în noaptea următoare, în timp ce corpul de strajă al taberei romane și cîți mai rămăseseră din numeroșii soldați răniți¹⁸³ treceau rîul Trebia pe plute, punii fie că n-au simțit nimic din pricina răpăitului ploii, fie că n-au mai putut să se miște din pricina amortelii și rănilor primite, s-au prefăcut că nu bagă nimic de seamă. În timp ce punii ședeau liniștiți, consulul Cornelius și-a condus armata fără zgomot prin Placentia și de acolo, după trecerea Padului, la Cremona, pentru ca iernatul a două armate romane să nu împovăreze prea mult o singură colonie.

LVII La Roma, vestea acestei înfrîngerii¹⁸⁴ a stîrnit o groază atît de cumplită, încît cetățenilor li se părea că armata carthagineză va veni cu gînd de război împotriva cetății, că nu mai pot primi de nicăieri nici un sprijin și că s-a spulberat orice nădejde de a mai putea îndepărta armata carthaginezilor de la porțile și zidurile Romei. „Un consul a fost bătut la Ticinus, celălalt a fost chemat să vină din Sicilia — spunea lumea. Cînd doi consuli și două armate consulare au fost înfrînte, de unde să mai răsară alți comandanți, de unde și alte legiuni care să fie chemate în ajutor ?“ Cînd toată lumea tremura de groază, sosi la Roma și consulul Sempronius. El izbutise să străbată, cu mare primejdie, printre călăreții dușmani care umblau răzlețiți pretutindeni după prăzi, consulul bizuindu-se mai mult pe îndrăzneală decît pe iscusință sau pe nădejdea fie de a-i înșela pe puni, fie de a li se împotrivi, în caz că n-ar fi reușit să-i înșele.

După ținerea alegerilor de consuli — aceasta fiind pentru Sempronius singura grijă care îl frămînta cel mai mult în clipele

de față — dînsul s-a reîntors în tabăra de iarnă. Nii consuli aleși au fost Cn. Servilius și C. Flaminius, pentru [a doua oară] ¹⁸⁵.

Însă nici măcar în tabăra de iarnă romanilor nu le-a tihnit răgazul, din pricina cavaleriei numide care cutreiera toate ungherele, dar și din pricina lusitanilor și a celtiberilor care băteau coclaurii pe unde nu puteau pătrunde numizii. De aceea, avînd acolo toate legăturile tăiate, romanilor li s-ar fi zădărnicit aprovizionarea dacă nu le-ar fi transportat-o corăbiile pe fluviul Padus.

Aproape de Placentia se găsea un târg care fusese în chip deosebit întărit cu lucrări și apărat puternic de o garnizoană romană. Nădăjduind să pună stăpînire pe acest târg, Hannibal a purces într-acolo cu ajutorul cavaleriei și a pedestrimii ușor înarmate. Deși el avusese cea mai mare nădejde că va fi în stare să-l cucerească printr-un atac dat prin surprindere în timpul nopții, totuși n-a izbutit să înșele atenția străjilor. Deodată au fost scoase strigăte atît de puternice, încît s-au auzit pînă la Placentia. De aceea, consulul roman a și ajuns la fața locului cu cavaleria înainte de ivirea zorilor, legiunile romane primind ordin să-l urmeze mărșăluind în formație pătrată. În vremea aceasta s-a dezlănțuit lupta între cele două cavalerii, în cursul căreia garnizoana romană s-a apărat cu strășnicie, vîrînd spaima în dușmani, mai ales după rănirea lui Hannibal, care a fost nevoit să părăsească cîmpul de luptă. După un repaus de cîteva zile, deși încă nu i se vindecase îndeajuns rana, Hannibal porni la atacul localității Victumulae; aceasta fusese târg pe vremea războiului romanilor cu gallii. Apoi se adunaseră acolo locuitori de pe la toate noroadele vecine, amestecați de pretutindeni; atunci, însă, groaza de pustiri îi silise să se adăpostească acolo și pe cei mai mulți dintre cei care locuiau la sate. Mulțimea de tot felul de oameni de aici, îmbărbătați de faima strălucitei apărări a garnizoanei de la Placentia, punînd repede mîna pe arme a ieșit în întîmpinarea lui Hannibal. Ei însă au purces la luptă întocmai ca o coloană în marș și nu ca o oștire rînduită în linie de bătaie. De aceea, deoarece de o parte era o gloată învălmășită, iar de cealaltă o oaste în care și comandantul se bizuia pe ostașii săi, și aceștia se încredeau în comandantul lor, puhoiul lor, ca la 35 000 de oameni, a fost înfrînt de o neînsemnată oaste carthagineză. A doua zi Victumulae, predîndu-se lui Hannibal, a primit între zidurile ei o garnizoană punică. Dîndu-li-se poruncă locuitorilor să predea armele, aceștia s-au supus. Atunci Hannibal dădu soldaților săi învingători semnalul ca să prade orașul întocmai ca și cum ar fi fost cucerit prin asalt. Car-

thaginezii nelăsînd deoparte nici o fărădelege, au ajuns de pomină, încît analiștii au însemnat în scrierile lor astfel de isprăvi : în așa măsură pot sluji drept pildă dezmațul de tot felul, cruzimea neome-noasă și trufia fără margini ale punilor, ca și neajunsurile care s-au abătut pe capul acestor sărmani locuitori !

Așa s-au desfășurat campaniile de iarnă ale lui Hannibal.

LVIII În urmă, Hannibal dădu cîteva zile de odihnă ostașilor săi, pentru că frigul nu mai era de îndurat. Dar la primele semne, deși îndoielnice, că a sosit primăvara, el a părăsit tabăra de iarnă, îndreptîndu-se către Etruria, pentru a atrage de partea sa și populația acestui ținut, fie prin puterea armelor, fie de bunăvoie, întocmai ca pe galli și pe liguri. Pe cînd străbătea Apeninii, l-a prins o furtună atît de năpraznică, încît aproape a întrecut groză-viile trecerii Alpilor. Pentru că ploaia însoțită de vijelie îi izbea pe puni drept în față, la început ei se opriră în loc, deoarece sau erau nevoiți să lase deoparte armele sau, căutînd să înfrunte vije-lia, erau amenințați să se prăvălească, în hăul prăpăștiilor ; în cele din urmă însă, fiindcă vîntul năpraznic le tăia răsufierea, simțind că se înăbușă, s-au întors cu spatele la vînt, rămînînd o bucată de vreme în felul acesta. Apoi au început într-adevăr pe cer să troz-nească nemaipomenite bubuituri de tunet, amestecate și cu fulgere orbitoare care le zbîrleau părul pe cap. Asurziți și orbiți, toți în-cremenesc de spaimă. În cele din urmă se dezlănțuie și potopul, iar o dată cu el se încinge și mai năpraznic vijelia. Atunci, de ne-voie, li s-a părut potrivit să-și așeze tabăra chiar pe locul în care fuseseră țintuiți. Dar strădaniile și truda au fost zadarnice, căci mereu o luau de la început : punii nu erau în stare nici să-și des-fășoare corturile și nici să se statornicească locului. Abia întărușau corturile, că vijelia și spinteca și zmulgea tot ce căutau ei să fixeze. În curînd, norii de apă ridicăți de vînturi, ajungînd deasupra crestelor geroase ale munților, s-au răcit de tot și au căzut sub forma unei grindini atît de dese, amestecate și cu zăpadă, încît oamenii au renunțat la orice strădanie și s-au așternut pe jos, mai mult îngropați sub foile lor de cort decît adăpostiți sub ele. După această urgie abătută pe capul bieților oameni și a vitelor de po-vară, a urmat apoi un val de frig atît de ascuțit, încît dacă vreo viețuitoare încerca să se ridice sau să găsească un reazem undeva, multă vreme nu putea face o mișcare, deoarece abia putea să-și miște încheieturile, nervii fiindu-i înțepenii de ger. Apoi cînd, în cele din urmă, după multe sfortări au început să se desmorțescă și

să-și vină în fire, și cînd în rare locuri s-a purces să se facă cîte un foc, cel care simțea că nu e în stare să iasă singur din impas recurgea la ajutorul semenului său. În acel loc punii făcură popas vreme de două zile, stînd acolo întocmai ca o oștire încercuită. Își pierdură viața acolo numeroși oameni și animale de povară, și chiar 7 elefanți dintre cei care izbutiseră să scape cu viață din bătălia de la Trebia.

LIX Coborînd Apeninii, Hannibal își duse înapoi armata către Placentia și, înaintînd, își așeză tabăra cam la zece mii de pași de acest oraș. A doua zi își rîndui în linie de bătaie, în fața taberei romane, 12 000 de pedestrași și 5 000 de călăreți. Nici consulul Sempronius (căci se întorsese de la Roma) nu s-a codit să dea piept cu Hannibal. În acea zi, între cele două tabere potrivnice se găsea un gol de 3 000 de pași. Ciocnirea a avut loc în ziua următoare, cînd amîndoi potrivnicii s-au luptat cu un avînt nestăvilit, însă cu sorți schimbători de izbîndă. La cea dintîi încleștare, ostașii romani s-au dovedit a fi mai presus de cei carthaginezi, astfel încît nu numai că i-au biruit, ci i-au și urmărit pînă în tabăra lor pe dușmanii puși pe fugă și, în curînd, au pornit și la atacul acesteia. Hannibal și-a așezat numai o mîină de luptători în fața întăriturilor și a porților taberei, iar pe ceilalți i-a retras, concentrîndu-i în mijlocul taberei, și le-a dat poruncă să aștepte, ațintiți către semnalul său, dezlănțuirea atacului. Cam pe la orele 9 din zi ¹⁸⁶ Sempronius a dat armatei romane semnalul de retragere, pentru că soldații săi în zadar se istoviseră și nu mai aveau nici o nădejde să cucerească tabăra punică. Cînd Hannibal a prins de veste aceasta și și-a dat seama că lupta a intrat în lîncezeală și că romanii s-au retras din fața taberei lui, numaidecît și-a pornit cavaleria în iureș prin dreapta și prin stînga taberei asupra dușmanului, iar el a năvălit cu floarea pedestrimii prin centru. Arareori s-ar fi dat o luptă mai crîncenă și mai faimoasă, prin pierderile suferite de ambele părți, ca aceea de atunci, dacă ar mai fi dăinuit lumina zilei, lăsînd să se prelungească mai mult lupta. Numai lăsarea amurgului a pus capăt bătăliei dezlănțuite cu atîta avînt. De aceea, ciocnirea dintre cele două oștiri a fost mai crîncenă decît măcelul și, așa cum potrivnicii au fost egali în luptă, tot așa s-au desprins și din încleștare și cu pierderi la fel de mari. Fiecare tabără n-a pierdut mai mult de 600 de pedestrași și jumătate din efectivele cavaleriei. Însă pierderile romanilor au fost mult mai însemnate față de numărul celor căzuți, pentru că au pierit în luptă și cîțiva

din rîndurile ordinului equestru¹⁸⁷ și cinci tribuni militari și trei comandanți din rîndurile trupelor aliate.

După acea bătălie, Hannibal s-a dus către Liguria, iar Sempronius către Luca¹⁸⁸. Îndată ce Hannibal a intrat în ținuturile lor, ligurii i-au predat doi quaestori romani, și anume pe C. Fulvius și L. Lucretius, prinși de ei prin vicleșug, împreună cu doi tribuni militari și cinci membri din ordinul equestru, mai toți feciori de senatori, aceasta pentru a-l încredința pe Hannibal că ligurii sînt mai hotărîți ca oricînd să încheie pace și alianță cu el.

LX În timp ce se petrec acestea în Italia, Cn. Cornelius Scipio, trimis cu o flotă și cu o armată în Hispania, porni de la gurile Rhodanului și după ce a făcut un ocol în jurul munților Pirinei, a acostat cu flota la Emporiae¹⁸⁹. După ce și-a debarcat acolo trupele, pornind de-a lungul țărmului, a adus sub ascultarea Romei întregul ținut de coastă începînd de la Iacetani¹⁹⁰ și ajungînd pînă la fluviul Hiberus, fie împrăștiind legăturile de alianță, fie încheind altele noi. Răspîndindu-i-se faima bunătății și dreptății¹⁹¹ sale, Scipio a izbutit să cîștige nu numai noroadele care locuiau de-a lungul coastelor mării, ci și pe cele dinlăuntrul Hispaniei, și chiar pe cele mai războinice din munți. Scipio a încheiat nu numai pace cu ele, ci chiar și alianțe militare; acolo el a alcătuit cîteva cohorte puternice de trupe auxiliare din rîndurile acestor populații. Provincia lui Hanno se întindea dincoace de Hiberus. Pe el îl însărcinase Hannibal să asigure paza aceluia ținut. De aceea Hanno, convins că trebuie să-i înfrunte în bătălie pe romani înainte ca toate noroadele din Hispania să se înstrăineze de puni, după ce-și așeză tabăra în fața dușmanilor, își rîndui oastea în linie de bătaie. La rîndu-i, și Scipio socoti că nu mai e vreme de amînare a bătăliei, ca unul care știa că are de luptat și cu Hanno și cu Hasdrubal, fiindcă vroia să se războiască mai degrabă cu fiecare în parte și nu cu amîndoi deodată. De altfel, acea luptă nu a fost de mari proporții: romanii nimiciră 6 000 de vrăjmași, luînd alte două mii de prizonieri împreună cu unitățile de pază a taberei punice, căci și tabăra a fost cucerită; o dată cu ea cad prizonieri în mîinile romanilor și comandantul lor împreună cu cîteva din căpetenii; și fortăreața Cissis, din vecinătatea taberei punice, ajunge în stăpînirea romanilor. Numai că prăzile luate în această fortăreață au fost de mică însemnătate: unelte barbare și sclavi fără preț. În schimb, ostașii romani se înfruptară din belșug nu numai din prăzile găsite în tabăra punică, ci și din ale armatei de sub

comanda lui Hannibal care se războia pe pământul Italiei, deoarece în afară de lucrurile de mare trebuință pentru bunul trai al unei armate, acolo se găsea aproape tot ce era mai de preț și pe care, ca să nu fie o povară pe umerii celor care le purtau, Hannibal le lăsase pe loc, dincolo de Pirinei.

LXI Înainte de a se răspîndi vestea sigură în legătură cu această înfrîngere, Hasdrubal, trecînd Hiberus cu 8 000 de pedestrași și o mie de călăreți, porni în așa fel de parcă ar fi avut de gînd să le iasă pe neașteptate în cale romanilor în momentul debarcării lor, însă cînd a aflat despre înfrîngerea suferită la Cissis și de pierderea taberei punice își întoarse drumul către mare. Nu departe de Tarraco¹⁹² el a întîlnit niște ostași din rîndurile marinei și oameni din echipajele date de aliați, care umblau încoace și-n colo răzlețiți prin holde, așa cum se cam întîmplă de obicei cu unii care, îmbătați de succese, devin nepăsători¹⁹³. Hasdrubal se năpustește asupra acestora cu cavaleria sa și-i fugărește pînă la vase, nimicind o mare parte din ei. Însă neîncumetîndu-se să zăbovească mai multă vreme pe acele meleaguri, pentru ca să nu fie bătut de Scipio, se retrase dincolo de Hiberus; și Scipio, la auzul sosirii noilor dușmani, punîndu-și repede armata în marș și după ce luă măsuri împotriva cîtorva căpitani de vase, pedepsiindu-i, lăsă o slabă garnizoană pentru paza Tarraconei și se întoarse cu flota la Emporiae. Abia plecase Scipio de acolo, că Hasdrubal veni din nou, după ce ademeni norodul ilergeților — care îi dăduse ostateci lui Scipio — să se rupă de romani, trecînd de partea punilor, și împreună cu trupe alcătuite din tineretul acestui norod pustii ținuturile aliaților credincioși romanilor. Apoi, cînd Scipio își părăsi tabăra de iarnă, ducîndu-se către el, Hasdrubal iar se retrase, de astă dată din întreg ținutul de dincoace de Hiberus. Scipio se năpusti cu armata romană asupra populației ilergeților, părăsite de cel care îi îndemnase la trădare și după ce-i alungă pe toți, impresură orașul Atanagrus¹⁹⁴, capitala acestui norod. În răstimp de cîteva zile, ilergeții se supuseră fără condiții; Scipio le porunci acum să dea zălog și mai mulți ostateci ca mai înainte, și-i pedepsi impunîndu-i și la plata unei sume de bani. De acolo el purcîse către ausetani, aproape de Hiberus, aceștia tot aliați de ai punilor, și după ce le asedie orașul acestora, lacedanii, care sosiseră în ajutorul vecinilor lor în timpul nopții, fură atrași într-o cursă și prinși, nu departe de acest oraș, tocmai cînd vroiau să intre acolo. Au fost nimiciți ca la 12 000 de dușmani.

Aproape toți ceilalți s-au întors la casele lor, aruncându-și armele și refugiindu-se, răzleți, pretutindeni prin ogoare. În sprijinul celor împesurați n-a mai venit altcineva decât iarna, destul de vitregă pentru asediatori. Asediul a ținut 30 de zile, în care vreme au căzut troieni de omăt atingînd o înălțime arareori mai mică de patru picioare. Pluteii ¹⁰⁵ și vineiele fuseseră acoperite de un strat atît de gros de zăpadă, încît numai datorită acestei întîmplări ele au scăpat de prăpădul focului aruncat de cîteva ori de vrăjmași. În cele din urmă, după ce căpetenia lor Amusicus a fugit la Hasdrubal, ausetanii s-au predat romanilor, învoindu-se să plătească 20 de talanți de argint. Scipio s-a retras apoi la Terraco în tabăra de iarnă.

LXII La Roma sau în împrejurimile orașului, pe de o parte, s-au întîmplat în iarna aceea mai multe minuni, iar pe de altă parte, s-au zvonit multe [vrute și nevrute], dîndu-li-se cu nesocotință crezare, așa cum se întîmplă de obicei cînd sufletul omului e stăpînit de teama religiei ¹⁰⁶. Mersese vestea că „un copilaș de șase luni, născut din părinți liberi, a strigat în piața de legume : «triumf!» ; că în oborul de vite, un taur se urcase singur pînă la catul al treilea și, speriat de zarva făcută de cetățeni, s-a aruncat jos de acolo ; că pe cer s-au arătat niște limbi luminoase de foc în chipul unor nave ; că templul Speranței ce se află în piața de legume a fost lovit de un trăsnet ; că în Lanuvium, suliza Junonei s-a mișcat de la sine ; că un corb a zburat în templul Junonei și s-a așezat chiar deasupra altarului ; că în ținutul Amiternium s-au văzut niște stafii, cu chipuri de oameni, îmbrăcate în straie albe, dar nimeni nu s-a putut apropia de ele ; că în Picenum a plouat cu pietre ; că, la Caere, tablele cu oracolele destinului s-au micșorat de la sine, iar în Gallia, un lup i-a smuls unui ostaș din strajă sabia din teacă, fugind cu ea“.

Pentru celelalte minuni, preoții decemviri au primit poruncă să consulte cărțile sibylline ; pentru ploaia cu pietre din Picenum, s-a hotărît să se facă slujbe vreme de nouă zile ; mai apoi, întreaga cetate a luat parte la săvîrșirea slujbelor de ispășire. Mai întii, orașul a fost purificat, aducîndu-se jertfe de vite mari în cinstea zeilor, potrivit hotărîrii preoților decemviri ; apoi s-a dat ca ofrandă în cinstea Junonei, la Lanuvium, o cantitate de aur în greutate de 40 libre, iar matroanele au înălțat pe Aventin o statuie de bronz în cinstea Junonei. S-a rînduit un *lectisternium* la Caere, unde [tablele cu] sorții se micșoraseră, precum și rugăciuni la Algidus, în

cinstea zeiței Fortuna. Și la Roma s-au rînduit un lectisternium pentru zeița Tinereții, precum și o slujbă anume lui Hercules în templul său, apoi întreg norodul a pornit în alai, făcîndu-se slujbe la toate altarele ; pentru Duhul cel Bun ¹⁹⁷ al Romei s-au înjunghiat cinci vite mari ; și praetorul Caius Atilius Serranus a primit poruncă să rostească făgăduințele cuvenite zeilor dacă vreme de zece ani republica romană va rămîne neclintită, în aceeași stare. Aceste slujbe și făgăduințe, potrivit rînduielilor din cărțile sibyl-line, alinară într-o bună măsură sufletele oamenilor stăpîniți de teama zeilor.

LXIII Flaminius, unul din consulii desemnați, căruia îi căzuseră la sorți legiunile care iernau la Placentia, a trimis un edict și o scrisoare consulului în funcție, spunîndu-i : „armata de sub comanda lui să se găsească în tabăra de la Ariminum la idele lui martie“ ¹⁹⁸. El țintea să intre în funcție în această provincie, deoarece îi erau încă vii în amintire vechile ciocniri cu patricienii din vremea cînd fusese tribun al plebei, și mai pe urmă în calitate de consul, mai întîi în legătură cu consulatul său, care i-a fost anulat de senat, și apoi în legătură cu triumful său. Flaminius era privit cu ură de patricieni și din pricina legii celei noi pe care tribunul plebei Quintus Claudius o propusese împotriva vrerii senatului și pe care Flaminius o susținuse și în care se prevedeau următoarele : „Nici un senator sau fiu de senator n-are voie să fie proprietar al unei nave maritime cu o capacitate mai mare de 300 amfore“ ¹⁹⁹. Se făcea socoteala că vasele sub acest tonaj pot satisface cu prisosință transportul bucatelor de pe pămînturile lor și că orice fel de negustorie trebuie privită ca nedemnă de un senator. Lupta atît de crîncenă dusă de Flaminius în legătură cu această lege stîrnise ura nobililor împotriva lui, sprijinitorul legii, însă în același timp îi atrăsese dragostea poporului și în acest fel și-a dobîndit cel de-al doilea consulat. Din această pricină, Flaminius era încredințat că patricienii vor căuta să-l împiedice să iasă din Roma prin măsluirea auspiciilor și prin amînarea sărbătorilor latine și prin tot felul de ticluri în legătură cu consulatul său. Ca să ocolească toate aceste stavile, Flaminius plecă în taină în provincia sa ca simplu cetățean, prefăcîndu-se că e nevoit să plece.

Cînd s-a prins de veste acest fapt, s-a stîrmit un nou val de ură din partea patricienilor, dinainte înverșunați, împotriva lui Flaminius. Ei cleveau împotriva lui, spunînd : „Caius Flaminius duce război nu numai împotriva senatului roman, ci chiar și împo-

triva zeilor nemuritori. Ales întâiași dată consul, în disprețul auspiciilor neprielnice, el n-a vrut să asculte nici de zei, nici de oameni cînd îl chemau să vină înapoi de la armată. Acum, Flaminius a fugit de Capitolium și de oficierea sfintelor slujbe, fiindcă îl muștră conștiința, pentru ca nici măcar în ziua intrării sale în funcție să nu se ducă în templul preamiloștivului și atotputernicului Jupiter. El nu vrea să vadă la chip nici un senator și nici să se consfătuiască cu vreunul dintre cei de care e urît și pe care, la rîndu-i, îi privește cu aceeași ură; Flaminius se poartă așa pentru a nu fi de față la hotărîrea zilei serbării sărbătorilor latine și pentru a nu face nici slujba cuvenită în cinstea lui Jupiter Latiaris pe muntele Alban, pentru a nu merge pe Capitolium, în vederea luării auspiciilor pentru rostirea făgăduințelor solemne, și pentru ca de acolo să nu se ducă la armata sa înveșmîntat în mantia de comandant suprem²⁰⁰ însoțit de lictori. Flaminius a ieșit din Roma pe furiș, ca un netrebnic, fără însemnele consulare, fără lictori, și nu altfel, de parcă ar fi plecat într-un surghiun. De bună seamă, pentru el e mai plin de măreție și mai potrivit înaltei sale însărcinări faptul de a intra în dregătorie la Ariminum și nu la Roma și de a se îmbrăca cu toga tivită cu purpură într-un han oarecare, nu în casa sa proprie“.

Toți senatorii au fost de părere ca Flaminius să fie chemat înapoi la Roma, sau adus cu de-a sila și obligat să-și îndeplinească toate îndatoririle față de zei și de oameni, înainte de a pleca la armată și în provincia sa. Quintus Terentius și Marcus Antistius au plecat către Flaminius cu această însărcinare (căci senatul a găsit cu cale să-i trimită pe aceștia la el în solie). Dar așa cum pe Flaminius nu-l zdruncinase nici scrisoarea senatului în timpul consulatului său dintii, nici cei doi n-au izbutit să-l clinească cîtuși de puțin din atitudinea lui.

După cîteva zile Flaminius își luă dregătoria în primire. Pe cînd el aducea jertfa, vițelul, după ce fusese lovit, a izbutit să scape din mîinile celor care-l sacrificau, stropind cu sînge pe mulți din cei care ședeau în jur. Cei ce ședeau mai departe de locul altarului lui Jupiter, neștiind ce s-a petrecut acolo, au pornit-o mai tare la fugă, producîndu-se o mare învîlmășală. Această întîmplare a fost socotită de cei mai mulți ca un semn al unei cumplite năpaste. Flaminius, după ce luă în primire două legiuni din partea lui Sempronius, consulul anului trecut, și alte două de la praetorul Caius Atilius, a pornit în fruntea armatei sale, trecînd pe potecile Apeninilor în Etruria.

CARTEA XXII

I Primăvara bătea la uşă¹. De aceea Hannibal îşi scoase armata din tabăra de iarnă şi după ce zadarnic încercase mai înainte să treacă Apeninii pe un ger de nesuportat, cuprins de teamă, rămase locului pîndit de uriaşe primejdii. Căci gallii, ademeniţi de nădejdea unor prăzi grase, atunci cînd au băgat de seamă că în loc ca ei să se înfrupte din prădarea ogoarelor satelor altora, ţara lor e bîntuită de prăpădul războiului şi că ţinuturile le sînt vînturate de taberele de iarnă ale celor doi potrivnici, şi-au întors pomirile de ură de la romani împotriva lui Hannibal. Ameninţat de multe ori să cadă în cursele întinse de căpeteniile gallilor, Hannibal a izbutit să scape cu viaţă numai datorită aceleiaşi uşurinţe cu care gallii se pîrau unii pe alţii în faţa comandantului pun, căci ori de cîte ori unii dintre ei urzeau o uneltire împotriva lui Hannibal, alţii i-o dezvăluiau. Din această pricină, el îşi schimba cînd îmbrăcămintea, cînd peruca² de pe cap, şi numai înşelîndu-i putuse scăpa de mrejele întinse. De aceea, şi teama de galli a fost temeiul pentru care Hannibal s-a grăbit să plece cît mai grabnic din tabăra de iarnă.

Cam în aceeaşi vreme, la Roma, consulul Cn. Servilius a intrat în funcţiune la idele lui martie³. Acolo, după ce a făcut darea de seamă asupra situaţiei republicii, el a stîrnit din nou ura împotriva lui C. Flaminius, aducîndu-i următoarele învinuiri: „deşi romanii au ales doi consuli, totuşi Roma are numai unul singur. Căci pe ce temei Flaminius e îndreptăţit să aibă comanda şi după care auspicii? ⁴ Se ştie doar că magistraţii de la cîrma republicii iau cu ei din patrie aceste auspicii după ce au fost aduse jertfe penajilor statului şi casei lor particulare, după ce au prăznuit sărbătorile latine, după aducerea jertfelor pe muntele Alban şi după ce, potrivit rînduielilor religioase, s-au rostit pe Capitolium cuvenitele făgăduinţe către zei. Dacă pe un cetăţean simplu nu-l însoţesc auspiciile, apoi cu atît mai vîrtos consulul care a plecat

din Roma fără a lua auspicii, nu le mai poate consulta din nou pe pământ străin, pentru a fi pe deplin prielnice.“

Semnele și arătările aduse la cunoștință din mai multe părți deodată măreau și mai mult spaima, căci se spunea că „în Sicilia, cîtorva soldați li s-ar fi aprins vîrfurile sulitelor ; că în Sardinia, așîderea, unui călăreț care făcea rondul străjilor din posturile de pe ziduri i-ar fi ars toiagul pe care-l ținuse în mînă ; apoi că în numeroase rînduri ar fi fost trăsnete țarmurile ; că două scuturi s-ar fi umplut deodată cu pete de sînge ; că vreo cîțiva ostași ar fi fost loviți de trăsnete ; că s-ar fi văzut micșorîndu-se globul soarelui ; că la Praeneste ar fi căzut din cer pietre aprinse ; că la Arpi s-ar fi văzut arătîndu-se pe cer niște scuturi și soarele lup-tîndu-se cu luna ; că la Capena ar fi răsărit deodată două luni în timpul zilei ; că la Caere⁵, pe albia riului, ar fi curs apă amestecată cu sînge și chiar în fîntîna lui Hercules ar fi gilguit în apă șuvoaie de sînge ; că la Antium ar fi căzut în coșurile secerătorilor spice pline de sînge ; că la Falerii s-ar fi văzut cerul deschizîndu-se întocmai ca o uriașă genune și că acolo s-ar fi ivit o orbitoare lumină ; că sorții⁶ s-ar fi micșorat de la sine, și într-unul s-ar fi găsit scrise următoarele cuvinte : «Marte izbește cu lancea sa !»⁷ ; că la Roma, cam în aceeași vreme, pe statuia lui Marte de pe Via Appia ar fi curs șuvoaie de sudoare și că tot așa s-ar fi întimplat și cu statuia lupoaicei ; că la Capua s-ar fi arătat cerul cuprins de flăcări, iar luna ar fi apus în timpul unei ploii“.

Ba poporul a dat crezare și altor arătări și semne de mai mică însemnătate spre a fi pomenite, ca de pildă : „părul de pe o capră s-ar fi preschimbat în lînă ; o găină s-ar fi prefăcut în cocoș și un cocoș în găină“⁸. După ce au fost aduse spre știință senatului, și după ce au fost introduși în senat cei care aduseseră mărturiile în ordinea în care aceste arătări i-au fost aduse la cunoștință, consulul a cerut sfatul senatorilor în privința semnelor cerești. Pentru aceste minuni s-a hotărît să se jertfească, spre ispășire, cîte trei vite mari, pentru altele, animale mici de lapte, și să se facă rugăciuni publice tuturor zeilor vreme de trei zile de-a rîndul. Apoi după ce [preoții] decemviri vor cerceta cărțile sibylline, potrivit îndrumărilor date în stihuri de aceste cărți, să se îndeplinească tot ce vor prescrie ei că este plăcut zeilor.

În urma îndrumărilor primite de la colegiul decemvirilor, s-a hotărît mai întîi să i se hărăzească lui Jupiter un toiag de aur, [simbol] al trăsnetului, în greutate de 50 de libre ; Junonei și Minervei⁹ să li se dăruiască odoare de argint ; să se aducă jertfe

de vite mari și Junonei Regina de pe Aventin, și Junonei Sospita din Lanuvium; și matroanele, din daniile adunate de ele după mijloacele fiecăruia, să strângă o sumă de bani pe care s-o dăruiască Junonei Regina de pe Aventin și să se înjghebeze în cinstea ei și un *lectisternium*. De asemenea și nevestele libertților să adune o sumă de bani, după puterile lor, pe care s-o dăruiască zeiței Feronia¹⁰. După ce s-au îndeplinit toate acestea, [preoții] decemviri au adus cuvenitele jertfe de vite mari în forul din Ardea. În sfârșit, la Roma, în cursul lunii decembrie, s-au adus jertfe și în templul lui Saturnus și s-a poruncit înjghebură unuia *lectisternium* (înșiși senatorii au împodobit așternutul paturilor, orînduite în acest scop) și s-a dat un ospăț public, iar saturnalele au fost serbate vreme de o zi și o noapte, cu strigăte prin tot orașul. S-a dat poruncă poporului să prăznuiască această zi de sărbătoare și s-o păstreze de-a pururi.

II În vreme ce consulul Cn. Servilius se străduia să împace la Roma mînia zeilor și să strîngă oastea, Hannibal a părăsit tabăra de iarnă fiindcă i se dase de veste că consulul Flaminius a ajuns la Arretium¹¹. Pentru că îi fusese arătat un drum prea lung, deși mai lesne de străbătut, Hannibal și-a căutat o cale mai scurtă prin smîrcurile râului Arnus, care în cursul acelor zile se revărsase mai mult ca de obicei. El a dat ordin ca cei dintîi să plece hispanii și africanii și toată floarea armatei sale alcătuită din vechile leaturi, alăturîndu-le și carele cu poveri, pentru ca acolo unde vor fi nevoiți să facă popasuri să nu ducă nici o lipsă de cele trebuincioase; a mai poruncit ca apoi să-i urmeze gallii, ocupînd mijlocul coloanelor. În ariergardă să meargă cavaleria; Mago cu un corp de numizi ușor înarmați să încheie coloanele, ținînd în frîu mai ales pe galli, ori de cîte ori aceștia scîrbiți de un drum atît de lung și de atîtea sforțări pe care cu greu le rabdă aceste noroade ar căuta să se răzlețească sau să rămînă pe loc. Capul coloanei, sub îndrumarea călăuzelor, izbutea totuși să meargă în urma stegarilor, deși călca prin băltoacele, coclaurii și [viroagele] fluviului, înnămolindu-se în mocirla care aproape îi copleșea. Însă gallii împotmoliți nu erau în stare nici să mai reziste, nici să se mai ridice din mlaștini, vlăguindu-li-se puterile și pierzîndu-și avîntul, iar o dată cu ele și nădejdea în biruință.

Tîrîndu-și cu greu mădularele sleite de vlagă, unii din galli, după ce se prăbușeau răpuși de deznădejde și silă, își dădeau duhul între vitele de povară care zăceau și ele pretutindeni. Mai

mult ca orice îi doboră neodihna din pricina veghilor îndurate timp de trei nopți și patru zile. Deoarece totul în jurul lor era acoperit de apă, ei nu puteau găsi un loc uscat unde să-și întindă trupurile istovite, de aceea, după ce-și grămădeau poverile claie peste grămadă în apă, se culcau deasupra lor sau, fiindcă pe tot parcursul zăceau mormane atît de mari de vite răpuse, încît întreceau adîncimea apei, li se punea în felul acesta la îndemîină un mijloc de popas gallilor care jinduiau după un pic de odihnă. Hannibal însuși, care suferea încă de la începutul primăverii de o boală de ochi din pricina climei vitrege, căldura alternînd cu frigul, ca să stea cît mai deasupra apei, era purtat pe spatele unui elefant, singurul care mai rămăsese în viață : totuși, veghile neîntrerupte, umezeala rece a nopții și duhoarea mlaștinilor i-au pricinuit cumplite dureri de cap ; și pentru că nu a avut nici răgaz și nici împrejurări prielnice ca să se lecuiască, Hannibal și-a pierdut un ochi.

III Mulți ostași și numeroase vite și-au pierdut viața într-un chip jalnic ; după ce Hannibal izbuti în cele din urmă să scape de smîrcuri, îndată ce putu găsi un loc uscat, își întocmi tabăra. Prin iscoadele trimise înainte, Hannibal avu știrea sigură că armata romană se găsește în jurul zidurilor cetății Arretium. Atunci Hannibal se strădui să cunoască planul și ținta urmărită de consul, precum și starea lui de spirit, situația terenului, ce drumuri are la îndemîină, ce mijloace de procurare a aprovizionării și, în sfîrșit, toate celelalte amănunte care într-un război trebuie aflate cu cea mai mare grijă. Ținutul acesta făcea parte din cele mai roditoare regiuni ale Italiei, fiind alcătuit din cîmpiile etrusce, care se întind între Faesulae¹² și Arretium, avînd mare belșug de grîne, vite, precum și de bucate de tot felul.

Consulul Flaminius însă, mîndru de consulatul său dinainte, nu voia să mai țină seama nu numai de legi și de respectul convenit măreției senatului, dar nu mai era îndeajuns de temător nici măcar față de zei. Această semeție sădită în firea lui îi fusese nutrită și de izbînzile dobîndite atît în viața cetățenească, cît și pe fronturile de luptă. De aceea se învedera limpede că un ins care nu caută să afle nici vrerea zeilor și care nu se sfătuieste nici cu oamenii, are să acționeze în toate privințele cu semeție și cît se poate de pripit. De aceea, Punul se căznește să-l întărite și să-l ațîțe pe Flaminius pentru ca acesta să-și dea frîu liber năravurilor,

Lăsându-l pe vrăjmaş la stînga pozițiilor sale, Hannibal se îndreaptă către Faesulae, ca să prade centrul ținutului etrusc. Consulul Flaminius a putut vedea de departe pe ce uriaşă întindere erau desfășurate pustiitoarele prădăciuni ale armatei punice, precum și trecerile prin foc și sabie a satelor. Flaminius, care n-ar fi avut astîmpăr nici măcar cînd Hannibal ar fi avut de gînd să facă vreo mișcare, cu atît mai vîrtos acum, cînd a văzut că aproape sub ochii săi sînt jefuite și cărate avuturile aliaților Romei, a socotit că e o rușine pentru el dacă îi mai îngăduie lui Hannibal să cutreiere în lung și-n lat prin mijlocul Italiei, ajungînd pînă acolo încît să atace chiar zidurile Romei, fără să-l înfrunte nimeni, în vreme ce, în sfatul¹³ comandanților, toți ceilalți îi dădeau lui Flaminius povețe mai degrabă sănătoase decît în aparență frumoase, spunîndu-i : „trebuie să-și aștepte colegul de consulat, pentru ca unindu-și oștirile, să desfășoare acest război după un plan comun și cu un avînt sporit ; între timp trebuie să i se zădărnicească dușmanului neînfrîntele-i porniri după jafuri, cu ajutorul cavaleriei și al pedestrimii ușor înarmate a aliaților“, — Flaminius ieși repede de la sfat plin de mînie și, în același timp, dădu¹⁴ semnalul de a se porni în marș și de a se dezlănțui numai-decît lupta. „Ce, — spuse el — o să stăm de-a pururi în fața zidurilor cetății Arretium ? Ce, aici sînt patria și penații noștri ? Hannibal, pe care l-am scăpat din mîină, să fie lăsat să pustiască Italia și să ajungă pînă sub zidurile Romei, trecînd totul prin foc și sabie, și noi să nu ne clintim din locul acesta pînă cînd senatul roman nu va binevoi să-l cheme pe Flaminius de la Arretium așa cum au făcut-o odinioară cîndva cu Camillus la Veii ?“ Pe cînd își descărca în felul acesta mînia, Flaminius porunci să se smulgă steagurile cît mai repede, dar, după ce sări pe cal, deodată acesta se poticni și-l azvîrli pe consul peste cap, trîntindu-l la pămînt. În vreme ce toți cei din jur încremeniseră de spaimă, de parcă această întîmplare ar fi fost o urîtă prevestire la începerea unei întreprinderi, pe deasupra se mai dădu de știre și faptul că un steag n-a putut fi smuls din pămînt, deși stegarul se căznise din răspuțeri. Întorcîndu-se către cel ce aduse această veste, Flaminius îi răcni : „Nu care cumva mi-aduci și un ordin scris din partea senatului roman, prin care să fiu împiedicat de a porni la luptă ? Du-te și dă de știre să se sape în jurul steagului, dacă frica le-a încremenit mîinile stegarilor încît nu-l mai pot smulge din pămînt !“

Și atunci armata romană s-a pornit în marș. Capeteniile oștirii, pe lîngă faptul că nu fuseseră de aceeași părere cu el la sfat, erau

însămintăți și de aceste îndoite semne rele ; în schimb, însă, ostașii erau îndeobște vioași și mulțumiți de strășnicia comandantului lor, căci ei își făuriseră nădejile unei cât mai grabnice izbânzi, fără să-și dea însă temeinic seama ce anume le-ar îndreptăți aceste nădejdi.

IV Hannibal pustiește în lung și-n lat întregul ținut care se întinde între orașul Cortona¹⁵ și lacul Trasimenus¹⁶, cu tot prăpădul unui război, pentru ca, stîrnindu-i o cât mai înverșunată ură, să-l împingă pe Flaminius la răzbunarea pagubelor îndurate de aliații Romei. Punii ajunseseră cu devastările pînă într-un loc menit anume să slujească la întinderea capcanelor, acolo unde lacul Trasimenus intră cel mai mult sub poalele munților Cortonei. Drumul care duce printre munte și lac este atît de îngust, de parcă într-adins ar fi fost croit în acest scop ; apoi, puțin mai departe, încep să se deschidă niște cîmpii mai largi și de acolo să se înalțe costișele. Hannibal își rînduiește tabăra într-un loc deschis, unde-și așază trupele de africani și de hispani. Pe baleari și celelalte trupe ușor înarmate le duce în spatele munților, făcînd un ocol ; își rînduiește cavaleria chiar la gura trecătorii, acoperită cu măiestrie de vedere de niște măguri, pentru ca, după ce romanii vor ajunge acolo, cavaleria punică să le stăvilească drumul, zădărnîcindu-le orice ieșire către lacul Trasimenus și munți.

Flaminius ajunsese lingă lac la scăpătatul soarelui ; cu oastea lui a trecut prin trecătoare a doua zi, cînd abia mijiseră zorile, fără să fi făcut recunoașteri ; de aceea, cînd armata romană a început să se desfășoare pe șesul mai larg, a zărit numai trupele vrăjmașe din fața lui, nebăgînd de seamă că mai sînt și alți dușmani vîrîți prin ascunzătorile din spatele și de deasupra capului său. Cînd Punul și-a văzut atinsă ținta așa cum dorise, armata romană prinsă între lac și munți și înconjurată de trupele sale, a dat tuturor alor săi semnalul de a porni toți în același timp în iureș asupra romanilor. În vreme ce carthaginezii se năpusteau în goană pe unde fiecăruia îi venea mai la îndemînă, pentru romani acest atac fu cu atît mai neașteptat și mai neprevăzut cu cît negura ridicată din lac se lăsase mai deasă în cîmpie decît pe dealuri și cu cît trupele punilor, care se puteau zări unele pe altele destul de bine, desfășuraseră de pe diferitele dealuri atacul lor deopotrivă într-o rînduială mai mare. Armata romană a prins de veste că a fost încercuită înainte de a fi scoase strigătele de atac din toate părțile, iar înainte de a-l fi zărit pe vrăjmaș unitățile

romane au și început să fie izbite din față și din coaste pînă să se orînduiască îndeajuns în linie de bătaie sau să-și pregătească armele pentru atac și să-și scoată săbiile din teacă.

V Consulul Flaminius își ținu îndeajuns firea pe cît era cu putință într-o situație ivită pe neașteptate, cu toate că toți ostașii săi erau cuprinși de spaimă ; de aceea el își rînduiește din nou, în măsura în care îi îngăduie împrejurările și timpul, șirurile buimăcite ale ostașilor săi, deoarece fiecare roman își îndrepta privirile către locurile de unde auziseră strigăte atît de asurzitoare. Oriunde se poate duce și poate fi auzit, consulul își îmbărbătează oamenii și le dă poruncă să nu dea înapoi, ci să lupte : „Căci nu prin făgăduințe față de zei și prin rugăciuni rostite vor fi romanii în stare să scape de acolo, ci numai prin tăria brațului și prin vitejie ! Ei trebuie să-și croiască drum cu sabia în mînă prin mijlocul puhoiului dușman ! Cu cît se vor teme mai puțin, cu atît și primejdia ce-i amenință va fi mai mică“ !¹⁷. Numai că din pricina zarvei și a învălmășelii nu putură ajunge pînă la urechile ostașilor romani nici vorbele de îmbărbătare și nici poruncile sale. Romanii care erau prea departe n-avură putința să-și vadă fiecare steagul unității sale și să-și cunoască șirul și locul său anumit, astfel încît de-abia avură timp să pună mîna pe arme și să se pregătească de luptă, iar mulți dintre ei fură striviți unii de către alții, armele lor fiindu-le în asemenea împrejurări mai degrabă o povară decît un sprijin de luptă. Învăluți în negura asta atît de deasă, romanii se călăuzeau mai mult după auz decît după văz. La vaietele răniților și izbirile trupurilor și ciocnirile armelor, se roteau în toate părțile și fețele și privirile către strigătele scoase fie de cei ce căutau într-adins să stîrnească groaza, fie de cei cuprinși de spaimă. Unii care încercau să fugă nimereau peste cîte un detașament¹⁸ de luptători încleștați în atac și rămîneau și ei țintuiți în acel loc ; pe alții care voiau să se înapoieze la luptă îi scoteau din încăierare cetele de fugari. Apoi, după ce romanii au încercat în zadar să dea atacuri în toate părțile, văzînd că sînt închiși în față și în spate, avînd în coastă povîrnișurile munților și lacul și linia de bătaie a vrăjmașilor, și-au dat atunci seama că singura nădejde a salvării stă numai în brațul lor și-n sabie. Și atunci fiecare roman a devenit pentru sine căpetenie, singur îmbărbătîndu-se să ducă lupta pînă la capăt. În chipul acesta a izbucnit o nouă luptă ca de la început, fără să se mai înjghebeze ordinea obișnuită de bătaie — rînduită pe cele trei linii :

*principes, hastati și triarii*¹⁹, în fața steagurilor nemaifiind antesignanii și nici în spatele lor altă linie de bătaie; în același timp ostașii nu mai erau încadrați ca de obicei fiecare în legiunea sa sau cohorta sau manipula sa. Întâmplarea îi strângea laolaltă și așa fiecare într-un loc, luptând mai în față sau mai înapoi, după cum îi era bărbăția. Toți ostașii romani au luptat cu atâta avânt și înverșunare, fiind într-atât de încleștați pe viață și pe moarte încât nici unul din ei n-a simțit cutremurul care a făcut una cu pământul părți mari ale unor orașe din Italia, a întors matca multor râuri repezi, a revărsat marea peste albiile fluviilor și a prăbușit munți într-o uriașă prăvălire.

VI S-au luptat aproape trei ore în șir și pretutindeni cu aceeași încrâncenare. Cu toate acestea, în jurul consulului roman lupta a fost mai înverșunată și mai sîngeroasă ca peste tot. În jurul lui lupta floarea ostașilor romani, iar Flaminius, oriunde îi simțea pe ai săi strîmtorați și covârșiți de puhoiul vrăjmașilor, nu părăgea o clipă să le sară într-ajutor. Recunoscîndu-l după armele lui arătătoare, dușmanii se năpustiră asupra-i cu toată înverșunarea, dar și concetățenii săi îl apărară cu aceeași îndîrjire, pînă cînd un călăreț insubru (care se chema Ducario), recunoscîndu-l pe consul și după înfățișare, strigă către tovarășii săi de luptă: „Iată-l pe cel care ne-a decimat legiunile²⁰ noastre, și care ne-a pustiit ogoarele și orașul nostru! Iată, eu îl voi jertfi pe acest ticălos zeilor Mani ai concetățenilor mei răpuși mișelește de el!”²¹. Dîndu-i pinteni calului, năvălește și străbate prin mulțimea atît de deasă a romanilor și doborînd mai întîi pe scutierul consulului care și pusese pieptul stavilă în calea loviturii vrăjmașe, îl străpunge cu lancea și pe consul²². *Triarii* însă l-au împiedicat pe insubru să ia ca trofeu armele și veșmintele, punîndu-i scuturile în față. În urma acestei întîmplări, cei mai mulți romani o iau la fugă. Frica îi făcea să nu mai știe nici de lacuri, nici de munți. Ca niște orbi ei se năpustesc pe orice hățaș oricît de răpos și oricît de îngust. Oameni și arme se prăvălesc unul peste altul de-a valma în prăpăstii. O bună parte dintre romani, văzînd că nu mai au pe unde fugi ca să scape, înaintară în apă prin cele dintii vaduri ale smîrcurilor și se afundară în ele, rămînîndu-le afară numai capul și umerii. Au mai fost și unii pe care groaza nesăbuită i-a silit să fugă, voind să treacă lacul înot; deoarece acesta însă era nemăsurat de mare și fără nădejde de a putea fi trecut, părăsindu-i puterile, ostașii romani fie că erau înghițiți de adîncuri, fie că

se străduiau, cu mare anevoință, să se întoarcă la mal, după ce zadarnic se istoveau înotînd, însă pretutindeni erau măcelăriți de cavaleria dușmană care intrase în apă. Cam 6 000 de ostași din avangardă, datorită vitejiei lor, au scăpat din strîmtoare, reușind să străpungă liniile vrăjmașe, fără însă să mai știe ce s-a petrecut în urma lor. După ce s-au oprit pe o măgură oarecare și au auzit strigăte și zăngănit de arme, din pricina negurii n-au mai putut să-și dea seama care era soarta bătăliei. Către sfîrșitul luptei, cînd se iviră razele strălucitoare ale soarelui, s-a risipit ceața și s-a luminat bine pretutindeni : abia atunci munții și cîmpiile au făcut să se perinde prin fața ochilor lor înfrîngerea și prăpădul cumplit al oștirii romane. De aceea, cei șase mii de romani, temîndu-se să nu fie văzuți de departe de puni, ca nu cumva să li se ia cavaleria dușmană pe urme, își inhățară repede steagurile și porniră cu cea mai mare repeziciune în marș. În ziua următoare însă, acești romani, deoarece erau amenințați, în afară de celelalte primejdii și de cumplita foame, s-au încrezut în cuvîntul lui Maharbal care îi urmărise cu cavaleria lui în tot cursul nopții, și care le spusese că, dacă vor preda armele, el le va încuviința să plece numai cu veșmintele pe ei, și atunci s-au predat. Hannibal însă, cu cunoscuta bunăcredință punică, nu și-a respectat cuvîntul și toți romanii au fost puși în lanțuri.

VII Așa s-a desfășurat vestita bătălie de la lacul Trasimenus²³, unde poporul roman a avut parte de o înfrîngere cum rar s-a pomenit. 15 000 de romani au fost răpuși în luptă : alți 10 000, puși pe fugă și risipiți prin întreaga Etrurie, s-au îndreptat către Roma. Din rîndurile dușmanilor au căzut 2 500 de ostași ; însă în urmă bătăliei, au mai pierit mulți din amîndouă taberele și din pricina rănilor. Unii analiști au scris că cei doi potrivnici au avut pierderi mult mai sîngeroase ; eu însă, pe lîngă faptul că nu-mi e pe plac să umflu fără noimă lucrurile, cum îndeobște mulți scriitori sînt porniți s-o facă, m-am călăuzit mai mult după Fabius, care a trăit în vremea acestui război²⁴.

Hannibal i-a slobozit pe prizonierii de obîrșie latină, fără să le pretindă vreo sumă de răscumpărare, în schimb romanii au fost puși toți în fiare. Apoi a dat ordin ca leșurile punilor să fie scoase din mormanele de morți și despărțite de ale dușmanilor și să fie îngropate. Cu toate marile strădanii depuse de a da de trupul lui Flaminius pentru a-l înmormînta, n-a putut să-l găsească.

La Roma, la cea dintii știre a acestei înfrîngerii, s-a stîmrit o nemaiîntîlnită spaimă și învălmășeală în rîndurile tuturor cetățenilor, care au dat buzna în forum. Soțiile, colindînd ulițele, îi întreabă pe cei întîlniți în cale ce urgie neașteptată s-a întîmplat și care e soarta armatei. Și deoarece mulțimea norodului, îndreptîndu-se către *Comitium*²⁵ și către *Curie*²⁶, întocmai ca la o adunare a poporului venit în mare număr, îi chema pe dregători de la cîrma statului, în cele din urmă, nu cu mult înainte de asfințitul soarelui, praetorul M. Pomponius rosti cuvintele : „Am fost înfrînti într-o mare bătălie“ ! Și cu toate că vorbele lui n-au fost auzite destul de lămurit, totuși unul de la altul află din zvonurile răspîndite în dreapta și-n stînga și dau de știre pe la casele lor că consulul împreună cu o mare parte din trupe a fost răpus în luptă, că au mai rămas puțini în viață și aceștia ori că au fost pretutundeni împrăștiați în timpul fugii prin toată Etruria, ori că au căzut prizonieri în mîinile dușmanului. De cîte ori se abătuseră nenorocirile pe capul armatelor romane înfrînte, tot de atîtea ori fuseseră copleșiți de griji aceia ale căror rude slujiseră sub comanda consulului Flaminius : deoarece nu știau de ce soartă a avut parte fiecare din ai lor și nici acum nu găseau pe cineva să le dea vreo lămurire ce anume să nădăjduiască sau de ce să se teamă. A doua zi, și încă un răstimp de cîteva zile, s-a oprit în fața porților cetății o mulțime numeroasă, mai mult de femei decît de bărbați, așteptînd fie pe careva dintre ai lor, fie pe unii care să le aducă vești despre ai lor ; pe cei care veneau, îi înconjurau din toate părțile și-i copleșeau cu întrebări, nelăsîndu-i să le fie smulși nici cu de-a sila din mijlocul lor, mai ales cînd unul era vreo cunoștință de-a lor, pînă cînd nu aflau totul de-a fir a păr. Ai fi putut vedea atunci la cei ce plecau pe la vetrele lor fel de fel de fețe și chipuri, după cum i se aduceau fiecărui la cunoștință știri bune sau triste, fie făcîndu-le urări, fie mîngîindu-i pe cei care se întorceau și pe care îi însoțeau pînă la casele lor. Mai cu seamă femeile își dădeau fără sfială în vileag bucuria sau jalea ; se spune că una dintre mame, cînd i-a apărut deodată în fața ochilor feciorul s-a stins din viață strîngîndu-și-l la piept. O altă mamă, căreia i se dăduse de veste că fiul său a căzut — însă știrea nu fusese adevărată — stînd doborîită de jale în casă, la cea dintii vedere a fiului său înapoiat la vatră, din pricina prea marii bucurii, s-a prăbușit moartă.

Praetorii rețin vreme de câteva zile, de la răsăritul pînă la apusul soarelui, pe senatori în Curie, pentru a se consfătui și hotărî sub ce comandă și cu ce trupe s-ar putea rezista în fața punilor biruitori.

VIII Înainte de a lua vreo hotărîre anumită, pe neașteptate a venit știrea unei alte izbeliști : cei patru mii de călăreți trimiși de consulul Servilius în ajutorul colegului său, avînd în frunte pe propraetorul C. Centenius²⁷, au fost înconjurați de Hannibal²⁸ în Umbria, unde ei se abătuseră din drum cînd au auzit de sfirșitul bătăliei de la Trasimenus. Știrea acestei nenorociri trezi feliurite răsunete și simțăminte în sufletele romanilor ; unii din ei, covîrșiți de povara unui zbucium sufletesc prea mare, socoteau proaspetele pierderi ale acestor călăreți ușoare față de cele dinainte. Alții nu priveau nenorocirea în sine [ci erau de părere că trebuie să se chibzuiască cu tot dinadinsul la temeiul înfrîngerii ; romanii trebuie să-și dea seama că]^{28 bis} „întocmai cum un trup bolnav și istovit se va resimți la o cît de ușoară atingere mai mult decît un trup zdravăn, la fel și năpasta care a căzut pe capul Cetății bolnave și istovite în acea vreme trebuie cîntărită nu după mărimea ei, ci după puterile sleite ale republicii, care nu va mai fi în stare să îndure o nouă zguduire“. De aceea, cetățeniirecurseră la un remediu de care nu mai avuseseră nevoie și pe care nu-l mai întrebuițaseră de multă vreme, și anume la numirea unui dictator ; și fiindcă nici celălalt consul nu era de față, singurul în măsură să facă numirea dictatorului, și deoarece nu era ușor să se trimită fie vreo ștafetă, fie vreo scrisoare, pînă la dînsul prin Italia căzută sub ocupația punilor, s-a întîmplat ceea ce niciodată pînă în această zi nu se făcuse : poporul l-a desemnat pe Fabius Maximus dictator și pe Minucius Rufus în funcția de comandant al cavaleriei.

Senatul roman a dat însărcinarea celor doi ca să întărească paza zidurilor și turnurilor cetății, să instaleze posturi și puncte de sprijin unde găsesc ei de cuviință și să rupă podurile de peste ape. „Trebuie să se dea lupta pentru Roma și Penații ei, deoarece [armatele romane] n-au putut apăra Italia“.

IX Hannibal a venit de-a dreptul la Spolegium²⁹, străbătînd Umbria pe drumul cel mai scurt. Acolo, după ce a pustiit în lung și-n lat acest ținut, a căutat să atace orașul, însă încercarea i-a fost zădărnicită cu mari pierderi pentru ai săi. Cu acest pri-

lej, Hannibal și-a putut da seama din încercarea neîncununată de izbîndă a cuceririi unei singure colonii a romanilor, și nu dintre cele mai mari [și mai însemnate]³⁰, ce forță uriașă și ce grozavă împotrivire va întîlni la Roma. De aceea a făcut calea întoarsă, îndreptîndu-se către Picenum³¹, o regiune îmbelșugată nu numai cu tot felul de roade, dar și plină de [bunuri care puteau fi]³² prădate, pe care carthaginezii, ducînd lipsuri și fiind lacomi, le jefuiau după voie. În Picenum, Hannibal și-a așezat o tabără statornică vreme de cîteva zile, unde și-a întremat ostașii săi istoviți după atîtea marșuri făcute în vreme de iarnă, [orbecăind drumul]³² prin toate smîrcurile, precum și datorită acestei bătălii, care, deși s-a încheiat cu izbînda carthaginezilor, totuși n-a fost de loc ușoară, sau fără [grele]³² pierderi. Îndată ce li s-a dat destul răgaz, punii s-au bucurat mai mult de prăzi și jafuri decît de tihnă și odihnă. Hannibal purcezînd către ținuturile Praetutianum³³ și Hadrianum³⁴, pustiește satele și ogoarele marsilor³⁵, apoi ale marrucinilor³⁶ și paelignilor³⁷ și împrejurimile regiunilor locuite de arpini³⁸, precum și Luceria³⁹ învecinată cu Apulia⁴⁰.

Consulul Cn. Servilius, care avusese cîteva ciocniri ușoare cu gallii și le cucerise și o fortăreață neînsemnată, cînd a aflat de nimicirea armatei romane și de moartea colegului său, îngrijorat de soarta zidurilor patriei, a pornit în marș spre Roma, pentru ca să n-o lipsească de sprijinul său tocmai acum cînd ea ajunsese la cea din urmă răscruce.

Q. Fabius Maximus⁴¹, ales dictator⁴² a doua oară, în ziua cînd a intrat în funcție, după ce a convocat senatul, în cuvîntarea sa a pomenit mai întîi de zei, spunînd că „consulul C. Flaminus a păcătuit mai mult din cauza nepăsării față de rînduiețile religioase și față de auspicii, decît prin nesocotința și nepriceperea sa în meșteșugul armelor; și el arată că trebuie întrebați înșiși zeii ce anume slujbe de ispășire trebuie săvîrșite, pentru a se împlîndi minia lor“. Fabius și-a impus părerea sa ca senatul să dea poruncă [colegiului preoților] decemviri⁴³ să cerceteze cărțile sibylline, la care hotărîre îndeobște nu se recurge decît atunci cînd se vestesc semne neprielnice. Aceștia, după ce au cercetat cărțile ursitei, au adus la cunoștința senatului că făgăduința făcută zeului Marte pentru acel război nu fusese împlinită, potrivit rînduieților religioase, și de aceea trebuie făcută din nou, însă cu mai multă măreție, că trebuie hărăzite lui Jupiter „jocuri mari“⁴⁴; trebuie înălțate temple zeitelor Venus

Erycina⁴⁵ și a Minții⁴⁶; trebuie să se facă rugăciuni publice și să se prăznuiască un *lectisternium*, să se închine zeilor o primăvară sacră⁴⁷, dacă se va izbîndi în război și dacă republica romană va rămîne nezdruincată în aceeași situație în care se găsea înainte de izbucnirea acestui război.

Și fiindcă Fabius avea să poarte pe umerii săi toate grijile războiului, senatul dădu poruncă praetorului M. Aemilius, potrivit hotărîrii rostite de colegiul pontificilor⁴⁸, ca toate aceste rînduiri să fie îndeplinite cît mai grabnic.

X După aducerea la îndeplinire a acestor decrete ale senatului, marele pontifice L. Cornelius Lentulus, în urma consultării colegiului pontificilor de către praetor, își dădu părerea că în primul rînd poporul trebuie întrebât în privința rînduirii primăverii sacre, spunînd că „fără încuviințarea poporului, aceasta nu poate fi hărăzită“. De aceea, adunarea poporului a fost întrebata cu această formulă: „Vreți și porunciți oare să se facă acestea? Dacă republica poporului roman al quiriților [va sta în picioare]⁴⁹ și va fi mîntuită, așa cum doresc eu să fie, scăpînd din acest război pe care poporul roman îl poartă acum cu poporul carthaginez, și de aceste războaie cu gallii de dincoace de Alpi, în răstimpul următorilor cinci ani, atunci poporul roman va da ca prinos zeilor toate viețuitoarele care se vor naște în cursul acestei primăveri, din porci, oi, capre, boi, și tot ce nu va fi hărăzit vreunei alte zeități cerești, să fie închinat lui Jupiter în ziua pe care o vor hotărî senatul și poporul roman. Cel care va aduce asemenea jertfe, să le aducă oricînd va voi și după care datină va voi; orionum va face, jertfa lui să fie socotită bine primită. Dacă vita menită spre jertfire va fi răpusă de boală, să fie socotită o victimă nehărăzită, și nu o nelegiuire. Dacă vreunul o rănește sau o ucide, neștiind că e hărăzită acestor jertfe, așisderea să nu se socotească fărădelege. Dacă cineva o fură, să nu se socotească fărădelege, nici pentru popor, nici pentru cel care va fi furat-o. Dacă se va aduce jertfă o vită într-o zi neprielnică, această jertfă să fie socotită bine făcută și primită; așisderea, fie că această jertfă o va face un sclav, fie un om liber, fie noaptea, fie în timpul zilei, jertfa să fie socotită bine făcută. Dacă jertfele lor vor fi aduse înainte de ziua hotărîtă de senat și de popor, să fie socotit că poporul și-a îndeplinit aceste îndatoriri“.

În același scop s-a destinat pentru serbările marilor jocuri suma de [333 333]⁵⁰ de ași, în afară de 300 de tauri în cinstea

lui Jupiter, de alți mulți tauri albi și de tot felul de jertfe și celorlalți zei. După ce s-au făcut toate aceste făgăduințe după rînduiele sfinte, s-a dat poruncă să se facă slujbe publice. La această procesiune au venit să se roage nu numai întreg norodul de orășeni împreună cu soțiile și copiii lor, ci și numeroși săteni, care la rîndul lor erau îngrijorați de primejdiile care amenințau republica. Atunci s-a prăznuit vreme de trei zile un *lectisternium*, sub privegherea colegiului decemvirilor. Au fost ridicate șase altare: unul în cinstea lui Jupiter și Junonei, al doilea pentru Neptun și Minerva, al treilea pentru Marte și Venus, al patrulea a fost consacrat lui Apollo și Dianei, al cincilea lui Vulcan și Vesta, al șaselea lui Mercur și Ceres. Tot atunci s-a făgăduit ridicarea următoarelor temple: unul pentru Venus Erycina, pe care l-a făgăduit dictatorul Q. Fabius Maximus, fiindcă așa se poruncise de cărțile ursitei, că acest templu să fie consacrat de cel care deține cea mai mare putere în cetate. Praetorul T. Otacilius a închinat un templu zeiței Minții.

XI După aducerea la îndeplinire a acestor îndatoriri divine în felul acesta, dictatorul a făcut o dare de seamă în legătură cu războiul și cu situația republicii, întrebînd senatul cu ce legiuni și cu cîte efective hotărăște să iasă el în întîmpinarea dușmanului învingător. S-a decretat ca dictatorul să ia în primire armata de sub comanda consulului Cn. Servilius și, în afară de aceasta, să înroleze din rîndurile cetățenilor romani și ale aliaților lor cîți călăreți și cîți pedestrași găsește el de cuviință „și să facă și să ducă la îndeplinire tot ce socotește el că e în interesul republicii”. Fabius a declarat că el va mai adăuga la armata lui Servilius încă două legiuni. El a fixat la Tibur ziua de adunare a acestor trupe înrolate cu ajutorul comandantului cavaleriei. Apoi a dat un decret prin care se prevedeau următoarele: „cei ce locuiesc în fortărețele și redutele care nu sînt destul de întărite să se strămute în localități [mai ferite] și mai bine apărate; apoi, locuitorii să părăsească satele și ogoarele întregului ținut pe unde are de gînd Hannibal să meargă, însă mai înainte să se dea foc tuturor caselor și recoltelor, pentru ca să nu cadă în mîinile [carthaginezilor] spre a le folosi.”

Fabius Maximus a pornit apoi pe Via Flaminia⁵¹ în întîmpinarea consulului și armatei lui. Cînd a zărit lîngă Tibru, în jurul localității Oriculum⁵², oștirea romană și pe consul în fruntea cavaleriei sale, a trimis un crăinic, care să-i dea de știre consulului

să se înfățișeze dictatorului neînsoțit de lictori. Fiindcă consulul s-a supus ordinului dictatorului, întâlnirea celor două căpetenii ale poporului roman a stîrnit o grozavă uimire [și prețuire] în ochii concetățenilor și aliaților față de dregătoria dictaturii, mai ales că aproape toți uitaseră de atîta vreme de însemnătatea acestei puteri. Cu acest prilej s-a dat citire dărilor de seamă aduse din Roma care vesteau că „corăbiile de transport încărcate cu provizii în portul Ostia pentru oastea romană din Hispania au căzut în mîinile flotei punice în apele din jurul portului Cosanus”⁵³. De aceea, numaidecît consulul a primit poruncă din partea lui Fabius Maximus să plece la Ostia împreună cu vasele care se găseau în apele Tibrului în preajma Romei sau la Ostia, pe care să îmbarce ostașii și trupele navale aliate, să pornească în urmărirea flotei potrivnice și să asigure paza coastelor Italiei. La Roma fuseseră înrolați sub arme un număr de oameni, chiar și fii de libertți, care erau liberi și atinseseră vîrsta stagiului militar și care au depus jurămîntul de credință. Din această armată strînsă în Roma, cei mai mici de treizeci și cinci de ani au fost îmbarcați pe vase, iar ceilalți au fost lăsați cu paza cetății.

XII După ce a luat în primire armata consulară de la legatul Fulvius Flaccus, dictatorul a venit la Tibur⁵⁴, prin ținutul sabin, în ziua pe care o hotărîse pentru adunarea noilor recruți. De acolo a pornit către Praeneste⁵⁵ și luînd-o pe poteci lăturalnice, a ieșit pe Via Latina⁵⁶, de unde a pornit în întîmpinarea vrăjmașului, după ce a cercetat cu cea mai mare grijă drumurile, fiind hotărît să nu-și încerce norocul prin luptă decît numai cînd va fi nevoit s-o facă. Chiar din prima zi și-a așezat tabăra în văzul vrăjmașilor, nu departe de Arpi. Hannibal nu zăbovi de loc să-și rînduiască oastea în linie de bătaie și să-i ofere puțința de a se măsura cu el. Dar cînd a băgat de seamă că în tabăra dușmană domnește liniște și nu se ivește nici un semn de mișcare, a strigat în batjocură : „a fost biruită străvechea”⁵⁷ fire războinică a romanului și s-a pus capăt războiului ; prin aceasta se vedește fățiș că punii sînt mai presus de romani prin vitejia și slava armelor“. Și apoi s-a întors în tabăra sa. Însă în același timp i se strecură în suflet o tainică îngrijorare că el avea de-a face cu un comandant strălucit, nu aidoma lui Flaminius și lui Sempronius, și că acum în sfîrșit urgiile căzute pe capul romanilor i-au învățat să-și caute un cap de oaste deopotrivă cu Hannibal.

Și într-adevăr, acestuia a început să-i fie deodată teamă de spiritul de prevedere al noului dictator roman; dar fiindcă nu putuse încă să-și dea seama cât de statornic e Fabius [în atitudinea lui], a început să-l sîcîie și să-l ispitească în fel și chip, strămutîndu-și repede tabăra și pustiind, în văzul ochilor lui, ogoarele aliaților. De aceea, Hannibal cînd se îndepărta din fața lui Fabius în marș forțat, cînd deodată, cotînd, o lua pe un alt drum, și apoi se oprea într-un loc ascuns de vedere, gata să se năpustească asupra lui, dacă nu cumva ar avea puțința să-l surprindă ieșit în cîmp deschis. Fabius, în schimb, își conducea trupele numai prin locuri înalte, păstrînd o mică distanță între el și vrăjmaș, așa fel încît nici să nu-l piardă din ochi, dar în același timp nici să nu se încaiere cu el. Ostașii săi erau reținuți în tabără numai în măsura în care nu erau siliți de anumite trebuințe; porneau după fînețe și după lemne în pîlcuri mari și numai strînși laolaltă, nu răzlețiți. Trupe speciale de cavalerie și de pedestrimă ușoară, alcătuite din oameni toți unul și unul, și instruite într-adeins pentru hărțuiri și ciocniri neașteptate, făceau siguranța terenului pentru armata proprie împotriva oricărei surprize și, în același timp, zădărniceau toate încercările de prădăciune ale dușmanilor, mai ales cînd aceștia [umblau] răsfirați, cutreierînd ținuturile după jafuri. În acest fel, oastea lui Fabius, pe de o parte, nu era îndeobște nicăieri pîndită de mari primejdii, iar pe de altă parte, aceste ciocniri și hărțuiri ușoare, însă mereu repetate cu atacuri dezlănțuite și din poziții bine ferite și prielnice și cu retrageri la timp, i-au călit pe romanii care fuseseră îngroziiți de înfrîngerile din trecut, făcîndu-i să nu le mai pară rău de vitejia sau de soarta lor. Numai că Fabius îl avea de înfruntat ca potrivnic al unor planuri atît de sănătoase nu pe Hannibal, ci pe [Minucius Rufus] comandantul cavaleriei romane, acesta, care nu era nici pe departe la înălțimea înțelegerii tacticii de întîrziere și hărțuială a dușmanului, era în schimb oricînd gata să prăvălească în prăpastie republica romană. Înfumurat și pătimaș, pripit în hotărîri și nestăpînit la vorbă, el îl ponegrea pe Fabius, la început în fața unui număr mic de oameni, apoi chiar fățiș, în auzul întregii oștiri, spunînd că Fabius e greoi, în loc de întîrziator, fricos în loc de prevăzător. Punîndu-i pe seama lui Maximus cusururi opuse frumoaselor lui însușiri, Rufus căuta să-l coboare pe mai marele său, dar în același timp să se înalțe pe sine în ochii tuturor — aceasta fiind cea mai urîtă cale de a se ridica în viață, prin care totuși mulți izbutesc ⁵⁸.

XIII Hannibal trece din ținutul hirpinilor⁵⁹ în Samnium, pustiște ținutul beneventanilor⁶⁰, cucerește orașul Telesia⁶¹, într-adevăr caută să-l ațîțe pe comandantul roman, doar-doar de l-ar putea atrage, din pricina atîtor încălcări și dezastre pricinuite aliaților Romei, să dea o bătălie în loc deschis.

În mulțimea aliaților de neam italic, care fuseseră prinși de Hannibal la lacul Trasimenus și apoi lăsați să plece liberi acasă, erau și trei cavaleri campani⁶², care fuseseră ademeniți de Hannibal cu tot soiul de daruri și făgăduieli, pentru a-i atrage pe concetățenii lor de partea [carthaginezilor]. Aceștia i-au dat de știre lui Hannibal că dacă el va înainta cu armata sa prin Campania, va avea puțința să pună stăpînire pe Capua. Cu toate că această acțiune îi părea de prea mare însemnătate față de cei care îi făceau lui o astfel de propunere, totuși pe Hannibal care șovăia în atitudine, cînd arătîndu-le prea mare încredere, cînd nepunînd nici un temei pe ei, ei îl înduplecară să plece din Samnium și să se îndrepte spre Campania. Hannibal i-a lăsat atunci să plece, îndemnîndu-i stăruitor să-i dovedească prin fapte temeiul făgăduielilor lor ; le-a dat poruncă să se întoarcă la el însoțiți de cîți mai mulți partizani, și împreună și cu cîteva căpetenii de ale lor. El însuși dă ordin unei călăuze să-l îndrumeze către ținutul Casinatum⁶³ atrăgîndu-i-se atenția de către cunoscătorii regiunilor că dacă el va izbuti să pună mina pe acea trecătoare, va zădărnici orice încercare din partea romanilor de a da ajutor aliaților lor. Însă din pricina rostirii⁶⁴ stîlcite a cuvintelor latinești, călăuza a înțeles Casilinum⁶⁵ în loc de Casinum, și întorcîndu-l pe Hannibal din cale, l-a făcut să coboare prin ținuturile Callifanum și Allifanum⁶⁶ și prin ținutul Calenum⁶⁷, în Cîmpia Stellata⁶⁸. Cînd Hannibal și-a rotit ochii în jur și și-a dat seama că această regiune e închisă de jur-împrejur de munți și rîuri, a chemat călăuza la el, întrebînd-o unde se află acum. Cum acesta i-a răspuns numaidecît că în acea zi vor poposi la Casilinum, atunci în sfîrșit Hannibal a descoperit greșeala și că localitatea Casilinum se găsește cu totul într-o altă regiune, mult departe de acolo. Călăuza a fost bătută cu vergile și, ca să vîre groaza și în celelalte călăuze, a fost răstignită pe cruce. După aceea, întărîndu-și tabăra, Hannibal îl trimise pe Maharbal cu cavaleria după prădăciuni în ținutul Falernum. Acele pustiiri ale punilor s-au întins pînă la apele ținutului Sinuessan ; cumplit a fost prăpădul pricinuit ; în schimb numizii au stîrnit panică și au pus locuitorii pe fugă pe o întindere și mai mare. Cu toată groaza stîrnită, și deși toate bunurile lor

erau mistuite de prăpădul războiului, totuși aliații nu s-au clintit din credința lor față de romani, de bună seamă pentru că aceste noroade erau cîrmuite de Roma cu dreptate și cumpătare și pentru că ele nu pregetau să se supună puterii romane, deoarece ascultarea de cei care sînt mai presus de tine e singura cheazășie a păstrării bunei-credințe ⁶⁹.

XIV Însă după ce Hannibal și-a așezat tabăra lingă riul Volturnus și în vreme ce cel mai mîndru ținut din Italia era mistuit de foc și pară și pretutindenii în cale casele erau prefăcute în scrum și fum, iar Fabius își conducea oastea pe crestele muntelui Massicus ⁷⁰, luă naștere o nouă răzvrătire aproape în toate rîndurile ostașilor. Deși aceștia se potoliseră vreme de cîteva zile, deoarece trupele mărșăluiau mai repede ca de obicei, fuseseră totuși încredințate că sînt pornite în toată graba pentru a zădărnici prădarea Campaniei. Dar cînd romanii au ajuns la marginea crestei muntelui Massicus și au avut sub ochii lor pe vrăjmași, precum și satele și holdele ținutului Falernum și locuințele coloniștilor din Sinuessa fumegînd, deoarece nu era nici pomeneală de luptă, Minucius a spus: „Oare am venit pînă aici pentru această priveștiște, ca să avem în fața ochilor noștri prăpădul și pîrjolul aliaților noștri, ca pentru o desfătare a ochilor? Oare, dacă nu ne rușinăm unul de altul, nu simțim rușine nici măcar pentru cele ce se întimplă acestor concetățeni, pe care strămoșii noștri i-au trimis să întemeieze colonia Sinuessa tocmai pentru a apăra acest ținut împotriva vrăjmașiei samnite și pe care o trece prin foc și sabie nu vecinul nostru samnit, ci un venetic venit tocmai din Carthagina și care a înaintat tocmai din capătul pămîntului pînă aici, datorită atitudinii noastre șovăilenice și nechibzuinței noastre? Atît de jos — vai! — am căzut noi față de înaintașii noștri, încît am ajuns să vedem înșesate de numizi și de mauri aceste țărături, de-a lungul cărora numai dacă s-ar fi încumetat să treacă o flotă carthagineză ar fi fost o mare rușine pentru puterea romană? Și noi, care, atunci cînd Saguntum era împresurat, eram nu numai indignați de aceasta, și apelam nu numai la oameni și la tratate, ci ne rugam și de zei, acum ne uităm nepăsători la Hannibal cînd trece peste zidurile unei colonii romane? Fumul de la casele și ogoarele cărora li s-a dat foc ne vine în ochi și-n gură! Ne țiuie urechile de strigătele și vaierele aliaților noștri care mai deseori imploră ajutorul nostru decît pe al zeilor! În schimb, noi ne conducem armata întocmai ca pe niște vite prin codrii răcoroși și prin coclaurii

și pe toate hățașurile lăturalnice, stînd ascunși în negură și-n deșiul pădurilor. Dacă M. Furius Camillus⁷¹ ar fi vrut să recucească cetatea romană din mîinile gallilor, cutreierînd toate piscurile și străbătînd toți codrii, așa cum acest nou Camillus, pe care l-am căutat să ne fie un dictator fără seamăn, în împrejurări atît de grele, se pregătește să smulgă Italia din mîinile lui Hannibal, astăzi s-ar găsi mai departe în stăpînirea gallilor, această Romă pe care tare mă tem că dacă mereu pregetînd așa ca acum, străbunii noștri să n-o fi izbăvit-o degeaba de atîtea ori de primejdii, [pentru a cădea de astă dată în mîinile] lui Hannibal și a carthaginezilor. Pe cînd Camillus, ca bărbat și ca roman adevărat, în ziua în care i s-a adus la cunoștință la Vei că prin încuviințarea senatului și din porunca poporului a fost numit dictator, deși era destul de înalt muntele Janiculum, de unde el putea privi nestingherit pe vrăjmași pînă departe, a coborît totuși la șes și chiar în aceeași zi a sosit în mijlocul cetății romane, acolo unde se află acum mormintele gallilor, iar a doua zi, dincoace de Gabii, a măcelărit legiunile gallice⁷². Ce s-a întîmplat mai la urmă după scurgerea multor ani, cînd noi, romanii, am fost trecuți pe sub jug la Furcile Caudine⁷³ de către dușmanul samnit? Oare, în cele din urmă L. Papirius Cursor⁷⁴ a pus jugul pe gîtul trufașului samnit, luîndu-l de pe grumazul romanilor, străbătînd doar culmile Samniului, sau împresurînd Luceria și hărțuind pe vrăjmașul biruitor? Lui C. Lutatius⁷⁵ ce anume i-a adus biruința decît numai repeziciunea, de vreme ce a doua zi după ce l-a văzut pe dușman i-a nimicit flota încărcată cu provizii și împovărată cu tot soiul de armament și aparate? E o nerozie să crezi că poți sfîrșit un război stînd cu brațele încrucișate sau făcînd rugăciuni! Trebuie să înarmezi trupele, să le cobori la șes și om cu om să dea lupta piept la piept! Statul roman s-a mărit datorită îndrăznelii și faptelor, nu unor asemenea planuri și socoteli zăbavnice, pe care fricoșii le denumesc prevedere!“.

Mulțimea tribunilor și călăreților romani se înghesuia în jurul lui Minucius care rostea asemenea vorbe ca la o întrunire. Astfel de cuvinte trufașe fluturau și pe la urechile ostașilor, oare declarau fățiș că dacă comanda va fi sorocită prin vot, atunci, de bună seamă, toți îl vor voi mai degrabă pe Minucius comandant, și nu pe Fabius.

XV Fabius, cu toată ființa încordată asupra alor săi în aceeași măsură ca și asupra vrăjmașului, dădu celor dintii dovadă că cerbicia sufletului său nu poate fi înfrântă. Cu toate că-și da prea bine seama că tactica sa întîrzietoare este privită cu ochi răi nu numai în tabăra sa, ci chiar și la Roma, el totuși stăruia să folosească cu aceeași dîrzenie această tactică tot restul verii, așa fel încît lui Hannibal i s-a spulberat orice nădejde de a se măsura în luptă cu Fabius, într-o bătălie dorită cu atîta înflăcărare. De aceea el își caută poziții pentru tabăra de iarnă în împrejurimi, deoarece regiunea în care se găsea el atunci, nu-i înlesnea aprovizionarea cu cele trebuitoare bunului trai decît numai pe anotimpul verii și nu pe tot anul, din pricină că acolo îndeobște creșteau numai arbuști, viță de vie și pomi fructiferi, roadele acestora fiind pretutindeni mai degrabă plăcute decît folositoare.

Toate acestea au fost aduse la cunoștința lui Fabius prin mijlocirea iscoadelor. Dîndu-și seama că Hannibal se va întoarce prin aceeași trecătoare prin care intrase în ținutul Falernum, ocupă cu neînsemnate pîlcuri de ostași muntele Callicula precum și Casilinum, un oraș prin mijlocul căruia curge riul Volturnus, care desparte Falernum de Campania. Fabius își aduce înapoi oastea pe aceleași creste, trimitînd în recunoaștere pe L. Hostilius Mancinus cu 400 de călăreți aliați. Acesta făcea parte din ceata tinerilor care-și plecau adesea urechea la vorbele rostite cu semeție de comandantul cavaleriei. El porni cel dintii în recunoaștere, pentru ca dintr-un loc ferit să observe mișcările vrăjmașului. Cînd [a zărit]⁷⁶ mai mulți numizi care cutreierau satele răzlețiți ici și colo, deoarece datorită acestui prilej a izbutit să doboare și vreo cîțiva, fu cuprins deodată de apriga dorință de a se încăiera cu dușmanul într-o bătălie, uitînd de îndrumările dictatorului, care îi poruncise că ori de cîte ori va înainta, s-o facă în cea mai deplină siguranță cu putință și să se retragă înainte de a fi văzut de vrăjmaș. Însă unii după alții îi ieșeau în cale numizii, care tot mereu galopau prin fața lui și apoi se retrăgeau, pînă l-au ademenit la tabăra lor, izbutind să-i istovească și oamenii și caii. Atunci Carthalo, care era în fruntea cavaleriei punico, a pornit cu caii în galop asupra romanilor și, înainte ca aceștia să poată recurge la aruncarea sulițelor, îi fugărește urmărindu-i neînterupt cale de 5 000 de pași. Mancinus, vîzînd că vrăjmașul nu contenește cu urmărirea și că nu mai are nădejde de a scăpa cu viață, îmbărbătîndu-și oamenii se întoarse la luptă, cu toate că trupele sale erau mult mai prejos în toate privințele.

De aceea el și floarea cavaleriei sale fură înconjurați și măcelăriți ; restul, împrăștiindu-se, porni din nou într-o goană turbată, mai întâi spre Cales și de acolo, pe poteci aproape nebătătorite, își găsi refugiul în tabără la dictator.

Întimplător în aceeași zi, Minucius își unise trupele cu ale dictatorului care îl trimisese să întărească un punct de sprijin aflat într-un loc strîmt mai sus de Tarracina ⁷⁷, unde e o trecătoare foarte îngustă, dar care domină marea, umărind ca Hannibal să nu poată porni din Sinuessa și pătrunde în ținutul roman pe Via Appia. Împreunîndu-și trupele, dictatorul și comandantul cavaleriei își așază tabăra pe drumul pe care avea să meargă Hannibal ; acesta se afla cam la 2 000 de pași de acolo.

XVI A doua zi, carthaginezii au ocupat tot golul dintre cele două tabere, umplîndu-l cu ostași. Deși romanii se așezaseră în fața parapetelor pozițiilor lor într-un loc fără îndoială mai prielnic pentru ei, totuși Hannibal a înaintat cu cavaleria lui și cu pedestrirea ușoară pînă acolo, pentru a-i hărțui pe dușmani. Punii luptau prin atacuri răslețe, cînd pornind în iureș, cînd retrăgîndu-se ; romanii, în schimb, au rămas neclintiți pe poziție. Această ciocnire a fost domoală, pentru că așa a vrut mai degrabă dictatorul decît Hannibal. În schimb, din rîndurile romanilor au căzut 200 de oameni, pe cînd din armata lui Hannibal 800. Hannibal credea că a fost și încercuit acolo, deoarece drumul către Casilinum îi fusese tăiat. Pe cînd romanii își procurau aprovizionarea din spate de la Capua, din Samnium și din atîtea ținuturi bogate ale aliaților Romei, Hannibal avea să ierneze între stîncile de la Formiae ⁷⁸ și în nisipurile și smîrcurile de la Linternum ⁷⁹ și prin codrii sălbatici. Abia atunci Hannibal și-a dat seama că romanii îl atacă cu propria-i tactică. De aceea, fiindcă nu era cu putință să răzbească prin trecătoarea Casilină și era nevoit să se îndrepte către munte și să treacă peste piscul Calliculei, pentru ca romanii să nu-l atace închizîndu-i armata în văi, a hotărît să-l înșele pe dușman, născocind un șiretlic menit să îngrozească privirile, pentru ca la lăsarea întunericului să se poată furișa pe nesimțite către munți. Hannibal își pregăti și desfășură planul său șiret în felul acesta : fură legate făclii și mănunchiuri de nuiele și de viță de vie, strînse de prin toate părțile, de coarnele vitelor, și domesticate, și nedomesticate, pe care le avea pradă, pe lângă celelalte bunuri luate de la săteni. În felul acesta au fost strînși la un loc vreo 2 000 de boi. Hasdrubal a primit de la Hannibal

însărcinarea ca să mîne în timpul nopții toată această cireadă, cu focul în coarne către munți și mai cu seamă, dacă va putea, să-i năpustească pe deasupra trecătorii ocupate de romani.

XVII La căderea amurgului, Hannibal și-a pus armata în mișcare fără zgomot. Cireada boilor a fost împinsă ceva mai înainte, în fața steagurilor punice. Cînd oastea a ajuns la poalele munților, și cînd drumul s-a îngustat, se dă deodată semnalul ca vitele cu coarnele aprinse să fie mîinate către munții din față. Și spaima de pălălaia flăcărilor care străluceau de pe capetele lor, și arșița focului care le frigea carnea la încheietura cu grumazul mîinau vitele ca îmboldite de furie. Datorită fugii lor năpraznice, părea că se aprinseseră și codrii și munții și că toate stușiurile din împrejurimi luaseră foc; apoi și scuturatul zadarnic al capetelor lor încingea și mai tare flăcările dintre coarne, astfel încît totul arăta ca privesiștea unui puhoi de oameni care alergau nebunește în toate părțile. Unitățile romane, care fuseseră așezate la intrarea în trecătoare, cînd au zărit atîtea focuri pe vîrfurile culmilor și unele chiar deasupra lor, încredințate că au fost înconjurate din toate părțile, și-au părăsit posturile. Dar cînd acești ostași o apucară, pentru ca, chipurile, să fie cît mai siguri că scapă, către picurile munților, pe acolo pe unde flăcările răspîndeau cea mai mică lumină, nimeriră peste niște boi rătăciți de cireadă. La început, cînd priviră totul de departe, rămaseră încremeniți locului ca în fața unei minuni care făcea să țîșnească flăcări în sus din niște viețuitoare. În urmă însă, cînd și-au dat seama de vicleșugul omenesc, romanii au fost încredințați că într-adevăr Hannibal vrea să-i prindă într-o capcană, și atunci s-au pornit pe goană într-un [învălmășag]⁸⁰ cu mult mai mare. În goana lor, au nimerit și peste trupele ușor înarmate ale punilor. Numai căderea nopții a amînat pînă la ivirea zorilor încăierarea între cele două armate la fel de stăpînite de spaimă. În vremea asta, Hannibal a izbutit să-și treacă tot grosul armatei sale prin trecătoare, unde a nimicit pe puținii romani găsiți acolo și și-a așezat tabăra în ținutul Allifanum.

XVIII Fabius Maximus și-a dat seama de această învălmășeală. Dar fiind încredințat, pe de o parte, că e vorba de capcane întinse de Hannibal, iar pe de alta, temîndu-se îndeosebi de o bătălie dată oricum pe întuneric, și-a ținut oastea la adăpostul întăriturilor taberei. Cum s-a crăpat de ziuă, s-a dat o luptă pe

o coastă a muntelui, cu care prilej romanii ar fi izbîndit lesne asupra trupelor uşoare punice, despărţite de grosul alor lor (căci într-adevăr ei îi întreceau întrucîtva numericeste), dacă n-ar fi venit în ajutorul carthaginezilor o cohortă de hispani, trimisă anume de Hannibal. Aceste trupe, pe de o parte, mai deprinse cu munţii şi obişnuite să lupte între stînci şi bolovani, mai iscusite şi mai sprintene în mişcări, şi, pe de altă parte, înzestrate şi cu un anumit fel de arme, cu acest fel nou de luptă au izbutit uşor să-i răzbească pe romanii împrăştiaţi şi împovăraţi cu greutatea armelor, deprinşi să lupte în cîmp deschis şi stînd pe loc. De aceea, potrivit s-au desprins din această încăierare, în care nu erau deopotrivă; hispanii s-au retras aproape toţi teferi, în timp ce romanii, după ce au suferit oarecare pierderi, s-au îndreptat către tabăra lor.

La rîndu-i, şi Fabius s-a pus în mişcare şi, după ce a străbătut şi el trecătoarea, şi-a aşezat tabăra mai sus de localitatea Allifae, într-un loc înalt şi întărit. Atunci Hannibal, prefăcîndu-se că se îndreaptă prin Samnium către Roma, s-a întors în ţinuturile paelignilor, pustiind totul în cale. Fabius Maximus îşi conducea trupele sale pe crestele munţilor, pe la mijloc, între armata punică şi Roma, dar fără să se îndepărteze şi nici să se încaiere cu Hannibal. De la paeligni, Hannibal a cotit luînd-o înapoi către Apulia, şi ajunse la Gereonium⁸¹, oraş care fusese părăsit de locuitorii săi de teamă, deoarece o parte din zidurile lui se năruise. Dictatorul şi-a întărit tabăra în ţinutul Larinatum⁸². Însă a fost chemat să vină de acolo la Roma, în vederea unor ceremonii religioase. Cu acest prilej, Fabius dădu nu numai îndrumări comandantului cavaleriei, dar chiar îi adresă aproape rugăminti „să se bizuie mai mult pe chibzuintă decît pe noroc şi să se ia mai degrabă după felul său de a conduce războiul, şi nu după al lui Sempronius şi al lui Flaminius: să nu creadă că pînă acum nu s-a cîştigat nimic în acest război, cîtă vreme s-a scurs aproape toată vara aşa fel încît toate planurile vrăjmaşului au fost dejucate [şi zădărnice]. De multe ori şi medicii reuşesc să-şi vindece bolnavii, recomandîndu-le mai degrabă odihnă şi linişte, nu mişcare şi zbcium. Oare e fără însemnătate faptul de a fi încetat a mai fi biruit de un vrăjmaş învingător în atîtea rînduri şi a mai fi răsuflat puţin, după atîtea înfrîngeri care s-au ţinut lanţ?”⁸³. În urma acestor sfaturi, date însă în zadar comandantului cavaleriei, Fabius a plecat la Roma.

XIX La începutul acelei veri⁸⁴ în care se petreceau evenimentele pomenite mai sus, și în Hispania războiul a început să se desfășoare atât pe mare cât și pe uscat. Hasdrubal a mai adăugat încă un număr de zece corăbii la flota pe care o primise înzestrată și pregătită de la fratele său. El i-a predat lui Himilco o flotă de 40 de nave și acesta ridicînd ancora din apele Carthaginei Noi, navighează de-a lungul coastelor, debarcîndu-și armata pe țarm, gata oricînd să se bată cu orice trupe dușmane ar fi întîlnit în cale. Cînd Cn. Scipio a aflat că vrăjmașul a părăsit tabăra de iarnă, la început a fost de părere să facă și el la fel; apoi, fiindcă se răspîndeau tot mai multe zvonuri că în sprijinul lui Hasdrubal vin repede noi ajutoare punico, nu se mai încumetă să dea lupta pe uscat, ci purcede în întîmpinarea dușmanului în fruntea unei flote alcătuite din 35 de corăbii, îmbarcîndu-și pe vase numai trupe alese. De la Tarraco, după o cale de două zile, ajunsese într-un loc de debarcare ce se află la o depărtare de zece mii de pași de gura fluviului Hiberus. Trimițînd de acolo în recunoaștere două vase massiliene, acestea i-au adus la cunoștință că flota punică stă ancorată la gurile fluviului și că și-a așezat tabăra pe malul Hiberului. De aceea, Scipio, ridicînd ancorele, pornește într-acolo, pentru ca să năvălească asupra potrivnicului, atunci cînd el se așteaptă mai puțin ca oricînd, și pentru a stîrni spaima în același timp din toate părțile în rîndurile lui.

În Hispania, pe diferite măguri înalte sînt ridicate numeroase foișoare. De acestea se folosesc hispanii și pentru observație, și ca mijloace de apărare împotriva atacurilor piratilor. De acolo, fu zărită în primul rînd flota romană și prin semnale se dădu de știre lui Hasdrubal. Pe țarm și în tabără se dădu alarma mai înainte ca să se prindă de veste de către cei de pe vase, care nu aveau putința să audă nimic din pricina lopătatului vîslelor și de atîta zgomot făcut de o flotă; de altfel și promontoriul le ascundea vederea vreunei flote. Atunci Hasdrubal trimise repede iscoade după iscoade călări, și porunci ostașilor săi (unii erau răspîndiți pe țarm, alții ședeau în corturile lor liniștiți, pentru că în acea zi la orice se așteptau, numai la dușmani și la luptă, nu) să ia armele și să se îmbarce de zor pe corăbii: „flota romană nu e departe de port“ — le spuse el. Ștafetele lui călări, trimise în toate părțile, aduc la cunoștința punilor porunca lui Hasdrubal. În curînd și acesta vine la fața locului cu toată ostășimea lui. Pretutindenii numai zarvă și învâlmășeală în toate privințele: vîslașii și soldații se reped la vase, dînd năvală, ca unii

care mai degrabă caută să fugă și să scape de pe uscat decît ca o armată care pornește la luptă. Abia se imbarcaseră toți punii pe nave, cînd unii din ei, voind cît mai grabnic să pornească în larg, desfac pripoanele însă uită să ridice ancorele; alții, grăbiți să plece cît mai neîntîrziat, taie funiile ancorelor, ca să nu mai fie ținuți în loc; și făcîndu-se toate de-a valma și cu prea mare pripă, pe de o parte manevrele și treburile marinărești sînt împiedicate de pregătirile de luptă ale trupelor de uscat, iar pe de altă parte acestea sînt stînjenite de forfota din toate părțile a mateloților. În același timp însă flota romană, nu numai că se apropia [văzînd cu ochii], ci se și rînduise în linie de bătaie, în vederea atacului. De aceea punii, buimăciți mai degrabă din pricina învîlmășelii pricinuite de ei înșiși decît de dușmani și de luptă, după ce mai curînd au încercat decît au început lupta, au și dat bir cu fugiții. Însă, deoarece gura fluviului Hiberus nu era destul de largă și nu putea intra acolo deodată un număr prea mare de vase, corăbiile au fost împinse pretutindeni la țarm: unele din ele s-au împotmolit în vad, altele s-au izbit de țarm, iar dintre ostașii puni aflați pe ele, unii au debarcat pe uscat, parte din ei cu armele asupra lor, parte fără arme, și s-au dus în goană către linia de bătaie a oastei lui Hasdrubal, rînduită de-a lungul țarmului. Totuși, la cea dintîi ciocnire, două vase punice au fost capturate de romani, iar alte patru scufundate.

XX Romanii, cu toate că vedeau că uscatul se găsește în mîna vrăjmașului și că toată armata punică a fost înșiruită de-a lungul întregului țarm, fără să mai zăbovească o clipă, porniră în urmărirea flotei dușmane intrate în neorînduială; ei traseră în larg, legîndu-le de pupă, toate corăbiile punice care nu-și frînseseră încă prorele cînd se loviseră de țarm sau care se împotmoliseră cu carîmele în vad. Din flota punică alcătuită din 40 de nave, romanii au capturat ca la 25. Dar partea cea mai frumoasă a izbînzii n-a fost scoaterea din luptă a flotei punice, ci faptul că, datorită unei lupte ușoare, romanii au izbutit să pună stăpînire pe întregul litoral de acolo al mării. De aceea, romanii au pornit cu flota către portul Onussa⁶⁵, unde s-a făcut debarcarea oastei romane. După ce cuceriră prin asalt și prădară acest oraș, romanii se îndreptară de acolo spre Carthagina Nouă. Ei pustiesc întregul ținut din jur și în cele din urmă dau foc caselor lipite de ziduri, precum și porților cetății. De acolo, flota romană încărcată cu capturi, aiunge la Longuntica⁶⁶, unde

se găseau mari grămezi de *spartum*⁸⁷, strînse acolo de Hasdrubal pentru trebuințele marinei. Romanii au luat din aceste materiale cît le-a trebuit, apoi la tot ce-a mai rămas s-a dat foc. Romanii nu s-au mulțumit să cerceteze numai coastele continentului, ci au debarcat și în insula Ebusus⁸⁸. Acolo romanii au împresurat vreme de două zile capitala [populației] acestei insule, dar deși s-au străduit din răzputeri s-o cucerească, sforțările le-au fost zadarnice; cînd au băgat de seamă că își pierd vremea degeaba fără nădejde de izbîndă, au purces la pustiirea ținutului. După ce au jefuit și trecut prin foc și sabie cîteva sate, încărcăți de prăzi mult mai mari decît cele luate pe continent, îndată ce s-au retras pe vase s-au înfățișat lui Scipio soli din partea locuitorilor insulelor Baleare ca să ceară pace.

De acolo flota romană o luă înapoi, întorcîndu-se în partea de dincoace a provinciei hispane. Acolo s-au perindat prin fața lui Scipio soli de la toate noroadele care locuiesc în regiunea Hiberului și chiar din partea multora dinspre marginile cele mai îndepărtate ale Hispaniei. Populațiile care s-au supus cu adevărat, recunoscînd puterea romană, dînd ca atare ostatici, au fost în număr de peste 120. De aceea, bizuindu-se îndeajuns și pe tăria armatei sale de uscat, Scipio înaintă pînă la lanțul muntos de lîngă localitatea Castulo⁸⁹, în timp ce Hasdrubal se retrase în Lusitania și cît mai aproape de Ocean.

XXI Se părea că în restul verii avea să domnească liniște pe frontul din Hispania, mai ales din partea dușmanului punic; însă pe lîngă faptul că hispanii sînt din firea lor oameni neastîmpărați și dormici de schimbarea situației, Mandonius precum și Indibilis, care fusese mai înainte regișorul ilergetilor, îndată ce flota romană s-a retras din preajma munților către coasta mării, începură să-și răzvrătească noroadele lor, venind cu prădăciunile pînă în ținuturile pacificate ale aliaților Romei.

Doi tribuni militari au fost trimiși de Scipio într-acolo în fruntea unor trupe ușor înarmate de aliați. Aceștia într-o ciocnire îi puseră lesne pe fugă, împrăștiind toate cetele de strînsură ale dușmanilor. Unii dintre ei fură nimiciți și luați prizonieri, iar o mare parte, despuiăți de arme. Această răzmeriță însă îl sili pe Hasdrubal, care era în marș către Oceanul [Atlantic,] să se întoarcă, pentru a apăra pe aliații Carthaginei. Tabăra punică se afla așezată în ținutul ilergavonienilor⁹⁰, iar cea romană lîngă Nova Classis⁹¹, cînd o oștire venită pe neașteptate a făcut ca

războiul să se îndrepte spre alte meleaguri : celtiberii care-și trimiseseră pe fruntașii lor ca soli la romani și le dăduseră și ostatici ca zălog, ațîțați de un crainic trimis de Scipio, pun mîna pe arme și năvălesc cu o armată puternică asupra provinciei supuse Carthaginei. Ei izbutesc să cucerească prin asalt trei fortărețe și izbîndesc după aceea în două lupte date cu însuși Hasdrubal. Celtiberii au nimicit ca la 15 000 de dușmani, luînd 4 000 de prizonieri, împreună cu multe steaguri militare.

XXII Aceasta era starea de lucruri în Hispania cînd Publius Scipio, în urma prelungirii prerogativelor puterii de către senat și după expirarea consulatului, a revenit în provincia sa, fiind trimis în fruntea a 30 nave lungi⁹² și a 8 000 de ostași, transportîndu-se totodată și o mare cantitate de provizii. Zărită de departe, această flotă, impunătoare prin uriașul număr de nave de transport, a pricinuit o mare bucurie și romanilor și aliaților lor. Ea a ancorat în larg în apele portului Tarraco. Scipio, după ce și-a debarcat ostașii acolo, pleacă și-și unește trupele cu ale fratelui său. Și din acea clipă, cei doi frați au desfășurat războiul mai departe cu același avînt și cu aceeași unitate de vederi în conducere.

Așadar, în timp ce carthaginezii erau prinși în războiul cu celtiberii, trupele romane trec fără întîrziere Hiberus. Nevăzînd picior de dușman, pornesc în marș către Saguntum, fiindcă se svonise că acolo fuseseră trimiși de Hannibal ostatici întregii Hispanii, și că sînt păziți în cetățuie de o garnizoană slabă. Numai din pricina acestor ostatici luați zălog de Hannibal, toate populațiile din Hispania, deși înclinau să încheie alianțe cu romanii, totuși pregetau să-și dea pe față această năzuință, de teamă să nu ispășească vina trecerii de partea romanilor prin sîngele copiilor lor.

De această povară i-a scăpat pe hispani un singur om, printr-un plan mai mult dibaci decît loial. Era pe atunci la Saguntum un nobil hispan, cu numele de Abelux, care mai înainte se arătase cu credință față de carthaginezi ; în urmă însă — așa cum e de cele mai multe ori firea barbarilor —, o dată cu schimbarea împrejurărilor, își schimbase și el credința. Însă fiind convins că un trădător care trece de partea vrăjmașilor, fără un mobil puternic al trădării, este socotit o ființă cît se poate de josnică și de ticăloasă⁹³, el se strădui din răzputeri să aducă servicii cît mai mari noilor aliați. De aceea, tot rotîndu-și ochii în jurul său, pentru a

vedea ce mijloace i-ar putea aduce lui vază, se gîndi că cea mai bună ispravă pentru el ar fi să dea în mîna romanilor pe acei ostatici zălogiți, încredințat că mai cu seamă prin această faptă romanii vor izbuti să cîștige prietenia căpeteniilor hispane. Dar cum el știa prea bine că fără porunca lui Bostar, comandantul garnizoanei punice din Saguntum, paznicii ostaticilor nu vor îndrăzni să facă nici un pas, își luă inima în dinți [căutînd] să-l înșele chiar pe Bostar. Acesta își avea instalată tabăra în afara Saguntului, chiar pe țarm, pentru a-i împiedica pe romani să intre în acea parte. Acolo Abelux, luîndu-l de o parte, fără să fie văzuți și auziți de nimeni, îi aduce la cunoștință care e noua situație, ca unui om care habar n-are cum merg lucrurile, spunîndu-i: „pînă acum hispanii au fost ținuți în frîu de teamă, deoarece romanii se aflau la mare depărtare; acum însă tabăra romană se găsește dincoace de Hiberus și cetățuia e un loc sigur spre a fi adăpostul tuturor celor care abia așteaptă o schimbare a situației; de aceea, acei ostatici care nu mai sînt stăpîniți de frică, trebuie îndatorați printr-o binefacere, pentru a fi și mai recunoscători“. Uimit, Bostar l-a întrebat pe Abelux prin ce faptă s-ar putea dobîndi un asemenea rezultat neașteptat, în urma unei binefaceri atît de mari. „Trimite ostaticii în cetățuile lor de baștină! — îi spuse el. Această faptă va fi spre placul fiecărui părinte în parte, mai ales al aceluia care se bucură de cea mai mare vază în cetățile lor, și va fi și un gest bine prețuit în ochii acestor noroade. Fiecare om vrea să i se dea crezămînt, iar încrederea, o dată adeverită, de cele mai multe ori va întări și mai mult buna lui credință⁹⁴. Cît despre mine, eu cer însărcinarea de a duce la vetrele lor acești ostatici, ca să sprijin prin strădaniile și truda mea reușita acestei întreprinderi și să contribui, pe cît îmi stă în putință, la creșterea acestei recunoștințe“. Îndată ce izbuti să convingă pe această căpetenie punică de loc neaplecătă spre șiretenie, cum sînt celelalte firi carthagineze, Abelux pleacă noaptea pe furiș spre posturile romane și, întîlnind cîțiva ostași din rîndurile trupelor auxiliare hispane, este îndrumat de aceștia și înfățișat lui Scipio, căruia îi destăinuie ce plan îi aduce. După ce-și dădură asigurări unul față de celălalt și au fost hotărîte data și locul unde vor fi predați ostaticii, Abelux se înapoiază la Saguntum. Ziua următoare el a petrecut-o cu Bostar, pentru a-i da îndrumări cum să-și ducă la bun sfîrșit acțiunea. Despărțindu-se de Bostar, după ce hotărîseră împreună să plece în cursul nopții cu ostaticii, pentru ca să înșele atenția ostașilor puni, a plecat apoi. La ora convenită cu ei,

Bostar trezește pe paznicii tinerilor ostatici și-i conduce pe ostatici, ca un om de bună-credință care habar n-are de aceste urzeli, în locurile dinainte hotărîte de mintea șireată a lui Abelux. Toți ostaticii hispani fură conduși în tabăra romană. Toată treaba și amănuntele în legătură cu înapoierea ostaticilor familiilor lor, așa cum fusese stabilită înțelegerea cu Bostar, fură îndeplinite cu aceeași rînduială, ca și cum totul ar fi fost făcut în numele și cu încuviințarea Carthaginei. Popularitatea pe care au cîștigat-o romanii cu acest prilej a fost cu mult mai mare decît aceea pe care ar fi putut-o dobîndi punii în împrejurări asemănătoare. Căci carthaginezii, pe vremea izbînzilor lor, și-au arătat semeția și trufia față de toată lumea, de aceea acum putea să se învedereze că numai soarta și frica le-au îmblinzit pornirile. Romanii în schimb, chiar din momentul sosirii lor pe aceste meleaguri, deși nu fuseseră cunoscuți mai înainte de localnici, totuși din capul locului s-au arătat mărinimoși și iertători. De bună seamă nici Abelux, fire prevăzătoare, nu și-a schimbat, pe degeaba, prietenii. De aceea, toate noroadele din Hispania, în desăvîrșită înțelegere, pîneau momentul să treacă de partea romanilor ; și ele ar fi ridicat armele împotriva carthaginezilor numaidecît dacă nu s-ar fi întîmplat să vină iarna ; aceasta i-a silit și pe romani și pe carthaginezi să se retragă la adăpostul caselor.

XXIII Acestea au fost evenimentele întîmplate în Hispania în cursul celei de-a doua veri a războiului punic, în care tărăgănirea cu socoteală a războiului din Italia de către Fabius a mai oferit o fărîmă de răgaz poporului roman, după înfrîngerile suferite pînă atunci de armatele romane ; pe de o parte însă, în măsura în care această tactică întîrziătoare îi pricinuia destule griji lui Hannibal, pentru că își da bine seama că romanii și-au ales, în sfîrșit, un comandant care să desfășoare cu pricepere acest război, fără să se lase în voia sorții, pe de altă parte, în aceeași măsură însușirile lui Fabius erau rău privite de concetățenii săi, deopotrivă și de cei sub arme, și de orășeni, mai ales după ce, în lipsa dictatorului, comandantul cavaleriei dăduse cu o îndrăzneală orbească o luptă cu punii care se încheiase, aș putea spune, mai degrabă îmbucurător decît cu bune rezultate. Se mai adăugaseră două întîmplări care făcuseră să crească ura împotriva dictatorului : una datorită unui viclesug și unei înșelătorii, folosite de Hannibal, care, aflînd de la niște dezertori unde se găsește ogorul lui Fabius, după ce a aruncat pîrjolul și prăpădul în toate satele și ogoarele din jurul aces-

tuia, făcîndu-le una cu pămîntul, dădu poruncă să fie cruțat de orice acțiune vrăjmășească numai pămîntul dictatorului, ca să se poată crede că această binefacere se datorează unei tainice învoieli între puni și Fabius ; al doilea fapt a fost pricinuit de o măsură luată de dictator, care măsură e cu putință să -fi fost la început pripită, deoarece el n-a așteptat să-i dea senatul încuviințarea în această privință, dar care pînă la urmă, neîndoios, s-a întors tot în favoarea lui, spre cea mai mare slavă pentru dînsul, deoarece această măsură s-a dovedit că a fost cea mai potrivită unor asemenea împrejurări : așa cum se procedase și în cel dintîi război punic, comandantul romanilor și cel al carthaginezilor au făcut o învoială în privința schimbului de prizonieri, ca tabăra care va primi un număr de prizonieri mai mare decît cel restituit, să plătească pentru fiecare ostaș în plus celuilalt cîte două libre și jumătate de argint. Pentru că Fabius primise cu 247 de ostatici mai mulți decît Hannibal, și pentru că sumele de bani datorate pentru aceștia întirziaseră să fie predate punilor, în pofida cererilor repetate ale lui Fabius adresate senatului, el a fost învinuit că nu a consultat în această privință senatul ; de aceea, dictatorul și-a trimis la Roma pe fiul său Quintus, care a vîndut ogorul cruțat de pustiirile dușmane, și a achitat cu banii săi proprii datoria statului roman.

Hannibal își așezase tabăra în fața zidurilor cetății Gereonium, căreia punii, după ce a fost cucerită, i-au dat foc ; acolo nu mai rămăseseră decît cîteva locuințe, care fură transformate de puni în magazii de cereale. De acolo el trimise două părți din armata sa pentru a face rost de provizii ; cu cea de-a treia, ușor înarmată, Hannibal însuși asigură paza taberei și, în același timp, era atent pretutindeni, ca să nu-i fie atacate trupele trimise după aprovizionare.

XXIV Armata romană se găsea atunci în ținutul Larinatum. În fruntea ei se afla Minucius, comandantul cavaleriei, deoarece, așa cum s-a spus mai sus, dictatorul plecase la Roma. Acum însă Minucius coboară în cîmpie tabăra pe care Fabius o așezase pe poziții înalte și sigure. Însă mintea lui Minucius, de cînd rămăsesese singur comandant, era frămîntată de tot felul de planuri, care de care mai aprige, potrivit firii sale bătaioase, fie să-i atace pe punii răzlețiți trimiși după aprovizionare, fie să dea năvală asupra taberei lui Hannibal, lăsată cu o pază slabă. La rîndul său, și Hannibal a știut că o dată cu comandantul s-a schimbat și tactica

războiului și că potrivnicul său va desfășura operațiile mai degrabă cu semeție decît cu chibzuință. El însuși — ar putea fi de necrezut ceea ce a făcut el, deși vrăjmașul era atît de aproape — și-a trimis a treia parte din trupe ca să facă rost de provizii, reținînd în tabără celelalte două părți, și apoi și-a strămutat tabăra, apropiînd-o și mai mult de cea a romanilor, așezînd-o pe-o măgură, cam la două mii de pași de Gereonium, în văzul romanilor, într-adins ca ei să știe anume că el e gata să-și apere trupele trimise după hrană, dacă cumva vor fi atacate. Hannibal însă zărește o altă înălțime și mai aproape de romani, care domina castrul acestora.

Pentru ca trupele sale să poată pune stăpînire pe această înălțime și să nu fie stingherite de lumina zilei, iar această acțiune zădărnicită, fiindcă, fără îndoială, romanii aveau să le-o ia înaintea punilor, avînd de străbătut un drum mai scurt pînă la ei, Hannibal a trimis într-ascuns în timpul nopții trupe de numizi, care au ocupat înălțimea. Romanii, disprețuind neînsemnatul număr al numizilor care puseseră stăpînire pe această poziție, îi izgoniră a doua zi din acest loc și-și strămutară ei tabăra acolo. Cele două tabere s-au apropiat cu acel prilej una de alta, astfel încît între ele rămăsese un foarte mic gol, pe care îl umpluseră aproape în întregime romanii cu unitățile lor, rînduite în linie de bătaie. În același timp, cavaleria romană, însoțită de pedestrima ușor înarmată, porni prin spatele taberei lui Hannibal și atacă cetele însărcinate cu aprovizionarea și făcu o adevărată baie de sînge în rîndurile acestor carthaginezi răzlețiți și-i puse pe fugă pînă departe. Hannibal nu s-a încumetat însă să dezlănțuie bătălia, deoarece o parte atît de mare a armatei sale lipsea din tabără, iar cu numărul mic de trupe pe care-l avea cu greu ar fi fost în stare să-și apere tabăra, în caz că i-ar fi fost atacată. De aceea, folosind și el tactica lui Fabius, desfășura războiul stînd pe loc și tărăgănîndu-l; în urmă își retrase trupele în tabăra sa de dinainte, care se afla în fața zidurilor orașului Gereonium. Unii analiști au scris că, totuși, acolo armatele s-au așezat în linie de bătaie și au avut loc și lupte, și că „la cea dintîi ciocnire, Hannibal a fost bătut și fugărit pînă la tabăra lui; de acolo, punii au pornit deodată în iureș și au stîrnit spaima în rîndurile romanilor; apoi că, datorită intervenției lui Numerius Decimius Samnital, lupta a fost restabilită. Acest Decimius, căpetenie vestită prin bogățiile sale nu numai în cetatea Bovianum, de unde se trăgea, ci și în întregul Samnium, adusese în tabăra romană din ordinul dictatorului 8 000 de pedestrași și 500 de călăreți samniți. Cînd trupele samnite și-au făcut apariția

în spatele taberei lui Hannibal, și romanii și punii au crezut că au sosit în ajutor noi forțe din Roma sub comanda lui Quintus Fabius ; de aceea Hannibal, temîndu-se să nu i se întindă vreo cursă, își retrase trupele. Oastea romană, sprijinită de trupele samnite, pornind în urmărirea lor, a cucerit în cursul acelei zile două redute. Au fost nimiciți 6 000 de dușmani, iar dintre romani cam 5 000 au căzut în luptă. Însă, deși pierderile au fost aproape deopotrivă de mari pentru amîndoi potrivnicii, totuși la Roma s-a dus vestea, exagerată și necorespunzătoare adevărului, a unei strălucite biruințe cîștigate de comandantul cavaleriei, deoarece și acesta trimisese o dare de seamă și mai mincinoasă“.

XXV Despre aceste evenimente de foarte multe ori s-a vorbit și în senat și în adunarea poporului. În vreme ce toți cetățenii tresăltau de bucurie, singur dictatorul nu punea vreun temei nici pe zvonuri, nici pe darea de seamă ; el spunea că chiar dacă acestea ar fi adevărate, el se teme mai mult de izbîndă decît de înfrîngeri. Atunci tribunul plebei M. Metilius îi răspunde : „Într-adevăr, această stare de lucruri nu mai poate fi îndurată. Dictatorul s-a împotrivit ducerii la bun sfîrșit a acestui război, nu numai cînd a fost de față, dar și acum cînd e departe de el. Se opune campaniei desfășurate și-și pierde vremea tărăgănînd la nesfîrșit războiul, pentru ca să rămînă mai multă vreme în dregătorie și să dețină singur puterea și asupra Romei, și asupra armatei. Într-adevăr, unul din consuli a căzut pe cîmpul de luptă, iar celălalt a fost surghiunit departe de Italia, sub pretext de a urmări flota cartagineză ! Apoi doi praetori au primit însărcinări în Sicilia și Sardinia, cu toate că nici una din aceste provincii n-au nevoie de vreun praetor în vremea asta ! În schimb, comandantul cavaleriei romane, M. Minucius, este ținut aproape sub pază, ca să nu dea ochii cu vreun dușman și nici să întreprindă vreo acțiune războinică ! De aceea, pe Hercules, au fost pustiite în lung și-n lat nu numai ținutul samnit, unde cartaginezii au fost lăsați să sălășluiască întocmai ca într-o provincie de dincolo de Hiberus, ci și Campania și ținuturile Calenum și Falernum, în timp ce dictatorul șade cu mîinile încrucișate la Casilinum și-și păzește numai ogorul său de dușmani, cu ajutorul legiunilor romane ! Armata romană, deși dornică de luptă, împreună cu comandantul cavaleriei au fost reținuți între parapetele taberei, aproape ca niște prizonieri ! Ostașilor romani li s-au luat armele întocmai ca unor vrăjmași învinși ! În cele din urmă, cînd dictatorul a plecat din mijlocul lor, ostașii

romani, sloboziți parcă dintr-o împresurare, au ieșit din întăriturile taberei și l-au bătut pe dușman, punându-l pe fugă. Pentru aceste temeieri, dacă în plebe ar mai dăinui [străvechea] bărbăție, dînsul s-ar încumeta să facă propunerea anulării puterii dictatoriale acordată lui Fabius ; acum însă propune un alt proiect, mai puțin însemnat, în legătură cu punerea pe aceeași treaptă a drepturilor dictatorului cu ale comandantului cavaleriei ; apoi, ca Fabius nici în acest caz să nu se înapoieze la armată, înainte de alegerea unui alt consul în locul lui C. Flaminius“.

Dictatorul s-a ferit să ia parte la adunarea poporului, neavînd cîtuși de puțin talent de a-și susține părerea în astfel de adunări. Dar nici măcar în senat Fabius nu fu ascultat cu bunăvoință atunci cînd el lăuda prin cuvinte tăria dușmanului și cînd sublinia că înfrîngerile suferite de romani timp de doi ani se datorează nechibzuinței și nepriceperii comandanților romani, și accentua că Minucius, comandantul cavaleriei, trebuie să dea socoteală pentru faptul că a dat o luptă încălcînd poruncile sale. „Dacă autoritatea și conducerea supremă a statului vor rămîne mai departe în mîinile sale, în scurtă vreme el va dovedi tuturor că pentru un bun comandant norocul nu are mare însemnătate, ci numai o minte cumpănită, și este o mai mare glorie faptul de a fi păstrat onoarea oastei decît acela de a fi fost nimicite mai multe mii de dușmani“.

Totuși, asemenea cuvinte zadarnic au fost rostite de Fabius. După ce a fost ales noul consul M. Atilius, pentru a nu fi de față la ciocnirile în legătură cu drepturile dictatoriale, Fabius s-a dus în timpul nopții la armata sa, în ajunul votării propunerii lui Minucius. A doua zi, la revărsatul zorilor, cînd s-a ținut adunarea poporului, s-a învederat cu acest prilej că, deși dictatorul era privit cu foarte mare pizmă, iar comandantul cavaleriei cu cea mai mare dragoste, totuși nu s-au găsit oameni care să susțină pe față acest proiect. Deși proiectul era pe placul mulțimii, totuși lipsea o autoritate pentru impunerea lui. S-a găsit unul singur, în persoana lui C. Terentius Varro, care fusese praetor în cursul anului trecut. Acesta nu numai că provenea din straturile de jos ale poporului, dar practicase o meserie lipsită de demnitate. Se spune că tatăl său fusese măcelar și că chiar el își căsăpea vitele și că însuși fiul său îl ajuta la aceste îndeletniciri demne de robi.

XXVI Acestui tînăr, cum s-a văzut stăpîn pe averea adunată, i-a trecut prin minte să năzuiască spre alte îndeletniciri mai onorabile și, de aceea, i-au plăcut toga și forul. Începînd să pledeze

pentru tot soiul de inși și pentru tot felul de afaceri necurate, și împotriva oamenilor de ispravă și a agoniselii lor, și-a câștigat mai întâi faimă în rîndurile poporului, apoi a izbutit să se urce pe treptele demnităților publice. Astfel a ajuns să îndeplinească dregătoria quaesturii, să fie ales în cele două funcții de edil, și plebeu, și curul, și în cele din urmă, după ce i-a expirat praetura, năzuia să pună mîna și pe consulat. Folosindu-se și de pizma stîrnită împotriva dictatorului, Varro a căutat cu iscusința minții sale să tragă foloase, pîndind clipa de unde bate vîntul în adunarea poporului, și a fost singurul care, în urma plebiscitului, a câștigat vază și încredere. Toată lumea care era de față la Roma, ca și cei care erau duși la oaste, fie prieteni, fie potrivnici ai lui Fabius, în afară de el însuși au talmăcit acest proiect de lege ca o jignire adusă dictatorului. Fabius însă, cu seninătatea sufletească cu care răbdase învinuirile aduse de dușmanii săi în fața adunării poporului, îndură și nedreptatea pricinuită lui de poporul pornit împotriva-i. Înminîndu-i-se chiar în timpul drumului către armată hotărîrea senatului prin care i se aducea la cunoștință punerea sa pe aceeași treaptă cu comandantul cavaleriei, Fabius fu pe deplin încredințat că, în pofida acestei egalizări în ierarhie, totuși o dată cu aceasta lui Minucius Rufus nu i s-a hărăzit și arta de a fi comandant deopotrivă cu el și, de aceea, se întoarse la oștirea sa fără să-și simtă înfrîntă cerbicia sufletului său nici în fața concetățenilor săi, nici în a dușmanilor.

XXVII Într-adevăr, Minucius, care și înainte de a izbîndi abia putuse fi suportat, acum, în urma încrederii arătate lui de popor, a început și mai mult să se îngîmfeze, întrecînd măsura ; se lăuda că el l-a biruit nu atît pe Hannibal, ci pe Fabius : „La Quintus Fabius s-a recurs ca la ultima nădejde, în starea celei mai grele restriști care a lovit republica, ca să fie comandant unic și deopotrivă cu Hannibal ! Și iată că acum cel care se afla pe treapta cea mai înaltă a țării, din porunca poporului a fost coborît cu o treaptă, ca să fie alături de un altul, mai mic ca el în grad. Iată că acum dictatorul e deopotrivă cu comandantul cavaleriei, în aceeași cetate în care toți comandanții obișnuiau să tremure și să se îngrozească în fața vergilor și a securilor dictatorului, fapt nemaiîntîlnit în analele istoriei romane : de atît noroc a avut parte și atît de strălucite au fost însușirile sale ! De aceea și el se va ține neclintit pe urma norocului său, în cazul că Fabius stăruie să

rămână mai departe pe calea trăgănirii și șovăirii, osîndite de judecata și a zeilor și a oamenilor!“.

Ca urmare, chiar din prima zi cînd Minucius s-a întilnit cu Fabius, el i-a atras atenția că cea dintîi treabă este să se hotărască în ce chip să se folosească de comanda care-i pune pe amîndoi pe aceeași treaptă : „el e de părere că cel mai bine e ca să dețină comanda și puterea fiecare pe rînd, sau cîte o zi sau, dacă îi e pe plac, pe o durată mai lungă, pentru a fi deopotrivă cu vrăjmașul nu numai în ce privește planurile, ci și prin efectivele trupelor, în cazul că li s-ar ivi vreun prilej de a da piept cu carthaginezii“. Lui Q. Fabius nu i-a fost cîtuși de puțin pe plac o asemenea împărțală, [și de aceea i-a răspuns] : „Toate vor avea parte de soarta pe care o va făuri nesăbuita cutezanță a colegului său ! Comandamentul suprem i-a fost numai împărțit cu altul, nu luat în întregime. De aceea, el niciodată nu va consimți să renunțe de bunăvoie la însărcinările date în vederea conducerii războiului și nici nu va împărți durata comenzii, nici nu va încuviința să se comande pe rînd, cîte o zi, și nici pe o durată mai lungă, ci va împărți oștirea în două, fiindcă, dacă nu îi e îngăduit să salveze totul, el va salva prin tactica sa numai ceea ce-i va fi cu putință“.

În chipul acesta, Fabius a obținut împărțirea legiunilor între ei amîndoi, așa cum era obiceiul la consuli. Prima și a patra legiune i-au căzut la sorți lui Minucius, a doua și a treia lui Fabius. La fel au fost deopotrivă împărțite unitățile de cavalerie, precum și trupele auxiliare, și cele ale aliaților și cele ale latinilor. Comandantul cavaleriei a voit să se despartă chiar și cu taberele.

XXVIII Îndoită i-a fost atunci bucuria lui Hannibal (căci de altfel el avea cunoștință de tot ceea ce se întîmpla în tabăra dușmanilor săi, deoarece și dezertorii îi dezvăluiau multe și el însuși cerceta situația, prin iscoadele sale). Căci el era încredințat că „acum va fi în stare să-l prindă pe Minucius în capcană datorită nesocotinței lui lăsate acum slobode, iar Fabius nu-și va mai putea dovedi iscusința de vreme ce și-a pierdut jumătate din forțele armatei sale“.

Între tabăra lui Minucius și aceea a punilor se înălța o măgură pe care cel care ar fi ocupat-o, de bună seamă ar fi avut la îndemînă o poziție mai prielnică față de potrivnicul său. Hannibal era dornic nu atît să ocupe acea măgură fără luptă, măcar că acest fapt răsplătea strădania pe care o depusese, cît mai ales căuta prilej ca să dea piept cu Minucius, despre care știa bine că e gata

să-i iasă în cale și să-l înfrunte. Întregul teren dintre cele două armate părea, la cea dintii privire, nefolositor celui ce ar fi vrut să întindă capcane potrivnicului său, deoarece nu numai că n-avea nimic păduros, dar nu avea nici un fel de acoperire și nici măcar tufărișuri. Cu toate acestea parcă era croit pentru capcane, cu atât mai virtos cu cât nimănui nu i-ar fi fost teamă de vicleșuguri într-o asemenea vale golașă. Pe povârnișurile măgurii se găseau însă niște stînci atât de scobite, încît într-unele puteau încăpea și cîte două sute de soldați. Hannibal viri 5 000 de pedestrași și de călăreți în aceste ascunzători, după cum îngăduiau capacitatea și poziția fiecăreia. Și pentru ca totuși [nimic să nu dea de bănuț și] să se descopere într-o vale atât de deschisă vicleșugul său pus la cale, fie prin mișcarea vreunui ostaș care ar fi sosit din întîmplare de acolo, fie prin armele lor lucitoare, Hannibal trimise în revărsatul zorilor cîteva pîlcuri de ostași pentru a pune stăpînire pe mîgura de care am vorbit mai sus și în felul acesta el a izbutit să atragă privirile romanilor într-altă parte. La cea dintii aruncătură de ochi, romanii au disprețuit numărul atât de neînsemnat al dușmanilor și fiecare cerea, care mai de care, să i se dea voie a porni la izgonirea acestor puni și de a ocupa mîgura. Minucius însuși, agitîndu-se în mijlocul celor mai nechibzuiți și mai făloși dintre ostașii săi, îi îndeamnă să pună mîna pe arme și-i împroșcă cu o ploaie de deșerte amenințări pe dușmani. Minucius trimite mai întii pedestrima ușoară, apoi pornește la atac și cu cavaleria în rînduri strînse. În cele din urmă, cînd bagă de seamă că și vrăjmașilor le sînt trimise ajutoare, se năpustește și el în bătălie în fruntea legiunilor, rînduite în formație de luptă. La rîndul lui, și Hannibal, fiindcă vedea că ai săi erau strîmtorați cînd într-o parte, cînd în alta, le trimite ajutoare de pedestrima și cavalerie, pe măsură ce încăierarea sporește, încît bătălia ajunsese să se desfășoare acum pe întregul front, deoarece amîndouă taberele și-au aruncat în luptă toate forțele. La cea dintii ciocnire, pedestrima ușoară romană, care urcase cea dintii povârnișul măgurii ocupate de dușmani, fu izbită zdravăn și dată peste cap, stîrnind spaima în rîndurile cavaleriei romane care mergea pe urmele ei, și atunci, pedestrima ușoară romană își caută refugiul sub steagurile legiunilor. În mijlocul atîtor trupe romane înspăimîntate, numai linia de bătaie a pedestrimii romane rămăsese neînfrîcată. Era evident că dacă bătălia s-ar fi desfășurat în chip firesc pe un front adevărat, pedestrima romană și-ar fi putut dovedi vrednicia (izbînda dobîndită cu cîteva zile mai înainte trezise doar în sufletul acestor

ostași atîta bărbăție și avînt !), însă deodată au răsărit trupele carthagineze vîrite în ascunzători, pornind în iureș năpraznic, și din amîndouă coastele, și din spate, și au pricinuit atîta zăpăceală și spaimă, încît romanilor li s-au spulberat nu numai nădejtile de a li se împotrivi piept la piept, ci și de a putea scăpa cu viață măcar prin fugă.

XXIX Atunci Fabius, îndată ce auzi cele dintii strigăte de spaimă ale romanilor și apoi, văzînd de departe linia romană de bătaie în neorînduială, spuse : „Într-adevăr, de ceea ce m-am temut s-a întîmplat mai repede decît m-am așteptat : soarta i-a pedepsit pe cei nechibzuiți ! Minucius, ridicat pe aceeași treaptă cu Fabius, abia acum își dă seama că Hannibal e mai presus de el și prin vitejie, și prin noroc ! Însă, să amînăm pe altădată prilejul muștrărilor și criticii ! Acum porniți cu steagurile în frunte dincolo de parapete ! Să-i smulgem vrăjmașului biruința din mîină, și totodată și dovada nesăbuiței concetățenilor noștri“.

Și în timp ce o bună parte din trupele lui Minucius fuseseră măcelărite, iar ceilalți ostași priveau în toate părțile gîndind cum să scape cu fuga, deodată, ca pogorîtă din cer, se arată și le sare în ajutor armata lui Fabius, rînduită pentru luptă. În felul acesta Fabius, înainte de a ajunge la o aruncătură de sulită și de a se înfrunța cu dușmanul pieptiș, a izbutit să-i împiedice și pe romani să se împrăstie prin fugă și să pună capăt și năpraznicului avînt luat de puni. Trupele lui Minucius care se răzlețiseră în lung și-n lat rupîndu-și rîndurile, s-au refugiat cu repeziciune, din toate părțile, la linia de bătaie intactă a lui Fabius. Grupurile de ostași romani care dăduseră în același timp bir cu fugiții, reîntorcîndu-se, se năpustesc grămadă asupra vrăjmașului. În unele locuri ostașii lui Minucius dau înapoi numai pas cu pas, în altele, strînși mănunchi laolaltă, țin piept carthaginezilor. Și după ce oastea bătută a lui Minucius împreună cu aceea teafără a lui Fabius au făcut aproape un singur front, au dezlănțuit la rîndu-le contraatacul împotriva vrăjmașului. Cînd Hannibal dădu semnalul de retragere, mărturisii fățiș că el l-a bătut pe Minucius, dar la rîndu-i a fost biruit de Fabius.

În felul acesta s-a scurs cea mai mare parte a zilei cu sorți de izbîndă atît de schimbători ; iar după ce trupele romane au revenit în tabără, Minucius a chemat ostașii la adunare, grăindu-le următoarele cuvinte : „Ostași ! De multe ori am auzit eu rostindu-se vorba că cel mai vrednic bărbat e acela care știe să chibzuiască

ce trebuie să facă și abia după el urmează acela care ascultă de cel care îi dă cel mai bun sfat. În schimb, cel care nu știe nici să chibzuiască și nici să asculte de un altul mai bun ca el, dă dovada celei mai înapoiate minți. Însă fiindcă ursita n-a fost darnică cu noi, ci ne-a refuzat cea dintii însușire a sufletului și minții, în vreme ce învățăm să poruncim, să fim convinși că trebuie să ne supunem celor mai buni ca noi. Să ne contopim cele două tabere, unind-o pe a noastră cu cea a lui Fabius! După ce vom aduce flamurile și le vom așeza în fața praetoriului, unde eu îl voi numi părintele meu, fiindcă Fabius e vrednic de acest titlu, datorită binefacerii sale și datorită măreției sufletului său, dovedite față de noi, voi, toți ostașii, îi veți saluta întocmai ca pe patronii voștri ocrotitori pe ostașii lui Fabius, care v-au apărat și v-au salvat viețile voastre cu armele și cu dreapta lor. Și dacă ziua de azi nu ne-a făcut parte de slavă și mărire, de bună seamă, măcar cu atât a contribuit: ne-a dat prilejul de a ne dovedi recunoștința sufletelor noastre!“.

XXX La semnalul dat, comandanții unităților poruncesc ostașilor să-și strângă bagajele⁹⁵. Pornind apoi cu toții și mărșăluind către tabăra dictatorului, stîrniră uimirea și a lui, și a celor din juru-i. După ce flamurile au fost rînduite în fața tribunei dictatorului, comandantul cavaleriei pășind înaintea celorlalți ostași ai săi, după ce s-a adresat lui Fabius, numindu-l părinte, toată armata sa, așezată în juru-i, i-a salutat pe ostașii lui Fabius, numindu-i ocrotitorii lor. „Dictatore! grăi Minucius. Părinților mei, cu care te socotesc deopotrivă, dîndu-ți acest nume de părinte, atît cît pot să-ți spun aceasta prin cuvinte, în timp ce lor le datorez numai viața, ție îți datorez izbăvirea, atît a mea cît și a tuturor ostașilor mei! De aceea, hotărîrea poporului care a fost pentru mine mai degrabă o povară decît o dovadă de cinstire, eu cel dintii renunț la ea și o anulez! Și ca să fie cu bine și cu noroc și pentru tine și pentru mine, și pentru aceste oștiri ale tale, și cea salvată și cea salvatoare, mă întorc și mă supun poruncilor și auspiciilor tale și-ți dau înapoi aceste steaguri și aceste legiuni! Pe tine, Fabius, te rog să-mi dai dovada bunătății tale și să-mi îngădui să-mi păstrez rangul de comandant al cavaleriei, iar acestor ostași să-și păstreze mai departe locul și unitățile lor“.

Atunci își strîng dreapta unul altuia, iar ostașii lui Minucius cu cei ai lui Fabius și, după împrăștierea adunării, cei dintii sînt invitați la masă de către cei de pe urmă, și de cei cunoscuți și de

cei necunoscuți, cu toată dragostea, ca niște adevărați oaspeți. Această zi s-a încheiat într-o atmosferă de voieșie și înălțare sufletească pentru toți, cu toate că cu puțin timp mai înainte fusese atât de jalnică și aproape aducătoare de pieire.

După ce s-a răspândit și la Roma faima acestei întâmplări, mai întâi prin zvonuri din gură în gură, apoi întărite și prin dările de seamă trimise de comandantul însuși, cât și prin scrisorile ostașilor din amîndouă oștirile, cetățenii romani care de care îl ridică în slavă pe Fabius.

La fel de slăvit era dictatorul roman și în ochii lui Hannibal și ai dușmanilor carthaginezi; abia atunci, în sfîrșit, dușmanii Romei și-au dat seama că ei luptă cu romanii și pe pămîntul Italiei: căci mai înainte punii îi priviseră vreme de doi ani și pe comandant și pe ostașii romani cu atîta dispreț, încît acum cu greu le venea să creadă că ei poartă război cu același popor de a cărei grozavă faimă auziseră de la părinții lor. Se spune că și Hannibal, pe cînd se înapoia de pe cîmpul de bătăie, a grăit că, în sfîrșit, acei nori care în chip obișnuit stau în jurul piscurilor munților, au coborît acum din înălțimea lor și, o dată cu ploaia, au dezlănțuit și vijelia⁰⁶.

XXXI În timp ce se petrec aceste întâmplări în Italia, consulul Cn. Servilius Geminus, în fruntea unei flote [de 120]⁹⁷ de corăbii, făcînd un ocol în jurul coastelor Sardiniei și Corsicii, de unde a primit în zălog ostatici, a trecut în Africa. Înainte de a debarca armata romană pe acest continent, el trecu prin foc și sabie insula Menix⁰⁸. Apoi primește zece talanți de argint de la locuitorii insulei Cercina⁰⁹, ca să nu pîrjolească și jefuiască satele și ogoarele lor; apoi se apropie de țărîmul Africii și coborî trupele de pe vase. Acolo însă, soldații precum și marinarii aliați porniră razna după prădăciuni prin tot ținutul, de parcă ar fi umblat prin niște insule lipsite de locuitori. De aceea, din pricina nechibzuinței, aceste trupe au căzut în mrejele întinse, fiindcă, cum umblau răsfiirați și nu cunoșteau nici ținutul, au fost înconjurați de numeroși locuitori care cunoșteau locul, iar după ce au suferit multe pierderi, au fost fugăriți în chip rușinos pînă la corăbiile lor. Cam o mie de oameni au căzut împreună cu quaestorul Ti. Sempronius Blaesus. Flota romană se îndepărtă în pripă de țărîmurile Africii, înșesate de dușmani, și porni către Sicilia. La Lilybaeum flota fu încredințată praetorului T. Otacilius, pentru ca legatul acestuia P. Cincius să o readucă la Roma.

Consulul plecă pe uscat prin Sicilia și trecu peste strîmtoarea [Messana] în Italia, unde primind un ordin scris din partea lui Fabius, era chemat să se înfățișeze și el și colegul său la Roma, pentru a-și lua fiecare în primire armata, deoarece se scursese aproape perioada de șase luni a prerogativelor puterii sale.

Aproape toți analiștii au scris că Fabius a purtat războiul împotriva punilor în calitate de dictator. Coelius [Antipater] chiar adaugă că Fabius a fost cel dintîi dictator desemnat de adunarea poporului¹⁰⁰. Dar și Coelius, și ceilalți analiști au scăpat din vedere că Cn. Servilius, singurul consul în funcție atunci și care în vremea aceea era departe, în provincia Gallia, era singurul îndreptățit să numească un dictator¹⁰¹. Cetatea însă, înspăimîntată de cele trei¹⁰² înfrîngeri suferite, nu mai putu răbda pînă la sosirea consulului și de aceea recurse la mijlocul de a se desemna de către adunarea poporului un predictator. Faptele sale de arme din urmă și slava lui Fabius, ca și funcțiile îndeplinite de el, și pe care urmașii săi le-au încrustat pe bustul lui, au dat puțința să se creadă cu toată ușurința că Fabius, care fusese numit predictator, a fost chiar în realitate ales dictator¹⁰³.

XXXII După ce consulul Atilius a luat în primire oastea romană din partea lui Fabius, iar consulul Geminus Servilius¹⁰⁴ de la Minucius, amîndoi au pus de s-au întărit degrabă taberele de iarnă. În tot restul timpului cît mai rămăsese din acea toamnă ei au dus mai departe războiul, întrebuițînd tactica lui Fabius și domnind cea mai desăvîrșită armonie între dînșii. Ori de cîte ori Hannibal pornea după aprovizionare, cei doi consuli îl pîndeau și năvăleau asupra lui la vremea potrivită din diferite părți, hărțuindu-l fără întrerupere și luîndu-i prizonieri pe cei ce umblau rătăciți. Consulii romani se fereau din răspuțeri să se ciocnească într-o mare bătălie cu Hannibal, care căuta prin toate mijloacele un asemenea prilej. Din pricina lipsurilor de tot felul, Hannibal ajunsese atît de strîmtorat, încît ar fi făcut fără doar și poate calea întoarsă în Gallia, dacă n-ar fi trebuit să plece din Italia ca unul ce ar fi luat-o la sănătoasa. Hannibal își pierduse nădejdea că își va mai putea hrăni trupele pe aceste meleaguri dacă consulii vor desfășura războiul cu aceeași tactică, ținîndu-se scai pe urmele lui.

În vreme ce războiul se oprise în loc în fața cetății Gereonium, deoarece ivirea iernii era o serioasă stavilă în calea desfășurării lui, s-au înfățișat la Roma solii cetății Neapolis. Aceștia au adus

o dată cu ei în senatul roman 40 potire mari de aur, foarte grele ; dîndu-li-se îngăduința să-și spună cuvîntul, solii Neapolului au grăit următoarele :

[„Neapolitanii] își dau bine seama cît de mult este secătuită vistieria poporului roman de războiul cu Hannibal. Mai știu însă că cetatea romană înfruntă primejdiile acestui război, în rolul său de capitală și fortăreață a Italiei și apărînd orașele, satele și ogoarele aliaților ei și pentru menținerea puterii sale ; de aceea ei au socotit de cuviință să sprijine poporul roman cu aurul care le-a fost lăsat de moșii și strămoșii lor atît ca podoabe pentru înfrumusețarea templelor lor, cît și pentru a preîntîmpina nevoile. Dacă romanii ar crede că se pot bizui și pe forța brațului lor, le-ar fi pus-o la îndemînă cu același zel. Pentru ei va fi o deosebită plăcere dacă senatul și poporul roman vor socoti că tot ce au neapolitanii le aparține romanilor și-i vor judeca vrednici de acest prinos din partea lor, dăruit cu toată bunăvoința și din tot sufletul, prețuindu-le mai degrabă sinceritatea decît valoarea în sine a acestor ofrande“.

Din partea senatului roman s-au adus calde mulțumiri acestor soli neapolitani, atît pentru măreția darului lor, cît și pentru purtarea lor de grijă în ce privește greutățile romanilor, și nu s-a primit decît un singur potir, și anume cel mai ușor din ele.

XXXIII Tot în cursul aceluiași zile a fost prinsă la Roma o iscoadă carthagineză, care vreme de doi ani îi înșelase pe romani [asupra rostului său.] După ce i s-au tăiat mîinile, iscoada a fost lăsată liberă. Apoi au mai fost răstigniți pe cruce 20 de sclavi, care unelțiseră în cîmpul lui Marte¹⁰⁵. Celui care le-a dezvăluit urzelile i s-a dăruit libertatea și, pe deasupra, și suma de 20 [de mii]¹⁰⁶ de ași de aramă.

Au fost trimiși soli romani la Filip¹⁰⁷, regele Macedoniei, ca să-l ceară pe Demetrios Pharius¹⁰⁸ care, după ce fusese biruit de romani în război, se refugiase acolo.

Alte solii au fost trimise la liguri, pentru a le cere socoteală, deoarece l-au sprijinit pe Hannibal cu [tot felul de] mijloace, precum și cu trupe auxiliare și, în același timp, să cerceteze îndeaproape ce se petrece la boiui și la gallii insubri. Au mai fost trimiși niște împuterniciți la Pineus, regele Illyriei, ca să-i ceară plata tributului¹⁰⁹, a cărui zi expirase, sau dacă el vrea să ceară păsuire pentru bani, atunci să dea ostatici ca zălog. Romanii, cu toată uriașa povară a războiului pe care îl susțineau

pe grumajii lor, nu pierdeau o clipă din ochi pe nimeni, pe orice țărîm s-ar fi găsit, chiar la capătul pămîntului! A fost găsit și prilejul de a se respecta îndatoririle luate în ce privește ridicarea unui templu în cinstea Concordiei, pe care îl făgăduise cu doi ani mai înainte praetorul L. Manlius Vulso¹¹⁰, cu prilejul unei răscoale a soldaților din Gallia și care făgăduință nu fusese ținută pînă la acea vreme. De aceea au fost numiți duumviri¹¹¹ C. Pupius și Caeso Quinctius Flaminius în acest scop, de către praetorul M. Aemilius; cei doi au hotărît să se înalțe acest templu în cetățuie.

În urma unui *senatus-consultum*¹¹², același praetor a trimis un raport consulilor, în care spunea că dacă ei găsesc cu cale să vină unul din ei la Roma, în vederea alegerilor consulare, „el, praetorul, va fixa alegerile în ziua pe care o vor porunci consulii“. Consulii i-au răspuns în scris că nu se pot depărta de cîmpul de luptă fără să nu pricinuiască vreun neajuns republicii: „de aceea alegerile să fie ținute de către un interrege¹¹³ mai degrabă, decît să se scoată vreunul din consulii de pe teatrul de război“. Senatul a găsit atunci că pentru alegeri e mai potrivit să fie numit de către consuli un dictator. Noul dictator, L. Veturius Philus, l-a desemnat pe M. Pomponius Matho comandant al cavaleriei. Dar fiindcă aceștia fuseseră aleși prin călcarea rînduielilor religioase, după 13 zile [de funcție] au primit poruncă să părăsească dregătoriile, și atunci s-a recurs din nou la *interregnum*.

XXXIV Consulilor li s-au prelungit prerogativele pentru încă un an¹¹⁴ [ca proconsuli]. Interregii numiți de senat au fost C. Claudius Cento, fiul lui Appius, și după el, Publius Cornelius Asina. În vremea cînd era interrege acesta din urmă, au avut loc alegerile consulare, cu care prilej la Roma au izbucnit mari ciocniri între patricieni și plebei. C. Terentius Varro, un om ieșit din rîndurile plebeilor, dobîndise încrederea și dragostea plebei și prin atacurile date împotriva celor de la cîrma statului, și prin mijloace menite să-i cîștige popularitatea. El se învederase și prin ura stîmîtă împotriva altora, pe cînd izbutise să-i zdruncine puterea și autoritatea de dictator a lui Q. Fabius. De aceea gloatele [plebeilor] se străduiau să-l înalțe pe Varro la consulat, în schimb patricienii se împotriveau din răspuțeri ca să nu se obișnuiască plebeii să ajungă deopotrivă cu ei pe scara puterii în republică, prin atacuri contra lor. Tribunalul plebei Quintus

Baebius Herennius, rudă cu Caius Terentius Varro, izbuti să câștige dragostea și încrederea poporului pentru candidatul acestuia, stîrnind ura împotriva patricienilor și aducînd învinuiri nu numai senatului, ci și augurilor, fiindcă împiedicaseră ținerea alegerilor de către un dictator. „Nobilimea — spunea el — a căutat vreme de atîția ani să dezlănțuie acest război, aducîndu-l pe Hannibal în Italia, și tot ea l-a tăgănit prin înșelăciune, deși războiul putea fi curmat. Doar s-a văzut destul de bine că prin concentrarea într-o singură bătălie a patru legiuni s-a putut lupta [cu succes] ¹¹⁵, atunci cînd Minucius a izbîndit în lipsa lui Fabius; apoi însă numai două legiuni romane au fost puse să-l înfrunte pe vrăjmaș și ostașii lor au fost trimiși ca vitele la tăiere, și au scăpat chiar din toiul măcelului, pentru ca la urmă tot el să fie denumit părinte și patron al armatei romane, adică tocmai acela care îi împiedicase pe romani să biruie înainte de a fi biruiți! Mai apoi și consulii următori, însușindu-și felul de luptă al lui Fabius, au tăgănit mai departe războiul, deși erau în măsură să-l sfîrșească odată. Toți nobilii au încheiat între ei această învoială, dar ei nu au să vadă sfîrșindu-se o dată acest război pînă ce nu va fi ales din rîndurile lor un consul plebeu, adică un om cu adevărat nou ¹¹⁶; căci și nobilii ieșiți din rîndurile plebeilor, după ce au ajuns să se inițieze în cele sfinte, se uită de sus la plebe, întocmai ca și patricienii, mai ales cînd văd că au încetat să mai fie disprețuiți de patricieni. Cine nu bagă de seamă că prin recurgerea la *interregnum* s-a urmărit și înfăptuit ca alegerile să fie în întregime în mîna nobililor? Aceasta au urmărit și consulii, rămînînd amîndoi pe loc la armată! Apoi, pentru că dictatorul numit în vederea alegerilor nu era pe placul lor, [patricienii] au izbutit să convingă lumea, cu ajutorul augurilor, că dictatorul a fost numit prin călcarea rînduielilor religioase. Așadar, aristocrații au la îndemîna lor *interregnum*. De aceea, negreșit, și plebeii să aibă măcar un scaun de consul și atunci și poporul, la rîndu-i, va face tot ce-i va sta în putință ca să-și aleagă din rîndurile sale consul pe acela care va voi mai degrabă să izbîndească mai devreme decît să i se tot prelungască comanda“.

XXXV Cu asemenea cuvîntări rostite, plebea a fost în așa fel înflăcărată, încît, cu toate că din rîndurile aristocrației candidau trei patricieni, Publius Cornelius Merenda, Lucius Manlius Vulso și Marcus Aemilius Lepidus, și doi din familii plebeie înnobilate,

C. Atilius Serranus și Q. Aelius Paetus (cel dintii era pontifice, iar cel de-al doilea augur), este ales consul numai C. Terentius Varro, astfel încît alegerile în vederea desemnării colegului său erau în mîna lui. Atunci nobilimea, dîndu-și seama că contracandidații lui Varro sînt prea puțin influenți, îl împing la candidatură pe L. Aemilius Paullus (care multă vreme refuzase cu încăpăținare să mai candideze). Acesta mai fusese consul în același timp cu M. Livius¹¹⁷ care fusese osîndit, în vreme ce el scăpase ca prin urechile acului de pedeapsă, însă era înverșunat împotriva plebeilor.

În ziua noilor alegeri însă, cu încuviințarea tuturor celor care erau contracandidații lui Varro, L. Aemilius Paullus îi este alăturat mai mult ca să-i stea acestuia în coastă decît să-i fie coleg.

Apoi s-au ținut alegeri de praetori: noii aleși au fost M. Pomponius Matho și P. Furius [Philus]¹¹⁸. Cel din urmă dobîndi prin tragere la sorți jurisdicția urbană, iar Pomponius Matho însărcinarea judecării proceselor dintre cetățenii romani și străini. Mai fură aleși încă doi praetori, M. Claudius Marcellus pentru Sicilia, și L. Postumius Albinus, pentru Gallia¹¹⁹. Toți aceștia au fost aleși în lipsă. În afară de consulul C. Terentius Varro, nici unuia dintre aceștia nu i se mai încredințase în trecut cinstea vreunei dregătorii. Cu acest prilej au fost înlăturați o sumă de oameni de seamă și destoinici, deoarece în asemenea vremuri [vitrege] se găsea de cuviință să nu se încredințeze o nouă magistratură unora care nu se învredniciseră pînă atunci de asemenea cinste.

XXXVI A crescut și numărul unităților armatei romane; dar atît de mult se încurcă analiștii în cifre și socoteli, și în ce privește efectivele, și în ce privește felul trupelor, încît eu n-aș cuteza să afirm, cu toată siguranța, cîte anume unități de pedestrime și cîte de cavalerie s-au mai înființat. Unii susțin că forțele armate au fost completate cu încă zece mii de recruți, alții vorbesc de patru legiuni noi, în așa fel încît consulii să poarte acest război cu opt legiuni.

În schimb după alți analiști, efectivele legiunilor s-au mărit cu cîte 1 000 pedestrași și cîte 100 călăreți, în așa fel încît fiecare legiune să aibă cîte 5 000 pedestrași și 300 călăreți; apoi, și aliații [au sporit] efectivele trupelor auxiliare, furnizînd un număr îndoit de călăreți și trupe de pedestrime deopotrivă cu cele romane; s-a mai scris de unii analiști și că atunci cînd s-a

desfășurat bătălia de la Cannae, în tabăra romană [au fost] ¹²⁰ 87 200 ostași. Nimeni nu tăgăduiește că de data aceasta romanii s-au silit să depună eforturi mai mari și să dovedească un mai aprig avânt ca în anii dinainte, deoarece dictatorul Fabius făcuse să se nutrească nădejdi că dușmanul va putea fi înfrînt.

Însă înainte ca noile legiuni să se pună în marș din Roma, [colegiul preoților] decemviri a primit porunca să se ducă și să cerceteze cărțile sibylline în legătură cu noile semne și arătări care înspăimîntaseră îndeobște lumea, căci se dăduse de veste că și la Roma, și pe Aventin, și în Aricia ¹²¹ a plouat cu pietre, și că în aceeași vreme în ținutul sabinilor, din statuile zeilor [a izvorît] ¹²² mult sînge; la Caedicii a țîșnit apă [rece] ¹²³ dintr-un izvor cald (care minune stîrnise într-adevăr o spaimă cu atît mai mare, cu cît se întîmplase în mai multe rînduri). Pe Via Fornicata, lîngă Cîmpul lui Marte, căzuse trăsnetul pe cîțiva oameni și-i ucisese. Pentru aceste semne și arătări s-au adus la îndeplinire ispășirile cuvenite, potrivit îndrumărilor din cărțile sibylline. Soli veniți din partea cetății Paestum au adus la Roma potire de aur. Acestora li s-au adus mulțumiri, întocmai ca și neapolitanilor, însă nu li s-a primit aurul.

XXXVII În cursul aceluiași zile intră în portul Ostia o flotă încărcată cu mari cantități de provizii trimise de Hiero ¹²⁴. Solii acestuia, introduși în senatul roman, au adus la cunoștință că regele Hiero, cînd a aflat de moartea consulului C. Flaminius și de decimarea armatei romane, a simțit o jale atît de adîncă, de parcă ar fi fost vorba de propria-i năpastă sau de o înfrîngere suferită de regatul său. „De aceea — spuneau ei —, cu toate că Hiero știe bine că poporul roman e în stare să dovedească aproape o mai strălucitoare măreție cînd e căzut în restriște, decît atunci cînd are parte de noroc, totuși, el a trimis romanilor tot ce poate fi trimis în chip obișnuit de către un aliat bun și credincios prietenului său, pentru a-l sprijini în acest război; de aceea, din toată inima roagă senatul roman să nu refuze ajutorul! Mai întîi de toate, pentru ca să poarte noroc, solii au adus cu dînșii o statuie de aur a zeiței Victoria, în greutate de 220 libe, și-i roagă pe romani s-o primească, s-o păstreze și s-o stăpînească de-a pururi. Au mai spus că au adus cu ei și 300 000 banițe de grîu, 200 000 banițe de orz, pentru ca romanii să nu ducă lipsă de alimente, făgăduind că în afară de acestea vor aduce orice cantități de care au nevoie, transportîndu-le unde vor porunci. Ei știu că poporul

roman nu folosește în război decît pedestrași și călăreți romani sau latini și că în tabăra romană s-au văzut trupe auxiliare de pedestrimă ușoară provenite chiar și de peste hotare : de aceea au trimis în ajutor ¹²⁵ 1 000 de arcași și de prăștiași ¹²⁶, trupe anume pregătite pentru a-i înfrunța pe baleari, pe mauri și ceilalți războinici care luptă cu arme de aruncat. În afară de aceste daruri au mai adăugat și sfatul ca praetorul căruia îi căzuse provincia Sicilia să treacă cu flota ¹²⁷ în Africa, pentru ca și dușmanii Romei să aibă războiul pe pămîntul lor și să facă orice cu putință pentru a stingheri cît mai mult acele noroade care îi trimit ajutoare lui Hannibal“.

Senatul roman a dat următorul răspuns regelui Syracusei : „Hiero e un om vrednic și un neprețuit aliat al romanilor. Dînsul, de cînd a legat prietenie cu poporul roman, a cinstit fără întrerupere statul roman, dovedindu-i neclintită credință, și în orice vreme și împrejurare a ajutat neprecupețit republica romană. De aceea se cuvine ca și poporul roman să-i arate din plin recunoștință așa cum trebuie. Poporul roman însă n-a primit nici aurul pe care i l-au adus ca prinos și alte cetăți, în schimb a avut în vedere mărinimia gestului ; de la Hiero însă, poporul roman primește statuia Victoriei, precum și urarea lui de prevestire a biruinței, și-i hărăzește un lăcaș de închinăciune în Capitoliu, în templul lui Jupiter Optimus Maximus. În această cetățuie a orașului Roma va fi statornicită zeița Victoria, care va purta întotdeauna noroc și bunăvoință și va sprijini și mai puternic poporul roman“.

Prăștiașii și arcașii, precum și grînele, au fost predați consulilor. La flota romană alcătuită din ¹²⁸ ... vase cu cinci rînduri de vîsle, care aveau în fruntea lor pe T. Otacilius, propraetorul din Sicilia, s-au mai adăugat încă 25 de nave și i s-a dat încuviințarea ca, atunci cînd crede că e în interesul republicii, să treacă cu flota în Africa ^{128 bis}.

XXXVIII După înrolarea sub arme a contingentelor romane, consulii au mai așteptat cîteva zile pînă au sosit și ajutoarele trimise de aliații Romei și de cei cu nume latin. Tribunii militari au luat jurămîntul ostașilor, fapt care nu se mai întîmplase în trecut, căci pînă în ziua aceea ostașii făcuseră numai angajamentul ostășesc „că se vor aduna, la porunca consulilor, și nu vor pleca de la oaste fără învoirea lor“. După ce toate trupele s-au întrunit, călăreții fiind rînduiți pe decurii ¹²⁹ și pedestrașii pe centurii, din

propriul lor îndemn au jurat astfel : „Nu se vor teme de nimic și nu vor fugi niciodată ; nu vor da nici un pas înapoi și nu-și vor părăsi rindurile decît numai pentru a lua arma altuia sau a-și relua armele lor proprii aruncate sau pentru a lovi în vrăjmași sau pentru a salva viața vreunui concetățean“. Din propriu imbold și prin buna învoială a ostașilor romani s-a încuviințat schimbarea acestui angajament în jurămîntul solemn care trebuia făcut în fața tribunilor militari.

Înainte de a se pune în marș armata din Roma, consulul Varro a rostit mai multe cuvîntări pline de semeție, în care el aduce la cunoștința tuturor că nobilimea este aceea care a adus războiul în Italia și că, de bună seamă, acesta va mai rămîne în măruntaiele republicii dacă aceasta va mai avea parte de mai multe căpetenii ca Fabius, însă el, Varro, va sfîrși războiul în ziua în care îl va vedea pe dușman.

În schimb colegul său, Paullus, înainte de a ieși din cetate, a rostit o singură cuvîntare, mai degrabă plină de adevăr decît pe placul poporului, fiindcă n-a găsit alte vorbe împotriva lui Varro, decît numai că „dînsul a rămas uimit ce fel poate fi un comandant care, deși e încă îmbrăcat în togă ¹³⁰ și se află în cetate, poate să ghicească dinainte chiar ziua în care se va bate cu armata vrăjmașă, înainte de a cunoaște fie oastea sa, fie pe a potrivnicului, pozițiile și condițiile bătăliei, precum și natura ținutului ¹³¹. În schimb, dînsul nu va lua hotărîri pîpîte ¹³², înainte de vreme, căci împrejurările sînt acelea care impun oamenilor luarea anumitor hotărîri, și nu oamenii împrejurărilor. El do-rește ca atacurile care vor fi desfășurate cu chibzuință și iscusință să fie încununete de izbîndi destul de frumoase. Oarba semeție, pe lîngă că e dovada nesocotinței, totdeauna a fost pînă acum aducătoare de nenorociri ¹³³“. Se învedera limpede că Paullus va recurge mai degrabă la un plan cumpănit decît la măsuri pripite ; și pentru ca acesta să stăruie pînă la capăt în această atitudine, se spune că atunci cînd Paullus a plecat din Roma, Fabius Maximus ar fi rostit următoarea cuvîntare :

XXXIX „L. Aemilius ! Dacă ai avea un tovarăș de consulat aidoma ție (O ! cît de mult aș dori aceasta !) sau dacă tu ai fi după chipul și asemănarea colegului tău, de prisos aș mai rosti aceste cuvinte ! Căci și fără aceste mărturisiri ale mele, dacă voi ați fi doi consuli vrednici, ați îndeplini totul potrivit intereselor republicii și conștiinței voastre ; dar dacă, dimpotrivă, ați fi niște

consuli nevrednici, n-ați lua de loc aminte nici la vorbele mele și nu mi-ați primi nici sfaturile mele. Acum însă, când eu îl privesc atît pe colegul tău, cît și pe tine, un om atît de vrednic, întreaga mea cuvîntare ți-o adresez numai ție, de care îmi dau prea bine seama că în zadar ești și vei fi un bărbat vrednic și un cetățean de ispravă, dacă republica va merge șchiopătînd din pricina celuilalt, dacă hotărîrile nechibzuite vor avea aceeași putere și același temei legal ca cele izvorîte dintr-o minte cumpănită¹³⁴. Căci tu greșești, L. Paullus, dacă crezi că vei avea mai puțin de furcă cu C. Terentius decît cu Hannibal! Nu știi dacă potrivnicul tău de pe scaunul consular n-are să te facă să pătimești mai mult ca dușmanul de peste hotare, căci în vreme ce pe Hannibal îl vei înfrunta numai pe cîmpul de bătaie, cu acesta te vei ciocni în orice împrejurare și în orice vreme. În timp ce împotriva armatei lui Hannibal va trebui să lupți cu legiunile pedestrașilor și călăreților tăi, în schimb — Varro, care și el e cap de oști, va avea să lupte împotriva ta, sprijinit de proprii tăi ostași. Îți amintesc acum de C. Flaminius, însă nu ca să-ți fie ție piază rea; totuși acel consul începuse să-și iasă din sărite numai în cele din urmă, și în provincia sa, și la oastea sa, pe cînd colegul tău a luat-o razna și înainte de a candida la consulat, și apoi în vremea candidaturii sale, și acum în calitate de consul, înainte de a vedea tabăra și a da ochi cu dușmanul; și dacă el stîrmește atîtea furtuni cînd se găsește în mijlocul cetățenilor, fălindu-se cu vitejiile și bătăliile pe care le va dezlănțui, ce crezi tu că va fi în stare să facă cînd se va vedea în mijlocul tineretului înarmat și cînd fapta urmează numaidecît după rostirea vorbeii¹³⁵? Într-adevăr, dacă el va dezlănțui numaidecît o bătălie, așa cum declară că are să facă, sau eu nu mai cunosc meșteșugul armelor și nici tactica după care trebuie desfășurat acest război, și nici pe dușman, sau atunci vom suferi o înfrîngere și mai de pomîină ca aceea de la lacul Trasimenus!? Nu e acum momentul prielnic de a mă proslăvi pe mine față de un om, iar dacă eu am întrecut măsura, am făcut-o mai degrabă disprețuind gloria, nu rîvnind după ea! Dar așa stau lucrurile: nu se poate duce un război împotriva lui Hannibal decît numai așa cum l-am dus eu. Nu numai rezultatele obținute ne îndeamnă să recurgem la această cale (pe care și proștii sînt în stare s-o învețe)¹³⁶, ci aceeași rațiune care a fost și va fi de-a pururi, va rămîne neclintită cîtă vreme vor rămîne aceleași împrejurări¹³⁷; acest război noi îl purtăm în Italia, pe vetrele și pe pămîntul nostru; toate

în jurul nostru aparțin numai concetățenilor și aliaților noștri. Toți ne ajută și ne vor sprijini cu cai, cu hrană totdeauna (căci ori de câte ori am căzut în restriște, toți aceștia ne-au dat dovezi de credință). Fiecare clipă, fiecare zi ce se scurge ne face mai vrednici, mai prevăzători, mai statornici. Hannibal, dimpotrivă, se află pe un pământ străin și vrăjmaș lui, unde totul îi e împotriva și dușman lui, departe de casă, de patrie! ¹³⁸ Hannibal nu se bucură de pace nici pe mare, nici pe uscat; nici un oraș nu-i dorește prietenia, nici o întăritură nu-i oferă adăpost, nicăieri nu vede ceva care îi aparține! El trăiește de azi pe mâine numai din ceea ce jefuiește. Abia dacă mai are în jurul său o treime din oastea cu care a trecut peste fluviul Hiberus, dintre ostașii săi mai mulți au fost doborâți de foame decât de puterea brațului, iar pe puținii cîți i-au mai rămas de-abia mai are cu ce să-i hrănească. Prin urmare, mai stai la îndoială că noi nu-l vom birui prin tăgănirea războiului pe cel care se istovește din zi în zi, care nu mai are la îndemînă nici hrană, nici rezerve, nici bani? De cîtă vreme [stă] ¹³⁹ Hannibal în fața zidurilor cetății Gereonium, o biată fortăreață a Apuliei, de parcă s-ar găsi în fața zidurilor Carthaginei însăși? Într-adevăr, nu sînt numai eu singurul care mă mîndresc în fața ta cu ce-am făcut; uite-i și pe Cn. Servilius și Atilius, ultimii consuli romani, cum și-au bătut joc de Hannibal! L. Paullus Aemilius, aceasta e singura cale a izbăvirii, cale pe care ți-o vor face mai grea și mai plină de primejdii mai degrabă concetățenii tăi decât dușmanii! Căci ostașii tăi vor voi același lucru ca și vrăjmașul tău; la fel și consulul roman Varro va dori același lucru ca și Hannibal, căpetenia puștilor! Trebuie deci ca tu singur să înfrunți, în același timp, doi comandanți! Însă vei izbuti să le ții piept amîndurora numai dacă — în pofida zvonurilor care umblă și în ciuda birfelilor omenești — vei sta nezdruincinat și dacă nu te va clinti din loc nici goana după gloria deșartă a colegului tău și nici neînțelemeiatele învinuiri de nepricepere aduse ție. E un proverb îndeobște cunoscut că adevărul greu izbutește să-și facă loc în lume, însă niciodată nu va putea fi înăbușit: cel care nu va umbla după mărire va avea parte de adevărata slavă ¹⁴⁰. Lasă lumea să spună că ești fricos, cînd tu ești prevăzător [în acțiunile tale], că ești tîrzielnic, cînd ești un om chibzuit, că ești lipsit de însușiri războinice, cînd de fapt dai dovadă de pricepere și ești călit în războaie ¹⁴¹! Eu sînt mai bucuros să se teamă un dușman cuminte de tine, decât să te ridice în slavă niște cetățeni

căzuți în sminteală! Hannibal își va bate joc de cel ce cutează orice și întotdeauna se va teme de omul care nu va acționa la voia întâmplării. Eu nu te povățuiesc să stai cu mâinile încrucișate, nefăcînd nimic, ci ca mintea ta să-ți călăuzească pașii, și nu norocul; să fii mereu stăpîn pe tine și în toate acțiunile tale; să stai mereu de veghe, înarmat, cu ochii ațintiți în toate părțile. Caută să nu scapi nici un prilej cînd ți se ivește, dar la rîndu-ți ferește-te să i-l oferi tu dușmanului tău! Cel care nu se pripește va vedea pînă departe totul în lumina adevărată, pentru că omul grăbit bîjbîie în întuneric, întocmai ca un orb".¹⁴²

XL Răspunsul consulului L. Paullus Aemilius la cuvîntarea lui Fabius¹⁴³ n-a fost de bună seamă al unui om bucuros, ci mai degrabă al unei ființe care e încredințată că cele rostite sînt adevărate, dar nu ușor de urmat¹⁴⁴: „Dacă Fabius n-a fost în stare ca dictator să-i stea împotriva comandantului cavaleriei, atunci ce putere și ce autoritate poate avea un consul în fața unui coleg răzvrătit și semeț? El a izbutit să scape de pîrjolul [în care l-a aruncat] poporul cu prilejul consulatului dinainte, pe jumătate prăjit¹⁴⁵. El dorește să se sfîrșească totul cu bine: însă dacă va fi să se întîmple vreo năpastă, nu va pregeta să cadă lovit mai degrabă de sulitele vrăjmașe decît să-și piardă încrederea concetățenilor săi, supărîndu-i“.

Analistii scriu că după rostirea acestor cuvinte, Paullus a plecat, fiind însoțit o bucată de vreme de fruntașii senatului, pe cînd pe consulul plebeu l-a petrecut plebea sa, arătoasă mai degrabă prin numărul ei mare decît prin demnitatea care îi lipsea. După ce consulii au ajuns în tabără, au vărsat trupele noi efectivelor celor vechi și apoi au făcut două tabere, rînduindu-le în așa fel încît a doua tabără, mai mică, să fie mai aproape de Hannibal, grosul armatei romane și toată floarea ostășimii rămînînd în cea veche. Pe Marcus Atilius, consulul anului trecut, care se scuza cu vîrsta lui înaintată, l-au trimis la Roma, iar pe Geminus Servilius îl pun în fruntea taberei mici, unde comanda o legiune romană și două mii de pedestrași și călăreți aliați.

Hannibal, cu toate că își dădea seama că armata potrivnicilor săi crescuse cu încă pe jumătate, totuși nu mai putea de bucurie că, în sfîrșit, au venit și consulii. Într-adevăr, armatei carthagineze nu numai că nu-i rămăsese nici un prisos din proviziunile strînse de pe urma prădăciunilor făcute zilnic, dar nici măcar nu mai găsea, într-adevăr, nicăieri ceva de prădat, fiindcă țaranii, vă-

zînd că satele și ogoarele lor nu mai sînt în siguranță, se strămutaseră cu toate grînele lor la adăpostul orașelor întărite, astfel încît Hannibal mai dispunea, așa cum s-a aflat mai pe urmă, de provizii abia pentru zece zile; la rîndul lor, și hispanii nemai-putînd să îndure aceste lipsuri ar fi fost gata să treacă de partea romanilor dacă s-ar mai fi așteptat ca evenimentele să se coacă mai bine.

XLI Însă chiar norocul a dat prilej consulului Varro, cu firea lui semeață și atît de pripită, să se avînte orbește, deoarece, căutînd să zădărnicească acțiunile cetelor de prădalnici carthaginezi, s-a încăierat cu ei zdravăn; trupele romane, năpustindu-se asupra acestora fără o temeinică pregătire sau vreun ordin anume dat de comandant, încinseră o luptă în care carthaginezii fură bătuți. Ca la 1 700 de oameni din rîndurile punilor au fost nimiciți, pe cînd dintre romani și trupele aliate nu mai mult de 100 de ostași. Totuși consulul Paullus, de teamă să nu le întindă Hannibal vreo cursă, a oprit pe romani să continue urmărirea prea răzlețită a dușmanului; el comanda în ziua aceea armata romană (căci fiecare consul o comanda pe rînd cîte o zi), în timp ce Varro, indignat, vocifera că „dușmanul a fost scăpat din mînă și s-ar fi putut pune capăt războiului dacă nu s-ar fi încetat urmărirea lui“. Hannibal nu se arată prea îngrijorat din pricina acestor pierderi, fiindcă era încredințat că acest prilej a fost cît se poate de nimerit pentru a se convinge că orbeasca cutezanță a noului consul, atît de fălos, și mai ales a noilor ostași, va fi prinsă în mreajă. Lui Hannibal îi erau bine cunoscute pînă în cele mai mici amănunte însușirile armatei romane în aceeași măsură ca și ale celei punice: știa că consulii nu sînt înzestrați cu aceeași pricepere în arta conducerii și că aproape două treimi din totalul trupelor sînt alcătuite din recruți. De aceea, era încredințat că el a găsit un loc potrivit și un prilej nimerit ca să le întindă capcane romanilor. În acest scop, el pornește în cursul nopții următoare în fruntea oastei punice, ostașii săi neavînd asupra lor nici un fel de povară în afară de arme și părăsește tabăra, lăsînd acolo întreg avutul și bunurile armatei și ale fiecărui ostaș carthaginez; după ce trece dincolo de munți, își duce pe furiș și-și rînduiește pedestrima în partea stîngă, iar în partea dreaptă cavaleria sa; carele cu poveri le aduce prin valea care despărțea acești munți. Hannibal urmărea să dea năvală asupra trupelor romane atunci cînd acestea erau ocupate și prinse cu prădarea taberei carthaginezilor, care

părea părăsită de stăpîinii ei. Totodată au fost lăsate într-adins numeroase focuri, pe toată întinderea taberei, pentru ca, în timp ce punii aveau să cîştige cît mai mult răgaz, prin fuga lor de acolo, romanii, induşi în eroare prin această tabără ticluită, la fel cum îl înşelase şi pe Fabius în cursul anului trecut, să fie încredinţaţi că el a vrut să-i ţină pe consuli pe loc.

XLII În revărsatul zorilor, mai întîi lipsa străjilor din posturi şi în urmă şi liniştea neobişnuită a taberei carthagineze au stîrnit uimirea romanilor cînd au venit mai aproape. Atunci, după ce s-au încredinţat pe deplin că punii şi-au părăsit tabăra, cei ce au adus asemenea ştiri s-au năpustit buluc către corturile praetoriene ale consulilor, vestind că duşmanii au fugit atît de grăbit, încît şi-au lăsat corturile nestrînse „şi, pentru ca această fugă a lor să fie cît mai nebăgată în seamă, au lăsat şi numeroase focuri în tabără“. Atunci s-a făcut zarvă şi a început să se audă strigătele ostaşilor : „Comandanţii să dea ordin armatei să se pornească în urmărirea duşmanului, şi numaidecît să se prade şi tabăra!“ . Şi unul dintre consuli era tot atît de avîntat de parcă era un ostaş de rînd. În schimb Paullus stăruia neîncetat ca ostaşii să fie cu ochii aţintiţi în toate părţile. În cele din urmă însă, fiindcă n-a fost în stare să potolească altfel nici zarva şi pornirile ostaşilor şi nici pe căpetenia lor, Paullus îl trimite pe Marius Statilius în fruntea unui eşcadron de călăreţi lucani ca să facă o recunoaştere. După ce acesta a dat o raită călare prin faţa porţilor, a poruncit călăreţilor săi să descalece în afara întăriturilor taberei carthagineze, iar el împreună cu doi călăreţi a trecut peste parapete şi, iscodind şi cercetînd cu toată grija, la întoarcere a adus la cunoştinţă că „negreşit, e vorba de o cursă întinsă : dovadă sînt focurile aprinse care au fost lăsate tocmai în partea dinspre romani. Apoi corturile au fost lăsate deschise, iar toate obiectele şi bunurile de preţ într-adins la vedere ; el mai spunea că a văzut argint pe jos, zvîrlit într-adins la voia întîmplării, spre a fi luat ca pradă“. Aceste lucruri aduse la cunoştinţa tuturor ostaşilor de către Statilius, pentru a le stăvili pornirile lacome, [în loc să aibă acest rezultat] i-au aţîţat şi mai tare pe ostaşi, încît au izbucnit cu toţii în strigăte : „dacă nu li se va da semnalul, atunci se vor duce în tabăra punică singuri, fără comandanţii lor“. Într-adevăr, comandantul nu le-a lipsit : căci numaidecît Varro le-a dat semnalul de plecare.

Paullus, care din propriul său imbold întirzia, cînd a aflat că nici puii nu dau auspicii prielnice, a poruncit să se aducă acest fapt la cunoștința colegului său, care tocmai scotea flamurile pe poarta taberei. Cu toate că lui Varro i-a venit greu la această veste, totuși cazul proaspăt al lui Flaminius și înfrîngerea de pomină a consulului Claudius¹⁴⁶ în bătălia navală în cel dintîi război punic i-a zdruncinat sufletul și l-a cuprins o teamă religioasă.

Poate zeii au fost aceia care, în cursul acelei zile, au amînat mai degrabă pieirea romanilor decît au oprit prăpădul care îi amenința. Căci întîmplarea a făcut ca atunci cînd ostașii romani refuzau să se supună ordinelor primite, nevroid să se înapoieze cu steagurile în tabără, doi sclavi — unul aparținînd unui călăreț din Formiae, celălalt, altuia din Sidicinum, și care fuseseră prinși de călăreții numizi în vremea consulilor Servilius și Atilius — cînd au fost trimiși după fineață, au izbutit să scape, înapoindu-se la stăpînii lor chiar în cursul acestei zile. Aduși în fața consulilor, aceștia dau de știre că întreaga armată a lui Hannibal șade tupilată prin munții din apropiere, în scopul întinderii unei capcane. Prin sosirea la vreme a acestor sclavi s-a reușit să se refacă autoritatea consulilor tocmai în momentul cînd, din pricina ambiției unuia dintre ei, printr-o îngăduință de neiertat față de ostași, era cît pe-aci să facă să se topească, pentru dînsul mai întîi, toată măreția consulară.

XLIII Hannibal, cînd a băgat de seamă că romanii au făcut o sumă de mișcări mai mult fără vreo chibzuință, dar că, cu toate acestea, tot nu s-au năpustit orbește asupra lui, a revenit în tabără fără nici un rezultat, deoarece șiretlicul fusese descoperit. Însă acolo nu putea să rămînă prea multe zile, din pricina lipsei de hrană. Afară de asta, se născoceau tot felul de noi planuri, nu numai de către ostașii armatei lui, proveniți din amestecul tuturor noroadelor, ci mai ales de către Hannibal însuși. Mai întîi se iviră numai murmure ici și colo, apoi ostașii începură să strige în gura mare, cerîndu-și achitarea soldei cuvenite de multă vreme. La început i s-au jeluît că hrana e neîndestulătoare, în cele din urmă i-au spus că li-e foame; umblau zvonurile că mercenarii, mai ales cei din neamurile hispane, au plănuît să treacă de partea romanilor. Se spune că între timp chiar Hannibal s-a gîndit să recurgă la fugă în Gallia și să se retragă în grabă cu cavaleria, lăsîndu-și pe loc toată pedestrima. Văzînd aceste frămîntări și stări sufletești în tabăra lui, Hannibal a hotărît să se ducă în ținutul mai cald al

Apuliei, unde din această pricină secerișul se făcea mai devreme, și în același timp, să se depărteze cât mai mult de vrăjmași, spre a stăvili dezertările celor mai șovăielnici ostași. El a plecat din tabără în timpul nopții, după ce, ca și în trecut, pusese să se facă iarăși focuri, și într-adins lăsase pe loc și câteva corturi, pentru ca să-i țină pe romani cu frica în sîn, că la fel ca mai înainte le întinde capcane. Dar același lucan, Statilius, făcînd recunoașterea tuturor ungherelor și locurilor din jurul taberei punice, precum și dincolo de munte, dă de veste că a văzut de departe șirurile armatei vrăjmașe în marș. Atunci în tabăra romană a început să se agite planurile de a porni în urmărirea dușmanului.

Și acum, ca și mai înainte, consulii se ciocneau în păreri. Numai că de partea lui Varro erau aproape toți, pe cînd pe Paullus nu-l susținea nimeni, în afară de Servilius, consulul anului trecut. Pentru că părerea majorității a învins, consulii au pornit cu armata în marș către localitatea Cannae, pe care ursita o hărăzise să o facă în curînd vestită prin prăpădul romanilor ¹⁴⁷.

Hannibal își așezase tabăra în împrejurimile acestui sat, pentru ca să-i sufle din spate vîntul Volturnus ¹⁴⁸, care în vremea secetei stîrnește nori de praf pe aceste cîmpii pîrjolite de arșiță. În vreme ce Hannibal își alesese, pe de o parte, aceste poziții cît se poate de prielnice pentru propria sa tabără, pe de altă parte, ele aveau să fie cît se poate de nimerite atunci cînd își va rîndui oastea în linie de bătaie: punii, bătînd vîntul din spatele lor, aveau să lupte cu un dușman orbit de praful stîrnit.

XLIV Consulii porniți în urmărirea lui Hannibal, după ce au făcut îndeajuns recunoașterea drumurilor, după ce au ajuns la Cannae, avîndu-i sub ochii lor pe carthaginezi, fac două tabere pe care le întăresc, lăsînd între ei cam același interval ca și la Gereonium, după ce și-au împărțit trupele între ei, ca și mai înainte. Rîul Aufidius ¹⁴⁹, care curgea pe lîngă taberele amîndurora, dă prilej să se ciocnească între ei ostașii celor două armate, veniți să ia apă fiecare de unde îi venea mai la îndemînă. Totuși trupele romane din tabăra cea mică, care fusese așezată dincolo de Aufidius, cînd veneau să ia apă erau mai nestînjiți, pentru că pe malul celălalt al rîului nu străjuia nici un fel de pază dușmană. Hannibal, trăgînd nădejdea că consulii vor găsi în aceste locuri anume croite prilejul potrivit pentru o luptă de cavalerie, în care privință el, dispunînd de mari forțe, era de neînfrînt, după ce își rînduiește trupele în linie de bătaie își trimite cavaleria

numidă să-i hărțuiască pe romani. În tabăra romană din nou s-a încins zarva și vrajba între ostași din pricina dezbinării dintre consuli, fiindcă Paullus îi aducea lui Varro muștrări pentru nesăbuita-i cutezanță, la fel cu aceea a lui Sempronius și a lui Flaminus, în timp ce Varro îi arunca ocări [lui Paullus]¹⁵⁰, dându-l pe Fabius ca pildă pentru comandanții fricoși și moi. Luînd martori pe zei și pe oameni, Varro îi mai spuse: „nu e vina sa că Hannibal a izbutit să pună stăpînire¹⁵¹ aproape pe întreaga Italie: fiindcă el e reținut de tovarășul său de consulat. Ostașilor romani aprinși de ură și dormici de luptă le sînt smulse armele din mîini“. Paullus, dimpotrivă, îi răspunse: „dacă se va întîmpla vreun neajuns legiunilor romane aruncate și silite să se bată într-o luptă fără chibzuință și fără să se prevadă urmările, el se spală pe mîini de orice vină, cu toate că va împărtăși orice se va întîmpla. Dar să ia aminte Varro: aceia care au limba ascuțită și nestrunită să-și dovedească la fel și în luptă aceeași vrednicie și nestăvilit avînt!“.

XLV Pe cînd consulii pierd vremea mai mult ciocnindu-se în păreri, în loc să se consfătuiască, Hannibal își retrage trupele din linia de bătaie, după ce le ținuse cea mai mare parte a zilei gata de luptă. În vreme ce-și readuce și restul unităților în tabără, el trimite dincolo de rîu cavaleria numidă ca să pornească un atac asupra ostașilor din tabăra cea mică însărcinați cu căratul apei. Cînd aceștia nici nu apăruseră bine la mal, numizii au izbutit să pună pe goană prin strigăte și zarvă acest pîlc de romani veniți în neorînduială, ajungînd pînă la un post de pază așezat în fața parapetelor și chiar aproape de porți. Această situație într-adevăr a părut atît de înjositoare, văzîndu-se că niște trupe auxiliare în neorînduială au stîrnit spaima chiar asupra taberei romane însăși, încît doar un singur temei i-a împiedicat pe romani să nu treacă numaidecît rîul și să-și rînduiască armata pentru atac: faptul că comanda supremă a armatelor se găsea în cursul acelei zile în mîna lui Paullus. De aceea, a doua zi, Varro, căruia îi venise rîndul să comande, fără să se consfătuiască cu tovarășul său, dădu semnalul de atac și trecu trupele rînduite în formație de luptă dincolo de rîu. Paullus îl însoți pe Varro, căruia, deși nu-i încuviințase hătărîrea, totuși nu pregeta să-i acorde sprijinul său. După trecerea rîului Aufidius, consulii își alătură și trupele pe care le avuseseră în tabăra cea mică și-și rînduiesc linia de bătaie

în felul acesta : la aripa dreaptă (care era cea mai aproape de rîu) ei aşază cavaleria romană, iar în linia a doua pedestrirea ; la marginea aripii stîngi, frontul îl ţinea cavaleria aliaţilor, încadrînd la mijloc pedestrirea aliată, unită la centru cu legiunile romane. Prima linie de atac era alcătuită din celelalte trupe aliate uşor înarmate. Consulii comandau aripile, Terentius Varro, pe cea din stînga, iar Aemilius Paullus pe cea dreaptă ; Geminus Servilius a primit însărcinarea să lupte în centrul ¹⁵² frontului.

XLVI Hannibal, cum se crăpă de ziuă, îşi trimise înainte unităţile de baleari şi celelalte trupe uşor armate, iar după ce-şi trecu dincolo de rîu toate forţele, le rîndui în linie de bătaie în ordinea în care trecuse fiecare, anume în felul acesta : cavaleria gallică şi hispană o aşază aproape de mal, la aripa stîngă, avînd în faţă cavaleria romană ; aripa dreaptă a fost dată în seama călăreţilor numizi, iar centrul frontului a fost întărit cu pedestrirea, astfel încît la mijloc se găseau gallii şi hispanii, iar la flancuri îi încadrau trupele de africani. Ai fi putut crede că armata aceasta de africani e aidoma unei oştiri romane : era înzestrată cu armele capturate de la romani la Trebia şi mai ales la Trasimenus. Scuturile gallilor şi hispanilor aveau aproape aceeaşi formă, săbiile însă erau deosebite şi ca mărime şi ca înfăţişare, ale gallilor fiind mult mai lungi, însă neascuţite la vîrf, pe cînd ale hispanilor, deprinşi mai mult să-l împungă pe potrivnic decît să-l taie, erau mai uşor de mînuit şi aveau vîrfurile ascuţite.

Mai mult ca oricare alte trupe, ostaşii acestor două neamuri stîrneau groaza atît prin înfăţişare, cît şi prin trupurile lor uriaşe. Gallii umblau goi pînă la brîu, pe cînd hispanii erau îmbrăcaţi cu nişte veşminte din in de o'albeaţă scînteietoare, tivite cu purpură. Cifra tuturor efectivelor armatei carthagineze intrate în această linie de bătaie s-a ridicat la 40 000 pedestraşi şi 10 000 de călăreţi. Hasdrubal comanda aripa stîngă şi Maharbal pe cea dreaptă. Centrul frontului îl comanda Hannibal, împreună cu fratele său Mago.

Soarele cădea pieziş pe amîndouă oştirile, fie că acestea intr-adins au fost aşezate astfel, fie că întîmplarea a făcut să fie așa, fără însă să pricinuiască vreun neajuns nici unuia din cei doi potrivnici, fiindcă romanii priveau către miazăzi, iar punii către miazănoapte ; însă vîntul (pe care locuitorii aceluia ţinut îl numesc Volturnus) suflînd cu tărie, a ridicat nori de praf în faţa romanilor, astupîndu-le vederea.

XLVII Cînd au izbucnit strigătele de luptă, trupele auxiliare aliate pornesc în iureş ; cea dintîi ciocnire are loc între unităţile ușor înarmate. Apoi cavaleria gallilor și hispanilor din aripa stîngă dă năvala asupra aripii drepte romane, folosind o tactică neobișnuită pînă acum : ei erau nevoiți să atace frontal, deoarece cîmpul dintre cele două tabere era prea mic pentru a se desfășura, fiind îngărdit într-o parte de rîu, iar din cealaltă de linia de bătaie a pedestrimii. Cele două cavalerii se străduiesc să pornească din ambele părți în linie dreaptă, dar deoarece caii lor rămăseseră în loc, în cele din urmă potrivnicii se îngărdădesc unii peste alții, încleștîndu-se om cu om, trăgîndu-se unul pe altul de pe cal. Bătălia se prefăcuse în mare parte în luptă de pedestrași ; deși lupta a fost cît se poate de îndîrjită, totuși n-a fost de lungă durată. Cavaleria romană fiind dată peste cap, o ia la goană înapoi. Cam către sfîrșitul luptei dintre cele două cavalerii s-a dezlănțuit și atacul trupelor pedestre ; la început forțele și avîntul au fost deopotrivă, cîtă vreme s-a păstrat rînduiala în unităţile gallilor și hispanilor [aliate cu Hannibal]. În cele din urmă, frontul roman, după multă vreme și grele sforțări, pornind în formă de unghi în rînduri strînse, izbutește să străpungă linia vrăjmașă prea subțire și din această pricină prea puțin rezistentă, și care se avîntase înaintea liniei lor de bătaie.

Dușmanii, izbiți zdravăn, se retrag înspăimîntați în neorînduială. Romanii pornesc în urmărirea lor. Ei se țin cu și mai mare zel și bărbăție pe urmele fugarilor îngroziți. Romanii ajungînd tocmai în centrul liniei de bătaie, în cele din urmă, fiindcă aici n-au întîlnit nici un fel de împotrivire, au înaintat pînă la corpul de rezervă alcătuit din africani, care, fiind așezat la cele două aripi, fusese retras mai înapoi, deoarece linia de bătaie punică, alcătuită din trupe gallice și hispane, fusese mai înaintată decît restul frontului. După acest intrînd, dușmanul a fost lichidat, în primul rînd frontul din centru s-a egalat, apoi însă dușmanul dînd și aici înapoi pas cu pas, a făcut o scobitură în centrul lui de bătaie, în vreme ce trupele de africani de la cele două aripi, făcînd o manevră de învăluire, au izbutit să încercuiască aripile armatei romane care se avîntaseră cu prea multă nesocotință către centrul frontului. În urmă, mărind și mai mult învăluirea, carthaginezii au reușit să-i încercuiască de tot pe romani, închizîndu-i și în spate. De acolo, după ce romanii în zadar încheiaseră cu bine o luptă, lășîndu-i de o parte pe gallii și pe hispanii al căror spate îl nimiciseră, pornesc acum la o nouă luptă,

împotriva africanilor. Noua luptă era nefavorabilă pentru romani nu numai datorită faptului că fiind încercuiți erau nevoiți să lupte împotriva celor care îi înconjuraseră din toate părțile, dar și pentru că luptau istoviți, împotriva unor trupe și proaspete, și puternice.

XLVIII Lupta se dezlănțuise și la aripa stîngă a romanilor, unde fuseseră așezați călăreții aliaților în fața cavaleriei numide; mai întii lupta a început în ritm domol și datorită unui viclesug carthaginez: vreo 500 de numizi, care, în afară de armele lor obișnuite de atac și apărare, aveau ascunse pe sub zale și săbii, pornesc în galop către rîndurile armatei romane, ținînd scuturile la spate, întocmai ca niște dezertori; aceștia sar de pe cai și, după ce aruncă scuturile și sulițele la picioarele vrăjmașilor, sînt primiți în mijlocul frontului și conduși de acolo pînă la cele din urmă rînduri din spatele armatei romane; ajunși acolo primesc poruncă să stea pe loc. În vreme ce lupta se întetește în toate părțile, acești numizi rămîn locului liniștiți. Cînd însă prind de veste că privirile și ființele luptătorilor romani sînt ațintite către toiul bătăliei, atunci, după ce pun mîna repede pe scuturile care zăceau răsfirate pe tot întinsul cîmpului de bătaie între grămezile de leșuri, atacă din spate linia de luptă romană. Ei îi lovesc pe romani pe la spate, tăindu-le vinele. Astfel, numizii fac acolo un cumplit prăpăd, pricinuind o buimăceală și o spaimă cu mult mai mare. În timp ce într-o parte ¹⁵³ intrase groaza în trupele romane care sînt puse pe fugă, iar în cealaltă ¹⁵⁴ lupta se ducea mai departe cu și mai mare încrîncenare, deși fără nădejde de biruință, Hasdrubal ¹⁵⁵ scoate din centrul frontului cavaleria numidă, deoarece lupta acestora cu romanii lîncezea acum, și o trimite în urmărirea celor care fugeau împrăștiati prin toate părțile. Mai alătură trupe de galli și de hispani ¹⁵⁶ în sprijinul africanilor, obosiți mai mult de măcel decît de luptă.

XLIX În partea a doua a bătăliei, Paullus ¹⁵⁷, cu toate că chiar la începutul luptei fusese greu rănit de [o piatră aruncată cu] praștia, totuși, în fruntea unor pîlcuri dese de ostași, a pornit în mai multe rînduri în iureș asupra lui Hannibal și cu sprijinul cavaleriei romane a restabilit frontul în cîteva locuri; în cele din urmă însă, călăreții renunțară la cai, fiindcă pe consul îl părăsiseră puterile și nu-și mai putea struni calul. Se spune că Hannibal, cînd unul din ai să-i a dat de știre că consulul a poruncit oame-

nilor săi să descalice, ar fi grăit următoarele cuvinte : „Ce n-aş da eu să pun mîna pe toţi aceştia şi să mi-i văd legaţi !“.

Atunci lupta dintre cele două cavalerii s-a transformat în bătălie între pedestrimi, în care situaţie biruinţa duşmanului a fost neîndoielnică, deoarece romanii, văzîndu-se biruiţi, voiau mai degrabă să moară pe locul unde se aflau decît să fugă, iar învingătorii puni, îndîrjiţi împotriva romanilor că le întîrzie izbînda, îi măcelăreau pe cei pe care nu puteau să-i pună pe fugă. Totuşi pînă la urmă i-au răzbit şi pe puţinii supravieţuitori, sleiţi din pricina sforţărilor şi din pricina rănilor primite. Apoi toţi romanii s-au răzleţit în toate părţile, iar cei care puteau îşi căutau caii pentru a scăpa cu fuga.

Cînd tribunul militar Cn. Lentulus trecu pe acolo în goana calului, îl zări stînd pe o stîncă pe consul scaldat în sînge : „L. Aemilius — îi spuse, — tu eşti singurul pe care zeii trebuie să te socotească nevinovat de dezastrul de azi ! De aceea, ia calul acesta, cîtă vreme mai ai o fărîmă de vlagă în tine şi cîtă vreme eu mai sînt în stare să te ridic de aici şi să te ocrotesc. Să nu faci ca această luptă să fie şi mai funestă prin moartea consulului însuşi. Şi fără pierderea ta sînt destule lacrimi şi destulă jale“. La aceste cuvinte, consulul i-a răspuns : „Cn. Cornelius, să-ţi ajute cerul să fii mereu vrednic şi viteaz ! Totuşi, nu-ţi irosi clipele atît de preţioase jeluindu-mă pe mine în zadar şi riscînd să nu mai poţi scăpa din ghearele vrăjmaşului ! Du-te şi vesteşte oficial senatul roman să fortifice cetatea romană şi s-o întărească cu noi oşti înainte de a se apropia de ea duşmanul biruitor ; în particular, dă-i de ştire lui Q. Fabius că L. Aemilius a trăit pînă acum şi s-a stins din viaţă avînd întipărite în minte sfaturile sale. Iar mie îngăduie-mi să-mi dau duhul între mormanele de leşuri ale ostaşilor mei, ca să nu fiu din nou învinuit, după ce voi ieşi din dregătoria consulară, şi nici să nu mă mai înfăţişez la judecată ca acuzator al colegului meu de consulat, ca să-mi apăr nevinovăţia, aruncînd vina în spaatele altuia !“.

Pe cînd cei doi vorbeau astfel, au dat năvală peste ei mai întîi un puhoi de ostaşi romani fugăriţi şi apoi şi duşmanii, care i-au stîlcit în picioare. Pe consul, punii neştiind cine este, l-au copleşit cu o grindină de suliţe. Pe Lentulus l-a scăpat în toiul învîlmăşelii numai goana calului.

Atunci romanii încep să fugă din toate părţile în neorînduială. Şapte mii de oameni şi-au căutat scăparea prin fugă în tabăra cea mică, zece mii, în cea mare, iar două mii au fugit chiar în tîrgul

Cannae, unde de îndată au și fost înconjurați de Carthalo și de cavaleria lui, deoarece acest tîrg nu era apărat cu nici un fel de întăritură. Celălalt consul, fie din întîmplare, fie dintr-adins, neîntrînd în învălmășeala puhoiului de fugari, a reușit să scape împreună cu vreo 50 de călăreți, ducîndu-se la Venusia¹⁵⁸. Se spune că au căzut la Cannae, nimiciți de puni, 45 500 pedestrași și 2 700 călăreți, pierderile romanilor fiind deopotrivă de mari cu ale aliaților lor.

În rîndurile celor căzuți pe cîmpul de luptă au fost amîndoi questorii consulilor. L. Atilius și L. Furius Bibaculus, și 29 triburi militari, cîțiva foști consuli, praetori și edili (dintre aceștia fac parte și Cn. Servilius Geminus¹⁵⁹ și Marcus Minucius¹⁶⁰ [Rufus] care fusese comandantul cavaleriei în anul trecut, precum și consul cu cîțiva ani mai înainte); în afară de aceștia, și 80 senatori romani, sau care mai îndepliniseră acele dregătorii de pe urma cărora aveau dreptul să fie aleși în rîndurile senatorilor, și care se înrolaseră ca voluntari în legiunile romane. Se mai spune că au căzut prizonieri în mîinile punilor în această bătălie 3 000 de pedestrași și 1 500 călăreți.

L. Așa s-a desfășurat bătălia de la Cannae¹⁶¹, deopotrivă în faimă cu dezastrul roman de la Allia¹⁶²; numai că, după cum urmările bătăliei de la Allia au fost mai puțin grele, deoarece gallii încetaseră urmărirea romanilor, în aceeași măsură la Cannae, măcelărirea armatei romane a fost mult mai cumplită și mai înfiorătoare. Într-adevăr, fuga de la Allia, deși a pricinuit căderea Romei, totuși a salvat armata de la pieire. În schimb la Cannae, abia 50 de inși l-au întovărășit pe consul, pe cînd armata romană aproape în întregime a împărtășit soarta consulului căzut în luptă.

În timp ce în amîndouă taberele¹⁶³ se retrăsese mulțimea ostașilor aproape lipsiți de arme și fără comandanți, cei din tabăra cea mare le dau de veste celor din cea mică „să treacă la ei cînd vrăjmașul ostenit și de luptă și din pricina ghiftuielii și veseliei va fi scufundat în odihna de peste noapte și apoi toți romanii vor pleca într-o singură coloană la Canusium“. Unii ostași nici nu voiau să audă de o asemenea părere, ci spuneau: „De ce nu vin la dînșii cei care-i cheamă, cînd la fel de bine se pot aduna laolaltă? De bună seamă, pricina este că spațiul din mijloc e înțesat de vrăjmași și pentru că voiesc ca urgia să se abată asupra altora și nu să-și primejduiască ei înșiși viețile“. Alții nu se îm-

potriveau unei asemenea propuneri, însă nu mai aveau curaj [s-o înfăptuiescă]. Atunci tribunul militar P. Sempronius Tuditanus le spuse: „Așadar, voiți mai degrabă să cădeți prinși în mîinile celui mai lacom și mai sîngeros dintre dușmani, ca să vă pună la mezat capul și să fiți cumpărați de către cei care au să te întrebe dacă ești cetățean roman sau aliat latin, pentru ca prin batjocorirea și nenorocirea ta să i se acorde celuilalt cinstire? Nu! Dacă într-adevăr mai sînteți concetățenii consulului L. Aemilius, care a voit mai degrabă să moară cum se cuvine decît să trăiască în rușine și ocară, precum și ai atîtor bărbați, foarte viteji, care dorm acum somnul veșnic, grămădiți în jurul lui, înainte de a ne apuca aici zorile și înainte ca forțe vrăjmașe și mai numeroase să ne zădărnicească plecarea, să străbatem printre aceia care, stînd la porți în neorînduială și de-a valma unii peste alții, fac atîta zarvă! Oricît de dese ar fi rîndurile lor, ne vom croi drum cu ajutorul armei și îndrăzelii. Să împrăștiem aceste trupe dușmane dezlîinate și neînchegate, străpungîndu-le în formație triunghiulară¹⁰⁴, ca și cum nimic nu ne-ar sta în cale. De aceea, cei care vreți să vă salvați și viețile voastre și să mîntuiți și republica, veniți cu mine!”

După rostirea acestor cuvinte, Sempronius Tuditanus scoate sabia din teacă și se năpustește cu ostașii în formație triunghiulară prin mijlocul vrăjmașilor. Și în timp ce numizii aruncau cu sulitele în flancul lor drept care era descoperit, deoarece scuturile erau trecute în mîna dreaptă, ca la 600 de romani au izbutit să scape, intrînd în tabăra cea mare, și de acolo, alăturîndu-li-se numaidecît o altă oaste și mai numeroasă de romani, pornesc la drum, ajungînd teferi la Canusium. Însă această ispravă învinșii au făcut-o mai degrabă sub imboldul firii fiecăruia sau împinși de întîmplare, decît în urma unui plan gîndit sau din porunca cuiva!

LI În urma acestei biruințe, pe cînd Hanibal era felicitat de toți cei din jurul său și-l sfătuiu ca acum, după încheierea acestui război atît de greu, să dea un răgaz ostașilor spre a se odihni și ei și el în vremea cît a mai rămas din acea zi, precum și în noaptea următoare, Maharbal, comandantul cavaleriei, a fost de părere că nu e cazul să se mai zăbovească cîtuși de puțin: „Nu, dimpotrivă, ca să-ți dai seama ce-ai cîștigat în bătălia de azi, tu trebuie să știi că peste cinci zile vei prînzi ca un biruitor pe Capitoliu! Vino după mine! Eu voi pleca înainte cu cava-

leria, pentru ca dușmanul nostru să afle că ai ajuns acolo înainte de a sosi tu“. Deși Hannibal găsi această propunere a lui Maharbal destul de îmbietoare, în același timp însă prea greu de înfăptuit ca să-și poată da seama numaidecât de însemnătatea ei, el îi răspunse lui Maharbal că îi laudă zelul [și intenția], însă are nevoie de răgaz, spre a chibzui asupra hotărârii. Atunci Maharbal i-a spus: „Nu e de mirare că zeii ¹⁰⁵ n-au înzestrat pe același om cu toate darurile! Hannibal, tu știi să învingi, dar nu știi să te folosești de victorie!“ Se crede că zăbovirea lui Hannibal din acea zi a fost îndeajuns pentru ca Roma și puterea romană să fie salvate.

A doua zi, cum s-au ivit zorile, carthaginezii ies din tabără pentru a culege trofee și pentru a privi acest prăpăd îngrozitor la vedere chiar și pentru ochii vrăjmașului. Zăceau la pământ atâtea mii de romani, pedestrași, călăreți, ici, colo, pretutindeni, după cum întâmplarea îi strânsese laolaltă, fie pentru luptă, fie pentru fugă. Unii dintre ei, trezindu-se și ridicându-se plini de sânge din mijlocul celor măcelăriți, ale căror răni le măriseră și mai mult durerile din pricina frigului de dimineață, au fost nimiciți de puni. Dușmanul a dat peste niște romani încă în viață, având însă coapsele și vinele tăiate; aceștia își dezgoleau gâtul și ceafa și-i chemau pe puni să le soarbă tot sângele care le-a mai rămas în trup. Alții au fost găsiți cu capetele îngropate în țărâna scormonită. Se învedera limpede că acești romani și-au făcut ei singuri aceste gropi unde și-au vîrît fețele și apoi grămădindu-și țărâna deasupra lor în felul acesta și-au dat suflarea. Le-a atras mai cu seamă atenția tuturor carthaginezilor un numid care, având nasul mușcat și urechile sfîșiate, a fost scos încă viu de sub un roman ce zăcea mort deasupra lui: romanul, nemaifiind în stare să se folosească de mîna pentru a ține vreo armă, în furia lui turbată și-a sfîșiat vrăjmașul, și așa a murit.

LII După ce în cea mai mare parte din zi fură culese trofee, Hannibal își conduse oastea spre a ataca tabăra cea mică a romanilor. Mai întâi de toate el le tăie legătura cu apa printr-o linie de împresurare; de altfel, predarea tuturor acestor romani se făcu mai curînd decît nădăjduise Hannibal, deoarece erau sleiți de vlagă din pricina sforțărilor, veghilor și mai ales a rănilor. Aceștia au făcut o învoială cu Hannibal ca să-i predea armele și caii, iar pentru fiecare cetățean roman să i se dea cîte

300 de monede quadrigate¹⁶⁶, cîte 200 pentru fiecare aliat și cîte 100 pentru fiecare sclav ; după ce au achitat acești bani cu condiția să fie lăsați să plece [slobozi, avînd] numai un rînd de veșminte [asupra lor], ei i-au primit pe dușmani în tabără. Toți prinșii fură puși sub pază, cetățenii romani fiind despărțiți de aliații lor. Pe cînd acolo vremea se scurgea în felul acesta, între timp, în tabăra cea mare cei care mai aveau destule forțe sau bărbăție, vreo patru mii de pedestrași și 200 de călăreți, au izbutit să scape fugind pînă la Canusium, unii încolonați, alții răzlețindu-se pretutindeni peste cîmpuri, deoarece pe acolo erau mai feriți de primejdii ; de aceea această tabără a fost predată punilor de cei răniți și cei înspăimîntați în aceleași condiții în care s-a predat dușmanilor și cealaltă [tabără]. O uriașă pradă a fost găsită acolo, care, în afară de cai, oameni și ceva argintărie, toată a fost împărțită ostașilor puni — prada cea mai mare consta din phalere¹⁶⁷ pentru cai, căci la război romanii nu se foloseau decît foarte rar de veselă de argint la masă — iar toate celelalte lucruri au fost lăsate ca să fie prădate de puni.

Apoi Hannibal dădu poruncă să se strîngă într-un singur loc toate leșurile alor săi, spre a fi îngropate ; se spune că la Cannae au căzut aproape 8 000 de ostași din rîndurile celor mai viteji oameni ai săi¹⁶⁸. Unii analiști au scris că a fost căutat și îngropat și consulul roman¹⁶⁹.

Pe aceia care se refugiaseră la Canusium, — după ce au fost găzduiți de canusini între zidurile orașului și în locuințele lor, — o femeie numită Busa, din Apulia [de baștină], dintr-un neam vestit și cu dare de mînă i-a ajutat dîndu-le merinde, straie și chiar bani de drum. Pentru dărnicia ei, mai tîrziu, după încheierea războiului, senatul roman i-a adus acestei femei o deosebită cinstire.

LIII Deoarece în rîndurile acestora mai erau și patru tribuni militari¹⁷⁰, Fabius Maximus din prima legiune, al cărui tată fusese dictator anul trecut, L. Publius Bibulus și P. Cornelius Scipio din legiunea a doua, iar din legiunea a treia Ap. Claudius Pulcher, care anul trecut fusese edil, aceștia în unanimitate i-au încredințat comanda supremă a acestor trupe lui P. Scipio, deși foarte tînr¹⁷¹, și lui Ap. Claudius Pulcher. În vreme ce aceștia se consfătuiau cu încă vreo cîțiva asupra mersului situației generale, P. Furius Philus, feciorul unui fost consul, le dădu de știre că ei degeaba mai nutresc vreo nădejde cînd totul e pier-

dut, pentru că situația republicii e desperată și fără putință de scăpare. „Vreo cîțiva tineri de neam nobil, a căror căpetenie e M. Caecilius Metellus, au privirile ațintite către mare și corăbii, pentru ca, părăsind Italia, să-și caute refugiul la vreunul din regi”¹⁷². Însă în vreme ce toți cei de față erau de părere să se convoace sfatul [pentru a se lua o hotărîre în această privință], deoarece această năpastă, în afară de faptul că era cumplită, era și nouă după atîtea urgii și-i uimise pe toți, înmărmurindu-i ca în fața unei minuni, tînărul Scipio, hărăzit de ursită a fi conducătorul acestui război, le declară că nu e vreme de sfat: „Într-o năpastă atît de grozavă — a spus el — trebuie doar să îndrăznim și să pornim la faptă, nu să ținem consfătuiri. Toți cei ce vor să izbăvească republica, să-și ia asupra-le armele și să meargă împreună cu mine! Mai adevărată tabără a dușmanilor e aceea unde se frămîntă asemenea gînduri“. Însoțit numai de vreo cîțiva inși, Scipio se duse să ceară găzduire lui Metellus, și pentru că acolo găsi întruniți tinerii despre care i se aduseseră la cunoștință, scoțindu-și sabia din teacă și ținînd-o deasupra capetelor celor care se consfătuiau, le strigă: „Ascultînd de glasul conștiinței mele, așa cum eu nu voi părăsi niciodată republica poporului roman, la fel nu voi îngădui vreunui alt cetățean roman s-o părăsească! Dacă cu bună știință eu vă înșel, atunci prea bunul și prea puternicul Jupiter să-mi facă parte de cea mai înfiorătoare moarte, atît în ce privește casa mea, cît și familia și averea mea! De aceea, M. Caecilius și voi toți cei de față, vă cer să jurați repetînd aceste cuvinte; cel care nu va jura, să știe că această sabie pentru el a fost scoasă din teacă!“ Însăpămîntați de parcă l-ar fi văzut pe însuși biruitorul Hannibal, toți jură și-și încredințează soarta în mîinile lui Scipio, ca să-i apere și pe ei înșiși.

LIV În vremea cînd se întîmplau acestea la Canusium, sosiră la consul, la Venusia, cam 4 500 de pedestrași și călăreți, care în fuga lor se răspîndiseră peste cîmpuri. Toți locuitorii Venusiei, după ce i-au împărțit pe aceștia pe la casele lor spre a fi găzduiți și a li se purta de grijă cu toată dragostea, au dăruit fiecărui călăreț o togă și o cămașă și cîte 25 de monede quadrigate, iar pedestrașilor cîte 10 monede, precum și arme celor care nu mai aveau. Li s-a acordat convenita găzduire și de către cîrmuirea cetății, și de către fiecare locuitor în parte și toți și-au exprimat dorința ca nu cumva norodul venusin să fie întrecut

în dărnicie de femeia din Canusium. Numai că marele număr al romanilor era o sarcină destul de împovăraătoare pentru Busa : căci acum se adunaseră acolo aproape zece mii de ostași. Când Appius și Scipio aflară că celălalt consul e teafăr [și nevătămat], trimit de îndată o ștafetă la dînsul ca să-i dea de știre cîte trupe de călăreți și de pedestrași sînt cu dîșii și totodată să-l întrebze dacă poruncește ca oastea să fie adusă la Venusia sau să rămînă la Canusium. Însă Varro își strămută trupele la Canusium. Într-adevăr, această oaste avea întrucîtva înfățișare de armată consulară și părea că are de gînd acum să se apere, dacă nu pe cîmpul de luptă cu armele, de bună seamă la adăpostul zidurilor.

La Roma se dusesse vestea că, într-adevăr, nu supraviețuise nici un fel de ostași, nici de ai concetățenilor, nici de ai aliaților și că, o dată cu nimicirea armatei și cu pieirea ambilor consuli, au fost nimicite toate trupele. Niciodată, după ce Roma a fost salvată de sub galli, cetatea nu mai fusese cuprinsă de atîta groază și învălmășeală ! De aceea, ca să nu mă simt covîrșit de o asemenea sarcină, nici eu nu mă voi încumeta să istorisesc ceea ce, de bună seamă, voi micșora prin povestire.

După ce anul trecut pierise la Trasimenus și consulul și armata, acum li se aduceau romanilor la cunoștință, nu rană după rană, ci un noian de nenorociri de tot felul : au pierit amîndoi consuli, au fost nimicite ambele armate consulare, nu mai există nici o tabără romană, nici un comandant, nici un ostaș. „Apulia, Samnium și aproape întreaga Italie au căzut în mîinile lui Hannibal“. Fără îndoială, un alt neam ar fi fost cu desăvîrșire copleșit sub povara unui dezastru atît de cumplit. Dacă ai vrea să compari înfrîngerea carthaginezilor la Insulele Aegates¹⁷³, suferită de ei cu prilejul bătăliei navale, cînd fiind biruiți au fost nevoiți să cedeze Sicilia și Sardinia, devenind tributari și supuși, sau bătălia nenorocoasă dată mai tîrziu în Africa¹⁷⁴, cu care prilej însuși Hannibal s-a prăbușit, — în nici o privință nu pot fi comparate decît numai că au fost îndurate cu mai puțină tărie !

LV Praetorii P. Furius Philus și M. Sempronius au întrunit senatul în *Curia Hostilia*, pentru a ține sfat în legătură cu apărarea orașului : căci nu se îndoiau că, după nimicirea oștilor romane, vrăjmașul va veni să atace Roma, singura țintă și greutate care îi mai rămînea în acest război.

În toiul nenorocirilor atît de cumplite, și în vreme ce de unele din ele nu aveau încă cunoștință, nu le era lesne să ia o

hotărîre, deoarece pretutindenii răsuna vaierile femeilor ce se tînguiiau, jelindu-și, aproape în toate casele de-a valma, și pe cei vii și pe cei morți, pentru că nu li se adusese încă oficial la cunoștință care e situația alor lor. Q. Fabius Maximus fu de părere „să se trimită cele mai iuți ștafete călări și pe Via Appia, și pe Via Latina, care să-i întrebe pe cei întîlniți în cale — neșșit vor fi fiind vreunii răzlețiți în fuga lor prin tot locul — și să-i aducă la cunoștință care e soarta consulilor și a armatelor și, dacă cumva zeii nemuritori se vor fi milostivit de puterea romană și vor fi voit să mai dăinuie numele de roman, să afle unde sînt acele trupe ; apoi unde s-a dus Hannibal în urma bătăliei, ce pregătește, ce face și ce are de gînd să mai facă. Toate acestea trebuie cercetate și aflate prin mijlocirea unor tineri destoinici și, pentru că republica are la îndemîină prea puțini dregători, senatorii înșiși trebuie să se străduiască a înlătura panica și agitația din cetate, a îndepărta matroanele din piețele publice și a le sili să rămîină fiecare între pereții locuinței sale ; să oprească jeluirea rudelor lor, să facă să se aștearnă liniștea în oraș, să aibă grijă a aduce știrile în orice privință la cunoștința praetorilor, ca fiecare să aștepte să primească acasă ștafeta cu știrile asupra situației alor săi ; în afară de aceasta, să așeze străji la porțile cetății care să oprească pe oricine de a ieși din oraș și să-i convingă pe locuitori că singura lor nădejde de apărare nu poate fi decît în salvarea cetății și zidurilor ei. Abia după ce se vor potoli zarva și agitațiile, să fie convocați senatorii în curie pentru a chibzui în privința apărării orașului“.

LVI După ce toți senatorii au încuviințat prin tropote de picioare această părere¹⁷⁵, după ce gloatele au fost îndepărtate din forum prin mijlocirea dregătorilor și după ce senatorii au plecat să potolească zarva, atunci, în sfîrșit, a sosit și darea de seamă din partea consulului C. Terentius, în care se spunea : „Consulul L. Aemilius și oastea sa au fost nimiciti ; dînsul se găsește la Canusium, unde adună oa de pe urma unui naufragiu rămășițele unui dezastru atît de cumplit : mai sînt în unități ca la zece mii de ostași în neorînduială și neorganizați. Hannibal a făcut popas la Cannae, tîrguindu-se cu romanii asupra prețului prizonierilor și făcîndu-și socotelile și în privința celorlalte prăzi, însă nu însuflețit de simțămintele unui învingător sau cu fireasca comportare a unui mare comandant“. Cu acest prilej s-a adus la cunoștință în toate locuințele și pierderile suferite de

fiecare familie : jalea a cuprins întreaga cetate într-o așa măsură, încît s-a întrerupt oficierea ceremoniei anuale a zeiței Ceres ¹⁷⁶, deoarece nu e îngăduit să se facă slujbe de către cei în doliu, iar în acea vreme nici o matroană nu fusese scutită de doliu. De aceea, pentru a nu fi părăsite de sfintele îndatoriri și celelalte sanctuare publice sau particulare din aceeași pricină, s-a dat un decret senatorial prin care după 30 de zile toată lumea să pună capăt doliului.

Apoi, după potolirea zarvei și agitațiilor din oraș, senatorii fură convocați în curie. S-a adus la cunoștință și cuprinsul unei alte dări de seamă scrisă de praetorul Siciliei, T. Otacilius, în care se spunea : „Flota punică pustiește regatul lui Hiero ; în vreme ce dînsul voia să-i dea regelui ajutorul cerut, a venit știrea că o altă flotă stă pregătită și echipată în apele insulelor Aegates, pentru ca, îndată ce carthaginezii vor simți că el se îndreaptă să apere țărmurile Syracusei, punii să atace numaidecît Lilybaeum și o altă provincie romană ; de aceea, dacă romanii vor să-l apere pe acest rege aliat și Sicilia, el are nevoie de o a doua flotă“.

LVII După ce s-a dat citire dărilor de seamă ale consulului și praetorului, senatul a hotărît ca praetorul ¹⁷⁷ M. Claudius, care comanda flota romană ancorată la Ostia, să fie trimis la armata de la Canusium, și să i se scrie consulului ca, după ce va încredința armata sa praetorului să vină la Roma cît mai repede cu putință, pentru că așa cer interesele supreme ale statului. Lumea a fost înspăimîntată pe lîngă atîtea dezastre atît de mari, pe de o parte, și de celelalte semne și arătări, pe de alta, și de faptul că în acel an două vestale, Opimia și Floronia, fiind prinse dedîndu-se desfrîului, una a fost îngropată de vie, după cum era datina, sub pămînt, lîngă poarta Collina, iar cealaltă și-a făcut singură seama. L. Cantilius, secretarul pontificelui din colegiul celor care acum poartă numele de „micii pontifici“ ¹⁷⁸ și care trăise în desfrîu cu Floronia, a fost bătut cu vergile de marele pontifice în locul unde se ținuseră comițiile, pînă cînd din pricina loviturilor și-a dat sufletul. Deoarece și această nelegiuire, așa cum se întîmplă îndeobște în toiul acestor urgii, era privită tot ca un semn, [preoții] decemviri au primit poruncă să cerceteze cărțile sibylline, iar Q. Fabius Pictor a fost trimis la Delphi ca să întrebe oracolul prin ce fel de rugăciuni și is-pășiri pot fi împăcați zeii și cînd se vor curma aceste urgii atît

de cumplite. Între timp s-au adus și câteva jertfe, ieșite din comun, potrivit îndrumărilor date de cărțile Ursitei; între acestea, au fost îngropați de vii sub pământ un gall și o gallă, un grec și o grecoaică¹⁷⁹, jertfirea acestora fiind făcută în târgul de vite, într-un loc împrejmuț cu piatră, loc care fusese însingerat dinainte de jertfe omenești, datină foarte puțin practică de romani. După ce zeii au fost împăcați îndeajuns, după cum se credea, M. Claudius Marcellus trimite din Ostia la Roma 500 de ostași pe care îi avea înrolați în corpul flotei, pentru a asigura paza orașului, iar el, după ce a trimis legiunea de pe vasele flotei (aceasta era legiunea a treia) sub comanda tribunilor militari la Teanum Sidicinum și a predat flota colegului său, P. Furius Philus, a pornit după câteva zile în marș forțat către Canusium.

Atunci, potrivit dispozițiilor senatului, fu desemnat dictator M. Junius, iar Ti. Sempronius, comandant al cavaleriei. După ce s-a hotărît recrutarea armatei, cei doi înrolează sub drapel tineretul de la 17 ani în sus, ba chiar și pe unii care mai purtau încă *toga praetexta*. Cu aceste efective s-au constituit patru legiuni de pedestrași și 1 000 de călăreți. De asemenea, senatul trimise și la aliați și la cei cu nume de latini împuterniciți pentru a lua în primire trupele convenite, potrivit îndatoririlor. Senatul poruncește să se pregătească arme de atac și de apărare și tot felul de mijloace de luptă, scoțându-se cu acest prilej din temple și portice vechile trofee luate de la dușmani. Lipsa de oameni liberi și nevoia i-au împins pe romani să recurgă și la un nou mijloc de recrutare: statul a răscumpărat 8 000 de tineri zdraveni din rîndurile sclavilor¹⁸⁰ și i-a înarmat, după ce a înțeles mai înainte pe fiecare în parte dacă vrea să meargă la război. S-a găsit cu cale să se înroleze astfel de ostași mai degrabă pentru a se da puțința ca răscumpărarea prizonierilor să se facă cu o sumă mai mică.

LVIII Într-adevăr, Hannibal, după izbînda lui atît de strălucită de la Cannae, preocupat mai degrabă de socotelile învingătorului decît de grija purtării războiului, scoțînd în față prizonierii și despărțîndu-i pe romani de aliați, după ce le-a vorbit acestora din urmă cu bunăvoință, i-a trimis la vatră fără să le ceară bani pentru vreo răscumpărare, așa cum făcuse mai înainte la Trebia și la lacul Trasimenus; după aceasta, chemîndu-i la sine și pe romani — ceea ce nu făcuse mai înainte —, li se

adresă cu cuvinte destul de îmbietoare, spunându-le : „el cu romanii nu poartă un război pe viață și pe moarte, ci se luptă cu ei pentru a-i fi respectată Carthaginei demnitatea și puterea. Și părinții lor s-au dovedit a fi mai prejos în fața vitejiei romanilor, la rîndu-i și dînsul se străduiește ca romanii să se plece și în fața norocului său, și totodată și în fața vitejiei sale. De aceea, el le oferă prizonierilor romani prilejul de a se răsoumpăra. Prețul răscumpărării va fi de 500 monede quadrigate de fiecare călăreț, 300 de fiecare pedestraș și 100 de fiecare sclav“. Cu toate că pentru călăreți el mai adăugase pe deasupra și o oarecare sumă față de prețul la care se învoiseră ei cînd se predaseră, totuși aceștia au primit bucuroși orice condiție de răscumpărare. S-a găsit cu cale să se aleagă din sînul lor, prin vot, zece oameni care să se înfățișeze senatului la Roma ; ca semn de încredere, nu le-a primit o altă chezășie decît jurămîntul că se vor întoarce. Împreună cu aceștia fu trimis Carthalo, un nobil carthaginez, care să le aducă la cunoștință condițiile, în cazul că romanii vor fi sufletește înclinați să încheie pace. După ce delegații ieșiră din lagăr, unul dintre ei, un ins cu foarte puțină fire de roman, s-a înapoiat acolo întocmai ca unul care ar fi uitat ceva, iar înainte de căderea nopții își ajunse și el tovarășii, crezînd că prin aceasta s-a dezlegat de jurămînt. Cînd s-a dat de veste la Roma că vin acești delegați, în întîmpinarea lui Carthalo s-a trimis un lictor ca să-i aducă la cunoștință porunca dictatorului de a ieși dintre hotarele romane înainte de lăsatul amurgului.

LIX Dictatorul a dat delegaților prizonierilor încuviințarea de a-și spune păsul în senat. Căpetenia acestora a rostit următoarea cuvîntare :

„M. Junius, și voi senatori, oricare dintre noi știe că în nici o cetate n-au existat vreodată prizonieri mai fără preț ca ai cetății noastre ! Într-adevăr, dacă nu cumva ne preocupă cauza noastră mai mult decît se cuvine, niciodată n-au căzut alți prizonieri în mîinile dușmanilor care să merite mai multă atenție ca noi din partea voastră. Căci noi nu ne-am predat armele pe cîmpul de bătaie din pricina fricii, ci ne-am retras în tabără după ce am prelungit lupta pînă aproape de căderea nopții, stînd deasupra mormanelor de trupuri măcelărite ; în restul zilei și în cursul nopții următoare, deși sleiți de sforțări și de răni, totuși ne-am întărit parapetele taberei. A doua zi, fiind înconjurați de

armata punică învingătoare, deoarece eram împiedicați a mai lua apă din rîu și nu mai aveam vreo nădejde de a putea străbate printre rîndurile dese ale dușmanilor, și deoarece socoteam că nu e păcat să mai rămînă în viață vreun ostaș roman în urma bătăliei de la Cannae, după ce au fost măcelăriți 50 000 de oameni din oastea noastră, atunci, ne-am învoit în cele din urmă să dăm o sumă de bani, cu care răscumpărîndu-ne să fim lăsați slobozi, și apoi am predat armele, în care nu mai aveam nici un sprijin. Știam că și strămoșii noștri s-au răscumpărat cu aur de la galli și că și părinții voștri, deși oameni atît de dîrji în ce privește acele condiții ale păcii, și-au trimis totuși la Tarentum emisari pentru a-i răscumpăra pe prizonieri. Într-adevăr, atît bătălia de la Allia cu gallii, cît și cea de la Heraclea cu Pyrrhus¹⁸¹ au fost dezastruoase pentru romani, nu din pricina pierderilor suferite, ci a groazei, panicii și fugii. În schimb, cîmpiile de la Cannae sînt acoperite de leșurile romanilor, și noi am izbutit să scăpăm cu viață în urma bătăliei datorită numai faptului că vrăjmașii s-au simțit oboșiți de atîta măcel și n-au mai avut arme cu care să ne ucidă. Între noi se află totuși unii despre care se poate spune că într-adevăr n-au fugit de pe cîmpul de bătăie, deoarece fuseseră lăsați cu paza taberelor; totuși și aceștia au căzut în mîna potrivnicului, o dată cu predarea taberelor. Eu nu privesc cu pizmă norocul sau soarta vreunui concetățean sau tovarăș de arme, dar nici nu vreau să se spună că m-am ridicat pe mine în slavă, coborînd pe altul — afară de cazul că se acordă răsplată celor mai mulți dintre ei pentru că sînt iuți de picior și pentru că știu să alerge, deoarece aceștia, nemaiavind asupra lor vreo armă, au fugit de pe cîmpul de luptă și nu s-au mai oprit decît la Venusia sau Canusium; deci, aceștia nu sînt mai îndreptățiți să fie socotiți mai presus de noi și să se simtă mîndri de faptul că pe dînșii republica se bizuie mai mult ca pe noi! De bună seamă, vă veți putea sluji și de ei ca de niște ostași vrednici și viteji, dar cu atît mai mult și de noi care vom dovedi un zel cu atît mai aprig pentru patrie, cu cît vom fi și răscumpărați și ne vom înapoia și în patrie datorită mărinimiei voastre! Voi recrutați ostași de orice vîrstă și din orice stare. Aflu că au fost înrolați sub drapel 8 000 de sclavi: numărul nostru nu e mai mic ca al lor, și putem fi răscumpărați cu o sumă care nu va fi mai mare ca aceea dată de stat pentru cumpărarea sclavilor, dar cu toate acestea, dacă ne-am pune pe noi pe aceeași treaptă cu ei, aș aduce o jignire numelui de roman. Dacă voi, senatori, ați voi

să fiți mai aspri față de noi, ceea ce noi nu merităm, aș socoti de cuviință că trebuie să țineți seama, când luați o asemenea hotărîre, în mîna cărui vrăjmaș aveți să ne lăsați : a lui Pyrrhus, care s-a purtat cu prinșii ca față de niște oaspeți, ori pe seama unui carthaginez și a unui barbar ca Hannibal, despre care greu se poate preciza dacă este mai lacom sau este mai crud. Dacă ați putea vedea lanțurile, halul îngrozitor al chipurilor concetățenilor voștri, la fel v-ați cutremura de parcă ați vedea din cealaltă parte înseși legiunile voastre secerate pe cîmpia de la Cannae. Aveți puțința să vă dați seama de zbuciumul și lacrimile rudelor noastre care stau în vestibulul senatului, adăstînd răspunsul vostru. Cînd aceste rude sînt atît de tulburate și de îngrijorate atît pentru soarta noastră, cît și a acelor care nu sînt de față, de ce simțăminte credeți voi că sînt stăpîniți aceia a căror viață și libertate sînt în cumpănă ? Pe Hercules, dacă însuși Hannibal s-ar strădui să fie milos față de noi, în pofida firii lui, atunci am crede de cuviință că nu mai avem nevoie de viața noastră, de vreme ce n-am fost socotiți de voi vrednici de a fi răscumparați. Cîndva, prizonierii luați de Pyrrhus au fost sloboziți de acesta fără vreo sumă de răscumpărare și s-au înapoiat la Roma, dar s-au înapoiat însoțiți de delegații voștri, fruntași ai republicii, trimiși la acest om ca să-i răscumpere ! Să mă mai înapoiez în patrie oîta vreme nu sînt prețuit mai mult de 300 de monede quadrigate ? Fiecare om, senatori, își are simțămintele lui. Îmi dau pe deplin seama că sînt în cumpănă și viața și libertatea mea, însă mai mult ca orice mă apasă desconsiderarea mea ca om, [gîndindu-mă că vom fi nevoiți] să plecăm de aici osîndiți și respinși de voi : căci, într-adevăr, oamenii nu vor putea crede că voi v-ați zgîrcit în privința prețului răscumpărării [nevoind să dați nimic !“]

LX Îndată ce acesta își încheie cuvîntarea, numaidecît toată gloata strînsă în *Comitium* scoase strigăte și vaiere de jale și, întinzînd ou toții mîinile către senatori, îi imploră să le înapoieze feciorii, frații, rudele. Frica și nevoia amestecase în forum și pe femei de-a valma cu mulțimea bărbaților. După ce delegații prizonierilor s-au îndepărtat de acolo, senatorii începură să delibereze. S-au dat felurite păreri : unii susțineau că „prizonierii trebuie răscumparați pe seama statului“ ; alții, dimpotrivă, spuneau că „statul nu trebuie să facă nici un fel de cheltuială în această privință, însă totodată, nici prizonierii să nu fie opriți

a se răscumpăra cu mijloacele lor proprii. Dacă însă în momentul de față unii nu au la îndemână bani, aceștia să fie împrumutați din vistieria statului, dînd în schimb, ca asigurare, proprietățile fie ale lor, fie ale chezașilor“. Atunci Titus Manlius Torquatus¹⁸², un bărbat cunoscut prin severitatea lui întocmai ca în vremurile străvechi, prea aspră, după părerea celor mai mulți, se spune că a cuvîntat în chipul acesta :

„Dacă acești delegați ar fi cerut numai aceasta : să fie răscumpărați aceia care au căzut în mîinile vrăjmașului, mi-aș fi rostit pe scurt părerea, fără să aduc învinuire împotriva vreunuia din ei ; căci ce altceva s-ar fi convenit să vă aduc aminte decît că trebuie să păstrați o datină străbună, dînd totodată o pildă de ceea ce înseamnă necesitatea [păstrării] disciplinei ostășești ? Acum însă, cîtă vreme aceștia se fălesc aproape cu predarea lor și cîtă vreme ei sînt încredințați că, pe bună dreptate, trebuie socotiți mai presus nu numai de cei care au fost luați prizonieri de vrăjmași pe cîmpul de luptă, dar și chiar de aceia care au izbutit să scape fugind la Venusia și la Canusium, și față de însuși consulul Caius Terentius, atunci, senatori, nu voi îngădui să nu cunoașteți tot ce s-a petrecut acolo la ei ! Cît de mult aș fi dorit ca ceea ce am de gînd să vă spun acum vouă să le pot rosti la Canusium în fața oștii romane însăși, martorul cel mai prețios fie al ticăloșiei, fie al vitejeii fiecăruia, sau măcar de-ar fi fost de față Publius Sempronius¹⁸³, pe care, dacă aceștia l-ar fi urmat, astăzi ar fi mai departe ostași într-un castru roman și nu prizonieri căzuți în mîna potrivnicului. Însa, cu toate că, pe de o parte, vrăjmașii erau și sleiți de luptă, și pe de altă parte, și în culmea bucuriei pentru biruința obținută, din care pricină cea mai mare parte dintre puni se retrăseseră în tabăra lor, cu toate că romanii au avut la îndemînă o noapte întregă ca să scape, și cu toate că șapte [mii]¹⁸⁴ de romani înarmați ar fi fost în stare să străbată chiar printre rîndurile compacte ale vrăjmașilor, totuși ei n-au încercat să facă acest pas nici din propriu imbold, și nici n-au vrut să-l urmeze pe vreun altul.

Aproape în tot cursul nopții Publius Sempronius Tuditanus n-a încetat o clipă să-i povățuiască a-l urma pe el drept călăuză, cîtă vreme le îngăduia numărul mic al dușmanilor aflați împrejurul taberelor, cîtă vreme era liniște deplină și cîtă vreme noaptea le putea acoperi încercarea de a sparge încercuirea ; pînă la ivirea zorilor ei puteau ajunge la adăpost sigur, în vreun oraș al aliaților. Așa cum pe vremea străbunilor noștri, tribunul militar Publius

Decius ¹⁸⁵ a vorbit în Samnium, așa cum, pe vremea tinereții sale, în cel dintâi război punic, Calpurnius Flamma ¹⁸⁶ s-a adresat celor 300 de voluntari pe cînd îi conducea ca să ocupe o măgură situată în mijlocul frontului dușman, spunîndu-le : «Să murim, ostași, și prin moartea noastră să scoatem din împresurare legiunile romane încercuite !» — dacă într-adevăr Publius Sempronius ar fi rostit aceste cuvinte, eu nu v-aș socoti nici romani nici oameni, dacă între voi nu s-ar fi găsit nimeni care să se alătore strașnicei lui vitejii ! Sempronius vă arată drumul ce nu duce mai degrabă la slavă decît la însăși izbăvirea voastră : vă înapoiază patriei, re-ducîndu-vă la părinții, soțiile și copiii voștri !

În schimb vouă v-a lipsit curajul ca să vă salvați măcar pe voi înșivă ! Dar dacă ar fi fost nevoie să vă dați viața pentru patrie, atunci ce-ați fi făcut ? Zac în jurul vostru 50 000 de concetățeni de-ai voștri și de aliați, toți măcelăriți în ziua aceea : dacă atîtea pilde de vitejie nu vă zdruncină, nu veți mai fi nicicînd zdruncinați de ceva ! Dacă un prăpăd atît de cumplit nu v-a însuflat disprețul de viață, nu vi-l va putea insufla nici un alt prăpăd ! Să vă pară rău de situația [desperată a] patriei atîta vreme cît sînteți slobozi și nevătămați ! Să vă pară și mai rău cîtă vreme e patria voastră, cîtă vreme sînteți cetățenii ei ! Acum, după ce v-ați pierdut dreptul de cetățeni, după ce ați ajuns sclavi ai punilor, pierzîndu-vă drepturile de cetățeni, căința voastră e tîrzie ! Oare voi aveți de gînd să vă întoarceți răsкупărați pe bani acolo de unde v-a îndepărtat ticăloșia și lașitatea ? Nu i-ați dat ascultare concetățeanului vostru Publius Sempronius cînd v-a îndemnat să vă luați armele și să-l urmați, în schimb, puțin mai în urmă, i-ați dat ascultare lui Hannibal cînd v-a poruncit să părăsiți tabăra și să-i predați armele ! Cu toate acestea eu vă învinuiesc de ticăloșie și lașitate, deși pot să vă acuz de fărădelege ! Căci nu numai că au refuzat să-l asculte pe cel ce le da o bună povață, ci au încercat chiar să i se împotrivescă și să-l rețină locului, dacă acei ostași atît de viteji nu i-ar fi îmboldit cu săbiile scoase din teacă pe cei încremeniți. Mai întii — și o repet —, mai întii Sempronius a fost nevoit să străbată printre șirurile oastei concetățenilor săi și apoi printr-ale vrăjmașului ! Și pe acești cetățeni să-i dorească patria ? Dacă și ceilalți ar fi fost aidoma vouă, patria noastră nu ar mai avea astăzi nici un cetățean din rîndurile celor care au luptat la Cannae. Din 7 000 de ostași înarmați s-au ridicat 600 care au îndrăznit să străpungă încercuirea ; lor nu le-au putut sta în cale 40 000 de dușmani și datorită acestui fapt s-au întors în patrie

liberi și cu armele asupra-le. În schimb, cât de lipsit de primejdii socotiți voi că ar fi putut fi drumul unei oștiri în marș [alcătuite] din aproape două legiuni ? Ați avea astăzi, senatori, la Canusium 20 000 de oameni înarmați, viteji, devotați. Dar în ce chip se pot numi aceștia cetățeni vrednici și devotați ? (căci «viteji» nici măcar ei înșiși nu și-ar putea spune). Afară de cazul că cineva ar putea crede că cei care au încercat să li se opună spargerii încercuirii, ori i-au sprijinit pe cei care au izbutit, ori dînșii nu-i pizmuiesc pe aceștia nici pentru faptul că au rămas teferi, nici pentru slava lor dobândită prin vitejie, deoarece știu că teama și lașitatea sînt cauzele rușinoasei lor robii ! Însă aceștia au preferat să stea ascunși în corturile lor și să aștepte atît lumina zilei cît și pe dușmani, deși în tăcerea nopții avuseseră prilej să spargă încercuirea. «Dar poate că le-a lipsit bărbăția ca să pornească în iureș din tabăra încercuită — în schimb ar fi avut curaj să-și apere cu vitejie tabăra ? Împresurați cîteva zile și cîteva nopți, dînșii au apărut parapetele castrului cu armele, iar pe ei înșiși s-au apărut la adăpostul parapetelor ; în cele din urmă însă, îndrăznind și îndurînd cele mai de pe urmă primejdii, pentru că le lipseau toate cele trebuincioase vieții și nu mai puteau să-și țină nici armele în mînă, puterile fiindu-le sleite de foame, au fost biruiți datorită mai mult nevoilor, decît datorită armelor dușmanului!» ! La ivirea zorilor, dușmanul s-a apropiat de parapetele castrului ; înainte de ora a doua, fără să-și încerce de fel norocul în luptă, acești romani și-au predat și armele, și pe ei înșiși.

Astea v-au fost isprăvile voastre ostășești vreme de două zile : cînd s-ar fi convenit să rămîneți pe cîmpul de bătaie și să luptați, voi v-ați refugiat în tabără ; cînd trebuia să luptați în fața parapetelor, v-ați predat și tabăra : deci n-ați fost de folos nici pe cîmpul de bătaie, nici în tabără ! Și pe voi să vă răscumpăr eu ? Cînd trebuie să spargeți încercuirea, voi zăboviți și rămîneți pe loc ; cînd e nevoie să rămîneți și să apărați tabăra cu armele, voi predați dușmanului și tabăra și armele, și pe voi înșivă. Eu, senatori, sînt de părere că aceștia nu trebuie răscumpărați așa cum nu trebuie predați lui Hannibal acei romani care au ieșit prin iureș din tabără, străbătînd prin mijlocul vrăjmașilor și s-au înapoiat în patrie, datorită unei vitejii fără seamăn¹⁸⁷.

LXI După ce Manlius a rostit această cuvîntare, cu toate că prizonierii erau înrudiți și cu mulți dintre senatori, pe lingă faptul că încă din vremuri străvechi cetățenii se arătaseră foarte puțin

binevoitori față de ostașii romani căzuți prizonieri, acum erau impresionati și de suma mult prea ridicată cerută de carthaginezi, deoarece romanii nu voiau să-și secătuiască nici vistieria, avînd nevoie de mari sume de bani pentru procurarea de sclavi, spre a fi înrolați sub drapel, și pentru că nu voiau să-l îmbogățească nici pe Hannibal, care, după cum se zvonea, era în mare lipsă de bani.

După ce s-a dat delegaților jalnicul răspuns că „Roma nu-i răscumpără pe prizonieri“, și pentru că la vechiul doliu s-a mai adăugat și pierderea atîtor cetățeni, lumea i-a însoțit pe delegații prizonierilor pînă la porțile cetății cu nespuse tînguiiri și plîsete. Unul dintre ei, și anume acela care se credea slobod de jurămint prin ticluita înapoiere în tabără, s-a dus la locuința sa. Cînd acest fapt a făcut vîlvă și a fost adus la cunoștința senatului, toți senatorii au fost de părere că acesta trebuie prins și escortat de paznici publici și predat lui Hannibal.

Mai umbla și o altă versiune în privința acestor prizonieri : „la început au venit zece delegați ; deoarece senatul ședea în cumpănă dacă trebuie să-i primească sau nu în oraș, s-a luat hotărîrea să fie admiși în Roma, dar să nu li se încuviințeze a se înfățișa senatului. Pentru că acei delegați zăboviră mai mult decît nădăjduiseră prizonierii, s-au mai înfățișat la Roma în afara aceluia, încă trei delegați, și anume : L. Scribonius, C. Calpurnius și L. Manlius. Atunci, în sfîrșit, un tribun al plebei, care era rudă cu Scribonius, a făcut darea de seamă referitoare la răscumpărarea prizonierilor, însă senatul a fost de părere să nu fie răscumpărați ; apoi că cei trei delegați s-au înapoiat la Hannibal, în schimb, vechea delegație a celor zece a rămas la Roma, deoarece întorcîndu-se din drum pentru a recunoaște numele prizonierilor, scăpaseră de opreliștea jurămintului ; că s-a stîrnit o mare sfadă în senat în legătură cu predarea acestora, dar cei care erau de părere să fie predați au fost înfrînți cu puține voturi ; însă censorii următori într-atît de mult i-au copleșit cu tot felul de învinuiri și infierări, încît unii dintre ei și-au făcut seama pe dată, iar ceilalți s-au ferit în tot restul vieții nu numai de a mai apărea în forum, ci s-au lipsit aproape și de lumina zilei și de a se mai întîlni cu oamenii“. E de mirare cît de mult se deosebesc între ei analiștii și de aceea nu-ți poți da seama care-i adevărul în această privință.

Cît de mare va fi fost dezastrul de la Cannae în comparație cu dezastrele romanilor de mai înainte, aceasta se vede din faptul că acei aliați¹⁸⁸ a căror credință fusese neclintită alături de romani pînă în acea zi, atunci au început să șovăie, negreșit, nu pentru

alt motiv decît pentru că își pierduseră nădejdea în trăinicia puterii romane. Într-adevăr, atunci pe romani i-au trădat, trecînd de partea punilor, următoarele populații : atellanii, calatinii, hirpinii, o parte din apuli, apoi samniții (în afară de pentri), toți bruttii și lucanii ; în afară de aceștia, și uzentinii, și aproape toate populațiile grecești de pe litoral : tarentinii, metapontinii, crotonienii, locrienii, precum și toți galiș cisalpini.

Totuși, pe romani nici aceste dezastre și nici trădările aliaților nu i-au zdruncinat într-atît încît să se pomenească vreodată la ei despre pace cu punii, nici înainte de sosirea consulului¹⁸⁰ la Roma și nici după ce s-a înapoiat el și a fost reîmprospătată amintirea dezastrului suferit la Cannae. Chiar în această vreme, cetatea Romei a fost însuflețită de atîta bărbăție, încît, cînd consulul s-a înapoiat la Roma după un dezastru atît de cumplit, deși el fusese în primul rînd făptuitorul acestuia, în întîmpinarea lui a alergat o mare mulțime de oameni din toate stările sociale, care i-a adus mulțumiri pentru faptul că nu și-a pierdut nădejdea [în tăria] republicii : în schimb dacă ar fi avut carthaginezii un asemenea cap de oaste, fără doar și poate aceștia nu s-ar fi dat la o parte de la nici o osîndă.

CARTEA XXIII

I După bătălia de la Cannae, între timp și cele două tabere romane¹ au fost cucerite și pustiite de puni. Îndată după aceasta, Hannibal a plecat din Apulia, pornind spre Samnium, fiind chemat în ținutul hirpinilor de Staius Trebius, care i-a făgăduit că el îi va preda [cetatea] Compsa². Trebius era compsan și se bucura de vază în rîndurile locuitorilor de acolo, însă îl prigonea facțiunea Mopsilor, o familie care ajunsese la cîrma cetății datorită sprijinului dat de romani. După ce s-a dus vestea cum s-a sfîrșit bătălia de la Cannae și după ce Trebius a împrăștiat pretutindeni zvonuri că vine Hannibal, Mopsii au părăsit orașul, care a fost predat Punului fără luptă. Acolo Hannibal a așezat o garnizoană carthagineză. În Compsa și-a depozitat Hannibal toate prăzile și bagajele. Apoi, după ce și-a împărțit trupele, el dă poruncă lui Mago să ia în primire și să ocupe din acel ținut fie orașele care se rupseseră³ de romani, fie să le silească pe cele care se împotribeau încă a trece de partea Carthaginei. Hannibal se îndreaptă apoi către Mare Inferum, străbătînd ținutul campan, ținînd să ocupe Neapolis, ca să aibă și el un port la mare⁴. După ce a trecut hotarele neapolitanilor, Hannibal a rînduit cîteva pîlcuri de numizi în niște capcane ascunse cît mai bine cu putință (erau acolo, scobite în stînci, foarte multe drumuri șiocolișuri ascunse), iar altor pîlcuri de ostași le-a poruncit să dea o raită în galop prin fața porților cetății Neapolis, cărînd în văzul locuitorilor ceea ce prădaseră de prin ogoare. Cînd un pîlc de călăreți neapolitani a pornit în iureș asupra acestora, fiindcă li se părea că vrăjmașii nu sînt nici mulți la număr și mergeau și în neorînduială, în urma retragerii [cetei de prădalnici] făcute într-adins — pîlcul a fost atras în cursă de numizi și înconjurat; și n-ar fi scăpat cu viață nici un călăreț neapolitan dacă nu s-ar fi aflat în apropierea mării și în preajma vaselor — cele mai multe pescărești — la care cei care știau să înoate și-au găsit salvarea. Totuși în această luptă au fost

prinși și uciși și cîțiva tineri nobili din Neapolis, între care și Hegeas, comandantul călăreților care pornise prea avîntat asupra punilor cînd se retrăgeau. Cînd i-au apărut în fața ochilor zidurile cetății Neapolis, atît de greu de trecut pentru cel ce asediază, pe Hannibal l-au speriat, așa că nu s-a mai încumetat s-o atace.

II De acolo a făcut calea întoarsă către Capua, o cetate care huzurea datorită îndelungatei propășiri și a sorții binevoitoare ⁵, dar mai ales din pricină că plebea, prinsă în vîrtejul dezvălului de tot felul, își permitea orice, folosindu-se fără măsură de libertate ⁶. Senatul ajunsese la cheremul și al plebei, și unealta plecată și a lui Pacuvius Calavius, un aristocrat de baștină, dar care se bucura de trecere în fața poporului; totuși el își cîștigase puterea prin mijloace necinstite. Întîmplător, chiar în anul în care romanii au suferit înfrîngerea de la Trasumennus, la cîrma cetății Capua se găsea Pacuvius. El era încredințat că plebea, care de multă vreme nutrea simțăminte vrăjmașe față de senat, găsind nimerit prilejul de a răsturna cîrmuirea, se va încumeta să pornească la o mare fărădelege, și anume ca, dacă Hannibal va trece prin ținutul lor în fruntea armatei biruitoare, după măcelărirea senatorilor campani să le predea punilor cetatea. Acest om ticălos însă nu a decăzut pînă la ultima treaptă, deoarece voia mai degrabă să domnească peste o republică teafără decît asupra unei cetăți năruite pînă în temelie și, fiindcă era încredințat că un stat nu poate dăinui fără un sfat obștesc, a iscodit cu mintea un mijloc prin care să păstreze și instituția senatului, dar totodată să și-o subjuge și vrerilor sale, și ale plebei. Convocînd senatorii la sfat, Pacuvius le declară că „el care se căsătorise cu fiica lui Appius Claudius, cu care avea copii, și își măritase și fata la Roma cu Marcus Livius în nici un chip n-ar putea încuviința să-i trădeze pe romani, trecînd de partea punilor, decît numai în cazul că ar fi nevoit s-o facă. «Acum însă — le spuse el mai departe — senatorii sînt pînđiți de o primejdie cu mult mai mare și mai de temut: plebea urmărește nu numai să înlătore prin trădare senatul din cetatea Capua, ci, în urma omorîrii senatorilor, vrea să predea lui Hannibal și punilor săi și republica lipsită de cîrmuire. El însă se va face luntre și punte să-i scape de această primejdie dacă se vor încrede în el, trecînd cu vederea ciocnirile politice de pînă acum». Deoarece toți senatorii, copleșiți de groază, i-au răspuns că se încred în el, Pacuvius le-a spus următoarele: «Eu vă voi închide în lădărea senatului, ca și cum eu însumi aș lua parte la această fărădelege plă-

nuită, încuviințînd planul plebei, împotriva căreia zadarnic m-aș împotrivi, și voi găsi o cale pentru salvarea voastră. În această pricină, primiți asigurările pe care voi înșivă le vreți».

După ce el le-a dat aceste asigurări, a ieșit din mijlocul lor, poruncind să se zăvorească senatul, lăsînd de pază în vestibulul curiei un pîlc de ostași înarmați, ca să nu poată nici intra și nici ieși cineva din clădirea senatului fără ordinul său.

III Apoi Pacuvius chemă poporul la întrunire și grăi astfel : „Campani ! Dorința voastră a fost să aveți puțința a da în libertate și la adăpost de orice primejdie convenita osîndă unui senat alcătuit din ticăloși și urît de voi ; ei bine, voi ați izbutit aceasta fără să mai fie nevoie să dezlănțuiți o răscoală, ocupînd locuințele fiecăruia, pe care ei le apără cu ajutorul cetelor de clienți și de sclavi, punîndu-vă deci în cea mai grea primejdie viețile voastre. Toți senatorii au fost închiși între zidurile curiei : luați-i deci în primire, acum cît sînt singuri și fără vreo armă asupra lor. Însă să nu vă pripiti năpustindu-vă asupra lor ca să faceți cumva vreo nesăbuintă : eu vă voi da dreptul asupra fiecăruia în parte, ca să-și ispășească pedeapsa pe care o merită.

Dar înainte de orice se cade ca voi să vă puneți stavilă urii voastre, pentru a vă putea bucura în tihnă și de foloasele acestei biruințe și de salvarea voastră. Într-adevăr, eu sînt pe deplin încredințat că îi urîți pe acești senatori, însă, în același timp, mai știu că voi nu vreți să vă lepădați de tot de o asemenea cîrmuire, căci ar trebui sau să recurgeți la regalitate, ceea ce ar fi o grozăvie de neconceput, sau să aveți în fruntea voastră un senat, fiindcă această instituție este singura în măsură să cîrmuiască o cetate liberă. De aceea, voi aveți de făcut acum în același timp două treburi : să înlocuiți și vechiul senat, dar să vă alegeți și un altul nou. Eu voi da poruncă să fie chemați în fața voastră, pe rînd, toți senatorii, întrebîndu-vă pe voi asupra vieții lor. Ce veți hotărî în privința sortii fiecăruia, așa se va face. Însă mai înainte de a purcede la osîndirea celor vinovați, veți alege un nou senator în locul fiecăruia dintre aceștia, din rîndurile cetățenilor vrednici și de ispravă”. Apoi Calavius s-a așezat pe scaun și aruncînd în urnă [biletele cu] numele tuturor senatorilor campani, dădu ordin ca senatorul al cărui nume ieșise cel dintîi la sorti să fie scos din clădirea senatului și adus în fața adunării. Cînd gloatele au auzit rostindu-se numele acestuia, fiecare pentru sine a început să strige în gura mare că acest senator e un ticălos fără pereche și că e vrednic de

osîndă. Atunci Pacuvius spuse : „Îmi dau prea bine seama ce hotărîți în privința acestuia ! De aceea, dați-mi un senator vrednic și cinstit în locul celui netrebnic și ticălos“. La început toată lumea a amuțit, negăsind pe un altul mai vrednic cu care să-l înlocuiască pe acesta ; apoi cînd vreun cetățean, lăsînd de o parte orice sfială, rosti un nume oarecare, deodată se iscă o hărmălaie cu mult mai mare, fiindcă în timp ce unii campani spuneau că pe cel pomenit nu-l cunosc, alții îi aduceau învinuiri, spunînd fie că e un nemernic, fie că e de neam prost, fie că are o meserie care nu-i face cinste, fie că își câștigă pîinea pe căi josnice. Povestea aceasta s-a repetat cu mult mai lămurit cu prilejul strigării celui de-al doilea și de-al treilea senator, astfel încît se învedera limpede că oamenilor le părea rău că n-au cu cine să-i înlocuiască, fiindcă nici pe departe nu putea fi vorba de cei care fuseseră amintiți la început, deoarece cînd se rostea numele lor, toată lumea le aducea tot soiul de învinuiri ; iar cei al căror nume le venea la îndemînă să-l rostească erau și mai lipsiți de vază și mai neînsemnați decît ceilalți al căror nume le venise la început în minte. În chipul acesta, cetățenii se risipiră fiecare pe la casele lor, spunîndu-și că poate fi răbdat chiar și răul cel mai mare cînd a ajuns să fie cunoscut de toată lumea — norodul dînd poruncă apoi ca senatul să fie scos de sub pază și lăsat liber !

IV În felul acesta Pacuvius, după ce a izbutit să-și facă senatul cu mult mai plecat sieși decît plebei, toți senatorii [din Capua] recunoscînd că numai datorită lui trăiesc, [ajunse în fruntea ?] cetății cu încuviințarea tuturor, fără a recurge la arme. Din ziua aceea, senatorii lăsînd deoparte orice simț al demnității și orice gînd de a-și păstra neatîrnarea, au început să se dea bine pe lîngă plebei : îi linguseau, îi îmbiau să-i viziteze pe acasă și-i poșteau la ospete mărețe ; totodată, le apărau pricinile ; întotdeauna țineau partea și dădeau hotărîri în favoarea aceluia care îi ajutau să-și capete popularitatea și simpatia plebei. Într-adevăr, într-atît se schimbase senatul capuan, încît părea acum o adunare a plebeilor. Capua, cetate întotdeauna aplecată către dezmăț, nu numai datorită firii păcătoase a locuitorilor ei, dar și din pricina belșugului prea mare în toate privințele, a plăcerilor, precum și a ademenirilor de tot soiul, pe care le-au adus bogățiile strînse pe calea negoțului și pe mare și pe uscat, a decăzut în urmă într-o destrăbălare și dezmăț atît de urîte și din pricina atitudinii plecate a frunțașilor cetății [în fața plebei], și a poftelor nesățioase ale

plebei, încît nu mai exista vreo măsură nici în patimi, nici în risipă. Pe lingă faptul că cetățenilor capuani nu le mai păsa nici de legi și nu aveau nici un fel de respect nici față de mai marii cetății, s-a mai adăugat, în urma înfrîngerii armatelor romane la Cannae, și disprețul față de puterea romanilor, deși aceștia se bucuraseră pînă acum de oarecare respect în ochii lor⁸. Ceea ce îi împiedica să purceadă numaidecît la o ruptură⁹ cu Roma era și faptul că numeroase familii vestite și cu mare trecere încheiaseră din vremuri vechi legături de rudenie prin căsătorii cu cele romane, dar și acela că unii dintre campani fuseseră înrolați în armata romană ; însă cea mai puternică legătură erau cei 300 de călăreți recrutați din rîndurile celor mai nobile familii din Campania, care fuseseră trimiși de romani în garnizoanele orașelor din Sicilia.

V Părinții și rudele acestora cu greu s-au înduplecat să fie trimisă o delegație la consulul roman. Trimișii campani l-au găsit, într-adevăr, pe consul la Venusia — fiindcă el nu plecase încă la Canusium — împreună cu un pumn de ostași, pe jumătate înarmați, într-o stare atît de jalnică încît, pe de o parte, ar fi trezit cea mai puternică milă și înțelegere din partea unor aliați adevărați, iar pe de alta, ar fi fost privit cu silă și dispreț de niște aliați trufași și nevrednici, cum erau campanii. Consulul Varro dînd în vileag și zugrăvind în toată grozăvia lui dezastrul suferit de romani, a stîrnit un și mai mare dezgust și dispreț față de sine și ai săi, fiindcă, după ce trimișii Capuei i-au adus la cunoștință că senatul și norodul campan îi compătinesc din toată inima pe romani pentru urgia abătută asupra capului lor și i-au făgăduit că-i vor sprijini pe romani cu ceea ce au nevoie pentru acest război, Varro le-a spus : „Campani ! Voi v-ați păstrat obiceiul de a vorbi cu aliații voștri ca și cum ne-ați pofti să vă dăm noi poruncă vouă să ne puneți la îndemîină cele trebuincioase războiului și v-ați adresat nouă ca și cum n-ați ști nimic în legătură cu situația și cu soarta noastră actuală. Căci ce credeți voi că ne-a mai rămas nouă după bătălia de la Cannae, încît să vrem să ne fie completate lipsurile de către aliați ? Ca și cum am mai vrea ceva ? Adică să vă cerem pedestrime, ca și cum am avea cavalerie ? Sau să vă spunem că avem nevoie de bani, ca și cum numai de bani am duce lipsă ? Ei bine, ursita nu ne-a mai lăsat nimic, nici ce să mai completăm, pentru că într-adevăr nimic nu mai avem. Legiunile de pedestrași și cavaleria, armele, steagurile, caii, ostașii, banii, proviziile, toate au pierit fie la Cannae în bătălie, fie în ziua următoare, după ce

dușmanul a pus stăpînire și pe cele două tabere ale noastre. De aceea, campani, se cuvine acum nu să ne ajutați pe noi în acest război, ci aș putea spune să vă luați voi asupra voastră povara războiului în locul nostru. Să vă reamintiți cum pe strămoșii voștri care fuseseră biruiți, înspăimîntați și alungați pînă înlăuntrul cetății nu numai de samniți, ci fuseseră îngroziți chiar de sidicini, cum au fost primiți de noi în alianța noastră și cum au fost apărați la Saticula¹⁰, vreme de aproape o sută de ani! Mai amintiți-vă apoi cum noi am început pentru voi un război cu samniții, care a dăinuit aproape o sută de ani, cu sorți schimbători de izbîndă pentru amîndouă taberele. Mai adăugați la toate acestea că voi v-ați bucurat de o alianță [și un tratament] din partea noastră în condiții de egalitate cu noi; că v-ați păstrat legile voastre și că, în sfîrșit, am acordat unei mari părți din locuitorii voștri dreptul de cetățenie, sau mai bine zis, am împărțit cu voi acest drept înainte de dezastrul de la Cannae, ceea ce a fost, de bună seamă, o favoare foarte mare. Prin urmare, campani, se cuvine să socotiți această înfrîngere pe care am suferit-o ca fiind a noastră a tuturor, și că acum voi sînteți de părere să ne apărăm împreună patria noastră, a tuturor. Acest război noi nu-l purtăm acum nici cu samnitul, nici cu etruscul, așa fel încît, dacă noi, romanii, vom pierde puterea [și conducerea] Italiei, ele să rămîină mai departe în această peninsulă, ci vrăjmașii de acum ne sînt punii, care tîrăsc după ei o armată care nici măcar nu s-a născut pe coastele Africii, ci e adusă de pe țărmurile cele mai îndepărtate, de la marginile pămîntului, tocmai de pe țărmurile Oceanului și de la Coloanele lui Hercules, ființe care n-au cunoștință de nici un fel de drept, [de o viață desfășurată] în condiții firești și aproape nici de limbă omească. Pe acești ostași, cruzi și sîngeroși din fire, însuși comandantul lor i-a făcut și mai sălbatici, deprinzîndu-i să facă din trupuri de oameni poduri și diguri, ba mai mult, să se hrănească cu carne de om, ceea ce face să simți sfială chiar cînd vorbești de asemenea lucruri! Pe acest fel de oameni, hrăniți cu o mîncare atît de înfiorătoare, de care e o nelegiuire chiar numai să te atingi, pe aceștia să ajungem acum să-i vedem [în fața ochilor noștri] și să-i avem stăpîni? Cum adică: Africa și Carthagina să ne impună nouă legi? Oare nu e cea mai cumplită grozăvie pentru oricare om, nu numai pentru cei născuți pe pămîntul Italiei, ca această peninsulă să se prefacă într-o provincie a numizilor și a maurilor? Ar fi măreț, campani, pentru voi, ca puterea statului roman, slăbită în urma dezastrului de la Cannae, să fie refăcută

și reîntregită prin credința voastră, prin forțele voastre! Sint încredințat că în Campania se pot strînge 30 000 pedestrași și 4 000 călăreți. Așisderea, voi aveți din belșug și bani, și cereale. Dacă credința voastră este deopotrivă cu bogățiile și propășirea voastră, nici Hannibal nu va simți că a biruit, și nici romanii că au fost biruiți!"¹¹.

VI După această cuvîntare rostită de consul, trimișii Capuei au fost lăsați să plece [la ale lor]. Întorcîndu-se acasă, unul din ei, și anume Vibius Virrius, spuse că „a venit vremea cînd locuitorii Capuei să-și poată redobîndi nu numai ținuturile smulse lor cîndva pe nedrept de romani, dar să pună stăpînire chiar pe întreaga Italie. Cu Hannibal, campanii vor încheia un tratat în orice condiții vor voi ei. Campanii nu se îndoiesc cîtuși de puțin că după sfîrșitul războiului, după ce Hannibal va pleca biruitor și-și va lua cu el și armata, va lăsa campanilor stăpînirea asupra întregii Italii“.

Părerea lui Vibius Virrius e încuviințată de toți ceilalți, și de aceea aduc la cunoștința campanilor rezultatul soliei lor în așa fel de parcă numele de roman ar fi fost șters de pe fața pămîntului. Numai decît plebea și o mare parte din rîndurile senatorilor fură cîștigați pentru ruptura cu romanii. Totuși, datorită stăruințelor unor senatori mai bătrîni, s-a amînat cu cîteva zile luarea unei hotărîri¹². În cele din urmă, părerea majorității a fost mai tare, hotărînd să se trimită la Hannibal aceiași delegați care fuseseră la consulul roman.

Am găsit scris în unele anale¹³ că, înainte de a pleca acești delegați la Roma și de a se hotărî definitiv ruperea legăturilor cu romanii, a fost trimisă de campani o delegație care a cerut senatului ca unul din consuli să fie ales din rîndurile campanilor, dacă romanii vor ca republica romană să fie ajutată¹⁴. Izbucnind strigăte de revoltă, senatorii romani i-au poftit pe delegați să părăsească numai decît curia și a și fost trimis la ei un lictor care să-i scoată din oraș și să ajungă în cursul acelei zile în afara hotarelor cetății. Deoarece această cerere e aidoma celei făcute cîndva de latini¹⁵ și deoarece nici Coelius Antipater, nici ceilalți analiști n-ar fi trecut-o cu vederea fără vreun temei, eu m-am temut s-o menționez ca sigură.

VII Delegații campanilor au venit la Hannibal și au încheiat pace cu el în aceste condiții: „Nici un comandant sau dregător

carthaginez să nu aibă nici un fel de drept asupra vreunui cetățean campan și, la rîndul lui, nici un campan să nu fie luat la oaste sau să i se dea vreo însărcinare fără voia lui. Capua să se bucure mai departe de legile sașe și de dregătorii săi. Apoi Hannibal să dea campanilor 300 de prizonieri romani, pe care îi vor alege ei înșiși și pe care ei să-i dea în schimbul călăreților campani care făceau serviciul militar în Sicilia“. În felul acesta au încheiat tratatul¹⁶ carthaginezii cu campanii. În afară de cele cuprinse în condițiile tratatului, campanii au mai săvîrșit și un șir de nelegiuiri: plebea, punînd mîna pe neașteptate pe niște comandanți ai trupelor aliate cu romanii și pe niște cetățeni romani, care îndeplineau diferite însărcinări, unii în legătură cu situația războiului, alții prinși cu felurite treburi personale, sub ticluirea că trebuie puși sub pază, porunci să fie puși la popreală, în clădirea băilor¹⁷, unde cei închiși, din pricina căldurii înăbușitoare de acolo, s-au stins din viață într-un chip îngrozitor¹⁸.

Pentru ca norodul campan să nu recurgă la asemenea căi și nici să nu fie trimisă vreo solie la Hannibal, se împotrivise din răspuțeri Decius Magius, un bărbat căruia, pentru a se impune ca supremă autoritate în cetatea campană, nu i-a lipsit altceva decît mintea sănătoasă a concetățenilor săi. Cînd Magius a aflat că Hannibal trimite acolo o garnizoană, aducîndu-le aminte concetățenilor săi de stăpînirea tiranică a lui Pyrrus și de subjugarea înjositoare în care căzuseră tarentinii¹⁹, a strigat în gura mare, mai întîii „să nu se primească garnizoana carthagineză; apoi, deoarece această garnizoană a fost primită, să fie alungată sau să se ispășească cumplita fărădelege de a fi trădat pe cei mai vechi aliați și pe înșiși consîngenii lor, săvîrșind o faptă vrednică de ținut minte: să revină la vechile legături cu romanii, măcelărînd garnizoana punică“. Cînd toate acestea au fost aduse la cunoștința lui Hannibal (căci doar nu fuseseră rostite pe furis), la început Punul și-a trimis niște slujitori de-ai săi ca să-l cheme la dînsul în tabără pe Magius; apoi însă, deoarece acesta a declarat cu înverșunare că el nu se va duce la Hannibal, „pentru că acesta nu are nici un drept asupra vreunui cetățean campan“, atunci comandantul punilor, cuprins de minie, a poruncit ca Magius să fie numaidecît prins și să fie adus legat în fața sa. Apoi, temîndu-se ca nu cumva să se isce vreo încăierare nesăbuită în toilul folosirii forței, datorită răscolirii spiritelor, trimise mai înainte o ștafetă la praetorul campan Marius Blossius, prin care îl încunoștința că „dînsul va veni la Capua în ziua următoare“. Hannibal plecă din ta-

bără însoțit numai de o neînsemnată gardă. Marius, chemînd norodul campan la adunare, porunci cetățenilor să iasă în întîmpinarea lui Hannibal în număr cît mai mare, împreună cu nevestele și copiii lor. Porunca lui Marius Blossius fu îndeplinită de toată lumea nu numai cu supunere, ci și cu zel, ba chiar cu bucurie, gloatele campane dorind din toată inima să-l vadă pe Hannibal, strălucita căpetenie în urma atîtor biruințe.

Decius Magius nu ieși nici în calea lui Hannibal, dar nici nu se zăvori în casă, ca să se poată îndreptați vreo bănuială că îi e frică de el, ci se plimba liniștit prin forul din Capua, întovărășit de fiul său, precum și de cîțiva clienți, în timp ce întregul norod campan forfotea într-un neîntrerupt du-te-vino, din dorința de a-l primi și vedea pe Hannibal. Acesta, îndată ce a pășit în incinta cetății Capua, cere să se convoace fără zăbavă senatul. Însă, deoarece fruntașii cetății l-au rugat atunci să nu ia vreo hotărîre gravă în cursul acelei zile, ci sosirea lui să fie sărbătorită cu voioșia cuvenită pentru că să se bucure în tihnă și ei de această zi de sărbătoare, Hannibal, cu toate că din fire era iute la mînie, totuși, ca să nu-i refuze pe campani [chiar] de la început, și-a petrecut cea mai mare parte a zilei vizitînd orașul.

VIII Hannibal s-a îndreptat mai întîi către Ninnii Celeres²⁰, Stenius și Pacuvius, oameni vestiți și prin obîrșia lor nobilă și prin bogățiile lor. În casa acestora, Pacuvius Calavius, despre care am pomenit mai sus că era căpetenia facțiunii campane care trădase pe romani trecînd de partea punilor, l-a adus și pe fiul său, pe care izbutise să-l smulgă din preajma lui Decius Magius, alături de care tînărul Pacuvius se împotrivise din răsputeri alianței cu Carthagina, susținînd păstrarea legăturilor cu romanii. Pe tînărul Pacuvius însă nu-l zdruncinase din convingeri nici faptul că întreaga Capua era aplecată către cealaltă tabără, și nici trecerea și însemnătatea tatălui său. Bătrînul Calavius a reușit însă să-l înduplece atunci pe Hannibal să fie îngăduitor cu feciorul său, mai mult prin rugăminți stăruitoare decît prin dezvinovățiri. Hannibal s-a lăsat înduplecat de rugămințile cu lacrimi ale tatălui și a dat ordin ca o dată cu bătrînul să fie poftit la ospăț și fiul lui. La acest ospăț el n-a îngăduit să fie chemat nici un campan, în afară de oaspeți și de Vibellius Taurea, un luptător cu mare faimă în război. Ei au început să se ospăteze încă de cu zi. Acest ospăț nu s-a desfășurat după toate obiceiurile carthagineze și nici potrivit disciplinei ostășești, ci a fost pus la cale ca într-o cetate și

o casă luxoasă de oameni bogați : un banchet pregătit pentru tot felul de gusturi și plăceri. Dintre toți mesenii, unul singur n-a gustat nimic și n-a putut fi îmbiat să soarbă măcar o înghițitură de vin, nici în urma invitației de către gazde și nici în urma stăruințelor făcute între timp de Hannibal : acesta a fost Pacuvius Calavius fiul, care a dat drept pricină faptul că nu se simte bine, iar tatăl său, la rîndu-i, îi motiva lui Hannibal că fiul său, într-adevăr, are o tulburare sufletească, și nu e de mirare.

Cam pe la apusul soarelui, tînărul Pacuvius s-a luat după tatăl său care ieșise de la ospăț și, după ce au ajuns într-un loc ferit (în spatele acestei locuințe se afla o grădină), i s-a adresat tatălui său cu următoarele cuvinte : „Tată, îți destăinuiesc ție un plan prin care să căpătăm din partea romanilor nu numai iertare pentru că i-am trădat, trecînd de partea lui Hannibal, ci pentru ca noi campanii să dobîndim cu mult mai multă demnitate și trecere decît am avut vreodată“.

Cînd tatăl [rămînînd] uimit și-a întrebat feciorul : „Ei, și care e planul acesta ?“, — flăcăul, aruncîndu-și toga de pe umeri, își dezgolește coapsa încinsă cu sabia : „Prin singele lui Hannibal — spuse el — voi consfinți alianța romană ! Am vrut ca tu să fii cel dintîi care să știi aceasta, dacă cumva dorești să fii de parte în timp ce se săvîrșește fapta !“.

IX Cînd bătrînul a auzit vorbele fiului și a văzut sabia, simțînd că-și pierde mințile de groază, de parcă chiar el însuși ar fi luat parte la cele ce aveau să se facă și pe care le auzea, îi grăi : „Fiule, te rog din suflet și te implor, în numele legăturilor și legilor care unesc pe părinți cu fiii lor, să nu săvîrșești și să nu pătimesti toate grozăviile în fața ochilor tatălui tău. Doar cîteva ceasuri sînt de cînd am jurat pe tot ce aparține zeilor, și vrei tu ca acum, plecînd de la locul întrevederii, să ne înarmăm împotriva lui numai decît mîinile sfințite prin acest legămînt de credință ? Te ridici de la masa oaspeților, la care ai fost primit de către Hannibal ca al treilea campan, pentru ca să mînjești masa însăși prin singele oaspetelui ? Eu am putut împăca pe Hannibal cu fiul meu, și pe fiul meu nu pot să-l împac cu Hannibal ? Dar atunci n-ar mai putea fi nimic sfînt pe lume, nici o teamă de zei, nici o credință, nici un respect față de părinți ! Să se îndrăznească a se săvîrși orice neleguire, numai să nu ni se aducă o dată cu fărădelegea și pieirea noastră !

Și numai tu singur ai de gînd să-l ataci pe Hannibal? La ce mai e atunci atîta gloată de oameni liberi și de sclavi? De ce crezi tu că sînt ochii tuturor așintiți numai asupra lui Hannibal? De ce sînt atîtea mîini drepte? Vor încremeni cu toții în timpul nebuliei tale? Îndrăzni-vei tu oare să-i înfrunți privirea lui Hannibal însuși, pe care [nu-l pot]²¹ înfrunta armate întregi, de care se îngrozește însuși poporul roman? Și presupunînd că lui i-ar lipsi ajutor din partea altora, atunci mă vei înfrunta lovindu-mă pe mine cînd voi pune trupu-mi pavăză în fața trupului lui Hannibal? Atunci va trebui să-l ataci și să-l străpungi prin pieptul meu! Mai degrabă îngrozește-te de faptă aici decît să fii înfrînt acolo! O, de te-ar îndupleca rugămintile mele așa cum l-au înduplecat astăzi pe Hannibal cînd i-am vorbit pentru tine!“

Și văzîndu-și feciorul înlăcrimat, bătrînul mereu îl îmbrățișează și-l sărută și nu-și curmă rugămintile pînă nu-l înduplecă să lase jos sabia și să-i jure că nu va săvîrși o asemenea faptă.

Atunci tînărul îi grăi: „Într-adevăr, dragostea care se cuvine s-o am față de patrie eu voi dovedi-o în fața tatălui meu. Dar mă doare sufletul pentru viața ta care trebuie să suportî povara acestei fărădelegi: trădarea patriei noastre în trei rînduri — o dată atunci cînd din îndemnul tău i-am trădat pe romani, a doua oară, cînd din imboldul tău am făcut pace cu Hannibal și a treia oară, în sfîrșit, astăzi, cînd mi te-ai pus stavilă, întîrziînd revenirea Capuei alături de romani. Tu, patrie, primește această sabie cu care, în numele tău înarmat, am intrat în această cetățuie a vrăjmașilor, fiindcă tatăl meu mi-o smulge din mînă!“

După rostirea acestor cuvinte, tînărul a azvîrlit sabia dincolo de gardul grădinii și, ca să nu se dea nimic de bănuît asupra acestei întîmplări, s-a înapoiat la ospaț²².

X. A doua zi, senatul campan în mare număr l-a primit pe Hannibal. Cele dintii cuvinte rostite de acesta au fost cît se poate de îmbietoare și de binevoitoare, prin care el a adus mulțumiri campanilor pentru că au socotit prietenia cu el mai presus de legăturile de alianță cu romanii. Și între tot felul de făgăduieli, care de care mai mărețe, el le-a promis că în scurtă vreme Capua va ajunge capitala întregii Italii și după aceea campanii, împreună cu celelalte populații ale Italiei, vor ataca poporul roman. „Numai o singură ființă se pune stavilă alianței și prieteniei încheiate între Carthagina și Capua — care nici nu este și despre care nici nu trebuie să se spună că e campan — și acesta este Magius

Decius. De aceea cere ca acesta să-i fie predat, pentru ca în prezența sa să se facă darea de seamă asupra lui Magius și senatul campan să dea o hotărîre asupra sorții lui.“

Întreg senatul campan a încuviințat părerea lui Hannibal, cu toate că unei bune părți din rîndurile lui i se părea că nici Magius nu merită să pătimească o asemenea năpastă, și că și dreptul la libertate capătă de la început o îngrădire nu mică. Hannibal, ieșind din incinta senatului campan, s-a dus la templul²³ magistratilor, unde a poruncit ca Decius Magius să fie înșfăcat și să se dezvinovățească stînd în picioare în fața sa. Deoarece acesta, fără să-și încovoiaie cerbicia, a declarat că, potrivit condițiilor tratatului [încheiat între campani și puni], el nu poate fi silit de nimeni cu nimic, atunci a fost pus în lanțuri, dîndu-se poruncă să fie dus însoțit de un lictor pînă în tabăra lui Hannibal. Cîtă vreme a fost condus avînd capul descoperit, Magius pășea și striga către mulțimea de cetățeni care-l înconjurau din toate părțile, următoarele: „Iată, campani, libertatea după care ați rîvnit atîta! Sînt tîrît prin mijlocul forului, pentru a fi ucis la lumina zilei în văzul vostru, legat și neînsoțit de nici unul dintre campani! Oare ar fi fost mai mari grozăviile dacă Hannibal ar fi cucerit Capua? Ieșiți în întîmpinarea lui Hannibal, împodobiți în cinstea lui orașul și sărbătoriți ziua sosirii sale în Capua, ca să-i vedeți triumful asupra concetățeanului vostru!“.

În timp ce Magius răcnea din răspuțeri spunînd cele de mai sus, deoarece se părea că norodul începe să se miște, i se puse un vâl pe cap, dîndu-se poruncă să fie scos cît mai repede afară pe poarta cetății. În felul acesta Magius este condus pînă în tabăra lui Hannibal. Fără întîrziere e imbarcat într-o corabie și trimis la Carthagina ca să nu se ivească vreo răscoală în Capua din pricina acestei înjositoare întîmplări și pentru ca senatului campan să nu-i pară rău că și-a trădat una din căpeteniile lui, și pentru a evita ca senatul campan să trimită vreo solie pentru a-l cere pe Magius îndărăt, sau pentru ca nu cumva să supere pe noii aliați cînd el va refuza să le facă pe plac, sau, în cazul că li-l va înapoia, să aibă în Magius o căpetenie care să pricinuiască tulburări și să ațîțe răzmerițe împotriva Carthaginei. O furtună însă a împins corabia pînă la Cyrenae²⁴, care pe atunci era stăpînită de regii Egiptului. Deoarece acolo Magius și-a căutat refugiul la statuia lui Ptolemaeus²⁵, fu trimis sub pază în Alexandria la Ptolemaeus. În fața acestuia Magius a arătat că el a fost legat de Hannibal în pofida condițiilor alianței încheiate. Atunci el este

descătușat din lanțuri, dîndu-i-se încuviințarea să se întoarcă fie la Roma, fie la Capua, unde dorește. Magius le-a declarat că viața sa nu e în siguranță nici la Capua, nici la Roma în acea vreme în care e război între romani și campani și că va fi socotit mai degrabă un dezertor decît un oaspete. De aceea „el nu are o altă dorință decît să i se dea voie să trăiască în regatul lui Ptolemaeus, pe care îl socotește răzbunătorul și pavăza libertății sale”²⁵.

XI În timp ce se petreceau aceste întîmplări, împuternicitul roman Q. Fabius Pictor²⁶ se înapoiază de la Delphi²⁷ la Roma, unde a dat citire răspunsului scris [într-un îndrumar]. În el erau pomeniți zeii și zeițele în cinstea cărora aveau să se rînduiască slujbe și rugăciuni, precum și cu ce ritualuri să se săvîrșească : „Romani ! Dacă așa veți face, treburile voastre vor merge mai bine și mai prielnic, și republica voastră propăși-va și bucura-se-va potrivit năzuințelor voastre de o și mai mare fericire, căci a poporului roman va fi biruința în acest război. După ce republica voastră izbuti-va să scape de urgie, trimiteți prinosul vostru lui Apollo Pythius, hărăzind în cinstea lui o parte și din prăzi, și din trofee, și din bani. Feriți-vă a cădea în patimile desfrînării !”

După ce Fabius Pictor a dat citire acestor oracole în stihuri tilcuite din limba greacă, a spus că el, după ce a ieșit din templul de la Delphi, a adus tuturor zeităților numaidecît cuvenitele prinosuri de tămîie și vin și că, primind poruncă de la mai marele preoților templului de acolo ca, purtînd pe cap cununa de lauri cum se dusese el la templu și săvîrșise jertfele, la fel să se înveșmînteze și pe navă și să nu lase cununa de pe cap pînă nu va ajunge la Roma. Dînsul a urmat și îndeplinit aceste îndrumări cu cea mai mare grijă și sfințenie, așa cum le-a primit și a depus cununa pe altarul lui Apollo²⁸ din Roma. În urma acestor fapte, senatul roman a dat o hotărîre prin care a poruncit să se facă cît mai degrabă slujbe și rugăciuni cu grija cuvenită.

În timp ce la Roma și în Italia se petrec acestea, sosise la Carthagina, în chip de crainic al biruinței punice de la Cannae, Mago, fiul lui Hamilcar. Acesta însă nu fusese trimis de fratele său de-a dreptul de la tabără, ci fusese reținut vreme de cîteva zile, ca să ia în primire cetățile din Bruttium [și Lucania²⁹], care începuseră să rupă legăturile cu romanii [trecînd de partea Carthaginei]. După ce Mago a fost primit în senat, el a făcut acolo o dare de seamă asupra izbînzilor dobîndite în Italia de fratele său, spunînd următoarele : „Hannibal s-a bătut cu șase comandanți romani, dintre care patru au fost consuli, unul dictator și altul

comandant al cavaleriei romane, și cu șase armate consulare ; a nimicit peste 100 000 de vrăjmași și a luat peste 50 000 prizonieri. [A cucerit două tabere romane³⁰]. Din cei patru consuli, pe doi i-a răpus pe cîmpurile de luptă, iar ceilalți doi abia au scăpat cu fuga, unul greu rănit, iar celălalt, după ce și-a pierdut toată armata, a reușit să se salveze abia cu 50 de oameni. Comandantul cavaleriei, care are putere de consul, a fost bătut și pus pe fugă ; dictatorul e socotit singurul cap de oștire cu vază al romanilor, deși nu s-a încumetat niciodată să dea piept cu Hannibal. Bruttii³¹ și apulii și o parte din samniți și lucani au rupt legăturile cu romanii [trezindu-se de partea punilor]³². Capua, care e nu numai capitala Campaniei, ci și a Italiei, în urma dezastrului roman de la Cannae s-a predat lui Hannibal. Pentru atîtea biruințe atît de strălucite, se cuvine să se aducă mulțumiri zeilor nemuritori“.

XII Pentru întărirea spuselor sale în legătură cu aceste izbînzii atît de strălucite, Mago dădu poruncă slujitorilor săi să verse în vestibulul senatului grămada de inele de aur, care era atît de mare, încît unii analiști³³ au scris că s-au umplut cu ele, atunci cînd s-au măsurat, mai mult de trei banițe³⁴, însă în lume s-au răspîndit zvonuri că n-a fost mai mult de o baniță de inele, ceea ce e mai aproape de adevăr. Mago, pentru a dovedi cît de însemnată a fost înfrîngerea dușmanilor lor, a adăugat prin cuvinte că la romani asemenea însemne poartă numai cavalerii³⁵, și dintre aceștia mai ales căpeteniile lor. Îndeobște Mago a accentuat, la sfîrșitul cuvîntării sale, asupra acestei situații : „Cu cît e mai mare nădejdea de a se încheia acest război, cu atît mai mult Hannibal trebuie ajutat cu toate mijloacele. Căci trebuie să se țină seama că războiul se desfășoară departe de vatră, în mijlocul ținutului vrăjmașilor, că se consumă mari cantități de provizii și se cheltuiesc mulți bani și că oștirile vrăjmașilor deși au fost distruse în nenumărate bătălii, totuși într-o oarecare măsură s-a micșorat și numărul trupelor învingătoare. Ca urmare, trebuie să i se trimită lui Hannibal trupe de înlocuire a pierderilor și, în același timp, să se trimită și banii pentru solde, precum și proviziile trebuincioase acestor ostași care și-au făcut cu prisosință datoria, meritînd numele de carthaginezi“.

După ce Mago a rostit aceste cuvinte în toiul bucuriei obștești, Himilco, care făcea parte din facțiunea³⁰ barcinilor, încredințat că s-a ivit prilejul de a-i aduce muștrări lui Hanno, îi spune : „Ce,

Hanno ? Şi acum îţi pare rău că am pornit războiul împotriva romanilor ? Mai cere şi acum să fie predat Romei Hannibal şi opreşte-ne să aducem mulţumiri zeilor nemuritori pentru aceste izbînzi atît de strălucite, şi în schimb să dăm ascultare senatului roman vorbind în senatul cartaginezilor !“

Atunci Hanno a grăit următoarele : „Senatori ! ³⁷ Eu aş fi tăcut azi în toiul bucuriei obşteşti [pentru a nu fi nevoit să vă] spun nişte lucruri care nu v-ar merge la inimă ! Acum însă, dacă se trece sub tăcere răspunsul datorat acestui senator, care mă întrebă dacă regret că s-a pornit acest război împotriva romanilor, aş părea oricui ori trufaş ori un om de nimic, ceea ce în cel dintîi caz ar însemna că eu nu ţin seama de libertatea unei fiinţe ome-neşti, iar în cel de-al doilea caz, de propria mea libertate. Lui Himilco îi dau acest răspuns : n-am încetat să regret acest război şi nu voi înceta de a-l învinui pe nebiruitul vostru comandant înainte de a vedea acest război sfîrşit în condiţii demne de suportat. Şi nici nu-mi voi curma părerea de rău după vechea pace înainte de a vedea instaurată alta nouă. Prin urmare, n-au decît să-l bucure şi pe acesta şi pe ceilalţi partizani ai lui Hannibal isprăvile cu care se fălea mai adineauri Mago. În schimb, pe mine mă pot bucura izbînzile obţinute în război numai în măsura în care ne vor da putinţa dobîndirii şi a unei păci mai drepte, dacă vrem să ne folosim de acest noroc. Dar dacă lăsăm să ne scape acest prilej, datorită căruia, de bunăseamă, putem părea că impunem noi Romei condiţiile noastre de pace, în loc să le primim din partea ei, tare mă tem să nu întrecem măsura şi să nu ni se spulbere această bucurie a noastră. [Se pune acum întrebarea în chip firesc] : care sînt şi cum sună veştile acestea ? «Am nimicit armatele duşmanilor ; trimiteţi-mi ostaşi !».

— «Dacă ai fi fost învins, ce altceva ai fi cerut ?»

— «Am cucerit două tabere vrăjmaşe, şi acestea, negreşit, încărcate de prăzi şi de provizii», ca apoi să spui : — «Daţi-mi provizii şi bani !»

— «Dar dacă duşmanul ar pune mîna pe toate bunurile tale şi ţi-ai fi pierdut şi tabăra, atunci ce altceva ai cere ?»

Şi pentru a nu mă minuna eu singur în faţa acestei situaţii (cîtă vreme şi eu am acelaşi legitim drept de a pune întrebări, şi fiindcă i-am dat răspunsul lui Himilco), aş vrea să-mi răspundă la următoarele fie Himilco, fie Mago : dacă cu prilejul bătăliei de la Cannae s-a izbutit să se nimicească de tot puterea romană, şi dacă se ştie cu siguranţă că întreaga Italie s-a răsculat împotriva

Romei, mai întâi, ce populație cu nume latin a trecut de partea noastră? Apoi, din cele 35 triburi romane, ce cetățean roman a fugit, trecînd de partea lui Hannibal?“. Deoarece Mago a răspuns la amîndouă întrebările: „nici o populație și nici un cetățean“, atunci Hanno a replicat: „Prin urmare, pînă în clipa de față au mai rămas în viață încă destul de mulți vrăjmași! Însă aș mai dori să știu: de ce simțăminte și nădejdi e însuflețită această mulțime [a poporului roman]?“

XIII Deoarece Mago îi spuse că „acestea nu le știe“, Hanno îi replică: „Și totuși, nimic nu e mai lesne de aflat: pe cine au trimis romanii la Hannibal ca soli de pace? În sfîrșit, aveți oare cunoștință dacă la Roma s-a pomenit ceva despre pace?“. Cum Mago a tăgăduit și de astă dată, atunci Hanno i-a spus: „Prin urmare, războiul nostru e la fel ca la început, întocmai ca în ziua în care Hannibal a trecut în Italia. Aceia care am izbutit să supraviețuim, cei mai mulți ne aducem aminte cît de schimbătoare a fost izbînda în cel dintîi război punic! Niciodată n-au părut mai strălucite biruințele noastre și pe mare și pe uscat ca acelea dinainte de consulatul lui C. Lutatius și A. Postumius; și cu toate acestea, tocmai pe vremea consulilor Lutatius și Postumius am fost noi bătuți la Insulele Aegates. Și dacă cumva norocul iar se schimbă — ferească-ne zeii de o asemenea prevestire! — mai nădăjduiți voi în pace atunci cînd vom fi înfrînți, cîtă vreme acum cînd sîntem biruitori nimeni nu ne-o cere? Iată care e părerea mea, în cazul că cineva îmi cere sfatul în privința păcii: sau noi trebuie s-o oferim romanilor, sau s-o primim, dacă ei ne-o cer! Însă dacă voi luați în dezbateră cererile lui Mago, socot că n-are nici un rost să-i mai trimitem vreun ajutor lui Hannibal, dacă punii sînt biruitori; dar dacă Hannibal ne amăgește cu nădejdi deșarte, și fără nici o fărîmă de adevăr în cele anunțate, apoi cu atît mai vîrtos sînt de părere să nu i se trimită nimic“.

Cuvîntarea lui Hanno nu i-a mișcat pe mulți senatori, deoarece, pe de o parte, conflictele dintre el și familia Barcas făceau să i se dea prea puțin crezămînt, iar pe de altă parte, toată lumea era prea copleșită de veselia obștească a clipei de față ca să mai dea ascultare unor vorbe care le-ar fi spulberat această bucurie și, de aceea, toți erau încredințați că dacă vor voi să se străduiască a mai face numai puține eforturi, războiul se va sfîrși în curînd. De aceea, cu o uriașă unanimitate, se votează un decret senatorial prin care se hotărăște trimiterea, pentru completarea

efectivelor, a 4 [mii]³⁸ de numizi, 40 de elefanți și [o mie] cinci sute³⁹ de talanți de argint⁴⁰. Împreună cu Mago, fu trimis înainte în Hispania Carthalo, ca să înroleze sub arme 20 000 pedestrași și 4 000 călăreți, cu care trupe să întregească armata carthagineză care lupta în Hispania, precum și pe cea din Italia.

XIV De altfel, așa cum se obișnuiește în toiul izbînzilor, acum la puni toate se întocmeau alene și cu nepăsare⁴¹. În schimb, romanilor, în afară de zelul sădit în firea lor inimoasă, însăși urșita nu le da pas să mai zăbovească. Pe de o parte, consulul roman era la datorie, îndeplinind tot ce trebuia făcut prin el, iar pe de altă parte, și dictatorul M. Iunius, după săvîrșirea convenitelor slujbe și jertfe, a propus în adunarea poporului, potrivit datinii, legea prin care „i se încuviința să încalece pe cal“; în afară de cele două legiuni urbane înrolate de consuli la începutul anului, în afară de înrolarea sclavilor, precum și de unele cohorte recrutate în ținuturile Picenum și Gallia, s-a recurs la cel din urmă mijloc atunci cînd situația republicii era aproape desperată și cînd nevoia te împinge la căi neîngăduite de onoare⁴² [ca să ieși cu bine din impas], anume la un edict dat de dictator prin care se prevedeau următoarele: „Cei osîndiți pentru neplata datoriilor, întemnițați și ținuți în lanțuri, dacă vor să se înroleze sub drapel, el, dictatorul, va da poruncă să fie iertați de orice vină și scutiți de plata datoriilor“. Pe cei 6 000 de ostași strînși în felul acesta, dictatorul i-a înzestrat cu armamentul luat ca trofeu de la gali și care fusese adus la Roma cu prilejul triumfului lui C. Flaminius⁴³. În felul acesta, dictatorul M. Iunius porni din Roma în fruntea a 25 000 de ostași.

Hannibal, după ce a pus stăpînire pe Capua, după zadarnice încercări din nou făcute de a atrage de partea sa și pe neapolitani, fie prin făgăduințe, fie prin amenințări, a trecut cu oastea în ținutul Nolei⁴⁴, însă la început nu cu gînd de vrăjmășie, deoarece nădăjduia că nolanii i se vor supune lui de bună-voie, dar dacă totuși această nădejde i se va spulbera, atunci era hotărît să nu dea înapoi de la nici un mijloc, fie pedepsindu-i, fie vîrînd groaza în ei.

Senatul din Nola, și mai cu seamă fruntașii lui, rămăseseră neclintii în credința față de alianța cu Roma, în schimb plebea, ca de obicei dornică mereu de schimbarea situației, era în întregime de partea lui Hannibal, deoarece se temea de pustiirea holdelor ei, gîndindu-se că va avea de pătimit necazuri cu mult mai cumplite în urma împresurării cetății lor⁴⁵.

În vremea asta la Nola nu lipseau nici ațîțătorii la ruperea de Roma și trecerea de partea lui Hannibal. De aceea, deoarece senatorii au început să fie stăpîniți de teamă că dacă se vor împotrivi fățiș lui Hannibal nu vor fi în stare să reziste norodului învrăjbit, găsesc un mijloc pentru întîrzierea răului, prefăcîndu-se că se bucură de sosirea lui Hannibal; ei simulează că încuviințează trecerea lor de partea lui Hannibal, în schimb nu se învoiesc asupra condițiilor trecerii de partea lui Hannibal: încheierea unei alianțe și unei prietenii cu punii. În felul acesta nolanii izbutesc să cîștige un răgaz, în care trimit în grabă delegați la praetorul roman⁴⁶ Marcellus Claudius, care se afla cu oastea sa la Casilinum; acolo îi aduc la cunoștință în ce situație grea se află cetatea Nola; îi spun că „satele și ogoarele sînt în mîinile lui Hannibal și ale cartaginezilor și că orașul va cădea în stăpînirea lor dacă romanii nu le vor veni numaidecît în ajutor. Senatul nolan a făgăduit plebeilor că el va trece de partea lui Hannibal atunci cînd ei vor hotărî, dar i-a convins să nu se pripească cu trădarea și ruperea legăturilor cu romanii“.

Marcellus, după ce le aduse nolaniilor laude, le dădu poruncă să tărăgănească situația, folosind aceeași prefăcătorie pînă la sosirea sa la fața locului. În vremea aceasta însă le cere să tănuiască toate cele puse la cale împreună cu el, precum și orice nădejde în primirea vreunui sprijin din partea romanilor. El însuși, plecînd din Casilinum, purcede către Calatia, iar după trecerea râului Volturnus, străbătînd ținuturile Saticulan și Trebian⁴⁷, ajunge la Nola, trecînd peste munții de lîngă Suessula.

XV Cam aproape către sosirea praetorului roman la Nola, Hannibal a ieșit din ținutul nolaniilor și, coborînd către mare, se apropie de Neapolis dornic să pună mîna pe un oraș maritim, pentru a asigura navigația vaselor sale din Africa. Însă, după ce a aflat că cetatea Neapolis este în stăpînirea unui comandant roman (acesta era M. Iunius Silanus, pe care înșiși neapolitanii îl chemaseră în ajutorul lor), Hannibal lăsă acum deoparte și Neapolis ca și Nola și se îndreptă către Nuceria⁴⁸. După ce împresură cîtăva vreme această cetate, încercînd zadarnic să atragă de partea lui cînd pe plebei, cînd pe fruntașii cetății, de multe ori prin făgăduieli, alteori prin amenințări, în cele din urmă, constrînși de foamete, locuitorii Nuceriei s-au supus lui Hannibal, acesta încuviințîndu-le să plece fără arme și numai cu un rînd de veșminte asupra lor. Apoi, însă, ca unul care voia să apară în fața tuturor

populațiilor italice — în afară de romani — ca un om blind, le oferi recompense și demnități celor care vor să rămână în cetate și să oștească sub steagurile sale. Cu toate acestea, Hannibal nici cu asemenea nădejdi n-a izbutit să momească pe nimeni : toți nucerrinii s-au împrăștiat prin toate orașele Campaniei și mai ales către Nola și Neapolis, pe unde fiecare avusese legături de ospetie sau unde îl mîna la voia întîmplării imboldul inimii. Vreo 30 de senatori din Nuceria, și din întîmplare tocmai cei mai de frunte, care își căutaseră refugiul la Capua, deoarece au fost izgoniți de acolo, sub pretext că închiseseră porțile cetății în calea lui Hannibal, și-au găsit adăpost la Cumae. Prăzile capturate la Nuceria au fost lăsate pe seama soldaților puni, iar orașului, după ce l-au jefuit, punii i-au dat foc.

Marcellus izbutise să aibă credincioasă cetatea Nola nu mai puțin datorită garnizoanei romane de acolo cît vrierii fruntașilor acestui oraș. Plebea, și mai mult ca oricare L. Bantius, îi insufla teamă lui Marcellus, mai ales că Bantius se știa vinovat că încercase să-i trădeze pe romani ; apoi teama lui de praetorul roman îl împingea fie să ducă pînă la capăt această trădare, fie să fugă de acolo, în caz că încercarea sa nu-i va izbuti. Bantius era un tînăr aprig, fiind aproape cel mai vestit cavaler al aliaților. La Cannae, Hannibal dăduse peste el aproape fără viață, într-un morman de leșuri, și după ce-i purtă cu mărînimie de grijă, îl lăsă să plece slobod la vatră, copleșindu-l și cu daruri. Pentru această purtare, Bantius voise să-și arate recunoștința față de Hannibal, căutînd să predea cetatea Nola carthaginezilor, intrînd astfel sub legile și stăpînirea lor. De aceea, praetorul roman îl vedea pe acest tînăr neliniștit și frămîntat de gîndurile schimbării situației politice. În cele din urmă, încredințat că trebuie sau să-l constrîngă printr-o pedeapsă sau să și-l atragă de partea sa printr-o binefacere, Marcellus a preferat să și-l cîștige aliat vrednic și de ispravă și nu să și-l facă dușman. De aceea, chemîndu-l la sine, îi grăiește cu toată bunăvoința, spunîndu-i : „Pe Bantius, mulți concetățeni de-ai lui îl pizmuesc. Aceasta s-a putut vedea ușor, deoarece nici un cetățean din Nola nu i-a adus la cunoștință cît de multe fapte de arme a săvîrșit Bantius pe cîmpul de luptă. Însă, aceia din rîndurile armatei romane care au luptat alături de el nu pot trece cu vederea vitejia lui. Mulți tovarăși de arme de-ai lui i-au istorisit ce fel de om e Bantius, cîte primejdii și de cîte ori le-a înfruntat pentru salvarea și demnitatea poporului roman și cum în bătălia de la Cannae n-a încetat de a lupta pînă a rămas aproape fără

viață între mormanele de ostași care au căzut peste dînsul, înăbușit sub grămezile de cai și de arme.

«De aceea — îi spuse praetorul mai departe — fii mereu plin de bărbăție! Întotdeauna te vei bucura din parte-mi de toată cinstea și vaza și cu cît vei sta mai mult în preajma mea, cu atît vei simți prețuire din parte-mi, căci te voi cinsti pentru marile tale însușiri prin orice onoruri și orice răsplată». Marcellus îi dădu în dar lui Bantius un cal de toată frumusețea. Marcellus îi porunci quaestorului ⁴⁹ să-i înmîneze 500 de bigați lui Bantius care era încîntat de aceste făgăduieli, precum și lictorilor săi să-i îngăduie să vină la el, ori de cîte ori va voi.

XVI Ciștigat de această purtare atît de prietenoasă a lui Marcellus, firea mîndră a tînărului Bantius a fost într-atît de impresionată, încît nici unul dintre aliați n-a sprijinit republica romană cu mai multă bărbăție și mai neclintită credință ca Bantius. Pe cînd Hannibal se afla în fața porților cetății, căci el se îndreptase din nou de la Nuceria către Nola, și în vreme ce plebea nolană era în întregime înclinată să-i trădeze pe romani, aproape de sosirea dușmanilor, Marcellus s-a retras la adăpostul zidurilor cetății, nu fiindcă s-ar fi temut ca Hannibal [să nu-i atace] castrul său, ci ca să evite cu orice preț prilejul de a-i trăda nolani pe romani, devreme ce atît de mulți plebei din Nola nutreau acest gînd. Apoi, amîndouă taberele potrivnice au început să-și orînduiască oștile în linie de bătaie, ale romanilor fiind așezate în fața zidurilor Nolei, ale punilor în fața taberei lor. Au avut loc între ei cîteva ciocniri neînsemnate, între oraș și castru, dar toate erau cu sorți schimbători de izbîndă, deoarece capii celor două oștiri nu voiau nici să întrerupă atacurile date cu pîlcuri mici la voia întîmplării, dar nici să dea semnalul pentru dezlănțuirea bătăliei pe întregul front. În vreme ce cele două oștiri stau zilnic față în față, fruntașii nolanilor dau de veste lui Marcellus că au mereu loc întîlniri în timpul nopții între puni și plebei și că aceștia au hotărît ca, după ce armata romană rînduită pentru luptă va ieși pe porțile taberei, să le atace și să le prade carele cu poveri și bagaje ⁵⁰, să le închidă apoi porțile și să ocupe zidurile Nolei, pentru ca, ajungînd stăpîni pe soarta orașului lor, să-i primească pe puni în locul romanilor. După ce i s-au adus la cunoștință lui Marcellus toate aceste urzeli, el le-a adus laude senatorilor nolani, hotărînd să-și încerce norocul în luptă, înainte de a se ivi vreo tulburare în oraș.

Marcellus și-a împărțit trupele în trei corpuri, așezându-le cu fața către dușmani, înspre cele trei porți ale cetății; a dat apoi ordin carelor cu poveri să-l urmeze de aproape, iar slujitorii, ordonanțele⁵¹ și ostașii invalizi să ia pe umeri gardurile parapetelor. La poarta din mijloc a rînduit floarea legiunilor împreună cu cavaleria romană, iar la celelalte două porți, trupele de recruți, pedestrima ușoară și cavaleria aliată. Locuitorii din Nola fură împiedicați să se mai apropie de ziduri și de porți, iar poverile au fost puse sub paza unităților din rezervă, pentru ca dușmanul să nu le atace cînd legiunile romane vor fi înclăștate în luptă. În felul acesta rînduiți, ostașii romani așteptau înlăuntru, înapoia porților cetății.

La început, Hannibal, care stătuse aproape de steaguri vreme de cîteva zile și așteptase în formație de luptă o bună parte din zi, se minuna pentru ce armata romană nu mai iese pe porțile cetății și de ce pe ziduri nu se mai află nici un luptător înarmat. Încredințat atunci că i-au fost dezvăluite întrevederile [și planurile sale] și că romanii au rămas pe loc de teamă, și-a trimis în tabără o parte din trupe, poruncindu-le să aducă degrabă în linia întii tot ceea ce se pregătise în vederea împresurării cetății, fiind îndeajuns de convins că dacă îi presează pe cei ce șovăiesc, plebea din oraș se va deda la tulburări.

În vreme ce fiecare soldat pun pornește în goană să-și îndeplinească însărcinările, iar armata punică se apropie de oraș către cele dintii steaguri romane și către zidurile cetății, deodată Marcellus dă ordin să sune trîmbițele de atac, să se scoată strigăte și, pe poarta larg deschisă, întii pedestrima și apoi cavaleria să pornească într-un iureș cît mai năprasnic asupra dușmanului. Romanii stîmiseră destulă spaimă și învălmășeală în centrul liniei de bătaie a vrăjmașilor, cînd legații⁵² P. Valerius Flaccus și C. Aurelius au dezlănțuit la rîndu-le în jurul celor două porți ale cetății atacul asupra aripilor carthagineze. Slujitorii, ordonanțele și pîlcurile de ostași însărcinați cu paza carelor cu poveri și a bagajelor adăugară și ei strigătele lor, astfel încît carthaginezii, care la început îi priviseră cu dispreț pe romani, mai ales din pricina numărului lor mic, acum crezură, dimpotrivă, că au de-a face cū o uriașă armată romană. Cu toate acestea, eu n-aș îndrăzni să susțin, cum fac unii autori⁵³, că din rîndurile punilor au fost răpuși două [mii]⁵⁴ opt sute de oameni și dintr-ale romanilor nu mai mult de 500 de ostași; însă fie că biruința romanilor a fost atît de mare, fie mai mică, totuși, în cursul acestei zile, romanii au dobîndit o

strălucită izbîndă, nu ştiu dacă nu cea mai mare din cursul războiului de pînă acum : de bună seamă, a fost mai greu a nu mai fi învins atunci de Hannibal, decît a-l bate mai pe urmă.

XVII Hannibal, pierzînd nădejdea de a pune stăpînire pe Nola, s-a retras la Acerrae⁵⁵. Marcellus, după ce a închis numaidecît porţile cetăţii şi a rînduit străji ca să nu iasă nici un locuitor din oraş, le-a făcut în forum proces celor care avuseseră legături tainice cu vrăjmaşul. Unui număr de peste 70 de vinovaţi, osîndiţi la moarte pentru trădare, le-a tăiat capul cu securea, poruncind ca averile lor să fie confiscate în folosul statului roman. După ce a încredinţat în mîinile senatului conducerea trebilor cetăţii Nola, a plecat cu toată armata de acolo şi şi-a instalat castrul [pe un podiş] mai sus de Suessula.

Hannibal a încercat mai întîi să atragă cetatea Acerrae la predare de bunăvoie ; cînd însă a băgat de seamă că această cetate stăruie în credinţă faţă de romani, se pregăteşte s-o împresoare şi s-o asalteze. Numai că acerranii aveau mai mult curaj decît forţe ; de aceea pierzînd nădejdea că vor putea apăra oraşul, cînd au văzut că duşmanul înconjoară cu lucrări de asediu zidurile cetăţii, înainte de a se încheia aceste lucrări, au izbutit să se strecoare prin golurile dintre ele şi, datorită delăsării străjilor duşmane, au pornit în tăcerea nopţii pe drumuri şi locuri neumblate, pe unde l-a mînat pe fiecare mintea sau rătăcirea. Astfel acerranii şi-au găsit scăparea în acele oraşe ale Campaniei despre care ştiau cu destulă siguranţă că nu şi-au schimbat credinţa faţă de romani.

După ce cetatea Acerrae a fost jefuită şi arsă, fiindcă lui Hannibal iuţile ştafete numide i-au adus la cunoştinţă că din Casinum [vin]⁵⁶ dictatorul roman şi legiunile sale, el şi-a condus armata către Casilinum, pentru ca nu cumva să se stîrnească panică şi la Capua, din pricină că tabăra romanilor era atît de aproape. În vremea aceasta apăra cetatea Casilinum o cohortă de 500 de ostaşi praenestini împreună cu un pumn de romani şi de ostaşi cu nume latin, care se duseseră acolo cînd au aflat de înfrîngerea romanilor la Cannae. Aceşti praenestini pornind prea tîrziu de la vetrele lor, deoarece la Praeneste recrutarea nu se încheiase în ziua hotărîtă, se alăturaseră romanilor şi altor aliaţi ; plecînd din Casilinum, în vreme ce măşăluiau într-o coloană destul de mare, ştafeta cu vestea bătăliei de la Cannae i-a făcut pe toţi să se înapoieze la Casilinum. Acolo, vreme de cîteva zile, campanii îi priviseră bănuitori, deoarece se temeau ca această cohortă să nu le întindă la

rîndu-i curse. După ce praenestinii au aflat cu destulă siguranță de trădarea romanilor de către Capua și de faptul că Hannibal e primit acolo, au omorît în timpul nopții pe locuitorii din Casilinum și au pus stăpînire pe acea parte a orașului care e dincoace de rîul Volturnus (căci acest rîu desparte în două orașul).

Cu această garnizoană apărau romanii Casilinum. La acești apărători s-a mai adăugat și o cohortă din Perugia⁵⁷, alcătuită din 460 de oameni mînați spre Casilinum de aceeași știre care îi adusesse pe praenestini acolo cu cîteva zile mai înainte. Într-adevăr, aceste trupe erau aproape îndeajuns pentru asigurarea apărării unor ziduri atît de neînsemnate, mai ales că erau protegute de cealaltă parte și de rîu; însă lipsa de provizii făcea să se creadă că acolo nu se află mai mulți oameni.

XVIII Deoarece Hannibal nu se găsea departe de acolo, trimise pe un oarecare cu numele de Isalca, în fruntea unui pîlc de gaetuli⁵⁸, și-i porunci că, dacă are putința, să stea mai întîi de vorbă cu locuitorii orașului Casilinum, să-i atragă cu vorbe îmbietoare, convingîndu-i să deschidă porțile și să primească o garnizoană cartagineză; dar dacă stăruie în încăpăținarea lor, să facă uz de forță și să încerce, dacă e cu putință, să năvălească în oraș prin orice parte a lui. Cînd Isalca cu gaetuli lui s-au apropiat de ziduri, li s-a părut totul pustiu, fiindcă n-au auzit nici un zgomot. Barbarii, încredințați că locuitorii de spaimă au fugit care încotro, fac pregătiri să sfărîme porțile și să distrugă drumii și zăvoarele, cînd deodată, deschizîndu-se porțile, cu o zarvă de nedescris pornesc asupra lor două cohorte rînduite înlăuntru în acest scop și fac prăpăd în rîndurile dușmanilor. După ce cele dintîi șiruri ale lor fură date peste cap, fu trimis atunci Maharbal cu trupe mai puternice alcătuite din ostași aleși unul și unul, însă nici el nu fu în stare să se împotrivescă atacului celor două cohorte. În cele din urmă Hannibal, după ce și-a întocmit tabăra chiar în fața zidurilor fortăreței, se pregătește să atace cu cea mai mare strășnicie și cu toate trupele sale micul oraș apărat de mica garnizoană romană. Și în vreme ce-i amenință și-i hărțuie, cu prilejul încercuirii și efectuării lucrărilor în jurul zidurilor fortăreței, Hannibal și-a pierdut o sumă de ostași, ba încă pe cei mai îndrăzneți dintre puni, care fuseseră loviți de pe ziduri și de pe turnuri. Pe de altă parte însă, cu un alt prilej, apărătorii fortăreței, străpungînd încercuirea, erau cît pe-acî să fie de tot încercuiți de puni cu ajutorul turmei de elefanți, trimiși înapoate lor; totuși au izbutit să

se retragă în neorînduială în orășel, după ce căzuseră din rîndurile lor destul de mulți, dacă se ține seama cît erau de puțini la număr : de bună seamă, ar fi pierit și mai mulți apărători dacă lăsarea amurgului n-ar fi pus capăt luptei.

A doua zi toți punii se înflăcărează și mai tare, pornind cu un avînt și mai nestăvilit la asaltul fortăreței, mai ales după ce însuși comandantul lor le-a făgăduit decorarea lor cu coroana murală ⁵⁰ de aur și a adus și muștrări ostașilor săi care împresuraseră Saguntum, pentru lîncezeala asediului unei redute așezate în cîmp deschis, amintind tuturor și fiecărui ostaș în parte de bătăliile de la Cannae, Trasimenus și Trebia. Apoi au început să fie împinse și vineie, și să fie săpate și galerii ⁶⁰. În fața tuturor acestor încercări ale punilor, nici acești aliați ai romanilor nu ședeau cu brațele încrucișate fără să întreprindă nimic, ci în calea vineiilor ridicau și ei abatize ; apoi, săpau alte galerii de-a curmezișul, surpîndu-le pe cele ale dușmanilor : în felul acesta ei zădărnicea orice încercare a potrivnicului de a pătrunde în fortăreață fie fățiș, fie într-ascuns. În cele din urmă, de rușine, chiar Hannibal s-a lăsat păgubaș, renunțînd la această acțiune începută. După ce și-a întărit tabăra și a lăsat cu paza ei o mică garnizoană, ca să nu pară că și-a strămutat planul continuării asediului, s-a dus cu armata să ierneze la Capua.

Cea mai mare parte a iernii ⁶¹ Hannibal și-a adăpostit în casele locuitorilor din Capua ostașii săi, care înduraseră în repetate rînduri și vreme îndelungată toate vitregiile și neajunsurile omenești, ei nefiind deprinși cu traiul bun și tihnit. De aceea, acești carthaginezi pe care nu-i înfrînsese înainte nici o putere a răului, covârșiți acum de dulceața traiului bun și a plăcerilor fără frîu, se pierdură cu atît mai mult cu cît, nefiind deprinși cu ele, din pricina prea marii lăcomii, se înnămoliseră în dezmăț. Într-adevăr și excesul de somn, și băutura, și ospetele, [și femeile ușoare,] ⁶² și îmbăierile, și tihna cu care se dedulcesc tot mai mult unii oameni, obișnuindu-se cu ea, moleșiseră atît de mult trupurile și, în aceeași măsură, și sufletele ⁶³, încît, în cele din urmă, pe carthaginezi i-au susținut mai degrabă trecutele lor biruințe, decît forțele lor de acum. Această greșeală a unui comandant ca Hannibal este socotită de către cunoscătorii în meșteșugul armelor mai mare decît aceea că, după bătălia de la Cannae, Hannibal nu și-a pornit numaidecît armata asupra cetății romane. Într-adevăr, acea întîrziere a putut, în mod evident, amîna izbîndirea, pe cînd această greșeală a măcinat puterile armatei punice, nemaifiind în stare să

biruie. De aceea, nu e de mirare că din străvechea disciplină militară carthagineză nu mai rămăsese nici urmă, într-o asemenea măsură de parcă Hannibal ar fi ieșit din Capua în fruntea unei alte armate. [Apoi, cei mai mulți ostași de ai lui se încurcaseră cu tot felul de femei pierdute]. Când au început să-și ducă din nou viața în corturi, marșurile și orice alte eforturi ostășești îi istoveau [într-un hal fără de hal] și trupește și sufletește, de parcă erau niște recruți ; apoi, în tot timpul verii o mare parte din rîndurile acestor ostași, fără să primească învoiri, plecau pe furiș de la unități, găsindu-și refugiul lor la Capua, care ajunsese ascunzătoarea [și cuibul] tuturor dezertorilor din oastea pună.

XIX Însă, fiindcă iarna începuse să fie mai blîndă, Hannibal, după ce și-a scos trupele din iernat, porni cu ele înapoi spre Casilinum⁶⁴, unde, deși punii încetaseră operațiile împresurării, totuși eforturile neîntrerupte îi secătuiseră de tot pe locuitorii și garnizoana fortăreței, aducîndu-i la capătul răbdărilor.

Tiberius Sempronius Gracchus comanda castrul roman, în vreme ce dictatorul se dusesse la Roma, pentru a lua din nou auspiciile. Pe Marcellus, cu toate că și el însuși era dornic să le vină în ajutor celor împresurați, îl împiedica să facă aceasta și riul Volturnus, ale cărui ape se umflaseră din cale afară, dar și rugămintele nolanilor și acerranilor de a nu-i părăsi, fiindcă se temeau de campani dacă se vor îndepărta trupele romane din garnizoană. În vremea asta Gracchus ședea numai la Casilinum, fiindcă primise dinainte poruncă din partea dictatorului să nu facă nici o mișcare în lipsa lui, cu toate că știrile venite de la Casilinum îi aduceau la cunoștință lucruri care lesne ar fi trecut marginile oricărei răbdări ; într-adevăr, s-a aflat că unii din asediați, nemaiputînd îndura foamea, s-au aruncat de pe ziduri și că alții își ofereau trupurile dezbrăcate loviturilor sulitelor și săgeților dușmane.

Gracchus suporta greu această stare de lucruri, deoarece nu cuteza nici să lupte fără ordinul dictatorului (totuși, el își dădea seama că trebuie să întreprindă ceva, dacă voia să introducă fâțiș cantități de cereale în fortăreață), și pentru că nici nu era vreo nădejde să le transporte măcar într-ascuns ; după ce a strîns cerealele din holdele de pretutindeni din împrejurimi, și a umplut cu ele mai multe butoaie, a trimis o ștafetă la căpetenia fortăreței Casilinum, ca să-i spună „să prindă butoaiele pe care le împinge curentul apei la vale“. În cursul nopții următoare, toți asediații așteptau cu încordare, ațintiți cu ochii la rîu, să le sosească butoaiele,

aşa cum le dăduse nădejde ştafeta romanilor. Şi într-adevăr, butoaie cu cereale au sosit plutind în jos pe albia râului. Grânele se împărţiră deopotrivă la toată lumea. Aceasta s-a mai petrecut şi a doua oară şi a treia oară. În aceeaşi noapte butoaiele cu hrană erau şi trimise, ajungeau şi la destinaţie ; datorită acestui fapt înşelată mai multe zile atenţia străjilor duşmane. În urmă însă, din pricina ploilor neîntrerupte, cursul râului s-a iuţit mai mult ca de obicei, astfel încît vârtejul a împins butoaiele tocmai spre malul pe care-l păzeau vrăjmaşii. Acolo au fost observate cînd s-au împotmolit de nişte răgălii de răchită crescută pe mal, şi atunci s-a adus la cunoştinţa lui Hannibal. De atunci străjile lui şi-au mărit şi mai mult atenţia, avîndu-se grijă să nu se mai strecoare pe râul Volturnus în jos nimic din hrana trimisă de romani împresuraţilor. Cu toate acestea, din castrul roman se aruncau pe apă nuci, care venind la vale pe albia râului pînă la Casilinum, erau prinse cu mrejele. În cele din urmă, lipsurile au ajuns pînă acolo încît împresuraţii încercau să se hrănească cu pieile şi curelele scoase de pe scuturi, după ce le înmuiau în apă fiartă. Nu cruţau nici şoarecii şi nici un fel de jivină şi smulgeau tot felul de rădăcini şi ierburi care creşteau la poalele întăriturilor fortăreţei. Însă cum punii au arat tot pămîntul din jurul zidurilor care putea fi acoperit cu ierburi, împresuraţii au aruncat atunci în pămînt săminţă de napi, ceea ce l-a făcut pe Hannibal să rostască aceste cuvinte : „Nu cumva voi fi nevoit să stau la Casilinum pînă vor încolţi şi napii ?“ Şi deşi nu îngăduise să se vorbească mai înainte despre vreo înţelegere cu împresuraţii, atunci, în cele din urmă a încuviinţat să se discute cu dinsul în privinţa răscumpărării bărbaţilor liberi. Astfel au convenit la preţul de 7 uncii de aur pentru fiecare om. Învoindu-se cu această condiţie, împresuraţii s-au predat lui Hannibal. Însă pînă la achitarea în întregime a acestui aur, fură ţinuţi în lanţuri. Totuşi, pînă la urmă li se dădu drumul, respectîndu-se învoiala cu cea mai desăvîrşită bună-credinţă. Această relatare este mai vrednică de crezămînt decît aceea că asediaţii au fost ucişi de cavaleria vrăjmaşă năpustită asupra lor la plecare ⁶⁵.

Cea mai mare parte din rîndurile apărătorilor fortăreţei Casilinum erau praenestini. Din 570 de ostaşi care fuseseră în garnizoana de acolo, mai puţin de jumătate fuseseră răpuşi în lupte şi de foamete. Ceilalţi s-au întors teferi şi nevătămaţi la Praeneste, împreună cu praetorul lor M. Anicius (acesta fusese scrib ⁶⁶ mai înainte). Dovadă e statuia lui ridicată în forul din Praeneste, unde Anicius este înfăţişat cu platoşă, înveşmîntat cu togă şi cu capul

acoperit ; pe soclul ei, pe o placă de bronz stă scris : „M. Anicius a împlinit cele făgăduite, salvîndu-și ostașii care au făcut parte din garnizoana din Casilinum“. Aceeași inscripție a fost săpată și pe alte trei statui care au fost așezate în templul Fortunei.

XX Fortăreața Casilinum a fost înapoiată Capuei, după ce a fost asigurată paza ei printr-o garnizoană alcătuită din 700 de ostași din rîndurile armatei lui Hannibal, în scopul de a se împotrivi romanilor în cazul că va fi atacată după plecarea Punului de acolo.

Senatul roman a decretat acordarea unei îndoite solde acestor soldați praenestini, precum și scutirea de serviciu ostășesc vreme de cinci ani. Pentru vitejia lor, cu toate că acestor praenestini li se oferise și cetățenia romană, totuși ei nu și-au schimbat-o pe a lor ! Soarta perusinilor ne e și mai puțin cunoscută, deoarece fapta lor n-a fost ilustrată nici pe vreun monument de-al lor, nici de vreun decret roman.

În aceeași vreme pe paetelini⁶⁷, singurii care rămăseseră neclintii în credință față de poporul roman din toate populațiile din ținutul Bruttium, i-au atacat nu numai carthaginezii care ocupaseră întregul ținut, ci și celelalte neamuri din Bruttium, pentru că nu se alăturaseră planului lor. Deoarece nu se simțeau în stare să reziste la atîtea primejdii, deodată, paetelinii au trimis crainici la romani, pentru a le cere sprijin și ocrotire. Cînd orainicii au izbucnit în vaiete, vărsînd șiroazie de lacrimi în vestibulul curiei, au trezit cea mai adîncă compătimire în sufletul senatorilor și popoului. Praetorul M. Aemilius, cerînd a două oară părerea senatului ce hotărăște în această privință și făcîndu-se o socoteală a tuturor forțelor de care dispune republica, senatorii s-au văzut nevoiți să declare că nu pot oferi nici un fel de sprijin acestor aliați atît de îndepărtați ai Romei ; de aceea i-au poftit să se întoarcă la vetrele lor, însă totodată să-și păstreze neștirbită credința față de Roma, pînă la cea din urmă picătură de sînge, de aci înainte avînd ei înșiși grijă de soarta lor, potrivit împrejurărilor. Cînd s-a adus la cunoștința paetelinilor rezultatul acestei solii, senatul lor a fost cuprins de o jale și o spaimă atît de cumplită, încît o parte din ei erau de părere să fugă fiecare încotro va vedea cu ochii și să părăsească cetatea, iar altă parte erau de părere, deoarece fuseseră lăsați la voia întîmplării de vechii lor aliați, să se alătore celorlalte populații din Bruttium și să se predea prin mijlocirea acestora lui Hannibal. Totuși a biruit părerea acelor care

susțineau să nu se ia o hotărîre pripită și la voia întîmplării, ci că trebuie să se chibzuiască din nou. În ziua următoare, iarăși se consfătuiră, de astă dată cuprinși de mai puțină panică, iar căpeteniile cetății izbutiră să se înțeleagă asupra faptului de a întări orașul și zidurile, cărînd în incinta orașului tot ce se găsea pe ogoare.

XXI Cam în aceeași vreme au sosit la Roma dările de seamă din Sicilia și Sardinia. Cea dintii, scrisă de propraetorul T. Otacilius din Sicilia, căreia i s-a dat citire în senat, cuprindea următoarele : „Praetorul P. Furius a sosit cu flota din Africa în portul Lilybaeum ; însă el e grav rănit și e aproape pe moarte ; nu s-a mai plătit nici solda ostașilor și marinarilor din rîndurile trupelor aliate ; nici cu tainul nu sînt la zi și nici n-au de unde să-l dea ; de aceea îi îndeamnă cu tot dinadinsul să li se trimită cît mai neîntîrziat toate acestea și, dacă găsesc cu cale, în felul acesta să i se trimită din rîndurile noilor praetori înlocuitorul“.

Cam aceleași lucruri erau scrise și în darea de seamă trimisă de propraetorul A. Cornelius Mammula din Sardinia în privința soldei și tainului.

Li s-a dat același răspuns amîndorura : „că republica nu are de unde să le procure și să le trimită cele cerute ; și li s-a dat poruncă să aibă ei singuri grijă de flote și de armate“. După ce Titus Otacilius a trimis soli la Hiero, singurul om care a sprijinit poporul roman în aceste vremuri, a primit de la acesta sumele de bani de care avea nevoie pentru achitarea soldelor, precum și cereale pentru șase luni. De asemenea, și cetățile aliate din Sardinia îi dovediră propraetorului Cornelius Mammula toată bunăvoința, venindu-i în ajutor.

În aceeași vreme, la Roma, în urma propunerii tribunului plebei M. Minucius, au fost aleși trei dregători însărcinați cu finanțele ⁶⁶, pentru rezolvarea lipsei de bani. Aceștia au fost : L. Aemilius Papus, care fusese consul și censor, M. Atilius Regulus, care fusese de două ori consul, și L. Scribonius Libo ⁶⁶, care atunci îndeplinea funcția de tribun al plebei. Preoții dumviri aleși, M. și C. Atilius, au inaugurat templul Concordiei, pe care-l făgăduise praetorul L. Manlius. S-au mai ales și trei pontifici : Q. Caecilius Metellus, Q. Fabius Maximus și Q. Fulvius Flaccus, în locul lui P. Scantinius care răposase, al consulului L. Aemilius Paullus și al lui Q. Aelius Paetus, care căzuseră în bătălia de la Cannae.

XXII După ce senatorii izbutiră, în măsura în care i-a ajutat mintea lor omenească, să astupe golurile pricinuite de soartă, cu prilejul atîtor înfrîngerii neîntrerupte, în cele din urmă își întoarseră privirile și către ei înșiși, dîndu-și seama de faptul că senatul părea acum pustiu, din pricina numărului mic al celor care se adunau la sfatul trebilor publice : căci de la censorii L. Aemilius și C. Flaminius ⁷⁰ nu se mai făcuseră numiri de noi senatori, deoarece, în răstimpul acestor cinci ani, noianul năpăstuirilor și sorocul zilelor fiecăruia smulseseră din viață un număr atît de mare de senatori.

După plecarea dictatorului la armată, praetorul M. Aemilius a făcut o dare de seamă în urma pierderii fortăreței Casilinum, deoarece toți senatorii îi cereau lămuriri în legătură cu acest caz. Cu acest prilej, după ce Sp. Carvilius a arătat într-o lungă cuvîntare această jalnică situație, învederînd nu numai lipsa [senatorilor] ⁷¹, ci și puținătatea acelor cetățeni romani din sînul cărora să se aleagă membrii senatului, declară că el îndeamnă din toată inima poporul roman să completeze golurile din rîndurile senatorilor și, în scopul contopirii și mai temeinice a acestor populații cu poporul roman, să se dea dreptul de cetățenie romană la cîte doi senatori din sînul fiecărei populații de neam latin, anume acelora pe care îi va hotărî senatul roman, pentru a-i înlocui pe senatorii răposați ⁷². Senatorii nu primiră această propunere cu simțăminte mai favorabile ca odinioară cînd dăduseră ascultare cererii făcute de latini în același sens ⁷³ ; în vreme ce acum întreaga curie clocotea de indignare — și mai ales T. Manlius declara că „mai e în viață un bărbat din acea spiță ce a dat pe consulul roman care a amenințat cîndva din Capitolium, că dînsul cu mîna sa proprie va ucide pe oricare latin pe care îl va vedea apărînd în senatul roman“ — Q. Fabius Maximus, luînd cuvîntul în senat, a grăit următoarele : „Niciicînd n-a fost adusă în dezbatere senatului o propunere mai puțin potrivită ca aceea de acum, tocmai în aceste vremuri atît de vitrege și în toiul celor mai aprinse frămîntări, cînd aliații sînt atît de șovăielnici în credință față de romani,“ deoarece facerea acestei declarații are să-i învrăbească și mai tare pe aliați ; de aceea, această nesăbuită propunere, rostită de glasul unui singur om, trebuie înăbușită în fașă, prin tăcerea tuturor. Dar dacă cumva a fost vreodată vorba în senat să se păstreze cu sfințenie vreo taină, apoi această propunere trebuie acoperită, mai mult ca oricare alta, tainuită și în-

gropată în uitare, ca și cum nici nu s-ar fi pomenit vreodată vreun cuvânt de ea.“

În felul acesta a căzut și propunerea cu pricina. Și atunci senatorii au găsit cu cale să recurgă la numirea unui dictator, care înainte fusese censor și care făcuse parte din rîndurile celor mai vechi censori în viață, care să întocmească lista senatului, și au poruncit să fie chemat la Roma consulul Caius Terentius, pentru numirea unui dictator. Acesta, după ce a lăsat în Apulia trupe de asigurare a apărării, s-a întors în cea mai mare grabă la Roma, și în cursul nopții următoare, așa cum era datina, l-a numit pe M. Fabius Buteo dictator, pe vreme de șase luni, potrivit unui decret senatorial, însă fără comandant al cavaleriei.

XXIII Cînd noul dictator, însoțit de lictorii săi, a urcat la tribună, a declarat că așa cum nu încuviințează să se recurgă la numirea a doi dictatori în același timp, ceea ce niciodată în trecut nu s-a întîmplat, la fel nici acum nu aprobă să fie numit dictator fără comandantul cavaleriei, nici să se încredințeze dregătoria censurii unei singure persoane, ori să fie ales censor a doua oară tot el, și de asemenea nici nu este de părere să se încredințeze dictatorului puterea pe o durată mai lungă de șase luni, afară de cazul că o cer neapărat nevoile în vederea desfășurării războiului. „Dînsul însă va căuta să pună îngrădire acestei stări de lucruri pe care le-au impus nestăvilita întîmplare, vremurile și nevoile, pe de o parte, însă el nu va scoate din rîndurile membrilor senatului pe nici unul dintre aceia pe care censorii C. Flaminius și L. Aemilius i-au desemnat, ci va porunci să se transcrie și să se strige numele lor, ca să nu i se aducă învinuirea că au atîrnat de el puterea și hotărîrea în ce privește reputația și moravurile unui senator, iar pe de altă parte, va căuta să-i înlocuiască pe senatorii stinși din viață, încît să se învedereze că a preferat o treaptă celeilalte trepte, și nu un om unui alt om“.

Strigînd apoi în ordinea vechimii numele vechilor senatori, a purces la alegerea în locul celor răposați a celor dintîi membri din sinul celor care, după censorii L. Aemilius și C. Flaminius, îndeplinească dregătorii curule, dar care pînă atunci nu fuseseră aleși în rîndurile senatorilor. Apoi a ales senatori pe cei care fuseseră edili, tribuni ai plebei sau quaestori; după aceasta a numit din rîndurile celor care îndeplinseseră dregătorii [mai mici]⁷⁴, însă care aveau atîrnate în casele lor, ca dovezi ale vitejiei per-

sonale, trofeele luate de la dușman sau care primiseră ca distincție coroana civică ⁷⁵. În felul acesta, Fabius Buteo a ales 177 membri în noul senat, cu încuviințarea într-un glas a tuturor celor de față, după care a abdicat numai decît din dictatură. Devenind din nou simplu particular, Buteo a coborît de la tribuna vorbitorilor, poruncind lictorilor să plece din preajma sa, după care s-a amestecat cu gloria concetățenilor săi, care-și vedeau de treburile lor personale, țintind prin aceasta să treacă într-adins vremea, pentru ca nu cumva poporul să-l întovărășească în alai din forum pînă la locuința sa. Cu toată această zăbavă ticluită, poporul n-a pregetat să-i dovedească dragostea și l-a însoțit în mare număr pînă la casa lui.

În cursul nopții următoare, consulul C. Terentius s-a întors la armată, fără să dea de știre senatului hotărîrea sa, pentru a nu fi oprit în Roma în vederea alegerilor.

XXIV A doua zi, senatul, în urma propunerii făcute de praetorul M. Pomponius, a hotărît să scrie dictatorului că, dacă el socotește că e în interesul republicii, să vină la Roma împreună cu comandantul cavaleriei și cu praetorul Marcellus, în vederea noilor alegeri consulare, pentru ca senatorii să poată afla de-a dreptul din gura lor care e situația republicii și să ia hotărîrile potrivite împrejurărilor. Au venit la Roma toți cei care fuseseră chemați, după ce și-au lăsat înlocuitori pe legați care să stea la comanda legiunilor. Dictatorul a cuvîntat pe scurt și cu modestie despre meritele sale, ridicîndu-l în slăvi, în schimb, pe comandantul cavaleriei, Ti. Sempronius Gracchus, după care a hotărît convocarea comițiilor ⁷⁶. Cu acest prilej au fost aleși consuli ⁷⁷ L. Postumius, pentru a treia oară, deși în lipsă, și care deținea atunci comanda asupra provinciei Gallia, și Ti. Sempronius Gracchus, care era atunci comandant al cavaleriei și edil curul. Apoi au fost aleși noii praetori: M. Valerius Laevinus, pentru a doua oară, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevola.

După alegerea acestor magistrați, dictatorul ⁷⁸ s-a dus în tabăra de iarnă a armatei romane de la Teanum ⁷⁹, lăsîndu-l la Roma pe comandantul cavaleriei. Acesta, după ce va intra în funcție peste cîteva zile, avea să se consfătuiască cu senatul în legătură cu recrutarea sub arme a noilor legiuni și cu toate pregătirile pentru acel an.

În vreme ce se străduiau din răspuțeri pentru desăvîrșirea acestor pregătiri, a venit știrea unei alte noi urgii, deoarece urșita le-a îngrămădit pe toate în acel an : au fost nimicii în Gallia însuși consulul desemnat, L. Postumius și toată armata sa. Era acolo un codru întins (gallii îi dăduseră numele de Litana)⁸⁰, pe unde Postumius avea de gînd să-și treacă armata lui. Gallii tăiaseră însă copacii din această pădure, în stînga și-n dreapta drumului așa fel, încît să rămînă neclintii în picioare și să se prăbușească numai la o ușoară împingere. Postumius comanda două legiuni romane și înrolase sub drapel atîtea trupe aliate din ținuturile de lîngă Marea Adriatică, încît avea la îndemîna, cînd a intrat în regiunile dușmanilor, o armată alcătuită din 25 [de mii]⁸¹ de ostași. Gallii, după ce au înconjurat marginile pădurii, îndată ce armata lui Postumius a intrat în formație rînduită în pădure, au dat brînci dintr-o parte copacilor tăiați de la rădăcină : aceștia s-au prăbușit asupra celorlalți, care și așa de-abia se țineau în picioare, prăvălindu-se de ambele părți ale drumului peste arme, oameni și cai și pricinuind în rîndurile lor un prăpăd atît de cumplit, încît abia au putut scăpa cu viață vreo zece romani. Căci în vreme ce cei mai mulți fuseseră stîlciți de trunchiurile copacilor și de ramurile frînte, restul mulțimii care a mai rămas neatinsă, a fost măcelărit de galli, deoarece romanii cuprinși de spaimă, din pricina acestei neașteptate nenorociri, fuseseră toți încercuiți în pădure de puhoiul gallilor înarmați. Din toate efectivele atît de mari ale romanilor numai puțini au căzut prizonieri, și anume aceia căroră, îndreptîndu-se către un pod peste rîu, li se tăiasă orice putință de retragere, fiindcă gallii puseseră dinainte stăpînire pe acest pod. Acolo a căzut și Postumius care s-a luptat cu toată vitejia ca să nu cadă viu în mîinile vrăjmașilor. Veșmintele și podoabele consulului au fost luate de galli ca trofeu, iar capul său, despicat de trup, boiii⁸² l-au transportat în strigăte de biruință către templul care era socotit cel mai sfînt la acești galli. Curățînd apoi craniul lui Postumius, i-au încrustat țeasta cu aur, așa cum e la ei obiceiul, și l-au prefăcut în potir sfînt, din care să bea la sărbătorile lor și care era folosit ca pocal în chip obișnuit și de către preoții și mai marii templelor. Prăzile luate de galli de la romani n-au fost nici ele mai prejos de această izbîndă ; căci, cu toate că o mare parte din viețuitoare, oameni, vite de povară și cai fuseseră răpuși o dată

cu prăbușirea copacilor pădurii, totuși, celelalte bunuri, deoarece nu fuseseră de loc risipite în timpul fugii, au fost găsite pe tot parcursul coloanelor de marș, așternute la pământ.

XXV Când s-a adus la cunoștință acest prăpăd s-a stîrnit o groază atît de cumplită în întreaga Romă, încît vreme de mai multe zile prăvăliile au stat închise, cetatea avînd înfățișarea unui oraș mort, așa cum e de obicei noaptea. De aceea, senatul a fost nevoit să dea însărcinarea edililor să cutreiere orașul și să dea poruncă să se deschidă prăvăliile, pentru ca cetatea să n-aibă înfățișarea unui doliu public. Apoi Tiberius Sempronius Gracchus chemă senatul la sfat și spunînd vorbe de mîngiere senatorilor, îi povățui să nu-și piardă cumpătul în fața unei nenorociri mai mici, cîtă vreme lor nu le încovoiasc cerbicia nici chiar prăpădul de la Cannae. „În ce privește războiul cu dușmanii carthaginezi și cu Hannibal, totul se desfășoară bine și prielnic romanilor și nădăduiește că și în viitor va fi la fel. Deci, războiul romanilor cu gallii poate fi lăsat la o parte și amînat fără grijă și bătaie de cap, căci atît poporul roman, cît și zeii vor avea destulă putere spre a se răzbuna pe galli pentru viclenia lor. Prin urmare, trebuie să se consfătuiască și să se ia hotărîri în privința dușmanului pun și a armatelor romane, cu care se va purta acest război“. El însuși a făcut mai întîi o dare de seamă arătînd ce pedestrime și ce cavalerie, cîți cetățeni și cîte trupe aliate se află în armata dictatorului. După aceasta și Marcellus a arătat la cît se ridică totalul forțelor sale.

Apoi se cerură lămuriri de la cei care cunoșteau situația în legătură cu armata din Apulia a consulului C. Terentius. Însă nu se găsi prin ce anume mijloace să se înjghebeze două armate consulare destul de tari, pentru a fi în măsură să poarte un război atît de greu. De aceea s-a găsit de cuviință să se lase la o parte pentru acel an războiul cu gallii, cu toate că la acesta îi îboldea o îndreptățită minie. S-a dat un decret prin care armata dictatorului a fost încredințată consulului. În privința trupelor lui Marcellus, s-a hotărît ca rămășițele ostașilor care scăpaseră cu fuga de la Cannae să fie trecute în Sicilia și acolo să-și îndeplinească îndatoririle ostășești cîtă vreme dăinuie războiul în Italia; au mai hotărît ca tot acolo să fie trimiși din rîndurile legiunilor dictatorului ostașii cei mai nevolnici, neținîndu-se seama de stagiul⁸³ decît numai la aceia a căror militarie, potrivit legilor romane, se încheiasc. S-a mai decretat înrolarea a două noi legiuni din ce-

tăţenii Romei ; acestea aveau să fie puse sub comanda noului consul care-l va înlocui pe L. Postumius, hotărîndu-se ca acesta să fie ales atunci cînd auspiciile vor fi prielnice.

În afară de aceasta s-a mai hotărît „să se cheme cît mai neîntîrziat două legiuni din Sicilia, şi consulul, căruia îi va reveni comanda legiunilor urbane, să-şi ia din ele efectivele de care va avea nevoie, apoi să i se prelungească pe încă un an comanda consulului C. Terentius Varro, fără să se recurgă de fel la micşorarea efectivelor oastei de care dispunea el pentru apărarea Apuliei.

XXVI În timp ce se petrec aceste evenimente în Italia şi se fac tot felul de pregătiri, în Hispania nu se tărăgăna de loc războiul, ci pînă la acea zi se desfăşura cu izbînzii tot mai mari pentru romani. După ce Publius şi Cnaeus Scipio şi-au împărţit între ei trupele, astfel încît lui Cnaeus i-a căzut sarcina războiului pe uscat, iar fratelui său Publius, a celui naval, Hasdrubal, comandantul suprem al oştirii punice din Hispania, neavînd destulă încredere în forţele sale ca să înfrunte măcar pe unul din cei doi fraţi, se ţinea la distanţă de romani, căuta numai poziţii prielnice şi sigure, pînă în ziua cînd, în urma unor îndelungate şi stăruitoare rugăminţi, a primit 4 [mii]⁸⁴ de pedestraşi şi [cinci sute]⁸⁵ de călăreţi, care fuseseră trimişi din Africa pentru completarea lipsurilor. Atunci recăpătînd, în sfîrşit, curaj, se apropie mai mult de castrele romane şi în acelaşi timp dădu poruncă flotei să se pregătească şi să se rînduiască pentru a apăra insulele şi ţărmul mării. Însă avîntul [şi zelul] de a-şi înflăcăra ostaşii i s-au spulberat cînd a auzit că comandantii vaselor flotei carthagineze şi-au părăsit posturile, fiindcă fuseseră aspru muştraţi atunci cînd, de frică, dezertaseră de la posturile lor la [gura fluviului] Hiberus ; de altfel, în vremea din urmă ei nu mai avuseseră destulă încredere nici în comandantul lor, nici în războiul carthaginez. Căci aceşti fugari pricinuiseră o răscoală în sînul populaţiei tartesiilor⁸⁶ şi, din îndemnul lor, cîteva oraşe de-ale acestora rupseseră alianţa cu Carthagina ; unul din aceste oraşe fusese cucerit chiar prin luptă de tartesii. Carthaginezii, lăsînd de o parte războiul împotriva romanilor, s-au îndreptat atunci cu oastea asupra tartesiilor. Hasdrubal intrînd ca vrăjmaş cu oastea sa în ţinuturile acestui neam, în faţa zidurilor oraşului care fusese cucerit de tartesii cu cîteva zile mai înainte a fost întîmpinat de Chalbus, o căpetenie vestită a acestei populaţii care-şi aşezase tabăra acolo, dispunînd de o armată puternică. Hasdrubal hotărî

să-l atace. De aceea, trimițând înainte trupele de pedestrime ușoară pentru a-l ademeni pe dușman la luptă, dădu însărcinare unei părți din cavalerie să prade și să pustiască în jur satele și ogoarele și în același timp să pună mâna pe cei ce umblau răzlețiți. În același timp, pe de o parte, se iscăse o mare învălmășeală în fața taberei tartesilor, iar pe de altă parte, unii erau măcelăriți prin țarini, iar alții fugeau. Apoi, după ce s-au retras toți din toate părțile în tabără pe diferite poteci, punii deodată și-au revenit din spaimă, astfel încât au avut destul curaj nu numai să-și apere întăriturile, dar chiar să-l și hărțuiască pe dușman în luptă. Așa de pildă, într-o zi tartesiii dau năvală asupra pūnilor, țopăind așa cum e obiceiul acestor locuitori, și îndrăzneala lor neașteptată vîri spaima în dușmanul care puțin mai înainte îl hărțuise. De aceea Hasdrubal căută să-și îndrumeze armata pe o costișă destul de înaltă, proteguită în față și de un rîu, și tot acolo strînse ostașii din pedestrimea ușoară trimisă înainte, precum și călăreții împreștiați. Pentru că nu se bizuia îndeajuns pe pozițiile costișei și nici pe rîu, și-a săpat în jurul taberei parapete, înconjurînd-o cu întărituri. S-au dat cîteva ciocniri între cele două oști, pricinuindu-și unii altora spaimă; nici călărețul numid nu putu ține piept celui hispan, și nici sulițașul maur ostașului hispan înarmat cu *caetra* și care era deopotrivă cu el în agerime, însă cu mult mai plin de îndrăzneală și de vînjoșie.

XXVII Deoarece tartesii văzură că stînd așa în fața taberei lor nici nu pot să-i atragă pe carthaginezi la luptă și nici atacul taberei lor nu e o treabă ușoară, puseră stăpînire prin luptă pe orașul Ascu⁸⁷, unde Hasdrubal, intrînd în ținutul vrăjmașilor, își strînsese cereale și tot felul de provizii prădate, în același timp puseră și mâna pe toată regiunea din jurul orașului. Începînd din ziua aceea, tartesii nu mai putură fi ținuți în frîu de nici un fel de disciplină, nici în timpul marșurilor, nici în tabăra lor. Cînd Hasdrubal își dădu seama de delăsarea vrăjmașului — așa cum se întîmplă îndeobște cu unii care, după ce au izbîndit, se lasă pe tînjeală — după ce-și îmbărbătă trupele, le porunci să-i atace pe dușmanii care umblau răzlețiți, fără steaguri și, coborînd de pe costișă, porni în iureș în formație de luptă către tabăra potrivnicului. Îndată ce ștafetele și străjile acestora, fugite de la posturile lor de pîndă, dădură de veste că Hasdrubal cu oastea lui se apropie, s-a strigat din toate părțile: „la arme!” Și așa cum fiecare izbutise să pună mâna pe o armă, fără vreun ordin,

fără vreun steag, în neorînduală și învălmășeală, tartesiii se năpustesc la luptă. În timp ce cei dintîi se încăierau, iar alții alergau pîlcuri-pîlcuri, cei mai mulți nici nu ieșiseră încă din tabăra lor. Cu toate acestea, la început, tartesiii izbutiră prin îndrăzneala lor să vîre spaima în carthaginezi ; în urmă însă, deoarece pîlcurile lor rare porniseră la atac asupra unor trupe dese, cînd și-au dat seama că cu numărul lor mic nu pot ține piept potrivnicului, tartesiii încep să se uite unii la alții și văzîndu-se acum respinși din toate părțile, se apără în cerc. În timp ce se dă o luptă [piept la piept]⁸⁸, împiedicîndu-se aproape mînuirea armelor, punii strîng din ce în ce mai tare cercul în jurul vrăjmașului, nemaidîndu-i putința nici măcar să miște săbiile ; în timp ce în jurul lor cercul se strîngea din ce în ce mai mult, tartesiii sînt măcelăriți pînă tîrziu după-amiază. Numai o neînsemnată parte dintre ei au izbutit să scape, străpungînd încercuirea și îndreptîndu-se către codri și munți. Cuprinși de o panică asemănătoare, și cei din tabără au părăsit-o ; în felul acesta, în ziua următoare întregul neam al tartesiilor s-a predat carthaginezilor.

Cu toate acestea, tartesiii n-au respectat multă vreme învoiala încheiată, căci îndată ce au venit știrile din Carthagina că „Hasdrubal trebuie să-și ducă cît mai degrabă armata în Italia“, faptul acesta, răspîndit în întreaga Hispanie, a făcut ca privirile aproape ale tuturor să se îndrepte către romani. Din această pricină Hasdrubal trimise numaidecît o dare de seamă la Carthagina, arătînd cît de mult dăunează zvonurile în legătură cu plecarea sa din Hispania : „dacă, în adevăr, el va pleca din Hispania, această provincie va fi a romanilor chiar înainte de a trece el Hiberus ; căci în vreme ce el nu are la îndemînă nici alte trupe, nici pe vreun alt comandant pe care să-l lase în locul său, în schimb în Hispania rămîn pe loc niște comandanți romani care nu pot fi înfrunțați nici măcar cu forțe egale. De aceea, dacă cumva Carthagina vrea să dea dovadă că are grijă de Hispania, să-i trimită un înlocuitor împreună cu o armată puternică : însă chiar dacă urmașului său îi va merge totul bine, totuși în această provincie va avea mult de furcă cu romanii“.

XXVIII Deși la început darea de seamă a lui Hasdrubal a zdruncinat într-o oarecare măsură senatul carthaginez, totuși, pentru că grija de mersul războiului în Italia era mai însemnată și pe întîiul plan, senatul carthaginez nu și-a strămutat cîtuși de

puțin hotărîrea nici în privința lui Hasdrubal, nici a trupelor lui. În schimb, a fost trimis Himilco cu o întreagă armată și o flotă mărită, pentru a păstra mai departe stăpînirea asupra Hispaniei și a o apăra și pe mare și pe uscat. După ce acesta își trecu trupele, și terestre și navale, în Hispania, el își întări tabăra, iar vasele fură trase pe uscat, făcînd și un val de parapete în jurul lor, el, în fruntea unor pîlcuri de călăreți aleși tot unul și unul, izbuti să ajungă de-a dreptul la Hasdrubal, străbătînd cu cea mai mare iuțeală cu putință prin ținuturi locuite de unele populații îndoielnice în ce privește simțămintele, iar altele potrivnice. După ce i-a adus la cunoștință de-a fir-a-păr hotărîrea senatului, precum și însărcinările primite, iar la rîndu-i Hasdrubal i-a arătat lui Himilco în ce chip trebuie desfășurat războiul în Hispania, s-a înapoiat în tabăra sa cu aceeași uimitoare repeziciune, mijlocul cel mai sigur într-o asemenea situație⁸⁹, deoarece el izbutise să meargă în sus și-n jos înainte ca aceste populații să se poată întruni și lua vreo hotărîre.

Înainte de a ridica tabăra, Hasdrubal dă poruncă tuturor noroadelor súpuse Carthaginei să facă rost de bani, știind prea bine că Hannibal și-a putut asigura trecerea Alpilor numai cu ajutorul banilor, și că n-a fost sprijinit de galli decît cumpărîndu-i, și că, dacă ar fi plecat la drum fără bani, străbătînd o cale atît de lungă, cu anevoință ar fi putut ajunge pînă la Alpi. De aceea, strîngînd în pripă banii, Hasdrubal coboară la Hiberus.

Și hotărîrile senatului carthaginez și drumul lui Hasdrubal au fost aduse la cunoștința romanilor. Lăsînd la o parte orice alte treburi și griji, amîndoi comandantii romani și-au unit trupele, pregătindu-se să-i iasă în întîmpinarea lui Hasdrubal și să zădărnicească planul punilor, fiind convinși că dacă și Hasdrubal, în chip de căpetenie, împreună cu armata din Hispania, se vor alătura lui Hannibal, un dușman căruia și așa greu i se putea ține piept în Italia, unirea celor doi va însemna sfîrșitul puterii romane.

Frămîntați de aceste griji, cei doi Scipioni și-au concentrat trupele lîngă Hiberus și, după trecerea fluviului, s-au consfătuit vreme îndelungată dacă ar fi mai bine să-și așeze castrele lîngă ale vrăjmașului sau ar fi destul să atace numai pe aliații carthaginezilor, pentru ca în felul acesta să-i întîrzie vrăjmașului proiectata plecare spre Italia; de aceea ei se pregătesc să împresoare orașul care poartă numele de Hibera⁹⁰ datorită vecinătății fluviului, pe acea vreme cea mai bogată cetate din ținutul acela. Cînd Hasdrubal a prins de veste ce țintă urmăresc romanii, el în loc

să le dea ajutor aliaților săi, a plecat să împresoare un alt oraș care se supusese de curînd puterii romane. Din această pricină, romanii au lăsat la o parte asediul început și s-au îndreptat cu războiul împotriva lui Hasdrubal însuși.

XXIX. Cîteva zile cele două tabere potrivnice au stat față în față, la 5 000 de pași depărtare una de alta, în care vreme au avut loc și ușoare ciocniri, însă fără să se încaiere de-a binelea în linie de bătaie ; în sfîrșit, în aceeași zi, amîndoi adversarii dau semnalul de luptă, de parcă ar fi fost o învoială între ei, coborînd în cîmp deschis cu toate trupele. Armata romană era rînduită pe trei linii succesive ; o parte din trupele de veliți erau așezate între antesig-nani, altă parte era înșirată în spatele steagurilor, iar cavaleria făcea protecția aripilor. Hasdrubal întărește centrul frontului cu trupe hispane. La aripa dreaptă îi așază pe carthaginezi, la cea stîngă pe africani, precum și trupele auxiliare de mercenari. Numizii sînt rînduiți la aripi, ca să sprijine pedestrimea carthagineză, iar ceilalți călăreți, pe africani. Însă nu toate unitățile de numizi sînt așezate la aripa dreaptă, ci numai acelea ale căror călăreți, avînd la îndemînă doi cai, erau deprinși ca, în toiul celei mai crîncene încăierări, să sară de cele mai multe ori înarmați de pe calul obosit pe cel odihnit, întocmai ca la săriturile pe cai de la circ ; așa de iuți și de sprinteni sînt acești numizi, și atît de bine struniți sînt cailor !

În vreme ce cele două oștiri ședeau rînduite în felul acesta, comandantii armatelor potrivnice nutreau în inimă cam aceleași nădejdi de izbîndă, deoarece nu se deosebeau între ei nici în privința tăriei forțelor, nici prin felul ostașilor, ci numai în privința avîntului și bărbăției erau cu totul diferiți unii de alții. Căci pe ostașii romani comandantii lor lesne îi convinseseră că, deși se războiesc departe de patrie, totuși ei luptă pentru Italia și pentru cetatea romană ; de aceea, ca și cum înapoierea în patrie ar atîrna de sfîrșitul acestei lupte, romanii erau hotărîți pînă în adîncul sufletului sau să biruie, sau să moară ! Tabăra potrivnică avea la rîndu-i oameni mai puțin dîrzi, deoarece cea mai mare parte din ei erau hispani care voiau mai degrabă să fie învinși în Hispania, decît, chiar biruind, să fie tîrîți tocmai pe meleagurile Italiei. De aceea, la cea dintîi ciocnire, cînd abia fuseseră aruncate sulitele, trupele lui Hasdrubal din centrul frontului au și făcut calea întoarsă atunci cînd romanii s-au năpustit în iureș năprasnic asupra punilor. Nici la aripi lupta n-a fost mai puțin crîncenă : de o parte,

carthaginezii presau frontul roman, de cealaltă africanii, iar romanii, deși erau aproape învăluiți, luptau apărându-se și în față și în spate. Însă cum în centrul frontului armata romană era toată concentrată la un loc, ea dispunea de forțe destul de puternice pentru a putea da peste cap aripile vrăjmașului. În chipul acesta, aici se desfășurau două lupte deosebite. În amîndouă luptele însă, romanii care dăduseră peste cap frontul dușman din centru și îi întreceau pe vrăjmași și prin număr, și prin avînt, și prin bărbăția ostașilor lor, izbîndesc neîndoielnic. Acolo și-au pierdut viața un mare număr de dușmani. Dacă hispanii n-ar fi luat-o la fugă înapăimîntîndu-se și împrăștiindu-se pretutindeni chiar de la început, cînd abia se încleștaseră în luptă, foarte puțini din toată armata lui Hasdrubal ar fi scăpat. Nici lupta între cele două cavalerii potrivnice nu mai avu loc, deoarece maurii și numizii atunci cînd văzură că centrul frontului e răzbit, numaidecît o porniră și ei pe o fugă nebună; în felul acesta se risipiră prin toate părțile, lăsînd aripile fără sprijin și împingînd în fața lor elefanții. Hasdrubal, care a rămas pe loc pînă la cea din urmă clipă a luptei, a izbutit să scape din toiul măcelului numai cu cîțiva ostași. Romanii au cucerit și tabăra punică pe care au jefuit-o.

Datorită acestei bătălii, situația din Hispania s-a limpezit de tot, acum sorții cumpănind de partea romanilor, în timp ce lui Hasdrubal i s-a spulberat orice nădejde nu numai de a mai trece în Italia, dar nici măcar de a mai putea adăsta fără primejdie în Hispania.

Cînd la Roma s-au răspîndit aceste știri în urma dărilor de seamă trimise de cei doi frați Scipioni, bucuria tuturor cetățenilor a fost nespusă, nu atît datorită acestei biruințe, cît faptului că a fost zădărnicită trecerea lui Hasdrubal în Italia.

XXX În timp ce se întîmplau acestea în Hispania, Himilco, un praefect de-al lui Hannibal, a cucerit cetatea Paetelia din Brutium, la cîteva luni de la începerea împresurării. Totuși, această biruință i-a costat pe carthaginezi mult sînge vărsat și multe răni, pentru că cei împresurați au fost înfrinți mai degrabă datorită înfometării decît prin forța armelor. Căci locuitorii acestei cetăți, după ce au isprăvit toate proviziile, s-au hrănit și cu carnea a tot felul de jivine cu patru picioare, și curate, și spurcate, și în cele din urmă au recurs la curele, ierburi, rădăcini, scoarță fra-

gedă de copac și foi tocate. Ei n-au capitulat decît numai atunci cînd au ajuns la capătul puterilor, nemaifiînd în stare să stea în picioare pe ziduri sau să poarte armele.

După supunerea Paeteliei, Hannibal și-a trecut trupele la Consentia, care i s-a predat după o slabă rezistență de numai cîteva zile. Cam în răstimpul aceluiași zile, și oastea bruttiilor a înconjurat orașul grec Crotona, cîndva vestit prin puterea armelor și vitejia ostașilor săi, dar care acum decăzuse atît de mult din pricina nenorocirilor numeroase și mari, abătute asupra ei, încît mai rămăseseră în viață mai puțin de 2 000 de cetățeni de toate vîrstele. De aceea atacatorii au pus lesne stăpînire pe un oraș pustiu și lipsit de apărători ; s-a mai împotrivit o bucată de vreme numai cetățuia unde izbutiseră să scape cu viață unii dintre cetățeni, datorită învîlmășelii din toiul măcelului, după cucerirea orașului Crotona.

Și cetatea Locri⁹¹ a trecut de partea bruttiilor și punilor, în urma trădării norodului de către căpeteniile lui.⁹² Din întreg ținutul numai cetatea Rhegium⁹³ a rămas credincioasă pînă la sfîrșit față de romani și totodată și-a păstrat și independența.

Chiar și în Sicilia s-a ajuns la o șovăială din partea locuitorilor, și însăși casa domnitoare a lui Hiero n-a dat înapoi din fața trădării. Căci Gelo, vlăstarul cel mai vîrstnic a lui Hiero, nemaiținînd seama, pe de o parte, nici de bătrînețea tatălui său, iar pe de altă parte, îndată după dezastrul romanilor la Cannae, nici de alianța cu romanii, a trecut de partea carthaginezilor ; acțiunea lui ar fi avut mare răsunset în Sicilia dacă nu s-ar fi ivit la o vreme atît de potrivită moartea lui Gelo, încît tatăl lui n-a fost cruțat de bănuiala că într-adins l-ar fi înlăturat tocmai atunci cînd Gelo înarma gloatele și îi răscula pe aliați împotriva romanilor.

Acestea au fost evenimentele, și prielnice și neprielnice, întimplate în cursul acestui an în Italia, Sicilia și Hispania.

La sfîrșitul anului, Q. Fabius Maximus a cerut senatului roman să-i încuviințeze sfîntirea templului zeiței Venus Erycina, pe care îl făgăduise el pe cînd era dictator. Senatul a hotărît ca Tiberius Sempronius Gracchus, consulul designat, îndată ce va intra în funcție, să propună în adunarea poporului ca acesta să dea ordin ca preot duumvir însărcinat cu inaugurarea acestui templu să fie Q. Fabius. În cinstea răposatului lor tată⁹⁴ M. Aemilius Lepidus, care fusese în două rînduri și augur, cei trei fii ai lui, și anume Lucius, Marcus și Quintus, au închinat niște *ludi funebres*⁹⁵, care

s-au desfășurat timp de trei zile, iar în forum au organizat lupte de gladiatori, la care au luat parte 22 de perechi de luptători. Edili curuli C. Laetorius și consulul designat Tiberius Sempronius Gracchus, care în vremea edilității sale fusese și comandant al cavaleriei romane, au celebrat din nou⁹⁶, vreme de trei zile, jocurile romane. La rîndu-le, și edili Marcus Aurelius Cotta și Marcus Claudius Marcellus au organizat jocurile plebeiene, care din nou au fost desfășurate vreme de trei zile consecutive.

După trei ani de la dezlănțuirea războiului punic, consulul Tiberius Sempronius Gracchus intră în funcție la idele lui Marte. Praetorul Q. Fulvius Flaccus, care fusese mai înainte de două ori consul precum și censor, a primit jurisdicția urbană⁹⁷ în cetatea romană, iar praetorul M. Valerius Laevinus, jurisdicția asupra străinilor⁹⁸ din Roma. Lui Appius Claudius Pulcher i-a căzut la sorți Sicilia, iar lui Q. Mucius Scaevola — Sardinia. Poporul a poruncit ca lui M. Marcellus să i se prelungească puterea proconsulară⁹⁹, deoarece, după dezastrul de la Cannae, el fusese singurul comandant roman care izbîndise în Italia.

XXXI Senatul, în ziua în care i s-a cerut în Capitolium părerea, a hotărît ca în acel an să se îndoiască dările și să se încaseze cît mai neîntîrziat jumătate din ele, pentru ca să se poată achita solda pe acel an a tuturor ostașilor, în afara celor care luaseră parte la bătălia de la Cannae. În privința armatelor, senatul a hotărît „să se fixeze de către consulul Tiberius Sempronius Gracchus ziua în care trebuie să se adune la Cales cele două legiuni urbane și ca apoi aceste legiuni să fie duse în castrul Claudian¹⁰⁰, mai sus de Suessula; legiunile care se aflau acolo (în cea mai mare parte ostași din armata de la Cannae), praetorul Appius Claudius Pulcher a primit însărcinarea să le treacă în Sicilia, în timp ce trupele din Sicilia trebuiau aduse la Roma“.

M. Claudius Marcellus a fost trimis la armata care primise ordin să se adune la Cales în ziua hotărîtă și tot el a fost însărcinat să ia în primire și să conducă în castrul Claudian legiunile urbane alcătuite din contingentele romane. Apoi, legatul Tiberius Maecilius Croto a fost trimis de Appius Claudius ca să ia în primire vechea armată și s-o conducă de acolo în Sicilia.

Cetățenii așteptaseră la început, în liniște ca, consulul să hotărască ziua comițiilor în vederea alegerii colegului său de consulat; apoi însă, cînd au băgat de seamă că parcă într-adins a fost îndepărtat de Roma M. Marcellus, adică tocmai acela pe care

poporul voia mai mult ca oricine altul să-l aleagă pentru acel an, datorită strălucitelor fapte de arme din vremea praeturii sale, s-a iscat freamăt în senat. Cînd consulul a simțit această stare de lucruri, a luat cuvîntul, rostind următoarele: „Senatori! Interesele statului au dictat ca M. Marcellus să plece în vederea strămutării armatelor din Campania și să nu se fixeze ziua alegerilor consulare înainte de întoarcerea lui, după îndeplinirea însărcinării încredințate, pentru ca să-l aveți consul pe acela pe care îl cer vremurile republicii și pe care îl vreți voi mai mult ca pe oricine altul“. Din această pricină nu s-a mai scos o vorbă în legătură cu alegerile pînă la întoarcerea lui Marcellus. În răstimpul acesta au fost aleși duumviri Q. Fabius Maximus și T. Otacilius Crassus, cu însărcinarea sfințirii templelor, cel dintîi al zeiței Venus Erycina, cel de-al doilea, al ziecei „Mintța“¹⁰¹. Amîndouă aceste temple se aflau pe Capitolium, fiind despărțite unul de altul printr-un simplu canal.

S-a mai făcut o propunere în adunarea poporului în legătură cu cei 300 de călăreți campani care veniseră la Roma, după ce-și îndeplinseseră cu credință îndatoririle ostășești în Sicilia, „să li se acorde cetățenia romană; la fel să fie socotiți *municipes*¹⁰² și cetățenii din Cumae, începînd din ziua ruperii legăturilor norodului campan de poporul roman“. I-a impresionat îndeosebi pe toți faptul care a determinat adunarea poporului să voteze această propunere, că acești călăreți spuneau că ei nu mai știu din ce popor fac parte acum, deoarece ei părăsiseră vechea lor patrie, iar în cea nouă în care se întorseseră nu erau încă primiți.

După întoarcerea lui Marcellus de la armată se fixează ziua alegerilor pentru înlocuirea consulului L. Postumius. Tot poporul într-un glas l-a ales consul pe Marcellus, hotărîndu-se intrarea lui numaidecît în funcție. Pe cînd el își lua în primire consulatul, fiindcă s-a auzit tunînd, augurii chemați au dat lămuriri spunînd că alegerea lui Marcellus s-a făcut cu călcarea rînduieiilor religioase. Patricienii răspîndeau îndeobște într-adins aceste zvonuri, spunînd că zeii nu încuviințează faptul că au fost aleși acum consuli, pentru întîia oară, doi plebei¹⁰³. Fiindcă Marcellus a părăsit consulatul, în locul lui a fost ales Q. Fabius Maximus, pentru a treia oară¹⁰⁴.

În acel an s-a văzut marea involburată de flăcări. La Sinuessa, o vacă a fătat un mînz. La Lanuvium, din statuile din templul Junonei Sospita¹⁰⁵ au curs picături de sînge, iar în împrejurimile templului ei a plouat cu pietre. Din pricina acestei ploii s-au rîn-

duit după datină slujbe vreme de nouă zile, iar pentru celelalte semne și arătări s-au săvîrșit cuvenitele slujbe de ispășire.

XXXII Consulii și-au împărțit armatele între ei. Lui Fabius i-a căzut armata de la Teanum, care avusese în fruntea ei pe dictatorul M. Iunius¹⁰⁶, iar lui Sempronius, unitățile de sclavi voluntari care erau acolo, precum și 25 000 ostași din trupele aliate; praetorului M. Valerius i-au fost decretate legiunile care se întorseseră din Sicilia; M. Claudius Marcellus a fost trimis ca proconsul la armata care asigură apărarea Nolei, mai sus de Suessula; praetorii au plecat în Sicilia și Sardinia.

Consulii au dat un edict, potrivit căruia „ori de cîte ori erau convocați la sfat senatorii și cei cărora le era îngăduit să-și dea părerea în senat să se adune la poarta Capena“. Praetorii care aveau dreptul să împartă dreptatea și-au instalat tribunalele lângă piscina publică. Acolo hotărîră ei să se desfășoare procesele și acolo s-a împărțit în cursul aceluși an dreptatea.

În vremea aceasta o ștafetă aduce vestea la Carthagina — de unde Mago, fratele lui Hannibal, avea să treacă în Italia cu 20 000 de pedestrași, [o mie]¹⁰⁷ și cinci sute de călăreți și 20 de elefanți, precum și cu 1 000 de talanți de argint, sprijinit de o flotă de 60 de nave lungi — că în Hispania situația e dezastruoasă și că aproape toate populațiile acestei provincii au trecut de partea romanilor. Unii din conducerea Carthaginei erau de părere să se lase la o parte Italia și Mago să se îndrepte cu toate trupele și cu flota către Hispania, cînd, deodată, le-a licărit nădejdea de a pune din nou stăpînire pe Sardinia; „căci armata romană de acolo e neînsemnată; în afară de aceasta, vechiul praetor A. Cornelius, un bun cunoscător al acestei provincii, a părăsit Sardinia și acum se așteaptă sosirea celui nou; pe lângă aceasta, locuitorii Sardiniei¹⁰⁸ sînt istoviți sufletește de îndelungata stăpînire a puterii romane și apoi și anul trecut au fost stăpîniți de romani cu tiranie și lăcomie: au fost împilați prin stoarcerea lor prin dări grele și prin strîngerea fără nici o îndreptățire a unei mari cantități de grîne; nu le lipsește altceva decît o căpetenie pentru a ști de partea cui să treacă“.

Această solie a fost trimisă la Carthagina pe furiș de către fruntașii sarzilor; dar cel care urzea mai mult ca toți era Hampicora, care se bucura atunci de cea mai mare trecere în rîndurile concetățenilor săi și prin autoritatea și prin bogățiile sale. Senatul carthaginez, tulburat dar și îmbărbătat de aceste vești sosite

aproape în același timp, trimite pe Mago cu flota și cu trupele sale în Hispania. Pentru Sardinia îl desemnează pe Hasdrubal comandant al operațiilor militare și îi pune la dispoziție cam tot atâtea trupe cît și lui Mago.

Și la Roma consulii, după ce au desăvîrșit toate pregătirile care trebuiau făcute în cetate, au desfășurat o intensă activitate pentru continuarea războiului. Tiberius Sempronius Gracchus a fixat ziua de adunare a trupelor sale la Sinuessa, iar Q. Fabius, după ce a cerut mai întii părerea senatului, a poruncit tuturor sătenilor „să transporte cerealele de pe ogoare, înainte de 1 iunie, în orașele întărite : celor care nu le vor aduce, le vor fi prădate și pustiite holdele, apoi li se vor vinde sclavii la licitație¹⁰⁹, și li se va da foc sălașurilor“. Nici chiar praetorii care fuseseră aleși pentru împărțirea dreptății n-au fost scutiți a îndeplini sarcini de război. Astfel, s-a hotărît ca Valerius să meargă în Apulia, ca să ia în primire trupele lui Terentius Varro. „După sosirea legiunilor din Sicilia, acestea să fie mai degrabă folosite pentru asigurarea pazei aceluia ținut, iar [trupele] lui Terentius să fie trimise la [Tarentum]¹¹⁰ sub comanda unui legat“. I s-a pus la dispoziție și o flotă alcătuită din 25 de vase, cu care să poată apăra coastele mării între Brundisium și Tarentum. I s-au dat și praetorului urban Q. Fulvius un număr egal de vase cu însărcinarea asigurării pazei țărmurilor suburbane¹¹¹. Proconsulul C. Terentius a primit însărcinarea de a înrola sub arme cetățenii ținutului Picenum și de a apăra această regiune. T. Otacilius Crassus, după ce a sfințit templul zeiței Minții de pe Capitolium, a plecat investit cu comanda peste flota din apele Siciliei.

XXXIII Toți regii și toate noroadele pămîntului erau cu atenția ațintită către această încăierare a celor mai puternice popoare de pe pămînt. Între aceștia era și Filip¹¹², regele Macedoniei, care era cu atît mai încordat, cu cît era mai aproape de Italia, fiind despărțit de ea numai prin Marea Ioniană. Îndată ce el a aflat că Hannibal a trecut Alpii, așa cum se bucurase din adîncul inimii că s-a dezlănțuit războiul între romani și carthaginezi, la fel, cită vreme sorții de izbîndă fuseseră deopotrivă pentru amîndouă taberele, Filip șovăise de partea cui să treacă. Dar după cele trei bătălii, toate încheiate cu biruințele lui Hannibal, a înclinat și el de partea celui norocos și a trimis solii la Hannibal. Solii regelui macedonean, ferindu-se de porturile Brundisium și Tarentum, care erau supravegheate de vasele romane, au debarcat pe uscat la

templul zeiței Junona Lacinia ¹¹³. De acolo, străbătînd Apulia, s-au îndreptat către Capua, însă nimerind tocmai în mijlocul străjilor romane, au fost conduși la comandantul flotei, praetorul Valerius Laevinus, care-și avea castrul în împrejurimile Luceriei. Acolo, căpetenia soliei, Xenophanes, un om înzestrat cu o minte iscusită, a spus că ei au fost trimiși de regele macedonean pentru a încheia un tratat de alianță și prietenie cu poporul roman „în această privință el are anumite însărcinări de la regele Filip, pentru consuli, senatul și poporul roman“. [Praetorul] ¹¹⁴ roman, tare bucuros de noua alianță încheiată cu un rege atît de vestit, tocmai acum în toiul atîtor trădări din partea vechilor aliați ai romanilor, i-a primit pe acești vrăjmași cu toată curtenia, întocmai ca pe niște musafiri [bineveniți]. Le pune la îndemină o sumă de călăuze care să îndrumeze cu grijă și să le arate ce locuri și trecători sînt supravegheate de romani, și care de vrăjmași.

Xenophanes trecu prin mijlocul posturilor romane și ajunse în Campania, și de acolo pe calea cea mai scurtă sosi în tabăra lui Hannibal, cu care încheie un tratat de alianță și prietenie cu aceste condiții : „regele Filip să treacă în Italia, în fruntea unei flote cît se poate de puternice“ (se credea că el va fi în stare să-i pună lui Hannibal la dispoziție 200 de vase)“, să pustiască coastele mării și să ducă războiul, și pe mare și pe uscat, pe seama sa. După terminarea războiului, toată Italia împreună cu cetatea Roma însăși să fie ale carthaginezilor, și să-i cedeze toată prada lui Hannibal. După supunerea în întregime a Italiei, Filip să treacă cu flota în Grecia și să poarte război cu oricare rege crede el de cuviință. Cetățile de pe continent și insulele care se află în preajma Macedoniei să fie ale lui Filip și ale regatului său“ ¹¹⁵.

XXXIV Cam cu aceste condiții s-a încheiat alianța între comandantul carthaginezilor și solii macedonenilor. Împreună cu aceiași soli, au mai fost trimiși pentru a întări alianța cu regele Filip, Gisgo și Bostar și Mago. Aceștia ajung tot la templul Junonei Lacinia, unde se afla într-ascuns ancorată o corabie. Plecînd de acolo, în timp ce ieșea în larg, această corabie a fost zărită de flota romană care supraveghea coastele Calabriei ¹¹⁶. Cînd Valerius Flaccus a trimis niște vase repezi pentru a urmări și a sili corabia punică să se întoarcă din drum, la început curtenii regelui au încercat să fugă. Apoi cînd aceștia și-au dat seama că sînt întrecuți în repeziciune de vasele romane, s-au predat romanilor. Fură îndată aduși în fața comandantului flotei romane. Cînd acesta i-a între-

bat cine sînt, de unde vin și care le e ținta, mai întîi Xenophanes ticluiește aceeași minciună cu care izbutise atît de bine la început „că el fiind trimis de regele Filip la romani, a ajuns la M. Valerius, pînă la care era unicul drum sigur, și că n-au putut trece prin Campania, deoarece într-acolo pe toate drumurile mișunau dușmanii“. Însă mai apoi, deoarece îmbrăcămintea și înfățișarea unora era aidoma cu a carthaginezilor, romanilor le-a fost trezită bănuiala că aceștia ar putea fi soli de-ai lui Hannibal. Cînd aceștia au fost cercetați cu de-amănuntul, s-au trădat și prin grai. Și atunci, îndată ce punii au fost despărțiți de însoțitorii lor, și după ce a fost vîrită groaza în ei, s-au găsit la ei și scrisorile trimise de Hannibal lui Filip, precum și tratatul încheiat între regele macedonenilor și comandantul punilor. După ce s-a aflat totul de-a fir-a-păr, s-a găsit cu cale că cea mai bună măsură este ca prinșii împreună cu însoțitorii lor să fie transportați cît mai grabnic la Roma, sau la consuli, oriunde s-ar afla. În acest scop au fost alese 5 vase dintre cele mai iuți, în fruntea lor fiind L. Valerius Antias¹¹⁷, care a fost trimis la Roma și i s-a dat însărcinarea să-i împartă pe soli pe toate vasele și să-i păzească ținîndu-i despărțiți unul de altul, și să se străduiască din răsuputeri ca nu cumva să aibă loc întrevederi între ei sau să-și comunice păreri.

Cam în aceeași vreme, A. Cornelius Mammula, plecînd din provincia lui, Sardinia, la Roma a făcut o dare de seamă, arătînd care e starea de lucruri în această insulă : „toată populația sardă așteaptă izbucnirea războiului și dorește¹¹⁸ ruperea legăturilor cu romanii. Apoi a mai arătat că Q. Mucius, urmașul său, care a fost trimis să-l înlocuiască, neputînd rezista climei vitrege și umezelii, chiar din clipa sosirii a fost lovit de o boală nu pe atît de primejdioasă, pe cît de lungă durată, din care pricină multă vreme nu va fi în stare să-și îndeplinească sarcinile de război ; apoi, că armata romană din Sardinia, deși destul de puternică pentru a asigura paza unei provincii pașnice, totuși nu e îndeajuns [de pregătită]¹¹⁹ pentru a face față războiului, care pare să mocnească“.

Senatul roman dădu un decret prin care se hotărî ca Q. Fulvius Flaccus să recruteze 5 000 de pedestrași și 400 de călăreți și să se străduiască să trimită cît mai neîntîrziat această legiune¹²⁰ în Sardinia, și să-i dea comanda acestor trupe aceluia pe care îl găsea el potrivit ca să desfășoare aceste operații pînă cînd Mucius se va reînsănătoși. În acest scop, a fost trimis în Sardinia T. Manlius Torquatus, care fusese consul în două rînduri, precum și censor și care în vremea consulatului său îi supusese pe sarzi.

Tot cam în aceeași vreme a fost trimisă din Carthagina către Sardinia o flotă, avînd în fruntea ei pe Hasdrubal, care avea porecla de „Pleșuvul“¹²¹. Flota punică este surprinsă de o furtună cumplită și aruncată către insulele Baleare, unde, pentru că nu numai echipamentul corăbiilor, ci și fundul vaselor suferiseră stricăciuni, navele fură trase pe uscat pentru a fi reparate; în chipul acesta punii au pierdut o bună parte din vreme.

XXXV După bătălia de la Cannae, războiul din Italia se tărăgănea din pricină că unul din potrivnici era secătuit de puteri, iar celălalt se moleșise¹²². În această situație, campanii au încercat să pună stăpînire din propriul lor imbold pe cetatea Cumae; la început, se străduiesc să-i rupă de cumaeeni prin urzeli și uneltiri, apoi, văzînd că nu izbutesc de loc, se pregătesc să pună mîna pe Cumae, folosind viclenia.

Toți campanii săvîrșeau îndeobște sacrificiile la Hamae¹²³. Ei au adus la cunoștință locuitorilor din Cumae că senatul din Capua va sosi acolo și de aceea cer ca și senatul din Cumae să vină tot acolo, pentru a se consfătui laolaltă în scopul ca amîndouă no-rouadele să aibă aceeași aliați și aceeași dușmani. „Dîșii vor aduce cu ei și niște pîlcuri de ostași înarmați, pentru a preîntîmpina orice primejdie din partea romanilor sau carthaginezilor“. Cu toate că purtarea campanilor mirosea a înșelăciune, totuși cumaeenii nu se codiră să primească invitația, fiind încredințați că cu prilejul acestei capcane întinsă lor, ei vor fi în stare să le vină de hac campanilor.

În vremea aceasta, consulul roman Tiberius Sempronius Gracchus și-a purificat armata la Sinuessa, la data pe care o hotărîse pentru adunare, și, trecînd râul Volturnus, și-a așezat tabăra în împrejurimile localității Liternum¹²⁴. Deoarece în castru domnea liniștea, [iar tabăra nu era pîndită de nici o primejdie], Gracchus caută să-și deprindă ostașii cu mișcări vioaie (deoarece cea mai mare parte din ei erau voluntari recrutați din rîndurile sclavilor), spre a se obișnui să se țină în marș pe urma steagurilor și să-și recunoască bine locul în formația lor de luptă. Cea mai mare grijă a comandantului era ca nu cumva să fie vreunul jignit pentru starea lui din trecut și să se semene în felul acesta dezbinare și vrajbă între ostași, de aceea el dăduse anume următoarele îndrumări legaților și tribunilor militari: „Ostașul vechi să îngăduie cu voioșie recrutului să fie deopotrivă cu dînsul și cetățeanul liber cu sclavul voluntar. Deci, toți cei cărora poporul roman le-a încre-

dințat armele și steagurile sale să se socotească vrednici și de neam bun ; măsurile pe care ursita le-a impus să le ia, după ce le-a luat, tot ea îi silește 'să le și păstreze". Aceste îndrumări [și îndemnuri] fură respectate cu aceeași grijă și de comandanți și de ostași. În scurtă vreme se înfăptui între toți o armonie atît de desăvîrșită, încît aproape se îngropase în [negura] uitării din ce strat pornise fiecare ostaș.

Pe cînd Gracchus desfășura o asemenea activitate, solii din Cumae i-au adus la cunoștință că cu cîteva zile mai înainte la ei au venit niște împuterniciți din Capua și că ei le-au dat acestora următorul răspuns : „mai sînt numai trei zile pînă la sărbătorile pomenite ; acolo se va aduna nu numai întregul senat din Capua, ci și tabăra, și armata campană". Gracchus, după ce dădu poruncă cetățenilor din Cumae să strîngă și să ducă la adăpostul zidurilor toate bucatele de pe holde, iar ei să rămîna neclintiți între zidurile cetății, porni în marș cu oastea spre Cumae în ajunul zilei cînd fusese rînduită slujba sacrificiului. [Locul] Hamae se află la 3 000 de pași de acolo. Campanii se adunaseră în număr mare, potrivit înțelegerii. Nu departe de aci, Marius Alfius, care îndeplinea funcția de *medix tuticus* (așa se chema cel mai înalt dregător de la cîrma [norodului campan]), își întocmise în ascuns tabăra sa, în care se găseau 14 000 de oameni înarmați, însă el a stat cu mult mai ațintit la grija pregătirilor în vederea sacrificiului și la întinderea curselor decît la întărirea taberei, ori la vreo lucrare în legătură cu apărarea.

Slujbele de sacrificiu de la Hamae s-au desfășurat vreme de trei zile. Acestea se săvîrșeau noaptea și se încheiau înainte de miezul nopții. Gracchus, socotind că acesta e momentul cel mai potrivit pentru întinderea de capcană, a fixat străji la porți, ca să nu se poată afla nimic din planul urzit ; pe la a zecea oră ¹²⁵ din zi dădu poruncă ostașilor săi să prînzească și apoi să se culce, pentru ca să se poată aduna la semnal, cum se va lăsa amurgul. Cam pe la straja întîia, Gracchus porunci să se ridice steagurile și pornind în marș fără zgomot, ajunse la Hamae la miezul nopții. Acolo dă năvală în același timp pe toate porțile taberei campane, unde domnea o mare delăsare ca de obicei, după o îndelungată priveghere în vreme de sărbătoare. Romanii îi hăcuiesc pe unii din campani cufundați în somn, iar pe alții îi răpun atunci cînd se întorceau de la slujbă fără vreo armă asupra lor, după săvîrșirea sacrificiilor. Mai mult de 2 000 de campani au fost măcelăriți în

învălmășeala din cursul acelei nopți, o dată cu aceștia căzind și căpetenia lor, Marius Alfius. Au fost capturați cu acest prilej ¹²⁶... prizonieri, precum și 34 de steaguri ostășești.

XXXVI Gracchus, după ce a cucerit tabăra dușmanilor cu o pierdere de numai 100 de oameni, s-a retras fără întârziere la Cumae, fiindcă se temea de Hannibal, care-și avea tabăra mai sus de Capua, pe muntele Tifata ¹²⁷.

Într-adevăr, Punul a prevăzut cu mintea lui iscusită ce avea să se întâmple : căci îndată ce la Capua se răspîndi vestea acestei înfringeri, Hannibal, încredințat că va da la Hamae peste o oaste de recruți, alcătuită în mare parte din sclavi, îmbătătită în chip neobișnuit de izbînda cîștigată și ocupată cu ridicarea trofeelor de la cei biruiți și cu strîngerea prăzilor, se zori să treacă dincolo de Capua. Întilnind în drum pe fugarii campani, le dădu trupe de pază ca să-i însoțească pînă la Capua și porunci ca răniții să fie transportați pe căruțe. El însă nu găsi la Hamae nici picior de roman, în schimb însă dădu peste urmele proaspătului măcel : pretutîndeni în cale se aflau așternute leșuri de-ale aliaților săi. Unii carthaginezi îl îndemnară pe Hannibal să-i ducă numaidecît la Cumae și să împresoare orașul. Hannibal, deși era tare dornic să pornească la această acțiune, pentru a dispune și el măcar de Cumae ca port la mare, deoarece nu izbutise să cucerească Neapolis, totuși, pentru că trupele sale nu aveau asupra lor decît armele, datorită faptului că pornise în marș cu armata sa în mare grabă, s-a înapoiat în tabăra sa situată mai sus de Tifata. Apoi, însă, sîcîit de rugămințile campanilor, s-a întors a doua zi pentru asedierea orașului Cumae. După ce pustii în lung și-n lat ținutul campan, Hannibal își așează tabăra la o mie de pași, în vreme ce Gracchus rămăsese pe loc mai mult de rușinea de a nu părăsi la nevoie pe aliații romanilor care-l implorau să le dovedească credința sa și a poporului roman, decît datorită faptului că se bizuia îndeajuns pe oastea sa. Nici Fabius, celălalt consul, care-și avea tabăra la Cales, nu se încumeta să treacă cu oastea sa peste riul Volturnus, deoarece el se frămînta mai mult cu cercetarea pentru a doua oară a auspiciilor și apoi cu ispășirea pentru semnele și arătările care veneau unele după altele și mai ales pentru că cu prilejul slujbelor [de ispășire] ¹²⁸, haruspicii răspunseseră că sacrificiile n-au fost prielnice.

XXXVII În vreme ce pe Fabius îl rețineau pe loc aceste pricini, Sempronius avea legăturile tăiate, fiind asediat de Hannibal cu tot soiul de lucrări. Dar, la rîndu-i, și consulul roman a ridicat în fața uriașului turn de lemn pe care punii îl împingeau către zidurile orașului, un alt turn chiar lîngă zid : însă acest turn era cu mult mai înalt ; deoarece zidul fiind de la sine destul de ridicat, Sempronius așezase la temelia lui niște grinzi puternice. De pe acest turn la început împresurații apărau meterezele și orașul, împroșcîndu-i pe carthaginezi cu o grindină de bolovani, pari ascuțiți ¹²⁹ și tot felul de mijloace de aruncat. În cele din urmă, cînd au văzut că dușmanii, tot împingînd turnul lor, l-au alăturat de zid, s-au năpustit asupra lui cu un potop de făclii aprinse și i-au dat foc deodată din mai multe părți.

În vreme ce gloata ostașilor puni, îngroziți de foc, se aruncau jos de pe turn, cîteva cohorte romane au dat năvală prin două părți ale cetății asupra punctelor de sprijin carthagineze și le-au împrăștiat și fugărit pînă la tabăra lor, de părea acum că s-a întors așa fel roata, încît, după aceea, Hannibal era mai degrabă aidoma unui împresurat și nu unui asediator. Vreo 1 300 de carthaginezi au fost măcelăriți, iar 59 au căzut prizonieri la romani din rîndurile celor care umblau fără grijă și prea nepăsători în jurul zidurilor și prin punctele de sprijin și care, fiind luați pe neașteptate, au fost prinși vii, fiindcă de orice s-ar fi temut, numai de un atac dezlănțuit din partea celor împresurați în oraș, nu. Gracchus a dat semnalul de încetare a luptei și i-a retras pe ai săi între zidurile cetății, mai înainte ca dușmanul să-și poată reveni în fire după această spaimă la care nu se așteptase. A doua zi, Hannibal încredințat că consulul, fericit din pricina acestei izbînzii, va dezlănțui bătălia în toată regula, și-a rînduit armata în formație de luptă, în golul dintre tabăra sa și orașul Cumae ; însă, cînd a văzut că străjile își continuă nestingherite mișcărilor lor obișnuite și că romanii nu sînt nici nechibzuiți, nici nu-și făuresc nădejdi deșarte pornind la luptă la voia întîmplării, Hannibal a lăsat baltă împresurarea și s-a înapoiat la Tifata, fără să fi făcut vreo ispravă.

Tot în zilele cînd Cumae a scăpat de împresurarea carthaginezilor, Tiberius Sempronius Gracchus, care avea poreclă de Longus, a izbîndit într-o luptă cu Hanno Carthaginezul lîngă localitatea Grumentun din Lucania. Acolo a nimicit peste 2 000 de dușmani, în vreme ce pierderile sale n-au fost mai mari de 280 de oameni. El a capturat și 41 de steaguri ostășești. Alungat dintre hotarele Lucaniei, Hanno s-a retras în Bruttium. Trei localități întărite din

ținutul hirpinilor, care trădaseră poporul roman, au fost supuse prin forța armelor de către praetorul M. Valerius. Aceste localități erau Vercellium, Vescellium și Sicilinum¹³⁰. Cei care au uneltit trădarea romanilor au fost decapitați cu securea. Peste 5 000 de prinși au fost vânduți la licitație¹³¹. Celelalte prăzi au fost lăsate pe seama ostașilor, după care armata romană s-a întors în Luceria.

XXXVIII În timp ce se petrec aceste evenimente în ținutul lucanilor și cel al hirpinilor, cele cinci nave care transportau către Roma pe solii Macedoniei și Carthaginei căzuți prizonieri, pe cînd navigau din Mare Superum¹³² către Marea Inferum¹³³, de-a lungul aproape întregii coaste a Italiei, și în vreme ce pînzele lor umflate de vînt le împingeau pe lîngă Cumae, deoarece nu se putea ști destul de lămurit dacă aceste vase aparțin dușmanilor sau aliaților, Gracchus trimise în întîmpinarea lor cîteva corăbii din flota sa. Din întrebările puse unii altoța s-a aflat că consulul e la Cumae, și atunci cele cinci vase au fost trase la țarm în portul Cumae. Acolo, prinșii au fost aduși în fața consulului, căruia i s-au înmînat și scrisorile cu pricina. După ce a citit de la un capăt la altul și scrisoarea regelui Filip și pe aceea a lui Hannibal, consulul le-a pecetluit și le-a trimis, pe calea uscatului, senatului la Roma. Apoi a poruncit ca solii dușmanilor să fie transportați cu corăbiile.

După ce au ajuns la Roma aproape în aceeași zi și scrisorile și solii pomeniți mai înainte și deoarece în urma întrebărilor puse, spusele se potriveau cu cele scrise, la început pe senatori i-a cuprins o apăsătoare grijă cînd și-au dat seama că sînt amenințați acum și de războiul cu macedonenii, deși abia îl suportau pe cel cu carthaginezii. Cu toate acestea, romanii nu-și pierdură de loc cumpătul, ci numai decît începură să chibzuiască prin ce mijloace ar putea ține departe de Italia pe noul vrăjmaș, strămutînd războiul chiar în țara lui. Se porunci ca prizonierii să fie puși în lanțuri, iar însoțitorii lor vânduți la licitație. Se mai hotărî că la flota de 25 de vase pe care o comanda M. Valerius Flaccus, să se pregătească și să se mai adauge alte douăzeci [și cinci]¹³⁴. După ce toate aceste vase au fost înzestrate cu armamentul trebuincios și încărcate cu provizii, alăturîndu-se acestei flote și cele cinci corăbii care transportaseră pe solii prinși, cele 30 de corăbii au pornit din portul Ostia către Tarentum. Se mai dispune ca P. Valerius să îmbarce trupele lui Varro, care se aflau la Tarentum

sub comanda legatului L. Apustius, și cu această flotă alcătuită din 55 de vase să se apere nu numai coastele Italiei, ci să se afle prin recunoașteri, tot ce poate fi în legătură cu războiul cu Macedonia : „în cazul că cuprinsul scrisorilor și dovezilor date de acești soli [ai dușmanilor] se potrivesc cu planurile regelui Filip, se dădu instrucțiuni ca să se aducă acestea la cunoștință, printr-o scrisoare, praetorului M. Valerius. La rîndu-i, acesta, încredințînd comanda armatei romane lui L. Apustius, să plece spre Tarentum la flotă și să treacă cît mai neîntîrziat în Macedonia, dîndu-și silința să-l țină pe Filip pe loc în regatul său. S-au dat și sumele de bani trebuincioase pentru înzestrarea flotei cu armament și hrană și pentru nevoile războiului cu Macedonia. Acești bani fuseseră trimiși lui Appius Claudius în Sicilia ca să fie înapoiati regelui Hiero. De asemenea, banii au fost transportați la Tarentum de către legatul L. Antistius ; în același timp și regele Hiero a trimis 200 [mii]¹³⁵ banițe de grîu și alte 100 000 de orz.

XXXIX Pe cînd romanii fac toate aceste pregătiri, una din corăbiile căzute în mîinile romanilor, și care fuseseră trimise la Roma, a izbutit să scape din nou cu fuga, ducîndu-se la Filip. De la ea s-a aflat că solii regelui au fost prinși împreună cu scrisorile. De aceea regele macedonean, neștiind ce întrevederi și ce învoială se încheiase între Hannibal și împuterniciții săi, și nici ce răspuns avuseseră să-i aducă trimișii lui Hannibal, trimite o altă solie cu aceleași însărcinări. Noii împuterniciți trimiși la Hannibal erau Heraclitus, care era poreclit Scotinus, apoi Crito din Beoția, și Sositheus Magnes. Aceștia au reușit să-și ducă la bun sfîrșit însărcinările și să aducă și răspunsul ; numai că pînă să se miște regele Filip și să pună ceva la cale, a trecut și vara¹³⁶. Iată cum o singură corabie, care ducea pe solii lui Filip, căzută în mîinile romanilor, a atîrnat atît de greu în cumpănă, încît a întîrziat un război care îi amenința pe romani !

Îndată ce Fabius trecuse rîul Volturnus, după ce, în sfîrșit, săvîrșise slujbele de ispășire pentru semnele arătate în împrejuriile Capuei, amîndoi consulii desfășurau acum împreună operațiile militare.

Fabius a cucerit prin forța armelor orașele Combulteria, Trebula și Austicula¹³⁷, care trecuseră de partea lui Hannibal. El a capturat garnizoanele lăsate acolo de Hannibal și în rîndurile lor pe foarte mulți campani. Și pentru că la Nola, la fel ca și cu un an mai înainte, senatul era de partea romanilor, iar plebea de

partea lui Hannibal, se țineau tot soiul de consfătuiri tainice, urzindu-se omorîrea frunțașilor cetății și predarea cetății în mâinile punilor. Pentru ca uneltirea să nu meargă mai departe, Fabius, după ce și-a trecut armata printre Capua și tabăra lui Hannibal, care se afla pe muntele Tifata, și-a instalat trupele în castrul Claudian mai sus de Suessula : de acolo a trimis pe propraetorul Marcus Marcellus cu aceste trupe la Nola ca să-i asigure paza.

XL Și în Sardinia praetorul T. Manlius a început să desfășoare campania care fusese întreruptă după ce praetorul Q. Mucius fusese lovit de o grea boală. Manlius, după ce a tras la uscat vasele lungi [în portul] Carales¹³⁸ și și-a înarmat trupele navale aliate, pentru a duce războiul terestru, și-a luat în primire și oastea praetorului, și-a alcătuit o armată compusă din 22 000 de pedestrași și 1 200 călăreți. Cu aceste trupe de călăreți și de pedestrași, Manlius a pornit în ținutul dușmanilor, așezându-și castrul nu departe de tabăra lui Hampsicora. Din întâmplare, Hampsicora plecase atunci la sarzii pelliti¹³⁹, pentru a le înarma tineretul, cu ajutorul căruia să-și mărească efectivul trupelor sale. În fruntea taberei sale îl pusese pe fiul său, numit Hostus. Acesta, plin de semeție datorită tinereții sale, a dezlănțuit bătălia la voia întâmplării, însă a fost bătut și pus pe fugă de romani. Vreo 3 000 de sarzi au fost măcelăriți în acea bătălie, iar vii, cam 800 luați prizonieri.

O altă oaste se împrăștie fugind, la început prin ogoare și păduri, apoi își caută refugiul în orașul cu numele Cornus¹⁴⁰, capitala aceluia ținut unde s-a răspîndit zvonul că a fugit și căpetenia lor. Și războiul din Sardinia i s-ar fi pus capăt în urma acelei bătălii, dacă flota carthagineză, avînd în frunte pe Hasdrubal, și care fusese aruncată de o furtună în apele insulelor Baleare, nu s-ar fi apropiat în acel moment, în nădejdea de a reaprinde războiul. La vestea scoaterii la țarm a flotei punice, Manlius s-a retras la Carales. Hampsicora a profitat de acest prilej pentru a se uni cu punii. Hasdrubal, după ce și-a debarcat trupele pe uscat și după trimiterea înapoi la Carthagina a flotei, călăuzit de Hampsicora, purcede la pustiirea ținutului aliaților poporului roman și ar fi ajuns cu prădăciunile pînă la Carales dacă Manlius nu i-ar fi ieșit în întâmpinare cu oastea, stăvilindu-i devastările făcute pe o mare întindere.

La început, potrivit obiceiurilor își rînduiau taberele față în față, la un mic interval una de alta, apoi, în urma unor ieșiri, se iscară cîteva ușoare ciocniri cu sorți schimbători de izbîndă și în cele din urmă se ajunse și la rînduirea oștilor în linie de bătaie. Lupta a durat patru ore, potrivit obiceiurilor măsurîndu-și puterile piept la piept într-o bătălie în toată regula. Carthaginezii au fost acum aceia care au făcut ca bătălia să fie multă vreme nehotărîtă, în vreme ce sarzii erau obișnuiți să fie ușor înfrînți; în cele din urmă și punii fură bătute, deoarece toate locurile din jur erau presărate fie cu leșurile sarzilor măcelăriți, fie pline cu fugari; dar cînd se așternură pe fugă și carthaginezii, aripa romanilor care îi fugărise pe sarzi, făcînd o mișcare de învăluire, îi înconjură și le tăie retragerea. Ceea ce se întîmplă după aceea fu mai degrabă măcel decît luptă: fură doborîți 12 000 de dușmani, și sarzi și carthaginezi, aproape 3 700 făcuți prizonieri și capturate 27 de steaguri ostășești¹⁴¹.

XLI Izbînda a ajuns vestită și bătălia vrednică de ținut minte datorită, în primul rînd, faptului că însuși comandantul suprem al punilor, Hasdrubal, a căzut prizonier, împreună cu Hanno și Mago, nobili carthaginezi. Mago făcea parte din familia Barcas și era îndeaproape înrudit cu Hannibal, în vreme ce Hanno fusese cel ce-i îndemnase pe sarzi să ridice armele împotriva romanilor și, neîndoios, tot el fusese și ațîțătorul războiului romanilor cu sarzii. La rîndu-le, și căpeteniile sarde căzute în luptă au făcut ca această bătălie să fie nu mai puțin vestită prin dezastrul lor: căci chiar Hostus, fiul lui Hampsicora, a căzut pe cîmpul de bătaie, iar Hampsicora, fugind împreună cu vreo cîteva călăreți, cînd, după atîta prăpăd, a mai aflat și de moartea fiului său, și-a ridicat singur viața în timpul nopții, ca să nu fie împiedicat la această faptă de cineva. Ceilalți și-au găsit adăpost tot în orașul Cornus, unde se mai refugiaseră și mai înainte. Manlius, atacînd acest oraș cu oastea romană biruitoare, l-a cucerit în cîteva zile. Apoi și alte orașe care trecuseră de partea lui Hampsicora și a carthaginezilor s-au supus romanilor, dîndu-le ostatici; după ce Manlius a poruncit fiecărei cetăți să dea tribut¹⁴² și provizii, potrivit mijloacelor, sau greșelilor săvîrșite¹⁴³ față de romani, și-a adus oastea înapoi la Carales. După ce au fost aduse acolo și vasele lungi și îmbarcați pe ele ostașii pe care îi adusesese cu sine, Manlius navighează spre Roma, unde aduce la cunoștința senatului că Sardinia a fost în întregime adusă sub ascultarea Romei.

Totodată Manlius predă și tributul quaestorilor, cantitățile de cereale — edililor, iar pe prizonieri — praetorului Q. Fulvius.

În aceeași vreme, praetorul T. Otacilius, navigînd cu flota din Lilybaeum, debarcă în Africa unde prădă ținutul carthaginez. Pe cînd se îndrepta de acolo către Sardinia, unde umbla zvonul că Hasdrubal¹⁴⁴ a trecut de curînd din Baleare, ieși în întîmpinarea flotei acestuia pe cînd se îndrepta către Africa, și într-o ușoară luptă, dată în largul mării, a capturat acolo șapte vase împreună cu trupele aliate de marinari. Pe celelalte vase, teama le-a împărățiat pretutindeni, întocmai ca o furtună.

În decursul aceluiași zile s-a apropiat de Locri și Bomilcar¹⁴⁵ cu ostașii trimiși de Carthagina, pentru completarea efectivelor, și cu elefanții și cu aprovizionarea. Appius Claudius, prefăcîndu-se că-și inspectează provincia, își duse cu repeziciune oastea la Messana, pentru a-l lua prin surprindere pe Bomilcar și, ajutat și de flux și [de vînt]¹⁴⁶, debarcă la Locri. Numai că Bomilcar plecase de acolo la Hanno în ținutul bruttiilor, iar locrienii închiseră porțile cetății lor în fața romanilor. Appius, în ciuda marilor sală străduințe, nu izbutește să facă nimic și de aceea se înapoiază la Messana.

În aceeași vară Marcellus întreprinse din Nola, pe care o ocupase cu o garnizoană, dese incursiuni în ținuturile hirpinilor și ale samniților caudini¹⁴⁷, așa fel încît trecu totul prin foc și sabie pentru ca să le improspăteze samniților amintirea vechilor lor dezastre.

XLII De aceea fură trimiși numaidecît la Hannibal soli de către amîndouă aceste populații, care i s-au adresat Punului în felul acesta: „Hannibal, noi am fost vrăjmașii poporului roman, mai întii prin noi înșine, cîtă vreme armele și faptele noastre ne puteau apăra. Cînd însă nu ne-am mai putut bizui pe ele, ne-am alăturat regelui Pyrrhus. Cînd am fost părăsiți de acesta, am fost nevoiți să încheiem pace cu romanii și am rămas în pace aproape 50 de ani, pînă în vremea cînd ai venit tu în Italia. Noi am fost atrași de tine nu atît datorită vitejiei și norocului tău în războaie, pe cît datorită bunătății și blîndeții tale fără seamăn față de concetățenii noștri căzuți la tine prizonieri, pe care tu i-ai lăsat să plece slobozi la vatră, astfel încît, cîtă vreme tu, prietenul nostru, ești în viață și teafăr, noi nu ne mai temem nu numai de poporul roman, dar nici măcar de mînia zeilor, dacă ne e îngăduit s-o

spunem. Însă, ți-o jurăm pe Hercules, deși tu ești nu numai teafăr și biruitor, ci chiar de față, de vreme ce ai puțința aproape să auzi tinguirile soțiilor și copiilor noștri și să vezi casele noastre pustiite de flăcări, în vara aceasta noi așa fel am fost prădați și pustiți de vreo câteva ori, încât iese în vileag că M. Marcellus și nu Hannibal a fost acela care a biruit la Cannae, și că romanii se fălesc că tu ai avut putere numai pentru o singură lovitură și că lincezești acum, întocmai ca o albină, care o dată cu împunsătura și-a lăsat și acul. Noi am purtat război cu romanii vreme [de o sută]¹⁴⁸ de ani, neprimind nici un ajutor dinafara hotarelor de la nici o căpetenie, de la nici o oaste străină, în afară de cei doi ani în care Pyrrhus și-a sporit puterea sa mai mult cu sprijinul ostașilor noștri, în loc să ne apere pe noi cu forțele sale.

Eu nu mă voi făli cu izbînzile noastre amintind că doi consuli și două armate consulare au fost trecute de noi pe sub jug¹⁴⁹, nu ne fălim nici cu alte fapte de arme de care ne-am bucurat și care nouă ne-au adus slavă¹⁵⁰. Însă, ceea ce ni s-a întîmplat nouă atunci, nu putem compara, fiind cuprinși de o mai mică revoltă, cu neajunsurile și necazurile care ni se întîmplă astăzi: altădată ne încălcau hotarele dictatori cu faimă însoțiți de comandanții cavaleriei, cîte doi consuli în fruntea a două armate consulare; mai înainte ei își duceau oștile după prădăciuni în spatele steagurilor, după ce făceau recunoașteri și lăsaus în loc puncte de sprijin; acum am ajuns prada unui singur praetor și a unei neînsemnate garnizoane însărcinate cu apărarea Nolei. Într-adevăr, aceștia nu ne atacă rînduiți pe manipule, ci străbat în chip tilhăresc, în lung și-n lat, toate ținuturile noastre cu atîta nepăsare de parcă ar cutreiera pe pămînt roman.

Însă pricina este că nici tu nu ne aperi pe noi, dar și faptul că întregul nostru tineret slujește acum sub steagurile tale, și care dacă ar fi acasă și-ar apăra patria. Nu te-aș mai cunoaște nici pe tine, nici oastea ta, dacă n-aș ști că tu ești acela care ai bătut și distrus atîtea oști romane și dacă n-aș fi încredințat că e la fel de ușor să-i nimicești pe prădalnicii noștri, care cutreieră, răzlețiți fără a avea cu ei steagurile, pe acolo pe unde îi mîină nădejdea, deși deșartă, de pradă. De bună seamă, acești romani vor fi prada unui pumn de numizi. Dacă ne sprijini pe noi, vei îndepărta și de la noi și de la Nola garnizoana romană, dacă ești încredințat că, după ce ne-ai socoti vrednici să-ți fim aliați, merităm să fim ocrotiți de tine în calitate de aliați“.

XLIII La acestea Hannibal a răspuns : „Hirpinii și samniții le fac pe toate deodată ; ei trîmbează și nenorocirile, cer să fie și ocrotiți, și se plîng apoi că au rămas fără apărare și nebăgați în seamă. Numai că ei mai întîi ar fi trebuit să ne lămurească situația lor, apoi să ceară sprijinul armatelor noastre, și numai în cele din urmă, dacă nu l-ar fi obținut, să se plîngă că în zadar au implorat ajutorul. Dînsul însă nu-și readuce oastea în ținuturile hirpinilor și ale samniților, ca să nu le mai fie și el însuși povară, ci o va strămuta în regiunile învecinate ale aliaților poporului roman ! Din prădarea acestora își va îndestula și ostașii săi, și va vîrî și groaza în vrăjmași alungîndu-i departe de acolo.

În ce privește însă războiul cu romanii, dacă bătălia de la Trasimenus a fost mai vestită ca aceea de la Trebia, dacă cea de la Cannae mai cu faimă decît cea de la Trasimenus, dînsul va face ca și amintirea bătăliei de la Cannae să fie adumbrită printr-o biruință cu mult mai mare și mai strălucită“.

După acest răspuns, i-a copleșit pe trimiși cu daruri, lăsîndu-i apoi să plece într-ale lor. Hannibal, după ce lăsă neînsemnate trupe la Tifata, porni în fruntea celeilalte oști și se duse de-a dreptul la Nola. Tot acolo veni din Bruttium și Hanno, aducînd din Carthagina trupe de completare și elefanți. După ce-și întocmi tabăra nu departe de acolo, Hannibal, cercetînd situația, află cu totul alte lucruri decît cele pe care le auzise de la solii aliaților săi. Într-adevăr, Marcellus nu întreprindea nici o acțiune ca să se poată spune că s-a lăsat în voia sorții sau a căzut plocon în mîinile dușmanului. El s-a dus după prădăciuni numai după ce făcuse recunoașteri cu unități puternice, avînd asigurată retragerea, prevăzînd și îngrijindu-se de toate, fiind cu privirile ațintite pretutindeni, ca și cum l-ar fi întîlnit în tot locul pe Hannibal. Atunci cînd a simțit că vrăjmașul sosește, Marcellus și-a ținut trupele la adăpostul zidurilor, poruncind senatorilor din Nola să se plimbe pe ziduri, să cerceteze totul în jur, băgînd de seamă ce se petrece la potrivnic. Hanno, după ce a înaintat în preajma zidului, a chemat dintre aceștia pe Herennius Bassus și pe Herius Pettius la o întrevedere. Cei doi ieșind din cetate cu încuviințarea lui Marcellus, Hanno li se adresează printr-un tîlmaci. El ridică în slavă vitejia și norocul lui Hannibal, în schimb le vestește pe ale poporului roman, spunînd că „măreția acestuia a început să apună o dată cu sleirea puterilor lui. Chiar dacă aceste însușiri ar fi deopotrivă la ambele popoare, așa cum au fost cîndva, totuși aliații care au simțit pe grumazul lor cît de apăsător a fost

jugul puterii romane și cât de îngăduitoare fire a arătat Hannibal față de toți prizonierii cu nume italic, ar trebui să socotească alianța și prietenia carthagineză mai presus de cea romană. Chiar dacă amîndoi consulii s-ar găsi la Nola cu oștile lor, totuși n-ar putea fi deopotrivă cu Hannibal mai mult decît au fost la Cannae, cu atît mai vîrtos un simplu praetor n-ar putea fi în măsură să apere Nola cu un pumn de ostași. Este mai mult în interesul lor decît al lui Hannibal ca punii să pună stăpînire pe Nola, fie cucerind-o, fie fiindu-le predată ; căci, neîndoienic, Hannibal va pune mîna pe Nola la fel cum a pus mîna și pe Capua și pe Nuceria. Însă nolanii își dau bine seama ce deosebire este între situația Capuei și Nuceriei, cîtă vreme știu că ei sînt așezați aproape în mijlocul acestora. El nu vrea să le proorocească ce se va întîmpla și ce va pătîmi un oraș cucerit, ci mai degrabă le făgăduiește, în cazul că îi vor preda pe Marcellus cu trupele lui din garnizoană, precum și Nola, că nimeni alții, ci înșiși nolanii vor fi cei care îi vor declara condițiile cu care vor veni să încheie alianță și prietenie cu Hannibal“.

XLIV La acestea Herennius Bassus răspunse : „Prietenia dintre poporul roman și cel nolan dăinuie de un car de ani ; nici unuia nu-i pare rău de ea pînă în ziua aceasta și chiar dacă ar fi nevoiți, o dată cu schimbarea norocului, să-și lepede credința, acum ar fi prea tîrziu să și-o mai schimbe. Dacă ei ar fi avut de gînd să se predea lui Hannibal, ar mai fi apelat ei la romani ca să-i apere ? Ei s-au înmănuncheat în toate privințele cu romanii și vor fi alături de aceia care au venit să-i apere, pînă la ultima lor suflare“. Această convorbire făcu să i se spulbere lui Hannibal orice nădejde de a pune stăpînire pe Nola prin trădare ; de aceea el înconjură orașul cu un cordon de trupe pentru a ataca zidurile din toate părțile. Cînd Marcellus văzu că Hannibal s-a apropiat pînă în preajma zidurilor, porni în iureș năprasnic cu oastae-i rînduită pentru atac în spatele porții. La cea dintîi năvală fură călcați în picioare și doborîți vreo cîțiva puni ; apoi însă, pornind repede la încăierare mai mulți războinici puni, iar forțele de luptă ajungînd acum deopotrivă, s-a început o crîncenă bătălie care ar fi fost vrednică de ținut minte ca puține altele, dacă ruperea de nori însoțită de o puternică vijelie nu i-ar fi descleștat pe luptători din încăierare.

În acea zi, după începerea [și întreruperea] acestei neînsemnate lupte în care se îndârjiseră toți războinicii, romanii s-au retras în oraș, iar carthaginezii în tabăra lor; cu toate acestea, din rîndurile punilor, deși dați peste cap cu prilejul celui dintîi iureș roman, au căzut [o sută]¹⁵¹ de ostași, iar dintre romani nu mai mult de 30. Ploaia continuînd să cadă toată noaptea, a ținut pînă la orele trei¹⁵² ale zilei următoare; de aceea, cu toate că amîndouă taberele erau setoase de luptă, în cursul acelei zile toți au rămas între întărituri. A treia zi Hannibal își trimise o parte din trupe ca să prade ținutul nolan. Cînd Marcellus a băgat de seamă aceasta, numaidecît și-a scos trupele punîndu-le în linie de bătaie. Nici Hannibal nu s-a codit să se măsoare cu romanii. Cam o mie de pași era golul dintre oraș și cele două tabere. Pe acest spațiu s-au încheștat cei doi potrivnici (în jurul Nolei sînt numai cîmpii). Strigătele scoase de către ostașii ambelor tabere i-au adus înapoi în lupta deja începută pe cei mai apropiați dintre ostașii cohortelor care se duseseră prin ogoare după prădăciuni, și nolanii au venit să întărească cu forțele lor frontul romanilor. Marcellus, după ce le aduse laude, le porunci să stea în rezervă și să scoată răniții de pe cîmpul de bătaie, dar să nu ia parte la luptă pînă nu vor primi semnalul.

XLV Lupta era cu sorți schimbători: și comandantii își îmbărbătau ostașii cu cea mai mare strășnicie, și soldații luptau cu cea mai aprigă înverșunare. Marcellus îi îndeamnă să-i înfrunte pe vrăjmașii înfrinți de el cu trei zile mai înainte, puși pe fugă cu cîteva zile mai înainte la Cumae, alungați de la Nola tot de el, avînd însă sub comanda sa alți ostași: „Nu toți punii se află acum pe cîmpul de bătaie: unii cutreieră ogoarele umblind după prădăciuni, iar cei care luptă acum sînt moleșiți din pricina belșugului din Capua, istoviți de băutură și de tot felul de dezmăț în tot timpul iernii. Punii și-au pierdut acea vînjoșie și strășnicie, le-a dispărut toată vîrtoșia trupească și întreaga lor bărbăție cu care au venit cînd au trecut culmile Pirineilor și ale Alpilor. Acum au în față numai umbrele acelor luptători care abia mai stau pe picioare și cu anevoință își mai țin¹⁵³ armele în mînă. Capua a fost pentru Hannibal Cannae; acolo a dispărut vitejia războinică, acolo s-a înmormîntat disciplina ostășească, acolo s-a șters faima vremurilor trecute, acolo s-a stins nădejdea viitorului!”

În vreme ce Marcellus își înflăcăra ostașii, sporindu-le avîntul prin aceste ponegriri aduse vrăjmașului, Hannibal își dojenea soldații cu vorbe mult mai grele, spunîndu-le : „El cunoaște aceleași arme și steaguri care au fost la Trebia și la Trasimenus, și pe care le-a văzut și le-a avut în mîină în urmă la Cannae, însă, fără îndoială, un ostaș a dus el în tabăra de iarnă din Capua și un altul a scos de acolo. Cum ? ! Abia suportați lupta, depunînd mari eforturi împotriva unui simplu legat roman și unei singure legiuni și numai unui pîlc de cavalerie, voi căroră nu v-au putut niciodată rezista două armate consulare ? Cum adică, pe noi ne hărțuiește a doua oară Marcellus cu ostașii săi alcătuiți din recruți și trupe auxiliare de nolani și noi îl lăsăm nepedepsit ? Unde e acel faimos ostaș al meu care, smulgîndu-l de pe cal pe consulul C. Flaminius, i-a tăiat capul ? Unde-i acela care l-a răpus pe L. Paullus la Cannae ? Oare acum sabia a ruginit ? Oare mîinile au încremenit ? Sau ce altă minune s-a întîmplat cu voi ? Voi care, atunci cînd erați puțini obișnuiți să-i învingeți pe mai mulți, în schimb acum oînd voi sînteți mai numeroși de abia mai rezistați ! Voi, cei grozavi în limbuție, vă lăudați că dacă vă va conduce cineva pînă la Roma, o veți cuceri ! Iată ! Aici e o treabă de mai mică însemnătate ; aici vreau să vă dovedeți puterea și vitejia : cuceriți Nola, un oraș de șes care nu e apărat de nici un fluviu, de nici o mare ! De aici, încărcăți de prăzi și de trofee capturate dintr-un oraș atît de bogat, sau vă voi duce unde veți vrea, sau voi veni eu după voi“.

XLVI Nici cuvintele de bine și nici cele de rău n-au folosit la îmbărbătarea punilor. În vreme ce carthaginezii erau pretutindeni bătuți, romanilor le creștea avîntul nu numai datorită vorbelor de îmbărbătare ale comandantului lor, ci și faptul că și nolanii scoteau puternice strigăte, dovedind cu cine țin ei, și îi înflăcărau și mai tare pe romani la luptă. Carthaginezii au întors spatele fiind alungați și fugăriți pînă în tabăra lor. Marcellus însă și-a adus înapoi la Nola trupele romane dornice să atace și tabăra pună, spre marea bucurie a tuturor, însoțită de felicitări chiar din partea plebeilor nolani, deși înainte erau mai înclinați către carthaginezi.

Au fost măcelăriți mai mult de 5 000 de dușmani în acea zi, iar vii au căzut în mîinile romanilor 600, au fost capturate 19 steaguri, precum și doi elefanți, patru fiind doborîți în luptă. Din rîndurile romanilor au căzut mai puțin de o mie.

Ziua următoare s-a scurs, în urma unui armistițiu tacit, cu înmormintarea celor căzuți din ambele tabere. Marcellus a pus să se încingă un rug cu trofee luate de la dușmani, pe care le-a închinat lui Vulcanus¹⁵⁴. După trei zile, 272 de călăreți numizi amestecați cu hispani au dezertat la Marcellus (din ură împotriva lui Hannibal, cred eu, sau însuflețiți de nădejdea unui serviciu militar mai bine plătit). Romanii s-au folosit de ajutorul lor dat cu vitejie și credință în cursul acestui război. După terminarea războiului, pentru vitejia lor, hispanilor li s-au dat pământuri în Hispania, iar numizilor în Africa.

Hannibal, după ce l-a trimis pe Hanno de la Nola în Bruttium, împreună cu trupele cu care venise, s-a îndreptat către Apulia ca să ierneze acolo, instalându-și tabăra în împrejurimile localității Arpi. Când Q. Fabius a auzit că Hannibal a plecat în Apulia, transportă aprovizionarea din Nola și Neapolis în castrul roman care fusese întocmit mai sus de Suessula; după întărirea parapetelor taberei, lăasă acolo destule trupe de apărare care să păstreze poziții în vremea iernii, iar el înaintă pînă în apropierea Capuei. Fabius pustii ținutul Campan, trecîndu-l prin foc și sabie, pînă cînd campanii, cu toate că nu se bizuiau cîtuși de puțin pe forțele lor, se văzură totuși nevoiți să iasă pe porțile Capuei și să-și întocmească o tabără întărită în fața orașului pe un loc deschis. Capua dispunea de 6 000 de luptători înarmați, însă pedestrima ei nu era de fel bună luptătoare; în schimb, Capua era mai tare prin cavaleria sa, de aceea ei îi hărțuiau pe romani mai mult prin lupte date cu călăreții săi.

Între numeroșii călăreți nobili ai campanilor era și Cerrinus Vibellius, poreclit Taurea. Acesta era socotit pe departe cel mai viteaz dintre toți călăreții campanilor, așa fel încît, înainte, cînd slujise sub drapel în oastea romană, numai romanul Claudius Asellus fusese deopotrivă cu el prin însușirile sale de călăreț desăvîrșit. Pe atunci, acest Taurea, după ce multă vreme a galopat prin fața roatelor de călăreți dușmani, rotîndu-și multă vreme ochii în jur, în cele din urmă făcîndu-se tăcere, a întreat unde e Claudius Asellus, spunînd: „Deoarece el în mod obișnuit discuta cu dînsul numai prin cuvinte despre vitejie, de ce nu-i dă puțința săbiei să hotărască cine e mai viteaz, pentru ca dacă va fi biruit, să-i predea armele, spre a dobîndi în chipul acesta cel mai strălucit trofeu, sau dacă va fi învingător, să le ia?”

XLVII Cînd i s-au adus la cunoștință lui Asellus acestea în tabără, el a mai zăbovit puțin numai pentru a-l întreba pe consul dacă îi îngăduie să lupte în afară de rînduri cu un dușman care l-a provocat. Consulul încuviințîndu-i, Asellus și-a luat numai-decît armele și înaintînd călare în fața străjilor, îl strigă pe nume pe Taurea și-l pofti să se măsoare cu dînsul acolo unde dorește. Romanii ieșiseră în mare număr să privească această luptă, iar campanii, la rîndul lor, mișunau nu numai pe parapetele castrului lor, ci umpluseră chiar și zidurile orașului pentru acest spectacol, deoarece încă înainte ei stîrniseră mare faimă asupra acestei lupte prin cuvinte pline de trufie.

Cei doi și-au dat pînteni cailor, năpustindu-se cu sulیțele înainte; apoi, deoarece aveau la îndemîină destul spațiu între ei, se fereau unul de altul astfel încît tărăgănau lupta fără să-și pricinuiască răni. Atunci romanul îi spuse campanului: „Această luptă va fi mai degrabă o întrecere între cai, nu între călăreți, dacă nu vom trece cu cail din cîmp pe drumul acesta îngust. De aceea să ne luăm numaidecît piept la piept, acolo, unde n-avem nici un spațiu pentru a ne ocoli“. Claudius abia sîrși vorba și se și năpusti cu calul către acel drum. În schimb Taurea, mai fălos la vorbă decît la faptă, îi răspunse: „Vezi, rogu-te, să nu intri cu gloaba în șanț!“ Aceste vorbe au rămas de pomină, ajungînd o zicală cunoscută de țărani.

Claudius, după ce străbătu drumul scobit în toată lungimea lui, neîntîlnind în cale nici un potrivnic, se întoarse la cîmp: aruncînd vorbe de ocară asupra lașității dușmanului, el reveni în castru ca un biruitor, spre marea bucurie a tovarășilor săi de arme care l-au felicitat.

Acestei lupte între doi călăreți, unii analiști îi adaugă și o altă minunată poveste, desigur socotită îndeobște ca adevărată, și anume: în vreme ce Claudius îl urmărea pe Taurea, pe cînd acesta își căuta adăpost în orașul Capua, cel dintîi pătrunse pe poarta deschisă a orașului și ieși teafăr și nevătămat pe cealaltă, în vreme ce dușmanii rămăseseră înărmuriți ca în fața unei minuni.

XLVIII După aceea fu liniște în tabără. Consulul își retrase într-adins tabăra, pentru ca locuitorii Capuei să-și însămințeze ogoarele. El nu le-a mai călcat hotarele pînă cînd semănăturile n-au crescut atît de înalte încît să ofere nutreț. El își aduse acest nutreț în castrul Claudian mai sus de Suessula, și acolo puse

de se construi tabăra de iarnă. Consulul îi dădu ordin proconsulului ca, după reținerea unui corp de trupe necesar apărării orașului Nola, să trimită celelalte unități la Roma, pentru a nu fi povară pentru aliați și nici cheltuială pentru republică.

Și Ti. Gracchus își duse legiunile de la Cumae în Luce-ria^{154 bis} din Apulia, și de acolo îl trimise la Brundisium pe praetor cu oastea pe care o avusese în Luceria, poruncindu-i să apere coastele ținutului sallentinilor și să ia măsurile de prevedere în legătură cu Filip și războiul macedonean.

La sfârșitul verii în care am scris că s-au petrecut aceste evenimente, au sosit la Roma dările de seamă trimise de P. și Cn. Scipio, în care au arătat „cîte și cît de mari au fost izbînzile obținute în Hispania“, — însă totodată mai spuneau că „atît pentru armata romană, cît și pentru trupele aliate de marinari lipsesc banii pentru plata soldei și că ostașii sînt lipsiți și de veșminte și de hrană. În ce privește solda, dacă vistieria e goală, ei vor recurge la anumite măsuri datorită cărora să-și procure bani de la hispani. Celelalte mijloace de trai trebuie trimise oricum de la Roma, pentru că altfel nici oastea, nici provincia nu pot fi ținute în mînă“.

După ce s-a dat citire dărilor de seamă, dintre toți senatorii nu era unul care să nu declare că, pe de o parte, sînt adevărate cele scrise, și pe de altă, sînt îndreptățite cele cerute. Însă li se perinda prin minte cît de mari vor fi armatele de uscat și navele care apărau republica, cît de mari vor fi efectivele noii flote care va trebui în curînd pregătită dacă va izbucni războiul cu macedonenii : „Sicilia și Sardinia, care înainte fuseseră tributare, abia sînt în stare să întrețină garnizoanele însărcinate cu apărarea provinciilor. Pentru scoaterea cheltuielilor n-aveau decît veniturile impozitelor, numai că numărul celor ce plăteau dări scăzuse în urma dezastrelor atît de mari ale armatelor romane, suferite și la lacul Trasimenus și la Cannae ; cei care supraviețuiseră erau prea puțini și, dacă vor mai fi împovărați și cu dări de tot felul, vor pieri din pricina atîtor urgii¹⁵⁵. De aceea, dacă republica, bizuindu-se numai pe propriile-i mijloace, nu va apela la împrumuturi, nu va putea dăinui. Deci, praetorul Fulvius să se prezinte în fața adunării poporului pentru a lămuri pe cetățeni asupra nevoilor statului și pentru a-i îndemna pe cei care și-au mărit averile din furnituri să vină în sprijinul republicii, pe spinarea căreia se îmbogățiseră, să pună la îndemînă armatei din Hispania cele necesare, iar atunci oînd vor fi bani în vis-

tierie, acestora să li se achite mai întâi împrumutul“. Praetorul arătă toate acestea în adunarea poporului și fixă și ziua care aveau să fie predate armatei din Hispania veșmintele și aprovizionarea și tot ceea ce era necesar echipajelor aliate din marină.

XLIX Când sosi ziua aceea, se înfățișară trei societăți ¹⁵⁰ alcătuite din 19 persoane, pentru a furniza cele necesare; condițiile puse de acestea au fost următoarele: întâi, ca ei să fie scutiți de serviciul militar câtă vreme aveau aceste sarcini publice; a doua condiție, ca pentru pagubele eventualelor atacuri ale vrăjmașilor sau pentru daunele pricinuite de furtuni, statul să răspundă de tot ce se va încărca pe vase. Primindu-le amîndouă condițiile, se încheie contractul, și în felul acesta nevoile statului fură rezolvate cu banii particularilor. Asemenea moravuri erau pe atunci, și așa se dovedea în acele vremuri dragostea de patrie care însuflețea pe cetățenii tuturor stărilor! ¹⁵⁷ Acest contract a fost primit cu mare bucurie și respectat cu cea mai mare fidelitate și, ca urmare, tot ceea ce aveau [nevoie ostașii s-a dat din belșug] ¹⁵⁸ ca și altă dată, ca și cum vistieria ar fi fost încercată.

Cînd sosiră aceste provizii, orașul Iliturgi ¹⁵⁹ era împresurat de Hasdrubal, Mago și Hannibal, fiul lui Bomilcar, din pricina trecerii orașului de partea romanilor. Scipionii, trecînd printre cele trei tabere ale vrăjmașilor, au ajuns în orașul aliaților după o mare bătălie, în care cei ce li se împotriviseră fuseseră nimicii; totodată ei au adus și cerealele de care se simțea mare nevoie, și după ce i-au îndemnat pe locuitori să-și apere cu aceeași bărbăție cu care văzuseră armata romană luptînd pentru ei, îi conduc către tabăra cea mai mare, pe o care o comanda Hasdrubal. Acolo s-au adunat și ceilalți doi comandanți și celelalte două oști carthagineze, deoarece își dădeau seama că acolo se decide soarta întregului război. Lupta s-a început pornindu-se în iureș chiar din tabără. În acea zi s-au măsurat în luptă 60 000 de dușmani cam cu vreo 16 000 de romani; cu toate acestea, biruința romanilor n-a fost de loc îndoielnică, astfel încît din partea potrivnicului a căzut un număr mai mare decît erau toate forțele romanilor la un loc. Fură luați mai mult de 3 000 de prizonieri, se capturară ceva mai puțin de 1 000 de cai, precum și 59 de steaguri ostășești, șapte elefanți — cinci fiind uciși în bătălie; în acea zi romanii au pus stăpînire pe toate cele trei tabere dușmane ¹⁶⁰.

După ce orașul Iliturgi fu despresurat, armatele punice fură strămutate la asediul orașului Intibili¹⁶¹, după ce fură completate cu trupe recrutate din această provincie, care dispunea pe atunci din belșug de tineret și care dintre toate era cea mai setoasă de războaie, numai să se înfrupte din pradă sau să fie plătiți. Din nou romanii se măsurară piept la piept cu carthaginezii și în această luptă amîndouă taberele avură aceeași soartă ca și înainte. Peste 13 000 de vrăjmași fură doborîți, mai mult de 2 000 prizonieri, precum și 42 steaguri și 9 elefanți capturați. Într-adevăr, atunci aproape toate populațiile Hispaniei au trecut de partea romanilor. În cursul acelei veri evenimentele petrecute în Hispania au fost cu mult mai însemnate decît cele din Italia.

CARTEA XXIV

I După ce Hanno s-a înapoiat¹ din Campania în Bruttium, ajutat și călăuzit de bruttii, a atacat cetățile grecești². Acestea păstraseră cu atît mai mult alianța cu Roma, cu cît știau că bruttii, pe care îi și urau și de care se și temeau, trecuseră de partea carthaginezilor. A fost atacat [de carthaginezi] mai întîi orașul Rhegium³, dar acolo s-au pierdut cîteva zile fără nici un folos. Între timp locrienii de la țară își căraseră în oraș și grîne, și lemne, și toate lucrurile de care aveau nevoie, pentru a nu le mai lăsa dușmanilor chiar nimic de prădat. Din zi în zi un puhoi cît mai mare de oameni se revărsa pe toate porțile orașului. În cele din urmă nu au fost lăsați în oraș decît cei care erau siliți să repare zidurile și porțile și să care armele de aruncat, făcîndu-le grămezi pe metereze. Împotriva acestei mulțimi de toate vîrstele și de toate stările și care cutreiera prin ogoare în mare parte neînarmată, își năpusti Hamilcar călăreții săi puni. Aceștia însă au fost opriți să facă cuiva vreun rău, de aceea și-au rînduit în așa fel pîlcurile, încît numai să-i împiedice pe cei care fugiseră să intre din nou în oraș. Insuși comandantul, ocupînd o măgură de unde putea vedea bine ținutul și orașul, a poruncit ca o cohortă de bruttii să se ducă spre ziduri, să-i cheme la întrevedere pe fruntașii locrienilor și, făgăduindu-le prietenia lui Hannibal, să-i îndemne să le predea orașul. La întrevedere, locrienii n-au vrut la început să dea nici un crezămînt cuvintelor bruttiilor; apoi însă, cînd au apărut carthaginezii pe dealuri și cînd puținii fugari au dat de știre că toată cealaltă mulțime e în mîinile dușmanilor, atunci, învinși de teamă, au răspuns că vor consulta poporul. Numaidecît a fost convocată adunarea poporului⁴. Însă firile cele mai ușuratece voiau mai degrabă o schimbare a situației și o nouă alianță. Cei cărora le fuseseră tăiate de dușmani legăturile cu rudele lor, rămînînd în afara

oraşului, aveau simţămintele unor chezaşi care ar fi dat ostatici ; cîţiva încuviinţau mai mult în tăcere păstrarea unei credinţe neştirbite faţă de Roma, pe care însă nu îndrăzneau s-o apere făţiş.⁵ De aceea, pîrînd că sînt cu toţii de acord, au predat oraşul carthaginezilor. După ce i-au condus pe ascuns în port şi i-au îmbarcat pentru Rhegium pe L. Atilius, comandantul garnizoanei, şi pe toţi soldaţii romani care erau cu el acolo, l-au primit pe Hamilcar şi pe carthaginezi în oraş, cerîndu-le să încheie numaidecît cu ei un tratat, în condiţii de egalitate pentru amîndouă părţile. Dar îndată după capitularea oraşului tratatul nu s-a mai respectat, căci, pe de o parte, carthaginezii îi învinuiau pe locrieni că, prin viclenie, i-au ajutat pe romani să scape, iar locrienii, pe de altă parte, se dezvinovăteau spunînd că aceştia au fugit fără ştirea lor. Au trimis chiar călăreţi în urmărirea romanilor, pentru cazul că fluxul mării ar putea întîrzia vasele în strîmtoare sau le-ar împinge către ţarm. Însă, într-adevăr, nu i-au ajuns pe cei pe care-i urmăreau. În schimb, au zărit alte corăbii care străbăteau strîmtoarea de la Messana la Rhegium. Erau soldaţii romani trimişi de praetorul Claudius să ocupe oraşul cu un corp de trupe. De aceea carthaginezii s-au depărtat numaidecît de oraşul Rhegium. Din porunca lui Hannibal, s-a încheiat pace cu locrienii cu aceste condiţii : „locrienii să trăiască liberi după legile lor ; oraşul să fie deschis pentru carthaginezi, portul însă să rămînă mai departe în stăpînirea locrienilor. Alianţa lor să se întemeieze pe condiţia că, atît în timp de pace, cît şi în timp de război, carthaginezii să-i ajute pe locrieni, iar locrienii pe carthaginezi“⁶.

II În chipul acesta carthaginezii s-au îndepărtat de strîmtoare, în vreme ce bruttii clocoteau că punii au lăsat neatinsc oraşele Rhegium şi Locri care fuseseră destinate deci a fi prădate. De aceea bruttii, bizuindu-se numai pe ei, după ce şi-au recrutat şi înarmat 15 000 de tineri, pornesc să atace Crotona⁷, un oraş maritim grecesc, fiind încredinţaţi că-şi vor mări foarte mult puterea, dacă vor stăpîni un port la mare şi un oraş puternic întărit cu ziduri. O singură grijă îi neliniştea : nu îndrăzneau să se lipsească cu totul de sprijinul carthaginezilor, ca nu cumva să pară că nu s-au purtat ca nişte aliaţi [adevăraţi]. Pe de altă parte, dacă punii vor interveni din nou, mai mult ca mijlocitori

ai păcii și nu ca să-i ajute în timpul războiului, atunci bruttii în zadar vor lupta pentru libertatea Crotonei, întocmai ca mai înainte pentru libertatea orașului Locri. De aceea au socotit că cel mai nimerit este să trimită o solie la Hannibal și să-i ceară, după cucerirea Crotonei, ca măsură de siguranță, alipirea acestui oraș la Bruttium. Hannibal le-a răspuns că o astfel de hotărîre nu poate fi luată decît la fața locului; apoi i-a trimis pe soli la Hanno, dar nici de la acesta n-au primit un răspuns lămurit. Desigur, pe de o parte, nici Hanno, nici Hannibal nu voiau ca un oraș atît de vestit și de bogat ca Crotona să fie prădat, pe de altă parte, deoarece bruttii atacau orașul, și era evident că punii nici nu încuviințează, nici nu le sprijină acest asediu, ei nădărduiău că crotonienii vor trece de partea lor cu atît mai curînd. În schimb, locuitorii din Crotona nu aveau o singură părere și un singur plan: izbucniseră întocmai ca o molimă, prin toate orașele Italiei, neînțelegeri între plebei și nobili; în vreme ce senatul era de partea romanilor, plebea se declara de partea carthaginezilor⁸. Un dezertor vestește bruttiii neînțelegerea din oraș: „Aristomachus este — spunea el — căpetenia plebei și cel care o îndeamnă să predea orașul; în acest oraș atît de pustiu și de întins, cu populația și întăriturile răspîndite pe o mare distanță unele de altele, posturile și străjile care aparțin senatorilor sînt rare: oriunde păzesc oamenii plebei, acolo găsesc trecerea deschisă“. Sfătuiți și călăuziți de dezertor, bruttii au înconjurat orașul cu un cordon de ostași, fiind primiți de plebei; după primul atac, au cucerit tot orașul, afară de cetățuie. Aceasta se găsea în mina nobililor⁹, fiind pregătită încă de mai înainte ca loc de refugiu pentru asemenea împrejurări. Aristomachus s-a refugiat tot acolo, pentru a face să se creadă că el a vrut să predea orașul carthaginezilor și nu bruttiiiilor.

III Înainte de venirea lui Pyrrhus¹⁰ în Italia, orașul Crotona era înconjurat cu un zid care se întindea pe o distanță de 12 000 de pași. După pustiirile suferite în acest război, mai rămăsese locuită jumătate din oraș. Rîul¹¹, care mai înainte cursese prin mijlocul orașului, își avea acum cursul dincolo de cartierele cu case dese, iar cetățuia era la o depărtare de 6 000 de pași de partea locuită a orașului. În acest cunoscut oraș se găsea un templu și mai vestit decît orașul însuși: templul zeiței Junona Lacinia¹², socotit sfînt de toate popoarele din jur. Acolo, înconjurată de o pădure deasă de brazi foarte înalți, se găsea o dum-

bravă care avea în mijlocul ei pășuni bogate unde pășteau, nepăzite de nici un păstor, turmele de vite sacre de tot felul ale zeiței. Seara, cirezile de vite — fiecare soi aparte — se întorceau singure la staulele lor, nefiind niciodată primejduite nici de atacurile fiarelor sălbatice, nici de capcanele oamenilor. De aceea orașul a avut mari venituri de pe urma acestor cirezi, care venituri au fost întrebuințate la ridicarea unei coloane de aur masiv, închinată zeiței. În felul acesta, templul a ajuns renumit nu numai prin sfințenia lui, ci și prin bogăția lui. Așa cum se întâmplă de cele mai multe ori în locurile atît de vestite, s-au plăsmuit și pe seama acestui templu niște minuni¹³. Se spune că în pridvorul templului se află un altar: cenușa acestuia nu poate fi împrăștiată de nici un fel de vînt. Dar cetățuia Crotonei, care dintr-o parte domina marea și din alta privea în dreapta spre interiorul ținutului, era apărată la început numai de poziția ei naturală; mai tîrziu a fost împrejmuită și cu un zid, în locul în care a fost cucerită prin vicleșug de Dionysios¹⁴, tiranul Siciliei, care a urcat pînă acolo pe stîncile din spatele ei. În această cetățuie, care părea îndeajuns de apărată în acea vreme, s-au strîns toți nobilii din Crotona, pe care bruttii împreună chiar cu plebea din oraș îi asediau. În cele din urmă, cînd și-au dat seama că ei singuri cu puterile lor nu pot cuceri cetățuia, bruttii, siliți de nevoie, au cerut ajutorul lui Hanno. Acesta încercă să-i convingă pe locuitorii Crotonei, punîndu-le aceste condiții pentru supunere: să îngăduie întemeierea unei colonii de bruttii în oraș, pentru ca în felul acesta orașul lor prădat și pustiit prin războaie să dobîndească din nou desimea de mai înainte a locuitorilor. Acest plan nu a atras pe nimeni în afară de Aristomachus. Ceilalți declarară că vor mai degrabă să moară decît să-și schimbe datinile, legile și în urmă chiar și limba, amestecîndu-se cu bruttii. Rămas singur, Aristomachus, deoarece nu mai avea destulă trecere nici pentru a-i îndemna să se predea, dar și pentru că el nici nu mai găsea vreun alt loc pentru a preda cetățuia, așa cum făcuse cu orașul, și-a căutat refugiul la Hanno. După puțin timp solii din Locri, cu învoirea lui Hanno, au intrat în cetățuie și i-au îndemnat să încuviințeze a se strămuta la Locri, și să nu se primejduiască a îndura cele mai grave urmări.

Ei însă obținuseră de la Hannibal să li se încuviințeze aceasta prin împuterniciții trimiși în acest scop la el. În felul acesta a fost evacuată Crotona, iar locuitorii ei au fost conduși pînă la

mare de s-au îmbarcat pe vase. Toată populația Crotonei s-a retras la Locri.

În Apulia nici măcar în timpul iernii¹⁵ n-au încetat luptele între romani și Hannibal. Consulul Sempronius își petrecea iarna în Luceria, iar Hannibal, nu departe de Arpi. Întîmplarea sau diferitele împrejurări prielnice pentru unii sau pentru alții dădeau naștere între ei la ușoare ciocniri. Datorită acestor lupte romanii deveneau din zi în zi mai puternici, mai prevăzători și mai dibaci în fața curselor întinse de dușmani.

IV În Sicilia, moartea lui Hiero și trecerea puterii în mâinile nepotului său, Hieronymus, schimbaseră întru totul situația pentru romani. Hieronymus fiind un copil, cu greu se va putea folosi cu cumpătare de libertate, necum de puterea pe care o va avea ca rege. Și tutorii și prietenii lui, știindu-i vîrsta și cunoscîndu-i firea, l-au ajutat să se scufunde în tot felul de patimi. Se spune că Hiero, în ultimele zile ale bătrîneții sale, dîndu-și seama ce are să se întîmple, a vrut să dea libertate¹⁶ syracusanilor, de teamă ca nu cumva regatul lui, statornicit și întărit de o conducere pricepută, să ajungă de rîs și de batjocură cînd va fi dat pe mîinile unui copil și apoi să piară. Fiicele lui Hiero s-au împotrivit însă din răspuțeri gîndurilor tatălui lor. Ele nădăjduiau că acest copil va fi rege doar cu numele și că toată conducerea le va veni lor și bărbaților lor [Adranodorus și Zoippus] căci aceștia rămăseseră cei mai de seamă [dintre tutorii]¹⁷ lui Hieronymus. Nu era de loc ușor pentru un om în vîrstă de 90 de ani, înconjurat zi și noapte de lingușelile femeilor, să-și păstreze voința nezdruncinată, să lase la o parte interesele familiei și să se ocupe de cele ale statului syracusan. Hiero a lăsat copilului 15 tutori¹⁸, pe care i-a rugat înainte de a închide ochii să păstreze neclintită credința față de poporul roman, așa cum a cultivat-o el vreme de 50 de ani, să vegheze ca tînărul să-i urmeze pașii și rămînă credincios învățăturilor cu care a fost crescut. Acestea au fost poruncile lui Hiero¹⁹. Îndată după moartea lui, tutorii au făcut cunoscut tuturor testamentul și l-au înfățișat adunării pe copil (pe atunci era în vîrstă cam de 15 ani); numai puțini cetățeni, și anume cei puși de ei în mijlocul mulțimii să stîrmească aclamații, au încuviințat testamentul. Ceilalți se temeau de orice în cetatea lor, ca și cum și-ar fi pierdut tatăl²⁰... Lui Hiero i s-a făcut o înmormîntare ou adevărat regească, mai mult datorită dragostei și părerii de rău a cetățenilor, decît datorită grijii fa-

miliei lui. Puțin după aceea, Adranodorus a îndepărtat pe ceilalți tutori, sub cuvînt că Hieronymus este un tînăr vrednic să domnească singur. Renunțînd la tutela pe care 'o deținea împreună cu mai mulți alții, a concentrat în mîinile sale toate puterile.

V Într-adevăr, ar fi fost greu chiar pentru un rege bun și cumpănit să-și cîștige simpatia syracusanilor după moartea unui rege atît de iubit ca Hiero. Hieronymus însă, vrînd parcă prin patimile sale să-și facă bunicul și mai regretat de cetățeni, a arătat numaidecît, chiar din cea dintîi clipă, cît de mult s-au schimbat toate. Căci cetățenii, obișnuiți de-a lungul atîtor ani să-i vadă pe Hiero și pe fiul acestuia, Gelo²¹, nedeosebindu-se prin nimic de ei, nici prin veșminte, nici prin vreun alt semn, îl vedeau acum pe Hieronymus îmbrăcat în purpură, împodobit cu diademe, iar pe slujitorii lui purtînd arme. Uneori chiar el ieșea din palat într-o caleașcă trasă de patru cai albi, după obiceiul tiranului²² Dionysios. Deopotrivă cu acest fast²³ și cu ținuta lui trufașă era și disprețul lui pentru toată lumea din jur; pline de trufie îi erau urechile față de tot ce auzea, la fel și vorba îi era jignitoare; accesul la el era tot mai rar nu numai pentru străini, dar și pentru tutorii lui; apoi și-a dat la iveală noile patimi și cruzimea lui cu totul neomenească. De aceea, atît de mare groază vîrșise în sufletele tuturor, încît unii dintre tutori, ca să scape de teama caznelor, și-au făcut singuri seama sau au pornit de bunăvoie în băjenie. Nici chiar cei trei, din rîndul celor care numai ei aveau intrarea liberă la palat, Adranodorus și Zoippus, ginerii lui Hiero, și un oarecare Thraso, nu prea erau ascultați, nici măcar în alte privințe; dar primii doi, înclinînd spre alianța cu Carthagina, iar cel din urmă spre cea romană, atrăgeau asupra lor din cînd în cînd, prin ciocnirile lor aprinse și prin felul lor de a fi, atenția tînărului. În acest timp, un oarecare Callo, de aceeași vîrstă cu Hieronymus și admis de copil la toate privilegiile unui prieten, descoperă un complot îndreptat împotriva tiranului²⁴. Pîrîșul a putut da în vileag pe unul dintre conjurați, pe nume Theodotus, de care fusese și el chemat să facă parte din complot. Prins numaidecît, Theodotus a fost dat pe mîna lui Adranodorus, ca să fie pus la cazne. El mărturisi fără șovăire că e vinovat, însă refuză să-și trădeze complicii. În cele din urmă, în vreme ce îndura cazne peste puterile omenești, prefăcîndu-se că a fost răzbit de atîtea chinuri, el a abătut bănuiala de la complicii lui asupra unor oameni nevinovați: a născocit

o minciună, declarînd că Thraso este căpetenia acestui complot și că fără sprijinul unui personaj atît de puternic, ei n-ar fi avut curajul să pună la cale o acțiune atît de îndrăzneată. El mai adaugă apoi, tot mințind, [și numele altor cetățeni]²⁵ din preajma lui Hieronymus, dintre cei mai demni de dispreț, care printre gemete și dureri îi veneau în minte. Mai cu seamă menționarea numelui lui Thraso îl făcu pe tiran să dea crezare pîrei. De îndată au fost duși la cazne și Thraso și ceilalți, tot așa de nevinovați ca și el²⁶. În tot timpul acesta, deși tovarășul lor era torturat de atîta vreme, nici unul dintre conjurați nici nu s-a ascuns, nici nu a fugit, atît de mare încredere aveau ei în tăria și credința lui Theodotus, atît de mare putere a avut Theodotus să păstreze taina!

VI Astfel, pentru că a fost înlăturat Thraso, singurul partizan al alianței cu Roma, s-a ajuns numaidecît fățiș la ruperea legăturilor cu romanii. Fură trimiși soli la Hannibal; la rîndul lui, acesta, o dată cu plecarea solilor în patrie, a trimis și el la rege un tînăr nobil, pe nume tot Hannibal, împreună cu Hippocrates și Epicyles, tineri născuți la Carthagina, din mamă carthagineză, dar care ca obîrșie avea un bunic surghiunit din Syracusa. S-a încheiat prin mijlocirea acestora un tratat de alianță între Hannibal și tiranul din Syracusa; apoi, cu învoirea lui Hannibal, au rămas la Syracusa²⁷. Cînd praetorul Ap. Claudius, care era în fruntea provinciei Sicilia, a auzit despre cele întîmplate, a trimis de îndată soli²⁸ la Hieronymus. Cu toate că aceștia au spus că au venit să reînnoiască alianța pe care o avuseseră cu bunicul lui, totuși au fost ascultați în bătaie de joc și concediați, iar la plecare au fost întrebați, tot în batjocură, de Hieronymus: „care a fost soarta bătăliei de la Cannae? Căci solii lui Hannibal i-au povestit lucruri de necrezut: dînsul vrea să afle adevărul, pentru a ști ce nădejdi să nutrească și pe cine să urmeze“.

Romanii au plecat, spunînd că se vor reîntoarce cînd el va asculta cu seriozitate solia lor, mai mult povățuindu-l decît rugîndu-l să nu-și schimbe cu nesăbuiță credința. Hieronymus a trimis soli la Carthagina, care, potrivit alianței stabilite, să încheie un tratat cu Hannibal. S-a convenit ca, după ce romanii vor fi alungați din Sicilia — și aceasta se va întîmpla peste puțin timp — dacă carthaginezii vor trimite corăbii și trupe, hotarul între regatul syracusan și puterea carthaginezilor să fie rîul Himera²⁹, care desparte aproape în două insula. Apoi, datorită lin-

gușirilor celor din jurul său, care-l îndemnau să-și amintească nu numai de Hiero³⁰, tatăl său, dar și de Pyrrhus, bunicul său după mamă, Hieronymus trimise la Carthagina o nouă solie, prin care ceru să i se dea lui, ca un lucru îndreptățit, întreaga Sicilia, iar poporul carthaginez să-și mărească stăpînirea lor cu cucerirea Italiei. Atîta nestatornicie și atîta înfumurare la un tînăr atît de zmintit nu-i mirară pe carthaginezi. De aceea, nu i-au adus nici o învinuire, numai să se rupă de romani.

VII Dar totul a făcut să i se grăbească sfîrșitul lui Hieronymus. Hippocrates și Epicydes au fost trimiși cu 2 000 de soldați să atace orașele ocupate de garnizoanele romane. Hieronymus porni el însuși cu restul armatei — cam 15 000 de pedestrași și călăreți — spre Leontini³¹. Conjurații — din întîmplare slujeau toți în armată — au ocupat o casă goală, de unde se putea vedea în ulița îngustă prin care cobora de obicei regele spre forum³². Acolo, în vreme ce ceilalți așteptau pregătiți și înarmați sosirea regelui, unul dintre conjurați (Dinomenes era numele lui), care făcea parte din corpul de gardă al regelui, primi însărcinarea ca, îndată ce regele se va apropia de poarta casei, să oprească, sub vreun pretext oarecare, alaiul care urma după rege în acea stradă îngustă, și s-a făcut așa cum s-a hotărît: Dinomenes ridică piciorul, ca și cum ar fi vrut să-și lărgească legăturile sandalei care-l strîngeau, și opri mulțimea destulă vreme încît conjurații avură putința să se năpustească asupra regelui, care trecea pe lîngă ei, despărțit de escorta lui înarmată, și să-l doboare cu mai multe lovituri mai înainte de a i se putea veni în ajutor. Cînd a auzit strigătele și zarva, escorta aruncă cu suliți asupra lui Dinomenes, care li s-a împotrivit fățiș. Totuși, acesta a izbutit să scape după ce a primit două răni. Cînd l-au văzut pe rege culcat la pămînt, partizanii lui au fugit. Unii dintre ucigași alergară în forum amestecîndu-se cu mulțimea care se bucura de libertatea redobîndită, alții plecară la Syracusa, pentru a preîntîmpina hotărîrile lui Adranodorus și ale celorlalți partizani ai regelui!

În această situație nesigură, deoarece Ap. Claudius își da seama că în curînd va izbucni un război în apropierea sa, a încunoștiințat printr-o dare de seamă senatul că Sicilia a trecut de partea Carthaginei și a lui Hannibal. El însuși, pentru a fi în siguranță față de planurile syracusanilor, își concentrează toate corpurile de trupe la hotarele³³ dintre provincia sa și regatul syracusan.

La sfîrșitul acestui an, Q. Fabius, cu învoirea senatului, a fortificat Puteoli³⁴, care ajunsese în timpul războiului un oraș comercial foarte frecventat, și a stabilit acolo o garnizoană. Apoi, întorcîndu-se la Roma în vederea alegerilor, a fixat data lor în prima zi din zilele îngăduite pentru alegeri³⁵ și chiar din drum s-a îndreptat spre cîmpul lui Marte, fără a mai trece prin oraș. În aceea zi trebuia să voteze prima centurie din Anio³⁶, centurie alcătuită din tineret. Pentru că ea alege consuli³⁷ pe T. Otacilius și M. Aemilius Regillus, după ce se făcu liniște, Q. Fabius rosti această cuvîntare :

VIII „Fie de-ar fi pace în Italia, fie de-am avea un dușman în fața căruia o clipă de neatenție din partea noastră ar însemna primejduirea noastră, pe acela care s-ar împotrivi cît de puțin dorințelor voastre de a alege aici, pe cîmpul lui Marte, pe cei socotiți de voi vrednici, l-aș privi ca pe un om care nu vă respectă de fel libertatea voastră. Dar cînd acum, în acest război, avem un astfel de dușman, cînd toate greșelile comandanților noștri au fost plătite cu uriașe dezastre, se cade să aveți la alegerea consulilor tot atîta grijă ca atunci cînd vă rînduiți înarmați pe cîmpul de bătaie și, în același timp, fiecare e dator să-și spună : «aleg un consul deopotrivă cu Hannibal». Anul acesta, atacați la Capua de cel mai viteaz cavaler din Campania, Vibellius Taurea³⁸, noi l-am trimis împotriva lui pe Asellus Claudius, cel mai vestit cavaler roman. Odinioară, pentru a răspunde provocărilor unui gall, la podul de pe Anio, strămoșii noștri l-au trimis pe T. Manlius, un ostaș care avea încredere și în curajul său, și în puterile sale. Aceleași au fost temeiurile pentru care, cîțiva ani mai tîrziu, am avut încredere în M. Valerius, care a luat armele pentru a răspunde unui gall, care la fel îl provocase la luptă. Și așa precum noi dorim să avem călăreți și pedestrași cît mai vînjoși sau cel puțin deopotrivă cu ai dușmanilor, tot așa trebuie să căutăm și o căpetenie pe măsura comandantului acestora. Acum, chiar dacă am alege comandant pe cel mai de seamă dintre cetățeni, alegîndu-l pe neașteptate, și numai pe un timp de un an, acesta va fi pus în fața unui vechi comandant care deține mereu comanda, a cărui putere nu cunoaște nici o îngrădire, nici de timp, nici de drept, pentru ca în felul acesta să fie în stare să conducă și să pornească la faptă așa cum o cer împrejurările războiului. În schimb, pentru consuli noștri, anul se scurge doar în pregătiri și numai în încercări de război.

Pentru că am vorbit îndeajuns, arătînd ce fel de oameni trebuie aleși consuli, rămîne să spun în puține cuvinte și despre acei asupra cărora au precumpănit voturile centuriei prerogative.

M. Aemilius Regillus este flaminul lui Quirinus ; pe acesta nu-l putem deci nici îndepărta de la altar, nici reține aici, fără ca rînduilele divine sau grijile războiului să nu sufere. T. Otacilius e căsătorit cu fiica surorii mele și are cu ea copii. Eu și strămoșii mai datorăm însă atît de mult republicii, încît nu pot pune interesele familiei mele mai presus de cele ale ei. Orice năier sau chiar orice călător poate ține cîrma unui vas pe o mare liniștită ; pe timp de furtună însă, cînd corabia e împinsă de vînturi puternice pe marea învolburată de furtună, e nevoie de un om [destoinic], și de un cîrmaci [bun]. Noi nu plutim acum pe o mare liniștită, ci bîntuiți de furtuni, era chiar să ne scufundăm de cîteva ori. De aceea, în alegerea celui care are să șadă la cîrmă trebuie să luați cu cea mai mare grijă toate măsurile de prevedere și apărare. Te-am văzut la treabă, T. Otacilius, în împrejurări mai puțin grele, dar n-ai dat nici o dovadă ca să ne putem bizui pe tine în încercări mai grele. Flota pe care ai condus-o anul acesta a fost înființată cu un scop întreit : să pustiască coastele Africii, să apere țărmurile Italiei și, înainte de orice, să împiedice transportul de trupe pentru completare sau trimiterea soldelor și aprovizionării de la Carthagina la Hannibal. Alegeți-l pe Otacilius consul dacă a îndeplinit pentru republică, nu spun toate, dar măcar unul din aceste țeluri. Dacă, dimpotrivă, în timp ce erai comandantul flotei i-au sosit din patrie lui Hannibal, în siguranță și fără nici o pagubă, ca în timp de pace, nu numai cele trebuincioase bunului trai, dar și ajutoare de orice fel de care nici [nu avea nevoie] ³⁹, dacă țărmurile Italiei au fost anul trecut în primejdie mai mare decît cele ale Africii, ce merite poți invoca tu în sprijinul tău, pentru a fi ales comandant împotriva unui potrivnic ca Hannibal ? Dacă ai fi consul, aș fi de părere că trebuie să numim numaidecît un dictator, după pilda înaintașilor noștri. Și nici tu nu te-ai putea socoti jignit dacă în cetatea romană ar fi vreun alt comandant mai potrivit decît tine pentru război. Pe nimeni nu-l privește mai mult ca pe tine, T. Otacilius, să nu-ți încarci umerii cu o povară care te va doborî. De aceea eu vă [sfătuiesc] ⁴⁰ din adîncul inimii ca, întocmai ca pe cîmpul de bătaie, cînd trebuie cu arma în mîină să alegeți fără întîrziere doi comandanți, sub ale căror auspicii și conducere să luptați, și astăzi să alegeți pe acei consuli în fața cărora tinerii noștri să depună jurămîntul, la porunca cărora să se

adune, sub a căror pază și ocrotire să pornească la luptă. Lacul Trasimenus și Cannae sînt amintiri triste, dar care pot sluji ca pilde folositoare pentru a preîntîmpina [urgii] ⁴¹ asemănătoare. Crainicule, cheamă din nou la vot pe tinerii din centuria Anio“.

IX În timp ce T. Otacilius striga plin de mînie că Fabius vrea să-și prelungească pentru el consulatul, și în timp ce zarva continua, Fabius trimise lictorii la el, și îi aminti că „fasciile sale sînt prevăzute cu securi, că el nu a intrat [în chip obișnuit] în oraș, ci a venit de-a dreptul de pe cîmpul de bătaie în vederea alegerilor.“

Între timp centuria prerogativă merse din nou la vot și alese consuli pe Q. Fabius Maximus, pentru a patra oară, și pe M. Marcellus, pentru a treia oară. Amîndoi consuli au fost aleși fără vreo șovăială și de celelalte centurii. Un singur praetor a fost reales, Q. Fulvius Flaccus, ceilalți praetori aleși au fost noi : T. Otacilius, pentru a doua oară, Q. Fabius, fiul consulului, pe atunci edil curul, și P. Cornelius Lentulus. După alegerea praetorilor, un *senatus-consultum* însărcină în mod special pe Q. Fabius cu conducerea treburilor lăuntrice ale Romei : după plecarea consulilor în război, el va rămîne cel dintîi magistrat din oraș.

Anul acesta au fost de două ori ploi torențiale, iar Tibrul s-a revărsat peste cîmpuri, pricinuind mare prăpăd locuințelor și turmelor precum și pierderi de oameni.

Q. Fabius Maximus, consul pentru a patra oară, și M. Claudius Marcellus, pentru a treia oară, intrînd în funcție în al cincilea an al războiului punic ⁴², au atras mai mult decît de obicei atenția cetățenilor asupra lor : căci, într-adevăr, de mulți ani n-a mai existat asemenea pereche de consuli în același timp. Bătrîni povestesc că tot așa au fost aleși odinioară consuli Maximus Rullus și P. Decius ⁴³, pentru războiul cu gallii, tot așa mai tîrziu Papirius și Carvilius ⁴⁴, pentru a purta războiul împotriva samniților și a bruttiilor și a lucanilor aliați cu tarentinii ⁴⁵. Marcellus a fost ales consul în lipsă, pentru că era la armată. Fabius însă era de față și prezida ⁴⁶ comițiile în momentul în care a fost ales să-și continue consulatul. Și împrejurările, și nevoile războiului, și primejdia mare în care se găsea întregul mers al republicii înrîureau într-o asemenea măsură, încît nimeni să nu vadă în aceasta o pildă de urmat și să bănuiască pe consul că jinduiește după putere. Dimpotrivă, cetățenii îl slăveau mai degrabă pentru măreția sufletului lui, pentru faptul că el știa că republica are nevoie de cel mai desăvîrșit co-

mandant ; astfel socotindu-se pe sine, neîndoielnic, cel mai potrivit comandant, s-a sinchisit prea puțin de pizma pe care ar fi putut-o stîrni cumva alegerea sa, și a avut în vedere numai interesele statului.

X În ziua în care consulii au intrat în funcție, senatul a ținut sfat în Capitolium ⁴⁷. S-a decretat ⁴⁸, mai întii de toate, ca ori consulii să tragă la sorți ori să se înțeleagă prin bună învoială, care dintre ei să prezideze comițiile pentru alegerea viitorilor consuli, mai înainte de plecarea lor la armată. Apoi s-a prelungit comanda tuturor celor care erau la oștiri și au primit ordin să rămînă în provinciile lor : Ti. Gracchus în Luceria, unde avea o armată de sclavi voluntari, C. Terentius Varro în ținutul Picenum, P. Pomponius în Gallia. La fel, în ce privește praetorii anului precedent : Q. Mucius să ia în primire, ca propraetor, Sardinia, iar M. Valerius să comande mai departe apărarea regiunii maritime din jurul orașului Brundisium, fiind atent la toate mișcările lui Filip, regele Macedoniei. Praetorului P. Cornelius Lentulus i s-a decretat guvernarea Siciliei, iar lui T. Otacilius, conducerea aceleiași flote pe care o avusese împotriva carthaginezilor în cursul anului trecut.

În același an s-au anunțat nenumărate semne și arătări. Cu cît oamenii simpli și superstițioși credeau mai mult în aceste minuni, cu atît se vesteau mai multe ⁴⁹. Așa, de pildă, se spunea că „la Lanuvium ⁵⁰, niște corbi și-ar fi făcut cuib în interiorul templului Junona Sospita ; în Apulia ar fi ars un palmier verde ; la Mantua ⁵¹, balta formată de revărsările râului Mincio ar fi fost văzută plină de sînge ; la Cales ar fi plouat cu var, iar la Roma, în oborul de vite, ar fi plouat cu sînge. În cartierul Insteius ⁵² ar fi țîșnit un izvor cu atîta putere, încît vasele și butoaiele care erau acolo ar fi fost rostogolite ca de un vîrtej vijelios. Trăsnetul ar fi lovit atriul public de pe Capitolium, templul lui Vulcanus de pe Cîmpul lui Marte, o cetățuie din ținutul sabin, o cale publică, un zid și poarta din orașul Gabii“.

S-a mai răspîndit vestea și despre alte minuni : „la Praeneste, lancea lui Marte ⁵³ s-ar fi mișcat de la sine. În Sicilia, un bou ar fi început să vorbească. În ținutul marrucinilor un copil ar fi strigat în pîntecul mamei sale „triumf, triumf!“ La Spoletium ⁵⁴, o femeie s-ar fi transformat în bărbat. La Hadria ⁵⁵, s-ar fi văzut pe cer un altar și de jur-împrejur chipuri de oameni înveșmîntați în alb“ ⁵⁶. Chiar și la Roma, în orașul însuși, după apariția în forum a unui roi de albine — fapt nemaipomenit, pentru că rareori se

întimplă —, unii au afirmat că au văzut pe Janiculum legiuni înarmate și, de aceea, toți cetățenii s-au repezit să-și ia armele, cu toate că cei care locuiau pe Janiculum au spus că n-a apărut nici un altcineva decât locuitorii obișnuiți ai colinei.

La răspunsul haruspicilor pentru aceste semne și arătări, s-a is-pășit cu jertfe de vite mari. S-au hotărât rugăciuni publice pentru toți zeii care își aveau sanctuarele la Roma.

XI După ce s-a adus la îndeplinire tot ce se putea pentru a se dobîndi împăcarea zeilor, consulii au făcut senatului o dare de seamă asupra situației statului, despre operațiile războiului, cîte trupe și unde se găseau fiecare. Senatul a hotărît ca războiul să fie purtat cu 18 legiuni : fiecare consul trebuie să-și ia cu sine două legiuni ; să fie cîte două legiuni în Gallia, Sicilia și Sardinia, alte două să le ia în primire în Apulia praetorul Q. Fabius, iar alte două legiuni, cele altcătuite din sclavi voluntari, să le comande Ti. Gracchus [cantonînd] în împrejurimile Luceriei. O legiune să fie lăsată proconsulului C. Terentius la Picenum, alta lui M. Valerius pentru flota de la Brundisium, ultimele două să asigure apărarea orașului Roma. Dar pentru a se ajunge la acest număr mai trebuiau înființate încă șase legiuni ; de aceea consulii au fost însărcinați și cu înrolarea cît mai neîntîrziată a celor șase legiuni și cu pregătirea și a flotei. Această [flotă nouă] împreună cu corăbiile care se găseau pe coastele Calabriei urmau să alcătuiască pentru acel an o flotă de 150 de nave lungi. După terminarea recrutării și lansarea pe apă a celor 100 de vase noi, Q. Fabius a ținut comițiile pentru alegerea censorilor⁵⁷. Au fost aleși în această dregătorie M. Atilius Regulus și P. Furius Philus.

Deoarece creșteau din ce în ce mai mult zvonurile că în Sicilia a izbucnit războiul, a fost trimis într-acolo T. Otacilius cu flota sa și, pentru că marinarii lipseau, consulii — în urma unui decret senatorial — au dat un edict prin care se hotărau următoarele : „orice cetățean care în timpul censorilor L. Aemilius și C. Flaminius⁵⁸ avusese averea lui sau a tatălui prețuită de la 50 000 pînă la 100 000 de ași sau care a ajuns după aceea la această avere, să dea un marinar și solda lui pe șase luni ; cei care aveau de la 100 000 pînă la 300 000 de ași, să pună la îndemîna statului 3 marinari și solda lor pe un an întreg. De la 300 000 pînă la 1 000 000, să dea cinci marinari, iar cei care aveau avere mai mare de un milion, să dea șapte ; senatorii erau obligați să trimită opt marinari și solda pe un an“. Astfel, marinarii recrutați în urma acestui

edict, înarmați și echipați de stăpînii lor, luîndu-și și hrana pregătită pe 30 de zile, s-au imbarcat pe vase. Atunci s-a întîmplat ca flota romană pentru întîia oară să-și completeze echipajele [și] cu marinari aliați recrutați pe cheltuiala particularilor.

XII Pregătirile acestea, mai mari ca de obicei, au înspăimîntat îndeosebi pe campani; ei se temeau ca nu cumva romanii să înceapă în acel an războiul cu împresurarea Capuei. De aceea și-au trimis soli la Hannibal ca să-l roage să-și aducă trupele mai aproape de Capua: „Pentru asediul orașului lor se fac noi recruțări la Roma. Aceștia n-au fost niciodată mai înverșunați de trădarea vreunui oraș ca de aceea a orașului Capua“. Deoarece solii campani îi aduceau aceste fapte la cunoștință cu atîta îngrijorare, Hannibal socoti că trebuie să se grăbească, pentru a nu i-o lua înainte romanii. Plecînd deci din Arpi, s-a stabilit mai sus de Capua în tabăra lui veche de la Tifata. Apoi, lăsînd acolo trupe de numizi și de hispani pentru paza atît a taberei, cît și a orașului, coboară cu restul armatei spre lacul Avernus⁵⁹, motivînd că are de îndeplinit un sacrificiu; de fapt însă, voia să atragă de partea lui orașul Puteoli și garnizoana care se afla acolo.

Cînd Fabius Maximus a aflat despre plecarea lui Hannibal din Arpi și despre reîntoarcerea lui în Campania, s-a înapoiat și el la oastea sa, neînterupîndu-și mersul nici ziua, nici noaptea. El trimise ordin lui Ti. Gracchus să-și apropie trupele de la Luceria de Beneventum, iar praetorului Q. Fabius (acesta era fiul consulului), să se ducă la Luceria pentru a-l înlocui pe Gracchus.

În același timp, doi praetori au plecat spre Sicilia: P. Cornelius, la armata sa, T. Otacilius, ca să preia comandamentul flotei și regiunii maritime. Și ceilalți au plecat fiecare în provincia lui, și cei a căror comandă le fusese prelungită și-au păstrat aceleași provincii pe care le primiseră anul trecut.

XIII Pe cînd Hannibal se găsea în apropierea lacului Avernus, au venit la el cinci tineri din partea Tarentului. Unii erau foști prizonieri luați în lupta de la Trasimenus, alții de la Cannae, lăsați de el slobozi la vatră cu aceeași mărinimie cu care se purtase Punitul față de toți aliații romanilor. Aceștia i-au spus că „în amintirea binefacerilor primite de la el, dinșii au îndemnat o mare parte din tineretul din Tarentum să prefere alianța și prietenia lui Hannibal în locul celei romane. Ei vin, așadar, la Hannibal ca soli trimiși pentru a-l ruga să-și apropie armatele de oraș. „Cînd tarentinii vor

vedea steagurile și cînd tabăra lui va fi zărită din Tarentum, ei nu vor mai zăbovi o clipă [să-i predea orașul în puterea sa] ⁶⁰; căci în mîna tineretului e plebea, iar conducerea Tarentului e în mîinile plebei“.

Hannibal îi laudă și-i încarcă cu daruri și, copleșindu-i cu făgăduieli, le poruncește să se înapoieze acasă pentru a-și desăvîrși planurile, „că el va sosi la vreme“. Plini de o asemenea nădejde, tarentinii fură lăsați să plece. Hannibal întotdeauna rîvnise din tot sufletul să pună stăpînire pe Tarentum. El știa, pe de o parte, că orașul e bogat și cu renume, iar pe de altă parte, că e așezat la mare în poziții foarte prielnice, cu fața către Macedonia. Dacă regele Filip ar veni în Italia, ar putea intra în acest port [pentru că] ⁶¹ Brundisium era în stăpînirea romanilor.

Apoi, după ce a terminat sacrificiile pentru care venise și cît timp a zăbovit acolo și a pustiit și ținutul Cumaiei pînă la capul Misenum ⁶², Hannibal s-a îndreptat pe neașteptate spre Puteoli, pentru ca să distrugă garnizoana romană de acolo. La Puteoli se găseau 6 000 de ostași, iar orașul era bine apărat atît de poziția lui naturală, cît și de fortificațiile făcute. Hannibal a rămas acolo trei zile, încercînd să atace prin orice parte garnizoana. Apoi, pentru că n-a putut ajunge la nici un rezultat, a pornit să devasteze ținutul din jurul orașului Neapolis mai mult de mînie decît însuflețit de nădejdea de a cuceri orașul. La sosirea lui în ținutul vecin, plebeii din Nola au început să se miște, pentru că de multă vreme ei simțeau ură față de romani, și erau porniți împotriva senatorilor lor. De aceea au trimis soli la Hannibal cu rugămintea să vină să-i predea, fără nici o îndoială, orașul. Dar Marcellus, fiind înștiințat de frunțașii orașului, le-a preîntîmpinat planurile. Într-o singură zi a ajuns de la Cales la Suessula, cu toate că trecerea râului Volturnus l-a întîrziat puțin. De acolo, în noaptea următoare a introdus în Nola 6 000 de pedestrași și [o mie] ⁶³ de călăreți ca să apere senatul.

Însă, în aceeași măsură în care consulul depunea atîtea eforturi în toate privințele pentru ocuparea orașului, Hannibal, dimpotrivă, își pierdea timpul, deoarece, datorită celor două încercări nereușite de mai înainte, el începuse să pună la îndoială credința locuitorilor din Nola față de el.

XIV În aceleași zile a sosit și consulul Q. Fabius ca să încerce atacul orașului Casilinum, care fusese ocupat de o garnizoană cartagineză. Dar, totodată, înaintau spre Beneventum, ca și cum

ar fi fost învoiți, venind dintr-o parte Hanno din Bruttium, cu o mare armată de pedestrași și călăreți, dintr-alta Ti. Gracchus venind din Luceria. Cel care a intrat cel dintii în oraș a fost Ti. Gracchus. Apoi, cînd a auzit că Hanno și-a așezat tabăra la o distanță cam de trei zile de oraș, pe malul rîului Calor ⁶⁴, și că de acolo pustiește ținutul, plecînd dintre zidurile orașului și-a așezat tabăra la 1 000 pași depărtare de cea a dușmanilor. Acolo a convocat adunarea soldaților. Legiunile lui erau alcătuite în mare parte din sclavi voluntari. De doi ani încheiați aceștia voiseră mai degrabă să merite în tăcere libertatea decît să și-o ceară fățiș. Plecînd din tabăra de iarnă, el auzise totuși murmure din partea celor care se plîngeau pe cînd mărșăluiau : „Oare va veni vreodată ziua cînd vor lupta și ei ca oameni liberi ?“ De aceea Gracchus scrisese senatului, arătîndu-i nu ce rîvneau acești ostași, ci faptul că merită libertatea : „Ajutorul lor sincer și temeinic i-a fost mereu de mare folos pînă în acea zi. Pentru a fi pildă de adevărați ostași, nu le lipsește decît libertatea“. Senatul îi îngădui lui Gracchus să facă așa cum crede el că va fi mai bine pentru interesele republicii. De aceea, înainte de a se măsura piept la piept cu Hannibal, Gracchus le declară că a venit pentru ei timpul să-și cucerească libertatea după care atît de mult au nădăjduit : „În ziua următoare, lupta se va da într-un teren șes și deschis unde, fără nici o teamă de capcane, se va putea vedea cu adevărat cine este viteaz. Cel care va aduce capul unui dușman va fi pe loc declarat liber ; cel care va da înapoi, dînsul va lua măsuri împotriva lui, pedepsindu-l ca pe orice sclav ; fiecare își are acum soarta în propriile-i mâini. Nu e numai el singurul care le garantează libertatea, ci alături de dînsul este și consulul M. Marcellus și întreg senatul care, la întrebarea sa, i-a îngăduit să facă așa cum crede de cuviință“. Apoi le-a citit răspunsul consulilor și *senatus-consultum*. La auzul acestor vorbe, ostașii au scos uriașe strigăte în semn de încuviințare : toți doreau lupta și stăruiau cu îndîrjire să se dea numai decît semnalul luptei. Ti. Gracchus, vestind lupta pentru a doua zi, ridică adunarea. Ostașii voioși, mai ales cei pentru care libertatea va fi prețul vitejiei lor dintr-o singură [zi], își petrecură ziua pregătindu-și și [curățindu] ⁶⁵-și armele.

XV În ziua următoare, cînd trîmbițele începură să sune semnalul de luptă, aceste trupe înarmate și pregătite sosesc cele dintii dintre toate la *praetorium*. La răsăritul soarelui, Gracchus își rînduiește armata pentru luptă, dar nici dușmanii nu vor să amîne bă-

tălia. Erau acolo adunați 17 000 de pedestrași, cea mai mare parte din Bruttium și Lucania⁶⁶, și 1 200 de călăreți, între care foarte puțini italici, cei mai mulți numizi și mauri. Lupta a fost lungă și înverșunată : timp de patru ore biruința a rămas nehotărîtă pentru vreuna din tabere. Nu le-a întîrziat romanilor biruința decît adunarea capetelor dușmane, prețul dobîndirii libertății : căci pe măsură ce ei omorau în luptă vitejească cîte un dușman, mai întîi pierdeau vremea ca să-i taie capul, lucru greu de făcut în mijlocul unei mulțimi și în toiul unei învălmășeli atît de mari ; apoi, pentru că cei mai viteji, ținînd în mîna dreaptă capetele dușmanilor omorîți, încetaseră să mai lupte, și de aceea lupta fusese lăsată pe seama celor mai înceți și mai fricoși. Cînd i s-a adus la cunoștință lui Ti. Gracchus de către tribunii militari faptul că în vreme ce nici unul dintre dușmanii care stau în picioare nu mai este [atacat și] rănit de romani, ci sînt măcelăriți numai cei căzuți la pămînt, și că fiecare ostaș poartă în mînă, în loc de sabie, un cap de dușman, Gracchus a poruncit atunci să se dea numaidecît de știre soldaților să arunce toate aceste capete și să se năpustească asupra dușmanilor : „Ei au dat destule dovezi de neasemuită bărbăție și, fără îndoială, pentru vitejia lor răsplata va fi libertatea“. Atunci începu din nou lupta și fură trimiși în iureș împotriva dușmanului și călăreții. Deoarece însă numizii li s-au împotrivit cu strășnicie romanilor și lupta călăreților a fost la fel de înverșunată ca aceea a pedestrașilor, și izbînda romanilor a devenit din nou îndoielnică. În ambele armate cei doi comandanți își îmbărbătau soldații. „Nu aveți în fața voastră decît pe bruttii și pe lucani, de atîtea ori înfrinți de strămoșii voștri“ — le spunea comandantul roman. „Vă luptați cu ostași proveniți din sclavii ieșiți din închisori“ — le spunea Carthaginezul. În cele din urmă Gracchus declară că „nimeni să nu mai nădăjduiască la dobîndirea libertății dacă în acea zi dușmanii nu vor fi învinși și izgoniți“.

XVI Aceste cuvinte rostite la urmă înflăcărară din nou avîntul romanilor. Scoțînd din nou strigăte, ca și cum ar fi devenit deodată alți oameni, se năpustiră numaidecît asupra vrăjmașilor cu atîta strășnicie, încît aceștia nu le mai putură ține piept. Mai întîi au fost învălmășiiți punii din primele rînduri, apoi steagurile, iar în cele din urmă întreaga lor armată a fost dată peste cap ; luînd-o la fugă de-a binelea, dușmanii gonesc spre tabăra lor atît de înspăimîntați și de grăbiți, încît într-adevăr n-au mai făcut vreo împotrivire nici la porți nici la parapete. De aceea romanii i-au urmărit

pătrunzînd în tabără, aproape formînd cu ei o coloană neîntreruptă. Lupta a început din nou în interiorul întăriturilor lor. Acolo, cu cît locul era mai strîmt, cu atît măcelul era mai crîncen. Și prizonierii și-au dat obolul lor. Luînd repede armele și strîngîndu-se laolaltă cît mai mulți, îi atacă în toiul învălmășelii pe la spate pe carthaginezi și-i împiedică să fugă. Astfel, dintr-o armată atît de numeroasă au scăpat cu fuga mai puțin de 2 000 de ostași, și aceia mai mult călăreți, împreună cu însuși comandantul lor. Ceilalți au fost omorîți sau făcuți prizonieri. Au fost capturate și 38 de steaguri. De la învingători au pierit cam 2 000 de oameni. Toată prada, afară de oameni, a fost lăsată pe seama ostașilor. Doar vitele au fost exceptate de la prăzi pentru a fi recunoscute de stăpîinii lor în timp de 30 de zile.

În timp ce ostașii se întorceau în tabără încărcăți de prăzi, cam 4 000 de sclavi voluntari⁶⁷ care luptaseră fără convingere și care nu năvăliseră în iureș în același timp cu ceilalți asupra taberei punice au ocupat, de frica pedepsei, o costișă nu departe de tabără. A doua zi ei au sosit la adunarea ostașilor convocată de Gracchus, aduși de tribunii militari. Proconsulul împărți distincții mai întii vechilor soldați, pentru vitejia și isprăvile dovedite de fiecare în acea luptă ; apoi, referindu-se la voluntari, proconsulul a declarat că preferă să-i laude pe toți, și pe cei vrednici, și pe cei nevrednici, decît să fie dojenit vreunul într-o asemenea zi. „El îi declară pe toți liberi, spre binele, propășirea și fericirea și a statului, și a lor“. La auzul acestor cuvinte, după ce s-a scos un strigăt năpraznic, acești ostași cînd se îmbrățișau, cînd se felicitau, cînd se rugau ridicînd mîinile la cer pentru tot binele și fericirea, și a poporului roman, și a lui Gracchus. Atunci Gracchus a luat cuvîntul, rostind următoarele : „Eu n-am voit să-i deosebesc cu nimic pe soldații viteji de cei fricoși, mai înainte ca libertatea să-i facă deopotrivă pe toți prin drepturile pe care le dă ea. Acum însă, după ce statul și-a ținut făgăduința, pentru a nu se șterge în întregime deosebirea dintre bărbăție și lașitate, cer să mi se dea numele celor ce s-au despărțit puțin mai înainte de restul armatei și s-au retras din luptă. Cer de asemenea ca, după ce vor apărea înaintea mea unul cîte unul — afară de cei cărora boala le va oferi o dezvinovățire —, să-mi facă jurămînt că vor mîncă și bea în picioare atîta timp cît va dura serviciul militar. Veți îndura fără greutate această pedeapsă numai în felul acesta : dacă vă veți gîndi că nu se putea găsi o alta mai ușoară pentru lașitatea voastră“.

El a dat apoi semnalul să se strângă poverile ; ostașii s-au întors cu prada la Beneventum ⁶⁸ cu atîta veselie și bucurie, de parcă s-ar fi întors de la un ospăț, nu de la război. Locuitorii din Beneventum le-au ieșit în întîmpinare în mare număr, i-au îmbrățișat și i-au felicitat și le-au oferit găzduirea. Toți le-au pregătit masa în ograda casei, i-au poftit și l-au rugat pe Gracchus să dea voie ostașilor să se așeze la masă. El a consimțit de vreme ce toți luau parte la un ospăț public, punîndu-le condiția ca să mănînce împreună în fața casei fiecăruia. Totul fu adus afară. Voluntarii au mîncat cu capul acoperit cu o căciulă sau cu o fișie de lînă albă, unii culcați, alții în picioare servind totodată și mîncînd. Gracchus a socotit privestea vrednică de pictat, de aceea, înapoindu-se la Roma, a dat ordin să se picteze această scenă în templul Libertății ⁶⁹, pe care tatăl lui l-a ridicat pe Aventin din banii strînși de la amenzi și pe care l-a închinat acestei zeițe.

XVII În timp ce se petrec acestea la Beneventum, Hannibal, după ce a jefuit ținutul orașului Neapolis, își așeză tabăra la Nola. Cînd consulul a aflat că Hannibal se apropie din nou, se pregătește să-i iasă în întîmpinare și să dea lupta fără întîrziere, după ce l-a chemat pe propraetorul Pomponius, care-și avea tabăra mai sus de Suessula, să vină cu armata lui. De asemenea el poruncește lui C. Claudius Nero ca, în tăcerea nopții, să iasă cu cei mai buni călăreți pe poarta cea mai îndepărtată de dușman, să-l încercuiască și să se țină pe urmele lui pe nesimțite, iar cînd va vedea că a început lupta, să-i sară în spate. Nu se știe sigur de ce n-a putut face Nero acest lucru : a greșit drumul sau n-a avut timp îndeajuns, deoarece lupta a început mai înainte de a ajunge el. Romanii erau fără îndoială învingători, dar deoarece călăreții n-au sosit la vreme, înfăptuirea planurilor comandantului au fost zădărnice ; Marcellus neîncumetîndu-se să-i urmărească pe dușmanii care se retrăgeau, a dat romanilor, deși învingători, semnalul de retragere. Se spune că au căzut în acea zi peste 2 000 de dușmani, iar la romani, mai puțin de 400. Cam pe la apusul soarelui a sosit și Nero, după ce-și obosise în zadar o zi și o noapte oamenii și caii ; pentru că n-a mai ajuns nici măcar să dea ochii cu dușmanul, a fost muștrat cu asprime de consul, spunîndu-i că datorită lui nu li s-a pricinuit cartaginezilor un dezastru la fel de mare ca cel suferit de romani la Cannae. A doua zi, romanii au purces din nou la luptă. În schimb, Hannibal nu numai că fusese învins, ci rămăsese și în tabără ca o mărturisire tăcută a înfrîngerii. A treia zi, în liniștea nopții, Hanni-

bal, spulberîndu-i-se nădejdea de a cuceri Nola după atâtea încercări zadarnice, s-a îndreptat spre Tarentum, căci acolo se bizuia mai mult ca oriunde pe trădarea romanilor de către locuitorii acestei cetăți.

XVIII Aceleași strădanii ca în război depunea Roma și în conducerea treburilor ei lăuntrice. Censorii nu se mai puteau ocupa acum de arendarea lucrărilor publice⁷⁰ din pricina sleirii tezaurului. De aceea ei se îngrijeau acum de îndreptarea datinilor și de osîndirea uritelor năravuri care apăruseră în cursul acestui război întocmai ca niște răni care acoperă trupul omenesc în urma bolilor de lungă durată. Au trimis mai întâi în judecată pe toți cei care, după dezastrul de la Cannae, [erau învinuiți că plănuseră să părăsească Italia⁷¹] (conducătorul lor era M. Caecilius Metellus, care întimplător în acel timp era quaestor). După ce i s-a poruncit și lui și tuturor celor învinuiți de aceeași greșală să se apere, pentru că ei nu au putut găsi temeuri îndreptățite, censorii i-au învinuit că „au făcut unele declarații și au rostit unele cuvântări împotriva intereselor statului, cu scopul de a urzi printr-o conspirație părăsirea Italiei“. După aceștia au fost citați toți acei prizonieri care, din prea mare șiretenie, vroind să scape de jurământ, întorcîndu-se din drum, au intrat pe furiș în tabăra lui Hannibal, încredințați că în felul acesta au respectat jurământul lor, cu toate că ei juraseră că se vor reîntoarce. Și acestora ca și celor dintii li s-a luat calul întreținut de stat și au fost dați afară din trib și au devenit toți *aerarii*⁷². Severitatea censorilor nu s-a mărginit a pune rînduială numai în ordinul senatorial și cel equestru : ei au luat după registrele publice toate numele tinerilor care n-au mai făcut de patru ani serviciul militar și care n-au avut pentru această lipsă vreun scutire legală sau vreun motiv de boală. În felul acesta au fost excluși din trib și trecuți în rîndul aerariilor peste 2 000 de tineri. La această dezonoare s-a mai adăugat și o hotărîre severă a senatului : „Toți cei pe care i-au desemnat censorii trebuie să slujească în armată ca pedestrași și să fie trimiși în Sicilia la trupele rămase după înfrîngerea de la Cannae“⁷³. Pentru aceștia stagiul militar nu va mai fi limitat, ci vor sluji sub drapel pînă cînd va fi izgonit dușmanul din Italia.

Din pricina secătuirii tezaurului public, censorii n-au putut da în antrepriză construcțiile așezămintelor sfinte, procurarea de cai pentru magistraturile curule⁷⁴ și rîndui alte treburi de acest fel. Cei care aveau această îndeletnicire au venit în mare număr și

i-au sfătuit pe censori să continue asemenea întreprinderi, ca și cum ar mai exista în vistierie bani : „Nici unul dintre dînșii nu va mai cere bani din tezaurul public mai înainte de terminarea războiului“. După aceea, s-au adunat la Beneventum, chemați de triumvirii⁷⁵ care se ocupau de serviciile financiare, stăpînii sclavilor eliberați de Ti. Sempronius Gracchus, pentru a li se plăti prețul lor, dar aceștia au răspuns că „nu vor primi bani decît după sfîrșitul războiului“. În acest fel înțelegea poporul să vină în ajutorul tezaurului sleit. Încep acum să fie depuși la tezaur mai întii banii orfanilor de către epitropi și apoi și ai văduvelor. Căci toți știau că nicăieri nu puteau fi depuși și păstrați banii mai în siguranță și păziți cu mai mare sfințenie decît sub garanția statului. Așadar, de cîte ori se cumpăra sau se achiziționa ceva fie pentru orfani, fie pentru văduve, trebuia un ordin de plată din partea praetorului. Această dărnicie a particularilor s-a răspîndit și în tabere, astfel încît nici un cavaler, nici un centurion n-a mai vrut să-și primească solda ; pe cel care o primea îl dojeneau și îl numeau mercenar⁷⁶.

XIX Consulul Q. Fabius își avea tabăra în apropiere de Casilinum, oraș ocupat de o garnizoană de 2 000 de campani și de 700 de soldați ai lui Hannibal. Comandantul lor era Staius Metius, trimis de Cn. Magius din Atella, care în acel an era *medix tuticus*⁷⁷. Acesta înarmase, fără deosebire, și sclavi și liberi, ca să atace tabăra romană, în vreme ce consulul era ocupat cu asediul orașului Casilinum. Dar nimic n-a rămas neobservat de Fabius ; ca urmare el trimite știri colegului său de la Nola : „în timpul împresurării orașului Casilinum, are nevoie de cealaltă armată care să țină piept campanilor. De aceea îl roagă sau să vină el însuși, lăsînd puține trupe de pază la Nola, sau, dacă e reținut la Nola și dacă cumva se teme de vreo acțiune din partea lui Hannibal, dînsul îl va chema de la Beneventum pe proconsulul Ti. Gracchus“. La această veste, Marcellus lăasă pentru apărarea Nolei 2 000 de ostași, sosînd cu restul armatei la Casilinum. Sosirea consulului i-a făcut să se liniștească pe campani, care începuseră să se agite. Amîndoi consulii au început asedierea orașului. Deoarece fură răniți mulți din rîndurile ostașilor romani care se apropiaseră cu nechibzuință de zidurile orașului și pentru că nu se izbutise pe deplin cu aceste operații începute, Fabius fu de părere să se renunțe la o încercare de mică însemnătate, în schimb anevoioasă, întocmai ca la asediul marilor orașe, și să se îndepărteze de acolo cîtă vreme sînt chemați în altă parte de treburi mai urgente. Marcellus însă îi

răspunse : „Cu toate că mării conducători nu trebuie să întreprindă multe acțiuni, totuși nu trebuie lăsată niciodată neterminată o acțiune începută, căci renumele lui are mare însemnătate, atît în bine cît și în rău. Deci, el să nu părăsească fără rost acțiunea începută, ci să continue împresurarea“.

Campanii, văzînd că se alătură de Casilinum vineie și tot felul de mașini de război, au cerut îngăduința lui Fabius de a se întoarce fără vreun neajuns la Capua. După ce au ieșit vreo cîțiva, Marcellus a pus stăpînire pe poarta pe care ieșeau aceștia și i-a măcelărit mai întîi, fără deosebire, pe toți care se aflau lîngă poartă, apoi, pătrunzînd în oraș, a făcut și acolo o mare baie de sînge. Doar vreo 50 de campani, care ieșiseră mai înainte din oraș și se refugiaseră la Fabius, au putut ajunge cu bine la Capua, escortați de o trupă a acestuia. Și astfel, printr-o întîmplare norocoasă, Casilinum a fost ocupat în toiul discuțiilor și șovăielilor populației de a preda orașul. Și prizonierii campanilor și ostași de-ai lui Hannibal au fost trimiși la Roma și vîrîți la închisoare, iar populația a fost împărțită în orașele ⁷⁸ vecine și dată în paza lor.

XX În zilele în care romanii se retrăgeau victorioși de la Casilinum, Gracchus, care era în Lucania, trimise cîteva legiuni recrutate din acest ținut, sub conducerea unui comandant aliat, ca să pustiască ținuturile dușmane, Hanno atacă aceste trupe care colindau răzlețite și le biruie, pricinuind romanilor o înfrîngere aproape deopotrivă cu cea suferită de el la Beneventum. Apoi se întoarce cu repeziciune în Bruttium, pentru a nu fi ajuns de Gracchus.

Consulii plecară înapoi de unde veniseră : Marcellus la Nola, Fabius la Samnium, pentru a pustii ținuturile și recuceri orașele care trecuseră de partea punilor. Samniții caudini avură cel mai mult de suferit : ținutul lor fu pîrjolit pe o mare întindere ; se luură mari prăzi de animale și oameni, se cuceriră prin asalt orașele Compulteria, Telesia, Compsa ⁷⁹, după aceea, Fugifulae ⁸⁰ și Orbitanium ⁸¹ ; în Lucania fu împresurat Blanda ⁸², iar în Apulia, Aecae ⁸³. În aceste orașe romanii prinseră sau omorîră 25 000 de oameni și se puse mîna pe 370 dezertori. După ce aceștia fură trimiși la Roma, toți fură bătuți cu vergi în locul unde se țin adunările poporului și aruncați apoi de pe stîncă Tarpeia ⁸⁴.

Acestea au fost izbînzile lui Fabius cîștigate în cîteva zile. Marcellus însă nu putu întreprinde vreo operație, pentru că, fiind bolnav, rămăsese la Nola. Tot atunci și praetorul Fabius, care era

în fruntea provinciei din jurul Luceriei, în cursul acelor zile luă cu asalt Acuca⁸⁵ și-și întări castrul permanent de la Ardaneae⁸⁶.

În vreme ce romanii desfășurau aceste operații aici și în alte locuri, Hannibal ajunsese la Tarentum, făcînd din toate pe unde mersese cel mai cumplit prăpăd. Numai în ținutul tarentin armata sa începu să înainteze pașnic; acolo ea nu se atinse de nimic și nu se abătu nicăieri din drum: prin aceasta ieșea în vileag nu o dovadă de cumpătare din partea soldaților săi sau a comandantului, ci o încercare de a-i cîștiga sufletește pe tarentini. Dar deși cavaleria sa ajunsese chiar aproape de zidurile orașului, totuși, în ciuda așteptărilor, vederea avangărzii armatei lui nu pricinui nici un fel de mișcare în oraș. De aceea el își așază tabăra la o depărtare cam de 1 000 de pași de oraș. Cu trei zile înainte de sosirea lui Hannibal lîngă zidurile Tarentului, propraetorul Valerius, care comanda flota de la Brundisium, îl trimise acolo pe M. Livius. Acesta înrolă cu sîrg toată tinerimea și-și întocmi posturi de pază la toate porțile orașului și în jur pe ziduri, după cum cereau împrejurările. Atent zi și noapte la mișcărilor dușmanilor și aliaților nesiguri, el nu le dădu nici o putință să-l atace. În felul acesta Hannibal pierdu acolo cîteva zile fără folos: nici unul din tinerii care-l căutaseră la lacul Avernus nu veni la dînsul și nici el nu primi vreo veste sau vreo scrisoare de la ei. Dîndu-și seama că el s-a luat după făgăduințe deșarte și le-a urmat la voia întîmplării, Hannibal și-a strămutat tabăra de acolo. Cu toate acestea, el tot cruță ținutul tarentin. Deși blîndețea lui prefăcută nu-i slujise la nimic, el nădăjduia totuși să zdruncine credința tarentinilor față de romani. Ajungînd la Salapia⁸⁷, aduse griu de la Metapontum și Heraclea⁸⁸ (căci trecuse vara și locul i se păru prielnic pentru a-și petrece timpul în tabăra de iarnă acolo). El trimise de acolo pe numizi și pe mauri să prade ținutul sallentinilor și pădurile vecine cu Apulia. De acolo ei luară puțină pradă, în afară de mari herghelii de cai. Dintre aceștia cam 4 000 au fost dați călăreților pentru a-i domestici.

XXI Deoarece în Sicilia se dezlănțuia un război care nu trebuia de loc trecut cu vederea, iar pentru că moartea tiranului adusese în fruntea syracusanilor conducători și mai înverșunați, în loc să le schimbe atitudinea sau simțămintele, [senatul roman] încredințează această provincie unuia dintre consuli, și anume lui Marcellus. După uciderea [tiranului] Hieronymus, mai întii se iscă o răscoală în rîndurile soldaților acestuia la Leontini. Aceștia

strigau plini de semeție că-i vor jertfi pe toți conjurații pe mormîntul tiranului. Apoi, cuvîntul libertate, atît de des rostit și atît de plăcut la auz, și nădejdea de a se înfrupta din bănetul regelui, cît și de a sluji în armată sub conducători mai buni și, în sfîrșit, dezvăluirea fărădelegilor și a năravurilor lui urîte, într-atît schimbaseră simțămintele acestor ostași, încît îngăduiră ca trupul regelui lor, pe care mai înainte îl jeluiseră atît, să stea neîngropat. Pe cînd ceilalți conjurați syracusani rămăseseră la armată ca s-o liniștească, Theodotus și Sosis, luînd caii regelui, porniră în cea mai mare grabă cu putință la Syracusa, ca să-i suprimă pe partizanii regelui, care nu aflaseră încă nimic; dar le-o luă înainte nu numai zvonul — decît care nu e nimeni mai iute în asemenea împrejurări⁸⁹ — ci și o ștafetă din rîndul slujitorilor regelui. De aceea Adranodorus întări cu trupe Insula⁹⁰ și cetățuia orașului și toate punctele care erau potrivite apărării și puteau fi apărate. Theodotus și Sosis ajunseră la Menapylon⁹¹, după apusul soarelui, cînd ziua se îngîna cu noaptea. După ce arătară veșmîntul însîngerat al regelui și coroana lui în tot cartierul Tycha, pe care-l colindară chemînd pe locuitori cînd la libertate, cînd la arme, le porunciră să se adune în Achradina⁹². O parte din mulțime năvălește pe străzi, altă parte sta în pridvorul caselor lor, iar alta privea de pe acoperișuri sau la ferestre și punea întrebări ce s-a întîmplat. Deodată în întreg orașul se vede o mare de lumini și toate locurile vuiesc de zgomote nedeslușite. Cetățenii se adună înarmați în piețe; cei dezarmați smulg din templul lui Jupiter armele luate ca pradă de la galli și illyri⁹³, dăruite lui Hiero de poporul roman și așezate de el acolo, și roagă pe Jupiter să le fie prielnic și să le vină într-ajutor, dîndu-le aceste arme sfinte, de care se vor sluji pentru a lupta pentru patrie, pentru templele zeilor și pentru libertate. Această mulțime se alătură posturilor de pază așezate prin grija frunțașilor fiecărui cartier. În Insulă, Adranodorus așezase trupe, în afară de alte puncte, în jurul hambarelor publice⁹⁴. Acest loc, împrejmuit de un zid de piatră și întărit ca o cetățuie, este cucerit de tineretul care fusese însărcinat cu paza aceluia loc. Ei trimit vorbă la Achradina că „hambarul și cerealele sînt în puterea senatului“.

XXII A doua zi în zori întreg poporul, înarmat sau neînarmat, se adună la Achradina, în fața senatului. Unul dintre conducători, pe nume Polyaenus, rosti acolo, înaintea altarului zeiței Concordia⁹⁵, care se găsea în acel loc, o cuvîntare în același timp și

îndrăzneță, și moderată: „Ei au suferit grozăviile și înjosirile sclaviei — spunea el — și de aceea s-au răsculat împotriva relexlor cunoscute atît de bine de ei. Syracusanii au aflat mai mult din povestirile bătrînilor ce dezastre aduc dezbinările dintre cetățeni, fără însă să le fi văzut ei înșiși. Îi laudă că au pus mîna pe arme cu atîta zel și-i va lăuda mai mult dacă nu se vor mai atinge de ele decît împinși de nevoie în ultimul moment. Părerca lui este ca în momentul de față să se trimită o solie la Adranodorus și să-i poruncească să se supună senatului și poporului, să deschidă porțile Insulei și să-și predea corpul de trupe. Dacă Adranodorus vrea să ajungă din sprijinitorul tronului altuia chiar rege, e de părere ca ei să lupte cu mai multă hotărîre pentru a-și cuceri libertatea de la el, decît să lupte pentru a o cuceri de la Hieronymus“. Au fost trimiși numaidecît împuterniciți de la această adunare. Atunci senatul începu să țină sfat. Cu toate că senatul fusese sfatul statului cîtă vreme a domnit Hiero, după moartea lui nu mai fusese convocat și nu i se mai ceruse părerea în nici o privință pînă în acea zi. Cînd împuterniciții ajunseră la Adranodorus, într-adevăr acesta era zdruncinat văzînd că, pe de o parte, și cetățenii erau împotriva lui, și că aproape toate cartierele orașului fuseseră ocupate de ei, iar pe de alta, și că partea Insulei atît de bine întărită ajunsese în mîna altora prin trădare. Soția lui însă, Damarata, fiica lui Hiero, îmboldită de năzuința de a ajunge pe tron și de simțămîntele ei de femeie, luîndu-l deoparte, îi aminti cuvintele deseori folosite de Dionysios tiranul, care spunea: „un rege nu trebuie să renunțe la tron decît numai atunci cînd este tras de picioare, nu cînd șade pe cal. Este ușor să renunți pentru moment, dacă vrei, la stăpînirea unei mari averi: să o refaci și să o întocmești din nou, este și greu și anevoios! De aceea, sfatul ei e să ceară de la împuterniciți timp de gîndire: în schimb acest timp îl va folosi pentru a-și rechema trupele din Leontini, și dacă le va făgădui acestora tezaurul regelui, toate vor fi în mîna lui“. Adranodorus nu respinse în întregime sfaturile soției sale, dar nici nu le primi numaidecît pe toate, socotînd că pentru moment mijlocul cel mai sigur de a pune mîna pe putere este să cedeze împrejurărilor. De aceea porunci să se dea de știre împuterniciților că se pune la dispoziția senatului și poporului. A doua zi, în revărsatul zorilor, deschizînd porțile Insulei, se îndreptă spre forul din Achradina. Acolo se urcă la altarul Concordiei, de unde cu o zi mai înainte vorbise Polyaeus, și căută mai întii să se dezvinovățească pentru întîrzierea sa, spunînd: „El a ținut închise porțile

oraşului nu pentru că a avut alte interese decât poporul ; văzînd însă că începe lupta, s-a temut în ce fel avea să fie sfîrşitul acestui măcel. După ce syracusanii şi-au dobîndit libertatea, se vor mulţumi ei numai cu omorîrea tiranului sau îi vor ucide pe toţi cei care au avut legături de rudenie, de alianţă sau însărcinări publice date de rege, punînd pe seama lor vina altora ? După ce a observat că cei care au eliberat patria vor să şi-o păstreze liberă şi se îngrijesc de binele obşteasc, n-a mai stat la îndoială de a-şi încredinţa patriei şi fiinţa sa trupească împreună cu toate celelalte bunuri care i-au fost date în grija şi în paza lui, de vreme ce cel care i le-a încredinţat a pierit din pricina nebuniei lui“.

Întorcîndu-se apoi către ucigaşii tiranului şi chemîndu-i pe nume Theodotus şi Sosis, le spuse : „Aţi săvîrşit o faptă vrednică de ţinut minte. Însă, credeţi-mă, gloria voastră, care de-abia a început, nu poate ajunge la desăvîrşire, şi ameninţă o cumplită primejdie, anume ca statul, cu toată libertatea lui, să piară dacă voi nu îndemnaţi pe cetăţeni la pace şi înţelegere între ei“⁹⁶.

XXIII După această cuvîntare, el depuse la picioarele acestora cheile porţilor, precum şi tezaurul regesc. Şi într-adevăr, în aceea zi toţi cetăţenii, împrăştiindu-se de la adunare, au mers voioşi împreună cu soţiile şi cu copiii lor la toate templele şi au mulţumit zeilor. A doua zi s-au întrunit comiţiile⁹⁷ pentru alegerea dregătorilor cetăţii. A fost ales mai întîi Adranodorus, ceilalţi fiind în mare parte dintre omorîtorii tiranului ; au mai fost numiţi doi, în lipsă, şi anume : Sopater şi Dinomenes. Aceştia, aflînd ce se petrecuse la Syracusa, aduc tezaurul regesc de la Leontini la Syracusa şi-l încredinţează quaestorilor⁹⁸ aleşi anume pentru păstrarea lui. Au fost predate şi toate avuţiile din Insula şi de la Achradina. Zidul care despărţea Insula de restul oraşului şi care forma cea mai puternică întăritură a fost dărîmat, cu încuviinţarea tuturor. Toate măsurile luate oglindeau năzuinţele sufleteşti ale acestor oameni spre libertate [şi pace]⁹⁹.

Hippocrates şi Epicycles, auzind vestea morţii tiranului, au vrut s-o tînuiască în faţa soldaţilor. De aceea Hippocrates l-a omorît numaidecît chiar pe cel care a adus această veste. În cele din urmă însă, deoarece s-au văzut părăsiţi de soldaţi, încredinţaţi că dintre toate deocamdată este cea mai sigură cale, s-au întors la Syracusa. Acolo, pentru a nu fi priviţi cu bănuială ca unii care caută vreun prilej de răscoală, se înfăţişară mai întîi dregătorilor şi apoi, prin aceştia, se prezentară senatului. Ei arătară că „au

fost trimiși de Hannibal la Hieronymus, prietenul și aliatul lui, și s-au supus lui Hieronymus, căci așa poruncise comandantul lor. Acum vor să se întoarcă la Hannibal, dar drumul nu este sigur, pentru că romanii umblă pretutindeni prin toată Sicilia; ei cer să li se dea vreo unitate de pază, cu sprijinul căreia să fie conduși la Locri, în Italia. Ne va rămîne foarte recunoscător Hannibal pentru acest mic ajutor“. Aceasta a fost cu ușurință dobîndită: căci toți doreau să-i vadă îndepărtați pe comandanții devotați regelui, care erau, pe de o parte, și pricepuți la războaie, dar pe de alta, neavînd nimic de pierdut, aveau totul de cîștigat fiind în același timp și îndrăzneți. Dar nu le-au grăbit plecarea așa cum trebuie. Între timp tinerii soldați deprinși cu slujba ostășească semănau acuzații, cînd în rîndurile trupelor, cînd printre dezertori, în mare parte marinari din flota romană, cînd în pătura cea mai de jos a poporului, cînd împotriva senatului și a nobililor, spunînd: „se urzește și se pregătește pe ascuns, sub pretextul reînnoirii vechii alianțe cu Roma, să se predea Syracusa romanilor, pentru ca apoi clica¹⁰⁰ acestora, împreună cu cei care sprijină reînnoirea alianței, să ajungă la domnie în Syracusa“¹⁰¹.

XXIV O mulțime din ce în ce mai mare, dispusă să dea atenție și crezare acestor zvonuri, se revărsa din zi în zi mai mult spre Syracusa. Nu numai Epicycles, dar și Adranodorus nădăjduiau tot mai mult într-o schimbare a situației. Adranodorus se lăsă în sfirșit înduplecat de îndemnul soției sale, care spunea: „Acum, cînd libertatea e proaspătă, cînd totul e dezorganizat și sînt încă tulburări, cîtă vreme dînsul are în mînă armatele plătite cu banii regelui, cîtă vreme îl pot sprijini comandanții trimiși de Hannibal, cu înrîurire în rîndul soldaților, este momentul prielnic să se desăvîrșească ceea ce a început, pentru a pune mîna pe putere“. În acest scop, el își făcu părtaș pe Themistus, care era căsătorit cu fiica lui Gelo¹⁰². Făcu însă greșeala să împărtășească, puțin după aceea, intențiile sale unui oarecare Ariston, actor tragic, căruia obișnuise să-i mai încredințeze și alte taine. Acesta era dintr-o familie bună și avea o avere apreciabilă. Profesia lui de actor, care la greci nu e cîtuși de puțin socotită ca o ocupație rușinoasă, nu-l înjosea cu nimic¹⁰³. Punînd deci [mai presus]¹⁰⁴ de orice devotamentul lui față de stat, el a dezvăluit mai marilor cetății complotul. Aceștia, după ce au avut destule dovezi că este adevărat complotul, consultînd pe cei mai bătrîni din sfat, au pus soldați de pază la porțile curiei¹⁰⁵ și i-au ucis pe Themistus și pe

Adranodorus, cînd au intrat în senat. Și pentru că această faptă, în aparență singeroasă pentru cei care nu cunoșteau adevărul temei, a pricinuit zarvă, după ce s-a făcut liniște au introdus în senat pe pîriș. Acesta povesti totul de-a fir-a-păr : „Complotul își are obîrșia în căsătoria fiicei lui Gelo, Harmonia, cu Themistus. Trupele de africani și de hispani au primit însărcinarea să omoare pe mai marii cetății și pe toți cetățenii de vază. Se hotărîse chiar ca averile acestora să fie date ca pradă ucigașilor. O trupă de mercenari, obișnuită să dea ascultare lui Adranodorus, a fost pregătită să ocupe din nou Insula“. Apoi le înșiruie unul după altul toate faptele pe care aveau să le săvîrșească fiecare și le dezvăluie toate forțele, arme și oameni de care dispunea conjurația. În acest fel, tot atît de îndreptățită părea uciderea lor ca și omorîrea lui Hieronymus¹⁰⁰. În fața senatului se auzeau însă felurite strigăte ale mulțimii neștiutoare a celor întîmplute. Vederea leșurilor conjuraților în pridvorul senatului o înspăimîntă atît de puternic, încît ea urmă în tăcere restul poporului, la adunare, deși la început rostise amenințări violente. Sopater a fost însărcinat de senat și de colegii lui să ia cuvîntul.

XXV Sopater, ca și cum ar fi trebuit să învinuiască pe Adranodorus și pe Themistus, începe cu zugrăvirea trecutului lor. El le impută toate crimele și nelegiuirile săvîrșite de ei după moartea lui Hiero : „Căci ce ar fi putut face, de la sine, Hieronymus, un copil de-abia ajuns la vîrsta adolescenței ? Tutorii și învățătorii lui au fost adevărații conducători, care au aruncat asupra regelui vina nelegiuirilor lor. Ar fi trebuit deci ca aceștia să piară fie înainte, fie fără doar și poate o dată cu Hieronymus. Dar aceștia, deși hărăziți pe bună dreptate morții, au urzit și după uciderea tiranului alte noi nelegiuiri, căci închizînd porțile Insulei, Adranodorus s-a gîndit mai întîi pe față să moștenească domnia și să devină stăpînul unei puteri pe care pînă acum a păzit-o numai ; apoi, fiind părăsit de cei care se aflau în Insula și împresurat de toți cetățenii din Achradina, a încercat pe ascuns și cu viclenie să intre în stăpînirea domniei, la care de atîtea ori a căutat să ajungă. Nimic nu a putut să-l înduplece să renunțe la acest gînd, nici binefacerile, nici onorurile, ci chiar în momentul cînd a fost ales cîrmuitor alături de eliberatorii patriei el uneltea la nimicirea ei. Această jinduire [a celor doi, Adranodorus și Themistus] după domnie le-au insuflat-o soțiile lor, una fiica lui Hiero, cealaltă a lui Gelo“.

Numaidecît după această cuvîntare au izbucnit în adunare strigăte din toate părțile : „Și soțiile lor trebuie să piară ! Nu trebuie să mai rămînă nici o mlădiță din familia tiranilor !“ Așa este mulțimea, sau sclavă plecată, sau despot necruțător ; ea nu știe nici să-și asigure libertatea, nici să se folosească de ea cu cumpătare, care reprezintă linia de mijloc¹⁰⁷. Și aproape întotdeauna se găsesc slujitori zeloși care să împingă sufletele stăpînite de ură și setoase de sînge la măcel și fărădelegi¹⁰⁸. Și numaidecît mai marii cetății au propus o lege (care a fost încuviințată aproape înainte de a fi formulată) ca toți vlăstarii familiei regale să fie omoriți. Trimișii mai marilor cetății au ucis atît pe Damara, fiica lui Hiero, cît și pe Harmonia, fiica lui Gelo, cea dintîi soția lui Adranodorus, a doua a lui Themistus.

XXVI Mai rămăsese Heraclia, o altă fiică a lui Hiero, soția lui Zoippus, care, trimis de Hieronymus ca sol la Ptolemaeus, se surghiunise de bunăvoie. Aceasta, îndată ce află că sosesc și la ea soldații, se refugie cu cele două fiice ale sale, cu părul despletit și cu o înfățișare demnă de milă, în sanctuar și în fața zeilor Penați¹⁰⁹. Mai întîi căută să-i înduplece prin rugăciuni pe ostași, amintindu-le cînd de zei, cînd de tatăl ei Hiero și de Gelo : „Să nu îngăduie ca, din ură față de Hieronymus, să fie și ea pedepsită, deși-i nevinovată. În tot timpul domniei acestuia ea n-a primit altă binefacere decît exilul soțului ; nici situația ei n-a fost deopotrivă cu a surorii sale cîtă vreme Hieronymus era în viață și nici după ce acesta a fost răpus, soarta ei nu trebuie să fie aceeași ca a surorii ei. Dacă planurile lui Adranodorus ar fi reușit, ar fi domnit el împreună cu soția lui, și în acest caz n-ar fi fost și ea doar o simplă sclavă, la fel ca restul poporului ? Dacă cineva l-ar vesti pe Zoippus că Hieronymus a fost omorît și că Syracuse a fost eliberată, cine ar mai sta la îndoială că numaidecît s-ar îmbarca pe vreun vas, pentru a se reîntoarce în patrie ? Cît de înșelătoare sînt speranțele omenești ! În patria devenită liberă, soția și fiicele lui își văd viața în primejdie ! Prin ce sînt ele piedică pentru libertate și pentru legile patriei ? Ce teamă poate avea cineva de o femeie aproape văduvă, stingheră, și de doi copii rămași orfani ? Într-adevăr, cu toate că ele nu prezintă nici o primejdie, totuși sînt urmărite pentru că sînt mlădițe regești. De aceea mai bine să le trimită în surghiun departe de Syracuse și de Sicilia, să le trimită la Alexandria, pe ea, lîngă soțul ei, pe fiice, lîngă tatăl lor“.

Cu urechile și sufletul împietrite ¹¹⁰ [la rugămintele ei soldații se îmbiau] să nu piardă vremea degeaba. Heraclia, văzînd pe unii dintre soldați pregătindu-și armele, renunță să mai ceară îndurare pentru ea și începu să se roage stăruitor să fie cruțate cel puțin copilele: „La vîrsta lor, chiar dușmanii [cei mai] cruzi le-ar lăsa viața. Răzbunîndu-se pe tirani, să nu săvîrșească și ei aceleași nelegiuiri pe care le-au urît atît!“ În timp ce vorbea, soldații o smulg de lîngă altar și-i taie gîtul, apoi se năpustesc asupra fiicelor, stropite de sîngele mamei lor. Acestea, înnebunite de durere și de groază, ca și cum ar fi fost cuprinse de sminteală, fugiră cu atîta repeziciune de la altar, încît, dacă ar fi găsit o ieșire, ar fi putut răscula cu zarva lor întreg orașul. Chiar și acolo, într-un spațiu destul de mic al locuinței și în mijlocul atîtor soldați înarmați, ele reușiră să alerge tefere cîtva timp și să scape de vreo cîteva ori de mîinile atît de zdravene ale celor care tot mereu căutau să le prindă. În cele din urmă, istovite de răni, după ce au stropit în jur totul cu sînge, s-au prăbușit la pămînt fără viață. Împrejurările măriri și mai mult această fărădelege atît de crudă, deoarece după puțin timp sosi un crainic care aducea porunca „să nu le mai omoare“, căci pe neașteptate simțămintele poporului se preschimbaseră în milă. Apoi, din compătimire, poporul izbucni în mînie pentru că s-au grăbit cu execuția acestor făpturi și nu i s-a dat puțința de a se căi, sau de a-și potoli mînia. De aceea întreaga mulțime era în clocot, cerînd convocarea comițiilor pentru alegerea înlocuitorilor lui Adranodorus și Themistus (căci amîndoi fuseseră mai marii cetății), care alegeri însă nu aveau să fie de loc pe placul viitorilor cîrmuitori ai cetății.

XXVII Se stabili ziua alegerilor. În adunare, fără să se aștepte cineva, unul, din cel mai îndepărtat colț al mulțimii, îl propuse pe Epcydes, apoi altul, pe Hippocrates. Ei repetară cele două nume din ce în ce mai des, cu încuviințarea neîndoielnică a mulțimii. Adunarea era alcătuită din tot soiul de oameni. În afară de oameni din popor, se găseau și unii din gloata ostășească, în mare parte chiar și dezertori care doreau schimbarea situației în întregime. Mai marii cetății vrură mai întîi să treacă sub tăcere totul, tărăgănînd lucrurile, [pentru a cîștiga timp] prin [întîrziere] ¹¹¹. În cele din urmă, dînd înapoi în fața vrerii mulțimii și temîndu-se de răscoală, îi declarară pe aceștia cîrmuitorii cetății. Cei aleși nu-și dezvăluiră chiar de la început intențiile lor, deși răbdară cu greu și faptul că s-a trimis o solie la Ap. Claudius pentru un armis-

țițiu de 10 zile și că, după ce s-a obținut acest armistițiu, s-a mai trimis o nouă solie pentru reînnoirea vechii alianțe. Romanii își aveau flota lor de 100 de vase prin apropiere de Murgantia ¹¹². De acolo observau ei toate mișcărilor întâmplătoare în Syracusa după moartea tiranului și toate acțiunile desfășurate pentru libertatea nouă și neobișnuită.

În cursul aceluiași zile, Appius îi trimise lui Marcellus, care de curînd venise în Sicilia, solii syracusani. Marcellus, auzind condițiile de pace și socotindu-le acceptabile, trimise și el soli la Syracusa, care să reînnoiască în fața mai marilor cetății tratatul de alianță. Dar acolo nu mai domneau aceeași liniște și înțelegere de mai înainte. Aflînd că flota carthagineză se găsește în apropiere de Pachynum ¹¹³, Hippocrates și Epicydes, lăsînd la o parte orice teamă, se plîngeau cînd în fața mercenarilor, cînd în fața fugarilor că Syracusa a fost predată romanilor. Într-adevăr, cînd Appius începu să-și ancoreze vasele la intrarea portului, pentru a da curaj taberei partizanilor săi, oferi un motiv, puternic în aparență, de a se acorda crezămînt acestor neîntemeiate învinuiri. De aceea mulțimea făcu zarvă mare și se năpusti asupra romanilor pentru a-i împiedica să debarce pe uscat, dacă ar încerca.

XXVIII În toiul acestor tulburări, s-a hotărît convocarea adunării. În vreme ce unii trăgeau într-o parte, alții într-alta și nu mai era departe pînă la răscoală, Apollonides, unul dintre fruntași, rosti o cuvîntare, salvatoare în asemenea împrejurări : „Niciodată o cetate n-a fost mai aproape de mîntuire sau de pieire ca acum a lor. Dacă într-adevăr se vor hotări cu toții într-un cuget [și-o simțire] fie de partea romanilor, fie a carthaginezilor, nu va fi un alt stat mai norocos și mai fericit ca al lor. Dar dacă unii vor trage într-o parte, alții într-alta, luptele dintre ei vor fi la fel de crîncene ca și războiul dintre carthaginezi și romani și înlăuntrul aceluiași ziduri fiecare dintre cele două tabere își va avea armele, oștile și comandantii săi. Trebuie deci ca toți să se străduiască din răspuțeri să se ajungă la o înțelegere. Pentru moment însă, nu e de mai mică însemnătate a se chibzui care dintre cele două alianțe este mai folositoare. Pentru alegerea aliaților însă, ar trebui urmată mai degrabă pilda lui Hiero, și nu aceea a lui Hieronymus, adică s-ar cuveni să fie socotită mai presus o alianță atît de puternic înche-gată, care dăinuia de 50 de ani, de o alianță de care nimeni habar n-are acum, și nesinceră cîndva ¹¹⁴. Încă ceva precumpănește în sprijinul acestei hotărîri : se poate refuza alianța cu Carthagina fără

să intrăm deocamdată în război cu ea ; cu romanii însă, nu putem avea de îndată decît sau război sau pace“.

Cuvîntarea lui Apollonides avu un răsunset cu atît mai puternic, cu cît se învedera a fi de interes obştesc şi părea mai nepărtinitoare. S-a mai chemat, pe lîngă sfatul mai marilor cetăţii şi a senatorilor cu vază, şi consiliul militarilor ; de asemenea, în acelaşi timp au fost poftiţi să ia parte la consfătuire şi comandantii trupelor lor ¹¹⁵, şi cei ai trupelor aliate. După discuţii îndelungate şi aprinse, în cele din urmă syracusanii înţelesesă că n-au nici un fel de mijloace cu care să poată lupta cu romanii ¹¹⁶ şi de aceea au hotărît să facă pace cu ei şi să trimită o solie pentru a încheia tratatul.

XXIX N-au trecut multe zile şi sosiră solii de la leontinieni care cerură trupe să le apere teritoriul. Această solie fu privită cît se poate de nimerită pentru a se descotorosi de o mulţime de soldaţi nedisciplinaţi şi zgomotoşi şi de a îndepărta pe comandantii lor. Mai marele cetăţii, Hippocrates, primi ordin să-i conducă într-acolo pe toţi fugarii. Îl urmară şi mulţi mercenari din rîndurile trupelor auxiliare, atingîndu-se astfel numărul de 4 000 de oameni înarmaţi. Plecarea acestora fu pe placul şi al celor care îi îndepărtau de acolo, şi al celor care erau îndepărtaţi : căci şi celor dintîi li se oferea prilejul dorit de multă vreme de a schimba situaţia printr-un nou regim politic, dar şi celorlalţi să se bucure că vor curăţi oraşul de o asemenea drojdie. Însă deocamdată s-a ivit numai o uşurare, aşa cum se întîmplă şi cu un trup bolnav, care e lovit apoi de boli şi mai grave. Căci la început Hippocrates, prin năvăliri tilhăreşti, începu să jefuiască ţinuturile învecinate cu provincia romană, apoi, după ce Appius a trimis un corp de trupe în apărarea ţinutului aliat, Hippocrates s-a aruncat cu putere asupra unui detaşament de pază şi a făcut acolo un mare măcel. După ce i-au fost aduse la cunoştinţă aceste fapte, Marcellus a trimis pe dată soli la Syracusa şi a declarat desfăcută alianţa de pace : „Căci va exista mereu un motiv de război cîtă vreme Hippocrates şi Epicydes nu vor fi izgoniţi departe nu numai de Syracusa, ci chiar din toată Sicilia“. De teamă ca nu cumva rămînînd pe loc să fie acuzat de aceeaşi vină ca şi fratele său, deşi acesta nu fusese de faţă, sau să fie socotit părtaş la provocarea războiului, Epicydes a plecat la Leontini, deoarece pe locuitorii acestui oraş îi socotea îndeajuns de porniţi împotriva romanilor, şi acum încerca să-i despartă şi de syracusani. „Căci Syracusa — spunea

el — a încheiat pace cu Roma cu condiția ca toate populațiile conduse de regii [Syracuseni], să rămână în stăpînirea acesteia, deoarece syracusanii nu sînt mulțumiți numai să aibă libertate, ci vor să și domnească, să și stăpînească. Deci trebuie să răspundă că și el îi socotește îndreptățiți pe leontinieni să fie liberi, fie pentru că pe teritoriul acestui oraș a fost ucis tiranul, fie pentru că aici s-a rostit primul strigăt de libertate, fie pentru că aici au fost lăsate căpeteniile oastei regelui, cînd au alergat la Syracuse. De aceea, sau trebuie de îndată scoasă această clauză din tratat, sau nu trebuie să se primească această condiție a tratatului“. Mulțimea s-a lăsat lesne convinsă. Cînd solii din Syracuse vin să se plîngă și de măcelărirea detașamentului roman și să ceară ca Hippocrates și Epicydes să plece fie la Locri, fie oriunde preferă ei să se ducă, numai să părăsească Sicilia, celor ce porunceau li se răspunde cu semeție : „locuitorii din Leontini nici nu i-au însărcinat pe syracusani să încheie tratatul cu romanii în numele lor, și nici nu sînt datori să asculte de tratatul altora“.

Syracusanii dădură romanilor acest răspuns, anunțîndu-i că leontinienii nu mai sînt sub ascultarea lor : „De aceea, de acum înainte romanii le pot declara război fără a încălca tratatul. Ei îi vor ajuta chiar în acest război, cu condiția ca, o dată învinși, orașul Leontini să ajungă din nou în stăpînirea lor, așa cum prevedea tratatul de pace“.

XXX Marcellus a pornit cu toată armata împotriva orașului Leontini, chemîndu-l în ajutor și pe Appius, ca să atace orașul și din cealaltă parte. Mînia ostașilor romani, indignați că în timpul tratativelor de pace a fost măcelărit detașamentul de pază de acolo, fu atît de aprigă, încît au cucerit orașul de la cel dintîi atac. Hippocrates și Epicydes, văzînd că zidurile orașului sînt cucerite și că porțile sînt sfărîmate, s-au retras cu puțini oameni în cetățuie : apoi, pe ascuns, s-au refugiat la Herbesus¹¹⁷. Între timp, o ștafetă ieși în întîmpinarea celor 8 000 de syracusani, care, pornind încolonați de acasă, înaintau spre Leontini, aproape de riul Mylas și le dădu vestea : „orașul a fost cucerit“. Totodată, împlind fapte neadevărate cu altele adevărate, le vestește că „acolo au fost măcelăriți, fără deosebire, locuitori și soldați și sînt încredințați că n-a mai supraviețuit nici un tînăr, apoi că orașul a fost jefuit, iar averile celor bogați date ca pradă soldaților“. La auzul acestor vești atît de îngrozitoare, armata syracusană¹¹⁸ și-a oprit înaintarea. Deoarece toți erau neliniștiți, comandantii armatei

(aceștia erau Sosis și Dinomenes) se întrebau ce e de făcut. Ceea ce dădea acestei minciuni aparența de adevăr era vestea că fugarii, cam 2 000, au fost bătuti cu vergile și decapitați cu securea. De fapt, afară de aceștia, după cucerirea orașului nici unul dintre ostașii leontinienilor și nici ai altora n-a avut nimic de îndurat¹¹⁹; ba mai mult, toate averile le-au fost înapoiate, afară de cele luate la început în învâlmășeala atacului. Totuși, syracusanii n-au putut fi convinși să pornească împotriva orașului Leontini — deoarece ei imputau că tovarășii lor de arme au fost într-adins trimiși pentru ca în urmă să fie măcelăriți de romani — și nici să rămână în același loc ca să aștepte vești mai deslușite. Înțelegînd că soldații sînt cu gîndul înclinați spre trădare — „dar că această mișcare nu va dura mult, dacă vor fi îndepărtate căpeteniile acelei sminteli“ —, mai marii cetății și-au condus armatele la Megara¹²⁰. Ei se îndreaptă cu puțini călăreți la Herbesus în nădejdea că, în toiul panicii, vor putea cuceri prin trădare orașul. Dar cum încercările lor nu duseră la nici un rezultat, și fiind încredințați că trebuie să acționeze prin forță, își ridică tabăra de la Megara și atacă orașul Herbesus. Spulberîndu-li-se orice nădejde, Hippocrates și Epicydes își dau seama că nu le mai rămîne decît o singură cale, destul de nesigură la prima vedere, deoarece de pretutindeni le fusese spulberată orice nădejde de scăpare: să se predea soldaților syracusani, fiind deprinși cu ei și care totodată erau atunci indignați și de măcelărirea tovarășilor lor de arme. De aceea ei pornesc în întîmpinarea trupelor. În primele rînduri se aflau, din întîmplare, 600 de cretani, care slujiseră sub conducerea lor, în timpul lui Hieronymus. Aceștia îi erau și recunoscători lui Hannibal pentru că, fiind prinși în bătălia de la Trasimenus alături de alte trupe aliate romane, au fost lăsați să plece. Cînd i-au recunoscut după steagurile și armele lor, Hippocrates și Epicydes, purtînd în mîini ramuri de măslin, împodobite cu panglici, așa cum fac de obicei cei care cer ceva, ei se roagă „să-i primească printre ei, să-i apere și să nu fie predați syracusanilor, care îi vor da, în curînd, în mîinile poporului roman, spre a fi omoriți“.

XXXI Pe loc li s-a răspuns atunci: „Să aibă curaj: ei vor împărtăși cu toți soarta lor“. În timpul convorbirii, unitățile se opriseră și marșul trupelor a fost ținut în loc. Comandanții lor nu aflaseră încă pricina acestei opriri. Dar după ce a ajuns la ei zvonul că Hippocrates și Epicydes se găsesc în mijlocul soldaților și

după ce s-a iscat freamăt în toată armata, care, neîndoios, încuviința sosirea lor, numaidecât, mîinindu-și caii în galop, mai marii Syracusei se grăbesc să ajungă la primele rînduri. Întrebîndu-i ce înseamnă acest nou obicei, ce va să zică această libertate pe care și-au luat-o cretanii de a sta de vorbă cu un dușman și de a-l lăsa să intre în rîndurile lor, fără ordinul mai marilor lor, totodată au poruncit ca Hippocrates să fie prins și pus în lanțuri. La aceste cuvinte, scot strigăte îngrozitoare mai întii cretanii, apoi toți ceilalți soldați, astfel încît mai marii Syracusei își dau seama că și viața lor le-ar fi primejduită dacă ar mai stărui. Neliniștiți și necunoscînd cum stau lucrurile, poruncesc să se reîntorcă la Megara, de unde plecaseră, și în același timp trimit ștăfete la Syracusa pentru a aduce la cunoștință noua situație. Printr-o nouă viclenie pusă la cale, Hippocrates a contribuit și mai mult la starea de neîncredere a soldaților. Astfel, după ce trimise cîțiva cretani să pîndească drumul ștafetelor, ca și cum ar fi pus mîna pe o scrisoare expedită, pe care de altfel tot el o alcătuisese, o citește soldaților : „Mai marii ¹²¹ cetății syracusane, către consulul Marcellus“ ¹²²... După salutul obișnuit, erau scrise acestea : „El a procedat bine și înțelept că n-a cruțat pe nimeni la Leontini. Toți soldații mercenari merită aceeași soartă, iar Syracusa nu-și va găsi liniștea decît numai după ce nici în oraș și nici în armată nu se vor mai găsi trupe auxiliare alcătuite din străini. Să-și dea, așadar, osteneală să-i prindă pe cei care-și au tabăra lîngă Megara dimpreună cu mai marii lor. Prin pedepsirea acestora, vor elibera, în sfîrșit, Syracusa“. După ce au citit scrisoarea, soldații au pus mîna pe arme, scoțînd strigăte atît de înfiorătoare, încît, înspăimîntați, mai marii Syracusei au scăpat din toiul acestei învălmășeli numai pornind în goana cailor spre Syracusa. Dar, cu toată fuga lor, n-a fost înăbușită răscoala soldaților, care s-au năpustit acum asupra trupelor syracusane. Și n-ar mai fi scăpat cu viață nici unul, dacă Epicyles și Hippocrates n-ar fi pus stavilă miniei mulțimii, nu din milă sau din vreun alt simțămînt de omenie, ci pentru a nu-și reteza orice nădejde de întoarcere și pentru că ei îi aveau totodată și ca soldați credincioși de partea lor, dar în același timp și ostatici, și să-și atragă recunoștința rudelor și prietenilor acestora, datorită mai întii unei binefaceri atît de mari și apoi și prin zălogirea lor. Știînd, din experiență, cît de nestatornică e mulțimea la orice adiere de vînt ¹²³, au găsit printre soldații prinși în Leontini un ostaș și i-au poruncit să ducă și

la Syracusa vești tot atît de neadevărate ca și cele de la Mylas ¹²⁴, însă care erau în interesul lor, dîndu-se ca un martor și povestindu-le ca și cum ar fi văzut ceea ce era îndoielnic să ațîțe mînia oamenilor.

XXXII Acest crainic n-a găsit crezare numai în norod, ci, adus la senat, i-a zdruncinat și pe senatori. Oameni de vază declarau pe față că „la Leontini s-au vădit din plin lăcomia și cruzimea romanilor ¹²⁵. Dacă ei ar fi intrat în Syracusa, ar fi săvîrșit aceleași samavolnicii, ba chiar mai grozave, cu atît mai mult cu cît aici și-ar fi găsit o mai grasă răsplată pentru lăcomia lor“.

De aceea toți erau de părere să se închidă porțile și să se organizeze apărarea orașului. Dar nu toți aveau aceleași temeri și nu toți urau aceleași persoane : armata și mare parte din popor urau chiar numele de roman ; mai marii cetății și puțini dintre nobili, deși indignați de cele aflate prin mincinoasa veste trebuiau totuși să fie mai prevăzători în fața unei primejdii mai apropiate și mai actuale.

Hippocrates și Epicydes ajunseseră în acest scop la Hexapylum ¹²⁶, unde au început să ducă tratative, prin mijlocirea rudelor locuitorilor care se aflau atunci în armată, ca să deschidă porțile și să-i lase să-și apere patria comună împotriva atacurilor romanilor. Tocmai începuseră să fie primiți pe una din porțile deschise ale Hexapylului, cînd au sosit mai marii cetății. Aceștia au căutat mai întîi să-i înspăimînte cu porunci și amenințări, apoi cu autoritatea lor personală. În cele din urmă, deoarece toate măsurile erau zadarnice, uitîndu-și demnitatea, s-au rugat de ei să nu trădeze patria celor care înainte fuseseră părtașii tiranului, iar acum celor care au semănat corupția în armată. Dar mulțimea, o dată ațîțată, rămînea surdă la toate stăruințele lor. Porțile erau atacate cu aceeași furie, și dinafară și dinlăuntru. După ce au sfărîmat toate porțile, întreaga armată a fost primită prin Hexapylum. Mai marii cetății s-au refugiat în Achradina cu tot tineretul compatrioților lor. Mercenarii, fugarii și toți soldații fostei armate regale măresc efectivele oastei vrăjmașe. Astfel este cucerită Achradina chiar la cel dintîi iureș. Au fost omoriți toți mai marii cetății afară de cei care au putut scăpa în toiul învălmășelii. Noaptea a pus capăt măcelului. A doua zi au fost eliberați toți sclavii și au fost puși în libertate și cei înlănțuiți în temnițe. Toată această mulțime confuză îi alege ca mai mari ai cetă-

ții pe Hippocrates și pe Epicycles, și astfel Syracuse, unde pentru scurtă vreme licărise lumina libertății, a căzut din nou în robia de mai înainte¹²⁷.

XXXIII După ce li s-au adus la cunoștință aceste vești, romanii și-au strămutat numaidecît tabăra de la Leontini lângă Syracuse. Din întâmplare, o solie trimisă de Appius se găsea în port imbarcată pe o navă cu cinci rînduri de vîsle. Un alt vas cu patru rînduri de vîsle trimis mai înainte este capturat tocmai cînd intra în port. Cu greutate au izbutit solii să scape. Syracusanii au încălcat în felul acesta nu numai îndatoririle de pace, dar și pe cele de război. Armata romană s-a așezat la 1 500 de pași de oraș, lângă Olympieum¹²⁸ (acolo se afla templul lui Jupiter). Romanii au găsit cu cale să trimită soli și de acolo. Dar pentru ca aceștia să nu intre în oraș, Hippocrates și Epicycles le-au ieșit în întîmpinare în afara zidurilor, întovărășiți de partizanii lor. Solul roman care luă cuvîntul spuse că el nu declară război syracusanilor, ci le aduce ajutor și sprijin și celor care, scăpați de măcel, s-au refugiat la ei, și celor care, de teamă, îndură un jug mai greu nu numai decît surghiunul, ba chiar decît moartea : robia. Însă romanii nu vor lăsa nepedepsită cutremurătoarea omorîre a aliaților lor. „De aceea, dacă vor îngădui tuturor celor ce s-au refugiat la ei să se reîntoarcă fără neajunsuri în patria lor, dacă vor fi predați toți făptașii măcelului, dacă se vor restabili la Syracuse legile și libertatea, ei nu vor face uz de arme. Dacă însă nu vor fi îndeplinite aceste condiții, pentru orice întîrziere îi vor urmări cu război“¹²⁹. La acestea Epicycles a răspuns : „Dacă li s-ar fi adresat lor, ei le-ar fi dat acest răspuns ca solii să se reîntoarcă acasă atunci cînd Syracuse va fi în stăpînirea celor cărora s-au adresat. Dacă vor porni război împotriva-le, își vor da seama că nu este cîtuși de puțin același lucru să ataci Leontini ori Syracuse“. După aceea, lăsîndu-i pe soli acolo, închiseră porțile.

În felul acesta a început Syracuse să fie atacată în același timp și pe mare și pe uscat : pe uscat, dinspre poarta Hexapylum, iar pe mare, dinspre Achradina, ale cărei ziduri sînt scaldate de apele mării. Și pentru că — așa cum au cucerit orașul Leontini datorită panicii stîrnite la primul atac — nu mai stăteau la îndoială că vor putea pătrunde și acum cu ușurință, pe undeva, într-un oraș atît de mare și de răspîndit, romanii alăturară de ziduri tot felul de mașini de război întrebuițate la împresurarea cetăților.

XXXIV Un lucru început atât de bine ar fi dat rezultate bune dacă în acea vreme nu s-ar fi aflat în Syracusa un singur om : Archimedes¹³⁰. Acesta era nu numai un cercetător fără seamăn al cerului și al stelelor, ci și un neîntrecut inventator și constructor de mașini și de tormente¹³¹ de război, cu care el putea zădărnici cu cea mai mare ușurință tot ce întreprindeau dușmanii cu uriașă trudă. Zidurile orașului se întindeau de-a lungul costişelor, care erau de înălțimi diferite, foarte multe înalte și greu de urcat ; din loc în loc se găseau și altele mai joase, prin ale căror văi se putea pătrunde mai lesne. Archimedes a întărit zidul cu mașini de apărare de tot felul, potrivite cu natura locului. Marcellus începu atacul zidului Achradinei care, așa cum am spus, era scăldat de apele mării, cu 60 de vase cu 5 rînduri de visle. De pe celelalte vase arcașii, prăștiașii și veliții chiar, ale căror arme nu puteau fi mînuite de cei nedepriși cu ele, nu lăsau pe nimeni să se urce pe ziduri fără a-l răni. Aceștia (pentru că aveau nevoie de spațiu pentru a putea mînuie bine armele de aruncat) își țineau corăbiile departe de zid. Ei au legat două cîte două quinqueremele scoțînd vislele în partea unde erau împreunate, pentru a le alătura vas lîngă vas. Au obținut astfel o singură navă mînuită cu vislele de pe rîndurile dinafară și le-au înzestrat cu turnuri cu mai multe caturi și cu unelte și mașini de asediu.

Pentru a se împotrivi acestor pregătiri navale, Archimedes așeză pe zid tormente de diferite mărimi. Asupra vaselor mai îndepărtate el azvîrlea bolovani uriași, asupra celor mai apropiate, pietre mai mici și tocmai de aceea erau mai des aruncate. În sfîrșit, pentru a putea trage în dușmani fără a fi răniți, a făcut și în zid, de jos în sus, mai multe spărturi, cam de mărimea unui cot : pe acolo ei atacau nevăzuți de nimeni pe dușmani fie cu săgeți, fie cu pietre. Deoarece unele vase romane se apropiiau mai mult de zid, pentru ca syracusanii să fie în afara razei de bătaie a tormentelor romane, împotriva acestora Archimedes se folosea de o cange de fier, care ieșea peste zid afară datorită unei pîrghii, cangea fiind legată zdravăn cu lanțuri. Cînd cangea apuca de proră nava, ea era trasă de greutatea de plumb de capătul celălalt care se lăsa în jos, astfel încît ridica nava cu proră în sus. Apoi, dîndu-i deodată drumul, ca și cînd ar fi căzut de pe un zid, vasul era năpădit de apă, iar marinarii, cuprinși de panică ; și chiar dacă nava ar fi căzut dreaptă, tot ar fi luat destulă apă.

În felul acesta, atacul roman pe mare a fost respins. Singura nădejde a romanilor rămăsese de a ataca pe uscat cu toate forțele.

Dar și în această parte Syracuse era apărată cu tot felul de mașini și tormente, prin grija și cheltuielile de atîția ani ale lui Hiero, și prin iscusința fără seamăn a lui Archimedes. Și natura locului contribuia la apărare, căci stîncă pe care era construit zidul era în mare parte înclinată, așa încît nu numai proiectilele azvirlite de mașini, ci și bolovanii rostogoliți pe povîrniș, datorită greutateii lor, cădeau cu putere asupra dușmanului. Tot aceleași erau temeiurile pentru care era atît de greu de urcat zidul și atît de nesigur mersul. De aceea Marcellus, adunînd sfatul căpeteniilor de oaste, a hotărît să renunțe la asaltul Syracusei, de vreme ce toate încercările fuseseră dejucate, și să împresoare doar orașul pentru a-i lipsi pe dușmani de proviziile care ar putea sosi pe uscat și pe mare.

XXXV Între timp Marcellus porni cam cu o treime din armată să recucerească orașele care în timpul tulburărilor trecuseră de partea carthaginezilor. Orașele Helorus¹³² și Herbesus s-au predat de bunăvoie; Megara, luată cu asalt, a fost pustiită și dărîmată, pentru a stîmni groaza și în celelalte cetăți, și îndeosebi în Syracuse. Cam în același timp și Himilco, care multă vreme își ținuse flota lîngă capul Pachynum, debarcă la Heraclea, care purta și numele de Minoa, cu 25 000 de pedestrași, 3 000 de călăreți, 12 elefanți, forțe atît de mari cum n-avusese niciodată mai înainte în flota de la Pachynum. Dar după ce Hippocrates a pus stăpînire pe Syracuse, Himilco a plecat la Carthagina unde, ajutat de împuterniciții trimiși de Hippocrates și de scrisorile lui Hannibal care-i aminteau că a venit vremea să recucerească în chipul cel mai glorios Syracuse, a contribuit și prin însași prezența sa, nu fără rost, și prin sfaturile sale la trimiterea unui număr cît mai mare de pedestrași și călăreți în Sicilia. Ajungînd la Heraclea, el a ocupat în puține zile orașul Agrigentum¹³³. În felul acesta și celelalte orașe care erau de partea Carthaginei începură să fie într-atît de însuflețite de nădejdea că vor putea izgoni pe romani din Sicilia, încît în cele din urmă prinseră curaj chiar și cei care erau asediați la Syracuse. Încredințați că vor putea apăra orașul numai cu o parte din armata lor, ei și-au împărțit sarcinile războiului în chipul acesta: Epicydes va comanda apărarea Syracusei, iar Hippocrates, unit cu Himilco, vor purta război împotriva consulului roman. Hippocrates, plecînd noaptea cu 10 000 de pedestrași și 500 călăreți, străbătu ținutul trecînd printre străjile romane așezate din loc în loc, și-și stabili tabăra în împreju-

rimile oraşului Acrillae¹³⁴. În timp ce el fortifica oraşul, sosi şi Marcellus care se întorcea de la Agrigentum ; cu toate că acesta se străduise prin repeziciunea marşului să ajungă acolo înaintea potrivnicului, zadarnice îi fură eforturile, căci găsisse acest oraş ocupat. El nu se îndoia cîtăşi de puţin că la înapoiere va întîlni în acel moment şi în acel loc oastea syracusanilor. Totuşi, de teama lui Himilco şi a carthaginezilor, căci ştia că el nu avea trupe deopotrivă de mari ca ale aceloră, înainta cît mai atent şi cu armata rînduită în formaţie de atac, pentru a face faţă oricărei situaţii.

XXXVI Din întîmplare aceste măsuri de prevedere care fuseseră luate dinainte împotriva carthaginezilor au fost de folos împotriva sicilienilor. Întîlnind în cale trupe de sicilieni răzleţite şi în neorînduială, ocupate cu instalarea taberei lor şi în cea mai mare parte neînarmate, Marcellus le-a înconjurat cu pedestraşi. Călăreţii au izbutit, după o uşoară ciocnire, să-şi găsească împreună cu Hippocrates refugiul la Acrae¹³⁵. După ce Marcellus prin această luptă le-a zădărnicit planurile la care luaseră parte toţi sicilienii care îi trădaseră pe romani, s-a reîntors la Syracusa. După cîteva zile, Himilco, împreună cu Hippocrates, şi-a stabilit tabăra cam la 8 000 paşi depărtare de locul luptei, lângă riul Anapus¹³⁶. Cam în acelaşi timp au sosit la Syracusa, venind din larg, 55 nave de război avînd [în frunte]¹³⁷ pe Bomilcar, acostînd în portul mare. De asemenea, şi flota romană alcătuită din 30 de vase cu 5 rînduri de lopeţi a debarcat la Panhormus¹³⁸ legiunea întâia. În felul acesta, văzîndu-se cele două armate debarcate în Sicilia, s-ar fi putut spune că războiul s-a strămutat din Italia acolo (într-atît de aşintite erau privirile ambelor popoare către Sicilia !). Himilco era încredinţat că legiunea romană debarcată la Panhormus şi care venea la Syracusa va fi fără doar şi poate prada lui ; el însă a greşit drumul, căci a înaintat prin interiorul ţării, în vreme ce legiunea romană, întovăraşită de flotă, a mers de-a lungul coastei şi a ajuns la Ap. Claudius la Pachynum, care-i venise în întîmpinare cu o parte din trupele sale. Carthaginezii însă n-au zăbovit multă vreme la Syracusa. Şi Bomilcar, care se bizuia prea puţin pe flota sa, pentru că vedea prea bine că flota romanilor era de două ori mai mare, îşi dădu în acelaşi timp seama că orice întîrziere acolo fără rost nu poate decît îngreuija lipsurile aliaţilor. De aceea, întinzînd pînzele, porni în larg şi se înapoie în Africa. La rîndul său, Himilco îl urmări zadarnic pe Marcellus

pînă la Syracuse, nădăjduind să găsească un prilej prielnic de a se lupta cu el mai înainte ca acesta să-și concentreze forțe mai mari. Dar cum acest prilej nu se ivi, el înțelese că dușmanul e sigur la Syracuse, bizuindu-se pe întărituri și pe forțele lui și, ca să nu-și piardă degeaba vremea stînd și privind asediul unui oraș aliat, Himilco își ridică tabăra de acolo. El își purta oastea ori unde îl chema vreo nădejde de răzvrătire împotriva romanilor, pentru a îmbărbăta cu prezența sa pe partizanii punilor. Primi supunerea mai întii a Murgantie, care a predat ea însăși lui Himilco garnizoana romană. El a găsit în Murgantia mari cantități de cereale și tot felul de provizii care fuseseră transportate acolo de romani.

XXXVII Defecțiunea Murgantie a făcuț să le crească și altor cetăți curajul : garnizoanele romane fură fie izgonite din cetățui, fie trădate, datorită vicleniei locuitorilor. Henna¹³⁰, oraș așezat pe un deal înalt și prăpăstios, nu putea fi atacat din nici o parte, datorită atît poziției lui naturale, cît și faptului că avea în cetățuie și o garnizoană puternică, al cărei comandant, L. Pinarius, nu putea fi lesne prins în capcane. Întreprinzător, el se bizuia mai mult pe iscusința lui de a dejuca planurile dușmane, pentru a nu fi prins în mreje, decît pe credința sicilienilor. Aflînd de atîtea răzvrătiri și trădări din partea atîtor orașe și de masacrarea detașamentelor de pază, își întări și mai mult măsurile de prevedere, pentru a preîntîmpina orice surpriză. De aceea, [zi și]¹⁴⁰ noapte, totul era pregătit și întărit cu străji și trupe de pază, iar ostașii nu-și părăseau armele sau posturile lor. Frunțașii orașului, înțeleși cu Himilco să-i predea garnizoana, și-au dat seama că nu vor avea nici un prilej de a o preda prin șiretlicuri. De aceea, încredințați că trebuie să acționeze prin forță, ei spun romanilor : „În puterea lor trebuie să fie orașul și cetățuia, dacă aceștia vin la ei întocmai ca niște aliați la oamenii liberi, nu ca stăpînii la sclavii lor spre a-i pune sub pază. De aceea, ei socot că pe bună dreptate se cuvine să le fie înapoiate lor cheile porților. Între aliați adevărați, cea mai mare legătură este încrederea. În felul acesta poporul și senatul roman le vor fi recunoscători dacă supunerea lor va fi de bunăvoie, și nu din constrîngere“. La acestea comandantul roman le-a răspuns că el a fost numit în funcția de căpetenie a garnizoanei de comandantul său suprem și că de la acesta a primit cheile orașului și paza cetățuiei. De aceea el nu poate acționa nici după placul lui, nici după dorința locuitorilor

oraşului Henna, ci după porunca celui care i-a dat această însărcinare. „La romani, părăsirea postului este o crimă capitală, şi chiar părinţii au pedepsit această [fărădelege]¹⁴¹ cu însuşi singele copiilor lor. Consulul Marcellus nu este departe : la el să-şi trimită solii, căci numai el are dreptul să judece şi să hotărască aceasta“. Locuitorii Hennei răspund că „ei neîndoielnic nu vor trimite pe nimeni la acesta şi accentuează că, de vreme ce discuţiile n-au fost de nici un folos, vor căuta alte mijloace pentru a-şi cuceri libertatea“. Atunci Pinarius le răspunde : „Dacă le vine greu să trimită o solie la consul, să convoace măcar adunarea întregii cetăţi, ca să se ştie dacă aceasta este dorinţa tuturor sau dacă este hotărîrea numai a cîtorva“. De aceea s-a hotărît convocarea adunării pentru a doua zi.

XXXVIII După plecarea de la această întîlnire, Pinarius s-a retras din nou în cetăţuie. Apoi şi-a convocat ostaşii şi le-a spus : „Cred, soldaţi, că voi aţi auzit cum au atacat şi masacrat sicilienii detaşamentele noastre în cursul acestor zile. Mai întii bunăvoinţa zeilor v-a ajutat ca să scăpaţi de vicleşugurile lor şi apoi vitejia voastră, îndemnîndu-vă să staţi neclintiţi de veghe şi să fiţi zi şi noapte gata de luptă. O, de-am putea petrece aici şi restul timpului fără să îndurăm vreun neajuns sau să săvîrşim fapte sîngeroase ! Pînă acum, acestea au fost măsurile de prevedere de care ne-am folosit într-ascuns, pentru a preîntîmpina vicleşugurile lor. Şi pentru că nu le-a izbutit şiretenia, acum ne cer răspicat, pe faţă, să le predăm cheile. Îndată ce le vom preda, Henna va intra în stăpînirea carthaginezilor, iar garnizoana de aici va fi mai înfiorător măcelărită decît cea de la Murgantia. Cu greu am obţinut o noapte ca să ne putem sfătui şi să vă pot atrage atenţia asupra primejdiei care vă pîndeşte. Mîine în zori de zi ei vor chema poporul pentru a mă învinui şi a-l aţîţa împotriva noastră. Mîine dimineaţa oraşul acesta va fi stropit fie de singele vostru, fie de al locuitorilor lui. Luaţi pe neaşteptate, nu veţi mai avea nici o nădejde de a preîntîmpina primejdia, însă dacă le veţi lua-o înainte, nu veţi avea de ce vă teme : izbînda va fi de partea celui care va lua cel dintîi armele ! De aceea, veţi aştepta atenţi şi gata de luptă semnalul meu ! Eu voi lua parte la adunarea lor şi voi căuta s-o prelungesc cît mai mult, discutînd cu ei şi contraziicîndu-i, pentru ca în acest timp voi să puteţi pregăti totul. Cînd vă voi face semn cu toga, să năvăliţi de pretutindeni după mine asupra gloatelor, scoţînd strigăte de război,

iar cu sabia să culcați la pământ totul în calea voastră. Nu cruțați pe nici unul care, lăsându-l în viață, să vă poată pricinui prin putere și viclenie vreun neajuns¹⁴². Vă implor pe voi, mamă Ceres și Proserpina¹⁴³, pe voi toți zeii din cer și din infern, care sălășluiți în acest oraș, în aceste locuri și în aceste sfinte dumbrăvi, dați-ne sprijinul vostru și fiți-ne binevoitori, dacă este adeverat că noi luăm aceste hotărâri nu ca să facem vreun rău, ci ca să ocolim vicleniile !

V-aș da și mai multe povețe, ostași, dacă ați avea de luptat cu soldați înarmați ; pe aceștia însă, neînarmați și neprevăzători, îi veți măcelări pînă vă veți sătura [de sînge]. Pe lângă aceasta, și tabăra consulului este în apropiere, așa că nu aveți de ce vă teme din partea lui Himilco și a carthaginezilor“.

XXXIX Îndată după această cuvîntare ostașii sînt trimiși la ale lor, iau masa și se odihnesc. A doua zi se împrăștiară prin toate ungherele orașului, pentru a putea ocupa ulițele și a putea închide trecerea mulțimii. Cea mai mare parte dintre locuitori, se așează în spatele și de jur-împrejurul amfiteatrului¹⁴⁴ de unde de obicei asistau și mai înainte la adunări. Cînd magistrații îl aduc în fața poporului pe comandantul garnizoanei, acesta le declară că nu el, ci consulul are dreptul și puterea în privința predării cheilor cetățuiei și le repetă și lor cele mai multe dintre temeiurile pe care le înșiruiseră în ajun. Unii, la început puțini, abia auzindu-se ce spuneau, apoi din ce în ce mai mulți, au început să ceară să le predea cheile orașului. În cele din urmă, într-un glas, îl amenințară cu furie, întrebîndu-l : „pentru ce tot întîrzie și tot amîna adunarea“ ; și deoarece se învedera limpede că vor face uz în cele din urmă și de violență, atunci comandantul garnizoanei, după cum convenise, a dat semnalul cu toga. Ostașii săi, care așteptau de multă vreme atenți și pregătiți de luptă, se năpustesc, cu puternice strigăte, unii asupra mulțimii din adunare întoarsă cu spatele, alții rămîn în rînduri dese, închizînd ieșirile teatrului. Încercuți într-un loc atît de strîmt, locuitorii Hennei sînt măcelăriți. Pămîntul e acoperit numai de mormane de trupuri și mulți pier și în timpul fugii, deoarece se prăvăleau unii peste alții ; peste tot era un amestec de trupuri tefere și rănite, de vii și morți, căzuți grămadă. De acolo romanii porniră pretutindeni și în tot locul semănară pustiire și măcel ca într-un oraș luat cu asalt. Mînia ostașilor nu mai cunoștea margini : ei omorau mulțimea neînarmată, ca și cum ar fi fost însuflețiți de

teama de primejdie și de dorința aprigă de luptă. Și astfel, orașul Henna, fie că masacrul a fost o crimă îngrozitoare, fie că a fost o tristă necesitate, a fost menținut de partea romanilor.

Marcellus n-a dezaprobat fapta lor și prăzile din Henna le-a dat ostașilor, încredințat că în felul acesta, intrînd groaza în sicilienii, ei [se vor feri]¹⁴⁵ să mai trădeze și alte garnizoane romane. Ca urmare, știrea distrugerii unui oraș situat în centrul Siciliei, vestit atît prin poziția lui naturală, cît și prin relicvele păstrate din răpirea Proserpinei cîndva, s-a răspîndit, aproape într-o singură zi, prin toată Sicilia. Și pentru că socoteau că romanii au pîngărit printr-o cumplită fărădelege nu numai lăcașurile oamenilor, ci și pe ale zeilor, ca urmare și cetățile care mai șovăiseră pînă acum au trecut de îndată de partea carthaginezilor. Atunci Hippocrates s-a retras la Murgantia, Himilco la Agrigentum, după ce în zadar își apropiaseră oastea de Henna, unde fuseseră chemați de trădătorii din oraș. Marcellus s-a întors din nou la Leontini și, după ce a adus în tabără cereale și provizii de orice fel și a lăsat o garnizoană neînsemnată cu paza orașului, s-a înapoiat la Syracuse, pentru a continua asediul. Apoi, trimițîndu-l pe Appius Claudius la Roma pentru a candida la consulat¹⁴⁶, l-a înlocuit cu T. Quinctius Crispinus, pe care l-a numit comandant al flotei și al vechii tabere¹⁴⁷. El însuși își fortifică și-și construiește tabăra de iarnă la 5 000 de pași depărtare de Hexapylum (locul se mai cheamă și Leonta).

Acestea au fost evenimentele din Sicilia pînă la începutul iernii.

XL În aceeași vară a izbucnit și războiul¹⁴⁸ cu regele Filip, în privința căruia romanii bănuiseră de mult timp că va veni. Solii din Oricum¹⁴⁹ au venit la praetorul¹⁵⁰ M. Valerius, comandantul flotei care apăra Brundisium și coastele Calabriei, ca să-i aducă la cunoștință că Filip a atacat mai întîi Apollonia¹⁵¹, navigînd în susul fluviului cu 120 de vase cu două rînduri de vîsle. Apoi, cum această acțiune nu-i adusese, în pofida nădejzilor, izbînda dorită, și-a adus pe ascuns, în timpul nopții, armata la Oricum. Acest oraș, situat în cîmpie, n-avea nici ziduri, nici arme, nici soldați destui, de aceea a fost cucerit la primul atac. Aducîndu-i aceste vești, ei îl rugau pe Valerius să le dea ajutor ca să-l alunge pe apă sau pe uscat pe acest dușman declarat al romanilor din orașele maritime, care sînt atacate de el nu pentru alt temei decît că sînt așezate în fața coastei Italiei, M. Valerius,

lăsînd o garnizoană de 2 000 de oameni sub conducerea legatului P. Valerius, plecă cu flota [pregătită și echipată] ¹⁵², îmbarcînd pe vasele de transport ostașii care n-au încăput în navele de război. În ziua următoare el a sosit la Oricum și a cucerit nu după o grea luptă acest oraș, în care Filip, la plecarea lui de acolo, lăsase o slabă garnizoană. În această localitate, solii din Apollonia s-au înfățișat lui Valerius aducîndu-i la cunoștință că orașul lor e împresurat, fiindcă nu vor să-i părăsească pe romani. Însă orașul lor nu va putea rezista mult timp atacului macedonenilor dacă nu li se va trimite în ajutor un corp de trupe romane. M. Valerius le-a făgăduit că le va împlini dorința și le-a trimis pînă la gura rîului vase de război cu 2 000 de soldați aleși, sub conducerea comandantului aliat Q. Naevius Crista, un om viteaz și călit în războaie. Acesta, după ce-și debarcă soldații și trimise corăbiile înapoi la Oricum, de unde venise, pentru a întîlni restul flotei, își conduse trupele departe de rîul Aous pe un drum care nu era de loc supravegheat de soldații regelui și astfel intră în timpul nopții în oraș fără ca dușmanul să simtă. A doua zi el și-a lăsat ostașii să se odihnească, în timp ce comandantul flotei a inspectat tineretul din Apollonia, armele și forțele orașului. Vederea și inspectarea acestora îi dădu destulă încredere și totodată află de la iscoade cită neatenție și lipsă de grijă domnește la dușmani. Astfel, folosindu-se de liniștea nopții, a ieșit fără zgomot din oraș și a găsit tabăra vrășmașă atît de neapărată și atît de deschisă, încît s-a putut constata pe deplin că 1 000 de oameni au izbutit să pătrundă între parapetele taberei dușmanilor fără ca vreunul să-i simtă, și dacă ei s-ar fi abținut de la măcel, ar fi putut ajunge pînă la cortul regelui. Însă doborîrea soldaților din apropierea porților îi trezi și pe ceilalți. Atunci, atîta groază și panică a pus stăpînire pe ei, încît nu numai că nici unul n-a mai pus mîna pe armă și n-a mai încercat să-l alunge pe dușman din tabără, ci însuși regele a fugit aproape dezbrăcat, așa cum se trezise din somn, într-o stare nepotrivită nici măcar unui simplu soldat, dar mite unui rege, și a ajuns pînă la rîu ¹⁵³ și la vase. Aici s-au adunat mulțimea ostașilor și ceilalți fugari. Au fost prinși sau uciși în tabără ceva mai puțin de 3 000 de soldați; totuși numărul prizonierilor a fost ceva mai mare decît al morților. După ce au jefuit tabăra, locuitorii din Apollonia au cărat în oraș catapultele, ballistele și toate tormentele care fuseseră pregătite pentru asediarea orașului lor, pentru ca, în cazul că s-ar

mai ivi un prilej asemănător, să se poată apăra. Încolo, toată prada luată din tabără a fost lăsată pe seama romanilor.

Cînd aceste vești au ajuns la Oricum, M. Valerius și-a dus numaidecît flota la gura riului, pentru a-l împiedica pe rege să fugă cu ajutorul corăbiilor. De aceea Filip, dîndu-și seama că nu se va putea împotrivi îndeajuns în vreo bătălie, nici pe uscat, nici pe mare, își trase pe uscat vasele și le dădu foc. El se întoarse în Macedonia pe uscat, cu soldații în mare parte dezarmați și despuiați. Flota romană împreună cu M. Valerius și-a petrecut iarna la Oricum.

XLI În același an, în Hispania ¹⁵⁴ situația războiului era schim-bătoare. Într-adevăr, mai înainte ca romanii să treacă fluviul Hiberus, Mago și Hasdrubal au pus pe fugă mari trupe de hispani. Hispania de dincolo de Hiberus i-ar fi trădat pe romani dacă P. Cornelius nu și-ar fi trecut în grabă oastea peste Hiberus și n-ar fi sosit la timp, cînd locuitorii șovăiau în credință. Romanii și-au așezat mai întîi tabăra la Castrum Album ¹⁵⁵ (acest loc ajunsese cunoscut prin omorîrea lui Hamilcar cel Mare ¹⁵⁶). Aceasta era o fortăreață și locuitorii își transportaseră dinainte acolo multe provizii. Dar pentru că pretutindenii în jur mișunau dușmanii și călăreții lor stingheriseră armata romană și omorîseră circa 2 000 de soldați din rîndurile celor rămași în urmă sau răzlețiți pe cîmpuri, romanii s-au retras de acolo în locuri mai pașnice și și-au stabilit și întărit tabăra în apropierea muntelui Victoria ¹⁵⁷. Acolo a sosit și Cn. Scipio cu toate trupele sale, și Hasdrubal, fiul lui Gisgo, unul dintre cei trei comandanți ¹⁵⁸ carthaginezi, cu o armată completă. Carthaginezul și-a așezat tabăra în fața castrului roman, de cealaltă parte a fluviului. Publius Scipio, plecînd în recunoaștere pe ascuns cu trupe ușor înarmate, a fost atacat prin surprindere de dușman și ar fi fost cu desăvîrșire zdrobit în cîmpie dacă n-ar fi pus stăpînire pe o înălțime din apropiere și, fiind încercuit acolo, a fost despresurat în urma sosirii fratelui său. Un oraș din Hispania, Castulo ¹⁵⁹, bogat și vestit, și atît de strîns legat prin alianța cu carthaginezii, pentru că de aici era soția lui Hannibal, a trecut de partea romanilor. Carthaginezii au început să atace orașul Iliturgi, pentru că acolo era o garnizoană romană și credeau că vor putea ocupa acest oraș, mai ales prin foame. Cn. Scipio, pentru a veni în ajutor aliaților și garnizoanei, porni cu o legiune ușor înarmată și pătrunse în oraș, făcîndu-și drum printre cele două [tabere] ¹⁶⁰ și

măcelărind mulți dușmani. A doua zi, el a făcut o incursiune tot atît de norocoasă : în aceste două lupte au fost doborîți mai mult de 12 000 de oameni, au fost făcuți prizonieri mai mult de 1 000 și au fost capturate 36 de steaguri. După aceea, romanii s-au retras de la Iliturgi.

Apoi carthaginezii au împresurat orașul Bigerra¹⁶¹ (acesta era un oraș aliat cu romanii). Dar sosirea lui Cn. Scipio i-a silit pe puni să renunțe la asediu, fără luptă.

XLII De acolo carthaginezii și-au mutat tabăra la Munda¹⁶², dar romanii s-au luat numaidecît după ei. Măsurîndu-se piept la piept, acolo s-a dat o luptă care a durat cam 4 ore. Cu toate că romanii cîștigaseră o strălucită biruință, totuși s-a dat semnalul de încetare a luptei, deoarece Cn. Scipio fusese rănit la picior de o săgeată și din această pricină toți ostașii se temeau să nu fie o rană mortală. Într-adevăr, dacă n-ar fi intervenit această întîrziere, fără îndoială că romanii ar fi putut cuceri în ziua aceea tabăra carthagineză ; căci nu numai soldații puni, ci și elefanții fuseseră împinși pînă la parapetele propriei lor tabere, și chiar deasupra [șanțurilor]¹⁶³ zăceau străpunși de sulițe 39 de elefanți. Și în această luptă, se spune, au fost hăcuți ca la 12 000 de oameni, aproape 3 000 au fost făcuți prizonieri, iar 57 steaguri capturate.

De acolo carthaginezii s-au retras spre orașul Auringi¹⁶⁴, dar și romanii s-au ținut pe urmele lor, ca să nu-și revină din spaimă. Acolo, Scipio, deși purtat pe cîmpul de bătaie în lectică, a dat o nouă luptă. Victoria n-a fost mai îndoielnică. Totuși, față de bătălia de mai înainte, romanii au doborît mai puțin de jumătate din numărul vrăjmașilor, pentru că supraviețuiseră mai puțini dușmani din rîndurile celor care luaseră acum parte la luptă.

Dar neamul hispan, deprins din fire și cu dezlănțuirea și pregătirea din nou a războaielor¹⁶⁵, și-a întregit în scurtă vreme armata, căci Mago fusese trimis de fratele său ca să recruteze noi trupe, și și-a îmbărbătat soldații să pornească din nou la luptă. Cei mai mulți dintre soldați erau galli ; aceștia luptau pentru o cauză de atîtea ori pierdută, cu același curaj ca și mai înainte, dar întotdeauna cu același rezultat. Au pierit acolo peste 8 000 de oameni, au fost luați prizonieri ceva mai puțin de 1 000 de galli și au fost capturate 58 de steaguri ostășești. Printre prăzi, gallii au lăsat nenumărate trofee : salbe de aur, brățări în mare număr. Pe lîngă aceasta, doi dintre cei mai de seamă regișori

galli (Moenicoeptus și Vismarus se numeau) au căzut în luptă. Opt elefanți au fost capturați, iar trei uciși.

În timp ce în Hispania luptele se încheiau cu atâtea izbînzi, romanii s-au simțit copleșiți de rușine că de opt ani¹⁶⁶ au lăsat în mâinile dușmanului Saguntum, care era de fapt pricina războiului. De aceea, izgonind de acolo garnizoana carthaginezilor, au recucerit acest oraș, înapoiindu-l vechilor lui locuitori, atîți cîți mai scăpaseră din urgia războiului. De asemenea i-au vîndut ca sclavi la mezat pe turdetani, care împreună cu Carthagina dezlănțuiseră războiul împotriva saguntinilor, și le-au distrus orașul.

XLIII Acestea au fost evenimentele desfășurate în Hispania sub consulatul lui Q. Fabius și M. Claudius.

La Roma, cînd noii tribuni ai plebei de-abia intraseră în funcție, de îndată M. Metellus, unul dintre tribuni, a chemat în judecata poporului pe censorii P. Furius și M. Atilius (pe acesta, cu un an mai înainte, cu toate că era quaestor, îl scosese din trib, luîndu-i calul, și-l făcuseră *aerarius* pentru că, îndată după bătălia de la Cannae, urzise o conjurație cu scopul de a se părăsi Italia). Însă votul celorlalți 9 tribuni i-a scutit pe censori de a se apăra la proces, deoarece erau încă în funcție. După aceea au fost scoși din proces. Pe P. Furius moartea l-a împiedicat să termine recensămîntul, iar M. Atilius a demisionat din magistratură.

Consulul Q. Fabius Maximus a prezidat comițiile pentru alegerea consulilor. Au fost aleși amîndoi consulii în lipsă¹⁶⁷: Q. Fabius Maximus, fiul consulului, și Ti. Gracchus Sempronius, pentru a doua oară. Sînt aleși praetori două persoane care îndeplineau atunci funcția de aedili curuli: P. Sempronius Tuditanus și Cn. Fulvius Centimalus [și împreună cu ei, M. Atilius]¹⁶⁸ și M. Aemilius Lepidus. Se spune că în acel an, aedilii curuli au desfășurat pentru prima oară jocurile scenice timp de patru zile. Edil era atunci Tuditanus, cel care la Cannae, în toiul unui atît de mare dezastru, și-a deschis drum prin mijlocul dușmanilor¹⁶⁹, în vreme ce toți ceilalți rămăseseră înlemniți de spaimă.

XLIV După încheierea alegerilor, Q. Fabius a propus să fie chemați consulii designați la Roma, unde și-au luat în primire funcțiile. Ei au cerut părerea senatului în legătură cu conducerea războiului, cu provinciile lor și ale praetorilor, ca și în privința armatelor și a desemnării comandanților lor. Iată cum au fost distribuite armatele și provinciile: războiul cu Hannibal a fost încredințat

consulilor care vor lua, unul armata lui Sempronius, celălalt, pe cea a lui Fabius (fiecare din ele era alcătuită din cîte două legiuni). „Praetorul M. Aemilius, care, prin tragere la sorți, avea jurisdicția asupra străinilor, după ce-și va încredința însărcinarea colegului său M. Atilius, praetor urban¹⁷⁰, să ia în primire conducerea provinciei Luceria și comanda celor două legiuni pe care le avusese Q. Fabius, pe cînd era consul“. Lui P. Sempronius i s-a dat provincia Ariminum¹⁷¹, lui Cn. Fulvius — Suessula, la fel fiecare avînd cîte două legiuni; Fulvius luă în primire legiunile urbane, Tuditanus, pe cele ale lui M. Pomponius. Li s-au prelungit funcțiile în provinciile lor: lui M. Claudius, Sicilia¹⁷² — acea parte a Siciliei care fusese odinioară regatul lui Hiero; propraetorul Lentulus și-a păstrat vechea sa provincie, iar Otaoilus — flota sa (nici unuia dintre aceștia nu li s-au mai trimis trupe); M. Valerius a luat în primire Grecia și Macedonia cu legiunile și flota pe care o avea; Q. Minucius — Sardinia, cu vechea sa armată alcătuită din două legiuni; C. Terentius — Picenum, cu o singură legiune pe care o comanda atunci. Pe lângă aceasta s-a primit poruncă să se mai înroleze două legiuni urbane și 20 000 de aliați. Pe acești comandanți, pe aceste forțe s-a sprijinit puterea romană, care a izbutit să înfrunte în același timp atît numeroasele războaie declarate, cît și pe cele gata de a izbucni.

Consulii, după ce au înrolat două legiuni urbane și le-au completat pe celelalte, au făcut mai înainte de a pleca din oraș jertfele de ispășire pentru semnele și arătările anunțate: „Zidurile și porțile din Cajeta¹⁷³ și templul lui Jupiter din Aricia au fost lovite de trăsnet“. Ochii și urechile mulțimii au socotit drept adevărate și alte semne și arătări, deși fuseseră numai iluzii: „la Tarracina, au fost văzute pe rîu niște vase de război (care nu au fost niciodată acolo), și în templul lui Jupiter Vicilinus¹⁷⁴, în ținutul compsan, armele au început să zăngăne de la sine, iar pe apele rîului Amiternus¹⁷⁵ a curs sînge.

După oficierea slujbelor de ispășire potrivit decretului pontificilor, consulul Sempronius a plecat în Lucania, iar Fabius în Apulia. [Bătrînul], Fabius a sosit în tabăra de la Suessula, ca legat al fiului său, [consul acum]. Cînd tînărul i-a ieșit în întîmpinare, avînd înainte pe lictorii¹⁷⁶ săi, bătrînul trecînd călare prin fața a 11 fascii, lictorii n-au zis nimic din respect față de măreția lui, consulul însă a dat ordin celui din urmă lictor să-i atragă atenția. Cînd acesta a strigat către Fabius „să coboare de

pe cal“, bătrînul, descălecînd în cele din urmă, a exclamat : „Am vrut să văd, fiule, dacă îți dai bine seama că ești consul“ ! ¹⁷⁷.

XLV În acea tabără romană a sosit, pe ascuns, în timpul nopții Dasius Altinius din Arpi, însoțit de trei sclavi. El a făgăduit romanilor că dacă i se va da o răsplată, le va preda orașul Arpi. Deoarece Fabius a adus acest fapt la cunoștința sfatului comandanților ¹⁷⁸, unii au fost de părere că Dasius trebuie bătut și omorît ca un trădător și ca un ins îndoielnic, și totodată ca dușman al ambelor popoare. „Acesta, după înfrîngerea de la Cannae, trecuse de partea lui Hannibal, ca și cum credința trebuie să fie întemeiată pe izbînzile cîștigate în lupte, și i-a împins pe locuitorii orașului Arpi la trădare. Acum, pentru că, împotriva voinței și făgăduințelor lui, puterea romană se ridică în chip evident pe noi temelii, înviind ca din propria-i cenușă, acesta voiește să ofere o nouă trădare acelor pe care i-a trădat mai înainte. Dasius cînd e de partea unora are cu totul alte simțăminte : întotdeauna e un aliat necredincios, un dușman plin de deșertăciune. De aceea, așa cum au fost pedepsiți cei care au trădat cetatea Falerii și pe Pyrrhus, și pedepsirea lui să fie a treia pildă pentru toți dezertorii“. Față de această părere Fabius, tatăl consulului, spunea că „oamenii nu-și dau seama de situația în care se găsesc, de vreme ce vor ca, în toiul războiului, să-i judece liber pe fiecare la fel ca în timp de pace. Mai de folos pentru acest moment și mai demn de luat în seamă este cum să se poată face ca nici un aliat să nu se mai despartă de poporul roman, iar nu să se dea o pedeapsă celor care, căindu-se de trădarea lor, s-au reîntors la vechea lor alianță. «Dacă este îngăduit să părăsești alianța cu romanii și nu este îngăduit să te reîntorci la ea, cine mai poate sta la îndoială că în scurtă vreme Roma nu va mai avea nici un aliat și că întreaga Italie, pierzîndu-și nădejdea în trăinicia statului roman, va trece de partea carthaginezilor încheind cu ei alianță ? Totuși, nu este el omul care să fie de părere că trebuie să i se dea vreun crezămînt lui Altinius, ci va urma o linie de mijloc. Nu-l va trata deocamdată nici ca dușman, nici ca aliat, în schimb îl va pune sub supraveghere atîta timp cît va dura războiul, fiind liber, dar nu departe de tabără, într-un oraș credincios romanilor. Abia după terminarea războiului trebuie să se ia o hotărîre dacă Altinius merită a fi pedepsit pentru prima lui trădare, sau dacă merită iertare pentru întoarcerea lui»“.

S-a încuviințat părerea lui Fabius și, ca urmare, Altinius și însoțitorii săi au fost încredințați solilor din Cales¹⁷⁰; s-a dat ordin să i se lase, punându-i-se la păstrare, și cantitatea de aur destul de mare pe care o adusese cu sine. La Cales era liber în timpul zilei, dar era mereu întovărășit de paznici, noaptea era însă închis și supravegheat. Mai întâi în Arpi s-a început să fie dorit și căutat. Apoi zvonul s-a răspândit prin tot orașul și s-a făcut zarvă ca despre unul din fruntașii cetății pe care-l pierduseră. De teama unei răscoale, cetatea a trimis pe dată soli [la Hannibal]¹⁸⁰. Acesta nu s-a mirat de loc de această veste, pentru că de mult i se păruse suspectă și îndoielnică credința acestuia. Pe lângă aceasta, el căuta de mult un prilej să pună stăpânire și să vîndă averile unui om atît de bogat. Și pentru ca oamenii să creadă că el este mîniat, și nu lacom, adăugă lăcomiei și cruzimea: chemă în tabără pe copiii și soția lui, îi puse la cazne, îi întrebă mai întâi despre motivele fugii lui Altinius, apoi despre aurul și argintul lăsat și, după ce află îndeajuns totul, îi arse de vii.

XLVI Plecînd din Suessula, Fabius se hotărî să atace mai întâi Arpi. Își așează tabăra cam la 500 de pași depărtare de oraș, de unde putea cerceta îndeaproape poziția și zidurile orașului, și, observînd că partea cea mai fortificată era și cea mai lipsită de pază, se hotărî s-o atace în primul rînd pe aceasta. După ce și-a pregătit toate cele necesare pentru asediul unui oraș, a ales pe cei mai puternici centurioni din armată, a pus în fruntea lor pe cei mai viteji tribuni și le-a pus la dispoziție un număr de 600 de ostași, număr ce i s-a părut îndeajuns. Le-a poruncit să aducă scările în locul arătat cînd se va trîmbița semnalul celei de-a patra veghi. Acolo era o poartă joasă și îngustă, care dădea într-o uliță puțin umblată dintr-un cartier părăsit al orașului. După ce vor sări peste poartă, folosindu-se de scări, să deschidă pe dinăuntru poarta sau să-i spargă zăvoarele¹⁸¹. Apoi să ocupe cartierul și să dea semnal cu cornul, ca să se apropie și restul trupelor. „La rîndul său, el avea totul pregătit, totul rînduit“. Ostașii au executat ordinele cu repeziciune și ceea ce părea că-i va împiedica în timpul acțiunii, i-a ajutat cel mai mult să-i înșele pe dușmani: ploaia căzută pe la miezul nopții a silit paznicii și străjile să-și părăsească posturile, căutîndu-și adăpost prin case. Zgomotul vijeliei, la început din ce în ce mai puternic, i-a împiedicat pe vrăjmași să audă larma făcută de romani cînd sfărîmau poarta. Apoi ploaia, care cădea din ce în ce mai încet și mai monoton pentru

auz, a adormit cea mai mare parte din oameni. După ce au pus stăpînire pe poartă, comandantii poruncesc gorniştilor rînduiţi din loc în loc pe uliţă, la intervale egale, să sune din trompetă pentru a-i atrage atenţia consulului. La auzul semnalului convenit, consulul ordonă trupelor să se pună în marş şi, puţin înainte de re-vărsatul zorilor, intră în oraş prin poarta spartă.

XLVII De-abia cînd ploaia s-a potolit şi cînd s-au apropiat zorile s-au trezit în sfîrşit şi duşmanii. În oraş era o garnizoană a lui Hannibal, alcătuită cam din 5 000 de ostaşi, şi înşişi arpinii îşi înarmaseră vreo 3 000 de oameni. Carthaginezii i-au pus pe aceştia în primele rînduri, în faţa duşmanului, pentru a nu fi atacaţi ei prin viclenie pe la spate. Lupta s-a dat mai întîi pe întuneric, pe uliţele înguste. Romanii au ocupat nu numai străzile, ci şi casele din vecinătatea porţii, pentru ca să nu poată fi atacaţi şi răniţi de pe acoperişurile lor. Şi pentru că romanii cunoşteau cîţiva locuitori din Arpi, au început atunci convorbiri cu ei. I-au întrebat : „Ce vor arpinii pentru ei ? Ce nedreptate au avut de îndurat din partea romanilor şi ce binefaceri au avut de la carthaginezi de au ajuns ei, populaţie italică, să lupte împotriva romanilor, vechii aliaţi, alături de un neam venetic şi barbar, şi să facă Italia supusă şi tributară Africii ?“. Pe de altă parte, locuitorii din Arpi se dezvinovăteau în felul acesta : „Ei au fost vînduţi carthaginezilor, fără ştirea lor, de către căpeteniile lor, deşi aceştia sînt în minoritate şi în felul acesta au ajuns prizonierii cîtorva care-i asupresc“. O dată făcut începutul, s-au încins din ce în ce mai multe discuţii şi legături cu şi mai mulţi locuitori. În cele din urmă praetorul din Arpi e dus de ai săi în faţa consulului ; după ce s-au legat prin jurămînt între steaguri şi în mijlocul trupelor romane rînduite pentru atac să facă alianţă, numaidecît locuitorii din Arpi au întors armele împotriva carthaginezilor, luptînd acum pentru romani. Şi hispanii, ceva mai puţini de 1 000 de oameni, au trecut de partea consulului, cerînd în schimb îngăduinţa ca garnizoana punică să fie lăsată să plece fără să aibă nimic de suferit. Într-adevăr, li s-au deschis carthaginezilor porţile şi, trimisă cu însoţitori, garnizoana a ajuns teafără la Hannibal, în Salapia, fără nici un neajuns. Astfel, Arpi a intrat din nou în stăpînirea romanilor, fără pieirea nimănui, în afara unui singur cetăţean, vechi trădător, şi din nou dezertor. S-a poruncit să se dea hispanilor tainul îndoit. Republica romană s-a folosit de foarte

multe ori de sprijinul acestor hispani care dovedeau vitejie și credință.

În vreme ce unul din consuli se afla în Apulia, iar celălalt în Lucania, 112 cavaleri nobili din Campania, sub ticluirea că vor să prade teritoriul roman, părăsesc Capua cu îngăduința demnitarilor cetății și sosesc în tabăra romană, care se găsea mai sus de Suessula, spunînd străjilor romane de la poartă cine sînt și că „vor să aibă o convorbire cu praetorul“. Comandantul taberei era Cn. Fulvius. Cînd i s-a adus acest fapt la cunoștință, consulul a poruncit să se prezinte în fața lui 10 din acești călăreți, însă dezarmați. După ce a ascultat cererea lor (și ei n-au cerut altceva decît ca după supunerea Capuei să li se dea înapoi bunurile lor) au fost primiți toți ca aliați.

Și celălalt praetor, Sempronius Tuditanus, cuceri orașul Atrinum¹⁸²; se luă de aici peste 7 000 de prizonieri și o cantitate destul de mare de monede bătute, de aramă și de argint.

La Roma, un groaznic incendiu a ținut timp de 2 nopți și o zi. Un cartier întreg a fost distrus pînă la temelie, începînd de la Salinae¹⁸³ pînă la poarta Carmentalis¹⁸⁴, împreună cu Aequimelium¹⁸⁵ și ulița Iugarius¹⁸⁶ și templele zeitelor Fortuna¹⁸⁷ și Mater Matuta¹⁸⁸. Intinzîndu-se și dincolo de poartă, pîrjolul a mistuit multe clădiri sacre și particulare.

XLVIII În același an Publius și Cn. Cornelius Scipio, deoarece războiul din Hispania¹⁸⁹ fusese încununat de izbînzii și după reînnoirea alianțelor vechi și încheierea altora noi, și-au îndreptat nădejțile și spre Africa. Acolo Syphax¹⁹⁰, regele numizilor, devenise deodată dușmanul carthaginezilor; la el au fost trimiși ca soli trei centurioni cu scopul de a încheia cu el un tratat de prietenie și alianță și de a-i făgădui că dacă el va continua să-i amenințe cu război pe carthaginezi, acțiunea lui va fi plăcută senatului și poporului roman și ei se vor strădui la timpul potrivit, să-i dovedească cu prisosință recunoștința lor.

Această solie fu bine primită de barbar. El a discutat cu solii despre chestiuni în legătură cu meșteșugul conducerii războiului. Auzind limbajul acestor ostași căliți în războaie, Syphax își dădu seama că față de o disciplină ca a romanilor atît de bine organizați, numizii au atît de multe de învățat. De aceea le ceru mai întîi ca, în calitate de aliați buni și credincioși, numai doi dintre soli să se reîntoarcă la comandantul lor, iar unul să rămînă la el, pentru a-i deprinde pe numizi cu meșteșugul războiului. „Neamul

numizilor e nepriceput în ce privește operațiile pedestrașilor : numizii dovedesc iscusință numai în lupte de cavalerie (de la obârșia neamului numid, strămoșii lor n-au purtat decît lupte de călăreți și, de aceea, ei au fost deprinși de copii cu acest soi de luptă). Acum însă ei au de luptat cu un dușman priceput în lupte de pedestrași, și dacă vor să fie deopotrivă cu punii în strășnicie și vînjoșie trebuie să-și pregătească și ei o pedestrime. Pentru aceasta, ei au în regatul lor oameni din belșug, dar nu cunosc arta de a-i înarma, înzestra și instrui. La numizi orice luptă se dă ca de o hoardă de-a valma adunată, fără plan și organizare și la voia întâmplării“. Solii romani i-au răspuns că sînt gata să facă ce vrea Syphax, cu condiția ca ei să-l trimită înapoi de îndată pe solul lor, dacă comandanții romani nu-i vor încuviința aceasta. Centurionul care rămăsese la rege se numea, Q. Statorius. Împreună cu ceilalți doi solii romani ¹⁰¹... numidul a trimis o solie în Hispania, pentru a obține întărirea tratatului și de la comandanții romani. Tot acestor solii le dădu însărcinarea ca de îndată să-i îndemne la ruperea legăturilor cu punii pe toți numizii care [se găseau] ¹⁰² ca trupe auxiliare în garnizoanele carthagineze.

Și Statorius a recrutat pentru regele numid din numerosul tineret al țării un corp de pedestrași, l-a organizat și, făcînd cu ei instrucție și manevre, l-a deprins să mărșăluiească pe unități și să-și păstreze rîndurile. El i-a obișnuit atît de bine cu lucrările militare, ca și cu îndatoririle disciplinei ostășești, încît în scurtă vreme regele lor s-a bizuit nu mai puțin pe pedestrime ca pe cavalerie. În chipul acesta Syphax, cînd s-a măsurat în cîmp deschis cu carthaginezii, a izbutit să-i biruie în bătălie. Sosirea solilor regelui le-a fost și romanilor de mare ajutor și în Hispania, pentru că la auzul acestei vești, din ce în ce mai mulți numizi au început să treacă de partea romanilor. Astfel s-a încheiat alianța dintre Syphax și romani. Cînd carthaginezii au aflat de aceasta, trimit numaidecît o solie la regele Gaja, care domnea în cealaltă parte a Numidiei ¹⁰³ (locuitorii ei se numesc maesulii).

XLIX Gaja avea un fecior în vîrstă de 17 ani, pe Masinissa, într-adevăr un tînăr care, prin firea lui, se învedera încă de pe atunci că avea să-și facă un regat mai mare și mai bogat decît îl primise. Solii carthaginezi îi arată lui Gaja că, de vreme ce Syphax s-a alăturat romanilor pentru ca prin alianța cu ei să devină mai puternic față de regii și popoarele din Africa, îl sfătuiesc că e mai bine pentru dînsul să se alieze cu Carthagina, mai înainte, ca

Syphax să ajungă în Hispania sau ca romanii să treacă în Africa. „Cîtă vreme el este doar cu numele aliat al romanilor, Syphax poate fi biruit“. Gaja s-a lăsat ușor convins să trimită o armată, căci și fiul lui dorea acest război. Acesta, alăturîndu-se trupelor carthagineze, l-a învins pe Syphax într-o mare bătălie. Se spune că acolo au pierit 30 000 de oameni. Syphax, scăpînd de pe cîmpul de bătălie cu cîțiva călăreți, s-a refugiat la maurusii¹⁹⁴ (aceștia locuiesc la capătul Africii, aproape de Ocean, în fața orașului Gades). Datorită renumelui său, s-au adunat acolo de pretutindeni mulți barbari, astfel încît în scurt timp Syphax și-a alcătuit o armată uriașă ; însă mai înainte de a trece cu ostășimea sa în Hispania, de care-l despărțea doar un braț îngust de mare, sosește și Masinissa cu armata sa biruitoare și acolo, fără nici un ajutor de la carthaginezi, desfășoară războiul împotriva lui Syphax, cu o mare slavă pentru sine.

În Hispania nu s-a mai întîmplat nimic demn de amintit, afară de faptul că comandantii romani au tras de partea lor tineretul celtiberic, oferindu-i aceeași soldă ca și carthaginezii. Tot atunci au trimis în Italia mai mult de 300 de hispani din rîndurile celor mai nobili pentru a-i atrage de partea romanilor pe toți compatrioții lor care slujeau în rîndurile trupelor auxiliare ale lui Hannibal. Singurul fapt vrednic de amintit petrecut în acel an în Hispania acesta este : primirea de mercenari în armata romană, pentru că romanii înainte de înrolarea celtiberilor n-au avut în taberele lor nici un ostaș cu simbric.

CARTEA XXV

I În vreme ce aceste evenimente¹ se întîmplă în Africa și Hispania, Hannibal își petrece vara în ținutul Sallentinum, unde nădăjduia să pună stăpînire prin trădare pe Tarentum. Între timp [cîteva] orașe fără însemnătate de-ale sallentinilor trecură de partea lui Hannibal², trădîndu-i pe romani. În schimb, tot în aceeași vreme, două din cele 12 noroade care în cursul anului trecut se alăturaseră punilor, și anume consentinii³ și taurianii⁴, au revenit la alianța cu poporul roman. De bună seamă, și mai multe cetăți ar fi trecut de partea romanilor dacă Titus Pomponius Vejentanus, comandantul trupelor aliate, socotindu-se pe sine drept o strălucită căpetenie, deoarece cu prilejul pustiirii ținutului Bruttium cîștigase cîteva izbînzi, nu s-ar fi ciocnit cu Hanno cu o oaste de strînsură. Acolo i-au fost măcelăriți sau prinși numeroși oameni, deoarece oastea sa era alcătuită dintr-o adunătură de țărani și de sclavi nedepriși cu disciplina ostășească. Cea mai neînsemnată dintre pierderi a fost prinderea lui Vejentanus, o dată cu prizonierii căzuți în mîna lui Hanno, care și acum, ca autor al acestei nesăbuite lupte, la fel ca mai înainte, în rostul său de arendaș de dări, făcuse să se piardă orice încredere în el, deoarece pricinuisese pagube și republicii romane și asociațiilor de publicani⁵ prin tot felul de ticăloșii săvîrșite. Consulul Sempronius a dat multe lupte neînsemnate pe teritoriul lucanilor, dintre care nici una vrednică de amintit, și a cucerit cîteva orașe lipsite de însemnătate ale lucanilor.

Cu cît războiul se prelungea și se alternau izbînzile cu înfrîngerile, cu atît se schimbau și stările sufletești ale oamenilor, care au ajuns să fie stăpîniți de tot felul de credințe, venite îndeosebi de peste hotare, așa fel încît se părea că în cetatea [romană] ori oamenii, ori zeii au devenit alții. Nici măcar în taină, între zidurile caselor particulare, nu se mai săvîrșeau slujbe religioase după vechile rînduieli, ci și în public, și chiar în *forum*, și în *Capitolium*

apăreau cete de femei care nu mai aduceau acum nici jertfe și nu se mai rugau nici zeilor după datinile străbune. Niște sacrificatori și ghicitori zăpăciseră mințile oamenilor ; țărănimea din ținuturile nelucrate și pustiite de războiul îndelungat, împinsă la Roma de sărăcie și de panică, sporise numărul acestora ; și acest soi de oameni obțineau câștiguri fără muncă de pe urma rătăcirii unor venetici cu asemenea îndeletniciri de parcă le-ar fi fost îngăduite. Mai întâi se auzeau rostite într-ascuns ici și colo cuvintele de indignare ale oamenilor de treabă, apoi revolta a trecut la senatori și, la urmă, aceasta a luat chiar forma unei plîngerii publice. Edililor și celor trei judecători capitali ⁶ li s-au adus grave învinuiri de către senat că n-au împiedicat răspîndirea acelor superstiții. În pofida imputărilor aduse, ei încercaseră să alunge mulțimea din *forum* și să împrăstie obiectele de cult, dar nu lipsise mult să fie ei înșiși atacați. Cînd s-a văzut că răul este prea înrădăcinat ca să fie potolit prin magistrații inferioari, senatul a dat însărcinare praetorului urban Marcus Aemilius să scape poporul de acele superstiții. El a citit și în adunarea poporului decretul senatului și a dat și un edict prin care oricine avea cărți de proccii sau de rugăciuni sau cărți cuprinzînd îndrumări în legătură cu săvîrșirea sacrificiilor, să le aducă pe toate la el, înainte de calendele lui aprilie, și de aci înainte nimeni să nu mai aducă jertfe în public sau în vreun sanctuar, după rit nou sau străin ⁷.

II În anul acela s-au stins din viață cîțiva din preoții publici ⁸ : marele pontifice Lucius Cornelius Lentulus și pontificele Caius Papirius Masso, fiul lui Caius, și augurul Publius Furius Philus și Gaius Papirius Masso, fiul lui Lucius, din colegiul preoților decemviri, [însărcinați] cu Cărțile sfinte sibylline. Au fost aleși pontifici : Marcus Cornelius Cethegus în locul lui Lentulus și Cneius Servilius Caepio în locul lui Papirius ; a fost desemnat augur Lucius Quinctius Flaminius ; în colegiul preoților decemviri a fost numit Lucius Cornelius Lentulus. ^{8 bis}

Băteau la ușă alegerile consulare ; însă, fiindcă senatul nu era de părere să se cheme consuli de la război, consulul Titus Sempronius a numit dictator în vederea alegerilor pe Caius Claudius Cento. Acesta a numit comandant al cavaleriei pe Quintus Fulvius Flaccus. Dictatorul, în prima zi a comițiilor, a proclamat aleși consuli ⁹ pe Quintus Fulvius Flaccus, comandantul cavaleriei, și pe Appius Claudius Pulcher, care fusese în fruntea provinciei Sicilia, în calitate de praetor. Apoi au fost aleși praetori Cneius

Fulvius Flaccus, Caius Claudius Nero, Marcus Junius Silanus, Publius Cornelius Sylla. După terminarea alegerilor, dictatorul a părăsit magistratura.

În anul acela, împreună cu Marcus Cornelius Cethegus, a fost edil curul Publius Cornelius Scipio, supranumit mai târziu Africanus. Deoarece tribunii plebei se împotrăviseră candidaturii la funcția de edil a lui Cornelius Scipio, susținând că nu trebuie să i se dea acestuia voie să candideze fiindcă n-are încă vârsta legală, Scipio spuse: „Dacă toți cetățenii Romei vor să mă facă edil pe mine, înseamnă că sînt destul de vîrstnic“. După aceea poporul a pornit la vot, arătînd un zel atît de mare pentru el, încît tribunii plebei au renunțat repede la acțiunea începută. Dovezile de dărnicie ale lui Scipio ca edil au fost jocurile romane, care s-au desfășurat vreme de o zi cu destul fast față de mijloacele materiale ale timpului și atunci s-au dăruit fiecărui cartier¹⁰ cîte cincizeci de măsuri¹¹ de ulei.

Edilii plebei Lucius Villius Tappulus și Marcus Fundanius Fundulus au învinuit de desfrîu, în fața adunării poporului, cîteva femei de neam patrician, și unele din ele fiind osîndite, au fost trimise în exil.

Jocurile plebeie¹² s-au desfășurat pînă la capăt în două rînduri, vreme de două zile. Cu prilejul acestor jocuri s-a dat și un ospăț în cinstea lui Jupiter.

III Intră în funcție consulii Quintus Fulvius Flaccus, pentru a treia oară, și Appius Claudius. Și praetorii și-au tras la sorți [funcțiile și] provinciile: Publius Cornelius Sylla a primit pe cea urbană și peregrină, care mai înainte fuseseră deținute de doi inși. Apoi Cneius Fulvius Flaccus a primit Apulia, Caius Claudius Nero — Suessula, Marcus Iulius Sillanus — Etruria¹³. Consulilor li s-a decretat războiul cu Hannibal și cîte două legiuni; „unul să ia în primire legiunile lui Quintus Fabius, consulul anului trecut, iar celălalt, pe ale lui Fulvius Centimalus; praetorul Fulvius Flaccus să comande legiunea care avusese în fruntea sa pe praetorul Aemilius în Luceria, iar Claudius Nero, legiunile lui Caius Terentius din Picenum; pentru completarea acestor legiuni, ei înșiși să facă noi recrutări“. Lui Marcus Junius i s-au dat legiunile urbane din anul precedent, ca să lupte împotriva etruscilor. Lui Tiberius Sempronius Gracchus și lui Publius Sempronius Tuditanus li s-a prelungit comanda asupra provinciilor Lucania și Gallia, precum și asupra armatelor lor; de asemenea, s-a decretat

pentru Publius Lentulus comanda ținutului „care fusese în trecut vechea provincie a Siciliei“¹⁴, lui Marcus Marcellus — „Syracusa și regiunea pe unde fusese regatul lui Hiero“, lui Titus Otacilius — flota, lui Marcus Valerius — Grecia, lui Quintus Mucius Scaevola — Sardinia, lui Publius și Cneius Cornelius — Hispaniile¹⁵. La vechile armate s-au mai adăugat încă două legiuni din Roma, recrutate de către consuli. În felul acesta s-a ajuns în anul acela la o armată alcătuită din douăzeci și trei de legiuni¹⁶.

Recrutările făcute de consuli au fost zădărnice de o ispravă a lui Marcus Postumius Pyrgensis, care a provocat aproape o mare răzvrătire. Postumius era publican; acesta, ani îndelungați n-a avut în cetate seamă în înșelăciuni și în lăcomie, în afara lui Titus Pomponius Vejentanus, pe care-l făcuseră prizonier carthaginezii de sub comanda lui Hanno cu un an mai înainte, pe când pustia la voia împlinirii ținutul Lucaniei. Acești publicani, din pricina unei furtuni puternice care amenința aprovizionarea transportată pe mare la armate, mințiseră spunând că suferiseră naufragii reale; dar chiar și cele aduse la cunoștință, care se produsese, fuseseră isprava ticăloșiei lor și nu a împlinirii. Încărcînd pe nave vechi și stricate mărfuri puține și de mică valoare, aceștia le-au scufundat în larg și, după ce au salvat pe marinari în bărci pregătite dinainte, mințiseră că fuseseră cu mult mai multe mărfuri. Această înșelăciune fusese semnalată lui Marcus Aemilius, care fusese praetor cu un an mai înainte, și prin el adusă la cunoștință senatului; totuși ea n-a fost pedepsită prin vreun decret, fiindcă senatorii nu voiau ca în asemenea împrejurări să supere tagma publicanilor. Însă poporul a cerut pedepsirea acestei înșelătorii cu mai multă asprime; în cele din urmă doi tribuni ai plebei, Spurius și Lucius Carvilius, s-au indignat, deoarece își dădeau seama că fapta publicanilor ajunsese de pomină, fiind înfierată de toată lumea, și au hotărît ca Marcus Postumius să fie amendat cu două sute de mii de ași. Sosind ziua procesului, în vreme ce plebea venise la adunare într-un număr atît de mare încît piața Capitoliului abia o cuprindea, după pledarea procesului se părea că ar putea fi o singură scăpare, dacă înainte ca poporul să fie chemat pe triburi la vot, s-ar împotrivi tribunul plebei, Caius Servilius Casca, care era rudă de aproape și de sînge cu Postumius. După ce s-au fixat supraveghetori¹⁷, tribunii plebei au îndepărtat poporul și s-a adus urna¹⁸ de vot ca să se hotărască prin tragere la sorți unde să voteze latinii¹⁹. Între timp, publicanii stăruiau pe lîngă Casca să amîne votarea, în schimb poporul cerea să se facă; și din în-

timplare, în capul tribunei ședea Casca, al cărui suflet era copleșit de rușine și teamă. Deoarece era puțină pază acolo în urma îndepărtării poporului, publicanii, pentru a zădărnici votarea, s-au năpustit prin spațiul gol și au început să se certe în același timp și cu poporul și cu tribunii. Și deoarece nu era departe de a se ajunge la încăierare, consulul Fulvius se adresă tribunilor plebei : „Oare nu vedeți că sinteți împiedicați rînd pe rînd și că se ajunge la răscoală, dacă nu împrăștiați repede adunarea poporului ?“

IV După ce plebea s-a îndepărtat de la adunare, se convoacă senatul la sfat, unde consulii fac o dare de seamă asupra tulburărilor iscate în adunarea plebei din pricina samavolnicilor și cu-tezanței publicanilor, spunînd următoarele : „Marcus Furius Camillus a răbdat să fie osîndit de niște cetățeni învrăjbiți, deși după surghiunirea sa avea să urmeze prăbușirea cetății [romane] ; înaintea lui s-au supus judecății poporului și decemvirii²⁰, sub ale căror legi trăiau pe atunci cetățenii, precum și mulți conducători ai cetății. În schimb, Postumius Pyrgensis a zădărnicit votul poporului roman, a împrăștiat adunarea plebei, a adus jigniri tribunilor plebei în exercițiul funcției, a pregătit răscoala împotriva poporului roman, a ocupat un loc²¹ pentru ca să despartă plebea de tribuni și să împiedice triburile de a fi chemate la vot. Numai tactul magistraților și nimic altceva a împiedicat oamenii de la încăierări și măcel, fiindcă au dat înapoi în fața furiei și îndrăznelii cîtorva și au răbdat să fie înfrinți și ei, și poporul roman, și comițiile pe care acuzatul avea de gînd să le împiedice prin forța armelor, și pe care le-a înlăturat prin vrerea lor pentru ca să nu ofere un prilej de luptă celor ce-l căutau“. După ce cei mai vrednici cetățeni au talmăcit aceste fapte, arătîndu-le în adevărata lumină a cruzimii lor, și după ce senatul și-a dat părerea că acea silnicie e o rea și primejdioasă pildă dată împotriva republicii, de îndată tribunii plebei, cei doi Carvili, lăsînd la o parte chestiunea amenzii, au fixat ziua de judecată pentru crima capitală a lui Postumius și au poruncit, dacă nu dă o chezășie, să fie luat de viator²² și aruncat în temniță. Postumius, dînd garanția, nu s-a mai înfățișat la proces. Tribunii au supus această propunere plebei, care a dat un plebiscit în felul acesta : „dacă Marcus Postumius nu se va înfățișa la proces înaintea calendelor lui mai, și dacă în acea zi, fiind citat, nu va răspunde și nu-și va motiva lipsa, să fie socotit surghiunit, bunurile lui să fie vîndute, iar lui să i se interzică apa și focul²³ în Italia“. Apoi, pentru fiecare dintre cei ce

fuseseră ațîțătorii tulburărilor și dezordinelor s-a hotărît o zi pentru judecarea crimei capitale și s-a început să li se ceară garanții. Au fost aruncați în închisoare mai întii cei care nu dădeau garanții și apoi chiar și cei care puteau să le dea ; ca să scape de această primejdie, cei mai mulți au plecat în exil.

V Acesta a fost sfirșitul înșelăciunii publicanilor, precum și a îndrăznelii cu care își acopereau înșelăciunea. Apoi s-a întrunit adunarea poporului spre a alege pe marele pontifice. Acea adunare a fost prezidată de Marcus Cornelius Cethegus, cel din urmă pontifice [ales]. Trei bărbați au candidat la acea funcție, dînd o uriașă luptă : consulul Quintus Fulvius Flaccus, care fusese de două ori consul mai înainte, și apoi censor, Titus Manlius Torquatus, însemnat și el prin aceea că fusese de două ori consul și o dată censor, și Publius Lucius Crassus, care intenționa să candideze la dregătoria de edil. Acest tînăr i-a învins în acea luptă pe unii mai bătrîni ca el, precum și persoane cu vază care îndepliniseră înalte demnități. Într-adevăr, în afară de Publius Cornelius Calussa, nu mai fusese nimeni ales mare pontifice vreme de o sută douăzeci de ani fără să fi ocupat funcția de edil curul.

Însă recrutarea începută de consuli mergea greu pentru că nu erau destui tineri pentru amîndouă scopurile : să se recruteze și noi legiuni urbane, și să se facă și completări pentru cele vechi. Senatul s-a împotrivit ca consulii să-și înceteze recrutarea începută și a poruncit „să se aleagă două comisii, fiecare de cîte trei membri : una din ele să cerceteze dincoace de raza de cincizeci de mile, iar cealaltă să cerceteze dincolo de raza de cincizeci de mile²⁴, în sate și în bîlciuri și oriunde în locurile de adunare, pe toți tinerii ingenui²⁵ dacă găsesc de cuviință că aceștia sînt îndeajuns de volnici să poarte armele și să-i înroleze la oaste chiar dacă nu sînt de vîrsta ostășească ; apoi tribunii plebei, dacă vor găsi cu cale, să propună adunării poporului ca tinerilor mai mici de șaptesprezece ani, care vor depune jurămîntul, să li se socotească stagiul militar obișnuit, ca și cînd l-ar fi început la șaptesprezece ani, sau ca și cînd ar fi deveniți ostași la o vîrstă mai mare de șaptesprezece ani“. După aceasta, printr-un decret al senatului, au fost numite două comisii de cîte trei membri care să se ocupe cu recrutarea tinerilor ingenui la sate²⁶.

În același timp, s-a dat citire în senat dării de seamă a lui Marcus Marcellus din Sicilia în legătură cu cererile ostașilor de acolo, care făceau serviciul militar sub comanda lui Publius Len-

tulus. Aceste trupe erau rămășițele supraviețuitorilor bătăliei de la Cannae și fuseseră trimise în Sicilia, după cum s-a spus mai înainte²⁷, ca să nu mai fie readuse în Italia pînă la sfîrșitul războiului punic.

VI Aceștia, cu încuviințarea lui Lentulus, au trimis pe fruntașii călăreților și ai centurionilor și pe cei mai buni tribuni, și floarea pedestrașilor din legiune, ca delegați în tabăra de iarnă a lui Marcus Marcellus; dîndu-i-se unuia dintre aceștia îngăduința de a lua cuvîntul, el a spus următoarele: „Noi, consule Marcus Marcellus, am fi venit, în Italia, la tine, atunci cînd senatul a luat pentru întîia oară hotărîrea în privința noastră, deși nu nedreaptă, negreșit înjositoare pentru noi, dacă n-am fi nădăjduit că vom fi trimiși într-o provincie bîntuită de tulburări în urma morții regiilor, pentru a duce un greu război împotriva sicilienilor și totodată și a carthaginezilor, și că prin singele și rănile noastre vom da satisfacție senatului, așa cum pe vremea părinților noștri cei care căzuseră prizonieri în mîna lui Pyrrhus la Heraclea le-au dat satisfacție senatorilor, luptînd împotriva lui Pyrrhus însuși. Dar, la urma urmei, pentru care faptă a noastră v-ați supărat, sau sînteți miniați pe noi, senatori? Cînd te privesc pe tine, Marcus Marcellus, mi se pare că privesc pe amîndoi consulii și întreg senatul, căci dacă te-am fi avut la Cannae pe tine consul, ar fi fost mai bună și soarta noastră, și a republicii. Îngăduie, te rog, ca mai înainte de a ne jeli pentru soarta noastră, să ne dezvinovățim de greșeala de care sîntem acuzați. Dacă la Cannae ai noștri au pierit nu prin minia zeilor, nici prin vrerea ursitei, după ale cărei legi neschimbătoare se desfășoară rînduiala firii, ci din vina cuiva, la urma urmei, a cui a fost acea vină? A ostașilor sau a comandanților? Într-adevăr, ca ostaș n-am să spun niciodată nimic despre comandantul meu, mai ales cînd știu că senatul i-a adus mulțumiri că nu și-a pierdut încrederea în mîntuirea republicii, de vreme ce, după fuga de la Cannae, i s-a prelungit comanda pînă la sfîrșitul războiului²⁸. De asemenea, am auzit că din rîndurile celor rămași de pe urma acestui dezastru, cei pe care i-am avut ca tribuni militari²⁹ au cerut demnități, ba unii din ei le și îndeplinesc, conducînd provincii. Oare, senatori, pe de o parte, pe voi și pe copiii voștri vă iertați cu ușurință,³⁰ iar pe de alta, găsiți că e bine să vă năpustiți asupra acestor ostași neînsemnați? Consulilor și altor fruntași ai cetății nu le-a fost rușine să fugă, cînd nu mai aveau nici o nădejde,

în schimb, pe ostași i-ați trimis pe cîmpul de bătaie ca să moară oricum ?

La Allia ³¹ a fugit aproape întreaga armată ; la Furcile Caudine ³², oastea romană a predat dușmanului armele, fără măcar să ia parte la luptă, ca să trec sub tăcere alte rușinoase înfrîngeri ; totuși, nici pe departe nu a fost vorba ca acele oști să fie învinuite de dezonoare, de vreme ce cetatea Roma a fost recucerită chiar de acele trupe care fugiseră de la Allia pînă la Veii ; la fel și legiunile caudine care se întorseseră fără arme la Roma, după ce au fost din nou înarmate și retrimise în Samnium, au trecut pe sub jug pe același dușman care se bucurase de dezonoarea romanilor. Într-adevăr, poate cineva învinui legiunile de la Cannae că au fugit sau că le-a fost frică acolo unde au murit peste 50 000 de oameni, de unde consulul a scăpat doar cu 70 de călăreți, de unde nimeni n-a mai supraviețuit, în afară de aceia pe care dușmanul, obosit de atîta măcel, i-a lăsat în viață ? Cînd se refuza răscumpărarea prizonierilor de război, îndeobște, lumea pe noi ne lăuda, deoarece ne păstrasem viața pentru republică, deoarece ne întorseserăm în Venusia la consul și ne înfățișasem lui întocmai ca o adevărată oaste. Acum situația noastră este mai rea decît a prizonierilor înșiși de pe vremea părinților noștri. Într-adevăr, deși acestora nu li s-au schimbat atunci decît armele, rîndul în unitate și locul unde cantonau în castru ³³, totuși ei și-au redobîndit toate acestea în urma repunerii republicii pe linia de plutire și a biruinței cîștigate într-o singură bătălie ; și cu toate acestea nici unul dintre ei n-a fost trimis în surghiun, nici unuia nu i s-a luat nădejdea de a-și isprăvi stagiul militar, ci, în cele din urmă, li s-a dat un dușman cu care să se lupte, pentru a pune totodată capăt fie vieții, fie dezonoarei. Cu toate acestea, noi, căroră nu ni se poate aduce vreo altă învinuire decît că datorită nouă au izbutit să supraviețuiască măcelului de la Cannae un pumn de ostași, am fost îndepărtați nu numai de patrie și de Italia, ci și de dușmani, ca să îmbătrînim în surghiun, ca să nu avem nici o nădejde, nici un prilej de a șterge rușinea, nici un prilej de a împăca mînia cetățenilor și, în sfîrșit, nici un prilej de a muri ostășește. Noi nu cerem curmarea dezonoarei și nici răsplată pentru vitejie, ci numai să ni se îngăduie să ne dovedim vitejia. Cerem trudă și primejdii, ca să ne facem datoria de bărbați, datoria de ostași !

În Sicilia se poartă de doi ani un crîncen război. Carthaginezul cucerește unele orașe, romanul altele. Se măsoară piept la piept liniile de bătaie ale pedestrimii și cavaleriei ; la Syracusa războiul

se desfășoară și pe mare și pe uscat. În schimb noi auzim strigătele celor care luptă și zăngănitul armelor stînd nemișcați și cu mîinile încrucișate, ca și cum n-am avea nici mîini, nici arme ! Consulul Tiberius Sempronius s-a încăierat cu legiunile sale de sclavi de atîtea ori, corp la corp, cu dușmanul ; ostașii săi au primit ca răsplată a luptei libertatea și dreptul de cetățenie. Socoțiți-ne măcar sclavi cumpărați de voi, pentru ca să ne fie îngăduit în acest război să ne măsurăm cu dușmanul și, luptînd, să ne dobîndim libertatea. Vrei tu să ne dovedim vitejia pe mare ? Vrei pe uscat ? Vrei în linie de bătaie ? Vrei la asediul cetăților ? Cerem cu stăruință cele mai aspre sfortări și cele mai mari primejdii, pentru ca să facem cît mai grabnic ceea ce ar fi trebuit să facem la Cannae, fiindcă de la Cannae încoace toate zilele pe care le vom mai avea de trăit ne sînt în întregime hărăzite numai dezonoarei“.

VII. Îndată după aceste cuvinte delegații se aruncară la picioarele lui Marcellus. Acesta le spuse că „ceea ce cer ei nu atîrnă nici de dreptul său și nu stă nici în puterea sa, dar că, în schimb, va scrie senatului și va aduce totul la îndeplinire, potrivit hotărîrii senatului“.

După ce darea de seamă a lui Marcellus a fost adusă la cunoștință noilor consuli și după ce i-au dat citire în senat, puseră întrebări senatului cu privire la cuprins. Senatul le-a răspuns astfel, dînd următorul decret : „Senatul nu găsește cu cale pentru care temei să se încredințeze soarta republicii acelor ostași care și-au părăsit la Cannae tovarășii de luptă ; dacă proconsulul Marcus Claudius este de altă părere, să facă ceea ce crede el de cuviință că este în interesul republicii, potrivit cu conștiința sa, cu condiția ca nici unul dintre acești ostași să nu fie scutit de însărcinările ostășești și să nu fie răsplătit pentru vitejie, primind vreo distincție ostășească, și nici să nu fie readus în Italia atîta vreme cît vrăjmașii se află pe pămîntul Italiei“ .

Apoi praetorul urban a convocat adunarea poporului, potrivit hotărîrii senatului și a poporului, cu care prilej a fost numită o comisie de cinci membri, fiind însărcinată cu reclădirea zidurilor și a turnurilor, și două comisii³⁴ de către trei membri dintre care una să cerceteze sfintele lăcașuri și să înregistreze darurile, cealaltă să reclădească templele zeitelor Fortuna și Mater Matuta, așezate unul dincoace de poarta Carnentalis, iar celălalt dincolo de poarta zeiței Speranța³⁵, temple ce fuseseră mistuite de incendiu anul trecut.

Au fost niște furtuni îngrozitoare : pe muntele Albanus a plouat cu pietre ³⁶ fără întrerupere vreme de două zile. Trăsnetul a căzut în numeroase locuri. Pe Capitolium au fost trăsnite două temple. Și parapetele castrului de mai sus de Suessula au fost trăsnite, iar două străji au fost omorâte ; zidurile și câteva turnuri din orașul Cumae nu numai că au fost lovite de trăsnete, ci au fost chiar năruite. În orașul Reate ³⁷ s-a văzut o stîncă uriașă zburînd, iar soarele s-a înroșit mai mult ca de obicei, devenind aidoma sîngelui. Din pricina acestor semne și arătări s-a rînduit o zi de rugăciuni publice și, vreme de cîteva zile, consulii s-au îngrijit de oficierea ceremoniilor religioase, iar în cursul aceluiași zile s-au făcut sacrificii vreme de 9 zile.

Deși Hannibal nădăjduia încă de multă vreme în trădarea romanilor de către tarentini și cu toate că romanii îi bănuiau în această privință, din întîmplare s-a ivit un prilej dinafară pentru a grăbi ruperea din confederație. În vreme ce se găsea la Roma în truntea unei solii, Phileas Tarentinul, un bărbat cu un suflet veșnic agitat și care nu putea răbda de fel o liniște îndelungată, din pricina căreia i se părea că îmbătrînește ³⁸, a ticluit că se duce la ostașii [tarentini] ³⁹ și thurini. Aceștia erau păziți în atriul templului Libertății ⁴⁰ cu prea puțină grijă, fiindcă nu era nici în interesul lor, nici al concetățenilor lor să-i înșele pe romani. Phileas avînd dese convorbiri cu aceștia, și cumpărînd și doi paznici ai templului, după ce-i scoase pe ostatici de sub pază, la căderea amurgului îi călăuzi pe drumuri ferite și fugi și el cu ei. La ivirea zorilor s-a răspîndit în Roma știrea despre fuga lor și cei trimiși ca să-i urmărească i-au prins pe toți lîngă Tarracina și i-au adus înapoi. Fiind înfățișați în *comitium*, în urma încuviințării poporului au fost bătuți cu vergile și aruncați de pe stîncă Tarpeia ⁴¹.

VIII. Cruzimea acestei pedepse a atîțat spiritele a două cetăți grecești, Thurii și Tarentum, cele mai vestite din Italia, dar nu numai conducerea lor, ci și pe fiecare cetățean în parte, după cum aveau legături, fie de rudenie, fie de prietenie, cu cei uciși într-un chip atît de înfiorător. Din rîndurile acestora, vreo 13 nobili tineri din Tarentum au urzit o conjurație. Căpeteniile lor erau Nico și Philemenus. Aceștia, înainte de a pune ceva la cale, socotiră că trebuie să aibă o întrevedere cu Hannibal ; de aceea, noaptea, prefăcîndu-se că se duc la vînătoare, ies din oraș și se duc la el. Și deoarece nu erau departe de tabăra punică, s-au ascuns într-o pădure, aproape de drum. Nico și Philemenus înaintînd spre străji și

fiind prinși — au cerut chiar ei aceasta — au fost conduși la Hannibal. Arătînd temeiurile planului lor și ce anume pregătesc, după ce au fost lăudați și încărcăți cu făgăduințe, li se poruncește de Hannibal ca, pentru a stîrni încrederea compatrioților lor, să spună că au ieșit în oraș după prădăciuni și că vor aduce în Tarentum cirezile de vite ale carthaginezilor pe care aceștia le mînaseră la păscut pînă în preajma orașului. Tarentinii i-au făgăduit lui Hannibal că vor face aceasta în liniște și fără zarvă. Aceste prăzi aduse de tinerii tarentini au atras la început atenția tuturor romanilor, dar pe urmă a stîrnit mai puțină mirare faptul că s-au încumetat să facă aceeași ispravă și a doua și a treia oară. Întîlnindu-se din nou cu Hannibal, toți s-au legat prin următorul jurămint: „Tarentinii vor fi liberi și își vor păstra legile și toate bunurile lor, nu-i vor plăti nici un tribut lui Hannibal, nu vor primi nici o garnizoană punică fără voia lor; după ce vor preda punilor garnizoana romană, toate [locuințele romanilor]⁴² vor fi ale carthaginezilor“.

După ce s-a încheiat această învoială, atunci, mai mult ca oricînd, Philemenus și-a făcut obiceiul de a ieși mai des și de a se întoarce noaptea în oraș. El era îndeobște cunoscut ca pătimaș vînător, pentru că îl urmau și cîinii cu tot alaiul de hăițași. După ce tarentinii aduceau fie vînatul prins — căci uneori prindeau — fie luat de la dușmani, însă pregătit mai dinainte, îl dăruiau sau comandantului garnizoanei, sau paznicilor porții. Aceștia erau încredințați că Philemenus pleacă mereu la vînătoare noaptea de teama dușmanului. Cînd făpta lui a ajuns atît de obișnuită, încît, la un semnal al lui prin fluierat, i se deschidea poarta în orice moment din noapte, Hannibal a socotit de cuviință că a sosit vremea să treacă la faptă. Hannibal se găsea la o depărtare cam de trei zile de acolo. Ca să nu stîrnească de loc uimire că tabăra sa a rămas într-unul și același loc o vreme atît de îndelungată, se prefăcea că e bolnav. Chiar și romanii din garnizoana de la Tarentum încetaseră de a mai privi bănuitori zăbava și nemișcarea lui Hannibal.

IX Într-adevăr, Hannibal după ce se hotărî să meargă la Tarentum, își alese 10 000 de ostași și de călăreți, anume numai pe aceia pe care îi socotise că sînt cei mai potriviți pentru întreprinderea acestei acțiuni, datorită și sprintenelii, și armelor lor ușoare, iar la a patra veghe⁴³ din noapte își puse trupă în mișcare; trimițînd înainte vreo 80 de călăreți numizi, Hannibal le dădu îndrumări să dea tîrcoale pe lîngă drumuri și să bage bine

de seamă totul, și pentru ca nu cumva coloanele în marș să fie observate de departe de vreun țaran, le ordonă ca „pe cei care îi vor ajunge din urmă să-i întorcă din drum, iar pe cei care le vor ieși în cale să-i omoare, pentru ca să pară locuitorilor că sînt mai curînd tîlhari decît ostași“. Hannibal însuși, conducîndu-și armata într-ascuns, și-a întocmit tabăra la o depărtare cam de 15 000 de pași de Tarentum, fără să le spună nici măcar atunci ostașilor înotro merg. Convocîndu-i la adunare, Hannibal le-a atras doar luarea aminte asupra următoarelor : „toți să meargă pe drum și nici unul din ei să nu se abată sau să se îndepărteze de coloana de marș ; și să fie mai ales atenți să primească ordinele și să nu facă nici un pas fără porunca comandanților ; el le va aduce la cunoștință tuturor la vreme ce are de gînd să facă“. Cam în aceeași oră la Tarentum ajunge zvonul că un mic număr de călăreți numizi pustiește ținutul și că a vîrît pînă departe groaza în țărani. Cu toate că comandantul garnizoanei nu s-a neliniștit cîtuși de puțin de această veste, totuși a poruncit ca a doua zi în zori să iasă o parte din cavalerie pentru a zădărnici prădăciunile făcute de vrăjmași ; într-atît de nepăsător s-a dovedit a fi el în celelalte privințe, încît pentru dînsul acca incursiune a numizilor a fost o dovadă că Hannibal nu și-a scos oastea din tabără.

Hannibal și-a pus oastea în marș în puterea nopții, cînd toată lumea dormea ; călăuză îi era Philemenus, ca de obicei încărcat cu vînatul ; ceilalți trădători din oraș așteptau ceea ce fusese pus la cale. Într-adevăr, ei se învoiseră cu Philemenus ca o dată cu vînatul să introducă pe porțița obișnuită oamenii înarmați, iar pe poarta Temenitis din partea opusă să intre Hannibal. Cartierul porții Temenitis nu se întindea pînă la mare, ci era situat spre răsărit. Lîngă această poartă, niște morminte ocupau un oarecare spațiu în interiorul zidurilor. Cînd Hannibal se apropie de poartă, dădu semnalul cu torța aprinsă, așa cum fusese învoiala, și atunci se văzu luminînd același semnal cu focul, repetat de Nico ; apoi deodată se stinseră luminile din ambele părți. Hannibal își conduse trupele în liniște spre poartă. Pe neașteptate, Nico atacă străjile adormite și le doboară în culcușurile lor, iar apoi deschide poarta. Hannibal intră cu trupa de pedestrași, iar călăreților le poruncește să rămînă pe loc, pentru a putea galopa pe cîmpul liber, unde va fi nevoie. Și Philemenus se apropie de porțița din cealaltă parte pe care obișnuia să intre și să iasă. După ce glasul său cunoscut și semnalul obișnuit treziseră străjile, în vreme ce Philemenus spunea că abia mai poate duce povara uriașă a fiarei, i se

deschide porțița. Însuși Philemenus împreună cu un vînător fără vreo povară asupra lui, urmînd pe cei doi tineri care transportau mistrețul, străpung cu arma de vînătoare straja, uimită de mărimea neobișnuită a jivinei, pe cînd se întorcea către cei care-o duceau. Intrînd apoi încă vreo 30 de soldați, aceștiaucid celelalte străji și sparg poarta cea mai apropiată; apoi năvălesc numaidecît și trupele cu steagurile în frunte; conduși în tăcere către *forum*, aceștia s-au unit cu Hannibal. Atunci Hannibal împărțind 2 000 de galli în trei pîlcuri, îi trimite în diferite părți prin oraș [dîndu-i fiecărui pîlc cîte două călăuze tarentine]⁴⁴. Hannibal le poruncește să ocupe îndeosebi străzile populate, stîrnind pretutindeni zarvă, pe romani să-i măcelărească, în schimb pe locuitorii orașului să-i cruțe; însă, pentru ca să poată face aceasta, el dă următoarele îndrumări tinerilor tarentini: dacă vor recunoaște de la distanță pe vreunul din ai lor, să-i invite să stea liniștiți, să tacă și să aibă toată încrederea.

X Se și produseseră strigăte și zarvă, așa cum se obișnuiește într-un oraș cucerit, dar nimeni nu știa cu destulă siguranță ce se întîmplă. Tarentinii credeau că au năvălit romanii spre a prăda cetatea, romanilor li se părea că a izbucnit o răscoală cu vicleșug urzită de orașeni. Comandantul garnizoanei, trezit de cea dintîi zarvă, izbuti să scape cu fuga în port, unde luă o barcă și făcînd ocolul orașului se duse în cetățuie. Încurcătura a fost pricinuită și de auzirea unei trîmbițe răsunînd dinspre teatru, căci nu numai faptul că trîmbița, pregătită de trădători, fusese romană, aleasă tocmai în acest scop, dar și faptul că suflase în ea, fără dibăcie, un grec, și astfel făcu să nu se știe nici cine dă semnalul și nici pentru cine sună. Abia cînd s-au revărsat zorile, atît recunoașterea armelor punice, cît și a celor gallice le-a risipit romanilor orice îndoială, iar grecii, văzînd pe romani zăcînd ici și colo măcelăriți, și-au dat la rîndu-le seama că orașul fusese cucerit de Hannibal.

După ce se luminează mai bine, în vreme ce romanii care supraviețuiseră măcelului își căutau scăparea în cetățuie, încet-încet începu să se potolească și zarva. Atunci Hannibal porunci ca tarentinii să fie chemați la adunare, însă fără arme. Și s-au adunat cu toții, afară de cei care îi urmaseră pe romani în retragerea lor din cetățuie spre a împărtași împreună cu ei aceeași soartă. Hannibal li se adresă cu bunăvoință, amintindu-le de atîtea binefaceri aduse de el lor și chemînd ca martori pe concetățenii lor pe care îi luase

totodată stăpînirea tiranică a romanilor, porunci ca fiecare tarentin să se retragă în locuința sa și să-și scrie numele pe ușă, „el va da ordin să fie prădate acele case care nu vor avea scris numele pe ele. Dacă vreun tarentin va scrie numele său pe casa vreunui cetățean roman (îndeobște romanii locuiau în casele goale ale tarentinilor), el îl va socoti dușman“. După ce s-a împrăștiat adunarea, deoarece porțile caselor însemnate cu numele aliaților se deosebeau de acelea ale potrivnicului, dîndu-se semnalul, pretutindeni s-a pornit la devastarea locuințelor romanilor ; și într-adevăr, acolo au fost destul de multe prăzi.

XI A doua zi, Hannibal își conduse trupele la atacul cetățuiei. Văzînd însă că aceasta e proteguită și de mare, de care este scaldată în cea mai mare parte, fiind așezată pe o peninsulă înconjurată de stînci prăpăstioase și despărțită de oraș și printr-un zid, și printr-un șanț⁴⁶ uriaș, deoarece își da seama că cetățuia nu poate fi cucerită nici prin asalt, nici prin lucrări de asediu, pentru ca nu cumva grija de a-i apăra pe tarentini să-l întîrzie și pe el de la treburi mai importante sau pentru ca romanii să nu dea vreun atac din cetățuie împotriva tarentinilor rămași fără o puternică apărare, atunci cînd vor găsi ei cu cale, hotărî să despartă orașul de cetățuie printr-un val de parapete. Hannibal nădăjduia chiar că se va putea măsura cu romanii atunci cînd aceștia vor încerca să-i împiedice pe puni în timpul lucrărilor de împresurare ; dacă romanii se vor năpusti asupra lor cu mai multă semeție în luptă, în urma unui mare măcel forțele garnizoanei vor slăbi într-atît, încît tarentinii își vor putea ușor apăra orașul împotriva romanilor prin forțe proprii. Îndată ce s-au început lucrările de asediu, romanii, deschizînd pe neașteptate poarta cetățuiei, porniră în iureș asupra punilor care lucrau, iar străjile lor care erau înaintea lucrărilor se lăsară respinse, încît izbînda le mări romanilor și mai mult îndrăzneala și, de aceea, îi urmăriră pe dușmani alungîndu-i și mai departe. Atunci, la semnalul dat, carthaginezii, pe care Hannibal îi ținuse pregătiți în acest scop, au pornit la atac din toate părțile. Romanii n-au fost în stare să reziste atacului ; deoarece în fuga lor, în neorînduială, erau împiedicați fie de îngustimea locului, fie de cel de-al doilea val de parapete început, precum și de celelalte săpături ale lucrărilor de împresurare, cei mai mulți s-au prăvălit în șanț. Totuși au murit mai mulți romani în timpul fugii decît în luptă. După aceasta, punii și-au continuat lucrările de întărire fără să mai fie împiedicați de nimeni : în felul acesta ei au

săpat un șanț uriaș, iar dincoace de el au ridicat valul de parapete. Apoi Hannibal s-a pregătit să mai adauge încă un zid în aceeași regiune, mai apoi la o mică depărtare, pentru ca tarentinii să se poată apăra singuri împotriva romanilor și fără vreo garnizoană carthagineză. Cu toate acestea, Hannibal lăsă la Tarentum o neînsemnată garnizoană, pentru ca totodată să-i ajute pe tarentini și la terminarea zidului [și la apărare], iar el plecă cu celelalte trupe spre râul Galaesus⁴⁷ (acest râu se află la o depărtare de 5 000 de pași de oraș) și-și întocmi tabăra acolo. Din această tabără, Hannibal se întoarse ca să cerceteze mersul lucrărilor de la Tarentum; deoarece lucrările de fortificație se ridicaseră mult mai repede decât se așteptase, lui Hannibal i se înfiripă nădejdea că poate cuceri chiar cetățuia. Și într-adevăr, aceasta nu era apărată de vreo înălțime, cum sînt celelalte, ci era așezată în loc șes, fiind despărțită de oraș numai prin zid și șanțuri.

Tocmai pe cînd carthaginezii atacau cetățuia cu tot felul de mașini și lucrări de împresurare, trupele trimise în ajutor de la Metapontum⁴⁸ le-au insuflat romanilor curaj într-o asemenea măsură, încît au dat pe neașteptate năvală noaptea asupra lucrărilor carthagineze. Unele lucrări, romanii le-au năruit, pe altele le-au distrus, dîndu-le foc. De aceea, Hannibal a renunțat la planul de a ataca cetățuia prin acea parte. Dar îi mai rămăsese o nădejde: asediul. Dar nici această nădejde nu era destul de temeinică, de vreme ce romanii, care stăpîneau cetățuia așezată pe peninsulă și dominînd gurile portului, aveau marea liberă; în schimb, deoarece Tarentum era lipsit de transporturile de aprovizionare pe mare, aproape că erau mai lipsiți de cele trebuincioase asediatorii decît împresurații. Hannibal, convocînd căpeteniile tarentinilor, le-a înșiruit toate greutățile de față, spunînd: „el nu vede vreo cale pentru a cuceri o cetățuie atît de întărită și nu-și pune nici o nădejde în împresurare atîta vreme cît dușmanii stăpînesc marea; dar dacă dînsul va avea la îndemînă vase cu care să zădărnicească transporturile de aprovizionare, dușmanii, sau vor preda numaidecît cetatea, sau se vor retrage din cetățuie“.

Tarentinii erau de aceeași părere cu Hannibal; însă ei socoteau că acela care vine cu planul trebuie să dea și mijloacele pentru a-l duce la bun sfîrșit. „De bună seamă, vasele carthagineze chemate din Sicilia vor fi în măsură să facă aceasta; în schimb, navele tarentinilor care sînt închise într-un golf îngust, în ce chip vor scăpa de acolo pornind în largul mării, cîtă vreme dușmanul are în mînă gurile portului? ⁴⁹. Vor scăpa — le răspunse Hannibal.

Mintea omului dezleagă multe probleme îngreuiate de natură ⁵⁰. Aveți un oraș așezat în cîmpie ; ulițele drepte și destul de largi sînt deschise în toate părțile. Pe calea ⁵¹ care vine dinspre port, trece prin centrul Tarentului și se îndreaptă spre mare voi trece dincolo îmbarcînd pe niște care vasele cu capacitate mai mică, iar marea care este acum în stăpînirea dușmanului va fi a noastră și atunci vom înconjura cetățuia de acolo, dinspre mare, și de aici, dinspre uscat, și o vom cuceri într-un timp și mai scurt : sau după ce va fi părăsită de dușmani, sau chiar cu potrivnicii înăuntru“.

Această cuvîntare nu numai că le-a dat tarentinilor nădejdi de biruință, ci le-a stîrnit într-adevăr și o puternică admirație pentru comandantul carthaginez. Numaidecît au fost strînse de pretutindenii care, alăturîndu-se mai multe laolaltă ; după aceea s-au adus pîrghiile pentru a trage vasele la uscat, s-a nivelat apoi drumul pentru ca să treacă mai ușor carele, iar greutatea la traversare să fie mai mică. Apoi s-au strîns și animalele de povară și s-a purces cu hărnicie la treabă. După cîteva zile, flota echipată și pregătită înconjură cetățuia și Hannibal aruncă ancorele chiar în fața gurilor portului. Hannibal lăasă Tarentum în această situație, iar el se înapoie în tabăra de iarnă.

Totuși istoricii ⁵² se deosebesc în păreri în ce privește faptul dacă trădarea tarentinilor s-a întîmplat în anul precedent sau în acest an. Cei mai mulți analiști și cei mai apropiați prin vîrstă de vremurile în care s-au petrecut aceste întîmplări au scris că acestea s-au petrecut în cursul aceluia an ⁵³.

XII La Roma, consulii și praetorii au prăznuit neîntrerupt sărbătorile latine pînă la a 5-a zi înainte de calendele lui mai ⁵⁴. După aducerea jertfelor pe muntele [Albanus] în acea zi, fiecare pleacă în provincia sa. Atunci s-a ivit o nouă superstiție scoasă din profețiile ⁵⁵ lui Marcius ; acest Marcius fusese un faimos prezicător. Cînd în anul precedent asemenea cărți se cercetau potrivit unui decret senatorial, ele ajunseseră în mîinile praetorului urban Marcus Aemilius, care primise această însărcinare ; la rîndul său, el le predase numaidecît noului praetor Sylla. Temeinicia celei dintîi profeții a lui Marcius, răspîndite în urma împlinirii evenimentului, era o cheazăsie că se va îndeplini și cel de-al doilea eveniment, al cărui soroc nu sosise încă. În cea dintîi prorocire se prezisese dezastrul de la Cannae cam în aceste cuvinte stihuite :

„Tu urmaș al Troiei ⁵⁶, fugi de rîul Cannae și vezi să nu fii silit de un venetic norod să te măsoari cu el în cîmpia lui Diome-

des⁵⁷, dar tu nici nu-mi vei da crezare pînă nu vei umple cîmpul de sînge și pînă în vremea în care riul căra-va mii de ostași de-ai tăi uciși, de pe roditorul pămînt către nemărginita mare. Carnea ta fi-va hrană peștilor, păsărilor și fiarelor care locuiesc pămînturile. Căci așa mi-a cuvîntat mie Jupiter !“

Cei care se războieră chiar în acele locuri și-și dăduseră seama că dezastrul s-a întimplat acolo, au recunoscut și cîmpiile lui Diomedes Argeanul și riul Cannae⁵⁸. Apoi s-a dat citire în senat stihurilor celeilalte profeții, cu atît mai nedeslușite, cu cît faptele viitoare sînt mai nesigure decît cele trecute⁵⁹, și prin însuși felul încilcit, mai încilcit⁶⁰ ca oricare altul în care s-a scris o prorocire : „Romani ! Dacă vreți să-l alungați pe vrăjmaș și să îndepărtați urgia care se abate asupra voastră din îndepărtatele tărîmuri ale neamurilor, sînt de părere să făgăduiți jocuri în cinstea lui Apollo⁶¹, care să se prăznuiască în fiecare an cu cuvioșie ; pentru popor, parte din bani vor fi dați din fondurile statului, iar la rîndu-le patricienii vor da pentru dînșii și familiile lor ; praetorul în-sărcinat cu desfășurarea acestor jocuri va fi acela care va împărți cel mai bine dreptate poporului și plebei⁶². [Colegiul] decemvirilor va săvîrși jertfele după rînduiala greacă. Dacă veți face aceasta cum se cuvine, bucura-vă-veți de-a pururi, iar faptele și viața voastră fi-vor mereu mai bune, căci dintre zei îi va nimici pe vrăjmașii voștri acela care-și paște turmele nesupărat pe imășurile voastre“.

S-a fixat o zi pentru tîlcuirea acestei prorociri. A doua zi s-a dat un *senatus-consultum* pentru ca [colegiul] preoților decemviri să cerceteze cărțile sibylline, pentru a se ști ce trebuie să se facă în privința sacrificiilor și jocurilor închinat lui Apollo. După ce s-au cercetat cărțile sibylline, [colegiul] decemvirilor a întocmit o dare de seamă către senat, iar acesta a hotărît să se făgăduiască și să prăznuiască jocuri în cinstea lui Apollo ; după ce se vor desfășura jocurile, senatul va da 12 000 de ași praetorului, precum și două vite mari pentru săvîrșirea jertfelor⁶³.

S-a mai dat și un al doilea *senatus-consultum*, prin care [colegiul] decemvirilor trebuia să îndeplinească sacrificiile după rînduiala greacă, aducîndu-se următoarele jertfe : lui Apollo, un bou aurit și două capre albe aurite⁶⁴, Latonei, o vacă aurită. Praetorul care avea să celebreze jocurile în *Circus Maximus* a dat un edict prin care cerea ca poporul să-i dea zeului Apollo obolul în timpul acestor jocuri, fiecare după puterile sale. Prin urmare, aceasta este sorginta jocurilor apollinare, care s-au dat pentru izbîndirea și

nu pentru sănătatea poporului, cum cred cei mai mulți, și aceasta e obîrșia făgăduințelor și înfăptuirilor.

Poporul a privit jocurile cu cununi ⁶⁵ pe cap, iar matroanele au rostit rugăciuni. Îndeobște norodul s-a ospătat cu ușile deschise, prinzind în pridvorul caselor. Această prăznuire a rămas cu mare faimă prin tot felul de ceremonii.

XIII Pe cînd Hannibal se afla în împrejurimile Tarentului ⁶⁶, iar amîndoi consulii erau în Samnium, și se părea că romanii vor asalta Capua, tocmai atunci campanii începură să simtă foamea, nenorocire care de obicei e urmarea unei lungi împresurări, fiindcă oștile romane îi împiedicaseră să facă însămintări. De aceea ei au trimis soli la Hannibal ca să-l roage ca înainte să-și aducă consulii legiunile în ținuturile lor și ca toate drumurile să ajungă în mîinile dușmanilor, să ordone ca să se aducă grîne la Capua din regiunile vecine. Hannibal porunci ca Hanno cu armata sa să treacă din Bruttium la Capua și să se străduiască să pună cereale la dispoziția campanilor. Hanno plecînd din Bruttium cu oastea, ca să se ferească de castrul dușmanilor și de consulii care se găseau în Samnium, pe cînd se apropia de Beneventum își întocmi tabăra pe o costișă, la 3 000 de pași de acest oraș. De acolo, el poruncește ca grînele strînse de la noroadele aliate învecinate, unde se aduseseră recoltele în vară, să se transporte cu căruțele în tabăra sa, dînd detașamente de pază care să însoțească aceste transporturi. Apoi a trimis o ștafetă la Capua cu știrea ca, în ziua fixată, campanii să fie de față în tabără, spre a-și lua în primire grînele, aducînd orice fel de mijloace de transport, cu orice fel de vite de povară, strînse de pe ogoare. De altfel, potrivit cu delăsarea și cu nepăsarea campanilor, ei au procedat astfel: au trimis ceva mai mult de patru sute de căruțe și, în schimb, mai puține vite de povară. Din această pricină au fost dojeniți de Hanno, „de vreme ce nici chiar foamea, care asmute și jivinele necuvîntătoare, nu le poate stîmni îngrijorare“, și de aceea le-a amînat ziua pentru a-și cere grînele cînd vor avea mai multe mijloace de transport. După ce toate acestea fuseseră aduse la cunoștința beneventanilor — așa cum se petrecuseră, — aceștia au trimis de îndată zece soli la consuli (castrul romanilor era în împrejurimile localității Bovianum). Consulii, auzind cele ce se petrec la Capua, după ce s-au înțeles între dînșii ca unul dintre ei să conducă armata la Capua, Fulvius, căruia îi căzuse la sorți noua provincie, plecînd în timpul nopții, a intrat între zidurile cetății Beneventum. Făcînd cercetări îndeaproape,

el a aflat că „Hanno e plecat cu o parte din armată pentru transportul cerealelor, că grânele au fost distribuite campanilor prin mijlocirea quaestorului, că au sosit două mii de care și o altă mulțime fără arme și în neorînduială, că toate se desfășoară în dezordine și în grabă și că a dispărut aspectul taberei și ordinea ostășească în urma amestecului soldaților cu țăranii și sclavii“. După ce toate acestea s-au adevărit îndeajuns, consulul le-a poruncit ostașilor : „în noaptea următoare să se pregătească numai armele și drapelele : trebuie atacată tabăra carthagineză“. La veghea a patra din noapte, romanii au plecat, lăsînd la Beneventum bagajele și toate poverile și după ce au sosit la tabăra potrivnicului cu puțin înainte de zorii zilei, atîta spaimă au stîmînit în pîni, încît, dacă tabăra ar fi fost așezată în cîmpie, fără îndoială că ar fi putut fi cucerită la cel dintîi iureș : dar tabăra era apărată și de poziții înalte, și de întărituri la care nu se putea ajunge prin vreo parte decît numai printr-un urcuș prăpăstios și greu. În zorii zilei s-a încins o luptă crîncenă ; pînii nu numai că apără parapetele taberei, ci, ca unii care se bucură de o poziție mai favorabilă, îi dau chiar peste cap pe vrăjmașii care se străduiesc să urce povîrnișul.

XIV Totuși, dîrzenia bărbăției romanilor a biruit totul și în cîteva părți ei au izbutit să ajungă la parapetele și la șanțurile taberei, însă cu multe răni și cu pierderi printre ostași. De aceea, după ce-i convocă [pe legați] ⁸⁷ și pe tribunii militari, consulul le spuse că trebuie să renunțe la îndrăzneța acțiune începută : „lui i se pare mai sigur să-și ducă înapoi în acea zi oastea la Beneventum, apoi a doua zi să întocmească [castrul] ⁸⁸ în fața taberei dușmane, pentru ca nici oameții să nu poată ieși de aci, și nici Hanno să nu se înapoieze. Ca să izbîndească mai ușor, el îl va chema și pe colegul său cu întreaga lui oaste și amîndoi vor strămuta întregul război la împresurarea acestei tabere“. Strigătul ostașilor care respingeau acest plan al comandantului lor a zădărnicit atitudinea lui atît de șovăielnică, tocmai cînd consulul suna retragerea.

Cea mai apropiată de dușmani în acea parte era cohorta paelignă ; comandantul ei, Vibius Accaus, smulgînd steagul, îl aruncă dincolo de parapetele taberei vrăjmașe. Apoi, rostind blesteme asupra sa și asupra cohorții sale, dacă dușmanul va izbuti să pună stăpînire pe acest steag, se năpusti cel dintîi, trecînd peste șanțuri și parapete, și pătrunse în tabăra pînilor. În vreme ce paelignii

începură să dea lupta în interiorul parapetelor, Valerius Flaccus, tribunul militar al legiunii a treia, îi învinuia pe romani de moli-ciune, pentru că au cedat aliaților cinstea de a cuceri [tabăra]⁶⁹ dușmanilor.

Titus Pedanius, centurionul primului manipul de *principes*, după ce-i smulse stegarului drapelul, strigă : „În clipa asta acest drapel și acest centurion va intra înăuntrul parapetelor dușmane : cei care au de gînd a-i opri pe vrăjmași să pună mîna pe drapel, să-l urmeze !“ Cînd a trecut șanțul, mai întîi l-au urmat tovarășii de arme din manipulul său și după ei s-a luat toată legiunea. Acum și consulul, văzîndu-i pe cei care treceau peste parapete, își schimbă și el planul și, în loc să-i mai [oprească]⁷⁰ și să-i mai cheme înapoi pe romani, începu să dea imbolduri și să-și îmbărbăteze ostașii ; el le arătă în ce poziție grea și în ce mare primejdie se află cea mai vitează cohortă a aliaților, precum și legiunea cetățenilor romani. Așadar, toți împreună și fiecare pentru sine, fie în poziții ușoare, fie grele, deși erau aruncate sulițe și săgeți din toate părțile și le ședeau stavilă în cale și arme ofensive, și trupuri de vrăjmași, străbat printre ei și năvălesc înăuntru în tabără ; chiar mulți răniți, fiindcă erau sleiți de vlagă și de [atîta] sînge scurs, se străduiau să cadă în șanțurile dușmanilor. În chipul acesta tabăra carthagineză a fost ocupată într-o clipă de romani, de parcă ar fi fost așezată în cîmpie și n-ar fi fost atît de întărită. A urmat după aceea un măcel și nu o luptă, deoarece atîtea ființe erau amestecate de-a valma dincolo de parapete. Peste 10 000 de dușmani au fost doborîți ; mai mult de 7 000 de soldați campani împreună cu cei trimiși după aprovizionare au fost capturați cu toate poverile și cu tot convoiul de care și de vite de tras la ham și la jug. Au mai fost și alte prăzi în cantități uriașe, pe care Hanno le capturase ici-colo, ori de cîte ori ieșea după prădăciuni prin ținuturile aliaților poporului roman și pe care le grămădisise acolo. Distrugînd apoi tabăra dușmanilor, romanii s-au întors la Beneventum, și acolo, amîndoi consulii (căci acolo a venit după cîteva zile și Appius Claudius) au vîndut și au împărțit prăzile. Înaintea tuturor au fost răsplătiți cei prin ale căror strădanii fusese cucerită tabăra vrăjmașă, și anume Accaus Paelignus și Titus Pedanius, fruntașul legiunii a treia. De la localitatea Cominium Ocritum⁷¹, unde i s-a adus la cunoștință înfrîngerea taberei punice, Hanno s-a înapoiat în ținutul bruttiilor cu puținii oameni trimiși după aprovizionare și pe care îi adusesese cu sine din întîmplare, mai mult fugind decît mărșăluind.

XV La rîndu-le campanii, auzind de dezastrul lor deopotrivă de greu cu cel al aliaților, au trimis soli la Hannibal ca să-i dea de veste că „amîndoi consulii se găsesc la Beneventum, la o depărtare de o zi de marș de Capua ; războiul a ajuns aproape la porțile și zidurile orașului ; dacă Hannibal nu va veni degrabă în ajutorul lor, Capua va cădea în stăpînirea vrăjmașilor mai repede decît Arpi. Nu trebuie să se pună atîta preț nici măcar pe Tarentum însuși, darămite pe cetățuia ei, încît să predea poporului roman Capua, lăsînd stingher și fără apărare un oraș pe care de obicei Hannibal l-a pus pe picior de egalitate cu Carthagina“. Hannibal, făgăduind că va avea grijă de campani, trimite deocamdată 2 000 de călăreți cu cîțiva subalterni de-ai săi, pentru ca, cu acest sprijin, Capua să-și poată apăra ogoarele de pustiiri.

Între timp și romanii au grijă, la fel ca și de alte lucruri, de cetățuia Tarentului și de garnizoana care era asediată acolo. Legatul Caius Servilius este trimis, cu încuviințarea senatului, de praetorul Publius Cornelius în Etruria ca să cumpere grîne ; apoi, străbătînd printre posturile dușmane, el a ajuns în portul Tarentum cu vreo cîteva vase încărcate. La sosirea lui, împresurații, care mai înainte nutriseră slabe nădejdi de scăpare și fuseseră de multe ori chemați de către dușmani prin convorbiri și chiar îndemnați de ei să treacă de partea carthaginezilor, acum, la rîndu-le, începură să-i cheme pe vrăjmași și să le dea imbolduri să treacă la dînșii. Și garnizoana ⁷² era acum destul de puternică, deoarece romanii, pentru a apăra cetățuia Tarentului, aduseseră acolo ostași din [Metapontum] ⁷³. De aceea numaidecît metapontinii, cînd s-au văzut scăpați de teama cu care erau ținuți în încordare, au trecut de partea lui Hannibal. În același timp, pe același litoral al mării, au făcut la fel și thurinii. Pe aceștia i-a împins nu mai mult trădarea tarentinilor și a metapontinilor, și ei la fel de obîrșie din Achaia ⁷⁴, și cu care erau uniți prin legături de sînge, cît ura împotriva romanilor din pricina ostaticilor lor uciși de curînd. Prietenii și rudele lor au trimis scrisori și ștafete la Hanno și la Mago ⁷⁵, care se găseau aproape în ținutul bruttiilor, spunîndu-le : „dacă vor înainta cu oștile pînă în preajma zidurilor cetății, ei vor preda Thurii ⁷⁶ în mîna carthaginezilor“.

Marcus Atinius comanda o mică garnizoană în orașul Thurii. Thurinii socoteau că-l vor putea lesne ademini să dezlănțuie o luptă la voia întîmplării, deoarece acesta nu se bizuia atît pe ostașii săi, care erau foarte puțini la număr, cît pe tineretul din Thurii;

în acest scop Atinius împărți tineretul pe centurii și îl înarmă pentru asemenea împrejurări.

Împărțindu-și trupele între ei după ce comandantii carthaginezi au intrat în ținutul thurinilor, Hanno cu armata de pedestrași se îndreaptă cu vrăjmășie împotriva orașului; Mago cu cavaleria sa rămîne locului, ferit de niște costișe, parcă menite să ascundă capcanele. Atinius, aflînd prin iscoadele sale numai de trupele de pedestrași carthaginezi, își scoase în linie de bătaie numai trupa de pedestrași, neștiind nici de trădarea celor dinăuntrul cetății, nici de cursele întinse de vrăjmași. Lupta dintre cele două pedestrimi a fost foarte puțin crîncenă, fiindcă în prima linie de bătaie romanii aveau un număr mic de luptători, iar thurinii, în loc să-i ajute pe romani, așteptau mai degrabă sfîrșitul luptei. În schimb, linia de bătaie a carthaginezilor se retrăgea într-adins, pentru ca să-l atragă pe dușmanul neprevăzător în spatele costișei ocupate de cavaleria lor. Cînd s-a ajuns acolo, călăreții puni s-au năpustit în iureș cu strigăte asupra romanilor și îndată au și pus pe fugă ceata de thurini aproape neorînduiți, care ședea la îndoială de partea cui să lupte. Romanii, deși fuseseră înconjurați și strîmtorați dintr-o parte de cavalerie, din cealaltă de pedestrime, au prelungit totuși lupta o bucată de vreme; în cele din urmă întorc și ei spatele și fug spre oraș. Aici strîngîndu-se laolaltă toți trădătorii, după ce au primit ceata concetățenilor pe porțile deschise, cînd au văzut că romanii bătuți și împrăștiați se retrag spre oraș au strigat: „Carthaginezii sînt pe aproape! Vrăjmașii vor intra în cetate amestecați de-a valma cu romanii, dacă nu vor fi închise degrabă porțile“. În felul acesta romanii lăsați afară, dincolo de porți, au rămas la îndemîna carthaginezilor pentru a fi măcelăriți. Totuși, Atinius însoțit de puțini romani au fost primiți în Thurii. Apoi tulburările au mai durat puțin, deoarece [unii] erau de părere că trebuie [să rămînă] ⁷⁷ credincioși romanilor, iar alții — să se plece în fața urșitei și să predea cetatea biruitorilor. De altfel, cum se întîmplă de cele mai multe ori, ursita și sfaturile rele au fost acelea care au biruit: Atinius și cu ai săi au fost conduși pînă la mare și imbarcați pe vase, mai mult pentru că thurinii voiau să se arate omenoși față de Atinius pentru cîrmuirea lui dreaptă și plină de blîndețe față de ei, decît din respect pentru romani. După aceasta, thurinii îi primesc pe carthaginezi în cetate ⁷⁸.

Consulii conduc legiunile de la Beneventum ⁷⁹ în ținutul campan nu numai pentru a distruge cerealele care crescuseră înalte pe lanuri, ci și pentru a asedia Capua, încredințați că vor stîrni

faimă în jurul consulatului lor prin nimicirea unui oraș atît de bogat și, în același timp, că vor șterge nemaipomenita pată de pe obrazul Imperiului Roman⁸⁰, pentru că de trei ani⁸¹ rămăsese nepedepsită trădarea unui oraș atît de apropiat. Dar pentru ca Beneventum să nu rămînă fără apărare și pentru a se preîntîmpina surprizele războiului, în cazul că Hannibal va veni la Capua ca să dea ajutor aliaților săi — fapt de care nu se îndoiau — și pentru ca să poată înfrunta atacul cavaleriei carthagineze, îi poruncesc lui Tiberius Gracchus să vină din Lucania la Beneventum cu cavaleria și cu trupele ușor înarmate și „să pună pe cineva în fruntea legiunilor și castrului său permanent, pentru ca să apere interesele romanilor în Lucania“.

XVI Lui Gracchus i s-a arătat o tristă prevestire : înainte de a plecă din ținutul Lucaniei, după ce a săvîrșit jertfa, doi șerpi, tîrîndu-se pe furiș, s-au apropiat de măruntaiele victimei și i-au mîncat ficatul, dar cînd au fost zăriți, au dispărut repede din fața privirilor. Din această pricină, în vreme ce din îndemnul haruspiceului se repetau sacrificiile, și pe cînd măruntaiele erau observate cu mai multă luare aminte, se spune că șerpii [furișîndu-se]⁸² și a doua și apoi a treia oară, după ce au mușcat din ficat, au plecat nesupărați. Deși haruspicii au declarat că această minune îl privește pe comandant și i-au atras atenția să se fe-rească de oamenii ascunși și de sfaturi aidoma lor, totuși nici o prevedere n-a putut clătina hotărîrea apropiată a ursitei⁸³.

Flavius Lucanus era căpetenia acelei facțiuni din Lucania care rămăsese de partea romanilor, în vreme ce cealaltă trecuse alături de Hannibal. Fiind ales praetor de către partizanii săi, el își îndeplinea de [doi ani]⁸⁴ dregătoria. Flavius, schimbîndu-și pe neașteptate simțămintele și căutînd să cîștige vază în fața lui Hannibal, nu s-a mulțumit numai să treacă de partea lui Hannibal și să-i atragă la trădare și pe lucani, ci pe deasupra a căutat să consfințească tratatul încheiat cu dușmanii, cu capul și singele comandantului și oaspetelui său, drept cheazășie a trădării.

Flavius Lucanus a venit într-ascuns la o convorbire cu Mago care comanda pe puni în ținutul bruttiilor⁸⁵ și după ce i-a auzit făgăduința acestuia, că dacă-l vor preda punilor pe comandantul romanilor lucanii vor deveni liberi, bucurîndu-se de legile și de legăturile de prietenie cu punii, l-a condus pe Mago într-un defileu [îngust. Flavius îi spuse acestuia] că el îi va aduce [acolo] pe Gracchus însoțit de [un]⁸⁶ mic număr din ai săi : „Mago să

ascundă acolo pedestrași și călăreți înarmați“. (Într-adevăr, în aceste ascunzători puteau încăpea un mare număr de ostași). După ce locul a fost îndeajuns de bine ales și cercetat din toate părțile, s-a fixat o zi pentru aducerea la îndeplinire a faptului. Flavus se înfățișă comandantului roman ; el îi spuse că a început o acțiune de seamă ; pentru aceasta era nevoie de ajutorul lui Gracchus însuși pentru a o aduce la îndeplinire : „căci el a convins căpeteniile tuturor popoarelor supuse, care în toiul răzvrătirii din întreaga Italie trecuseră de partea lui Hannibal, să revină la legăturile de prietenie cu romanii, deoarece statul roman, deși după dezastrul de la Cannae ajunsese aproape de pieire, crescuse, devenind din zi în zi mai puternic și mai înfloritor, în schimb puterea lui Hannibal apunea, dispărînd aproape de tot : față de o greșală [de mult] trecută, romanii nu se vor arăta neînduplecați. N-a existat vreodată un popor mai îngăduitor și mai aplecat către iertare ca al romanilor. De cîte ori n-au fost iertați strămoșii lor pentru răzvrătire ! Asemenea vorbe le-a grăit el acestora ; însă ei vor mai degrabă să audă aceleași lucruri din gura lui Gracchus personal și să-i strîngă mîna lui dreaptă. Această strîngere de mîna va fi cheazăia prieteniei cu dînsul ! În vederea convorbirii, el a stabilit un loc ferit de priviri, nu departe de castrul romanilor ; acolo, în puține cuvinte se va putea rezolva toată situația, așa fel încît [întregul norod] cu nume de lucan să ajungă sub ocrotirea și în alianța romanilor“.

Gracchus incredințat că acestei convorbiri și acțiuni îi lipsește orice dedesubt viclean, fiind înșelat de aparența adevărului, plecă din castru însoțit de lictori⁸⁷ și de un pîlc de călăreți. Avîndu-l călăuză pe oaspetele său, consulul roman cade în capcana urzită : deodată au răsărit din toate părțile vrăjmașii. Și pentru ca trădarea să nu fie adumbrită de vreo îndoială, ucigașilor li se alătură și Flavus : se aruncă sulițe și săgeți din toate părțile în Gracchus și în călăreții romani. Atunci Gracchus sare jos de pe cal, poruncește ca și însoțitorii săi să facă la fel și își îmbărbătează ostașii, spunîndu-le : „De vreme ce ursita le-a mai lăsat o singură cale de ales, pe aceasta s-o cinstească prin vitejia lor. Ce altceva a mai lăsat soarta unui pumn de oameni înconjurați de un puhoi de dușmani, într-o vale împrejmuită de codri și munți, în afară de moarte ? Din două atitudini, una singură are acum însemnătate : sau de a se lăsa măcelăriți oferindu-și singuri trupurile întocmai ca dobitoacele, fără să se răzbune, sau, renunțînd la orice răbdare și neașteptînd o altă întorsătură a lucrurilor, să se năpustească la

atac plini de mînie, cu toată [ființa]⁸⁸, însuflețiți de bărbăție și de înverșunare, stropiți de sîngele vrăjmașilor, și să cadă copleșiți de mormanele de arme și de trupurile fără viață ale dușmanilor. Toți să se arunce asupra lucanului trădător și dezertor : acela care-l va trimite înaintea sa jertfă zeilor subpămînteni, se va bucura de o nemaipomenită slavă și-și va aduce nespuse alinare morții sale“.

Rostind aceste vorbe și îndoindu-și pe brațul stîng mantia de război (căci acești romani nu-și luaseră cu dinșii nici măcar scuturile), Gracchus năvălește asupra dușmanului. Se încinge o luptă mai crîncenă decît se așteptau dușmanii față de numărul lor. Trupurile romanilor, expuse din orice parte, sînt străpunse de sulițele și săgețile pe care vrăjmașii le aruncă de pretutindeni de pe locuri mai înalte în valea adîncă. Pe Gracchus, rămas acum fără sprijinul detașamentului său de pază, carthaginezii se străduiesc să-l prindă viu ; însă el, zărind în rîndurile vrăjmașilor pe oaspețele său lucan, se năpustește cu o furie atît de năprasnică asupra vrăjmașilor îngrămădiți în jurul lui, încît lucanul n-a putut fi salvat decît cu pieirea multora. Mago a trimis de îndată trupul fără viață al lui Gracchus la Hannibal, cu porunca de a fi așezat, împreună cu fasciile capturate, în fața tribunei comandantului suprem pun.

XVII Dacă această versiune este adevărată, atunci Gracchus a murit în ținutul lucanilor pe cîmpiile numite „Vechile șesuri“⁸⁹. Unii analiști au scris că pe cînd Gracchus se găsea în ținutul beneventan, aproape de riul Calor⁹⁰, după ce se îndepărtase de castru însoțit de lictori și de trei sclavi, ducîndu-se să se scalde, pentru că printre răchitele crescute pe malul rîului erau din întîmplare dușmani ascunși, aceștia l-au răpus dezbrăcat și fără vreo armă asupra lui, iar Gracchus s-a apărut numai cu bolovanii pe care îi rostogolea riul.

Alți analiști au scris că Gracchus a fost înconjurat de două pîlcuri de călăreți numizi, care ocupaseră un loc pentru a-i întinde o capcană, după ce proconsulul se depărtase cinci sute de pași de castru, în urma poveței date de haruspici, pentru a săvîrși slujba de ispășire într-un loc neprihănit, pentru semnele arătate despre care s-a amintit : într-atît e de nesigur și locul morții unui bărbat atît de strălucit și de seamă ca el !

Și în privința înmormîntării lui Gracchus sînt felurite versiuni : unii analiști au scris că Gracchus a fost îngropat de ai săi în

tabără, alții, că a fost înmormântat de Hannibal (versiunea aceasta e mai răspândită); că „la intrarea în tabăra punică a fost înălțat un rug, oastea înarmată a defilat, fiind însoțită de dansurile hispanilor și de mișcările trupurilor și armelor obișnuite fiecărui neam, și că însuși Hannibal l-a cinstit pe cel dispărut făcându-i o măreață înmormântare și slăvindu-l prin cuvinte“.

Aceste fapte le istorisesc analiștii care spun că faptul s-a petrecut în Lucania. Dacă ai vrea să le dai crezare celor care amintesc că Gracchus a murit la riul Calor, ar trebui să admiți că dușmanii nu au pus stăpânire decît numai pe capul lui Gracchus și că ducîndu-l la Hannibal, acesta l-a trimis numaidecît pe Carthalus să-l ducă în castrul roman quaestorului⁹¹ Cneius Cornelius. Acesta a făcut înmormîntarea comandantului în tabără; alături de armata romană și beneventanii i-au adus cinstire eroului⁹².

XVIII Consulii au intrat în ținutul campanilor, pustiindu-l pretutindeni. Însăpămîntați de o ieșire a orașenilor, și de un atac al lui Mago dat cu cavaleria sa, cuprinși de panică, au chemat la unități ostașii care se împrăștiaseră în toate părțile, dar pînă să se rînduiască în linie de luptă, romanii fură bătuți, pierzînd acolo peste 1 500 de ostași. De atunci a crescut și mai mult semeția acestui neam trufaș din fire și campanii au început să-i hărțuiască pe romani prin nenumărate ciocniri; însă pe consuli această singură luptă, începută fără prevedere și fără chibzuință, îi făcu să fie mai atenți și să se ferească. Totuși, o singură întîmplare fără însemnătate le-a redat avîntul romanilor, în schimb le-a scăzut cutezanța campanilor, căci în război nimic nu este atît de neînsemnat, ci uneori un singur amănunt poate precumpăni hotărîtor, ajungînd să fie de cea mai mare însemnătate⁹³.

Badius Campanus era oaspetele lui Titus Quinctius Crispinus⁹⁴, legat cu acesta printr-o prietenie foarte strînsă. Prietenia dintre ei se întărise de cînd Campanus Badius, înainte de căderea Capuei, fusese îngrijit la Roma cu mărinimie și îndatorire de Titus Quinctius.

Atunci Badius, înaintînd în fața străjilor care ședeau în fața porții, ceru să fie chemat Crispinus. Cînd i s-a adus acestuia la cunoștință invitația, Crispinus încredințat că e căutat pentru o convorbire prietenească și intimă, deoarece, în pofida chiar a ruperii tratatului între cetățile lor, mai dăinuiau în el amintirile legăturilor sufletești, a ieșit puțin mai în față decît ceilalți. După

ce amîndoi se priviră în ochi, Badius îi spuse : „Crispinus, te provoc la luptă ! Să încălecăm pe cai, și îndepărtîndu-i pe ceilalți, să hotărîm care dintre noi este mai presus în război“. La aceasta Crispinus îi răspunse că nici lui, nici aceluia nu-i lipsesc dușmanii în fața cărora să-și dovedească vitejia ; „chiar dacă dînsul îl va întîlni pe cîmpul de bătaie pe Badius, se va feri să-și pîngărească mîna dreaptă cu sîngele oaspetelui ucis“, și întorcîndu-se, a plecat de acolo. Atunci campanul deveni și mai semeț și începu să-l jignească pe roman făcîndu-l neputincios și laș, iar ocările convenite lui însuși le aruncă asupra celui nevinovat : îl numește dușman pe prieten, și se preface că-l cruță pe acela despre care știe totuși că nu e deopotrivă cu sine însuși. „Dar dacă Crispinus socoate că o dată cu ruperea tratatelor publice au fost sfărîmate și legăturile de prietenie, atunci campanul Badius se leapădă fătîș, în auzul celor două armate, de legăturile de ospetie cu romanul Titus Quinctius. Nu mai există nici o prietenie, nici o tovarășie între ei, nici o legătură între el și potrivnicul său, care a venit să-i atace Penații⁹⁵ publici și privați. Dacă Crispinus este cu adevărat bărbat, să se măsoare cu dînsul în luptă“.

Tovarășii de arme ai lui Crispinus, care șovăise multă vreme [să-i răspundă], l-au îndemnat să nu mai îngăduie să fie jignit de campan fără să-l pedepsească. De aceea Crispinus, zăbovind numai atîta vreme cît și-a întrebat comandanții „dacă îi incuviințează să lupte în afară de rînduri cu dușmanul care l-a provocat“, primind incuviințarea acestora, își ia armele, se urcă pe cal și strigîndu-l pe Badius pe nume, îl cheamă la luptă. Campanul n-a întîrziat o clipă. Cei doi s-au năpustit ca doi vrăjmași cu calul în galop unul asupra celuilalt. Crispinus îl străpunse pe Badius cu lancea în umărul stîng deasupra scutului. Cînd rănitul se prăvăli, romanul sări jos de pe cal ca să dea, din picioare, lovitură de grație potrivnicului său care zăcea la pămînt. Însă, înainte ca romanul să-i vină de hac, Badius își părăsi și scutul și calul și fugi la ai săi. Crispinus — după ce-i luă trofeu calul, pavăza și lancea însingerată — împodobit cu prăzile luate de la dușman, se înfățișă tovarășilor săi de arme, care îl copleșiră cu laude ; felicitat de ostași, el fu condus la consuli. Aceștia, la rîndu-le, l-au ridicat în slăvi, dîndu-i decorații.

XIX După ce Hannibal și-a strămutat tabăra din ținutul beneventan la Capua, la 3 zile de la sosirea sa acolo și-a scos oastea

în linie de bătaie. El nu se îndoia cîtuși de puțin că dacă înșiși campanii, în lipsa sa, izbîndiseră în lupta dată cu cîteva zile mai înainte, cu atît mai vîrtos nu vor putea să i se împotrivescă romanii sie-și și armatei sale, de atîtea ori biruitoare.

Într-adevăr, după ce lupta a început, mai ales în urma unui iureș al călăreților dușmani, deoarece linia de bătaie romană, covîrșită de sulitele și săgețile aruncate de numizi, ajunsese la mare strîmtoare, s-a dat semnal călăreților romani ca să se năpustească în galopul calului asupra vrăjmașului. Și astfel se dezlănțui bătălia între cele două cavalerii; dar cînd fură zărite de departe, de amîndoi potrivnicii, trupele lui Sempronius Gracchus care îl aveau în frunte pe quaestorul Cneius Cornelius, deodată groaza a intra deopotrivă în ambele tabere ca nu cumva să sosească noi dușmani. De aceea s-a dat semnalul de retragere de amîndoi adversarii în același timp, de parcă s-ar fi înțeles între dînșii. Trupele s-au înapoiat în tabere cu rezultate aproape egale. Cu toate acestea mai mulți căzuți au fost din partea romanilor cu prilejul celui dintîi iureș al cavaleriei punice. Apoi consulii, ca să-l îndepărteze pe Hannibal de Capua, au plecat în cursul nopții următoare în direcții deosebite: Fulvius, în ținutul cumaean, Claudius, în cel lucan. A doua zi, după ce se aduse la cunoștință lui Hannibal că tabăra romanilor este goală și că aceștia au plecat pe două coloane în direcții diferite, Carthaginezul neștiind la început pe care din cei doi comandanți romani să-i urmărească, a hotărît să se ia pe urmele lui Appius. Acesta, ocolindu-l pe vrăjmaș pe unde a vrut, s-a înapoiat la Capua pe alt drum.

Lui Hannibal însă norocul i-a oferit un alt prilej de a izbîndi în aceste locuri: Marcus Centenius, poreclit Paenula, se bucura de mare faimă printre centurionii primipili⁶⁶, atît prin trupu-i de uriaș, cît și prin bărbăția sa. Acesta, după ce și-a încheiat stagiul ostășesc, fiind primit în senat prin mijlocirea lui Publius Cornelius Sylla, cere senatului să-i pună la dispoziție 5 000 de ostași, declarînd următoarele:

„El îl cunoaște [bine] și pe dușman și ținuturile. De aceea se va strădui să săvîrșească în scurtă vreme o ispravă care să-i răsplătească truda: [în acest scop] dînsul va folosi aceleași mijloace cu care au fost prinși în capcane comandantii și oștile noastre pînă acum, întorcîndu-le împotriva acelor care le-au născocit“.

Faptul că i s-a făgăduit, a fost o nechibzuință mai mare decît aceea că i s-a acordat crezare, ca și cum însușirile care se

cer unui ostaş ar fi deopotrivă cu ale comandantului⁹⁷. I s-au dat în loc de 5 000 de ostaşi, 8 000, jumătate din aceştia fiind cetăţeni romani, iar cealaltă jumătate — aliaţi⁹⁸. Centenius a mai recrutat şi un număr destul de mare de voluntari de prin sate în timpul marşului. Cu această oaste, de două ori mai numeroasă decât ceruse, Centenius a ajuns în Lucania, unde se oprise Hannibal, care îl urmărise zadarnic pe Claudius. Rezultatul luptei nu avea să fie îndoielnic de vreme ce ciocnirea se dădea între un comandant de talia lui Hannibal şi un centurion, şi între o oaste călită în lupte după atâtea biruinţe, cu o altă oştire pe de-a-ntregul nouă, însă în mare parte alcătuită din fuge de strînsură.

Deîndată ce cele două oşti încolonate s-au zărit una pe alta, nici una din ele n-a şovăit să se măsoare în luptă; de aceea, numaidecît s-au şi rînduit în linie de bătaie. Ele s-au luptat vreme îndelungată, deşi condiţiile nu erau de loc deopotrivă pentru cele două armate; bătălia a durat mai mult de două ore; romanii [au fost însufleţiţi de nădejdea]⁹⁹ biruinţei, cîtă vreme comandantul lor a fost în viaţă, dar după ce a căzut Centenius — aruncîndu-se înaintea sulitelor şi săgeţilor duşmane nu numai pentru a păstra vechea faimă a vitejiei romane, dar şi pentru a scăpa de teama viitoarei dezonorări, dacă ar supravieţui înfrîngerii pricinuite de orbeasca-i cutezanţă — linia de bătaie romană fu dată numaidecît peste cap.

Dar nici măcar drumul n-a mai fost slobod pentru romani spre a putea fugi, deoarece toate căile fuseseră ocupate de cavaleria duşmană, astfel încît dintr-o mulţime atît de mare de romani abia s-a izbutit să scape vreo 1 000 de ostaşi, în timp ce ceilalţi au căzut pretutindeni, pierind în diferite locuri şi chipuri.

XX Capua a început să fie a doua oară asediată cu cea mai mare străşnicie de consuli, fiind aduse şi pregătite toate cele trebuincioase în acest scop. Cerealele au fost transportate la Casilinum; la gurile rîului Volturnus, unde este acum oraşul [cu acelaşi nume] s-a ridicat o fortăreaţă şi atît acolo cît şi [la Puteoli (acest oraş)]¹⁰⁰ îl întărisé mai înainte Fabius Maximus) a fost instalată cîte o garnizoană, pentru ca şi marea din vecinătate, şi rîul să fie în mîna romanilor. În aceste două fortăreţe maritime fură transportate cerealele care fuseseră trimise de curînd din Sardinia şi cele pe care praetorul Marcus Junius le cumpărase în Etruria, aducîndu-le la Ostia, pentru ca oastea să fie îndestulată la iarnă. Însă în

afară de înfrîngerea ¹⁰¹ suferită în Lucania, și trupele de sclavi voluntari ¹⁰², care, cît timp trăise Gracchus, slujiseră în oastea lui cu foarte mare credință, după moartea comandantului lor și-au părăsit unitățile, ca și cum ar fi fost dezlegați de jurămint și lăsați la vatră.

Hannibal nu voia să i se spună că a trecut cu vederea apărarea Capuei, nici să-și părăsească aliații ajunși într-o situație atît de grea ; însă după strălucita izbîndă pricinuită de orbeasca cutezanță a unui comandant roman pîndea prilejul de a-l nimici și pe al doilea comandant și a doua armată romană. Solii din Apulia îi aduseră la cunoștință că praetorul Cneius Fulvius ¹⁰³, în timp ce asedia unele orașe care trecuseră de partea lui Hannibal, la început a desfășurat războiul cu multă chibzuință, dar mai apoi, datorită prea marei izbînzii, atît el cît și ostașii săi încărcăți de prăzi se dedaseră unui așa de mare dezmăț și trîndăvii, încît nu mai domnea nici un fel de disciplină în rîndurile ostașilor. Deoarece Hannibal își dăduse de multe ori seama și în trecut, dar mai ales cu cîteva zile mai înainte, ce comandant nepriceput avusese oastea romană în fruntea ei, își strămută tabăra în Apulia.

XXI În împrejurimile orașului Herdonea ¹⁰⁴ se aflau praetorul Fulvius și legiunile romane ; cînd li s-a adus la cunoștință că se apropie dușmanii, ostașii, smulgînd drapelele fără ordinul praetorului, erau cît pe-aci să iasă în linie de bătaie și nu i-a reținut alt fapt decît convingerea neîndoielnică că vor face aceasta, după bunul lor plac, cînd vor voi. În noaptea următoare, deoarece Hannibal știa că s-a iscat învălmășeală în tabăra romană și că cei mai mulți ostași au stăruit cu înverșunare pe lingă comandant să dea semnalul luptei chemîndu-i să-și ia armele, iar el, neîndoindu-se că i se oferă prilejul unei lupte încununate de izbîndă, rînduiește trei mii de soldați ușor înarmați în casele din împrejurimi, în tufișuri și păduri, pentru ca, la semnalul dat, să iasă toți deodată din ascunzători ; Hannibal îi dă poruncă lui Mago ca împreună cu două mii de călăreți să pună stăpînire pe toate drumurile pe unde crede că romanii vor lua-o la fugă. Pregătind noaptea toate acestea, în zorii zilei Carthaginezul își scoate trupele în linie de bătaie. Nici Fulvius n-a întîrziat, fiind atras la luptă nu atît de vreo nădejde, cît de avîntul fără frîu al ostașilor. De aceea, însăși linia de bătaie romană se rînduiește cu aceeași orbească nesocotință cu care se pornise la atac, după bunul plac al ostașilor ; aceștia cînd alergau înainte, cînd se opreau la voia

întîmplării în locul în care-i împinsese avîntul lor, pe care îl păriseau apoi după toane sau de teamă. Mai întii și-au întocmit frontul legiunea întii și aripa¹⁰⁵ stîngă a aliaților, linia de bătaie fiind prea întinsă și subțire. Deși tribunii militari strigau că această linie de bătaie nu are tărie și forțe în adîncime și că dușmanii o vor străpunge oriunde vor dezlănțui atacul, totuși ostașii nu luau seama la ceea ce le era de folos, nu numai cu mintea, dar nici măcar cu urechea, și mai ales cînd în fața lor se găsea însuși Hannibal, un comandant care nu se asemuia de fel cu al lor, și cînd, la rîndul ei, nici oastea romană nu era aidoma celei carthagineze care avea frontul altfel rînduit. De aceea, romanii n-au fost în stare să înfrunte nici măcar strigătul dușmanilor și primul lor atac. Comandantul roman, aidoma lui Centenius și prin nesăbuinta și prin orbeasca sa cutezanță, în schimb neputîndu-se de fel compara cu el în bărbăție, cînd vede că bătălia e pierdută și pe ai săi în panică, încălecînd repede un cal izbuteste să fugă cam cu două sute de călăreți; restul oștirii romane fiind respins mai întii de front, apoi înconjurat din spate și la aripi, a fost într-atît de măcelărit, încît din optsprezece mii de oameni n-au scăpat mai mult de două mii. Dușmanii au pus stăpînire și pe castru.

XXII Deoarece aceste înfrîngerii erau aduse la cunoștință la Roma una după alta, într-adevăr o nespusă spaimă și jale cuprinseseră cetatea. Totuși, pentru că consulii izbîndiseră acolo unde era toiul războiului, groaza pricinuită de aceste dezastre a zdruncinat mai puțin republica. Senatul trimite ca împuterniciți la consuli pe Caius Laetorius și pe Marcus Metilius, care să le dea de știre să fie adunate cu grijă rămășițele celor două armate romane și să-i convingă pe acești ostași să nu se predea dușmanului de teamă și deznădejde, așa cum se întîmplase după dezastul de la Cannae, și să-i strîngă și pe dezertorii din oastea de sclavi voluntari. Aceeași sarcină îi fusese dată și lui Publius Cornelius, căruia îi fusese încredințată și recrutarea; acesta a dat un edict publicat prin bilciuri și tîrguri să se caute sclavii voluntari și cei care vor fi găsiți să fie aduși înapoi la unități. Toate acestea s-au adus la îndeplinire cu cea mai mare grijă.

Consulul Appius Claudius, după ce trimise înainte pe Decimus Junius la gura Volturnului și pe Marcus Aurelius Cotta la Puteoli, pentru că grînele de pe toate vasele care vor sosi din

Etruria și Sardinia să fie trimise îndată în tabere, înapoiindu-se la Capua îl găsi pe colegul său Quintus Flavius transportînd totul de la Casilinum în castru și făcînd pregătiri pentru asediul Capuei. Apoi amîndoi au înconjurat orașul și l-au chemat și pe praetorul Claudius Nero de la Suessula din Castrum Claudianum ¹⁰⁶. Și acesta, după ce și-a lăsat acolo un neînsemnat detașament ca să păstreze pozițiile, a coborît la Capua cu toate celelalte trupe. În chipul acesta se ridicaseră trei corturi praetoriene ¹⁰⁷ în jurul Capuei, și cele trei oști pornesc lucrările de împresurare din diferite părți: se pregătesc să înconjoare orașul săpînd șanțuri și înălțînd parapete; ridică reducte la mici intervale; deoarece campanii căutau să-i împiedice pe romani, în același timp, în multe locuri de la lucrări, aceștia se luptă cu ei cu atîta succes, încît în cele din urmă campanii sînt nevoiți să rămînă în spatele porților și zidurilor. Totuși, înainte ca aceste lucrări să fie sfîrșite, campanii au trimis soli la Hannibal ca să i se plîngă că el a părăsit Capua aproape dîndu-le-o înapoi romanilor și ca să-l roage stăruitor ca măcar acum să le dea ajutor, cînd sînt nu numai asediați, ci chiar înconjurați cu un val de parapete. Praetorul Publius Cornelius a trimis o dare de seamă consulilor, cerînd ca, mai înainte de a bloca prin lucrări de împresurare, să dea puțința acelor dintre campanii care vor să iasă din Capua să-și ia bunurile cu ei; să le spună că „vor fi lăsați slobozi și-și vor păstra toate bunurile toți aceia care vor părăsi Capua înainte de idele lui Marte; dar după această dată, oricine va ieși sau oricine va rămîne acolo va fi socotit în rîndurile dușmanilor“. Această hotărîre adusă la cunoștința campanilor a fost privită cu atîta dispreț, încît au ajuns chiar să-i amenințe pe romani și să le rostească sudălmii. Hannibal și-a adus trupele de la Herdonea la Tarentum, nădăduind că va pune stăpînire pe cetățuia tarentină fie cu forța, fie prin viclenie. Neizbutind de fel, el se abătu pe la Brundisium, incredințat că acest oraș i se va preda prin trădare. Pe cînd își pierdea vremea acolo zadarnic, au venit la el solii campanilor ca să i se și jeluiască și totodată să-l și roage; Hannibal le-a răspuns cu făloșie: „Așa cum și mai înainte tot el le-a despresurat Capua, la fel nici acum consulii nu-i vor putea suporta sosirea“. Solii lăsați să plece acasă cu această nădejde, cu greutate s-au putut înapoia la Capua, deoarece cetatea fusese înconjurată de romani cu două rînduri de șanțuri și cu două valuri de parapete ¹⁰⁸.

XXIII Pe oînd la Capua¹⁰⁹ împresurarea era în toi, asediului Syracusei i s-a pus capăt datorită nu numai vitejiei și strășniciei comandanților și armatei, ci și trădării celor din lăuntru: la începutul primăverii¹¹⁰, Marcellus, neștiind încotro să pornească cu războiul — ori asupra orașului Agrigentum¹¹¹, ori împotriva lui Himilco și Hippocrates, ori să se grăbească cu împresurarea Syracusei, deși își da seama că nu poate cuceri acest oraș nici prin forța armelor, datorită poziției maritime și terestre, și nici prin foame, deoarece transporturile de aprovizionare de la Carthagina erau aproape nestingherite — totuși, pentru ca să nu lase deoparte nici un fel de încercare, a dat poruncă fugarilor syracusani — căci la romani se găseau vreo cîțiva bărbați din rîndurile celor mai de seamă, care fuseseră alungați de syracusani în timpul ruperii legăturilor cu romanii, fiindcă nu le încuviințaseră noile schimbări — să ispитеască simțămintele partizanilor lor prin convorbiri cu ei și să le dea asigurări că dacă vor preda Syracusea vor fi liberi și vor trăi după legile lor. Totuși nu există vreo putință de a lua contact cu ai lor, fiindcă dușmanii lor, mulți la număr, erau bănuitori și toți își ațintiseră privirile și vegheau ca nu cumva să se întreprindă pe neașteptate o asemenea acțiune. Un singur sclav al celor exilați, introdus ca dezertor în cetate, întilnindu-se cu cîțiva syracusani, a făcut primul pas în acest scop. Apoi alți cîțiva camuflați de năvoade, au fost transportați cu un vas pescăresc în castrul romanilor, unde au luat contact cu fugarii. Astfel, de mai multe ori și în același chip au fost transportați alții și alții, pînă oînd s-a atins numărul de optzeci¹¹². Dar tocmai oînd se pusese totul la cale în vederea trădării, urzeala a fost dezvăluită lui Epicycles prin pîra unui oarecare Attalus, indignat că nu i s-a încredințat și lui o asemenea taină. Toți complotiștii au fost puși la cazne și uciși. În curînd după aceasta, în urma zădărnicii acestei acțiuni, s-a ivit o altă nădejde. Un oarecare lacedemonian Damippus, trimis de syracusani la regele Filip, fusese făcut prizonier de către vasele romanilor. Epicycles se strădui să-l răscumpere cu orice preț, dar nici Marcellus nu-l refuză, pentru că romanii căutau prietenia aetofienilor, care erau aliați cu lacedemonienii. Fiind trimiși cîțiva mijlocitori ca să negocieze răscumpărarea lui Damippus, s-a găsit cu cale că cel mai potrivit loc pentru convorbire între cele două părți, situat totodată la mijloc, e lîngă portul Trogilurus, lîngă turnul pe care-l numeau Galeagra. Mergînd adesea în acel loc, unul dintre romani privind de aproape și cu

atenție zidul, numărînd pietrele și socotind cu aproximație în mîntea sa ce suprafață și ce grosime are fiecare piatră în parte, putu să-și dea întrucîtva seama de înălțimea zidului, și măsurîndu-l în întregime, îl găsi mult mai puțin înalt ; făcînd această constatare, își schimbă de tot și părerea sa dinainte și pe a celorlalți ; de aceea, conchizînd că zidul poate fi trecut chiar cu scări mai puțin înalte, îi aduse la cunoștință lui Marcellus această descoperire. Propunerea lui n-a părut vrednică de disprețuit, dar cum nimeni nu se putea apropia de acest loc, deoarece era păzit toamai pentru acest temei cu o atenție și mai mare, în acest scop Marcellus căută un prilej. Acest prilej i-l oferî un dezertor care-i dădu de veste că se prăznuiește sărbătoarea Dianei vreme de trei zile. Deoarece din pricina asediului îndeosebi lipseau alimentele, pentru ca totuși ospățul să se prăznuiască în vreun fel, Epicycles a oferit din belșug tuturor orașenilor din straturile de jos vin, care băutura a fost împărțită cetățenilor pe cartiere de frunțașii cetății. Îndată ce Marcellus află aceasta, sfătuindu-se cu cîțiva tribuni militari, alese pe cei mai dibaci centurioni și ostași pentru a se încumeta și a duce la bun sfîrșit această acțiune atît de importantă și, după ce pregăti în ascuns scări, porunci să se dea celorlalți ostași ordin să aibă grijă de cu vreme de cele trupești, [să mînînce zdravăn] și să se odihnească, pentru că „la noapte va trebui să se pornească la acțiune“. Apoi, cînd socoti că syracusanii, care începuseră să mînînce devreme, sînt ghiftuiți și de mîncare și de vin, și că acum sînt cufundați în primul somn, porunci ca soldații unei singure unități să aducă scările ; apoi, o ceată de aproape o mie de soldați ușor înarmați, mărșăluind în coloană subțire, fu condusă acolo în tăcere. Îndată ce primii ostași trecură zidul în ordine, le urmară și ceilalți, fiindcă îndrăzneala celor dintii insuflă bărbăție chiar și celor mai sovăielnici ¹¹³.

XXIV Abia ocupaseră cei o mie de ostași înarmați această parte a Syracusei, cînd se apropiară și celelalte [trupe] ¹¹⁴ și începură să treacă pe mai multe scări peste ziduri după ce a fost dat semnalul de la Hexapylon. Ei ajunseră acolo fără să întilnească pe nimeni în cale, pe o mare distanță, fiindcă o mare parte din syracusani care se ospătaseră în turnuri erau fie amețiți de vin, fie că petreceau mai departe, fiind pe jumătate beti ; de aceea, puținii dintre ei, luați prin surprindere, fură doborîți în culcușuri. Lîngă poarta Hexapylon era o porțiță : romanii au

început s-o spargă cu mare zgomot, iar de pe zid, potrivit înțelegerii, se dăduse semnalul cu trâmbița ; acum lupta a început să se desfășoare pretutindeni, dar nu pe furiș, ci fățiș și cu toată strășnicia. În adevăr, romanii ajunseseră la Epipolae, un loc înțesat de posturi, unde trebuia mai degrabă să stârneasă groaza în rîndurile vrăjmașilor decît să-i înșele, cum de altfel s-a și întîmplat, căci de îndată ce s-a auzit sunetul trâmbițelor și strigătul celor care ocupaseră zidurile și o parte din oraș, străjile, [încredințate] ¹¹⁵ că tot orașul e în mîna romanilor, unele au fugit pe ziduri, de-a lungul lor, altele înspăimîntate de puhoiul atacatorilor, săreau de pe ziduri, prăvălindu-se peste mulțimea îngrozită. Totuși o mare parte dintre syracusani nu-și dădeau seama de această primejdie atît de grea, nu numai fiindcă erau îngreuiți din pricina vinului și a somnului, dar și pentru că — găsindu-se într-un oraș cu o întindere atît de vastă — nu puteau să-și dea pe deplin seama de mersul întregii situații, și pentru că aveau sub ochii lor numai o parte din oraș. Către zorii zilei, după ce poarta Hexapylon a fost spartă, Marcellus intră cu toate trupele în oraș, trezindu-i pe locuitori. Aceștia se îndreptară să-și ia armele și, dacă vor putea în vreun fel, să dea ajutor unui oraș care era aproape cucerit. Epicydes, plecînd din insula căreia locuitorii îi spun Nasos, cu trupa în marș forțat spre oraș, nu se îndoia că-i va izgoni pe cei cîțiva ostași romani care pătrunseseră în Syracusa datorită nebăgării de seamă a străjilor. Întîmpinîndu-l cîțiva syracusani cuprinși de panică, Epicydes le spuse că ei măresc tulburarea și că istorisesc fapte mai mari și mai înfricoșătoare ca în realitate. Dar cînd a văzut că totul în jurul Epipolaelor mișună de armé, romanii fiind atacați numai de cîțiva dușmani cu arme de aruncat, el s-a întors din nou în Achradina nu atît fiindcă se temea de forța și de mulțimea dușmanilor, ci fiindcă îi era frică să nu se ivească în toiul învăl-mășelii vreo înșelătorie ascunsă, datorită vreunui prilej, și să găsească închise porțile Achradinei și Insulei. Marcellus, după ce intră între zidurile orașului și-și aruncă privirile de pe o măgură asupra orașului, aproape cel mai frumos dintre toate în acea vreme, se spune că pe de o parte a lăcrimat de bucurie că a izbutit să săvîrșească o ispravă atît de mare, dar pe de altă parte, gîndindu-se la starea unui oraș atît de yechi, i se perindau prin minte flotele atenienilor scufundate ¹¹⁶, două uriașe oștiri cu doi comandanți, cei mai vestiți dintre toți, și atîtea războaie purtate de carthaginezi și însoțite de atîtea primejdii,

atîția tirani ¹¹⁷ și regi puternici și, mai presus de toți, Hiero, un rege pe cît de proaspăt în memorie, pe atît de însemnat și prin serviciile sale aduse poporului roman, și prin darurile sale pe care i le hărăziseră virtuțile și ursita sa. Pe cînd aceste amintiri îi răsăreau în același timp în minte și se gîndea că într-o clipă totul se va mistui și se va preface în scrum, înainte ca trupele sale să înainteze spre Achradina trimite înainte pe syracusanii ¹¹⁸ care fuseseră în rîndurile garnizoanelor romane, după cum s-a spus mai sus, pentru a-i îndemna pe dușmani prin cuvinte îmbietoare să predea orașul.

XXV Porțile și zidurile Achradinei erau ocupate mai ales de dezertorii romani, care n-aveau nici o nădejde de iertare prin capitulare condiționată; de aceea ei n-au îngăduit nimănui să se apropie de ziduri sau să li se vorbească în această privință. De aceea Marcellus, după ce încercarea i-a fost zădărnicită, a poruncit trupelor să se înapoieze la Euryalus; aceasta e o măgură situată la marginea orașului, depărtată de mare și care domină drumul ce duce spre ogoare și spre partea interioară a Insulei ¹¹⁹, avînd o poziție foarte favorabilă pentru a primi proviziile. Philodemus din Argos era comandantul acestei cetăți, fiind pus acolo de Epicydes; la el a fost trimis de către Marcellus, Sosis, unul dintre ucigașii tiranului, după ce printr-o lungă convorbire căutase să tărăgănească lucrurile; acesta îi aduse la cunoștință lui Marcellus că Philodemus i-a cerut timp de gîndire. Acesta însă îl tot amîna zi de zi, pînă cînd se vor apropia Hippocrates și Himilco cu trupele lor, fiind încredințat că dacă îi va primi pe aceștia în cetățuie, va putea să nimicească armata romană închisă între ziduri. Cînd Marcellus văzu că Euryalus nu se predă și că nici nu poate fi cucerit, își așază tabăra între Neapolis și Tycha (așa se numesc aceste cartiere ale orașului, care sînt la fel de mari cît întreg orașul) temîndu-se că soldații lacomi, care forfoteau de colo pînă colo, nu vor putea fi opriți de la prădăciuni dacă vor intra în locuri populate. Acolo au venit soli de la Tycha și Neapolis cu fișii albe de lînă și ramuri de măsline învelite cu panglici, rugîndu-se să fie cruțați de foc și de măcel. Ținînd sfat mai mult în privința rugămintilor decît a cererilor lor, Marcellus, potrivit părerii tuturor, a dat un edict pentru ostași, ca nici unul dintre ei să nu aducă vreo vătămare trupească vreunui syracusan liber, în schimb „celelalte bunuri le vor fi lăsate pradă“. Și tabăra a fost întărită cu un perete de

cărămizi, întocmai ca un zid de apărare ; Marcellus și-a așezat peste tot posturi și detașamente la porțile deschise în fața piețelor, pentru ca în timpul împrăștierei ostașilor, nimeni să nu poată da năvală în tabără. Apoi, la un semnal dat, soldații se împrăștiară în toate părțile ; ei sparseră ușile scoțind strigăte, în vreme ce groaza îi înnebunise pe toți locuitorii și zarva era în toi ; totuși romanii le cruțară viața. Nu s-a pus capăt jafurilor decât numai după ce romanii au luat toate bogățiile strînse datorită unei atît de îndelungate propășiri. Între timp și Philodemus primi să se supună cu condiția de a ajunge neatins la Epicydes, deoarece nu mai avea nădejde de vreun ajutor ; după ce își retrase detașamentul, el predă reduta romanilor.

Pe cînd toată lumea era cu privirile ațintite spre zarva din partea ocupată a orașului, Bomilcar¹²⁰ profită în noaptea aceea de faptul că flota romană nu putea sta ancorată în larg din pricina furtunii dezlănțuite și plecă cu treizeci și cinci de vase din portul Syracusei întinzînd pînzele în larg, deoarece marea era liberă¹²¹ ; în schimb, în port rămăseseră cele cincizeci și cinci de vase ale lui Epicydes și ale syracusanilor.

După ce le-a arătat carthaginezilor în ce primejdie mare se află Syracusea, după cîteva zile Bomilcar s-a întors cu o sută de nave, fiind răsplătit de către Epicydes, după cum a mers vorba, din tezaurul regelui Hiero, cu multe daruri.

XXVI Marcellus, după ce a luat în primire cetățuia de pe Euryalus și și-a așezat acolo o garnizoană, s-a văzut scăpat acum de o singură grijă, aceea ca nu cumva alte forțe dușmane primite în cetățuie, atacînd din spate, să pricinuiască neajunsuri trupelor sale strîmtorate între ziduri. Apoi, întocmind trei tabere în locuri potrivite, în nădejdea că-i va supune pe cei închiși datorită lipsei tuturor celor trebuincioase [traului], împresură Achradina. După ce vreme de cîteva zile posturile din amîndouă taberele stătuseră liniștite, neașteptata sosire a lui Hippocrates și Himilco a făcut ca de astă dată romanii să fie atacați din toate părțile. Căci și Hippocrates, după ce și-a întărit tabăra lângă portul cel mare și după ce a dat semnal celor ce ocupau Achradina, atacă vechea tabără¹²² a romanilor al cărei comandant era Crispinus, dar și Epicydes a făcut o ieșire, năvălind asupra posturilor lui Marcellus, și flota punică a acostat la țărmul dintre oraș și castrul roman, pentru ca să nu poată fi trimise niscaiva ajutoare lui Crispinus de către Marcellus. Totuși, dușmanii au stîrnit

mai mult învălmășeală, fără să dea vreo luptă, căci, pe de o parte, Crispinus nu numai că l-a respins pe Hippocrates de la întărituri, ci chiar l-a urmărit în vreme ce fugea cu trupele sale în neorînduială, iar pe de alta și Marcellus l-a alungat pe Epycydes pînă în oraș. Această acțiune păru suficientă pentru ca pe viitor să nu se mai ivească vreo primejdie din partea atacurilor neașteptate. Pe deasupra însă se mai abătu asupra-le o năpastă deopotrivă de cumplită pentru amîndoi potrivnicii, izbucnirea ciumei, care îndepărtă atenția ambelor tabere de la operațiile de război. Căci datorită anotimpului, căldura înăbușitoare fiind mult mai greu de suportat în afara orașului decît înlăuntrul lui, se îmbolnăviră aproape toți oamenii din amîndouă taberele¹²³. La început, ostașii se îmbolnăveau, și chiar și mureau din pricina timpului neprielnic și a locurilor nesănătoase; apoi, însăși îngrijirea și atingerea cu bolnavii răspîndeau molima, astfel încît fură nevoiți să-i părăsească pe cei atinși de molimă, lăsîndu-i să moară, fără să-i mai îngrijească ori să-i mai ajute, sau dacă îi îngrijeau și îi ajutau, tîrînd după ei și pe cei molipsiți, se molipseau și ei de furia aceleiași boli. Victimele erau îngropate zilnic sub ochii tuturor. Moartea mușca din toți. Zi și noapte se auzeau pretutendeni numai vaiete și tînguiri. În cele din urmă, obișnuindu-se atît de mult cu boala, inimile tuturor se împietriseră într-atît de mult, încît nu numai că nu-i mai însoțeau pe cei răposați cu lacrimi și îndreptățită jale, dar nici nu mai scoteau morții afară din oraș, nici nu mai îngropau trupurile neînsuflețite care zăceau întinse în văzul celor ce adăstau să închidă ochii de o moarte asemănătoare; duhoarea leșurilor celor ciurmați, frica de molipsire și de moarte îi făcea, pe de o parte, și pe cei bolnavi să moară, iar pe de alta și pe cei sănătoși să se îmbolnăvească; și ca să fie răpuși mai degrabă de sabie decît de boală, unii năvăleau singuri peste posturile dușmane. Totuși ciurma [pricinuisse] cu mult mai mari ravagii în tabăra carthaginezilor decît în cea romană, [căci romanii]¹²⁴ împresurînd Syracuse de mult timp, se deprinseseră mai mult decît carthaginezii cu apa și cu aerul. Sicilienii din rîndurile oastei dușmane îndată ce au văzut că molima se întinde din pricina locurilor nesănătoase, s-au împrăștiat fiecare în orașele învecinate. În schimb, carthaginezii, care nu aveau nicăieri vreun loc de adăpostire¹²⁵, au pierit toți pînă la unul, de-a valma cu comandantii lor, Hippocrates și Himilco. Deși Marcellus îi strămutase pe ai săi de cum începu să bîntuie cumplita furie a molimii și cu toate că se

întremaseră trupurile istovite sub acoperămînt și în locuințele umbrite din oraș, totuși și din armata romană au fost răpuși mulți de aceeași ciumă.

XXVII După nimicirea armatei de uscat a carthaginezilor, sicilienii care fuseseră soldații lui Hippocrates¹²⁰... care erau niște orașe nu prea mari, în schimb erau întărite, datorită și așezării lor, și faptului că erau apărate cu lucrări de fortificații; unul se afla la trei mii de pași de Syracuse, celălalt la cincisprezece mii de pași; acolo își transportau proviziile din cetățile lor, și tot de acolo cereau ajutoare. Între timp, Bomilcar plecînd din nou cu flota la Carthagina, a arătat acolo situația aliaților în așa fel, încît i-a făcut pe puni nu numai să creadă că mai poate fi pentru dînșii vreo nădejde de salvare, dar că și romanii pot fi prinși în vreun fel în orașul cucerit; apoi i-a îndemnat să trimită, venind împreună cu dînsul, cît mai multe vase de transport, încărcate cu tot felul de mărfuri și să i se mărească și flota. Așadar, Bomilcar plecînd de la Carthagina cu o sută treizeci¹²⁷ de nave lungi și cu șapte sute de vase de transport, cu prilejul trecerii salē în Sicilia, s-a bucurat de vînturi destul de prielnice; în schimb aceleași vînturi l-au împiedicat să treacă de capul Pachynum¹²⁸. Zvonul sosirii lui Bomilcar și apoi zăbava lui neașteptată au stîrnit mai întîi teamă și apoi bucurie romanilor și, invers, syracusanilor. Epicydes se temea ca nu cumva flota carthagineză să se întoarcă în Africa dacă aceleași vînturi vor continua să sufle dinspre răsărit vreme de mai multe zile; după ce el predă Achradina comandanților trupelor de mercenari, el navigă spre Bomilcar. Epicydes își ținu flota în rada portului Syracuse cu prorele îndreptate către Africa, deoarece îi era frică de o bătălie navală nu atît pentru că era mai prejos de romani prin efectivele trupelor sau prin numărul vaselor (căci, într-adevăr, el avea mai multe vase decît romanii), ci pentru că suflau vînturi mai prielnice pentru flota romană decît pentru a sa; cu toate acestea, în cele din urmă se hotărî să-și încerce norocul într-o luptă navală¹²⁹. La rîndu-i Marcellus, cînd băgă de seamă că este concentrată toată oastea siciliană din insulă și că se apropie și flota punică cu uriașe provizii, ca să nu fie amenințat și pe mare și pe uscat și închis în cetatea dușmanului, deși el nu era deopotrivă cu vrăjmașul prin numărul de corăbii, hotărî să-l oprească pe Bomilcar să intre în Syracuse. În împrejurimile capului Pachynum staționau două flote dușmane care aveau de

gînd să-l atace pe Marcellus îndată ce cea dintîi liniştire a mării le va îngădui să iasă în larg. De aceea, cînd se potoli vîntul Eurus¹³⁰, care suflase năprasnic vreme de mai multe zile, cel dintîi se puse în mişcare Bomilcar; flota lui fu văzută mai întîi îndreptîndu-se către largul mării, ca să treacă mai uşor dincolo de promontoriu. Dar cînd el a băgat de seamă că vasele romanilor se îndreaptă spre dînsul, nu se ştie pentru care neaşteptată pricină Bomilcar s-a înspăimîntat, deoarece a întins pînzele şi a pornit în larg. Apoi, după ce trimise ştafete la Heraclea care să transmită ordinul său ca vasele¹³¹ de transport să se înapoieze în Africa, făcînd înconjurul Siciliei, navigă spre Tarentum. Epicycles, văzîndu-şi dintr-o dată spulberată o nădejde atît de mare şi temîndu-se ca nu cumva punii să se întoarcă, în timpul asediului, după ce o mare parte din oraş va fi ocupată, pleacă cu flota la Agrigentum, mai mult ca să aştepte acolo deznodămîntul, decît să întreprindă vreo acţiune.

XXVIII Cînd toate aceste ştiri au fost aduse la cunoştinţă în tabăra sicilienilor, atît faptul că Epicycles s-a retras din Syracusa, cît şi faptul că insula Sicilia a fost părăsită de carthaginieni, fiind aproape predată romanilor pentru a doua oară, sicilienii trimit la Marcellus soli în vederea predării oraşului, după ce iscodiseră prin întrebări şi întrevederi ce anume vor împresuraţii. Se ajunsese aproape la un deplin acord, învoindu-se, pe de o parte, ca romanii să stăpînească ţinuturile care fuseseră sub ascultarea regilor¹³², iar pe de alta, sicilienii să-şi păstreze restul teritoriului, bucurîndu-se de libertate şi legile lor¹³³. După ce fură chemaţi la o întrevedere cei cărora Epicycles le încredinţase cîrmuirea cetăţii, aceştia spuseră că „dînşii au fost trimişi în acelaşi timp şi la Marcellus, şi totodată şi la ei, de către oastea sicilienilor, pentru ca şi cei care erau împresuraţi, şi cei care erau în afara cetăţii să se bucure de aceeaşi soartă, şi pentru ca nici una dintre cele două tabere să nu încheie vreo învoială numai spre folosul său“. După aceasta, solii sicilienilor fură lăsaţi să intre în oraş pentru a lua contact cu rudele şi oaspeţii lor, cărora le-au înşiruit condiţiile asupra cărora se şi învoiseră cu Marcellus. După ce le-au sădit în suflete nădejdea salvării, solii i-au convins să-i atace împreună cu romanii şi pe Polyclitus, şi pe Philistio, şi pe Epicycles, poreclit Syndos, praefecţii puşi de Epicycles. După ce aceştia fură răpuşi, norodul syracusan fu chemat la adunare unde lumea se jelui de toate lipsurile şi de tot alaiul

neajunsurilor de care erau obișnuiți să murmure într-ascuns între dîșii ; și deși fuseseră năpăstuiți de atîtea nenorociri, spuseră că nu trebuie să-și învinuiască soarta, deoarece stă în puterea lor să nu mai îndure multă vreme.

„Temeiul împresurării Syracusei de către romani a fost dragostea și nu ura față de syracusani, deoarece romanii numai după ce au început războiul au auzit că cetatea a fost ocupată de uneltele lui Hannibal și apoi de ale lui Hieronymus, Hippocrates și Epicydes ; romanii au pornit războiul și au început împresurarea orașului pentru a nimici numai pe cruzii lui tirani, și nu Syracusa însăși. Într-adevăr, după stingerea din viață a lui Hippocrates¹³⁴, și după ce lui Epicydes i s-au tăiat legăturile cu syracusanii și praefecții lui au fost răpuși, iar carthaginezii alungați și pe mare și pe uscat de la stăpînirea întregii Sicilii, ce temeii ar mai avea romanii să nu vrea ca Syracusa să dănuie nesupărată de nimeni, ca și cum ar mai viețui Hiero însuși, singurul om care a cinstit cu adevărat prietenia cu romanii ? Prin urmare, nici orașul, nici locuitorii lui nu sînt pîdiți de vreo primejdie, în afară de aceea pe care ei înșiși și-o vor cășuna dacă vor pierde prilejul împăcării syracusanilor cu romanii. Și nici cînd nu se vor mai întîlni cu un asemenea prilej ca acum, dacă nu vor găsi de cuviință [că Syracusa], o dată cu eliberarea ei de sub jugul tiraniei, [trebuie să treacă de partea romanilor“].¹³⁵

XXIX Această cuvîntare a fost ascultată și încuviințată cu nemaipomenite aplauze din partea tuturor. Totuși s-a hotărît ca înainte de desemnarea solilor să se aleagă cîrmuitorii¹³⁶ cetății. Din rîndurile acestora au fost trimiși apoi împuterniciți la Marcellus. Căpetenia lor îi declară următoarele : „La început, nu noi syracusanii ne-am îndepărtat de voi, ci Hieronymus, care și față de voi a fost tot atît de ticălos cît a fost și față de noi, și nici după aceea, în urma uciderii tiranului, nu noi syracusanii am tulburat pacea încheiată, ci Hippocrates și Epicydes, uneltele regelui, care ne-au prigonit, fie vîrînd groaza în noi, fie prin vicleşuguri, și nimeni n-ar putea spune că noi ne-am bucurat vreo clipă de libertate cîtă vreme n-a fost pace cu voi. Negreșit, acum în urma morții acelor care au asuprit Syracusa, îndată ce am început să depindem de noi, am venit să depunem numai de cît armele, ca să ne predăm și pe noi, și orașul, și zidurile, înțelegînd să nu dăm înapoi în fața sorții care ne va fi impusă de voi. Ție, Marcellus, zeii ți-au hărăzit cînstea cuceririi celui

mai vestit și mai mîndru oraș al grecilor ; toate isprăvile vrednice de amintit pe care le-am săvîrșit noi vreodată pe uscat și pe mare vor fi adăugate titlului de cinste al triumfului tău. Ai vrea oare să fii încredințat cît este de mare faima Syracusei, ce strălucit oraș ai cucerit tu, și cum va fi privit orașul acesta de urmași, astfel încît oricine ar veni pe mare, ori pe uscat, să-i arate fie trofee biruințelor noastre asupra atenienilor și asupra carthaginezilor, fie pe ale tale asupra noastră ? Vrei să predai intactă Syracuse familiei voastre, socotind-o în numărul clienților tăi și sub ocrotirea numelui Marcellilor ? Să nu precumpănească la voi mai mult amintirea lui Hieronymus decît aceea a lui Hiero, care v-a fost cu mult mai mult timp prieten decît acela dușman, căci binefacerile lui Hiero le-ați simțit chiar la Roma, în vreme ce zmintea acestuia n-a dus decît la propria sa pierire¹³⁷.

La romani se putea dobîndi orice și totul era ferit de primejdii, în schimb syracusanii erau covîrșiți de neajunsuri, la ei bîntuind războiul ; căci dezertorii, încredințați că vor fi predați romanilor, au vîrît aceeași spaimă și în trupele auxiliare de mercenari ; punînd repede mîna pe arme, ei îi decapitează mai întîi pe cîrmuitorii cetății, apoi pornesc la măcelărirea syracusanilor : dezertorii mînioși i-au omorît pe toți aceia pe care soarta i-a scos în calea lor și au prădat tot ce le-a venit la îndemînă. Apoi, ca să nu rămînă fără căpetenii, au numit 6 praefecți, dintre care trei să conducă Achradina, și ceilalți trei — Nasos. În cele din urmă, potolindu-se răscoala, Marcellus cercetînd prin întrebări puse mercenarilor ce-au făcut cu romanii, s-a putut lămuri care era situația de fapt : că una este situația dezertorilor și cu totul alta este a romanilor.

XXX De la Marcellus solii s-au întors la vreme, amintind că mercenarii au fost ațîțați la răzvrătire de o neîntemeiată bănuială și că romanii nu au nici un motiv ca să le dea pedepse. Unul din cei trei praefecți ai Achradinei era hispanul Moericus. În rîndul însoțitorilor solilor a fost trimis la el într-adîns unul din trupele auxiliare hispane¹³⁸ ; acesta luîndu-l de o parte, fără martori, pe Moericus, îi arată mai întîi în ce stare lăsase Hispania (doar venise de acolo de curînd), spunîndu-i următoarele : „Romanii stăpînesc totul cu ajutorul armelor. Dacă strădaniile sale au însemnătate, atunci să primească a fi căpetenia compatrioților săi, fie că vrea să slujească sub arme alături de

romani, fie că vrea să se întoarcă în patria sa ; dacă, dimpotrivă, stăruie cu încăpăținare să rămână pe loc, ce nădejde mai poate avea dinsul, de vreme ce are tăiate legăturile și pe mare și pe uscat ?“ Mișcat de aceste cuvinte, Moericus, după ce hotărî să se trimită soli la Marcellus, printre aceștia îl trimite și pe fratele său, care să fie condus în taină de ceilalți, de același hispan, la Marcellus, care, după ce făcu învoială cu dinsul și întocmi planul acțiunii ce trebuia dus la bun sfârșit de Moericus, se întoarse la Achradina. Atunci Moericus, ca să abată atenția tuturor de la bănuiala trădării, declară că el nu este de părere să meargă solii dintr-o tabără într-alta, spunînd : „Nu trebuie nici să se trimită, nici să se primească vreun om. Pentru ca posturile să fie păzite cu mai multă atenție, punctele importante trebuie lăsate pe seama comandanților, pentru ca fiecare să fie răspunzător de apărarea sectorului său“.

Toți au încuviințat acest plan, împărțindu-se sectoarele ; lui Moericus i-a revenit regiunea de la izvorul Arethusei pînă la gurile portului cel mare. Moericus a făcut ca acest plan să fie adus la cunoștința romanilor. Ca urmare, Marcellus porunci ca noaptea să fie tras cu otgonul un vas de transport de navele cu patru rînduri de vîsle pînă la Achradina și să debarce ostașii în regiunea porții care este aproape de izvorul Arethusei. După ce s-a făcut această operație la a patra veghe din noapte și după ce Moericus a luat în primire afară la poartă ostașii romani debarcați, așa cum fusese înțelegerea, în zorii zilei Marcellus a atacat cu toate trupele zidurile Achradinei, astfel încît i-a atras de partea sa nu numai pe cei ce stăpîneau Achradina, ci chiar și cetele de oameni înarmați care veniseră în goană de la Nasos, după ce și-au părăsit posturile pentru a zădărnici năprasnicul atac al romanilor. În toiul acestei învălmășeli niște vase iuți de război dinainte pregătite, după ce făcură un ocol, debarcară la Nasos trupele înarmate care atacară prin surprindere posturile vrăjmașe cu jumătate efective, intrînd pe porțile deschise pe unde cu puțin mai înainte ieșiseră în grabă soldații înarmați ; în felul acesta, romanii au ocupat fără mare luptă Nasos, părăsit de apărătorii săi, în urma fugii lor în neorînduială. Singurii care i-au sprijinit pe vrăjmași și care s-au încăpăținat să rămână pe loc au fost dezertorii, fiindcă, într-adevăr, aceștia neavînd destulă încredere nici măcar în ai lor, n-au fugit în toiul luptei. Marcellus cînd [a aflat] ¹³⁹ că Nasos este cucerit și în același timp că și o regiune a Achradinei se găsește în stăpînirea romanilor,

și că Moericus împreună cu pîlcul său s-a alăturat trupelor sale, a sunat retragerea, ca să nu fie prădat tezaurul regelui, a cărui faimă era mai mare decît realitatea.

XXXI Marcellus, oprind atacul soldaților săi, le-a dat dezertorilor care se aflau în Achradina puțință și răgaz de a fugi ; în sfîrșit, syracusanii văzîndu-se scăpați de teamă, după ce au deschis porțile Achradinei, trimit delegați la Marcellus, necerîndu-i altceva decît să fie lăsați teferi și nevătămați, ei și copiii lor.

Marcellus, convocînd sfatul comandanților, îngădui să ia parte la el chiar și syracusanii alungați din casele lor de către răsculați, și care veniseră alături de trupele romane, și le vorbi astfel : „Vreme de cincizeci de ani n-au fost mai multe la număr binefacerile lui Hiero față de poporul roman, decît fărădelegile acelora care au stăpînit în acești cîțiva ani Syracusa ; însă cele mai multe urmări au căzut asupra acelora asupra cărora s-a convenit să cadă, aceștia primind pentru tratatele călcate în picioare pedepse cu mult mai grele decît a vrut poporul roman ; romanii, în adevăr, țin împresurată Syracusa de trei ani, nu pentru ca poporul roman să aibă această cetate robită, ci pentru ca nu cumva căpeteniile dezertorilor [și ale mercenarilor] ¹⁴⁰ cucerind-o, s-o stăpînească și s-o împileze. Pildă de ceea ce ar fi putut să facă syracusanii, sînt fie acei locuitori ai Syracusei care fuseseră în tabăra romană, fie Moericus, comandantul hispanilor, care a predat romanilor garnizoana, fie, în sfîrșit, și hotărîrea, deși într-adevăr tîrzie, totuși din întîmplare curajoasă, a syracusanilor înșiși ; apoi rezultatul atîtor strădanii depuse și al atîtor primejdii înfruntate în jurul zidurilor Syracusei și pe uscat și pe mare atîta vreme, învederează nu faptul că el a putut să ocupe Syracusa, ci pe acela că a izbutit s-o salveze“. Apoi Marcellus trimise un quaestor cu trupe la Nasos ca să pună stăpînire și [să ia în primire] ¹⁴¹ și să păzească tezaurul regesc. [Achradina] ¹⁴² a fost lăsată pe seama ostașilor pentru a fi prădată, după ce a distribuit străji prin casele acelora care fuseseră în rîndurile detașamentelor romane. Pe cînd se dădeau multe dovezi urite de furie, dezlănțuite multe de lăcomie, în toiul unei astfel de învălmășeli pe care o putuse stîrni [panica] ¹⁴³ într-un oraș cucerit, s-a păstrat în amintire faptul că în timp ce ostașii romani alergau încoace și încolo după jaf, Archimedes, atent la figurile pe care le desemnase pe nisip, a fost omorît de un soldat care nu știa cine este. Cu

părerere de rău Marcellus a auzit aceasta și, după ce i-a căutat și rudele, s-a îngrijit de înmormintarea lui Archimedes. Într-adevăr, numele și amintirea lui Archimedes au fost atunci spre cinstea și ocrotirea Syracusei.

În linii generale, în felul acesta a fost cucerită Syracusa. De atita pradă s-au înfruptat romanii acolo cîtă ar fi capturat dacă ar fi cucerit Carthagina, atunci cînd aceasta se lupta cu forțe egale cu Roma.

Cu puține zile înainte de a se cucerii Syracusa, Titus Otacilius¹⁴⁴ cu 80 de nave cu cinci rînduri de lopoți, a trecut de la Lilybaeum la Utica. După ce a intrat în port înainte de zorii zilei, a pus mîna pe vasele de transport încărcate cu grîne și debarcînd trupele pe uscat, a jefuit ținutul din jurul Uticei pe o întindere destul de mare, iar prăzile de orice fel le-a adus înapoi pe vase. După trei zile de la plecarea sa s-a înapoiat¹⁴⁵ la Lilybaeum cu o sută treizeci de nave de transport încărcate cu grîu și prăzi, și aceste grîne le-a trimis deîndată la Syracusa : dacă aceste bucate n-ar fi ajuns la vreme, cumplita foamete i-ar fi amenințat deopotrivă și pe biruitori și pe învinși.

XXXII În aceeași vară, în Hispania¹⁴⁶, după ce nu se mai întîmplase vreme de aproape doi ani nici un eveniment de seamă, deoarece războiul se purta mai mult prin tratative decît cu armele, comandantii romanilor ieșiră din taberele de iarnă și-și uniră trupele. Atunci s-a convocat sfatul căpeteniilor oștirii și părerile tuturor s-au contopit într-una singură : „deoarece pînă în clipa de față romanii n-au făcut altceva decît să-l împiedice pe Hasdrubal să ajungă în Italia, acum este vremea să se pună capăt războiului din Hispania“. Și într-adevăr, romanii erau încredințați că le-au sosit destule forțe în acest scop, [de vreme ce aveau la dispoziție] douăzeci de mii de celtiberi, chemați la arme în acea iarnă¹⁴⁷.

Vrăjmașii aveau trei armate : Hasdrubal, fiul lui Gisgo și Mago, după ce și-au unit taberele, se aflau la o depărtare de romani cam de 5 zile de marș ; mai aproape era Hasdrubal, fiul lui Hamilcar, vechi comandant în Hispania : el își avea oastea lîngă orașul cu numele Amtorgis¹⁴⁸. Comandantii romani voiau mai întii să nimicească acest oraș și aveau nădejdea că vor dispune de forțe destule, ba chiar de prea multe ; în acest scop le mai rămînea grija ca nu cumva după înfrîngerea lui Hasdrubal, ceilalți doi să nu se împrăștie învinși, adică celălalt Hasdrubal

și Mago cuprinși de spaimă să nu se retragă în codri neumblați și în munți și să nu tărăgănească războiul. De aceea Scipionii au socotit că cel mai bun lucru de făcut este ca, despărțind trupele în două corpuri, să întindă războiul în întreaga Hispanie în același timp; de aceea și-au împărțit trupele între ei în așa fel, încît Publius Cornelius să comande două părți ale armatei romane și aliate împotriva lui Mago și Hasdrubal, iar Cneius Cornelius, cu a treia parte a armatei alcătuită din vechile leaturi, la care a alăturat și pe celtiberi, să poarte războiul cu Hasdrubal Barcinus. Amîndoi comandanții și ambele oștiri au plecat în același timp, celtiberii pornind înainte; romanii își întocmesc castrul lângă orașul Amtorgis, în fața dușmanului, fiind despărțit de el printr-un rîu. Aici a rămas Cneius Scipio cu trupele despre care am amintit mai sus, în schimb Publius Scipio a plecat acolo unde se hotărîse să ducă războiul.

XXXIII Hasdrubal, cînd a aflat că în tabăra romană a rămas puțină armată și că romanii și-au pus toată nădejdea în trupele auxiliare ale celtiberilor, cunoscător al necredinței tuturor barbarilor îndeobște, și mai ales al acestor neamuri în mijlocul cărora se războia de atîția ani, [întreținînd] ¹⁴⁰ în taină convorbiri cu celtiberii, datorită ușurinții graiului, deoarece hispanii mișunau în amîndouă taberele, s-a învoit cu căpeteniile celtiberilor ca în schimbul unei mari sume de bani să-și retragă trupele de acolo. Într-adevăr, celtiberilor această faptă nu li s-a părut îngrozitoare (căci, de bună seamă, nu se împingeau lucrurile pînă într-acolo încît să întoarcă armele împotriva romanilor) și pentru că răsplata care li se dădea ca să nu se războiască era destul de mare, și pentru că le erau plăcute îndeobște atît tilna și întoarcerea acasă, cît și bucuria de a și-i vedea pe ai lor. De aceea punii nu i-au convins mai lesne pe comandanți ca pe gloatele lor. În același timp, desigur nici celtiberilor nu le era teamă de romani, dacă aceștia ar fi vrut să-i rețină cu de-a sila, deoarece erau atît de puțini la număr. Într-adevăr, comandanții romani vor trebui întotdeauna să se ferească de o asemenea situație, și exemplele de felul acesta vor trebui socotite semnificative, ca să nu se mai încreadă în ajutoarele străinilor, în schimb să-și țină în tabără cît mai multe forțe, și acelea să fie proprii ¹⁵⁰.

Luîndu-și deodată steagurile, celtiberii ies din tabără, nerăspunzînd altceva romanilor care-i întrebau de ce pleacă și-i rugau să rămîină, decît că sînt chemați de un război izbucnit în patrie.

Scipio văzînd că aliații celtiberi nu pot fi reținuți nici prin rugăminți, nici cu de-a sila, că el nu poate face singur față dușmanilor fără aliați și că nici nu se poate uni din nou cu fratele său, și nici nu are la îndemîină vreo altă soluție salvatoare, a hotărît să se retragă atît cît îi va fi cu putință, însă cu atenția încordată să nu dea lupta cu dușmanul în cîmpie, deoarece punii, trecînd riul, se țineau aproape și mergeau pe urmele romanilor care se retrăgeau.

XXXIV În decursul aceluiași zile pe Publius Scipio îl pîndeau o primejdie și o teamă deopotrivă de mare, ba chiar și mai amenințătoare, prin ivirea unui nou potrivnic : e vorba de tînărul Masinissa, pe vremea aceea aliatul carthaginezilor, pe care mai în urmă prietenia cu romanii l-a făcut vestit și puternic. El ieși atunci cu cavaleria numidă în întîmpinarea lui Publius Scipio, îndată ce acesta a sosit acolo ¹⁵¹. După aceea, Masinissa l-a hărțuit pe Scipio fără întrerupere, zi și noapte, în așa fel, încît numizii nu numai că îi prindeau pe romanii care cutreierau răzlețiți după lemne și nutreț departe de castru, ci galopau chiar pe lîngă tabăra romană și de multe ori intrau chiar în mijlocul posturilor romane, pricinuind nemaipomenită învălmășeală ; de multe ori, în timpul nopților, la romani s-a stîrnit panică din cauza atacurilor neașteptate date de vrăjmași la poarta și la parapetele castrului ; romanii nu mai găseau acum nici un loc și nu mai aveau nici un răgaz din pricina fricii și a îngrijorării ; apoi, fiindcă erau nevoiți să rămîină între parapetele castrului, erau lipsiți de toate cele trebuitoare. Deoarece acesta era un asediu în toată regula și se învedera că romanii aveau să fie și mai strîmtorați dacă Indibilis, despre care se zvonea că sosește cu șapte mii cinci sute de suesetani ¹⁵², se va uni cu carthaginezii, Scipio, comandant înțelept și prevăzător, se văzu nevoit să ia semeața hotărîre de a ieși noaptea în întîmpinarea lui Indibilis și de a se măsura cu el în luptă, în orice loc îl va întîlni. De aceea, lăsă un neînsemnat detașament în castru și punînd în fruntea lui pe legatul Tiberius Fonteius, plecă la miezul nopții și se luă la piept cu dușmanii care-i ieșiră în cale. Deși potrivnicii se luptau mai mult în coloană de marș decît în linie de bătaie, totuși romanii se dovediră a fi mai tari ca vrăjmașii în asemenea încăierări date fără vreo rînduială. Dar deodată s-au repezit asupra-le din lături și călăreții numizi de care comandantul roman fusese încredințat că scăpase și care au stîrnit mare

panică printre romani. În vreme ce Scipio se măsură în luptă cu numizii, a mai sosit pe deasupra și al treilea rînd de dușmani; luîndu-se pe urmele lui Scipio, comandantii carthaginezi l-au atacat pe acesta din spate, cînd era prins deja într-o luptă; în felul acesta o îndoită bătălie îi încleștă pe romani, care nu mai știau pe care dintre vrăjmași să-i atace mai întii, ori în care parte să se concentreze pentru a-și putea croi un drum. Pe cînd comandantul roman lupta și totodată își îmbărbăta ostașii, avîntîndu-se unde era primejdia mai mare, coapsa dreaptă îi fu străpunsă de o lance¹⁵³. Iar cînd dușmanii care porniseră în iureș în dispozitiv de triumghi împotriva romanilor îngrămădiți în jurul comandantului, îl văd pe Scipio căzînd neînsuflețit de pe cal, cuprinși de o nemărginită bucurie aleargă în toate părțile ca să dea de știre prin strigăte întregii linii de bătaie: „Comandantul romanilor a căzut!“ Aceste vorbe răspîndite în toate părțile au făcut ca dușmanii să se creadă neîndoielnic biruitori, iar romanii învinși. Numaidecît după pierderea comandantului lor a început fuga romanilor din linia de bătaie. Dar în măsura în care pentru ei ar fi fost ușor să-și croiască o pîrtie printre numizi și printre celelalte trupe auxiliare ale punilor ușor înarmate, la fel de greu ar fi putut scăpa de caii călăreților și de pedestrașii dușmani care erau deopotrivă cu călăreții prin iuțeala piciorului; de aceea au fost uciși aproape mai mulți romani în timpul fugii, decît în luptă și dacă n-ar fi venit noaptea, soarele lăsîndu-se către chindie, n-ar mai fi supraviețuit nici unul.

XXXV Atunci fără să mai șovăie, comandantii carthaginezilor, profitînd de această situație, abia au dat după luptă odihna trebuincioasă soldaților și au și chemat armata lui Hamilcar să vină în marș forțat la Hasdrubal, deoarece erau convinși că dacă toți se vor uni, vor putea duce la bun sfîrșit războiul. După ce oastea lui Hamilcar a ajuns acolo, s-a făcut între armate și comandanți schimb de felicitări cu un entuziasm fără seamăn, toți fiind veseli de proaspăta biruință, deoarece nimiciseră un comandant roman atît de mare cu toată oastea lui și așteptau o a doua victorie, și neîndoielnică, și deopotrivă de strălucită ca aceasta. De bună seamă că în tabăra romană nu sosise vestea unei atît de grele înfrîngerii, dar domneaua întrucîtva o tristețe apăsătoare și o presimțire tăcută, care zbuциumă de obicei sufletele celor care prevăd o nenorocire apropiată. Insuși comandantul, pe lîngă faptul că își dădea seama că a fost părăsit de aliați și că în felul acesta

au sporit totodată și trupele dușmanului, aruncându-și privirile și judecînd și situația, era mai aplecat să creadă că va veni mai degrabă dezastrul decît nădejdea vreunei împrejurări prielnice, „căci cum și-ar fi putut aduce oștile Hasdrubal și Mago fără să dea vreo bătălie cu romanii, dacă nu și-ar fi terminat războiul lor ? Sau pentru care temei nu s-a împotrivit fratele său pu- nilor ? Sau de ce nu l-a urmărit din spate, pentru ca în cazul că nu i-ar putea împiedica pe comandanții și armatele dușmane să se concentreze într-un singur loc, să-și fi unit măcar trupele cu ale fratelui său ?“ Frămîntat de aceste griji Scipio era încredințat că deocamdată salvarea constă în retragerea cît mai repede cu putință ; și într-adevăr, într-o singură noapte, fără știrea dușmanilor, care datorită acestui fapt nu se sinchiseau, Scipio a putut parcurge o bucată de drum. În zori, cînd dușmanii au băgat de seamă că romanii au plecat, trimiseră înainte pe numizi care începură să-i urmărească pe romani și, în același timp, și trupele punitice mărșăluiau cu cea mai mare repeziciune cu putință. Înainte de căderea amurgului, romanii au fost ajunși din urmă de către numizi care, năvălind asupra lor cînd din spate, cînd din flancuri, i-au silit să se oprească și să-și apere coloanele. Totuși Scipio își îndemna ostașii să și lupte, dar, în același timp, să și înainteze, ferindu-se de primejdii pe cît le va sta în putință pînă nu-i vor ajunge din urmă trupele pedestre ale carthaginezilor.

XXXVI Însă Scipio, poruncind trupelor sale cînd să meargă, cînd să înfrunte atacurile vrăjmașe, deoarece romanii nu înaintaseră prea mult, iar noaptea sta să cadă, își scoate ostașii din luptă, concentrîndu-i pe o anumită măgură care, ce-i drept, deși nu era destul de potrivită pentru apărare, mai ales pentru o oaste în panică, totuși era ceva mai înaltă decît celelalte din jur.

După ce fură așezate poverile și cavaleria la mijloc, iar pedestrașii rînduiți în jurul lor, la început, romanii respinseră lesne atacurile numizilor, care porniseră în iureș asupra lor. Dar cînd în fața romanilor au ajuns, cu toate coloanele lor, trei comandanți, cu trei armate regulate, și se vedea limpede că romanii nu-și vor mai putea apăra pozițiile fără întărituri și numai cu armele, comandantul roman începu să-și rotească ochii și să se frămînte în minte în ce chip ar putea ridica un val de parapete de jur împrejurul trupelor sale. Dar măgura era atît de goală și pămîntul atît de pietros, încît romanii nu găsiră nici crengi pentru parapete, nici pămînt ca să le facă un înveliș de brazde, nici nu

putură săpa vreun șanț sau face vreo lucrare potrivită pentru apărare și nici locul prin natura lui nu era destul de înalt sau destul de povîrnit pentru a pune vreo stavilă mai grea în calea dușmanului, ca să-i facă urcușul anevoios. Măgura era ușor înclinată pînă la poale. Pentru ca să dea totuși aparența unui val de apărare, romanii au așezat de jur împrejurul lor samarele cu poveri și le-au ridicat pînă la înălțimea obișnuită a unor întărituri, iar în vîrf, unde nu mai aveau la îndemîină samare pentru ridicarea parapetelor, au îngrămădit poveri de tot felul. Însă după ce au sosit armatele punice, trupele acestora într-adevăr s-au putut urca cu foarte mare ușurință pe măgură. La început, neobișnuita înfățișare a întăriturilor romane îi pironi locului, întocmai ca o minune, în vreme ce comandantii le strigau din toate părțile „de ce stau și nu dărimă acea lucrare făcută parcă în batjocură și care nu este destul de puternică nici măcar pentru femei ori pentru copii? Acum s-a pus mîna pe dușmanul care se ascunde îndărătul poverilor!” Deși comandantii carthaginezi rosteau aceste vorbe cu dispreț, totuși pentru ostașii lor nu era ușor nici să sară dincolo, nici să urnească poverile, nici să distrugă samarele îngrămădite și așezate de-a valma sub poveri. În cele din urmă, dîndu-li-se pari din mîină în mîină, după ce prăvăliră poverile care le fuseseră puse stavilă în cale și-și croiră drum peste cetele lor înarmate — și aceeași operație se făcea acum prin mai multe puncte, — tabăra romană fu cucerită peste tot, iar romanii, puțini la număr, fură pretutindeni măcelăriți de numeroșii învingători. Totuși, o bună parte dintre romani, după ce și-au căutat refugiul în codrii învecinați, au izbutit să scape cu fuga în castrul lui Cneius Scipio pe care îl comanda legatul Ti. Fonteius. Unii istorici au scris că Cneius Scipio a fost ucis pe măgură în timpul primului atac al dușmanilor, alții, că el s-a refugiat cu puțini ostași într-un turn din apropierea castrului și că acestui turn i s-a dat foc din toate părțile de carthaginezi; după ce au ars în felul acesta porțile pe care nu le putuse dărima nici o forță, turnul a fost cucerit, iar toți cei dintr-însul împreună cu comandantul însuși au fost uciși. Cneius Scipio a fost răpus în al optulea ¹⁵⁴ an de cînd sosise în Hispania, și după 29 de zile de la moartea fratelui său. Doliul pentru moartea lor n-a fost mai mare la Roma ca în întreaga Hispanie; căci în vreme ce concetățenii lor erau îndurerăți de pierderea armatelor, de înstrăinarea provinciei de romani și de dezastrul public, Hispania îi jelea și simțea lipsa comandanților înșiși, și îndeosebi a lui Cneius Scipio,

fîndcă el sosise mai dintîi acolo și rămînînd multă vreme în fruntea ei, cîștigase dragostea hispanilor și le dăduse primele dovezi de ceea ce înseamnă dreptatea și cumpătarea romană.

XXXVII În vreme ce armatele romane erau nimicite și Hispaniile ¹⁵⁵ păreau pierdute, un singur om a izbutit să refacă situația pierdută. În rîndurile oștirii se găsea cavalerul roman Lucius Marcius ¹⁵⁰, fiul lui Septimius, un tînăr iscusit și înzestrat cu o deșteptăciune și cu o bărbăție mai vajnică decît ceilalți în tagma cărora văzuse lumina zilei. La cele mai alese însușiri ale firii sale se adăugase învățătura primită de la Cneius Scipio, de care fusese ani mulți îndrumat în toate tainele meșteșugului armelor.

În acele împrejurări, acesta, strîngînd ostașii fugari și scoțînd și ceva trupe din garnizoanele romane din Hispania, înjghebă o oaste nu demnă de disprețuit, și se uni și cu trupele lui Tiberius Fonteius, legatul lui Publius Scipio. Cu toate acestea, atît de mult s-a ridicat acest cavaler roman prin înrîurirea sa asupra ostașilor și prin cinstirea sa, încît, după ce s-a întărit castrul dincolo de Hiberus, toți au încredințat comanda supremă lui Lucius Marcius, după ce au găsit cu cale să fie ales de comițiile ostășești, în vreme ce străjile se schimbau unele pe altele la posturile de pază ale parapetelor castrului, pentru ca să meargă la vot. Apoi, pînă la sosirea dușmanului, toată vremea (și vremea aceasta a fost foarte scurtă) a folosit-o pentru întărirea castrului și transportul aprovizionării; ostașii executau toate ordinele nu numai cu zel, ci și fără să fie abătuți cituși de puțin sufletește. Însă după ce s-a dat de știre că Hasdrubal, fiul lui Gisgo, care venea să nimicească rămășițele romane ale acestui război, a trecut Hiberus și se apropie și cînd romanii au văzut semnalul de luptă înălțat de noul lor comandant, aducîndu-și aminte de comandanții pe care-i avuseseră puțin mai înainte și sub îndrumarea cărora fuseseră obișnuiți să pornească la luptă și centurionii și trupele, toți începură să se jeluie și să-și dea cu pumnii în cap; și în vreme ce unii își ridicau mîinile către cer învinuind pe zei, alții se așterneau pe pămînt și îl striga fiecare pe nume pe comandantul său. Și cu toate acestea, tînguirile nu puteau fi potolite, deși centurionii își îmbărbătau ostașii și însuși Marcius căuta să-i îmbuneze dojenindu-i: „de ce se bocesc ca femeile, fără rost, în loc să-și oțelească mai degrabă sufletul, pentru a se apăra și pe ei înșiși și republica?” [În vreme ce el îi îndemna] „să nu rabde

să le zacă comandanții morți și nerăzbunați“, deodată se aud strigătele și sunetul trâmbițelor (căci dușmanii erau aproape de parapetele castrului). Atunci numaidecît durerea li se preschimbă în ură : toți romanii aleargă la arme ; ca niște ființe lovite de turbare se năpustesc spre porți și pornesc în iureș asupra dușmanului care venea nepăsător în neorînduială. Această situație neașteptată a stîrnit dintr-o dată spaimă în rîndurile carthaginezilor care se întrebau : „De unde au răsărit atîția dușmani deodată, cînd aproape toată armata romană fusese nimicită ? De unde atîta îndrăzneală, atîta încredere în sine la potrivnicii lor învinși și puși pe fugă ? Ce comandant nou s-a ivit după doborîrea celor doi Scipioni ? Cine a luat comanda castrului și cine a dat semnalul luptei ?“ În fața noii stări de lucruri ivite pe neașteptate, punii nedîndu-și seama de întreaga situație și înlemnîți, mai întîi se retrag, apoi sînt dați peste cap de strașnicul iureș roman, așternîndu-se pe fugă. Și ar fi fost fie un măcel îngrozitor al carthaginezilor fugari, fie un atac îndrăzneț și primejdios pentru următorii romani, dacă Marcius n-ar fi dat repede semnalul retragerii și nu și-ar fi oprit trupele înflăcărate, punîndu-se stavilă în calea primelor unități, și nu i-ar fi reținut pe loc pe unii ostași chiar el. Apoi Marcius a readus în tabără pe cei setoși de atîta vreme de măcel și sînge. Carthaginezii, alungați la început în neorînduială de la parapetele potrivnicului, cînd au băgat de seamă că nimeni nu-i mai urmărește, încredințați că romanii s-au oprit de teamă, din nou nu le-au mai dat nici o importanță, pornind către tabăra lor în pas domol.

Aceeași nepăsare domni mai departe și în rîndurile celor însărcinați cu paza taberei carthagineze : căci deși dușmanul era aproape, totuși le trecea prin minte că aceste trupe sînt numai rămășițele celor două armate romane nimicite de ei cu cîteva zile mai înainte. Pentru acest temei, deoarece la dușmani totul era în neorînduială, Marcius, cercetînd [și aflînd toate] acestea, planului său semeț de a ataca însăși tabăra dușmanului îi alătură o îndîrjire și mai aprigă, încredințat că pentru romani este mai ușor să cucerească o singură tabără, aceea a lui Hamilcar, decît să și-o apere pe a lor, în cazul că se unesc din nou trei armate și trei comandanți : „Dacă îi va reuși această acțiune începută — își spunea Marcius —, dînsul va înlătura toate neajunsurile suferite, iar dacă va fi respins, el va spulbera totuși prin dezlănțuirea acestui atac disprețul dușmanilor față de romani“ ¹⁵⁷.

XXXVIII Totuși, pentru ca nu cumva vreo acțiune întreprinsă pe neașteptate și spaima din timpul nopții, precum și planul său nepotrivit cu situația alor săi să-i zădărnicească totul, socoti că trebuie să le vorbească ostașilor săi și să-i îmbărbăteze; de aceea, după ce-i chemă la adunare, le cuvîntă astfel: „Ostași! Atît respectul meu față de comandantii noștri vii și morți, cît și situația de acum a noastră, a tuturor, pot convinge pe oricare dintre voi că comanda mea pe cît este de importantă, după judecata voastră, pe atît este și de grea și de plină de griji! Într-adevăr, dacă în acest moment jalea n-ar fi înăbușită de teamă, cu anevoință aș fi în stare să mă reculeg așa fel încît să găsesc un strop de alinare pentru zbuciumatu-mi suflet: dar acest lucru e nespus de greu pentru cel copleșit de jale, și de aceea mă văd nevoit să mă îngrijesc eu singur de soarta voastră, a tuturor. Totuși, nici chiar atunci cînd trebuie să mă gîndesc cum pot păstra pentru patrie rămășițele celor două armate, nu-mi pot abate mintea de la această copleșitoare jale: căci amîndoi Scipionii îmi apar în închipuire, zbuciumîndu-mă și zi și noapte cu griji și veghi, și adeseori mă trezesc din somn, îndemnîndu-mă să nu-i las nerăzbuñați nici pe ei și nici pe ostașii lor care vreme de 8 ani au fost nebiruiți pe aceste tărîmuri, nici pe tovarășii voștri de arme și nici republica; ei îmi poruncesc să le urmez învățătura și îndrumările; și așa cum în timpul vieții lor nimeni nu a fost mai supus ordinelor lor ca mine, la fel după moartea lor, cel mai bun lucru de făcut este acela pe care sînt pe deplin încredințat că l-ar fi făcut ei în orice împrejurare. Ostași, doresc ca și voi să-i cinstiți pe Scipioni nu prin tînguiri și lacrimi, ca pe unii care s-au stins din viață, ci ca pe aceia care trăiesc și au tărie prin faima isprăvilor săvîrșite de ei și ori de cîte ori vă veți aduce aminte de dînșii, să porniți la luptă ca și cînd i-ați vedea îmbărbătîndu-vă și dîndu-vă semnalul luptei. Căci, de bună seamă, pe ziua de ieri însuși chipul lor vi s-a înfățișat ochilor și inimilor voastre și insuflîndu-vă tărie, v-a mînat la acea luptă vrednică de ținut minte. Prin aceasta ați dat dovadă dușmanilor că numele de roman nu s-a stins o dată cu moartea Scipionilor și că poporul a cărui putere și vitejie n-au fost înăbușite de dezastrul de la Cannae, va ieși negreșit biruitor prin încercările oricît de crude ale sorții. Acum, de vreme ce voi înșivă ați dat dovadă de atîta îndrăzneală, din propriul vostru imbold, vreau să-mi dau seama cît de mare vă este cutezanța cînd comandantul vostru vă îndeamnă la luptă! Căci ieri, cînd am dat semnalul de retragere,

în timp ce voi urmăreați răsfirați pe dușmanul intrat în panică și-n neorînduială, n-am vrut să înfrîng îndrăzneala voastră, ci numai s-o amîn, spre a vă dobîndi o mai strălucită și mai potrivită slavă, pentru ca, ivindu-se mai pe urmă prilejul, să-i puteți ataca, voi fiind pregătiți, iar dușmanii luați prin surprindere, voi înarmați, iar vrăjmașii neînarmați și chiar adormiți ! Și nădejdea pe care ne-a trezit-o în suflet acest prilej prielnic nu este întîmplătoare, ostași, ci mi-am făurit-o judecînd însăși situația noastră ! Și dacă, de bună seamă, vă va întreba cineva în ce chip voi, o mînă de soldați, ați păzit tabăra împotriva unor dușmani atît de numeroși, și deși biruiți, totuși v-ați apărat împotriva învingătorilor, să nu răspundeți altceva decît că, îngrijorați de situația noastră, v-ați păstrat tabăra întărind-o cu lucrări de fortificații, iar voi ați stat pregătiți și rînduiți pentru luptă. Privite din toate unghiurile de vedere, lucrurile se prezintă astfel : oamenii iau cele mai puține măsuri de apărare împotriva unei primejdii pe care întîmplarea o face mai puțin de temut¹⁵⁸, căci nu te sinchisești de ceea ce nu-ți însuflă teamă, nedîndu-i vreo însemnătate¹⁵⁹. Vrăjmașii se așteaptă mai puțin ca la orice la faptul ca noi, cei împresurați și atacați de ei, să le atacăm chiar tabăra lor. Deci, să ne încumetăm a întreprinde ceea ce nimeni nu poate crede că ne vom încumeta : această acțiune va fi cu atît mai ușoară cu cît, datorită acestui fapt, pare foarte grea. La a treia veghe a nopții vă voi porni încolonați în marș, fără zgomot. Eu am cercetat și am aflat că nici ordinea străjilor, nici a posturilor nu este păstrată cum se cuvine. La strigătul auzit la porți și la cel dintîi iureș le vom cuceri tabăra. Atunci să purcedeți la măcelul dușmanilor, și toropiți de somn, și înspăimîntați de învălmășeala neașteptată, și prinși neînarmați în culcușurile lor, de la care măcel erați tare necăjiți ieri că ați fost îndepărtați. Știu că planul meu pare îndrăzneț, dar în împrejurări grele, și cînd nădejdea este slabă, hotărîrile cele mai curajoase sînt întotdeauna salvatoare, fiindcă, dacă în acel moment hotărîtor vei șovăi puțin, prilejul prielnic va dispărea fulgerător de repede și după aceea zadarnic vei mai căuta clipa pierdută¹⁶⁰. O armată este pe aproape, iar alte două armate nu sînt departe. Dacă veți ataca acum, aveți oarecare nădejde de izbîndă, doar v-ați măsurat forțele voastre cu ale lor ! Dar dacă amînăm ziua atacului și dacă potrivnicul va înceta să ne disprețuiască în urma faimosului vostru iureș de ieri, va fi primejdie ca nu cumva să se adune toți comandanții puni, toate trupele punice. Oare vom mai izbuti noi să înfruntăm trei

comandanți și trei armate dușmane, împotriva cărora n-a putut ține piept Cneius Scipio, când oastea sa era neatinsă? Așa cum au pierit comandanții noștri, pentru că și-au împărțit forțele de luptă, la fel pot fi nimiciți și dușmanii rînd pe rînd, dacă sînt separați; o altă cale de a purta războiul nu este! Dar să nu așteptăm nimic în afară de prilejul prielnic al apropiatei nopți. Cu ajutorul zeilor, duceți-vă, îngrijiți-vă cu de-ale gurii, pentru ca întremați și înzdrăveniți să dați năvală asupra taberei dușmanilor, luptînd cu aceeași strășnicie cu care v-ați apărat tabăra voastră¹⁰¹. Ostașii au ascultat cu voioșie noul plan al noului lor comandant, plan care le plăcea cu atît mai mult cu cît era mai îndrăzneț. Restul zilei ostașii l-au petrecut pregătindu-și armele și îngrijindu-se de cele trupești, iar cea mai mare parte a nopții a fost hărăzită somnului. La veghea a patra romanii au pornit în marș.

XXXIX Dincolo de tabăra cea mai apropiată a punilor, la o depărtare de 6 000 de pași, erau alte trupe ale carthaginezilor. [Între tabără și aceste trupe]¹⁰² era o vale adîncă acoperită cu copaci deși. Cam în mijlocul acestei păduri fu ascunsă, după obiceiul carthaginez, o cohortă romană, precum și trupe de călăreți. Astfel, tăindu-le punilor drumul pe la mijloc, celelalte trupe fură conduse în tăcere către dușmanul cel mai apropiat, și pentru că nu era nici o strajă în fața porților și nici o pază la parapetele taberei romanii au pătruns în tabăra vrăjmașului întocmai ca într-a lor, nimeni împotrivindu-li-se undeva. Sună apoi trîmbițele și se scot strigăte. O parte din romani îi hăcuiesc pe dușmanii pe jumătate adormiți, altă parte aruncă focuri în colibe acoperite cu paie uscate, alții ocupă porțile ca să le taie fuga¹⁰³. Pe dușmani atît focul cît și strigătele și măcelul, toate în același timp, nu-i lasă nici să audă, nici să prevadă ceva, ca și cum simțurile le-ar fi fost amorțite. Unii dintre dușmani nimeresc dezarmați peste pîcurile înarmate ale romanilor; alții se reped spre porți, iar alții sar peste parapete, deoarece drumurile fuseseră baricadate; și cum scăpa vreunul de acolo, fugea numaidecît către cealaltă tabără punică; aici însă fură înconjurați în ascuns de cohorta și de călăreții romani care le ieșiră repede în întîmpinare din ascunzători și, în felul acesta, vrăjmașii fură înconjurați și măcelăriți cu toții pînă la unul. De altfel, cu așa repeziciune au alergat romanii din tabăra cucerită de curînd în cea de-a doua, încît oricare carthaginez ar fi scăpat cu fuga din acel măcel să nu poată

să le vestească, mai înainte, alor lor, înfrîngerea. Într-adevăr, acolo, cu cît punii erau mai departe de dușman, fiindcă în zorii zilei unii se împrăștiaseră pentru aprovizionarea cu fînețe, cu lemne și după prădăciuni, cu atît mai mult romanii găsiră toate de-a valma și în neorînduială : armele așezate în posturi, soldații dezarmați, fie așternuți pe pămînt, fie tolăniți, fie plimbîndu-se în fața parapetelor și porților taberei. Încălziți de proaspăta luptă dată pînă acum și mîndri de biruința lor, romanii pornesc acum lupta cu niște potrivnici găsiți în dezordine și fără căpătii. De aceea, la porți nimeni nu le-a putut opune nici un fel de rezistență. Dincolo de porți însă se încinge o crîncenă luptă, după ce la primul strigăt scos și la cea dintîi zarvă iscată punii au început să alerge prin întreaga tabără și, negreșit, lupta ar fi dăinuit vreme îndelungată dacă vederea scuturilor romane mînjite de sînge n-ar fi fost pentru carthaginezi dovada unui alt dezastru și n-ar fi stîrnit în ei panica. Această groază îi pune pe toți pe fugă și, împrăștiindu-se pe unde li se deschide un drum, ies din tabără cu toții, afară de cei care au fost doborîți.

În acest fel au fost cucerite prin asalt într-o noapte și o zi cele două tabere ale dușmanilor de către romani, sub conducerea lui Lucius Marcius. Analistul Claudius¹⁶⁴ care a tradus *Analele Aciliene*¹⁶⁵ din limba greacă în cea latină, scrie că au fost măcelăriți acolo ca la 37 000 de dușmani, au fost făcuți prizonieri cam 1 830 de dușmani și au fost capturate uriașe prăzi. „Între acele prăzi a fost și scutul rotund de argint în greutate de 137 de livre, cu chipul lui Hasdrubal Barcas“.

Valerius Antias istorisește că a fost cucerită o singură tabără de-a lui Mago, și că au fost măcelăriți acolo 7 000 de dușmani, că într-o altă luptă cu Hasdrubal, în urma unei ieșiri, au fost doborîți 10 000 soldați și luați prizonieri 4 330 de dușmani. Piso scrie că pe cînd Mago îi urmărea cu trupele răsfirate pe ai noștri în timp ce se retrăgeau, 8 000 de dușmani au fost prinși în capcane și măcelăriți.

Numele comandantului Marcius este pomenit de toți analiștii ca al unui mare om ; și la adevărata lui slavă adăugau chiar și minuni : „Un nimb de lumină i-a înconjurat capul, pe cînd le vorbea celor adunați, fără însă ca el să-și dea seama de aceasta. și această întîmplare a insuflat o mare teamă soldaților care ședeau în juru-i. Iar ca amintire a biruinței lui Marcius asupra carthaginezilor, pînă la arderea Capitoliului a existat scutul denumit al lui Marcius, pe care era încrustat chipul lui Hasdrubal“.

Apoi situația în Hispania s-a liniștit o bună bucată de vreme, deoarece amîndoi potrivnicii, după ce și-au pricinuit și au suferit reciproc înfrîngerii atît de mari, se fereau să-și primejduiască întreaga situație.

XL În timp ce se petrec aceste evenimente în Hispania, Marcellus ¹⁶⁶, după cucerirea Syracusei, a statornicit toate lucrurile în Sicilia cu atîta bună-credință și cinste, încît a crescut nu numai slava sa, ci și măreția poporului roman : Marcellus a adus la Roma podoabele Syracusei, statui și picturi care se găseau din belșug în acel oraș, acestea fiind, desigur, trofee luate de la dușmani și cîștigate potrivit dreptului războiului.

Atunci s-a născut pentru întîia oară admirația romanilor pentru operele de artă grecești și de atunci a început îndeobște să se jefuiască ¹⁶⁷ obiectele sfinte și profane ; numai că în cele din urmă, această patimă s-a întors împotriva zeilor romani înșiși și chiar împotriva templului ¹⁶⁸ pe care Marcellus l-a împodobit în chip deosebit întîia oară. Într-adevăr, templele ridicate de Marcellus lîngă poarta Capena erau vizitate de străini datorită minunatelor lor podoabe, din care au rămas însă o foarte mică parte.

Aproape toate cetățile din Sicilia începură să trimită solii la Marcellus ; și după cum era cauza fiecăruia, la fel erau și condițiile legăturilor cu Roma. Într-adevăr, cei care înainte de cucerirea Syracusei, fie că nu se rupseseră de romani, fie că reînnoiseră alianța, au fost primiți și onorați ca aliați credincioși, în schimb acei care se predaseră de frică după luarea Syracusei au primit condițiile biruitorului, fiind socotiți învinși ; totuși mai erau pentru romani cîteva rămășițe ale războiului, și nu neînsemnate, în împrejurimile orașului Agrigentum, și aceștia erau Epicydes și Hanno ¹⁶⁹, comandantii rămași de la războiul de mai înainte, precum și Hippacritanus ¹⁷⁰, al treilea comandant nou care fusese trimis de Hannibal în locul lui Hippocrates și care era de neam libyphoenic (acestuia compatrioții săi îi spuneau Muttines), un bărbat iscusit, care l-a avut pe Hannibal profesor în toate meșteșugurile războiului. Acestuia i s-au dat trupe auxiliare numide de către Epicydes și Hanno, și Hippacritanus cutreierînd cu ele în lung și-n lat ținutul dușmanilor, în așa fel a izbutit să-i păstreze ca aliați credincioși, acordîndu-i fiecărui aliat sprijinul său la momentul potrivit, încît în scurt timp numele său s-a răspîndit în întreaga Sicilie, și n-a fost o altă nădejde mai mare în sufletele celor care susțineau interesele carthaginezilor. Ca urmare, pînă în acea vreme, comandantul carthaginez

și cel syracusan, stînd închiși în Agrigentum la adăpostul zidurilor, nu numai sfătuiți de Muttines, ci bizuindu-se și pe ajutorul său, au îndrăznit să iasă dintre ziduri, întocmindu-și tabăra lângă riul Himera ¹⁷¹. Cînd i se aduse la cunoștință lui Marcellus această veste, îndată își puse în mișcare trupele, și-și stabili castrul la o depărtare cam de patru mii de pași de dușmani, așteptînd să vadă ce fac sau ce pregătesc. Dar Muttines nu le-a dat de loc romanilor nici răgaz și nici prilej să zăbovească sau să se sfătuiască, căci, trecînd riul, s-a năpustit asupra lor stîrnind cumplită groază și învâlmășeală în rîndurile posturilor romane. A doua zi tot el, printr-o luptă dată aproape în toată regula, i-a respins pe romani între întăriturile castrului. De acolo însă Muttines a fost chemat înapoi în tabără din pricina unei răscoale a numizilor, deoarece cam trei sute dintre ei plecaseră la Heraclea Minoa ¹⁷², de aceea el a plecat acolo ca să-i domolească și să-i aducă iarăși în tabără. Se spune că foarte greu a convins pe căpeteniile lor să nu dea piept cu dușmanul în lipsa sa.

Amîndoi comandantii răbdau greu această stare de lucruri și mai ales Hanno, care încă de mai înainte fusese neliniștit de gloria numidului. „O stîrpitură africană ca Muttines — își spunea el — să-i dea lecție lui, comandantul suprem al carthaginezilor, trimis de senat și de popor ?“

Hanno l-a convins pe Epicydes, care șovăia însă, ca după ce vor trece riul ¹⁷³ să iasă împreună în linie de bătaie, spunîndu-i : „Într-adevăr, dacă îl vor aștepta pe Muttines și acesta va izbîndi, slava va fi, neîndoielnic, a lui Muttines“.

XLI Ca urmare, Marcellus, socotind că pentru dînsul, după ce îl respinsese la Nola pe Hannibal, deși mîndru de biruința-i de la Cannae, nu este demn să dea înapoi în fața unor dușmani care au fost înfrînți și pe uscat și pe mare, porunci ostașilor să ia degrabă armele și să scoată afară din castru steagurile. Pe cînd Marcellus își rînduia oastea, zece călăreți numizi din linia de bătaie a potrivnicului aleargă în galopul cailor și-i dau de știre că compatrioții lor au fost zdruncinați mai întii pentru că, cu prilejul acelei răscoale trei sute de răzvrățiți din rîndurile lor s-au dus la Heraclea, apoi pentru că l-au văzut pe comandantul lor, Muttines, îndepărtat de comandantii pizmași pe gloria lui, chiar în ajunul bătăliei, și de aceea vor sta liniștiți în timpul luptei. Deși norodul numizilor și-a călcat mereu credința, totuși de astă dată și-a respectat făgăduiala. De aceea și avîntul romanilor a crescut cînd s-a răspîndit

repede știrea în rîndurile unităților lor că potrivnicul a fost părăsit de cavaleria numidă de care ei se temuseră cel mai tare ; apoi și dușmanii s-au îngrozit datorită și faptului că nu mai erau sprijiniți de cea mai mare parte a forțelor lor și totodată intrase spaima în ei ca nu cumva să fie atacați de însăși cavaleria lor. De aceea [lupta] ¹⁷⁴ desfășurată n-a fost de loc crîncenă : cel dintîi strigăt și primul atac au hotărît rezultatul. Numizii, după ce rămăseseră nemîșcați la aripi, în cursul luptei, cum i-au văzut pe ai lor dînd bir cu fugiții, într-o clipă le-au devenit tovarăși, însă numai la fugă. Cînd i-au văzut pe toți că se îndreaptă spre Agrigentum în mare grabă, și ei s-au împrăștiat pretutindeni prin cetățile apropiate, de teama unei împresurări a Agrigentului. Multe mii de oameni au fost măcelăriți și au fost capturați ¹⁷⁵... prizonieri, precum și opt elefanți.

Aceasta a fost cea din urmă luptă a lui Marcellus în Sicilia ; biruitor, s-a înapoiat de acolo la Syracuse.

Anul era totuși către sfîrșit, de aceea la Roma senatul a hotărît ca praetorul Publius Cornelius să trimită o scrisoare consulilor la Capua, cu următorul cuprins : „Cîtă vreme Hannibal este departe, iar operațiile împresurării Capuei nu sînt amenințate de vreo mare primejdie, dacă vor crede de cuviință, unul din ei să vină la Roma în vederea alegerii noilor magistrați“. După primirea scrisorii, consulii s-au învoit între ei ca Claudius să facă alegerile, iar Fulvius să rămînă la Capua. Claudius a proclamat aleși consuli pe Cneius Fulvius Centimalus ¹⁷⁶ și pe Publius Sulpicius Galba, fiul lui Servius, deși acesta nu îndeplinise în trecut nici o magistratură curulă. Apoi au fost aleși praetori [L.] Cornelius [Lentulus], [Marcus Cornelius] Cethegus, Caius Sulpicius, [Caius Calpurnius] Piso ¹⁷⁷. Lui Piso i-a căzut la sorți jurisdicția urbană, lui [Sul]picius — provincia Sicilia, lui Cethegus — Apulia, lui Lentulus — Sardinia. Consulilor li s-a prelungit comanda pentru un an ¹⁷⁸.

CARTEA XXVI

I Consulii Cn. Fulvius Centimalus și P. Sulpicius Galba, după ce au intrat în funcție la idele lui martie¹, au convocat senatul la sfat în Capitolium, consultându-l asupra situației republicii, în legătură cu conducerea războiului, cu provinciile și cu armatele. S-a prelungit comanda lui Q. Fulvius și lui Ap. Claudius, consulii anului precedent, și li s-au decretat armatele pe care le comandau atunci, adăugându-se dispoziția de a nu se depărta de Capua, pe care o împresurau, pînă n-o vor cucerii. Aceasta era grija de căpetenie care-i ținea atunci încordați pe romani nu atît datorită urii care niciodată n-a fost mai îndreptățită împotriva vreunei alte cetăți, cît pentru faptul că acest oraș atît de vestit și de puternic, după părerea lor, o dată cu capitularea va înclina din nou simțămintele tuturor spre respectarea vechii puteri, în același chip cum atrăsese prin trădarea sa alte cîteva populații.

Li s-a prelungit comanda și praetorilor anului trecut, decretîndu-li-se și cele două legiuni pe care le avuseseră, și anume lui M. Junius, în Etruria și lui P. Sempronius în Gallia ; i s-a prelungit comanda și lui M. Marcellus, pentru ca, în calitate de proconsul, să înăbușe cu armata pe care o avea ultimele rămășițe ale războiului din Sicilia. „Dacă mai are nevoie de întregirea efectivelor, să le completeze cu trupe din legiunile care-l aveau în fruntea lor în Sicilia pe praetorul P. Cornelius, dar să nu se recurgă la vreunul din acei ostași cărora senatul le interzisese îndeplinirea serviciului militar și înapoierea lor în patrie pînă la sfîrșitul războiului²“. S-a decretat ca acele două legiuni pe care le avuseseră P. Cornelius să treacă sub comanda lui C. Sulpicius, căruia îi căzuse la sorți Sicilia, precum și completarea efectivelor armatei cu rămășițele trupelor lui Cn. Fulvius, care cu un an mai înainte fuseseră bătute de Hannibal și puse pe fugă în chip rușinos în Apulia³. Senatul a hotărît să se aplice același regim acestei categorii de soldați întocmai ca și ostașilor care luptaseră la Cannae.

Pe deasupra, aceste două categorii de ostași au fost înfierăți prin hotărîrea de a nu ierna în orașe și de a nu-și întocmi nici taberele de iarnă mai aproape de zece mii de pași de vreun oraș.

Lui L. Cornelius i s-au dat în Sardinia cele două legiuni pe care le comandase Q. Mucius; consulii au primit poruncă să recruteze trupe pentru completarea efectivelor, dacă cumva au nevoie.

Lui T. Otacilius și lui M. Valerius li s-au decretat paza litoralului Siciliei și Greciei cu legiunile și flotele pe care le comandau. În Grecia aveau o legiune și 50 de vase, în Sicilia, 100 de vase și două legiuni.

În acel an, războiul a fost purtat cu 23 legiuni romane, și pe mare și pe uscat.

II La începutul aceluia an⁴, în vreme ce se aducea la cunoștință darea de seamă a lui L. Marcius, senatul a găsit cu cale că războiul desfășurat de acesta a fost încununat de o măreață izbîndă, însă faptul că el scrisese în calitate de propraetor senatului, fără să fi fost investit cu comanda, nici din porunca poporului și nici cu încuviințarea senatului, supăra pe o mare parte dintre senatori; „alegerea comandanților lor de către ostași⁵ constituie — spuneau ei — o urită pildă, ca și strămutarea solemnității auspiciilor în vederea alegerilor în castre și în provincii, departe de legi și de magistrați, la cheremul soldaților“⁶. Și cum unii senatori erau de părere să se facă în această privință o dare de seamă în senat, s-a găsit cu cale că este mai bine să se amîne asemenea dezbateri pînă la plecarea [ștafetelor] călări care aduseseră raportul din partea lui Marcius. În privința aprovizionării și îmbrăcăminteii ostașilor s-a găsit de cuviință să i se răspundă lui Marcius în scris că „senatul se va îngriji de amîndouă chestiunile“. Însă senatorii n-au admis să se adauge cuvintele „propraetorului Marcius“, ca nu cumva el să socotească un fapt dinainte hotărît ceea ce ei amînaseră pentru a chibzui.

Dîndu-li-se drumul [ștafetelor] călări, consulii n-au făcut vreo dare de seamă în nici o privință, toți senatorii căzînd de acord asupra acestui punct de vedere, că trebuie să se ia contact cu tribunii plebei, pentru ca aceștia să propună cu cel dintîi prilej plebei: „pe cine găsește ea cu cale să-l trimită investit cu comanda la armata care avusese în fruntea ei pe Cn. Scipio“⁷. Această chestiune a fost dezbătută și hotărîită împreună cu tribunii plebei.

Dar acum o altă sfadă dădu de lucru oamenilor. În ziua fixată pentru procesul lui Cn. Fulvius, C. Sempronius îi aducea acestuia în adunări învinuirea că și-a pierdut armata în Apulia⁹, declarînd pretutindeni că mulți comandanți au dus la pierzanie oastea datorită cutezanței oarbe și nepriceperii, dar că în afară de Cn. Fulvius nici un comandant roman nu și-a destrămat legiunile sale, lăsîndu-le să cadă în dezmăț înainte de a le trăda.

„De aceea, pe bună dreptate se poate spune că acești ostași au pierit înainte de a-l vedea pe dușman și că n-au fost biruiți de Hannibal, ci de comandantul lor. Iar atunci cînd cetățenii se duc la vot, nici unul din ei nu-și dă destul de bine seama cui să-i încredințeze comanda și cui armata. Ce deosebire între Ti. Sempronius⁹ [și Cn. Fulvius ! Cînd lui Ti. Sempronius]¹⁰ i s-a dat o armată alcătuită din sclavi, el, prin disciplina impusă și cu autoritatea sa de comandant, a făcut ca în scurtă vreme, pe de o parte, nici unul din aceștia să nu-și mai aducă aminte pe cîmpul de bătaie de obîrșia și sîngele său, pe de altă parte, acești ostași să devină sprijinul aliaților și spaima vrăjmașilor ; Cumae, Beneventum și alte orașe au fost smulse de Sempronius ca din ghearele lui Hannibal și înapoiate poporului roman¹¹. În schimb, Cn. Fulvius a făcut să decadă armata cetățenilor romani născuți din familii onorabile și educați într-un mod demn de oameni liberi, lăsînd-o să se pîngărească într-un dezmăț demn de robi. Așadar, Fulvius a făcut ca acești ostași să se poarte cu trufie și să semene sămînța răzvrătirii între aliați, dar odată ajunși în fața dușmanilor, să se arate netrebnici și nevolnici și să nu fie în stare să suporte nu numai atacul punilor, dar nici măcar strigătul lor de război. Și, pe Hercules, nu-i de mirare că pe cîmpul de luptă asemenea ostași [au dat bir cu fugiții]¹², de vreme ce cel dintîi dintre toți la fugă a fost comandantul lor. Mai degrabă se miră că unii din ei au căzut rămînînd locului și că pe C. Fulvius nu l-au însoțit la fugă și panică toți ostașii săi. C. Flaminius¹³, L. Paullus¹⁴, L. Postumius¹⁵, Cn.¹⁶ și P. Scipio¹⁷ au vrut mai degrabă să cadă pe cîmpul de bătaie decît să-și părăsească armatele înconjurate de vrăjmași ; în schimb, Cn. Fulvius s-a întors la Roma, fiind aproape singurul crainic al armatei nimicite. E socotit cumplită ticăloșie faptul că armata de la Cannae a fost surghiunită în Sicilia, fiindcă a fugit de pe cîmpul de luptă, hotărîndu-se să nu fie trimisă de acolo la vatră pînă cînd vrăjmașul nu va părăsi Italia, și același lucru s-a decretat de curînd și pentru legiunile lui Cn. Fulvius ; numai că Cn. Fulvius a fost lăsat

nepedepsit pentru fuga lui dintr-o bătălie dezlănțuită de orbeasca lui cutezanță, și în vreme ce el își va petrece bătrînețea în chefuri și în case de desfriu, cum și-a trăit și tinerețea, în schimb, ostașii săi care n-au greșit cu altceva decît că au fost după chipul și ase-mănarea comandantului lor, au fost duși departe, întocmai ca niște surghiuniți și îndură o viață de ostași înfierăți cu pata infamiei. Cum nu se potrivește la Roma libertatea celui bogat cu a celui sărac, a celui născut în huzur și onoruri, cu a celui de rînd !“¹⁸.

III La rîndul lui, Fulvius, deși vinovat, dădea vina pe ostașii săi spunînd : „Pentru că ostașii săi cereau cu înflăcărare să se pornească la luptă, au fost rînduiți în linie de bătaie, însă nu atunci cînd au vrut ei, fiindcă se lăsase amurgul, ci a doua zi și deși fuseseră puși în formație de luptă într-un moment și într-un loc prielnic pentru ei, totuși n-au fost în stare să înfrunte nici faima, nici avîntul vrăjmașilor. Pe cînd toți se răzletiseră în fuga lor, a fost și el tîrît în acea învălmășeală întocmai ca Varro în bătălia de la Cannae, întocmai ca mulți alți comandanți. Cum adică, rămî-nînd singur în viață, cum i-ar fi putut fi de folos republicii, îm-potrivindu-se singur vrăjmașilor, afară numai de cazul că moartea sa ar fi fost un remediu pentru nenorocirile căzute pe capul poporului ? El nu și-a condus armata fără prevedere în locuri neprielnice, din pricina lipsei de provizii, și n-a fost încercuit de dușmani, căzînd în capcanele lor, mărșăluind pe un drum necer-cetat, ci a fost biruit cu armele într-o bătălie fățișă, pe cîmpul de bătaie ! N-a depins de el faptul că ostașii săi n-au fost însuflețiți de bărbăție, ori că dușmanii au fost viteji, ci fiecare a fost fie curajos, fie stăpînit de frică, după cum i-a fost firea“.

Fulvius a fost acuzat în două rînduri și a fost osîndit la plata unei amenzi ; a treia oară, după înfățișarea martorilor, în afară de faptul că a fost copleșit de învinuirea a tot felul de ticăloșii, deoarece foarte mulți declarau prin jurămînt că praetorul a fost cel dintîi care a dat semnalul fugii și panicii și că ostașii au dat bir cu fugiții numai după ce au fost părăsiți de el, fiindcă ei erau încredințați că teama comandantului nu putea fi fără temei, adunarea poporului a fost cuprinsă de atîta mînie împotriva lui Fulvius, încît a început să strige să fie osîndit la moarte. S-a iscat apoi o nouă sfadă în privința acestuia ; deoarece tribunul plebei care ceruse pentru el pedeapsa în două rînduri cu amendă, a treia oară a cerut pedeapsa capitală, Fulvius a făcut apel la

tribunii plebei ; aceștia au declarat că ei nu vor șovăi să se pronunțe în favoarea colegului lor, cu atât mai mult cu cât, potrivit obiceiului strămoșesc, li s-a încuviințat potrivit fie legilor, fie obiceiurilor, să urmărească pe un cetățean, pînă cînd este osîndit sau la pedeapsă capitală, sau la amendă. Atunci Sempronius declară că el îl judecă pe Cn. Fulvius pentru crima de înaltă trădare¹⁹, și îi ceru praetorului urban C. Calpurnius să fixeze ziua pentru întrunirea comițiilor²⁰. Atunci acuzatul s-a aninat de o altă nădejde ; dacă ar fi cu putință să fie de față la judecată și fratele său, Q. Fulvius, care se bucura atunci de un mare prestigiu datorită și renumelui cîștigat prin izbînzile dobîndite, și perspectivei de a cuceri Capua cît de curînd ; și pentru că, într-adevăr, Q. Fulvius a adresat o înduioșetoare scrisoare senatului în legătură cu pedeapsa capitală dată fratelui său, senatorii i-au răspuns că e în interesul republicii ca dînsul să nu se îndepărteze de lîngă Capua ; de aceea, cînd a venit ziua comițiilor, Cn. Fulvius a plecat în surghiun la Tarquinii. Poporul²¹ a încuviințat printr-un plebiscit acest exil, ca fiind pe deplin îndreptățit.

IV În răstimpul acestor întîmplări, toată furia războiului era îndreptată asupra Capuei²². Totuși atacurile erau mai puțin crîncene decît operațiile de împresurare ; căci nici sclavii, nici plebeii din oraș nu mai puteau îndura foamea și nici trimite ștafete la Hannibal printre străjile atât de dese ale romanilor. S-a găsit însă un numid care a făgăduit că dacă i se va încredința lui o scrisoare, el se va furișa printre străji ; și într-adevăr numidul și-a ținut promisiunea²³. Ieșind noaptea și străbătînd prin mijlocul castrului roman, numidul îi înflăcărează pe campani, dîndu-le nădejdea că vor izbuti să spargă încercuirea în orice parte, cîtă vreme vor mai avea la îndemîină ceva forțe.

Însă, deși campanii reușiseră să izbîndească în multe lupte de cavalerie, totuși ei erau mereu bătuiți de pedestriimea romană ; în schimb pentru romani nu era atât de îmbucurător faptul că nu-i biruiau pe campani, pe cît era de dureros că erau biruiți în cîte un loc de un vrăjmaș asediat și aproape înfrînt. În cele din urmă romanii s-au gîndit să recurgă la un mijloc, pentru ca acolo unde nu erau deopotrivă în forțe cu potrivnicul, ei să-l egaleze printr-o tactică iscusită. De aceea din toate legiunile s-au ales tinerii cei mai vînjoși și mai sprinteni în mișcări.

Aceștia fură înzestrați cu niște scuturi mai scurte ca ale călăreților și cu cîte șapte sulite, lungi de cîte patru picioare.

agățate de o bucată de fier, așa cum sînt sulițele veliților. Fiecare călăreț primind cîte un asemenea ostaș pe calul său, l-a deprins și să stea pe crupa calului, și să sară repede jos atunci cînd se dă semnalul, virînd groaza în dușmani. Cînd după exerciții zilnice s-a constatat că totul merge strună, aceste trupe au înaintat în cîmpul situat între castru și zidurile Capuei, năpustindu-se asupra călăreților campani rînduiți pentru luptă, iar cînd ajung la o aruncătură de suliță, la semnalul dat, veliții sar de pe cai. Și atunci trupele de călăreți transformate în pedestrași dau deodată năvală asupra călăreților campani, aruncînd cu putere suliță după suliță. Împroșcîndu-i pretutindeni cu o grindină de asemenea arme, au rănit foarte mulți cai și călăreți campani; stîrnind prin această acțiune, nouă și neașteptată, și mai multă panică, cavaleria romană a pricinuit un adevărat prăpăd în rîndurile vrăjmașilor îngroziți, măcelărindu-i pînă la porțile cetății. Din ziua aceea armata romană a fost mai tare decît cea dușmană și prin cavalerie. De atunci s-au introdus asemenea trupe de veliți în rîndurile legiunilor. Se spune că inițiativa introducerii trupelor de pedestrași veliți în unitățile de cavalerie romană a avut-o centurionul Q. Navius²⁴ și că acesta a fost prețuit cu cinstea [cuvenită] de comandantul său.

V În vreme ce la Capua situația se înfățișa în felul acesta, pe Hannibal îl frămîntau, pe de o parte, grijile de a pune stăpînire pe cetățuia Tarentului, iar pe de altă parte, de a nu lăsa din mîna Capua. Totuși a precumpănit grija pentru Capua, către care vedea ațintite privirile tuturor aliaților și vrăjmașilor lui, încredințat că soarta ei va fi pentru toți pildă în ce fel vor sfîrși cei care i-au trădat pe romani. De aceea, lăsînd o mare parte din poveri în Bruttium, precum și toate trupele greu înarmate, porni spre Campania cu floarea pedestrimii și a călăreților, pentru a fi cît mai sprinteni la marș forțat. Cu toată repeziciunea marșului, au venit și 33 de elefanți pe urmele lui Hannibal! Hannibal își așază tabăra într-o vale dosnică, în spatele muntelui Tifata²⁵, care domina Capua. O dată sosit acolo, cucerește, prin puterea armelor, mica fortăreață Galatia, punînd pe goană garnizoana romană de acolo, și apoi se îndreaptă către asediatorii Capuei. Într-adevăr, după ce trimise înainte ștafeta la Capua și dădu de știre ca, în același moment în care el va ataca castrul roman, și campanii să fie pregătiți să spargă încercuirea, aceștia dădură deodată năvală pe toate porțile, stîrnind o nemaipomenită panică

în rîndurile romanilor ; căci dintr-o parte îi atacă Hannibal, iar dintr-alta porniră în iureş asupra lor toţi campanii, călăreţi şi pedestraşi, şi laolaltă cu ei şi garnizoana carthagineză, care avea în fruntea ei pe Bostar. Comandanţii romani, ca într-o grea cumpănă, ca să nu rămînă vreun punct neapărat cînd ei vor ataca într-o singură parte, şi-au împărţit trupele între ei în felul acesta : Appius Claudius a primit însărcinarea să-i înfrunte pe campanii, iar Fulvius să se împotrivească lui Hannibal. Proprætorul C. Nero se postează cu cavaleria din şase legiuni pe drumul ce duce la Suessula, iar legatul C. Fulvius Flaccus, în fruntea cavaleriei aliaţilor, se opreşte în regiunea râului Volturnus.

Bătălia nu a început cu strigătele şi cu zarva obişnuită la război, ci în afară de zgomotul de tot felul al ostaşilor şi al cailor şi de zăngănitul armelor, şi mulţimea campaniilor nevolnici la război, aşezată pe ziduri, a făcut o hărmălaie asurzitoare, bătînd în nişte talgere de aramă, cum de obicei se face în liniştea nopţii cînd este eclipsă de lună ²⁶, încît a abătut într-acolo atenţia chiar şi a celor care se încăieraseră. Appius cu uşurinţă zădărnici atacul campaniilor de la parapetele castrului. În schimb însă Hannibal şi punii, fiind mai presus de romani numericeşte, îl strîmtoară în cealaltă parte pe Fulvius. Acolo legiunea a şasea dădu înapoi, fiind respinsă de cohorta hispanilor, care împreună cu trei elefanţi ajunseră pînă la valul de întărituri, izbutind să străpungă centrul liniei de atac a romanilor. Hispanii şovăiau acum între nădejdea unei biruinţe, dacă vor izbuti să străpungă castrul roman, sau a unei primejdii, dacă li se vor tăia legăturile cu ai lor. Cînd Fulvius băgă de seamă panica legiunii şi castrul în primejdie, îl îndemnă pe Q. Navius şi pe alţi fruntaşi din rîndurile centurionilor să năvălească asupra cohortei de hispani care luptau în apropierea parapetelor castrului : „Am ajuns la cea mai grea cumpănă, le spuse el. Sau trebuie să lăsăm drumul slobod hispanilor, deşi cu prilejul atacării castrului aceştia vor face mai puţine eforturi ca atunci cînd au spart frontul roman atît de îndesit, sau aceştia trebuie hăcuiţi la poalele parapetelor. În lupta de acolo romanii nu vor avea mult de furcă : hispanii sînt puţini la număr şi cu legăturile tăiate de grosul armatei lor, iar legiunea a şasea romană, deşi este în panică, deoarece i s-a părut că a fost străpunsă de potrivnic, dacă se va întoarce năvălind din două părţi asupra acestuia va încercui cohorta hispană, prinzînd-o la mijloc, în urma dezlănţuirii unui atac şi din faţă şi din spate.

Navius, cum auzi aceste cuvinte ale comandantului său, smulse flamura stegarului de la al doilea manipul de *hastati* și se năpusti asupra vrăjmașului, amenințându-și tovarășii de luptă că le va arunca steagul în mijlocul hispanilor dacă nu-l vor urma cu repeziciune și nu vor lua și ei parte la această încăierare. Navius avea un trup de uriaș, iar armele sale deosebite îl făceau să fie și mai arătos: flamura pe care o flutura deasupra capetelor atrăsese și privirile romanilor și pe ale dușmanilor. Însă îndată ce el ajunsese la steagurile hispanilor, deși aceștia l-au împoșcat cu sulițe din toate părțile și aproape întreaga cohortă a dat năvală numai asupra lui, cu toate acestea nici puhoiul vrăjmașilor, nici grindina de sulițe n-au fost în stare să zăgăzuiască avântul acestui bărbat.

VI Și legatul M. Atilius²⁷ în fruntea celui dintîi manipul de *principes* din aceeași legiune, începe înaintarea asupra cohorții de hispani; și legații L. Porcius Licinus și T. Popilius, care comandau castrul, luptă cu strășnicie în fața parapetelor castrului, doborînd elefanții care, trecînd peste întărituri, intraseră chiar înlăuntrul lor. Pentru că șanțurile se umpluseră cu trupurile acestor namile, dușmanilor li s-a dat puțința să treacă peste ele ca pe o platformă sau ca pe o punte aruncată peste șanțuri; acolo, deasupra mormanelor de leșuri ale elefanților care zăceau uciși, s-a încins un cumplit măcel. Campanii și garnizoana carthagineză fuseseră respinși din cealaltă parte a castrului și acum lupta începu să se desfășoare în preajma porții dinspre Volturnus a Capuei. Dușmanul se împotrivi iureșului romanilor nu atît cu arma în mînă, ci stăvili atacul acestora cu armele aruncate cu ajutorul ballistelor și scorpionilor așezați deasupra porții. Atacul romanilor fu zădărnicit și în urma rănirii comandantului lor Ap. Claudius, care fusese lovit de o suliță de fier în capul pieptului, sub umărul stîng, pe cînd și-i îmbărbăta pe ai săi în fața primei linii de luptători. Totuși un mare număr de dușmani au fost doborîți în fața porții, pe cînd ceilalți au fost respinși în neorînduială în oraș. De aceea Hannibal, cînd își dădu seama de măcelărirea cohorții de hispani și că potrivnicul își apără castrul cu cea mai mare strășnicie, renunță să mai continue atacul și începu să se retragă, întorcîndu-și întregul front cu toate trupele de pedestrime la ariergardă, acoperirea făcîndu-i-o cavaleria, ca să evite o primejdie din partea romanilor. Avîntul romanilor a fost și mai aprig în urmărirea dușmanului. Flaccus dădu poruncă să

sune trâmbițele de retragere, socotind că romanii s-au înfruptat îndeajuns dintr-un îndoit profit : pe de o parte campanii să-și dea seama că nu pot avea mare nădejde în ocrotirea lui Hannibal, iar pe de altă parte și Hannibal însuși să-și dea seama de aceasta. Unii analiști²⁸ care istorisesc această luptă spun că în cursul acelei zile au fost uciși 8 000 de oameni din oastea lui Hannibal și trei mii din rîndurile campanilor, și că au fost cucerite de romani 15 steaguri carthagineze și 18 de-ale campanilor. La alți autori însă, n-am găsit că această luptă a fost atît de însemnată, ci că „a fost mai mare panica decît încăierarea, deoarece, după ce numizii și hispanii au năvălit pe neașteptate asupra castrului roman împreună cu elefanții, aceștia, străbătînd prin mijlocul castrului, au făcut un mare prăpăd, răsturnînd la pămînt cu mare vuitet corturile, iar vitele de povară speriate au luat-o la fugă, rupîndu-și ștreangurile. Ca să mărească și mai mult învîlmășeala, Hannibal a întrebuintat și un șiretlic, căci și-a trimis oameni de-ai săi care, îmbrăcați în veșminte italice și cunoscînd și limba latină, au transmis în chip de poruncă cuvintele consulilor, ca fiecare ostaș roman să fugă din propriu imbold în munții cei mai apropiați, deoarece castrul a căzut în mîinile vrăjmașului ; însă repede s-a descoperit vicleșugul și atacul dușmanului a fost zădărnicit cu un mare măcel în rîndurile lui ; elefanții au fost scoși din castru cu tăciuni [aprinși].“

Aceasta a fost cea din urmă luptă dată înaintea predării Capuei — oricare ar fi fost începutul și sfîrșitul luptei.

Medix tuticus (care era cel mai înalt magistrat la campani) în cursul aceluia an era Seppius Laesius ; el se trăgea dintr-un neam de jos și nu era nici bogat. Se istorisește că în pruncia lui, mama sa făcînd într-o zi sacrificiile de ispășire pentru un semn privind familia sa, arătat copilului său orfan de tată, haruspiciul i-a răspuns că „feciorul ei va ajunge pe treapta cea mai înaltă a dregătorilor din Capua“, dar că ea nerecunoscînd la fiul său nici o însușire deosebită care să îndreptățească o asemenea năzuință, se povestește că i-ar fi spus : „Dacă fiul meu are să ajungă pe cea mai înaltă treaptă a demnităților, atunci de bună seamă că este vorba de pieirea Capuei“. Această glumă în privința unei proorocii, deși făcută într-o doară, s-a adevărit totuși întocmai. Căci pe cînd campanii îndurau urgia foamei și ascuțitului săbiei și fiindcă li se spulberase orice nădejde de a mai putea fi apărați de [aceia care, prin obîrșia lor, puteau].²⁹ năzui

la cîrma cetății, însă se sfiau s-o primească, Laesius, tînguindu-se că frunțașii Capuei și-au trădat și părăsit cetatea, a luat conducerea Capuei asupra-și, el, cel mai de jos dintre toți campanii.

VII Însă cînd Hannibal³⁰ văzu că potrivnicul nu mai poate fi atras de loc la o luptă fățișă și nici el nu este în stare să ajungă la Capua străpungînd castrul roman, pentru ca noii consuli să nu le taie³¹ alor săi și aprovizionarea, hotărî să renunțe la zadarnica-i încercare de despresurare a Capuei, ridicîndu-și tabăra de lîngă acest oraș. Frămîntîndu-se mereu cu mintea încotro s-o pornească de acolo, deodată îi năzări gîndul să pornească lupta împotriva Romei însăși, de unde izvodise acest război. Îndeobște mulți de-ai lui cîrteau împotriva lui Hannibal învinuindu-l că a pierdut prilejul să-și împlinească această dorință atît de arzătoare după bătălia de la Cannae, și nici el n-o tăgăduia; totuși socotea că „nu trebuie să-și piardă nădejdea de a putea ocupa vreo porțiune de oraș prin pricinuirea unei neașteptate panici și zăpăceli și dacă Roma va fi în primejdie, pe de o parte, sau amîndoi comandantii vor părăsi numaidecît Capua, sau măcar unul din ei, pe de altă parte, dacă âși vor împărți trupele între ei, va slăbi și unul și altul, și atunci îi va surîde norocul, fie lui, fie campanilor, de a putea duce la bun sfîrșit războiul. O singură grijă îl muncea: ca nu care cumva campanii să se predea numaidecît după plecarea sa. De aceea ademenește cu daruri pe un numid, gata să se încumete la orice [și să înfrunte]³² orice primejdie, pentru ca încredințîndu-i o scrisoare, să intre în castrul roman în chip de dezertor, însă să se strecoare într-ascuns la Capua pe cealaltă parte a castrului. Într-adevăr, rîndurile scri-sorii erau pline de îmbieri pentru campanii: «Plecarea sa va fi spre izbăvirea lor, deoarece îi va îndepărta de la împresurarea Capuei pe comandant și armatele romane care vor pleca la Roma pentru o a apăra. De aceea să nu-și piardă curajul; numai cîteva zile de răbdare și vor scăpa de întreg asediul».

Hannibal porunci apoi ca vasele ancorate în vadul Volturnului să se apropie de mica fortăreață³³ pe care el o ridicase mai înainte, pentru paza ținutului. Cînd lui Hannibal i se dădu de știre că acolo se găsește un număr atît de mare de vase încît oastea lui poate fi trecută într-o singură noapte, pregătindu-și provizii pentru zece zile și înainte de a se crăpa de ziuă își aduse noaptea trupele pînă la malul rîului.

VIII Înainte ca acest plan³⁴ să fie adus la îndeplinire, Fulvius Flaccus a scris o dare de seamă senatului la Roma în care a arătat ce se va întâmpla, aflînd de toate acestea de la dezertori. Această veste stîrni în cetatea [romană] un răsunet deosebit în sufletul fiecărui cetățean, după cum îi era firea. Și așa cum se întâmplă de obicei într-o situație de grea cumpănă, senatul fu convocat numaidecît la sfat. Acolo P. Cornelius care avea porecla de Asina³⁵, fu de părere să fie rechemăți toți comandanții și toate armatele din toată Italia pentru apărarea cetății, fără să se mai țină seama nici de Capua, nici de vreun alt război. Fabius Maximus însă era de părere că este o mare rușine pentru romani să se depărteze de Capua, să se sperie și să umble forfota în sus și în jos la un semn de amenințare din partea lui Hannibal. „Cum adică, Hannibal care a biruit la Cannae, nu a îndrăznit totuși să vină spre Roma, iar acum după ce a fost respins de la Capua, a căpătat nădejdi să pună stăpînire pe cetatea [romană] ? Hannibal nu vine către Roma ca s-o împresoare, ci ca să scape Capua de asediu. Jupiter, martorul călcării tratatelor³⁶ de către Hannibal, precum și ceilalți zei vor apăra Roma împreună cu armata care se găsește în preajma cetății“.

Aceste păreri atît de diferite au fost învinse de a treia, a lui Publius Valerius Flaccus³⁷, care susținea calea de mijloc. Acesta atrăgînd luarea aminte asupra celorlalte două păreri, a propus să se scrie comandanților care acționau la Capua ce trupe are la îndemîna Roma pentru apărarea sa, apoi, „dacă ei știu cu cîte trupe vine Hannibal și de cîtă oștire au ei nevoie pentru asediul Capuei. Dacă unul din comandanți împreună cu o parte din armată pot fi trimiși la Roma, așa fel încît să se continue totuși cum se cuvine asediul Capuei și de către celălalt comandant, și de către cealaltă oaste, Claudius și Fulvius să cadă de acord cine să rămînă mai departe cu asediul Capuei și cine să vină în ajutorul Romei, pentru a zădărnici împresurarea ei de către Hannibal“³⁸.

Aducîndu-li-se la cunoștință la Capua acest *senatus-consultum*, proconsulul Q. Fulvius, care trebuia să plece la Roma, deoarece colegul său era suferind din pricina răni, își alese ostași din cele trei armate, cam 15 000 de pedestrași și 1 000 de călăreți, și trecu riul Volturnus. După ce a aflat precis că Hannibal va porni pe Via Latina, a trimis înainte ștafete către municipiile și localitățile care sînt de-a lungul Viei Appia și în vecinătatea ei, și anume la Setia³⁹, Cora⁴⁰ și Lavinium⁴¹, spunîndu-le „să-și pregătească

depozite de provizii și să le aibă la îndemână în orașele lor și să i le aducă pe cele din ținuturile lăturalnice în ale lui, și să-și concentreze trupe în garnizoana orașelor, așa încît fiecare cetate să-și apere cu forțe proprii interesele sale“.

IX În ziua în care a trecut râul Volturnus, Hannibal și-a așezat tabăra nu departe de această apă ; în ziua următoare a ajuns în ținutul Sidicinum⁴², trecînd pe lângă Cales. Întîrziind acolo o zi cu pustiirile, și-a condus oastea pe Via Latina, trecînd prin ținuturile suessan⁴³, allifan⁴⁴ și casinat. El și-a întocmit un castru stativ⁴⁵ acolo la poalele Casinului⁴⁶ pentru două zile, și pretutindeni a făcut devastări. De acolo Hannibal a ajuns în ținutul fregellan, la râul Liris⁴⁷, trecînd pe lângă Interamna⁴⁸ și Aquinum⁴⁹, unde a găsit podul rupt de fregellani⁵⁰ pentru a-i întîrzia marșul. Deoarece Hannibal pusese foc vaselor⁵¹ și Fulvius zăbovi lângă acest râu, unde își pregăti plutele în vederea trecerii armatei sale cu anevoință, din pricina mării lipse de material lemnos. După ce Fulvius și-a trecut oastea peste râu cu plutele, restul drumului l-a parcurs cu ușurință, aprovizionările fiind strînse din belșug în depozite nu numai în orașe, dar și în preajma drumului său. Ostașii săi se îmbărbătau unul pe altul „să-și aducă aminte că merg să-și apere patria, și de aceea să-și iuțească pasul“.

O ștafetă din Fregellae mergînd neînterupt zi și noapte a stîrnit la Roma o grozavă panică⁵². Vînzoleala în sus și în jos a oamenilor care în urma celor aflate născociau tot soiul de năstrușnicii, a pricinuit în tot orașul o și mai mare zarvă. Nu numai din casele particulare se auzeau vaetele femeilor, ci din toate părțile matroanele se revărsau spre piețele publice, alergînd către templele zeilor : măturînd altarele cu părul despletit, se închinau plecîndu-și genunchii, ridicînd mîinile în sus, spre cer și către zei ; ele se rugau să izbăvească cetatea romană de urgia vrăjmașului și să le păzească nepîngărite pe mame și pe micii lor prunci.

Senatul se afla în *forum* la dispoziția mai marilor cetății, pentru cazul că ar fi nevoie de vreo chibzuință. Unii primesc ordine, și fiecare se duce să-și vadă de îndatoririle sale ; alții se oferă să-și dovedească vrednicia unde este nevoie. Se rînduiesc posturi în cetățuie, pe Capitolium, pe ziduri, de jur împrejurul orașului și chiar pe muntele Albanus și pe Arx Aefulana⁵³. În toiul acestei învălmășeli vine știrea că proconsulul Q. Fulvius a plecat cu oastea lui de la Capua. Ca să nu-i fie anulată comanda, dacă va veni în

Roma, senatul decretează ca prerogativele de comandant ale lui Fulvius să fie deopotrivă cu ale consulilor⁵⁴.

Hannibal a înaintat pînă la ținutul Labicum⁵⁵, trecînd prin ținuturile Frusino,⁵⁶ Ferentinum⁵⁷ și Anagnia⁵⁸, după ce a pustiit în lung și în lat, cu o și mai cumplită vrăjmășie, ținutul fregellan pentru ruperea podului. De la Algidus s-a îndreptat spre Tusculum, însă nefiind primit între zidurile acestei cetăți, coti spre dreapta și cobori către Gabii⁵⁹. De acolo porni în jos cu oastea către Pupinia⁶⁰ și își așază tabăra la 8 000 de pași de Roma. Cu cît se apropia vrăjmașul mai mult, cu atît era mai mare măcelul în rîndurile fugarilor, și, întrucît numizii se aflau la avangarda armatei punice, cu atît cădeau prinși mai mulți locuitori din toate straturile și vîrstele.

X În toiul acestei învălmășeli Fulvius Flaccus intră în Roma pe poarta Capena, îndreptîndu-se către centrul orașului pe la Esquiliile Carinae⁶¹; ieșind apoi de acolo, își întocmi castrul între poarta Esquilină⁶² și cea Collină⁶³. Edilii plebei au transportat proviziile acolo. Și consulii și senatul au venit în castru. Acolo s-a ținut sfatul în legătură cu interesele supreme ale republicii. Consulii au hotărît să-și așeze tabăra în jurul porților Esquilina și Collina⁶⁴, praetorul urban C. Calpurnius să comande operațiile pe Capitolium și în cetățuie, senatul să fie prezent în număr suficient⁶⁵ la ședințele ținute în *forum*, dacă cumva va fi nevoie să se ia vreo decizie în aceste împrejurări atît de neașteptate.

Între timp, Hannibal a înaintat pînă la râul Anio⁶⁶, așezîndu-și tabăra la 3 000 de pași de oraș. Instalîndu-și acolo tabăra statornică, înaintă chiar el însuși în fruntea a 2 000 de călăreți pînă la poarta Collina și, galopînd în sus și în jos pînă la templul lui Hercules⁶⁷, privi cît putu mai îndeaproape zidurile și așezarea orașului.

Flaccus găsi de cuviință că Hannibal întrece măsura cu purtarea sa atît de semeată și de nepăsătoare; de aceea își trimise numaidecît cavaleria în întîmpinarea punilor, dîndu-i poruncă să-i izgonească pe vrăjmași și să-i silească a se întoarce în tabăra lor. După ce s-a început lupta, consulii au poruncit ca dezertorii numizi, care se găseau pe Aventin și erau în număr de 1 200, să meargă către cartierul Esquiliilor, trecînd prin mijlocul orașului, fiind încredințați că nu vor fi alții mai destoinici ca aceștia la luptă între văi, și prin case, și prin grădini, și printre morminte, și pe toate drumurile și viroagele.

Cînd niște cetățeni i-au văzut pe acești numizi⁶⁸ coborînd în galopul cailor pe panta Publicius⁶⁹ din cetățuie și din Capitolium, au strigat [în gura mare] că Aventinul a fost cucerit de dușman. Întîmplarea asta a pricinuit atîta învălmășeală și fugă, încît toată mulțimea îngrozită ar fi luat-o razna, împrăștiindu-se, dacă dincolo de oraș nu s-ar fi găsit tabăra punilor ; atunci toți își căutară scăparea în locuințe și pe acoperișuri, și începură să arunce cu pietre și cu lănci în acei care cutreierau pe drumuri, luîndu-i drept vrăjmași. Și învălmășeala asta n-a putut fi nici înlăturată și nici nu s-a putut descoperi de unde provine greșeala, deoarece toate ulițele erau întesate de cîrduri de țărani și de vite, pe care această neașteptată spaimă îi silise să vină în oraș.

În lupta dintre cele două cavalerii, romanii izbîndiră și dușmanii fură alungați. Și deoarece trebuia potolită zarva și neorînduiala care se iscau în multe locuri la voia întîmplării, s-a hotărît ca toți cei care îndeplinseseră dregătoria de dictator, consul sau de censor să fie investiți cu *imperium*⁷⁰ pînă se va retrage vrăjmașul de la ziduri. Și în restul zilei și în cursul nopții următoare s-au ivit la voia întîmplării, în numeroase rînduri, panica și învălmășeala, care însă au fost potolite.

XI A doua zi, Hannibal trecînd riul Anio, și-a rînduit în linie de bătaie toate trupele, însă nici Flaccus⁷¹, nici consulii n-au refuzat să se măsoare cu el. După ce amîndouă armatele s-au rînduit în vederea acelei bătălii în care învingătorul ei avea să aibă ca răsplată Roma, o ploaie torențială însoțită de grindină a pricinuit atîta zăpăceală în rîndurile celor două tabere, încît toți ostașii s-au retras în castrele lor, de-abia mai păstrîndu-și armele, cu toți temîndu-se mai mult de vijelie decît de dușman. Și a doua zi o furtună asemănătoare a risipit fronturile celor două oștiri rînduite pentru luptă în același loc. Dar după ce potrivnicii s-au retras în tabără, ca prin minune, văzduhul s-a liniștit, înseninîndu-se. Punii au tilcuit această întîmplare ca o opreliște a zeilor. Se istorisește că s-a auzit glasul lui Hannibal spunînd că zeii nu-i dau nici cuget, nici noroc ca să pună mîna pe orașul Roma. Nădejtile i-au fost micșorate și de alte două împrejurări : una mai de seamă, alta mai puțin însemnată. Cea dintîi s-a ivit atunci cînd Hannibal, găsimdu-se cu oastea sa lîngă zidurile Romei, a auzit că au plecat unitați de trupe romane ca să completeze efectivele din Hispania. A doua împrejurare, cea neînsemnată, era că Hannibal, în răstimpul acelorasi zile, aflase de la un prizonier oare-

care că, din întâmplare, cîmpul în care-și instalase el tabăra, în ciuda acestui fapt, a fost vîndut, fără să i se fi micșorat prețul. Aceasta i s-a părut lui Hannibal dovada unei atît de mari trufii și dispreț față de dînsul, pentru că terenul, pe care chiar el pusese stăpînire și-l avea la îndemîină, fiind cucerit prin război, găsise cumpărător, încît numaidecît chemă la sine un crainic și-i dădu și el poruncă să strige : să se scoată în vînzare prăvăliile zarafilor care se aflau în jurul forului.

Zdruncinat de toate aceste întâmplări, Hannibal își retrase tabăra pînă la rîul Tutia ⁷², la 6 000 de pași de oraș. De acolo purcesc către dumbrava Feroniei ⁷³ unde se afla un templu vestit în vremea aceea prin bogățiile sale. Capenații și alți locuitori care sălășluiau prin acele meleaguri îi dăruiau templului Feroniei ca prinos cele dintîi roade și tot felul de ofrande după mijloacele lor, și-l înfrumusețaseră cu multe podoabe de aur și de argint. Cu acel prilej, templul a fost jefuit de toate aceste ofrande. După plecarea lui Hannibal s-au găsit grămezi de bronz brut aruncate de soldații cuprinși de teama opreliștii zeilor. Jefuirea acestui templu e redată de către istorici ca un fapt neîndoielnic, Coelius ⁷⁴ istorisește că Hannibal mergînd spre Roma, s-a abătut într-acolo de la Eretum ⁷⁵ și a pornit mai departe în marș, trecînd prin Reate Cutiliae ⁷⁶ și Amiternum ⁷⁷ : „din Campania s-a dus în Samnium, de acolo a ajuns la paeligni, și apoi trecînd pe lîngă orașul Sulmo ⁷⁸, s-a dus la marrucini, apoi din ținutul Albensis ⁷⁹, la marsi ⁸⁰, și de acolo a mers la Amiternum și Foruli ⁸¹“. Și nu în asta constă neîntrebarea, căci, de bună seamă, amintirea [unui comandant atît] de strălucit ⁸² și urmele unei armate atît de mari n-ar fi putut fi învăluite în uitare într-un timp atît de scurt — deoarece se știe precis că a mers pe acolo — ci ne interesează numai dacă pe acest drum Hannibal a trecut către Roma sau dacă de la Roma s-a înapoiat în Campania.

XII Însă nu tot atîta înverșunare a avut Hannibal la apărarea Capuei cîtă au avut romanii la îngenunchierea ei prin împresurare ⁸³. Căci el s-a îndreptat către mare și către Rhegium, trecînd prin [Samnium], prin [Apulia] ⁸⁴ și prin Lucania în ținutul Bruttium, într-un marș atît de nebunesc, de parcă prin sosirea lui neașteptată ar fi vrut ca pe toți să-i nimicească luîndu-i fără veste. În cursul acelor zile, Capua, cu toate că nu fusese împresurată cu mai puțină dîrzenie ⁸⁵, totuși a simțit sosirea lui Flaccus ⁸⁶ ; în același timp însă a stîrnit uimirea campanilor și faptul că totodată

nu s-a întors și Hannibal. Atunci, în urma convorbirilor lor, și campanii și-au dat seama că au fost părăsiți de tot de Hannibal, și punilor li s-a spulberat orice nădejde de a mai putea păstra Capua. S-a mai adăugat și un edict⁸⁷ al proconsulilor, propus în urma unui *senatus-consultum* și răspîndit în rîndurile vrăjmașilor, anume că „orice cetățean campan care va trece de partea romanilor, înaintea unei anumite zile, nu va avea de suferit nici un neajuns“. Cu toate acestea, nici un campan n-a trecut de partea romanilor, toți fiind stăpîniți mai mult de frică decît de neîncredere, deoarece o dată cu trădarea, campanii săvîrșiseră greșeli prea mari ca să mai poată fi iertați. Inșă, așa cum nici unul dintre ei nu trecu de partea dușmanilor din propriu îndemn, la fel campanii nu chibzuiră la vreun plan de salvare a intereselor obștești. Nobilii își părăsiseră însărcinările de la cîrma cetății și nu mai puteau fi strînși ca să ia parte la ședințele senatului. La cîrma cetății era nu cel care meritase această cinste, ci unul care își exercita puterea și drepturile fără să merite funcția pe care o îndeplinea. Într-adevăr, acum nici unul dintre fruntași nu mai apărea nici în forum, nici în vreun așezămînt public, ci, închiși în locuințe, așteptau din zi în zi căderea patriei o dată cu pieirea lor. Grija conducerii treburilor era lăsată pe seama lui Bostar și Hanno, comandantii garnizoanei punice, care, la rîndu-le, erau neliniștiți de primejdiile ce-i pîndeau pe ei, nu pe aliații lor. Cei doi îi trimiseseră o scrisoare lui Hannibal, scrisă nu numai răspicat, ci chiar în termeni aspri, în care îl acuzau în chipul acesta : „Hannibal a predat nu numai Capua în mîinile vrăjmașilor, ci i-a predat și pe ei, și garnizoana lor, lăsîndu-i să îndure toate chinurile. Hannibal a plecat în Bruttium întocmai ca un om care-și întoarce privirile, ca să nu vadă cu ochii săi proprii cînd romanii pun mîna pe Capua. Dar, pe Hercules, romanii n-au putut fi urniți din loc și siliți să înceteze împresurarea Capuei nici măcar de atacarea cetății Roma : cu cît este mai statornic dușmanul roman decît prietenul lor carthaginez ! Dacă, dimpotrivă, Hannibal se va întoarce la Capua și va îndrepta tot greul războiului acolo, și ei, și campanii vor fi gata să străpungă încercuirea. Doar n-au trecut carthaginezii Alpii ca să se poată război cu rheimii⁸⁸ sau cu tarentinii ; unde sînt legiunile romane, acolo se cuvine să fie și armatele carthagineze. În felul acesta s-a izbîndit la Cannae, tot așa și la Trasimenus, întîlnindu-se și măsurîndu-se cu vrăjmașul și încercîndu-și prin luptă norocul“.

Scrisoarea scrisă cu acest cuprins este înmînată, făgăduindu-li-se o răsplată numizilor, care au declarat că se vor strădui [s-o transmită lui Hannibal]. După ce aceştia au venit ca dezertori în tabăra lui Flaccus, pentru ca la un moment potrivit să dispară de acolo, și deoarece foametea care bîntuia de multă vreme la Capua era un îndreptățit temei pentru unii de a trece de partea romanilor, pe neașteptate sosește în castrul roman o femeie campană, țiuoarea unuia dintre dezertori, care îi dezvăluie comandantului roman că numizii au trecut într-adins pentru a-i înșela pe romani și că ei poartă asupra lor o scrisoare către Hannibal; ea este gata să-i dovedească, arătîndu-i pe unul dintre aceia care i-a destăinuit ei fapta. Fiind scos în față, acesta se prefăcea cu destulă îndărătnicie la început, spunînd că el nu cunoaște pe această femeie. Treptat-treptat însă, cînd văzu că se cer și se pregătesc uneltele pentru cazne, fu înduplecat să spună adevărul, și mărturisind că așa este, el scoase la iveală scrisoarea și adăugă și o altă dovadă care fusese ținută în taină pînă acum, spunînd că prin castrul roman cutreieră în chip de dezertori și alți numizi. Un număr de peste 70 dintre aceştia fură prinși și stîlciți în bățai, după ce li se tăiaseră mîinile, și împreună cu noii dezertori fură trimiși înapoi la Capua. Priveliștea aceasta atît de cutremurătoare le-a frînt sufletele campanilor.

XIII Poporul îmbulzindu-se spre senat, îl sili pe Laesius să convoacă senatul; fură fățiș amenințați și fruntașii care lipseau de la îndatoririle obștești de atîta vreme că dacă nu vor veni în senat, norodul le va înconjura locuințele și îi va scoate cu de-a sila pe toți afară. Spaima vîrită în fruntași a oferit mai marelui cetății un senat în mare număr. Acolo, în vreme ce ceilalți vorbeau despre trimiterea unei solii la comandantii romani, cerîndu-i-se părerea lui Vibius Virius, cel care fusese cu îndemnul ruperii legăturilor cu romanii, acesta declară următoarele: „Cei care vorbesc despre soli și despre pace, și despre predare, nu-și mai aduc aminte nici ce-ar fi avut ei de gînd să facă dacă i-ar fi avut pe romani în mîinile lor, și nici ce s-ar cuveni să îndure ei înșiși.

Ce? Voi credeți că va mai fi acea capitulare ca odinioară, cînd ne-am predat pe noi și toate ale noastre romanilor ca să dobîndim ajutor împotriva samniților⁸⁹? Oare ați uitat în ce vreme și în ce situație am trădat poporul roman? Și în ce chip, și în ce chinuri, cu ce rușine și ocară le-am nimicit garnizoana în timpul trădării, deși putea fi lăsată să plece slobodă? Și de cîte

ori și cu cită înverșunare am dat atacuri pentru spargerea încercuirii ? De cîte ori le-am atacat castrul și l-am chemat pe Hannibal ca să-i nimicească pe romani ? Ați uitat și acest fapt care este mai proaspăt din toate, că l-am trimis pe Hannibal de aici pentru a ataca Roma însăși ? Și, dimpotrivă, reamintiți-vă ce dovezi de vrăjmășie ne-au arătat ei, ca să vă dați seama din ele ce mai puteți nădăjdui de la dinșii ! Cînd în Italia era un dușman venit de pe alte meleaguri, iar dușmanul era Hannibal, cînd totul era pîrjolit de furia războiului, romanii lăsînd totul la o parte, lăsîndu-l de o parte pe însuși Hannibal, au trimis pe amîndoi consulii și două armate consulare că să împresoare Capua. De doi ani ne chinuie romanii cu foamea, înconjurîndu-ne cu un val de parapete și șanțuri, îndurînd și ei împreună cu noi cele mai cumplite primejdii și cele mai trudnice munci, de multe ori fiind măcelăriți în jurul valului de întărituri și șanțurilor și alungați aproape pînă la marginea castrului ! Dar las la o parte acestea⁹⁰ : este un vechi și cunoscut obicei să se îndure trudă și să se înfrunte⁹¹ primejdii cu prilejul atacului unui oraș al dușmanilor. Însă aceasta este dovada unei neînduplecate mîinii și unei uri [de neispășit]⁹² : Hannibal a atacat castrul roman cu uriașe trupe de pedestrime și cavalerie și, în parte, l-a și cucerit ; în disprețul unei primejdii atît de mari pentru ei, romanii nu s-au clintit cîtuși de puțin de la împresurarea Capuei. Hannibal pășind peste Volturnus, a trecut prin foc și sabie ținutul Calenum ; cu tot dezastrul atît de cumplit al aliaților lor, totuși romanii nu s-au mișcat cîtuși de puțin din loc ! Hannibal a poruncit apoi să se înainteze cu steagurile vrăjmașe către însăși cetatea romană ; romanii au disprețuit și această furtună amenințătoare ! Hannibal, trecînd peste rîul Anio, și-a așezat tabăra la 3 000 de pași de oraș, iar în cele din urmă s-a apropiat chiar de ziduri și de porți, și le-a arătat că dacă nu vor despresura Capua, le va cuceri Roma : romanii n-au despresurat-o ! Dacă ai încerca să mergi către vizuinile și puii unor fiare sălbătice, ațîțate de oarbă furie și turbare, le-ai putea îndepărta ca să nu sară în ajutorul alor lor ; pe romani însă nu i-au îndepărtat de Capua : Roma încercuită, soțiile, copiii, ale căror vaiere aproape că se auzeau de aici, altarele, vetrele, templele zeilor, mormintele strămoșilor pîngărite și profanate ; atît de aprigă le este dorința de a ne pedepsi, atît de cumplită le este setea de a sorbi sîngele nostru ! Și poate, nu pe nedrept ; și noi am fi făcut la fel, dacă am fi avut noroc ! Dar, fiindcă altfel au găsit de

cuviință zei nemuritori, după cum nu se cade să dau înapoi în fața morții, la fel sînt în măsură să mă feresc de caznele și jignirile pe care mi le pregătește dușmanul; de asemenea, cîtă vreme sînt liber, cîtă vreme sînt stăpîn pe mine, pot să fug de o moarte chiar ușoară, numai onorabilă să fie. N-am să-i mai văd pe Ap. Claudius și pe Q. Fulvius fălindu-se cu o biruință fără seamăn și nu voi fi tîrît legat prin Roma ca o privesc a triumfului, ca apoi să-mi dau duhul în temniță sau legat de stîlp să-mi aplec grumajii în fața securii romane, după ce spatele îmi va fi sfîrtecat cu lovituri de vergi! Și nu-mi voi vedea patria mea năruită și mistuită de pîrjol și nici tîrîte, spre a fi batjocorite, mamele campane și fecioarele și băiețandrii născuți liberi. Romanii au dărimat din temelie însuși orașul Alba, de unde își trăgeau obîrșia, ca să nu rămînă nici un vlăstar și nici o amintire a originii lor: și n-am să cred eu că vor cruța Capua, împotriva căreia sînt mai înverșunați decît împotriva Carthaginei!

De aceea, dintre voi, care aveți de gînd să vă plecați în fața ursitei, înainte de a vedea atîtea grozăvii, aveți la mine astăzi pregătită și rînduită masa. După ce vă veți sătura cu mîncare și vin, aceeași cupă care-mi va fi dată mie, va trece din mîină în mîină: această băutură va scăpa trupul de chinuri, sufletul de batjocură, ochii și urechile de toate grozăviile și ticăloșiile care trebuie văzute și auzite și care-i așteaptă pe cei învinși! Vor fi la îndemîină și slujitori care să arunce trupurile fără viață într-un mare rug aprins în ograda din față a locuințelor. Aceasta este singura cale, și onorabilă, și slobodă spre moarte. Înșiși vrăjmașii se vor uimi în fața tăriei noastre, iar Hannibal va ști că vitejii săi aliați au fost părăsiți și trădați de el!“

XIV Ascultînd cuvîntarea⁹³ lui Virius, deși destul de mulți au încuviințat-o, totuși dintre cei care erau de părerea lui, numai cei cu suflet vajnic au fost în stare să-l urmeze: majoritatea senatului bizuindu-se pe firea aplecată spre iertare arătată de poporul roman în atîtea rînduri, în multe războaie, erau incredințați că acesta va fi împăciuitoar și de astă dată față de ei și, de aceea, au hotărît și au trimis delegați pentru a preda romanilor Capua.

Pe Vibius Virius l-au însoțit la locuința lui 27 senatori, au luat masa împreună cu el, cu mințile amefite de vin, și pe cît le-a stat în putință, ca să nu mai simtă urgia ce-i pîndea, cu toți au luat otravă; apoi sculîndu-se de la masă, strîngînd

dreaptă cu dreaptă și îmbrățișându-se pentru cea din urmă oară, jeluindu-și și pierirea lor și a patriei, unii au rămas locului spre a fi arși în același rug, alții însă au plecat acasă. Singele din vine, înriurit de atita mîncare și vin, în loc să grăbească moartea, a slăbit puterea otrăvii; de aceea, cu toate că toată noaptea, precum și o parte din ziua următoare, cei mai mulți dintre ei au continuat să trăiască, totuși și ei s-au stins din viață înainte de a fi deschise dușmanilor porțile cetății.

A doua zi, din porunca proconsulilor a fost deschisă poarta⁹⁴ lui Jupiter, care se afla în fața castrului roman. Pe acolo au intrat o legiune și două escadroane de cavalerie, avînd în frunte pe legatul C. Fulvius⁹⁵. Acesta, după ce a avut grijă ca mai întii de toate să fie adunate și aduse la sine toate armele de atac și de apărare care se găseau la Capua, a pus străji la toate porțile ca să nu poată ieși sau scăpa vreun dușman și în felul acesta a prins garnizoana carthagineză; dădu apoi poruncă senatului campan să se înfățișeze în castru la comandanții romani. După ce aceștia veniră acolo numaidecît, toți fură viriți în cătușe, ordonîndu-li-se să aducă în fața quaestorului tot aurul și argintul pe care-l aveau. Aurul a cîntărit 2 070 libre, iar argintul 31 200 libre. Douăzeci și cinci senatori au fost dați sub pază la Cales, iar 28 trimiși la Teanum⁹⁶, tocmai aceia în privința cărora se știa precis că, datorită hotărîrii lor, s-au rupt campanii de romani.

XV Asupra pedepsei senatului campan, Fulvius și Claudius nu s-au înțeles de fel: Claudius⁹⁷ era mai ușor aplecat pentru iertare, în schimb atitudinea lui Fulvius era mai neîndurătoare. De aceea Appius fu de părere ca să lase pe seama senatului să hotărască la Roma asupra întregii situații; el spunea că „senatul are tot dreptul să-i cerceteze dacă nu cumva au ținut consfătuiri și cu alți aliați cu nume latin și dacă nu au fost sprijiniți în război cu ajutoare de către aceștia“. La rîndul său, Fulvius spunea că „nu trebuie să se facă cituși de puțin greșeala de a se stîrni tulburări în rîndurile aliaților credincioși, aducîndu-li-se învinuiri îndoielnice, și de a fi lăsați la bunul plac al denunțătorilor, care nu vor cîntări [nici ce spun]⁹⁸, nici ce fac; de aceea el va căuta să înăbușe și să stîrpească cu desăvîrșire o asemenea cercetare“.

După ce cei doi proconsuli s-au despărțit în urma acestei convorbiri, cu toate că Appius nu se îndoia că colegul său, care

se rostise cu atita îndirjire în această privință, va aștepta totuși să-i sosească dispoziții scrise de la Roma în legătură cu o chestiune atît de însemnată, Fulvius însă, pentru ca așteptarea ordinului să nu pricinuiască nici un fel de piedică la cele ce se începuseră, ridicînd sfatul din *praetorium*, porunci tribunilor militari și praefecților aliați să dea de știre la două mii de călăreți aleși „să fie gata la al treilea semnal de goarne⁹⁹“.

Pornind către Teanum în fruntea acestei cavalerii, în revărsatul zorilor Fulvius intră pe poartă și se îndreptă spre forum. Lumea îmbulzindu-se îndată la apariția călăreților, Fulvius porunci să fie chemat magistratul de la cîrma¹⁰⁰ cetății din Sidicinum, căruia i-a dat dispoziții să-i scoată afară pe campanii pe care-i avea sub pază. După ce fură scoși, toți fură bătuți cu vergile și decapitați cu securea¹⁰¹. Apoi Fulvius alergă în goana calului spre Cales; după ce se așeză la tribună, în vreme ce oamenii scoși din temniță erau legați la stîlp, veni grabnic o ștafetă călare de la Roma care îi înmînă lui Fulvius ordinul scris din partea praetorului C. Calpurnius, precum și decretul senatului. Murmurele iscate la tribună au cuprins întreaga adunare: „se amînă hotărîrea în privința sorții campanilor, lăsîndu-se totul pe seama senatului roman“. Dar Fulvius, văzînd cum stau lucrurile, după ce-și vîrî în sîn sulul cu ordinul primit în scris și, fără să-l desfacă, porunci crainicului să strige: „lictorul să ordone a se proceda după lege“. În chipul acesta și senatorii campani care se aflau la Cales își primiră pedeapsa. După aceea fu citit ordinul scris, precum și decretul senatului, prea tîrziu însă spre a se mai împiedica o treabă făcută, și cu tot dinadinsul zorită, ca să nu mai poată fi oprită.

Atunci campanul Vibellius Taurea, străbătînd prin mijlocul mulțimii, îl strigă pe nume pe Fulvius tocmai cînd se ridicase să plece, și cum acesta, mirat, îl întrebă ce pofteste, după ce Flaccus se așeză din nou pe jilț, Taurea îi spuse: „Dă poruncă să fiu și eu ucis, ca să te poți făli că a fost răpus de tine un bărbat cu mult mai viteaz decît ești tu“.

În vreme ce Flaccus îi răspundea că, negreșit, Taurea nu este în toate mințile, și că chiar dacă el va voi aceasta, totuși va fi oprit de decretul senatului, Vibellius îi replică: „Într-adevăr, după ce patria mi-a fost subjugată, după ce mi-am pierdut rudele și prietenii și mi-am ucis cu mîna mea proprie soția și copiii, ca să nu pătimească vreo josnicie, pentru că mie nu mi se dă putința să mă împărtășesc din același fel de moarte

pe care au avut-o acești concetățeni ai mei, atunci voi recurge la bărbăție pentru a-mi răzbuna această viață [atît de mult] urîtă [de voi]”.

Și atunci se înjunghie cu gladiul pe care îl ținuse ascuns sub haină, străpungîndu-și pieptul și se prăbuși fără suflare la picioarele comandantului roman.

XVI Din pricina acestei întîmplări în legătură cu pedepsirea campanilor și pentru că toate fuseseră îndeplinite după capul unuia singur, unii istorici au scris că Ap. Claudius¹⁰² s-a stins din viață cu puțin înainte de predarea Capuei, apoi „că Taurea nu a venit din propriu-i imbold la Cales și nu și-a ridicat viața cu mîna sa¹⁰³, ci, pe cînd sta legat la stîlp între ceilalți și [răcnea mereu]¹⁰⁴, deoarece din pricina zarvei nu se putea auzi ce strigă, Flaccus a dat poruncă să se facă tăcere și, cu acest prilej, Taurea a rostit acele cuvinte care s-au amintit mai înainte, că el, un bărbat atît de viteaz este ucis de un ins nici pe departe deopotrivă de vrednic cu el în ce privește vitejia, că îndată după aceste cuvinte, crainicul a pronunțat aceste vorbe din porunca proconsulului : „Lictorule ! Unui viteaz ca ăsta mai dă-i și cîteva vergi pe deasupra și procedează cu el în primul rînd după lege !”

Unii istorici susțin că înainte de a i se tăia capul lui Taurea, s-a dat citire și decretului senatorial, dar fiindcă în acest *senatus-consultum* fuseseră adăugite cuvintele „dacă el găsește de cuviință, să lase pe seama senatului hotărîrea întregii situații”, aceasta s-a tilcuit că lui Flaccus i s-a lăsat la îndemînă puțința de a lua hotărîrea pe care o socotea cea mai potrivită cu interesele supreme ale statului.

De la Capua, s-a revenit la Cales ; s-a primit act de supunere și din partea Atellei¹⁰⁵ și Calatiei¹⁰⁶. Și acolo s-au luat măsuri împotriva capilor trădării¹⁰⁷. Astfel, ca la 70 fruntași ai senatului fură omoriți, iar cam 300 de nobili campani¹⁰⁸ viriți în temniță, alții dați în paza orașelor cu nume latin, au pierit din felurite pricini. O altă mulțime de cetățeni campani a fost vîndută.

S-a luat în dezbatere¹⁰⁹ și situația orașului și a pămînturilor Capuei, unii senatori întrebînd dacă trebuie distrusă această cetate atît de puternică, atît de aproape de Roma și atît de vrăjmașă ; au precumpănit însă nevoile clipelor de față ; căci orașul Capua s-a păstrat, pentru ca să existe undeva și un sălaș al plugarilor, și aceasta datorită pămîntului său, despre care se știe

prea bine că prin rodnicia lui este cel mai de frunte din toată Italia. Gloata locuitorilor, a libertilor, a slujbașilor și a meșteșugarilor ¹¹⁰ a fost lăsată pe loc pentru a popula orașul; în schimb, toate pământurile, precum și toate clădirile publice au devenit proprietatea poporului roman. S-a hotărât ca orașul Capua să fie locuit și populat, în schimb să fie socotit oraș numai cu numele, nemaexistind acolo nici o instituție de conducere a cetății, nici senat, nici adunarea poporului, nici o dregătorie; „norodul să fie lipsit de sfat obștesc, de autorități, de orice fel de organizare, fără nici o putință de a lua vreo hotărâre în interes obștesc ¹¹¹. De la Roma se va trimite în fiecare an un praefect ¹¹², pentru a împărți dreptatea.

În chipul acesta s-au rînduit treburile la Capua, și cu hotărîri laudabile în toate privințele: astfel s-au luat măsuri aspre și cu repeziciune împotriva celor mai vinovați. Mulțimea cetățenilor a fost risipită pe alte meleaguri, fără nici o nădejde de întoarcere. Romanii nu s-au răzbunat și nu și-au arătat mînia prin arderea și dărîmarea caselor și zidurilor nevinovate: prin aplicarea acestui fel de blîndețe s-a căutat să se lase nevătămat un oraș atît de vestit și atît de bogat, pentru distrugerea căruia ar fi gemut toate populațiile care sălășluiesc în jurul Campaniei. Totodată a fost și o dovadă, într-adins fățișă pentru vrăjmași, cît de mare este înverșunarea romanilor împotriva aliaților necredincioși, dîndu-le cuvenitele osînde, și că dimpotrivă, cei pe care Hannibal îi primește ca aliați, nu primesc nici un fel de sprijin din partea lui.

XVII După ce s-a văzut scăpat de preocuparea care-l frămînta în privința Capuei, senatul roman a avut grijă printr-un decret să i se pună lui C. Nero la dispoziție, din cele două legiuni pe care le avusese el la Capua, 6 000 de pedestrași și 300 de călăreți, pe care îi va alege el, și un număr egal de pedestrași, precum și 800 de călăreți din rîndurile aliaților cu nume latin. Nero, îmbarcînd acea armată pe vase la Puteoli, o transportă în Hispania ¹¹³.

După ce a ajuns la Tarraco cu flota, Nero își debarcă acolo trupele. Scoțîndu-și vasele pe uscat în locuri ferite, după ce și-a înarmat și pe mateloți, spre a spori numărul luptătorilor, porni către fluviul Hiberus, unde primi și oastea lui Ti. Fonteius ¹¹⁴ și pe a lui L. Marcius ¹¹⁵. De acolo purcese înspre vrăjmaș. Hasdrubal, fiul lui Hamilcar, își avea tabăra lîngă Pietrele negre ¹¹⁶.

Acest loc se află în ținutul ausetanilor, între localitățile întărite Iliturgi¹¹⁷ și Mentissa¹¹⁸. Nero își instalează tabăra la intrarea în trecătoare. Când Hasdrubal se văzu ajuns în grea cumpănă, trimise un crainic de pace¹¹⁹ la romani, făgăduindu-le că dacă va fi lăsat să plece de acolo, își va lua cu el toată armata din Hispania. Pentru că romanii au primit cu inima voioasă această propunere, Hasdrubal a cerut ca să aibă loc o întrevedere cu romanii a doua zi, ca să se consemneze în scris condițiile predării cetățuilor¹²⁰ din orașe și să hotărască o zi în care să fie aduse detașamentele de pază, iar cartaginezii să-și ia cu ei toate ale lor, fără nici un gând de înșelăciune. După ce obținut această, Hasdrubal porunci ca numaidecât la lăsatul celui dintâi amurg și apoi în tot decursul nopții, să se scoată din trecătoare poverile cele mai grele ale armatei, pe orice cale vor putea. De aceea, într-adins și-a dat silița ca să nu iasă prea mulți în acea noapte, pentru ca, pe de o parte, un număr mic de oameni să aibă mai lesne puțința să-i înșele pe romani în tăcerea nopții, pe de altă parte, să se furișeze pe niște poteci înguste și povîrnite. Și în cursul zilei următoare s-a venit la întrevedere. Dar discutînd și scriind atît de multe, punii s-au străduit să nu se încheie tratativele, astfel încît, după ce s-a scurs ziua, întrevederile s-au amînat pentru a doua zi. Venirea și a nopții următoare i-a dat răgaz lui Hasdrubal să-și mai scoată și alți ostași. Dar nici a doua zi nu s-a rezolvat situația. Discutîndu-se deschis în privința condițiilor, zilele se scurgeau în chipul acesta, iar nopțile cu scoaterea pe ascuns a ostașilor din tabăra pună. Și după ce majoritatea armatei cartagineze a izbutit să scape, Hasdrubal n-a vrut să mai rămînă nici măcar la condițiile propuse de dînsul la început, și deoarece o dată cu teama li se micșora din ce în ce mai mult și buna-credința a punilor, aceștia nu și-au mai respectat învoiala. Reușiseră acum să scape din trecătoare mai toate trupele de pedestrași cartaginezi, cînd la ivirea zorilor o negură deasă acoperi întregul defileu și toate cîmpurile din jur. Când Hasdrubal a băgat de seamă aceasta, trimise oameni la Nero spre a-i cere să amîne tratativele pentru ziua următoare, „pentru că ziua aceea e o zi de sărbătoare pentru cartaginezi și sînt opriți să întreprindă vreo treabă serioasă“. Deoarece nici măcar atunci șiretlicul punilor nu le-a dat romanilor nimic de bănuît și pentru că aceștia i-au păsuit pentru acea zi, Hasdrubal a ieșit numaidecît din tabără cu cavaleria și cu elefanții, reușind să scape fără vreo zarvă ori neajuns. Pe la orele patru¹²¹ risipindu-se negura, o dată cu soarele a apărut și lumina

zilei. Abia atunci au zărit romanii tabăra goală de dușmani. Atunci, în sfârșit, Claudius descoperi viclenia carthagineză și-și dădu seama că a căzut victima înșelăciunii și hotări să se ia pe urmele fugarilor, fiind gata să se măsoare cu punii în luptă. Însă dușmanul se feri să dea piept cu el. Totuși au fost câteva ciocniri ușoare între ariergarda carthagineză și avangărzile romanilor.

XVIII În vremea acestor întâmplări, nici populațiile Spaniei, care se rupseseră de romani după înfringerea suferită de Scipioni, n-au mai revenit la alianță, însă nici altele noi nu s-au mai dezlipit de ei. Și la Roma, în urma capitulării Capuei, senatul și poporul roman nu erau mai puțin îngrijorați în privința Italiei, ca de situația Spaniei. De aceea se hotări să se mărească efectivele armatei și să se trimită acolo un nou comandant¹²² : pe de o parte însă, nu se știa atât de bine pe cine să trimită acolo, unde doi dintre cei mai străluciți capi de oștire au căzut în răstimpul a 30 zile, pe de altă parte, se știa că trebuie să fie ales cu cea mai deosebită grijă comandantul care să-i înlocuiască.

Pe când unii rosteau un nume, iar alții altul, în cele din urmă s-a recurs la soluția de a se ține alegeri în vederea desemnării unui proconsul pentru Hispania¹²³. Ca urmare, consulii au și fixat ziua alegerilor. La început, cetățenii așteptaseră să-și dea numele¹²⁴ acei dintre candidați care se credeau vrednici de o cinste atât de deosebită ; dar după ce li s-au spulberat toate așteptările, pe toți i-a cuprins din nou jalea din pricina dezastrului suferit și părerea de rău de comandanții căzuți în luptă. De aceea, întreaga cetate era mohorită și cu toate că mintea nu-l ajuta aproape pe nici unul cu vreun sfat, totuși în ziua alegerilor toți cetățenii se duc la vot în Cîmpul lui Marte. Rotindu-și ochii spre demnitarii [de la cîrma] cetății¹²⁵, ei privesc la chipul frunțașilor care la rîndu-le se uită unii la alții ; toți sînt în freamăt : „s-a ajuns într-o restriște atât de grea și s-a pierdut orice nădejde asupra sorții republicii, încît nimeni nu mai îndrăznește să primească comanda în Hispania“, cînd deodată se ridică P. Cornelius, în vîrstă de 24 de ani, fiul lui P. Cornelius care căzuse în Hispania, declarînd că el își depune candidatura¹²⁶, și îndată se așeză într-un loc mai înalt¹²⁷, de unde să poată fi văzut de toți. Cînd privirile tuturor s-au ațintit asupra lui, toată lumea a izbucnit numaidecît în strigăte, în semn de dragoste și de bună prevestire, urîndu-i noroc și izbîndă [în calitate de] comandant.

Dîndu-li-se poruncă cetăţenilor să meargă la vot, nu numai toate centuriile, ci şi toţi cetăţenii pînă la unul şi-au dat votul lui P. Scipio, cerînd să-i încredinţeze acestuia comanda în Hispania. Însă după terminarea votului, îndată ce s-a potolit tot freamătul şi inflăcărarea, deodată s-a făcut linişte, şi toată lumea a început să cugete în tăcere : „Oare ce-au făcut ei ? N-a precumpănit oare mai mult dragostea pentru Scipio decît socotinţa minţii ?” Cetăţenilor le părea rău mai ales de faptul că Scipio era nevîrstnic ; unora le era groază şi de ursita casei lui, şi de numele celui ce pleca în Hispania şi de faptul că două familii fuseseră lovite de doliu de pe urma acelor provincii, unde el avea să ducă războiul între mormîntul tatălui şi cel al unchiului său.

XIX Cînd Scipio băgă de seamă că cetăţenii se frămîntă, fiind îngrijoraţi din pricina alegerii sale făcute cu atîta inflăcărare, convocă adunarea poporului unde vorbi despre vîrsta sa, despre comanda încredinţată şi războiul pe care trebuia să-l poarte cu atîta măreţie sufletească şi cu atît avînt, încît s-a aprins din nou inflăcărarea care se potolise şi toţi cetăţenii au fost cuprinşi de nădejdea în biruinţă, mai temeinică decît aceea care se capătă încrezîndu-se de obicei într-o făgăduinţă făcută de un om sau ca aceea izvorîtă dintr-un cuget ce se bizuie pe realitatea faptelor. Căci Scipio stîrnise admiraţia tuturor nu numai prin mari însuşiri adevărate, ci şi prin aceea că el, din tinereţe, prin iscusinţa sa îşi dovedise în faţa mulţimii, într-o bună măsură, cele mai multe virtuţi ale sale, fie prin aceea că el, noaptea, avusese anumite vedenii, fie că el pornea la faptă ca unul cu mintea insuflată de zei sau că şi el fusese prins de mrejele vreunei credinţe deosebite sau că poruncile şi planurile erau îndeplinite fără zăbavă, de parcă ar fi fost trimise de oracol prin vrerea ursitei. Pe lîngă toate acestea, de la început, din ziua în care a îmbrăcat toga virilă, Scipio era pregătit şi sufleteşte, căci el nu a îndeplinit vreo însărcinare politică şi nu s-a ocupat de treburile sale personale pînă nu s-a dus mai întîi în Capitolium : intrînd în templu, a stat înăuntru multă vreme, căci el îşi petrecea vremea stînd acolo de cele mai multe ori singur, şi în taină¹²⁸. Această deprindere pe care şi-a păstrat-o în tot cursul vieţii sale i-a împins pe unii oameni să creadă în legenda răspîndită, fie într-adins, fie din întîmplare, că Scipio este de obîrşie divină şi a făcut să reînvie faimoasa poveste care a făcut mai înainte atîta vîlvă în jurul lui Alexandru cel Mare.

legendă deopotrivă de uimitoare și prin deșertăciunea credinței, și prin mitul „că el a fost zămislit dintr-un șarpe¹²⁹ uriaș și că de foarte multe ori a fost văzut un asemenea monstru apărînd și în iatacul mamei sale, dar ori de cîte ori venea vreun om, șarpele se tîra repede, dispărînd din fața ochilor“. Niciodată Scipio n-a căutat să spulbere credința într-o asemenea minune, ba mai mult, el a făcut să sporească crezămîntul în ea printr-un oarecare meșteșug : nici nu tăgăduia, dar nici nu confirma minunea pe față. Numai că admirația oamenilor față de acest tînăr, pentru alte multe fapte de același soi, unele adevărate, altele plăsmuite, întrecuse măsura. Pe temeiul unor astfel de legende, cetățenii i-au încredințat lui Scipio, cu acea împrejurare, o însărcinare atît de grea, investindu-l cu o comandă atît de mare.

Acelor trupe pe care Scipio le avea la îndemîină, provenind de la vechea armată din Hispania și care trecuseră acolo de la Puteoli sub comanda lui C. Nero, mai fură adăugați zece mii de ostași și o mie de călăreți ; apoi îi fu dat ca ajutor pentru ducerea la bun sfîrșit a acestui război și propraetorul M. Iunius Silanus¹³⁰.

În chipul acesta Scipio porni de la gura Tibrului¹³¹ cu o flotă alcătuită din 30 de vase (toate erau însă cu cîte cinci rînduri de vîsle). Trecînd pe lîngă țărmul Mării Etrusce, pe lîngă Alpi și Golful Gallic¹³², făcînd apoi un ocol pe la capul Pireneilor¹³³, el își debarcă trupele în orașul grecesc Emporiae¹³⁴ (și locuitorii lui sînt de baștină din Phocida¹³⁵). După ce a dat ordin flotei să-l urmeze, de acolo a pornit în marș spre Tarraco, unde a concentrat pe toți aliații (căci la vestea sosirii lui Scipio veniseră la el numeroase solii¹³⁶ din toată provincia). Scipio porunci ca vasele să fie trase la mal, după ce a trimis înapoi patru corăbii cu cîte trei rînduri de vîsle de-ale massilienilor, care-i însoțiseră de la ei pînă aici, în semn de cinstire. El începu să dea apoi răspunsuri acestor solii înmărmurite de schimbarea atît de felurită a întîmplărilor omenești, arătîndu-le un suflet înaripat de avînt, dar și de adîncă încredere în marile sale însușiri, însă fără să le adreseze vreo vorbă jignitoare. Toate cuvintele lui învederau, pe de o parte, o măreție impunătoare, pe de altă parte, insuflau tuturor o mare încredere.

XX Plecînd din Tarraco Scipio vizită și orașele aliaților și tabăra de iarnă a armatei și-i elogie pe ostașii care, deși fuseseră izbiți de năpasta a două înfrîngerii una după alta, totuși au

păstrat mai departe provincia și nici nu i-au îngăduit vrăjmașului să se înfrupte din roadele izbînzilor, ci l-au izgonit din întreg ținutul lor de dincoace de Hiberus, și i-au apărat cu credință pe aliați. Lui Marcius îi arătă atîta cinste, încît se învedera că Scipio nu se temea cîtuși de puțin că vreun altul i-ar putea sta pieziș în calea slavei sale. Acolo, urmașul lui Nero la comandă a fost Silanus. Noii ostași au fost aduși în tabăra de iarnă.

Scipio a plecat apoi la Tarraco, după ce a adus la îndeplinire la vreme tot ce trebuia întreprins și făcut.

Scipio nu se bucura în ochii dușmanului de mai puțin renume ca într-ai concetățenilor și aliaților; acest renume era întruchipat printr-o oarecare presimțire a viitorului; teama pe care el o insufla dușmanilor era cu atît mai mare, cu cît nimeni nu era în stare să-și dea cît de puțin seama de temeiul ei.

Căpeteniile punilor plecaseră care încotro, fiecare la tabăra sa de iarnă: Hasdrubal, fiul lui Gisgo, departe, tocmai la Ocean și la Gades, iar Mago, la cea din mijlocul provinciei, cu precădere la cea mai sus de pădurea de la Castulo; în sfîrșit Hasdrubal, fiul lui Hamilcar, a iernat cît mai aproape de Hiberus în împrejurimile Saguntului.

La sfîrșitul acelei veri în care a fost cucerită Capua și Scipio a venit în Hispania, flota carthagineză fusese chemată din Sicilia la Tarentum pentru a împiedica aprovizionarea garnizoanei romane ce se afla în cetățuia tarentină; ea tăia se orice putință de apropiere de cetățuie, închizînd într-adevăr orice cale către mare; numai că flota punică stînd acolo prea mult, îngreuiase mai mult aprovizionarea aliaților decît pe cea a dușmanilor. Căci, deși nu se mai puteau transporta pentru orășeni de pe țărnișele pașnice și porturile deschise, sub ocrotirea vaselor punice, atîtea cereale cît consuma flota însăși alcătuită dintr-o mulțime de oameni amestecați din toate neamurile, totuși garnizoana romană din Tarentum era în măsură să se întrețină, datorită rezervelor strînse dinainte, fără a fi chiar nevoie să se transporte de pe alocurea, deoarece apărătorii romani erau puțini la număr, în vreme ce tarentinilor și flotei nu le ajungea de fel ceea ce li se aducea pe mare cu vasele. De aceea, cînd în cele din urmă flota punică se retrase de acolo, plecarea ei pricinui mai multă bucurie decît atunci cînd venise. Cu toate acestea, aprovizionarea Tarentului nu s-a ușurat prea mult, deoarece în urma retragerii flotei punice însărcinate cu supravegherea mării, tarentinii nu mai puteau face transporturi de grîne pe nave¹³⁷.

XXI La sfârșitul aceleiași veri, după ce M. Marcellus a venit din provincia Sicilia la Roma, praetorul C. Calpurnius îl prezintă¹³⁸ senatului întrunit în templul Bellonei¹³⁹. După ce Marcellus a luat cuvîntul vorbind despre acțiunile desfășurate de dînsul, și-a mărturisit oarecum obida nu atît în privința situației sale, cît a ostașilor săi, spunînd că deși a pus capăt războiului în provincia sa, totuși nu s-a îngăduit strămutarea de acolo a armatei sale și a cerut să i se încuviințeze intrarea în triumf în Roma. El însă n-a obținut aceasta. S-a iscat însă o lungă discuție: „Oare are vreo noimă — spuse Marcellus — faptul că, de vreme ce s-au decretat slujbe de mulțumire în numele său, cînd nu era de față, pentru izbînzile cîștigate sub conducerea sa și s-au adus sacrificii zeilor nemuritori în semn de mulțumire, i se refuză acum, cînd este prezent, sărbătorirea triumfului? Oare acela care a primit poruncă să încredințeze urmașului său comanda armatei, hotărîre care nu se ia decît atunci cînd într-o provincie se continuă războiul, mai poate să-și sărbătorească triumful, ca un comandant care și-a încheiat campania, cînd lipsește armata, martora unui triumf meritat sau nemeritat?” Atunci s-a găsit de cuvînt să se recurgă la calea de mijloc. Marcellus să fie sărbătorit prin ovații¹⁴⁰ la intrarea în Roma.

Tribunii plebei, în urma încuviințării date de senat, au propus în adunarea poporului ca M. Marcellus să-și păstreze prerogativele¹⁴¹ de comandant în ziua cînd va fi primit cu ovații în oraș.

În ajunul intrării sale în oraș, Marcellus a fost purtat în triumf pe muntele Albanus; de acolo el a fost sărbătorit cu ovații; înaintea lui au fost purtate trofee: o dată cu tabloul care înfățișa cucerirea Syracusei, au defilat catapulte și balliste și tot felul de mașini de război¹⁴², precum și numeroase opere și podobe, mărturiile unei păci de lungă durată și ale măreției regilor; apoi nenumărate obiecte făurite din argint și bronz, după aceasta, felurite mobile și veșminte de preț și multe statui celebre cu care Syracuse fusese împodobită mai frumos ca oricare alt oraș de frunte al Greciei; ca dovadă a biruinței asupra carthaginezilor au fost aduși la Roma și opt elefanți. O priveliște nemaîntîlnită au înfățișat Sosis Syracusanul și Moericus Hispanul, care mergeau în fruntea alaiului, avînd coroane de aur pe cap. Cel dintîi îi călăuzise pe romani cînd intraseră în Syracuse în timpul nopții, iar celălalt le predase [cetățuia din] Nasos¹⁴³ și garnizoana de acolo. Amîndurora li s-a acordat dreptul de cetăț.

țenie și cîte 500 de iugăre din pămîntul care aparținuse fie regelui, fie dușmanilor poporului roman, lui Sosis în ținutul Syracusei, precum și o locuință pe care și-o va alege el după plac din casele aparținînd celor împotriva cărora se luaseră măsuri potrivit dreptului războiului. Lui Moericus¹⁴⁴ și hispanilor, care trecuseră o dată cu el de partea romanilor, s-a dispus să li se acorde un oraș cu ținutul¹⁴⁵ lui, din acele orașe ale Siciliei care îi trădaseră pe romani. S-a dat această însărcinare lui M. Cornelius¹⁴⁶ ca să le dea în stăpînire acel oraș pe care îl va voi el, împreună cu pămînturile lui. Tot în acel ținut s-au dat 400 de iugăre de pămînt lui Belligenes¹⁴⁷, prin mijlocirea căruia Moericus fusese îndemnat să treacă de partea romanilor.

După plecarea lui Marcellus din Sicilia, flota carthagineză a debarcat acolo 8 000 de pedestrași și 3 000 de călăreți numizi. Orașele Murgentia¹⁴⁸ și Ergetium¹⁴⁹ au trecut de partea lor. Le-au urmat pilda, rupîndu-se de romani, cetățile Hybla¹⁵⁰ și Macella¹⁵¹, precum și alte cîteva mai neînsemnate. Și numizii avînd în fruntea lor pe Muttines, străbătură toată Sicilia, trecînd prin foc și sabie ținuturile aliaților poporului roman. Pe lîngă toate aceste neajunsuri, trupele romane erau indignate, pe de o parte, pentru că nu fuseseră și ele aduse la Roma din provincie o dată cu comandantul lor, iar pe de altă parte, fiindcă fuseseră oprite să ierneze în orașe: de aceea își îndeplineau însărcinările ostășești cu silă; doar un ațîțător le lipsea, căci curaj aveau destul. În fața acestor greutăți, praetorul M. Cornelius a potolit spiritele ostașilor fie mîngîindu-i, fie dojenindu-i.

El a adus la ascultare toate cetățile care se rupseseră de romani, iar din rîndul acestora a dat Murgentia, potrivit unui *senatus-consultum*, hispanilor, cărora se cuvenea să li se dea un oraș cu întregul lui ținut.

XXII Deoarece amîndoi consulii aveau ca provincie Apulia și nu mai era atîta teamă din partea carthaginezilor și a lui Hannibal, li s-a dat ordin să tragă între ei la sorți provinciile Apulia și Macedonia. Lui Sulpicius căzîndu-i Macedonia, el s-a dus acolo pentru a-l înlocui pe Laevinus¹⁵². Fulvius fiind chemat la Roma în vederea alegerilor¹⁵³, în vreme ce prezida comițiile, centuria praerogativă *Voturia juniorum* i-a votat consuli [pe T. Manlius Torquatus și T. Otacilius, pe acesta din urmă, în lipsă]¹⁵⁴.

În vreme ce mulțimea se îndrepta spre Manlius, care era de față, spre a-i face urări, și pentru că nu domnea vreo îndoială asupra încuviințării întregii adunări, acesta, înconjurat de un mare puhoi de oameni, înaintă către tribuna consulului și ceru să se dea ascultare cîtorva vorbe de-ale sale și să se dea poruncă să fie chemată înapoi centuria care-și exprimase votul. În vreme ce toți erau cu privirile ațintite așteptînd să afle ce are de gînd să le spună Manlius, el le invocă drept scuză pentru refuzul consulatului, boala lui de ochi: „Bărbatul — spuse el — care cere să i se încredințeze viețile și agoniseala altora, atunci cînd e nevoit să întreprindă totul văzînd cu ochii altuia, este și un cîrmuitor și un comandant lipsit de obraz; dacă adunarea poporului găsește cu cale [că situația e grea], să dea poruncă centuriei *Voturia juniorum* să se înapoieze la vot și să țină seama acum, cînd se alege consuli în vederea războiului, de cele ce se întîmplă în Italia și de vremurile de cumpănă ale republicii! Abia s-au obișnuit urechile cu liniștea, nemaiauzind învălmășeala și zarva vrăjmașilor care cu cîteva luni mai înainte aproape că dăduseră foc zidurilor Romei“. După rostirea acestor cuvinte, deoarece centuria într-un puternic glas a strigat că hotărîrea sa e nestrămutată și că-i va alege pe aceiași oameni consuli, atunci Torquatus a răspuns: „Nici eu nu voi putea îngădui în rostul meu de consul obiceiurile voastre, nici voi conducerea mea. Înapoiți-vă deci la vot și gîndiți-vă că pe pămîntul Italiei se dă războiul cu carthaginezii, și că Hannibal e comandantul dușmanilor!“

Atunci centuria *Voturia juniorum*, mișcată și de ținuta autoritară a acestui bărbat și de freamătul celor care rămăseseră uimiți de un asemenea om, i-a cerut consulului să cheme la vot centuria *Voturia seniorum*¹⁵⁵ spunînd: „vrea să se consulte cu cei bătrîni și să desemneze pe consuli după voia acestora“. Fiind atunci convocați bătrînii centuriei *Voturia*, li s-a dat încuviințarea să se consfătuiască în taină în *Forum ovile*¹⁵⁶. Bătrînii au spus că trebuie să se chibzuiască în privința a trei persoane: asupra a doi care au fost pînă acum copleșiți de onoruri, și anume asupra lui Q. Fabius și M. Marcellus, precum și asupra lui M. Valerius Laevinus, dacă vor cu orice preț să aleagă un nou consul împotriva carthaginezilor: „acesta a luptat în chip strălucit și pe mare și pe uscat împotriva regelui Filip“.

În felul acesta, după ce centuria bătrînilor a chibzuit asupra celor trei persoane, centuria tinerilor se duce la vot. Ea i-a votat consuli pe M. Marcellus Claudius, ajuns în culmea strălucirii în

urma supunerii Siciliei, și pe M. Valerius Laevinus, pe amîndoi în lipsă. Toate centuriile au încuviințat votul centuriei praerogative.

Să se mai rîdă acum de cei care admiră trecutul¹⁵⁷ ! Într-adevăr, oricum s-ar înfățișa republica înțelepților¹⁵⁸, pe care acești filozofi mai mult o plăzmuiesc cu mintea decît o cunosc în realitate, totuși eu socot că n-au putut exista vreodată frunțași mai serioși și mai cumpătați ca acești romani, în ce privește dorința de mărire și putere, și nici o mulțime cu un mai mult bun simț ca atunci ! Căci în acest veac al nostru cu greu s-ar putea crede acest adevăr că o centurie de tineri a vrut să ceară părerea celor bătrîni, pe cine anume să-i voteze consuli, cînd acum nici autoritatea părintească nu mai este luată în seamă de copii și cînd nici copiii nu țin cîtuși de puțin seama de autoritatea părinților¹⁵⁹ !

XXIII După aceasta au avut loc alegerile¹⁶⁰ pentru praetori. Au fost aleși praetori P. Manlius Vulso și L. Manlius Acidinus, și O. Laetorius și L. Cincius Alimentus.

Însă, întîmplător, după terminarea alegerilor s-a dat de veste că s-a stins din viață în Sicilia T. Otacilius, pe care poporul se părea că ar fi avut de gînd să-l desemneze în lipsă ca coleg al lui T. Manlius, dacă nu s-ar fi întrerupt votarea.

În urma propunerii praetorului Calpurnius, senatul a decretat ca jocurile Apollinare, care fuseseră celebrate și anul trecut, să se desfășoare și anul acesta, și de aci înainte să fie sărbătorite în permanență în fiecare an.

În același an s-au văzut și s-au anunțat cîteva minuni : statuia Victoriei de pe vîrfurile templului Concordiei¹⁶¹ a fost lovită de un trăsnet și căzînd de pe acoperiș s-a prăvălit peste statuile aceleiași zeițe care erau așezate pe antefixele¹⁶² acoperișului templului, însă au rămas înfipte acolo și nu s-au mai rostogolit jos. S-a mai dat apoi de știre că la Anagnia și la Fregellae zidul și porțile au fost trăsnite ; apoi că în forul orașului Subertum¹⁶³, ar fi curs riuri de sînge vreme de o zi întregă ; la Eretum ar fi plouat cu pietre și la Reate ar fi fătat o catîrcă.

Pentru aceste semne și arătări s-au făcut convenitele ispășiri, aducîndu-se jertfe de vite mari și hotărîndu-se să se facă slujbe și rugăciuni publice o zi întregă, precum și sacrificii novendiale¹⁶⁴.

În cursul aceluiași an s-au stins din viață cîteva preoți ai statului, care au fost înlocuiți cu alții noi. În locul decemvirului cultului M. Aemilius Numida a fost numit M. Aemilius Lepidus ; apoi

pontificele M. Pomponius Matho a fost înlocuit cu C. Livius, iar augurul Sp. Carvilius Maximus cu M. Servilius.

Deoarece pontificele T. Otacilius Crassus murise la sfârșitul anului, pentru acest temei nu s-a mai făcut nici o nouă numire în locul lui. C. Claudius, flaminul lui Jupiter a fost scos din această preoție, pentru că încălcase rînduielile religioase cu prilejul luării haruspiciilor.

XXIV. Tot în aceeași vreme ¹⁶⁵, M. Valerius Laevinus, care căutase mai înainte prin întrevederi tainice să întrezărească simțămintele fruntașilor aetolieni ¹⁰⁶, sosi la adunarea ligii acestora, în fruntea unei flote ușor înarmate, la ziua fixată mai de mult. După ce le-a arătat că Syracusa și Capua au fost cucerite, ca să-i încredințeze că romanii au izbîndit în Italia și [în Sicilia] ¹⁰⁷ le-a adăugat apoi faptul că „romanii au obiceiul păstrat din moși-strămoși de a-și cinsti aliații și că unii dintre aceștia au primit cetățenia și drepturi egale cu romanii, iar cu alții lucrurile au mers în așa fel, încît ei au optat mai degrabă pentru situația de aliați decît de cetățeni; aetolienii se vor bucura de o cinste cu atît mai mare, cu cît dintre neamurile de dincolo de mare ei intraseră cei dintîi în legături de prietenie [și încheiaseră alianță cu romanii]. Filip și macedonenii ¹⁰⁸ le sînt niște vecini supărători; însă dînsul, pe de o parte, le-a frînt puterea și trufia, iar pe de alta, îi va sili nu numai să iasă din orașele pe care le-au smuls aetolienilor prin silnicie, dar vor vedea că însăși Macedonia le va fi amenințată; de asemenea și pe acarnanieni, pe care aetolienii sînt revoltați că s-au dezlipit din liga lor, el îi va readuce la vechea stare de drept și dependență față de ei“. Aceste cuvinte, precum și făgăduințele făcute de comandantul roman, le întăriră și declarațiile făcute de comandantul roman, și le întăriră cu autoritatea lor, și Scopas, care pe atunci era mai marele norodului aetolian, și Dorimachos, fruntașul aetolienilor; aceștia lăsînd de o parte orice rezervă, scoaseră în vileag, cu o încredere și mai accentuată, puterea și măreția poporului roman.

Cu toate acestea, temeiul care îi îmboldea în cea mai mare măsură pe aetolieni era năzuința lor de a pune stăpînire pe Acarnania. De aceea au fost consemnate condițiile prin care aetolienii încheiau alianță și prietenie cu poporul roman, adăugîndu-se următoarele: dacă [norodul] aetolian găsește de cuviință, și dacă vor și elenii și lacedemonienii, și Attalus, și Pleuratus, și Scerdi-laedus (Attalus era regele Asiei, iar cei doi din urmă regi ai

illyrilor și ai tracilor) să se bucure de același drept de prietenie, atunci aetolienii să-i declare numai decît război lui Filip, desfășurîndu-l pe uscat. Romanii îl vor sprijini pe mare cu o flotă nu mai mică de 25 vase, cu cîte cinci rînduri de vîsle. Orașele de la Aetolia pînă la Corcyra¹⁶⁹ împreună cu pămîntul, casele, zidurile și ținutul lor vor fi ale aetolienilor, iar restul de pradă va fi al poporului roman; romanii se vor strădui ca aetolienii să intre în posesia Acarnaniei¹⁷⁰. Dacă aetolienii vor face pace cu Filip, vor prevedea în tratat că pacea va fi respectată numai dacă Filip va înceta orice act de vrăjmășie față de romani, de aliații și de popoarele care erau supuse romanilor; de asemenea, dacă poporul roman va încheia alianță cu regele Filip, va avea grijă ca acesta să nu aibă drept a declara război aetolienilor sau aliaților lor¹⁷¹.

Acestea au fost condițiile scrise ale tratatului încheiat¹⁷², semnat de aetolieni și după doi ani aceștia l-au dus să fie păstrat în Olympia¹⁷³, iar romanii în Capitolium, ca să fie ca o mărturie consfințită prin monumente religioase ale vremurilor. Pricina întîrzierii a fost faptul că solii Aetoliei fuseseră reținuți mai multă vreme la Roma. Totuși acest fapt n-a fost o piedică la desfășurarea războiului; și aetolienii au dezlănțuit imediat atacurile împotriva lui Filip, și Laevinus a cucerit prin puterea armelor Zakynthos¹⁷⁴ (o mică insulă din apropierea Aetoliei și care are un oraș ce poartă același nume), însă fără cetățuie, și a dat aetolienilor Oeniadae¹⁷⁵ și Nasos¹⁷⁶ luate de la acarnanieni. Încredințat că Filip este destul de încurcat în războiul cu vecinii ca să nu mai poată fi preocupat de situația din Italia, de pui și de tratatul încheiat între el și Hannibal, Laevinus se retrage la Corcyra.

XXV Lui Filip i s-a adus la cunoștință defectiunea¹⁷⁷ aetolienilor în orașul Pella¹⁷⁸, unde ierna cu armata sa. De aceea, pentru că el avea de gînd să-și pună oastea în mișcare la începutul primăverii, năvălind în Grecia, pentru ca Macedonia să aibă spatele asigurat împotriva oricărei temeri din partea illyrilor și orașelor învecinate cu ei, a pornit pe neașteptate o expediție în ținutul oricinilor¹⁷⁹ și ale apolloniaților¹⁸⁰; pe aceștia din urmă care ieșiseră din incinta cetății, i-a gonit între ziduri, stîrnind panică și derută în rîndurile lor. După ce a pustiit toate împrejurimile Illyriei, Filip și-a îndreptat pașii cu aceeași repeziciune către Pelagonia¹⁸¹; acolo a cucerit orașul Sintia¹⁸² al dardanilor, care ar fi putut deveni pentru dardani un loc de trecere către Mace-

donia. Desfășurînd cu iuțeală toate aceste operații, Filip își aduse aminte și de aetolieni și de războiul cu romanii, aliații acestora, și de aceea coborî în Thessalia¹⁸³ prin Pelagonia, Lyncus¹⁸⁴ și Beoția¹⁸⁵. (El era încredințat că va fi în stare să ațîțe aceste populații, convingîndu-le să întreprindă împreună cu el războiul cu aetolienii). Filip lăsă în strîmtoarea Thessaliei pe Perseus împreună cu 4 000 de luptători, pentru a zădărnici intrarea aetolienilor acolo, iar el, înainte de a fi prins de alte treburi mai însemnate, își conduse oastea în Macedonia și de acolo în Thracia și împotriva maezilor¹⁸⁶. Acest neam era obișnuit să năvălească asupra Macedoniei ori de cîte ori simțea că regele este prins de vreun război dincolo de hotare și că regatul lui a fost lăsat fără pază. De aceea, pentru a înfrînge puterea¹⁸⁷ acestui norod, Filip începu să-i devasteze ținutul, împresurînd orașul Iamphorinna¹⁸⁸, capitala și fortăreața maezilor.

Cînd Scopas a auzit că regele Filip a plecat în Thracia și este ocupat acolo cu războiul, înarmează întregul tineret aetolian și se pregătește să pornească ofensiva împotriva Acarnaniei. Neamul acarnanienilor nefiindu-i deopotrivă aetolienilor nici în forțe, și știînd că și-a pierdut și Oeniades și Nasus și văzînd că este amenințat pe deasupra și de armatele romane, a purces la acest război cuprins mai degrabă de mînie, în loc să chibzuiască temeinic. După ce își trimiseră soțiile și copiii și pe bătrînii mai vîrstnici de 60 de ani în Epirul apropiat, cei între 15 și 60 de ani jură că nu se vor întoarce acasă decît biruitori: „cel care va părăsi învins cîmpul de bătaie, să nu fie primit de oameni în oraș sub acoperămînt, la masă, la vatra sa“; apoi acarnanienii au alcătuit un blestem cumplit și un jurămînt cît mai solemn cu putință împotriva concetățenilor lor care îi vor găzdui pe dezertori. În același timp i-au rugat pe epiroți să-i strîngă și să-i îngroape în același mormînt pe aceia dintre ei care vor cădea în luptă, iar pe mormînt să fie scris următorul epitaf: „Aici zac acarnanienii care au căzut luptînd pentru patrie împotriva silniciei și nedreptății aetolienilor“. Învolverați de asemenea simțăminte, acarnanienii și-au așezat tabăra la hotarele ținutului lor în calea vrăjmașului. Crainicii acarnanienilor trimiși la Filip ca să-i arate în ce grea cumpănă se află ei, l-au convins pe Filip să lase de o parte războiul pe care aproape îl cîștigase, după ce cucerise prin capitulare Iamphorinna, și după dobîndirea și a altor izbînzi.

Vestea urzelii legăturilor acarnanienilor cu Filip a întârziat la început atacul aetolienilor. Apoi auzind și de sosirea lui Filip, acest fapt i-a silit să se întoarcă și să se retragă chiar în părțile cele mai dinăuntru ale ținutului lor. Însă nici Filip n-a înaintat mai departe de Dium¹⁸⁹, deși pornise într-acolo în marș forțat, pentru ca acarnanienii să nu sufere vreun' neajuns. De acolo, după ce a auzit de plecarea aetolienilor din Acarnania, s-a întors și el la Pella.

XXVI La începutul primăverii Laevinus plecă cu vasele din Corcyra. După ce a ajuns la Naupactos¹⁹⁰, trecînd dincolo de capul Leucata¹⁹¹, a hotărît să se îndrepte către Anticyra¹⁹², pentru ca să-i întâlnească acolo pe Scopas și pe aetolieni.

Anticyra se găsește în Locrida¹⁹³, în partea stîngă cînd intri în Golful Corintic¹⁹⁴. Pe uscat drumul pînă acolo e scurt, și de la Naupactos nici pe mare navigația nu durează mult. Cam a treia zi au început cele două tabere să desfășoare împresurarea. Dinspre mare asediul era de proporții mai mari, deoarece romanii erau cei care desfășurau operațiile acolo, și pe vase ei aveau și mașini și tot soiul de tormente și aparate de război. De aceea, în cîteva zile orașul capitulează, fiind predat aetolienilor ca să fie în stăpînirea lor, în vreme ce prada, potrivit înțelegerii, a fost lăsată pe seama romanilor.

Scrisoarea înmînată lui Laevinus îi dă de știre că „a fost ales consul în lipsă, și că îi vine ca înlocuitor P. Sulpicius“. Numai că, lovit acolo de o lungă boală, Laevinus s-a dus la Roma mai tîrziu decît nădăjduiseră toți.

După ce M. Marcellus a intrat în dregătoria consulatului la idele lui martie¹⁹⁵, chiar în acea zi convocă senatul, potrivit obiceiului, declarînd că „el nu va întreprinde nimic nici în privința treburilor statului și nici a provinciilor, cîtă vreme lipsește colegul său; el știe că mișună aproape de oraș numeroși sicilienii, fiind găzduiți în casele de la țară ale potrivnicilor săi; departe de sine gîndul de a-i opri să aducă la cunoștința tuturor în Roma acuzațiile plătuite de potrivnicii săi; dimpotrivă, dacă ei nu s-ar fi prefăcut că le e oarecum teamă să vorbească împotriva consulului, în lipsa colegului său, el le-ar fi încuviințat numaidecît o audiență în senat. Însă neîndoielnic, după ce va sosi colegul său, el nu va îngădui să se discute nimic pînă nu vor fi introduși sicilienii în senat. M. Cornelius a făcut să vină atît de mulți sicilienii la Roma cu jalbe împotriva lui, de parcă ar fi înrolat sub drapel

oamenii din întreaga Sicilie ; el a împănat cetatea cu dări de seamă mincinoase că în Sicilia e încă război, pentru ca gloria sa să-i fie știrbită“.

După ce în acea zi consulul își câștigă faima unui om cum-pătat, ridică ședința senatului. Se părea că aproape va fi introdusă suspendarea oricărei activități, pînă la sosirea la Roma a celui de-al doilea consul. Repausul acesta a stîrmit, ca de obicei, zvonuri în rîndurile plebeilor ; ei se plîngeau că războiul durează de prea multă vreme, că au fost pustiite țarinile din jurul orașu-lui, pe acolo pe unde cutreierase Hannibal cu oastea-i vrăjmașă, că Italia a fost sleită [de vlagă] în urma atîtor recrutări și că aproape în fiecare an armatele sînt măcinate, că au fost aleși consuli doi războinici, cît se poate de aprigi și de înverșunați, care, dacă chiar în vreme de liniște și pace sînt în stare să ațîțe războiul, apoi cu atît mai vîrtos în vreme de război nu-i vor lăsa pe cetățeni să răsufle.¹⁹⁶

XXVII Aceste plîngeri au fost întrerupte de un foc care a izbucnit în timpul nopții în ajunul sărbătorilor Quinquatrus¹⁹⁷, de-odată în mai multe locuri, în jurul forului. Au ars în același timp șapte prăvălii, care au fost denumite mai tîrziu „cele cinci“, după aceea au mai fost mistuite și acelea ale zarafilor, care poartă acum numele de „[prăvăliile] cele noi“. În urma acestora au fost cuprinse de flăcări și locuințele particulare de acolo (căci pe atunci nu erau basilici¹⁹⁸), precum și temnițele și hala de pește și *Atrium regium*¹⁹⁹. Lăcașul Vestei cu greutate a fost ferit să nu cadă pradă flăcărilor, datorită strădaniilor depuse mai ales de treisprezece sclavi, care apoi au fost răscumparați de stat, acordîndu-li-se libertatea. Pîrjolul a continuat o zi și o noapte. Nimeni nu sta la îndoială că o mină criminală a pus focul, de vreme ce flăcările izbucniseră deodată în mai multe locuri și în diferite puncte ale orașului. De aceea, cu încuviințarea senatului, consulul aduse la cunoștința adunării poporului că „acela care-i va destăinui persoana din pricina căreia a izbucnit acest incendiu, dacă denunțatorul face parte din oamenii liberi, va primi o recompensă, dacă e sclav — libertatea“. Ademenit de această răs-plată, un sclav al Calaviilor din Capua — Manus se chema el — îi denunță pe stăpîinii săi și, pe deasupra, și pe alți cinci tineri din rîndurile nobilimii campane, ai căror părinți fuseseră decapi-tați cu securea de către Q. Fulvius, spunînd că aceștia au pus focul și că, dacă nu vor fi prinși, vor mai pune și altele și în

alte locuri. Au fost înșfăcați și ei și sclavii lor. La început, făp-
tașii au căutat să stimească neîncredere în denunțator și în pîra
lui, spunînd că „sclavul a fugit de la stăpînii lui, deoarece fusese
pedepsit în ajun, fiind bătut cu vergile; că a mințit scornind
această învinuire dintr-un fapt întîmplător, datorită urii și ușu-
rătății lui“, însă după ce aceștia au fost confrunțați cu denunță-
torul și cînd unii dintre uneltele fărădelegii au început să fie
anchetați și puși la caznă în mijlocul forului, toți vinovații au
mărturisit; cu acest prilej au fost osîndiți stăpînii și complicii
lor, sclavi. Denunțatorului i s-a acordat libertatea și o sumă de
20 000 de ași de aramă.

Gloatele de campani l-au înconjurat pe consulul Laevinus
pe cînd trecea pe lîngă Capua, rugîndu-l cu lacrimi în ochi
„să le îngăduie să meargă la Roma, ca să implore senatul, dacă
va putea fi în cele din urmă înduplecat, să nu îngăduie să piară
toți pînă la unul și să fie nimicir de către Q. Flaccus pînă și
numele de campan“. Flaccus însă a declarat că el n-are nici un
temei personal de a-i dușmăni pe campani. Dar între cele două
popoare este și va dăinui vrăjmășia, cîtă vreme el știe ce fel de
simțăminte nutresc campanii față de poporul roman, „căci pe
tot pămîntul nu se află un neam și un popor mai înverșunat
împotriva numelui de roman ca al campanilor; tocmai de aceea
el îi ține între zidurile cetății, pentru că negreșit, dacă cumva ar
fi izbutit să scape, ar fi cutreierat ogoarele, năpustindu-se în-
tocmai ca niște fiare sălbatice și ar fi sfișiat și răpus pe oricine
ar fi întilnit în cale. Unii au fugit la Hannibal, alții s-au dus
la Roma, spre a-i da foc. Consulul va da de urmele nelegiuirilor
campanilor în forul pe jumătate mistuit de foc. Ei s-au îndreptat
spre lăcașul Vestei, mergînd să distrugă focul veșnic, și *palla-
diumul*²⁰⁰, cheazășia sortită de ursită a puterii romane. El e de
păreră că Roma e în prea puțină siguranță dacă li se îngăduie
campanilor să intre înăuntru zidurilor Romei“.

Laevinus a poruncit campanilor să-l însoțească la Roma, după
ce Flaccus îi silise să jure că „se vor întoarce la Capua la cinci
zile după ce vor primi răspunsul din partea senatului roman“.

Înconjurat de această mulțime și în același timp și de
aceea a sicilienilor care îi ieșiseră în întîmpinare și-l însoți-
seră pînă la Roma, [priveliștea] aceasta era aidoma unui om [care
se plînge] de pieirea [a două]²⁰¹ orașe, cele mai vestite dintre
toate și a celor mai de seamă bărbați și care îi aduce pe cei învinși
în acest război ca acuzatori.

XXVIII Totuși, mai întâi amândoi consulii au prezentat în senat o dare de seamă asupra [mersului treburilor] republicii, precum și asupra provinciilor ; cu acest prilej, Laevinus a arătat situația în care se află Macedonia și Grecia, aetolienii, acarnanienii și locrienii, precum și operațiile pe care le-a desfășurat el și pe mare și pe uscat ; „Filip, care declarase război aetolienilor, după ce a fost respins și izgonit de el în Macedonia, s-a dus pînă în străfundurile cele mai depărtate ale regatului său, și, de aceea, dînsul e în măsură să-și aducă legiunea sa de acolo. Are la îndemîină destulă flotă pentru a-l ține departe de Italia pe acest rege“.

Aceasta a fost darea de seamă făcută de consulul Laevinus în legătură cu sine și cu provincia pe care o condusese ; după aceasta se aduse spre chibzuință de către amîndoi consulii situația provinciilor lor comune ; senatul decretă să i se încredințeze unuia din consuli Italia ca provincie, precum și războiul cu Hannibal, iar celălalt să ia în primire flota care avusese în fruntea ei pe T. Otacilius și totodată și administrarea provinciei Sicilia împreună cu praetorul L. Cincius. Li s-au decretat două armate, acelea care se găseau în Etruria și Gallia (acolo erau patru legiuni) ; apoi s-au mai hotărît următoarele : „cele două legiuni urbane înrolate anul trecut să fie trimise în Etruria, iar alte două, pe care le comandase consulul Sulpicius, să fie trimise în Gallia. Comanda Galliei și a acestor legiuni o va avea consulul căruia i se va încredința conducerea provinciei Italia“. În Etruria a fost trimis C. Calpurnius, căruia după expirarea praeturei, i s-a prelungit comanda pe încă un an. Și lui Q. Fulvius i s-a decretat ca provincie Capua și i s-a prelungit comanda pe un an ; s-a dat ordin să se micșoreze armatele cetățenilor și aliaților, făcîndu-se din două legiuni ²⁰² una singură, avînd efective de 5 000 de pedestrași și 300 călăreți, fiind trimiși la vatră cei care aveau cei mai mulți ani de serviciu militar, și să rămînă sub arme numai 7 000 de pedestrași și 400 de călăreți aliați, aplicîndu-se aceleași dispoziții în ce privește trimiterea la vatră a ostașilor vechilor [contingente].

Nu s-a produs nici o schimbare în privința lui Cn. Fulvius, consulul anului precedent, nici în legătură cu provincia sa, Apulia, nici cu oastea pe care o avusese, ci numai comanda i s-a prelungit cu încă un an.

S-a dat apoi ordin lui P. Sulpicius, colegul lui, să-și trimită la vatră toți ostașii, în afară de trupele aliate, din marină. La fel s-a dat poruncă să fie demobilizați și ostașii legiunilor din Sicilia, pe

care le comanda M. Cornelius, după ce consulul venise în provincia sa.

Praetorului L. Cincius i s-au dat trupe cît efectivele a două legiuni, alcătuite din ostașii armatei de la Cannae, ca să apere cu ele Sicilia.

Tot atâtea legiuni i-au fost decretate și praetorului P. Manlius Vulso în Sardinia, acelea pe care le comandase în anul precedent L. Cornelius în aceeași provincie. Consulii au primit porunca să recruteze legiuni urbane, în așa fel încît să nu-i înroleze pe acei ostași care slujiseră în armatele lui M. Claudius, M. Valerius și Q. Fulvius și ca legiunile romane sub arme să nu depășească în cursul aceluia an numărul de 21.

XXIX După aducerea la îndeplinire a acestor decrete senatoriale, consulii și-au tras la sorți provinciile. Lui Marcellus i-a căzut Sicilia și flota, lui Laevinus — Italia împreună cu războiul împotriva lui Hannibal. Ieșirea unor asemenea sorți i-a înmărmurit atît de mult pe sicilienii²⁰³, de parcă Syracuse le-ar fi fost a doua oară cucerită; ei ședeau în așteptarea hotărîrii sorților în văzul consulilor, așa fel încît tînguirile și glasurile lor jalnice au atras numai decît privirile oamenilor și au dat prilej și în urmă să se vorbească despre ei. Căci, înveșmîntați în haine de doliu, sicilienii colindau [pe la casele]²⁰⁴ senatorilor, declarînd că fiecare își va părăsi nu numai patria lui de baștină, ci și întreaga Sicilie, dacă se va înapoia Marcellus acolo a doua oară, investit cu „imperium“ asupra lor. „Dacă înainte el a fost față de ei atît de neînduplecat și fără nici o îndreptățire în ce privește faptele lor, ce înverșunat va fi cînd va afla că sicilienii s-au dus la Roma ca să se plîngă împotriva lui! Insula lor să fie mai degrabă mistuită de pîrjolul Etniei, sau să se scufunde în mare decît să fie lăsată pe mîna vrăjmașului ei întocmai ca o ființă vinovată!“

Aceste jelanii ale sicilienilor împrăștiate mai întii pe la casele patricienilor și răspîndite din gură în gură de acei care, pe de o parte, fuseseră cuprinși de milă pentru sicilienii, iar pe de altă parte de acei care îl pizmuiau pe Marcellus, au ajuns chiar pînă la urechile senatului. Atunci consulii au cerut să se consulte senatul pentru schimbarea provinciilor. Marcellus spunea că dacă sicilienii ar fi fost audiați de către senat, poate că alta ar fi fost părerea sa; acum însă, „pentru ca nimeni să nu poată spune că i se pune zăbala la gură din pricina fricii, ca să nu-și spună în voie

tot păsul în privința aceluia în mîna căruia se vor găsi în curînd, dacă colegul său nu are nimic împotriva, el este gata să-și schimbe provincia cu a lui. Roagă însă senatul să nu ia o hotărîre pripită în această privință : căci așa cum ar fi fost o nedreptate să i se încredințeze colegului său o provincie fără să se tragă la sorți alegerea ei, la fel ar fi fost cu atît mai mult o nedreptate, ba chiar o ocară să-i treacă pe seama aceluia și sorții săi !"

În chipul acesta senatul ridică ședința, după ce își arătase mai degrabă ce crede de cuviință decît ce hotărîse. Și atunci consulii și-au schimbat între ei provinciile, ursita împingîndu-l spre Hannibal pe Marcellus, care fusese cel dintîi²⁰⁵ comandant, ce dobindise slavă prin izbîndirea [în luptă după cele mai grele înfrîngerii]²⁰⁶, și ca tot el să fie cel din urmă comandant roman²⁰⁷ care să cadă în culmea succeselor sale, spre fala lui Hannibal.

XXX După schimbarea provinciilor, sicilienii introduși în senat au vorbit mult, învederînd îndeosebi credința nestrămutată a regelui lor Hiero față de poporul roman, căutînd să atragă atenția asupra faimei norodului lor.

„Ei i-au urît nespus pe Hieronymus, și după el, pe tiranii Hippocrates și Epicydes, și pentru alte temeieri, dar și pentru că i-au trădat pe romani trecînd de partea lui Hannibal. Din această cauză a fost doborît și Hieronymus de frunțașii tineretului, cu încuviințarea aproape a întregului popor, iar pentru suprimarea lui Epicydes și Hippocrates au urzit o conjurație 70 de tineri, din rîndurile celor mai nobili. Numai întîrzierea lui Marcellus a contribuit la neizbîndirea lor, pentru că acesta n-a ajuns cu oastea pînă în Syracusa la vremea hotărîtă dinainte și, în urma unui denunț, toți conspiratorii au fost uciși de tirani. Pornirile despotice ale lui Epicydes și Hippocrates tot Marcellus le-a zădărnicit, după cumplitul lui jaf făcut în dauna leontinienilor ; în urmă însă, căpeteniile syracusanilor s-au străduit întotdeauna să treacă de partea lui Marcellus și i-au făgăduit că îi vor preda orașul atunci cînd va voi el. În schimb, la început, Marcellus a vrut să le cucerească mai degrabă orașul prin puterea armelor ; apoi însă, pentru că el n-a fost în stare să obțină aceasta, deși încercase toate mijloacele și pe mare, și pe uscat, a dorit în primul rînd să trăteze cu înfăptuitorii trădării Syracusei, găsindu-i pe Sosis, un meșter arămar, și pe Moericus hispanul, și nu cu frunțașii syracusanilor, care în atîtea rînduri i-au oferit orașul de bunăvoie, [ei mai întîi, neașteptînd să le ceară el aceasta] ; în zadar

însă, pentru ca, negreșit, Marcellus să aibă un mai îndreptățit temei de a măcelări pe cei mai vechi aliați ai poporului roman. Dacă acela care a trecut de partea lui Hannibal n-ar fi fost Hieronymus, ci poporul și senatul lor și dacă după asuprirea syracusanilor de către tiranii lor Hippocrates și Epicydes, nu aceștia i-ar fi închis lui Marcellus porțile cetății lor, ci poporul syracusan, și dacă acesta ar fi purtat război împotriva poporului roman cu simțămintele carthaginezilor, atunci cum și-ar fi putut arăta vrăjmășia Marcellus decît tot în felul cum și-a arătat-o, căutînd să distrugă Syracuse? ²⁰⁸ De bună seamă, nimic nu le-a mai rămas syracusanilor în afară de zidurile și casele arse ale orașului și de templele zeilor sparte și jefuite, fiind luate chiar statuile zeilor înșiși, împreună cu podoabele lor. Multor cetățeni li s-au răpit și bunurile, astfel încît, după ce li s-au luat și ultimele rămășițe ale agoniseliilor lor, nu mai au la îndemînă nici măcar pămîntul gol cu care să se poată hrăni pe ei și pe ai lor. De aceea ei îi roagă pe senatori ca, dacă nu e cu putință să li se înapoieze foștilor stăpîni toate bunurile luate, cel puțin să ordone să li se restituie proprietarilor ceea ce se vede că a mai rămas și lucrurile care pot fi recunoscute că sînt ale lor“.

În urma acestor plîngeri, după ce Laevinus ordonă delegaților să iasă din templul senatului, pentru ca senatorii să poată chibzui în privința cererilor lor, Marcellus spuse: „Ba să rămînă și ei de față, ca să le răspund pe șleau, de vreme ce noi purtăm războaiele pentru voi, senatori, cu acest scop, ca să-i avem acuzaatori pe cei biruiți prin arme și pentru ca două orașe cucerite anul acesta, Capua și Syracuse, să învinuiască: cel dintîi pe Fulvius, iar cel de-al doilea pe Marcellus“.

XXXI Delegații fiind din nou introduși în senat, consulul, luînd cuvîntul, spuse atunci: „Eu n-am uitat, senatori, de măreția și puterea poporului roman într-atît încît, dacă se discută despre învinuirile aduse mie, eu, consulul, să caut să mă apăr cînd mă acuză niște greci. Dar nu se poate pune în dezbatere ce am făcut eu, căci pentru tot ce am făcut, mă apără legea războiului, ci numai ce pedeapsă s-ar fi cuvenit să sufereăștia. Dacă syracusanii nu ne-au fost vrăjmași, atunci nu trebuie să-i pese nimănui că eu acum am atacat Syracuse, și nu atunci cînd Hiero era în viață! Dar dacă, dimpotrivă, syracusanii s-au răzvrătit [contra poporului roman, au deschis dușmanilor] ²⁰⁹ porțile, au atacat cu armele pe solii noștri, au închis în fața noastră orașul și zidurile

și au recurs la armata carthagineză ca să-i apere împotriva noastră, cine e revoltat că aceștia au avut de îndurat de pe urma atitudinii lor vrăjmașe, când ei s-au purtat cu vrăjmașie față de noi? «Da, am întors spatele frunțașilor Syracusei, care voiau să-și trădeze orașul; da, am avut mai multă încredere în Sosis și în Moericus hispanul, pe care i-am socotit că sînt mai buni pentru o acțiune atît de însemnată.» Negreșit, nu sînteți voi cei din urmă syracusani care le aruncați altora în obraz învinuirea că sînt oameni de jos; oare există printre voi vreunul care mi-a făgăduit că-mi va deschide porțile, care m-a asigurat că-mi va primi ostașii mei înarmați în oraș? Îi urîți și-i blestemați pe cei care au făcut isprava asta și nu vă feriți de a le arunca chiar și ocări! În schimb, voi nici pe departe n-ați făcut ceea ce au făcut ei. Dar, senatori, însăși imputarea pe care le-o aduc aceștia lui Sosis și Moericus că sînt de neam prost, pentru mine este cel mai puternic temei că eu n-am îndepărtat pe nimeni dintre cei care vroiau să aducă un serviciu, punîndu-și umărul pentru republica noastră. Și înainte de a porni la împresurarea Syracusei — fie atunci cînd acest oraș și-a trimis împuterniciții, fie atunci cînd m-am dus la întrevederi — eu am căutat să închei pacea. Însă cînd am constatat că syracusanii nu se stăpînesc de a jigni solia noastră și deoarece nici chiar mie însumi nu mi s-a dat vreun răspuns cu prilejul întîlnirii în fața porților²¹⁰ cu frunțașii acestei cetăți, în cele din urmă am cucerit Syracusea prin puterea armelor, în urma unor istovitoare sforțări depuse și pe mare și pe uscat. Pentru cele ce li s-a întîmplat celor învinși, sînt mai îndreptățiți să se adreseze lui Hannibal și carthaginezilor, decît să se plîngă în fața senatului aceluia popor care i-a biruit. Senatori, dacă eu aș fi avut de gînd să spun că Syracusea n-a fost prădată, n-aș fi împodobit niciodată orașul Roma cu trofee ale acestui oraș. Ceea ce i-am luat sau i-am dat fiecăruia²¹¹ în parte, ca învingător, știu că am făcut bine atît potrivit dreptului războiului, cît și potrivit meritelor fiecăruia. E mai mult în interesul republicii decît al meu, senatori, ca voi să ratificați sau nu aceste fapte ale mele, căci de bună seamă, sufletul meu e împăcat. Însă e în interesul statului ca voi să nu-mi zădărniciți acțiunile, pentru a nu-i face pe viitorii comandanți romani să pregete în acțiunile lor. Și pentru că, senatori, ați ascultat și cuvintele mele, și pe ale sicilienilor, fiind toți de față, atunci să ieșim în același timp din acest templu, pentru ca senatul să poată chibzui cît mai nestingherit în lipsa mea“.

În felul acesta fură concediați sicilienii, iar Marcellus se duse către Capitolium pentru recrutarea ostașilor.

XXXII Celălalt consul a prezentat senatorilor darea de seamă în legătură cu cererile sicilienilor. După aceea în Curie au avut loc, vreme îndelungată, furtunoase discuții în această privință, deoarece o mare parte dintre senatori, avînd în frunte pe T. Manlius Torquatus, erau de părere că războiul ar fi trebuit dus împotriva tiranilor, dușmani și ai syracusanilor, și ai poporului roman, și că acest oraș să fie supus prin predare, nu prin cucerire, iar după predare să fie din nou statornicit și repus în vechile-i legi și să i se redea libertatea dinainte și să nu fie sleit prin impunerea unei cumplite robii și prin îngenunchierea lui prin război. „Syracusa, acest prea frumos și prea vestit oraș ^{211 bis} fiind prins în mijloc de conflictul dintre tirani și comandantul roman, a fost lăsat pierzării ca răsplată a biruinței, deși cîndva a fost grînarul și tezaurul poporului roman, din a cărui dărnicie și daruri republica s-a înfruptat în multe împrejurări, și deși, în cele din urmă, chiar în toiul acestui război cu punii, Syracusa ne-a sprijinit cu prisosință. Dacă s-ar scula din morți regele Hiero, cel care a cinstit [și cultivat] cu cea mai mare credință prietenia și puterea statului roman, cu ce obraz i s-ar putea arăta lui fie Syracusa, fie Roma, cînd, după ce și-ar arunca înapoi privirile asupra patriei sale pe jumătate năruite și despuiate și pășind în Roma și la intrarea în oraș ²¹², aproape de poartă, ar vedea trofee luate din patria sa ?“

Deși aceste cuvinte și altele asemănătoare erau rostite pentru a stîrni pizmă împotriva consulului și milă pentru sicilienii, totuși senatul luă o hotărîre mai împăciuitoare : „trebuie ratificate acțiunile lui M. Marcellus, pe care acesta le-a îndeplinit fie pentru buna desfășurare a războiului, fie după biruință. De aci înainte, de soarta Syracusei va avea grijă senatul care va însărcina pe consulul Laevinus să chibzuiască asupra stării materiale a cetățenilor ei, în așa fel încît să nu poată fi pricinuită nici un fel de pagubă republicii“.

După trimiterea a doi senatori la consul, în Capitolium, ca să-l vestească să se înapoieze în Curie, fiind introduși și împuterniciții sicilienilor, s-a dat citire acestui *senatus-consultum*, și după ce solilor li s-a adresat cu bunăvoință și li s-a îngăduit să plece în patria lor, ei s-au aruncat la picioarele consulului Marcellus [și

l-au rugat] ²¹³ cu lacrimi în ochi să-i ierte pentru vorbele care le-au spus [numai] pentru a-și plînge soarta și ușura năpasta și să-i primească și pe ei și orașul Syracuse sub ocrotirea lui, și ca clienți ai lui. Consulul le-a făgăduit aceasta și, vorbindu-le cu blîndețe, i-a lăsat să plece.

XXXIII După aceasta, senatul dădu ascultare împuterniciților campani, a căror cuvîntare a stîrnit și mai multă milă, deși situația lor era mai grea. Căci ei nu puteau tăgădui că nu și-au meritat pedeapsa, deoarece la Capua nu domniseră tirani asupra cărora să arunce vina ; însă senatul era încredințat că și-au ispășit cu vîrf și îndesat pedepsele, de vreme ce atîția din ei au pierit bînd otravă, iar atîtor senatori li s-a tăiat capul cu securea ²¹⁴. „Mai supraviețuiesc prea puțini nobili, pe care conștiința nu i-a împins să ia o gravă hotărîre asupra vieții lor, și pe care de altfel nici mînia învingătorului nu i-a osîndit la moarte. Aceștia se roagă să li se acorde libertatea, și pentru ei și pentru ai lor, și să li se dea o parte din bunurile lor, de vreme ce au fost cetățeni ²¹⁵ romani, și cei mai mulți dintre ei sînt legați și prin străvechi prietenii și sînt înrudiți prin căsătorii cu romanii“.

După ce solii campani au fost scoși apoi din templul [Curiei] pentru puțină vreme, s-a stat la îndoială dacă nu este nevoie să fie chemat de la Capua și Q. Fulvius (căci consulul Claudius ²¹⁶ se stinsese din viață după cucerirea acestui oraș), pentru a se lua în discuție [situația campanilor] în fața comandantului, care desfășurase acolo operațiile, tot așa cum se procedase cu Marcellus și cu sicilienii. Apoi cînd senatorii au văzut în senat pe M. Atilius și pe C. Fulvius, fratele lui Flaccus, amîndoi legații lui Claudius, precum și pe Q. Minucius și pe L. Veturius Philo, și ei tot legații lui, și care luaseră parte la toate operațiile militare desfășurate acolo, n-au vrut să-l mai cheme și pe Fulvius de la Capua, dar nici pe campani să-i amîne. Cerîndu-se lui M. Atilius să-și dea părerea, ca unul care dintre cei ce fuseseră la Capua se bucura de cea mai mare autoritate, acesta vorbi astfel :

„Mărturisesc că am luat parte ²¹⁷ împreună cu consului ²¹⁸ la consfătuire, cînd se căuta să se afle, după cucerirea Capuei, dacă vreun campan are vreun merit deosebit față de republica noastră. Și s-au aflat două femei, Vestia Oppia din Atella, care locuia în Capua, și Pacula Cluvia : cea dintîi a adus zilnic jertfe pentru izbăvirea și biruința poporului roman, cea de-a doua a dat pe sub ascuns mîncare prizonierilor romani înfometați. În schimb toți

ceilalți campani au avut față de noi aceleași simțăminte ca și carthaginezii : dar li s-a tăiat capul cu securea de către Q. Fulvius mai degrabă celor care erau cunoscuți printre ceilalți prin demnitățile lor decît celor asupra cărora apăsă vreo vină deosebită. Eu nu sînt de părere că în privința campanilor, care sînt cetățeni romani, nu se poate lua vreo hotărîre decît numai de către senat, fără încuviințarea poporului, căci acest procedeu s-a aplicat și de către strămoșii noștri față de satricani²¹⁹ cînd aceștia ne-au trădat, atunci cînd tribunul plebei, M. Antistius, a făcut mai întîi propunerea ca să se aducă plebei aceasta la cunoștință, iar plebea a încuviințat ca senatul să aibă dreptul de a hotărî asupra sorții satricanilor.

De aceea sînt de părere că trebuie să luăm contact cu tribunii plebei, pentru ca unul sau mai mulți dintre ei să aducă propunerea în fața adunării poporului, în urma căreia să avem dreptul de a lua o hotărîre în privința campanilor“.

Tribunul plebei L. Atilius, în urma încuviințării senatului, a făcut în adunarea poporului următoarea propunere :

„Toți campanii, atellanii, calatinii și sabatinii care s-au predat proconsulului Q. Fulvius, incredințîndu-și soarta vrierii poporului roman și supunîndu-se lui cu cei care s-au predat împreună cu ei, cu ogoarele și orașul, cu cele sfinte și cele omenești și cu lucrurile lor toate²²⁰ și cu tot ceea ce au predat împreună cu ei, vă întreb, quiriți, ce vreți și ce [porunciți]²²¹ să faceți cu toate acestea ?“

Poporul a poruncit următoarele : „ceea ce va hotărî senatul prin jurămînt²²² cu majoritatea voturilor senatorilor care sînt de față, aceea voim și poruncim și noi“.

XXXIV În urma acestui plebiscit, mai întîi de toate s-au înapoiat bunurile și s-a redat libertatea printr-un *senatus-consultum* Oppiei și Cluviei, adăugîndu-se : „dacă cumva acestea vor să ceară o altă răsplată din partea senatului, să vină ele personal la Roma“.

În privința campanilor²²³, s-a dat pentru fiecare familie în parte cîte un decret, care nu merită osteneala să le înșirui aici. [Astfel s-a decretat] ca unor campani²²⁴ să li se confiște averiile, iar ei înșiși și soțiile și copiii lor să fie vînduți, în afara fiicelor lor care, căsătorindu-se, plecaseră din Capua înainte de capitularea orașului ; alții „trebuie întemnițați în lanțuri și să se hotărască mai tîrziu asupra sorții lor“. În privința altor campani, senatul

iarăși a făcut deosebiri, luîndu-i în considerație după datele recensămîntului, dacă trebuie să li se confiște sau nu averile. Senatul a decretat ca în afară de cai și de sclavi, de adolescenții de parte bărbătească și de toate cele care nu sînt imobile²²⁵, să fie înapoiate stăpînilor lor toate vitele pe care romanii au pus mîna. A mai poruncit ca toți campanii, atellanii, calatinii, sabatinii, fie ei, fie părinții lor, în afară de acei care se găseau la vrăjmași, să fie liberi, însă așa fel încît nici unul din ei să nu fie cetățean roman, sau cu numele de latin²²⁶ și ca nici unul dintre aceia care locuiseră în Capua, cîtă vreme porțile ei au stat închise, să nu mai locuiască în orașul sau pe pămîntul Capuei pînă la o anumită zi fixată, ci să li se dea un loc dincolo de Tibru, unde să-și facă locuințele, însă acest loc să nu se învecineze cu Tibrul ; acei care în timpul războiului nu se aflaseră nici în Capua, nici în vreun alt oraș campan care i-a trădat pe romani, să se stabilească dincoace de rîul Liris, înspre Roma ; s-a hotărît ca cei care trecuseră de partea romanilor înainte de a veni Hannibal la Capua să fie strămutați dincoace de rîul Volturnus, însă nici unul din ei să nu-și aibă locuința și ogrorul mai aproape cu 15 000 de pași de mare. Aceia dintre ei care fuseseră strămutați dincolo de Tibru, să nu-și cumpere și să nu aibă nici ei, nici urmașii lor vreo proprietate care să depășească limita de 50 de iugăre și aceasta numai în ținutul veient, sutrin și nepesin. S-a mai poruncit să se vîndă la Capua toate averile senatorilor și ale celor care îndeplîniseră dregătorii la Capua, Atella, Calatia, iar persoanele libere, în privința cărora se hotărîse să fie vîndute, să fie trimise la Roma și aici să fie scoase în vînzare. Steagurile, statuile de bronz declarate pradă luată de la dușmani, au fost lăsate pe seama colegiului pontificilor, pentru ca ei să deosebească pe cele ale zeilor de cele ale oamenilor.

Apoi senatul i-a lăsat să plece pe campanii într-ale lor, cu mult mai posomorîți decît veniseră, din pricina acestor decrete. Însă de astă dată nu-l mai învinuiu pe Q. Fulvius de cruzime față de ei, ci nedreptatea zeilor și soarta lor blestemată.

XXXV După concedierea sicilienilor și a campanilor au avut loc recrutările²²⁷. După înrolare la oaste a oamenilor, s-a început să se facă recrutări pentru completarea efectivelor de vîslași ai flotei. Însă, pentru că în acest scop nu se găseau nici oameni îndeajuns, iar în acea vreme în tezaurul public nu mai erau bani cu care să se plătească solda și să se facă aceste pregătiri, consuli

au dat un edict, hotărînd ca fiecare persoană particulară ²²⁸ să pună la dispoziția statului vîslași, potrivit averii și rangului său, dîndu-le soldă și hrană pentru 30 zile. Cu prilejul acestui edict s-a stîrnit în rîndurile cetățenilor atîta freamăt și atîta indignare, încît numai datorită lipsei unei căpetenii n-a izbucnit o răscoală, deși temeuri existau. Se vorbeau următoarele : „după sicilienii și campanii, consulii au luat plebea romană la rînd spre a o sîrteca și a o da pierzării. Sleți din pricina dărilor vreme de atîta amar de ani, plebeilor nu le-a rămas altceva decît pămîntul înțelenit și pustiu. Dușmanul le-a dat foc caselor, republica le-a luat acum și sclavii care le lucrau țarinile, fie cumpărîndu-i cu te miri ce pentru a-i băga în oaste, fie poruncindu-le acum să dea și vîslași. Dacă vreunul din ei a mai avut ceva bănet în monede de argint sau de aramă, i s-a luat tot pentru plata vîslașilor și pentru dările anuale. Și nu pot fi constrînși de către nici o putere din lume, de nici un ordin să mai dea ceea ce nu mai au. N-au decît să le vîndă bunurile lor și să se năpustească asupra trupurilor lor, căci atît le-a mai rămas. Căci, într-adevăr, nu mai au la îndemînă nici o lețcaie ca să se poată răsкупăra“.

O uriașă mulțime adunată clocotea nu într-ascuns, ci fățiș, în forum și sub ochii consulilor înșiși. Aceștia nu erau în stare să-i potolească acum pe cetățeni fie prin dojeni, fie prin vorbe de mîngîiere.

Atunci consulii au declarat că le dau trei zile răgaz de gîndire ; și ei înșiși s-au folosit de acest răstimp, pentru a examina situația și a găsi vreo ieșire din impas. A doua zi, consulii au convocat senatul în legătură cu chestiunea completării efectivelor de vîslași. După lungi discuții, constatîndu-se cît de îndreptățit este refuzul plebeilor și pentru care temeuri refuză ei, au încheiat dezbaterea cu o declarație, că „drepte sau nu, aceste poveri trebuie suportate de particulari ; căci cum vor putea să-i pregătească pe aliații din flotă, cîtă vreme nu sînt bani în tezaur ? În ce chip poate fi ținută Sicilia fără flotă, ori Filip împiedicat să debarce în Italia, ori țărmurile Italiei să fie apărute ?“

XXXVI Cînd starea de lucruri ajunsese într-o asemenea grea cumpănă, cînd înțelepciunea se înțelenise și un fel de toropeală cuprinsese mințile oamenilor, atunci consulul Laevinus luînd cuvîntul, grăi următoarele :

„Așa cum magistrații sînt mai presus de senat, și senatul de popor, la fel și comandantii trebuie să îndure toate suferințele,

oricît de aspre și de împovărătoare le-ar fi sarcinile ²²⁹. Dacă îți vei pune mai întîi pe umerii tăi și alor tăi o sarcină pe care vrei s-o pui pe umerii unuia mai slab ca tine, atunci lesne vei găsi oameni care să ți se supună ²³⁰. Și nici cheltuielile statului nu vor fi atît de mari, dacă fiecare dintre frunțașii cetății își va lua asupra-și o parte cu mult mai mare [ca restul poporului], decît sînt obligați să ia. De aceea, dacă noi vrem ca poporul roman să aibă flote și să și le înzestreze, și ca particularii să nu mai refuze să dea vîslași, trebuie în primul rînd noi să dăm pildă, fiind în frunte cu obolul nostru : pe ziua de mîine noi, senatorii, să strîngem aurul, argintul și monedele de aramă și să vărsăm totul visteriei statului, iar soției și copiilor să le rămînă numai cîte un inel; fiului să i se lase numai bulla ²³¹ de aur, iar cei care au soție și fiice, fiecăreia numai cîte o uncie de aur ; iar aceia care au îndeplinit o magistratură curulă, să-și păstreze podoabele cailor și cîte o libră de argint de fiecare cetățean, pentru nevoile sacrificiilor, pentru ca să se poată avea la îndemîină solnița și vasul trebuincios ²³², iar ceilalți senatori numai cîte o libră de argint. Noi, tații de familie, să nu ne păstrăm decît cîte 5 000 de ași în monede de aramă, de fiecare familie. Tot aurul rămas, tot argintul și toate monedele de aramă să le încredințăm numaidecît triumvirilor mensarii ²³³, fără să recurgem mai înainte la un decret senatorial, pentru că aceste contribuții benevole și acest zel de a ajuta republica să fie prilej de a da imbold mai întîi celor din ordinul cavalerilor și apoi și restului poporului. Noi consulii, consfătuindu-ne multă vreme, am găsit că aceasta este singura cale. Haideți o dată la treabă, cu bunul ajutor al zeilor ! Cînd republica este neclintită și întreprinderile particulare merg spre propășire, în zadar vei încerca să-ți salvezi interesele tale dacă îți trădezi poporul ²³⁴.

Senatorii într-un glas au încuviințat această soluție cu atîta însuflețire, încît s-a ajuns pînă acolo ca toată lumea să le aducă chiar mulțumiri consulilor. Apoi, după ridicarea ședinței senatului, toți, pe întrecute, varsă în visteria statului aurul, și argintul, și monezile de aramă cu atîta zel și însuflețire, încît care mai de care dorește să-și înscrie cel dintîi sau printre cei dintîi numele său în registrele statului, și nici triumvirii nu mai pridesc cu primirea ofrandelor, și nici scribii cu consemnarea lor. Acest pas al senatorilor fu urmat și de membrii ordinului cavalerilor, iar după cavaleri veni și rîndul plebeilor. În chipul acesta, fără vreun decret, fără constrîngerea magistraților, republica n-a

mai dus lipsă nici de completări de vîslași, și nici de bani pentru solde.

După toate pregătirile pentru război, consulii plecară în provinciile lor.

XXXVII În tot cursul acestui război, atît carthaginezii, cît și romanii n-au fost mai șovăielnici în nădejdi și mai stăpîniți de teamă ca în vremea aceasta, datorită faptului că amîndouă taberele avuseseră parte deopotrivă și de izbînzi, și de înfrîngeri. Căci romanii suferiseră, pe de o parte, eșecuri, atît în provincii, cît și în Hispania, iar pe de altă parte, izbînzile cîștigate în Sicilia pricinuiseră de-a valma și jale și bucurie ; și în Italia, pe de o parte, pierderea Tarentului adusese și pagube și mîhnire, dar pe de altă parte, stîrnise voieșie faptul că cetățuia împreună cu garnizoana romană fuseseră păstrate, în pofida oricărei nădejdi, iar neașteptata groază și panică pricinuite de împresurarea și atacarea orașului Roma de pînă s-au preschimbat în veselie cînd Capua a fost cucerită numai după cîteva zile.

Și evenimentele de dincolo de mare ²³⁵ atîrnau în cumpănă cam tot la fel : Filip devenise vrăjmașul romanilor într-un moment nu prea prielnic pntu republică, dar aetolienii ²³⁶, noii aliați primiți, și Attalus ²³⁷, regele Asiei, apăruseră în așa fel, de parcă însăși ursita romanilor a deschis zorile de a stăpîni Răsăritul.

La rîndu-le și carthaginezii cumpăneau pierderea Capuei cu cucerirea Tarentului. Și după cum pentru ei era o adevărată fală că au izbutit să ajungă pînă la zidurile orașului Roma fără ca nimeni să-i oprească, la fel erau necăjiți că această acțiune întreprinsă nu le-a izbutit ; ei se înclaudau că au fost priviți de romani cu atîta dispreț, încît, tocmai cînd se găseau în preajma zidurilor Romei însăși ²³⁸, o armată romană era dusă pe o altă poartă pentru Hispania și chiar în Hispania, cu cît nădejdiile punilor fuseseră mai mari prin doborîrea a doi dintre cei mai vestiți comandanți și prin nimicirea a două armate atît de puternice și cu cît crezuseră că războiul se încheiase acolo, după ce romanii au fost goniți din această provincie, cu atît mai mult li se dăduse prilejul de a fi indignați că biruința le-a fost spulberată și zădărnicită de L. Marcius, un comandant [luat la nimereală] din grămadă. În felul acesta, ursita potrivit întîmplărilor și pentru o tabără și pentru cealaltă, întreaga situație era încordată pentru amîndoi potrivnicii, lăsîndu-le toate nădejdiile, dar în același timp

fiind în întregime stăpîniți de teamă, întocmai ca în vremea cînd porniseră cele dintii ostilități ale războiului.

XXXVIII Pe Hannibal îl neliniștea mai mult ca orice faptul că se înstrăinaseră de el simțămintele multor populații ale Italiei, nu atît pentru că romanii atacaseră cu atîta strășnicie Capua, ci pentru că el nu o apăraseră. Dar Hannibal n-ar fi putut să țină sub ascultare toate aceste popoare decît numai dacă ar fi căutat, pe de o parte, să-și împrăștie armata în numeroase garnizoane mici, ceea ce nu-i convenea de fel atunci, iar pe de altă parte, dacă și-ar fi retras garnizoanele ar fi însemnat²³⁹ să-și părăsească aliații care îi mai erau credincioși, pe unii nutrind nădejdi, pe alții pradă fricii. Firea lui aplecată spre lăcomie și cruzime îl îndemnase să jefuiască ceea ce nu putea apăra, astfel încît să-i lase dușmanului totul pustiit. Aceste apucături au fost urite atît prin începutul lor, cît mai ales prin urmările lor. Într-adevăr, prin această purtare nedemnă Hannibal și-a îndepărtat de la sine nu numai populațiile care au avut de pătimit neajunsuri de pe urma punilor, dar chiar și pe celelalte, căci aceste [pustiiri]²⁴⁰ erau pilde grăitoare pentru cît mai mulți. La rîndul lui, nici consulul nu șovăia să îmbie orașele la părăsirea lui Hannibal, oriunde se ivea vreo asemenea nădejde.

În Salapia erau căpetenii Dasius și Blattius. Dasius era un prieten al lui Hannibal, pe cînd Blattius sprijinea statul roman, pe cît îi sta în putere, fără ca să sufere vreun neajuns ; prin ștafete trimise în taină, el îi dăduse nădejdi lui Marcellus că se va strădui ca orașul să treacă de partea lui. Totuși, fără sprijinul lui Dasius acțiunea nu se putea duce la bun sfîrșit. Șovăind mult și vreme îndelungată, și mai ales din lipsa unei alte soluții mai bune în asemenea împrejurări, cu toate că era însuflețit de nădejde, recurge la Dasius. În schimb acesta îi destăinuie lui Hannibal toată urzeala, atît pentru că avea groază de un asemenea plan, cît și pentru că îl ura pe rivalul său de la conducerea cetății. Hannibal chemîndu-i și pe unul și pe altul, pe cînd se ocupa cu alte treburi, în fața tribunei, avînd de gînd ca în curînd după aceasta să ia cunoștință de cazul lui Blattius, în vreme ce, după îndepărtarea mulțimii, acuzatorul și învinuitul se găseau față în față, Blattius îi pomenește din nou lui Dasius despre trădare. Deodată acesta, ca și cum l-ar fi prins asupra faptului, îi strigă în gura mare : „Vorbește cu el despre trădare chiar sub ochii lui Hannibal ?“ Dar cu cît fapta era mai îndrăzneată, cu

atît se păru mai puțin vrednică de crezut și lui Hannibal și ace-lora care erau de față împreună cu el : „de bună seamă, la mij-loc trebuie să fie rivalitate și ură, și tocmai lui i se aduce la cunoștință o asemenea învinuire, pentru că e mai lesne să se născocească orice“²⁴¹. Ca urmare, cei doi fură lăsați de Hannibal să plece într-ale lor. Cu toate acestea Blattius nu dădu înapoi de la îndrăzneța-i urzeală, ci îl bătu la cap și-l dăscăli pe Da-sius cît de salvatoare este această acțiune și pentru dînșii și pen-tru patria lor, pînă cînd în cele din urmă îl înduplecă pe Dasius să-i predea lui Marcellus garnizoana punică (erau acolo 500 de călăreți, numai numizi) și Salapia. Numai că aceștia n-au putut fi predați fără mare vărsare de sînge. Acolo se găseau cei mai viteji călăreți din toată armata carthagineză. De aceea, cu toate că această acțiune a fost întreprinsă pe neașteptate și deși nu-mizii nu s-au putut folosi de cai în oraș, totuși după ce au pus mîna pe arme au încercat în toiul învălmășelii să-și croiască o cale, spărgînd încercuirea, dar fiindcă n-au izbutit să scape luptînd, au murit toți pînă la cel din urmă. În mîna potrivnicu-lui lor n-au căzut din rîndurile lor vii mai mult de 50 de oameni. Pierderea acetui corp de călăreți puni a însemnat pentru Han-nibal o pagubă cu mult mai mare decît pierderea Salapiei, iar apoi, după această întîmplare, Hannibal n-a mai fost mai presus de romani prin cavaleria sa, cu care înainte fusese cu mult supe-rior romanilor.

XXXIX Tot în aceeași vreme, pe cînd în cetățuia tarentină lipsurile cu greu mai puteau fi îndurate, garnizoana romană care era acolo precum și M. Livius²⁴², comandantul garnizoanei și al cetății, își pusese toate nădejtile în aprovizionarea trimisă din Sicilia ; în acest scop, în portul Rhegium staționa o flotă romană, alcătuită cam din 20 vase, pentru a asigura protecția navigației de-a lungul coastei Italiei. Flota și transporturile aprovizionării aveau în fruntea lor pe D. Quinctius, de obîrșie din neam de jos, însă un bărbat vestit prin gloria cîștigată prin numeroasele și vitejeștile sale fapte de arme. Mai întîi el a avut la îndemîină cinci vase, dintre care două trireme foarte mari ce-i fuseseră date de Marcellus ; apoi, în urma isprăvilor sale mereu încununate de izbînzi, îi mai fură alăturate lui Livius încă trei vase cu cîte cinci rînduri de vîsle ; în cele din urmă, chiar Quinctius ceru aliaților, și celor din Rhegium, și celor din Vallia²⁴³, și celor din Paestum²⁴⁴,

vasele convenite potrivit tratatului, înghebind astfel o flotă alcătuită din 20 vase, așa cum s-a spus mai înainte.

În fruntea unei flote de nave tarentine egale la număr a ieșit Democrates în întâmpinarea acestei flote romane care pornise din Rhegium la Sappiortis ²⁴⁵, cam la 15 000 pași de orașul Tarentum. Din întâmplare, atunci flota romană naviga cu pânzele întinse, fără să-i treacă prin minte lupta care avea să se desfășoare; însă în preajma orașelor Crotona și Sybaris, Quinctius și-a completat și înzestrat vasele cu vîslași, avînd acum la dispoziție o flotă echipată strașnic de bine, potrivit și cu mărimea vaselor. Și tot întâmplător, către acea vreme cînd îi apărură înaintea ochilor vasele dușmane, se potolise și toată puterea vîntului, astfel încît Quinctius avu destul timp la îndemînă ca să-și scoată și să strîngă pânzele și să-și rînduiască echipajul în vederea luptei ce avea să izbucnească.

Arareori flote adevărate s-au încleștat cu atîta avînt ca acum, de vreme ce această luptă se da pentru un scop mult mai de seamă față de mărimea acestora: tarentinii, ca să-și elibereze chiar cetățuia, în urma recuceririi orașului lor după aproape o sută de ani de stăpînire romană ²⁴⁶, nădăjduind că le vor tăia potrivnicilor drumurile și aprovizionarea, dacă în urma bătăliei navale vor izbuti să le ia stăpînirea mării; romanii, ca să păstreze mai departe cetățuia, pentru a le arăta tarentinilor că ei au pierdut Tarentum nu prin forța armelor și prin vitejie, ci prin tilhărească trădare ²⁴⁷. De aceea, după ce flotele se izbesc la semnalul dat de amîndouă taberele, nici un vas nu dă înapoi și nu-l lasă pe potrivnic să se descleșteze de lîngă sine. După ce fiecare vas roman înșfăcă cu ghearele ²⁴⁸ de fier un vas vrăjmaș, se dezlănțui o luptă din apropiere atît de strînsă, încît bătălia se desfășură nu numai cu ajutorul armelor de aruncat, ci și cu gladiile aproape piept la piept. Prorele prinse unele lîngă altele rămăseseră fixe, pe cînd pubele erau zgîlțuite încoace și încolo, datorită sforțărilor vîslașilor taberei adverse; în felul acesta vasele fură îngrămădite unul lîngă altul într-un spațiu atît de îngust, încît mare minune dacă o sulită aruncată cădea zadarnic în mare. Întocmai ca niște linii de bătaie alcătuite din pedestrime, cele două oști se încleștaseră în centrul frontului, luptătorii putînd trece de pe un vas pe altul.

Totuși cea mai însemnată ciocnire, deosebindu-se de celelalte, a fost lupta dintre două vase care alcătuiau avangarda convoaielor navale. Pe vasul roman se afla însuși Quinctius, pe cel tarentin, Nicó, care avea porecla de Perco; acesta nutrea o înverșunată ură

împotriva romanilor și, la rîndu-i, era urît de aceștia nu numai ca vrăjmaș al republicii, ci și ca particular, deoarece el făcea parte din facțiunea celor care trădaseră Tarentum lui Hannibal. Nico îl străpuse pe Quinctius cu sulița pe cînd acesta lupta și în același timp și-i îmbărbăta pe ai săi, fără grijă pentru sine. În chipul acesta Quinctius se prăbuși pe proră, căzînd cu arma în mînă. Tarentinul învingător, trecînd cu curaj pe vasul roman ai cărui oameni erau cuprinși de zăpăceală din pricina pierderii comandantului, îi dă peste cap pe romani ; în timp ce prora ajunsese în mîna tarentinilor, iar romanii apărau cu greutate pupa, unde luptau cu toții îngrămădiți, deodată apăru dinspre pupă o altă trimemă dușmană. În felul acesta nava romană este prinsă la mijloc între două vase dușmane și capturată. Ca urmare s-a stîrnit panică în rîndul celorlalte vase romane cînd au văzut capturarea navei praetoriene ; în vreme ce vasele romane fugeau în toate părțile, unele au fost scufundate în larg, altora li s-au smuls vîslele cînd au ajuns la țarm, căzînd în scurtă vreme pradă thurinilor și metapon-tinilor. Din vasele de transport încărcate cu provizii care însoțeau flota, foarte puține au căzut în mîna vrăjmașului, altele însă, împinse încoace și-ncolo de vînturi, schimbînd pînzele cînd într-o parte cînd în cealaltă, după toanele vînturilor, au izbutit să se depărteze în larg.

În schimb, la Tarentum, cu prilejul operațiilor desfășurate în cursul aceluiași zile, vrăjmașul nu s-a bucurat de un noroc asemănător. Căci, pe cînd vreo patru mii de tarentini ieșiți din cetate cutreierau încoace și-ncolo după provizii, Livius care comanda cetățuia și garnizoana romană, stînd cu privirile ațintite către orice prilej ivit în vederea desfășurării operațiilor, trimise din cetățuie pe C. Persius, un om destoinic, cu două mii [cinci sute]²⁴⁰ de luptători, care atacîndu-i pe dușmanii ce umblau răzlețiți și colindau ogoarele, după ce i-a măcelărit multă vreme pretutindeni, puținii rămași din grosul lor, în urma unei fugi disperate au dat buzna pe porțile pe jumătate deschise, fiind alungați pînă în oraș. Cu prilejul aceluiași atac [puțin a lipsit]²⁵⁰ să nu fie cucerit și orașul.

În chipul acesta s-au cumpănit la Tarentum lucrurile, romanii fiind biruitori [pe uscat, iar tarentinii]²⁵¹ pe mare. Însă nădejdea de a pune mîna pe aprovizionarea care se găsea sub ochii lor li s-a spulberat deopotrivă ambelor tabere.

XL Tot în aceeași vreme, consulul Laevinus, după scurgerea unei mari părți a anului, îndată ce ajunsese în Sicilia, fiind așteptat și de vechii aliați, și de cei noi, găsi cu cale că mai înainte de orice trebuie să restabilească ordinea în Syracusa, care cu prilejul noii păci fusese găsită fără o întocmire statornică. De acolo el își conduse legiunile către Agrigentum, singurul punct unde mai era o rămășiță de război și care era apărat de o puternică garnizoană carthagineză.

Și de la început l-a ajutat norocul. Comandantul carthaginezilor era Hanno, însă agrigentinii își pusese rădăcina în Muttines și în numizii lui; aceștia cutreierau toată Sicilia în lung și-n lat după prăzi, jefuindu-i pe aliații romanilor, și nu era cu putință să li se taie legăturile cu Agrigentum, nici prin forță, nici prin vreun alt mijloc și nici să fie oprii a năvăli unde voiau. Pentru că gloria cîștigată de Muttines începuse să adumbrească însăși faima comandantului Hanno, în cele din urmă faptul acesta s-a prefăcut în pizmă, astfel încît, oricît de strălucite izbînzi ar fi cules Muttines, carthaginezul nu le vedea de loc cu ochi buni din pricina eroului [acestor isprăvi]. În cele din urmă, Hanno îi dădu fiului acestuia comanda, încredințat că o dată cu noul comandant va doborî și autoritatea de care se bucura Muttines în rîndurile numizilor. Numai că lucrurile au ieșit în întregime pe dos: căci cu acest prilej, datorită urii lui Hanno împotriva sa, a făcut să crească pe deasupra și vaza lui Muttines; apoi nici acesta n-a putut răbda înjositoarea nedreptate față de sine și numaidecît a trimis în taină ștafete la Laevinus pentru a-i preda Agrigentum. După ce Muttines a izbutit prin mijlocirea trimișilor săi să-l convingă pe Laevinus de sinceritatea atitudinii sale și și-a înjghebat și un plan pentru ducerea la bun sfîrșit a acțiunii, numizii au ocupat poarta cetății care ducea spre mare prin alungarea sau uciderea ostașilor de pază de acolo și apoi au primit în oraș trupele romane trimise în acest scop. În vreme ce romanii străbăteau încolonați prin mijlocul orașului și al forului cu mare larmă, Hanno încredințat că nu poate fi altceva decît învîlmășeala și retragerea stîmîtată de numizii răzvrătiți, ceea ce se întîmplase și mai înainte, purcese la înăbușirea răscoalei. Însă cînd Hanno a văzut de departe o mulțime mai mare ca a numizilor și i-au ajuns pînă la urechile sale strigătele romanilor care nu-i erau necunoscute, a luat-o la fugă înainte de a ajunge la o aruncătură de sulită de ei. El a izbutit să scape prin poarta din spate, luîndu-și ca însoțitor pe Epicydes și ajunsese doar cu puțini oameni la mare. Acolo,

găsind la vreme un vas mic, lăsară pe seama dușmanilor Sicilia, pentru care se războiseră atîta amar de ani cu romanii, și trecură în Africa. Unei alte mulțimi de carthaginezi și sicilieni, care se năpusteau într-o fugă orbească fără să mai încerce să dea vreo luptă, i s-a tăiat drumul spre ieșire, astfel încît în jurul porților toți fură căsăpiți. După luarea în primire a orașului și după ce fură bătuti cu vergile, celor care fuseseră capii trădării din Agrigentum Laevinus le tăie capul cu securea, iar pe ceilalți, precum și prada, i-a vîndut; toți banii i-a trimis la Roma.

Cînd vestea dezastrului Agrigentului s-a răspîndit în întreaga Sicilie, numai decît toate cetățile au închinat steagul în fața romanilor. În scurtă vreme s-au predat 20 de orașe, iar șase au fost cucerite prin forța armelor; apoi alte patruzeci de orașe s-au supus de bunăvoie romanilor.

După ce consulul i-a dat fiecărei căpetenii a acestor orașe răsplata sau osînda cuvenită după merit și după ce i-a silit pe sicilieni să lepede armele și să-și îndrepte privirile către cultivarea ogoarelor, pentru ca roditoarea insulă să hrănească nu numai pe locuitorii ei, ci să devină grînarul și al cetății Roma, și al Italiei, așa cum fusese în numeroase rînduri în alte timpuri, și să ușureze aprovizionarea ²⁵², consulul trecu apoi în Italia, îmbarcînd cu sine la Agathyrna ²⁵³ un mare puhoi de oameni. Erau acolo patru mii de oameni amestecați de-a valma, proveniți din toată pleava societății, exilați, datornici, condamnați, unii care îndrăzniseră să facă chiar crime; în vreme ce cei mai mulți trăiseră înainte în cetățile lor și sub legile acestora, după ce soarta asemănătoare îi strînsese din diferite pricini la Agathyrna, acum își duceau viața în tîlhării și jafuri. Laevinus a chibzuit că nu este înțelept să lase în insulă, tocmai cînd abia începea să se înfiripeze după încheierea noii păci, asemenea oameni, care aveau să caute prilejuri de răsturnări și [de răscoale] și care aveau să fie folosiți și de rhagini pentru a jefui ținutul Bruttium, de vreme ce această adunătură de oameni era deprinsă să umble după tîlhării.

În acest an ²⁵⁴ i s-a pus capăt războiului din Sicilia.

XLI. În Hispania ²⁵⁵, la începutul primăverii ²⁵⁶, după ce fură scoase la apă vasele și convocate printr-un edict trupele auxiliare ale aliaților la Tarraco, Publius Scipio poruncește ca flota și vasele de transport să se îndrepte de acolo către gura fluviului Hiberus. După ce ordonă să se adune acolo și legiunile scoase din tabăra de iarnă, el plecă din Tarraco în fruntea a cinci mii de aliați.

După ce ajunse acolo, socotind că trebuie să le vorbească mai ales vechilor soldați care supraviețuiseră atîtor dezastre, convocînd adunarea ostășească, le rosti următoarele :

„Înainte de a-mi da un nou comandant n-a fost în măsură să aducă mulțumiri după drept și după merit ostașilor săi, pînă a se folosi de ei. Pe mine soarta m-a legat de voi înainte de a-mi vedea provincia sau tabăra, în primul rînd fiindcă ați dovedit atîta credință și respect față de tatăl și unchiul meu, și cît au trăit, și după moartea lor, și apoi pentru că voi ați păstrat prin vitejia voastră stăpînirea acestei provincii neștirbită și pentru poporul roman, și pentru mine, urmașul Scipionilor, deși o pierduserăm în urma unor dezastre atît de mari. Dar pentru că mulțumită milostivirii zeilor ne pregătăm să înfăptuim acest țel, nu numai ca noi înșine să rămînem în Hispania, ci pentru ca nici punii să nu rămîină acolo, și nu numai ca noi să stăm în fața malului fluviului, ca să-l împiedicăm pe vrăjmaș să treacă Hiberus, ci chiar să-l și trecem și să strămutăm războiul dincolo de el, mă tem ca nu cumva acest plan al meu să nu pară vreunui din voi prea măreț și prea îndrăzneț, amintindu-vă de dezastrele suferite de curînd, sau [gîndindu-vă] la vîrsta mea. Înfrîngerile suferite de romani în Hispania nu pot fi mai neșterse într-un alt suflet ca într-al meu, cîtă vreme într-un răstimp de 30 de zile și tatăl meu și unchiul meu au căzut în luptă, astfel încît înmormintările s-au îngmădit în sînul familiei noastre una după alta, însă, așa cum această dureroasă pierdere a celor mai dragi ființe din familia mea, și așa cum și singurătatea îmi frînge inima, la fel atît soarta poporului, cît și virtuțile lui mă opresc să-mi pierd nădejdea în salvarea patriei. Așa a sortit ursita noastră, ca să învingem în toate marile războaie numai după ce am fost biruiți ! Nu mai pomenesc de războaiele prea vechi, de Porsenna²⁵⁷, de galli²⁵⁸, de samniți²⁵⁹, ci voi începe cu războaiele punice.

Cîte flote, cîți comandanți, cîte armate au fost pierdute de noi în primul război punic ! Ce-aș putea aminti de războiul de acum ? La toate înfrîngerile la care am fost de față sau la care am lipsit, eu am suferit mai mult ca oricare altul ! Trebia, Trasimenus, Cannae, ce sînt altceva decît mormintele armatelor și consulilor romani nimiciți ? Adăugați trădările din Italia, a celei mai mari părți din Sicilia, a Sardiniei ! Mai puneți alături și cea din urmă groază și panică, atunci cînd tabăra carthagineză fusese așezată între rîul Anio și zidurile Romei și cînd Hannibal, învingătorul, a fost văzut aproape de porțile cetății romane ! În toiul acestei

prăbușiri a situației noastre, vitejia poporului roman a rămas neclintită și neștirbită. Căci numai vitejia a ridicat și a înălțat tot ce era așternut la pământ! Cei dintii dintre toți, ați stat voi ostași sub conducerea și auspiciile tatălui meu [ca o stîncă] în calea lui Hasdrubal, care, după dezastrul de la Cannae, năvălise spre Alpi și spre Italia (dacă acesta s-ar fi unit cu fratele său, astăzi n-ar mai fi dăinuit numele de roman!). Da, aceste izbînzii au fost reazemul nostru după acele înfrîngerii!

Acum, din milostivirea zeilor, toate operațiile noastre războinice se desfășoară prielnic, dobîndind izbînzii și din zi în zi toate evenimentele sînt mai îmbucurătoare și mai norocoase pentru noi: în Sicilia am cucerit Syracuse, Agrigentum; dușmanii au fost izgoniți din toată insula și această provincie a fost primită sub ascultarea poporului roman; în Italia a fost luat înapoi Arpi²⁶⁰, Capua a fost cucerită; Hannibal a străbătut tot drumul de la orașul Roma într-o fugă desperată, fiind alungat pînă în ungherul cel mai îndepărtat din ținutul Bruttium, unde se roagă mai fierbinte zeilor, nu pentru altceva decît să-i îngăduie să plece și să se depărteze teafăr de pe pămîntul vrăjmașului! Așadar, ostași, dacă voi ați ținut aici republica în picioare cînd norocul poporului roman începuse să se clatine, sub comanda părinților mei — căci amîndoi Scipionii trebuie să fie socotiți prin nume deopotrivă în cinste — atunci cînd eram copleșiți de dezastre după dezastre și cînd înșiși zeii erau de partea lui Hannibal, ar avea vreo noimă să vă pierdeți curajul tocmai voi, și mai ales acum, cînd sîntem încununați numai de izbînzii, și cînd totul ne merge în plin? Chiar și cele care s-au întîmplat de curînd, o, de-ar fi dat zeii să nu-mi fi adus mie jale, încît...²⁶¹

Acum însă, zeii nemuritori, ocrotitorii puterii romane, care au îndemnat toate centuriile ca să-mi încredințați mie comanda, tot ei, prin auguriile și auspiciile și chiar prin visurile²⁶² care mi s-au arătat în atîtea nopți, îmi prevestesc numai bucurie și izbînzii! Și sufletul meu, care mi-a fost cel mai mare proroc pînă în vremea asta, îmi prezice că Hispania este a noastră și că în scurt timp tot ce poartă numele de carthaginez va fi izgonit de-a lungul și de-a latul țărilor și pămînturilor, printr-o rușinoasă fugă! Ceea ce mintea prevestește prin harul său divin de la sine și rațiunea vine și întărește, fără înșelăciune. Aliații noștri, asupriți de carthaginezi, ne cer prin împuterniciții lor să ni se supună nouă. Cei trei comandanți puni sînt atît de dezbinați²⁶³ între ei, încît aproape s-au și rupt unii de alții, și de aceea și-au împărțit

armata în trei corpuri, tîrîndu-le în regiunile cele mai opuse. Năpasta care ne-a îngenuncheat pe noi de curînd s-a năpustit acum asupra lor : căci și carthaginezii sînt părăsiți acum de aliații lor, așa cum mai înainte și noi am fost părăsiți de celtiberi, deoarece aceștia și-au luat cu ei și armatele care au fost pricina morții tatălui și unchiului meu. Însă nici dezbinările lăuntrice nu-i vor lăsa pe carthaginezi să se adune într-un singur loc și nici fiecare în parte nu va putea rezista în fața noastră. De aceea, ostași, dovediți dragostea [pe care-o purtați] numelui Scipionilor, mlădiței din comandantii voștri, vlăstarului răsărit din tulpinile distruse !

Haideți, ostași ai vechilor leaturi, treceți noua oaste și pe noul vostru comandant peste Hiberus ! Treceți pe pămînturile bătătorite în atîtea rînduri de voi cu prilejul atîtor strălucite fapte de arme ! În scurtă vreme eu voi face ca, așa cum mă recunoașteți bine pe mine după trăsăturile feței și după înfățișarea trupului meu, care sînt aidoma tatălui și unchiului meu, la fel să vă pun la îndemîna voastră chipul iscusinței, al credinței și al vitejiei, astfel încît să se spună de oricine că comandantul lor, Scipio, ori a reînviat, ori s-a născut din nou“.

XLII După ce au fost înflăcărate sufletele ostașilor cu asemenea cuvinte, Scipio, lăsînd pe M. Silanus cu trei mii de pedestrași și trei sute de călăreți pentru paza acelei regiuni, trecu Hiberus cu toate celelalte trupe — avea 25 000 de pedestrași și 2 500 de călăreți. Acolo, deoarece armatele carthagineze plecaseră în trei regiuni atît de opuse și fiindcă unii îl sfătuiau să atace oastea punică cea mai apropiată, Scipio chibzui că va fi primejdios dacă se vor strînge toate armatele carthagineze într-un singur loc ; datorită acestui fapt, pentru că el singur nu avea oaste deopotrivă atîtor armate [în ce privește efectivele], hotărî să atace între timp Carthagina Nouă, un oraș însemnat atît prin bogățiile sale, cît și prin tot felul de materiale de război de-ale vrăjmașilor. (Acolo se găsea armament, acolo bănet, tot acolo erau și ostatecii întregii Hispanii.) În afară de aceasta, Carthagina Nouă, pe de o parte, avea o prielnică așezare, permițînd trecerea în Africa, iar pe de altă parte, dispunea de un port pentru o flotă oricît de numeroasă și nu știu dacă nu e chiar singurul port de pe țărmul Hispaniei care este udat de marea noastră ²⁰⁴.

În afară de C. Laelius, nici unul din toți ostașii nu știa unde se merge. Acesta primise ordin să manevreze în așa fel flota și în

aşa chip să îndrumeze cursul vaselor ca să intre în port în acelaşi timp în care va apare şi Scipio cu armata pe uscat.

După şapte zile s-a ajuns de la Hiberus la Carthagina Nouă în acelaşi timp şi pe mare şi pe uscat. Tabăra romană a fost aşezată în partea dinspre mieznoapte a oraşului. Spatele taberei a fost înconjurat cu un îndoit val de întărituri (căci frontul ei era apărat de natură).

Aşezarea Carthaginei Noi se înfăţişează astfel : cam la mijlocul ţărmlui Hispaniei marea face acolo un golf [deschis] cât se poate de mult în bătaia vântului african, golful avînd un intrînd cam de [două mii] cincisute de paşi, iar o lăţime ceva mai mult de [o mie două sute] de paşi²⁶⁵. La gura acestui golf se găseşte o mică insulă care protejează portul dinspre larg de toate vînturile, în afară de cel african²⁶⁶. Din partea cea mai dinăuntru a golfului înaintează o peninsulă : acolo se află măgura pe care s-a ridicat oraşul, scăldat de mare de la răsărit pînă la miezăzi. Dinspre apus măgura e mărginită de o mlaştină care se întinde puţin spre mieznoapte, a cărei adîncime e nesigură datorită fluxului şi refluxului mării. Un istm lat cam de 250 paşi leagă oraşul cu continentul.

Comandantul roman nu ridică nici un val de parapete în direcţia aceasta, cu toate că acolo lucrările ar fi cerut puţină trudă, fie ca să-i dovedească vrăjmaşului o semeaţă încredere, fie pentru a avea la îndemînă o cale de retragere ori de cîte ori se apropia pînă în preajma zidurilor oraşului.

XLIII După ce Scipio a terminat toate lucrările în legătură cu întăriturile taberei sale, şi-a rînduit vasele chiar în port, ca şi cum ar fi vrut să-i arate vrăjmaşului că-l împresoară şi dinspre mare. Inspectîndu-şi flota, după ce a dat îndrumări comandanţilor de vase ca să supravegheze cu atenţie străjile de noapte, căci „pretutindeni un asediat încearcă la început orice mijloc de despresurare“, pentru a arăta pe unde să se retragă în tabără, apoi pentru a-şi lămuri ostaşii asupra rostului planului său, de a începe bătălia prin asaltarea cât mai degrabă a oraşului, şi pentru a le da nădejde că vor pune stăpînire pe el, după ce convocă adunarea ostaşilor, rosti următoarele cuvinte :

„Cine îşi închipuie că voi aţi fost aduşi aici pentru a ataca acest oraş, acesta mai degrabă face socotelile sfortărilor voastre decît să-şi dea seama de rostul şi urmările lor. Căci, într-adevăr, voi veţi asalta zidurile unui singur oraş, dar o dată cu acest singur

oraș veți cuceri întreaga Hispanie. Aici se găsesc ostașii tuturor regilor și popoarelor vestite. Îndată ce aceștia vor fi în puterea voastră, numaidecît vi se vor închina vouă toți cei care se află azi sub jugul carthaginezilor. Aici se află tot bănetul dușmanilor, fără de care, pe de o parte, ei nu pot purta războiul, de vreme ce au angajat trupe de mercenari, iar pe de alta, acești bani nouă ne vor fi de cel mai mare folos, pentru a atrage de partea noastră simțămintele barbarilor ; aici sînt mașinile de război, armamentul și întreg arsenalul de război, de care, pe de o parte, îi veți despuia pe dușmani, iar pe de altă parte, veți fi voi înzestrați. În afară de toate acestea, vom pune stăpînire pe un oraș pe cît de neasemuit de frumos și de bogat, pe atît de trebuincios, datorită portului său fără seamăn, de unde vom procura tot ce avem neapărată nevoie pentru desfășurarea războiului și pe mare, și pe uscat. Acestea, pe de o parte, vor avea mare însemnătate pentru noi, pentru că vor fi ale noastre, iar pe de altă parte, îi vom lipsi pe dușmani de bunuri cu mult mai mari : acest oraș este fortăreața lor, acest oraș este hambarul, tezaurul, arsenalul și depozitul tuturor bunurilor lor. Pe aici e drumul cel mai drept al navigației din Africa, aici e singurul loc de popas între Pirinei și Gades. De aici Africa amenință întreaga Hispanie ²⁰⁷...”

XLIV ...ii înarmase ²⁶⁸ cînd Mago văzu că romanii se rînduiesc pentru împresurarea orașului și pe mare și pe uscat, își așază și el trupele sale în felul acesta : puse în acea parte unde era tabăra romană două mii de orășeni, ocupă cetățuia cu cinci sute de ostași, iar alte cinci sute îi așeză în partea de răsărit a măgurii orașului. Dădu apoi poruncă și celeilalte mulțimi de luptători să fie atenți la orice, intervenind repede acolo unde vor auzi strigăte sau unde, ivindu-se o situație neașteptată, va fi nevoie de ei. Deschizînd apoi poarta, îi pornește pe aceia pe care îi rînduise către drumul ce ducea înspre dușman. Romanii, în urma îndrumărilor primite chiar de la comandantul lor, s-au retras puțin, pentru ca să fie cît mai aproape de trupele auxiliare, care le vor fi trimise în sprijin în toiul luptei.

La început, fronturile celor două linii de bătaie au fost deopotrivă de tari. Apoi, însă, venind neînterupt din tabăra romanilor trupe de ajutor, aceștia i-au pus pe vrăjmași nu numai pe goană, ci s-au luat cu atîta strășnicie pe urmele celor care goneau răzlețiți, încît dacă Scipio n-ar fi trîmbițat retragerea, de bună seamă trupele romane ar fi năvălit în oraș de-a valma cu fugarii. Într-ade-

văr, învălmășeala și panica stîrnite au fost la fel de mari în întregul oraș ca și în bătălie. Multe străji și-au părăsit posturile de spaimă, luînd-o la sănătoasa, și lăsară vraște [arme și] ziduri și tot, sărînd fiecare pe unde îi venea mai la îndemînă. Cînd Scipio, urcîndu-se pe mîgura zisă a lui Mercur, observă că în multe părți zidurile orașului s-au golit de apărătorii dușmani, dădu ordin să iasă toți luptătorii din tabără, să se aducă scările și să se pornească la asaltul orașului. El însuși, așezînd în fața sa trei scuturi, aparținînd la trei tineri zdraveni — căci de pe ziduri cădea o grindină de tot felul de arme de atac — se apropie de oraș, îmbărbătează, ordonă să se execute cele pe care le impune o atare situație și mai ales, ceea ce contribuie mai mult ca orice la înflăcărea avîntului ostașilor săi, este pretutindeni prezent, ca martor ocular²⁶⁰ al vitejiei sau lașității fiecărui roman. Atunci romanii se năpustiră cu toții în calea rănilor și armelor; pe aceștia nu-i pot zăgăzui de a urca pe întrecute nici zidurile, nici luptătorii care ședeau deasupra lor.

În același timp și flota a început asaltul asupra părții orașului care e udată de mare. Însă acolo numai învălmășeala putea fi mai mare, fără ca în schimb să se întreprindă vreo acțiune mai importantă. În vreme ce vasele se apropie de țarm, în vreme ce romanii debarcă de zor scările și ostașii, și în vreme ce fiecare se grăbește să debarce pe uscat unde îi vine mai la îndemînă, se încurcă unii pe alții din pricina pripei însăși și a zelului.

XLV Între timp, comandantul punilor²⁷⁰ umpluse din nou cu luptători meterezele zidurilor unde fusese îngrămădită o uriașă cantitate de arme de atac din care avea din belșug, însă nici luptătorii, nici armele și nici altceva nu ajutau la apărarea celor împresurați cît zidurile orașului, căci în rare locuri scările putuseră fi deopotrivă de înalte cît zidurile; și apoi, cu cît unele scări erau mai înalte, cu atît erau mai șubrede. De aceea, dacă vreun ostaș izbutea să ajungă în vîrf, totuși nu putea trece peste zid, deoarece atunci cînd alții se urcau după el, scara se frîngea chiar din pricina poverilor; atunci cînd scările rezistau bine, unii din ostașii ajunși sus se rostogoleau la pămînt din pricina înălțimii.

Și deoarece pretutindeni se prăvăleau și oamenii și scările, iar datorită acestei neizbîndiri a împresuraților, creștea îndrăzneala și înverșunarea vrăjmașului, Scipio dădu semnalul de retragere; acest insucces al romanilor dădu nădejde împresuraților că vor fi lăsați în pace după o luptă și sfortări atît de grele nu numai pentru

clipa de față, dar chiar și pentru viitor, și că orașul nu va putea fi cucerit cu ajutorul scărilor și printr-un asalt general : „lucrările asediului — gîndeau ei — sînt și grele și vor da răgaz comandantilor carthaginezi să le sară în ajutor“.

Abia se potolise prima învălmășeală, cînd Scipio ordonă ca alți romani proaspeți și neatinși să ia în primire scările de la cei obosiți și răniți și să se atace orașul cu o strășnicie și mai mare. Cînd i se dădu de știre că marea scade datorită refluxului și cînd află de la pescarii tarraconezi că ei au străbătut smîrcurile fie cu bărci ușoare, fie pe vaduri, pe unde bărcile nu mai pot fi vîslite, și că se poate lesne păși cu piciorul pînă la zidul orașului, el însuși luă cu sine [500] ²⁷¹ de luptători.

Era cam pe la amiază, și pe lingă faptul că apele se retrăgeau de la sine în urma refluxului mării, se mai nimeri să bată năprasnic dinspre nord și vîntul, care împingea valurile bălții tot într-acolo unde refluxul făcea să descrească marea și dezgolise atît de mult vadurile, încît în unele locuri apa era pînă la mijloc, iar în alte locuri abia trecea de genunchi. Scipio dînd pe seama zeilor, ca un semn minunat al lor, ceea ce descoperise el datorită iscusinții și încordării minții sale, fu incredințat că cei de sus au întors marea și au înlăturat din văzul romanilor mlaștinile pentru a-i lăsa să treacă, deschizîndu-le aceste drumuri nebătătorite vreo dată mai înainte de picior de om. Scipio le porunci ostașilor săi să-l urmeze pe Neptun care le va fi călăuză la acest drum și să înainteze pînă la ziduri prin mijlocul smîrcurilor.

XLVI Pe uscat însă, trupele romane care porniseră la asalt întîmpinau uriașe greutăți. Iureșul le era stăvilit nu numai de înălțimea zidurilor, ci și de faptul că ei erau expuși loviturilor venite din două părți, astfel încît trupurile lor erau amenințate mai mult dintr-o latură, decît din față.

În schimb, în cealaltă parte a orașului a fost ușoară și trecerea celor cinci sute de oameni prin baltă și apoi și urcatul pe ziduri ; căci acolo orașul nu fusese fortificat prin nici un fel de lucrări, deoarece punii erau convinși că sînt destul de bine ocrotiți de poziția locului însuși și de smîrcuri ; acolo nu fusese așezat nici un post de strajă sau vreo pază, pentru că toată ostășimea punică era cu atenția ațintită spre a interveni cu sprijinul [numai] unde se ivea primejdia. După ce această trupă intră în oraș fără luptă, pornește în cea mai mare goană cu puțință către acea poartă în jurul căreia se încleștase cea mai crîncenă bătălie. Către această

încăierare erau atît de încordate nu numai sufletele tuturor, ci chiar și ochii și urechile și ale celor ce luptau, și ale celor ce priveau, și ale celor ce-i îmbărbătau pe luptători, încît înainte de a fi aruncate lăncile în partea opusă, nici unul din ei n-a simțit că orașul a fost cucerit din spate, carthaginezii fiind prinși acum de potrivnic din două părți. Atunci au fost cucerite și meterezele, stîrnind panică în rîndurile apărătorilor, iar poarta și zăvoarele au început să fie sfărîmate deopotrivă și dinăuntru, și dinafară. Și în curînd luptătorii romani porniră asaltul, după ce sfărîmară și drumii și zăvoarele, precum și poarta, ca să nu le fie zătîcnit drumul. O mulțime de romani trecuseră chiar dincolo de ziduri și pretutindeni îi măcelăreau pe locuitori oriunde îi nimereau. Unitățile romane care intraseră pe poarta cetății înaintară încolonate prin mijlocul orașului pînă în forum, ca o armată adevărată cu comandantii în frunte. De acolo, cînd Scipio a observat că dușmanii fug pe două drumuri și că unii se îndreaptă spre răsărit, către măgura care era apărată de o garnizoană de 500 de oameni, și că alții se refugiază în cetățuia în care se adăpostise însuși Mago cu aproape toți războinicii săi, care fuseseră alungați de pe ziduri, trimite o parte din trupe ca să cucerească măgura, iar o altă parte o conduce el însuși înspre cetățuie. Și măgura fu cucerită la cel dintîi iureș. La rîndu-i și Mago, după ce încercă să apere cetățuia, deoarece văzu că toate locurile sînt pline de vrăjmași și că nu mai are nicio nădejde de scăpare, se predă și el, predă și cetățuia, și garnizoana. Pînă n-a predat cetățuia, măcelul a avut loc pretutindeni în tot orașul. N-a fost cruțat nici un tînăr întîlnit în cale. Numai după ce s-a dat semnalul s-a pus capăt măcelului. Biruitorii au pornit atunci după prăzi, care au fost uriașe și de toate felurile.

XLVII S-au capturat ca la zece mii de oameni liberi, parte bărbătească. Apoi, pe cei care fuseseră cetățenii Carthaginei Noi, Scipio îi lăsă slobozi și le înapoie și orașul și toate bunurile lor care le mai rămăseseră de pe urma războiului. În acest oraș se găseau ca la 2 000 de meșteșugari²⁷²: pe aceștia Scipio îi declară proprietatea²⁷³ statului roman, dîndu-le nădejdea unei apropiate eliberări dacă se vor strădui să-și facă datoria pentru diferitele îndeletniciri ale războiului. Cealaltă mulțime de locuitori tineri și de sclavi zdraveni Scipio i-a încredințat flotei, ca să completeze cu ei vîslașii [vaselor]; el și-a sporit și flota cu opt²⁷⁴ vase capturate. În afară de această mulțime mai erau și ostaticii hispanilor, de

care Scipio s-a îngrijit în chip deosebit, ca și cum ar fi fost copiii aliaților. S-a capturat și o uriașă aparatură de război: 120 de capulțe dintre cele mai mari și alte 281 mai mici, 23 balliste mai mari și alte 52 mai mici, un nemaipomenit număr de scorpioni²⁷⁵ și [mai mari]²⁷⁶ și mai mici, și de arme ofensive și defensive, plus 74 steaguri ostășești. A fost adusă în fața comandantului o mare cantitate de aur și de argint, 276 patere de aur, fiecare în greutate de aproape o libră, precum și argint și nelucrat și bătut în monezi, în greutate de 18 300 libre, apoi un mare număr de vase de argint. (Toate acestea au fost cîntărite și înregistrate de quaestorul C. Flaminius.) S-au capturat 400 000 banițe de grâu, 270 000 banițe de orz. S-au cucerit prin luptă și capturat în port 63 vase de transport, unele cu mărfuri asupra lor: cereale, arme, aramă, și în afară de acestea fier, pînze de corăbii, funii, tot felul de material naval pentru înzestrarea unei flote. În mijlocul atitor bogății capturate în război, Carthagina Nouă însăși s-a înfățișat ca prada cea mai lipsită de însemnătate dintre toate.

XLVIII În acea zi, după ce îi porunci lui C. Laelius să facă pază orașului împreună cu aliații din flotă, Scipio își aduse înapoi în castru legiunile, dînd dispoziții ca ostașii obosiți să se odihnească și să se îngrijească după atîtea sfortări depuse în cursul unei zile de război, ca unii care luptaseră și în formații pe front și depuseseră și atîta trudă și înfruntaseră și atîtea primejdii cu prilejul cuceririi orașului, iar după cucerirea lui se încăieraseră și cu aceia care se refugiaseră în cetățuie și chiar într-un loc neprielnic.

A doua zi, Scipio convocînd la adunare ostașii și aliații din flotă, mai întîi a adus slavă și mulțumiri zeilor nemuritori fiindcă l-au ajutat pe el să pună stăpînire într-o singură zi nu numai pe cel mai bogat oraș din întreaga Hispanie, dar i-au pus grămadă acolo dinainte toate bogățiile Africii și Hispaniei, încît în vreme ce dușmanilor nu le-a mai rămas nimic, lui și alor săi le-au revenit toate. A adus apoi laude ostașilor pentru vitejia lor, pentru că nu i-au înspăimîntat nici iureșul dușmanilor, nici înălțimea zidurilor, nici vadurile necercetate ale smîrcurilor, nici reduta situată pe înălțimea măgurii, nici cetățuia atît de întărită, astfel încît au trecut peste toate și au străpuns totul. „Ca urmare, cu toate că toți și-au dovedit pretutindeni vitejia, totuși se cuvine să i se dea coroana murală, cea mai aleasă distincție, aceluia ostaș care a urcat cel dintîi zidul, trecînd dincolo. Deci, cel ce se

crede vrednic de această răsplătire, să iasă în față și să declare⁶⁶. Au declarat doi, Q. Tiberilius, un centurion din legiunea a patra, și Sex. Digitius, din trupele aliate ale flotei. S-a încins o aprinsă sfadă nu atât între cei doi pretendenți, cât între corpurile de trupe din care făceau parte și unul și altul. Comandantul flotei C. Laelius își susținea omul său din rîndurile aliaților, iar M. Sempronius Tuditanus pe cel din legiunea sa. Fiindcă această discuție era să degenereze într-o ciocnire, Scipio declară că el va desemna trei judecători²⁷⁷, care, după ce vor cunoaște situația și vor asculta martorii, să-și dea sentința : care dintre cei doi a trecut mai întii peste zid în oraș ; fiind convocați C. Laelius și M. Sempronius reprezentanții celor două corpuri, Scipio le-a adăugat și pe P. Cornelius Caudinus, ca neutru, ordonînd celor trei judecători să ia loc pe jilțuri și să cerceteze cazul. Însă în vreme ce sfada se încingea tot mai tare — deoarece devenind judecători tocmai aceia care susținuseră pretențiile corpului lor de trupă, fuseseră în schimb înlăturați cei care ar fi putut prin autoritatea lor foarte mare să le înfrîngă pornirile pătimașe — C. Laelius, părăsind juriul de arbitri, se apropie de tribuna unde sta Scipio și-i arată că treaba aceasta se face fără măsură și bunăcuviință, și că aproape s-a ajuns să se încaiere între ei. „De altfel, chiar dacă nu s-ar ajunge la acte de violență, prin acest caz se dă cea mai urîță pildă, de vreme ce se urmărește să se răsplătească ostașii prin înșelăciune și jurăminte mincinoase : de o parte stau ostașii legiunilor, de cealaltă, ostașii din marină, gata să jure pe toți zeii mai mult decît li-i vrerea, mai mult decît știu ce este adevărat, și-și angajează prin jurămint mincinos nu numai capul lor, ci și steagurile ostășești și aquilele, călcînd sfintele rînduieli ale jurămintelor. El îi aduce la cunoștință lui Scipio toate acestea în urma înțelegerii comune cu P. Cornelius și M. Sempronius“.

Scipio, aducîndu-i laude lui Laelius, își convocă ostașii la adunare și le declară că el s-a convins cu prisosință că și Q. Tiberilius și Sex. Digitius au urcat în același timp zidul, și de aceea le acordă amîndurora coroana murală pentru vitejia lor ; după aceasta i-a răsplătit și pe ceilalți ostași, pe fiecare potrivit meritelor lui. Înaintea tuturor l-a răsplătit pe C. Laelius, comandantul flotei, și neprecupețind nici un fel de laudă la adresa lui l-a pus pe aceeași treaptă cu sine, acordîndu-i *corona aurea* și dăruindu-i treizeci de tauri.

XLIX După aceasta, Scipio porunci să fie chemați ostaticii Hispaniei; eu mă sfiesc să scriu aici cât de mare a fost numărul lor, câtă vreme am găsit la un analist că au fost cam 300, iar la altul 3 724. La fel și în alte privințe, am găsit aceeași deosebire de cifre: un analist scrie că garnizoana punică era alcătuită din 10 000 de oameni, un altul din 7 000, un al treilea că n-au fost mai mult de 2 000 de carthaginezi. Ai putea găsi la un analist că au fost capturați zece mii de prizonieri, la altul peste 25 000. Dacă m-aș lua după cele spuse de istoricul grec Silenus²⁷⁹, aș scrie că s-au capturat vreo șaiszeci de scorpioni mari și mici; dacă dau cifrele lui Valerius Antias, au fost 6 000 de scorpioni mari și 3 000 din cei mici. Iată cât de lipsiți de măsură sînt analiștii prin exagerările lor! Nici măcar în privința comandanților aceștia nu sînt de acord. Cei mai mulți spun că Laelius a fost în fruntea flotei, în schimb alții îl menționează pe M. Silanus. Valerius Antias scrie că Arines²⁷⁹ a fost comandantul garnizoanei punice care s-a predat romanilor, alții îl dau pe Mago. Analiștii nu sînt de acord nici în privința vaselor capturate, nici în privința greutateii aurului și argintului și banilor vărsați tezaurului. Dacă sîntem nevoiți să avem o părere, cea mai aproape de adevăr e aceea de mijloc.

După ce au fost convocați ostaticii, Scipio mai întii i-a sfătuit pe toți să-și păstreze cumpătul, „căci ei au ajuns în puterea poporului roman care preferă să-i atragă pe oameni prin binefaceri, nu insuflîndu-le teamă. Poporul roman vrea să se unească cu neamurile străine prin alianță, pe temeiul încrederii reciproce, nu să le subjuge unei jalnice sclavii“. Apoi, după ce Scipio a aflat numele cetăților lor, i-a numărat pe captivi însemnîndu-i cîți sînt și cărei populații îi aparțin și a trimis ștafete în ținuturile lor, pentru a veni cineva din parte-le ca să și-i ia în primire. Dacă din întîmplare împuterniciții acestor cetăți erau de față, Scipio i-a înapoiat acestora pe ai lor. Pe ceilalți i-a dat în grija quaestorului C. Flaminius²⁸⁰ cu însărcinarea de a se purta bine cu ei.

În acest timp, din mijlocul mulțimii de ostași a ieșit o femeie bătrînă, soția lui Mandonius²⁸¹, care era fratele lui Indibilis, regișorul ilergeților. Aceasta s-a aruncat plîngînd la picioarele comandantului și a început să-l roage ca să aibă grijă în chip deosebit de femei, recomandînd paznicilor să le respecte cinstea. Cînd Scipio i-a răspuns: „Negreșit, nu vor avea de îndurat nici un neajuns“, femeia i-a spus din nou: „Nu țin atît de mult la asta, căci în situația în care mă aflu ce-aș putea spune că-mi lipsește? În schimb, cînd privesc la vîrsta acestora, alte griji mă frămîntă

pe mine (căci eu sînt în afara primejdiei jignirilor care pot fi aduse unei femei)". În jurul ei se găseau fiicele lui Indibilis și ale altora, la fel de vestite și înfloritoare și prin vîrstă, și prin frumusețe, și care o cinsteau pe această bătrînă întocmai ca pe o mamă. Atunci Scipio îi răspunse : „Potrivit educației mele și obiceiurilor poporului roman, eu voi face ca să nu sufere niciuna vreo jignire, să nu fie prihănit nimic din ceea ce la voi este socotit sfînt. Înseși virtuțile și demnitatea voastră mă determină acum ca eu să mă îngrijesc de voi cu o atenție și mai mare, de vreme ce voi nici chiar în restriște n-ați uitat de cinstea cuvenită unor adevărate matroane“. Scipio a încredințat aceste femei unui bărbat de o curățenie sufletească desăvîrșită, dîndu-i poruncă să le păzească, respectîndu-le întocmai ca pe niște soții și mame ale oaspeților.

L Este adusă apoi de ostași la Scipio o fecioară în floarea vîrstei de o frumusețe atît de neasemuită, încît pe unde pășea, atrăgea ochii tuturora. Scipio întrebînd-o de patrie și de părinți, între altele a aflat că e logodită cu o căpetenie de-a celtiberilor și că numele tînărului e Allucius. Ca urmare, fură chemați numai-decît de la casa lor părinții și logodnicul fecioarei. Deoarece între timp Scipio a aflat că acesta se topește de dorul logodnicei sale, îndată ce Allucius i se înfățișă, Scipio îi vorbi mai duios ca un părinte : „Tinere — îi spuse —, eu mă adresez ție ca unui tînăr, pentru ca în convorbirea de față să fie mai mică deosebirea între noi. Cînd a fost adusă la mine logodnica ta prinsă de ostașii noștri, fiindcă auzisem că ție ți-e dragă, și pentru că frumusețea ei deosebită insuflă acest crezămînt, cu toate că și mie însumi mi-e îngăduit să mă bucur de plăcerile vieții, cu atît mai vîrtos cînd este vorba de o dragoste dreaptă și legitimă, dacă sufletul meu n-ar fi frămîntat de grijile pentru republică, aș fi dorit să-mi permit a iubi pe logodnica ta ; însă pentru că mie îmi stă în putere, eu țin ca să te bucuri de dragostea ta. Logodnica ta a fost respectată de mine, așa cum a fost și la socrii tăi și la părinții ei. Ți-am păstrat-o neprihănită, pentru ca să-ți poată fi dăruită ca o ofrandă vrednică și de mine și de tine. Pentru acest dar eu îți cer o singură plată : să fii prietenul poporului roman și dacă tu crezi că eu sînt un om cu sufletul la fel de bun ca acela pe care aceste neamuri ale tale l-au cunoscut înainte la tatăl și unchiul meu, să știi că în cetatea romană sînt mulți aidoma nouă și că astăzi nu se poate spune că în afară de poporul roman mai există

pe pământ vreun altul pe care să nu-l vrei să-ți fie dușman, sau pe care să nu preferi să-ți fie mai degrabă prieten“. Tinărul îmbujorat de rușine și copleșit de bucurie, strângînd mina dreaptă a lui Scipio, invocă pe toți zeii să-i mulțumească lui Scipio în numele său, pentru că el nu are în sufletul său îndeajunse mijloace în comparație cu binefacerile aceluia față de sine.

Apoi fură chemați și părinții și rudele fecioarei. Pentru că le era înapoiată fecioara în chip gratuit, cu toate că ei aduseseră o cantitate destul de mare de aur pentru a o răscumpăra, ei începură să-l roage pe Scipio să primească acest dar de la dînșii, declarînd că datorită acestei binefaceri mulțumirea lor nu va fi mai mică decît faptul că fecioara le-a fost înapoiată neprihănită. Pentru că ei stăruiau atît de mult, Scipio le făgădui că le va primi darul și dădu poruncă să fie pus aurul la picioarele sale. Chemîndu-l la sine pe Allucius, îi grăi astfel : „Pe lîngă zestrea pe care ai s-o primești de la socrul tău, se vor adăuga din partea mea și aceste daruri ca dotă“ și-i ordonă să ridice aurul și să-l stăpînească. Acesta, bucuros de atîtea daruri și de atîta cinstire, reîntors acasă, îl copleși pe Scipio cu laude binemeritate între compatrioții săi, spunînd : „A venit un tînăr foarte asemuitor la chip cu zeii, care pe toți îi biruie atît cu armele, cît și prin bunătate și binefaceri“²⁸².

Ca urmare, după ce și-a înrolat sub arme supușii săi, Allucius, după puține zile, s-a întors la Scipio în fruntea a 1 400 de călăreți, toți unul și unul.

LI Scipio l-a oprit lîngă sine pe Laelius pentru ca, folosindu-se de sfaturile lui, să întocmească socotelile cu prizonierii, ostaticii și prada, ducîndu-le toate pînă la capăt. După ce i-a pus la îndemînă o navă cu cinci rînduri de vîsle, imbarcînd pe ea o parte din prizonieri, pe Mago și vreo 15 senatori, care fuseseră prinși în același timp cu acesta, îl trimite pe Laelius la Roma, în chip de crainic al biruinței. Scipio mai întîrzie cîteva zile, pe care hotărîse să le petreacă la Carthagina Nouă cu instruirea flotei și a pedestrimii. În prima zi, legiunile înarmate au făcut exerciții pe un spațiu de 4 mile ; în ziua a doua, el a ordonat ostașilor să-și curețe armele și să le strîngă în fața corturilor lor ; în cea de-a treia zi, trupele executară un atac în toată regula, însă cu țăpuși în loc de arme, aruncînd unii într-alții cu lănci avînd vîrfurile învelite. A patra a fost zi de odihnă. În a cincea zi, din nou s-au făcut exerciții cu armele.

Trupele romane au păstrat acest program de activitate și repaus cît timp au rămas la Carthagina Nouă. Cînd marea era liniștită, trupele din marină făceau exerciții în larg, manevrînd vasele cu toată iuțeala și simulînd lupte navale. Aceste exerciții desfășurate dincolo de incinta orașului și pe uscat, și pe mare, căleau și trupurile, și în același timp oțeleau și sufletele pentru război. Orașul însuși fremăta de toate pregătirile de război, fiind aduși în atelierele publice meșteșugari din toate meseriile. Comandantul supraveghea cu deopotrivă grijă toate pregătirile : cînd se găsea în mijlocul flotei și mateloților, cînd făcea manevre cu legiunile, cînd își petrecea vremea inspectînd lucrările care se executau în fiecare zi în ateliere sau în arsenale, pe șantierele navale, unde trebuia un uriaș puhoi de lucrători cu necurmată rivnă. În felul acesta, Scipio refăcu și zidurile orașului, care fuseseră năruite și după ce rîndui posturi pentru paza orașului, plecă la Tarraco, fiind pretutindeni întîmpinat în cale de numeroase solii ; unora le-a dat răspunsul chiar în timpul marșului, concediindu-i apoi ; altora le-a dat întîlnire la Tarraco, unde hotărîse să se adune toți aliații, și cei noi, și cei vechi. S-au adunat acolo aproape toate populațiile care locuiesc dincoace de Hiberus și multe chiar din provinciile de dincolo de fluviu ²⁸³.

La început căpeteniile carthagineze într-adins au tănuțit știrile în legătură cu căderea Carthaginei Noi ; mai tîrziu însă, cînd fapta a ajuns prea cunoscută ca să mai poată fi acoperită și ascunsă, i-au micșorat însemnătatea prin următoarele cuvinte : „Doar un singur oraș din Hispania a fost cucerit, într-o singură zi, prin sosirea neașteptată și aproape în chip hoțesc a armatei romane ; datorită acestei izbînzi atît de neînsemnate, un tînăr obraznic și îngîmfat, împins de o nestrunită bucurie, i-a stîrnit faima unei mari biruințe, dar cînd va auzi că vin înspre el trei comandanți și armatele carthagineze de trei ori biruitoare, numaidecît își va aduce aminte de morții din familia lui“.

Comandanții puni răspîndeau toate acestea în popor, deoarece își dădeau prea bine seama cît de mult a dat înapoi în toate prvințele puterea carthagineză în urma pierderii Carthaginei Noi.

CARTEA XXVII

I Aceasta era starea de lucruri în Hispania¹. În Italia, însă, consulul Marcellus, după ce a primit supunerea Salapiei² prin trădare, a cucerit prin puterea armelor Marmorcae³ și Meles⁴ de la samniți. Au fost nimiciți acolo ca la 3 000 de ostași de-ai lui Hannibal, care fuseseră lăsați pentru pază. Prada (și a fost destul de mare) a fost lăsată toată în seama ostașilor. S-au mai găsit acolo și 240 000 de banițe de grâu și 110 000 de banițe de orz.

Totuși, bucuria [pentru izbînda] de acolo n-a fost atît de mare pe cît a fost înfrîngerea suferită după puține zile, nu departe de orașul Herdonea. Proconsulul Cn. Fulvius își instalase tabăra acolo în nădejdea de a cuceri Herdonea, care după dezastrul de la Cannae îi trădase pe romani. Tabăra lui nu fusese însă așezată într-o poziție destul de apărută și sigură și nici n-o întărise cu vreo garnizoană. Firea nepăsătoare a comandantului roman era întreținută și de nădejdea că-i simțise pe cetățenii Herdoneei șovăind în credința față de Hannibal, după ce locuitorii ei aflaseră că Punul, după pierderea Salapiei, ieșise din acele locuri, ducîndu-se în Bruttium. Întreaga stare de lucruri i-a fost adusă la cunoștință, prin niște ștafete venite într-ascuns din Herdonea, lui Hannibal, pe care îl frămîntau atît grija de a păstra o cetate aliată, cît și nădejdea de a-l ataca pe dușman cînd nu se aștepta. Hannibal se îndreptă în marș forțat spre Herdonea în fruntea unei oști ușor înarmate, pentru a ajunge, dacă va fi cu putință, aproape înaintea știrii venirii sale ; însă pentru ca să vîre și mai mult groaza în dușman se apropie de oraș rînduit în formație de luptă. Romanul, care era deopotrivă în îndrăzneală cu Hannibal, dar nu se găsea pe aceeași treaptă cu el în ce privește planul de luptă și forțele, își scoase numaidecît trupele din castru și porni la atac. Lupta a început-o crîncen legiunea a V-a și aripa stîngă romană⁵; însă Hannibal, îndată ce dădu consemn cavaleriei sale

ca, după ce frontul pedestrimii va izbuti să țină încordate privirile și atenția vrăjmașului către lupta de față, o parte din trupele sale, făcînd un ocol, să pornească iureșul asupra castrului dușmanului, iar cealaltă parte să atace spatele rezervelor romane, susținea că și această bătălie va avea același sfîrșit ca și cealaltă de mai înainte luîndu-l în derîdere pe Cn. Fulvius pentru asemănarea la nume cu celălalt Cn. Fulvius⁶, praetorul, pe care îl bătuse cu doi ani înainte în aceleași locuri.

Intr-adevăr nădejdea nu i-a fost deșartă, căci, deși numeroși romani căzuseră în lupta piept la piept dintre pedestrimi, păstrîndu-și totuși rîndurile și steagurile, s-a auzit în spate zgomotul călăreților și în același timp și strigătele scoase de dușman în castrul roman în fața legiunii a VI-a, care fiind așezată în linia a doua, fusese cea dintîi pusă de numizi în neorînduială și apoi fură date peste cap și legiunea a V-a, și trupele romane care erau cele mai înaintate. O parte din romani fură împrăștiati și puși pe fugă, altă parte prinsă la mijloc și măcelărită. Acolo a căzut chiar și Cn. Fulvius împreună cu 11 tribuni militari. Cine ar putea afirma cu siguranță cîte mii de romani și de aliați au fost uciși în acea bătălie, cînd eu am găsit scris la un analist 13 000 de oameni, iar la un altul nu mai mult de 7 000 ?

Învîgătorul puse stăpînire și pe castru și pe pradă. Și pentru că descoperise că Herdonea ar fi avut de gînd să-l trădeze [tre-cînd de partea romanilor] și că nu i-ar fi rămas credincioasă dacă el ar fi plecat de acolo, după ce-i strămută pe toți locuitorii în Metapontum și Thurii, dădu foc orașului, iar pe fruntașii pe care îi dovedise că avuseseră convorbiri în taină cu Fulvius, îi ucise. Romanii care izbutiseră să scape dintr-un dezastru atît de mare, gonind într-una pe diferite drumuri și pe jumătate înarmați, au ajuns la consulul Marcellus în Samnium.

II Marcellus, fără să se înpăimînte cîtuși de puțin de o înfrîngere atît de cumplită, trimite o dare de seamă senatului la Roma, în legătură cu căderea comandantului și pierderea armatei la Herdonea, arătînd că „dînsul, care îl bătuse pe Hannibal⁷ atunci cînd acesta era plin de fală în urma biruinței de la Cannae, va porni împotriva Punului și va face să-i fie scurtă bucuria de care tresaltă acum“.

La Roma, mulțimea era cuprinsă pe de o parte de nespusă jale, aducîndu-și aminte de trecut, pe de altă parte și de teamă pentru viitor. Consulul Marcellus, trecînd din Samnium în Lucania,

își așază tabăra la Numistro⁸, într-un loc șes în fața lui Hannibal, în vreme ce acesta ocupase o costișă. Consulul dovedi acolo cită încredere avea în sine prin aceea că el își rînduise cel dintîi trupele în linie de bătaie, dar la rîndul lui nici Hannibal nu refuză lupta cînd văzu steagurile romane ieșind pe porțile castrului. Totuși în așa fel și-au întocmit potrivnicii fronturile, încît Hannibal și-a urcat aripa dreaptă pe costișă, iar romanii își sprijineau aripa lor stîngă pe localitatea întărită Numistro.

Lupta s-a desfășurat de la ora a treia^{8 bis} prelungindu-se pînă către noapte; și în vreme ce prima linie de bătaie se istovi luptînd (în partea romanilor prima legiune și aripa dreaptă, în partea lui Hannibal trupele hispane și prăștiașii baleari, iar în toiu bă-tăliei acesta vîrșe și elefanți), [adversarii] au stat multă vreme încleștați în luptă fără sorți de izbîndă pentru vreuna din tabere. Cînd, pe de o parte, legiunea a treia fu trimisă în sprijinul legiunii întîi, iar pentru susținerea celei drepte — aripa stîngă, iar pe de altă parte, la vrăjmași fură aduse forțe proaspete în locul celor obosite, deodată s-a încins o nouă și crîncenă bă-tălie în locul celei care lincezise, trupele fiind proaspete și trupește și sufletește. Numai noaptea a curmat lupta, cu izbînda nesigură pentru vreo tabără. A doua zi, romanii au stat rînduiți în linie de bătaie din zori și pînă tîrziu în faptul zilei. Cum din partea potrivnicului nu s-a mai ivit nimeni să continue lupta, romanii au strîns trofeele în liniște și după ce i-au adunat într-un singur loc pe cei căzuți din rîndurile lor, i-au incinerat.

În noaptea următoare, Hannibal își puse în tăcere oastea în mișcare și plecă în Apulia. Cînd lumina zilei dădu în vileag fuga vrăjmașilor, Marcellus, după ce lăsă răniții cu o mică garnizoană la Numistro, punîndu-le comandant pe tribunul militar C. Furius Purpurio, căută să se ia pe urmele Punului. La Venusia⁹, Marcellus îl ajunse. Și acolo, vreme de cîteva zile, se dădură ciocniri numai între trupele de la avanposturi, fiind mai mult lupte de hărțuală, fără însemnătate, date de-a valma, și de cavalerie, și de pedestrime, și aproape în toate romanii au izbîndit.

De acolo amîndouă oștile fură conduse prin Apulia, fără să dea vreo luptă demnă de amintit, deoarece în timpul nopții, Hannibal își ridicase tabăra, căutînd un loc pentru întinderea capcanelor; însă Marcellus nu se lua pe urmele lui decît pe lumină sigură și numai după ce făcea recunoașteri.

III Între timp, la Capua, pe cînd Flaccus își petrecea vremea cu vînzarea bunurilor fruntașilor cetății și cu arendarea ogoarelor care fuseseră confiscate (tot pămîntul l-a dat în arendă, primind grîu în schimb), ca să nu lipsească temeiturile luării unor strașnice măsuri împotriva campanilor ¹⁰, aceștia au urzit în taină un nou complot, care însă în urma unui denunț a fost descoperit. Flaccus voinde să arendeze o dată cu ogoarele și casele din oraș, fiindu-i teamă ca nu cumva splendoarea prea atrăgătoare a orașului să-i moleșească și pe ostașii săi, întocmai ca pe ai lui Hannibal ¹¹, își scoase trupele din case, obligîndu-le să-și construiască ele însele locuințe, așa ca pentru ostași, în preajma porților și lîngă zidurile Capuei. Cele mai multe însă erau făcute din lese de nuiele și din scînduri, altele din trestii împletite și toate acoperite cu paie, parcă într-adins construite spre a fi date pradă focului. 170 de campani, avînd în frunte pe frații Blossii, au făcut o conjurație, în scopul de a da foc tuturor acestor locuințe, la aceeași oră din noapte. Printr-o pîră făcută de niște sclavi ai Blossiilor în legătură cu această urzeală, după ce s-au închis deodată porțile din ordinul proconsulului, la un semnal dat, toți ostașii au alergat punînd mîna pe arme; astfel au fost prinși toți vinovații, care, după o severă anchetă, au fost osîndiți și executați. Denunțătorilor li s-a dăruit libertatea și cîte zece mii de ași de aramă fiecăruia.

Pe nucerinii ¹² și acerranii care se plîngeau că nu mai au unde să locuiască, deoarece Acerrae fusese în parte mistuită de foc, iar Nuceria distrusă, Fulvius îi trimise la Roma, la senat. Acerranilor li s-a încuviințat să-și clădească locuințele care fuseseră arse; nucerinii au trecut la Atella ¹³, pentru că așa preferaseră, iar atellanilor li s-a dat poruncă să emigreze la Calatia ¹⁴.

Între numeroasele și marile evenimente, fie încununate de izbînzii, fie însoțite de înfrîngeri, care frămîntau cugetele oamenilor, erau încă vii în amintirea lor acele legături cu cetățuia Tarentului. Legații Ogulnius și P. Aquilius au plecat în Etruria ca să cumpere cereale, pentru a le transporta la Tarentum și, o dată cu aceste provizii, au fost trimiși acolo și o mie de ostași din armata orașului Roma, alcătuită deopotrivă numericește și din romani și din aliați, pentru garnizoana din cetățuia.

IV Era pe la sfîrșitul verii și se apropia vremea alegerilor consulare. Însă darea de seamă făcută în scris de Marcellus arăta că nu e în interesul republicii să se piardă urma lui Hannibal,

și că consulul e cît se poate de indignat de faptul că Punul mereu se retrage și se ferește să dea piept cu el. Aceste știri puseseră senatul în grea încurcătură, neștiind ce să facă : să-l cheme la Roma pe consul cînd era mai prins ca oricînd de evenimente, ori să lase pentru anul următor republica fără consuli. S-a găsit cu cale că cel mai bine e să-l recheme mai degrabă pe consulul Valerius din Sicilia, deși se găsea dincolo de Italia. Din porunca senatului, acestuia îi fu trimisă o scrisoare scrisă de praetorul urban L. Manlius, împreună cu darea de seamă a lui Marcellus, pentru a lua cunoștință din ele pentru care temei senatul a recurs mai degrabă la chemarea lui din provincia sa, decît a colegului său.

Cam în acea vreme au venit la Roma împuterniciții din partea regelui Syphax, ca să le amintească ce lupte¹⁵ încununată de izbîndă a dat el cu carthaginezii. Ei au declarat că regele lor, pe de o parte, e mai înverșunat împotriva punilor ca împotriva oricărui alt popor și, pe de alta, mai legat în prietenie cu poporul roman față de oricare altul ; „mai înainte Syphax a trimis o solie în Hispania la comandanții Cn. și P. Cornelius¹⁶ ; acum a avut să caute prietenia poporului roman chiar la izvorul ei, Roma“.

Senatul a răspuns împuterniciților nu numai cu bunăvoință, ci a trimis daruri pentru regele lor printr-o solie alcătuită din L. Genucius, P. Poetelius, P. Popillius. Aceștia i-au adus în dar lui Syphax o togă și o cămașă de purpură, un tron de fildeș și un potir făcut din cinci libre de aur. Ei primiseră poruncă să facă totodată vizite și altor căpetenii din Africa și să le înmîneze și acestora togi tivite cu purpură și potire de aur în greutate de cîte trei libre fiecare. Fură trimiși ca soli M. Atilius și M. Acilius la Alexandria, la regele Ptolemaeus¹⁷ și la regina Cleopatra, pentru a le reaminti și reînnoi tratatul de alianță și prietenie¹⁸. Solii romani au adus în dar regelui o togă și o cămașă de purpură, împreună cu un tron de fildeș, iar reginei, o mantie brodată și o cămașă de purpură¹⁹.

În cursul acelei veri în care s-au petrecut aceste evenimente, s-au adus la cunoștință din orașele și satele apropiate [de Roma] numeroase semne și arătări întîmplute : „La Tusculum a fost fătată o mielusică cu ugerul plin de lapte ; coama templului lui Jupiter a fost lovită de un trăsnet, smulgînd aproape tot acoperișul. Cam în aceleași zile, la Anagnia pămîntul s-a aprins în fața porții cetății, arzînd de la sine zi și noapte, fără să fie întreținut de cineva. La răscrucea drumului către Anagnia, în dumbrava

Dianeii, păsările și-au părăsit cuiburile lor din copaci. La Tarra-cina, în mare, nu departe de port, au săltat în apă niște șerpi de o uimitoare mărime, jucându-se în valuri ca niște pești ; la Tar-quinii s-a născut un porc cu gură de om, iar în ținutul Capeneii, lângă dumbrava Feroniei, din patru statui a curs mult sânge și ziua și noaptea“.

În urma unui decret al pontificilor s-a avut grijă să se facă expieri pentru aceste semne și arătări prin jertfe de vite mari. S-au hotărât apoi slujbe și rugăciuni publice vreme de o zi întregă la toate altarele, și altele în ținutul Capenat, lângă dumbrava Feroniei.

V După ce consulul M. Valerius, chemat printr-o scrisoare, a încredințat provincia și armata praetorului L. Cincius, și după ce M. Valerius Messala, comandantul flotei, a primit însărcinarea să plece cu o parte din flotă ca să prade Africa și totodată să iscodească ce face și ce pregătește poporul carthaginez, el însuși plecă cu zece vase la Roma ; ajungând cu bine la destinație, a fost primit numaidecît de senat ; acolo i-a arătat activitatea desfășurată de dînsul : „După ce vreme de aproape 60 de ani romanii s-au războit în Sicilia și pe uscat și pe mare, de multe ori suferind mari înfrîngeri, el a izbutit să îngenunche această provincie ; acum în Sicilia nu se mai află nici un carthaginez, nu mai există nici un sicilian fugit din patrie. Toți fugarii plecați de teamă de acolo în băjenie s-au înapoiat în orașe ; toți cei înapoiți la sate își ară și-și seamănă ogoarele ; în sfîrșit, acest pămînt care fusese părăsit, e din nou cultivat, dînd bogate roade, devenind în sfîrșit sprijinul de cea mai mare nădejde și pentru poporul roman și pentru plugarii înșiși, în ce privește aprovizionarea cu cereale, și pentru pace și pentru război“.

Apoi fură introduși în senat Muttines²⁰, precum și celelalte persoane, care aveau merite față de poporul roman ; toți aceștia fură cinstiți pentru dovezile lor de credință față de consulul roman. Muttines dobîndi chiar cetățenia romană în urma propunerii unui tribun al plebei, făcută în adunarea poporului și încuviințată de senat.

În vreme ce se petrec aceste evenimente la Roma, M. Valerius [Messala] se apropie cu 50 de vase de Africa și înainte de ivirea zorilor debarcă pe neașteptate în ținutul Uticei²¹, pustiindu-l în lung și-n lat, se întoarce la vase încărcat de prăzi și cu ființe omenești luate prizoniere, și cu tot felul de capturi. Apoi

trecu în Sicilia, înapoiindu-se la Lilybaeum²² după 13 zile de la plecarea de acolo. Din întrebările puse prinșilor, tot ce a putut afla a scris de-a fir-a-păr consulului Laevinus, ca să știe care era starea de lucruri în Africa : „La Carthagina se află 5 000 de numizi, avînd în fruntea lor pe Masinissa, fiul lui Gaja, un tînăr foarte aprig, și sînt angajați ca mercenari și alți ostași din toată Africa, ca să fie trecuți în Hispania la Hasdrubal, pentru ca acesta trecînd la rîndu-i în Italia în fruntea unci armate cît mai mari cu putință și cît mai neîntîrziat, să se unească cu Hannibal ; carthaginezii sînt încredințați că de acest fapt atîrnă biruința ; în afară de aceasta, punii pregătesc o uriașă flotă, pentru a recuceri Sicilia, și sînt convinși că această flotă va trece Mediterana în scurtă vreme“.

Consulul a dat citire în senat acestor știri care au zguduit pe senatori atît de mult, încît au fost de părere că nu trebuie să se mai aștepte alegerile consulare, ci să se întoarcă imediat în provincia sa, după ce va desemna un dictator pentru ținerea alegerilor. S-a încins cu acest prilej o discuție : consulul spunea că în Sicilia el îl va numi dictator pe M. Valerius Messalla, care conducea atunci flota, pe cînd senatul spunea că nu poate fi desemnat un dictator aflător dincolo de hotarele teritoriului roman [căci jurisdicția lui e delimitată între hotarele Italiei]. Cînd tribunul plebei M. Lucretius a pus această chestiune în dezbaterile senatului, acesta a decretat : „înainte de a pleca din Roma, consulul să propună în adunarea poporului²³ pe cine crede el de cuviință să fie numit dictator, desemnîndu-l ca dictator pe acela pe care poporul va porunci să-l numească ; dacă consulul nu va voi acest lucru, atunci praetorul să facă propunerea în adunarea poporului ; dacă nici acesta nu va voi, atunci tribunii să facă propunerea în adunarea plebeilor“. Pentru că consulul a declarat că el nu vrea să propună în adunarea poporului ceea ce stă în puterea sa, și fiindcă l-a oprit și pe praetor să facă propunerea, atunci tribunii plebei au propus, iar adunarea plebeilor a dat un plebiscit prin care să fie numit dictator Q. Fulvius, care se găsea atunci la Capua. Însă în timpul nopții, din ajunul zilei în care avea să se țină adunarea plebeilor, consulul a plecat pe ascuns în Sicilia. Senatul, înmărmurit, a fost de părere să se trimită o scrisoare lui M. Marcellus, spunîndu-i : „să vină în sprijinul republicii părăsite de colegul său și să-l numească dictator pe acela pe care poporul a poruncit să fie desemnat“. Astfel a fost numit dictator Q. Fulvius de către consulul M. Claudius Marcellus, și, potrivit,

aceluiasi plebiscit, a fost numit de către dictatorul Q. Fulvius comandant al cavaleriei marele pontifice P. Licinius Crassus.

VI După ce dictatorul a venit la Roma, l-a trimis pe legatul C. Sempronius Blaesus, pe care îl avusese la Capua, în provincia Etruria, la armată, în locul praetorului C. Calpurnius, pe care l-a chemat la Roma printr-o scrisoare ca să vină la comanda Capuei și a armatei sale. Dictatorul a fixat ziua alegerilor cît mai curînd cu putință, care însă nu au putut avea loc din pricina izbucnirii unei vrajbe între dictator și tribunii plebei. Centuria *Galeria juniorum* care în urma tragerii la sorți ajunsese *praerogativa*²⁴, îi alesese consuli pe Q. Fulvius și pe Q. Fabius; și celelalte centurii chemate, potrivit aceluiași drept, ar fi înclinat să-i aleagă tot pe cei doi, dacă tribunii plebei C. și L. Arrenius nu s-ar fi împotrivit. Aceștia au declarat că dacă un magistrat care prezidează alegerile era ales chiar el și își continua mandatul, calcă legile cetății și dă un exemplu cît se poate de urît²⁵; „de aceea, dacă el primește ca pe buletinele de vot să fie folosit numele său ca dictator, ei se vor opune alegerii sale; dacă se va avea în vedere o altă persoană în afara lui, atunci ei nu vor zădărnici alegerile“.

Dictatorul însă invoca legalitatea alegerilor prin autoritatea senatului, prin plebiscit, prin exemple; el susținea că „și în timpul consulatului²⁶ lui Cn. Servilius, cînd celălalt consul, C. Flaminius, a căzut la Trasimenus²⁷, s-a făcut în această privință propunere adunării plebeilor, cu încuviințarea senatului, și plebea a dat un plebiscit care prevedea că atîta vreme cît e război în Italia, poporul are dreptul să-i realegă consuli pe cine îi vrea și ori de cîte ori vrea din rîndul celor care fuseseră consuli²⁸. În această privință el are vechiul exemplu al lui L. Postumius Megellus care, deși era interge cu prilejul acelor alegeri pe care le ținuse el, fusese ales și consul împreună cu C. Iunius Bubulcus²⁹, și exemplul proaspăt al lui Q. Fabius care, de bună seamă, niciodată n-ar fi îngăduit să i se continue consulatul, dacă acesta n-ar fi fost pentru binele obștesc“.

După ce s-au ciocnit multă vreme cu prilejul luării cuvîntului, în cele din urmă, dictatorul și tribunii au căzut la învoială ca să se rămîna la punctul de vedere pe care îl va hotărî senatul. Senatorii au găsit cu cale că vremurile de restriște impun ca republica romană să fie slujită de către comandanții vechi, pricepuți și căliți în războaie; „de aceea ei găsesc de cuviință că alegerile

nu trebuie să se mai amîne". Tribunii plebei încuviințînd, alegerile s-au ținut ; au fost declarați consuli Q. Fabius Maximus, pentru a cincea oară, și Q. Fulvius, pentru a patra oară. Apoi s-au ales ca praetori L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. După alegerea magistratilor statului pentru anul următor, Q. Fulvius a părăsit dictatura.

La sfîrșitul acelei veri, flota punică alcătuită din 40 de vase, avînd în fruntea ei pe Hamilcar, trecînd în Sardinia, a devastat mai întîi ținutul Olbiei²⁹, iar de acolo, cînd s-a ivit cu armata praetorul P. Manlius Vulso, făcînd un ocol către cealaltă latură a insulei, a pustiit ținutul Caralitanum³⁰ ; apoi, încărcat cu prăzi de tot soiul s-a întors în Africa.

În acel an s-au stins din viață cîțiva preoți romani care au fost numaidecît înlocuiți : C. Servilius a fost desemnat pontifice în locul lui T. Otacilius Crassus, iar Ti. Sempronius Gracchus Longus, fiul lui Tiberius, a fost făcut augur în locul lui T. Otacilius Crassus³¹ ; la fel, ca decemvir al cultului religios a fost desemnat în locul lui Tiberius Sempronius, fiul lui Caius Longus, Tiberius Sempronius Longus, fiul lui Tiberius. A murit și M. Marius, *rex sacrorum*, precum și M. Aemilius Papus, curionul cel mare³² ; însă nici în anul acela nu s-au desemnat alți preoți ca să-i înlocuiască pe aceștia.

În acel an au fost aleși censori L. Veturius Philo, și marele pontifice P. Licinius Crassus. Crassus Licinius înainte de a deveni censor nu fusese nici consul, nici praetor ; la treapta censurii a urcat de la edilitate. În schimb acești censori nici n-au întocmit lista senatului și nici n-au îndeplinit vreo însărcinare publică : moartea i-a curmat dregătoria de censor lui L. Veturius ; după aceea și Licinius a demisionat din censură. Aedilii curuli L. Veturius și P. Licinius Varus au celebrat din nou jocurile romane, timp de o zi ; aedilii plebei Q. Catius și L. Porcius Licinus au oferit banii pentru statuile de bronz ale zeiței Ceres, rezultați din amenzi, și au celebrat jocurile de circ cu un fast destul de mare față de mijloacele materiale ale acelor vremuri.

VII La sfîrșitul aceluia an, C. Laelius³³ a ajuns la Roma după 34 zile de cînd plecase din Tarraco ; cînd el a pășit în oraș însoțit de convoiul de prizonieri, mulțimea s-a îmbulzit în jurul lui. A doua zi, fiind introdus în senat, el arată că Noua Carthagină, capitala Hispaniei, a fost cucerită într-o singură zi, alte cîteva

orașe care se rupseseră de romani s-au supus din nou puterii romane, iar altele noi au intrat în alianța romană.

De la prizonieri s-au aflat unele date care se potriveau aproape cu cele menționate în darea de seamă a lui M. Valerius Messalla ³⁴. Senatorii au fost cît se poate de zdruncinați de știrea trecerii lui Hasdrubal în Italia, care cu greu se putu împotrivi numai lui Hannibal și armatei lui.

Fiind adus și în fața adunării poporului, Laelius a arătat de-a fir-a-păr aceleași fapte. Senatul a decretat slujbe de mulțumiri publice vreme de o zi pentru operațiile desfășurate și izbîndite de P. Scipio. A poruncit apoi lui C. Laelius să se întoarcă cît mai neîntîrziat în Hispania împreună cu vasele cu care venise ³⁵.

Eu am descris cucerirea Carthaginei Noi întîmplată în cursul acestui an, luîndu-mă după mulți istorici, știind însă că au mai fost și alții care au scris că acest oraș a căzut în mîinile noastre în anul următor ; însă mie mi se pare că nu se potrivește cu adevărul faptul că Scipio a petrecut un an întreg în Hispania nefăcînd nimic.

În ziua în care au intrat în dregătoria consulară, la idele lui martie, Q. Fabius Maximus pentru a cincea oară și Q. Fulvius Flaccus pentru a patra oară, deși li s-a decretat amîndurora ca provincie Italia, totuși li s-au încredințat pentru comandă și alte regiuni : „Fabius să desfășoare operațiile la Tarentum, Fulvius în Lucania și Bruttium“.

Lui M. Claudius Marcellus i s-a prelungit comanda pentru încă un an.

Praetorii au tras la sorți provinciile : lui C. Hostilius Tubulus i-a căzut praetura urbană, lui L. Veturius Philo — cea peregrină împreună cu Gallia, lui T. Quinctius Crispinus — Capua, iar lui C. Aurunculeius — Sardinia.

Armatele din provincii au fost împărțite astfel : lui Fulvius i s-au dat două legiuni, acele pe care le avea M. Valerius Laevinus, lui Q. Fabius — legiunile pe care le comandase C. Calpurnius în Etruria ; s-a hotărît ca armata urbană să fie dusă în Etruria și în fruntea acestei provincii să fie C. Calpurnius ; lui T. Quinctius să i se încredințeze comanda Capuei și a armatei pe care o avusese Q. Fulvius. C. Hostilius ³⁶ să primească de la proprætorul L. Laetorius provincia și armata care se afla atunci la Ariminum.

Lui M. Marcellus i-au fost decretate legiunile cu care purtase războiul în calitate de consul.

Lui M. Valerius și lui L. Cincius li s-a dat armata de la Canae (căci și lor li s-a prelungit comanda în Sicilia), cu însărcinarea

să și-o întregească cu ostașii care supraviețuiseră din legiunile lui Cn. Fulvius³⁷. Consulii i-au strâns pe aceștia din toate părțile și i-au trimis în Sicilia, alăturându-le trupele înfierate pentru aceeași pată ca și cei care luptaseră la Cannae, din armata praetorului Cn. Fulvius, care fuseseră trimiși în Sicilia de senatul roman mînios din pricina fugii lor asemănătoare cu a celor dintii. Lui C. Aurunculeius i s-au decretat aceleași legiuni pe care le avusese în acea provincie P. Manlius Vulso.

S-a dat apoi poruncă lui P. Sulpicius să ia în primire aceeași legiune și aceeași flotă [pentru Campania] din Macedonia, prelungindu-i-se comanda pe încă un an.

S-a dat ordin să-i fie trimise din Sicilia consulului Q. Fabius, la Tarentum, 30 de vase cu cîte cinci rînduri de vîsle. S-a găsit cu cale ca „restul flotei, ori să fie trimisă să prade Africa, ori să se ducă în același scop însuși M. Valerius Laevinus, ori să-l trimită fie pe L. Cincius, fie pe M. Valerius Messalla, pe care dintre aceștia îl vrea Fabius“.

Nici în Hispania nu s-a făcut vreo schimbare, în afară de faptul că lui Silanus și lui Scipio li s-a prelungit comanda, însă nu pentru un an, ci pînă cînd le va ridica-o senatul. În chipul acesta s-a distribuit comanda provinciilor și armatelor pentru acel an.

VIII Între grijile pentru treburi mai însemnate, pentru alegerea curionului cel mare, care trebuia desemnat ca preot în locul lui M. Aemilius, s-a încins din nou vechea vrajbă³⁸, întrucît patricienii refuzau să țină seama de C. Mamilius Atellus, singurul candidat din partea plebeilor pentru această slujbă, deoarece înaintea lui numai patricienii îndepliniseră această preoție. Făcîndu-se apel la tribunii plebei, aceștia au adus la cunoștința senatului chestiunea; la rîndu-i, senatul a lăsat pe seama adunării poporului să hotărască: în felul acesta s-a ales cel dintii plebeu în funcția de mare curion, în persoana lui C. Mamilius Atellus.

Și marele pontifice P. Licinius l-a silit pe flaminul lui Jupiter, C. Valerius Flaccus, să intre în funcție după îndeplinirea rînduie-lilor augurale.

C. Laetorius a fost ales preot decemvir, însărcinat cu supravegherea cultului religios în locul lui C. Mucius Scaevola, stins din viață.

Eu aș fi trecut cu plăcere sub tăcere temeiul pentru care Flaccus a fost obligat să țină seama de augurat ca flamin, dacă

faima lui, urită la început, nu i s-ar fi schimbat într-un bun renume.

C. Flaccus a fost introdus în rândul flaminilor³⁹ de către marele pontifice P. Licinius, [deși mai înainte] din pricina tinereții nepăsătoare și a dezvățului său fusese urit de însuși fratele său bun L. Flaccus și de alte rude, pentru aceleași păcate. Acum însă C. Flaccus, îndată ce ființa sa a fost prinsă de grijile săvârșirii jertfelor și a sfintelor slujbe, s-a lepădat atît de repede de vechile-i apucături, încît după aceea în întregul tineret nu era socotit un altul mai de frunte, și nu era un altul mai bine văzut ca dînsul și de frunțașii senatului, și de ai săi, și de străini, deopotrivă. Plin de mîndrie datorită acestui renume, și în urma îndreptățitei încrederi în sine, Flaccus ceru din nou dreptul de a lua parte la ședințele senatului, obicei întrerupt vreme de mulți ani din pricina nevredniciei flaminilor de mai înainte. Deoarece praetorul L. Licinius îl scosese din senat pe flamin cînd intră acolo, acesta făcu apel la tribunii plebei. Flaminul cerea să se respecte străvechiul drept al preoților⁴⁰, de vreme ce o dată cu *toga praetexta* flaminului i s-a dat scaunul curul, datorită demnității sale preoțești. Praetorul însă nu voia să știe de acest drept luat din răsuflete pilde, întemeiate pe vechile anale, ci se bizuia pe cele mai recente obiceiuri, spunînd că „după amintirea părinților și bunicilor, nici un flamin de al lui Jupiter nu s-a bucurat de acest drept“.

Cum tribunii plebei, pe bună dreptate, au fost de părere că această datină a fost lăsată uitării datorită delăsării flaminilor și deci nu preoția însăși este vinovată de aceste neajunsuri, atunci, cu încuviințarea într-un glas a senatului și a plebei, flaminul a fost introdus în senat fără ca praetorul să se împotrivească, toată lumea fiind de părere că flaminul a dobîndit acest privilegiu mai degrabă datorită sfințeniei vieții sale decît dreptului preoțesc.

Consulii, înainte de a pleca în provinciile lor, au recrutat două legiuni urbane pentru completarea efectivelor de care aveau nevoie celelalte legiuni. Consulul Fulvius a încredințat comanda vechii armate urbane legatului C. Fulvius Flaccus — acesta era fratele consulului —, cu însărcinarea de a o conduce în Etruria și de a aduce la Roma legiunile care staționau în Etruria.

Și consulul Fabius a strîns toate resturile armatei lui Fulvius — acești ostași erau 4 344 la număr — și-i ordonă lui Q. Maximus-fiul să le conducă pînă în Sicilia la proconsulul M. Valerius,

iar acolo să ia în primire de la acesta două legiuni și 30 de vase cu cinci rînduri de visle.

Scoaterea legiunilor din insulă n-a slăbit cu nimic apărarea acelei provincii în ce privește forțele, nici în realitate, nici în aparență, întrucît, pe lângă faptul că această armată dobîndise o mare putere de luptă, cele două legiuni vechi fiind în chip deosebit completate și avînd la îndemîină chiar un mare număr de numizi dezertori, și cavalerie, și pedestrime, Valerius a înrolat și pe sicilienii care slujiseră în armata lui Epicydes sau a punilor, ei fiind oameni căliți în război. După ce a alăturat fiecărei legiuni romane și trupele auxiliare de dincolo de hotare, a păstrat aparența a două oștiri. I-a dat ordin lui L. Cincius să apere cu una partea insulei unde fusese regatul lui Hiero ; cu cealaltă oaste apăra el însuși insula care fusese despărțită prin hotare cîndva între puterea romană și cea carthagineză. S-a împărțit și flota, alcătuită acum din 70 de vase, pentru ca să fie supravegheat întreg țărmul maritim de jur împrejurul Siciliei. El însuși cutreieră de la un cap la altul provincia, împreună cu cavaleria lui Muttines, ca să ia cunoștință de starea ogoarelor și să însemneze pe cele lucrate și pe cele nelucrate, ca apoi să-i laude sau să-i dojenească pe stăpînii lor. În felul acesta, datorită grijii sale de aprovizionare, Valerius a obținut o recoltă atît de mare, încît a trimis cereale și la Roma și a transportat și la Catina⁴¹, de unde se putea aproviziona armata care avea să acționeze vara în Tarentum.

IX Între ostașii transportați în Sicilia — și cea mai mare parte din ei aveau numele de latini și aliați — a fost cît pe-aci să se stîrnească o mare răscoală, atît de hotărîtor atîrnă momentele marilor fapte de lucruri fără însemnătate⁴² Căci s-au iscat nemulțumiri în rîndurile latinilor și aliaților, care spuneau în adunările lor că „din pricina recrutărilor făcute vreme de zece ani, precum și a dărilor, ei au fost storși de vlagă ; ei luptă aproape în fiecare an suferind mari pierderi în oameni ; unii cad pe cîmpul de bătaie, alții sînt răpuși de boli ; mai degrabă pier concetățenii lor care sînt aleși de romani să le fie ostași decît cei ce cad prizonieri la carthaginezi ; căci, în vreme ce vrăjmașul îi trimite pe prizonieri înapoi în patrie fără să le ceară un ban de răscumpărare, în schimb, romanii îi trimit mai degrabă în surghiun în afara Italiei decît să slujească sub drapel. De opt ani îmbătrînesc ostașii de la Cannae, fiind sortiți să moară înainte de a ieși din Italia vrăjmașul, care acum a ajuns în culmea puterii sale. Dacă

nu se mai înapoiază în patrie ostașii vechilor contingente, dar sînt recrutați alți ostași noi, în scurtă vreme nu va mai rămîne în viață nici unul din ei. De aceea, de vreme ce înseși împrejurările n-au să mai fie în curînd pe placul romanilor, trebuie să refuze poporului roman contingentele înainte de a ajunge pe cea din urmă treaptă a despoperării și a sărăciei. Dacă romanii vor vedea că și aliații sînt de comun acord în această privință, de bună seamă, se vor gîndi să încheie pace cu carthaginezii; altcum, niciodată Italia nu va fi ferită de război, cîtă vreme va fi în viață Hannibal“.

Acestea se discutau în adunările lor. Pe atunci poporul roman avea 30 de colonji; 12 din rîndul acestora, pentru că toate își aveau delegați la Roma, au declarat în fața consulilor că ele nu mai au de unde să le trimită ostași și bani romanilor. Aceste colonji erau: Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Sora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna.

Consulii, neliniștiți de ivirea acestei noi stări de lucruri, deoarece voiau să-i oprească pe aceștia de la o hotărîre atît de condamabilă, încredințați că vor izbuti să-i înduplece mai degrabă prin mustărări și dojeni decît luîndu-i cu blîndețe, declarară delegaților acestor colonji că aceștia au cutezat să susțină ceea ce ei, consulii, nu pot îndrăzni să rostească în senat: „căci aceasta înseamnă nu numai refuzul îndatoririlor ostășești, ci și trădarea fățișă a poporului roman. De aceea, să se întoarcă degrabă la coloniile lor și să chibzuiască împreună cu ai lor în așa fel, ca și cum situația rămîne neschimbată, de vreme ce mai mult au vorbit decît au îndrăznit să săvîrșească o nelegiuire atît de cumplită. Să le amintească alor lor că ei nu sînt nici campani, nici tarentini, ci romani; de la Roma își trag obîrșia, de la Roma au fost trimiși în chip de coloniști, ca să locuiască în ținuturile cucerite prin război, pentru a face să crească puterea neamului lor. Așa cum copiii se cuvine să aibă îndatoriri față de părinții lor, la fel trebuie să le respecte și ei față de Roma, dacă mai există vreun respect, dacă mai există vreo aducere aminte de străvechea lor patrie! Prin urmare, să ia o nouă hotărîre: căci ceea ce de bună seamă au urzit ei cu atîta nesocotință acum, înseamnă trădarea puterii statului roman și lăsarea biruinței în mîna lui Hannibal“.

Deși consulii, luînd pe rînd cuvîntul, au susținut multă vreme acest punct de vedere, totuși delegații coloniilor nu s-au lăsat de loc mișcați, declarînd că ei nu au nimic de adus la cunoștință, dacă se înapoiază la casele lor, și nici senatul lor nu are ce hotă-

rîre să mai ia, de vreme ce nu mai au de unde să recruteze alți ostași și nici bani pe care să-i dea pentru soldele ostașilor. Cînd consulii i-au văzut că sînt atît de îndărătnici, au adus situația la cunoștința senatului : cu acest prilej, s-a stîrnit acolo atîta panică în sufletele senatorilor, încît o mare parte din ei spuneau că s-a sfîrșit cu puterea romană ; „la fel vor face și celelalte colonii, la fel vor face și ceilalți aliați ; cu toții s-au înțeles ca să trădeze cetatea romană și s-o dea pe mîna lui Hannibal“.

X Consulii îmbărbătau și mîngîiau senatul și spuneau : „Celelalte colonii vor rămîne mai departe în străvechea credință și-și vor îndeplini îndatoririle față de republică ; chiar și acele colonii care se vor abate de la îndatoriri, vor arăta respect față de puterea romană dacă vor fi trimiși delegații la ele să le mustre, nu ca să le roage“.

După ce senatul le-a dat încuviințarea „să procedeze și să rînduiască lucrurile cum găsesc ei cu cale că e în interesul republicii“, consulii cercetînd bine mai întîi starea de spirit a celorlalte colonii, le-au chemat delegații și i-au întrebant : „au la îndemîna gata, potrivit îndatoririlor stabilite, contingentele de trupe ?“ În numele a 18 colonii a răspuns M. Sextilius din Fregellae : „Potrivit îndatoririlor stabilite, contingentele sînt gata ; dacă va fi nevoie de mai mulți ostași, vor da și mai mulți, și se vor strădui să îndeplinească orice va porunci și va voi poporul roman ; în acest scop nu le lipsesc nici mijloace materiale, iar în ceea ce privește bărbăția, au mai mult decît le trebuie“.

Consulii le-au declarat că, față de asemenea dovezi de dragoste, ei găsesc de cuviință că glasul lor e prea slab pentru a proslăvi prin cuvinte fapta lor și, de aceea, i-au poftit să-i urmeze în Curie unde vor primi mulțumiri din partea întregului senat. Acesta dădu un decret în termeni cît mai elogioși cu putință și înșărcină pe consuli să-i înfățișeze și adunării poporului. Acolo, între alte fapte strălucite pe care aceste colonii le-au săvîrșit pentru romani și pentru strămoșii lor, să amintească și meritele lor proaspete față de republică. Nici acum, și nici după atîtea veacuri să nu se îngroape de fel în tăcere și să nu se precupețească proslăvirea cetățenilor acestor colonii ! Aceștia au fost cei din Signia, și cei din Norba, și cei din Saticulum, fregellanii și lucerinii, și venusinii, și brundisinii, și hadrianii, și firmanii, și cei din Ariminum, iar de lingă cealaltă mare ⁴³ cei din Pontium și cei din Paestum, și cei din Cosa,

și cei din interiorul ținutului Beneventum, și cei din Aesernium, și cei din Spolegium, și cei din Placentia, și cei din Cremona.

Puterea poporului roman a dăinuit în acele împrejurări multumită sprijinului dat de aceste colonii, și acestora li s-au adus mulțumiri publice și în senat, și în adunarea poporului.

În schimb, senatul a oprit să fie pomenite numele celorlalte 12 colonii care au refuzat să recunoască puterea romană, iar delegații lor să nu fie nici trimiși la casele lor, nici reținuți, nici chemați de consuli. Această muștrare tăcută a fost socotită cea mai potrivită pentru demnitatea poporului roman.

În toiul tuturor pregătirilor care erau necesare pentru război, consulii au găsit de cuviință să recurgă și la aurul depozitat în tezaurul sacru, provenit din veniturile vigessimale⁴⁴, care se păstrau pentru vremurile de cea mai grea cumpănă. S-au scos de acolo ca la 4 000 de libre de aur.

După aceasta s-au dat câte 500 de libre de aur consulilor, precum și proconsulilor M. Marcellus și P. Sulpicius, și praetorului L. Venturius, căruia îi ieșise la sorți provincia Gallia; consulului Fabius i s-au mai dat pe deasupra, în chip deosebit, încă 100 de libre de aur, pe care să le ducă în cetățuia tarentină. Restul auru-
lui a fost întrebuințat pentru confecționarea cu bani peșin a veșmintelor ostășești, pentru armata care se războia în Hispania cu slavă și mărire, și pentru ea, și pentru comandantul său.

XI Înainte de a ieși consulii din Roma, s-a găsit cu cale să se facă slujbe de ispășire pentru semnele și arătările apărute. În muntele Albanus fuseseră lovite de trăsnet statuia lui Jupiter și un copac din vecinătatea templului, precum și lacul Ostiei, și zidurile Capuei și ale templului Fortunei, și zidul și poarta Sinuessei. Toate acestea fuseseră lovite de trăsnete. Unii analiști au scris că și pe apa lacului Albanus a curs sânge. Și la Roma, înăuntrul altarului din templul zeiței Fortuna Foris, o statueta de pe coroana din capul ei a alunecat de la sine, căzînd în mîna ei. Și la Privernum — asta se știe destul de bine — a vorbit un bou, iar un vultur s-a lăsat din zbor pe o prăvălie situată în plin *forum*; și la Sinuessa s-a născut un copil de sex îndoielnic, nefiind nici bărbătesc, nici femeiesc, căruia norodul i-a dat numele de androgin (așa cum în multe cazuri oamenii folosesc cuvintele grecești datorită prea marii ușurințe cu care se formează cuvintele compuse în această limbă); apoi că a plouat cu lapte, și că s-a născut un copil cu cap de elefant.

Pentru aceste minuni s-au făcut ispășiri prin jertfe de vite mari, s-au decretat și oficierea de slujbe în jurul tuturor sanctualelor, precum și rugăciuni publice vreme de o zi întreagă. S-a mai hotărât ca praetorul C. Hostilius să făgăduiască jocuri în cinstea lui Apollo și să le celebreze întocmai ca în acei ani în care fuseseră făgăduite și desfășurate.

În cursul acelor zile, consulul Q. Fulvius a ținut alegerile pentru desemnarea censorilor. Fură aleși censori două persoane care nu fuseseră pînă acum consuli, și anume M. Cornelius Cethegus și P. Sempronius Tuditanus.

Cu încuviințarea senatului, și numai după ce s-a făcut propunerea în fața adunării poporului și în urma plebiscitului, acești censori au hotărât să arendeze ogoarele din Campania.

Alcătuirea listei de senatori a fost întirziată din pricina dezbinării dintre censori în legătură cu alegerea lui *princeps senatus*. Fusesse desemnat Sempronius. Însă Cornelius susținea că trebuie respectată datina moștenită din străbuni : să fie ales *princeps* cel mai vechi dintre censorii care mai erau în viață. (Acesta era T. Manlius Torquatus). Sempronius, — pe care zeii l-au sortit să aleagă, aceiași zei i-au dat și dreptul de a proceda după părerea sa — a spus că dînsul îl va alege pe Q. Fabius Maximus, pe care îl socotește că este într-adevăr *princeps* al întregii cetăți romane și va susține pînă va impune această părere, chiar dacă însuși Hannibal ar fi arbitru.

După ce s-au lovit în păreri multă vreme, în cele din urmă colegul său i-a încuviințat numirea și atunci a fost desemnat *princeps senatus* de către Sempronius consulul Q. Fabius Maximus.

După aceasta s-a alcătuit lista noului senat. Din fostul senat n-au mai fost menținuți opt membri, între care și M. Caecilius Metellus, ticălosul care în urma dezastrului de la Cannae propusese părăsirea Italiei.

Și în ordinul cavalerilor au fost degradați vreo cîțiva pentru aceeași vină ; însă foarte puțini din rîndurile lor au fost atinși de această dezonoare. Li s-au confiscat caii tuturor acelora — și aceștia erau numeroși — care serviseră în rîndurile cavaleriei legiunilor de la Cannae și acum se găseau în Sicilia. În afara acestei aspre hotărîri, li s-a prelungit și durata serviciului militar ; s-a hotărît ca „să nu li se socotească anii de serviciu prestați cu caii statului, iar vreme de zece ani să slujească sub drapel cu caii lor“.

După aceasta, censorii înregistrară un mare număr din rîndul acelora care trebuiau să slujească în rîndurile cavaleriei : pe toți

cei care la începutul acestui război avuseseră vârsta de 17 ani și nu fuseseră înrolați sub arme, i-au prefăcut în „aerarii“.

Apoi au dat în antrepriză reclădirea a șapte prăvălii, o măcelărie și Atrium Regium ⁴⁵, toate în jurul forului, și care fuseseră mistuite de foc.

XII După ce s-au isprăvit toate cele ce trebuiau făcute la Roma, consulii au plecat la război. Fulvius fu acela care plecă mai înainte la Capua ; după puține zile îl urmă și Fabius, care îl rugă pe colegul său verbal, iar pe Marcellus printr-o scrisoare, „să-l țină pe Hannibal pe loc, desfășurînd un război cît mai înverșunat cu putință, pînă va cucerii el Tarentum ; dacă va smulge acest oraș din mîinile vrăjmașului și dacă Hannibal va fi izgonit din toate părțile, de bună seamă nu va mai avea nici temei să mai zăbovească pe pămîntul Italiei, nici unde să-și pună piciorul, și nici nu va mai avea vreun aliat credincios pe care să-l ocrotească“. El trimite și o ștafetă la Rhegium, la comandantul garnizoanei rînduite acolo de consulul Laevinus împotriva bruttiilor, care era alcătuită din 8 000 de oameni, cea mai mare parte din Agathyrna, strămutați din Sicilia, așa cum am spus mai înainte ⁴⁶, care erau deprinși să trăiască din jafuri. Acestora li se mai alăturaseră și dezertorii din Bruttium și împrejurimi, care fiind firi cutezătoare, de nevoie îndrăzneau orice.

El porunci ca acest corp de trupe să fie condus la Bruttium, pentru a distruge mai întîi acest ținut, și, de acolo, pentru a împresura orașul Caulonea ⁴⁷. Aceștia au executat poruncile nu numai cu zel, dar chiar cu sete, căci după prădarea țăranilor și punerea lor pe goană au început să atace orașul cu cea mai aprigă strășnicie.

Marcellus — și pentru că fusese chemat de scrisoarea consulului, și pentru că era convins că în afară de el nu există un alt comandant roman care să fie deopotrivă lui Hannibal — îndată ce dădu pe cîmpuri de nutreț din belșug, ieșind din tabăra de iarnă, porni în întîmpinarea lui Hannibal la Canusium. Punul tocmai îi îndemna pe canusini să-i trădeze pe romani ; însă cum a auzit că se apropie Marcellus, și-a ridicat tabăra.

Regiunea era fără vreun fel de acoperiri prielnice capcanelor, de aceea Hannibal porni de acolo spre locuri împădurite. Marcellus însă se ținea scapi pe urmele Punului, așeză castrul în fața taberei lui Hannibal, iar după terminarea lucrărilor își rîndui numai de cît trupele în linie de bătaie. Hannibal dînd numai lupte

ușoare de hărțuială cu câteva pîlcuri de cavalerie și cu sulitașii și arcașii pedestrimii, socotea că nu e nevoie să dea o luptă hotărîtoare. Cu toate acestea, tot a fost silit să dea lupta, deși se ferise de ea.

Marcellus izbutește să-l ajungă pe Hannibal, care plecase mai departe în timpul nopții, într-un loc șes și deschis ; el îl împiedică pe Carthaginez să-și întocmească aici tabăra, hărțuindu-i pretutindeni trupele însărcinate să-i facă întăriturile. În chipul acesta, potrivnicii s-au măsurat, încăierîndu-se cu toate trupele și, deoarece noaptea sta să cadă, amîndoi s-au desprins cu sorți egali de izbîndă ; ambele tabere așezate la o mică depărtare una de alta au fost întărite pe apucate înainte de lăsatul amurgului.

A doua zi, în revărsatul zorilor, Marcellus își scoase iarăși trupele în linie de bătaie. Nici Hannibal nu s-a codit să dea lupta. El și-a îmbărbătat ostașii printr-o lungă cuvîntare, spunîndu-le următoarele : „Să nimicească semeția vrăjmașului, aducîndu-și aminte de Trasimenus și Cannae ; dînsul îi urmărește pe romani pas cu pas, fără răgaz ; nu-i lasă să mășăluiască liniștiți pe drum, nu le îngăduie să-și instaleze tabăra, nu le permite să răsufle sau să-și arunce privirile în jur. În fiecare zi, cum se ivesc zorile, romanii vor fi nevoiți să se rînduiască în linie de bătaie pe cîmpuri. Dacă vor fi prinși într-o singură luptă singeroasă, romanii se vor potoli și nu vor mai umbla morțiș după luptă“.

Îmbărbătați de asemenea îndemnuri și, în același timp, fiindu-le lehamite de înverșunarea unui vrăjmaș care zilnic se ținea scai pe urmele lor și-i hărțuia, carthaginezii porniră îndirjiți la luptă. Potrivnicii s-au încăierat mai mult de două ore. Din partea romanilor începură să dea înapoi aripa dreaptă și trupele de *extraordinarii*⁴⁸. Cînd Marcellus băgă de seamă aceasta își aduse în prima linie legiunea a XVIII-a. În timp ce unii dau îndărăt înspăimîntați, în locul lor vin fără preget alții ; în chipul acesta întregul front s-a învălmășit, apoi din nou s-a împrăștiat ; dar, deoarece frica învinsese rușinea, au luat-o la fugă. Au căzut în luptă și în timpul fugii ca la 2 700 de cetățeni și aliați, între ei și patru centurioni romani și doi tribuni militari, M. Licinius și M. Helvius. S-au pierdut și patru steaguri ostășești de la aripa care a fugit mai întii, două fiind ale legiunii care venise să ia locul aliaților ce dăduseră înapoi.

XIII Marcellus, după ce s-a întors în castru, a muștrat ostașii strînși la adunare, spunîndu-le vorbe atît de aspre și de crude,

încît cuvintele comandantului miniat pe ostaşii săi au fost mai amarnice decît greutăţile luptei îndurate o zi întreagă şi fără izbîndă : „Eu aduc laude şi mulţumiri zeilor nemuritori — zise Marcellus — pentru că într-o asemenea împrejurare duşmanul n-a păşit învingător chiar înăuntrul castrului nostru, atunci cînd voi, cuprinşi de atîta spaimă, vă năpusteaţi spre parapetele şi pe porţile taberei şi pentru că, de bună seamă, aţi fi părăsit şi castrul din pricina aceleiaşi groaze pentru care aţi încetat să mai luptaţi. Ce înseamnă această groază ? Ce e cu această panică ? Cum de aţi uitat deodată cine sînteţi voi, şi cu cine vă luptaţi voi ? Oare aceştia nu sînt aceiaşi vrăjmaşi pe care i-aţi nimicit, biruindu-i şi urmărindu-i după ce fuseseră învinşi în vara trecută, pe urmele cărora v-aţi ţinut pas cu pas în decursul acestor zile, cînd fugeau zi şi noapte, pe care i-aţi sleit în ciocniri uşoare, pe care nu i-aţi lăsat ieri nici să-şi continue drumul, nici să-şi aşeze tabăra ? Las deoparte acele fapte cu care vă puteţi fâli⁴⁹ ! În schimb voi aminti numai de acele de care se cuvine să vă fie ruşine şi să vă căiţi ! Pe ziua de ieri aţi curmat lupta, deşi aveţi sorţi de izbîndă deopotrivă cu duşmanul. Ce a adus această noapte ? Ce a adus această zi ? Oare s-a micşorat numărul trupelor voastre ? Oare s-a mărit al lor ? Într-adevăr, mie mi se pare acum că nu vorbesc nici cu armata şi nici cu ostaşii romani ; sînt aceleaşi numai trupurile şi armele. Oare dacă aţi fi avut acelaşi avînt, ar fi văzut duşmanul spatele vostru ? Sau ar fi luat steagurile vreunui manipul sau vreunei cohorte ? Pînă acum Hannibal se fălea cu legiunile romane măcelărite ; pe ziua de ieri voi le-aţi dat puţinţa punilor şi lui Hannibal de a se mîndri că pentru prima oară a pus pe fugă o armată întreagă“.

Atunci fură scoase strigăte : „Să-i ierte pentru acea zi ; să le pună bărbăţia la încercare cînd va voi !“ „Într-adevăr, ostaşi, vă voi încerca ! — le spuse Marcellus. Vă voi scoate în linie de bătaie şi pe ziua de mîine, ca să dobîndiţi iertarea pe care o cereţi mai degrabă ca biruitori decît ca învinşi“.

Cohortelor care pierduseră steagurile, Marcellus porunci să le dea orz, iar centurionii manipulelor, ale căror flamure fuseseră pierdute, să se descingă de sabie şi să stea cu ea scoasă din teacă ; a hotărît apoi ca, a doua zi, toată ostăşimea, călăreţi şi pedestraşi, să vină înarmaţi la adunare.

În chipul acesta se împrăştie adunarea ostaşilor care mărturiseau că au fost dojenii pe drept şi după merit şi că în acea zi n-a fost pe cîmpul de bătaie nici un bărbat, în afară de coman-

dant, pe care trebuia să-l mulțumească fie prin moartea lor, fie printr-o strălucită biruință.

În ziua următoare, erau de față toți ostașii, înarmați și gata de luptă, potrivit ordinului. Comandantul le aduse laude, hotărînd următoarele : „În prima linie îi va scoate pe aceia de la care pornise, mai întîi fuga, precum și cohortele care pierduseră steagurile. Le atrase atenția că toți trebuie să lupte și să învingă și că să se străduiască, fiecare în parte și cu toți împreună, ca nu cumva să ajungă la Roma vestea fugii de ieri înaintea vestei biruinței de azi“.

Apoi porunci să se întremeze trupele cu hrană, pentru ca să aibă destulă putere în caz că lupta ar fi mai lungă.

După ce au fost spuse și s-au făcut toate îndemnurile prin care se înflăcărează avîntul ostașilor, romanii pornesc pe cîmpul de bătaie.

XIV Hannibal, cînd i se aduse la cunoștință toate acestea, spuse : „Nu e de mirare ! Avem de-a face cu un vrăjmaș care nu poate să-și rabde nici o soartă norocită, nici alta nenorocită ; dacă a biruit, el se ține semeț pe urmele celui învins ; dacă a fost biruit, caută să se încaiere din nou cu învingătorii !“ Apoi dădu poruncă să se dea semnalul de luptă cu trîmbița și-și scoase și el trupele.

Amîndoi potrivnicii luptară ceva mai înverșunați decît în ajun, carthaginezii străduindu-se să se înfrupte din gloria de ieri, iar romanii, ca să-și spele rușinea. La romani aripa stîngă și cohortele care pierduseră steagurile luptau în prima linie, iar legiunea a XX-a fusese rînduită la aripa dreaptă. Legații L. Cornelius Levitulus și C. Claudius Nero comandau aripile ; Marcellus întărea centrul frontului, îmbărbătîndu-i și cu prezența sa ca martor al tuturor. De partea lui Hannibal, hispanii țineau primul front și alcătuiau sîmburele în sînul întregii sale armate. Pentru că lupta fu cu sorți egali de izbîndă multă vreme, Hannibal porunci să fie aduși în prima linie elefanții, pentru ca în chipul acesta să poată stîrni învîlmășeală și panică. Și într-adevăr elefanții au pus în neorînduială manipulele și șirurile ostașilor romani, o parte din ei fiind stilciți în picioare, iar altă parte, cei care erau în jurul acestora, de groază s-au răzlețit, descoperind frontul la această aripă ; toți romanii s-ar fi răspîndit în fugă pe o distanță și mai mare dacă tribunul militar C. Decimus Flavius, smulgînd steagul primului hastat, n-ar fi ordonat manipulei

acelui steag să-l urmeze. El conduse această unitate acolo unde jivinele îngrămădite la un loc făceau cel mai mare învălmășag și dădu poruncă să se arunce sulilele asupra lor. Toate armele aruncate de aproape se înfipseră nu cu anevoință în namilele acestea atît de mari, precum și în puhoiul dușmanilor atît de înghemuți într-un singur loc. Dar chiar dacă n-au fost răniți toți elefanții, cei în spatele cărora ședeau înfipte sulilele — deoa-rece acest soi de jivine sînt năvășe din fire — luînd-o la fugă înapoi, i-au tirît după ei și pe cei teferi. Atunci nu numai acest singur manipul, ci fiecare ostaș roman de la sine, care avea pu-tința să urmărească turma elefanților ce fugeau, aruncară cu su-lițele. Atunci jivinele se năpustiseră cu atît mai năprasnic asupra alor lor și pricinuiră un prăpăd cu mult mai cumplit decît cel făcut în rîndurile vrăjmașului, cu cît se năpusteau împinși de o panică atît de cumplită, încît nu mai puteau fi mînați și nu voiau să mai asculte de porunca gornacilor așezați în spatele lor. Pedestrașii romani pătrund prin spărtura frontului învălmășit de năvala elefanților și fără mare luptă îi dau peste cap pe duș-manii împrăstiați și îngroziți. Atunci Marcellus dă ordin cava-leriei să pornească în iureș asupra punilor fugari, iar urmărirea nu s-a curmat pînă ce potrivnicul înspăimîntat n-a fost gonit pînă la tabăra lui. Căci pe lingă toate aceste neajunsuri care pricinuiră panică și învălmășeală, din întimplare se năpustiră și doi elefanți chiar pe poarta taberei, și ostașii puni se văzură nevoiți să dea buzna în tabără sărind peste șanț și parapete. Acolo s-a făcut cel mai mare măcel în rîndurile vrăjmașului ; fură doborîți ca la 8 000 de oameni și cinci elefanți. Însă și biruința romanilor a fost sîngeroasă : cam 1 700 de ostași din două legiuni și peste 1 300 de aliați fură uciși, precum și foarte mulți răniți și din rîndurile cetățenilor romani și ale aliaților. În noaptea ur-mătoare, Hannibal a ridicat tabăra. Numărul mare de răniți îl împiedică pe Marcellus să-l urmărească pe Hannibal, deși dorea ; cercetașii săi trimiși în recunoaștere ca să urmărească armata vrăjmașă, i-au adus la cunoștință a doua zi că Hannibal se în-dreaptă spre Bruttium.

XV Cam în aceleași zile au făcut act de supunere în fața consulului Q. Fulvius hirpinii și vulcientii ⁵⁰, după ce i-au predat garnizoanele lui Hannibal ce staționau în orașele lor. Consulul le-a primit supunerea doar muștrîndu-i, însă cu cuvinte blajine, pentru greșeala trecutului ; și bruttiilor le-a mijit nădejdea ier-

tării cînd frații Vibius și Paccius, cei mai vestiți nobili ai aceluia neam, s-au înfățișat consulului din partea lor ca să-i ceară aceeași condiție de predare care fusese acordată și lucanilor.

Consulul Q. Fabius a cucerit prin forța armelor orașul Manduria⁵¹ din ținutul sallentinilor. Acolo au fost capturați 3 000 de prizonieri, luîndu-se și pradă destul de multă.

De acolo consulul porni către Tarentum⁵² și-și așază castrul chiar la îmbucătura portului. El încarcă vasele pe care le avusesese Livius pentru asigurarea pazei aprovizionării, parte cu mașini de război și aparate pentru asediul zidurilor, parte le încarcă cu tormente și bolovani și cu tot soiul de arme de aruncat. La fel procedă și cu toate vasele de transport⁵³, nu numai cu cele care erau mîinate cu vîslele, unele trebuind să care mașinile de război și scările pînă la ziduri, iar de pe alte vase ostașii să rănească de departe pe apărătorii zidurilor. Aceste vase fură pregătite și rînduite ca să atace orașul dinspre larg. Și într-adevăr, marea era liberă, deoarece flota carthagineză⁵⁴ fusese trimisă la Corcyra, atunci cînd Filip se pregătea să atace Aetolia.

Între timp în Bruttium, trupele romane care împresurau Caulonea înainte de sosirea lui Hannibal, ca să nu fie nimicite de acesta, s-au retras pe o măgură, poziție sigură momentan împotriva unui atac, însă nepotrivită în celelalte privințe.

Pe Fabius l-a ajutat la împresurarea Tarentului o întîmplare, deși fără prea mare însemnătate, să cîștige o biruință fără seamăn.

Tarentinii primiseră din partea lui Hannibal o garnizoană alcătuită din bruttii. Comandantul acelei garnizoane s-a îndrăgostit nebunește de o femeiușcă, al cărei frate⁵⁵ slujea în oastea consulului Fabius. Acestui ostaș, aducîndu-i-se la cunoștință printr-o scrisoare a surorii sale despre noile legături ale străinului bogat și cu atîta trecere printre concetățenii săi, îi mijeste nădejdea că ar putea ademini cu sprijinul surorii sale pe iubitul ei să facă ce năzuia el, și îl înștiințează pe consul asupra planului său. Pentru că lui Fabius nu i se păru fără temei acest plan, îi încuviință acestui ostaș să treacă în chip de dezertor la Tarentum; prin mijlocirea surorii sale, el intră în grațiile comandantului, mai întii ispitindu-l cu fereală, apoi însă, după ce băgă de seamă îndeajuns ce ușuratică fire are și cît e de slab în fața mrejelor unei femei, îl împinse să predea romanilor garnizoana de pază, în fruntea căreia fusese pus. După ce s-au înțeles și asupra planului ce trebuia adus la îndeplinire și asupra momen-

tului, ostaşul iese din oraş în taină în timpul nopţii printre rîndurile străjilor şi raportează consulului ce ispravă făcuse şi cum se înţelesese cu el ca să se acţioneze.

Fabius dînd la prima veghe semnalul şi celor care erau în cetăţuie şi celor care aveau paza portului, după ce a făcut un ocol în jurul portului, şi-a transportat în taină trupele către regiunea dinspre răsărit a oraşului.

Deodată răsunară trîmbiţele în acelaşi timp şi din cetăţuie, şi din port, şi de pe vasele care venind din largul mării acostaseră la ţărm, scoţîndu-se de pretutindeni strigăte, însoţite de o uriaşă hărmălaie, într-adins din locul unde era cea mai mică primejdie pentru tarentini. Între timp consulul păstră cu ai săi linişte. De aceea Democrates⁵⁶, care fusese mai înainte comandantul flotei şi care acum întîmplător comanda acel sector al oraşului, cînd a văzut că în jurul său totul e liniştit, însă în celelalte părţi se aude zarvă şi strigăte de parcă ar fi fost scoase cu prilejul cuceririi unui oraş, temîndu-se ca nu cumva consulul să pornească atacul şi să înainteze în vremea întîrzierii sale, îşi conduse garnizoana către fortăreaţă unde se stîrnise cel mai grozav zgomot.

După ce Fabius şi-a dat seama şi după timpul scurs, şi după liniştea însăşi — deoarece acum nu se mai auzea nici un glas acolo unde cu puţin mai înainte erau zarvă şi strigăte de oameni care se chemau la arme — că trupele au părăsit posturile, porunci să se alătore scările de acea parte a zidului unde cel cu urzeala trădării îi dăduse de ştire că face de pază cohorta bruttiilor. Acolo au fost cucerite cel dintîi meterezele zidului, cu sprîjinul bruttiilor care i-au primit de bunăvoie, şi pe acolo s-a trecut în oraş; apoi a fost sfărîmată şi poarta cea mai apropiată, pentru ca trupele romane să intre cu unităţile lor în coloană compactă. Atunci, scoţîndu-se strigăte de luptă, romanii ajung în *forum* cam către revărsatul zorilor, fără să fie întîmpinaţi în cale de nici un vrăjmaş înarmat; acum însă, de pretutindeni, toţi tarentinii care luptau în cetăţuie şi în port se năpustiră asupra romanilor.

XVI La intrarea în *forum* s-a încins o crîncenă bătălie, fără să fie totodată şi de lungă durată: căci tarentinul nu era deopotrivă cu romanul nici prin avînt, nici prin arme, nici prin meşteşugul războiului, nici prin vînjoşia şi tăria trupului. De aceea, abia apucaseră să arunce suliţele că au şi luat-o la sănătoasa înainte de a se lupta piept la piept şi, furişîndu-se răzleţiţi

pe ulițele cunoscute ale orașului, au intrat în casele lor și ale prietenilor lor.

Două din căpeteniile lor, Nico și Democrates, au căzut luptînd vitejește; Philemenus, din îndemnul căruia se pornise trădarea romanilor și trecerea de partea lui Hannibal, după ce s-a smuls din bătălie pornind în goana calului, la puțină vreme calul lui a fost văzut și cunoscut pe cînd umbla rătăcind prin oraș fără călăreț, dar trupul lui Philemenus n-a mai fost nicăieri găsit; îndeobște s-a crezut că acesta s-a prăvălit de pe cal căzînd în vreun puț descoperit.

Însă pe Carthalo, comandantul garnizoanei punice, în vreme ce venea spre consul, fără arme, în amintirea ospitalității de care se bucurase tatăl său, întîlnindu-l în cale îl răpune un ostaș roman.

Pretutindenii sînt măcelăriți, deopotrivă, carthaginezi, tarentini și cei înarmați și cei dezarmați, fără osebire. Și mulți dintre bruttii sînt uciși în tot locul, fie din greșeală, fie din pricina străvechii uri înrădăcinate în romani împotriva lor, fie pentru a face să dispară mărturia trădării, spre a se învedera că Tarentum a fost cucerit mai degrabă prin forță și prin arme.

După acest măcel, s-a purces la prădarea orașului. Se spune că au fost capturați 30 000 de sclavi, o uriașă cantitate de argint lucrat și bătut în monezi și 83 000 de libre de aur și atît de multe statui și tablouri, încît aproape au egalat cantitatea operelor de artă capturate la Syracusa. Fabius arată față de prăzi mai multă nepăsare decît Marcellus⁵⁷, ferindu-se să se înfrupte din capturi de asemenea soi; cînd un scrib îl întrebă pe Fabius ce hotărăște să se facă cu statuile de o uriașă mărime — acestea reprezentau pe zei, fiecare cu chipul său deosebit, înfățișați ca niște luptători — consulul dădu poruncă să fie lăsați tarentinilor acești zei mîniați. Apoi zidul ce desparte orașul de cetățuie⁵⁸ fu dărîmat și molozul împrăștiat.

În vreme ce se petrec acestea la Tarentum, Hannibal, după ce primi capitularea celor care împresuraseră Caulonea, cînd află de asediul Tarentului, porni într-acolo cu armata în marș forțat, gonind de zor și ziua și noaptea; dar, pe cînd se grăbea să-i sară în ajutor, auzind că orașul a fost cucerit, spuse: „și romanii au Hannibalul lor! Noi am pierdut Tarentum prin același șiretlic⁵⁹ cu care l-am cucerit“.

Totuși, ca să nu pară că și-a întors armata din drum ca un fugar, își rîndui tabăra cam la 5 000 de pași de oraș, în locul

unde oprise. Zăbovi acolo cîteva zile și apoi se retrase la Metapontum. De acolo Hannibal trimise noi metapontini cu o scrisoare ca din partea fruntașilor acelei cetăți, la Fabius, în Tarentum; în această scrisoare îi spunea că ei vor preda Metapontum împreună cu garnizoana carthagineză dacă vor primi încuviințarea din partea consulului că nu-i va pedepsi pentru trădarea lor dinainte. Fabius, convins că cele care i se aduseseră la cunoștință sînt adevărate, fixă ziua în care avea de gînd să se ducă la Metapontum și încredință o scrisoare pentru acele căpetenii; această scrisoare fu înmînată lui Hannibal. Într-adevăr, acesta bucurîndu-se de izbîndirea șiretlicului său, convins că Fabius nu va putea fi înfrînt decît prin viclenie, îi întinde capcane nu departe de Metapontum. Fabius, cercetînd înainte de a ieși din Tarentum auspiciile, acestea nu i-au fost în două rînduri prielnice. Cînd zeii fură consultați cu prilejul sacrificării victimelor, i-au prevestit și haruspicii lui Fabius să se ferească de viclenia dușmanului și de curse.

Deoarece Fabius nu se prezentă la întîlnire în ziua hotărîtă, fură trimiși încă o dată metapontinii la Fabius ca să stăruie pe lîngă zăbavnic și aceștia, fiind repede înșfăcați, de teama unor cercetări și mai grele, destăinuiră întînderea curselor.

XVII La începutul acelei veri în care se petreceau aceste întîmplări, după ce în Hispania⁶⁰ P. Scipio a folosit toată iarna ca să atragă de partea sa simțămintele barbarilor, o parte din ei prin daruri, altă parte prin înapoierea ostaticilor și a prizonierilor, s-a înfățișat la el Edesco⁶¹, un om vestit între căpeteniile hispane. Soția și copiii lui se găseau la romani. Însă în afară de acest temei, pe acesta l-a atras chiar o înclinare sufletească hărăzită parcă de ursita, care îndepărtase toată Hispania de puterea carthagineză, apropiînd-o în schimb de romani. Aceleași motive i-au îndemnat, neîndoielnic, și pe Indibilis și pe Mandonius⁶², căpeteniile întregii Hispanii, să-l părăsească pe Hasdrubal împreună cu toate trupele compatrioților lor, care se retrăseseră pe niște înălțimi ce dominau tabăra carthagineză, de unde mergînd pe culmile neîntrerupte își aveau asigurată retragerea către romani. Cînd Hasdrubal băgă de seamă că forțele dușmane sporesc pe zi ce trece cu atîtea trupe noi, iar că în schimb ale sale scad și că, o dată cu acest început, toți vor șovăi și vor trece de partea taberei potrivnice dacă nu se va încumeta să pună ceva la cale, hotărî să dezlănțuie lupta cît mai curînd.

Scipio era și mai dornic de luptă atît în nădejdea de a face să crească izbînzile cîștigate de dînsul, cît și datorită faptului că el voia mai degrabă să se încaiere cu un singur comandant și cu o singură armată decît cu toți laolaltă și în același timp, și înainte de a se uni oștile dușmanilor. Totuși el își sporise și efectivele forțelor sale printr-un meșteșug oarecare, chiar și pentru cazul că ar fi nevoit să lupte cu mai mulți potrivnici deodată : fiindcă își dădu seama că n-are nevoie de vase, deoarece întreg țărmul Hispaniei fusese evacuat de flotele punice, el retrase navele romane la Tarraco și-și alătură și aliații din marină trupelor sale de uscat. Și arme doar avea din belșug, și din cele capturate în Carthagina Nouă, adăugîndu-le și pe acelea care după cucerirea orașului fuseseră făurite de numărul atît de ridicat al meșteșugarilor [din atelierele]⁶³ de acolo.

La începutul primăverii, Scipio, ieșind din Tarraco în fruntea acestor trupe (căci se înapoiase de la Roma și Laelius⁶⁴, fără care el nu voia să întreprindă nici o acțiune de mai mari proporții), purcese înspre dușman. În calea lui Scipio — care străbătea toate ținuturile pașnice și prin hotarele oricărui norod trecea — era primit numai de aliați, care îl și însoțeau — îi ieșiră cu oștile lor și Indibilis și Mandonius.

Indibilis îi vorbi în numele amîndurora, însă nu ca un barbar cu nesocotință și fără prevedere, ci mai degrabă cu respectul și seriozitatea cuvenită, căutînd să justifice cît mai mult trecerea sa de partea romanilor ca fiindu-i necesară, fără însă să se fălească că a profitat de cel dintîi prilej ivit : „căci el știe că numele de dezertor este urît în ochii vechilor aliați și dă de bănuît și celor noi⁶⁵, dar nici nu critică acest obicei al oamenilor, cu toate că numele de trădător stîrnește scîrbă dintru început, pe temeiul trecerii de partea altei tabere“.

Apoi el aminti serviciile sale aduse comandanților carthaginezi și, dimpotrivă, lăcomia și trufia acestora, precum și tot alaiul de nedreptăți aduse sieși și compatrioților săi. „Într-adevăr, pînă în această vreme a fost numai cu trupul de partea punilor ; în schimb cu sufletul este de multă vreme de partea acelora unde el e încredințat că se cinstește și legea omenească și cea zeiască. Se roagă în genunchi și zeilor, care nu pot îndura silnicia și strîmbătățile oamenilor, și îl roagă și pe Scipio ca trecerea sa de partea romanilor să nu-i fie socotită încercare de înșelăciune, dar nici să nu fie onorat pentru ea : dacă Scipio îl va pune la

încercare chiar din acea zi, va ajunge să-l cunoască ce fel de om e; de aceea, după dovezile sale, să-i arate prețuire“.

Scipio îi răspunse că dînsul întocmai așa va face și nu-i va socoti trădători pe cei care n-au respectat alianța cu un popor⁶⁰ la care nu exista nimic sfînt, nici în cele divine, nici în cele omenești.

Aduși apoi în fața lor, soțiile și copiii sînt de îndată înapoiți alor lor, cărora le curg lacrimi de bucurie. În acea zi ei fură oaspeții lui Scipio. În ziua următoare el încheie alianță cu dînșii și apoi le dădu drumul să plece pentru a-și aduce trupele. Începînd din acea zi, hispanii făcură tabără laolaltă cu romanii, pînă cînd Scipio, avîndu-i pe ei drept călăuze, ajunse în fața potrivnicului.

XVIII Cea mai apropiată oaste carthagineză întîlnită de cea romană a fost aceea de sub comanda lui Hasdrubal, aproape de orașul Baecula. În fața taberei, punii aveau paza alcătuită din posturi de călăreți. Velitii și antesignanii, și cei din avangarda romană, îndată ce au ajuns acolo, mai înainte de a-și fi ales un loc pentru ridicarea castrului au pornit în iureș asupra vrăjmașului cu atîta dispreț, încît se învedera lesne de cîtă bărbăție era însuflețită fiecare din cele două tabere. Călăreții dușmani au fost goniți în fugă și neorînduală pînă în tabăra lor, iar unitățile romane erau cît pe aci să intre și pe porțile ei. Într-adevăr, în cursul acelei zile romanii și-au întocmit castrul cu sufletul plin de îndîrjire de a porni la luptă. În timpul nopții însă, Hasdrubal își retrase trupele pe o măgură, pe culmea căreia se găsea un podiș întins; în spatele măgurii curgea un rîu care înconjura cu malurile lui povîrnite și prin față și de jur împrejur, poalele costîșei. Mai la vale de podișul de pe culme se întindea un al doilea podiș, ușor povîrnit, împrejmuit de o coastă, dar nici acela nu mai ușor de urcat.

În ziua următoare, Hasdrubal, cînd văzu linia de bătaie a vrăjmașului în fața castrului, trimise către podișul din urmă cavaleria numidă, precum și trupe ușor înarmate de baleari și de africani.

Scipio, mergînd călare printre steaguri și șiruri de luptători romani, le arată acestora pe vrăjmași, spunîndu-le următoarele: „Potrivnicul a ocupat măgurile, deoarece și-a pierdut nădejdea de a se lua cu dînsul la piept în cîmp deschis și acum stă în fața romanilor bizuindu-se pe poziția locului și nu pe vitejie sau pe

arme. Însă Carthagina Nouă, peste care au trecut ostașii romani, a avut ziduri mult mai înalte. Nu li s-au putut împotrivi armelor sale nici măguri, nici cetățui și nici însăși marea. Înălțimile pe care le-a ocupat vrăjmașul nu vor avea un alt scop decât ca acesta să fugă sărind peste prăpăstii și rîpi. El însă le va zădărnici și acea fugă“.

Scipio dă ordin la două cohorte să pună stăpînire, una pe gurile văii, pe unde trecea apa, iar cealaltă să ocupe drumul care ducea din oraș către ogoare, trecînd de-a curmezișul măgurii. Scipio însuși își conduse trupele ușoare⁶⁷ care dăduseră peste cap posturile dușmanilor în ajun, către unitățile ușor înarmate ale vrăjmașului care se instalaseră pe podișul de mai jos. La început, romanii pășiră pe locuri stîncoase, nefiind de altceva împiedicați decât de greutățile drumului. Apoi, cînd ajunseră în bătaia armelor de azvîrlit ale vrăjmașului; mai întîi o grindină de arme de tot felul fu aruncată asupra romanilor. La rîndu-le, și aceștia răspunseră cu bolovani care erau pretutindeni împrăștiati prin acele locuri, care erau numai buni de aruncat; aceasta o făceau nu numai ostașii, ci și gloata slujitorilor⁶⁸ amestecați cu luptătorii. Însă, cu toate că urcușul era greu și romanii fură aproape covîrșiți de improșcături de lănci și pietroaie, totuși fiind deprinși să urce zidurile, datorită și îndîrjirii lor, cele dintîi șiruri de romani suiră pînă sus. Îndată ce ajunseră pe podiș și puseră piciorul zdravăn pe teren, izgoniră din acel loc trupele ușoare și de hărțuială ale vrăjmașului, care se simțeau în siguranță numai cînd se bizuiau pe distanță, dar cînd luptau piept la piept nu aveau nici o tărie și după un mare măcel îi împinseră pînă către linia de bătaie așezată pe podișul mai înalt de pe măgură. Atunci Scipio, ordonînd trupelor sale biruitoare să străpungă mijlocul frontului dușman, își împărți celelalte trupe cu Laelius și îi dă poruncă acestuia să ocolească costîșa prin partea dreaptă pînă va nimeri un drum cu urcușul mai domol; în vreme ce dînsul se năpusti din partea stîngă, după un scurt ocol tăbări asupra vrăjmașului, lovindu-l din coastă. Ca urmare, mai întîi este dată peste cap linia de atac a punilor, în vreme ce aceștia, la strigătele care răsună din toate părțile în jurul lor, vor să replieze aripile și să țină piept vrăjmașului. În toiul acestei învălmășeli apare și Laelius; și pe cînd punii dau înapoi ca să nu fie atacați din spate, prima lor linie se deslînează, dînd putința și trupelor romane din centrul⁶⁹ frontului să urce măgura. Romanii n-ar fi fost niciodată în stare să urce o coastă atît de povîrnită dacă șirurile vrăjmașe ar fi rămas

neclintite, mai ales că și elefanții fuseseră rînduiți înaintea steagurilor carthagineze.

În vreme ce măcelul era în toi în toate părțile, Scipio, care pornise în iureș cu aripa stîngă asupra celei drepte a potrivnicului, lupta mai ales împotriva flancurilor descoperite ale dușmanilor. Iată însă că acum nu se mai afla nici un loc deschis pentru ca aceștia să poată fugi, deoarece detașamente romane ocupaseră amîndouă drumurile, și pe cel din stînga, și pe cel din dreapta, iar în urma fugii comandantului și capilor oștirii carthagineze, fusese închisă și poarta taberei: la toate acestea se mai adaugă și învîlmășeala pricinuită de elefanții speriați, de care punii se temeau ca de vrăjmași. De aceea acolo au fost măcelăriți ca la 8 000 de oameni.

XIX Hasdrubal, încă înainte de a începe lupta, după ce pusese repede mîna pe bănet și trimisese înainte elefanții, strîngînd cît mai mulți fugari cu putință, se îndreptă spre Pirinei, mergînd de-a lungul fluviului Tagus.

Scipio punînd stăpînire pe tabăra dușmanilor, după ce a lăsat pe seama ostașilor toată prada, în afară de oamenii liberi, la numărătoarea prizonierilor găsi zece mii de pedestrași și două mii de călăreți. Pe hispani îi trimise pe toți la vetrele lor fără preț de răscumpărare, iar pe africani porunci quaestorului să-i vîndă. Cu acest prilej, puhoiul de hispani și cei care se predaseră înainte și cei căzuți prizonieri în ajun, înconjurîndu-l pe Scipio îl proclamă cu nemaipomenite strigăte rege. Atunci Scipio, după ce se făcu tăcere, le spuse printr-un crainic că „pentru dînsul cel mai măreț titlu este acela de imperator⁷⁰, așa cum l-au proclamat ostașii săi. Titlul de rege, deși de seamă pe alte meleaguri, la Roma însă e nesuferit. Dînsul are într-adevăr suflet regesc și, dacă hispanii socotesc că cea mai aleasă însușire în firea unui om este aceasta, atunci să i-l acorde în tăcere, dar să se ferească să-l rostească“.

Barbarii își dădură seama de măreția sufletească a lui Scipio, care, ajuns pe treapta cea mai înaltă a puterii, disprețuiește faima unui titlu în fața căruia ceilalți muritori stau încremeniți, ca în fața unei minuni.

Apoi fură împărțite daruri regișorilor și căpeteniilor hispane, iar pe Indibilis îl pofți să-și aleagă din marele număr de cai capturați, 300 de cai pe care îi dorește el.

În vreme ce quaestorul îi vindea pe africani din ordinul comandantului, trimise la Scipio pe un băiețandru de o frumusețe deosebită, care se găsea între aceștia, fiindcă auzise că e de obîrșie regească. Cînd Scipio îl întrebă cine e, al cui e și pentru ce la această vîrstă a fost găsit în tabără, el răspunse că e numid și că cei din neamul lui îi spun Massiva. „Rămas orfan de tată, a fost crescut de Gaja, regele numizilor, bunicul lui după mamă; dînsul a trecut în Hispania împreună cu unchiul său Masinissa, care venise de curînd cu cavaleria sa în sprijinul carthaginezilor. Mai înainte niciodată n-a intrat în vreo luptă, fiind oprit de Masinissa din pricina vîrstei sale; în ziua aceea în care punii s-au luptat cu romanii, el a ieșit pe ascuns, fără știrea unchiului său, pe cîmpul de bătaie cu armele, luîndu-și un cal. Acolo calul poticnindu-se, a fost trîntit și dat peste cap, ca apoi să fie prins de romani“. Scipio dădu ordin ca numidul să fie supravegheat, după care sfîrși cu treburile care urmau să fie făcute în fața tribunei; apoi, după ce s-a retras în *praetorium*, chemîndu-l la dînsul pe Massiva îl întrebă dacă vrea să se întoarcă la Masinissa. Deoarece el spuse, curgîndu-i lacrimi de bucurie, că „într-adevăr, dorește“, atunci Scipio îi dăruî băiețandruului un inel de aur, o tunică tivită cu fir lat de purpură, o mantie hispană, o agrafă de aur și un cal împodobit cu toate podoabele și porunci să fie însoțit de călăreți pînă unde vrea el.

XX Apoi s-a ținut un consiliu de război. Deoarece unii îl îndemneau să-l urmărească numaidecît pe Hasdrubal⁷¹, Scipio socoti că acest plan e primejdios. Dar pentru ca nu cumva Mago și celălalt Hasdrubal⁷² să-și unească cu el forțele, trimise un corp de trupe numai ca să ocupe Pirineii⁷³. Restul verii Scipio îl petrecu primînd supunerea populațiilor Hispaniei.

După cîteva zile de la bătălia de la Baecula, îndată ce Scipio se înapoiase la Tarraco, ieșind din Pădurea Castuloneană, comandanții punilor, Hasdrubal, fiul lui Gisgo, și Mago au venit din *Hispania ulterior* la Hasdrubal aducîndu-i un ajutor, deși tîrziu, în urma înfrîngerii suferite, totuși destul de potrivit prin sfaturile în legătură cu planul continuării acestui război nu puțin împovărător. Acolo, consfătuindu-se și cercetînd care era starea de spirit și simțămintele populației hispane din fiecare provincie, numai Hasdrubal, fiul lui Gisgo, era de părere că „populația celei mai îndepărtate regiuni a Hispaniei care se mărginește cu Oceanul și orașul Gades, care nu i-a cunoscut pînă acum pe romani, a

rămas, datorită tocmai acestui fapt, destul de credincioasă carthaginezilor“. Celălalt Hasdrubal și Mago erau de acord asupra faptului că datorită acțiunilor binefăcătoare ale lui Scipio au fost atrași sufletește toate căpeteniile și toți locuitorii Hispaniei, și aceștia nu vor înceta de a trece de partea romanilor pînă cînd toți ostașii hispani nu vor fi îndepărtați în cel mai mărginaș ținut al acestei provincii, sau transportați în Gallia. De aceea, „chiar dacă senatul cartaginez n-ar fi luat această hotărîre, totuși Hasdrubal ar fi trebuit să se ducă în Italia, unde e focarul războiului și unde se va decide întreaga situație, și totodată să-i ia și pe toți hispanii scoțîndu-i din Hispania, ca să nu mai audă de numele lui Scipio. Ca atare, ei au hotărît ca armata lui Hasdrubal, împutînată atît din pricina dezertărilor din rîndurile ei, cît și datorită înfrîngerii suferite, să fie întregită cu soldați hispani, iar Mago, după predarea oastei în mîna lui Hasdrubal, fiul lui Gisgo, să treacă în Baleare, avînd asupra-și mari sume de bani pentru a recruta cu simbrie trupe auxiliare ; s-a mai hotărît ca Hasdrubal, fiul lui Gisgo, să intre cu armata adînc în Lusitania și să nu mai dea piept cu romanii ; luînd din întreaga cavalerie a lui Masinissa toată floarea călăreților, să se alcătuiască cu ei un corp de 3 000 de călăreți cu care să dea ajutor aliaților, cutreierînd prin Hispania de dincoace de Hyberus și să prade orașele și ogoarele dușmanilor“.

După ce au hotărît acestea, comandantii puni au plecat care încotro pentru a aduce la îndeplinire ceea ce stabiliseră.

Acestea au fost evenimentele desfășurate în Hispania în acel an.

La Roma ⁷⁴ renumele lui Scipio creștea din zi în zi.

Pe cînd, pe de o parte, pentru Fabius era o fală faptul că Tarentum a fost cucerit, deși mai mult prin vicleșug decît prin vitejie, pe de altă parte, faima lui Fulvius ⁷⁵ scădea din ce în ce ; chiar și în jurul lui Marcellus circulau tot felul de zvonuri urîte, căci în afară de faptul că fusese înfrînt cu prilejul primei ciocniri, își dusesese la mijlocul verii ostașii la Venusia, adăpostîndu-i în case, în vreme ce Hannibal cutreiera Italia. Potrivnicul lui Claudius Marcellus era tribunul plebei C. Publicius Bibulus. Acesta, chiar după cea dintîi luptă ⁷⁶ în care Marcellus nu izbîndise, îl ponegrea mereu în toate adunările, izbutînd să-l facă urît de plebe, și acum susținea să i se retragă și comanda. Totuși, prietenii lui Claudius Marcellus au obținut ca acesta, lăsînd la Venusia pe legatul său, să vină la Roma pentru a se dezvinovăți

împotriva acuzațiilor pe care i le aduceau potrivnicii săi și să nu se discute ridicarea comenzii în lipsa lui.

Din întâmplare, cam în aceeași vreme au venit la Roma și Marcellus, pentru a îndepărta hula, și consulul Q. Fulvius, în vederea ținerii alegerilor.

XXI În privința comenzii lui Marcellus, dezbaterile s-au ținut în cercul lui Flaminius, în fața unei uriașe adunări alcătuite din plebei și din toate tagmele; tribunul plebei l-a învinuit nu numai pe Marcellus, ci și întreaga nobilime, spunând că „prin înșelăciune și prin târăgănirea lucrurilor de către aceștia⁷⁷ s-a ajuns pînă acolo încît Hannibal să stăpînească de zece ani Italia, în care a viețuit mai multă vreme decît în Carthagina. Poporul roman își culege roadele de pe urma prelungirii prerogativelor puterii lui Marcellus în felul acesta: oastea lui, în două rînduri decimată, își petrece vara stînd la adăpost, în case, în Venusia“⁷⁸.

Marcellus în așa fel a răsturnat susținerile tribunului plebei în cuvîntarea sa, prin amintirea isprăvilor sale, încît nu numai că a zădărnicit⁷⁹ propunerea în privința încetării comenzii sale, dar a doua zi toate centuriile într-o unanimitate fără seamăn l-au ales consul. Îi este dat coleg T. Quinctius Crispinus, care atunci era praetor. În ziua următoare fură aleși praetori P. Licinius Crassus Dives⁸⁰, marele pontifice, P. Licinius Varus⁸¹, Sex. Iulius Caesar⁸², Q. Claudius Flamen⁸³.

În zilele alegerilor, cetatea Roma a fost tulburată de trădarea Etruriei⁸⁴. Începutul acestui act e pus însă pe seama arretinilor în analele lui C. Calpurnius, care fusese numit propraetor al acelei provincii. De aceea, numaidecît fu trimis acolo Marcellus, consulul designat, ca să cerceteze situația și, dacă găsește de cuviință, să-și cheme acolo armata, strămutînd războiul din Apulia în Etruria. Încremeniți de spaima sosirii lui Marcellus, etruscii s-au și potolit.

Solilor tarentinilor care ceruseră pace și să se bucure de libertate și de legile lor, senatul roman le-a răspuns să revină după ce se va înapoia la Roma consulul Fabius.

În acel an s-au celebrat din nou jocurile, și cele romane și cele plebeie, durînd cîte o zi. Atunci au fost edili curuli C. Cornelius Caudinus și Sulpicius Galba, iar edili ai plebei, C. Servilius și Q. Caecilius Metellus. Lui Servilius i s-a contestat legalitatea alegerii sale ca tribun al plebei și în trecut, și acum ca edil, pen-

tru că, în pofida zvonurilor împrăștiate vreme de zece ani că tatăl său a fost ucis de boii din împrejurimile Mutinei în calitate de triumvir agrar, se știa bine că el trăiește și se află în mîna dușmanului.

XXII În al unsprezecelea an de război cu punii au intrat în consulat M. Marcellus, pentru a cincea oară (dacă i se numără și consulatul⁶⁵ pe care nu l-a îndeplinit, fiind ales prin călcarea rînduielilor religioase), și T. Quinctius Crispinus. Ambilor consuli li s-a încredințat prin decret Italia și cele două armate ale consulilor din anul trecut (a treia oaste se găsea în Venusia și avea în fruntea ei pe Marcellus), astfel încît din trei armate să-și alegă două, acelea pe care le vor ei, iar a treia să fie încredințată celui căruia îi va cădea la sorți Tarentum și provincia sallentinilor. Celelalte provincii s-au distribuit praetorilor astfel: cea urbană — lui P. Licinius Varus, lui P. Licinius Crassus, marele pontifice — praetura asupra străinilor și unde va mai hotărî senatul să se ducă, lui Sex. Iulius Caesar — Sicilia, lui Q. Claudius Flamen — Tarentum. I s-a prelungit comanda pe un an și lui Q. Fulvius Flaccus, pentru a exercita puterea în provincia Capua împreună cu o legiune, aceea pe care o avusese praetorul T. Quinctius. I s-a prelungit comanda și lui C. Hostilius Tubulus, pentru ca să-l înlocuiască pe C. Calpurnius în funcția de propraetor în Etruria, avînd la dispoziție două legiuni.

Și lui L. Veturius Philo i s-au prelungit prerogativele puterii pentru a conduce mai departe provincia Gallia, împreună cu aceleași două legiuni pe care le avusese ca praetor. Ceea ce s-a decretat de către senat și s-a propus în adunarea poporului în privința prelungirii comandamentului pentru L. Veturius, la fel s-a făcut și pentru C. Aurunculeius, care a primit provincia Sardinia împreună cu două legiuni. I-au mai fost date pe deasupra pentru apărarea provinciei și 50 vase lungi pe care i le trimisese din Hispania P. Scipio. Și lui P. Scipio și lui M. Silanus li s-au dat prin decret Hispaniile și armatele lor pentru un an. Din cele 80 vase, fie aduse din Italia, fie capturate de la Carthagina Nouă și pe care Scipio le avea cu sine, a primit ordin să trimită 50 în Sardinia, deoarece umblau zvonurile că în Carthagina se pregătește în acel an o mare flotă: „punii vor năpădi cu două sute de vase pe țărîmul, și cel al Italiei, și cel al Siciliei, și cel al Sardiniei“.

Și în Sicilia comandamentele s-au distribuit astfel : lui Sex. Caesar i s-a dat armata de la Cannae ; „M Valerius Laevinus — căci și lui i se prelungise comanda — a primit flota alcătuită din 70 de vase, care erau în Sicilia, și să-și alăture la ea și cele 30 de vase care anul trecut fuseseră la Tarentum ; cu această flotă de 100 de vase, dacă el găsește cu cale, să treacă în Africa ca s-o prade“.

I s-a prelungit comanda și lui P. Sulpicius pentru un an, având provinciile Grecia și Macedonia și aceeași flotă.

Nu s-a adus nici o schimbare în privința celor două legiuni⁸⁶ care staționau în împrejurimile Romei. S-a încuviințat consulilor să înroleze trupe de completare cu efectivele de care au nevoie. În acel an, statul roman⁸⁷ a fost apărat de 23 de legiuni.

Și praetorului urban P. Licinius Varus i s-a dat însărcinarea ca să repare 37 de vase lungi vechi care se aflau la Ostia și să completeze echipajele flotei cu marinari aliați pentru alte 20 de vase noi, pentru a putea supraveghea țărmul mării din vecinătatea orașului Roma cu o flotă de 50 de vase. C. Calpurnius a fost oprit să se miște cu armata de la Arretium pînă cînd nu va sosi înlocuitorul său. La fel și lui Tubulus i s-a dat ordin să ia seama îndeosebi să nu se urzească noi uneltiri.

XXIII Praetorii au plecat în provincii. Pe consuli însă îi reținea pe loc un temei de ordin religios, pentru că aducîndu-li-se la cunoștință cîteva minuni, jertfele de ispășire nu dădeau semne prielnice. Din Campania venise știrea că „în Capua au fost lovite de trăsnete două temple, al Fortunei și al lui Marte, precum și cîteva morminte ; la Cumae, niște șoareci au ros aurul din templul lui Jupiter“. Iată cum neîntemeiatele credințe religioase îi vîră pe zei chiar în lucrurile cele mai neînsemnate⁸⁸ ; „la Casinum s-a așezat în *forum* un uriaș roi de albine“ ; și apoi „la Ostia, zidul și poarta au fost trăsnite ; la Caere un vultur a zburat în templul lui Jupiter ; la Volsinii, dintr-un lac a izvorît sînge“.

Pentru aceste minuni s-au făcut rugăciuni publice o zi întreagă. Vreme de cîteva zile s-au adus jertfe de vite mari, fără însă să se constate semne prielnice⁸⁹, și multă vreme nu s-a dobîndit împăcarea zeilor. Ivirea semnelor prevestitoare de rău a abătut urgia pe capul consulilor, pentru ca în schimb să rămînă republica nevătămată.

Jocurile apollinare fuseseră desfășurate pentru întîia oară de către praetorul P. Cornelius în vremea [consulilor] Q. Fulvius și

[Ap. Claudius]⁰⁰ ; cu începere de atunci, toți praetorii urbani le-au organizat ; însă le făgăduiau în fiecare an, fără să le hotărască o zi anumită.

În acel an o ciumă cumplită s-a abătut asupra orașului și satelor, dar cu toate acestea molima a cășunat mai mult boală lungă decît pierderi de vieți. Pentru a scăpa de acea molimă s-au săvîrșit slujbe publice în întreaga cetate pe la răspîntii iar praetorul P. Licinius Varus primi poruncă să propună un proiect de lege în fața adunării poporului, ca jocurile apollinare să fie celebrate întotdeauna într-o zi fixă. El a fost cel dintii care a hărăzit și desfășurat jocurile cu trei zile înaintea nonelor lui iulie. Cu începere de atunci această zi⁰¹ de sărbătoare a fost păstrată în fiecare an.

XXIV În privința arretinilor și zvonurile erau din zi în zi mai îngrijorătoare, iar neliniștea senatorilor creștea tot mai mult. De aceea s-a scris lui C. Hostilius să nu amîne primirea ostaticilor din partea arretinilor ; în această privință a fost trimis C. Terentius Varro cu împuternicirea de a-i lua în primire și a-i aduce la Roma. Cînd acesta a sosit, numaidecît Hostilius a poruncit ca o legiune care își avea castrul așezat înaintea orașului Arretium să intre în oraș, unde a rînduit posturi în locuri potrivite ; după aceasta, fură chemați în *forum* senatorii și li se porunci să dea ostatici. Deoarece senatul [din Arretium] a cerut o păsuire de două zile pentru a chibzui, Varro le-a declarat : „sau ei înșiși să dea imediat ostatici sau, în caz contrar, va lua zălog a doua zi pe toți copiii senatorilor“. Apoi ordonă și tribunilor militari, și comandanților trupelor aliate, și centurionilor să pună străji la porți, pentru ca nimeni să nu iasă în timpul nopții. Ordinul însă s-a îndeplinit cu prea mare delăsare și nebăgare de seamă, de aceea șapte căpetenii ale senatului au scăpat împreună cu copiii lor, înaintea căderii nopții, pînă să se pună străjile la porți. Cum s-a crăpat de ziuă, a doua zi, cînd au început să fie strigați în *forum* senatorii, s-a constatat lipsa lor și, ca urmare, averile fugarilor⁰² au fost confiscate. S-a primit din partea celorlalți senatori 120 de ostatici, copiii acestora, care au fost încredințați lui C. Terentius, spre a fi duși la Roma. Acesta zugrăvi întreaga situație în senat, în culori și mai mohorîte decît dăduseră de bănuir înainte. De aceea, însuși C. Terentius a primit dispoziția să conducă la Arretium o legiune, cea de-a doua din cele urbane — de parcă ar fi amenințat să izbucnească răscoala în Etruria — iar acea legiune

s-o țină pentru paza orașului Arretium. S-a găsit cu cale ca C. Hostilius⁹³ să străbată cu cealaltă oaste toată provincia și să aibă grijă să nu se ivească vreun nou prilej pentru cei dornici de schimbarea situației.

Îndată ce C. Terentius a sosit cu legiunea la Arretium a cerut mai marilor cetății cheile orașului; deoarece aceștia i-au spus că nu le găsesc, el și-a dat bine seama că nu au fost pierdute din nebăgare de seamă, ci mai degrabă au fost ascunse prin înșelăciune și atunci el a făcut la toate porțile alte chei și a îngrijit ca să aibă totul în puterea sa. Apoi îi atrase atenția în chip stăruitor lui Hostilius să nu se bizuie pe faptul că chiar dacă etruscii nu se vor răscula îi va observa îndeaproape să nu poată face nici o mișcare.

XXV După aceasta, în senatul roman s-a încins o mare sfadă în privința tarentinilor⁹⁴, fiind de față și Fabius⁹⁵, care luase apărarea chiar el celor pe care îi cucerise cu armele, în vreme ce alții, dimpotrivă, se arătau înverșunați, iar cei mai mulți îi puneau pe aceeași treaptă de vinovăție și de osîndire cu campanii⁹⁶. Insușindu-și părerea lui M. Acilius, s-a dat un *senatus-consultum* prin care se hotăra ca orașul să fie ținut sub pază de o garnizoană și toți tarentinii să rămână în incinta zidurilor; mai târziu, când situația Italiei va fi mai liniștită, chestiunea tarentinilor⁹⁷ să se ia din nou în dezbatere. Și în privința lui M. Livius, comandantul garnizoanei din cetățuia tarentină s-au sfădit într-o discuție nu mai puțin aprinsă, deoarece, pe de o parte, unii senatori cereau ca Livius să fie muștrat printr-un *senatus-consultum*, învinuindu-l că Tarentum, din pricina nesocotinței⁹⁸ lui, s-a predat dușmanilor, în vreme ce alții propuneau să i se decerne o răsplată, pentru că a apărat cetățuia vreme de cinci ani încheiați, iar Tarentum a fost recucerit mulțumită numai strădaniilor lui; alții, cumpănind între cele două păreri, spuneau că hotărîrea în privința lui Livius trebuie dată în seama censorilor, pentru că nu e de competența senatului. Și Fabius a fost de această părere; totuși, ca adăugire, a declarat că da, într-adevăr, Tarentum a fost cucerit mai ales prin eforturile lui Livius, așa cum îndeobște fusese mereu trîmbițat de prietenii săi în senat: „Într-adevăr, dacă acest oraș n-ar fi fost pierdut, n-ar fi fost recucerit“.

Unul din consuli, T. Quinctius Crispinus a plecat cu completările la armata pe care o comandase Q. Fulvius Flaccus, în

Lucania. Pe Marcellus îl țineau în loc tot soiul de opreliști religioase, între care aceea că, după ce făgăduise în timpul bătăliei de la Clastidium⁹⁹ cu gallii să înalțe un templu în cinstea Onoarei și Virtuții¹⁰⁰, împlinirea făgăduinței sale era împiedicată de pontifici, deoarece ei spuneau că nu se cuvine să se dedice un singur sanctuar la două divinități; că dacă s-ar întâmpla să fie lovit de trăsnet ori s-ar ivi vreo minune într-însul, slujba de ispășire ar fi anevoioasă, deoarece nu s-ar putea ști în cinstea căreia dintre cele două zeități se face slujba de ispășire; „de altfel nici nu se îngăduie jertfirea unei singure victime în cinstea a două [zeități]¹⁰¹, decît numai unor anumiți zei și după anumite rînduiri”. În chipul acesta s-a mai adăugat și clădirea templului Virtuții, grăbindu-se ridicarea lui; și totuși nu Marcellus a fost cel care a inaugurat aceste temple. În sfîrșit, după toate acestea el plecă cu trupele de completare la armata pe care o lăsase anul trecut la Venusia.

Crispinus încercă să asedieze Locri din ținutul bruttiilor pentru că era convins că [cucerirea]¹⁰² Tarentului i-a adus mare faimă lui Fabius, făcuse rost de tot felul de tormente¹⁰³ și mașini de război pe care le transportase din Sicilia. În același scop recurse și la flota care trebuia să acționeze către partea dinspre mare a orașului. El însă a renunțat la împresurare pentru că Hannibal înaintase cu trupele pînă la Lacinia și se zvonise că colegul său, cu care voia să se unească, a plecat cu armata din Venusia. De aceea Crispinus s-a înapoiat din Bruttium în Apulia; între Venusia și Bantia¹⁰⁴ și-au așezat amîndoi consulii trupele în două castre, la mai puțin de 3 000 de pași depărtare unul de altul. Către aceeași regiune s-a îndreptat și Hannibal, după ce a îndepărtat războiul de la Locri. Acolo, ambii consuli, semeți din fire, aproape zilnic își rînduiau trupele în formație de atac, nădejdea fiindu-le neîndoielnică că dacă dușmanul se va încumeta să dea piept cu două armate consulare unite, războiul va putea fi terminat.

XXVI Hannibal se bătuse în două rînduri cu Marcellus anul trecut și fusese și biruitor, și învins; dar după cum era încredințat că n-ar fi avut nici nădejdi, dar nici teamă, fără motiv întemeiat, dacă ar fi fost nevoit să lupte tot cu el, la fel era convins că nu va fi în stare să fie deopotrivă cu amîndoi consulii, înfruntîndu-i în același timp. De aceea, bizuindu-se pe de-a întregul pe vicleniile sale, își căută un loc pentru întinderea de capcane¹⁰⁵.

Cu toate acestea se dădeau uşoare ciocniri între amîndouă taberele cu rezultate schimbătoare ; deoarece consulii erau încredinţaţi că ei sînt în măsură prin asemenea hărţuieli să facă să treacă toată vara şi socotind că totodată poate fi şi Locri împresurată, îi scriu lui L. Cincius să treacă din Sicilia cu flota şi să se ducă la Locri. Şi pentru a putea fi atacate şi zidurile cetăţii dinspre uscat, ei au poruncit să fie dus acolo şi corpul de armată din Tarentum care era în garnizoana oraşului. După ce i-au fost dezvăluite lui Hannibal de către cîţiva locuitori din Thurii aceste măsuri care aveau să fie luate în chipul acesta, el trimise trupe să ocupe drumul către Tarentum. Acolo, la poalele măgurii Peteliei¹⁰⁶ a aşezat într-un loc ascuns 3 000 de călăreţi şi două mii de pedestraşi. Cînd romanii ajunseră acolo, fără să cerceteze terenul, ca la două mii de luptători din rîndurile lor fură măcelăriţi şi aproape 1 500 prinşi, iar ceilalţi împrăştiindu-se, s-au întors la Tarentum, fugind peste ogoare şi prin păduri.

Între tabăra punică şi cea romană era o măgură împădurită, care nu fusese ocupată de nimeni la început, deoarece romanii nu ştiau cum se înfăţişa partea dinspre tabăra duşmanilor. Hannibal fusese încredinţat că această înălţime e cît se poate de potrivită pentru întinderea unor curse. De aceea, trimiţind în cursul nopţii cîteva pîlcuri de călăreţi numizi, aceştia se ascuseseră în mijlocul codrului ; între timp nici unul din cei de strajă nu făcea vreo mişcare, ca să nu fie zăriţi de departe, nici armele lor nici ei înşişi. Îndeobşte, ostaşii din castrul roman fremătau, spunînd că trebuie ocupată acea măgură şi întărită pentru a fi transformată în redută, ca nu cumva, dacă Hannibal ar pune stăpînire pe ea, să-l vadă pe duşman stîndu-le ca pe grumaz. Această situaţie îl zădări şi pe Marcellus, care-i spuse colegului său : „De ce n-am merge chiar noi înşine, însoţiţi de vreo cîţiva călăreţi, să facem recunoaşterea ? Cercetînd cu ochii noştri cum arată situaţia, ni se va înlesni putinţa să luăm o hotărîre mai sigură“. Crispinus încuviinţînd, consulii pornesc într-acolo însoţiţi de 120 călăreţi, dintre care 40 erau din Fregellae, iar ceilalţi etrusci, i-au întovărăşit şi tribunii militari M. Marcellus, fiul consulului, şi A. Manlius şi, în acelaşi timp, şi doi comandanţi ai trupelor aliate, L. Arrenius şi M. Aulus.

Unii analişti au istorisit că în acea zi, cînd consulul Marcellus a săvîrşit jertfele, la cea dintîi victimă s-a găsit ficatul fără lobul din dreapta, iar la al doilea sacrificiu toate măruntaiele au apărut ca de obicei, însă lobul din dreapta chiar ceva mai mare. De bună

seamă nici haruspiciului nu i-a fost pe plac acest lucru, deoarece — spunea el — numaidecît fuseseră văzute la a doua victimă jertfită lingă niște măruntaie¹⁰⁷ trunchiate și urîte, altele prea arătoase.

XXVII Însă pe consulul Marcellus îl stăpînea o dorință atît de aprigă de a se lupta cu Hannibal, încît întotdeauna era încredințat că tabăra sa nu e îndeajuns de aproape de cea a vrăjmașului. Și cu acel prilej, ieșind dintre parapetele castrului, a dat consemnul ca în cazul că el va găsi prielnice pozițiile pe măgura unde se duc ei să facă recunoașterea, toți ostașii să fie gata la posturi, să-și strîngă poverile și să-l urmeze înspre acel loc.

În fața castrului său se întindea un șesuleț ; de acolo pornea către acea costișă un drum deschis și văzut din toate părțile. Numizii rînduiseră acolo o iscoadă, nicidecum în nădejdea unei isprăvi atît de strălucite, ci ca să poată pune mîna pe romanii care colindau după nutreț ori după lemne, îndepărtîndu-se prea mult de castru ; și atunci iscoada dădu semnal numizilor ca să iasă deopotrivă toți din ascunzătorile lor. Numizii, care trebuiau să iasă în întîmpinarea vrăjmașului chiar de pe creasta măgurii, n-au apărut acolo pînă ce n-au făcut un înconjur, pentru a le tăia romanilor drumul din spate. Atunci au răsărit de pretutindeni toți numizii și scoțînd strigăte au pornit atacul. Deși consulii se găseau în acea vale din care nu puteau nici să scape pornind spre culmea ocupată de potrivnic, nici să se retragă, deoarece fuseseră înconjurați pe la spate, totuși ar fi fost în stare să prelungească lupta mai multă vreme, dacă fuga începută de etrusci n-ar fi stîmmit panică în rîndurile celorlalți. Cu toate acestea, fregellanii, deși părăsiți de etrusci, n-au curmat lupta cîtă vreme consulii au înfruntat atacul teferi și nevătămați, îmbărbătînd și luptînd ei înșiși cot la cot cu ei ; dar după ce amîndoi consulii fură răniți și cînd îl văzură chiar pe Marcellus străpuns de o sulită prăbușindu-se, fiind lovit de moarte, atunci au fugit și fregellanii (însă foarte puțini dintre ei mai rămăseseră în viață), împreună cu consulul Crispinus, rănit și el de două săgeți și cu tînărul Marcellus, la rîndu-i și el rănit. A fost doborît și tribunul militar A. Manlius ; din cei doi comandanți ai aliaților, U. Aulius a fost ucis, iar L. Arrenius luat prizonier ; și dintre lictorii consulilor cinci au căzut în mîna vrăjmașilor, ceilalți au fost fie omorîți, fie că au scăpat o dată cu celălalt consul ; 43 călăreți au căzut ori în luptă, ori în timpul fugii, iar 18 prinși de vii.

Atunci cînd ostașii din castru îl văd pe unul dintre consuli și pe fiul celuilalt consul răniți, precum și resturile atît de împrăștiate ale nefericitei expediții înapoiindu-se în tabără, în castrul roman s-a dat alarma „să se alege în ajutorul consulilor“.

De altfel moartea lui Marcellus a meritat să fie deplinsă nu atît datorită vîrstei sale (căci era trecut de 60 de ani), și nici datorită faptului că, în ciuda experiențelor sale de comandant călit, se dovedise totuși atît de neprevăzător, ci datorită faptului că primejduindu-se pe sine și pe colegul său, adusese pe multe de prăpastie aproape și întreaga republică.

Aș face prea multe ocoluri în jurul unui singur subiect, dacă aș căuta să mă călăuzesc după toate spusele diferiților autori în privința morții lui Marcellus. Lăsîndu-i la o parte pe alții, îl amintesc pe Coelius¹⁰⁸ care dă trei versiuni¹⁰⁹ ale acestei întîmplări: una s-a transmis povestită din gură în gură, alta scrisă după elogiul funebru rostit de fiul lui Marcellus, care luase parte la această luptă; a treia versiune o zugrăvește însuși analistul după cele cercetate și aflate de el personal. Însă, deși sînt nepotriviri în cele istorisite, totuși cei mai mulți analiști scriu că Marcellus ieșise din castru pentru recunoașterea locului, în schimb toți menționează că Marcellus a căzut într-o capcană.

XXVIII Hannibal, convins că a pricinuit mare spaimă în dușmani prin moartea unui consul și rănirea celuilalt, ca să nu piardă acest prilej, de îndată își mută tabăra pe măgura unde se dăduse lupta. Acolo, găsindu-i trupul lui Marcellus, îl îngropă.

Crispinus îngrozit și de moartea colegului său, și de rana sa, plecă în tăcere în noaptea următoare și după ce ajunse în munții cei mai apropiați, își întocmi tabăra acolo într-un loc înalt și apărat din toate părțile. Acolo însă amîndoi comandanții potrivnici se mișcau cu mare băgare de seamă, unul pentru a întinde capcane, celălalt pentru a se feri de ele.

O dată cu trupul lui Marcellus, Hannibal a pus mîna și pe inelul¹¹⁰ lui cu pecete. De aceea Crispinus, temîndu-se ca nu cumva Hannibal să urzească vreun șiretlic, inducînd pe unii în eroare cu acest inel, trimisese ștafete la cetățile cele mai apropiate din jur ca să le dea de știre că „colegul său a fost ucis și că vrăjmașul a pus stăpînire pe inelul lui; prin urmare, să nu dea crezare nici unei scrisori ticluite cu numele lui Marcellus“.

Cu puțin înainte de aceasta, în vreme ce sosise la Salapia¹¹¹ ștafeta consulului, a fost adusă și scrisoarea ticluită de Hannibal

în numele lui Marcellus, prin care spunea că „el va veni la Salapia în noaptea următoare. Ostașii care erau în garnizoană să fie gata, pentru cazul că el ar avea nevoie de vreun ajutor din partea lor“.

Salapitanii însă au băgat de seamă șiretlicul, deoarece erau încredințați că Hannibal abia așteaptă acest prilej ca să se răzbune pe ei, fiind mâniat nu numai din pricina trădării Salapiei, dar și de uciderea călăreților¹¹² lui. De aceea trimit înapoi ștafeta lui Hannibal (care de fapt era un dezertor roman), pentru ca ostașii salapitani să rînduiescă cele ce vroiau să facă, fără martori; ei distribuie posturi pe ziduri în punctele importante ale orașului, dau îndrumări ostașilor¹¹³ de pază și celor din schimburile de noapte să fie și mai atenți pentru acea noapte, iar în jurul porții pe unde credeau că va veni vrăjmașul, rînduiesc de pază toată floarea ostășimii lor. Cam pe la straja a patra din noapte, Hannibal se apropie de Salapia. Cele dintii rînduri ale coloanei punice erau alcătuite din dezertori romani, care aveau și arme romane.

Cînd aceștia sosesc la poarta cetății, deoarece toți vorbeau latinește, trezesc străjile și cer să li se deschidă poarta: „Vine consulul!“ Prefăcîndu-se că sînt treziți de glasul acestora, străjile încep să facă zarvă, să se învălmășească, să se vînzolească în sus și-n jos și să se îngămădească la poartă. Poarta fusese mai întii închisă cu un grilaj¹¹⁴ care cobora alunecînd; unii din salapitani ridicară acum grilajul cu frînghiile, iar alții îl traseră în sus cu ajutorul acestor frînghii pînă la o oarecare înălțime, cît să poată trece ostașii mergînd în picioare, fără să se aplece. Abia li se dădu îndeajuns drumul înăuntru, că dezertorii se și luară la întrecere să dea buzna pe poartă; și după ce intrară cam șase sute dintre ei, se dădu drumul la funia de care era agățat grilajul, căzînd cu mare zgomot. Unii din salapitani se năpustesc asupra dezertorilor, care își atîrnaseră nepăsători armele¹¹⁵ pe umăr după marșul pe care-l făcuseră, de parcă intraseră printre oameni pașnici; alți salapitani viră groaza în dușmani, aruncînd din turnul de la poarta celui zid cu pietroaie, cu pari ascuțiți, cu sulite.

Hannibal, prins în felul acesta în propria-i înșelăciune, se îndepărtă de Salapia, îndreptîndu-se acum către Locri, pentru a despresura această [cetate]¹¹⁶ pe care L. Cincius o asedia cu cea mai mare strășnicie, cu tot soiul de lucrări și mașini de război de toată mîna, aduse din Sicilia.

Lui Mago, cînd i s-a dat de știre moartea lui Marcellus, i-a fulgerat la început nădejdea că va păstra cetatea cu toată încrederea și că o va apăra; apoi a venit o ștafetă din partea lui Hanni-

bal cu știrea „că și-a trimis înainte cavaleria numidă, iar el urmează să vină cu coloanele de pedestrași, cu cea mai mare iuțeală cu putință“.

De aceea, când Mago a băgat de seamă că se apropie numizii, în urma semnalelor din ascunzătoare date de iscoade, el însuși se năpustește în iureș, plin de semeție, asupra vrăjmașului pe poarta deodată deschisă. Dar la început lupta a fost nehotăritoare, pentru că Mago îi luase pe romani prin surprindere, fără să fie deopotrivă cu ei în forțe; apoi însă, când pe deasupra au sosit și alți numizi, în rîndurile romanilor a fost pricinuită atîta panică, încît pretutindeni au fugit spre mare la vasele lor, părăsindu-și lucrările și mașinile de război cu care izbeau în ziduri.

În chipul acesta a fost despresurată Locri, în urma sosirii lui Hannibal.

XXIX Cînd Crispinus prinse de veste că Hannibal a plecat în Bruttium, porunci tribunului militar M. Marcellus¹¹⁷ să ducă la Venusia oastea pe care o comandase colegul său; el porni cu legiunile sale la Capua, abia răbdînd zdruncinarea lecticii, din pricina grelelor răni primite. Crispinus trimise la Roma o scrisoare, aducînd la cunoștință moartea consulului Marcellus și în ce mare strîmtoare se găsește el; mai scria că „nu poate veni la Roma pentru ținerea alegerilor, deoarece crede că nu va putea îndura zdruncinăturile drumului, și apoi este neliniștit și în privința Tarentului, ca nu care cumva Hannibal să-și îndrepte într-acolo trupele din ținutul bruttiilor; de aceea are nevoie să i se trimită niște legați la el, aleși dintre oameni iscusiți, cu care vrea să discute în privința situației republicii“.

Dîndu-se citire acestei scrisori, s-a stîrnit pe de o parte, și mare jale din pricina morții consulului Marcellus și, pe de altă parte, și teamă în privința celui alt. De aceea, senatul trimise și pe fiul lui Q. Fabius la oastea¹¹⁸ din Venusia și trei legați la consul, și anume pe Sex. Iulius Caesar, pe L. Licinius Pollio și pe L. Cincius Alimentus¹¹⁹, pe acesta din urmă după ce se întorsese cu cîteva zile mai înainte din Sicilia. Acestora li se porunci să-i dea de veste consulului că dacă nu poate veni el însuși în persoană la Roma pentru ținerea comițiilor, cînd va ajunge pe teritoriul Romei să numească un dictator în vederea alegerilor. „Dacă consulul va fi plecat la Tarentum, atunci praetorul Q. Claudius¹²⁰ să dispună trimiterea legiunilor de acolo în acea regiune unde poate apăra cît mai multe orașe de ale aliaților“.

În aceeași vară M. Valerius ¹²¹ a trecut din Sicilia în Africa cu o flotă de o sută de vase, și debarcând lângă orașul Clupea ¹²², prădă ținutul pînă în depărtare, fără să întilnească în cale picior de ostaș dușman. De acolo, prădalnicii se înapoiară de zor la vase, deoarece veni repede o știre că se apropie flota carthagineză. Flota dușmană avea 83 nave. Romanii se măsurară cu punii în bătălia navală nu departe de Clupea, unde izbîndiră. Ei capturară 18 vase dușmane, iar pe celelalte le puseră pe fugă; flota romană se întoarse [la baza de] la Lilybaeum încărcată cu o mare pradă, și navală, și de uscat.

În aceeași vară ¹²³ și Filip dădu, la cererea lor, ajutor acheilor, cărora le pricinuiseră neajunsuri, pîrjolindu-i cu războiul, și Machanidas, tiranul lacedemonienilor ¹²⁴, dar îi pustiau și aetolienii, trecînd cu oastea lor pe vase pe acea porțiune a mării dintre Naupactus și Patras ¹²⁵ (pe care locuitorii o denumesc Rhion).

XXX Se zvonea că și regele Attalus va trece în Europa, pentru că aetolienii, cu prilejul ultimei lor adunări, îi încredințaseră puterea supremă peste neamul lor.

Datorită acestui fapt, aetolienii, sub conducerea lui Pyrrhias care fusese numit cîrmuitorul cetății în acest an, în lipsa lui Attalus au ieșit în întîmpinarea lui Filip, lângă orașul Lamia ¹²⁶ cînd acesta coborî în Grecia. Aetolienii aveau cu ei și ajutoare din partea lui Attalus, și cam o mie de oameni trimiși de P. Sulpicius din flota romană. Filip se bătutu cu acest comandant și cu aceste trupe, izbîndind de două ori. Cam o mie de dușmani nimici el în amîndouă luptele. Fiindcă aetolienii izgoșiți de acolo se retraseră la adăpostul zidurilor orașului Lamia, Filip își aduse înapoi armata la Phalara ¹²⁷. Această localitate e situată în golful Maliacus, unde cîndva mișunaseră locuitorii, datorită strașnicului port, a stațiunilor de debarcare adăpostite din jur și a altor mijloace prielnice puse la îndemînă și de mare și de uscat. Acolo veniră împuterniciți și din partea regelui Egiptului Ptolemaeus, și din Rhodos, și de la Athena, și de la Chios ¹²⁸, ca să pună capăt războiului dintre Filip și aetolieni. Ca mijlocitor al păcii, din partea aetolienilor, a fost însărcinat Amynander, regele athamanilor ¹²⁹, norod vecin cu ei.

Toate aceste neamuri însă nu erau îngrijorate de soarta aetolienilor, o populație prea mîndră în comparație cu firea grecilor, ci îngrijorarea lor izvora din teama ca nu cumva Filip și regatul lui să se amestece în treburile Greciei, aducînd o grea amenințare

libertății ei. Atunci s-a dezbătut chestiunea aminării tratativelor de pace pînă la adunarea acheilor ¹³⁰, fixîndu-se locul și ziua precisă în această privință. În acest răstimp s-a obținut un armistițiu de 30 de zile.

De acolo Filip, străbătînd Thessalia și Beoția, s-a dus în Chalcisul ¹³¹ Eubeei, ca să zădărnicească acostarea lui Attalus, în porturile și la țărmurile Eubeei, despre care aflase că se va îndrepta într-acolo. Lăsînd în acel loc o garnizoană ca să lupte cu Attalus, în cazul că acesta între timp ar fi trecut întîmplător, el plecă însoțit de un mic pîlc de călăreți și de trupe ușor înarmate, ajungînd la Argos ¹³². Acolo, datorită stăruințelor locuitorilor din Heraea ¹³³ și Nemea ¹³⁴, jocurile acestor populații fură prezidate de el, deoarece regii Macedoniei spun că își trag obîrșia din acea cetate. După terminarea jocurilor heraeice, Filip plecă numaidecît, chiar în toiul lor, la adunarea aliaților la Aegium, fixată cu mult înainte.

Acolo s-a vorbit despre încheierea războiului cu aetolienii, pentru ca nu cumva acest conflict să dea prilej fie romanilor, fie lui Attalus, de a intra în Grecia. Deși abia se scursese durata armistițiului, aetolienii au zădărnicit toate încercările de pace cînd au aflat că și Attalus a venit la Aegina, iar flota romană staționează la Naupactus ; căci aetolienii fiind chemați la adunarea legii acheilor, la care luau parte și acele delegații care trataseră pacea la Phalara, la început s-au plîns de unele incidente fără însemnătate întîmplăte în vremea armistițiului, spunînd că, în pofida angajamentelor, s-a călcat învoiala încheiată ; în cele din urmă au declarat că războiul nu poate înceta decît numai dacă acheii înapoiază messenienilor orașul Pylos¹³⁵, dacă romanilor li se restituie Atintania ¹³⁶, iar lui Scerdilaedus ¹³⁷ și lui Pleuratus, ținutul ardiaeilor ¹³⁸. Firește, Filip socoti o înjosire faptul că niște învinși îi impun lui, învingătorului, condițiile de pace ; mai spuse că „el nu se bizuie, de altfel, pe vreo nădejde că aetolienii se vor potoli înainte de a se fi auzit de pace, sau de a fi încheiat armistițiu, însă el a vrut să aibă pe toți aliații martori că dînsul a dorit pacea și să le arate că aetolienii sînt cei care au căutat pricină de război“.

În chipul acesta, el ridică adunarea fără să se încheie pace. După ce lăsă 4 000 de ostași pentru apărarea acheilor, primind [de la achei] și cinci vase lungi, pe care dacă le-ar fi alăturat vaselor trimise lui de curînd din partea flotei carthagineze, precum și celor sosite din Bithynia ¹³⁹ de la regele Prusias, ar fi putut hărțui în lupte navale pe romani, care de multă vreme erau stăpînii mării în acea regiune. Plecînd de la acea adunare, Filip se

înapoie la Argos ; căci se apropia vremea jocurilor nemeice, pe care el le voia sărbătorite în prezența sa.

XXXI În vreme ce regele era ocupat cu pregătirile jocurilor și datorită acestor zile de sărbătoare lăsîndu-se pe tînjală față de aceste vremuri de război, P. Sulpicius porni cu flota sa la Naupactus și acostă între Sicyonia¹⁴⁰ și Corint, pustiind în lung și-n lat cel mai vestit ținut în ce privește rodnicia ogoarelor. Știrea acestei isprăvi romane l-a silit pe rege să părăsească jocurile ; plecînd în pripă în fruntea cavaleriei și poruncind și pedestrimii să-l urmeze, îi atacă pe romanii răsfirați pretutindeni prin sate și încărcăți de prăzi, ca unii care nu se temeau de un asemenea atac, și-i goni pînă la vasele lor. De aceea, flota romană s-a întors la Naupactus, fără să se înfrupte din prăzi.

Datorită faimei acestei izbînzii dobîndite, oricît de mare i-ar fi fost însemnătatea, renumele lui Filip crescuse și mai mult tocmai pentru că biruința fusese cîștigată asupra romanilor, astfel încît lumea se îmbulzi și mai mult la jocurile care mai rămăseseră să se desfășoare ; zilele de sărbătoare fură celebrate cu un fast și mai deosebit, cu atît mai mult cu cît regele, ca să fie și mai popular, își luase de pe cap coroana regală și-si lepădase și mantia de purpură și toate celelalte podoabe regești, înfățișîndu-se la fel cu toți ceilalți, căci pe niște cetățeni liberi nimic nu-i farmecă mai mult ca această ținută. Firește că printr-o asemenea purtare, regele le-ar fi dat acestor cetăți nădejdea libertății, dacă el n-ar fi pîngărit totul în juru-i printr-un dezmăț dezgustător, oricui nesuferit. Căci el colinda zi și noapte pe la casele oamenilor însurați, împreună cu unul sau doi însoțitori. Prin scoborîrea lui pe treapta celor mai de jos oameni, cu cît era mai puțin în văzul lumii, cu atît era mai fără rușine și mai desfrînat, și datorită acestui fapt, libertatea, pe care o arătase altora ca pe o nălucire, Filip o călcuse în picioare, folosind-o numai pentru destrăbălarea sa. Căci Filip cumpăra nu numai orice cu bani sau căuta orice fel de desfătări, ci cu prilejul ticăloșiilor lui întrebuița și silnicia ; primejdiile îi pîneau și pe bărbații căsătoriți, și pe părinți, dacă încercau să pună o stavilă poftelor pătimeșe ale regelui, printr-o severitate neplăcută pentru el. Ba lui Aratus¹⁴¹, un fruntaș al acheilor, i-a răpit nevasta, numită Polycratia, pe care și-a dus-o în Macedonia, dîndu-i nădejde că se va nunti cu ea, luînd-o ca regină.

După ce petrecu la sărbătorile și jocurile nemeice, dedîndu-se unor asemenea ticăloșii, după cîteva zile se duse și la Dymae¹⁴²,

pentru a alunga garnizoana de aetolieni care fusese chemată de eleii¹⁴³ și primită de ei în oraș.

Cycliadas¹⁴⁴ — în mina acestuia era cîrma cetății — și acheii ieșiră în întîmpinarea regelui la Dymae; ei purtau o înverșunată ură eleilor, pentru că se rupseseră de ceilalți achei, și îi dușmăneau și pe aetolieni, despre care erau încredințați că din pricina lor au pornit romanii războiul împotriva-le.

Plecînd de la Dymae, după ce și-au unit trupele, trecură riul Larisus, care desparte ținutul eleilor de cel al cetății Dymae.

XXXII Prima zi în care au trecut hotarele dușmanilor au petrecut-o cu pustiirile; a doua zi, Filip, rînduindu-și oastea în formație de luptă, s-a apropiat de oraș, trimițînd cavaleria în frunte, care să dea cîte o raită în galop prin fața porților cetății și să-i zădărnicească în chipul acesta pe aetolieni, acest neam gata oricînd de harță. Ei habar n-aveau că Sulpicius a trecut cu 15 vase de la Naupactus la Cyllene¹⁴⁵ și că debarcîndu-și 4 000 de ostași pe uscat, a intrat în Elis, în tăcerea nopții, pentru ca trupele sale să nu poată fi zărite de dușmani. Mare le-a fost spaima cînd, în ciuda oricărei așteptări, au recunoscut steagurile și armele romane între aetolieni și elei.

La început, regele voise să și-i retragă pe ai săi. Apoi însă, după ce s-a încins lupta între aetolieni și tralli — acesta era un neam illyr — și cînd a văzut că și ai săi sînt amenințați, regele însuși se năpustește cu cavaleria sa asupra unei cohorte romane. Acolo, calul fiindu-i străpuns de o suliță și prăbușindu-se după ce l-a trîntit pe rege peste cap, s-a încins o luptă crîncenă între amîndouă taberele, deoarece, de o parte, romanii porneau în iureș înspre rege, pe de altă parte supușii regelui căutau să-l protegiască. Însăși lupta lui a ajuns faimoasă, deoarece regele fusese silit să se ia la piept cu dușmanul, luptînd pe jos, între călăreți; apoi, deoarece lupta nu mai era egală și în juru-i cădeau și erau răniți mulți, fu înșfăcat de ai săi și aruncat pe un alt cal, izbutind să fugă.

În acea zi, Filip își rîndui tabăra la 5 000 de pași de orașul eleilor. În ziua următoare își scoase din tabără toate trupele, ducîndu-le înspre o redută din vecinătatea eleilor — Pyrgus se chema — unde aflase că se grămădiseră de frica prădăciunilor o mulțime de țărani, împreună cu cirezile lor de vite. Apropiindu-se de acel loc, Filip chiar de la început a pus mîna pe acea mulțime

neorganizată și dezarmată, virînd groază în ea ; cu aceste prăzi el a crezut că și-a spălat rușinea pe care o suferise la Elis.

O ștafetă venită din Macedonia îi dădu de veste regelui care împărțea prada și prizonierii (căci acolo fuseseră 4 000 de oameni și vreo 20 000 de vite de tot soiul), că un oarecare Eropus a pus stăpînire pe orașul Lychnidus ¹⁴⁶, după ce l-a cumpărat pe comandantul cetății și al garnizoanei, și că „a pus mîna și pe cîteva sate de-ale dassareților ¹⁴⁷, și-i ațîță și pe dardani“.

Ca urmare, Filip îi părăsi pe acei și războiul cu aetolienii, lăsînd totuși 2 500 de soldați din toate armele sub comanda lui Menippos și a lui Polyphas, pentru ocrotirea aliaților, și plecînd din Dymae prin Achaia și Beotia și Eubeea, ajunse după zece zile de mers la Demetrias ¹⁴⁸, în Thessalia.

XXXIII Acolo alte ștafete vin în goană și-l încunoștințează de o răscoală și mai grozavă : „dardanii au năvălit asupra Macedoniei, au pus stăpînire pe Orestida ¹⁴⁹ și au coborît în cîmpia Argesteie ¹⁵⁰, barbarii răspîndind zvonul că vestitul Filip a fost ucis“. Cu prilejul acelei expediții în care se bătuse în Sicyonia cu prădalnicii ținutului, Filip gonind cu calul, acesta l-a izbit de un copac și o cracă mai răsărită i-a frînt de tot unul din cele două cornuri de la cască. Acolo a dat de el un aetolian oarecare, care l-a transportat pînă în Aetolia la Scerdilaedus ; acesta recunoscîndu-l pe rege după podoabele coifului lui, a răspîndit zvonul că regele a fost răpus.

După plecarea din Achaia a regelui Filip, Sulpicius plecînd cu flota la Aegina ¹⁵¹, și-a unit trupele cu ale lui Attalus. Acheii au izbîndit în lupta dată cu aetolienii și cu eleii, nu departe de Messene ¹⁵². Regele Attalus și cu P. Sulpicius au iernat în Aegina.

La sfîrșitul aceluia an ¹⁵³, consulul T. Quinctius Crispinus moare din pricina rănilor, fiind desemnat dictator T. Manlius Torquatus, atît în vederea ținerii alegerilor, cît și pentru organizarea jocurilor. Unii analiști scriu că consulul s-a stins din viață la Tarentum, alții în Campania.

În chipul acesta doi consuli au fost doborîți, fără vreo bătălie vrednică de amintit, lăsînd republica întocmai ca pe o orfană, ceea ce nu se mai întîmplase mai înainte în nici un alt război.

Dictatorul Manlius l-a numit pe C. Servilius comandant al cavaleriei (pe atunci acesta era edil curul).

Senatul, în cel dintîi sfat care s-a ținut, a poruncit dictatorului să organizeze „Marile jocuri“ pe care praetorul urban M. Aem-

lius le desfășurase în vremea consulilor C. Flaminius și Cn. Servilius și le făgăduise să fie celebrate o dată la cinci ani. Atunci dictatorul a organizat și jocurile și le-a făgăduit și pentru următorii cinci ani.

Însă pentru că două armate consulare se găseau atât de aproape de vrăjmaș și nu aveau comandanți, lăsînd la o parte orice alte preocupări, o singură grijă de căpetenie frămînta și senatul și poporul : aceea de a alege cît mai curînd consuli și de a desemna mai cu seamă pe acei a căror viteză să rămînă îndeajuns de neclintită în fața vicleniei carthagineze. „Căci, pe de o parte, fuseseră dăunătoare republicii în tot cursul aceluia război firile prea pripite și înfierbîntate ale comandanților romani, pe de alta, tot în acel an s-au pierdut și consulii, căzînd pe neașteptate într-o capcană din pricina dorinței prea nemăsurate de a se bate cu dușmanul ; numai că zeii nemuritori, milostivindu-se de poporul roman, au cruțat oștile nevinovate, pedepsindu-i pentru orbeasca lor cutezanță numai pe consuli cu pierderea propriei lor vieți“.

XXXIV În vreme ce senatorii își roteau privirile întrebîndu-se pe cine să aleagă consuli, C. Claudius Nero se învedera cu mult înaintea celorlalți ; se căuta acum un coleg pentru acesta. Nero era prețuit într-adevăr ca un bărbat de seamă, însă era prea repezit și chiar mai aprig decît cereau vremurile de război sau decît era nevoie ¹⁵⁴ în fața unui potrivnic ca Hannibal. Deci, senatul era de părere că năprasnica lui fire trebuie cumpănită prin alăturarea unui bărbat cumpătat și prevăzător. Acesta era M. Livius ¹⁵⁵, care cu mulți ani mai înainte fusese osîndit de judecata ¹⁵⁶ adunării poporului la ieșirea lui din consulat și el îndurase atât de greu această apăsătoare înjosire, încît s-a mutat la țară ; vreme de mulți ani, Livius s-a lipsit și de Roma, și de orice întîlnire cu oamenii. La vreo opt ani după osînda lui, consulii M. Claudius Marcellus și M. Valerius Laevinus îl readuseseră pe Livius în oraș ; dar cu veșmintele slinoase, părul și barba neîngrijite, arătînd în fața tuturor prin înfățișarea și ținuta lui semnele înjosirii îndurate.

Censorii L. Veturius și P. Licinius l-au silit să se tundă, să-și lepede și veșmintele jerpelite, să vină și în senat și să îndeplinească și alte însărcinări publice. Însă el și cu aceste prilejuri ori nu rostea decît cel mult o vorbă cînd încuviința ceva, ori era de părerea celorlalți ¹⁵⁷, pînă cînd, venind în dezbatere cazul uneia din rudele sale, M. Livius Macatus, pentru că era vorba de reputația acestuia, Livius a fost silit să se ridice și să ia cuvîntul în

senat. Fiind auzit în acea împrejurare după atîta amar de vreme, Livius a atras privirile oamenilor asupra sa, dînd prilej să se spună de către popor următoarele : „Deși adunarea poporului i-a făcut o nemeritată nedreptate, statul a fost păgubit, fiindcă într-un război atît de greu republica nu s-a folosit nici de serviciile, nici de mintea înțeleaptă a unui asemenea bărbat ; lui C. Nero nu-i poate fi dat ca tovarăș nici Q. Fabius, nici M. Valerius Laevinus, deoarece nu e îngăduit să fie aleși o dată doi patricieni. Același temei e și în privința alegerii lui T. Manlius¹⁵⁸ în afară de faptul că acesta refuzase și mai avea de gînd să renunțe la consulatul încredințat. Va fi o pereche de consuli de seamă, dacă îl vor alătura pe M. Livius ca tovarăș al lui C. Claudius“.

Într-adevăr, nici adunarea poporului n-a privit cu ochi răi acea propunere ivită din rîndurile senatorilor. În cetate însă o singură ființă se împotriva propunerii prin care i se încredința această cinste, învinuind cetatea de ușurătate : Livius. „Concetățenii săi — spunea Livius —, cărora nu le-a fost milă de dînsul cînd l-au vîrit în haine de doliu, acum îl împing să se îmbrace cu de-a sila în toga albă¹⁵⁹ de candidat ? Pe același om ei îl copleșesc și cu onoruri și cu pedepse ? Dacă îl socotesc un om vrednic, atunci pentru ce l-au osîndit ca pe un ins rău și vinovat ? Dacă i-au dovedit vina, de ce mai cred într-un om care nu le-a insuflat încredere cu prilejul trecutului consulat, pentru a-i încredința acum încă unul ?“ Senatorii însă îl dojeniră pentru căutarea și recurgerea la asemenea temeiuri și-i aduseră aminte că și „M. Furius¹⁶⁰ a fost chemat înapoi din surghiun și că acesta a statornicit din nou în rostul său patria zdruncinată de la locul său. Așa cum se cuvine să fie împlînzită asprimea părinților [prin ascultare], la fel se cade să rabzi și să înduri orice pentru patrie“¹⁶¹.

Și atunci toți s-au străduit și l-au ales pe M. Livius consul împreună cu C. Claudius.

XXXV După trei zile s-au ținut alegerile de praetori. Au fost aleși praetori P. Porcius Licinius, C. Mamilius și frații C. și A. Hostilius Cato. După terminarea alegerilor și celebrarea jocurilor, dictatorul și comandantul cavaleriei au părăsit magistraturile.

C. Terentius Varro a fost trimis ca proprætor în Etruria, pentru ca C. Hostilius, plecînd de acolo, să se ducă la Tarentum, la armata pe care o avusese consulul T. Quinctius ; L. Manlius să se ducă, în calitate de legat, dincolo de mare, ca să vadă cum se desfășoară

evenimentele de acolo. În același timp, deoarece la Olympia aveau să fie în acea vară jocuri care erau sărbătorite prin cea mai mare întrunire de oameni din întreaga Grecie, el să se ducă la acea adunare, pentru ca, în cazul că ar putea trece fără neajunsuri prin rîndurile dușmanului, să le aducă acolo la cunoștință sicilienilor care se refugiaseră din pricina războiului sau cetățenilor tarentini, care fuseseră surghiuniți de Hannibal, să se întoarcă la vetrele lor și să știe că poporul roman le înapoiază toate bunurile pe care le avuseseră înainte de război.

Pentru că se părea că amenință să vină cel mai primejdios an, și pentru că în republică nu mai era în viață nici un consul, toată lumea și-a îndreptat privirile către consulii designați, vrînd să se tragă la sorți cît mai repede provinciile și să se știe dinainte ce provincie are fiecare și ce dușman are de înfruntat.

S-a luat în discuție în senat chestiunea realizării armoniei între aceștia doi și a restabilirii autorității lor, și începutul în această privință a fost făcut de Q. Fabius Maximus. Vrajbele dintre cei doi erau cunoscute [de toată lumea] și năpasta suferită de Livius stîrnise vrăjmășii și mai înverșunate și mai nedemne de acesta, deoarece el era încredințat că datorită situației sale, e privit cu dispreț de Nero. De aceea Livius, care era mai neînduplecat ca toți, spunea că nu e cîtuși de puțin nevoie de o nouă împăcare. „Cei care se tem să nu-i crească vaza colegului său cu care e în dușmănie, datorită situației lui, își vor îndeplini toate îndatoririle cu o dîrzenie și o încordare și mai mare“. Totuși autoritatea senatului¹⁶² a fost mai tare, convingîndu-i pe amîndoi să slujească republica într-un cuget și o simțire, lăsînd departe orice dezbinare.

Li s-au decretat însă nu aceleași provincii¹⁶³ pe care să le administreze laolaltă, ca în anii trecuți, ci diferite, și situate la marginele cele mai îndepărtate ale Italiei: unuia, Bruttium și Lucania, ca să lupte împotriva lui Hannibal, celuilalt, Gallia, împotriva lui Hasdrubal, despre care se zvonea că se și apropie de Alpi¹⁶⁴.

„Consulul căruia îi va cădea la sorți Gallia, își va alege armata pe care o va voi din cele trei oștiri, acea din Gallia, cea din Etruria, adăugînd și pe cea din Roma. Cui îi va cădea la sorți provincia Bruttium, după ce va înrola noile legiuni urbane¹⁶⁵, va lua una din cele două armate ale consulului anului precedent, după voia sa. Proconsulul Q. Fulvius să ia în primire oastea lăsată disponibilă de conșul și să-și exercite comanda asupra ei vreme de

un an". Și C. Hostilius căruia i se schimbase provincia Etruria cu Tarentum, a fost mutat de la Tarentum la Capua și i s-a dat o legiune, aceea care avusese anul trecut în fruntea ei pe Fulvius.

XXXVI În Italia, din zi în zi creștea îngrijorarea în privința sosirii lui Hasdrubal. Mai întâi solii massilienilor au adus la cunoștință că acesta a trecut în Gallia și că sufletele gallilor, la sosirea lui, au început să fie răscolite, deoarece se spunea că Hasdrubal a adus o mare cantitate de aur pentru a-i trage de partea Carthaginei pe galli, ca mercenari, în rîndul trupelor auxiliare.

Sex. Antistius și M. Raecius, trimiși apoi din Roma împreună cu solii massilienii ca împuterniciți pentru a cerceta situația, raportară că ei au trimis oameni împreună cu călăuze de-ale massilienilor care să le aducă la cunoștință printr-o dare de seamă rezultatul recunoașterilor făcute prin mijlocirea oaspeților lor, fruntași de-ai gallilor, și au aflat că „Hasdrubal, concentrînd o uriașă armată, va trece Alpii primăvara viitoare și nu-l întîrzie un alt temei decît acela că Alpii erau acoperiți de troiene“.

În locul lui M. Marcellus fu numit și sfințit augur P. Aelius Paetus, iar în locul lui M. Marcius, care închisese ochii cu doi ani mai înainte, a fost consfințit ca *rex sacrorum* Cn. Cornelius Dolabella.

În cursul aceluiași an a fost făcut și recensămîntul de către censorii P. Sempronius Tuditanus și M. Cornelius Cethegus. Au fost recenzați 237 108 cetățeni¹⁶⁶, o cifră cu ceva mai mică decît cea care fusese înainte de război.

În acel an, pentru întîiași dată de cînd a venit Hannibal în Italia, a rămas în amintire faptul că alegerile n-au mai fost ținute sub cerul liber, ci deasupra comițiilor s-au întins pînze, și că jocurile romane au fost desfășurate încă o dată de către edilii curuli Q. Metellus și C. Servilius, iar jocurile plebeie din nou, vreme de două zile, de către edilii plebei C. Mamilius și M. Caecilius Metellus. Tot ei i-au ridicat zeiței Ceres trei statui. Cu prilejul jocurilor s-a hărăzit și un ospăț în cinstea lui Jupiter.

Intră apoi în consulat C. Claudius Nero și M. Livius, pentru a doua oară. Aceștia porunciră să tragă la sorți praetorii, deoarece ei trăsese ră la sorți provinciile în calitate de consuli designați. Lui C. Hostilius i-a căzut jurisdicția asupra orașului; lui i s-a adăugat și cea peste străini, pentru ca trei praetori să poată ieși în provincii; lui A. Hostilius i-a căzut la sorți Sardinia, lui C. Mamilius — Sicilia, lui L. Porcius — Gallia. Totalul de 23 de legiuni¹⁶⁷

s-au împărțit pe provincii în felul acesta : consuli să aibă cîte două legiuni, în Hispania să fie patru, iar cei trei praetori să aibă în Sicilia, în Sardinia și în Gallia cîte două ; apoi două legiuni să fie în Etruria sub comanda lui C. Terentius, două sub Q. Fulvius în Bruttium, două sub Q. Claudius în jurul Tarentului și în ținutul sallentinilor, una ș-o aibă C. Hostilius Tubulus în Capua ; „să se înroleze încă două legiuni urbane“.

Poporul¹⁶⁸ a ales tribunii militari pentru cele dintîi patru legiuni, iar pentru celelalte, tribunii au fost desemnați de consuli.

XXXVII Pînă să plece consuli, s-au făcut sacrificii vreme de nouă zile, deoarece la Vei plouase cu pietre. Îndată după aducearea la cunoștință a acestei minuni, așa cum se întîmplă de obicei, s-au mai anunțat și altele : la Minturnae au fost lovite de trăsnet templul lui Jupiter și dumbrava zeiței Marica¹⁶⁹ ; la fel și la Atella, au fost trăsnite zidul și poarta cetății ; cei din Minturnae, ca să se stirnească o groază și mai mare, au adăugat că pe poarta orașului lor a curs sînge ; apoi că și la Capua un lup intrînd pe poarta orașului sfîșiase o strajă.

Pentru toate aceste semne și arătări s-au adus sacrificii de vite mari, făcîndu-se potrivit hotărîrii pontificilor rugăciuni publice vreme de o zi. După acestea s-au rînduit din nou sacrificii de nouă zile, pentru că pe locul unde se purificau ostașii s-a văzut ploaie cu pietre.

Mîștile, abia potolite de teama opreliștii religioase, fură din nou tulburate de vestea că la Frusino s-a născut zdravăn un copil mare cît unul de patru ani, dar lumea se minuna nu atît de mărimea lui, cît pentru că pruncul nu era nici de sex bărbătesc, nici femeiesc, întocmai ca acela care fusese zămislit cu doi ani mai înainte la Sinuessa.

Într-adevăr, haruspicii chemați din Etruria au tilcuit acest semn ca o prevestire cumplit de rea ; de aceea au spus ei : „monstrul trebuie alungat de pe teritoriul roman departe de orice atingere cu pămîntul și că el trebuie înecat în largul mării“. Și într-adevăr, pontificii l-au vîrit viu într-o raclă, l-au dus la mare și l-au aruncat în valuri.

Pontificii, la fel, hotărîră ca fecioarele să intoneze un imn, străbătînd orașul încolonate în trei șiruri de cîte nouă.

Pe cînd fecioarele învățau în templul lui Jupiter Stator acest imn, alcătuit de poetul Livius¹⁷⁰, a fost lovit de trăsnet lăcașul Junonei Regina de pe Aventin. Deoarece haruspicii au răspuns că

acest semn privește pe matroane și că, prin urnare, zeița trebuie împăcată cu ofrande, printr-un edict al edililor curuli fură convocate pe Capitolium matroanele „care aveau locuințele în orașul Roma, precum și toate cele care locuiau pe o rază de zece mile“. Ele însele și-au ales din rîndul lor 25 de matroane care să strîngă obolul dăruit din zestrea lor. Cu banii adunați s-a făcut un jertfelnic de aur în care matroanele au săvîrșit un sacrificiu pe Aventin, aducînd o jertfă curată și fără prihană. Numaidecît s-a hărăzit de către [preoții] decemviri o zi, pentru un alt sacrificiu în cinstea aceleiași zeițe, cînd au fost aduse spre a fi jertfite două juninci albe. Rînduiala sacrificiului a fost următoarea : de la templul lui Apollo junincile au fost aduse pînă în oraș, trecînd prin Poarta Carmentală ; în urma lor erau purtate pe umeri două statui de lemn de chiparos ale Junonei Regina ; mergeau în convoi 27 fecioare îmbrăcate în veșminte lungi, intonînd un imn în cinstea Junonei Regina, de bună seamă un imn lăudabil pentru acele vremuri pentru niște minți necioplite, dar care, dacă l-am aminti acum, nu ne-ar plăcea de loc, fiind lipsit de artă ; convoiul fecioarelor era urmat de colegiul preoților decemviri cu cununi de lauri pe cap și înveșmîntați în toga cu tiv de purpură ; de la poarta cetății alaiul s-a dus în *forum*, trecînd prin ulița Jugarius. În *forum*, alaiul s-a oprit și după ce li s-a dat fecioarelor în mîini o coardă¹⁷¹, ele au purces din nou mai departe, potrivit-și ritmul pașilor, după sunetele glasurilor. De acolo, mergînd pe ulițele Tuscus și Velabrum și trecînd prin oborul de vite, convoiul fecioarelor s-a îndreptat pe clina uliței Publicius către templul Junonei Regina. Acolo au fost săvîrșite două jertfe de către preoții decemviri, iar statuile de lemn de chiparos au fost introduse în sfîntul lăcaș.

XXXVIII După împăcarea zeilor, potrivit rînduielilor religioase, consulii înrolară oastea sub drapel cu mai multă grijă și atenție, în comparație cu cele ce ne amintim că s-au întîmplat în anii trecuți în această privință. Căci se îndoise teama de război și pentru că sosise noul vrăjmaș în Italia, și pentru că de astă dată consulii aveau la îndemîină mai puțin tineret de unde să recruteze ostașii. De aceea ei siliră să dea ostași chiar coloniile de pe țărmul mării, despre care se spunea că scutirea¹⁷² e consfințită. Coloniile refuzînd să dea ostași, consulii fixară o anumită zi ca fiecare din aceste colonii să aducă la cunoștința senatului pe temeiul cărui drept se bucură ele de scutire. În acea zi s-au înfățișat senatului

aceste populații : cei din Ostia, din Alsium¹⁷³, din Antias, din Anxur, din Ninturnae, din Sinuessa și din Sene de la Marea de Sus.

Cu toate că fiecare populație dădea citire listei sale de scutiri, deoarece vrăjmașul se găsea în Italia, nu s-a ținut seama de nici o scutire, în afara celor din Antium și din Ostia¹⁷⁴ ; ca urmare tineretul acestor colonii a depus jurământ că atîta vreme cît vrăjmașul va fi în Italia, nu va înnopta mai mult de treizeci de zile în afara zidurilor coloniei lor.

În vreme ce toți erau de părere că consulii trebuie să meargă la război cît mai neîntîrziat, deoarece, pe de o parte, trebuie să se iasă și în întîmpinarea lui Hasdrubal care coboară Alpii, pentru ca să nu-i aștețe și pe gallii cisalpini și să nu le dea imbold de a ridica armele nici etruscilor în nădejdea schimbării situației, și pe de altă parte, e nevoie să-l țină prins și pe Hannibal de propria sa campanie, ca să nu se poată smulge din Bruttium pentru a merge în calea fratelui său — Livius mai zăbovi puțin, neavînd destulă încredere în oștile destinate provinciilor sale. „Dînsul își alege un tovarăș din sînul a două strașnice armate consulare și din cea de-a treia pe care o comanda Q. Claudius la Tarentum“. Totodată Livius făcuse și propunerea de a fi din nou înrolate sub arme trupele de sclavi voluntari¹⁷⁵.

Senatul a acordat consulilor libera putere de a completa efectivele de unde vor ei, de a-și alege pe cine vor din toate armatele, de a strămuta și transporta trupe din provincii acolo unde cred ei de cuviință că e în interesul republicii¹⁷⁶.

Toate aceste măsuri au fost duse la bun sfîrșit cu cea mai desăvîrșită înțelegere între consuli. Sclavii voluntari au fost încadrați în legiunile a XIX-a și a XX-a.

Unii analiști au scris că și P. Scipio i-a trimis lui M. Livius pentru acest război ajutoare alcătuite din floarea aliaților din Hispania, însumînd 8 000 de hispani și galli, precum și 2 000 de ostași, luați dintr-una din legiunile sale, 1 000 de călăreți numizi, amestecați cu hispani ; și că „M. Lucretius a transportat pe vase aceste trupe, apoi că au fost trimiși și de Mamilius din Sicilia vreo 3 000 de arcași și prăștiași“.

XXXIX Scrisoarea adusă de praetorul L. Porcius din Gallia a făcut să crească și mai mult [panica] și învălmășeala. „Hasdrubal¹⁷⁷ — scrie Porcius — a ieșit din tabăra de iarnă și acum trece Alpii ; avînd o armată recrutată și înzestrată cu arme, alcătuită din 8 000 de liguri, după ce va trece în Italia, el se va uni cu

Hannibal dacă nu se vor trimite în Liguria trupe romane care să-l angajeze într-un război ; dînsul va pleca în calea punilor, cît timp va socoti că e în afara oricărei primejdii, în fruntea unei oști cu slabe efective“.

Această scrisoare a silit pe consuli să meargă către provinciile lor, zorind recrutările și mai mult decît hotărîseră, cu planul ca fiecare din ei să-l țină pe loc pe vrăjmaș în provincia sa și să nu-i îngăduie nici să se unească, nici să se concentreze toate forțele punice într-un singur loc.

În această privință a ajutat foarte mult convingerea lui Hannibal, care deși crezuse că fratele său va trece în Italia în cursul acelei veri, totuși aducîndu-și aminte cîte pătimise chiar el cu prilejul trecerii fie a Rhodanului, fie a Alpilor, luptînd și cu oamenii și cu locurile, cînd pierduse cinci luni, se aștepta ca nici această trecere să nu fie atît de ușoară și la vreme. Acesta a fost și temeiul pentru care Hannibal și-a scos mai tîrziu trupele din tabăra de iarnă. Totuși Hasdrubal a izbutit să aducă totul la îndeplinire mai repede și mai ușor decît se așteptaseră și el și ceilalți. Căci nu numai că arvernii și, în urma lor, și alte neamuri gallice de pe Alpi l-au primit bine, dar l-au și însoțit la război. Hasdrubal, pe de o parte, își conducea trupele prin locurile care fuseseră într-o mare măsură amenajate cu prilejul trecerii fratelui său, dar care înainte nu fuseseră de fel bătătorite, pe de altă parte, datorită experiențelor cîștigate vreme de 12 ani, Alpii puteau fi trecuți, iar el străbătea prin mijlocul unor oameni cu firi mai împlînzite. Căci mai înainte aceștia, nefiind vizitați de locuitori de alte neamuri și neobișnuiți să vadă vreun străin pe pămîntul lor, priveau cu vrăjmășie pe oricare neam de oameni ; de aceea gallii, la început, neștiind încotro se îndreaptă Hannibal, crezuseră că le sînt atacate stîncile și întăriturile lor și că le sînt rîvnite vitele și oamenii lor, ca să le fie luate ca pradă ; apoi însă, fama războiului punic care pîrjolea de 12 ani Italia le dovedise îndeajuns că Alpii nu sînt decît un drum de trecere și că două orașe foarte puternice, despărțite între ele printr-un noian de apă și uscat, se luptă pentru putere și bogății. Acestea au fost temeiurile datorită cărora gallii au lăsat slobod drumul lui Hasdrubal. Numai că timpul pe care Hasdrubal îl cîștigase cu repeziciunea marșului, l-a pierdut cu întîrzierea lui la Placentia, deoarece în loc să dea asaltul, mai mult împresoară această cetate decît o atacă. Și el crezuse că va fi ușoară cucerirea unui oraș așezat în cîmpie, și nobilii aces-

tei colonii îl convinseseră că în urma căderii aceluia oraș el va stîrni mare spaimă în rîndurile celorlalte orașe.

Asediul Placentiei îl împiedicase nu numai pe Hasdrubal, ci-l ținușe în loc și pe Hannibal, care, cînd a aflat că fratele său a trecut Alpii mai repede decît nădărduse el, s-a pus în mișcare ieșind din tabăra de iarnă, ca unul care își aduse aminte nu numai cît de anevoioasă e împresurarea unui oraș, dar și cît de zadarnic încercase el să cucerească tot acea colonie Placentia, cînd se întorsese învingător de la Trebia.

XL Consulii pleacă pe diferite drumuri din Roma, de parcă ar fi fost vorba de două războaie diferite ; acest fapt îngrijorase deopotrivă pe toată lumea, care își amintea ce urgie a pricinuit Italiei cea dintîi sosire a lui Hannibal ; în același timp, cetățenii se simțeau apăsați de griji, întrebîndu-se : „Ce zei vor ocroti atît de temeinic cetatea Roma și puterea statului roman, încît republica să izbîndească în aceeași vreme în două părți ? Pînă în această vreme s-au tărăgănit lucrurile, cumpănindu-se izbînzile cu înfrîngerile. După ce statul roman se prăbușise în urma dezastrelor suferite în Italia, la Trasimenus și Cannae, războaiele purtate cu succes în Hispania au scos-o din fundul prăpastiei, stăvilindu-i năruirea ; apoi însă, cînd în Hispania două înfrîngeri suferite una după alta distruseseră în parte două armate, fiind pierduți și doi comandanți de seamă, republica, deși greu zdruncinată, a cîștigat totuși numeroase biruințe în Italia și Sicilia ; și însăși depărtarea regiunilor, — deoarece unul din războaie se desfășura tocmai la capătul pămîntului — le dăduse răgaz romanilor să mai răsufle ; acum însă în Italia se poartă două războaie ; doi dintre cei mai vestiți comandanți carthaginezi înconjoară orașul Roma și într-un singur loc s-a grămădit tot noianul primejdiilor ; într-un singur loc apasă toate poverile războiului ¹⁷⁸ ; care dintre ei va izbuti să biruie mai întîi, în cîteva zile, își va contopi trupele cu armata celuilalt“.

Pe romani îi înspăimîntase și faptul că anul trecut fusese însemnat prin jalnica moarte a ambilor consuli.

Zbuciumați de aceste griji, cetățenii îi petrecură pe consuli, cu prilejul plecării acestora în provincii.

S-a săpat în amintirea oamenilor răspunsul dat de M. Livius, însuflețit pînă acum de ură împotriva concetățenilor săi, lui Q. Fabius, care, atunci cînd a pornit la război, i-a dat această povață : „pînă nu află cu ce fel de vrăjmaș are de-a face, să nu

se bată orbește cu el ; dînsul se va încăiera cu punii unde va vedea cele dintii coloane ale lor“.

Cînd Livius fu întrebat care e temeiul zorului său, el spuse : „De bună seamă, fie ca să dobîndesc o strălucită slavă prin înfrîngerea dușmanului, fie să mă pot înfrupta dintr-o bucurie, negreșit binemeritată, deși nu cinstită, în caz că concetățenii mei vor fi învinși“.

Pînă să ajungă în provincia sa consulul Claudius, C. Hostilius Tubulus îl atacă cu cohorte ușor înarmate pe Hannibal care-și conducea oastea pe la marginile ținutului Larinatum către cel al sallentinilor ; Tubulus pricinui o groaznică învălmășeală în rîndurile punilor care înaintau în neorînduială ; el le nimici vreo 4 000 de oameni, capturîndu-le nouă flamuri ostășești.

La știrea apropierii vrăjmașului, Q. Claudius, care-și avea castrele întocmite prin orașele din ținutul Sallentinum, ieși din taberele de iarnă. De aceea, ca să nu fie nevoit să se bată cu două armate în același timp, Hannibal își ridică în timpul nopții tabăra din ținutul tarentin și se duse în Bruttium. Claudius porni în marș către ținutul Sallentinum, Hostilius îndreptîndu-se spre Capua, în calea consulului la Venusia. Acolo s-au ales din amîndouă armatele 40 000 pedestrași și 2 500 de călăreți, cu care consulul să se războiască cu Hannibal. Hostilius a primit ordin să ducă celelalte trupe la Capua, unde să le încredințeze proconsulului Q. Fulvius.

XLI Hannibal strîngîndu-și toate unitățile de pretutindenii, pe care le avusese distribuite în garnizoanele de iarnă din ținutul Bruttium, s-a dus în Lucania la Grumentum¹⁷⁹, în nădejdea de a lua în stăpînire orașele care, de teamă, se rupseseră de puni, trecînd de partea romanilor. Tot într-acolo porni din Venusia și consulul roman ; după ce făcu recunoașterea drumurilor își așeză castrul cam la 1 500 pași depărtare de dușman.

Se părea că parapetele întăriturilor taberei lui Hannibal sînt aproape lipite de zidurile orașului Grumentum ; totuși la mijloc era un spațiu de 500 pași. Între tabăra romană și cea punică se întindea o cîmpie ; niște dealuri golașe dominau aripa stîngă a carthaginezilor și pe cea dreaptă a romanilor, nedînd nimic de bănuț nici uneia din tabere, deoarece costișele nu aveau nici împăduriri și nici ascunzători în vederea capcanelor. În mijlocul cîmpiei se dădeau mici lupte de hărțuială între avangărzile punctelor de sprijin, însă ciocniri nu demne de pomenit. Ieșea limpede

în vileag că romanul căuta să nu-l lase pe vrăjmaș să plece. Hannibal dorind să scape de acolo, porni lupta, rînduindu-și toate forțele în linie de bătaie. Atunci consulul folosi tactica de luptă a dușmanului — căruia nu-i trecu de fel prin minte să se teamă de întinderea unor curse pe niște dealuri atît de despădurite — și porunci ca cinci cohorte, cărora le-au fost alăturate încă cinci manipule, să treacă creasta în timpul nopții și să se așeze pe coasta din spate a dealurilor.

Consulul dă instrucțiuni tribunului militar Tiberius Claudius Asellus și lui P. Claudius, praefectul trupelor aliate, pe care le trimisese cu aceste unități, în ce moment să iasă din ascunzători și să dea năvală asupra vrăjmașului. În zori de zi, Claudius își rîndui în formație de luptă toate trupele de pedestrași și de călăreți. Puțină vreme după el și Hannibal dădu semnalul de începerea bătăliei. Deodată fură scoase strigătele celor care se năpustiseră din tabere la atac. Apoi și cavaleria și pedestrima lui pe întrecute se năpustiră pe porți și răsfirîndu-se pe cîmp, porniră în grabă spre vrăjmaș. Cînd consulul îi văzu pe puni înaintînd răspîndiți, ordonă lui C. Aurunculeius¹⁸⁰, tribunul militar al legiunii a treia, să pornească asupra vrăjmașului în iureș cît mai năprasnic cu putință cu călăreții legiunii: „Așa fel s-a răsfiret vrăjmașul în neorînduială pretutindeni pe întreg cîmpul, întocmai ca vitele, încît pot fi așternuți la pămînt și striviți, înainte de a se rîndui în linie de bătaie“.

XLII Încă nu ieșise Hannibal din tabără cînd auzi strigătele celor ce luptau. De aceea, îmboldit de această învălmășeală, numaidecît își porni trupele înspre potrivnic. Deja spaima stîrnită de cavaleria romană cuprinsese cele dintîi șiruri ale atacatorilor săi și chiar atunci intrau în bătălie și legiunea I, și aripa dreaptă. Punii s-au încăierat în neorînduială cu romanii, după cum întîmplarea l-a scos pe fiecare fie în calea cavaleriei, fie a pedestrimii romane. Lupta însă crește datorită și trupelor de rezervă trimise în sprijin, și se mărește și numărul celor ce se avîntă în bătălie. În toiul învălmășelii și panicii, Hannibal ar fi avut putința să-și rînduiască trupele sale atacatoare, ceea ce era o treabă ușoară pentru un vechi comandant cu o armată încercată, dacă n-ar fi auzit în spate strigătele cohortelor și manipulelor care coborau în goană dealurile și nu i-ar fi stîrnit teama că punilor li se vor tăia legăturile cu tabăra lor. Atunci a intrat groaza în carthagini și pretutindeni toți au început să dea bir cu fugiții. Măcelul

punilor a fost de mai mici proporții, deoarece apropierea celor două caestre a făcut ca fuga celor îngroziți să fie de prea scurtă durată, căci cavaleria romană îi urmărea cu înverșunare, lovindu-i din spate. Cohortele romane îi izbiseră din coastă, pornind în iureș pe clina din spate a dealului, pe un drum gol și lesne de străbătut. Cu toate acestea au fost uciși peste 8 000 de oameni, peste 700 luați prizonieri, fiind capturate și nouă steaguri ostășești. Dintre elefanți, de care însă Hannibal nu se putu folosi de loc cu prilejul acestei lupte neașteptate și din pricina învâlmășelii, patru fură omorîți, iar doi capturați. Învingătorii au pierdut cam 500 de oameni din rîndurile romanilor și ale aliaților.

În ziua următoare, Hannibal a stat liniștit. Consulul roman, după ce și-a rînduit oastea în formație de bătaie, cînd a văzut că potrivnicul nu-și scoate trupele la luptă, a poruncit să seculeagă trofeele vrăjmașilor răpuși, iar leșurile alor săi, grămădindu-le la un loc, a ordonat să fie îngropate.

Și în cursul următoarelor citorva zile romanii erau atît de pregătiți de atac la porțile castrului lor, încît se părea că încăierarea era cît pe aci să izbucnească, pînă cînd Hannibal, lăsînd focuri și corturi dese pe locul acelei părți din tabăra sa care avea fața către cea a potrivnicului, precum și vreo cîțiva numizi cu însărcinarea de a se arăta pe întărituri și în porți, pe la straja a treia plecă, îndreptîndu-se către Apulia. Cînd se lumineă de ziuă, frontul roman înaintă pînă la parapetele castrului dușman și numizii arătîndu-se într-adins scurt timp în porți și pe parapetele întăriturilor, romanii fură înșelați cîtăva vreme, urmărindu-i în goana cailor cu cavaleria lor.

Cînd consulul băgă de seamă liniștea din tabăra vrăjmașă și nu-i mai văzu pe puni în nici o parte, nici măcar pe puținii dușmani care trepăduiseră în sus și-n jos în zori, trimițînd doi călăreți ca să iscodească în tabăra dușmană, după ce s-a cercetat îndeajuns în împrejurimi și s-a descoperit că totul e în siguranță, porunci să se înainteze. Numai atît timp s-a zăbovit cît ostașii săi s-au năpustit repede la prăzi și apoi a dat semnalul de retragere, readucîndu-și trupele în castru cu mult înainte de căderea nopții.

În ziua următoare, la răsăritul soarelui, porni la drum în marș forțat; luîndu-se după zvonuri și după urmele coloanelor vrăjmașilor, îi ajunse nu departe de Venusia. Și acolo a fost o luptă, dușmanul fiind prins în neorînduială: peste două mii de puni fură nimicite¹⁸¹

De acolo Hannibal se îndreptă spre Metapontum, în marșuri forțate și de noapte, și prin munți, ca să nu dea prilej de luptă. De acolo Hanno (acestuia îi fusese încredințată garnizoana acelei localități) fu trimis în Bruttium cu puține trupe, pentru a pregăti o nouă oaste; Hannibal, alăturînd și trupele acestuia la ale sale, porni înapoi spre Venusia pe drumurile pe care venise și de acolo înaintă pînă la Canusium. Nici o clipă Nero n-a încetat urmărirea dușmanului și l-a chemat și pe Q. Fulvius în ținutul lucanilor, pentru ca acea regiune să nu fie fără apărare, în vreme ce el plecă la Metapontum.

XLIII În răstimpul acestor evenimente, Hasdrubal, după ce a încetat asediul Placentiei, a trimis cu o scrisoare la Hannibal patru călăreți galli și doi numizi, care au străbătut aproape toată Italia în lungimea ei, trecînd prin mijlocul potrivnicilor; în vreme ce mergeau pe urmele lui Hannibal care plecase la Metapontum, ajungînd la Tarentum, deoarece nu cunoșteau drumurile, fură prinși de romanii care, fiind trimiși după fineață, cutreierau răzlețiți ogoarele și conduși la praetorul Q. Claudius. Cum de la început s-au încurcat în răspunsuri, văzînd pregătindu-se instrumentele de cazne, ștafetele au fost nevoite să mărturisească adevărul, arătînd că ei duc o scrisoare din partea lui Hasdrubal către Hannibal. Împreună cu această scrisoare, așa cum era cu pecetea pe ea, punii sînt încredințați tribunului militar L. Verginius, spre a fi conduși în fața consulului Claudius. În același timp au fost trimise și două escadroane de samniți pentru paza lor.

Cînd aceștia ajunseră la consul și s-a dat citire printr-un tîlmaci scrisorii și după ce puse întrebări și prizonierilor, Claudius socoti că „nu e în interesul republicii ca în asemenea vremuri, un consul să rămînă închis între fruntariile provinciei sale, potrivit dispozițiilor primite, și să se lupte numai cu vrăjmașul hotărît de senat, ci trebuie să dea dovadă de îndrăzneală și să pornească o nouă acțiune prin surprindere, în pofida oricărei așteptări din partea potrivnicului, și pentru ca să-i înspăimînte prin acțiunea începută și pe romani și pe puni deopotrivă, și să prefacă apoi marea spaimă într-o nemaipomenită bucurie“; trimițînd senatului la Roma scrisoarea lui Hasdrubal, în același timp le arată senatorilor ce plănuiește el: „Deoarece Hasdrubal îi scrie fratelui său că se va întîlni cu Hannibal în Umbria, senatul să cheme legiunea de la Capua la Roma, în cetate să se înroleze o nouă oaste, și această nouă armată urbană să dea piept cu vrăj-

mașul la Narnia“. După ce a scris acestea senatului, au fost trimise la fel înainte ștafetele prin ținuturile Larinum, Marrucinum, Frentanum, Praetutianum, pe unde avea de gînd să-și conducă armata, ca să înștiințeze toate aceste populații să pregătească provizii din sate și orașe și să le pună la îndemîină pentru hrana ostașilor, transportîndu-le în drumul său, să procure cai și vite de povară, pentru a fi la dispoziția ostașilor săi, ducînd pe cei oboșiți în căruțe. El însuși alege 6 000 de pedestrași și o mie de călăreți romani și aliați, floarea trupelor scoase din întreaga armată; dă de știre că dînsul vrea să ocupe cel mai apropiat oraș din Lucania și să pună mîna și pe garnizoana punică de acolo: „toți să fie, deci, pregătiți de drum“. Pornind în marș¹⁸² în timpul nopții, Claudius coti către Picenum.

Și consulul într-adevăr porni către colegul său prin marșuri cît mai forțate cu putință, lăsîndu-l cu apărarea castrului pe legatul Q. Cadius.

XLIV La Roma nu se stîrnise mai puțină spaimă și tulburare decît fusese cu doi ani mai înainte, cînd tabăra punică își alăturase trupele de zidurile și porțile cetății. Lumea nu se putea dumiri îndeajuns dacă se cuvine să laude sau să combată această acțiune atît de semeată a consulului; era limpede că numai în urma ducerii la bun sfîrșit a acțiunii întreprinse, consulul își va dobîndi faima cuvenită, căci tot ce poate fi mai nefiresc e faptul că „consulul și-a părăsit tabăra, în apropierea unui vrăjmaș ca Hannibal, lăsînd-o fără comandant, în vreme ce el se îndreaptă spre Picenum și Gallia, împreună cu o armată căreia i s-a scos toată tăria, toată floarea ostășimii; el a arătat că se duce în ținutul lucan, lăsîndu-și castrul fără vreo altă apărare mai sigură decît nădejdea în greșeala dușmanului, care nu știe că comandantul roman s-a dus acolo cu o parte din armata lui. Ce s-ar întîmpla dacă Hannibal ar descoperi adevărul și ar vrea să se ia cu întreaga lui armată pe urmele lui Nero plecat cu cei 6 000 de luptători sau dacă ar da năvală asupra castrului său lăsat fără forțe, fără apărare, fără comandant, spre a cădea pradă vrăjmașului?“

Pe oameni îi îngrozeau atît [amintirea] vechilor dezastre ale aceluia război, cît și faptul că anul trecut fuseseră răpuși doi consuli; „și toate acestea s-au întîmplat atunci cînd în Italia era un singur comandant, o singură armată a dușmanilor; acum se poartă două războaie cu punii, și în Italia se găsesc două armate uriașe, aproape doi Hannibali; căci și Hasdrubal își trage obîr-

șia din același tată, Hamilcar, și el e un comandant la fel de destoinic, fiind călit în războiul purtat atîta amar de ani cu romanii în Hispania, faimos prin cîștigarea a două biruințe, prin distrugerea a două armate romane, împreună cu cei mai străluciți comandanți ai lor. Ba Hasdrubal poate chiar să se fălească cu o glorie cu mult mai mare decît a lui Hannibal însuși, și prin repeziciunea marșului său parcurs din Hispania, și prin ațîțarea neamurilor gallice de a ridica armele; căci Hasdrubal și-a strîns această oaste în acele locuri unde Hannibal își pierduse cea mai mare parte din ostașii săi, răpuși de foame și frig, care sînt cele mai cumplite chinuri ale morții“.

Cei care erau cunoscători ai situației din Hispania mai adăugau că Hasdrubal se va lupta cu C. Nero, un comandant cunoscut prea bine de el, de vreme ce atunci cînd fusese prins într-un defileu de unde nu se putea mișca Hasdrubal își bătuse joc de el ca de un copil, înșelîndu-l cu propunerea unor condiții mincinoase de pace¹⁸³. Într-adevăr, aceștia socoteau forțele vrăjmașe mai mari ca în realitate, în schimb pe ale romanilor le vedeau mai mici, oamenii, de teamă, fiind întotdeauna aplecați să înfățișeze totul în culori mai negre¹⁸⁴.

XLV După ce s-a depărtat de Hannibal plecînd la o distanță atît de mare ca să-și poată dezvălui în voie planul său, Nero rostește o scurtă cuvîntare ostașilor săi. El le spune că „niciodată n-a existat un plan al vreunui comandant mai îndrăzneț în aparență, însă în realitate mai sigur de succes, decît al său. Dinsul îi conduce pe ostași către o victorie neîndoielnică. Negreșit, în vreme ce colegul său de consulat n-a plecat la război pînă cînd nu i s-au dat de către senat, pentru a-l mulțumi, trupe de pedestre și cavalerie mai numeroase și mai bine pregătite, de parcă ar fi pornit împotriva lui Hannibal însuși, dacă ostașii săi vor face numai o mică efortare vor face să cumpănească totul în favoarea lor. Dacă vrăjmașul nu va afla nimic pînă în vremea luptei — și el își va da silința ca înainte de izbucnirea ei dușmanii să n-audă că au venit și celălalt consul și cealaltă armată — biruința romanilor va fi neîndoielnică. Marea vîlvă poate duce la bun sfîrșit războiul, și un moment neînsemnat ori dă imbold de nădejde unor suflete, ori pricinuieste teamă altora¹⁸⁵; ei însă negreșit se vor înfrupta aproape din toate roadele gloriei cîștigate de pe urma biruinței; întotdeauna greutatea care s-a adăugat la urmă de tot pe cîntar va face, de bună seamă, să precumpă-

nească rezultatul definitiv¹⁸⁶. Ei își dau seama cu ce freamăt, cu ce admirație și cu ce dragoste din partea oamenilor este întâmpinat dinsul în calea sa“.

Și, pe Hercules, aceste trupe au străbătut pretutindeni prin șiruri nesfârșite înțesate de bărbați și femei care se revărsau de pretutindeni, din sate și ogoare, întâmpinându-i cu urări, rugăciuni și proslăviri : pe ei îi numeau scutul republicii, răzbunătorii orașului și puterii romane ; „armelor și brațelor lor și-au încredințat salvarea și libertatea, și a lor și a copiilor lor“. Ei se rugau tuturor zeilor și tuturor zeițelor „ca aceste trupe romane să aibă parte de noroc la drum, lupta să le fie încununată de izbândă și să dobândească o cât mai grabnică biruință asupra vrăjmașului, să li se împlinească tot ce-au cerut în numele lor, pentru ca, așa cum îi însoțesc îngrijorați acum, așa să le iasă în întâmpinare peste câteva zile, ca să-i ovaționeze, plini de bucurie, pentru biruința obținută“.

Apoi, fiecare cetățean îi pofteste, le oferă și-i copleșește cu rugăminți să ia mai degrabă de la ei decât de la alții ; ei le oferă cu inimă bună și din belșug tot ce au nevoie ostașii, fie pentru ei, fie pentru caii lor. Nici ostașii însă nu se arată mai prejos în ce privește simțul măsurii, neluând mai mult decât aveau neapărată nevoie ; nicăieri nu întârziu, nici nu se despărțeau de lângă steaguri și nici nu făceau popasuri decât atunci când luau masa ; mășăluiau și zi și noapte și nu se dădeau odihni decât atât cât le cereau în chip firesc nevoile trupești. Claudius trimisese și la colegul său ștafete care să-i aducă la cunoștință sosirea sa și să-l întrebe dacă vrea să vină, fățiș sau tainic, în timpul zilei sau al nopții, să se așeze în același loc sau să-și întocmească un alt castru. S-a găsit cu cale că e mai bine să meargă noaptea într-ascuns.

XLVI Pe tabără fusese dat de consulul Livius acest consemn : „tribunul să-l primească pe tribun, centurionul pe centurion, călărețul pe călăreț, pedestrașul pe pedestraș. Căci nu e nevoie să se mărească nici tabăra, pentru ca vrăjmașul să nu simtă sosirea celui alt consul“ ; strângerea mai multora laolaltă într-un spațiu strîmt avea să fie destul de ușoară, deoarece oastea lui Claudius nu luase cu sine în această expediție aproape nimic, în afară de arme ; apoi, chiar în vremea marșului, armata lui s-a mărit cu voluntari care se oferiseră, fără a fi chemați : aceștia erau ostașii vechilor leaturi, care-și terminaseră serviciul militar și tineri

care-și înscriau pe întrecute numele, dar din sinul cărora consulul nu înrolă decît pe cei care prin înfățișarea lor trupească și prin vînjoșia lor păreau buni pentru militărie.

Castrul celuilalt consul era lingă Sena, iar Hasdrubal se afla la o depărtare cam de 500 pași de acolo. De aceea, cu toate că Nero se apropia acoperit de [vedere datorită] munților, totuși se opri la poalele lor, căutînd să nu intre în castru înainte de căderea nopții. Intrînd în tăcere în tabăra romană, toți fură conduși în corturi de cei de același rang cu ei și găzduiți cu cea mai mare voieșie ca niște oaspeți.

A doua zi, s-a ținut sfatul [comandanților], la care a luat parte și praetorul L. Porcius Licinus. Acesta își avea tabăra lipită de a consulilor și, înainte de sosirea lor, își condusesese armata numai pe creste : cînd ocupa trecătorile înguste ca să-i închidă dușmanului trecerea, cînd le hărțuia trupele lovindu-le fie dintr-o coastă, fie din spate, și în chipul acesta îl zăpăcise pe dușman prin tot felul de șiretlicuri întrebunțate ; și el luă parte atunci la sfat.

Părerile multora înclinau către această soluție : să se amîne momentul atacului cîtă vreme Nero își întremează ostașii oboșiți de drum și de veghe și, totodată, să aibă un răgaz de cîteva zile pentru a lua cunoștință de vrăjmaș ; Nero însă stăruia nu numai cu îndemnul, dar chiar îl rugă din răspuțeri ca nu care cumva să-i schimbe planul său atît de îndrăzneț, căruia repeziciunea marșului îi va asigura [negreșit] biruința. Întîrziind, îl va face să fie nesăbuit ; „datorită unei greșeli care însă nu are să fie de lungă durată, Hannibal stă pe loc incremenit și nici nu-i atacă tabăra sa lăsată fără comandant și nici nu s-a străduit să-l urmărească în vremea mărșăluirii sale. Armata lui Hasdrubal poate fi nimicită, iar dînsul va avea și puțința să se înapoieze în Apulia înainte ca Hannibal să se pună în mișcare. Cel care îi dă răgaz dușmanului prin amînare, îi predă lui Hannibal și tabăra sa, [se predă] și pe el însuși și-i deschide drumul către Gallia, pentru a se uni în tihnă cu Hasdrubal. De aceea, e nevoie să se dea numai-decît semnalul de luptă și să se scoată trupele în linie de bătaie, profitînd de greșeala vrăjmașilor, și a celor de față, și a celor absenți, cîtă vreme nici aceia nu-și dau seama că luptă împotriva unei oștiri mai puțin numeroase, nici aceștia că au de-a face cu trupe mai numeroase și mai puternice“.

Ridicînd sfatul, se dă semnalul de atac și numaidecît se pornește înainte în linie de bătaie.

XLVII Vrajmaşul se rînduise încă mai înainte în formaţie de luptă în faţa taberei sale. Întîrzierea dezlănţuirii luptei a fost pricinuită de faptul că Hasdrubal, înaintînd călare cu cîţiva ostaşi din cavalerie în faţa steagurilor, băgă de seamă că duşmanii au acum scuturi vechi pe care nu le văzuse mai înainte, iar caii erau mai slabi ; i se păru că şi mulţimea ostaşilor e mai mare ca de obicei ; de aceea, bănuind ceea ce şi era de fapt, dădu fără întîrziere semnalul de retragere şi trimise iscoade la rîul de unde romanii luau apă şi unde se putea afla ceva şi vedea cu ochii dacă nu cumva au venit întîmplător niscaiva ostaşi, avînd faţa mai arsă de soare, ca după un marş proaspăt ; în acelaşi timp, el ordonă să se dea un ocol pe mai departe castrului vrăjmaşilor şi să iscodească dacă nu s-au lărgit în vreo parte parapetele valului de întărituri şi să fie atenţi dacă în castru trîmbiţele răsună o dată sau de două ori.

După ce i s-a raportat, înşiruindu-i de-a fir-a-păr întreaga situaţie, faptul că tabăra nu era de loc mărită l-a indus în eroare pe Hasdrubal ; acolo erau toate cele două tabere, una a lui M. Livius, alta a lui L. Porcius, aşa cum fuseseră şi mai înainte de sosirea celui alt consul ; apoi nu se adăugase nici un fel de întărituri vreuncea din ele, ca să se lărgescă mai mult.

Totuşi, pe bătrînul comandant hîrşit cu vrăjmaşul său roman l-a surprins raportarea iscoadelor sale că în castrul praetorului s-a dat o singură dată semnalul, pe cînd în cel al consulului de două ori. „Negreşit, sînt amîndoi consulii“. Şi îngrijorat se întreba : „Cum a fost cu putinţă ca unul din ei să se desprindă de lîngă Hannibal ?“ Dar ceea ce nu putea de loc bănui ce se întîmplase, era : cum fusese tras pe sfoară Hannibal cu vreun şiretlic într-o împrejurare atît de însemnată, încît habar să n-aibă unde e comandantul roman, unde e armata acestuia dintr-un castru cu care a fost în contact ? „De bună seamă, Hannibal îngrozit de vreo înfrîngere, nu neînsemnată, nu s-a mai încumetat să-l urmărească pe potrivnic !“ Hasdrubal era tare înspăimîntat să nu fi venit prea tîrziu cu sprijinul său din Hispania, după ce situaţia carthaginezilor fusese pierdută de tot şi ca romanii să nu se bucure şi în Italia de acelaşi noroc pe care l-au avut şi în Hispania.

Hasdrubal era încredinţat că, între timp, scrisoarea sa n-a ajuns la Hannibal şi că a căzut în mîna consulului care s-a şi grăbit să-l zdrobească,

Frământat de aceste griji, după ce au fost stinse focurile, Hasdrubal a dat semnalul de plecare la prima veghe, poruncind să se strângă în tăcere bagajele și să se pornească în marș.

Datorită învălmășelii și alarmei date în vreme de noapte, călăuzele fiind ținute sub ochi cu prea puțină atenție, una din ele s-a tupilat într-o ascunzătoare dinainte ochită, cealaltă a trecut înot râul Metaurus prin vadul cunoscut. În chipul acesta, oastea prunică, părăsită de călăuze, rătăcește mai întâi pe ogoare și, sleiți de oboseala marșului și de atâtea vegheri, ostașii se aștern pretutindeni pe jos, rărindu-și tot mai mult rîndurile în jurul flămurilor.

Hasdrubal dădu poruncă să se pună oastea în mișcare de-a lungul malului apei, pînă să le lumineze calea zorile, și tot cotind în sus și-n jos pe coclaurii și viroagele întortocheate ale râului, băgă de seamă că din pricina rătăcirii a bătătorit pămîntul învîrtindu-se în același loc, astfel încît n-a înaintat mai de loc; de aceea, el plănui să treacă râul Metaurus îndată ce lumina zilei îi va arăta un vad potrivit. Însă, cu cît se îndepărta de marc, cu atît nu izbutea să găsească vaduri de trecere, deoarece malurile prea înalte povîrneau râul, de aceea Hasdrubal tot pierzînd vremea degeaba, în felul acesta dădu răgaz romanilor să se ia pe urmele dușmanilor.

XLVIII Nero fu cel care-l ajunse cel dintîi cu toată cavaleria sa pe Hasdrubal și, după el, și Porcius cu trupele ușoare. În timp ce romanii hărțuiau coloanele punice obosite de marș și le măcinau din toate părțile, Hasdrubal renunță să-și mai pună oastea în marș, care acum era aidoma unei fugi; pe cînd voia să-și întocmească tabăra pe o măgură deasupra malului râului, sosi și Livius cu toate trupele de pedestrași, însă nu în coloană de marș, ci rînduite și înarmate pentru a porni numaidecît la atac.

După ce comandantii romani și-au contopit toate trupele și și le-au așezat în linie de bătaie, Claudius a ocupat aripa dreaptă, Livius a luat conducerea frontului la aripa stîngă, iar centrul frontului a fost încredințat spre a fi apărat praetorului.

Hasdrubal, cînd își dădu seama că trebuie să lupte, lăsă deoparte întăriturile taberei și-și așeză în prima linie elefanții, iar în jurul lor, la aripa stîngă în fața lui Claudius, îi pune pe galli, nu atît pentru că nu se bizuia pe ei, cît pentru că era încredințat că gallii le insuflă romanilor spaimă; el luă comanda aripii drepte, avîndu-l potrivit și pentru sine și pentru hispani

pe M. Livius, și pentru că acolo își pusese cea mai mare nădejde în contingentele vechi ; ligurii fură rînduiți în mijlocul frontului, înapoia elefanților. Numai că linia lui de bătaie era desfășurată mai mult în adîncime decît în lărgime ; pe galli îi ocrotea o costişă ce făcea un intrînd. Frontul pe care-l țineau hispanii se încheiește cu aripa stîngă a romanilor ; în dreapta, întreaga aripă romană sta nemișcată, fiindcă aflîndu-se în afara costişei din față, aceasta îi împiedica să intre în luptă, atît din front, cît și dintr-o latură. Între Livius și Hasdrubal se încinsese o crîncenă luptă, măcelul fiind cumplit de partea ambilor potrivnici. Acolo se găseau amîndoi comandanții supremi, acolo era grosul pedestrimii și cavaleriei romane, acolo se aflau hispanii, soldați bătrîni și căliți în luptele cu romanii, precum și ligurii, un neam dîrz și războinic. Tot acolo fuseseră îndreptați și elefanții ; aceștia la cel dintîi iureș îi învălmășiseră pe antesignani și împinseseră înapoi și steagurile romane ; apoi proporțiile bătăliei crescînd din ce în ce mai mult, din pricina strigătelor, gornacii nu mai avură putința să-și mîne elefanții care se tot învîrteau, întocmai ca niște corăbii care rătăcesc fără cîrmă, ca și cum n-ar fi știut din care tabără fac parte.

„Pentru ce am bătut noi atîta drum, într-o goană atît de năprasnică ?“ — strigă Claudius către ostași, după ce zadarnic încercase să urce pe costişa din față ; cînd băgă de seamă că nu poate pătrunde la dușman prin partea aceea, scoțîndu-și cîteva cohorte de la aripa dreaptă, unde vedea bine că acolo ostașii mai degrabă vor lîncezi decît vor lupta, făcu cu ele un ocol prin spatele frontului și se năpusti asupra flancului drept al punilor, fiind surprinși de acest neașteptat atac nu numai vrăjmașii, ci și romanii. Cu atîta repeziciune a atacat Claudius acolo, încît romanii, deși apăruseră din flanc, în curînd dădură lupta în spatele vrăjmașului ; în felul acesta hispanii și ligurii sînt măcelăriți din toate părțile, din față, din coastă, din spate ; acum ajunsese măcelul și la galli. Acolo însă n-a fost mai de loc luptă ; căci și o mare parte din galli părăsiseră steagurile, furișîndu-se în cursul nopții, sau dedați somnului se tolăniseră pretutindeni pe cîmpuri, și gallii care mai rămăseseră pe loc, istoviți de marș și vegheri, trupurile lor nefiînd cîtuși de puțin deprinse să îndure eforturile, abia își mai țineau armele pe umeri ; apoi fiindcă și soarele era la amiază, iar setea și arșița erau înăbușitoare, se lăsau cu duiumul să fie uciși sau luați prizonieri ¹⁸⁷.

XLIX Mai mulți elefanți fură omoriți de gornacii lor decât de dușmani. Ei aveau o daltă și un mai de lemn : cînd jivinele începeau să se înfurie și să se năpustească peste ai lor, gornacul care ședea între urechile elefantului, îi repezea cu dalta o lovitură cît mai năprasnică cu putință, izbind chiar la încheietură unde grumazul se unește cu capul. Acesta era cel mai repede mijloc de a răpune asemenea namile de jivine, ori de cîte ori pierdeau nădejdea de a-i mai putea mîna, și cel care născocise mijlocul fusese însuși Hasdrubal, comandantul atît de faimos în atîtea lupte, dar mai ales cu prilejul acestei bătălii. Acesta își susținu luptătorii, îmbărbătîndu-i și înfruntînd deopotrivă cu ei primejdiile. Tot el îi înflăcăra și pe cei istoviți, și pe cei care de silă refuzau să mai facă eforturi, cînd rugîndu-i, cînd dojenindu-i, tot el îi chemă înapoi pe cei ce fugiseră, și tot el restabili în cîteva locuri lupta pe care ai săi o părăsiseră ; în sfîrșit, cînd sorții de izbîndă au ajuns neîndoielnic în mîna vrăjmașului, nemaivînd să supraviețuiască unei armate atît de mari care l-a însoțit de dragul numelui său, dînd pînteni calului, Hasdrubal s-a năpustit asupra cohorții romane. Acolo a căzut Hasdrubal luptînd cu arma în mîna ca un om care a vrut să fie vrednic de tatăl său Hamilcar și de fratele său Hannibal.

Niciodată în cursul acestui război n-au fost doborîți atîția dușmani într-o singură luptă ca atunci ! Se părea că s-a plătit cu aceeași măsură dușmanilor pentru dezastrul de la Cannae, fie prin doborîrea comandantului, fie prin nimicirea armatei. Au fost uciși 56 000 de dușmani, iar prinși 45 000. S-a capturat o mare pradă de război, de toată mîna, cît și grămezi de aur și argint ; fură luați înapoi peste patru mii de cetățeni romani, care fuseseră capturați de puni. Acest fapt fu ca o mîngîiere pentru ostașii romani căzuți în acea bătălie ; căci biruința i-a costat pe romani destul sînge ; ca la 8 000 de romani și aliați au fost doborîți în acea bătălie ¹⁸⁸.

Atît de mult se săturaseră biruatorii de sînge vărsat și de măcel, încît a doua zi, cînd consulului Livius i s-a dat de știre că „gallii cisalpini și ligurii care, fie că nu luaseră parte la luptă, fie că izbutiseră să scape în timpul măcelului, s-au adunat cu toți într-o coloană, fără să aibă în frunte vreun anume comandant, fără flamuri, fără rînduială sau disciplină, și că dacă s-ar trimite un singur pîlc de călăreți, toți vor putea fi nimiciți“, el a spus : „Dimpotrivă, să mai fie lăsați în viață vreo cîteva care să dea de veste dușmanului și dezastrul lor și vitejia noastră !“

L În acea noapte care a urmat după luptă, Nero pornind într-un marș și mai repede decît venise acolo, după șase zile ajunsesese la castrul său stativ¹⁸⁹, în fața vrăjmașului său, Hannibal. În drumul său la întoarcere, Nero a fost întîmpinat de mai puțină lume, deoarece nu fusese trimisă înainte nici o ștafetă ; cu toate acestea, pretutindeni a fost sărbătorit cu atîta voioșie, încît nimeni nu-și mai putea stăpîni manifestările de bucurie. Nimeni nu era în stare să arate și să zugrăvească îndeajuns, în cuvinte, starea sufletească a celor din Roma, nici cu cîtă încordare așteptau cetățenii, nesiguri, rezultatul, și nici cum au aflat vestea biruinței.

Nici o clipă în tot decursul acelor zile, de cînd a ajuns știrea că consulul Claudius a plecat, din revărsatul zorilor pînă în amurgul soarelui nu s-a depărtat fie vreun senator de curie și din preajma mai marilor cetății, fie poporul din *forum*.

Matroanele, deoarece nu puteau fi de vreun ajutor, purceseră să se roage fierbinte pe la toate templele, copleșindu-i pe zei pînă la oboseală cu rugăciuni și făgăduințe. Pe cînd cetățenii erau chinuți de atîta zbucium și încordare, a sosit cea dintîi veste nesigură, anunțînd că doi călăreți din Narnia au venit, în urma bătăliei, în castrul¹⁹⁰ roman așezat în fața trecătorii ce duce spre Umbria și că aceștia le-au dat de știre că dușmanul a fost nimicit. La început, această veste a izbit mai mult auzul decît sufletul, ca una pe care greu o cuprinzi cu mintea sau în care nu te poți încrede îndeajuns, fiind ori prea umflată, ori prea îmbucurătoare ; apoi, însăși repeziciunea cu care venise știrea îi oprea pe oameni s-o creadă, de vreme ce se spune că bătălia avusese loc numai cu două zile mai înainte.

În urmă însă, la Roma e înmînată o scrisoare trimisă de L. Manlius Acidinus din tabără, în legătură cu sosirea călăreților din Narnia. Această scrisoare purtată prin *forum* pînă în tribuna praetorului a scos senatorii din curie. Atîta învălmășeală a pricinuit îngrămădirea norodului în fața porților senatului, încît ștafeta nu mai putea străbate prin rîndurile lor, ci era trasă înapoi de cei ce-l întrebau și strigau : „să i se dea citire scrisorii în primul rînd la tribuna rostrată și apoi în senat“. În cele din urmă gloata a fost îndepărtată și oprită de magistrați și numai în chipul acesta a fost cu putință să se împărtășească mulțimii, care nu se mai putea stăpîni, vestea atît de îmbucurătoare.

Scrisoarea s-a citit mai întâi în senat și apoi în adunarea poporului. Însă, potrivit firii fiecăruia, unii se bucurau de-a binelea, alții însă nu voiau să acorde crezare știrii decît după ce vor auzi scrisorile legaților sau ale consulilor.

LI Apoi s-a adus la cunoștința tuturor că se apropie emisarii [trimiși de consul]. Atunci într-adevăr lumea de toate vîrstele alergă în întîmpinarea lor, fiecare dorind să soarbă cel dintîi cu ochii și cu urechile sale proprii o bucurie atît de mare. Puhoiul norodului a ajuns într-un neînterupt convoi pînă la podul Mulvius. Trimii aceștia erau L. Veturius Philo, L. Licinius Varus, Q. Caecilius Metellus care, înconjurați de gloata oamenilor de toată mîna, au ajuns în *forum*, în vreme ce unii cetățeni îi întrebau pe ei înșiși, alții pe însoțitorii lor, cum stau lucrurile. Și așa cum fiecare auzise că armata și comandantul dușmanilor au fost nimicîți, că legiunile romane sînt tefere, că consulii sînt sănătoși, la fel împărtășeau numaidecît și altora bucuria lor.

După ce trimișii anevoie au ajuns în Curie, și după ce și mai anevoie au fost date în lături gloatele, ca să nu se amestece cu senatorii, scrisoarea a fost citită în Curie. De acolo, trimișii au trecut în adunarea poporului.

După ce s-a dat citire scrisorii, L. Veturius a zugrăvit pe larg cele ce s-au petrecut acolo, în mijlocul unei nemaipomenite aprobări și în cele din urmă chiar în aclamațiile întregii adunări, deoarece toți cu greu își mai puteau înfrîna sufletul de bucurie. Apoi, în vreme ce unii s-au dus în templele zeilor din preajmă ca să le aducă mulțumiri, alții s-au împrăștiat pe la casele lor ca să le împărtășească și soțiilor și copiilor lor o veste atît de îmbucurătoare.

Senatul a decretat rugăciuni de mulțumire vreme de trei zile, pentru că consulii M. Livius și C. Claudius au nimicît pe comandantul și legiunile vrăjmașe, armata romană rămînînd teafără.

La rîndul său, și propraetorul C. Hostilius a hotărît în fața adunării poporului facerea de rugăciuni publice; acestea au fost rostite de bărbați și de femei; toate templele au fost deopotrivă pline de lume în tot decursul acelor trei zile, în vreme ce matroanele, scăpate de orice teamă și îmbrăcate în cele mai sărbătorești veșminte, împreună cu copiii lor, aduceau mulțumiri zeilor nemuritori, de parcă i s-ar fi pus capăt războiului.

Această biruință a zguduit într-atît simțămintele cetățenilor, încît toată lumea s-a încumetat, întocmai ca în vreme de pace,

să facă tot felul de târguri și învoieli, vânzând, cumpărând, dând bani cu împrumut și plătindu-și datoriile.

Consulul C. Claudius, după ce se întorsese în tabără, porunci să fie aruncat înaintea străjilor cartagineze capul lui Hasdrubal, pe care îl păstrase și-l adusese cu mare grijă, și să fie arătați și prizonieri africani, așa cum erau legați, și din rîndul lor să fie chiar dezlegați doi și să meargă la Hannibal ca să-i dea în vileag ce s-a întîmplat.

S-a dus vorbă că Hannibal, doborât de o jale atît de mare și pentru poporul său, și pentru familia sa, ar fi spus : „în aceasta el recunoaște însăși soarta Cartaginei“.

Ridicînd apoi de acolo tabăra, pentru a concentra toate trupele în ținutul Bruttium, în colțul cel mai îndepărtat al Italiei, Hannibal a dus în ținutul bruttiilor toate trupele auxiliare pe care nu le putea apăra, fiind și răspîndite pe o întindere prea mare, și la fel a făcut cu metapontinii, scoțînd toți locuitorii din această cetate, ca și cu acei lucani care i se supuseseră lui.

CARTEA XXVIII

I O dată cu trecerea lui Hasdrubal în Italia, pe cît precumpă-nise aici greutatea războiului, pe atît situația în Hispania părea că se ușurase, cînd pe neașteptate acolo reizbucniră ostilitățile deopotrivă cu cele dinainte. În acea vreme¹, starea de lucruri în Hispania se înfățișa pentru romani și carthaginezi în felul acesta² :

Hasdrubal, fiul lui Gisco, se dusese pînă la Ocean și ajunsese la capătul Hispaniei, tocmai la Gades³. Țărmul Mării Mediterane și aproape întreaga Hispanie dinspre soare-răsare asculta de Scipio și de romani. Hanno, noul comandant sosit în locul lui Hasdrubal Barcas, cu o nouă oaste trecută din Africa peste mare, se unise cu Mago, după ce înrolă în scurt timp sub arme un mare număr de oameni în Celtiberia, care provincie se află la mijloc între cele două mări. Scipio trimise împotriva lui Hanno pe M. Silanus împreună cu nu mai mult de zece mii de ostași și cu 500 de călăreți. Silanus mărșăluind cît mai repede cu putință (deși era împiedicat și de drumurile stricte, și de trecerile strîmte și închise de păduri dese, așa cum sînt cele mai multe din Hispania), totuși a ajuns la dușman nu numai înaintea ștafetelor, dar chiar și a vestei sosirii sale, fiind îndrumat într-acolo de aceleași călăuze luate din rîndurile dezertorilor celtiberi.

Din gura acelorași, în vreme ce se găsea cam la zece mii de pași de vrăjmaș, Silanus a aflat că există două tabere în jurul aceluia drum pe unde mergeau romanii : „În stînga și-au așezat tabăra celtiberii, noua lor oaste fiind alcătuită din peste nouă mii de oameni, iar în dreapta și-au instalat tabăra punii. Pe cînd a punitor e apărută și întărită cu posturi, cu străji de noapte și cu toate mijloacele convenite unei armate adevărate, în cealaltă tabără toate sînt de-a valma, risipite în neorînduială ca în lumea barbarilor și a recruților, care cu atît mai mult nu se tem de nimic, cu cît se află pe pămîntul lor“.

Silanus plănuie să atace în primul rînd oastea celtiberilor și de aceea porunci ca trupele sale să se desfășoare cît mai mult spre aripa stîngă, pentru a nu fi de loc zărite de posturile carthagineze. Apoi se îndreptă în marș forțat către vrăjmaș, după ce trimisese mai înainte niște iscoade.

II Silanus ajunsese la o depărtare cam de trei mii de pași fără să fi fost cîtuși de puțin simțit de vreunul dintre dușmani; mersese acoperit de locuri stîncioase și de niște costise îmbrăcate cu tufisuri. Acolo el dă poruncă ostașilor săi să se oprească și să mănînce într-o vale adîncă și, datorită acestui fapt, ferită vederii.

Între timp se întoarseră și iscoadele, întărind spusele dezertorilor. Atunci, lăsîndu-și poverile în mijloc, romanii pun mîna pe arme și pornesc la luptă, desfășurîndu-și rîndurile în linie de bătaie, după toate regulile. Cînd îi mai despărțeau o mie de pași de vrăjmaș fură zăriți de aceștia care începură să alerge în neorînduială. Însuși Mago, la cel dintîi strigăt și învălmășeală, vine călare în goana calului din tabără.

În oastea celtiberilor erau patru mii de pedestrași cu scuturi și două sute de călăreți. Aceștia erau tocmai cît o legiune întregă (și în același timp și simburile oștirii); Mago îi rînduiește pe celtiberi în prima linie de bătaie, iar pe ceilalți, și anume trupele cu armament ușor, îi așază în rezervă.

În timp ce Mago își scotea trupele rînduite în chipul acesta, romanii aruncară cu sulițele asupra lor cînd abia ieșiseră dintre parapete. Hispanii, în fața sulițelor aruncate de potrivnic, se trîntiră la pămînt și apoi se ridicară, pentru ca la rîndu-le să le arunce și ei. După ce romanii le primiră, ca de obicei, stînd în rînduri strînse și alăturînd scut lîngă scut, înaintară apoi și începură lupta cu vrăjmașul piept la piept cu sabia. Însă, pe de o parte, și terenul neprielnic făcu să fie zădărnicită repeziciunea celtiberilor, care aveau obiceiul să pornească la luptă și în goană, dar pe de altă parte, și terenul era favorabil romanilor, deoarece aceștia erau deprinși să dea lupta stînd locului, în afară de faptul că îngustimea terenului și mărcinișurile crescute din loc în loc stricau șirurile celtiberilor, pentru care temei aceștia erau nevoiți să se măsoare cîte unul sau cîte doi laolaltă, întocmai ca la duel. Din această pricină, dușmanii fură împiedicați să fugă, astfel încît rămaseră să fie căsăpiți întocmai ca niște oameni legați. În curînd fură doborîte aproape toate trupele de celtiberi, și cei cu scuturi, și unitățile cu armament ușor, precum și carthaginezii care, venind din

cealaltă tabără în sprijinul lor, îngroziți, fură la rîndu-le hăcuți. Împreună cu Mago au izbutit să scape cu fuga nu mai mult de două mii de pedestrași împreună cu toată cavaleria, deși aceasta de-abia intrase în luptă. Hanno, al doilea comandant, e prins viu, împreună cu trupele punice care veniseră la urmă, după dezlănțuirea bătăliei.

În fuga lui, Mago fu însoțit de aproape toată cavaleria și de pedestrași din leaturile vechi ; ei ajunseră după zece zile la Hasdrubal în provincia Gaditanum ⁴. În schimb oastea cea nouă a celtiberilor, strecurîndu-se prin codrii învecinați, s-a împrăștiat în fugă pe la casele lor.

Această izbîndă a fost cît se poate de binevenită nu atît pentru că s-a izbutit să se înăbușe un război atît de crîncen, cît datorită faptului că ar fi aruncat sămînța unui viitor mare război, dacă romanii le-ar fi îngăduit carthaginezilor să ațîțe și alte noroade, după ce-i răsculaseră pe celtiberi.

De aceea Scipio, după ce îi aduse lui Silanus în chip deosebit laude, nutrînd nădejdea de a pune capăt acestui război, mai ales dacă nu va întîrzia de fel tărăgănînd războiul, purcese împotriva lui Hasdrubal către extremitatea Hispaniei, unde mai era război.

Hasdrubal se găsea atunci cu tabăra, din întîmplare, în Baetica, pentru a-și ține sub ascultare aliații ; ridicîndu-și deodată steagurile, porni mai degrabă într-un soi de fugă decît într-un marș adevărat, ducîndu-se departe la Ocean și la Gades. Apoi însă, încredințat că va fi mereu ținta războiului cîtă vreme va avea la îndemînă o armată, înainte de a trece strîmtoarea către Gades își distribui toate trupele pretutîndeni prin orașe, pentru ca să se apere și la adăpostul zidurilor, și cu armele.

III Cînd Scipio a băgat de seamă că războiul a luat o nouă înfățișare, ramificîndu-se în prea multe direcții, și că pentru a impresura fiecare cetate în parte e nevoie mai degrabă de vreme multă decît de sforțări mari, s-a întors din drum. Totuși, ca să nu le lase vrăjmașilor această regiune, îl trimite pe fratele său L. Scipio dimpreună cu zece mii de pedestrași și o mie de călăreți, să atace cel mai bogat oraș din acele locuri (barbarii îi spuneau Orongis) ⁵. Acest oraș e situat în ținutul maesessilor ⁶ din semîntia bastetană ⁷ ; are cîmpii roditoare ; locuitorii se ocupă și cu scoaterea argintului din mine. Hasdrubal folosise acea fortăreață pentru a face incursiuni împotriva populațiilor din mijlocul Hispaniei.

După ce Scipio își așază castrul în apropierea orașului Orongis, înainte de a-l înconjura cu un val de lucrări de împresurare, își trimise oameni către porțile acestui oraș, care vorbindu-le mai de aproape [locuitorilor orașului] să-i ispitească și să-i îmbie ca să caute mai degrabă prietenia romanilor decît să le încerce puterile. Cum aceștia nu dădură nici un răspuns pașnic, Scipio înconjură orașul cu două rînduri de șanțuri și de parapete și-și împărți oastea în trei corpuri, pentru ca în vreme ce două sînt în repaus, să dea întotdeauna asaltul cu celălalt corp.

Scipio a început asaltul cu cel dintîi corp, dar deși lupta a fost cît se poate de crîncenă, totuși a fost nehotărîtă : pentru romani nu era ușor să se apropie de oraș, nici să ducă scările pînă la zid, din pricina grindinei de lănci și săgeți aruncate ; chiar dintre cei care izbutiseră să alătore scările, unii erau prăvăliți cu niște furci anume făcute, iar asupra altora dușmanii aruncau de sus niște cîngi de fier, astfel încît romanii erau pîn-diți de primejdia de a fi trași de pe ziduri și ridicați în sus.

Cînd Scipio a observat că bătălia nu e egală datorită și numărului prea mic al luptătorilor săi, și faptului că dușmanul învinge pentru că luptă de pe ziduri, a atacat orașul în același timp cu celelalte două corpuri, retrăgînd primele trupe. Acest atac a stîrnit atîta spaimă în rîndul celor împresurați, istoviți și de lupta cu cel dintîi corp de trupe romane, încît orașenii părăsiră într-o fugă năpraznică zidurile, iar garnizoana punică se concentrează într-un singur punct, lăsîndu-și însă [cîteva] posturi, de teamă ca orașul să nu se predea. Atunci pe locuitorii orașului îi cuprinse frica ca nu cumva, dacă dușmanul va intra în oraș, să fie măcelăriți pretutindeni cînd sînt întîlniți în cale de romani, fără să se mai facă deosebire dacă sînt carthaginezi sau hispani ; de aceea, deschizînd repede poarta, s-au năpustit ieșind pe ea în mare număr și ținînd scuturile în față, ca să nu fie aruncate asupra lor lănci de departe, însă arătînd romanilor dreptele lor goale, ca să iasă în vileag că au azvîrlit săbiile. E nesigur dacă, cu toată distanța mică, faptul acesta s-a observat sau dacă au bănuțit că la mijloc e vreun șiretlic ; romanii s-au năpustit asupra dezertorilor, măcelărindu-i întocmai ca pe o linie de luptă vrăjmașă ; tot pe aceeași poartă au intrat în oraș și romanii. Și celelalte unități de trupe romane tăiau și sfărîmău porțile cu securile și topoarele ; călăreții, după cum fiecare intrase, porneau în galop ca să ocupe forul (căci așa primiseră instrucțiuni) ; (pentru protecția cavaleriei fură alăturate și unitățile dotate cu *caetra* ⁷ *bis*)

Ostașii legiunilor năvălesc și în celelalte părți ale orașului. Romanii s-au stăpînit însă de a-i ucide și de a-i jefui pe toți cei înțilniți în cale, în afara celor care se apărau cu armele. Toți carthaginezii fură puși sub pază, împreună cu vreo mie de orașeni care le închiseseră porțile. Orașul fu predat celorlalți locuitori, iar bunurile acestora înapoiate. Cu prilejul cuceririi prin asalt a orașului Orongis au căzut cam două mii de vrăjmași, iar din rîndurile romanilor nu mai mulți de nouăzeci de oameni.

IV S-au bucurat nespus și romanii care au repurtat biruința cu prilejul asaltului acestui oraș, și comandantul, și cealaltă oaste : intrarea lui Scipio, precedată de uriașul convoi de prizonieri, a stîrnit mare vîlvă.

Scipio îi aduse laude fratelui său, rostind cuvinte de cinstire pe cît îi fu cu putință, deoarece pusese pe aceeași treaptă cucerirea Carthaginei Noi de către dînsul cu a Orongisului.

Apoi, pentru că iarna bătea la ușă și pentru că nu era cu putință să se încerce și cucerirea orașului Gades, și nici să urmărească armata lui Hasdrubal⁹, împrăștiată pretutindeni prin toată Hispania, Scipio își readuse toate trupele sale în Hispania de dincoace de Hiberus și după ce trimise legiunile în taberele de iarnă, iar pe fratele său L. Scipio la Roma, cu Hanno, comandantul punilor și cu ceilalți nobili capturați se duse și el la Tarraco.

În același an, flota romană în frunte cu proconsulul M. Valerius Laevinus⁹, trecînd din Sicilia în Africa, a făcut prădăciuni, pustiind în lung și în lat ținuturile Uticei și Carthaginei. Prăzile au fost luate din ținutul din jurul zidurilor Uticei înseși, situate la marginea teritoriului carthaginez.

În calea vaselor romane care se îndreptau către Sicilia a ieșit flota carthagineză (avea 70 de vase lungi). Din această flotă au fost capturate 17, patru scufundate în larg, iar restul flotei punice a fost risipit și fugărit. Romanii învingători și pe uscat și pe mare s-au întors la Lilybaeum încărcăți cu mari prăzi de toate soiurile. După alungarea vaselor carthagineze, vasele romane au transportat pe mare, netulburate de nimeni, mari cantități de cereale către Roma.

V La începutul acelei veri¹⁰, în care s-au petrecut aceste evenimente, proconsulul P. Sulpicius¹¹ și regele Attalus, după ce au iernat la Aegina, așa cum s-a spus mai înainte¹², unind flotele

lor — romanii aveau 25 de vase cu câte cinci rînduri de vîsle, iar regele Attalus — 35, au trecut la Lemnos¹³; la rîndul său și Filip, pentru ca să fie pregătit la orice fel de încercări, în cazul că ar fi nevoit să iasă în întîmpinarea vrăjmașului, fie pe mare fie pe uscat, coborî la mare, în orașul Demetrias și fixă ziua adunării oastei sale în Larissa¹⁴.

Auzind de faima acestui rege, la Demetrias s-au adunat delegațiile venite din toate părțile. Totuși aetolienii au căpătat curaj atît datorită alianței cu romanii, cît și sosirii în urmă a regelui Attalus și, de aceea, au continuat cu prădăciunile asupra vecinilor lor. Nu numai acarnanienii și beoțienii și locuitorii din Eubeea erau cuprinși de mare teamă, ci și acheii, în care, pe lîngă războiul cu aetolienii, vîrșe groaza și tiranul lacedemonian Machanidas, care-și așezase tabăra nu departe de hotarele argivilor.

Toți aceștia, amintind ce primejdii amenințau orașele lor și dinspre mare și dinspre uscat, îi cereau regelui să-i ajute. Numai că nici din însuși regatul său nu-i soseau știri liniștitoare: „Și Scerdilaedus, și Pleuratus s-au pus în mișcare și dintre traci mai ales maezii vor năvăli în părțile învecinate ale Macedoniei, dacă regele va fi prins de vreun război mai lung“. Într-adevăr, beoțienii și populațiile din centrul Greciei au adus la cunoștință că trecătoarea Thermopyle a fost închisă de aetolieni cu șanțuri și parapete, acolo unde defileul mai îngust strîmtoază drumul, spre a nu-l lăsa pe Filip să treacă pentru a apăra orașele aliaților săi.

Atîtea vești alarmante răspîndite ar fi putut trezi și pe cel mai greoi comandant. Filip îi lăsa pe delegați să plece, făgăduindu-le că le va da tuturor ajutor, după împrejurări și vreme; pentru momentul de față el trimite o garnizoană pentru apărarea orașului Peparthus¹⁵, care era mai amenințat ca toate, de unde venise știrea că Attalus, trecînd cu flota sa din Lemnos, pustiise întregul ținut din jurul acestui oraș. Filip trimite pe Polyphas cu o ceată neînsemnată de ostași în Beoția și, de asemenea, la Chalcis pe Menippus, unul din curtenii regelui, cu o mie de peltaști (*pelta* e o pavăză asemănătoare cu *caetra*). A mai alăturat încă cinci sute de agriani¹⁶, pentru ca insula să poată fi apărată din toate părțile. El plecă la Scotussa¹⁷ și porunci să fie trecute acolo trupele macedonene din Larissa.

Aici i s-a dat de veste lui Filip că aetolienii au fixat adunarea lor la Heraclea¹⁸ și că acolo va veni și regele Attalus, pentru a se consfătui în privința planului general al războiului.

Pentru ca să tulbure această adunare prin sosirea sa neașteptată, Filip își conduse oastea în marș forțat la Heraclea. Numai că el a ajuns acolo după ridicarea adunării; totuși, după ce distruse semănăturile care erau aproape să dea în copt, înaltesc cele din jurul golfului aenianilor¹⁹, își readuse trupele la Scotussa. După ce-și lăsă acolo toată armata, Filip se retrase cu cohorta regală la Demetrias. De acolo, ca să poată interveni la orice mișcare din partea dușmanilor, Filip își trimite oameni și în Phocida, și în Eubeea, și în Peparethus, ca să aleagă niște mături înalte de unde să se bage de seamă focurile aprinse; el însuși instalează un foisor pe Tisaeus²⁰ (acesta e un munte care îi întrece în înălțime pe toți ceilalți din jur), pentru ca prin focurile aprinse să i se dea de la distanță semnalele, pentru a afla numaidecât ce pun la cale vrăjmașii.

Comandantul roman și regele Attalus au trecut de la Peparethus la Nicaea²¹; de acolo trec cu flota în Eubeea, către orașul Oreus situat în partea stângă când mergi de la golful Demetriacus către Chalcis și Euripus²².

Attalus și Sulpicius s-au înțeles între ei ca romanii să atace dinspre mare, iar trupele regelui dinspre uscat.

VI După patru zile de când a acostat flota romană, aliații au început atacul orașului Oreus²³. Totodată ei au folosit acest timp pentru întreveneri tainice cu Plator, care fusese pus de Filip în fruntea orașului.

Oreus avea două cetăți, una care domina marea, alta, în mijlocul orașului. De aici până la mare ducea un drum subteran pe care îl străjuia dinspre mare un turn cu cinci caturi, o strașnică redută. Mai întâi acolo s-a dat o luptă foarte crâncenă, deoarece turnul era înzestrat cu tot felul de arme de aruncat, iar romanii scosese de pe vasele lor și tormente și mașini de război pentru atacul acestui oraș.

Când toți asediații erau cu sufletele și cu privirile ațintite către această luptă, Plator îi primi pe romani în oraș, prin poarta cetății dinspre mare și numaidecât această cetățuie fu ocupată. Locuitorii orașului alungați de acolo se îndreptară către cealaltă cetățuie, dar și acolo fuseseră rânduși oameni care să pună zăvoarele la porți. În felul acesta asediații, fiind prinși la mijloc, fură măcelăriți sau luați prizonieri.

Garnizoana macedoneană s-a grămădit sub zidul cetății fără să caute să fugă și să se împrăștie, dar nici să lupte cu îndârjire.

Plator obținând de la Sulpicius iertarea acestora, macedonenii fură imbarcați pe vase, transportați și debarcați la Demetrium din Phiotida, iar el însuși se retrase la Attalus.

Sulpicius, îmbărbătat de această izbândă câștigată atât de ușor la Oreus, se îndreptă de îndată cu flota victorioasă spre Chalcis; acolo însă rezultatele n-au corespuns așteptărilor. Din gura golfului care se întinde în cele două părți ale capului, marea face aici un fel de strîmtoare, părăind oricui la prima vedere că aici sînt două porturi alăturate, dar cu deschiderile îndreptate fiecare în altă direcție. Însă cu greutate s-ar găsi pentru o flotă un alt adăpost mai primejdios ca acesta, căci, pe de o parte, bat niște vînturi deosebit de vijelioase, dezlănțuindu-se pe neașteptate din munții foarte înalți care străjuiesc cele două maluri ale strîmtorii, pe de altă parte, deși marea la Euripus are, după cum îi merge vorba, cîte șapte fluxuri și refluxuri pe zi, totuși vînturile împingînd talazurile cînd într-o parte cînd într-alta, la voia întîmplării, stîrnesc niște torenți întocmai ca aceia care se rostogolesc dintr-un munte într-o genună. În chipul acesta vasele n-avură liniște nici zi, nici noapte. Pe de o parte și portul primi cu nespuse vrăjmășie flota, pe de altă parte și cetatea — care era închisă într-o latură de mare, iar din cealaltă, dinspre uscat, era întărită în chip deosebit cu lucrări de fortificație și apărată de o puternică garnizoană și mai ales, avînd în fruntea lor niște comandanți și niște căpetenii credincioase, iar nu șovăielnice și trădătoare cum fuseseră la Oreus — era strașnică și cu neputință de cucerit.

Sulpicius, dîndu-și seama de aceste greutăți, ca să nu piardă zadarnic vremea, avu prevederea să renunțe în grabă la o acțiune întreprinsă cu atîta nesocotință de la început și-și trecu de acolo flota la Cynus²⁴ din Locrida — acesta este tîrgul orașului opunțiilor, situat la o mie de pași departe de mare.

VII Cu toate că pe Filip îl preveniseră focurile aprinse la Oreus, totuși semnalul din foișor îi fusese dat prea tîrziu, datorită înșelăciunii lui Plator. De altfel lui nu i-ar fi fost de loc ușor să se apropie de această insulă cu forțele sale maritime, din pricină că nu erau deopotrivă cu cele ale potrivnicilor săi. De aceea, datorită întîrzierii, renunță la aceste operații.

În schimb, Filip se grăbi să vină în ajutorul chalcidienilor îndată ce primi semnalul, căci și Chalcis, deși e un oraș al insulei cu același nume, e totuși despărțit de mare printr-un istm atât de îngust, încît e legat de continent printr-un pod, și la el se

poate trece mai ușor dinspre uscat decît dinspre mare. De aceea, Filip [se înapoie] ²⁵ din Demetrias către Scotussa și, de acolo, plecă pe la straja a treia, după ce dădu peste cap garnizoana și-i alungă pe aetolienii care străjuiau strîmtoarea Thermopyle : după ce-igoni pe dușmanii înspăimîntați pînă la Heraclea, regele se îndreptă spre Elatia ²⁶ din Phocida, străbătînd mai mult de 60 de mile într-o singură zi.

Cam în aceeași zi, orașul opunțiilor ²⁷ fusese cucerit și prădat de regele Attalus. Sulpicius renunțase la pradă în favoarea regelui, pentru că în schimb Oreus fusese jefuit cu cîteva zile mai înainte de trupele romane, fără participarea ostașilor lui Attalus. Flota romană se retrăsese la Oreus, iar Attalus, neștiind de sosirea lui Filip, își pierdea vremea cerînd bani căpeteniilor orașului ; dar atît de neașteptat a fost atacul lui Filip, încît Attalus ar fi putut fi nimicit acolo dacă cîteva cretani, plecați întîmplător după nutreț, și care se depărtaseră prea mult de oraș, n-ar fi zărit de departe trupele lui Filip mărșăluind. Oastea lui Attalus se retrase în grabă spre mare la vase, fără arme, în neorînduială și într-o năprasnică fugă ; totuși Filip și-a ajuns dușmanii tocmai cînd se desprindeau de țărîm și se depărtau cu vasele, stîrnind învălmășeală în rîndurile marinarilor chiar pe uscat.

De acolo Filip se întoarse la Opus, scăpărînd de mînie și împotriva zeilor și a oamenilor că a pierdut acest prilej, scăpînd aproape de sub ochi norocul unei izbînzii atît de mari. Și asupra opunțiilor regele își vărsă focul cu aceeași mînie, pentru că, deși ar fi putut prelungi rezistența, împotrivindu-se asediatorilor și tărăgărînd impresurarea pînă la sosirea sa, se predaseră aproape de bunăvoie, numaidecît ce au dat cu ochii de vrăjmași.

După ce statornici din nou situația la opunții, Filip plecă la Thronium ²⁸. Și Attalus se dusese la început la Oreus ; dar de acolo, cum i-au ajuns zvonurile că Prusias regele Bithyniei i-a trecut hotarele regatului său, lăsă de o parte și interesele romanilor și războiul cu aetolienii, trecînd în Asia.

Sulpicius își retrase flota la Aegina, de unde plecase la începutul primăverii.

Filip cuceri Thronium după o luptă nu mai mare ca aceea prin care Attalus pusese stăpînire pe orașul Opus.

Orașul Thronium era locuit de fugarii din Theba Phtiotidei : după ce orașul acestora a fost cucerit de Filip, deoarece trecuse de partea aetolienilor, aceștia le dădură voie să-și așeze sălașu-

rile în oraşul Thronium, care fusese pustiit şi părăsit cu prilejul celui dintii război cu acelaşi Filip.

După supunerea oraşului Thronium, aşa cum am spus mai înainte, Filip porni către Tithronium²⁹ şi Drymiae³⁰, nişte oraşe mici şi neînsemnate ale Doridei³¹, cucerindu-le şi pe acestea. De acolo se duse la Elatia, unde dăduse poruncă să vină împuterniciţii lui Ptolemaeus şi ai rhodienilor³².

Acolo, în vreme ce se vorbea despre terminarea războiului cu aetolienii (căci delegaţii luaseră parte de curînd³³ şi la adunarea romanilor şi a aetolienilor de la Heraclea) vine ştirea că Machanidas a hotărît să năvălească asupra eleilor, tocmai cînd pregăteau solemnitatea jocurilor olympice³⁴. Filip socotind că trebuie să preîntîmpine acest atac, după ce-a dat drumul delegaţilor, cărora le-a dat un răspuns binevoitor, spunîndu-le: „el n-a fost nici pricina acestui război şi nici nu l-a tărăgănit şi va încheia pace numai dacă i se oferă condiţii cinstite şi drepte“, porni în fruntea unor trupe uşoare; trecînd prin Beoţia, coborî la Megara³⁵ şi de acolo la Corint, de unde, luînd în primire proviziile, se îndreptă spre Phlius³⁶ şi Pheneus³⁷, însă cînd ajunse la Heraea află că Machanidas, înspăimîntat de vestea sosirii sale, s-a refugiat la Sparta. Regele macedonean se duse înapoi la Aegium, pentru a lua parte la adunarea acheilor, fiind totodată încredinţat că acolo va găsi şi flota carthagineză chemată în acel port pentru ca el să poată acţiona şi pe mare. Însă cu cîteva zile mai înainte punii trecuseră de acolo la Oxeae³⁸ apoi, după ce aflaseră că Attalus şi romanii plecaseră din Oreus, se îndreptaseră spre porturile Acarnaniei, temîndu-se să nu fie atacaţi şi nimiciţi la Rhion — acesta e numele strîmtorii de la gura golfului corintic.

VIII Într-adevăr, Filip era necăjit şi se simţea apăsător pentru că, deşi a mers cu cea mai mare repeziciune în toate împrejurările, totuşi nicăieri n-a ajuns la vreme, şi pentru că ursita, luîndu-i totul din faţa ochilor, şi-a ris de iuţea lui.

Totuşi, la adunare, Filip prefăcîndu-se că nu e supărat, vorbi cu semeţie, luînd martori şi pe zei şi pe oameni „că el [a fost pretutindeni şi] n-a lipsit din nici un loc şi n-a scăpat nici un prilej de a se îndrepta cu cea mai mare repeziciune cu putinţă acolo unde au zăngănit armele duşmanilor; însă greu îşi poate închipui cineva dacă nu cumva războiul n-a fost desfăşurat cu mai multă îndrăzneală din parte-i sau dacă nu cumva vrăjmaşii au fost mai iuţi la fugă; aşa i-a scăpat din mîini Attalus la

Opus, așa Sulpicius la Chalcis, așa în cursul acelor zile — Machanidas. Însă după cum nu întotdeauna fuga e norocoasă³⁹, la fel nu trebuie socotit o grea întreprindere acest război în care, dacă te vei întâlni cu vrăjmașul, de bună seamă îl vei birui. Ceea ce trebuie subliniat în primul rând, e mărturisirea dușmanilor că nu sînt deopotrivă cu el; în scurtă vreme și victoria lui va fi neîndoielnică, căci potrivnicii săi nu vor lupta cu dînsul cu un rezultat mai bun decît nădăjduiseră ei“.

Aliații l-au ascultat plini de bucurie.

De acolo, de la achei, Filip s-a întors la Heraea și Triphylia⁴⁰, înapoind Aliphera⁴¹ orașului Megalopolis⁴², deoarece megalopolitani îi dovediseră îndeajuns că făcuse parte din teritoriul lor. După ce luă în primire vasele de la achei — erau trei nave cu cîte patru rînduri de vîsle și tot atîtea cu cîte două rînduri — trecu de acolo la Anticyra. Plecînd de acolo cu șapte vase cu cîte cinci rînduri de vîsle și mai mult de 20 de bărci, pe care le trimisese în golful Corint ca să le alătore flotei carthagineze, Filip debarcă în orașul aetolian Erythrae⁴³, care se află aproape de Eupalium⁴⁴. Însă aetolienii au avut cunoștință de aceasta: căci toți locuitorii care se găseau prin sate sau prin redutele învecinate ale Potidaniei⁴⁵ și Apolloniei⁴⁶ și-au găsit refugiul în codri și în munți: vitele care nu putuseră fi mîinate din pricina grabei, fură răpîte și imbarcate pe vase. Cu aceste vite și cu celelalte capturi a fost trimis mai marele acheilor, Nikias, la Aegion. După aceasta, Filip se îndreaptă către Corint, poruncind ca trupele de pedestrași să fie conduse pe uscat prin Beoția. Iar el, navigînd de la Kenchrei⁴⁷ de-a lungul Atticeii, mai sus de Sunium⁴⁸, ajunse la Chalcis, trecînd aproape prin mijlocul flotelor dușmane. Acolo, după ce lăudă credința și vitejia locuitorilor din Chalcis, fiindcă nici nu le încovoiaseră sufletele teama, și nici nu-și pierduseră nădejtile⁴⁹, i-a îndemnat pe chalcidieni ca și pe viitor să rămîină credincioși alianței sale cu aceeași statornicie, dacă nu vor mai degrabă să aibă soarta cretanilor și opunțiilor. De la Chalcis, Filip navigă spre Oreus, unde încredință cîrmuirea și paza orașului acelor fruntași care, după ce orașul le fusese cucerit, preferaseră să fugă decît să se predea romanilor.

Apoi Filip trecu la Demetrias⁵⁰ din Eubeea, de unde plecase întîia oară pentru a da ajutor aliaților săi.

După aceasta, Filip puse să se construiască la Cassandra⁵¹ 100 vase de război, concentrînd acolo o mulțime de vase, deoarece

în Grecia situația se liniștise, datorită și plecării lui Attalus, datorită și sprijinului său acordat la vreme aliaților aflați în primejdie.

Apoi Filip se întoarse în regatul său, pentru a declara război dardanilor ⁵².

IX La sfârșitul acelei veri în care s-au petrecut aceste evenimente ⁵³ în Grecia, după ce Q. Fabius ⁵⁴ fiul lui Fabius Maximus, trimis ca legat din partea consulului M. Livius, a adus la cunoștința senatului convingerile consulului că L. Porcius împreună cu legiunile sale asigură îndeajuns apărarea provinciei Gallia ⁵⁵ și că, prin urmare, armata consulară poate fi adusă de acolo, senatul ordonă să se întoarcă la Roma nu numai M. Livius, ci și colegul lui, C. Claudius. Numai prin aceasta s-a deosebit decretul că senatul a poruncit, în afară de readucerea armatei lui M. Livius, ca legiunile lui Nero să rămână în provincie, pentru a ține piept lui Hannibal.

Consulii s-au înțeles între ei printr-o scrisoare că, așa cum au slujit republica într-un cuget și-o simțire, la fel să meargă în același timp la Roma, măcar că veneau din regiuni diferite; cel care va ajunge mai întâi la Praeneste primise ordin să-l aștepte acolo pe colegul său.

Dar s-a întâmplat ca amândoi consulii să vină acolo în aceeași zi. De acolo fu trimis înainte un edict, prin care se hotăra ca, „peste trei zile, senatul în mare număr să fie prezent la sfat în templul Bellonei“. Consulii s-au apropiat de oraș, întâmpinați în cale de tot norodul în păr. Gloatele revărsându-se și înconjurându-i din toate părțile, le aduceau nu numai salutul lor, ci fiecare cetățean dorind să atingă dreptele biruitoare ale consulilor, unii îi felicitau, alții le aduceau mulțumiri că datorită strădaniilor lor republica a rămas teafără.

După ce consulii au arătat, după obiceiul tuturor comandanților, cum au desfășurat războiul, au cerut să li se acorde cuvenita cinstire zeilor nemuritori pentru că i-au ajutat să-și slujească republica cu bărbăție și cu noroc, iar lor să li se îngăduie să intre în oraș în triumf.

Senatul le-a răspuns că într-adevăr decretează să li se acorde ceea ce cer, datorită în primul rând bunăvoinței zeilor, și după zei, meritului consulilor; și după ce s-a hotărât să se officieze slujbe de mulțumire zeilor, în numele amândurora, și purtarea ambilor consuli în triumf, consulii s-au înțeles între ei să nu fie sărbătorit triumful fiecăruia în parte, ci laolaltă pentru că tot

împreună într-un cuget și-o simțire au dus războiul și pentru că operațiile fuseseră desfășurate și în provincia lui M. Livius, și întâmplător în ziua în care s-a dat bătălia, acesta luase auspiciile ⁵⁶; dar pentru că armata lui M. Livius se înapoiase la Roma venind împreună cu el, în schimb însă a lui Nero nu putuse fi adusă din provincia lui, s-a hotărît ca trupele lui Livius să-și însoțească comandantul intrînd în Roma în carul de triumf tras de patru cai, iar C. Claudius să vină călare, însă neînsoțit de ostași.

În chipul acesta a fost sărbătorit laolaltă atît triumful amîndurora, cît mai ales al aceluia care, cu cît îl întrecea în merite pe colegul său, cu atît se înălța mai presus în glorie, pentru că l-a ridicat și pe tovarășul său de consulat la aceeași cinste.

„De bună seamă, — spunea lumea, — cel călare a străbătut în goană într-un răstimp de șase zile Italia în toată lungimea ei și s-a măsurat piept la piept cu Hasdrubal în Gallia, în acea zi în care Hannibal crezuse că Nero se află în castrul său așezat lângă tabăra sa, în Apulia: astfel, un singur consul a înfruntat doi comandanți, luptînd în amîndouă părțile Italiei, împotrindu-se unor mari căpetenii de oști cu iscusința minții sale, într-o parte și punîndu-și în primejdie viața sa, în altă parte. A fost îndeajuns numai numele lui Nero pentru a-l ține pe Hannibal pe loc în tabără. La drept vorbind, datorită cui s-a prăbușit și a fost doborît Hasdrubal, dacă nu lui Nero? De aceea, celălalt consul n-are decît să meargă purtat pe un car de triumf tras de oricîți cai ar vrea; adevăratul triumfător este cel care merge purtat de un singur cal, și acela e Nero, care, chiar dacă ar merge pe jos, s-ar bucura de o neasemuită glorie, fie că ar fi dobîndit-o în acel război, fie că ar fi fost trecut cu vederea cu prilejul aceluia triumf“.

Asemenea vorbe ale celor care îl priveau pe Nero l-au însoțit pînă pe Capitolium.

Consulii au depus în vistieria statului 3 milioane de sestertii ⁵⁷ și 80 000 de libre de aramă. M. Livius a împărțit ostașilor cîte 56 ași; de asemenea și C. Claudius a făgăduit ostașilor care nu erau de față aceeași sumă, după ce se va întoarce la armată.

S-a băgat de seamă că în acea zi au fost alcătuite de ostașii lui M. Livius mai multe cîntece glumețe în cinstea lui C. Claudius decît a consulului lor, pe de o parte, iar călăreții au copleșit pe de altă parte cu multe laude pe legații L. Veturius și Q. Caecilius și au îndemnat plebea să-i aleagă pe aceștia consuli

în anul viitor ; a doua zi consului, în adunarea poporului, au întărit cele spuse de călăreți, amintind cu câtă bărbăție și credință s-au străduit amîndoi să-i ajute în chip deosebit pe consuli.

X Fiindcă se apropia ziua alegerilor⁵⁸ și se găsisse cu cale ca alegerile să fie prezidate de către un dictator⁵⁹, consulul C. Claudius l-a numit dictator pe colegul său, M. Livius ; la rîndu-i, Livius l-a desemnat pe Q. Caecilius comandant al cavaleriei.

Fură aleși consuli, prin mijlocirea dictatorului, L. Veturius și Q. Caecilius, același care era atunci comandant al cavaleriei ; după asta s-au ținut alegerile de praetori ; fură aleși C. Servilius⁶⁰, M. Caecilius Metellus⁶¹, Ti. Claudius Asellus⁶² și Q. Mamilius Turrinus, care atunci era edil al plebei.

După terminarea alegerilor dictatorul părăsi funcția. În urma trimiterii la vatră a armatei, el plecă, potrivit unui *senatus-consultum*, în provincia Etruria pentru a cerceta care anume populații din rîndurile etruscilor sau umbrilor trîmbișaseră ideea trădării romanilor [și trecerii de partea lui Hasdrubal], cu puțin înainte de sosirea sa și cine i-a sprijinit pe puni cu trupe auxiliare, aprovizionare și orice alte mijloace.

Acestea au fost evenimentele desfășurate în cursul aceluia an și în timp de pace și în timp de război.

Jocurile romane au fost din nou celebrate în întregime în trei rînduri de către edilii curuli Cn. Servilius Caepio și Ser. Cornelius Lentulus ; la fel și jocurile plebeie au fost iarăși celebrate o dată în întregime de către edilii plebei M. Pomponius Matho și Q. Mamilius Turrinus.

În al treisprezecelea an de război punic, în vremea consulilor L. Venturius Philo și Q. Caecilius Metellus, li s-a decretat amîndurora provincia Bruttium, în scop de a desfășura războiul cu Hannibal. Apoi fură trași la sorți praetorii M. Caecilius Metellus — pentru jurisdicția urbană, Q. Mamilius — pentru cea a străinilor, C. Servilius — pentru Sicilia și Ti. Claudius — pentru Sardinia.

Armatele s-au distribuit astfel : unuia din consuli i s-a încredințat armata pe care o comandase C. Claudius, consulul anului trecut, iar celuilalt consul, armata propraetorului Q. Claudius (acestea erau alcătuite din cîte două legiuni) : „în Etruria, proconsulul M. Livius, căruia i se prelungise comanda pe încă un an, va lua în primire două legiuni de sclavi voluntari de la propraetorul C. Terentius“. S-a mai decretat ca praetorul Q. Mamilius, după pre-

darea jurisdicției⁶³ în mâna colegului, să ia în primire Gallia împreună cu armata de acolo pe care o comandase praetorul L. Porcius, și i s-a dat ordin să pustiască ținuturile gallilor, care trecuseră de partea carthaginezilor puțin înainte de venirea lui Hasdrubal.

Lui C. Servilius i s-a încredințat apărarea Siciliei cu cele două legiuni de la Cannae, tot așa cum o apăraseră și C. Mamilius.

Vechea armată din Sardinia, pe care o comandase A. Hostilius, a fost scoasă din această provincie⁶⁴.

Consulii au recrutat noua legiune pe care Ti. Claudius să o treacă în Italia cu sine.

Lui Q. Claudius⁶⁵ i s-a prelungit comanda pe încă un an, ca să conducă provincia Tarentum; la fel și lui C. Hostilius Tubulus, pentru provincia Capua.

Proconsulul M. Valerius, care avusese însărcinarea apărării coastei maritime în jurul Siciliei, a primit poruncă să se întoarcă la Roma cu toată flota rămasă, după ce va încredința 30 de vase lui C. Servilius.

XI În cetatea frământată de primejdiile atât de mari ale războiului, în vreme ce toată lumea era aplecată să pună în seama zeilor temeiurile tuturor izbînzilor și înfrîngerilor, se vestiră multe semne și arătări: „La Tarracina a fost lovit de trăsnet templul lui Jupiter, iar la Satricum, al zeiței Mater Matuta⁶⁶; pe satricani nu mai puțin i-au îngrozit doi șerpi care se furișaseră în templul lui Jupiter, strecurîndu-se chiar pe porți; din Antium s-a dat de știre că secerătorii au văzut spice pline de sînge; la Caere a fost fătat un purcel cu două capete, precum și un miel care era în același timp și berbec și mioară. Și la Alba se spunea că au fost văzuți doi sori, și că la Fregellae, în timpul nopții, s-a văzut lumină; că pe teritoriul Romei, a vorbit un bou; [se mai spunea] că altarul lui Neptun din cercul lui Flaminius s-a umplut de sudoare; apoi că templul zeiței Ceres și cel al Mîntuirii⁶⁷, și al lui Quirinus⁶⁸ au fost lovite de trăsnet“.

Li s-a poruncit consulilor să facă ispășiri cu sacrificii de vite mari și să rînduiască slujbe publice vreme de o zi. Toate acestea au fost aduse la îndeplinire printr-un *senatus-consultum*.

Mai mult ca toate minunile care fuseseră anunțate ca întîmplate, fie dincolo de hotare, fie văzute în țară, a îngrozit sufletele oamenilor stingerea focului veșnic din templul Vestei; vestala care avusese paza focului în noaptea aceea a fost bătută cu biciul din porunca pontificelui P. Licinius. Deși acest fapt nu se

întimplase din vrerea zilelor, ci din omenească nebăgare de seamă, totuși s-a hotărît să fie ispășit prin sacrificii de vite mari și prin rugăciuni publice în templul Vestei.

Pînă să plece consulii la război, ei fură povățuiți de senat să aibă grijă ca plebeii să se înapoieze la țarinile lor : „prin milostivirea zeilor, războiul a fost îndepărtat de orașul Roma și de Latium și deci se poate locui fără teamă la țară ; n-are nici o noimă ca să se aibă o grijă mai mare de munca ogoarelor din Sicilia decît de ale Italiei“.

Numai că treaba asta nu era de loc ușoară de adus la îndeplinire de popor, deoarece erau lipsă și de plugarii liberi care căzuseră în război, și de sclavi, și de vitele care fuseseră răpite, iar satele fuseseră distruse sau arse ; totuși o mare parte dintre ei, înduplecați de autoritatea consulilor, s-au înapoiat la țarină. Prilejul luării unor atari măsuri îl dăduseră delegații Placentiei și Cremonei⁶⁹, care s-au plîns că ogoarele lor erau atacate și pustiite de vecinii lor galli și că o mare parte dintre coloniștii lor s-au împrăștiat, și că acum orașele lor sînt despopulate, iar țarinile pustii și în paragină.

Praetorul Mamilius a primit însărcinarea ca să apere coloniile împotriva dușmanilor. Consulii, potrivit unui *senatus-consultum*, au hotărît ca „acei care sînt cetățenii Cremonei sau Placentiei să se întoarcă la coloniile lor, pînă la o anumită zi“.

Apoi și consulii au plecat la începutul primăverii la război⁷⁰.

Consulul Q. Caecilius a luat în primire armata lui C. Nero, iar L. Veturius, pe a propraetorului Q. Claudius, completînd unitățile cu noii ostași pe care el însuși îi recrutase.

Consulii au dus armata în ținutul Consentinum și l-au pustit în lung și-n lat ; în vreme ce trupele romane erau încărcate de prăzi, într-o trecătoare îngustă au fost puși într-o atît de mare neorînduială de bruttii și de arcașii numizi, încît au fost în primejdie să-și piardă nu numai prada, ci și luptătorii. Totuși a fost mai mult învălmășeală decît luptă și, după ce au trimis prăzile înainte, au ieșit și legiunile romane tefere în locuri deschise. De acolo au plecat în ținutul lucanilor ; acest neam s-a supus în întregime poporului roman, fără luptă⁷¹.

XII În cursul aceluia an, nu s-a desfășurat nici o campanie împotriva lui Hannibal. Căci nici acesta n-a ieșit în calea oștilor romane, datorită proaspetei răni pricinuite și statului său, și lui personal, și nici romanii nu i-au tulburat liniștea : ei erau de pă-

rere că deși toate se prăbușesc în jurul lui Hannibal, totuși acesta e singurul comandant de seamă, înzestrat cu o energie atît de strașnică ! Dar nu știu dacă acest om merită mai multă admirație cînd a fost încununat de izbînzii, decît cînd a fost copleșit de restriște — căci, într-adevăr, Hannibal cu toate că purta de treisprezece ani războaie pe pămîntul dușmanilor, atît de departe de patria sa și cu rezultate atît de felurite și nu cu o armată alcătuită din concetățenii săi, ci amestecată din adunăturile tuturor neamurilor, care n-aveau nici legi, nici datine, nici limbă comună și, deși aceștia aveau alt trai, altă îmbrăcăminte, alte arme, alte credințe, alte rînduiri religioase și aproape și alți zei, totuși a știut să-i unească într-un singur mănunchi în așa fel, încît nu s-a ivit niciodată vreo răzvrătire nici în sînul lor, nici împotriva comandantului lor, nici chiar atunci cînd de multe ori erau lipsiți de banii soldei și de aprovizionare pe pămîntul vrăjmașilor, din pricina cărui neajuns în primul război punic se săvîrșiseră multe fapte nesăbuite în rîndurile comandanților și ostașilor. Într-adevăr, după nimicirea armatei lui Hasdrubal laolaltă cu comandantul ei, în care carthaginezii își pusese războiul în mîna soartei, și cînd, prin retragerea lui Hannibal în colțul ținutului Bruttium, această atitudine a lui însemna și cedarea restului Italiei, cui nu i s-ar părea uimitor că totuși nu s-a ivit nici o revoltă în sînul taberei lui Hannibal ? Căci la celelalte neajunsuri se mai adăugase și nevoia hrănirii armatei sale ; ori singura nădejde îi rămăseseră ogoarele ținutului Bruttium, care, chiar dacă ar fi fost în întregime lucrate, totuși erau neîndestulătoare pentru aprovizionarea cu hrană a unei armate atît de mari ; în realitate însă pentru că o mare parte a tineretului luat de la munca cîmpului se îndeletnicise cu războiul, bruttii, din pricina năravurilor urîte înnăscute în acest neam, în timpul serviciului militar se ocupau cu tîlhăriile ⁷². Apoi lui Hannibal nici din patrie nu i se trimitea nimic, deoarece singura grijă a Carthaginei era păstrarea Hispaniei, de parcă în Italia i-ar fi mers totul din plin.

În Hispania ⁷³, într-o privință, războiul avusese aceeași soartă ca în Italia ; într-altă privință însă, totul mersese pe dos. În legătură cu aceasta se învedera că punii, biruiți în bătălie și pierzîndu-și și comandantul ⁷⁴, fuseseră alungați pînă la cel mai depărtat țărm al Hispaniei, tocmai la Ocean ; în cea de-a doua privință, pentru pregătirea războiului, Hispania datorită și locului și firii oamenilor, era mai potrivită nu numai ca Italia, ci ca orice altă țară a pămîntului. Ca urmare, deși Hispania a fost cea dinții provincie de pe continent în care au intrat romanii, totuși a

fost cea din urmă dintre toate care a fost supusă de tot, abia acum, în sfârșit, în vremea noastră sub conducerea și auspiciile lui Augustus Caesar ⁷⁵.

Pe atunci în Hispania, Hasdrubal, fiul lui Gisgo, cel mai mare și mai vestit comandant în acel război după Barcini, reîntorcându-se de la Gades, în nădejdea reaprinderii războiului, ajutat și de Mago, fiul lui Hamilcar, după terminarea înrolării de trupe în Hispania Ulterior, a înarmat ca la 50 000 de pedestrași și 4 500 de călăreți.

În ce privește cifra trupelor de cavalerie, autorii sînt cam de aceeași părere; unii însă scriu că la Silpia au fost aduși ca la 70 000 de pedestrași ⁷⁶. Acolo și-au așezat tabăra cei doi comandanți romani, cu gîndul de a nu se da în lături din fața luptei.

XIII Cînd lui Scipio i s-a adus la cunoștință știrea pregătirii unei armate atît de mari și fiind încredințat că nu se va putea împotrivi numai cu legiunile romane unui puhoi atît de uriaș de oști dușmane și nici bizui pe niște ajutoare închipuite ale barbarilor cu care să-și înfrunte dușmanul și, totodată, că nu trebuie nici să aibă prea mare încredere în forțele lor, deoarece erau schimbători din fire, nărav care pricinuiseră înfrîngerea tatălui și unchiului său, trimise înainte pe Silanus la Culchas ⁷⁷, care domnea peste 28 orașe, ca să ia în primire de la el călăreții și pedestrașii pe care îi făgăduise că-i va înrola sub arme în vremea iernii; și el însuși pormi din Tarraco de la aliații săi, care locuiau ținuturile din vecinătatea drumului său și ajunse la Castulo ⁷⁸, după ce strînse în drumul său neînsemnate ajutoare. Acolo a adus și Silanus trupe auxiliare alcătuite din 3 000 de pedestrași și 500 de călăreți. De acolo porni înainte către orașul Baecula ⁷⁹ cu toată oastea de concetățeni și aliați, alcătuită din 45 000 de pedestrași și călăreți.

Mago ⁸⁰ și Masinissa ⁸¹ i-au atacat cu toată cavaleria lor pe romani, tocmai cînd își întocmeau castrul, și le-ar fi pricinuit mari neajunsuri celor ce lucrau la întărituri, dacă Scipio n-ar fi ascuns în spatele unei măguri — foarte prielnic așezată în acest scop — trupe de cavalerie care s-au năpustit pe neașteptate în goană asupra numizilor, care înaintau răzlețiți. Dintre dușmani, toți aceia care se avîntaseră prea mult, venind pînă în preajma parapetelor și chiar pînă aproape de cei ce lucrau la întărituri, fură dați peste cap cînd nici nu începuse bine lupta; cu ceilalți vrăjmași, care înaintaseră înapoia steagurilor lor încolonați în ordine, lupta a dăi-

nuit mai îndelung, fiind multă vreme nehotărîtă. Dar îndată ce intră în acţiune cohortele ușor înarmate de la posturi și sînt scoși apoi de la lucrări și ostașii cărora li se poruncise să ia armele și vin în număr mai mare și forțe proaspete în locul celor istoviți și cînd numeroase trupe ieșind din castru se năpustesc la încăiere, și punii și numizii nu mai stau pe gînduri și o iau la fugă. La început, dușmanul se depărta în pîlcuri, fără ca spaima sau zorul să le dezlîneze șirurile ; apoi însă, pentru că romanii atacau tot mai crîncen ariergarda potrivnicului, care nu mai era în stare să le înfrunte iureșul, acesta nemaiținînd seama nici de rînduri, nici de nimic, se așterne pe fugă pretutindeni, împrăștiindu-se fiecare pe unde i-a fost mai la îndemînă. Și cu toate că după această luptă curajul romanilor sporise într-o bună măsură, iar al dușmanului slăbise, totuși în zilele următoare n-au încetat de loc luptele de hărțuială între cavaleriile și trupele ușoare ale potrivnicilor.

XIV După ce și-au măsurat îndeajuns puterile prin ușoare hărțuieli, mai întîi Hasdrubal și-a rînduit trupele în formație de atac, și apoi au înaintat și romanii. Însă amîndouă fronturile ședeau nemișcate în fața valului de întărituri și, deoarece nici una din tabere nu începu lupta, în vreme ce lumina soarelui se lăsa spre chindie, întîi carthaginezul și după el și romanul își readuse trupele în tabără. Situația asta s-a repetat vreme de cîteva zile : întotdeauna carthaginezul își scotea cel dintîi armata din tabără, și tot el cel dintîi, istovit de atîta stat în picioare, da semnalul de retragere ; din nici o parte nu s-a pornit la atac, nu s-a aruncat vreo armă, nu s-a scos vreun strigăt.

Centrul frontului era ocupat de o parte de romani, de cealaltă de carthaginezi amestecați cu africani, iar la aripi erau rînduiți aliații (amîndouă taberele aveau aici pe hispani) ; în fața aripilor, înaintea liniei de bătaie punico, se aflau elefanții care de departe păreau aidoma unor redute.

Cuvîntul de ordine dat în amîndouă taberele era acesta : „Lupta se va desfășura așa cum fuseseră rînduite fronturile. În centru se va măsura romanul cu punul, din pricina cărora se pornice acest război, fiind deopotrivă și în tărie și în bărbăție“.

Cînd Scipio a băgat de seamă că dușmanul crede cu încăpăținare în această stare de lucruri, a schimbat într-adins totul în ziua aceea în care plănuse să dezlănțuie bătălia. De cu seară a dat consemnul în tabără : „Înainte de ivirea zorilor, și oamenii

și caii să fie pregătiți și hrăniți, iar călăreții să fie înarmați și caii înfrinați și înșeuati“. De-abia se luminase bine de ziuă, când Scipio și trimise toată cavaleria împreună cu trupele de armament ușor împotriva posturilor punice. Numaidecît el însuși pornește înainte cu trupele greu înarmate ale legiunilor, dar în pofida așteptărilor bine întemeiate ale alor săi și ale dușmanilor, aripile au fost întărite cu ostași romani, iar aliații au fost rînduiți în centrul frontului.

Hasdrubal trezit de strigătele călăreților, îndată ce sări din cort și văzu în fața parapetelor învălmășeala și zăpăceala din rîndurile alor săi, iar mai departe scînteind steagurile legiunilor și cîmpurile pline de vrăjmași, numaidecît își aruncă întreaga cavalerie împotriva călăreților potrivnicului ; el însuși iese cu trupele de pedestrași din tabără, fără să schimbe nimic din ordinea de bătaie obișnuită în ce privește formațiile frontului.

Multă vreme încăierarea dintre cavalerii rămase nehotărită ; lupta nu se putea decide numai datorită lor, deoarece cei respinși se retrăgeau la adăpostul liniei de bătaie a pedestrimii, ceea ce se făcea de către amîndoi adversarii ; însă atunci cînd între amîndouă fronturile n-au fost mai mult de 500 pași, Scipio — după ce dădu semnalul de retragere și începură să se desfășoare rîndurile cavaleriei romane — așeză toate trupele ușor înarmate, încadrate în centru și împărțite în două corpuri, în spatele aripilor, în rîndurile rezervelor. Apoi, cînd se ivi momentul dezlănțuirii luptei, Scipio poruncește ca hispanii (aceștia ocupaseră centrul frontului) să înainteze cu pas domol : de la aripa dreaptă (căci acolo comanda Scipio) el trimise o ștafetă la Silanus și la Marcellus, „ca să lărgească aripa în partea stîngă, așa cum o vor vedea desfășurîndu-se la cea dreaptă, împreună cu trupele ușoare ale cavaleriei și pedestrimii și să nu se ia la piept cu vrăjmașul înainte ca amîndouă fronturile să se poată încheșta în centru“. După ce fură desfășurate aripile în felul acesta, cîte trei cohorte de pedestrași și cîte trei escadroane de cavalerie, la care fuseseră alăturați și velitii, porniră în pas grabnic asupra vrăjmașului, în vreme ce alte unități îi urmau înaintînd din flanc. La mijloc se făcuse un intrînd, în care unitățile hispane înaintau mai anevoie. Acum se încăieraseră numai aripile, deoarece tot ce alcătuaia tăria dușmanului, contingentele vechi de puni și africani, nu ajunsese încă pînă la o aruncare de suliță și nici nu se încumeta să năvălească la atac, ca să vină în sprijinul celor încheștați, de teamă să nu deschidă centrul frontului în calea vrăjmașului care se apropia din față. Aripile erau

strimtorate într-o luptă nehotărîtă ; cavaleria romană și trupele de armanent ușor și velitii, învăluind aripile, izbeau din coastă, iar cohortele presau din față așa fel încît să rupă rîndurile dușmanului de restul frontului.

XV Însă, pe de o parte, lupta nu era egală în toate sectoarele, iar pe de alta, dușmanul aruncase asupra trupelor romane și latine tot puhoiul de baleari și de recruți hispani.

În vreme ce ziua înainta, pe ostașii lui Hasdrubal începuseră să-i lase puterile, deoarece carthaginezii fuseseră izbiți neîntre-rup, începînd de dis-de-dimineată, și siliți să iasă repede la atac înainte de a-și fi întremat trupurile, hrănindu-se.

Într-adins Scipio trăgănisise situația, pentru ca lupta să se dea cît mai tîrziu : căci pedestrirea romană numai pe la ora a șaptea ⁸² a pornit atacul la aripi, iar în mijlocul frontului acesta a fost dez-lănțuit ceva mai tîrziu, pentru ca arșița soarelui de la amiază și oboseala statului cu armele pe ei și, în același timp, și foamea, și setea să istovească trupurile punilor înainte de a se lua la piept cu romanii. În felul acesta stătuseră ei în picioare, rezemați pe scuturi. Pe deasupra, și elefanții speriați de învălmășeala acestei lupte a călăreților, a velitilor și a trupelor de armament ușor, se năpus-tiseră de la aripi către mijlocul frontului. De aceea dușmanii isto-viți și trupește și sufletește dădură înapoi, păstrînd totuși ordinea formațiilor, frontul rămînînd intact, ca și cum s-ar fi retras din porunca comandantului. Dar cînd romanii biruitori simțiră șovăiala dușmanului, se năpustiră din toate părțile și mai năpraznic, astfel încît potrivnicul nu mai fu în stare să înfrunte lesne și acest iureș, cu toate că Hasdrubal căuta să-i rețină și sta în calea celor care dă-deau înapoi, strigîndu-le mereu că în spate se găsesc niște costișe unde se vor putea retrage fără grijă, dacă vor merge în ordine; totuși frica lor a fost mai puternică decît rușinea, căci cum dădură de romani, cei care erau cei mai apropiați de ei numaidecît întoarseră spatele, toți luînd-o la fugă și împrăștiindu-se. Vrajmașul se opri însă cu steagurile mai întii la poalele dealurilor, unde din nou începu să-și alcătuiască formațiile de luptă, deoarece romanii șovăi-seră să suie costișele din față ; apoi însă, cînd dușmanii văzură că unitățile romane înaintează cu bărbăție, din nou o luară la fugă, fiind alungați, înspăimîntați pînă în tabăra lor. Dar nici romanii nu erau prea departe de parapetele lor : prin atacul lor atît de nă-praznic ei le-ar fi pucerit tabăra, dacă, după un soare atît de arzător — așa cum de obicei se întîmplă să bată atunci cînd sînt nori

gri de ploaie — n-ar fi căzut atîta potop de apă, încît învingătorii cu greu s-au putut retrage în castrul lor, unii ostași romani fiind chiar stăpîniți de superstiția că nu mai e cu putință de încercat nimic în cursul acelei zilei. Carthaginezii, cu toate că noaptea și ploaia îi chemau pe cei sleiți de sforțări și răni la odihna atît de trebuincioasă, totuși pentru că teama și primejdia nu le dădeau răgaz nici măcar să răsufle, încredințați că dușmanii vor porni la asaltarea taberei lor în zori de zi, grămădind din toate părțile bolovani din jurul lor și din parapetele învecinate, își înalță fortificațiile, ca să se apere la adăpostul întăriturilor, de vreme ce se pot bizui atît de puțin pe arme. Numai că dezertările aliaților lor au făcut ca fuga să pară mai sigură ca zăbovirea pe loc. Începutul dezertării l-a făcut Attenis, un regișor al turdetanilor : acesta trecu la romani cu o mare ceată de oameni dintre compatrioții săi. După aceasta, două orașe întărite împreună cu garnizoanele lor au fost predate romanilor de căpeteniile lor. Și pentru ca lucrurile să nu ajungă prea departe, de vreme ce toți erau aplecați sufletește spre dezertare, Hasdrubal ridică tabăra în liniștea nopții următoare.

XVI În revărsatul zorilor, cînd cei care erau în posturi i-au adus la cunoștință că dușmanii au plecat, și după ce cavaleria fu trimisă înainte, Scipio poruncește oastei să se pună în marș : romanii mărșăluiră cu atîta repeziciune, încît, dacă ar fi mers pe un drum drept, fără doar și poate i-ar fi ajuns pe fugari. Însă romanii se încrezură în călăuze care spusese că e un drum mai scurt către fluviul Baetis, unde să-l atace pe dușman în timpul trecerii.

Hasdrubal văzîndu-și închisă trecerea dincolo de fluviu, coti către Ocean ; de acolo carthaginezii pomiră mai departe, mergînd răsfiirați întocmai ca niște fugari. Deși Hasdrubal izbuti să se depărteze o oarecare distanță de legiunile romane, totuși cavaleria și trupele romane ușoare îl oboseau și-l întîrziu, atacîndu-l cînd din spate, cînd din coastă. Însă atunci cînd dușmanii se opriră în loc ca să înfrunte numeroasele atacuri și să țină piept cînd cavaleriei romane, cînd velitilor și pedestrimii trupelor auxiliare, îi ajunseră din urmă și legiunile. După asta însă n-a mai fost o luptă, ci un măcel întocmai ca la tăierea de vite, pînă cînd Hasdrubal însuși, comandantul care dădu cel dintii imbold la fugă, a izbutit să scape pe dealurile învecinate cu aproape șase mii de oameni, doar pe jumătate înarmați ; ceilalți au fost uciși și luați prizonieri.

Punii și-au întărit la nimereală vremelnica lor tabără pe o măgură foarte înaltă și acolo s-au putut apăra fără mare greutate, deoarece romanii au încercat, zadarnic însă, să suie acest povârniș prea abrupt; totuși, împresurarea într-un loc descoperit și pustiu putea fi îndurată abia câteva zile, de aceea dușmanii începură să dezerteze la romani.

În cele din urmă, însuși comandantul punilor, după ce își făcu rost de vase (căci marea nu era departe), își căută în timpul nopții refugiul la Gades, lăsându-și pe loc armata. Scipio, aflînd de fuga comandantului punilor, îl însărcină pe Silanus cu împresurarea taberei dușmane, dîndu-i zece mii de pedestrași și o mie de călăreți, iar el se înapoie cu celelalte trupe la Tarraco după 70 de zile de marș. În drum cercetă situația regișorilor și ale cetăților lor, pentru ca să-i poată prețui și răsplăti după adevăratul lor merit.

În urma plecării lui Scipio, Masinissa, după ce a avut o tainică întrevvedere cu Silanus, a trecut în Africa, însoțit de cîțiva partizani ai săi, ca să subordoneze planurilor sale și neamul său, nu atît pentru a învedera care a fost pricina schimbării sale neașteptate în acea vreme, cît ca o dovadă a unei nestrămutate credințe, cu începere de atunci pînă la cea din urmă clipă a bătrîneții sale, și că într-adevăr el n-a făcut acest pas fără un temei bine chibzuit.

După ce Hasdrubal i-a trimis vasele înapoi lui Mago, și acesta s-a îndreptat către Gades, ceilalți carthaginezi, părăsiți de comandanții lor, o parte au dezertat, altă parte au fugit împrăștiindu-se prin cetățile învecinate, nemairămînînd din rîndurile lor vreo ceată însemnată prin număr sau prin putere.

În general, în chipul acesta au fost carthaginezii alungați din Hispania, sub conducerea și auspiciile lui P. Scipio, după patru-sprezece ani de cînd izbucnise războiul punic și după cinci⁸³ ani de cînd P. Scipio luase în primire provincia Hispania și armata.

Nu mult după aceste evenimente, Silanus s-a înapoiat la Tarraco, aducîndu-i la cunoștință lui Scipio că s-a pus capăt războiului.

XVII L. Scipio⁸⁴ a fost trimis la Roma în chip de crainic, împreună cu mulți captivi nobili; și în vreme ce ceilalți îndeobște tresăltau de bucurie, proslăvindu-i această măreață faptă, o singură ființă, aceea care o săvîrșise cu suflet însetat de vitejie și de adevărată laudă, socotea supunerea Hispaniilor o neînsemnată

ispravă în comparație cu acelea pe care nădăjduise să le facă și pe care i le făurise în închipuire sufletul său măreț: căci lui Scipio⁶⁵ i se perindau prin fața ochilor Africa și marea Carthagine și aștepta slava acelui război ca pe o ispravă deja săvârșită, spre cinstea sa și a numelui neamului său. De aceea, încredințat că e nevoie să se pregătească terenul și să atragă de partea sa simțămintele regilor și a noroadelor lor, hotărî să-l ispitească mai întâi pe regele Syphax. Acesta era regele masaesuliilor⁶⁶.

Masaesulii, un neam înrudit cu maurii, locuiau în acea regiune din Africa care vine mai ales în dreptul Carthaginei Noi din Hispania. Acest rege avea în acea vreme un tratat încheiat cu carthaginezii. Scipio, convins că acel tratat n-are o însemnătate prea mare în acea vreme și că nu e mai sfînt pentru Syphax cum îndeobște sînt altele în ochii unor barbari, care cumpănesc credința cu norocul⁶⁷, îl trimite cu daruri pe C. Laelius, ca împuternicit al său, la acest rege. Barbarul bucuros și de aceste daruri, dar și de faptul că pe atunci romanii izbîndiseră pretutindeni, și că în schimb punit avuseseră parte de înfrîngerii în Italia, iar Hispania nu mai era a lor, făgădui că va primi alianța romanilor: „însă nici nu-și dă cuvîntul și nici nu primește făgăduiala decît numai în prezența comandantului roman“. În chipul acesta Laelius se înapoie la Scipio, avînd din partea regelui făgăduiala că sosirea lui Scipio acolo va fi la adăpost de primejdii.

Syphax prezenta un interes deosebit din toate punctele de vedere pentru Scipio care se preocupa de chestiunea Africii, deoarece era cel mai puternic rege de pe acele teritorii și totodată omul care își măsurase puterile în război cu carthaginezii, iar țara lui avea o așezare cît se poate de prielnică pentru Hispania, de care era despărțită numai printr-o strîmtoare îngustă⁶⁸.

De aceea, Scipio socotind că o acțiune vrednică de luat în seamă se întreprinde și se duce la bun sfîrșit printr-un mare risc, fiindcă nu se putea altfel, lăsă la Tarraco pentru apărarea Hispaniei pe L. Marcius, și pe M. Silanus în Cartagina Nouă, unde ajunse mergînd pe jos din Tarraco cu toată graba; apoi din Cartagina Nouă plecă împreună cu C. Laelius și cu două vase cu cîte cinci rînduri de vîsle. Marea fiind liniștită, plutirea s-a făcut cel mai mult cu ajutorul vîslitului; între timp vasele fiind ajutate și de un vînt slab, Scipio trecu în Africa.

Dar tot atunci s-a întîmplat, ca în aceeași vreme să acosteze la țarm, aruncînd ancorele, și șapte trireme carthagineze ale lui Hasdrubal, care, după ce fusese alungat din Hispania, venise cu

aceste nave ; cînd acesta a zărit două vase cu cîte cinci rînduri de vîsle, deşi nimeni nu sta la îndoială că aparţin duşmanilor şi că pot fi nimicite de numărul lor mai mare de vase, înainte de a intra în port, totuşi nu s-a făcut altceva decît zarvă şi panică atît din partea ostaşilor, cît şi a marinarilor care de-a surda îşi pregăteau armele şi vasele.

Într-adevăr, un vînt ceva mai puternic bătînd dinspre larg în pînze, quinquerelele fură împinse în port⁸⁹, înainte ca punii să ridice ancorele. Şi nimeni nu îndrăznea să provoace la luptă pe cineva care se găsea într-un port al regelui.

Astfel debarcă pe uscat mai întii Hasdrubal, apoi coboară şi Scipio şi Laelius, pornind spre rege.

XVIII Lui Syphax acest prilej i s-a părut măreţ (cum de altfel şi era), de a fi sosit în aceeaşi zi la dînsul ca să-i ceară alianţa şi prietenia căpeteniile a două popoare, cele mai puternice din acea vreme.

El îi pofteste pe amîndoi şi le dă ospetie. Şi pentru că ursita voise ca aceştia să se găsească sub acelaşi acoperămint şi în faţa aceluiaşi Penaţi, Syphax încercă să-i întrunească laolaltă pe amîndoi, pentru a pune capăt învrăjbirii dintre ei ; însă Scipio refuză, dînd ca temei că dînsul nu nutreşte personal nici un fel de ură împotriva lui Hasdrubal ca s-o poată curma în urma unei convorbiri, iar în ce priveşte interesele republicii romane, fără porunca senatului el nu e în măsură să trateze cu duşmanul.

Deoarece regele se străduia din răspuţeri ca să-l convingă să vină la aceeaşi masă, ca să nu dea în vileag că unul din oaspeţi nu e primit la ea, Scipio nu se mai împotrivi. Cei doi au cinat împreună cu regele. Ba s-au aşezat chiar pe acelaşi pat⁹⁰, şi Scipio şi Hasdrubal, pentru că aşa dorise regele. Însă Scipio era înzestrat cu atîta bun simţ, cu o iscusinţă şi un talent în toate privinţele atît de fireşti, încît prin felul lui plăcut de a vorbi l-a cîştigat de partea sa nu numai pe Syphax, barbarul nedepins cu moravurile romane, ci şi pe vrăjmaşul său cel mai înverşunat.

[Despre Scipio], Hasdrubal spuse în faţa tuturor următoarele : „În urma întîlnirii i se pare că acest bărbat stîrneşte mai multă admiraţie ca om, decît ca războinic, şi nu se îndoieşte că Syphax şi regatul lui se vor supune puterii romanilor : cu o asemenea artă de a cîştiga sufletele e înzestrat Scipio ! De aceea carthaginezii trebuie mai puţin să se întrebe în ce chip au pierdut Hispania decît să se gîndească cum să păstreze Africa. Apoi, un comandant

roman atît de strălucit n-a trecut în Africa cu două vase și n-a debarcat într-o țară neprietenă, încredințindu-se puterii unui rege — a cărei credință nu-i fusese dovedită doar pentru a călători și colinda prin niște țarmuri fermecătoare — lăsîndu-și provincia de curînd supusă și părăsindu-și și oștile, el, negreșit, a venit însuflețit de nădejdea de a pune stăpînire pe Africa. Acest plan îl nutrește Scipio de multă vreme și și l-a dezvăluit prin indignarea sa cînd a spus «că el, Scipio, va desfășura războiul în Africa, nu ca Hannibal în Italia»“.

După încheierea alianței ⁰¹ cu Syphax, Scipio plecă din Africa și după ce fu vînzolit în largul mării, din pricina vînturilor contrarii, de cele mai multe ori năpraznice, după patru zile debarcă în portul Carthaginei Noi.

XIX Așa cum Hispaniile ⁰² căpătară liniște, nemaisuferind de pe urmele războiului punic, la fel se învedera limpede că unele cetăți, știindu-se vinovate, ședeau liniștite nu pentru că ar fi fost credincioase, ci mai mult de teamă. Dintre acestea cele mai însemnate și ca mărime și ca vină erau Iliturgi și Castulo ⁰³. Cea din urmă respectase alianța atunci cînd romanii izbîndeau în Hispania, însă după doborîrea Scipionilor și nimicirea armatelor lor, trecuse de partea punilor.

Iliturgitanii adăugaseră la trădare și fărădelegea predării și omorîrii acelor care își căutaseră la ei adăpost în urma acelor înfrîngeri.

Cu prilejul celei dintîi sosiri în Hispania, atunci cînd Hispania era șovăielnică în simțăminte, măsurile luate de Scipio împotriva acestor două populații ar fi fost mai degrabă îndreptățite decît folositoare ; acum însă cînd situația se liniștise, Scipio găsește cu cale că a sosit vremea pedepsirii lor, de aceea, chemîndu-l pe L. Marcius din Tarraco, îl trimite cu a treia parte din trupe ca să atace Castulo ; el însuși, în fruntea celeilalte armate, ajunge cam după cinci zile de marș la Iliturgi. Acolo găsi porțile închise și totul rînduit și pregătit pentru a zădărnici împresurarea : într-atît se știau de vinovați și ce merită iliturgitanii, cu toate că nimeni nu le declarase război !

Chiar cu aceste temeuri începu Scipio să-și îmbărbăteze ostașii : „Prin închiderea porților cetății, acești hispani și-au dezvăluit pricina temerii lor, și ce li se cuvine ; tocmai de aceea războiul trebuie dus împotriva acestora cu o înverșunare cu mult mai aprigă decît cu carthaginezii ; de bună seamă, romanii se

războiesc cu punii aproape fără ură, pentru întietate și slavă ; în schimb acești hispani trebuie să-și primească osînda pentru necredință, cruzime și fărădelege. A sosit vremea de a răzbuna și mișeleasca omorîre a tovarășilor lor de arme — deoarece oricare din ostașii săi în viață veniți împreună cu dînsul să-i pedepsească pe iliturgitani ar fi putut cădea victimă a înșelăciunii, ca și tovarășii săi, dacă și-ar fi căutat refugiul acolo — pentru ca să se consfințească de-a pururi pentru oricine această aspră învățătură, că niciodată un cetățean sau un ostaș roman nu va îndura vreun neajuns fără să fie răzbunat, în orice situație s-ar găsi“.

Înflăcărați de aceste cuvinte ale comandantului, se distribuie scări unor ostași aleși din manipule ; Scipio își împarte trupele astfel, ca un corp să fie comandat de legatul său Laelius.

Romanii atacară orașul Iliturgi în același timp din două părți, pricinuindu-le locuitorilor o îndoită spaimă. Nu un singur comandant sau mai multe căpetenii îi îndemnau pe locuitori să-și apere cu îndîrjire orașul, ci însăși frica lor, datorită convingerii că sînt vinovați. De aceea își aduceau aminte, și-și aminteau și unii altora : „romanii vor pedepsirea lor, iar nu biruința asupra lor ; de aceea fiecare trebuie să țină seamă, în măsura în care va fi nevoit să înfrunte moartea, de acest fapt : dacă hispanul cade cu arma în mînă în lupta în care de multe ori însuși Marte, zeul tuturor, îl ajută pe cel înfrînt și-l doboară pe învingător, sau dacă e mai bine în felul acesta să piară, decît în urmă după arderea și năruierea orașului, după ce vor fi bătuți și puși în lanțuri, îndurînd toate grozăviile și josniciile în fața soțiilor și copiilor lor !“

De aceea nu numai cei de vîrstă ostășească sau de parte bărbătească, ci și femeile și copiii iau parte la luptă : străduindu-se să-i ajute mai presus de puterile lor sufletești și trupești, acestea distribuie arme de aruncat luptătorilor și cară bolovani pentru cei ce lucrează la întăriturile zidurilor.

Ceea ce le inflăcăra atît de aprig inimile unor bărbați viteji era nu numai convingerea că le e în cumpănă libertatea, ci tuturora li se perinda prin fața ochilor cele din urmă chinuri și o cumplită moarte. Sufletele le erau inflăcărate și de rîvna de a face efortări și de a înfrunta primejdiile, ca și de faptul că se vedeau toți laolaltă. De aceea bătălia s-a dezlănțuit cu atîta înverșunare, încît aceeași faimoasă oaste care supusese întreaga Hispanie, s-a retras în neorînduială, nu spre cîntea ei, din luptă, fiind de mai multe ori alungată de lîngă ziduri de tineretul unui singur oraș.

Cînd Scipio a băgat de seamă aceasta, temîndu-se ca nu cumva, în pofida atîtor încercări zadarnice din partea alor săi, pe de o parte să le sporească dușmanilor curajul, iar pe de altă parte romanii să devină mai abătuți, încredințat că el trebuie să se străduiască și să ia personal parte la înfruntarea primejdiilor, dojenindu-și ostașii că sînt nevolnici și fricoși, poruncește să se aducă scările, amenințîndu-i că dacă ceilalți vor șovăi, va urca singur scările.

Cînd Scipio se apropie de ziduri, primejduindu-și nu puțin viața, de pretutindenii fură scoase strigăte de către ostașii îngrijorați de soarta comandantului lor și atunci din mai multe părți deodată începură să fie ridicate scările; de cealaltă parte și Laelius căută să facă la fel.

Atunci, în sfîrșit, a fost înfruntată cerbicia acestor orășeni, și romanii ocupă zidurile, aruncîndu-i jos pe apărători; în timpul învîlmășelii a fost cucerită și cetățuia, chiar din acea parte unde părea de necucerit.

XX Dezertorii africani, care atunci făceau parte din rîndurile trupelor auxiliare romane, — în timp ce locuitorii din Iliturgi erau ocupați cu apărarea orașului în partea unde li se părea că sînt în primejdie, iar romanii, dimpotrivă, atacau pe unde se puteau apropia de ziduri —, băgară de seamă că partea cea mai ridicată a orașului era proteguită de o stîncă foarte înaltă și pentru acest temei nu fusese întărită cu nici un fel de lucrări și era lipsită și de apărare. Africani, niște oameni sprinteni la trup și deprinși să înfrunte primejdiile, datorită multor exerciții, duc cu ei niște piroane de fier și urcă pe acolo pe unde stîncă avea scobituri și colțuri ieșite în afară. Acolo unde treaba era prea grea, din pricină că stîncă era dreaptă și alunecoasă, ei înfig piroane din loc în loc, la mici intervale, și după ce fac un fel de trepte, cei dinții îi trăgeau pe următorii cu ajutorul mîinilor, iar cei din urmă îi sprijineau pe cei ce mergeau înaintea lor ca să urce mai sus: în felul acesta africanii suie pînă în vîrf; de acolo pornesc în goană, scoțînd strigăte în orașul pe care romanii îl și cuprinseseră.

Atunci, într-adevăr, s-a văzut că orașul a fost asaltat cu ură și mînie. Nici unul nu și-a mai adus aminte să prindă vreun om viu, nimeni nu a mai ținut seama de pradă, deși toate erau la îndemîna biruitoarelor spre a fi jefuite: romanii îi hăcuiesc și pe cei dezarmați ca și pe cei înarmați, și pe femeile deopotrivă ca pe bărbați. Ura și cruzimea au ajuns pînă la măcelărirea chiar și a

pruncilor. După aceasta, romanii pun foc caselor și dărîmă tot ce nu poate fi mistuit de pîrjol : atît de adînc aveau romanii săpată în inimă convingerea că trebuie să desființeze și urmele orașului, și să-l șteargă și din amintirea dușmanilor.

De acolo, Scipio își conduse oastea spre Castulo ; acest oraș îl apărau nu numai hispanii adunați acolo, ci și rămășițele oastei punice împrăștiate prin fuga ei pretutendeni. Însă vestea dezastrului iliturgitanilor ajunsese înaintea sosirii lui Scipio și în urma acestui fapt pe locuitorii de aici îi cuprinsese și groaza și deznădejdea ; și în vreme ce fiecare chibzuia din diferite pricini numai asupra sorții sale, fără să țină seama de semenul său, mai întîi s-au iscat în surdină bănuieli, apoi între ei a izbucnit pe față dezbinarea : rezultatul a fost ruperea hispanilor de carthaginezi. Căpetenia celor care susțineau pe față predarea era Cerdubelus, în vreme ce în fruntea trupelor auxiliare punice era Himilco. Cerdubelus îi predă romanilor pe aceștia și orașul, după ce în taină i se făgăduise că va fi iertat.

Cu prilejul acestei biruințe, romanii se purtară mai blînd : Castulo nici nu săvîrșise o vină atît de mare, și apoi și capitularea de bunăvoie mai potolise întrucîtva mînia romanilor.

XXI De acolo Marcius fu trimis ca să aducă sub legea și ascultarea romană pe barbarii care nu fuseseră încă supuși ; Scipio se duse la Carthagina Nouă pentru a-și aduce la îndeplinire făgăduințele față de zei și pentru a desfășura jocurile de gladiatori⁹⁴ pe care le pregătise în cinstea tatălui și unchiului său, răpuși de puni.

Spectacolul luptelor de gladiatori nu s-a alcătuit cu acel soi de oameni pe care un antreprenor⁹⁵ are obiceiul să-i angajeze cu plată sau cu sclavi expuși pe estradă⁹⁶ în *forum*, sau cu oameni liberi gata să-și vîndă singele pe bani ; toți gladiatorii de acolo s-au oferit să lupte de bunăvoie, și fără nici o plată. Căci în vreme ce unii fuseseră trimiși de regișorii din Hispania, ca să le dovedească romanilor înnăscuta vitejie a neamului lor, alții declaraseră că vor lupta din propriu imbold ca să fie pe placul comandantului roman, iar pe alții îi atrăsese dorința de a se întrece și de a provoca pe oricine (iar dacă erau ei cei provocați, să nu refuze lupta). Unii, care avuseseră diferite discuții și ale căror neînțelegeri nu se curmaseră, sau care nu voiseră să se împace, au hotărît că va avea cîștig de cauză cel ce va învinge prin sabie.

Și aceștia nu erau de obîrșie joasă, ci oameni de seamă și cu renume, ca Corbis și Orsua, veri după tată. Aceștia au declarat că își vor disputa prin sabie înțietatea la cîrma cetății care purta numele de Ibes⁹⁷. Corbis era mai vîrstnic. Tatăl lui Orsua fusese cel din urmă cîrmuitor al cetății și primise domnia în urma morții fratelui său mai mare.

Deși Scipio vroia să le fie judecător⁹⁸ și să le potolească vrajba, amîndoi l-au refuzat, spunînd că același lucru l-au făcut și în fața rudelor comune și că ei nu vor avea ca judecător pe vreun alt om sau pe vreun alt zeu decît pe Marte.

Cel mai vîrstnic era mai vînjos, dar cel mai tînăr mai semeț : amîndoi voiau mai degrabă să moară în luptă decît să se supună puterii celuilalt ; deoarece nu li se putea stăvili o furie atît de turbată, au dat ostașilor romani și un spectacol deosebit, dar în același timp și o învățătură, cît de mare e răul care stăpînește pe muritori în jinduirea lor după putere.⁹⁹

Cel vîrstnic, fiind mai presus de celălalt și prin deprinderea cu armele și prin dibăcie, l-a învins ușor pe cel mai tînăr, bizuit pe nesăbuita-i putere.

La acest spectacol cu gladiatori s-au adăugat jocuri funebre potrivite cu mijloacele materiale ale provinciei hispane și cu preparativele din castru.

XXII Între timp, legații lui Scipio, desfășurînd mai departe campania, nu ședeau cu mîinile în sîn, Marcius, după trecerea fluviului Baetis¹⁰⁰, pe care locuitorii îl numesc Certis, primi supunerea fără luptă a două cetăți bogate.

Astapa¹⁰¹ era un oraș care întotdeauna fusese de partea cartaginezilor. Dar nu atît pentru faptul acesta era Astapa atît de vrednic de osîndă, cît pentru acela că nutrea împotriva romanilor o ură neîmpăcată, dincolo de nevoile impuse de război. Pe deasupra, locuitorii nu aveau un oraș apărat prin poziția sa naturală sau prin întărituri, ca să le fie îndreptățite aceste porniri atît de înverșunate ; însă firea lor de oameni dornici de prădăciuni tilhărești îi împinsese să năvălească prin ținuturile învecinate ale aliaților poporului roman, să-i atace și pe ostașii romani răzlețiți, și ordonanțele armatei, și pe neguțători. Nimiciseră chiar un convoi de oameni, deși [destul de mare], — căci dacă ar fi fost mai mic cu atît mai vîrtos n-ar fi fost la adăpost¹⁰² — atunci cînd treceau hotarele lor, înconjurîndu-i într-un loc îngust, după ce le-au întins o capcană.

Cînd armata romană a înaintat pînă în preajma acestui oraş pentru a-l ataca, deoarece locuitorii oraşului, care se ştiau vino-vaţi de fărădelegile săvîrşite şi căroră nici predarea în mîinile unor oameni înverşunaţi împotriva lor nu li se părea sigură, şi nici n-aveau vreo nădejde de a scăpa la adăpostul zidurilor sau de a se apăra cu armele, pun la cale o nelegiuire şi cumplită, şi sălbatică, împotriva şi a lor, şi alor lor. Hărăzesc un loc în *forum* unde să-şi strîngă bunurile lor cele mai preţioase. După ce le-au poruncit soţilor şi copiilor lor să se aşeze deasupra acelui mor-man, îngrămădesc şi lemne şi aruncă şi vreascuri de mărăcini. Dau instrucţiuni apoi unei cete de 50 de tineri înarmaţi „să facă de gardă în acel loc apărînd bunurile şi fiinţele care le erau mai scumpe decît averile — cîtă vreme sfîrşitul luptei va fi nesigur — dar dacă vor vedea că situaţia lor cumpăneşte spre primejdie, ajungîndu-se pînă acolo încît să le fie cucerit oraşul, să ştie că toţi cei pe care îi vor vedea mergînd la luptă, vor înfrunta moartea numai cu arma în mînă ; pe aceştia ei îi roagă în numele zeilor din cer şi al celor de sub pămînt, să-şi aducă aminte de libertate, care va trebui să le fie curmată în acea zi fie printr-o moarte cinstită, fie prin căderea în robie, şi să nu lase nimic împotriva căroră să se înverşuneze vrăjmaşul mîniat¹⁰³. În mîinile lor au fierul şi focul : să distrugă mai degrabă cu mîinile lor prietene şi credincioase ceea ce are să piară, decît să fie pîngărite de duşmanul trufaş, rînjindu-le batjocoritor“.

Acestor îndemnuri le-au adăugat şi cumplite blesteme, pentru cazul că pe vreunul îl va abate de la ţelul propus vreo nădejde sau slăbiciune sufletească. Apoi, pornind în pas grăbit, ies pe porţile larg deschise, făcînd o nemaiauzită zarvă. În faţa lor nu străjuiau însă posturi destul de tari, deoarece mai puţin ca de orice romanii se temeau de faptul că duşmanii aveau să îndrăznească a ieşi dintre ziduri. Foarte puţine escadroane romane de călăreţi, şi numai trupele de armament uşor au ieşit repede din tabără, fiind trimise anume în acest scop. Lupta care a urmat, datorită înverşunării şi avîntului, a fost mai degrabă aidoma unei încăierări decît unei bătălii rînduite după toate regulile. De aceea, respingerea cavaleriei romane care pornise cea dintîi în întîmpinarea vrăjmaşului a produs panică în rîndurile trupelor de armament uşor, şi lupta ar fi ajuns pînă aproape de parapete, dacă n-ar fi restabilit frontul floarea legiunilor, deşi avusese prea puţină vreme la îndemînă ca să se rînduiască în linie de bătaie. Dar şi acolo se stîrnise puţină învălmăşeală în jurul steagurilor, deoarece

hispanii orbiti de furie, se năpusteau cu pieptul deschis în calea săbiilor și rănilor, datorită cutezanței lor nebunești ; apoi însă, ostașii vechilor leaturi romane, rămânând neclintiți în fața acestor atacuri nesăbuite, îi doboară pe cei din primele rînduri ale dușmanilor. Puțin după asta, aceștia încercînd să înainteze, cînd bătrînii ostași romani văzură că nici unul din acești hispani nu vrea să dea înapoi, ci se îndărătnicesc să moară mai degrabă decît să se predea, vechile leaturi se desfășoară în linie de bătaie, ceea ce era cu puțință să se facă cu ușurință — avîndu-se în vedere mulțimea ostașilor romani — și învăluiră aripile dușmanilor, iar după ce-i încercuiră, nimiciră toți luptătorii pînă la unul ¹⁰⁴.

XXIII Dar acest [măcel] se făcea de către un adversar [mîniat] ¹⁰⁵ și care, în acea împrejurare mai cu seamă, lupta împotriva unor oameni înarmați și care rezistau potrivit dreptului războiului ; în schimb, în oraș a început un alt măcel mai cumplit, deoarece chiar concetățenii lor căsăpeau mulțimea de femei și de copii, nevolnici la război și dezarmați ; trupurile lor, cele mai multe pe jumătate în viață, erau azvîrlite într-un rug aprins, și rîuri de sînge făceau să se stingă flăcările care izbucneau ; în cele din urmă uci-gașii, istoviți de jalnica hăcuire alor lor, s-au aruncat și ei cu arme cu tot în mijlocul flăcărilor. Romanii învingători au intrat în oraș tocmai atunci cînd măcelul se sfîrșise. La cea dintîi privesc a unei fapte atît de înfiorătoare, romanii au rămas puțin încremeniți, apoi, fiindcă vroiau să smulgă din vilvătăi aurul și argintul care scînteiau în grămada altor lucruri, — datorită nesocotitei lăcomii a firii omenești, — unii au fost cuprinși de flăcări, alții, din rîndul celor care n-au avut puțință să se tragă înapoi la vreme, au pierit înăbușiți de aburii fierbinți, deoarece o uriașă mulțime îi împingea din spate.

Așa a fost mistuită Astapa prin foc și sabie, fără ca ostașii să se înfrupte din pradă.

Marcus a adus înapoi oastea învingătoare la Scipio, în Carthagina Nouă, după ce a primit supunerea de teamă și a celorlalte populații din acel ținut.

În decursul aceluiași zile, au venit niște dezertori din Gades care i-au făgăduit lui Scipio că îi vor preda garnizoana carthagineză ce se afla în acel oraș, precum și pe comandantul garnizoanei împreună cu flota. Mago se oprise acolo din fugă și strînsese cîteva vase de pe Ocean și oarecare trupe auxiliare și de dincolo de mare,

de pe țărmul Africii și din regiunile învecinate din Hispania, prin mijlocirea praefectului lor Hanno.

Dezertorii cerînd să li se făgăduiască iertarea, li s-a acordat aceasta ; a fost trimis acolo și Marcius cu niște cohorte ușor înarmate, și Laelius cu șapte trireme și cu o quinqueremă, pentru ca printr-un plan comun să desfășoare acest război și pe mare, și pe uscat.

XXIV La rîndul său ¹⁰⁰, și Scipio a fost lovit de o boală ; însă mai mult rău i-au pricinuit zvonurile, deoarece, așa cum e obiceiul din fire al unora care la cele ce află mai adaugă de la sine într-adins cîte ceva, din plăcerea de a umfla lucrurile ¹⁰⁷, au stîrnit tulburări în toată Hispania, și mai ales în părțile cele mai îndepărtate ale provinciei lui ; cu acest prilej a ieșit în vileag ce mare neajuns ar fi cășunat un dezastru adevărat, de vreme ce un zvon neîntemeiat a stîrnit o furtună atît de mare, încît nici aliații n-au rămas mai departe credincioși și nici armata romană la datorie !

Mandonius și Indibilis ¹⁰⁸, care după alungarea carthaginezilor plănuseră să pună mîna pe cîrmuirea întregii Hispanii, pentru că se văzură cu nădejtile spulberate, își ațîțară compatrioții lor — aceștia erau și lacetanii și [ilergeții] ¹⁰⁹ — și răzvrătind și tineretul celtiberilor, au pustiit cu vrăjmășie ținuturile suessetanilor și al sedetanilor ¹¹⁰ aliații poporului roman.

O altă sminteală, de astădată în rîndurile concetățenilor, s-a iscat în tabăra romană de la Sucro ¹¹¹. Erau acolo 8 000 de ostași într-o garnizoană așezată pentru apărarea neamurilor care locuiesc dincoace de Hiberus. Însă mințile acestora o luaseră razna, pentru întîia oară, nu atunci cînd au aflat de feluritele zvonuri în legătură cu viața comandantului lor, ci încă mai înainte, din pricina și dezmățului care, ca de obicei, e pricinuit de tihna prea îndelungată, precum și faptului că, pe cînd mai înainte se deprinseseră să trăiască în huzur pe spinarea jafurilor făcute în dauna vrăjmașului, acum, în vreme de pace, erau nevoiți să ducă o viață mai strîmtorată.

Mai întîi ei împrăștiau vorbe numai într-ascuns : „Dacă e război în provincie, atunci ei pentru ce sînt ținuți între locuitorii pașnici ? Dacă războiul s-a încheiat și nu mai e nimic de făcut în această provincie, de ce nu sînt trimiși înapoi în Italia ?“ Ba chiar s-au încumetat să-și ceară și solda cu ifose mai grozave decît se cade unui ostaș disciplinat și cumpătat ; apoi ostașii puși de strajă le-au aruncat vorbe de ocară tribunilor militari cu pri-

lejul inspecției posturilor de veghe, iar în timpul nopții unii s-au dus să prade prin ținuturile pașnice din jur; în sfârșit, între timp, ostașii plecau fățiș din unități, fără învoiri. Ostașii îndeplineau totul după pofta și bunul lor plac, nemaiținînd seama de rostul milităriei, de disciplină sau de ordinele celor care îi comandau. Totuși, aspectul de tabără militară se păstrase datorită unui singur fapt: acești ostași erau încredințați că și tribunii militari se vor molipsi de sminteala lor și vor fi ademeniți să ia parte la răzvrătire și trădare; de aceea îi lăsau pe aceștia să le lămurească legile și drepturile în corturile lor, le cereau consemnul și se duceau în ordine la posturi și făceau mai departe de strajă; însă așa cum desființaseră autoritatea comandantului, la fel arătau supunere însă numai în chip aparent, deși de fapt numai de ei înșiși ascultau. Apoi, fățiș a izbucnit răscoala cînd au văzut că tribunii îi dojenesc și nu le încuviințează cele ce făceau, și că aceștia caută să le stea împotrivă și în chip fățiș refuză să le împărtășească nesăbuita lor sminteală. Ca urmare, îi alungară pe tribunii militari din corturi și, puțin după asta, și din castru, comanda supremă a taberei fiind încredințată, prin încuviințarea tuturor, căpeteniilor răzmeriței, lui C. Albius Calenus și C. Atrius Umber, niște ostași de rînd. Aceștia nu s-au mulțumit numai să poarte insemnele tribunilor militari, ci s-au încumetat să se atingă chiar de distincțiile comandai supreme, fasciile și securile. Și nu le-a trecut prin minte că într-o bună zi asupra grumazurilor și spatelui lor se vor abate acele nuiete și acele securi pe care acum ei le întrebuițau pentru a vîrî groaza în alții!

Dînd crezare unui zvon lipsit de orice temei că Scipio a murit, faptul acesta le-a întunecat sufletele și deoarece nu se îndoiau că în urma răspîndirii acestui zvon, în curînd întreaga Hispanie se va aprinde de pojarul războiului, acești ostași erau încredințați că „în toiul acestui învălmășag sînt în măsură a le porunci și aliaților să le plătească sumele de bani, să jefuiască și orașele învecinate și, după ce totul va fi răsturnat, de-a valma, cînd toți se vor încumeta să facă orice, va fi de mai puțină însemnătate ceea ce au săvîrșit ei“.

XXV În vreme ce aceștia așteptau zi după zi noi crainici să le dea de știre nu numai moartea lui Scipio, ci și înmormîntarea lui și văzînd că nu mai vine nimeni, iar zvonul [în această privință] iscat la voia întîmplării începe să se dezumfle, atunci începură să-i întrebe din nou pe cei care îl născociseră mai întîi. Și în vreme

ce fiecare dintre aceștia da îndărăt, așa fel încît să iasă în vileag că a dat crezare unui asemenea fapt mai degrabă la voia întîmplării decît că l-a plăsmuit, căpeteniile lor scoțîndu-și ei înșiși cu mîinile lor insemnele unei false comenzi, pe care îndrăzniseră să le poarte, se îngrozeau că adevărata și îndreptățita putere avea să se întoarcă în curînd asupra-le.

În vreme ce răzvrățiții ședeau înmărmuriți, sosi mai întii știrea sigură că Scipio trăiește și după asta numaidecît și vestea că e sănătos, iar în urmă au venit și șapte tribuni militari [trimiși] de Scipio însuși [ca să potolească răzmerița]¹¹².

Cu prilejul sosirii acestora, răzvrățiții la început și-au ieșit din fire, apoi însă, cînd tribunii au căutat să-i înlînzească cu vorbe îmbietoare pe ostașii cunoscuți cu care s-au întilnit, toți s-au potolit îndată. Căci tribunii vizitînd mai întii corturile ostașilor, și apoi *via principalis*¹¹³ a castrului și *praetorium*, oriunde vedeau strînși în cerc oameni care încingeau discuții, ei li se adresau mai degrabă prin întrebări asupra pricinii miniei și neașteptatei lor nemulțumiri decît să le aducă învinuiri pentru fapta lor.

Îndeobște ostașii se plîngeau că nu și-au primit solda la timp, „și că, deși în aceeași vreme în care s-a ivit nelegiuita faptă a iliturgitanilor, după nimicirea a doi comandanți și a două armate, numele de roman a fost apărut și provincia păstrată mai departe prin vitejia lor¹¹⁴, iar iliturgitanii și-au primit pedeapsa după merit, totuși nimeni nu s-a gîndit la ei, să le facă cuvenita dreptate, potrivit meritelor lor“.

Tribunii le răspunseră celor ce se plîngeau de asemenea neajunsuri și îi rugau să le facă dreptate „că ei vor aduce totul la cunoștința comandantului lor. Dînșii se bucură că nu e vorba de ceva mai îngrijorător și mai greu de lecuit : atît P. Scipio cît și republica, cu milostivirea zeilor, sînt în măsură să le dea satisfacție“.

Scipio, obișnuit cu războaiele, dar nedepins cu vijeliile răzvrătirilor, din pricina acestei stări de lucruri era frămîntat de grija ca nici aceste trupe să nu întrecă măsura cu greșelile și nici dînsul cu pedepsirea lor ; de aceea, deocamdată el găsi cu cale să procedeze cu aceeași blîndețe, așa cum începuse, iar prin trimiterea anumitor slujbași la cetățile tributare din jur le dădu asigurări de împlinirea pe curînd a nădejdi că vor primi solda ; numaidecît trimise un edict ca să se adune cu toți la Carthagina Nouă pentru a-și cere solda, fie că vor să vină pe unități, fie toți o dată“.

Răzvrătirea, care de la sine începuse să lîncezească, s-a potolit și datorită înăbușirii neașteptate a răzmeriței hispanilor : căci și Mandonius și Indibilis reveniseră în țara lor, renunțînd la uneltirile lor urzite, cînd au aflat că Scipio e în viață, și că acum nu se mai ivește nici un concetățean de-al lor și nici un străin, pe care să-l alătore nebuleniei lor.

Rotindu-și privirile în toate părțile, ostașii aceștia n-au găsit altă ieșire din impas decît să-și încredințe soarta pe seama fie a îndreptățitei minii a comandantului, fie nădejdi în dobîndirea iertării din partea lui, cu toate că renunțarea la niște planuri nechibzuite nu le aducea de loc siguranță — „căci Scipio i-a iertat chiar pe vrăjmașii cu care s-au luptat cu sabia, în schimb răzvrătirea lor a fost fără vărsare de sînge, fără răni, și nici atît de cruntă, și nici vrednică de o crudă pedeapsă“ — așa cum sînt îndeobște firile oamenilor gata oricînd să-și ușureze vina, găsind din belșug motive în afară de ei¹¹⁵. Ședeau însă la îndoială dacă pentru a-și primi solda e nevoie să meargă toți o dată sau cîte o cohortă. A precumpănit însă părerea de a merge cu toții, fiindcă o socoteau mai sigură.

XXVI În cursul aceluiași zile, în care ostașii aceia chibzuiau la asemenea soluții, în Carthagina Nouă se ținea sfatul în privința lor, dar nu se potriveau în păreri : dacă trebuie să se ia măsuri împotriva capilor unei răzvrătiri atît de condamnabile — ca număr nu erau mai mulți de 35 — sau dacă fapta lor trebuie privită mai degrabă ca trădare și nu răzvrătire, fiind nevoie să dea o groaznică pildă prin pedepsirea mai multora.

A biruit însă părerea mai blîndă, hotărîndu-se să se dea osîndă numai aceluia de la care pornise vina : „în ce privește grosul ostașilor, e deajuns numai musturarea“.

Ridicîndu-se sfatul, ca să se învedereze că s-a luat o hotărîre, se dispune pornirea unei expediții împotriva lui Mandonius și lui Indibilis cu armata romană care era cantonată la Carthagina Nouă, dîndu-li-se ordin ostașilor să-și pregătească hrana pentru cîteva zile. Cei șapte tribuni militari care se duseseră mai înainte la Sucro, ca să potolească răzmerița, fură trimiși în întîmpinarea armatei, primind fiecare cîte cinci nume aparținînd capilor răzvrătirii, pentru ca, după ce îi vor pofti la masă prin anumiți oameni, arătîndu-le o față binevoitoare și vorbindu-le cu blîndețe, să-i lege cînd vor fi amețiți de băutură.

Aceștia nu erau departe de Carthagina Nouă, când răzvrățiții aflînd de la cei întîlniți în cale că „a doua zi toată oștirea va pleca sub comanda lui M. Silanus împotriva lacetanilor“, s-au văzut scăpați nu numai de toată teama care le stăpînea în tăcere sufletele, dar le-a stîrnit o nemăsurată bucurie, pentru că ei vor avea mai degrabă în mîna lor pe comandant, în loc să fie ei în puterea lui.

Pe la apusul soarelui, când răzvrățiții au intrat în oraș, au băgat de seamă că cealaltă armată are totul pregătit pentru drum. Ei fură primiți cu cuvinte anume ticluite, că „comandantul se bucură de sosirea lor binevenită și la vreme, deoarece ei au sosit tocmai cînd cealaltă armată era gata de plecare“.

Ostașii își îngrijesc de cele trebuincioase trupului. Astfel capii răscoalei conduși la ospăț fără nici o zăbavă de către oamenii anume aleși, fură prinși și legați de către tribunii militari.

La straja a patra începură să plece poverile armatei care se prefăcea că e gata de drum; înainte de a se crăpa de ziuă, manipulele s-au pus în mișcare, însă la poartă trupele fură oprite pe loc, fiind trimise gărzi în jurul tuturor porților, cu ordin ca nimeni să nu iasă.

Apoi fură chemați la adunare cei care veniseră în ajun, și aceștia alergară plini de semeție către forul din castru¹¹⁶, îmbulzindu-se în fața tribunei comandantului, cu strigăte, doar-doar l-or speria pe Scipio. Îndată ce și comandantul se urcă la tribună, trupele de la porți intrară înarmate și înconjurară pe la spate ostașii veniți la adunare fără arme asupra lor. Atunci li s-a risipit toată semeția și, așa cum au mărturisit mai pe urmă, nimic nu i-a înspăimîntat mai presus de orice așteptare ca vînjoșia și culoarea sănătoasă a feții comandantului lor, despre care crezuseră că aveau să-l vadă istovit, precum și privirile lui, așa cum spuneau că nu-și amintesc să le fi văzut vreodată nici măcar pe cîmpul de luptă.

Scipio — se zice — a păstrat tăcere puțină vreme, pînă i s-a adus la cunoștință că făptașii răscoalei au fost aduși în *forum* și că totul e pregătit.

XXVII Atunci, după ce s-a făcut tăcere prin mijlocirea crainicului, Scipio a început să le vorbească astfel :

„Eu n-am crezut vreodată că îmi vor lipsi cuvintele atunci cînd mă adresez armatei mele, ca acum, pentru că eu nu m-am deprins să cultiv vorba, ci mai degrabă fapta, și pentru că, fiind

ținut din copilărie în tabără, mă obișnuisem cu felul de a fi al ostașilor. Nu mă ajută nici mintea și nu-mi vin la îndemână nici vorbele cum să mă adresez vouă, pe care nu mai știu cum se cuvine să vă mai numesc : oare, cetățeni ? Pe voi care v-ați rupt de patria noastră ? Oare, ostași ? Pe voi care ați refuzat să ascultați de comandă și auspicii și ați călcat legământul sfânt al jurămintelor ? Oare, dușmani ? [Într-adevăr] recunosc trupurile, chipurile, îmbrăcămintea, portul cetățenilor, dar îmi dau seama că faptele, vorbele, gândurile și sufletele sînt ale dușmanilor ! Căci voi ce ați rîvnit sau ce ați nădăjduit altceva decît au dorit sau sperat ilergetii și lacetanii ? Și totuși, aceia i-au urmat pe capii smintelii, pe Mandonius și Indibilis — bărbați care fac parte din rîndurile nobilimii regale ¹¹⁷ ; în schimb voi ați încredințat auspiciile și comanda lui Atrius Umber și lui Calenus Albius. Voi însă tăgăduiți, ostași, că ați făcut toate acestea sau că ați vrut să le faceți ; «Aceasta e rătăcirea și sminteala cîtorva» spuneți voi ; cu plăcere aș da crezămînt celor care tăgăduiesc asta, căci astfel de fapte pe care le-ați săvîrșit și care s-au întins apoi molipsind întreaga oaste nu pot fi ispășite decît cu uriașe jertfe. Totuși eu le ating fără voie, întocmai ca pe niște răni, care însă nu pot fi lecuite decît numai dacă le pipăi și le îngrijești !

Într-adevăr, după alungarea carthaginezilor din Hispania, eu eram încredințat că în întreaga provincie nu e nici un loc și nici un om care să mă urască pentru că sînt în viață : așa fel mă purtasem nu numai față de aliați, dar și față de dușmani !

În schimb, în tabăra mea (cum mă înșeală credința !) zvonul morții mele a fost primit nu numai cu nepăsare, dar chiar fusese așteptat ! Eu n-aș vrea să pun pe seama tuturor această nelegiuire (căci, firește, dacă aș fi convins că întreaga mea armată mi-a dorit moartea, mi-aș sfîrși zilele numaidecît aici înaintea ochilor voștri, pentru că la nimic nu mi-ar mai folosi o viață urîtă de concetățenii mei ¹¹⁸ !) însă orice mulțime e nestatornică de la sine, așa cum e și natura mării : după cum bat vînturile ori suflă adierile, la fel e și în voi : sau furtună sau liniște ¹¹⁹ ! Însă pe cînd obîrșia și pricina întregii voastre sminteli se pune pe seama celor ce v-au îndemnat, în schimb voi v-ați pierdut mintea din pricina molipsirii. Însă mie mi se pare că nici astăzi voi nu știți pînă unde ați mers cu sminteala voastră, ce nelegiuire ați săvîrșit față de mine, ce ați îndrăznit să faceți față de patrie, părinții și copiii voștri, față de zei, martorii jurămintului de credință ; față de auspiciile sub care vă faceți datoria de ostaș,

față de tradiția ostășească și disciplina strămoșilor, ce — împotriva măreției puterii romane ¹²⁰. Eu trec sub tăcere persoana mea (să admitem că ați fi putut crede și că ați dorit moartea mea mai degrabă din nesocotință decît din dorință, în sfîrșit, să admit că eu așa fel m-am purtat, încît nu trebuie cîtuși de puțin să se mire cineva că armata privește cu ochi răi comanda mea); însă cu ce v-a greșit patria pentru ca voi s-o trădați, alăturîndu-vă planurile voastre la acelea ale lui Mandonius și Indibilis ? Cu ce v-a greșit poporul roman, cînd voi smulgînd puterea tribunilor militari, alesi prin votul poporului, ați încredințat-o unor simpli particulari, pentru ca voi, nemulțumiți cu faptul de a vă fi tribuni, să acordați fasciile comandantului vostru unor inși cărora armata romană niciodată nu s-ar fi convenit să se supună ?

Un Albius, un Atrius au năzuit să intre în cortul praetorian, trîmbițele au cîntat în fața lor, lor li s-a cerut consemnul ostășesc, au stat la tribuna lui P. Scipio, au fost escortați de lictor, mulțimea s-a dat în lături în fața lor, înaintea lor au fost purtate fasciile cu securi !?

Voi credeți că sînt minuni atunci cînd plouă cu pietre, cînd cad trăsnete din cer și cînd viețuitoarele dau naștere unor făpturi neobișnuite — însă aceasta va fi cu adevărat o minune dacă voi credeți că asemenea nelegiuire va putea fi ispășită fără nici o jertfă, fără nici o rugăciune publică, fără sîngele acelora care au îndrăznit să săvîrșească o fărădelege atît de cumplită !

XXVIII Totuși eu aș vrea să știu un lucru : atunci cînd e vorba de o faptă groaznică, deși fărădelegea nu are nici o justificare, ce fel a fost mintea voastră, ce fel a fost planul vostru ?

Cîndva, o legiune trimisă în garnizoană la Rhegium ¹²¹, omorînd în chip nelegiuit pe căpeteniile acelei cetăți, a stăpînit vreme de zece ani acel oraș bogat ; pentru această fărădelege întreaga legiune alcătuită din patru mii de oameni a fost decapitată cu securea în forul roman ¹²². Însă acei ostași nu l-au urmat în chip de comandant pe un ins cît o jumătate de ordonanță ¹²³ ca Atrius UMBER, care are parcă și numele blestemat ¹²⁴, ci pe tribunul militar D. Vibellius, și nu s-au alăturat lui Pyrrhus, nici samniților sau lucanilor, dușmanii poporului roman ; în schimb, voi v-ați însușit planurile lui Mandonius și ale lui Indibilis, și ați plănuit să vă alăturați lor și cu armele. Așa cum campanii au smuls Capua de la vechii ei locuitori, tuscii, întocmai cum mamertinii au ocupat Messana ¹²⁵, la fel și aceia aveau de gînd să se statornicească

de-a pururi la Rhegium, și n-ar fi avut vreodată intenția de a pricinui neajunsuri prin război nici poporul roman, nici aliaților poporului roman : oare voi n-ați plănuit să vă stabiliți reședința la Sucro ? Dacă eu, comandantul vostru suprem, după liniștirea provinciei, aș fi plecat singur lăsându-vă pe voi aici, s-ar fi convenit să cereți fierbinte ajutorul zeilor și oamenilor ca să vă înapoiați la soțiile și copiii voștri. Însă să admitem că voi ați alungat din suflete amintirea acestora, întocmai cum ați uitat și de patrie și de mine. Eu vreau să urmăresc pînă la capăt firul planului nelegiuit, dar nu nebunesc pînă la capăt ! Cum v-ați închipuit voi, opt mii de oameni, negreșit toți mai puțin valoroși decît Albius și Atrius căroră v-ați supus, că veți smulge poporului roman provincia Hispania, cînd eu sînt încă în viață și cînd e teafără cealaltă oaste cu care am cucerit într-o singură zi Carthagina Nouă, cu care am bătut, am pus pe fugă și am alungat din Hispania patru comandanți, patru armate carthagineze ? Să lăsăm de tot de o parte numele meu și să admitem doar că am fost numai jignit de voi prin aceea că ați dat crezare știrii morții mele ! Dar ce ? Dacă eu aș muri, oare o dată cu mine avea să piară și republica ? Oare avea să apună o dată cu mine și puterea poporului roman ? De bună seamă, prea milostivul și prea puternicul Jupiter nu va îngădui ca un oraș hărăzit dăinuirii prin vrerea zeilor, întemeiat pentru veșnicie, să fie deopotrivă vieții acestui firav și pieritor trup. Deși s-au stins din viață Flaminius, Paullus, Gracchus, Postumius Albinus, M. Marcellus, T. Quinctius Crispinus ¹²⁶, Cn. Fulvius ¹²⁷, Scipionii mei, și atîția comandanți supremi, atît de străluciți într-un singur război, totuși poporul roman a dăinuit și va dăinui de-a pururi, chiar dacă alți o mie ca aceștia vor muri, fie de sabie, fie de boală : oare dacă eu am să pier, are să piară și republica poporului roman ? Voi înșivă, chiar aici în Hispania, după doborîrea tatălui și unchiului meu, amîndoi comandanți supremi, v-ați ales pe Septimius Marcius căpetenie împotriva punilor care tresăltau de bucurie pentru proaspăta lor biruință. Și eu vorbesc așa, de parcă Hispaniile ar fi ajuns să rămînă fără comandant ? Oare ar fi pregetat M. Silanus, trimis o dată cu mine în această provincie, cu aceleași drepturi, cu aceeași comandă, sau fratele meu L. Scipio, și C. Laelius, amîndoi legații mei, ca să răzbune ocară adusă majestății puterii romane ? Oare s-ar putea pune față în față trupele voastre cu această armată, sau căpeteniile voastre cu acești comandanți, sau demnitatea, sau cauza unora cu a celorlalți ? Și chiar dacă voi ați fi

mai presus de toți aceștia, ați ridica voi armele împotriva patriei, împotriva concetățenilor voștri ? Ați voi voi ca Africa să poruncească Italiei și Carthagina să ordone orașului Roma ? Pentru care vină a patriei ?

XXIX O condamnare nedreaptă l-a silit cîndva pe Coriolanus¹²⁸ să plece într-un jalnic și nevrednic surghiun, împingîndu-l să pornească la atacarea patriei ; totuși, dragostea și respectul fiului față de mama sa l-a silit să dea înapoi de la paricidul poporului ! Pe voi ce fel de durere, ce fel de mînie v-a îmboldit ? Oare a fost un temei destul de demn acela că vi s-au numărat în palmă banii de soldă cu cîteva zile mai tîrziu, din pricină că vă era comandantul bolnav, ca să declarați război patriei, ca să vă alăturați ilergeților, rupîndu-vă de poporul roman, ca să nu mai lăsați nepîngărit nimic din cele sfinte și din cele omenești ?

Negreșit, ostași, v-ați pierdut mințile, căci [într-adevăr] trupul meu n-a fost lovit de o boală mai grea decît mințile voastre. Se îngrozește sufletul să-și aducă aminte ce-au crezut acești oameni, ce-au nădărdit, ce-au dorit ; dacă se poate, să îngropăm în uitare toate aceste grozăvii, dar dacă nu se poate, să le punem oricum deasupra vălul tăcerii !

N-aș putea tăgădui că vorbele mele rostite v-au părut jalnice și crude : dar cu cît credeți voi că sînt mai crude faptele voastre față de cuvintele mele ? Și încă mai sînteți de părere că e drept să îndur tot ce ați făcut, în schimb voi să nu răbdați cu sufletul împăcat să vi se spună nici măcar totul ? Dar nici măcar pentru aceste fapte nu vă dojenesc. O ! dacă voi ați fi în stare să uitați toate cîte le uit eu ! De aceea, dacă simțiți căință pentru greșeala voastră, în măsura în care sînteți cuprinși de acest simțămînt, eu sînt cu prisosință mulțumit cu pedepsirea voastră în acest fel. Însă Albius Calenus și Atrius UMBER și ceilalți capi ai nelegiuitei răzvrătiri vor ispăși prin sîngele lor ceea ce au săvîrșit ; privescînd supliciu acestora se cuvine să fie nu numai o pildă cruntă, ci chiar prilej de bucurie, dacă v-a venit mintea la loc : căci aceștia pentru nimeni alții n-au luat hotărîri cu mai mare înverșunare și învrăjbire decît numai pentru voi¹²⁹.

Abia își sfîrși cuvîntarea Scipio, cînd ochii și urechile tuturor incremeniră deodată de groază în fața măsurilor dinainte pregătite în toate privințele : armata care înconjurase în cerc adunarea, zăngăni săbiile și scuturile ; se auzi glasul crainicului care dădu citire numelor celor condamnați în sfat ; vinovații fură

tiriți goi în mijloc și totodată toate uneltele torturii fură scoase la iveală; legați la stîlp, fură bătuți cu vergile și decapitați cu securea; cei care erau de față erau atît de înmărmuriți de spaimă, încît nu numai că nu s-a făcut auzit vreun glas împotriva cumplitei pedepse, dar nici măcar vreun geamăt! Apoi toate leșurile au fost scoase din mijlocul lor și, după curățirea locului, ostașii chemați nominal au depus jurămîntul de credință lui Scipio în fața tribunilor militari, după care s-a plătit pînă la capăt solda fiecăruia la rînd.

Un astfel de sfîrșit și o asemenea ispășire a avut răzvrătirea ostașilor începută la Sucro.

XXX În aceeași vreme, Hanno, locțiitorul lui Mago, fiind trimis de la Gades, către fluviul Baetis, cu o mică ceată de africani, ademenindu-i pe hispani cu simbrie, a izbutit să înarmeze vreo patru mii de tineri. Dar L. Marcius a pus stăpînire pe tabăra acestora, cea mai mare parte din acești hispani căzînd în învîlmășeala stîrnită cu prilejul cuceririi taberei, iar unii chiar în timpul fugii. În timp ce cavaleria romană îi urmărea pe cei răzlețiți, Hanno reuși să scape cu puțini oameni.

Pe cînd se petrec acestea la fluviul Baetis, sosește între timp și Laelius cu flota la Carteja¹³⁰, trecînd în Ocean prin strîmtoare.

Acest oraș e situat pe țărmul Oceanului, acolo unde marea, după ce iese din strîmtoarea îngustă, începe să se lărgească. Laelius nădăjduse să pună stăpînire pe Gades prin trădare, fără să dea vreo luptă, prin mijlocirea celor care făgăduiseră aceasta, venind în castrul roman, așa cum am spus mai înainte. Însă acțiunea trădării nefiind pusă bine la punct, totul s-a descoperit înainte de vreme, iar toți complicii au fost prinși și înmînați de Mago praetorului¹³¹ Adherbal spre a-i duce la Carthagina.

Adherbal, după ce-i puse pe conspiratori într-un vas cu cinci rînduri de vîsle, trimise înainte acest vas, care mergea mai încet ca o triremă, și el îl însoți mai în urmă, la o mică depărtare, cu opt trireme. Quinquerema punică tocmai intra în trecătoare, cînd Laelius pornind și el cu o quinqueremă romană din portul Carteja, însoțit de alte șapte trireme, atacă vasele lui Adherbal, fiind pe deplin încredințat că quinquerema lui prinsă de curentul iute al istmului nu va fi în stare să navigheze împotriva vîrtejului. Carthaginezul, surprins de această situație neprevăzută, șovăi puțin dacă trebuie să urmeze quinquerema sau să întoarcă ciocurile vaselor împotriva vrăjmașului. Însăși zăbava i-a răpit puțința de a

evita lupta : căci atunci cînd punii erau la o aruncătură de suliță, potrivnicii îl și înconjură din toate părțile ; curentul ¹³² însă le zădărnici orice siliță de a cîrmui vasele după voie. De altfel nici nu putea avea loc o luptă navală în toată regula acolo unde nu era cu putință să se facă vreo manevră după voie, unde nu se putea dovedi nici un meșteșug sau plan. În această luptă numai natura strîmtorii și curentul mării fură atotputernici. De aceea atît vasele prietene cît și cele neprietene erau tîrîte de curent la voia întîmplării, unele împotriva celorlalte, în pofida sforțărilor vîslașilor de a le manevra după voia lor, astfel încît ai fi putut, pe de o parte, vedea cum un vas care fugea era întors de vîrtej și aruncat peste cel biruitor, iar pe de altă parte, un vas care urmărea pe cel al potrivnicului era deodată învîrțit de un curent contrar, de parcă ar fi vrut să fugă. Acolo unde putea avea loc o luptă, cînd un vas se năpustea năpraznic cu ciocul asupra navei dușmane, era izbit dintr-o lature de ciocul celui alt vas ; în vreme ce cealaltă navă căuta să lovească din coastă pe cea vrăjmașă, deodată însă fiind întoarsă ea, la rîndu-i primea izbitura în prora.

În timp ce lupta triremelor era lăsată la voia întîmplării, fără sorți de izbîndă pentru vreuna din tabere, quinquerema romană izbuti să scufunde două trireme, fie pentru că greutatea sa era mai statornică, fie pentru că se făcea mai ușor cîrmuirea ei, deoarece putea mai bine tăia talazurile, avînd mai multe rînduri de vîsle, iar pe a treia, izbind-o cu putere din coastă, îi rupse vîslele de pe o latură. De bună seamă Laclius ar fi distrus și celelalte vase dușmane pe care le întîlnise, dacă Adherbal întinzînd pînzele ¹³³ n-ar fi plecat cu restul de cinci vase spre Africa.

XXXI Laelius s-a întors biruitor la Carteja. Acolo, după ce a aflat ce se petrece la Gades, că urzeala predării a fost descoperită și conjurații au fost trimiși la Carthagina, că deci li s-au spulberat nădejtile cu care veniseră, trimise ștafete la L. Marcius să-i spună că „dacă nu vrea să piardă vremea stînd degeaba la Gades, atunci trebuie să se înapoieze la comandantul lor suprem“ ; cum Marcius fu de aceeași părere, atîndoi se întoarseră la Carthagina Nouă ¹³⁴.

După plecarea acestora Mago nu numai că a răsuflat ușurat, de vreme ce fusese amenințat de o îndoită primejdie — de a fi atacat și pe mare și pe uscat, dar chiar i-a mijit nădejdea de a pune din nou stăpînire pe Hispania cînd a aflat de noua răzvrătire a ilergeților ; de aceea trimise ștafete la senatul din Cartha-

gina, pentru a-l îndemna să-i trimită ajutoare, umflînd lucrurile atît în ce priveşte răzvrătirea ostaşilor din tabăra romană, cît şi în ce priveşte ruperea aliaţilor de romani, susţinînd că după primirea acestor ajutoare el va avea puţinţa să redobîndească stăpînirea Hispaniei lăsată moştenire de părinţii lor.

Mandonius ¹³⁵ şi Indibilis, înapoindu-se în ţinuturile lor, stătură puţină vreme liniştiţi pînă aflară ce s-a hotărît cu răsculaţii, încredinţaţi că dacă Scipio a iertat greşeala concetăţenilor săi, pot fi şi ei iertaţi. Dar după ce s-a răspîndit pretutîndeni grozăvia execuţiei vinovaţilor, convinşi că şi ei trebuie deopotrivă să ispăşească pentru vina lor, din nou şi-au chemat compatrioţii la arme şi, strîngînd şi trupele auxiliare pe care le avuseseră mai înainte, au trecut cu douăzeci de mii de pedestraşi şi două mii cinci sute de călăreţi în ţinutul sedetan, unde la începutul defectiunii îşi avuseseră vremelnice tabăra ¹³⁶.

XXXII Scipio i-a cucerit din nou sufleteşte pe toţi ostaşii, atît prin faptul că a plătit solda pînă la ultimul ban tuturor deopotrivă, chiar şi celor vinovaţi, cît şi prin privirile şi vorbele sale împăciuitoare. De aceea, înainte de a ridica tabăra din Carthagina Nouă, convocînd adunarea ostaşilor, a atacat cu multe vorbe necredinţa regişorilor răzvrătiţi, declarînd că va porni într-acolo spre a pedepsi această fărădelege, însufleţit cu totul de alte simţăminte decît acelea cu care şi-a lecuit de curînd concetăţenii pentru greşala lor; „într-adevăr, atunci cînd 35 de oameni au plătit cu capul lor fie neprevederea, fie vina a opt mii de oameni, el a simţit că i se sfîşie inima, scoţînd gemete şi vărsînd lacrimi; acum însă merge să ducă pieirea ilergeţilor cu cugetul voios şi fruntea sus! Căci ilergeţii nu s-au născut pe acelaşi pămînt cu romanii şi nu au fost legaţi cu dînşii prin vreo alianţă; singurele legături de credinţă precum şi prietenia cu romanii, prin fărădelegile lor, ei înşişi şi le-au rupt. El e mişcat şi de faptul că în rîndurile armatei sale vede numai cetăţeni romani sau aliaţi cu numele de latin, şi de faptul că aici aproape nu e ostaş care să nu fi fost adus din Italia ¹³⁷, fie de unchiul său Cn. Scipio, care a fost cel dintîi roman venit în această provincie, fie de tatăl său, consulul ¹³⁸, fie de el; el nădăjduieşte că ei vor fi un reazem pentru numele Scipionilor, de vreme ce toţi ostaşii — pe care el vrea să-i aducă cu el înapoi în Italia, spre a fi sărbătoriţi pe merit prin purtarea în triumf — sînt deprinşi să lupte sub auspiciile şi comanda lor, şi că-l vor sprijini şi atunci cînd el va

candida la consulat, ca și cum ar fi vorba de cinstea lor a tuturor.

În ce privește această expediție, care e aproape gata de pornit, ar trebui cineva să treacă cu vederea faptele de arme săvârșite de dînsul în trecut, pentru a socoti aceste ostilități drept război adevărat. Dar, pe Hercules, e mai mare îngrijorarea pricinuită de Mago, decît de ilergeți, deși acela s-a refugiat cu vreo cîteva vase tocmai dincolo de marginea pămîntului, într-o insulă înconjurată de Ocean : căci acolo e căpetenia carthaginezilor și garnizoana pună, indiferent cît de mare ar fi ea ; aici sînt tilharii și capii tilharilor, care, cu toate că au la îndemînă oarecare forțe pentru a prăda ținuturile vecinilor, a le da foc locuințelor și a le răpi vitele, totuși pentru a se lua la piept fățiș cu romanii rînduiți în linie de bătaie, nu se mai sprijină pe nici un fel de trupe ; hispanii au să lupte bizuindu-se mai mult pe iuțeala la fugă, decît pe arme. De aceea, i-a condus acolo ca să-i nimicească pe ilergeți, înainte de a părăsi provincia Hispania, nu pentru că dînsul ar vedea amenințîndu-i acolo vreo primejdie sau sămînța vreunui război de mai mari proporții, ci în primul rînd pentru a nu lăsa nepedepsită trădarea lor atît de mișească și apoi pentru a nu se putea spune de nimeni că a mai rămas vreun dușman într-o provincie cucerită cu atîta vitejie și, totodată, în urma unor izbînzi atît de strălucite.

De aceea, cu ajutorul zeilor, ostașii romani să-l urmeze nu atît pentru a purta un război (de altfel acolo nici nu se dă lupta cu un dușman deopotrivă cu ei), ci pentru a le da cuvenita pedeapsă unor oameni căzuți în fărădelege“.

XXXIII Dîndu-le drumul să plece de la adunare în urma acestei cuvîntări, Scipio le poruncește să se pregătească de marș pentru ziua următoare. Pornind la drum, ajunse la fluviul Hiberus după zece zile de marș ; de acolo, după trecerea fluviului, în a patra zi își așază castrul în văzul dușmanilor.

Înainte castrului se întindea o cîmpie înconjurată de munți. Scipio ordonă să fie mîinate către valea de acolo niște turme de vite, cele mai multe răpitate de pe ogoarele dușmanilor, spre a ațîța pofta barbarilor după jaf, și trimise cu paza lor pe veliti : el poruncește ca după ce aceștia vor începe lupta prin hărțuieli, Laelius să pornească, din ascunzători, la atac cu cavaleria. Poalele unui munte prelungit pînă acolo i-a oferit lui Laelius destule ascunzători pentru cavaleria lui.

Lupta a început fără întârziere. Hispanii s-au năpustit asupra vitelor văzute de departe, velitii asupra hispanilor ocupați cu prada. La început, velitii au vîrît spaima în ei, aruncînd cu sulițele, apoi, lăsînd deoparte armele ușoare de aruncat care puteau mai degrabă să-i ațîțe pe războinici decît să-i hotărască la luptă, velitii scot săbiile din teacă și luîndu-se piept la piept, încep încăierarea. Lupta pedestrașilor romani ar fi fost nedecisă dacă n-ar fi intervenit cavaleria lor. Pornind în șarjă asupra hispanilor, cavaleria romană nu numai că-i strivi pe cei întilniți în cale, ci unele escadroane făcînd și o mișcare de învăluire pe la spate, pe la poalele muntelui, se năpustiră asupra lor pentru a le tăia retragerea; acolo avu loc un măcel sîngeros, ca de obicei cu prilejul ușoarelor lupte de hărțuială.

Totuși înfrîngerea suferită în această luptă în loc să le scadă barbarilor curajul, mai tare îi înflăcăără. De aceea, ca să nu pară abătuți, a doua zi în revărsatul zorilor din nou înaintară în linie de bătaie. Numai că, așa cum s-a spus mai sus, valea fiind îngustă nu încăpeau acolo toate trupele. De aceea, cam două treimi din pedestrime, precum și întreaga cavalerie se rînduiră în linie de bătaie, iar restul de pedestrime se opri pe povîrnișul muntelui. Scipio, încredințat că acest loc strîmt este prielnic armatei romane și întrucît găsea cu cale că, în lupta dată pe un spațiu îngust, ostașul roman e mai tare decît cel hispan, iar linia de bătaie dușmană retrasă în acel loc nu putea cuprinde toată mulțimea hispanilor, îi adăugă noului său plan de acțiune o modificare: „cavaleria sa nu poate executa manevra de învăluire a aripilor dușmanului într-un spațiu atît de strîmt, dar nici dușmanul nu se poate folosi de cavaleria sa, deși o scosese de acolo o dată cu pedestrimea“. De aceea, Scipio îi ordonă lui Laelius să facă un ocol cu cavaleria prin jurul dealurilor, ducînd-o pe un drum cît mai ferit, pentru ca să despartă, pe cît îi va sta în putință, lupta cavaleriei de a pedestrimii; în vremea aceasta, el își aruncă în luptă toate unitățile de pedestrași romani. Scipio rîndui patru cohorte în front, deoarece linia de bătaie nu se putea desfășura pe un spațiu mai larg. El n-a mai întîrziat de loc dezlănțuirea bătăliei, pentru a abate în toiul încăierării atenția dușmanului, ca să nu bage de seamă trecerea cavaleriei pe dealuri. Și într-adevăr, potrivnicul n-a observat că a fost încercuit pînă n-a simțit învălmășeala stîrnită în spatele lui de lupta cavaleriei romane. În chipul acesta avură loc două bătălii diferite: pe toată lungimea cîmpului erau două linii de bătaie ale pedestrimii și două ale

cavaleriei, deoarece îngustimea locului nu permitea combinarea ambelor tactici de luptă. Pentru că nici pedestrima hispană nu-i putea fi de ajutor cavaleriei sale, și nici cavaleria — pedestrimii sale, ostașii aceștia din urmă care se avântaseră cu nesocotință în luptă, pentru că se bizuiau pe călăreții lor, fură hăcuți; la rîndu-i, cavaleria dușmană, care fusese încercuită, nu se putea împotrivi nici pedestrimii romane din față (deoarece trupele pedestre ale potrivnicului fuseseră făcute una cu pămîntul), nici cavaleriei din spate; după ce hispanii se apărară multă vreme stînd în cerc cu caii lor, fură măcelăriți toți pînă la unul; din rîndurile celor care au luptat în vale n-a mai supraviețuit nici un pedestraș și nici un călăreț dușman.

A treia parte însă, care stătuse pe deal ca să privească, mai mult ca să fie la adăpostul oricărei primejdii decît să ia parte la luptă, a avut și vreme și loc unde să fugă. Din rîndurile celor care au dat bir cu fugiții au fost și regișorii hispani care s-au strecurat în toiul învălmășelii pînă să fie înconjurată întreaga lor linie de luptă.

XXXIV În aceeași zi, o dată cu cucerirea taberei hispanilor, pe lângă restul prăzii, sînt capturați cam trei mii de oameni. Din rîndurile romanilor și aliaților căzură în luptă în acea bătălie ca la una mie două sute ostași, răniți fiind mai mult de trei mii de oameni. Lupta ar fi fost mai puțin sîngeroasă dacă s-ar fi desfășurat pe un cîmp mai larg și cei înfrinți ar fi avut puțința să fugă.

Indibilis, renunțînd la planurile de război, încredințat că nu are o altă cale mai sigură, acum cînd se găsește în restriște, pentru dobîndirea din partea lui Scipio a încrederii și iertării arătate față de oricine, îl trimite pe fratele său Mandonius la comandantul roman; Mandonius, aruncîndu-se la picioarele lui Scipio, dă vina pe sminteala turbată sortită de acele vremuri care au zdruncinat mințile tuturor, căci molima ucigătoare i-a molipsit nu numai pe ilergeți și pe lacetani, ci și tabăra romană. „Într-adevăr, atît situația sa cît și a fratelui său și a celorlalți compatrioți se prezintă în așa fel, încît, dacă Scipio găsește cu cale, ei sînt gata să-și dea viața pentru dînsul, de vreme ce el le-a salvat-o, sau dacă îi va ierta, atunci de-a pururi îi vor închina viața lor, de vreme ce numai lui le-o datorează, fiindcă au fost salvați de el în două rînduri. Mai înainte se încrezuseră în dreptatea cauzei lor, deși nu-i cunoscuseră încă firea lui iertătoare; acuma, dimpo-

trivă, toate nădejdiile și le-au pus nu în dreptatea cauzei lor, ci în milostivirea biruitorului“.

Romanii aveau un străvechi obicei ca, atunci când nu legau prietenie cu un popor prin vreun tratat cu drepturi egale, să nu primească închinarea lui în fața puterii romane decît după ce încheiau pace și să nu-și impună puterea în fața acestei populații pînă nu le preda toate cele omenești și cele sfinte și pînă ce romanii nu le primeau ostaticii, nu le ridicau armele și nu le instalau garnizoane în orașele lor.

Scipio adresă multe vorbe de mustrare atît lui Mandonius care era de față, cît și în privința lui Indibilis, care lipsea, spunîndu-le că „deși, negreșit, ei ar fi trebuit pe merit să piară, datorită fără-delegilor lor, totuși se vor bucura de viață datorită binefacerii sale și a poporului roman. De altfel, dînsul nici nu le va ridica armele [și nici nu le va porunci să dea ostatici] ¹³⁹ (deoarece acesta e zălogul cerut numai de cei ce se tem de răscoale); el îi lasă să fie și slobozi, și cu arme, nestingheriți de nici o teamă; dacă vor mai trăda, el își va arăta mînia nu împotriva ostaticilor nevinovați, ci asupra lor înșile, și nu-i va pedepsi pe cei fără arme, ci pe dușmanii înarmați; el le lasă la îndemînă să aleagă, după ce au făcut cunoștință cu amîndouă situațiile, dacă doresc să-i aibă pe romani mai degrabă prieteni sau să-i știe înverșunați împotriva lor“.

Ca urmare, lui Mandonius i se dădu drumul să plece, după ce i s-a poruncit să dea numai o sumă de bani cu care Scipio să poată plăti soldele ostașilor. Scipio, după ce-l trimise pe Marcius în Hispania Ulterior, iar pe Silanus înapoi la Tarraco, mai zăbovi cîteva zile pînă ce ilergeții îi plătiră peșin banii porunciți, și pornind în fruntea trupelor ușoare îl ajunse pe Marcius în apropierea Oceanului ¹⁴⁰.

XXXV Tratatивele începute mai înainte cu Masinissa, fuseseră amîinate din tot felul de motive, întrucît numidul voia să aibă o întîlnire numai cu Scipio însuși, iar învoiala să fie consfințită prin strîngerea dreptei lui; acesta fu și temeiul pentru care Scipio făcu un drum ¹⁴¹ atît de lung și de ocolit ¹⁴².

Pe cînd Masinissa se găsea la Gades, aducîndu-i-se la cunoștință de către Marcius că Scipio se apropie, motivînd că dacă stau închiși în insulă caili își pierd însușirile și că lipsa de orice fel îi face și pe ceilalți să sufere, iar că pe lîngă toate acestea pe călăreți îi moleșește și lîncezeala, l-a convins [pe Mago] ¹⁴³

să-i îngăduie trecerea pe continent pentru a face prădăciuni în ținuturile învecinate ale Hispaniei. După ce trecu în Hispania, Masinissa trimise înainte trei căpetenii numide, pentru a hotărî timpul și locul convorbirii, și îl invită pe Scipio ca să rețină doi din ei ca zălog. După trimiterea înapoi a celui de-al treilea numid, care să-l conducă pe Masinissa acolo unde fusese invitat, regele veni la întâlnire însoțit de puțini oameni. Încă de mai înainte numidul fusese covârșit de admirație pentru faima izbînzilor cîștigate de acest bărbat — și în mintea sa și-l închipuise pe Scipio ca pe un bărbat vînjos la trup și cu o măreață înfățișare — dar cînd ajunse în fața lui îl cuprinse un respect și mai mare. Pe lîngă faptul că de la natură Scipio avea o deosebită măreție, niște plete¹⁴⁴ destul de lungi îi împodobeau capul; trupește nu arată ca o ființă iubitoare de lux, ci dimpotrivă, avea un chip de adevărat bărbat și ostaș; și vîrsta îl arăta a fi în plină putere, și reînsănătoșirea sa după boala suferită îi îmbujorase luminosul chip, arătînd atît de fraged de parcă ar fi fost în floarea tinereții.

Aproape înmărmurit de această întâlnire, Masinissa îi mulțumi pentru înapoierea fiului fratelui său¹⁴⁵. L-a asigurat pe Scipio că din acel moment el a căutat acest prilej și, fiindcă acesta i s-a oferit, în sfîrșit, prin binefacerea zeilor nemuritori, nu l-a pierdut din mîină: „de aceea el dorește să-și închine strădaniile sale lui Scipio și poporului roman, în așa fel cum niciodată vreun străin nu s-a străduit să sprijine din răspuțeri statul roman¹⁴⁶. Cu toate că de mult rîvnise aceasta, totuși n-a fost în măsură să-și aducă la îndeplinire dorința în Hispania, o țară străină și necunoscută; în schimb el își va împlini-o cu ușurință în țara sa, în care s-a născut și a crescut, în nădejdea ocupării tronului părintesc. Dacă într-adevăr romanii îl trimit comandant în Africa pe același Scipio, are destule nădejdi că viața Carthaginei va fi de foarte scurtă durată“.

Scipio l-a văzut și l-a ascultat bucuros, deoarece el știa că Masinissa fusese cea mai mare căpetenie în sînul întregii caverii dușmane și i se părea că acest tînăr era plin de inimoșie.

După ce se legară reciproc prin jurămînt, Scipio plecă înapoi la Tarraco. Masinissa, cu încuviințarea romanilor, ca să nu pară că a trecut fără vreun temeii pe continent, a pustiit ținuturile învecinate, după care s-a înapoiat la Gades.

XXXVI În vreme ce situația în Hispania era deznădăjduită, lui Mago, mai întii îi dăduse nădejdi răscoala ostașilor, iar apoi îi

ridicase curajul trădarea lui Indibilis. Pe cînd se pregătea să treacă în Africa, i s-a adus la cunoștință din Carthagina că senatul îi poruncește să deplaseze flota pe care o avea la Gades, spre Italia : „Adunînd acolo cît mai mult tineret cu puțință din rîndurile gallilor și ligurilor, să se unească cu Hannibal și să nu lase să lincezească războiul început cu un noroc mai mare, ci să atace din răspuțeri“.

În acest scop i s-au adus lui Mago și din Carthagina sume de bani, dar și el i-a stors pe gaditani cît a putut, sleindu-le nu numai tezaurul public, ci jefuindu-le chiar și templele, toți cetățenii fiind siliți să-și aducă în persoană aurul și argintul în *forum*.

În vreme ce plutea pe lîngă țărmurile Hispaniei, Mago își debarcă trupele pe uscat nu departe de Carthagina Nouă și pustii ținuturile cele mai învecinate, iar după aceasta acostă cu flota lîngă oraș. Acolo, după ce-și țină în timpul zilei ostașii pe vase, noaptea și-i debarcă pe țărm și-i conduse în acea parte a zidului pe unde orașul Carthagina Nouă fusese cucerit de romani, încredințat că orașul nu e apărat de o garnizoană destul de puternică și că unii dintre locuitorii lui, în nădejdea schimbării situației, vor întreprinde și ei ceva mișcări. Numai că oamenii alergînd repede de pe cîmpuri aduseseră știrea și despre pustiirea satelor și despre sosirea vrăjmașului, iar între timp fusese zărită și flota, învederîndu-se că nu fără temei și-au ales punii staționarea în fața orașului.

De aceea, rînduindu-se în formații, carthaginezii se postaseră înarmați în spatele porții cetății îndreptate către mlaștină și mare. În vreme ce cetele lor de ostași amestecați de-a valma cu marinarii din flotă se apropiau răsfițați de ziduri, mai mult cu gălăgie decît cu strășnicie, pe neașteptate fu deschisă poarta cetății, pe care s-au năpustit romanii cu strigăte asupra vrăjmașului zăpăcit ; chiar de la cea dintîi aruncare cu sulitele și de la prima ciocnire îi dau peste cap pe puni și făcînd un mare măcel în rîndurile lor îi fugăresc pînă la țărm ; și n-ar fi supraviețuit vreunul nici fugii, nici luptei dacă punii, înspăimîntați, n-ar fi avut la îndemînă vasele lor acostate la țărm, ca să-i primească. Și pe vase s-a iscat de spaimă mare vînzoleală : în vreme ce trag repede scările și pripoanele, pentru ca o dată cu ei să nu năvălească și dușmanul pe vase, punii taie și odgoanele de prapionire și funiile de la ancore, ca să nu-i întîrzie cu scoaterea lor din apă ; și mulți dintre cei ce înotau către vase, neștiind încotro să se îndrepte din pri-

cina întunericului sau de cine să se ferească, au pierit într-un chip îngrozitor!

A doua zi, după ce flota punică a fugit înapoi către Ocean, de unde venise, s-au găsit vreo 800 de leşuri de carthaginezi ucişi între zid şi ţărm, precum şi vreo două mii de arme de apărare.

XXXVII Când Mago se înapoie la Gades, pentru că nu fu primit înăuntru, de acolo acostă cu flota la Cimbii¹⁴⁷ (această localitate se află nu departe de Gades), trimiţându-şi împuterniciţii şi plîngîndu-li-se că i s-au închis porţile cetăţii, tocmai lui, prietenul şi aliatul gaditanilor; deoarece oraşenii se dezvinovăţiră dînd ca temei faptul că mulţimea se răsculase din cauza jafurilor săvîrşite de ostaşii puni debarcaţi de pe vase, Mago adevmeni la o întrevedere pe quaestor¹⁴⁸ şi pe sufeţii gaditanilor — aceasta e cea mai înaltă dregătorie la carthaginezi — şi porunci să fie bătuti cu vergile şi răstigniţi pe cruce.

De acolo trecu cu flota la Pityussa¹⁴⁹, o insulă situată cam la 100 de mii de paşi departe de continent (pe atunci locuitorii ei erau carthaginezi); pentru acest temei, flota fu primită paşnic; locuitorii i-au oferit lui Mago nu numai provizii din belşug, ci i-au pus la dispoziţie şi tineret pentru întregirea efectivelor flotei şi le-au dat punilor şi arme. Datorită acestui sprijin, Mago trecu în insulele Baleare (care se găseau cam la cincizeci de mii de paşi depărtare de acolo). Insulele Baleare sînt în număr de două: una e mai mare¹⁵⁰ şi mai îmbelşugată în oameni şi arme şi are şi un port, în care Mago credea că va putea ierna în tihnă acolo (era către sfîrşitul toamnei). Însă flota carthagineză fu primită cu vrăjmăşie de locuitori, ca şi cum locuitorii acelei insule ar fi fost romani¹⁵¹.

Şi atunci ca şi acum, locuitorii Balearelor întrebuiţau ca armă foarte mult praştia, aceasta fiind singura armă folosită de ei; la nici un alt neam nu există vreun luptător care să minuiască praştia cu mai multă dibăcie ca balearii. De aceea balearii, în momentul apropierii flotei de uscat, i-au potopit pe puni cu o cantitate mare de bolovani, de parcă ar fi căzut cea mai cumplită grindină, încît carthaginezii nemaiîncumentîndu-se să intre în port, şi-au întors vasele spre larg.

De acolo ei trecură în insula mai mică a Balearelor¹⁵², cu ogoare roditoare, însă nu deopotrivă de puternică în ce priveşte oamenii şi armele. Pentru acest temei, debarcînd de pe vase, carthaginezii îşi întocmesc tabăra mai sus de port într-un loc

întărit, și punînd stăpînire fără luptă pe oraș și pe ținut, au înrolat de acolo sub arme două mii de oameni pentru trupele auxiliare, trimițîndu-i la Carthagina, după care și-au tras vasele pe uscat în vederea iernării.

După plecarea lui Mago de pe țărmul Oceanului, gaditanii s-au predat romanilor.

XXXVIII Acestea au fost evenimentele desfășurate în Hispania sub conducerea și auspiciile lui P. Scipio. După ce încredință această provincie lui L. Lentulus și L. Manlius Acidinus¹⁵³, el se înapoie la Roma cu zece vase. Convocînd senatul în afara orașului, în templul Bellonei, i-a înșiruit ce isprăvi a făcut el în Hispania, de cîte ori s-a luat la piept cu vrăjmașul, cîte orașe a cucerit prin asalt din mîna vrăjmașului, ce neamuri a adus în supunerea poporului roman : „A înfruntat în Hispania patru comandanți și patru armate biruitoare, și n-a mai lăsat nici un carthaginez pe acele tărîmuri“.

Pentru aceste fapte de arme săvîrșite, Scipio a făcut mai mult o încercare să vadă dacă poate nădăjdui acordarea triumfului, în loc să-l ceară cu stăruință, deoarece se știa că pînă în acea zi nici unul din cei ce făcuseră isprăvi de arme nu fuseseră sărbătoriți cu purtare în triumf fără să fi fost investiți mai înainte cu vreo dregătorie¹⁵⁴. Scipio, lăsînd senatul să plece, intră în Roma, aducînd cu sine 14 342 libbre de argint și o mare cantitate de acest metal în monezi bătute, pe care le vărsă tezaurului statului.

După acestea, L. Veturius Philo a prezidat alegerile consulare. Toate centuriile l-au ales în unanimitate consul pe P. Scipio. Drept coleg de consulat i-a fost alăturat P. Licinius Crassus, marele pontifice. Însă s-a întipărit în amintire faptul că în decursul acestui război niciodată alegerile n-au fost mai populare ca acum : cetățenii se adunaseră de pretutîndenii nu numai în vederea votului, ci și pentru a-l vedea pe P. Scipio ; ei alergau puhoi să-l vadă și la locuința lui, și în Capitolium, cînd Scipio îi jertfea lui Jupiter cei o sută de boi făgăduiți în Hispania, și doreau în sufletele lor ca așa cum sfîrșise și C. Lutatius războiul punic de mai înainte, la fel să izbutească și P. Cornelius să-l încheie pe cel de față, și așa cum el i-a alungat pe puni din întreaga Hispanie, la fel să-i alunge și din Italia ; de aceea îi hărăzîră ca provincie Africa¹⁵⁵, ca și cum în Italia războiul ar fi fost încheiat.

După aceasta s-au ținut alegerile de praetori. Fură aleși praetori doi inși care atunci îndeplineau sarcina de edili ai plebei, Sp. Lucretius și Cn. Octavius, iar dintre ceilalți particulari, Cn. Servilius Caepio¹⁵⁶ și L. Aemilius Papus¹⁵⁷.

În al patrusprezecelea an¹⁵⁸ al războiului punic, când au intrat în consulat P. Cornelius Scipio și P. Licinius Crassus, provinciile pentru fiecare consul s-au distribuit în felul acesta: Sicilia a fost încredințată lui Scipio, fără să se mai tragă la sorti, cu încuviințarea colegului său, deoarece pe marele pontifice îl rețineau în Italia sfintele rînduiri ale cultului, iar lui Crassus i-a revenit Bruttium. Apoi s-au tras la sorti provinciile praetoriene: cea urbană i-a căzut lui Cn. Servilius, Ariminum¹⁵⁹ (așa era denumită Gallia) — lui Sp. Lucretius, Sicilia — lui L. Aemilius, Sardinia — lui Cn. Octavius.

Senatul s-a întrunit în Capitolium. Acolo Scipio a făcut o dare de seamă în urma căreia s-a dat un *senatus-consultum*, hotărîndu-se ca „P. Scipio să celebreze jocurile pe care le făgăduise în Hispania, în timpul răscoalei ostașilor, cu banii pe care îi depusese în tezaur el însuși“.

XXXIX Cu acest prilej, Scipio a introdus în senat pe solii saguntinilor. Cel mai vîrstnic dintre aceștia rosti următoarea cuvîntare:

„Senatori! Cu toate că n-a fost pe lume o năpastă mai mare decît aceea pe care am pățimit-o noi, cu toate că am rămas pînă la capăt neclintîți în credință față de voi, totuși izbînzile voastre și ale comandanților voștri și comportarea voastră față de noi au fost de asemenea natură, încît nouă nu ne pare rău de dezastrea noastre.

Voi, romanii, ați întreprins acest război din pricina noastră și îl desfășurați de patrusprezece ani cu atîta îndîrjire, încît de multe ori ați ajuns și voi înșivă la cea din urmă restriște și ați adus și poporul carthaginez la cea mai grea strîmtoare.

În vreme ce voi duceți în Italia acest război atît de crîncen și îl aveți¹⁶⁰ pe Hannibal ca dușman, v-ați trimis un consul în fruntea unei armate în Hispania, ca pentru strîngerea celor din urmă epave ale naufragiului nostru. Cei doi Corneli, Publius și Cneius, de îndată ce au venit în Hispania n-au încetat o clipă să facă orice pentru ca noi numai să izbîndim, iar vrăjmașul să sufere numai înfrîngerii! Mai înainte de orice ei ne-au înapoiat orașul nostru. Trimițînd pretutindeni oameni ca să dea de urmele

concetătenilor noștri și să-i adune, i-au răscumpărat pe toți și scoțându-i din robie, le-au redat libertatea. Când ajunsese tocmai la acea treaptă încît să ne simțim bine după o soartă atît de cumplită, au căzut comandanții voștri P. și Cn. Cornelius, moartea lor pricinuindu-ne aproape mai multă jale și amărăciune nouă decît vouă ! Atunci, într-adevăr, ni s-a părut că n-am fost aduși înapoi de pe îndepărtate meleaguri pe străvechile vetre decît în acest scop, ca să pierim din nou și să vedem iarăși năruirea patriei noastre ; căci, «pentru nimicirea noastră nu mai era nevoie nici de vreun comandant pun sau de vreo oaste carthagineză, ci pe noi ne puteau da pierzării și turdului¹⁶¹, străvechii noștri vrăjmași, care fuseseră pricina primei noastre prăbușiri», cînd în pofida oricărei nădejdi ne-ați trimis deodată pe acest P. Scipio, datorită căruia noi credem acum că sîntem cei mai fericiți dintre toți saguntinii, pentru că-l vedem ales consul și pentru că avem puțința să dăm de știre concetătenilor noștri că l-am văzut ridicat pe treaptă consulară pe cel care ne-a fost toată nădejdea și izbăvirea noastră.

După ce Scipio a cucerit cele mai multe orașe din Hispania aparținînd vrăjmașilor noștri, ne-a înapoiat în patrie pe toți saguntinii, scoțîndu-i de pretutindenii din rîndurile prizonierilor ; în cele din urmă i-a pedepsit atît de crunt prin război pe turdetanii atît de înverșunați împotriva noastră — pentru că Saguntum nu putea dăinui cîtă vreme acel neam era teafăr și nevătămat — încît — zeii să nu ne osîndească pentru aceste vorbe ! — nici noi, nici urmașii noștri să nu se mai înspăimînte vreodată de ei ! Noi vedem azi distrus orașul lor, pentru placul căroră Hannibal ne dărimase nouă Saguntum ; ne tragem venituri de pe urma ogoarelor lor, din care ne înfructăm cu o plăcere cu atît mai mare, cu cît acesta e prețul răzbnării noastre. Pentru aceste binefaceri atît de mari, cum n-am fi putut vreodată nici nădăjdui, nici dori din partea zeilor nemuritori, senatul și norodul saguntin ne-au trimis pe noi, acești zece soli, la voi, ca să vă aducem mulțumiri și în același timp să vă felicităm că în așa fel ați desfășurat războiul în decursul acestor ani în Hispania și în Italia, încît astăzi aveți supusă cu ajutorul armelor nu numai o Hispanie, acea mărginită de fluviul Hiberus, ci aveți ca hotar la capătul pămîntului însuși Oceanul, nelăsîndu-i carthaginezului nimic în Italia, în afară de spațiul taberei pe care l-a înconjurat cu parapete. Am primit poruncă să aducem nu numai mulțumiri prea milostivului și prea puternicului Jupiter, ocrotitorul cetățuiei Capi-

toline, ci pentru toate aceste binefaceri și ca urmare a biruinței să ne îngăduiți să-i aducem în Capitolium, ca prinos, o coroană de aur. Vă rugăm să ne încuviințați această ofrandă și, dacă găsiți cu cale, să consfințiți veșnicia binefacerilor voastre pe care comandantii voștri ni le-au adus nouă“.

Senatul a răspuns solilor saguntini că și nimicirea și reîntemeierea Saguntului vor fi pentru toate neamurile dovada nezdruincinatei credințe și totodată și a păstrării ei neștirbite deopotrivă de către amîndoi aliații : „comandantii supremi romani au procedat cum se cuvine, bine și drept, și potrivit vrerii senatului, de vreme ce au reîntemeiat Saguntum și au scos din jugul robiei pe cetățenii saguntini. Și tot binele care li s-a făcut și de care au avut parte saguntinii, li s-a făcut pentru că așa a fost vrerea senatului ; da, le încuviințează să-și depună ofranda în Capitolium“.

Apoi s-a poruncit ca solilor să li se ofere găzduire și ospetie și să li se dea în dar nu mai puțin de zece mii de ași de fiecare.

După aceasta fură introduse în senat și ascultate și celelalte solii ¹⁶².

Pentru că saguntinii au cerut să li se îngăduie să viziteze Italia cît puteau merge fără să fie stingheriți de cineva, li s-au dat călăuze și s-au trimis scrisori prin orașe, cu dispoziția „de a-i primi pe acești hispani cu cuvenita atenție“.

Apoi s-a făcut darea de seamă în privința situației republicii, înrolării oștilor și desemnării provinciilor ¹⁶³.

XL Deoarece umblau zvonuri printre oameni că lui Scipio i-a fost hărăzită ca provincie Africa fără să se mai tragă la sorți și că el, nefiind mulțumit cu o mică glorie, a spus că a fost ales consul nu numai pentru a purta acest război, ci și pentru a-i pune capăt, dar că acest țel nu va putea fi înfăptuit decît numai dacă își va trece armata în Africa, iar dacă senatul i se va împotrivi, atunci el se va strădui să obțină această permisiune cu sprijinul poporului ¹⁶⁴, pentru că fruntașilor senatului nu le era de loc pe plac acest plan al lui Scipio, în vreme ce ceilalți șovăiau — unii fie de teamă, alții fie din dorința de a fi pe placul poporului — cerîndu-i-se părerea lui Q. Fabius Maximus ¹⁶⁵, acesta a rostit următoarele :

„Senatori ! Eu îmi dau seama că multora din rîndurile voastre li se pare că pe ziua de azi se ia în dezbateră o acțiune dinainte hotărîtă, și că cel care își va da părerea în legătură cu provin-

cia Africa, ca despre un fapt nediscutat încă, zadarnic va mai cuvînta aici !

Eu însă, mai întîi de toate n-am luat cunoștință în ce chip va lua viteazul bărbat și iscusitul consul în deplină siguranță pentru acest an ca provincie Africa, pe care nici senatul nu i-a decretat-o și nici adunarea poporului n-a încuviințat să-i fie provincie. Apoi, dacă într-adevăr i s-a decretat, eu socot că greșește atunci cînd ia în calitate de consul în bătaie de joc senatul, prefăcîndu-se că face o dare se seamă senatului în această privință, ca despre o hotărîre adusă la îndeplinire, și nu ca senator care, fiind consultat în această privință, își spune părerea de la locul său. Într-adevăr, pentru că eu nu-i încuviințez această grabă de a trece în Africa, sînt încredințat că mi se vor pune în față două temeuri : unul cu întîrzierea, însușire înăscută a firii mele, pe care cei tineri n-au decît s-o numească teamă și lene, decît să-mi pară rău de rezultatul planurilor mele, deoarece s-a văzut pînă acum că de fapt planurile mele au fost mai bune, cu toate că ale altora păreau mai grozave la cea dintîi privire ; cel de-al doilea teme e că eu ponegresc și pizmuiesc slava, care crește din zi în zi, a prea viteazului nostru consul ! Dacă nici viața mea de pînă acum, nici deprinderile mele, nici dictatura mea¹⁰⁰, nici cele cinci consulat ale mele și nici atîția [nimbi] de glorie cîștigată și în vremuri de război, și în vremuri de pace, nu mă scutesc de această bănuială, că sînt mai aproape de culmea slavei decît o doresc, atunci măcar vîrsta mea să mă ferească de asemenea bănuieli : căci ce năzuință de a mă lua cu Scipio la întrecere poate să mă însuflețească, de vreme ce acesta nu-i deopotrivă în vîrstă nici măcar cu fiul meu ? Ca dictator, atunci cînd eram în floarea puterii și în vremea celor mai strălucite biruințe, nimeni nu m-a auzit fie în senat, fie în adunarea poporului împotrivindu-mă hotărîrii ca comandantul cavaleriei care mă ponegrea în tot felul — făcînd o propunere oare niciodată nu mai fusese făcută pînă atunci — să fie pus pe aceeași treaptă cu autoritatea mea ; cu toate acestea, eu am avut puterea și am vrut întotdeauna să birui mai curînd prin fapte, decît prin vorbe, astfel încît acela care după judecata altora fusese egal cu mine, în cele din urmă el însuși să mărturisească fățiș că eu sînt mai presus de el ; necum acum, după îndeplinirea atîtor demnități, n-am să caut eu să mă iau la întrecere cu acest tînăr atît de strălucit, cerînd, în cazul că i s-ar refuza acestuia, să mi se decreteze Africa mie, care sînt obosit nu numai de atîtea sarcini

indeplinite, dar și de viață! Căci se cuvine ca eu să-mi duc zilele și să închid ochii cu aceeași glorie pe care am câștigat-o pînă acum. Eu sînt acela care l-am oprit pe Hannibal să mai învingă, pentru a putea fi chiar biruit de voi, acei care sînteți acum în plină putere!

XLI Deci, P. Cornelius, vei fi drept să mă ierți, dacă într-adevăr nu voi socoti slava ta mai presus de binele obștesc, cîtă vreme în ochii mei renumele oamenilor niciodată n-a prețuit mai mult ca interesele republicii! De altfel, chiar de n-ar fi nici un război în Italia sau dacă vrăjmașul de aici ar fi așa fel, încît n-ai putea dobîndi nici o glorie de pe urma înfrîngerii lui, într-adevăr, acela care te-ar reține în Italia, chiar dacă ar face-o în interes obștesc, ar părea, poate, că o dată cu războiul, ți-a smuls un prilej de a dobîndi slavă.

Însă cînd un dușman de talia lui Hannibal ține în clește de patrusprezece ani Italia, avînd armata teafără, oare P. Cornelius îți va părea rău de slava ta dacă tu îl vei alunga din Italia în calitate de consul pe acel vrăjmaș care ne-a pricinuit atîta năpastă, atîtea dezastre? Și dacă așa cum C. Lutatius s-a bucurat că a câștigat titlul de glorie pentru terminarea primului război punic, tot așa și tu îl vei avea pentru încheierea acestuia? Afară numai de cazul că sau Hamilcar trebuie privit ca un comandant mult mai presus de Hannibal, sau acel război mai greu ca acesta, sau biruința lui Lutatius mai mare și mai strălucită decît are să fie aceasta — (numai să izbutim să-l biruim pe Hannibal, în timpul consulatului tău!). Oare tu socoți mai presus gloria lui Lutatius de a-l fi alungat pe Hamilcar de la Drepanum sau Erix decît aceea de a izgoni pe carthaginezi și pe Hannibal din Italia? Atunci, negreșit, nici tu, cu toate că prețuiești mai mult slava trecutului decît cea nădăjduită în viitor, nu te-ai socoti mai glorios dacă în locul eliberării Hispaniei ai scăpa Italia de război! Hannibal n-a ajuns încă să fie un asemenea vrăjmaș încît să iasă în vileag că, deși a vrut să dezlănțuie un alt război, s-a temut de el mai degrabă decît nu i-a dat nici o importanță.

De aceea, du războiul aici și nu recurge la ocolișuri, în nădejdea că Hannibal te va urma în Africa după ce vei trece acolo. De aceea, poartă războiul mai degrabă aici, unde ai drumul drept, unde se află acum Hannibal, dacă într-adevăr rivnești strălucitorii lauri ai terminării războiului punic!

Aşa stă şi în firea lucrurilor : numai după ce vei izbuti să-ţi aperi ce e al tău să porcezi la atacarea altora. Înainte de a se dezlănţui războiul în Africa, mai întâi să se statornicească pacea în Italia, iar noi să scăpăm de teamă înainte de a o insufla şi altora¹⁶⁷. Dacă se vor putea înfăptui amîndouă aceste ţeluri sub conducerea şi auspiciile tale, după ce va fi înfrînt Hannibal aici, cucereşte şi Carthagina acolo ! Dar dacă cea de-a doua izbîndă trebuie lăsată pe seama consulilor anului următor, biruinţa dintîi va fi cu atît mai mare şi mai strălucită, cu cît a fost chiar cauza celei de-a doua. Căci, într-adevăr, acum — în afară de faptul că vistieria noastră nu e în stare să întreţină două armate dife-rite, una în Italia şi alta în Africa, şi în afară de faptul că n-avem cu ce înzestra şi pregăti o flotă şi nu ne-a mai rămas nimic la îndemîna pentru a ne împlini nevoile aprovizionării — cine nu-şi dă, în sfîrşit, seama ce mare primejdie ne pîndeşte ?

«P. Licinius va purta războiul din Italia, P. Scipio pe cel din Africa». Dar ce s-ar întîmpla însă dacă Hannibal ar purcede din nou biruitor către Roma ? Ferească-ne toţi zeii de asemenea pre-vestire, căci sufletului meu îi e groază chiar cînd o spune, însă, ceea ce s-a întîmplat, poate să se mai întîmple ! Atunci oare te vom chema, în cele din urmă, înapoi, pe tine, consulul, tocmai din Africa, aşa cum l-am chemat pe Q. Fulvius de la Capua ? Ce ? Oare nu se poate crede că şi în Africa zeul războiului ar putea fi prielnic ambelor tabere ? Să-ţi fie învăţătură însăşi casa ta năruită, tatăl şi unchiul tău nimiciţi împreună cu armatele lor în răstimp de [numai] 30 de zile, după ce vreme de cîtiva ani făuriseră, în faţa neamurilor străine, cel mai strălucit renume poporului roman şi familiei tale, prin cele mai vestite fapte de arme săvîrşite şi pe uscat, şi pe mare !

Mi-ar lipsi zilele dacă aş avea să înşirui regii şi comandanţii trecuţi în chip nesăbuit pe pămîntul duşmanilor, precum şi cele mai cumplite înfrîngeri suferite şi de ei, şi de oştile lor ! Atena, cea mai înţeleaptă cetate, după ce a lăsat deoparte războiul din patrie, din îndemnul unui tînăr¹⁶⁸ tot aşa de iscusit şi de nobil ca şi tine, a trecut cu o mare flotă în Sicilia şi numai într-o singură bătălie navală şi-a năruit de-a pururi înfloritoarea sa republică.

XLII Dar eu amintesc fapte de dincolo de hotare şi prea vechi. Să ne fie învăţătură şi deosebită pildă a ceea ce înseamnă schimbarea sorţii aceleiaşi Africi — unde doreşti tu să te duci —

și M. Atilius Regulus¹⁶⁹ ! Atunci, negreșit, P. Cornelius, și ție, cînd vei privi Africa din largul mării, ți se vor părea Hispaniile că au fost jucării și glume ! Căci prin ce anume se aseamie Africa cu Hispania ?

După ce ai navigat pe o mare liniștită, trecînd de-a lungul țărmlui Italiei și Galliei, ai acostat cu flota la Emporiae, orașul aliaților ; debarcîndu-ți acolo ostașii i-ai condus la Tarraco, la aliații și prietenii poporului roman, trecînd prin toate ținuturile cele mai sigure ; apoi, de la Tarraco ai mers printre garnizoanele romane ; după pierderea armatelor tatălui și unchiului tău în jurul Hiberului, oștile romane au devenit mai cutezătoare datorită în-suși dezastrului suferit ; la fel și L. Marcius, acel vestit comandant, a fost luat din grămadă și ales, ce-i drept, doar prin votul ostașilor, însă la vreme ; dar dacă ar fi fost de neam nobil și ar fi trecut în chip firesc prin toate demnitățile în mod regulat, prin priceperea sa în meșteșugul războiului ar fi fost deopotrivă cu oricare dintre străluciții comandanți ; Carthagina Nouă a fost împresurată cu cele mai mici sforțări, deoarece niciuna din cele trei armate carthagineze nu-și apăra aliata sa ; restul campaniei tale nici nu-l ridic în slăvi, [nici nu-i cobor]¹⁷⁰ însemnătatea ; însă în nici un caz această campanie nu trebuie asemuită cu un război purtat în Africa, unde nu se află nici un port la îndemîna flotei noastre, nici un ținut pacificat, nici o cetate aliată, nici un rege prieten, nici un loc în care să poposești sau din care să pornești mai departe ; ori unde îți vei arunca privirile în jur, vei descoperi că totul ți-e potrivit, că pretutindenii e numai vrăjmășie și ură. Te încrezi oare în Syphax și în numizi ? Destul că li s-a acordat o dată crezare. Cutezanța nu e întotdeauna încununată de izbîndă și cel care înșală capătă încrederea celor din jur prin fleacuri, pentru ca atunci cînd îi vine bine apa la moară, să lovească cu vîrf și îndesat¹⁷¹. Tatălui și unchiului tău nu dușmanii le-au urzit pieirea prin înșelăciune, ci mai înainte celtiberii, aliații romanilor. Nici pe tine nu te-au pîndit atîtea primejdii din partea lui Mago și Hasdrubal, comandanții vrăjmașilor, cît ai fost amenințat de Indibilis și Mandonius, deși ți se supuseseră ție. Poți să te mai încrezi în numizi după cîte le-ai pățit de pe urma răscoalei ostașilor tăi ?¹⁷²

Și Syphax și Masinissa vor mai degrabă ca ei să fie atotputernici în Africa în locul carthaginezilor, dar totodată îi preferă tot pe carthaginezi în locul oricărui altuia. Acum, într-adevăr, sînt potravnici pentru întietate între ei și se sfădesc între

ei asmuțiți de tot soiul de pricini, deoarece e departe de ei teama unei primejdii. Numai arată-le tu armele romane și o oaste venită de pe alte meleaguri : toți se vor năpusti, de parcă ar vrea să stingă pojarul ce-i mistuie pe toți. Într-un fel au apărut acei carthaginezi Hispania, dar cu totul altfel își vor apăra ei zidurile patriei, templele zeilor, altarele și vetrele, unde soțiile înspăimântate îi vor urmări cu privirile pe cei care pornesc la luptă — și când pe romani îi vor înfrunta chiar și copiii cei mici. Mai mult : ce se va întâmpla dacă punii încrezându-se îndeajuns în sprijinul Africii, în devotamentul regilor aliaților, în tăria zidurilor, după ce vor vedea că Italia a fost golită, scăpată de sprijinul tău și al armatei tale, vor trimite la rîndu-le o nouă armată în Italia — sau din Africa sau vor porunci lui Mago, despre care se știe că a trecut cu flota la Baleare și acum se îndreaptă de-a lungul țărmului Liguriei și Alpilor, ca să se unească cu Hannibal ? Oare nu vom fi cuprinși de aceeași groază în care am fost de curînd când Hasdrubal a trecut în Italia, pe care l-ai scăpat din mîinile tale, dîndu-i drumul în Italia chiar tu, care aveai de gînd să închizi nu numai Carthagina, ci întreaga Africă ? Vei spune : «da, Hasdrubal a scăpat, însă după ce a fost învins de mine» ; tocmai de aceea eu n-aș vrea, nu numai în interesul republicii ci și al tău personal, ca să nu-i lași celui învins drumul deschis către Italia. Dă-ne voie să punem pe seama iscusinței tale toate strălucitele tale fapte de arme, datorită cărorora atît tu, cît și puterea poporului roman au izbîndit, dar izbeliștea și neajunsurile să le atribuim sorții schimbătoare a războiului ; cu cît ești mai vrednic și mai viteaz, cu atît mai mult are nevoie de un asemenea sprijin patria și întreaga Italie !

Nici chiar tu însuși nu poți tăgădui că unde e Hannibal acolo e și capul și miezul acestui război, de vreme ce te fălești că temeiul plecării tale în Africa acesta este : să-l atragi pe Hannibal acolo ! Deci, fie aici, fie acolo, tot cu Hannibal te vei măsura. Prin urmare, ce crezi : vei fi mai tare singur în Africa sau aici, împreună cu colegul tău, unindu-vă armatele ? Oare pilda proaspătă dată de consulii Claudius și Livius nu sînt o lecție care dovedește cît de mult a folosit unirea ?

În sfîrșit, oare pe Hannibal — care se află acum în ungherul cel mai îndepărtat din Bruttium, și care de atîta vreme cere zadarnic ajutoare de la Carthagina — faptul că e mai aproape de Carthagina și că toată Africa e coalizată cu el nu-l va face să fie mai puternic în oameni și arme ? Ce rost are un asemenea

plan, ca tu să preferi să hotărăști izbînda acolo unde trupele tale sînt pe jumătate mai mici, iar ale potrivnicului cu mult mai mari, în loc să vrei să lupți cu două oștiri împotriva uneia singure — și asta sleită și din pricina atîtor bătălii, și datorită unei vieți ostășești atît de îndelungate și atît de grele? Gîndește-te, cită deosebire e între planul tău și al tatălui tău : acel faimos consul a plecat în Hispania ca să iasă în întîmpinarea lui Hannibal cînd cobora Alpii, în schimb tu te pregătești să părăsești Italia atunci cînd Hannibal se află în Italia, nu pentru că această acțiune ar fi folositoare republicii, ci pentru că crezi că e înălțătoare și plină de slavă pentru tine, ca și atunci, cînd, părăsindu-ți provincia și armata, fără să fii imputernicit prin vreo lege, fără vreun *senatus-consultum*, tu, comandantul suprem al poporului roman, ai încredințat pe seama a două vase soarta poporului și măreția puterii statului, punîndu-le în primejdie o dată cu viața ta. Eu socot că P. Cornelius a fost ales consul pentru republică și pentru noi, nu pentru sine personal, iar oștirile au fost înrolate sub drapel pentru apărarea orașului și a Italiei, nu pentru ca să le treacă consului la capătul pămîntului dintr-o semeție aidoma cu a regelor !“ 173.

XLIII Deoarece prin cuvîntarea sa rostită potrivit împrejurărilor, datorită pe de o parte și autorității sale, pe de alta și vechii faime de om prevăzător, Fabius zdrocînase o mare parte a senatului și îndeosebi pe cei mai bătrîni, în timp ce cei mai mulți îi aduceau laude mai degrabă bătrînului Fabius pentru sfatul său decît tînărului pentru sufletul său semeț — se spune că Scipio a grăit astfel :

„Senatori ! Însuși Fabius a amintit la începutul cuvîntării că părerea sa ar putea da de bănuir că izvorăște din pizmă : eu însă nu m-aș încumeta să învinuiesc un bărbat de talia lui Fabius de asemenea simțăminte ! Numai că acea bănuială n-a fost de loc spulberată — fie datorită slabelor temeieri invocate în cuvîntarea sa, fie faptului în sine !

Astfel, în discursul său Fabius și-a învederat demnitățile și faima faptelor sale de arme, pentru a spulbera învinuirea pizmei, de parcă eu aș fi în primejdie să fiu întrecut de cel mai neînsemnat om, și nu dînsul, care socotindu-se mai presus de toți ceilalți — ceea ce nu tăgăduiesc că năzuiesc și eu — nu vrea să se ia la întrecere cu mine ; în felul acesta pe sine s-a învede-

rat ca pe un bătrîn care și-a încheiat vealeatul, iar pe mine, datorită vârstei, mă socotește mai prejos de fiul său, ca și cum năzuința după slavă n-ar trebui să meargă mai departe de durata unei vieți de om, ca și cum cea mai de seamă parte a gloriei n-ar străluci și în trecut și în viitor! Eu sînt încredințat că oricînd îi este îngăduit unui suflet mare să se compare nu numai cu bărbații străluciți ai vremii sale, ci și cu ai tuturor timpurilor. Într-adevăr eu nu tăgăduiesc, Q. Fabius, că vreau nu numai să mă ridic pînă la slava ta (dar aș spune-o, cu îngăduința ta) ci, dacă aș putea, chiar să te întrec! Să nu mai avem asemenea convingeri în sufletele noastre, nici tu față de mine, nici eu față de cei mai tineri ca mine, că nu încuviințăm nici unui concetățean să ne fie aidoma nouă, căci aceasta ar fi un neajuns nu numai pentru cei pe care îi pizmuim, ci și pentru republică, și aproape pentru întregul neam omenesc.

Fabius v-a amintit ce mare primejdie aș avea de înfruntat dacă aș trece în Africa, și aceasta o spune ca să se vadă de oricine că e îngrijorat nu numai de soarta republicii și a armatei, ci și de a mea. Dar de unde a izvorît această neașteptată îngrijorare în privința mea? Atunci cînd tatăl și unchiul meu au fost răpuși, cînd cele două armate ale lor au fost aproape nimicite în timpul măcelului, cînd pierdusem Hispaniile, cînd patru oștiri și patru comandanți carthaginezi stăpîneau totul prin arme și prin groază și cînd, căutîndu-se un comandant suprem în vederea acestui război, în afară de mine nimeni nu s-a înfățișat, nimeni nu s-a încumetat să-și rostească numele, și cînd poporul mi-a încredințat comanda supremă mie, un tînăr de 24 de ani, de ce nici unul n-a amintit atunci vârsta mea necoaptă, greutatea războiului și înfrîngerea proaspătă a tatălui meu și unchiului meu?

Oare am suferit acum vreun dezastru mai mare ca acela de atunci în Hispania? Oare acum oștile sînt mai mari în Africa și comandanții sînt mai mulți și mai buni ca aceia care au fost atunci în Hispania? Pentru purtarea unui război, oare vârsta mea era atunci mai coaptă ca acum? Oare e mai potrivit să se ducă un război cu punii în Hispania decît în Africa?

Pentru mine e lesne să-mi învederez faptele mele de arme acum, după ce am bătut și fugărit patru armate punice, după ce am cucerit atîtea orașe prin forța armelor sau le-am silit să ni se închine, după ce totul a fost supus pînă la Ocean, atîția regișori, atîtea neamuri sălbatice, după cucerirea întregii Hispanii în așa fel încît acolo n-a mai rămas nici o urmă de război, e

ușor să mi se micșoreze izbînzile mele și, pe Hercules, tot așa de ușor va fi să mi se învedereze acele succese dacă mă voi întoarce din Africa, după cum însă acum sînt exagerate prin cuvinte ca să pară și mai grozave, urmărindu-se scopul de a fi reținut acum pe loc !

Fabius spune că nu există nici o puțință de debarcare în Africa ; spune că în calea mea nu se deschide nici un port ; amintește de capitularea lui M. Atilius în Africa, ca și cum M. Atilius ar fi întîmpinat vreo stavilă în cale cu prilejul celei dintîi debarcări în Africa ; în schimb Fabius nu-și mai aduce aminte că acel nefericit comandant a avut deschise totuși porturile Africii și că el a cîștigat în primul an de război biruințe strălucite, iar în ce privește comandanții carthaginezi, Regulus a rămas neînvins pînă în cele din urmă ¹⁷⁴.

De aceea, pe mine să nu mă sperii cu asemenea pildă ! Dacă această înfrîngere ar fi fost suferită în cursul războiului de acum, nu în cel dinainte, dacă s-ar fi întîmplat de curînd, și nu cu patruzeci de ani în urmă ¹⁷⁵, pentru care temei prizonieratul lui Regulus m-ar împiedica să trec acum în Africa, cîtă vreme doborîrea Scipionilor nu m-a oprit să trec mai înainte în Hispania ? N-aș putea încuviința să se spună că punii au avut un mai temeinic sprijin în Xantippus lacedemonianul, decît patria mea în mine, iar încrederea în mine ar spori cu atît mai mult cu cît s-ar constata cîte greutatea poate aduce în cumpănă vitejia unui singur bărbat ! Da, se cuvine să-i ascultăm chiar pe atenieni, care au trecut în chip nesăbuit în Sicilia, lăsînd de o parte războiul din patrie ; prin urmare, pentru că ai vreme să depeni povești cu grecii, pentru care pricină nu-l amintești mai degrabă pe Agathocles ¹⁷⁶, regele Syracusei, care, deși Sicilia era mistuită de multă vreme de văpaia războiului, totuși a trecut în aceeași Africă, abătînd războiul acolo de unde venise ?

XLIV Dar de ce e oare nevoie să dovedesc prin pilde vechi și de dincolo de hotare ce rost are să vîri groaza în vrăjmaș, pentru ca abătînd primejdia ce te amenință pe tine, s-o faci să cadă pe capul potrivnicului ? Poate fi vreo pildă mai strălucită și mai aproape de ochii noștri ca Hannibal ? E de mare folos să vezi ținuturile altora pustiite de război și nu pe ale tale pîrjolite și în paragină ! Dovedește mai mare bărbăție cel care pune viața altuia în primejdie decît cel care numai o alungă de la el ! Pe lîngă toate acestea, întotdeauna e mai mare spaima de necu-

noscut : și răul și binele din țara vrăjmașului nu le poți vedea decît de aproape, adică numai trecîndu-i hotarele !

Hannibal nu nădărduse că se va ajunge pînă la o asemenea situație încît să treacă de partea lui [atîtea populații]¹⁷⁷, care s-au dezlipit de noi după dezastrul de la Cannae ; cu atît mai puțină statornicie și tărie vor întîlni carthaginezii la aliații lor necredincioși, datorită purtării trufaze și firii lor asupritoare față de aceștia ! Pe lîngă aceasta, chiar cînd noi am fost părăsiți de aliați, noi ne-am bizuit numai pe puterile noastre, numai pe ostașul roman ! Carthaginezii nu se sprijină pe propriii săi cetățeni, ci-și angajează trupele cu simbrie din rîndurile africanilor și numizilor, cele mai ușuratece firi și cele mai schimbătoare ființe în ce privește credința. Numai să nu fiu oprit aici în scopul de a întîrzia acolo : o dată cu știrea trecerii mele dincolo, veți auzi că Africa e pîrjolită de flăcările războiului, că și Carthagina e împresurată, în timp ce Hannibal ridică ancora plecînd de aici. Așteptați să vă sosească știri și mai îmbucurătoare și mai dese decît cele pe care le primeați din Hispania !

Aceste nădejdi mi le-a sădit în suflet ursita poporului roman și zeii, martori ai tratatului călcat de dușman, apoi regii Syphax și Masinissa, pe a căror încredere în așa fel mă voi bizui, încît să fiu pe deplin la adăpost de orice perfidie. Războiul va dezvălui multe dedesubturi, care, din pricina depărtării, nu se pot băga acum de seamă. Aceasta e însușirea de căpetenie a unui bărbat și a unui comandant adevărat : să nu scape prilejul scos în cale de noroc, iar atunci cînd i se ivește prilejul, să știe să tragă foloase pentru a-i reuși planul.

Q. Fabius ! Voi avea pe măsura mea în Hannibal pe potrivnicul pe care mi-l dai : numai că eu voi fi acela care îl voi tîrî mai degrabă după mine, și nu el va fi acela care mă va ține pe mine pe loc. Eu îl voi sili să lupte pe pămîntul lui, iar răsplata biruinții îmi va fi mai degrabă Carthagina decît fortărețele pe jumătate năruite ale bruttiilor. Și pentru ca, între timp, republica noastră să nu sufere vreun neajuns în timp ce-mi debarc oastea în Africa, în vreme ce înaintez cu tabăra pînă la Carthagina — isprăvi pe care tu, Q. Fabius, ai dovedit că ești în stare să le faci atunci cînd Hannibal învingător cutreiera toată Italia —, dă-ți și tu seama dacă nu e pentru mine o jignire să-mi spui acum, cînd Hannibal e zdruncinat și aproape trîntit la pămînt, că consulul P. Licinius, un bărbat foarte viteaz, nu poate să i se împotrivească ! Ori acesta tocmai de aceea n-a tras la sorți o provincie

atit de îndepărtată, ca nu cumva să lipsească în rostul său de mare pontifice de la sfintele rînduieli. Dacă, pe Hercules, războiul nu s-ar sfîrși mai repede decît socot eu, totuși pentru păstrarea demnității și renumelui poporului roman, de care trebuie să se bucure în ochii regilor și ai neamurilor străine, trebuie să dovedim că avem curaj nu numai să ne apărăm Italia, ci să ducem războiul chiar pe pămîntul Africii! Să nu se creadă și să nu se mai răspîndească zvonurile că ceea ce a îndrăznit să facă Hannibal nu cutează nici un comandant roman, iar că atunci cînd în cel din urmă război punic ne-am măsurat cu carthaginezii pentru Sicilia și cînd în atîtea rînduri Africa a fost atacată de armatele și flotele noastre, acum, cînd lupta se dă pentru stăpînirea Italiei, să domnească în Africa pacea! Să se înfrupte o dată din tihnă și Italia, după ce a îndurat atîtea neajunsuri! Să fie trecută prin pîrjol și să fie pustiită la rîndu-i și Africa! Mai degrabă castrul roman să amenințe porțile Carthaginei decît noi să vedem din nou de pe zidurile cetății noastre parapetele și întăriturile taberei dușmane. Africa să fie cel din urmă sălaș al războiului! Acolo, pe capul lor, să cadă și spaima și fuga și pustiirea țarinilor! Acolo să aibă punii parte de trădarea aliaților și de celelalte urgii ale războiului, care de patrusprezece ani de zile s-au abătut asupra noastră!

În ceea ce privește interesele republicii și ale războiului care e acum în pragul izbucnirii, precum și în privința provinciilor, care sînt în dezbatere, s-a vorbit îndeajuns pînă acum. Cuvîntarea ar fi prea lungă și nu ar fi spre folosul nostru, dacă așa cum Q. Fabius a scos în vileag faptele mele de arme săvîrșite în Hispania, la fel și eu aș voi să-mi bat joc de glorioasele-i isprăvi, înălțîndu-mi-le în schimb pe ale mele.

Senatori! Eu nu voi face nici una, nici alta, și dacă nu voi izbuti altfel, totuși eu, tînărul, am să-l înving pe bătrîn, însă de bună seamă, prin smerenie și înfrînarea limbii, deoarece, pînă acum, așa fel mi-am dus și viața, și așa fel am desfășurat și războiul încît să mă simt ușurat și mulțumit, nemaispunînd nimic despre părerea pe care v-ați făcut-o voi înșivă în sufletele voastre, din propriul vostru imbold!“¹⁷⁸

XLV Cuvîntarea rostită de Scipio a fost ascultată cu mai puțină bunăvoință, deoarece se răspîndise zvonul că dacă el nu va obține să i se decreteze de către senat provincia Africa,

atunci el va face numaidecît această propunere în fața adunării poporului.

De aceea, Q. Fulvius ¹⁷⁰, care fusese în patru rînduri consul, și apoi și censor, a cerut consulului ca să spună fățiș în senat: „dacă senatorii încuviințează să se ia o hotărîre în privința provinciilor, Scipio se va mulțumi cu hotărîrea lor sau va face apel la adunarea poporului?” Deoarece Scipio îi răspunse că el va face cum vor dicta interesele republicii, atunci Fulvius îi replică:

„Cînd te-am întreat, am știut ce vei răspunde și ce vei face, de vreme ce te fălești că mai degrabă ai vrut să ispitești senatul, iar nu să-i ceri să ia o hotărîre și că dacă nu-ți vom decreta numaidecît provincia pe care ai vrut-o, tu ești gata să aduci propunerea ta în adunarea poporului! De aceea, tribuni ai plebei, vă cer să mă sprijiniți — spuse el — pe mine care tocmai de aceea nu-mi dau părerea, pentru că dacă senatul și-o va însuși ¹⁸⁰, consulul spune că nu va ține seamă de ea“.

De aici se iscă sfada, deoarece consulul Scipio spunea că tribunii plebei nu sînt îndreptățiți să se împotrivescă vreunui senator să-și dea părerea cînd, venindu-i rîndul, i se cere să și-o dea.

Atunci tribunii plebei hotărîră astfel: „dacă consulul lasă pe seama senatului să hotărască asupra desemnării provinciilor, și dacă se găsește cu cale să se respecte ceea ce va hotărî senatul, nici noi nu vom îngădui să se facă apel la adunarea poporului în privința acelei hotărîri; dacă însă consulul nu va lăsa pe seama senatului această hotărîre, noi îl vom sprijini pe acela care va refuza să-și dea părerea în legătură cu această situație“.

Consulul Scipio ceru o păsuire de o zi ca să aibă o întrevedere cu colegul său. În ziua următoare, el lăsă în sarcina senatului această hotărîre. Provinciile au fost decretate astfel: unui consul i s-a dat Sicilia și cele 30 de vase rostrate pe care le avusesese C. Servilius în anul trecut și i s-a încuviințat să treacă în Africa, dacă el crede de cuviință că e în interesul republicii; celuilalt consul i s-a decretat provincia Bruttium și războiul cu Hannibal, dimpreună cu acea armată pe care [o vrea el din cele două comandate de consuli precedenți] ¹⁸¹.

„L. Veturius și Q. Caecilius să tragă la sorți sau să se înțeleagă între dînșii care din ei doi să poarte războiul în Bruttium cu cele două legiuni pe care le lăsase consulul, și să i se prelungească comanda pe încă un an aceluia căruia îi va cădea la sorți aceea provincie“.

În afara consulilor și praetorilor, li s-a prelungit comanda și celorlalți care aveau să fie în fruntea armatelor și provinciilor.

Lui Q. Caecilius i-a căzut la sorți misiunea de a desfășura războiul, împreună cu consulul, în Bruttium împotriva lui Hannibal.

Apoi Scipio celebră jocurile la care a luat parte un numeros popor, cu care prilej spectatorii și-au manifestat marea lor dragoste față de Scipio.

Fură trimiși cu o solie la Delphi M. Pomponius Matho și Q. Cadius, pentru a înmîna ofranda provenită din prăzile luate de la Hasdrubal. Aceștia au dus o coroană de aur în greutate de 200 libre și modelul trofeelor turnate în argint, făurit dintr-o mie de libre¹⁸².

Deoarece Scipio nici nu căpătase și nici nu stăruise cu tot dinadinsul să înroleze o armată nouă, a obținut ca să i se încuviințeze a apela la voluntari pentru a-și alcătui armata, iar pentru că el spusese că pentru viitoarea flotă republica nu va cheltui un ban, s-a mulțumit să primească ceea ce îi dădeau aliații pentru construirea noilor vase. Mai întii populațiile Etruriei¹⁸³ au făgăduit că-l vor ajuta pe consul, fiecare potrivit mijloacelor lor : caerții — cereale pentru aliații din flotă, precum și provizii de orice fel ; populonienii — fier ; cei din Tarquinii — materialul de in pentru pînzele vaselor ; cei din Volaterra — echipamentul pentru înzestrarea vaselor, precum și grîne ; arretinii — trei mii de scuturi și tot atîtea coifuri, precum și lănci, sulite lungi și scurte, obligîndu-se „să-i pună la dispoziție în total 57 000 de asemenea arme¹⁸⁴, din fiecare soi cîte un număr egal“ ; apoi topoare, sape, coase, alpii, rîșnițe, cît vor încăpea în 40 de vase lungi de transport, precum și 120 000 de banițe de grîu, „vor da și provizii de drum pentru vîslași și decurioni“ ; perusinii, clusinii, russellanii au făgăduit că vor da lemn de brad pentru construcția vaselor și o mare cantitate de cereale.

Lemnul de brad s-a luat spre folosință [pentru construcția vaselor] din pădurile statului.

Populațiile Umbriei, și pe lîngă acestea și nursinii, și cei din Reate, și cei din Amiternum, și întregul ținut al sabinilor, au făgăduit trupe : marsii, paelignii și marrucinii s-au înscris în mare număr ca voluntari pentru flotă. Camertinii, deoarece se bucurau de drepturi egale cu romanii, au trimis o cohortă înarmată, alcătuită din 600 de oameni. După ce s-au adus 30 de vase cu carenă — dintre care 20 erau quinquereme, zece quadrireme, —

Scipio a stăruit să se lucreze fără preget în așa fel, încît după 45 de zile de cînd fusese adus din păduri materialul lemnos, vasele au fost lansate și puse pe linia de plutire, înzestrate și înarmate cu tot ce trebuie¹⁸⁵.

XLVI Scipio a plecat în Sicilia cu 30 de nave lungi pe care a îmbarcat cam 7 000 de voluntari. Și P. Licinius s-a dus în Brutium la cele două armate consulare. Din aceste trupe și-a luat cu sine pe acelea pe care le avusese consulul L. Veturius. El a încuviințat ca Metellus să comande mai degrabă legiunile în fruntea cărora fusese pînă acum, fiind încredințat că acesta va conduce mai ușor niște ostași deprinși cu comanda lui.

Și praetorii au plecat la diferitele lor provincii. Și pentru că erau lipsiți de banii trebuincioși pentru război, quaestorii au primit porunca să vîndă regiunea ținutului campan¹⁸⁶ care se întinde între Fossa Craecca¹⁸⁷ și mare, îngăduindu-se să se denunțe țarinesele care au aparținut vreunui cetățean campan, pentru a deveni proprietatea statului roman. S-a hotărît să se acorde denunțatorului, ca răsplată, suma de bani echivalentă cu a zecea parte din valoarea ogorului denunțat. Iar praetorului urban Cn. Servilius i s-a dat însărcinarea să cerceteze dacă acei cetățeni campani cărora, potrivit senatus-consult-ului, li s-a îngăduit să-și stabilească domiciliul într-un anumit loc, mai locuiesc acolo și să ia măsuri împotriva acelor care și-au strămutat domiciliul în altă parte.

În aceeași vară, Mago, fiul lui Hamilcar, a ales tineretul din insula cea mică a Balearelor unde iernase și, îmbarcîndu-l pe vase, a trecut în Italia cu vreo 30 de vase rostrate și cu numeroase vase de transport pe care îmbarcase 12 000 pedestrași și cam 2 000 de călăreți, și a cucerit Genua, atît datorită sosirii lui neașteptate, cît și faptului că nici un fel de garnizoană nu supraveghea litoralul mării. De acolo el acostă pe țărmul ligurilor alpini¹⁸⁸, în nădejdea de a putea da naștere acolo vreunei mișcări.

Ingaunii — acesta este un neam liguric — purtau război în acea vreme cu epanterii munteni¹⁸⁹. De aceea carthaginezul depozitînd prăzile în Savo¹⁹⁰, un oraș alpin, lăsă zece vase lungi în radă pentru paza portului, iar celelalte le trimise la Carthagina, pentru apărarea coastelor mării, deoarece se zvonise că Scipio va trece în Africa. Mago încheie alianță cu ingaunii, a căror putere o prețuia mai mult ca pe a altora, și hotărî să-i atace pe montani. Într-adevăr, armata sa creștea din zi în zi, de-

oarece aflînd de faima numelui lui Mago, gallii se revărsau din toate părțile.

Senatul roman, luînd cunoștință din scrisoarea lui Sp. Lucretius de această stare de lucruri, fu cuprins de o mare îngrijorare, ca nu care cumva în zadar să se fi bucurat mai înainte cu doi ani, cînd Hasdrubal fusese nimicît împreună cu oastea lui, dacă izbucnește un alt război deopotrivă cu cel dintîi, de vreme ce acolo numai comandantul vrăjmașilor fusese schimbat. De aceea, senatul porunci proconsulului M. Livius să pună în mișcare către Ariminum oastea lui de sclavi voluntari din Etruria, iar praetorului Cn. Servilius îi dădu însărcinarea să scoată din Roma cele două legiuni urbane, dacă crede că e în interesul republicii, dînd comanda asupra lor cui găsește el de cuviință. M. Valerius Laevinus conduse acele legiuni la Arretium.

În cursul acelorasi zile, vreo 80 de vase de transport ale punilor fură capturate în jurul Sardiniei de Cn. Octavius, care era în fruntea acelei provincii. Coelius¹⁹¹ scrie că aceste vase încărcate cu provizii fuseseră trimise la Hannibal, pe cînd Valerius¹⁹² susține că aceste vase duceau spre Carthagina prăzile capturate de puni din Etruria și pe prizonierii luați de la ligurii montani.

În Bruttium nu s-a petrecut în cursul acelu an nimic vrednic de a fi amintit. Ciurma molipsind și pe romani și pe puni, le-a pricinuit și unora și altora un prăpăd deopotrivă de mare, dar pe deasupra oastea carthagineză a fost decimată, pe lîngă molimă, și de foamete. Cînd Hannibal a trecut în timpul verii pe lîngă templul Junonei Lacinia, a pus să se ridice acolo un altar pe care l-a închinat zeității și a pus să se graveze pe el o inscripție lungă cu litere punice și grecești, pomenind isprăvile săvîrșite de el.

CARTEA XXIX

I După ce Scipio veni¹ în Sicilia, își instrui ostașii voluntari și-i împărți în centurii. Din rîndurile acestora reținu în jurul său un număr de 300 de tineri, în floarea vîrstei și în culmea puterii, însă fără arme asupra lor și care nu știau cărui țel erau destinați, de vreme ce nu erau înarmați și încadrați în centurii.

Tot atunci Scipio a mai ales din rîndurile tineretului întregii Sicilii trei sute de fruntași, în ce privește și obîrșia, și averea, pentru a-i trece împreună cu el în Africa; le-a fixat și ziua în care să se prezinte, pregătiți cu cai și arme și cu tot dichisul.

Era evident că această ostășime avea să îndure multă trudă și să înfrunte mari primejdii, departe de vatră și patrie, și pe uscat, și pe apă. Dar nu numai aceștia erau îngrijorați, ci și părinții și rudele lor.

Cînd a venit ziua care le fusese fixată, sicilienii i s-au înfățișat lui Scipio cu armele și cu caii. Atunci consulul le-a spus următoarele: lui i s-a adus la cunoștință faptul că unii dintre călăreții sicilienilor se îngrozesc de acest serviciu militar ca și cum ar fi fost împovărător și anevoios pentru ei; „el preferă ca acei care sînt stăpîniți de asemenea simțăminte să declare pe loc acum decît să se tînguie mai tîrziu că le vine greu și că sînt nefolosi-tori la război; deci să dea în vileag ce gîndesc; el îi va asculta, fără să se supere“.

Deoarece unul dintre aceștia a îndrăznit să spună că dacă i-a îngăduit să aleagă ce vrea, atunci el preferă să nu mai facă militare, atunci Scipio îi răspunse:

„Așadar tinere, pentru că tu n-ai tănuvit ce gîndești, îți voi pune la îndemîină un locșitor, căruia să-i încredințezi armele și celelalte scule ostășești, și luîndu-l numaidecît de aici la casa ta, să-l instruiști și să ai grijă să-l înveți a se deprinde cu calul și cu armele“.

Scipio îi dădu în primire sicilianului, bucuros de această schimbare, pe unul dintre cei trei sute de romani, fără arme, pe care îi avea cu sine. Când ceilalți sicilienii au văzut în ce chip a scăpat de militărie compatriotul lor din cavalerie, fără ca totuși comandantul să se supere pe el, fiecare începu să-și ceară scuze, declarându-se gata să-și primească înlocuitorul. Astfel călăreții romani le-au luat locul celor trei sute de sicilienii, fără nici o cheltuială pentru stat. Sicilienii aveau grijă să-i instruiască și să-i învețe pe romani, deoarece așa suna edictul comandantului suprem: „îl va înrola la oaste numai dacă pe cel care nu va face așa“.

Se spune că acest escadron de cavalerie a făcut neasemuite isprăvi și că în multe bătălii a fost scutul republicii.

Apoi, pe când Scipio își inspecta legiunile, a ales din rândurile lor pe ostașii cu cei mai mulți ani sluiți sub drapel, mai ales pe acei care luptaseră sub Marcellus, despre care Scipio era încredințat, pe de o parte, că erau și cei mai instruiți și mai disciplinați din toți, iar pe de alta, că erau cei mai pricepuți din toți la împresurarea orașelor, mai ales în urma îndelungatului asediu al Syracusei; în mintea lui Scipio încolțise un țel nu lipsit de însemnătate: nimicirea Carthaginei însăși².

După aceasta, Scipio³ împarte armata pe orașe; poruncește cetăților siciliene să-i pună la îndemână provizii și în felul acesta le economisește pe cele transportate din Italia; repară vechile vase, apoi trimite cu această flotă pe C. Laelius să prade în Africa, iar vasele⁴ noi le trage pe mal la Panormus, pentru ca să ierneze pe uscat, deoarece fuseseră construite din material verde și la repezeală.

După ce au fost pregătite toate pentru război, Scipio s-a dus la Syracuse, care n-ajunsesese încă să se refacă după marile zguduirii suferite de pe urma războiului. Grecii își cereau înapoi bunurile aflate în mâinile unora de neam latin, care puseseră stăpânire pe ele prin silnicie, așa cum se întâmplă în caz de război, iar acum li se încuviințase de către senat înapoierea lor.

Scipio, încredințat că mai întâi de toate trebuie să se păstreze încrederea în statul roman, dădu o sumă de proprietăți înapoi syracusanilor, parte printr-un edict, parte chiar prin procese făcute celor mai îndărătnici în a păstra mai departe bunurile însușite pe nedrept de la alții. Această măsură fu pe placul nu numai al syracusanilor⁵, ci a tuturor populațiilor din Sicilia, care datorită acestui fapt, s-au străduit să-l ajute din răspuțeri pe Scipio la război.

În aceeași vară a izbucnit în Hispânia un crâncen război ațîțat de ilergetul Indibilis, nu din altă pricină, decît aceea că admirîndu-l pe Scipio, îi disprețuia pe ceilalți comandanți romani. El susținea că „Scipio a rămas singurul comandant roman, ceilalți fiind doborîți de Hannibal; de aceea, după ce au fost răpuși Scipionii, romanii n-au mai avut pe vreun altul pe care să-l trimită în Hispânia, și pentru că Italia era amenințată de un război și mai greu, Scipio a fost chemat să lupte împotriva lui Hannibal. În afară de faptul că romanii au în Hispânia comandanți numai cu numele, a fost scoasă de acolo și vechea armată. În Hispânia totul e în neorînduială, la fel ca într-o oaste alcătuită de-a valma numai din recruți. Niciodată Hispânia nu va mai avea un asemenea prilej de a ajunge slobodă. Pînă la acea zi au robît fie la carthaginezi, fie la romani, și nu pe rînd acestora sau acelora, ci un răstimp deopotrivă și unora și altora.

Carthaginezii au fost alungați de romani; și romanii pot fi izgoniți de hispani dacă sînt uniți, pentru ca în chipul acesta Hispânia, scăpată de orice jug străin, să-și recapete pe vecie strămoșurile datini și credințe“.

Spunînd aceste lucruri și altele la fel, Indibilis îi întărită nu numai pe compatrioții săi, ci și pe ausetani, un neam megieș, precum și alte populații vecine cu ei.

În felul acesta s-au strîns în răstimp de cîteva zile 30 000 de pedestrași și cam 4 000 de călăreți în ținutul sedetan, unde se hotărîse să se adune ⁶.

II Pentru ca nu cumva, datorită nepăsării, cele dintii ciocniri să se întindă pe nesimțite, chiar comandanții romani L. Lentulus și L. Manlius Acidinus ⁷, după ce și-au unit și ei oștile, și-au condus trupele prin ținutul ausetanilor, fără să li se împotrivescă nimeni, întocmai ca într-o țară pașnică; ajungînd la sălașurile vrăjmașilor, își așezară castrul la trei mii de pași de tabăra lor.

Mai întii romanii încercară, prin trimiterea de împuterniciți, să obțină încetarea ostilităților; zadarnic însă. Apoi cînd călăreții hispani năvăliră deodată asupra romanilor plecați după nutreț, dintr-un punct de sprijin fu trimisă în ajutorul acestora cavaleria romană. Lupta dintre cele două cavalerii s-a încheiat fără vreun rezultat demn de amintit pentru vreuna din tabere.

În ziua următoare, la răsăritul soarelui, toți hispanii înarmați și rînduiți în formație s-au apropiat cu frontul lor pînă la cam o mie de pași de castrul roman.

Ausetanii erau în centru. Aripa dreaptă era ocupată de ilergeți, cea stîngă de populații hispane fără însemnătate. Între aripi și centrul frontului ei lăsaseră goluri destul de largi, pe unde să dea drumul cavaleriei atunci cînd se va ivi prilejul.

Și romanii, după ce și-au rînduit frontul⁸, potrivit regulilor lor, s-au luat după tactica⁹ de luptă a vrăjmașilor și și-au lăsat și ei între legiuni¹⁰ drumuri larg deschise, tot pentru intervenția cavaleriei. Însă Lentulus era încredințat că numai acea tabără va izbuti să-și întrebuițeze cavaleria care își va trimite mai întii călăreții la atac printre golurile potrivnicului; de aceea el ordonă tribunului militar Ser. Cornelius¹¹ să-și arunce cavaleria sa asupra frontului vrăjmașului prin spațiile lăsate libere.

Deoarece pedestrima romană nu reuși să izbîndească, Lentulus zăbovi numai atît cît își conduse din locul rezervelor legiunea a XIII-a ca întărire a primei linii, în locul celei de-a XII-a legiuni care dase înapoi la aripa stîngă, așezată fiind în fața ilergeților. După ce a restabilit situația acolo, Lentulus se duse la L. Manlius care-și îmbărbăta ostașii din prima linie, precum și rezervele¹², intervenind în acele sectoare unde cereau nevoile luptei; îl lămurește că la aripa stîngă totul merge strună; „a și trimis acolo pe Ser. Cornelius care, cu călăreții săi, se va năpusti la atac ca o furtună asupra vrăjmașului“. Abia spusese acestea, că și străpunseseră călăreții romani centrul frontului dușman și în același timp dăduseră peste cap linia pedestrimii hispane și totodată închiseseră și drumul călăreților hispani, zădărnindu-le orice putință de intervenție. De aceea, hispanii descălecară de pe cai, renunțînd la șarja cavaleriei.

Cînd comandanții romani băgară de seamă că șirurile dușmane date peste cap sînt în neorînduială și panică, iar unitățile lor umblă forfota încoace și încolo, își îmbărbătează ostașii rugîndu-i să dea năvală asupra dușmanului cuprins de groază și să nu-l lase să-și restabilească frontul.

De bună seamă, barbarii n-ar fi putut stăvili atacul roman atît de crîncen, dacă însuși regișorul lor Indibilis nu s-ar fi năpustit cu călăreții săi luptînd pe jos în fața celor dintii unități ale pedestrimii romane. Acolo, o bucată bună de vreme lupta sîngeroasă a rămas nedecisă; în sfîrșit, după ce căzură copleșiți de sulițele aruncate asupra lor, hispanii care luptau în jurul lui Indibilis, aproape pe moarte, iar apoi țintuit cu o suliță de pămînt, începură să fugă pretutindeni. Numeroși hispani fură uciși, deoarece n-avuseseră loc liber să încalce pe cai, și pentru că romanii

mereu i-au atacat cu înverșunare pe dușmanii îngroziți. Romanii n-au încetat lupta pînă nu i-au alungat pe potrivnici și din tabăra lor. Treisprezece mii de hispani fură măcelăriți în cursul acelei zile și cam 1 800 fu numărul celor prinși. Dintre romani și aliați căzură ceva mai mulți de 200, mai ales la aripa stîngă.

Hispanii, atît cei izgoniți din tabăra lor, cît și cei care fugiseră din bătălie și se răspîndiseră mai întii peste cîmpuri, s-au întors pe urmă fiecare în orașele lor.

III Atunci Mandonius îi chemă la adunare pe hispanii care i s-au jeluït de înfrîngerile suferite ; acolo, după ce au adus înviniuri autorilor acestui război, hispanii hotărîră să trimită soli la romani pentru a le preda armele și a capitula.

Solilor hispani care aruncau vina pe Indibilis și pe celelalte căpetenii, dintre care cei mai mulți căzuseră pe cîmpul de luptă, cînd au declarat că se predau ei înșiși și-și predau și armele lor, li s-a răspuns [de către comandanții romani că li se va primi capitularea numai cu această condiție] : „dacă le vor fi predați vii Mandonius și ceilalți ațîțatori ai războiului ; dacă nu, romanii vor porni cu oștile prin ținuturile ilergetilor și ausetanilor, și apoi și prin ale celorlalte populații“. Acestea au fost condițiile declarate în fața solilor care, revenind la adunare, le-au adus la cunoștința hispanilor. Atunci Mandonius și ceilalți fruntași fură înșfăcați și predați, spre a fi executați.

În felul acesta a fost redată din nou pacea popoarelor Hispaniei. Hispanilor li s-a poruncit să dea un tribut îndoit pentru acel an, hrană pentru șase luni, precum și sage¹³ și togi¹⁴ pentru ostași. Fură primiți și ostatici din partea a treizeci de populații.

După ce răzvrătirea din Hispania, care ridicase din nou armele, a fost înăbușită în răstimp de cîteva zile fără mare zarvă, romanii s-au năpustit cu toată furia asupra Africii.

După ce C. Laelius¹⁵ porni în cursul nopții către Hippo Regius¹⁶, cum s-a crăpat de ziuă își conduse ostașii și marinarii aliaților, cu steagurile în frunte, la pustiirea ținuturilor. Deoarece toți locuitorii de acolo își văzuseră de treburi fără vreo grijă, întocmai ca în vreme de pace, li s-au pricinuit mari neajunsuri ; de aceea, în toată graba, ștafetele lor stîmîră o uriașă panică în toată Carthagina cu vestea : „a sosit flota romană și comandantul ei suprem, Scipio“ — căci se și zvonise deja că Scipio a trecut în Sicilia. Nimeni nu știa cu de-amănuntul nici cîte vase au fost văzute, nici

cîte le pustiiu satele, deoarece cei care ascultau zvonurile, de frică exagerau totul.

De aceea, mai întii fură stăpîniți de o cumplită spaimă, apoi jalea le cuprinse sufletele [încît își spuneau] : „atît de mult s-a schimbat norocul, încît carthaginezii, care au ajuns cu armatele lor în fața zidurilor Romei, după ce au făcut una cu pămîntul atîtea oști ale dușmanului și au supus toate popoarele Italiei, fie prin puterea armelor, fie de bunăvoie, războiul s-a întors, ajungîndu-se pînă acolo încît punii să vadă cu ochii lor pustiiirile Africii și împresurarea Carthaginei, fără să fie în stare să dovedească aceeași putere de răbdare și de tărie ca romanii. Acestora, plebea romană le-a pus la îndemîină tineretul, tot acestora Latium le-a oferit tinerele lor vlăstare, tot mai numeroase, și-n rînduri și mai îndesite, în locul atîtor oștiri nimicite ; în aceeași vreme, plebea carthagineză se arată nevolnică la război și în oraș, nevolnică la război și la sate¹⁷. Carthagina își plătește simbriași din rîndurile africanilor, neamuri care-și schimbă credința la cea dinții adiere a vîntului¹⁸. Iată că regele Syphax, în urma convorbirii cu Scipio, s-a înstrăinat de Carthagina, iar Masinissa s-a dovedit a le fi cel mai înverșunat vrăjmaș, trădîndu-i fățiș pe puni. De nicăieri nici o nădejde, nici un sprijin¹⁹. Mago n-a reușit nici să stîrnească vreo răscoală în Gallia și nici să se unească cu Hannibal, în vreme ce chiar și lui Hannibal i-au început să-i îmbătrînească și renumele, și puterea.“

IV În vreme ce la Carthagina tot norodul zguduît de proaspăta veste se văicărea, carthaginezii cuprinși din nou de groază începură să se frămînte în ce chip să preîntîmpine aceste primejdii care-i amenință în clipele de față. Ei găsesc cu cale să înroleze numaidecît oamenii, strîngîndu-i din oraș și din sate, să trimită mijlocitori pentru a angaja cu simbrie trupe auxiliare de la africani, să-și întărească orașul, să depoziteze provizii, să pregătească arme de atac și de apărare, să înzestreze vasele cu cele trebuincioase și să le trimită la Hippos, pentru a se împotrivi flotei romane. Pe cînd ei rînduiau toate acestea, în cele din urmă veni o ștafetă cu vestea că a venit nu Scipio, ci Laelius și că romanii au trecut peste mare cu efective îndeajuns numai pentru a le prăda satele și ogoarele ; pînă acum greutatea cea mare a războiului precumpănește în Sicilia.

Aflînd acestea, punii răsuflară ușurați și începură să trimită solii la Syphax și la alți regișori pentru întărirea alianțelor.

Fură trimiși soli și la Filip²⁰, ca să-i făgăduiască 200 de talanți de argint dacă va trece în Sicilia sau în Italia. Fură trimise ștafete și la comandantul puni din Italia, cerându-le să-l țină în loc pe Scipio și să stîrnească pe orice cale panică în rîndurile romanilor. La Mago fură trimise nu numai ștafete, ci și 25 de vase lungi cu șase mii de pedestrași, opt sute de călăreți, șapte elefanți, iar pe lîngă toate acestea mult bănet, pentru a înrola trupe de mercenari, cu sprijinul cărora armata carthagineză să se apropie de orașul Roma și să se unească cu Hannibal.

Acestea erau frămîntările punilor și în chipul acesta se pregătea Carthagina.

Masinissa²¹, auzind vestea isprăvii flotei romane, se duse însoțit de cîțiva călăreți la Laelius, care adusese uriașe prăzi din satele dezarmate și lipsite de vreo garnizoană carthagineză. Masinissa i se plîse că „Scipio tărăgănează războiul, deoarece pînă acum nu și-a trecut încă oastea în Africa, deși carthaginezii sînt în panică, iar Syphax e prins de războaiele cu vecinii săi. În privința lui Syphax, romanii să fie siguri că dacă i se dă răgaz să-și rînduiască după voie treburile sale, nu va fi sincer în legăturile sale cu romanii și nu le va păstra credință. Deci, Laelius să-l povățuiască și să-i dea imbolduri lui Scipio, să nu mai șovăie; dînsul, deși a fost alungat²² de pe tronul său, va lua totuși parte la război cu trupe de călăreți și pedestrași, care nu trebuie trecute cu vederea. Nici Laelius nu trebuie să mai zăbovească în Africa, căci el e încredințat că a și plecat din Carthagina o flotă cu care, în lipsa lui Scipio, n-ar fi bine să se măsoare în luptă“.

V În urma acestei întrevederi, Masinissa fu lăsat să plece într-ale lui. A doua zi, Laelius descărcă de pe vase la Hippo prăzile capturate și înapoindu-se în Sicilia, îi înșirui de-a fir-a-păr lui Scipio cele aduse lui la cunoștință de Masinissa.

Cam în aceleași zile, flota care fusese trimisă din Carthagina pentru Mago s-a apropiat de Genua²³, oprindu-se între ligurii albingauni²⁴ și acest oraș. În acele locuri își ținea atunci Mago întimplător vasele sale. Acesta, cînd auzi însărcinările soliei care îi aduseseră la cunoștință porunca de a pregăti armate de galli și liguri, cît mai mari, și cît mai neîntîrziat — căci acolo era un potop de oameni din amîndouă aceste neamuri — convocă adunarea lor; acolo Mago le spuse: „El a fost trimis ca să le redea libertatea, și așa cum văd și ei înșiși, i-au fost trimise trupe din patrie. Dar atîrna de puterea și mijloacele lor cu cîte forțe și

cu cîtă armată se va desfășura acest război. Romanii au la îndemînă două oști²⁵ : una în Gallia, cealaltă în Etruria. El știe bine că Sp. Lucretius se va uni cu M. Livius ; deci trebuie să cheme sub arme multe mii de oameni pentru a se împotrivi ambilor comandanți și ambelor oști romane“.

Gallii i-au răspuns lui Mago „că ei vor cu tot dinadinsul acest război ; însă de vreme ce au un castru roman între hotarele țării lor, iar un altul pe pămîntul Etruriei, deci în vecinătate, aproape sub ochii lor, dacă îl vor sprijini pe față pe Carthaginez, numaidecît amîndouă armatele romane se vor năpusti cu dușmănie asupra lor și asupra ținuturilor lor ; deci să ceară să fie ajutați numai într-ascuns de galli cu ceea ce pot ei. Ligurii pot să-și dea pe față gîndurile lor, pentru că taberele romane sînt departe de ținutul și orașele lor ; se cuvine și e drept ca ligurii să-și înarmeze tineretul și să ia parte activă la acest război“.

Ligurii n-au refuzat, însă au cerut numai o păsuire de două luni în vederea recrutării trupelor.

Între timp Mago înrolă cu simbrîie ostași galli prin mijlocirea oamenilor săi trimiși într-ascuns prin satele lor. Noroadele gallice îi trimiteau pe furiș lui Mago și provizii de tot felul.

M. Livius trece cu oastea sa de sclavi voluntari²⁶ prin Etruria în Gallia și, unindu-se cu Lucretius, se pregătește să iasă în întîmpinarea lui Mago, în cazul că acesta se va apropia mai mult de Roma, plecînd de la liguri, iar dacă Punul va sta liniștit, în acest ungher²⁷ al Alpilor, va asigura și el apărarea Italiei în aceeași regiune, în jurul cetății Ariminum.

VI După întoarcerea lui C. Laelius din Africa, Scipio, deși primise imbolduri din partea lui Masinissa și cu toate că și ostașii săi, văzînd cum se descarcă de pe toată flota prăzile luate pe pămîntul vrăjmașului, erau înflăcărați de dorința de a trece cît mai curînd în Africa, totuși își schimbă planul cel mare cu altul mai mic, acela de a pune din nou stăpînire pe orașul Locri²⁸, care, o dată cu trădarea cetățitorilor italice, trecuse și el de partea punilor. Într-adevăr, nădejdea întreprinderii acestei acțiuni i-a fost fulgerată lui Scipio de un amănunt fără însemnătate :

În Bruttium, campania se ducea mai mult prin hărțuiri și prădăciuni decît printr-un război în toată regula, începutul fiind făcut de numizi și bruttii, nu potrivit condițiilor alianței cu punii, ci fiecare procedînd după cum îl tăia capul și după cum îi era firea ; în cele din urmă, molipsindu-se de la ei și ostașii romani,

se înfruptau și dinșii din prăzi într-o oarecare măsură, atît cît le îngăduiau căpeteniile lor, prin incursiunile făcute în ținuturile vrăjmașilor. Cîțiva locuitori din Locri, ieșind din orașul lor, fuseseră înconjurați, prinși și transportați la Rhegium. Din întimplare, în rîndurile acestor prizonieri erau și vreo cîțiva meșteșugari, care fiind deprinși să le fie plătită munca de carthaginezi, lucrau în cetățuia din Locri. Aceștia fiind recunoscuți de fruntașii din Locri — care, alungați²⁹ fiind de facțiunea potrivnică ce predase cetatea lui Hannibal, se refugiaseră la Rhegium — le puneau tot felul de întrebări (așa cum se obișnuiește într-o atare situație cu cei care lipsesc de multă vreme de acasă); după ce aceia le-au înșiruit ce se petrece acasă, au făgăduit că dacă li se va încuviința să fie răscumpărați și lăsați să se înapoieze la Locri, ei vor preda romanilor cetățuia; „dînșii locuiesc acolo și se bucură în ochii carthaginezilor de toată încrederea în orice privință“. De aceea, ca unii care se zbuциumă atîta de dorul patriei iar în același timp ard și de dorința de a se răzbuna pe potrivnicii lor, surghiuniții din Locri îi răscumpărare numai decît pe meșteșugari și-i trimiseră înapoi în cetate; după ce au întocmit și alcătuit tot planul și stabilit³⁰ semnalele ce trebuiau făcute pe niște măguri ca să fie observate, plecară și ei la Syracusea, înfățișîndu-se lui Scipio³¹, la care se găsea o parte din exilați. Aceștia aducîndu-i la cunoștință lui Scipio făgăduielile prizonierilor, îl făcură pe consul să creadă că acea nădejde nu va fi greu de împlinit; de aceea, acesta trimise împreună cu ei pe tribunii militari M. Sergius și P. Matienus, ordonîndu-le să ia cu ei din Rhegium³² trei mii de ostași și să-i conducă la Locri. Totodată i-a scris și propraetorului Q. Plemnius³³ să sprijine această acțiune.

Plecînd din Rhegium, meșteșugarii duseră cu ei niște scări construite anume pentru a fi întrebuințate la urcarea pînă la înălțimea cetățuiei, indicată de prizonieri. Cam pe la mijlocul nopții, aceștia au dat semnalul, din locul unde se adunaseră, celor care aveau să le predea cetățuia; aceștia fiind pregătiți și cu privirile ațintite, după ce au lăsat în jos scările făcute în acest scop și după ce i-au primit pe numeroși romani, care urcau în același timp prin mai multe locuri, înainte de a se scoate strigătele de război toți au năvălit asupra străjilor carthagineze care dormeau duse, fără nici un fel de teamă în această privință. La început, s-au auzit gemetele și horcăielile muribunzilor, apoi, deodată, toată lumea s-a trezit din somn, stîrnindu-se învîlmășeală și zarvă, pentru că nimeni nu știa care e pricina. În cele din urmă, trezindu-se unii pe alții s-a aflat

totul. Atunci fiecare strigă pentru sine : „La arme ! la arme ! Dușmanul e în cetățuie și străjile sînt măcelărite“.

Romanii ar fi fost nimiciți ³⁴, nefiind deopotrivă cu ei în număr, dacă tovarășii lor, care se găseau dincolo de cetățuie, n-ar fi scos și ei la rîndu-le strigăte — fără însă să se știe de unde vin — și dacă n-ar fi zădărnicit orice împotrivire din partea impresuraților, deoarece învălmășeala iscată în timpul nopții făcuse să crească și mai mult zăpăceala. De aceea, carthaginezii, îngroziți, de parcă ar fi mișunat dușmanii în cetățuie, lăsînd baltă și luptă și tot se refugiază în cealaltă cetățuie (căci erau două și nu la mare depărtare una de alta). Locuitorii își aveau orașul așezat tocmai la mijloc, de parcă chiar el însuși ar fi fost prețul biruinței ; în fiecare zi se încingeau ușoare lupte între potrivnicii instalați în cele două cetățui. Q. Pleminius comanda cetățuia romană, iar Hamilcar, pe cea punică. Amîndouă taberele își măreau efectivele trupelor, chemîndu-și în sprijin rezervele din locurile apropiate ³⁵. În cele din urmă veni chiar Hannibal ; romanii n-ar fi fost în stare să i se împotrivescă Punului dacă norodul locrienilor, deznădăjduit și revoltat la culme de trufia și lăcomia carthaginezilor, nu s-ar fi dat de partea romanilor.

VII Scipio, cînd i s-a adus la cunoștință că la Locri situația a ajuns într-o cumpănă și mai grea și că chiar Hannibal se îndreaptă într-acolo, pentru ca garnizoana romană să nu fie amenințată de vreo primejdie, deoarece pentru ea nu era lesne să se retragă de acolo, după ce îl lăsă la Messana pe fratele său L. Scipio cu garnizoana, îndată ce simți că marea e în reflux, își trimite flota la Locri ; navigația pe mare îi fu prielnică, făcîndu-se în bune condiții.

Și Hannibal trimițînd înainte o ștafetă de la rîul Bulotus ³⁶ — această apă nu e departe de orașul Locri — pentru a le da de știre că „în zori de zi, în vreme ce trupele sale se vor măsura în luptă cu cea mai mare strășnicie cu romanii și cu locrienii, el va ataca prin surprindere orașul din spate, atunci cînd toți vor fi cu atenția încordată înspre învălmășeala de acolo“. Însă cum la răsăritul soarelui Hannibal găsi lupta începută, nu voi să se închidă nici în cetățuie, deoarece numeroasa sa oaste nici n-ar fi încăput într-un loc atît de strîmt și nici nu adusesese scări cu care să se urce pe ziduri.

Aruncînd poverile claie peste grămadă, după ce-și rîndui linia de bătaie nu departe de zidurile cetății în văzul lumii, ca să insuflă

groaza în vrăjmași, Hannibal, însoțit de călăreții numizi și în vreme ce se pregătesc scările și toate celelalte mijloace de care era nevoie la asalt, galopează în jurul orașului pentru a-și da seama cu ochii lui prin ce parte să dezlănțuie cel mai bine atacul. Înaintînd pînă la zid, Hannibal a fost lovit de un scorpion³⁷, care se găsea din întîmplare în vecinătatea lui și, înfricoșat de această lovitură atît de primejdioasă, după ce a poruncit să se sune retragerea, și-a întocmit tabăra mai departe de o aruncătură de suliță.

Cu cîteva ceasuri înainte de scăpătatul soarelui se apropie de Locri și flota romană, venind de la Messana; toți ostașii fură debarcați de pe vase și înainte de apusul soarelui trupele romane intrară în oraș.

A doua zi punii din cetățuie începură lupta. Hannibal tocmai se apropia de ziduri cu scările și toate celelalte mijloace pregătite în vederea asaltului, cînd deodată romanii se năpustiră pe partea deschisă asupra lui, căruia nici prin gînd nu-i trecea să se teamă de așa ceva. Cu prilejul acestui neașteptat atac, romanii doborîră vreo două sute de puni. Cînd Hannibal băgă de seamă că e de față și Scipio, se retrase în tabără, iar după ce trimise o ștafetă la cei ce erau în cetățuie ca să le dea de știre să-și poarte singuri de grijă, ridică tabăra în cursul nopții și plecă de acolo. La rîndul lor și punii care se găseau în cetățuie, după ce au pus foc caselor pe care le ocupaseră, pentru ca această învălmășeală să-i țină în loc pe dușmani, ajunseră din urmă coloanele alor lor în marș, pînă la căderea nopții, mai mult fugind decît mărșăluind.

VIII Cînd Scipio văzu și cetățuia părăsită de vrăjmași și tabăra³⁸ lor goală, convocîndu-i pe locrieni la adunare, le aduse grele învinuiri pentru trădarea lor. Pe capi îi pedepsi cu moartea, dăruind averile lor căpeteniilor celeilalte facțiuni, pentru credința lor nestrămutată față de romani. Scipio declară că nici nu acordă, nici nu ia ceva cetății Locri: „să-și trimită soli la senat. Locrienii vor avea parte de soarta pe care senatul va găsi de cuviință că o merită. Dînsul știe bine că deși locrienii i-au pricinuit poporului roman neajunsuri, o dată supuși romanilor, oricît de miniați ar fi aceștia împotriva lor se vor bucura de o situație mai bună decît aceea pe care au avut-o sub prietenii lor carthaginezi“.

Scipio, lăsîndu-l pe legatul său Pleminius și garnizoana care cucerise cetățuia pentru apărarea orașului, trecu la Messana cu trupele cu care venise.

După trădarea romanilor de către locrieni, aceștia fuseseră tratați de carthaginezi cu atîta tiranie și cruzime, încît neînsemnatele jigniri din partea romanilor le-ar fi putut îndura nu numai cu suflet împăcat, dar aproape cu plăcere. Cu toate acestea, Pleminius îl întrecu în această privință atît de mult pe Hamilcar, comandantul garnizoanei punice, și la rîndu-le și ostașii romani din trupele însărcinate acum cu paza orașului într-atît i-au depășit pe puni prin fărădelegi și hrăpăreție, încît păreau că s-au luat la întrecere cu vrăjmașul nu prin arme, ci prin urîte apucături. Atît de către comandant, cît și de către ostașii săi n-au fost lăsate deoparte față de orășeni nici unul din toate acele mijloace care fac ca puterea asuprașului să fie urită de cel asupraș. Au săvîrșit tot felul de cumplite silnicii față de trupurile orășenilor înșiși, de soțiile și de copiii lor. În lăcomia lor nu s-au stăpînit nici măcar de la jefuirea templelor, iar între numeroase alte temple au pîngărit și sfîntul locaș al Proserpinei, însușindu-și tezaurul ei, care de-a lungul veacurilor nu fusese atins de cineva, în afară de Pyrrhus, despre care se spune că după ce l-a prădat, totuși a adus înapoi tezaurul răpit, ispășind cumplit pentru acest sacrilegiu. De aceea, așa cum mai înainte din vasele regești sfărîmate într-un naufragiu nu se putuse transporta nimic pe uscat, în afară de tezaurul sfînt al zeiței pe care și-l însușiseră, la fel și acum, același bănet făcu să cadă un nou fel de năpastă pe toți cei ce se atinseseră de el pîngărind templul, deoarece cuprinși ca de o furie turbată s-au năpustit unii asupra altora, comandant asupra comandantului și ostaș asupra tovarășului său de arme.

IX Comanda supremă în Locri o avea Pleminius ; o parte din trupe erau în subordinea lui, și anume acelea pe care le aduseseră el însuși din Rhegium, iar cealaltă parte, în a tribunilor militari.

Într-o zi, un ostaș de-al lui Pleminius furase o cupă de argint din casa unui locuitor locrian și fugind de păgubașii care-l urmăreau, ieși întimplător în calea tribunilor militari Sergius și Matienus³⁹. După ce din ordinul acestor tribuni i s-a luat ostașului cupa, s-au iscat gilceavă și strigăte și în cele din urmă chiar încăierare între ostașii lui Pleminius și cei ai tribunilor militari, deoarece gloata și zarva creșteau mereu, în măsura în care fiecărei tabere i se alăturaseră alții ca să și-i sprijine pe ai lor. Pentru că ostașii lui Pleminius fură răzbiți, alergară la acesta și-i arătară sîngele și rănilile, bineînțeles nu fără strigăte de revoltă, raportîndu-i că tribunii militari au rostit vorbe de ocară chiar și la adresa lui. Atunci Ple-

minius, aprins de mînie, ieși în pripă din casă și chemînd la sine pe tribuni poruncește să fie despuiți și să se pregătească vergile. Pe cînd se pierde oarecare timp cu dezbrăcarea lor — căci tribunii se împotriveau cerînd sprijinul tovarășilor lor de arme, — deodată s-au năpustit într-acolo din toate locurile numeroși ostași, făloși de proaspăta lor biruință, de parcă s-ar fi strigat să ia repede armele împotriva dușmanului; și cînd aceștia văzură trupurile tribunilor lor militari sfîrtecate de vergi, atunci deodată s-au aprins de-o furie și mai nestăpînită și, fără să mai țină seama nici de respectul autorității, nici de omenie, dau năvală asupra legatului — după ce i-au ciomăgit rău de tot pe lictori⁴⁰; apoi, pe Pleminius, după ce l-au prins și l-au despărțit de ai săi, îl snopesc crunt ca pe un vrăjmaș, și mutilîndu-i nasul și urechile, îl lăsă aproape fără viață.

Aducîndu-i-se la cunoștință⁴¹ lui Scipio aceste fapte la Messana, după cîteva zile plecă la Locri, călătorind pe mare într-o hexeră⁴², și după ce ascultă atît plîngerea lui Pleminius, cît și a tribunilor militari, pe cel dintîi îl găsi nevinovat și-l lăsă mai departe cu comanda garnizoanei acelei localități, în schimb tribunii fură găsiți vinovați și aruncați în lanțuri; Scipio porunci ca aceștia să fie duși la Roma, la senat, după care se înapoie la Messana, iar de acolo la Syracusa.

Cu toate acestea Pleminius nu-și stăpîni mînia. Încredințat că jignirile aduse sieși n-au fost băgate în seamă de Scipio, ci tratate cu prea mare ușurință, și că nimeni altul nu e în măsură să judece acest proces decît numai acela care a simțit pe pielea lui toată grozăvia, porunci ca tribunii să fie înșfăcați și aduși la el și deznodîndu-i în bătăi și aplicîndu-le tot soiul de chinuri care nu pot fi îndurate de vreun trup omenesc, îi ucise; mai mult, nesăturîndu-se cu pedeapsa pe care le-o dăduse pe cînd trăiau, le zvîrli și leșurile nemaîngropîndu-i.

Cu aceeași cruzime s-a purtat Pleminius și față de căpeteniile locrienilor despre care auzise că s-au dus la Scipio să i se plîngă de purtările lui neomenoase; blestemățiile pe care le săvîrșise față de aliați mai înainte, din dezmățate pofte și din lăcomie, aprins în urmă și de pizmă, le-a făcut într-o măsură și mai mare, ajungînd să fie înfierat și urît nu numai el însuși, ci și comandantul cel mare.

X Tocmai se apropia vremea alegerilor [consulare], cînd a sosit la Roma o scrisoare din partea consulului P. Licinius⁴³, în

care spunea că „și el și oastea sa au fost loviți de o grea boală și n-ar fi fost în stare să-i țină piept de nu s-ar fi abătut și asupra dușmanului aceeași groaznică molimă, dacă nu chiar mai cumplită ; de aceea, pentru că nu poate veni el însuși în vederea alegerilor, și dacă senatul găsește de cuviință că e bine așa, el îl numește pe Q. Caecilius Metellus dictator pentru prezidarea alegerilor. Este în interesul republicii ca ostașii armatei lui Q. Caecilius⁴⁴ să fie trimiși la vatră ; de altfel, pentru timpul de față nici nu e nevoie de ei, deoarece Hannibal și-a retras trupele sale în tabăra de iarnă. Molima s-a încuibat cu atîta furie în rîndurile ostașilor aceluia castru, încît dacă nu-i va trimite repede la vatră, crede că nici unul din ei nu va mai rămîne în viață“.

Senatul i-a încuviințat consulului să procedeze cum crede că e mai bine în interesul republicii⁴⁵.

În acea vreme Cetatea fu bîntuită deodată de o nouă superstiție religioasă, deoarece în acel an căzuseră pietre din cer în numeroase rînduri ; cercetîndu-se Cărțile sybilline, s-a găsit acolo scrise acestea : „Dacă veni-va vreodată cu război pe pămîntul Italiei un vrăjmaș zămislit pe alte tărîmuri, el va putea fi biruit și alungat din Italia numai dacă zeița Mater Ideaea va fi adusă la Roma din Pessinunt“⁴⁶.

Aceste stihuri descoperite de preoții decemviri i-au zguduît cu atît mai mult pe senatori, cu cît și solia care mersese cu ofrandele la Delphi a adus la cunoștință că în vreme ce chiar ei săvîrșeau sacrificiile în cinstea lui Apollo Pythicul, măruntaiele au fost prielnice, jertfa fiind primită, iar oracolul de la Delphi le-a răspuns : „poporul roman bucura-se-va de o biruință cu mult mai mare decît aceea din ale cărei trofee le-au adus ofrandele“. La noianul de fapte care duceau către aceeași nădejde ei alăturau și pe aceea că P. Scipio ceruse pentru sine provincia Africa, de parcă sufletul său ar fi presimțit sfîrșitul războiului punic. De aceea, pentru a împlini cît mai degrabă vrerea ursitei și pentru a izbîndi cît mai repede, cîștigînd acea biruință pe care o prevestiseră prorocirile și oracolele⁴⁷, toată lumea nu se frămînta și nu cugeta la altceva decît în ce chip trebuie transportată zeița Mater Ideaea la Roma.

XI Poporul roman nu avea în Asia nici o cetate aliată ; totuși oamenii și-au adus aminte că „și zeul Aesoulapios⁴⁸ fusese chemat cîndva din Grecia pentru însănătoșirea poporului roman, deși Grecia nu era legată prin nici un tratat de alianță cu republica. În afară de acest fapt, începuseră oarccare legături de prietenie cu regele Attalus, în vederea purtării în comun a războiului im-

potriva lui Filip ; de bună seamă, acel rege va face ceva după puterile sale pentru poporul roman“. Atunci se hotărî să se trimită la Attalus o solie ⁴⁹ alcătuită din M. Valerius Laevinus, care fusese consul în două rînduri ⁵⁰ și purtase și războiul în Grecia, M. Caecilius Metellus ⁵¹, fost praetor, Ser. Sulpicius Galba ⁵², fost edil, și doi foști quaestori, Cn. Tremellius Flaccus și M. Valerius Falto.

Decretară pentru ei cinci vase cu cîte cinci rînduri de vîsle, pentru ca, reprezentînd cu cinste demnitatea poporului roman, să se ducă pe acele tărîmuri la noroadele cărora poporul roman voia le facă cunoscută măreția numelui său.

Împuterniciții romani îndreptîndu-se către Asia, după ce au debarcat mai întîi la Delphi, s-au dus la oracol ca să-l întrebe : „plini-se-va nădejdea pe care le-o proorocește lor și poporului roman, în scopul căreia fuseseră trimiși din patrie ?“

Se spune că oracolul le-a răspuns astfel : „Ceea ce caută romanii dobîndi-vor numai prin mijlocirea regelui Attalus. După ce vor transporta zeița la Roma, să aibă grijă ca să i se dea ospeția cuvenită de către acela care e cel mai vrednic bărbat din Roma“.

Solii se duseră apoi la regele Pergamului. Acesta îi primi cum se cuvine pe împuterniciți și-i conduse la Pessinunt, în Phrygia, și-i pofti să transporte la Roma piatra sfîntă despre care locuitorii de acolo spuneau că e mama zeilor.

M. Valerius Falto, trimis înainte de ceilalți împuterniciți la Roma, dădu de știre că vine zeița, de aceea „trebuie căutat cel mai vrednic om din cetate, care să-i acorde zeiței ospeție după rînduielele religioase“.

Q. Caecilius Metellus a fost numit de consulul aflat în Bruttium dictator pentru prezidarea alegerilor, iar armata sa a fost trimisă la vatră ; comandant al cavaleriei fu desemnat L. Veturius Philo. Fură aleși consuli M. Cornelius Cethegus ⁵³ și P. Sempronius Tuditanus ⁵⁴, acesta în lipsă, deoarece se găsea în Grecia, provincia sa. După aceasta fură aleși praetori Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho ⁵⁵.

După terminarea alegerilor, dictatorul a ieșit din magistratură.

S-au celebrat jocurile romane ⁵⁶ din nou în trei rînduri, iar cele plebeie de șapte ori ; erau atunci edili curûli frații Cn. și L. Cornelius Lentulus ; Lucius conducea provincia Hispania ; el a fost ales în lipsă, și tot în lipsă și-a îndeplinit și funcția.

Edili ai plebei au fost Ti. Claudius Asellus și M. Iunius Pennus. Marcus Marcellus a sfințit în cursul aceluia an templul Virtuții de

lingă poarta Capena, după 17 ani de cînd tatăl său îl făgăduise la Clastidium⁵⁷, în Gallia, cu prilejul celui dintii consulat al său.

Tot în acel an s-a stins din viață și flaminul lui Marte, M. Aemilius Regillus.

XII Războiul din Grecia a fost lăsat de romani deoparte vreme de doi ani. De aceea aetolienii, văzîndu-se părăsiți de romani, care erau singura lor nădejde și sprijin, fură nevoiți să ceară și să primească condițiile pe care li le-a impus Filip pentru încheierea păcii. Dacă Filip nu s-ar fi zorit din răspuțeri să încheie acea pace și dacă ar fi continuat războiul cu aetolienii, l-ar fi nimicit proconsulul P. Sempronius trimis ca înlocuitor la comandă al lui Sulpicius, în fruntea a zece mii de pedestrași, o mie de călăreți și 35 de vase rostrate, de bună seamă, un ajutor destul de însemnat, care ar fi atîrnat greu în cumpănă de partea aliaților romanilor.

Abia se făcuse pace, cînd o ștafetă îi dădu de știre regelui că romanii au sosit la Dyrrachium și că parthinii și alte neamuri megieșe s-au răzvrătit, în nădejdea schimbării situației, și că Dimallum⁵⁸ este împresurat. Romanii se îndreptaseră acolo, în loc să le acorde aetolienilor sprijinul pentru care fuseseră trimiși, deoarece erau îndirjiți că Aetolia făcuse pace cu regele Macedoniei fără încuviințarea Romei, în disprețul alianței încheiate cu romanii.

Cînd Filip a auzit toate acestea, pentru ca să nu se ivească răskoale și mai mari în sinul neamurilor învecinate, se îndreaptă în marș forțat către Apollonia, unde se retrăsese Sempronius după ce l-a trimis în Aetolia pe legatul său Laetorius cu o parte din trupe și cu 15 vase, pentru a-și da seama de situație și dacă are putința, să tulbure pacea.

Filip pustii ogoarele Apolloniei și înaintînd cu oastea sa pînă în preajma orașului, dădu romanilor prilej de a se măsura cu el. Dar cînd băgă de seamă că Sempronius stă liniștit la adăpostul zidurilor, Filip — nebizuindu-se îndeajuns pe forțele sale ca să poată asalta Apollonia, dar fiind totodată și dornic să încheie pace cu romanii dacă ar putea, așa cum făcuse cu aetolienii, iar dacă nu, măcar să încheie armistițiu — se retrase în regatul său, fără să mai aștețe prea mult spiritele printr-o nouă bătălie.

În aceeași vreme epiroții, scîrbiți de un război atît de îndelungat, după ce au căutat să capete încuviințarea din partea romanilor, trimiseră la Filip soli pentru încheierea unei păci co-

mune, declarându-i că ei sînt pe deplin convinși că această pace se va încheia dacă regele macedonean va veni la întrevvedere cu P. Sempronius, comandantul suprem al romanilor.

Și regele lesne se învoi ca să treacă în Epir (căci într-adevăr și el dorea în sine a sa pacea). Phoenice⁵⁹ este un oraș în Epir. Acolo regele a avut mai întii o convorbire cu Aeropus și cu Darda și cu Filip, mai marii epiroților ; și în urmă are loc și întilnirea cu P. Sempronius. La întrevvedere au luat parte și Amynder, regele athamanilor, și alți magistrați ai epiroților și acarnanienilor. Mai întii luă cuvîntul Filip, mai marele epiroților, care ceru în același timp și regelui și comandantului romanilor să curme războiul de hatîrul epiroților. P. Sempronius a precizat în condițiile de pace ca „parthinii, și Dimallum, și Bargullum⁶⁰, și Eugenium⁶¹, să aparțină romanilor, iar Atintania să fie alipită Macedoniei, dacă în urma trimeriei de soli la Roma va căpăta în această privință încuviințare din partea senatului“. Deoarece s-au înțeles să încheie pace cu aceste condiții, de partea regelui Filip au scris Prusias, regele Bithyniei, acheii, beoțienii, thesalienii, acarnanienii, epiroții ; din partea romanilor, ilii, regele Attalus, Pleuratus⁶², Nabis⁶³, tiranul Lacedemoniei, eleii, messenienii și atenienii. Toate acestea au fost scrise și consemnate ; s-a încheiat și un armistițiu de două luni, în care răstimp să se trimită împuterniciți la Roma, pentru ca poporul roman să aprobe pacea cu aceste condiții. Toate triburile romane încuviințară pacea, deoarece toți cetățenii, avînd atenția încordată numai către războiul din Africa, erau dornici să fie despovărați pentru momentul de față de toate celelalte războaie. După ce s-a încheiat pacea, P. Sempronius s-a dus la Roma ca să-și ia consulatul în primire.

XIII În vremea consulilor M. Cornelius și P. Sempronius⁶⁴ (ne găsim acum în al cincisprezecelea an de război punic), lui Cornelius i s-a decretat Etruria împreună cu vechea armată⁶⁵, lui Sempronius — Bruttium și înrolarea de noi legiuni ; în ce privește praetorii, lui M. Marcius i-a căzut la sorți jurisdicția urbană, lui L. Scribonius Libo — cea asupra străinilor și pe deasupra și Gallia, lui M. Pomponius Matho — Sicilia, iar lui Ti. Claudius Nero — Sardinia.

Lui P. Scipio i s-a prelungit comanda pe încă un an, împreună cu aceeași armată și aceeași flotă pe care o avea ; la fel s-a mai decretat ca P. Licinius să primească două legiuni pentru

campania din Bruttium, cîtă vreme consulul va găsi cu cale că rămînerea lui Licinius cu armata în acea provincie e în interesul republicii. Li s-a prelungit comanda și lui M. Livius și lui Sp. Lucretius, cu cîte două legiuni, cu care apăraseră Gallia împotriva lui Mago, precum și lui Cn. Octavius ca, după ce va preda lui Ti. Claudius Sardinia și legiunea, să supravegheze cu 40 de vase lungi litoralul maritim al ținutului pe care îl va hotărî senatul.

S-a mai decretat praetorului M. Sempronius resturile armatei ⁶⁶ de la Cannae cantonată în Sicilia, precum și alte două legiuni ; „T. Quinctius ⁶⁷ să ia în primire Tarentum, C. Hostilius Tubulus — Capua, amîndoi în calitate de propraetori, fiecare cu vechea garnizoană, ca și în anul trecut“.

S-a făcut propunerea și s-a votat în adunarea poporului în privința comandamentului din Hispania, hotărîndu-se să se trimită în acea provincie doi proconsuli, pe aceia pe care îi vrea poporul. Toate triburile au încuviințat ca aceiași proconsuli care avuseseră această provincie anul trecut, adică L. Cornelius Lentulus și L. Manlius Acidinus, să-și păstreze comenzile tot acolo.

Consulii au hotărît să facă recrutarea oamenilor pentru formarea de noi legiuni împotriva bruttiilor și completări pentru celelalte armate (căci în felul acesta suna ordinul dat de senat).

XIV Deși Africa ⁶⁸ nu fusese încă decretată pe față ca provincie, senatul ferindu-se, cred, ca să nu știe dinainte carthaginezii această măsură luată, totuși întreaga cetate romană era însuflețită de nădejdea că în acel an se vor desfășura în Africa operații militare și că tot acolo se va pune capăt războiului punic. Această convingere le umpluse sufletele de superstiții ; toată lumea era aplecată să aducă la cunoștință semnele și arătările și să le dea crezămînt. Din această pricină se anunțau tot mai multe minuni : „S-au văzut doi sori, iar în timpul nopții s-a făcut mai multă vreme lumină ; la Setia s-a văzut o diră luminoasă pornind de la soare-răsare și mergînd pînă la apusul lui ; la Tarracina și poarta și zidul au fost lovite în mai multe locuri de trăsnete ; în templul Junonei Sospita din Lanuvium s-a auzit un zgomot îngrozitor ca de tunet“.

În urma acelor semne și arătări s-au hotărît rugăciuni publice vreme de o zi, pentru ispășire, precum și sacrificii de nouă zile, pentru că a plouat cu pietre din cer. S-a mai adăugat la toate acestea și grija pentru primirea zeiței Mater Idaea, despre care, în afară de faptul că unul din soli, M. Valerius, venit mai înainte,

dăduse de veste că va sosi în curînd, mai venise după el o nouă ștafetă cu știrea că zeița se și găsește în Tarracina.

În schimb, senatul se frămînta pentru o grijă nu de mică însemnătate : „cine e cel mai vrednic bărbat din cetate ?“ De bună seamă, fiecare rîvnea pentru sine nimbii unei asemenea alegeri mai presus de orice comandă sau de vreo demnitate încredințată fie prin hotărîrea senatului, fie prin votul poporului. Într-adevăr, poporul l-a socotit cel mai vrednic bărbat din toată Cetatea pe P. Scipio, fiul aceluia Cneius care căzuse în Hispania, un tînăr care nu fusese nici măcar quaestor⁶⁹.

Pe ce virtuți s-au întemeiat cînd l-au judecat pe Scipio atît de vrednic, eu aș arăta cu plăcere urmașilor care e părerea mea, dacă aș găsi acest fapt amintit de vreunul din scriitorii apropiați ai acelor timpuri, însă nu sprijinindu-mă pe presupuneri asupra unui fapt învăluit în negura vremurilor trecute.

P. Cornelius a primit poruncă să iasă în întîmpinarea zeiței Mater Idaea la Ostia împreună cu întregul alai al matroanelor romane și el să primească zeița din corabie și, ducînd-o pe sus pînă la uscat, s-o încredințeze matroanelor ca s-o ducă la Roma. După ce corabia s-a apropiat de gurile fluviului Tibru, așa cum fusese porunca, Scipio navigînd pe mare pe o navă, a primit zeița din brațele preoților⁷⁰ și a așezat-o pe pămînt. De la el au luat-o în primire cele mai de seamă matroane din cetate, dintre care cel mai vestit nume e mai ales acela al unei femei, Claudia Quinta. Faima ei, îndoielnică mai înainte, după cît umblau vorbele, în urma acestui serviciu religios i s-a schimbat în întregime, această matroană căpătînd un renume fără seamăn în ce privește cinstea.

Matroanele trecură zeița din mîină în mîină, mergînd înșiruite în alai, în vreme ce toți cetățenii, îmbulzindu-se pe uliți, le ieșiră în întîmpinare ; pe ulița pe unde era purtată zeița fiecare locuitor își așeză în fața porților casei cățui cu tămîie, pe care aprinzînd-o, rugau pe Mater Idaea să intre în cetatea romană hărăzindu-le toată vrerea de bine și toată ocrotirea ; au dus zeița în templul Victoriei de pe Palatin, în ziua din ajunul idelor lui aprilie⁷¹, care de atunci a rămas zi de sărbătoare. Norodul, în nesfîrșite cete, i-a adus prinosuri zeiței pe Palatin. Cu acest prilej s-a dat un *lectisternium* și s-au celebrat jocurile numite *Megalense*.

XV În vreme ce se discuta în senat despre completările legiunilor din provincii, unii senatori au aruncat vorba că e vremea

ca situația acelor cetăți italice care au avut purtări îndoielnice față de romani în împrejurări grele și au fost cîtăva vreme tolerate, acum, după ce s-a scăpat în sfîrșit de teamă datorită milostivirii zeilor, să nu mai poată fi îndurată; senatul, surprins, ceru lămuriri, și atunci aceștia au adăugat că cele 12 colonii latine care refuzaseră să le dea ostași lui Q. Fabius și lui Q. Fulvius, se bucură de aproape șase ani de scutire de serviciul militar, ca o cinste și o răsplată deosebită, cu toate că în aceeași vreme aliații cei mai ascultători și mai vrednici, datorită tocmai credinței și supunerii lor față de poporul roman, au fost sleiți prin neîntreruptele înrolări sub drapel în tot cursul acestor ani. Aceste vorbe făcură să se împropăteze nu mai puțin în amintire o situație aproape uitată, care stîrni mînia senatorilor. De aceea senatul, nemaiputînd aștepta ca consulii să facă darea de seamă senatului în această privință⁷², hotărî să fie chemate de consuli la Roma cîte zece căpetenii, din Nepete, Sutrium, Ardea, Cales, Alba, Carseoli, Sora, Suessa, Circeii, Narnia, Interamna — căci acestea erau coloniile în cauză — ca „să li se dea ordin ca fiecare din aceste colonii să pună la dispoziția poporului roman efective îndoite față de contingentele cele mai mari pe care le dăduseră de cînd vrăjmașul se găsea în Italia, precum și cîte 120 de călăreți de fiecare colonie; dacă cumva nu sînt în stare să completeze acest număr de călăreți, atunci li se îngăduie să dea cîte trei pedestrași în locul unui călăreț. Pedestrașii și călăreții să fie strînși din rîndurile oamenilor celor mai avuți și să fie trimiși în afara hotarelor Italiei, ori unde va fi nevoie de completări; dacă cumva unii din ei refuză, atunci senatul roman găsește de cuviință să-i rețină pe mai marii acelor colonii, precum și pe împuterniciții acestora și, dacă vor cere, să li se dea ascultare în senat, să nu li se îngăduie înainte de a îndeplini poruncile; în afară de aceasta se poruncește și se pretinde acestor colonii plata unui impozit⁷³ de unul la o mie de ași; în fiecare an să se facă recensămîntul în acele colonii după îndrumările date de censorii romani care hotărîseră să li se aplice aceeași formulă⁷⁴ ca și pentru cetățenii romani, iar listele să fie aduse la Roma de către censorii coloniilor, cărora să li se ia jurămîntul, înainte de a-și părăsi dregătoria“.

Potrivit acestui *senatus-consultum*, fură chemați la Roma demnitarii acelor colonii precum și fruntașii lor, cărora consulii le-au poruncit să dea trupe și să plătească impozitul; aceștia însă au început tot mai mult să refuze, să se tînguiască și să strige spu-

nînd că nu pot strînge atîtea trupe ; „totuși, se vor strădui să dea măcar impozitul în bani, dacă li se ordonă să achite numai dările obișnuite ; îi roagă fierbinte să li se îngăduie a se duce la senatul lor, pentru a-i îndupleca prin rugămînți. Dînșii n-au săvîrșit nici un rău pentru a fi sortiți să piară ; dar chiar dacă sînt nevoiți să-și dea viața, nici vina lor, nici mînia poporului roman nu sînt în măsură să-i silească să dea mai mulți ostași decît au“.

Consulii, arătîndu-se neînduplecați, poruncesc împuterniciților coloniilor să rămînă la Roma, iar magistrații lor să se ducă acasă și să recruteze oamenii ; „dacă nu vor aduce toate trupele care li s-a poruncit, nici unul din ei nu se va putea înfățișa în senat“.

În chipul acesta li s-a rețezat orice nădejde de a se prezenta în senat și de a-i adresa rugămînți ; în cele 12 colonii înrolarea la oaste ⁷⁵ s-a făcut fără nici o greutate, numărul de tineri recrutați fiind acum mărit, datorită îndelungatei scutiri de serviciul militar. ⁷⁶

XVI De asemenea ⁷⁷ a fost adusă la cunoștință ⁷⁸ de M. Valerius Laevinus și o altă situație, de altminteri la fel aproape nevădată în seamă vreme îndelungată și trecută sub tăcere. Acesta spuse că „e drept să se restituie sumele de bani strînse de la particulari de el și de M. Claudius ⁷⁹, cînd erau consuli ; nimeni nu trebuie să se mire că datoriile contractate pentru stat constituie grija sa de căpetenie ; căci în afară de faptul că această chestiune îl privește anume pe consulul aceluia an, în care s-a strîns împrumutul, chiar din îndemnul lui s-a pornit la facerea acestui împrumut, atunci cînd tezaurul era secătuit, iar poporul nu era în stare să achite banii pentru dăjdi“.

Pomenirea acestor lucruri a fost plăcută senatorilor, de aceea ei au dat un decret potrivit căruia consulii au hotărît ca plata acelor bani să se facă în trei rate : cea dintîi să fie achitată chiar sub consulii aceluia an ; celelalte două, sub consulii din al treilea și al cincilea an.

Apoi însă toate celelalte griji fură lăsate deoparte, covîrșite de ivirea uneia singure, după ce năpasta locrienilor, care nu fusese cunoscută pînă în acea zi, fu pretutindeni răspîndită în urma sosirii solilor lor. Stîrnise mînia tuturor nu atît vina lui Pleminius, cît pîrtinirea sau nepăsarea lui Scipio față de acesta.

Zece soli ai locrienilor în zdrențe și într-un hal făr-de hal se înfățișează consulilor care ședeau în *Comitium*, și întinzînd ramuri de măslin, semnul celor ce vin să se roage pentru ceva, după cum

e obiceiul la greci, locrienii se prosternară la pământ în fața tribunei consulare⁸⁰, jeluindu-se și scoțînd strigăte; cînd consulii i-au întreat cine sînt, ei au răspuns că sînt locrieni și că din partea legatului Q. Pleminius și a ostașilor romani au pătimit atîta urgie, cîtă poporul roman n-ar vrea să îndure nici măcar carthaginezii; „ei îi roagă pe consuli să le dea puțința să se înfățișeze senatului, pentru a-și jeli amara lor obidă“.

XVII Dîndu-li-se voie să-și spună în senat păsul, cel mai vîrstnic dintre ei rosti următoarele:

„Eu știu, senatori, că voi, pentru a vă da seama pe de-a întregul cît cîntăresc în ochii voștri plîngerile noastre, se cuvine să cunoașteți totul în amănunt: și în ce chip au fost predați locrienii lui Hannibal, și în ce fel am revenit sub ascultarea voastră, în urma alungării lui Hannibal. Căci dacă v-ați da seama că vina trădării nu trebuie să cadă asupra întregului nostru norod, iar reîntoarcerea noastră sub ascultarea voastră se învederează a fi înfăptuită nu numai prin strădaniile și vitejia voastră, ci și prin vrerea noastră, atunci v-ați indigna de faptul că niște aliați vrednici și credincioși pățimesc nedreptăți atît de înjositoare din partea legatului și ostașilor lui!

Dar eu socot că pentru cercetarea ambelor noastre acțiuni de rupere a relațiilor cu voi, trebuie să ne păsuim pentru un alt prilej, pentru două temeuri: mai întîi, pentru a se discuta în fața lui Scipio, care a luat în primire supunerea cetății Locri, deoarece el e martorul cel mai îndreptățit al tuturor faptelor noastre și bune, și rele; al doilea, că noi, oricine am fi, nu s-ar fi convenit să pățim cele ce am pățimit.

Noi nu putem tăgădui, senatori, că atunci cînd aveam în cetățuia noastră garnizoana carthaginezilor noi am îndurat multe grozavii și ticăloșii de pe urma lui Hamilcar, comandantul garnizoanei, ca și din partea numizilor și a africanilor. Dar cît de departe sînt aceste suferințe în comparație cu cele ce pățim azi! Îngăduiți-mi, vă rog, senatori, să dați ascultare la cele ce vă voi spune, în pofida vrerii mele:

Acum, întregul neam omenesc se găsește la o răscruce: dacă pe voi trebuie să vă vadă cîrmuitorii întregii lumi, sau pe carthaginezi! Dacă s-ar conveni să prețuim puterea romană sau pe cea carthagineză după cele pe care noi locrienii le-am suferit atît din partea punilor cît și de pe urma celor pe care le suferim acum din partea garnizoanei voastre, mai mult ca niciodată, noi toți

i-am dori pe puni stăpîni în locul vostru. Și totuși, dați-vă seama de ce simțăminte sînt însuflețiți locrienii față de voi : deși înduraseam samavolnicii și neajunsuri cu mult mai mici din partea carthaginezilor, noi ne-am căutat adăpost la comandantul vostru. Cu toate că noi îndurăm din partea garnizoanei voastre lovituri mai cumplite ca din partea dușmanului, totuși noi nu ne-am îndreptat plîngerile altundeva, decît numai vouă. De aceea sau voi veți lua seama cu bunăvoință la faptul că pierzania noastră a fost pecetluită, senatori, sau nu ne mai rămîne să mai cerem nimic, nici măcar zeilor nemuritori !

Legatul Q. Pleminius a fost trimis în fruntea unei garnizoane ca să ia în primire Locri de la carthaginezi, și această garnizoană a rămas pe loc cu el. Senatori, acest legat al vostru — numai cumplită năpastă mă însuflețește să vă vorbesc nestingherit — nu are în ființa lui nimic de om, în afară de trăsături și chip, și nici de cetațean roman, în afară de port, veșminte și graiul latinesc ; încolo e un blestemat și o fiară îngrozitoare, întocmai cu acei monștri pe care legendele le-au plămuit că au fost zămisliti cîndva de adîncurile mării pentru pierzania navigatorilor, acolo unde noi sîntem despărțiți de Sicilia⁸¹. Și dacă numai el personal s-ar mulțumi să-și sature pofta de fărădelegi și setea de înavuțire pe spinarea aliaților voștri, și totuși am umple cu puterea răbdării noastre chiar adîncea genune de acolo !

Adevărul e că toți centurionii și ostașii voștri au devenit acum pleminieni — atît de mult s-a străduit legatul vostru să-i fie împărțit dezmățul și necinstea și de alții ! Toți fură, jefuiesc, ciomăgesc, rănesc,ucid ; necinstesc matroane, prihănesc fecioare, smulg din brațele părinților băiețandrii ; zilnic ni-e cucerit orașul nostru, zilnic ni-ē prădat ; zi și noapte, pretutindeni, răsună vaielele femeilor și copiilor, care ne sînt răpiți și duși cu ei ! Cine ar putea ști totul ar rămîne uluit, fie cum de mai putem îndura atîtea, fie cum de nu s-au săturat încă de atîtea ticăloșii acei care ni le fac. Nici eu nu sînt în stare să depăn firul pînă la capăt. și e trudnic și pentru voi să dați ascultare celor ce am pătimit noi fiecare în parte ; de aceea, îndeobște, le voi destăinui pe toate. Dar vă declar că în Locri nu există casă, nu există ființă ome-nească care să nu fi fost victima samavolniciei ; vă declar că n-a existat soi de fărădelegi, de poște mîrșave, de jafuri care să fi fost trecute cu vederea asupra vreunuia din cei care au fost în stare să le îndure ! Cu greu cugetul nostru se împacă cu gîndul care din cele două stări e mai cumplită pentru o cetate : aceea în care

vrăjmașul a cucerit orașul prin război, sau aceea în care un feros tiran l-a năruit prin forța armelor! Noi am pățimit și pățimim, senatori, în cel mai înalt grad toate năpăstuirile pe care le îndură orașele cucerite! Toate fărădelegile pe care le săvârșesc cei mai sîngeroși și mai pîngăritori tirani asupra cetățenilor lor prigoniți, le-a dezlănțuit Pleminius asupra noastră, asupra copiilor noștri și asupra soțiilor noastre!

XVIII Mai e un fapt pe care am voi, senatori, anume să vi-l destăinuim și în privința căruia, pe de o parte, credința sădită în sufletul nostru ne împinge în chip deosebit să ne jeluim vouă, iar pe de altă parte și pe voi vă silește să-l auziți, pentru a feri republica voastră de păcatul pîngăririi, dacă astfel veți găsi cu cale; căci noi am văzut cu cîtă sfințenie vă cinstiți nu numai zeii voștri, dar îi primiți și pe cei de dincolo de hotare!

La noi, Proserpina are un sfînt lăcaș; despre sfințenia acestui templu cred că a ajuns pînă la voi vestea pe vremea războiului cu Pyrrhus, care, atunci cînd s-a întors din Sicilia cu flota navigînd pe lîngă Locri, a săvîrșit o cumplită mirșăvie pe lîngă atîtea nelegiuiri, în dauna cetății noastre, datorită credinței noastre față de voi: a jefuit și tezaurul Proserpinei, neatins de nimeni pînă în acea zi; și în felul acesta a plecat Pyrrhus pe uscat, după ce a cărat hănetul pe vase. Dar ce s-a întîmplat pe urmă, senatori? Chiar a doua zi flota lui a fost sfărîmată de cea mai cumplită furtună, iar toate navele care purtau comorile noastre sfinte au fost azvîrlite pe țarmurile noastre. Învățat minte, în sfîrșit, de această năpastă atît de mare, că există zei, prea trufașul rege a dat poruncă să fie înapoiată tezaurului Proserpinei prada însușită. Și totuși, după acea întîmplare Pyrrhus n-a mai avut noroc de nici o izbîndă, pentru că, alungat din Italia, intrînd într-o noapte în Argos cu nesocotință, și-a dat sfîrșitul, avînd parte de o moarte josnică și nevrednică!

Deși legatul vostru și tribunii voștri militari au auzit cu urechile lor toate acestea, precum și acel noian de alte întîmplări, rare le erau aduse la cunoștință de multe ori, nu pentru a mări și mai mult teama de opreliștea zeilor, ci ca o dovadă de nedezmanțit a puterii neîndurătoare a zeiței, putere cunoscută în atîtea rînduri de noi și de strămoșii noștri, totuși ei au cutezat să pîngărească cu mîinile lor spurcate acele sfinte comori neatinse de nimeni și să se mînjească și pe ei, și casele lor, și pe ostașii voștri, cu păcatul unei prăzi oprite!

Cu acești oameni, senatori, vă rugăm, în numele vostru și cre-
dinței voastre, să nu purtați nici un război, nici în Italia și nici
în Africa, înainte de a fi ispășită nelegiuirea lor, pentru ca nu
cumva păcatul pe care aceștia l-au săvârșit să cadă nu numai
asupra singelui lor, ci și al vostru, sau să [nu se împlin-]tească
un dezastru obștesc !

De altfel, senatori, mânia zeiței nu încetează nici măcar acum
să se abată și asupra comandanților, și asupra ostașilor voștri ;
căci în vreo câteva rînduri s-au încăierat între ei, luptîndu-se
piept la piept ; comandantul unei tabere era Pleminius al celei-
lalte doi tribuni militari. S-au luptat cu arma în mîna unii cu
ceilalți cu o înverșunare mai mare ca împotriva carthaginezilor
și, în furia lor turbată, i-ar fi dat prilej lui Hannibal de a pune
din nou stăpînire pe Locri dacă n-ar fi intervenit Scipio, chemat
de noi ! Dar, pe Hercules, cu prilejul pedepsirii comandanților,
cînd turbarea le-a tulburat mințile ostașilor mînjiți de sacrilegiu,
oare mânia zeiței nu și-a arătat puterea ? Ba chiar și-a dovedit
acolo prezența în cel mai înalt grad : tribunii militari au fost
bătuți cu vergile de legat ; acesta, mai apoi, fiind prins într-o
capcană de tribuni, în afară că i-a fost desfigurat tot trupul, a
fost lăsat aproape fără viață, tăindu-i-se și nasul și urechile ; re-
însănătoșindu-se apoi după rănile primite, legatul i-a pus în lan-
țuri pe tribuni și i-a ucis după ce mai întîi i-a supus la tot felul
de chinuri, întocmai ca pe sclavi, iar după toate acestea a inter-
zis să le fie îngropate leșurile. Așa îi pedepsește zeița pe tilharii
care i-au jefuit tezaurul templului său, și nu va înceta să le zmin-
tească mințile cu toate furiile pînă cînd nu vor înapoia tezaurului
comoara sfîntă !

Strămoșii noștri, cîndva în timpul războiului crîncen cu Cro-
tona, au vrut să strămute acești bani în oraș, deoarece templul
se afla în afara orașului. În toiul nopții însă din templu s-a făcut
auzit un glas : «Să se ferească de a atinge comoara cu mîinile lor :
zeița singură își va apăra templele sale !» Și pentru că teama de
opreliștea zeiței îi împiedicase să scoată de acolo comorile, au
vrut să înconjure templul cu un zid. Însă abia izbutiseră să înalțe
oarecum zidurile, că deodată acestea s-au și năruit de la sine.
Însă și atunci, și acum, și în alte numeroase împrejurări, zeița
ori și-a apărat locașul și templele sale, ori s-a abătut cu groaznice
pedepse asupra pîngăritorilor ei ! Năpăstuirile suferite de noi însă,
senatori, nici nu poate, nici nu dorim ca altcineva să le răzbune,
în afară de voi ; la voi ne-am căutat ocrotire, rugîndu-vă în ge-

nunchi să ne faceți dreptate ! Pentru noi e tot una, fie dacă lăsați Locri sub acel legat și sub acea garnizoană, fie de ne predați lui Hannibal, înverșunat împotriva noastră, și punilor să ne chinuiească ! Noi nu cerem să dați numaidecît crezămînt spuselor noastre în lipsa lui Pleminius și fără ca el să se apere, ci să vină și el, să audă și el, fățiș, ce spunem, și el însuși să se dezvinovățească ! Dacă a mai rămas departe de noi vreo fărădelege pe care un om o poate săvîrși asupra semenului său, nu dăm înapoi de a pătimi din nou toate aceleași grozăvii, dacă mai sîntem în stare să mai îndurăm, iar el să fie scutit de orice vină față de zei și de oameni !“⁸²

XIX După rostirea acestor cuvinte de către soli, Q. Fabius i-a întrebat pe locrieni dacă ei i-au adus la cunoștință lui P. Scipio acele plîngeri. Aceștia i-au răspuns că a fost trimisă la el o solie, însă Scipio era ocupat cu pregătirile războiului : sau a trecut în Africa, sau va trece în cîteva zile ; însă și-au dat seama de cîtă vază se bucură legatul Pleminius în ochii comandantului suprem, din faptul că aflînd de încăierarea dintre legat și tribunii militari, pe cei din urmă i-a vîrît în lanțuri, iar pe legat, deși la fel de vinovat, ba mai mult chiar, l-a lăsat mai departe în acea funcție.

Solii primînd poruncă să iasă din clădirea senatului, frunțașii senatului începură prin discursurile lor să-l atace nu numai pe Pleminius, ci și pe Scipio. În primul rînd Q. Fabius îl socotea vinovat pe Scipio, spunînd că acesta s-a născut pentru ca disciplina ostășească să fie călcată. „Și în Hispania, din pricina răzvrătirii ostașilor, la fel s-a pierdut aproape mai mult decît s-a pierdut din pricina războiului ; pe de o parte, Scipio e prea îngăduitor cu dezmățul ostașilor, după obiceiul străinilor și deprinderile regilor, iar pe de altă parte, se poartă cu ei prea aspru“. În cuvîntarea sa, el a mai adăugat o propunere la fel de crudă : „E de părere ca legatul Pleminius să fie adus legat la Roma și să se apere în lanțuri, iar dacă faptele de care se plîng locrienii sînt adevărate, atunci Pleminius să fie ucis în temniță, iar bunurile sale confiscate. Deoarece P. Scipio a plecat din provincia sa fără porunca senatului, să fie chemat înapoi și să se ia înțelegere cu tribunii plebei, ca aceștia să propună în adunarea poporului anularea puterii⁸³ acordată lui Scipio“. Senatul a răspuns fățiș locrienilor : „Asupririle de care se plîng că li s-au pricinuit, n-au fost după vrerea nici a senatului, nici a poporului [roman]⁸⁴ ; locrienii sînt socotiți și bărbați vrednici, și aliați, și

prieteni și li se vor înapoia copiii și soțiile și tot ce li s-a răpit. Se va căuta tot bănetul care le-a fost însușit din tezaurul Proserpinei, se va pune la loc în tezaur o sumă îndoită de bani și se vor face slujbe de ispășire, după ce, mai înainte, va fi întrebat colegiul pontificilor ce ispășire se cuvine să se facă, căror zei și cu câte jertfe; toți ostașii care erau la Locri să fie transportați în Sicilia⁸⁵. În locul lor, în garnizoana Locri să fie aduse patru cohorte de aliați cu nume latin“.

Totuși, în cursul acelei zile nu s-a putut vota nici o propunere atît din pricina pornirilor pătimașe ale unora împotriva lui Scipio, cît și a zelului altora pentru el.

Comandantului, în afară de nelegiuirea lui Pleminius și neajunsurile suferite de locrieni, i se mai aducea învinuirea că nu numai că nu umblă îmbrăcat ca un roman, dar nici măcar în ținută ostășească; „se plimbă prin *gymnasium*⁸⁶ înveșmîntat în *pallium*⁸⁷ și încălțat cu *crepida*⁸⁸ și se îndeletnicește cu [tot soiul] de cărți și cărțicele și cu întrecerile atletice; întreaga cohortă praetoriană⁸⁹ se lăfăiește în desfătări, în splendoarea Syracusei, în aceeași trîndăvie și moliciune ca și Scipio, care a uitat și de Carthagina și de Hannibal; toată armata lui s-a stricat din pricina destrăbălării, la fel cum s-a întîmplat cu aceea mai dinainte, în Hispania, la Sucro, ori ca acum în Locri, insuflînd teamă mai degrabă aliaților decît vrăjmașilor“.

XX Cu toate că parte din aceste învinuiri erau adevărate, parte însă un amestec de adevăr și de minciună, și din această pricină păreau adevărate, totuși a învins părerea lui Q. Metellus⁹⁰, care era de comun acord cu Fabius Maximus în privința celorlalte puncte, dar numai asupra unuia nu se înțelegea: „Ar avea vreo noimă ca acela pe care cetatea l-a ales⁹¹ să fie comandant unic pentru recucerirea Hispaniei, pe care, după îngenuncherea dușmanilor din Hispania, l-a ales consul pentru a pune capăt războiului punic și căruia [tot cetatea] i-a sădit în suflet nădejdea că el îl va scoate pe Hannibal din Italia, va supune Africa, iar acum, fiind aproape condamnat ca și Pleminius, fără să se apere, să fie chemat deodată înapoi din provincia lui, deși locrienii în plîngerile împotriva nelegiurilor săvîrșite împotriva lor, au spus că acestea n-au fost făcute de fel în prezența lui Scipio și deci n-ar putea fi învinuit de altceva decît de faptul că și-a iertat legatul său, datorită și firii sale răbdătoare și sfielnice? El găsește de cuviință ca praetorul M. Pomponius⁹², căruia îi căzuse la sorți

provincia Sicilia, să plece în decursul următoarelor trei zile în provincia sa ; consuli să aleagă din rândurile senatorilor zece delegați, pe care îi găesc ei de cuviință și pe care să-i trimită împreună cu praetorul, precum și doi tribuni ai plebei și un edil. Praetorul împreună cu acea comisie să cerceteze situația : dacă faptele de care se plîng locrienii s-au săvîrșit fie din porunca, fie cu consimțămîntul lui P. Scipio, atunci comisia să ordone plecarea lui din acea provincie ; dacă P. Scipio va fi plecat în Africa, tribunii plebei și edilul împreună cu cei doi legați pe care îi va desemna praetorul ca fiind cei mai potriviți, să plece în Africa — tribunii și edilul ca să-l aducă de acolo înapoi pe Scipio, iar legații ca să ia conducerea armatei pînă cînd va veni noul comandant la acea armată ; dacă M. Pomponius și cei zece legați vor dovedi că acele fapte nu s-au săvîrșit nici din porunca, nici cu vrerea lui Scipio, atunci acesta să rămînă mai departe la armată și să poarte războiul așa cum s-a hotărît mai dinainte“.

După întocmirea acestui *senatus-consultum*, s-a luat contact cu tribunii plebei pentru ca „fie să se înțeleagă între dînșii, fie să se aleagă din sînul lor, prin tragere la sorți, cele două persoane care să meargă împreună cu praetorul și cu membrii comisiei“.

Apoi s-a consultat colegiul pontificilor în legătură cu ispășirile pentru bunurile din templul Proserpinei din Locri care fusese atinse, pîngărite și însușite. Tribunii plebei care au plecat împreună cu praetorul și zece delegați, au fost M. Claudius Marcellus și M. Cincius Alimentus⁹³ ; le-a fost alăturat și un edil al plebei ; toți aceștia au primit însărcinarea ca, în cazul că Scipio nu se va supune poruncii praetorului sau a și trecut în Africa, să-l înșface și să-l aducă înapoi la Roma, în virtutea dreptului lor și puterii sacrosancte tribuniciene. Mai întîi însă au plănuit să meargă la Messana și apoi la Locri.

XXI Totuși, în privința lui Pleminius s-au răspîndit două versiuni : unii autori spun că Pleminius, aflînd cele ce s-au petrecut la Roma, a plecat în surghiun la Neapolis ; pe drum însă s-a nimerit să fie întîlnit de Q. Metellus, unul din membrii comisiei, care l-a luat cu de-a sila și l-a dus la Rhegium ; alți autori însă au scris că însuși Scipio l-a trimis pe Metellus cu treizeci de oameni, dintre cei mai renumiți călăreți, ca să-l pună pe Pleminius în cătușe și, o dată cu el, și pe căpeteniile tulburărilor. Toți aceștia, fie din porunca lui Scipio dată mai înainte, fie dintr-a praetorului dată atunci, au fost încredințați rheimilor spre a-i păzi.

Praetorul și legații pleacă avînd ca grijă de căpetenie să aducă la îndeplinire îndatorirea expierii așa cum primiseră însărcinarea : într-adevăr s-au căutat toți banii templului, și cei care se găseau la Pleminius, și cei care se aflau la ostași, fiind luați și puși la loc în tezaur, împreună și cu sumele de bani aduse cu dînșii, și apoi au săvîrșit slujbele expierii.

Apoi praetorul, convocînd ostașii la adunare, ordonă să se scoată unitățile din Locri, așază castrul în cîmp, cu aspră poruncă „de a se pedepsi oricare ostaș care va rămîne în oraș sau care își va lua cu sine de acolo ceea ce nu-i aparține. El le încuviințează locrienilor ca fiecare să-și ia înapoi ce-și recunoaște că e al său, iar dacă cumva nu-și va găsi, să mai caute încă o dată ; înainte de orice, el ordonă ca toate persoanele născute libere să fie înapoiate locrienilor fără nici o întîrziere ; cei care nu-i vor da înapoi, nu vor scăpa cu o pedeapsă ușoară“.

Apoi praetorul convoacă pe locrieni la adunare și îi anunță că senatul și poporul roman le redau libertatea și legile lor⁸⁴ ; „dacă vreunul din ei vrea să-i aducă învinuiri lui Pleminius sau altuia, să-l urmeze la Rhegium. Dacă vor să se plîngă în public împotriva lui P. Scipio pentru toate nelegiuirile care s-au săvîrșit la Locri împotriva zeilor și oamenilor, știind că acestea s-au făcut din porunca sau cu consimțămîntul lui P. Scipio, să-și trimită împuterniciții la Messana ; acolo el și comisia vor lua cunoștință de plîngerii“.

Locrienii au adus mulțumiri și praetorului, și delegaților, și senatului, și poporului roman ; ei au spus că „se vor duce ca să-l acuze pe Pleminius ; Scipio însă, cu toate că năpăstuirile suferite de cetatea lor l-au durut prea puțin, este un astfel de bărbat încît vor să-l aibă mai degrabă prieten decît potrivnic ; ei sînt convinși că atîtea fărădelegi nu s-au săvîrșit nici din porunca, nici cu voia lui P. Scipio ; dînsul, însă, a dat fie prea mare crezare lui Pleminius și prea puțină lor, fie că așa este firea unor oameni ca să se ferească mai mult să nu cadă în greșeli, decît să-i osîndească pe cei care au greșit“⁸⁵. În schimb și praetorul și comisia s-au văzut scăpați de o grijă nu puțin împovărătoare : aceea de a-l ancheta pe Scipio [în legătură cu Pleminius].

Pe Pleminius și alți 32 de inși i-au condamnat o dată cu el, trimițîndu-i în cătușe la Roma. Comisia însăși a plecat la Scipio, pentru ca și acele învinuiri care se răspîndiseră pe socoteala lui prin zvonuri în privința portului și a lîncezelii comandantului, precum și a slăbirii disciplinei ostășești, să le vadă cu ochii lor proprii și să le aducă la cunoștință la Roma.

XXII Cînd aceștia sosiră la Syracuse, Scipio a fost gata să se dezvinovățească prin fapte, nu prin vorbe. El a poruncit ca toată oastea romană să se adune acolo și flota să fie așa fel pregătită, ca și cum ar trebui să dezlănțuie bătălia cu carthaginezii în acea zi, și pe mare, și pe uscat.

Din ziua în care i-au sosit oaspeții, aceștia au fost primiți cu cuvenita atenție. A doua zi, Scipio trecu în revistă armata de uscat și cea navală, care nu numai că era rînduită în linie de bătaie, ci a făcut chiar și un exercițiu de atac, iar flota, la rîndu-i, execută și ea o manevră în port, simulînd o luptă navală. Apoi praetorul și membrii comisiei fură poftiți să viziteze arsenalul, depozitele și celelalte pregătiri de război. Oaspeții se minunară atît de mult de fiecare înfăptuire în parte, cît și de toate îndeobște, încît căpătără convingerea că poporul carthaginez va putea fi biruit sau de acel comandant și de acea armată sau, altfel, de nici o altă armată din lume; ei îi urară să-i dea zeii noroc, îndemnîndu-l să treacă în Africa și să aducă la înfăptuire nădejdea biruinței sădită în sufletul poporului roman din ziua în care toate centuriile l-au ales din primul moment pe el mai întîi consul⁹⁶. Și într-atît de voioși erau membrii comisiei în sufletele lor cînd plecară de acolo, de parcă ar fi avut de gînd să vestească la Roma biruința și nu mărățele pregătiri de război.

Pleminius și cei care erau complici cu el, după ce sosiră la Roma, fură numaidecît viriți în temniță. La început, cînd fură înfățișați adunării poporului de către tribunii plebei, n-au trezit în sufletul nimănui vreo milă [în nici o cută] a inimii cetățenilor, mișcați mai înainte de nenorocirile locrienilor; în urmă însă, deoarece vinovații erau tot mereu înfățișați⁹⁷, ura împotriva lor începu să se potolească și minia să se domolească; apoi însăși mutilarea lui Pleminius, ca și amintirea lui Scipio, care era departe, începură să atragă poporul de partea lor.

Totuși Pleminius s-a stins din viață în lanțuri înainte de a fi fost judecat de popor. Despre acest Pleminius, analistul Clodius Licinus⁹⁸ pomenește în cartea a treia a *Istoriei romanilor* că în timpul celebrării jocurilor făgăduite pe care Scipio Africanus le dăduse în vremea celui de-al doilea consulat al său, a încercat prin mijlocirea unor inși pe care îi cumpărase cu bani să dea foc orașului în cîteva locuri, pentru ca în felul acesta să aibă prilej de a sparge temnița și de a fugi; dar nelegiuirea fiindu-i apoi descoperită, printr-un *senatus-consultum* Pleminius fu întemnițat la Tullianum⁹⁹.

În privința lui Scipio, nu s-a mai pomenit nicăieri ceva decât în senat; aici toți membrii comisiei și tribunii, proslăvind în cuvinte flota, armata și pe comandant, îndemnară senatul să dea hotărîrea ca Scipio să treacă cît mai neîntîrziat în Africa și să-i încuviințeze a-și alege el însuși din acele oști care se găseau în Sicilia, trupele care să treacă sub comanda sa în Africa și de a desemna unitățile care să rămînă pentru paza provinciei.

XXIII În vreme ce se petrec acestea la romani, și carthaginezii, după ce și-au instalat posturi de pîndă pe la toate promontoriile, petrecură o iarnă chinuită, tremurînd de frică și îngrijorare, frămîntîndu-se cu prilejul fiecărei știri sosite. Pînă la urmă, punii crezură că prin încheierea alianței lor cu Syphax fusese adăugată în cumpăna apărării Africii o greutate nu ușoară, cu toate că Scipio se bizuia în cea mai mare măsură pe acest rege după ce avea să treacă în Africa.

Hasdrubal, fiul lui Gisgo, întreținea nu numai legături de ospetie¹⁰⁰ cu regele Syphax, despre care s-a vorbit mai înainte, atunci cînd întîmplător se întîlniseră la el venind din Hispania în același timp și Scipio și Hasdrubal, însă se vorbea și de înjghebură unei înrudiri¹⁰¹, prin nuntirea regelui cu fiica lui Hasdrubal.

Hasdrubal, plecînd ca să încheie căsătoria și să hotărască data nunții — căci fecioara era de vîrsta măritișului —, cînd îl simți pe Syphax înfrigurat de patimile iubirii — într-adevăr, barbarii sînt mai pătimași ca toți în dragoste — chemă fecioara de la Carthagina și zori nunta; între alte daruri, în semn de urare a fericirii, pentru ca la înrudirea personală să se adauge și alianța statelor dintre poporul carthaginez și rege, această alianță ei o întăresc prin jurămînt, obligîndu-se „să aibă și unii și alții aceeași prieteni și aceeași vrăjmași“. Însă Hasdrubal — aducîndu-și aminte că Syphax încheiasc și cu Scipio o alianță, dîndu-și pe de o parte seama de firile barbarilor cît de pline de deșertăciune sînt, și, pe de alta, temîndu-se ca nu care cumva, dacă Scipio va trece în Africa, acea căsătorie să fie numai o slabă legătură — în timp ce-l ține încătușat în chingile dragostei proaspete pe numid, la aceasta adăugîndu-se și mîngîierile fetei — îl convinge pe Syphax să trimită o solie la Scipio, prin mijlocirea căreia să-l povățuiască pe acesta, pe temeiul făgăduielilor dinainte, să nu treacă în Africa; „căci Syphax care a devenit cetățean carthaginez și prin căsătoria sa cu fiica lui Hasdrubal pe care l-a văzut la el ca oaspete, și s-a unit cu poporul carthaginez și prin alianța statelor lor, dorește

mai presus de orice ca romanii să poarte război cu carthaginezii cît mai departe de Africa, așa cum au făcut și pînă acum, ca să nu fie nevoit să ia parte la conflictele dintre ei, alăturîndu-se cu armata sa unei tabere sau celeilalte, spre a călca una din alianțe. Dar dacă Scipio nu se stăpînește să nu vină în Africa și înaintează cu oastea sa pînă la Carthagina, el va fi nevoit să lupte și pentru pămîntul Africii, în care și el însuși își are obîrșia, și pentru patria soției sale, și pentru tatăl și Penații săi“.

XXIV Solii trimiși de rege cu aceste însărcinări la Scipio l-au întîlnit pe comandantul roman în Syracusa. Deși lui Scipio i se spulberase o mare nădejde, care avea să cîntărească greu în cum-pănă în legătură cu desfășurarea operațiilor din Africa, îi trimise grabnic înapoi pe solii, înainte de a se răspîndi această știre, dîndu-le o scrisoare către rege, pe care îl sfătuieste cît mai stăruitor să „nu calce legile ospetiei încheiate cu el și alianța stabilită cu poporul roman și să nu nesocotească nici legea divină, nici încrederea, nici mîinile lor drepte, nici zeii, martorii și judecătorii tratatelor“.

Însă, deoarece Scipio nu putea tăinui sosirea solilor numizi, căci fuseseră zăriți cutreierînd prin oraș și veniseră și în *praetorium* — căci dacă ar fi trecut sub tăcere în ce scop au venit ei și ce-i cer, era primejdie să nu se răspîndească de la sine într-adins adevărul, tocmai datorită faptului că era tăinuit¹⁰², și să stîrnească teama în rîndurile oștirii că romanii vor trebui să se războiască în același timp și cu acest rege și cu carthaginezii — Scipio abătu mințile tuturor de la adevăr, mințindu-i și dîndu-le alte preocupări ; după ce își convocă ostașii la adunare, le spuse : „Nu trebuie să se mai întîrzie o clipă ; regii aliați stăruie ca romanii să treacă cît mai curînd în Africa : mai întîi a venit Masi-nissa la C. Laelius, ca să-l întrebe de ce pierde vremea zăbovind ; acum și Syphax își trimite solii ca să-și exprime mirarea care e pricina unei întîrzieri atît de îndelungate, și-i cere sau să-și treacă o dată oastea în Africa, sau să-l încunoștințeze și pe el, dacă și-a schimbat planurile, pentru ca și el însuși să poată chibzui și lua măsuri în privința sa și a regatului său. De aceea, deoarece toate sînt întocmite și pregătite, și pentru că împrejurările nu mai îngăduie nici un pic de zăbavă, el are de gînd să-și deplaseze flota la Lilybaeum¹⁰³, de unde — după ce-și va concentra acolo toate trupele de pedestrași și de cavalerie — în cea

dintii zi care îi va permite să-și pună vasele pe linia de plutire cu ajutorul zeilor să treacă în Africa“.

Scipio îi trimite lui M. Pomponius o scrisoare ca să vină, dacă găsește cu cale, la Lilybaeum, pentru a chibzui împreună care sînt legiunile cele mai potrivite și cu ce număr de ostași să treacă în Africa. La fel trimise înștiințări la toate orașele de pe litoral, ca toate vasele de transport să se concentreze la Lilybaeum. După ce s-au concentrat la Lilybaeum ostașii și toate vasele care se găseau în Sicilia, fiindcă nici puhoiul atît de mare de oameni nu încăpeau în oraș și nici vasele în port, toți ostașii romani fură cuprinși de o atît de mare înflăcărare de a trece în Africa, încît li se părea că sînt duși nu ca să se războiască, ci ca să fie răsplătiți pentru o biruință pe care n-au scăpat-o din mînă.

Mai ales ostașii din rîndurile armatei de la Cannae, care supraviețuiseră, erau încredințați că datorită numai acestui comandant, și nu altuia, republica își va înfăptui țelurile sale și că și ei își vor putea șterge pata acelei rușinoase înfrîngerii. La rîndu-i, nici Scipio nu se uita cu ochi răi la acest fel de ostași, ca unul care știa¹⁰⁴ că dezastrul de la Cannae nu se datorase netrebnicieii lor, că în rîndurile oștirii romane, în afară de aceștia, nu există alți ostași mai bătrîni ca ei, și că aceștia sînt [căliți] și pricepuți nu numai în tot felul de lupte, ci și la împresurarea orașelor¹⁰⁵.

Acestea erau legiunile a V-a și a VI-a¹⁰⁶ din armata de la Cannae. După ce Scipio le-a spus că el va trece aceste legiuni în Africa, i-a cercetat cu de-amănuntul pe fiecare din ei, lăsîndu-i pe loc pe cei pe care nu-i socotea apți. Pe acești ostași i-a înlocuit cu aceia pe care îi adusese cu el din Italia. Scipio a completat acele legiuni în așa fel, încît fiecare din ele să aibă 6 200¹⁰⁷ pedestrași și cîte 300 călăreți. De asemenea, a ales trupe de pedestrași și de călăreți cu nume de latin din rîndurile armatei aliate de la Cannae.

XXV În ce privește cifrele ostașilor care au fost transportați de Scipio în Africa, autorii se deosebesc într-o mare măsură; de pildă, la unul am găsit cifra de zece mii pedestrași și două mii două sute călăreți; la altul șaisprezece mii de pedestrași și una mie șase sute călăreți, iar la un alt autor că au fost imbarcați pe vase treizeci și cinci de mii de pedestrași și de călăreți, adică o cifră mărită cu mult mai mult de jumătate; alții însă n-au adăugat și cifra ostașilor; de vreme ce acest lucru e îndoielnic, și eu aș prefera să fiu printre ei.

Coelius¹⁰⁸, cu toate că pe de o parte se ferește să dea vreo cifră, pe de altă parte însă și el exagerează lucrurile, întrecînd măsura cu cele spuse : „atît de tare au strigat ostașii acolo, încît s-au prăbușit păsările din zbor moarte la pămînt, și atîta potop de oameni s-a îmbarcat pe vase, încît se părea că nici un muritor n-a mai rămas nici în Italia, nici în Sicilia“.

Însuși Scipio s-a îngrijit să-și îmbarce în ordine și fără zarvă ostașii pe vase. C. Laelius, care era comandantul flotei, a avut grija marinarilor, pe care i-a obligat să se îmbarce pe vase înaintea celorlalți. Scipio i-a dat praetorului M. Pomponius însărcinarea să încarce aprovizionarea : s-a îmbarcat hrană pentru 45 zile, din care cea gătită era pentru 15 zile. Cînd toată lumea se afla pe vase, Scipio trimise de jur-împrejur ștafete cu bărci pentru ca de pe toate vasele să vină la adunare, în forul orașului, cîrmacii și comandanții de vase, precum și cîte doi ostași de vas, pentru a primi ordine. După ce s-au prezentat toți, Scipio i-a întrebat mai întîi dacă au îmbarcat și apă pentru oameni și vitele de tras poveri tot pentru atîtea zile pentru cîte au pus și hrană. Cînd i s-a dat răspunsul că pe vase se află apă pentru 45 de zile, atunci Scipio le-a poruncit ostașilor ca în timpul navigației să păstreze liniște și tăcere, fără să se ia la harță cu marinarii, dîndu-le pe deplin ascultarea cuvenită acestora, pentru a-și putea îndeplini însărcinările lor.

„La aripa dreaptă se va afla el și fratele său, L. Scipio, cu 20 de vase rostrate, la cea stîngă vor fi tot atîtea vase rostrate avînd în frunte pe comandantul flotei, C. Laelius¹⁰⁹, împreună cu M. Porcius Cato¹¹⁰ (pe atunci acesta era quaestor) care au să asigure protecția vaselor de transport. Vasele rostrate să aibă cîte o lumină, iar cele de transport cîte două ; nava praetoriană¹¹¹ va avea pe timpul nopții ca semn trei lumini“. Scipio porunci apoi cîrmacilor să se pornească spre Emporia¹¹².

Acel ținut e cel mai roditor din toate, fiind îmbelșugat în tot felul de produse, iar barbarii sînt nevolnici la război — cum se întîmplă îndeobște să fie de cele mai multe ori locuitorii unui ținut bogat — și despre care, înainte de a le veni ajutoare din partea Carthaginei, romanii credeau că îi vor putea birui.

După primirea acestor instrucțiuni, cei convocați au primit poruncă de la Scipio să se înapoieze la vase și, cu ajutorul zeilor, a doua zi să dezlege parîmele și să pornească în larg la semnalul dat.

XXVI Numeroase flote romane plecaseră din Sicilia și chiar din acest port. Însă nu numai cu prilejul acestui război, dar nici măcar în războiul dintii¹¹³ cu punii nu mai fusese o asemenea priveliște la plecare — și nu-i de mirare, căci cele mai multe flote plecaseră de acolo numai pentru prădăciuni. Într-adevăr, dacă ai vrea să ții seama de mărimea flotei și mai înainte trecuseră doi consuli cu două armate consulare. Scipio trecea atunci cu o flotă alcătuită din aproape tot atâtea vase rostrate câte erau cele de transport ale acestora ; căci în afară de 40 vase lungi, el și-a trecut în Africa armata, imbarcînd-o cam pe 400 de vase de transport. Dar cel de-al doilea război punic le părea romanilor mai crîncen decît primul, pe de o parte, nu numai datorită faptului că se desfășura în Italia, ci și fiindcă romanilor le fusese hărăzit să sufere atunci atît de multe și atît de cumplite dezastrare și cu pierderea a atîtor armate, o dată cu ele fiind doborîți și doi comandanți, iar pe de altă parte, Scipio, comandantul de acum, ajuns vestit atît prin strălucitele sale fapte de arme, cît și prin norocul său fără seamăn, își atrăsese de partea sa sufletele tuturor romanilor spre creșterea slavei sale. Scipio devenise celebru și pentru că înainte de acel război nici un alt comandant roman nu făurise cu mintea sa un asemenea plan, deoarece el răspîndise pretutindeni vestea că trece în Africa în scopul de a-l scoate pe Hannibal din Italia și de a strămuta și pune capăt războiului punic în Africa.

La această priveliște din port alergase, de pretutindeni, toată mulțimea nu numai a locuitorilor din Lilybaeum, ci și a tuturor soliilor din Sicilia, care se adunaseră ca să-l petreacă oficial pe Scipio, potrivit îndatoririlor, și care îl urmaseră pe praetorul M. Pomponius. În afară de aceștia veniseră ca să-i petreacă pe tovarășii lor de arme și legiunile care erau lăsate în Sicilia ; nu numai flota devenise priveliște pentru privitorii de pe uscat, dar și uscatul înțesat de lume de jur-împrejur era un tablou de neuitat pentru cei imbarcați pe vase.

XXVII Cînd s-a luminat de ziuă, Scipio rosti de pe vasul praetorian următoarele cuvinte, după ce se făcu liniște prin mijlocirea crainicului :

„Zei și zeițe, care sălășluiți pe toate mările și pămînturile, fierbinte vă rog ca tot ce s-a săvîrșit, se săvîrșește și se va mai săvîrși sub oblăduirea mea să fie spre binele și norocul meu, al poporului și plebei romane, al aliaților cu nume de latin și al

tuturor celor care sînt de partea poporului roman și a mea, și care mă urmează supunîndu-se puterii și auspiciilor mele, și pe uscat, și pe mare, tuturor acestora să le dați sprijinul vostru, și hărăzindu-le noroc și spor să aibă parte de un și mai mare noroc ; faceți ca ostașii mei să se întoarcă în viață și nevătămați împreună cu mine la vetrele lor biruitori asupra vrăjmașului înfrînt, împodobiți cu trofee, încărcăți de pradă și purtați în triumf. Hărăziți-ne puterea de a ne răzbuna pe vrăjmașul și potrivnicul nostru, pentru tot ce a urzit să facă împotriva cetății noastre poporul carthaginez, insuflați-mi și mie și poporului roman putere și tărie pentru a da o pildă cetății carthagineze !“

După această rugă, Scipio aruncă în mare, așa cum e datina, măruntaiele unei vite jertfite și dete cu trîmbița semnalul plecării.

Mîinate de un vînt prielnic destul de puternic, navele porniră dispărînd repede din privirile celor de pe uscat. Și pe la amiază vasele au fost învăluite de ceață, în așa fel încît cu anevoință s-au ferit de ciocniri ; în larg însă vîntul a bătut mai slab. În noaptea următoare s-a lăsat din nou aceeași negură. La răsăritul soarelui însă iarăși s-a împrăștiat, iar vîntul a început să sufle cu putere. Acum romanii începură să zărească uscatul. Nu mult după asta cîrmaciul îi spuse lui Scipio că Africa se află la o depărtare nu mai mare de 5 000 de pași și că el vede capul lui Mercur ¹¹⁴. „Dacă comandantul dă poruncă să se îndrepte într-acolo, în curînd toată flota va intra în port“. Cînd avu sub ochi uscatul, Scipio rugă pe zei să-l ajute a vedea Africa, spre binele său și al republicii romane și porunci să se întindă pînzele și să se caute pentru acostarea vaselor un alt port mai jos. Flota era mîinată de același vînt ; însă negura ivindu-se din nou și cam către aceeași vreme, întocmai ca în ajun, le luă vederea uscatului, dar totodată și vîntul, înăbușit de ceață, încetă să mai bată. Apoi noaptea făcu totul și mai nesigur. De aceea romanii aruncară ancorele, pentru ca vasele să nu se ciocnească între ele sau să fie aruncate pe uscat. Cînd s-au ivit zorile, a izbucnit din nou vîntul, și împrăștiindu-se ceața, țărmurile Africii au apărut în întregime.

Scipio, întrebînd ce cap e acesta din apropiere și aflînd că i se spune „Capul Frumos“ ¹¹⁵ grăi : „Semn bun ! Cîrmiți într-acolo vasele“. Flota merse repede către locul acela și toate trupele fură debarcate pe țarm.

Zugrăvind plutirea norocoasă pe mare a romanilor, în felul acesta, fără spaimă și învălmășeală, eu m-am luat după foarte mulți autori greci și latini, dîndu-le crezare. Singur Coelius susține

că deși talazurile n-au scufundat vasele și deși acestea au înfruntat toate grozăviile cerului și mării, totuși în cele din urmă furtuna a împins flota departe de Africa, către insula Aegimurus ¹¹⁶, de unde cu greutate au putut intra pe linia de plutire și că vasele fiind aproape sfărâmate, ostașii au debarcat fără porunca comandantului pe uscat, fără arme, într-o mare învâlmășeală, scăpând cu ajutorul bărcilor, întocmai ca niște naufragiați ¹¹⁷.

XXVIII După debarcarea trupelor, romanii își măsurară un loc de castru pe măgurile învecinate. Vederea flotei ca și zarva iscată cu prilejul debarcării pe uscat însuflară mai întâi spaimă și îngrijorare nu numai în rîndurile locuitorilor satelor de pe țărmul mării, ci chiar și în orașe ¹¹⁸. Căci nu numai gloatele bărbaților amestecate cu cîrduri de femei și de copii mișunau pretutindeni pe toate drumurile, ci și țărani își mînau din urmă vitele, încît s-ar fi putut spune că Africa este pe neașteptate părăsită. Într-adevăr, acești țărani pricinuiră în orașe o spaimă mai mare decît aceea pe care o simțiseră ei, iar învâlmășeala iscată mai ales în Carthagina era întocmai ca într-un oraș cucerit. Căci de aproape cincizeci de ani, din vremea consulilor M. Atilius Regulus și L. Manlius ¹¹⁹, africanii nu mai văzuseră vreo armată romană, în afară de flotele prădalnice, care făceau debarcări pe țărmurile mării și ale căror echipaje după ce jefuiau tot ce întîmplarea le scotea în cale, întotdeauna se întorceau la vase înainte ca strigătele de alarmă să strîngă țărani: de aceea, cu acest prilej, și fuga și spaima fu mai mare în Carthagina. Căci, pe Hercules, carthaginezii n-aveau nici o armată puternică acasă și nici vreun alt comandant cu care să-i înfrunte pe romani.

Hasdrubal, fiul lui Gisgo, îi întrecea cu mult pe toți ceilalți concetățeni ai săi prin neam, renume, bogății și chiar prin înrudierea lui de atunci cu regele Syphax; însă carthaginezii își aduceau aminte că „Hasdrubal fusese bătut în cîteva bătălii și alungat din Hispania de același vestit Scipio și deci un asemenea comandant nici pe departe nu se putea socoti deopotrivă cu cel al romanilor, după cum nici oastea lor de strînsură egală cu armata romană“. De aceea, ca și cum Scipio ar fi avut de gînd să atace numaidecît Carthagina, s-a strigat: „la arme!“ Repede porțile au fost închise și pe ziduri s-au înșiruit oamenii înarmați, posturi de veghe și străji și s-a stat de veghe și-n noaptea următoare.

A doua zi, 500 de călăreți carthaginezi, trimiși în recunoaștere către mare și totodată să zădărnicească debarcările de pe vase, au

nimerit peste avanposturile romane, căci Scipio, după ce-și trimise flota la Utica, înaintînd de acolo nu prea departe de mare puse stăpînire pe dealurile învecinate și își rînduise călăreți în posturi și în locuri potrivite și trimisese oameni să prade ogoarele.

XXIX După ce aceștia s-au încăierat cu călăreții carthaginezi, pe vreo cîțiva i-au doborît în luptă, iar pe cei mai mulți dintre cei care o luaseră la fugă i-au ucis în timpul urmării, între care și pe comandantul lor, Hanno, un tînăr nobil. Scipio pustii nu numai satele din împrejurimi, ci cuceri și un oraș învecinat al africanilor, destul de puternic, unde, în afară de celelalte prăzi care fură încărcate pe vasele de transport și trimise numai decît în Sicilia, fură capturați și 8 000 de oameni liberi și sclavi. Dar cea mai mare bucurie pentru romani de cînd începuseră operațiile în Africa a fost sosirea lui Masinissa, despre care unii autori scriu că a venit nu cu mai mult de 200 călăreți, iar cei mai mulți că a sosit „în fruntea unei cavalerii de 2 000 de oameni“. Însă, pentru că Masinissa ¹²⁰ a fost, pe de o parte, cel mai mare rege de pe vremea sa și a ajutat foarte mult pe romani, găsesc cu cale că merită puțină strădanie să mă depărtez puțin de la subiect și să istorisesc soarta schimbătoare de care a avut parte acest rege cu prilejul pierderii și redobîndirii regatului său părintesc.

Tatăl său se stinge din viață pe cînd Masinissa lupta cu carthaginezii în Hispania — numele lui era Gaja ¹²¹. Tronul ajunge la Oezalces, fratele regelui, cel mai vîrstnic din toți frații (așa era obiceiul la numizi). Nu mult după aceasta, moare și Oezalces, domnia părintească o primește Capussa, cel mai vîrstnic din cei doi fii ai săi, în vreme ce celălalt era abia un copil. Însă, deoarece Capussa căpătase tronul bizuindu-se mai mult pe drepturile gîntei decît pe autoritatea morală în sînul alor săi sau mijloace materiale, răsări un oarecare cu numele de Mazaetullus, nu străin de singele regesc; însă deoarece acesta își avea obîrșia dintr-o familie întotdeauna vrăjmașă celei a lui Gaja, datorită schimbărilor sorții intră în luptă cu aceia care căpătaseră atunci tronul. Mazaetullus, răscolîndu-și compatrioții săi în fața cărora se bucura de o mare autoritate, datorită urii împotriva regilor, așezîndu-și fățiș tabăra, îl sili pe rege să se rînduiască în linie de bătaie și să lupte cu el pentru tron. În acea ciocnire Capussa căzu împreună cu mulți fruntași de-ai săi. Tot neamul masaesuliilor ajunse să se supună puterii lui Mazaetullus. Totuși acesta se feri să poarte numele de rege, mulțumindu-se cu acela neînsemnat de tutore al unui

copil, Lacumazes, care mai rămăsese în viață din spița regească, și pe care-l proclamă rege. Mazaetullus se căsătorise cu o femeie nobilă din Carthagina, fiica surorii lui Hannibal, care de curînd fusese năritată cu regele Oezalces, și prin căsnicia lui nădăjduia să facă alianță și cu carthaginezii. Apoi trimise o solie și la Syphax, pentru a reinnoi vechile legături de ospetie, întreg acest sprijin pregătindu-și-l în vederea luptei cu Masinissa.

XXX Dar Masinissa, cînd află de moartea unchiului său, apoi și de stingerea din viață a vărului său, trecu din Hispania în Mauretania — pe acea vreme, rege al maurilor era Baga. Rugîndu-l cu multă plecăciune din adîncul inimii sale să-i dea ajutor pentru drum, deoarece pentru război nu putea să-i ceară, căpătă 4 000 de mauri ; după ce ajunsese în fruntea acestora la hotarele regatului său, trimițînd înainte o ștafetă la prietenii tatălui său și la ai săi, cam 500 de numizi se înfățișară la el. Ca urmare, după trimiterea înapoi de acolo a maurilor la regele lor, așa cum se învoise, deși numărul celor care se adunaseră la el era cu mult mai mic decît nădăjduia, pentru a se încumeta îndeajuns să pornească la o acțiune atît de însemnată, incredințat că prin stăruință și urzeli va strînge ceva forțe pentru această întreprindere, iese la Thapsus¹²² în întîmpinarea principelui Lacumazas, tocmai cînd acesta pleca spre Syphax. Deoarece garda regelui, îngrozită, își căutase refugiul în oraș, din primul iureș Masinissa cucerește orașul și primește supunerea unora din partizanii regelui, care i s-au predat, și îi răpune pe alții care se pregăteau să i se împotrivescă prin forță ; cea mai mare parte din ei, împreună cu copilul însuși, au scăpat în toiul învălmășelii, ajungînd la Syphax¹²³, unde-și îndreptaseră pașii mai întii. Faima acestor mici izbînzii dobîndite chiar de la început atrase de partea lui Masinissa pe numizi ; de pretutindeni se revărsau de pe ogoare și din sate vechii ostași ai lui Gaja, care îi dădeau imbolduri tinărului să-și recapete tronul părintesc. Mazaetullus îl întrecea destul de mult pe Masinissa prin numărul ostașilor săi ; căci pe de o parte el avea cu sine și oastea cu care-l biruise pe Capussa, iar după omorîrea regelui mai primise și pe alții, iar pe de altă parte și copilul Lacumazes adusese uriașe ajutoare de la Syphax. Mazaetullus avea 15 000 de pedestrași și 10 000 de călăreți : cu toate acestea, Masinissa se măsură cu el în linie de bătaie, deși nu avea tot atîta pedestrime și călărime ; totuși Masinissa a biruit datorită și vechii vitejii a ostașilor săi, și iscusinței cîștigate de acest comandant cu prilejul luptelor dintre

romani și carthaginezi ; regișorul împreună cu tutorele său și o mică ceată de masaesulii se refugiază în ținuturile carthaginezilor ¹²⁴.

Ca urmare, deoarece Masinissa își da seama, după recucerirea regatului său părintesc, că avea să se măsoare într-o luptă mult mai grea cu Syphax, socoti că cel mai bun lucru e să se împăce cu vărul său ; de aceea, el trimise la acest copil credincioși de ai săi care să-i dea nădejdea că dacă se va încrede în cuvîntul lui Masinissa, Lacumazes se va bucura de aceeași cinstire, ca odinioară Oezalces în fața lui Gaja, și să-i făgăduiască și lui Mazaetullus, în afară de iertare, înapoierea cu toată încrederea a tuturor bunurilor sale ; amîndoi dorind în locul surghiunului mai degrabă o situație modestă în țara lor, Masinissa îi atrase pe toți de partea sa, în pofida strădaniilor într-adins depuse de carthaginezi ca să-i împiedice.

XXXI Atunci cînd se petreceau acestea, Hasdrubal se găsea din întîmplare la Syphax ; Carthaginezul îi spuse numidului că el se înșală grozav, crezînd că pe el nu-l privește dacă tronul maesuliilor se află în mîna lui Lacumazes sau a lui Masinissa și dacă e convins că Masinissa se va mulțumi cu aceeași stare de lucruri întocmai ca tatăl său Gaja sau unchiul său Oezalces : „Masinissa e din fire înzestrat cu o bărbăție și iscusință cu mult mai mare decît a avut vreodată vreunul în tot neamul lui ; în Hispania Masinissa a dat de multe ori și vrăjmașilor și aliaților deopotrivă asemenea dovezi de vitejie cum arareori se întîlnesc între oameni. Și Syphax și carthaginezii se vor mistui în curînd în vilvătăile unui uriaș pîrjol, dacă nu vor înăbuși focul cînd abia pîlpîie și cînd nici o putere din lume nu va mai fi în stare să le dea vreun ajutor. Pînă în prezent, Masinissa este înzestrat cu putere tînără și fragedă, ca unul care se îngrijește să oblojească rănile regatului său, care de-abia au început să se cicatrizeze“.

Tot stăruind și dîndu-i imbolduri, Hasdrubal îl convinse pe Syphax să-și pună oastea în mișcare, pornind către țara maesuliilor și să-și așeze tabăra în acel ținut, pentru care deseori s-a ciocnit cu Gaja nu numai prin cuvinte, ci și cu armele, ca și cum dreptul său asupra acestui teritoriu ar fi fost neîndoielnic ; „se va măsura în luptă deschisă — declară el — dacă cineva va căuta să-l alunge de acolo, ceea ce va fi de cea mai mare însemnătate“. Dar dacă de teamă vor fi nevoiți să se retragă din acel ținut, atunci el va trebui să se ducă tocmai în inima

regatului : căci maesulii sau i se vor supune fără luptă, sau nu vor fi în stare să i se împotrivescă.

Ațișat de aceste cuvinte, Syphax declară război lui Masinissa, și la cea dintâi ciocnire îi pune pe fugă pe maesulii. Masinissa își găsește scăparea cu câțiva călăreți refugiindu-se de pe cîmpul de luptă pe un munte (locuitorii îl numesc Bellus)¹²⁵ ; pe rege l-au însoțit și vreo câteva familii cu corturile și vitele lor — acesta e la ei tot avutul ; restul norodului maesuliilor a primit să se supună lui Syphax. Muntele pe care îl ocupaseră cei plecați în băjenie era plin de ierburi și izvoare și, întrucît pentru vite era un nutreț bun, oamenii se îndestulau cu prisosință cu hrana provenită din carne și lapte ; de acolo i-au învrăjbit pe toți locuitorii din împrejurimi, mai întii prin atacuri săvîrșite într-ascuns noaptea apoi fățiș prin expediții de jaf. Cel mai mult erau pîrjolite ținuturile carthaginezilor, deoarece acolo dădeau de pradă și mai multă decît la numizi, iar întreprinderea prădăciunilor era mai la adăpost de primejdii ; și atît de departe au ajuns cu îndrăzneala lor batjocoritoare, încît maesulii vindeau prăzile, aducîndu-le la mare, neguțătorilor care erau chemați cu vasele chiar în acest scop, deoarece adesea cădeau și erau luați prizonieri carthaginezi într-un număr mai mare ca într-un război adevărat.

Carthaginezii i se plinseră lui Syphax de toate acestea. Învrăjbindu-l, ei îl îboldeau să pornească la urmărirea celor din urmă rămășițe ale războiului. Numai că lui Syphax i se părea că nu e la înălțimea unui rege să urmărească niște tilhari care cutureieră munții.

XXXII În acest scop fu ales unul din curtenii regelui, anume Bucar, un bărbat ager și iscusit. Acestuia i s-au dat patru mii de pedestrași și două mii de călăreți. I s-a făgăduit cea mai bogată răsplată dacă va aduce capul lui Masinissa sau îl va prinde viu. („Într-adevăr aceasta ar fi o bucurie neprețuită pentru rege!“).

Bucar, atacînd pe neașteptate oamenii lui Masinissa pe cînd își mînau prada răsfirați și fără grijă, tăie grosul mulțimii oamenilor și vitelor de pîlcurile de luptători înarmați, iar pe Masinissa, însoțit de un pumn de oameni, îl fugări pînă pe creasta muntelui. Apoi, deoarece socoti războiul ca și încheiat, Bucar trimise îndărăt regelui nu numai prăzile de vite și de oameni căzuți prizonieri, ci și o parte din trupele sale, socotindu-le cu mult mai mari decît are nevoie pentru lichidarea ultimelor rămășițe ale acestui război. De aceea cu nu mai mult de 500 pedestrași și 200 călăreți, Bucar îl urmărește pe Masinissa, care cobo-

rise într-o vale îngustă ; după ce i-a astupat amîndouă ieşirile, acolo a avut loc un cumplit măcel al masaesuliilor. Cu toate acestea Masinissa a izbutit să scape cu nu mai mult de 50 călăreţi pe povînişurile şi hăţişurile necunoscute de urmăritori. Însă Bucar tot le-a găsit urmele, şi ajungîndu-i în cîmpiile care se deschid aproape de oraşul Clupea ¹²⁶, i-a încercuit atît de straşnic, încît în afară de patru călăreţi, i-a ucis pe toţi ceilalţi pînă la cel din urmă. În toiul învălmăşelii le scăpă aproape din mîini şi Masinissa, rănit, împreună cu cei patru.

Fugarii fură zăriţi ; corpul de călăreţi se împrăştie pe cîmpia largă, în vreme ce vreo cîţiva încercau să le taie de-a curmezişul drumul, ca să le iasă în cale. Masinissa era urmărit de cinci duşmani. Un rîu adînc îi primi pe fugari (căci fără să mai zăbovească se aruncară cu caii în apă, ca unii care erau pînđiţi din spate de o primejdie mai mare), şi fiind prinşi de curent sînt rostogoliţi de vîrtej ; deoarece doi numizi fură înghiţiţi de viltoarea atît de vijelioasă, chiar sub ochii duşmanilor, s-a crezut şi despre Masinissa că a pierit ; cu toate acestea, ceilalţi doi însoţitori împreună cu el ieşiră la malul opus. Bucar îşi încetă aici urmărirea, pe de o parte neîncumetîndu-se să mai intre în rîu, iar pe de alta, încredinţat că nu mai are pe cine să urmărească. De acolo Bucar se întoarse la rege şi-i aduse la cunoştinţă vestea neadevărată că Masinissa a pierit. Fură trimise şi la Carthagina ştafete să dea de ştire bucuria fără seamăn. În toată Africa se răspîndi vestea morţii lui Masinissa, care veste stîrni felurite simţăminte.

În vreme ce Masinissa sta ascuns într-o peşteră şi-şi îngrijea cu ierburi rana, a trăit cîteva zile din prădăciunile celor doi călăreţi. După ce i s-au închis rănile, părăndu-i că e în stare să îndure zdruncinăturile călăritului, cu nespuse semeţie se încumetă să pornească la redobîndirea regatului. Şi strîngîndu-şi chiar în drum nu mai mulţi de 40 de călăreţi, după ce a ajuns la masaesulii, dîndu-se pe faţă cine este, a stîrnit atîta freamăt în rîndurile acestora, datorită pe de o parte dragostei şi trecerii de care se bucurase înainte, pe de alta şi nesperatei bucurii, deoarece îl vedeau teafăr pe cel despre care fuseseră încredinţaţi că a pierit, astfel încît în răstimp de cîteva zile s-au adunat în jurul său 6 000 de pedestraşi înarmaţi şi 4 000 de călăreţi. În chipul acesta Masinissa ajunse din nou nu numai în stăpînirea regatului părintesc, dar pustii chiar noroadale aliate cu carthaginezii şi ţinutul masaesuliilor (adică regatul lui Syphax). De acolo, provocîndu-l la război pe Syphax, Masinissa se aşeză între Cirta ¹²⁷ şi

Hippo¹²⁸, pe crestele munților, potrivite pentru întreprinderea oricărei acțiuni.

XXXIII De aceea Syphax, convins că va face acum o treabă mai bună dacă nu se mai bizuie pe curtenii săi, trimise o parte din oaste sub comanda tînărului său fiu — numele lui era Vermina, — pentru ca făcînd un ocol cu trupele, să cadă în spatele potrivnicului, care era cu atenția încordată spre rege.

Vermina porni în timpul nopții, ca unul care are de gînd să atace pe furiș. Între timp însă Syphax înaintă pe un drum deschis, ca unul care are de gînd să se măsoare în luptă cu potrivnicul în front deschis. Cînd a crezut de cuviință că în această vreme Vermina a ajuns în spatele dușmanului, porni și el pe o pantă lină care ducea înspre vrăjmaș; bizuindu-se atît pe marele număr al ostașilor săi, cît și pe cursele întinse în spatele potrivnicului, el își conduse oastea sa rînduită în linie de bătaie urcînd muntele prin față. Masinissa îi pornește pe ai săi asupra potrivnicului, încrezîndu-se mai mult ca în orice în pozițiile sale, unde avea să desfășoare lupta în condiții mult mai prielnice. Lupta fu crîncenă și multă vreme cu sorți egali de izbîndă: Masinissa bizuindu-se pe poziții și pe vitejia ostașilor, iar Syphax sprijinindu-se pe puhoiul alor săi, deoarece aceștia erau într-un număr cu mult mai mare. Această mulțime era împărțită în două: și în vreme ce o parte îl strîmtora pe dușman în față, cealaltă parte izbutise să cadă în spatele potrivnicului, înconjurîndu-l, i-a adus lui Syphax biruința fără doar și poate, și, deoarece adversarul avea legăturile tăiate, aici din față, colo din spate, într-adevăr nu-i mai rămăsese nici o puțință de scăpare. În felul acesta, restul de pedestrași și călăreți fură fie nimiciți, fie luați prizonieri. Masinissa dă poruncă unui pîlc cam de 200 călăreți strînși în jurul său și împărțiti pe pîlcuri, să străpungă încercuirea în trei părți, fixîndu-le dinainte locul unde aveau să se adune după fuga și împrăștierea lor. El însuși trecu prin grămada de lănci vrăjmașe, izbutind să scape acolo unde dorise; două pîlcuri izbutiră să treacă; celălalt pîlc, lăsat pradă vrăjmașului, îndărătnicindu-se mai mult să reziste, a fost copleșit și nimicit de lăncile aruncate.

Masinissa îl păcăli pe Vermina, care se ținea pe urmele lui aproape, cotindu-și drumul înapoi și-ncolo; în cele din urmă îl sili pe Vermina să înceteze urmărirea, fiind istovit, scîrbit și pierzînd orice nădejde. Masinissa împreună cu 60 de călăreți ajunse la Syrta Mică; acolo, dîndu-și seama că s-a străduit din

răspuțeri să-și recapete domnia în atâtea rînduri, își petrecu toată vremea stînd între Emporia Punică și neamul garamanților¹²⁹ pînă la sosirea lui C. Laelius și a flotei romane în Africa.

Toate aceste fapte mă îndeamnă să cred că Masinissa a venit mai degrabă cu trupe slabe decît în fruntea unui mare corp de cavalerie, deoarece, negreșit, dovada celui care domnește e mulțimea, pe cînd puținătatea numărului se potrivește sorții unui surghiunit¹³⁰.

XXXIV Carthaginezii, după pierderea corpului de călăreți împreună cu comandantul lor, își pregătiră o altă cavalerie prin noi înrolări, iar în fruntea ei pun pe Hanno, fiul lui Hamilcar. Îl chemară numaidecît pe Hasdrubal și pe Syphax prin scrisori și ștafete și, în cele din urmă, prin împuterniciți anume trimiși : lui Hasdrubal îi poruncesc să vină în ajutorul patriei sale aproape încercuite, iar pe Syphax îl roagă să vină în sprijinul Carthaginei, să vină în sprijinul întregii Africi. Scipio își instalase atunci castrul lîngă Utica¹³¹, cam la o mie de pași de acest oraș, strămutîndu-l de la mare, unde castrul stativ fusese așezat cîtăva vreme în preajma flotei.

Hanno, pentru că nu primise o cavalerie destul de puternică nu numai pentru a-l hărțui pe vrăjmaș, dar nici măcar pentru a apăra țărmurile împotriva prădăciunilor, cea dintîi treabă pe care o făcu fu sporirea numărului de călăreți prin noi recrutări, înrolînd mercenari, mai ales numizi (acest neam este de departe cel dintîi din Africa în ce privește călăreții), fără ca totuși să-i disprețuiască și pe cei de alte neamuri. Acum Hanno avea la dispoziția sa ca la 4 000 de călăreți, cu care ocupă un oraș pe numele Salaeca¹³², cam la cincisprezece mii de pași de castrul roman.

Cînd i se aduse la cunoștință lui Scipio acest fapt, spuse : „Halal de o asemenea cavalerie care stă la adăpost vara în oraș ! Călăreții ei pot fi cît de mulți, numai un asemenea comandant să aibă în frunte !“

Scipio socoti că trebuie să rămînă în nemișcare, cu atît mai mult cu cît puii se urneau prea anevoie, în schimb îi porunci lui Masinissa, pe care îl trimisese înainte cu cavaleria, să galopeze în sus și-n jos prin fața porților taberei dușmane și să-l ademenească pe vrăjmaș la luptă : „După ce toată mulțimea vrăjmașilor se va desfășura, dacă situația sa se va îngreuna prea mult ca să se poată împotrivi cu ușurință, atunci să dea înapoi încetul cu încetul ; el va interveni în luptă la vreme“ ; Scipio a zăbovit cu înaintarea sa numai atîta timp cît a crezut de cuviință că e în-

deajuns pentru a-l ademeni pe vrăjmaș, și a venit cu cavaleria romană care înainta într-ascuns, acoperită de dealurile așezate cît mai prielnic în jurul drumurilor cotite ; Masinissa, potrivit înțelegerii, galopa cu ai săi cînd în sus cînd în jos pe dinaintea porților, fie ca unul care vrea să insufle spaima, fie retrăgîndu-se ca unul căruia îi e frică. În aceeași vreme însă, prin prefăcuta-i teamă îl întărita pe vrăjmaș să se încumete la luptă, ademenindu-l să-l urmărească fără nici o socotință. Nu ieșiseră toți carthaginezii pe porți, și Hanno îi bătea încă la cap pe ai săi în diferite chipuri : pe unii care erau toropiți de vin și de somn, să ia armele, silindu-i să-și strunească bine caii, pe alții să nu dea năvală pe porți răsfirați și în neorînduială, fără steaguri și pe toate porțile [deodată].

Pe punii care se avîntaseră cu prea mare nesăbuintă îi luă în primire Masinissa ; în curînd însă dușmanii îmbulzindu-se mai mulți pe porți, egalară lupta. În cele din urmă, cînd porni la luptă întreaga cavalerie punică, numizii nu mai putură rezista. Cu toate acestea Masinissa nu se retrase cu ai săi fugind răzlețiți, ci înfruntă atacurile dușmane, dînd pe nesimțite înapoi pînă cînd îi ademeni spre dealurile după care se ascundea cavaleria romană. De acolo se năpustiră, învăluindu-i, călăreții romani cu forțe întregi și caii neobosiți, încăierîndu-se cu Hanno și africanii și urmărindu-i pe punii istoviți ; la rîndu-i, și Masinissa întorcîndu-și pe neașteptate caii, reveni la luptă.

Cam o mie de puni, aceia care fuseseră în avangardă și care nu se putuseră retrage lesne, au fost înconjurați și doborîți împreună cu comandantul lor, Hanno ; pe ceilalți puni înspăimîntați, mai ales din pricina omorîrii comandantului lor, învingătorii i-au urmărit 30 000 de pași pe cînd fugeau răsfirați ; au mai prins sau nimicit în afară de aceia încă vreo două mii de călăreți. Se știe bine că în rîndurile acestora au fost nu mai puțin de 200 călăreți carthaginezi, vestiți și prin bogății, și prin neam.

XXXV Din întîmplare, în aceeași zi în care s-au petrecut aceste fapte, vasele care transportaseră prăzile în Sicilia s-au înapoiat cu aprovizionarea, de parcă ar fi avut o presimțire că au venit să încarce o altă pradă.

Nu toți istoricii pomenesc că în cele două lupte de cavalerie au fost răpuși doi comandanți carthaginezi, temîndu-se, cred, să nu se înșele cu povestirea aceluiași fapte în două rînduri. Însă Coelius¹³³ și Valerius¹³⁴ scriu că și Hanno a fost luat prizonier.

Scipio îi răsplătește cu daruri de seamă pe comandanții caveriei și pe călăreți, pe fiecare după meritul său, și mai presus de toți pe Masinissa ; după ce lăasă o puternică garnizoană la Salaeca, plecă cu cealaltă oaste. Scipio pustii nu numai țarinile pe unde mergea, ci cuceri și câteva orașe și sate, răspîndind în lung și-n lat groaza războiului. După șapte zile de cînd plecase, Scipio se înapoie în castru aducînd o mare mulțime de oameni și de vite și tot felul de prăzi, și trimise din nou vasele încărcate cu trofeele luate de la vrăjmaș.

Apoi însă, Scipio renunță la expedițiile neînsemnate și la devastări și își concentrază toate forțele războiului în scopul atacării Uticei, avînd de gînd, în cazul că va cuceri acest oraș, să-și stabilească acolo baza de plecare, de unde să pornească la înfăptuirea celorlalte țeluri. În același timp apropie și trupele aliaților din marină de acea parte a Uticei care e scaldată de mare, iar armata de uscat de acea parte unde se înălța o măgură în apropierea zidurilor.

Scipio adusese cu sine și tormente și mașini de asediu, iar o dată cu aprovizionarea îi mai fuseseră trimise și din Sicilia altele ; și totodată mai făuri și altele noi în arsenalul unde anume adusesese mulți meșteșugari pricepuți în asemenea lucrări.

În vreme ce, pe de o parte, locuitorii din Utioa, împresurați din toate părțile cu lucrări atît de grozave, își puseseră toate nădejtile în poporul carthaginez, pe de alta, carthaginezii în Hasdrubal, în cazul că acesta îl va putea îndupleca pe Syphax. Numai că pentru cei în nevoie, dornici de a fi ajutați, toate se mișcau cu prea mare întîrziere.

Deși Hasdrubal a izbutit să adune o armată alcătuită cam din 30 000 de pedestrași și 3 000 de călăreți, în urma unei foarte intense recrutări, n-a cutezat totuși să se apropie prea mult de castrul potrivnicului înainte de sosirea lui Syphax. Acesta sosi cu 50 000 de pedestrași și 10 000 de călăreți, și plecînd numai-decît din Carthagina, își întocmi tabăra nu departe de Utica și de întăriturile castrului roman. Sosirea oastei lui Syphax a avut totuși însemnătate, prin aceea că Scipio după ce a împresurat cam 40 de zile Utica, încercînd zadarnic toate mijloacele cu putință, a renunțat la această întreprindere începută și neizbutită. Dar, pentru că iarna bătea la ușă, Scipio își întări tabăra de iarnă ¹³⁵ pe un intrînd al unui promontoriu care înaintează în mare și e legat de continent printr-o măgură îngustă ; el înconjură și tabăra flotei cu un singur rînd de parapete. Scipio așeză castrul

legiunilor în mijlocul măgurii ; latura castrului îndreptată către miazănoapte era proteguită de vasele scoase la mal, precum și de trupele aliate din marină ; cavaleria ocupa valea dinspre miazăzi, cu fața îndreptată către celălalt țărm.

Acestea au fost evenimentele desfășurate în Africa pînă la sfîrșitul toamnei.

XXXVI În afară de cerealele aduse din toate părțile de la satele prădate din jur, proviziile mai fuseseră transportate și din Sicilia și din Italia ; și propraetorul Sardiniei, Cn. Octavius ¹³⁶, a adus o mare cantitate de grîne din Sardinia, din partea praetorului Ti. Claudius, care era în fruntea acelei provincii. S-au umplut nu numai hambarele care fuseseră făcute, ci s-au clădit și altele noi.

Ostașii duceau lipsă de îmbrăcăminte ; de aceea s-a dat în sarcină lui Octavius ca să vorbească cu praetorul dacă nu cumva îi poate pregăti și trimite ceva din acea provincie. Și aceste lucruri fură aduse la îndeplinire fără zăbavă ; în scurtă vreme au fost trimise 1 200 de togi ¹³⁷ și 12 000 de cămăși ¹³⁸.

În acea vară cînd s-au petrecut aceste întîmplări în Africa, consulul P. Sempronius, care avea provincia Bruttium, a avut o ciocnire în ținutul Crotonei ¹³⁹ cu Hannibal, încăierîndu-se cu el chiar în drum, într-o luptă neregulată. Lupta s-a dat mai mult între pîlcuri de luptători decît în linie de bătaie. Romanii fură bătuiți mai mult în învălmășeală decît în luptă, consulul pierzînd vreo 1 200 de oameni din oastea sa. Deși romanii s-au retras în grabă în castru, totuși dușmanii nu s-au încumetat să pornească la atacul ei. Însă în tăcerea nopții următoare consulul a plecat de acolo, trimițînd înainte o ștafetă la proconsulul P. Licinius, „ca să se pună în mișcare cu legiunile sale“, după care amîndoi și-au unit trupele. În chipul acesta împotriva lui Hannibal s-au întors doi comandanți și două armate. Deoarece acum consulul își îndoise forțele, n-a mai zăbovit să dezlănțuie atacul, în vreme ce lui Hannibal îi [crescuse] ¹⁴⁰ avîntul, datorită proaspetei izbînzii. În prima linie de bătaie Sempronius își rîndui legiunile sale, în vreme ce legiunile lui P. Licinius fură așezate în rezervă.

La începutul luptei, consulul făgădui un templu Fortunei Primigenia ¹⁴¹ dacă îl va bate în acea zi pe dușman. Într-adevăr, consulul a avut parte de noroc cu făgăduința lui : carthaginezii fură răzbiți și puși pe fugă. Peste 4 000 de dușmani fură doborîți, ceva mai puțin de 300 fură prinși vii, precum și 40 de cai și 11 flămuri

ostășești. Hannibal, necăjit de această luptă neizbutită, se înapoie cu oastea sa la Crotona.

În aceeași vreme, în cealaltă parte a Italiei, consulul M. Cornelius ¹⁴² ținea cu sufletul la gură nu atât prin puterea armelor, cât prin spaima proceselor, Etruria, care își îndreptase aproape în întregime privirile către Mago, nădăjduind într-o schimbare a situației cu ajutorul acestuia. Consulul a rămas neșovăielnic și dîrz [în fața oricărei stăruințe lăturalnice] în ce privește aceste procese deschise pe temeiul unui decret senatorial. Mulți nobili etrusci, care fie că se duseseră la Mago în persoană, fie că își trimiseseră oamenii lor la el în vederea trecerii noroadelor etrusce de partea punilor, fură condamnați încă de la început, fiind de față la procese. În urmă însă, avînd conștiința apăsată de greutatea vinei lor, s-au osîndit singuri plecînd de bunăvoie în surghiun ; deși aceștia au fost condamnați în lipsă, totuși au izbutit să-și salveze numai viața, lăsîndu-și în urma osîndirii lor zălog averile care puteau fi confiscate de stat.

XXXVII În vreme ce consuli desfășoară o astfel de activitate în diferite regiuni, fiecare în alta însă, la Roma listele ¹⁴³ de senatori le alcătuiră censorii M. Livius și C. Claudius. Q. Fabius Maximus din nou fu ales ca *princeps senatus* ¹⁴⁴. Au fost scoși din rîndurile senatului șapte inși, însă nici unul dintre aceștia nu mai îndeplinise vreo magistratură curulă. Censorii supravegheară cu strășnicie și cu cea mai mare credință refacerea sfintelor locașe. Tot ei dădură în licitație construcția șoselei între *Forum Bovarium* pînă la templul zeiței Venus, ridicarea lojilor din circ și templul zeiței Mater Magna de pe Palatin. Ei statorniciră un nou venit de pe urma salinelor. În toată Italia sarea costa un sextant ¹⁴⁵. La Roma sarea se vindea cu același preț, însă în multe tîrguri și piețe ¹⁴⁶ s-a stabilit ca sarea să se vîndă cu un preț diferit, după localitate. Lumea era pe deplin încredințată că această dajdie a fost născocită de unul din censori, care era supărat pe popor din pricină că fusese cîndva osîndit în urma unei nedrepte judecări ; mai mult, prețul sării fusese urcat tocmai la acele triburi romane care îl condamnaseră. De aici M. Livius a primit porecla de Salinator.

S-a făcut un riguros recensămînt ¹⁴⁷ ; deoarece censorii trimiseseră anume slujbași însărcinați prin provincii ca să afle exact cît e de mare numărul cetățenilor romani din armate și unde se află fiecare, fură numărate 214 000 suflete [ținînd seama de categoria celor pomeniți aici] ; C. Claudius Nero oficie slujba de încheierea

recensămîntului. Apoi se făcu recensămîntul celor 12 colonii romane, ceea ce niciodată nu se întîmplase mai înainte ; înșiși censorii coloniilor prezentară dările de seamă, arătînd ce număr de ostași au, de ce sume de bani dispun, toate acestea fiind consemnate în registrele ¹⁴⁸ statului. Apoi s-a purces să se efectueze recensămîntul ordinului cavalerilor. Din întîmplare, amîndoi censorii aveau cîte un cal dat de stat. Cînd s-a ajuns la tribul Pollia, din care făcea parte M. Livius, deoarece crainicul nu cuteza să-l cheme chiar pe censor, Nero strigă : „Cheamă-l și pe M. Livius !“ ; și datorită fie unei vechi răfuieli rămase nelichidate, fie că se înfuriase pe M. Livius din pricina îngîmfării și firii sale pornite spre severitate, porunci să scoată în vînzare calul lui Livius, pentru că acesta fusese judecat și osîndit de adunarea poporului.

Așijderea și M. Livius, cînd s-a ajuns la tribul Arniensis și la numele colegului său de censură, porunci să i se vîndă calul lui C. Claudius pentru două temeuri : întîi, pentru că dăduse o mărturie mincinoasă împotriva sa, al doilea, pentru că împăcarea cu dînsul nu fusese sinceră.

Intr-un chip la fel de înjositor pentru ei censorii s-au sfădit și la ieșirea din funcție, fiecare din ei căutînd să terfească bunul renume al celuilalt în dauna reputației sale ¹⁴⁹ ; cînd C. Claudius depuse legămîntul că el a respectat legile, după ce a înmînat registrele tezaurului statului, între numele acelora pe care vistieria îi lăsase „aerarii“ ¹⁵⁰ consemnase și numele colegului său. Apoi se înfățișă la tezaur ¹⁵¹ și M. Livius ; în afară de tribul Maecia care nici nu-l condamnase, dar zice-se — nici nu voise să-l voteze consul și censor după ce fusese osîndit, el a declarat „aerarius“ întregul popor roman, adică toate cele 34 triburi, deoarece pe de o parte îl condamnaseră fără vreo vină, iar pe de alta îl aleseseră consul și censor după ce fusese osîndit, și deoarece poporul nu putea tăgădui că a greșit, fie o dată cu prilejul judecății, fie de două ori cu prilejul alegerilor. „Împreună cu cele 34 de triburi, îl declară «aerarius» și pe C. Claudius. Dacă el ar mai avea un exemplu că un cetățean poate fi declarat în două rînduri «aerarius», i-ar fi dat într-adîns lui C. Claudius această osîndă, vîrîndu-l între «aerarii»“.

Urîtă sfadă și josnice apucături din partea censorilor, însă în același timp și îndreptățită biciuire a poporului din partea acestor magistrați, pentru lipsa lui de statornicie, și totodată și o pildă potrivită unor astfel de vremuri.

Din această pricină cei doi censori au ajuns atît de urîți de toată lumea, încît tribunul plebei Cn. Baebius, încredințat că s-a

ivit prilejul să-și sporească faima, le-a fixat ambilor censori ziua pentru a se înfățișa adunării poporului spre a fi judecați. Însă senatul, în unanimitate, se împotrivi acestei stări de lucruri, înlăturînd acest proces, pentru ca nu cumva, în urmă, censura să fie la cheremul oricui, după cum bate vîntul.

XXXVIII În aceeași vară, în Bruttium consulul a cucerit prin forța armelor Clampetia ¹⁵², Consentia ¹⁵³ și Pandosia ¹⁵⁴, iar alte cetăți neînsemnate s-au supus de bunăvoie romanilor.

Și deoarece se apropia vremea alegerilor, s-a găsit cu cale să fie chemat la Roma mai degrabă Cornelius din Etruria, unde nu era nici un fel de război. Sub acesta fură aleși consuli Cn. Servilius Caepio ¹⁵⁵ și C. Servilius Geminus ¹⁵⁶.

Apoi fură ținute alegerile de praetori. Fură aleși praetori P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius Petus și P. Vilius Tappulus. Cei doi din urmă fură aleși praetori în timp ce erau și edili ai plebei. După terminarea alegerilor, consulul se înapoie în Etruria, la armată.

În acel an s-au stins din viață și niște preoți și au fost înlocuiți cu alții; Ti. Veturius Philo fu ales și sfințit flamin al lui Marte în locul lui M. Aemilius Regillus ¹⁵⁷ care răposase anul trecut; decemvirul M. Aurelius Cotta ¹⁵⁸ fu ales în locul augurului și decemvirului M. Pomponius Matho ¹⁵⁹, iar ca augur Ti. Sempronius Gracchus, deși foarte tînăr, ceea ce se întîmplă foarte rar ¹⁶⁰ la încredințarea unei slujbe preoțești.

În acel an a fost așezat în Capitolium un car cu patru cai de aur de către edilii curîli C. Livius și M. Servilius Geminus ¹⁶¹; și jocurile romane s-au desfășurat din nou vreme de două zile și, de asemenea, și jocurile plebeie iarăși vreme de două zile de către edilii P. Aelius și P. Vilius. Cu prilejul acestor jocuri s-a dat un ospăț în cinstea lui Jupiter ¹⁶².

CARTEA XXX

I După ce consulii Cn. Servilius și C. Servilius¹ (aceasta se întâmpla în al șaisprezecelea an de război punic) au prezentat darea de seamă, pe de o parte, asupra situației republicii și a războiului, iar pe de alta, asupra provinciilor, senatul a hotărât ca să se înțeleagă consulii între ei, prin bună învoire sau să tragă la sorți, care să aibă provincia Bruttium împotriva lui Hannibal și care provinciile Etruria și Liguria : „căruia îi va cădea Bruttium, să ia în primire oastea de la P. Sempronius. P. Sempronius (căci și acestuia i s-a prelungit comanda pe încă un an, ca proconsul) să-l înlocuiască pe P. Licinius, iar acesta să se întoarcă la Roma“.

În cursul războiului, Licinius dăduse dovadă de asemenea înșușiri, încît nu era vreun alt cetățean mai bine înzestrat ca el în acele vremuri ; natura și ursita îl împodobiseră cu prisosință cu toate darurile omenești : era în același timp și nobil și bogat ; era arătos și mîndru la chip, dar și vînjos la trup ; era socotit un foarte bun vorbitor, fie cînd își apăra împricinații, fie cînd lua cuvîntul în senat sau în adunarea poporului, fie cînd susținea o propunere, ori i se împotriva. Era cel mai bun cunoscător al dreptului pontifical. Pe lîngă toate aceste frumoase însușiri, și consulatul său, prin izbînzile cîștigate în război, îl încununase cu slavă.

Ceea ce se decretase pentru provincia Bruttium, s-a făcut la fel și pentru provinciile Etruria și Liguria : s-a dat poruncă lui M. Cornelius să predea armata noului consul, iar el, prelungindu-i-se comanda pe un an, să ia în primire provincia Gallia, împreună cu legiunile pe care le comandase L. Scribonius anul trecut.

Apoi s-au tras la sorți provinciile : lui Caepio i-a căzut Bruttium, lui Servilius — Etruria ; după aceasta s-au tras la sorți provinciile praetorilor : Paetus Aelius a primit jurisdicția urbană², P. Lentulus — Sardinia, P. Villius — Sicilia ; lui Quintilius Varus i-a căzut Ariminum³ cu cele două legiuni (acestea avuseseră în fruntea lor pe Sp. Lucretius). Și lui Lucretius i s-a prelungit comanda, pri-

mind însărcinarea să reclădească orașul Genua, distrus de carthaginezul Mago.

Și lui P. Cornelius Scipio i s-a prelungit comanda, însă nu vremelic, ci pînă la terminarea războiului, adică pînă la isprăvirea campaniei din Africa și s-a decretat „să se oficieze rugăciuni publice pentru trecerea lui Scipio în provincia Africa, pentru ca această acțiune să aducă izbăvirea poporului roman și să aibă noroc și comandantul și oastea“.

II Pentru Sicilia s-au recrutat 3 000 de soldați, deoarece toată floarea ostășimii din acea provincie fusese trecută în Africa; dar, pentru că se găsiseră cu cale ca țărmurile maritime ale Siciliei să fie supravegheate de 40 de vase, ca nu cumva să treacă vreo flotă dușmană din Africa, Villius a dus cu sine în Sicilia 13 vase noi, iar celelalte care erau vechi au fost reparate în Sicilia. În fruntea acestei flote a fost pus M. Pomponius, praetorul anului trecut, căruia i s-a prelungit comanda; acesta a îmbarcat pe vasele noile trupe aduse din Italia. I s-a decretat de senat un număr egal de vase, cu aceeași putere de comandant, lui Cn. Octavius, praetorul⁴ anului trecut, pentru a asigura apărarea coastei Sardiniei; praetorul Lentulus⁵ a primit ordin să-i pună la dispoziție lui Octavius 2 000 de oameni pentru flotă. Asigurarea pazei Italiei a fost încredințată lui M. Marcius, praetor în anul trecut, tot cu atîtea vase, deoarece domnea nesiguranța unde aveau să-și trimită carthaginezii flota; totuși se părea că dușmanul va ataca numai acolo unde nu era înjghebată vreo apărare. Potrivit decretului senatorial, consulii înrolară sub arme pentru acea flotă 3 000 de ostași, precum și două legiuni pentru preîntîmpinarea oricărei surprize din pricina războiului.

Vechilor comandanți L. Lentulus și L. Manilius Acidinus li s-au decretat Hispaniile și comanda armatelor de acolo.

În totul în acel an republica romană a avut la dispoziția sa, în vederea desfășurării războiului, 20 de legiuni și 160 de vase lungi.

Praetorii au primit ordin să se ducă în provinciile lor. Consulilor li s-a poruncit să celebreze, înainte de a se pleca din cetate, „marile jocuri“ pe care dictatorul T. Manlius Torquatus le făgăduise cu cinci ani mai înainte dacă republica va rămîne în aceeași situație.

Și semnele întîmplute și anunțate de oameni din mai multe locuri au stîrmit în sufletele teama unor noi opreliști din partea

zeilor ; astfel s-a dat crezămînt ştirii că „nişte corbi nu numai că au sfărîmat cu ciocurile aurul din Capitolium, dar chiar l-au şi mîncat ; şoarecii au ros o coroană de aur la Antium ; în jurul Capuei a apărut un nor atît de grozav de lăcuste care au umplut toate ogoarele, încît nu s-a mai ştiut de unde au venit ; la Reate a fost fătat un mînz cu cinci picioare ; la Anagnia s-au revărsat mai întîi nişte jerbe de lumină⁶ pe cer, apoi a ars o uriaşă lumină ; la Frusino un cerc⁷ subţire a învăluit soarele şi apoi globul soarelui a crescut, închizînd cercul pe dinafară ; la Arpinum s-a scufundat pămîntul pe o cîmpie şi s-a dat naştere acolo unei uriaşe genuni ; cu prilejul sacrificiului, unul din consuli n-a găsit la cea dintîi victimă jertfită locul din dreapta al ficatului“.

Pentru ispăşirea tuturor acestor semne şi arătări s-au adus jertfe de vite mari ; colegiul pontificilor a hotărît căror zei să se aducă jertfele.

III După săvîrşirea tuturor acestor slujbe, consulii şi praetorii au plecat în provincii. Cu toate acestea grija de căpetenie a tuturor comandanţilor era îndreptată către Africa⁸, ca şi cum această provincie le-ar fi căzut la sorţi, fie că erau încredinţaţi că acolo se hotărăşte soarta întregii situaţii şi a războiului, fie că doreau să-i fie pe plac lui Scipio, înspre care erau aţintite priverile tuturor cetăţenilor. De aceea fură transportate îmbrăcăminte şi cereale nu numai din Sardinia, cum s-a spus mai înainte⁹, ci şi din Sicilia şi Hispania ; din Sicilia s-au adus chiar şi arme şi tot felul de provizii. La rîndul lui, nici Scipio nu întrerupsese operaţiile războiului o clipă în tot decursul iernii, căci dintr-o dată îl năpădiseră din toate părţile grijile într-un număr atît de mare : asedia Utica, tabăra lui Hasdrubal era sub ochii săi ; carthaginezii îşi puseseră vasele pe apă, avînd flota pregătită şi înzestrată cu tot ce-i trebuie pentru a tăia aprovizionarea romanilor.

În acest răstimp Scipio nu-şi alungase din suflet nădejdea de a-l atrage din nou de partea sa pe Syphax, pentru cazul că, din întîmplare, acesta s-ar fi săturat de prea multă dragoste faţă de soţia sa. Mai mult chiar, îi mijlise oarecare nădejde din partea lui Syphax care propunea aceste condiţii de pace : în loc să se războiască mai departe, romanii să părăsească Africa, iar punii, Italia.

De bună seamă, eu aşi fi înclinat să cred că aceste negocieri au fost întreprinse mai degrabă prin soli — de altfel şi majori-

tatea istoricilor susțin aceasta — decît că Syphax a venit în castrul roman la o întrevedere, cum scrie Valerius Antias.

La început comandantul suprem al romanilor aproape că n-avrut să-și plece urechile în fața unor asemenea condiții ; apoi însă, pentru a exista un temei îndreptățit al acestui du-te-vino al oamenilor săi prin tabăra dușmanilor, se arată mai împăciuitor față de astfel de condiții și-i dădu nădejdi lui Syphax că prin trimiterea de soli în mai multe rînduri, dintr-o parte în alta, va fi cu putință să se ajungă la o înțelegere.

Tabăra de iarnă a carthaginezilor fusese construită din materiale strînse la voia întîmplării de pe ogoare și cam toată era din lemn. Mai ales numizii locuiau în colibe făcute din trestie împletită, dar acoperite în cea mai mare parte cu rogojini ; ei forfoteau pretutindeni, fără nici un rost, deși își făcuseră sălașurile dincolo de șanțurile și de parapetele taberei, ocupîndu-și fiecare locul după cum îl tăia capul, fără să țină seama de vreun ordin. Cînd i se aduse la cunoștința lui Scipio această stare de lucruri, îi miji nădejdea de a căuta un prilej nimerit să dea foc taberei dușmane.

IV Împreună cu soliile pe care Scipio le trimitea la Syphax, plecau în chip de ordonanțe, îmbrăcați în veșminte de sclavi, sutașii primelor centurii, și anume aceia care-i dăduseră comandantului lor dovezi de vitejie și iscusință. În vreme ce împuterniciții se aflau la consfătuire, aceștia colindau tabăra punilor ca să cerceteze, unul, toate intrările și ieșirile, altul, așezarea și înfățișarea taberei, și în totului tot, și fiecare parte a ei, apoi unde erau situați punii și unde numizii, ce gol se găsea între tabăra lui Hasdrubal și a regelui ; totodată să-și dea seama cum erau deprinși să-și îndeplinească însărcinările la posturi și de strajă și dacă ar fi mai potrivit noaptea sau ziua să le întindă punilor capcana.

Scipio într-adins trimitea la întrevederi tot mereu alți și alți oameni de-ai săi, pentru ca de întreaga situație să-și dea seama cît mai mulți romani.

Datorită acestor tratative în vederea păcii, și Syphax și carthaginezii erau din ce în ce mai siguri de ea, pînă în ziua cînd solii romani le-au adus la cunoștință acestora că li s-a interzis să se întoarcă la comandant, dacă nu li se dă un răspuns precis : „ca atare, Syphax ori să le [dea în vileag]¹⁰ dacă, pe de o parte, a hotărît ceva, ori să chibzuiască o dată, dacă pe de alta, trebuie să-i consulte pe Hasdrubal și pe carthaginezi ; a sosit vremea sau

să se încheie pace, sau să se dezlănțuie războiul cu cea mai mare strășnicie“.

În vreme ce Syphax se sfătuește cu Hasdrubal, iar carthaginezii sînt consultați de Hasdrubal, și iscoadele romane au avut destulă vreme să vadă totul, iar Scipio să pregătească cele ce erau de trebuință în vederea acestei acțiuni. Și datorită și pomenirii și nădejdei de pace, s-a iscat, cum se întîmplă de obicei, și printre puni și printre numizi delăsarea, toți fiind fără grijă că au să pătească între timp vreun neajuns din partea vrăjmașului. În cele din urmă s-a adus din partea lui Hasdrubal un răspuns cu niște condiții prea grele, într-adins adăugate cu acest prilej, deoarece Punului i se părea că prea mult jinduiește comandantul roman după pace: aceste condiții au venit la vremea cea mai potrivită pentru ca Scipio să găsească îndreptățit temeiul înlăturării armistițiului, căci el atîta aștepta. El îi dete a doua zi acest răspuns împuternicitului regelui, după ce îi spusese că el va aduce la cunoștința sfatului său de război, că „singur el s-a străduit, dar în deșert, pentru [încheierea] păcii, în vreme ce toți ceilalți s-au împotrivit. De aceea, să-i dea de știre lui Syphax că singura nădejde de pace pentru rege va fi numai dacă el îi părăsește pe carthaginezi și se alătură romanilor“.

În chipul acesta armistițiul fu rupt, pentru ca Scipio, văzîndu-se scăpat de obligațiile angajamentului, să-și aducă la îndeplinire planul urzit.

După ce vasele fură trase de pe uscat la apă — căci era începutul primăverii — romanii își încărcară pe ele mașinile de război și tormentele pentru asediu, ca și cînd ar avea de gînd să atace Utica dinspre mare. Scipio trimise de din sus de Utica 2 000 de ostași ca să pună stăpînire pe mîgura care fusese în mîna sa înainte¹¹, pentru ca în același timp, cuprins de griji, dușmanul să-și îndrepte privirile către alte operații și totodată pentru ca nu cumva, după ce el va fi plecat împotriva lui Hasdrubal și a lui Syphax, dușmanul să pornească din oraș acțiunea de străpungere a încercuirii și un atac împotriva castrului său lăsat cu o slabă garnizoană.

V După încheierea acestor pregătiri, Scipio convoacă pe comandanți la sfat, ordonînd celor trimiși să iscodească¹² să-și facă darea de seamă asupra celor ce au aflat, iar la urmă îi dă în vileag și lui Masinissa — care avea cunoștință de tot ce se petrecuse în tabăra dușmanului — ceea ce pregătise pentru noaptea

următoare. Scipio ordonă tribunilor militari ca după ridicarea sfatului din *praetorium*, cînd vor auzi semnalul dat cu goarna, să scoată de îndată legiunile din castru.

În felul acesta, către asfințitul soarelui, unitățile romane, așa cum sunase porunca, începură să fie scoase pe porțile taberei. Cam pe la prima veghe¹³, trupele romane se desfășurară în formație de marș¹⁴, iar pe la miezul nopții ele porniră, căci pînă acolo era un drum de 7 000 de pași; mărșăluind încet, ajunseră la tabăra vrăjmașilor. Acolo, o parte din trupele romane și pe Masinissa cu numizii lui îi încredință lui Laelius, căruia îi porunci să dea năvală asupra taberei lui Syphax și să-i pună foc. Apoi, luîndu-i de o parte pe Laelius și pe Masinissa îi rugă stăruitor pe fiecare „ca așa cum noaptea le răpește puțința de a vedea departe, la fel și ei să-și ducă la îndeplinire cu iscusință și grijă însărcinarea; dînsul îl va ataca pe Hasdrubal și tabăra punică; însă nu va dezlănțui atacul pînă nu va observa focul în lagărul regelui“.

Întreprinderea acestei acțiuni nu întîrzie multă vreme; căci îndată ce se puse foc primelor colibe, numaidecît se aprinseră una după alta și celelalte din preajma lor; flăcările întinzîndu-se cu repeziciune în tabără, cuprinseseră în calea lor totul.

Într-adevăr, s-a stîrnit mare învălmășeală, cum era de altfel și firesc cu prilejul unui pîrjol răspîndit pe o întindere atît de mare și în vremea nopții; însă punii fiind încredințați că focul a izbucnit din întîmplare și nu fusese pus de mîna dușmanului, cînd s-au împrăștiat care de care fără arme asupra lor ca să stingă focul, s-au trezit față în față cu vrăjmașul înarmat, mai ales că Masinissa cu numizii lui, cunoscînd sectoarele taberei, fuseseră rînduiți la ieșirile drumurilor, în locuri potrivite. Mulți vrăjmași pe jumătate adormiți în culcușurile lor s-au mistuit în vîlvătăi; mulți năpustindu-se într-o goană năpraznică și prăvălindu-se unii peste alții, au fost striviți în porțile înguste.

VI Mai întii străjile carthagineze au zărit văpăile flăcărilor, în urma lor și ceilalți s-au trezit din somn din pricina zarvei iscate în toiul nopții — căzuți în aceeași greșeală, deoarece și ei erau încredințați că pîrjolul a izbucnit de la sine —, apoi și țipetele scoase de cei hăcuți și răniți le luară orice puțință de a-și da seama de adevărata situație, dacă ceea ce se petrece se datorește învălmășelii pricinuite de foc în timpul nopții. De aceea fiecare, după cum îl tăia capul, fără vreo armă asupra-i — ca unii căroră nu le trecea prin cap vreo bănuială că la mijloc e mîna dușma-

nului — dădea buzna pe oricare din porți îi venea mai la îndemână, ducînd cu el orice fel de mijloace pentru a stinge focul, dar nimerea peste trupele romane. După ce toți vrăjmașii fură doborîți, atît datorită neîmpăcatei uri împotriva potrivnicului, dar și pentru ca nu cumva scăpînd vreunul să dea de veste alor săi, Scipio se năpusti numaidecît pe porțile taberei, care într-un asemenea învălmășag nu mai erau păzite. Dîndu-se foc la colibele din preajmă, la început flăcările erau răspîndite de parcă ar fi fost aruncate în mai multe locuri, acolo colibele arzînd pe rînd; apoi însă deodată întreaga tabără fu cuprinsă de vîlvătăi, totul mistuindu-se în pojarul ce se întindea șerpuint. Se prăpădiră în pîrjol și oameni, și vite, după o goană turbată la început, apoi se făcură mormane de leșuri care astupară intrările la porți: cei care nu fuseseră mistuiți de flăcări, fură doborîți de romani cu armele, astfel încît prăpădul se abătu dintr-o dată asupra ambelor tabere carthageze.

Cu toate acestea, din atîtea mii de oameni au scăpat amîndoi comandantii dușmanului, împreună cu două mii de pedestrași și 500 de călăreți pe jumătate înarmați, mare parte din ei răniți și pîrliți de flăcări. Ca la 40 000 de oameni au fost măcelăriți sau mistuiți de foc, iar peste 5 000 au fost prinși, mulți dintre ei fiind nobili carthagezi, printre care și 11 senatori. Fură capturate 174 flamuri dușmane, precum și peste 2 700 cai ai numizilor. Șase elefanți fură prinși vii, alți opt fură doborîți de flăcări și cu armele. Un morman uriaș de arme căzu ca trofeu; toate acestea comandantul le hărăzi lui Vulcanus și le dădu foc.

VII Hasdrubal, însoțit de un pumn de africani, se îndreptase tot într-o goană către orașul¹⁵ învecinat; acolo își găsiră adăpost toți cei care supraviețuiseră, luîndu-se pe urmele comandantului; apoi însă Hasdrubal, de teamă să nu fie predat în mîna lui Scipio, ieși din oraș. În curînd romanii fură primiți în oraș, deschizîndu-li-se porțile. Acestui oraș nu i s-a arătat din partea romanilor nici un semn de vrăjmășie, deoarece li s-a supus de bunăvoie. După aceasta, alte două orașe¹⁶ fură cucerite și prădate; acele capturi și ceea ce se mai culesese smulgîndu-se din foc în tabăra arsă fură lăsate pe seama ostașilor.

Syphax își așezase lagărul cam la 8 000 de pași într-un loc întărit; Hasdrubal purcese către Carthagina, ca nu cumva din pricina acestui proaspăt dezastru să se ia măsuri prea slabe datorită spaimel.

La început, la Carthagina s-a stîrnit atîta panică, încît punii credeau că Scipio, lăsînd la o parte Utica, numaidecît va împresura Carthagina.

De aceea senatul fu convocat de sufeți (care la puni au aceeași putere ca și la romani consulii).

Acolo s-au ciocnit trei [părerii deosebite] ¹⁷ : prin una se susținea trimiterea de soli la Scipio, în vederea păcii ; printr-a doua, Hannibal era chemat din Italia, pentru a apăra patria de un război ucigător ; prin cea de-a treia se da în vileag aceeași dîrzenie, întocmai ca a romanilor în restrîște ; aceștia erau de părere să se refacă armata, iar Syphax îndemnat să nu înceteze războiul.

Această din urmă părere fiind mai tare, fu luată în seamă, deoarece și Hasdrubal era de față și toți membrii facțiunii barcine voiau mai degrabă războiul.

Atunci începură recrutările de ostași în oraș și la sate, și fură trimișe solii și la Syphax, în timp ce și el se pregătea din răspuseri pentru război ¹⁸, după ce soția-i îl înduplecase, nu ca înainte cu mîngîieri — arme destul de puternice pentru un îndrăgostit — ci prin rugăminți și înduioșătoare tînguieri, implorîndu-l cu șiroaie de lacrimi să nu-l trădeze pe tatăl său și patria sa, și să nu lase să fie mistuită și Carthagina în aceleași flăcări care au pîrjolit tabăra. Și solii îi dădură la vreme nădejde, aducîndu-i la cunoștință știrea că patru mii de celtiberi tineri, aleși unul și unul, înrolați în oaste în Hispania de recrutorii carthaginezi, au fost întîlniți de ei în preajma orașului Obba ¹⁹, și că în curînd și Hasdrubal va fi prezent cu o oaste care nu trebuie trecută cu vederea. De aceea, Syphax dădu solilor un răspuns nu numai plin de bunăvoință, ci le arătă gloatele de țărani numizi cărora el le dăduse în cursul acelor zile arme și cai și le declară că el va chema la arme întregul tineret din regatul său : „știe că dezastrul a fost pricinuit de foc și nu în urma unei bătălii ; într-un război, acela e mai slab care e biruit [numai] cu ajutorul armelor“. Acesta a fost răspunsul dat soliei ; și după cîteva zile ²⁰ Hasdrubal și Syphax și-au unit trupele. Toată această nouă oaste însuma cam 30 000 de războinici.

VIII Scipio își îndreptase toate strădaniile la împresurarea Uticei, ca și cum s-ar fi pus capăt războiului pornit împotriva lui Syphax și a carthaginezilor și de aceea alătură de zidurile acestui oraș mașinile de asediu, cînd vestea izbucnirii războiului îl făcu să părăsească această întreprindere. După ce și-a lăsat la Utica

neînsemnate unități de parcă s-ar fi continuat împresurarea acestei cetăți și pe mare și pe uscat, purcese el însuși cu floarea oastei sale înspre potrivnici. Mai întâi el își așază castrul pe o măgură, la o depărtare cam de 4 000 de pași de tabăra regelui Syphax ; a doua zi însă coborî cu cavaleria sa pe Cîmpiile cele Mari²¹ — așa se cheamă șesul care se întindea la poalele aceluia deal — și își trecu ziua apropiindu-se pînă în preajma posturilor de sprijin ale dușmanilor și hărțuindu-i prin ușoare ciocniri. Nici în cursul următoarelor două zile nu s-a petrecut ceva vrednic de pomenit decît simple hărțuieli și incursiuni și dintr-o parte și din cealaltă. După patru zile, amîndouă taberele dușmane s-au rînduit în formație de luptă. Romanul avea pe *principes* în spațele celor dintîi unități de *hastati*, iar pe *triarii* îi așază la rezerve ; cavaleria italică o orînduise la aripa dreaptă, iar pe numizi și pe Masinissa la cea stîngă. Syphax și Hasdrubal își așezară trupele de numizi în fața cavaleriei italice, oastea punică în fața lui Masinissa, iar pe celtiberi îi rîndui în centru împotriva legiunilor romane. Rînduiți în asemenea formații de luptă, se năpustesc unii asupra celorlalți. La cel dintîi iureș, și numizii lui Syphax și carthaginezii fură bătuti la amîndouă aripile ; căci nici numizii regelui, alcătuiți în cea mai mare parte din țărani, nu putură ține piept cavaleriei romane și nici carthaginezii cu noii lor recruți nu fură în stare să se împotrivescă lui Masinissa, fără seamăn de neînfricat și datorită proaspetei sale biruințe pe lîngă toate celelalte victorii. Frontul celtiberilor era acum descoperit la amîndouă flancurile sale și nu se arăta nici o puțință de scăpare, nici măcar prin fugă, pe acele locuri necunoscute și nici nădejde de iertare nu puteau găsi la Scipio, împotriva căruia veniseră acum — deși cîndva acesta le fusese binevoitor și lor și norodului lor²² — în chip de mercenari, ca să-l atace în Africa pe comandantul roman. De aceea, după ce acești vrăjmași fuseseră împrăștiați pretutindeni, mureau cu îndărătnicie, căzînd unii peste ceilalți. În vreme ce toți romanii dădură năvală asupra celtiberilor, Syphax și Hasdrubal, avînd la îndemîină oarecare răgaz, izbutiră să fugă. Noaptea îi prinse pe învingători obosiți mai degrabă de măcel decît de luptă.

IX A doua zi, Scipio trimise pe Laelius și pe Masinissa împreună cu toată cavaleria romană și cu trupele ușor înarmate în urmărirea lui Syphax și a lui Hasdrubal, iar el cu floarea oștirii romane supuse toate orașele din împrejurimi, care se gă-

seau sub ascultarea Carthaginei, pe unele prin făgăduieli, pe altele prin teama insuflată, în sfârșit, parte din ele prin forța armelor²³.

În Carthagina domnea într-adevăr o cumplită panică, deoarece punii erau încredințați că după ce Scipio supusese repede prin forța armelor pe toți vecinii lor, desfășurînd războiul pretutindeni în jurul lor, acum avea să atace cu repeziciune însăși Carthagina. De aceea punii îi refăceau și zidurile și o. înzestrau și cu redute²⁴, iar fiecare din ei își căra pentru el de pe țarini tot ce credea că e de folos rezistenței la o îndelungată împresurare.

Arareori mai pomenea cineva de pace; mai deseori se vorbea de trimiterea unei solii la Hannibal pentru a-l chema în patrie; cea mai mare parte stăruiau să se trimită flota punică, care sta gata să taie aprovizionarea potrivnicului, ca să nimicească vasele care staționau în apele Uticei fără să se sinchisească; „poate că punii vor izbuti să nimicească chiar castrul²⁵ flotei romane, lăsat în paza unei neînsemnate garnizoane“.

Cei mai mulți carthaginezi erau cu osebire aplecați spre acest plan. Totuși, ei sînt de părere să se trimită la Hannibal și o solie. „De bună seamă, oricît de bine le-ar merge punilor izbîndind cu flota, vor avea numai în parte puțința să-i ușureze pe cei împresurați în Utica; în ce privește însă apărarea Carthaginei însăși nu le mai rămîne vreun alt comandant decît Hannibal și nici o altă oștire decît a lui Hannibal“.

De aceea, a doua zi plecă și flota Carthaginei, în același timp porniră și trimișii ei spre Italia. Toate se făceau în pripă, sub imboldul ursitei și fiecare din ei era încredințat că orice șovăială înseamnă trădare din parte-i pentru izbăvirea tuturor.

Scipio — care aducea cu sine o armată încărcată de trofee capturate în numeroase orașe, după ce trimise prizonierii și celelalte prăzi în vechiul său castru²⁶ de la Utica — deși avea acum privirile ațintite spre Carthagina, puse totuși stăpînire pe orașul Tynes²⁷, părăsit de garnizoana sa care dăduse bir cu fugiții (acest port se află la o depărtare cam de 15 000 pași de Carthagina), care era întărit, pe de o parte, prin lucrări, iar de altă parte, se bizuia pe pozițiile sale naturale; Tynes putea fi văzut și din Carthagina și la rîndul său avea cîmp de vedere atît înspre acest oraș, cît și spre marea dimprejurul lui.

X Dar tocmai cînd romanii se străduiau anume să ridice parapetele castrului, zăriră flota²⁸ vrăjmașilor care se îndrepta din Carthagina spre Utica. De aceea, lăsînd baltă lucrările, Scipio rosti porunca : „Fiți gata de marș !” și cu repeziciune începură să fie smulse steagurile, pentru ca nu cumva flota să fie surprinsă și nimicită, deoarece vasele erau întoarse toate către țarm, pentru a sprijini împresurarea, nefiind cîtuși de puțin pregătite pentru o bătălie navală. Căci, cum ar fi putut să se împotrivescă unei flote sprintene și ușoare, înarmate și înzestrate cu tot echipamentul naval, cînd vasele romane fuseseră încărcate ori cu tormente și mașini de asediu, ori prefăcute în vase de transport cînd erau acostate la țarm atît de apropiate de zidurile orașului, încît puteau sluji drept parapete ori punți de asalt ? De aceea, îndată ce Scipio ajunsese acolo, în pofida tacticii obișnuite într-o bătălie navală, așeză vasele rostrate în ariergardă în apropierea uscatului, ca să poată veni în sprijinul apărării celorlalte nave, iar vasele de transport fură așezate pe patru rînduri în fața zidului, împotriva dușmanului. Pentru ca să nu se strice ordinea întregului convoi de vase în învălmășeala luptei, catargele și antenele vaselor fură culcate, legîndu-se navă de navă cu odgoane zdravene și astfel vasele fură prinse unele de altele de parcă ar fi fost unite ; apoi, deasupra catargelor fură așternute scînduri, așa fel încît acum se putea umbla nestingherit peste întregul șir de vase, iar pe sub punțile acestora Scipio lăasă un spațiu liber, pe unde vasele de recunoaștere să le poată ataca cu repeziciune pe cele dușmane și să se poată retrage la adăpost. După aceste pregătiri făcute în pripă, potrivit împrejurărilor, cam o mie de luptători, aleși unul și unul, sînt imbarcați pe vasele de transport și tot pe ele se îngămădește un uriaș număr de arme de atac, mai ales lănci și sulițe, spre a fi îndeajuns pentru o luptă oricît de îndelungată.

Pregătiți în felul acesta, romanii așteptau cu încordare sosirea dușmanilor. Dacă punii ar fi dat zor, de bună seamă i-ar fi bătut din primul atac pe romani, surprinși în toiul pregătirilor și cînd totul la ei era de-a valma ; însă carthaginezii, înfricoșați de înfrîngerile suferite pe uscat, nu mai aveau destulă încredere nici chiar în lupta lor pe mare, cu toate că în această privință erau mai tari. Din această pricină, carthaginezii pierdură o zi întregă navigînd încet, iar către lăsatul amurgului acostară cu flota într-un port (pe care africanii îl numesc Rusucmona²⁹) ; a doua zi, înainte de răsăritul zorilor, carthaginezii își rînduiră în larg navele lor, întocmai ca pentru o bătălie navală în toată regula, de

parcă și romanii la rîndu-le ar fi avut de gînd să iasă la atac. După ce adăstără multă vreme în formația aceasta, cînd carthaginezii băgară de seamă că din partea romanilor nu se face nici o mișcare, atunci în cele din urmă atacară vasele romane de transport. Bătălia aceasta însă nu semăna aproape de loc cu una navală, ci mai degrabă era aidoma asaltului unor vase împotriva zidurilor unei cetăți. Navele romane de transport le întreceau întrucîtva în înălțime pe cele punice: deoarece carthaginezii își aruncau de jos în sus lăncile de pe navele lor rostrate, pe cele mai multe le azvîrleau zadarnic, în schimb sulilele romane de pe vasele lor de transport erau azvîrlite de sus în jos cu o mai mare putere și cu o țintă mai sigură. Vasele romane de recunoaștere și alte nave ușoare, care se strecurau prin golurile punților construite, la început nu numai că erau răsturnate la cea dintîi ciocnire cu marile nave punice rostrate, dar chiar erau o stavilă pentru apărătorii romani, deoarece amestecîndu-se de-a valma cu vasele vrăjmașilor, îi sileau pe romani de multe ori să înceteze cu împroșcatul sulilelor, ca să nu cadă vreuna rătăcită asupra alor lor. În cele din urmă navele carthagineze aruncară peste cele romane niște pripoane de lemn cu cîrlige de fier (cărora ostașii le spun cîngi). Deoarece romanii nu puteau sfărîma nici cîngile, nici lanțurile cu care erau prinse vasele lor de către cele carthagineze, cînd aceștia anume le aruncau, fiecare navă rostrată carthagineză cînd vislea îndărăt, tîra după sine un vas de transport roman prins cu cîrligele cîngilor. În chipul acesta ai fi putut vedea rupîndu-se odgoanele cu care era legată o navă de celelalte vase de transport, iar în unele locuri tras de vasele rostrate punice în același timp un șir întreg de mai multe vase romane. Într-adevăr, după ce fură distruse mai ales în chipul acesta toate punțile din [primul]³⁰ rînd de vase, romanii abia avură vreme să sară pe al doilea rînd de vase.

Cam 60 de vase de transport romane trase de pupe fură duse pînă la Carthagina; acest fapt [a fost]³¹ un prilej de nespusă bucurie, însă, deși prea zgomotoasă față de situația în sine, totuși cu atît mai îmbucurătoare pentru puni, cu cît în lungul șirag al atîtor înfrîngeri și atîtor lacrimi vărsate, le mijise acum un dram de bucurie la care nu se așteptaseră; în această împrejurare romanii erau cît pe-acî să-și vadă flota nu departe de pierzanie, dacă comandantii vaselor carthagineze n-ar fi șovăit atît de mult, iar Scipio n-ar fi venit la vreme în ajutorul flotei romane³²,

XI În cursul aceluiași zile, după ce Laelius și Masinissa ajunseră cam după 15 zile³³ în Numidia³⁴, masaesuliii plini de bucurie îi încredințară lui Masinissa tronul său părintesc, întocmai ca unui rege de multă vreme dorit și așteptat. Syphax, după alungarea comandanților și garnizoanelor sale de acolo, deși ședea [nemîșcat] în vechiul său regat³⁵, totuși nu avea de loc de gînd să se potolească. Văzîndu-l atît de robit de patimile dragostei, și soția și socrul său îl întăritau; și cum el avea din belșug și oameni și cai — căci atîtea mijloace cîte îi punea la îndemînă regatul său aproape sub ochii săi, după atîția ani de propășire, erau în măsură să-i crească înfumurarea și unuia chiar mai puțin barbar și mai puțin stăpînit ca el. De aceea, strîngînd laolaltă toți oamenii care erau volnici la război, le împărți cai, arme, din cele de atac, din cele de apărare; distribui călăreții pe pîlcuri, pedestrașii pe cohorte, așa cum învățase³⁶ cîndva de la centurionii romani.

În fruntea unei oști³⁷, nu mai mici ca cea pe care o avusese înainte, în schimb însă toată alcătuită aproape din recruți necăliți în luptă, purcese înspre vrăjmaș. Și așezîndu-și tabăra în apropiere, la început cîțiva călăreți de-ai lui Syphax înaintau ca să iscodească din posturile lor așezate în locuri ferite, apoi, cînd erau alungați cu sulițele aruncate, se retrăgeau în grabă la ai lor; după aceasta, amîndoi potrivnicii făceau incursiuni unii la ceilalți; dar ori de cîte ori erau respinși, se aprindeau de ciudă mai tare și veneau apoi și mai mulți; căci ceea ce de obicei face să izbucnească luptele dintre două cavalerii este sau nădejdea care îi adună laolaltă pe ai lor alături de cei care biruie, sau minia alături de cei biruiți. În chipul acesta o încăierare, așîtată de vreo cîțiva, i-a atras pe toți călăreții ambelor tabere, stîrnindu-le zelul în luptă. În vreme ce lupta se încinsese numai între trupele de călăreți, deoarece Syphax își arunca neîntreput în bătălie puhoaiile lui de masaesulii în nesfîrșite cete, acestea cu greu puteau fi înfruntate de romani; totuși pedestrima romană izbuti să-și croiască repede o pîrtie furișîndu-se printre golurile dintre escadroanele sale și vîrî spaima în dușmanul ce se avîntase răsfirat. Mai întîi, barbarii începură să slăbească galopul cailor, apoi, după ce se stîrnî neorînduială în șirurile lor, începură să stea pe loc, după aceasta rămaseră aproape încremeniți, nefiind obișnuiți cu noua tactică de luptă a romanilor, în cele din urmă nu numai că dădură înapoi în fața pedestrimii romane, dar deși erau sprijiniți de pedestrima lor, nu mai cutezară nici măcar să se mai împotrivescă cava-

leriei romane. Acum se apropiau și unitățile legiunilor³⁸. Într-adevăr, masaesulii n-au mai fost în stare într-o asemenea situație să înfrunte nu numai cel dintîi iureș roman, dar nici măcar vederea steagurilor și armelor romane: atît de răscolitoare în suflete le era fie amintirea înfrîngerilor dinainte ce atît de mult i-au zdruncinat, fie spaima de acum!

XII În acea luptă, în vreme ce Syphax pornește călare împotriva escadroanelor potrivnicului, căutînd ori să insufle rușine alor săi pentru fuga lor, ori să-i oprească din fugă punîndu-și în primejdie propria-i viață, calul fiindu-i greu rănit, îl dă peste cap. În felul acesta Syphax este doborît și luat prizonier. Apoi e tîrît viu în fața lui Laelius, pentru ca priveliștea lui să-i pricinuiască bucurie în primul rînd lui Masinissa³⁹.

Capitala regatului lui Syphax era Cirta⁴⁰; acolo își căutaseră adăpost mari puhoai de vrăjmași. În acea ciocnire, măcelul a fost mai mic decît izbînda, deoarece lupta se dăduse numai între călăreți. Acolo fură răpuși nu mai mult de 5 000 de dușmani, iar mai puțin de jumătate din această cifră fură prinși cu prilejul atacului roman dezlănțuit asupra taberei lor, unde se îngămădiseră mulțimea războinicilor îngroziți în urma pierderii regelui lor.

Masinissa își spunea, pe bună dreptate, că deocamdată pentru el nu e nimic mai înălțător decît să-și revadă biruitor regatul părintesc redobîndit după atîta amar de ani. Dar atît în toiul izbînzilor, cît și a înfrîngerilor, nu ți se dă răgaz să stai cu brațele încrucișate⁴¹. „Dacă Laelius îi va îngădui să pornească înainte spre Cirta împreună cu cavaleria și cu Syphax legat, el va zădărnici orice încercare, vîrînd spaima în toți potrivnicii uluiți; Laelius va fi în măsură să-l urmeze îndeaproape cu pedestrima sa, prin marșuri ușoare“.

Pentru că Laelius îi încuviință planul, Masinissa porni la drum. Ajuns la Cirta, el poruncește să fie chemate toate căpeteniile din această cetate la o întrevedere. Însă asupra acestora, care nu știau nici de căderea regelui și nici ce se întîmplase, n-au avut rezultat nici vorbele de amenințare, nici sfaturile, pînă cînd Masinissa nu le-a pus sub ochi pe regele lor înlănțuit. Atunci, în fața acestei priveliști atît de cutremurătoare, au izbucnit din partea tuturor strigăte de jale; unii, înspăimîntați, au părăsit și zidurile cetății, alții, în urma unei înțelegeri făcute în grabă de a cere iertare învingătorului, îi deschiseră larg porțile cetății. Masinissa,

după rînduirea străjilor în jurul porților și pe meterezele zidurilor, ca să nu poată nimeni scăpa cu fuga, porni în goana calului ca să ocupe palatul regelui.

Cînd Masinissa intră în pridvorul palatului, chiar în prag îl întîmpină Sophonisba⁴², soția lui Syphax și fiica lui Hasdrubal cartaginezul; cînd aceasta l-a văzut în mijlocul cetelor sale de războinici pe Masinissa, un bărbat chipeș atît prin armele sale deosebite, cît și prin celelalte trăsături ale sale, încredințată că el e regele — ceea ce într-adevăr și era — i se aruncă la picioare și-i grăi astfel :

„Zei și vitejia ta, precum și norocul tău, ți-au dăruit puteri să birui asupra noastră în totul; dar dacă unei prizoniere îi e îngăduit să-și dea drum glasului său rugător, în fața celui care e stăpîn pe viața și pe moartea ei, dacă-mi permiți să-ți îmbrățișez genunchii și să-ți ating dreapta cu care ai biruit, te rog fierbinte și în lacrimi, în numele măreției regești de care m-am bucurat și eu puțin mai înainte, în numele neamului numizilor din care îți tragi obîrșia laolaltă cu Syphax, în numele zeilor ocrotitori ai acestui palat, [pe care-i rog] ca să te primească cu prevestiri mai norocoase decît acelea cu care l-au trimis pe Syphax de aici, înduplecă-ți sufletul în fața rugilor mele și hotărăște-mi tu soarta mea de prizonieră, orice te-ar îndemna sufletul, și nu mă lăsa să cad în mîna vreunui roman trufaș, pradă bunului său plac și cruzimii sale. Chiar dacă n-ași fi fost altceva decît soția lui Syphax, totuși aș fi vrut să-mi încredințez mai degrabă soarta în mîna unui numid care, ca și mine, a deschis întîia oară ochii în aceeași Africă, decît să fiu pradă unui străin și unui venetic. Dă-ți seama de ce trebuie să se înfricoșeze o cartagineză în fața unui roman, de ce trebuie să se teamă fiica lui Hasdrubal! De nu-i cu putință altă cale, te rog și te implor, ucide-mă, pentru ca prin moartea mea să mă ferești de a fi pîngărită de romani, după bunul lor plac!“

Sophonisba era o femeie de o neasemuită frumusețe și în cea mai înfloritoare vîrstă; de aceea, deoarece ea îi îmbrățișa [cînd genunchii]⁴³ lui Masinissa, cînd dreapta lui, cerîndu-i să aibă milă și să n-o predea vreunui roman, vorbele grăite de ea semănau mai degrabă unor mîngîieri decît unor rugăminți; sufletul învingătorului e covîrșit nû numai de mila ei, ci — pentru că firile numizilor se înflăcărează prea repede în fața dragostei — Masinissa e prins de vraja unei iubiri pătimașe pentru prizonieră. Intinzîndu-i mîna Sophonisbei, ca cheazășie că el încuviințează cele

ce îi cere, Masinissa intră în palat. Apoi începu să se frămînte în mintea lui în ce chip să-și țină angajamentul luat. Deoarece nu fu în stare să găsească altă ieșire din impas, dragostea îi mijloci cu ușurință o hotărîre îndrăzneată și totodată lipsită de simțul rușinii: dădu poruncă să se pregătească cu repeziciune nunta chiar în cursul acelei zile, ca să nu dea răgaz nici lui Laelius, nici lui Scipio să ia o hotărîre ca față de o prizonieră care a devenit acum soția lui Masinissa. Laelius s-a nimerit să vină tocmai după nuntă; acesta nu numai că nu s-a prefăcut că nu-i încuviințează lui Masinissa pentru cele făcute, ci chiar de la început a căutat să i-o smulgă pe Sophonisba din [patu-i] ⁴⁴ nupțial și s-o trimită împreună cu Syphax și cu ceilalți prizonieri la Scipio. Pînă la urmă însă Laelius se lăsă înduplecat de rugămîntea lui Masinissa, care stăruia ca „în privința sorții Sophonisbei, numai judecata lui Scipio să fie hotărîtoare. Numai acesta avea să dispună pe cine din doi regi îl va urma Sophonisba: pe Syphax sau pe Masinissa!“ De aceea, Laelius îi trimise lui Scipio numai pe Syphax și pe ceilalți prizonieri. Cu sprijinul lui Masinissa, Laelius îngenunche și celelalte orașe ale Numidiei, care erau ocupate de garnizoanele regelui Syphax.

XIII După ce s-a dat de veste că Syphax e adus în castrul roman, toată mulțimea ostașilor s-a revărsat ca la privescerea unui triumf. În fruntea convoiului de prizonieri mergea legat [în lanțuri] însuși Syphax, urmat de ceata nobililor numizi. Cu acest prilej, toți ostașii romani căutau să scoată în vileag, pe cît le sta în putință, biruința lor, punînd-o față în față cu măreția lui Syphax și cu faima neamului acestuia: „Iată, acesta e regele la a cărui însemnătate au contribuit două popoare, cele mai puternice de pe pămînt, romanii și carthaginezii, atît de mult încît, pe de o parte, comandantul lor suprem, Scipio, a navigat cu două quinquereme în Africa, pentru a încheia prietenie cu el ⁴⁵, părăsindu-și provincia Hispania și oastea, iar pe de altă parte, Hasdrubal, comandantul suprem al carthaginezilor, nu numai că s-a înfățișat în persoană în regatul lui, dar i-a dat acestuia și pe fiica sa, Sophonisba, de soție. Syphax a avut în mîna sa în aceeași vreme doi comandanți, și pe cel pun, și pe cel roman. Dar așa cum amîndouă taberele au cerut zeilor pace, aducîndu-le cuvenitele jertfe, la fel și popoarele amîndouă i-au rîvnit prietenia acestui rege. Syphax a avut mijloace și forțe atît de mari, încît l-a alungat pe Masinissa din regatul său, silindu-l să-și tăinuiască viața prin

ascunzători și să-și ducă zilele din jafuri, ca și fiarele pădurilor, răspîndind vestea că a murit ⁴⁶“.

Regele, ridicat în slăvi în convorbirile celor ce-l înconjurau întocmai ca un sărbătorit, fu condus în *praetorium* la Scipio.

Pe Scipio l-a mișcat atît soarta de altă dată a acestui bărbat pusă față în față cu cea de azi, cît și amintirea ospetiei, a mîinii drepte strînse și a alianței încheiate în numele statului și a prieteniei dintre ei doi. Aceleași fapte i-au dat curaj lui Syphax cînd a vorbit cu învingătorul său. Căci, pe cînd Scipio îl întreba pe Syphax ce-a vrut pentru sine, de vreme ce a refuzat nu numai prietenia cu romanii ⁴⁷ ci, mai mult, le-a declarat chiar război, Syphax a mărturisit că într-adevăr a greșit și că și-a pierdut mintea. „Dar el n-a fost cuprins de nebunie atunci cînd a ridicat armele împotriva poporului roman; dimpotrivă, acea împrejurare a fost sfîrșitul smintelii, nu începutul ei; atunci a luat-o razna mintea lui, atunci și-a smuls din suflet și ospetia de care se bucura personal, precum și toate tratatele de alianță ale celor două popoare, cînd a primit în casa lui ca soție ⁴⁸ o femeie cartagineză; Sophonisba e aceea care a adus cu făcliile ⁴⁹ ei de nuntă văpăile în palatul său; ea e aceea care i-a zăpăcit sufletul, întocmai ca o furie și ca o pacoste, ea [cu vraja] mîngîierilor de tot felul l-a scos pe el din minți și nu s-a potolit pînă cînd ea însăși nu i-a pus în mîinile sale armele blestamate pentru a lupta împotriva ospetelui și prietenului său! Singura mîngîiere pentru Syphax, un om zdrobit și doborît [la pămînt] de năpastă, e că vede aceeași pacoste și furie a pierzaniei trecută acum și în casa celui mai înverșunat dintre toți vrăjmașii săi. Masinissa nu e nici mai înțelept și nici mai statornic ca Syphax: dimpotrivă, e chiar mai lipsit de prevedere, din pricina avîntului său tineresc; de bună seamă, tot Sophonisba e aceea care l-a prostit prin ademeniri și mai pătimașe pe Masinissa și l-a făcut să fie și mai puțin stăpîn pe sine ca altădată pe Syphax“.

XIV Deoarece, rostind aceste cuvinte, Syphax își dădea în vileag nu numai înverșunata-i ură, ci și faptul că e mai departe sub imboldurile [patimilor] dragostei, știindu-și iubită în brațele potrivnicului său, întîmplarea aceasta l-a zguduit puternic pe Scipio dîndu-i o mare îngrijorare. Desigur, învinuirile aduse de Syphax erau adevărate prin nesocotitul zor al lui Masinissa cu nunta făcută cu atîta repeziciune, tocmai în toiul războiului și fără să-l întrebe pe Laelius, ori să-l aștepte măcar pe acesta,

pentru ca în ziua în care văzuse o vrăjmașă prizonieră să se și însoare cu ea, săvârșind ceremonia nunții⁵⁰ chiar în casa dușmanului său ; aceste fapte îi apăreau lui Scipio cu atât mai urite, cu cât în Hispania pe el nu-l atrăsese de fel frumusețea nici unei prizoniere, deși era tânăr.

Pe cînd Scipio avea asemenea frămîntări în mintea sa, iată că apar Laelius și cu Masinissa. După ce-i primi pe amîndoi cu bunătațe în priviri și-i proslăvi deopotrivă în *praetorium*, în fața adunării în mare număr a comandanților, neprecupețind laudele, luîndu-l de o parte pe Masinissa, Scipio îi grăi astfel :

„Masinissa ! Socot că tu ai băgat de seamă la mine oarecare bune însușiri, și atunci cînd tu ai venit mai întîi în Hispania pentru a lega prietenie cu mine și mai pe urmă în Africa, cînd mi te-ai încredințat și pe tine însuși, și toate nădejtile tale. Iată însă că din toate virtuțile, datorită cărora sînt încredințat că ai fost atras spre mine, eu mă mîndresc îndeosebi în aceeași măsură cu două : cu cumpătarea și cu înfrînarea în fața dorințelor pătimașe. Eu însă aș fi dorit ca și tu să fii împodobit cu aceste virtuți, Masinissa, alăturîndu-le celorlalte calități atît de strălucite ! Vîrsta noastră — crede-mă ce-ți spun ! — nu e pîndită de primejdii atît de mari din partea vrăjmașilor înarmați, cît sîntem de amenințați să fim covîrșiți din toate părțile de patimi⁵¹. Cine și-a înfrînat și și-a stăpînit prin firea sa cumpătată acele porniri, a cîștigat pentru sine o cinste cu mult mai mare și o biruință cu mult mai strălucită⁵² decît aceea pe care am dobîndit-o noi asupra lui Syphax.

Eu am ținut seama și-mi aduc aminte cu plăcere de isprăvile tale săvîrșite cînd nu eram de față, cu strășnicie și vitejie. Însă celelalte fapte ale tale, chibzuiește-le tu personal în mintea ta, ca să nu fii nevoit să roșești cînd îți vorbesc eu de ele !

Syphax a fost biruit și a căzut prizonier sub auspiciile poporului roman. De aceea el însuși, soția lui, regatul, ținutul, orașele, oamenii care le locuiesc, în sfîrșit, tot ce-a aparținut lui Syphax, este pradă poporului roman, deci și regele, și soția lui ; chiar dacă ea n-ar fi carthagineză, chiar dacă noi nu ne-am da seama că tatăl ei este comandantul dușmanilor, tot s-ar conveni ca ea să fie trimisă la Roma, pentru ca senatul și poporul roman să-și dea părerea și să ia o hotărîre în privința ei și a lui Syphax, de vreme ce acest rege aliat cu noi, înstrăinîndu-se, s-a rupt de noi, după cum el însuși spune, și a ridicat deodată armele împotriva noastră ! Învinge-ți pornirile tale sufletești ! Ferește-te să-ți înjosești mul-

tele tale însușiri frumoase printr-o singură patimă și să-ți strici renumele, ciștigat în urma unor fapte atât de strălucite, printr-o vină mai mare decât e pricina vinii⁵³“.

XV Cînd Masinissa auzi asemenea vorbe, nu numai roșeața îi îmbujoră obrazii de rușine, dar îi dădură și lacrimile; și cu toate că într-adevăr spusese că dînsul se va supune comandantului, îl rugă totuși să chibzuiască temeinic, pe cît îi stă în putință, la faptul că „el s-a obligat [față de Sophonisba] printr-un angajament solemn, deși cu nesocotință, și i-a făgăduit că nu o va lăsa să cadă în mîna nimănui“. Apoi plecă din *praetorium*, în mare zbulucium, către cortul său. Acolo stătu o oarecare bucată de vreme fără vreun martor de față, suspinînd și gemînd într-una — ceea ce ușor se putea auzi de către cei care ședeau în jurul cortului său; la urmă, scoase un sfîșietor geamăt și chemă pe unul din sclavii săi credincioși în grija căruia, după obiceiul regesc, se afla pentru vreme de restriște otrava și amestecînd-o cu băutura din cupă, îi poruncește s-o ducă Sophonisbei și în același timp să-i dea acesteia de veste: „Masinissa i-ar fi păstrat cu dragă inimă credința pe care un soț i-o datorează în primul rînd soției sale; dar pentru că o putere mai presus de a lui îi răstoarnă vrerea, nu-i mai rămîne decât să-i îndeplinească cea de-a doua făgăduință, aceea de a n-o lăsa să cadă vie în mîna romanilor; deci Sophonisba să-și aducă aminte de tatăl său, comandantul punilor, de patria sa și de cei doi regi a căror soție a fost, și să-și poarte singură de grijă“.

Cînd slujitorul lui Masinissa ajunsese la Sophonisba, ducîndu-i otrava o dată cu această veste, ea spuse:

„Primesc acest dar de nuntă, și-l primesc fără amărăciune în suflet, de vreme ce bărbatul meu n-a putut da o dovadă mai puternică soției sale; vestește-i totuși acest lucru: aș fi închis ochii mai mulțumită dacă nu m-aș fi măritat cu el în ajunul morții mele!“ Sophonisba a rostit aceste vorbe cu aceeași semeție cu care a luat cupa, pe care a sorbit-o neînfricăta pînă la fund, fără nici un semn de tremur⁵⁴.

Cînd i s-a adus la cunoștință lui Scipio acest fapt, pentru ca nu cumva tînărul zdruncinat sufletește și rănit în mîndria lui să recurgă la vreun act necugetat, el îl cheamă numaidecît la sine și cînd îl mîngîie, cînd îl dojenește cu blîndețe pentru nesocotința lui, pe care și-a plătit-o cu altă nesocotință, săvîrșind o faptă și mai cutremurătoare decât ar fi fost nevoie.

A doua zi, pentru a-i alunga din suflet zbuciumul sufletesc de acum, Scipio urcă la tribună și porunci să se cheme ostașii la adunare. Acolo i se adresează lui Masinissa, mai întâi cu titlatura de rege și îi aduce cele mai înălțătoare laude, după care îl răsplătește dăruindu-i o coroană de aur, un potir de aur, un scaun curul și un baston de fildeș, o togă brodată cu fir de aur și o tunică la fel. La cinstea acordată, adaugă aceste cuvinte :

„La romani nu există ceva mai înălțător ca triumful și nici alte distincții pentru cei sărbătoriți cu triumful mai mari ca acestea, pe care poporul roman socotește că Masinissa e vrednic să le poarte, fiind singurul dintre toți străinii în această privință“.

Apoi și lui Laelius îi aduse laude, dăruindu-i o coroană de aur ; cu acest prilej fură răsplătiți și alți viteji, fiecare după meritele sale. Cu asemenea cinstire s-a înmuiat sufletul regelui, mijindu-i nădejdea că în urma înlăturării lui Syphax, în curînd va pune stăpînire pe întreaga Numidie.

XVI După ce Scipio îl trimise la Roma pe Laelius cu Syphax și cu ceilalți prizonieri, cu care au plecat și solii lui Masinissa, el din nou se înapoiază la castrul de la Tynes, unde își continuă lucrările întăririlor pe care le începuse. Carthaginezii, ca unii care fuseseră îmbătați nu numai de scurta bucurie, dar aproape și deșartă din pricina izbînzii dobîndite deocamdată cu prilejul atacării flotei romane⁵⁵, aflînd de știrea căderii lui Syphax prizonier, în care își puseseră aproape mai multe nădejdi ca în Hasdrubal și armata lui, intră în panică. De aceea, fără să mai dea vreo ascultare nici unuia dintre punii care-i îndemneau să continue războiul, trimit la romani treizeci de oratori⁵⁶, cele mai de frunte căpetenii ale senatorilor, pentru a cere pace romanilor. La carthaginezi aceștia alcătuiau sfatul cel mai respectat, avînd cea mai puternică înrîurire asupra senatului însuși.

Cînd acești soli sosiră în castrul roman și în *praetorium* făcură plecăciuni pînă la pămînt, întocmai ca aceia care se închină (după obiceiul, cred eu, aceluia ținut de unde sînt ei de baștină⁵⁷). Cuvîntarea lor a fost la fel de umilă ca temenelile, nu ca a unor oameni care caută să se dezvinovățească de o greșeală, ci ca aceora care dau vina și pun începutul greșelii pe seama lui Hannibal și pe cei care au sprijinit ridicarea lui la putere. Ei cereau iertare pentru cetatea lor năruită de două ori din pricina nesocotinței unor inși, dar care avea să rămînă din nou teafără, datorită numai bunăvoinței dușmanilor ; „poporul roman caută

pe vrăjmașii săi biruiți să și-i supună, nu să-i dea pierzării ; de aceea ei sînt gata să asculte și să-și plece capul cu supunere ; deci să le poruncească ce vor“.

Scipio le răspunse că și dînsul a venit în Africa cu o nădejde și nădejdea sa s-a îndeplinit prin strălucitele biruințe cîștigate și că el va duce înapoi în patria sa victoria, nu pacea ; „cu toate acestea, deoarece are victoria aproape în mîină, el nu refuză pacea, pentru ca toate neamurile să știe că poporul roman poartă nu numai războaie drepte, ci le pune și capăt. Carthaginezilor el le pune aceste condiții : să înapoieze prizonierii, dezertorii și sclavii fugiți ; să-și scoată armatele din Italia și Gallia ; să nu mai aibă pretenții la Hispania ; să părăsească toate insulele care se află între Italia și Africa ; să predea toate vasele lungi, păstrîndu-și numai 20 ; să dea 500 000 de banițe de grîu și 300 000 de banițe de orz“.

Nu se știe exact ce sumă de bani a ordonat Scipio Carthaginei să plătească ; unii autori susțin că 5 000 talanți, alții — 5 000 de libre de argint ; la alții am găsit că s-a poruncit o sumă egală cu îndoiul soldelor armatei ⁵⁸.

„Vi se va da o păsuire de trei zile pentru a vă sfătui dacă vă convine pacea în aceste condiții. Dacă vă veți învoi încheiați cu mine armistițiul și trimiteți-vă soli la Roma, la senat“.

În chipul acesta carthaginezii fură lăsați să plece ; deoarece fuseseră de părere că nu trebuie să refuze nici una din condițiile păcii, ca unii care căutau tărăgănirea lucrurilor, spre a cîștiga timp pînă cînd va trece Hannibal în Africa, ei trimit o solie la Scipio în vederea încheierii armistițiului, o altă solie la Roma, ca să ceară pace, și împreună cu aceștia, numai de formă, și cîțiva prizonieri, dezertori și sclavi fugiți, pentru a putea dobîndi mai ușor pacea.

XVII Cu multe zile înainte sosise la Roma Laelius, împreună cu Syphax și cu fruntașii numizilor căzuți prizonieri. El arată senatului pe rînd de-a fir-a-păr toate evenimentele care s-au petrecut în Africa, toată lumea tresăltînd de nespusă bucurie pentru izbînzile de acum, dar și de nădejdi pentru viitor.

Senatul, după ce a chibzuit, a hotărît să-l trimită pe rege sub pază la Alba ⁵⁹, iar pe Laelius să-l rețină la Roma, pînă sosește solia carthagineză. S-au decretat rugăciuni publice vreme de patru zile.

Praetorul P. Aelius, după ce ridică ședința senatului, convocă adunarea poporului; el urcă la tribună împreună cu Laelius. Într-adevăr, acolo când cetățenii au aflat că oștile carthagineze au fost bătute, că a fost biruit și luat prizonier un rege cu o mare faimă, că întreaga Numidie a fost străbătută în lung și-n lat, obținându-se o strălucită victorie, n-au mai putut să păstreze tăcerea și să-și stăpânească bucuria, ci și-au dat-o pe față prin strigăte și tot felul de manifestări, așa cum își arată mulțimea de obicei veselia nemăsurată. De aceea praetorul hotărî numaidecît ca paznicii templelor să deschidă toate sfintele locașuri din întregul oraș, pentru ca poporul să aibă puțința să meargă și să se închine zeilor și să le aducă mulțumiri o zi întreagă.

A doua zi, praetorul introduse în senat pe solii lui Masinissa. Aceștia mai întâi își rostiră urările lor de bine senatului pentru izbînda lui Scipio în războiul din Africa, apoi i-au adus mulțumiri pentru că „Scipio l-a intitulat pe Masinissa nu numai rege, ci l-a și restabilit pe tronul părintesc unde, după înlăturarea lui Syphax, dacă senatul va găsi cu cale aceasta, va domni Masinissa, fără teamă și fără războaie; după aceea, pentru că Scipio, laudîndu-l în fața adunării ostașilor, l-a răsplătit cu cele mai înalte decorații de care Masinissa a fost vrednic, pentru că s-a străduit din răsuputeri să le merite, și cu atît mai vîrtos și de aci înainte la fel se va strădui; ei cer senatului să întărească printr-un decret acordarea titlului de rege lui Masinissa, precum și celelalte binefaceri și recompense acordate de Scipio; iar dacă nu-i supără și această cerere pe care le-o face Masinissa, să le înapoieze prizonierii numizi care se găsesc sub pază la Roma: gestul acesta va fi cît se poate de prețuit în ochii compatrioților săi!“.

La aceste propuneri s-a dat următorul răspuns: „Senatul primește și trimite la rîndu-i felicitări regelui pentru izbînzile cîștigate în Africa; găsește cu cale că pe bună dreptate și cu noimă a procedat Scipio, cînd i s-a acordat lui Masinissa titlul de rege, iar senatul îi dă încuviințarea și-i aduce laude pentru tot ce va mai face, pentru a-l mulțumi pe Masinissa“.

Apoi s-a dat un decret cuprinzînd ce daruri să-i fie duse regelui lor de solii numizi: două mantii de purpură cu cîte o agrafă de aur și cu cîte două cămăși cu tiv lat de purpură⁶⁰, doi cai împodobiți cu phalere⁶¹ pe ei, cîte două arme equestre de atac împreună cu platoșe și niște corturi cu așternutul ostășesc, așa cum e obiceiul să se dea unui consul.

Praetorul a primit poruncă să trimită toate acestea regelui. Fiecărui sol i s-a dat în dar nu mai puțin de 5 000 de ași, iar însoșitorilor lor câte 1 000 de ași, apoi câte două rinduri de veșminte solilor și câte un rînd pentru însoșitori și pentru numizii care, sloboziți de sub pază, erau înapoiți regelui lor ; pe lângă toate acestea s-au decretat pentru soli acordarea de locuințe gratuite, locuri la spectacolele jocurilor publice, precum și cele trebuincioase pentru bunul trai.

XVIII În aceeași vară în care s-au dat aceste decrete la Roma și s-au petrecut aceste evenimente în Africa, praetorul P. Quinctilius Varus și proconsulul M. Cornelius s-au măsurat în lupta cu Mago ⁶² carthaginezul în ținutul gallilor insubri. Prima linie de bătaie au alcătuit-o legiunile praetorului ; Cornelius și-a ținut trupele sale în rezervă, în vreme ce el înaintase pînă la cele dintii steaguri romane ; în fața celor două aripi, și praetorul și proconsulul își îndemnară ostașii să se năpustească cu cea mai mare strășnicie asupra unităților dușmane.

Însă fiindcă nu văzură nici o mișcare la vrăjmași, Quinctilius îi spuse lui Cornelius :

„După cum vezi, lupta lîncezește, dușmanul rezistînd mai presus de orice așteptare ; e primejdie pentru noi ca nu cumva teama vrăjmașului să se preschimbe în cutezanță ! E nevoie deci să năpustim cavaleria ca o vijelie asupra lui, dacă vrem să-l clintim din poziții și să-l punem în neorînduială. De aceea, sau împotrivește-te vrăjmașului în fața primelor steaguri, în vreme ce eu voi interveni în luptă cu cavaleria, sau, cînd eu voi desfășura atacul în prima linie de bătaie, dă năvală cu cavaleria celor patru legiuni asupra potrivnicului“.

Deoarece proconsulul îi lăsase praetorului Quinctilius liberă alegere a misiunii pe care-o dorește, acesta împreună cu fiul său — un tînăr strașnic, al cărui nume era Marcus — purcese spre călăreții care, după ce le dăduse ordin să încalece, se năpustiră vijelios asupra vrăjmașului. Strigătele scoase de legiuni au mărit învîlmășeala pricinuită de tropotul cavaleriei ; frontul dușmanilor ar fi fost spart dacă Mago n-ar fi aruncat numaidecît în luptă elefanții, care stăteau gata de intervenție la cea dintii mișcare a cavaleriei romane. Caii speriați de răgetele, duhoarea și înfățișarea namilelor au făcut să fie zădărnicit tot ajutorul dat pedestrimii de călăreții romani. Acolo unde călăreții romani puteau să se folosească de sulite și de gladii în lupta piept la piept, își

dovedeau tăria în fața numizilor ; însă și aceștia aveau puțința să-și arunce sulilele din poziții mai prielnice asupra unor potrivnici împinși prea departe de caii speriați. Totuși, pedestrirea legiunii a douăsprezecea, deși fusese decimată în mare parte, rămase neclintită pe poziție, mai mult de rușine decât bizuindu-se pe forțele sale. Cu toate acestea, tot n-ar fi putut rezista mai multă vreme dacă legiunea a treisprezecea, scoasă din rîndul rezervelor, n-ar fi intervenit în prima linie de bătaie, restabilind o luptă [cu sorti] îndoielnici. Atunci și Mago aruncă asupra legiunii romane forțe neatinse : trupele de galli scoase de la rezerve. După ce gallii fură bătuti fără prea mare trudă, *hastatii* legiunii a unsprezecea își strîng rîndurile și se năpustesc asupra elefanților care rupseseră frontul pedestrimii romane. După ce au aruncat cu sulilele asupra jivinelor îngrămădite într-un singur loc și deoarece aproape nici o sulită nu dăduse greș, toți elefanții au făcut calea întoarsă către frontul lor. Patru din ei s-au prăbușit copleșiți de răni.

Atunci, în sfîrșit, linia de bătaie a potrivnicului fu dată peste cap și în același timp și întreaga cavalerie vrăjmașă se împrăștie, mărind și mai mult învălmășeala și panica, atunci cînd văzu că elefanții se întorc asupra ei. Încă cită vreme Mago stătea neclintit în fața steagurilor, trupele sale se retrăgeau, dînd înapoi pas cu pas, păstrîndu-și însă rîndurile și luptînd cu aceeași înverșunare ; dar cînd punii își văzură comandantul doborît aproape fără viață la pămînt, cu coapsa străpunsă de o sulită și scos din luptă, numaidecît toți întoarseră spatele, luînd-o la sănătoasa.

Cam 5 000 de dușmani au fost măcelăriți în acea zi ; au fost capturate și 22 de steaguri ostășești. Dar și romanii au cîștigat o biruință destul de sîngeroasă : au pierdut 2 300 de oameni din oastea praetorului și o parte cu mult mai mare din legiunea a XII-a. Acolo au căzut și doi tribuni militari, M. Cosconius și M. Maevius ; și din rîndurile legiunii a XIII-a, care intrase cea din urmă în bătălie cu prilejul restabilirii luptei, a căzut tribunul militar C. Helvius. Douăzeci și doi de călăreți din cei mai vestiți, precum și vreo cîțiva centurioni au pierit stîlciți în picioare de elefanți. Bătălia ar fi dăinuit și mai multă vreme dacă, în urma rănirii comandantului pun, dușmanul n-ar fi lăsat biruința în mîna romanilor.

XIX Mago, plecînd în tăcerea nopții următoare, după marșuri forțate, cît putu să rabde din pricina rănii, ajunse la mare la

ligurii ingauni. Acolo l-au întâlnit trimișii veniți de la Carthagina — vasele lor fiind acostate în Golful Gallic⁶³ cu câteva zile mai înainte — care i-au înmănat ordinul de a trece cât mai neîntârziat în Africa. „Tot așa va face și fratele său, Hannibal (căci și la el au plecat ștafetele cu același ordin); Carthagina nu are acum interes să pună stăpînire cu armele pe Gallia și Italia“.

Mago își imbarcă trupele pe vase și plecă nu numai pentru că era pătruns de ordinul senatului și de primejdia [care amenința] patria, ci și fiindcă se temea să nu se năpustească asupra lui dușmanii biruitori, dar totodată pentru ca nu cumva ligurii, băgînd de seamă că Italia e părăsită de puni, să treacă de partea aceloră în a căror stăpînire vor ajunge în curînd; în aceeași vreme Mago nădăjduia că rana îi va fi mai puțin zdruncinată cu prilejul călătoriei pe mare decît pe drumul uscatului și va avea totul mai la îndemînă în ce privește îngrijirea și lecuirea sa. Dar abia trecu de Sardinia și își dădu duhul din pricina rănii. Fură capturate și vreo câteva vase de ale punilor, risipite în larg, de flota romană care supraveghea apele Sardiniei.

Acestea au fost evenimentele desfășurate și pe uscat și pe mare în acea parte a Italiei care se învecinează cu Alpii⁶⁴.

Consulul C. Servilius⁶⁵ se întoarce la Roma fără să fi făcut vreo ispravă vrednică de amintit în provinciile Etruria și Gallia (căci pînă acolo înaintase). O dată cu el, după șaisprezece ani de robie, s-au înapoiat la Roma tatăl său C. Servilius și C. Lutatius⁶⁶, care fuseseră prinși de boiții ligustini în lupta de la satul Tannetum. Consulul Servilius intră în Roma avînd de o parte pe tatăl său, de cealaltă pe Catulus, el ajungînd vestit mai degrabă printr-o cinstire care-l interesa pe el personal și nu statul. S-a propus în adunarea poporului ca să nu i se considere înșelăciune lui C. Servilius⁶⁷, [dîndu-i-se osînda pentru] vina de a fi știut că e în viață tatăl său, care avusese o magistratură curulă cînd el a fost ales tribun și edil al plebei, ceea ce era oprit de lege. După ce s-a votat această propunere, consulul Servilius s-a înapoiat în provincia sa.

Supunîndu-se celuilalt consul, Cn. Servilius, care se găsea în Bruttium, au trecut de partea romanilor, atunci cînd și-au dat seama că războiul punic și-a pierdut tîria, cetățile⁶⁸ Consentia, Aufugum⁶⁹, Bergae⁷⁰, Besidiae⁷¹, Ocriculum⁷², Lymphaeum⁷³, Argentanum⁷⁴, Clampetia⁷⁵ și alte multe populații fără însemnătate.

Același consul a avut o ciocnire cu Hannibal în ținutul Crotoni. Informațiile în legătură cu această luptă sînt nesigure. Valerius Antias susține că acolo au fost doborîți 5 000 de dușmani ; [dacă] izbînda cîștigată ar fi fost atît de strălucită, [de ce a fost trecută cu vederea cu atîta nepăsare de către ceilalți analiști ?] Negreșit, această izbîndă sau a fost plăsmuită fără rușine, sau a fost trecută cu vederea din nebagare de seamă. De bună seamă, Hannibal n-a mai întreprins nici o acțiune în Italia, căci din întîmplare, în acele zile în care se duseseră alți delegați la Mago, și la el ajunseseră trimișii Carthaginei care i-au spus să se înapoieze în Africa.

XX Se spune că Hannibal a dat ascultare cuvintelor trimișilor, scrișnind din dinți, gemînd și abia stăpînindu-și lacrimile. Cînd aceștia i-au dat în vileag însărcinările primite, Hannibal le-a spus :

„Iată că cei care de multă vreme trag de mine îndărăt, refuzînd să-mi trimită completări de trupe și bani, acum nu mă mai cheamă în patrie pe căi lăturalnice, ci fățiș. Prin urmare, nu poporul roman, care a fost răzbit și pus pe fugă în atîtea rînduri, l-a biruit pe Hannibal, ci senatul carthaginez, prin refuzurile și prin pizma sa. Scipio nu va sări în sus de bucurie și nu se va fâli de această rușinoasă întoarcere a mea mai mult decît Hanno, care ne-a nimicit prin năruirea Carthaginei și casa noastră, fiindcă pe altă cale n-a fost în stare s-o facă“.

Hannibal își pregătise dinainte vasele, deoarece în sufletul său presimțea această stare de lucruri. De aceea, trimițînd toată gloata nefolositoare a ostașilor în chip de garnizoane prin orașele din ținutul Bruttium, care le opriră mai mult de teamă decît pentru a-și dovedi credința față de Hannibal, acesta își trecu toată floarea ostășimii în Africa, după ce ucise într-un chip îngrozitor chiar în templul Junonei Lacinia mulți ostași de neam italic care, refuzînd să-l urmeze în Africa, se duseseră în acest locaș, nepîngărit pînă în acea zi. Se spune că arareori a părăsit patria plecînd în surghiun vreun altul atît de zbuciumat ca Hannibal, atunci cînd a ieșit de pe pămîntul vrăjmașului său ; apoi că Hannibal și-a aruncat de mai multe ori privirile înapoi către țărmurile Italiei „învinuind zeii și oamenii și afurisindu-se pe sine și capul său că nu și-a condus spre Roma ostași plini de sînge după biruința de la Cannae. Deși Scipio nu l-a văzut pe dușmanul său carthaginez la față în Italia, totuși a cutezat să meargă la Carthagina, în vreme ce el, după ce-a măcelărit 100 000 de luptători

romani la Trasimenus și la Cannae, a îmbătrînit în jurul localităților Casilinum, Cumae și Nola“. Tinguindu-se și aducîndu-și asemenea învinuiri, Hannibal a fost scos din stăpînirea atît de îndelungată a Italiei ⁷⁶.

XXI La Roma s-a dat de veste în cursul aceluiași zile că au plecat și Mago și Hannibal. Însă bucuria de pe urma acestui îndoit eveniment s-a micșorat, pe de o parte, la gîndul că comandanții romani au avut prea puțin curaj sau forțe pentru a-i reține pe loc pe puni, deși primiseră anume această însărcinare din partea senatului, iar pe de altă parte, pentru că lumea era îngrijorată de felul cum aveau să decurgă lucrurile, de vreme ce tot greul războiului rămîne pe spatele unei singure oști și a unui singur comandant.

În răstimpul aceluiași zile s-au înfățișat la Roma solii Saguntului, care au adus cu ei niște carthaginezi prinși cu bani asupra lor. Aceștia trecuseră în Hlspania pentru a recruta trupe de mercenari. Saguntinii au depus în vestibulul curiei 250 de libre de aur și 800 de libre de argint. După luarea în primire a acestor carthaginezi și vîrîrea lor în temniță, aurul și argintul au fost dați înapoi solilor, căroro li s-au adus mulțumiri publice, dîndu-li-se pe deasupra și alte daruri; totodată li s-au pus la dispoziție și corăbii cu care să se întoarcă în Hispania.

După aceasta, senatorii mai vîrstnici au făcut o dare de seamă în care au amintit acestea: „Cît de lesne uită oamenii faptele bune și cît de anevoie pe cele rele!“ ⁷⁷ Să-și aducă aminte cîtă groază și spaimă a pricinuit trecerea lui Hannibal în Italia! Cîte dezastre s-au întîmplat, ce jale a fost pe urmă, cînd tabăra vrăjmașului a fost văzută de pe zidurile orașului, cîte făgăduințe în rugăciunile lor, din partea fiecărui în parte și a tuturor laolaltă! De cîte ori n-au fost auzite în adunări glasurile celor care-și îndreptau mîinile către cer: cînd va sosi oare acea zi în care au să mai vadă o dată Italia golită de vrăjmași și înflorind datorită binecuvîntatei păci? În sfîrșit, după șaisprezece ani, din mila zeilor a venit și această sfîntă zi și nimeni nu s-a ivit să-și dea părerea că se cuvine să le aducem mulțumiri zeilor; într-adevăr, oamenii abia primesc binele ce li se face în prezent, necum să-și amintească cum se cuvine de binefacerile trecutului!“ ⁷⁸.

Și atunci s-au auzit strigăte din toate părțile senatului: să pună praetorul P. Aelius propunerea la vot; ca urmare, s-a dat un decret prin care să se facă vreme de cinci zile slujbe de

mulțumiri publice în jurul tuturor altarelor și să se jertfească 120 de vite mari.

După plecarea lui Laelius și a trimișilor lui Masinissa, pentru că senatului i s-a adus la cunoștință vestea că solii carthaginezilor care veneau la senat în vederea păcii au fost văzuți la Puteoli și că de acolo vor veni pe calea uscatului, senatul a hotărât să-l cheme înapoi pe C. Laelius, pentru a se discuta în privința păcii în prezența lui. Legatul lui Scipio, Q. Fulvius Gillo, i-a condus pe carthaginezi la Roma. Înterzicându-li-se să intre în Roma, acestora li s-a dat ospetie în *villa publica*⁷⁰; senatul le-a dat încuviințarea să-și expună însărcinarea în templul Bellonei.

XXII Solii puni au rostit cam aceeași cuvîntare ca și în fața lui Scipio, aruncînd întreaga vină a acestui război numai asupra lui Hannibal și nu asupra senatului carthaginez. „Hannibal a trecut fără porunca senatului nu numai Alpii, ci și Hiberus, și a declarat război din proprie hotărîre nu numai romanilor, ci înainte chiar și saguntinilor. Dacă cineva stă să judece drept, pentru senatul și poporul carthaginez alianța cu romanii a rămas neștirbită pînă în acea zi. Prin urmare, ei nu au o altă însărcinare decît aceea de a cere să i se îngăduie Carthaginei să rămîină cu acea pace care a fost încheiată în cele din urmă de către C. Lutatius“.

Potrivit obiceiurilor rămase în ființă, cînd praetorul le încuviința senatorilor să-i întrebe pe soli fiecare ce vrea, pentru că cei mai bătrîni dintre ei care fuseseră de față cu prilejul acestui tratat, îi întrebau pe solii puni unii ceva, alții altceva, deoarece aceștia le-au răspuns că din pricina vîrstei nu-și amintesc (într-adevăr, cam toți erau tineri), atunci s-a strigat din toate părțile Curiei: „Acești soli au fost aleși cu gînd de înșelăciune, potrivit firii carthaginezilor, de vreme ce cer restabilirea vechii păci de care nici ei înșiși nu-și aduc aminte!“.

XXIII Apoi, după scoaterea solilor puni din Curie, senatorii romani au început să intre în deliberare. M. Livius⁸⁰ era de părere să fie chemat consulul C. Servilius, care era mai aproape, pentru a se discuta în prezența lui în privința păcii: „deoarece, așa cum se înfățișează lucrurile, nu există o problemă mai covîrșitoare prin importanța ei ca aceasta și nu e cu putință să se ia vreo hotărîre în această privință, el găsește de cuviință că pentru demnitatea poporului roman nu se poate discuta cum trebuie

această chestiune în lipsa ambilor consuli sau fără prezența măcar a unuia dintre ei“.

Q. Metellus, care fusese consul cu trei ani înainte și apoi dictator ⁶¹, grăi următoarele :

„De vreme ce P. Scipio, nimicindu-le oștile și pustiindu-le ținuturile, i-a împins pe vrăjmași să simtă nevoia de a cere cu atîta plecăciune pacea și pentru că dintre noi toți nici unul nu e mai în măsură să cunoască mai bine adevărul cu ce gînd cer carthaginezii pacea, ca acela care poartă războiul înaintea porților Carthaginei, atunci numai lui Scipio, și nimănui altuia, trebuie să i sã ceară părerea dacă trebuie primită sau respinsă această pace“.

M. Valerius Laevinus ⁶², care fusese în două rînduri consul, îi învinuia pe acești carthaginezi că au venit la Roma ca iscoade, nu ca soli, și că va trebui să li se dea poruncă să iasă din Italia și să fie trimiși sub pază pînă la nave și totodată să i se scrie lui Scipio să nu înceteze războiul.

Laelius și Fulvius au adăugat că Scipio ar fi nădărdit într-o pace, dacă n-ar fi fost chemați Hannibal ⁶³ și Mago din Italia ; de bună seamă, carthaginezii, în așteptarea comandanților și a oștilor lor, vor folosi orice prefăcătorie, apoi cum vor sosi, vor dezlănțui din nou războiul, uitînd de toate tratatele, chiar și de cele proaspete ⁶⁴, și de toți zeii.

După ce mai toți senatorii au fost de aceeași părere cu Laevinus, ședința senatului s-a ridicat.

Solii puni fură lăsați să plece, fără să se încheie pace și aproape fără să primească vreun răspuns.

XXIV În cursul acelor zile, consulul Cn. Servilius, convins că lui i se cuvine toată slava pentru aducerea păcii pe pămîntul Italiei, ca și cum el ar fi fost acela care l-a alungat pe Hannibal, trecu în Sicilia ca să-l urmărească pe carthaginez, iar de acolo să se ducă după el în Africa. Cînd s-a răspîndit această știre la Roma, senatul a hotărît mai întîi ca praetorul să-i scrie consulului următoarele : „Senatul a socotit de cuviință că e bine să se întorcă consulul în Italia“. Însă apoi, deoarece praetorul le-a spus că consulul nu va ține seama de scrisoarea sa, P. Sulpicius anume numit dictator în acest scop, potrivit prerogativelor puterii sale mai presus de ale consulului, l-a chemat pe Servilius înapoi în Italia. Restul anului, dictatorul, împreună cu comandantul caveriei, a cutreierat orașele Italiei care se înstrăinaseră de romani

în vremea războiului, și și-a petrecut vremea cercetînd fiecare pricină în parte.

În vremea ⁸⁵ armistițiului, au trecut în Africa, fără vreun neajuns din partea vrăjmașului ori a vremei rele pe mare, 120 de vase de transport romane încărcate cu aprovizionare, împreună cu 20 de vase rostrate pentru paza celor dintii, fiind trimise din Sardinia de praetorul P. Lentulus. În schimb, Cn. Octavius nu s-a bucurat de același noroc cu prilejul trecerii din Sicilia în Africa a 200 de vase de transport, însoțite de o escortă de 30 de vase lungi. După o norocoasă călătorie, cînd romanii aveau Africa aproape sub privire, mai întii vîntul încetă să mai sufle, apoi începînd să bată vîntul Africus ⁸⁶, acesta ridică talazurile risipind pretutindeni vasele. După ce vîslașii s-au străduit din răspuțeri cu vasele rostrate, tăind talazurile, Octavius ajunsese la Capul lui Apollo ⁸⁷; însă cea mai mare parte din vasele de transport au fost împinse pînă la Aegimurus ⁸⁸ — insula care închide dinspre larg golful de acolo — și pe care e așezată Carthagina, cam la 30 000 de pași de acest oraș, iar altele pînă la Calidae Aquae ⁸⁹, în fața acestui oraș. Toate acestea s-au petrecut în văzul Carthaginei. De aceea toată lumea din oraș a alergat, dînd buzna în piața publică: demnitarii cetății convocară senatul; poporul fremăta în vestibulul Curiei senatului strigînd: „Să nu se piardă prilejul de a pune mîna pe o pradă atît de mare care se află sub ochii lor!“ Deoarece unii obiectau că se încalcă încrederea, pentru că punii fuseseră aceia care ceruseră pace, iar alții aminteau de armistițiu — încă nu expirase termenul — senatul împreună cu adunarea poporului s-au înțeles ca Hasdrubal să treacă în fruntea unei flote de 50 de vase la Aegimurus și de acolo să adune vasele romane împrăștiate pe țărături și prin porturi. Aceste vase de transport, părăsite de mateloții lor mai întii la Aegimurus și apoi la Calidae Aquae, au fost remorcate de pupe pînă la Carthagina.

XXV. Încă nu se întorsese solia punică de la Roma și nu se știa ce fel fusese hotărîrea senatului roman în privința păcii sau a războiului și nu se scursesese nici termenul armistițiului, Scipio socotind că această insultă e cu atît mai înjositoare pentru aceia care ceruseră pacea și armistițiu, cu cît și perspectivele păcii și încrederea în armistițiu fuseseră zădărnice, trimite numaidecît la Carthagina, ca împuțerniciți, pe L. Baelius, L. Servius și L. Fabius. Deoarece era cît pe-acum ca aceștia să pătimească neajunsuri din

partea mulțimii de carthaginezi năpustite asupra lor, și pentru că trimișii își dădeau seama că nici întoarcerea lor nu va fi mai sigură, au cerut magistraților carthaginezi, prin intervenția cărora fu înăbușită silnicia, să le trimită vase pentru a-i însoți. După ce cele două trireme punice date au ajuns la riul Bagradas⁹⁰ de unde se vedea castrul roman, ele s-au întors la Carthagina. Flota punică staționa la Utica. Din rîndurile ei, trei vase quadrireme au atacat pe neașteptate din larg quinquereama romană, cînd trecuse de promontoriu (fie în urma ordinului trimis într-ascuns printr-o ștafetă din Carthagina ca să porceadă la atacul acesta, fie că Hasdrubal, care comanda flota punică, cutezase să săvîrșească această nelegiuire, fără să fie în cîrdășie cu conducerea cetății sale). Însă, din pricina vitezei lor, quadriremele punice nu putură lovi cu ciocul vasul roman care manevra cu dibăcie, ferind lovitura, și nici atacatorii nu putură sări de pe vasele lor mai joase pe o navă mai înaltă ; romanii se apărară cu strășnicie cîtă vreme avură la îndemînă din belșug arme de atac. Însă cînd le isprăviră, nu mai avură alt mijloc de ocrotire decît numai uscatul din apropierea lor și mulțimea ostașilor romani ieșiți din castru care, revărsîndu-se pe țarm, au putut să-i apere. După ce vislașii au lopătat cu cea mai mare repeziciune cu putință către uscat, cînd s-a lovit de țarm, vasul s-a avariat suferind o spărtură, în schimb mateloții au izbutit să scape nevătămați. După ce armistițiul fusese în chipul acesta neîndoielnic călcat, datorită unor nelegiuiri săvîrșite una după alta, sosiră de la Roma și Laelius și Fulvius împreună cu solia carthagineză. Scipio le declară acestora că deși carthaginezii au călcat prin atacarea solilor nu numai încrederea în armistițiu, ci și dreptul ginților, totuși dînsul nu se va purta nedemn cu ei, aducîndu-le vreo silnicie, prin călcarea obiceiurilor poporului roman și deprinderilor sale. Lăsîndu-i pe soli să plece, Scipio se pregăti de război.

Cînd Hannibal se apropie de țarm, unul din marinarii căruia îi dăduse poruncă să se urce pe catarg pentru a-și da seama în ce regiune se află, îi spuse că prora se îndreaptă spre „Mormîntul Năruit“⁹¹. Atunci Hannibal îi ordonă cîrmaciului să ocolească locul acesta, socotindu-l piază rea și acostă cu flota la Leptis⁹², unde își debarcă trupele.

XXVI Acestea s-au petrecut în Africa în acel an ; evenimentele următoare s-au întîmplat în anul⁹³ pentru care au fost aleși consuli M. Servilius⁹⁴, care era atunci comandant al cavaleriei, și

Ti. Claudius Nero⁹⁵. Însă la sfârșitul anului trecut, solii orașelor aliate din Grecia s-au înfățișat la Roma cu plîngerile că ținuturile lor au fost pustiite de garnizoanele regelui Filip și că împuterniciții lor plecînd în Macedonia pentru a-și primi bunurile înapoi, n-au fost primiți de rege. În același timp ei au adus la cunoștința romanilor un zvon care umbla, și anume, că 4 000 de ostași ar fi trecut în Africa sub comanda lui Sopatrus ca să-i sprijine pe carthaginezi și că totodată le-ar fi trimis și sume de bani destul de mari. Senatul a hotărît să trimită o solie la regele Filip, ca să-i facă cunoscut că purtarea regelui i se pare senatului roman contrarie tratatului încheiat. Trimișii romani au fost C. Terentius Varro⁹⁶, C. Mamilius⁹⁷ și M. Aurelius⁹⁸. Acestora li s-au dat trei quinquereme.

Anul acesta a fost însemnat printr-un uriaș pîrjol care a mistuit pînă la temelie toate casele de pe clina Publicius, prin mari revărsări de ape și prin ieftinătatea grîului; această [din urmă] binefacere, mulțumită păcii⁹⁹ se datora, în afara faptului că întreaga Italie n-a mai suferit vreo stînjenire în ce privește transporturile maritime din partea cuiva, și faptului că edilii curuli M. Valerius Falto și M. Fabius Buteo au distribuit, pe cartiere, poporului, cu patru ași banița, o mare cantitate de grîu trimis din Hispania.

În același an se stinge din viață Q. Fabius Maximus¹⁰⁰, la adînci bătrînețe, dacă e adevărat faptul pe care îl susțin unii analiști că acesta a fost augur vreme de 62 de ani. De bună seamă, Fabius ar fi fost vrednic de o poreclă atît de vestită a familiei sale, chiar dacă lui i s-ar fi acordat pentru întîia dată. Fabius l-a întrecut în demnitățile încredințate pe tatăl său¹⁰¹, în schimb în această privință a fost deopotrivă cu bunicul său. De strălucită faimă s-a bucurat și bunicul său, Rullus¹⁰², datorită și mai multor biruințe cîștigate și unor bătălii și mai mari. Doar un singur potrivnic a fost în măsură să fie deopotrivă cu el în toate privințele: Hannibal. Totuși, Fabius a fost socotit mai degrabă un om prevăzător decît o fire gata de acțiune; și dacă ai sta la îndoială dacă era greoi din fire sau dacă împrejurările îi dictau să se poarte așa, potrivit nevoilor războiului de atunci, atunci nimic nu e mai sigur ca aceasta, că Fabius „a fost singurul om, care întîrziind războiul, în felul acesta a statornicit din nou existența patriei¹⁰³“, cum spune [poetul] Ennius¹⁰⁴.

În locul lui a fost sfințit ca augur, Q. Fabius Maximus, fiul ; în locul acestuia, ca pontifice (căci el a îndeplinit două preoții), a venit Ser. Sulpicius Galba.

Jocurile romane au fost celebrate din nou vreme de o zi¹⁰⁵, iar cele plebeie, din nou vreme de trei zile, în întregime de către edilii M. Sextius Sabinus și Cn. Tremellius Flaccus. Amîndoi aceștia fură aleși praetori, iar împreună cu ei și C. Livius Salinator și C. Aurelius Cotta.

Diferiți analiști fac să domnească nesiguranța dacă consulul C. Servilius a ținut alegerile din cursul aceluia an, deoarece acesta fiind ocupat, potrivit decretului senatorial, cu anchetele în legătură cu complotul căpeteniilor din Etruria, aceste alegeri fuseseră prezidate de dictatorul P. Sulpicius, numit de el.

XXVII La începutul anului următor¹⁰⁶, consulii M. Servilius și Ti. Claudius au prezentat darea de seamă asupra provinciilor în fața senatului convocat la sfat în Capitolium¹⁰⁷. Amîndoi dorind Africa, voiau să se tragă la sorți Italia și Africa. Cu toate acestea, datorită stăruințelor depuse din răspuțeri de Q. Metellus, Africa nu le-a fost nici refuzată, dar nici încredințată ; consulii au primit poruncă să se înțeleagă cu tribunii plebei pentru a face propunere în adunarea poporului, dacă ei găsesc cu cale, pe cine vrea poporul să-l desemneze cu conducerea războiului în Africa. Toate triburile romane l-au votat pe P. Scipio. Totuși consulii, în pofida acestei stări de lucruri, au pus la sorți provincia Africa (căci așa hotărîse senatul). Lui Tiberius Claudius i-a căzut Africa, hotărîndu-se să treacă în această provincie cu o flotă de 50 de vase — toate quinquereme, — iar în ce privește prerogativele puterii, el să fie comandant suprem deopotrivă cu P. Scipio¹⁰⁸ ; lui M. Servilius i-a căzut la sorți Etruria.

Și lui C. Servilius i s-a prelungit comanda pentru aceeași provincie, dacă senatul va găsi cu cale ca un consul să rămînă în cetatea romană. Praetorului M. Sextius i-a căzut la sorți Gallia, P. Quinctilius Varus primind poruncă să-i predea lui comanda celor două legiuni și provincia sa ; s-a mai hotărît ca praetorul C. Livius să primească provincia Bruttium împreună cu cele două legiuni, în fruntea cărora fusese anul trecut proconsulul P. Sempronius ; Cn. Tremellius să ia în primire Sicilia și cele două legiuni pe care le avusese cu un an mai înainte praetorul P. Villius Tappulus ; „Villius a primit însărcinarea să asigure cu 20 de vase lungi și cu o mie de ostași paza țărmurilor Siciliei, iar M. Pomponius să

aducă celelalte 20 de vase rămase precum și 1 500 de ostași, la Roma“. Praetorului C. Aurelius Cotta i-a revenit jurisdicția urbană. Și celorlalți li s-a prelungit comanda, în măsura în care își lua fiecare în primire provincia și armata.

În anul acesta nu mai mult de 16 legiuni au apărat statul roman. Și pentru ca, după împăcarea zeilor, să se înceapă și să se meargă cu toate la înfăptuire, s-au hotărât următoarele : „consulii, înainte de a pleca la război, să celebreze acele jocuri și să aducă acele jertfe de vite mari pe care dictatorul T. Manlius le făgăduise pe vremea consulatului lui M. Claudius Marcellus și T. Quinctius, dacă republica va rămâne în aceeași situație, [teafără și nevătmată] vreme de cinci ani“. Jocurile făgăduite au fost celebrate în circ vreme de patru zile, iar zeilor li s-au adus jertfele care le fuseseră promise.

XXVIII În această vreme creșteau și nădejtile, dar totodată și grijile, căci lumea nu era pe deplin dumirită dacă romanii sînt mai vrednici să se bucure mai degrabă de faptul că Hannibal a plecat din Italia după șaisprezece ani, lipsindu-se de stăpînirea Italiei pe care a lăsat-o poporului roman, sau trebuie să se îngrijoreze și mai tare pentru faptul că Hannibal a trecut în Africa cu armata teafără. „Numai locul s-a schimbat — și nu-i de mirare — dar nu și primejdia ! Prorocul acestei nemaipomenite încheștări, Q. Fabius, care închisese de curînd ochii, nu în deșert obișnuia să trîmbițeze că un bărbat ca Hannibal va fi un dușman mai primejdios pe pămîntul său decît pe cel străin. Căci de aci înainte Scipio nu va mai avea de-a face cu Syphax, regele unor barbari necioplîți, ale cărui oști le conducea Statorius¹⁰⁹, o jumătate de ordonanță, sau cu Hasdrubal, socrul lui Syphax, și care dintre toți comandanții puni era fugărețul cel mai iute din luptă, ori cu oștile de strînsură alcătuite la repezeală din cete de țărani numai pe jumătate înarmați, ci cu Hannibal însuși, aproape născut în cortul de comandant al tatălui său, cel mai viteaz dintre toți capii de oști, hrănit și crescut în mijlocul armelor, intrat de copil în rîndurile ostașilor, din fragedă tinerețe comandant suprem, care a îmbătrînit¹¹⁰ cîștigînd numai biruințe și care și-a răspîndit faima prin neasemuite fapte de arme săvîrșite în Hispania, în Gallia și în Italia, de la Alpi pînă în strîmtoarea Siciliei. Hannibal stă în fruntea unei oștiri care a luat parte la toate campaniile sale, călitate prin puterea de răbdare în toate privințele, îndurînd încercări peste orice închipuire omească, stropită de mii de ori cu sînge de roman și încărcată cu

trofeele luate nu numai de la ostașii romani, ci și de la comandanții lor. Scipio se va întâlni pe câmpul de bătaie cu mulți dintre punii care au doborât cu mâna lor proprie praetori, comandanți, consuli romani și cu mulți dintre cei care au fost decorați cu coroane murale ¹¹¹ și vallare ¹¹², cu mulți dintre cei care au străbătut de la un capăt la altul taberele cucerite, orașele romane îngenuncheate. Cîrmuitorii poporului roman n-au azi atîtea fascii cîte a putut avea Hannibal, luîndu-le de la atîția comandanți romani răpuși de el !”

Zbuciumul frămînta sufletele cetățenilor romani, cărora le creșteau cu atît mai mult îngrijorările și teama, cu cît ochii tuturor erau ațintiți asupra celor doi comandanți, Scipio și Hannibal, amîndoi parcă anume meniți să stea față în față pentru ultimă luptă, deoarece de cîtiva ani romanii se deprinseseră să poarte sub ochii lor războiul, fie într-o parte, fie într-alta a Italiei, fiind prea slabe nădejile de a se pune cît mai curînd capăt războiului. Chiar și aceia care aveau o nestăvilită încredere în Scipio, precum și nădejde în biruința lui, cu cît erau mai aproape de momentul hotărîtor, cu atît [aveau] ¹¹³ sufletele mai încordate din pricina îngrijorării. Pe de altă parte, de aceleași simțăminte erau stăpîniți și carthaginezii, cărora le părea rău că le-au cerut romanilor pace, deși-l avuseseră sub ochi pe Hannibal și mărețele lui fapte de arme ; dar cînd priveau înapoi, știind că au fost de două ori bătuți pe câmpul de luptă, că Syphax a căzut prizonier, că au fost alungați din Hispania și toate aceste isprăvi se datorează numai vitejiei și minții iscusite a lui Scipio, se îngrozeau de acest comandant roman, merit de ursită parcă să aducă pieirea Carthaginei.

XXIX Hannibal și ajunsese la Hadrumetum ¹¹⁴, de unde, după ce a cheltuit cîteva zile pentru refacerea ostașilor zdruncinați de călătoria pe mare, se îndreptă în marș forțat spre Zama ¹¹⁵, îngrijorat de veștile îngrozitoare care îi aduceau la cunoștință că toate împrejurimile Carthaginei au fost ocupate de armatele romane. De la Zama pînă la Carthagina e un drum de cinci zile. Iscoadele trimise de acolo înainte fuseseră prinse de străjile romane și conduse în fața lui Scipio ; acesta le dădu pe seama unui tribun militar, îmbiîndu-i să lase de o parte orice teamă și ordonînd tribunului să-i plimbe prin toate părțile pe unde vor ei și să vadă totul în castrul roman. Întrebîndu-i apoi dacă „au cercetat oare totul după plac ?”, îi lăsă să se ducă înapoi la Hannibal, dîndu-le și o gardă ca să-i însoțească.

De bună seamă Hannibal n-a ascultat cu bucurie în suflet toate cele ce i se aduceau la cunoștință (căci i-au dat de știre că a sosit, întimplător, tot în aceea zi și Masinissa cu 6 000 de pedestrași și 4 000 de călăreți), dar mai cu seamă l-a zdruncinat [cutezanța]¹¹⁶ potrivnicului său care, negreșit, trebuia să se bizuie pe ceva. De aceea, cu toate că el însuși era cauza izbucnirii războiului, iar prin sosirea sa tulburase și armistițiul încheiat și spulberase și nădejdea încheierii păcii, totuși, încredințat că va putea dobîndi condiții mai drepte acum cînd el e teafăr și nevătămat decît dacă va cere pace după ce va fi învins, trimise un crainic la Scipio pentru a-i mijloci o întrevedere cu dînsul.

Eu însă n-am vreun temei ca să afirm că Hannibal a făcut acest pas din propriu imbold sau din îndemnul conducerii statului. Valerius Antias scrie că după ce Hannibal a fost biruit în cea dintîi luptă, în care i-au fost nimiciți 12 000 de luptători și 1 700 luați prizonieri, s-a înfățișat în castrul lui Scipio în chip de sol însoțit de alți zece soli. Însă pentru că Scipio n-a refuzat întrevederea¹¹⁷, amîndoi comandanții, potrivit înțelegerii, s-au apropiat cu taberele unul de altul, pentru ca întîlnirea să aibă loc în preajma lor. Scipio s-a instalat nu departe de orașul Naraggara¹¹⁸, atît pentru că, pe lîngă celelalte însușiri, poziția era prielnică, cît și pentru că apa de băut se găsea la o aruncătură de suliță. Hannibal a ocupat o măgură la 4 000 de pași de Scipio, o poziție de altfel sigură și la îndemînă — numai că era ceva mai departe de apă. Acolo s-a ales un loc tocmai la mijloc între cele două tabere, cu cîmp de vedere în toate părțile, pentru ca să nu fie cu puțință întinderea de curse.

XXX După ce escortele s-au dat în lături la o depărtare egală, însoțiți numai de cîte un tălmaci, se întîlniră față în față cei mai mari comandanți nu numai ai timpurilor lor, ci ai tuturor vremurilor dinaintea lor, fiind deopotrivă cu oricare rege sau cap de oști al oricărui neam.

La vederea celuilalt, aproape înmărmuriți unul de celălalt de uimire, amîndoi păstrară tăcere cîtăva vreme. Atunci, mai întîi Hannibal rupse tăcerea spunînd următoarele :

„Dacă așa a urzit ursita ca eu care cel dintîi am declarat război poporului roman și am avut în atîtea rînduri biruința în mînă, tot eu să vin să cer și pace, mă bucur că tu ai fost hărăzit de soartă să fii cel mai potrivit de la care s-o cer. Nici pentru tine nu va fi o laudă obișnuită, între atîtea laude de seamă, că Hannibal, căruia

zeii i-au dat biruința asupra atîtor comandanți romani, a dat înapoi în fața ta și că tu ai fost acela care ai pus capăt acestui război, însemnat în primul rînd prin dezastrele voastre, și apoi printr-ale noastre. Această întîlnire a noastră va fi o pildă a ironiei sorții, pentru că eu sînt cel care am început ostilitățile împotriva tatălui tău ¹¹⁹ cînd era consul, și după ce m-am măsurat în luptă pentru întîia oară cu același comandant roman, tot eu mă înfățîșez acum, dezarmat, fiului său, ca să-i cer pacea.

Într-adevăr, zeii dăduseră cea mai înțeleaptă minte părinților noștri cînd au hotărît ca voi să vă mulțumiți cu stăpînirea Italiei, iar noi cu a Africii. Căci, într-adevăr, Sicilia și Sardinia nu sînt pentru voi o răsplată destul de demnă pentru pierderea atîtor flote, atîtor armate și atîtor străluciți comandanți. Însă mai lesne poți învinui faptele trecutului decît îndrepta ceva din ele! ¹²⁰ Astfel noi am jinduit după bunurilè altuia, pentru ca acum să luptăm pentru a ni le apăra pe ale noastre, și pentru ca acum noi nu numai să nu mai purtăm războiul în Italia, ci în schimb să-l purtați voi în Africa. Și voi ați văzut steagurile și armele potrivnicului în fața porților voastre și aproape de zidurile Romei, iar noi, la rîndul nostru, auzim acum din Carthagina zăngănitul armelor din castrul roman. Deci, de vreme ce ursita v-a hărăzit vouă acest noroc, acum va fi vorba de acea pace, după care voi totuși jinduiți mai mult ca după orice, în vreme ce noi ne scuturăm cu cea mai mare groază. Noi doi care avem și mai mare interes pentru pace ne străduim pentru ea, și cetățile noastre vor încuviința tot ce vom statornici în numele lor. Avem însă nevoie de acel imbold care nu se ferește să chibzuiască în liniște. În ceea ce mă privește pe mine, care mă întorc acum bătrîn în patria mea, de unde am plecat copil, atît vîrsta, cît și izbînzile și înfrîngerile m-au învățat a voi mai degrabă să urmez chibzuința cugetului decît calea norocului. Eu mă tem însă că atît tinerețea ta, cît și norocul tău ne-înterupt pînă acum vor avea nevoie mai degrabă de acțiuni mai semețe decît de duhul împăciuirii. Însă oricare dintre cei pe care norocul nu i-a înșelat, arareori cugetă la nestatornicia sorții. Ceea ce am fost eu la Trasimenus și la Cannae, ești tu astăzi; deși abia împlinești vîrsta ostășească, totuși tu ai primit să fii comandant suprem, iar în toate acțiunile la care ai pornit cu cea mai mare cetezanță, norocul nu te-a părăsit nicăieri. Plecînd ca să răzbuni moartea tatălui și unchiului tău, ai dobîndit în urma năpastei îndurate de casa voastră o neasemuită slavă, datorită vitejiei și pioșeniei tale; ai recucerit Hispaniile pierdute după ce ai bătut și

pus pe fugă patru armate punice ; ales consul, în vreme ce ceilalți n-aveau destulă bărbăție să apere măcar Italia, tu ai trecut în Africa și, după ce ai măcinat aici două armate, după ce ai cucerit în același ceas două tabere, dându-le foc în același timp, după ce l-ai luat prizonier pe Syphax, un rege foarte puternic, după ce ai smuls atâtea orașe aceluia regat și atâtea orașe puterii noastre, m-ai scos și pe mine din stăpînirea Italiei în care ședeam înfipt de șaisprezece ani. Poate că avîntul tău preferă biruința în locul păcii ! Am cunoscut și eu firi stăpînite de mîndrie care vor să fie mai degrabă oameni mari decît folositori : și mie soarta mi-a hărăzit cîndva fulgerător o atare situație ! Dar dacă în succese zeii ne-ar da nouă minte înțeleaptă, am chibzui nu numai la cele ce s-au întîmplat, ci și la cele ce se pot întîmpla. Chiar dacă ai uita de toți ceilalți, eu sînt destulă pildă pentru toate întîmplările omenești, de vreme ce așezîndu-mi nu de mult tabăra între Anio și orașul vostru, pornind atacul, era cît pe-acți să trec peste zidurile Romei, pentru ca în schimb azi tu să mă vezi aici — lipsit de cei doi frați ¹²¹ ai mei, amîndoi foarte viteji și foarte străluciți comandanți — în fața zidurilor patriei mele aproape împresurate, pentru care am stîrnit groază în cetatea voastră și ca la rîndu-mi să mă rog ție pentru a mea. Fiecare om atunci cînd e în culmea fericirii trebuie să se încreadă cît mai puțin în soarta sa. Azi, în toiul izbînzilor tale, cînd ale noastre sînt, dimpotrivă, îndoielnice, pacea pe care ne-o dai cînd ți-o cerem, în vreme ce pentru noi e mai necesară decît onorabilă, în schimb pentru tine, cel care o dai, e înălțătoare și plină de măreție ! E mai bună și mai sigură o pace decît o biruință pe care nădăjduiești s-o dobîndești ¹²². Cea dintîi e în mîna ta, cea de-a doua e în mîna zeilor ! Nu azvîrli norocul, de care te bucuri de atîția ani, în primejdia unui singur ceas ! Pune puterile tale și ale norocului tău într-o parte a cumpenei, iar în cealaltă, puterea ursitei și nesiguranța războiului care au aceeași față pentru noi amîndoi. Și într-o tabără și în cealaltă va fi fier, și într-o tabără și în cealaltă vor fi trupuri omenești. În orice altă privință începutul se potrivește cu sfîrșitul, numai la război nu ! ¹²³. Nu te vei înfrupta în aceeași măsură din slava pe care o vei dobîndi încheind pace cu noi, dacă ne vei birui în luptă, cîtă vei pierde dacă ți se va întîmpla vreun neajuns. Într-un singur ceas soarta poate răsturna și nărui izbînzile dobîndite, o dată cu cele la care mai năzuiești ¹²⁴ ! Dar făcînd pace, P. Cornelius, toate le vei subordona puterii tale ; făcînd altfel, vei avea parte de soarta pe care ți-o vor hărăzi zeii !

Cîndva, chiar în această țară, M. Atilius Regulus¹²⁵ s-ar fi numărat printre puținele pilde de noroc și vitejie, dacă ar fi acordat părinților noștri pacea pe care ei i-au cerut-o cînd el îi biruise; însă Regulus nu i-a pus frîu norocului său care l-a avîntat în zbor prea sus, înocît, cu cît s-a înălțat mai sus, cu atît mai amarnic s-a prăbușit¹²⁶.

De bună seamă, e îndreptățit să acorde pacea cel care impune condițiile păcii și nu cel care o cere; dar poate că nu sîntem niște ființe nevrednice, ca să ne propunem noi înșine pedeapsa! Nu refuzăm să recunoaștem că vouă vă aparțin Sicilia, Sardinia, Hispania și insulele situate pe tot întinsul mării între Africa și Italia, din pricina cărora s-a pornit acest război. Noi, carthaginezii, ne izolăm pe țărmurile noastre, deoarece așa au găsit de cuviință zeii, și primim să vă vedem pe voi stăpînind chiar ținuturile dinafara hotarelor Italiei, și pe mare, și pe uscat. Nu voi tăgădui că bunăcredința carthaginezilor e privită de voi cu ochi bănuitori, din pricina prea puținei sincerități cu care am cerut și am așteptat de curînd pacea! Însă, Scipio, pentru a se căpăta încrederea în pace, afirmă în primul rînd de cel care cere respectarea ei! După cîte am auzit, și senatul vostru ne-a refuzat pacea, deoarece solia noastră s-a arătat a fi prea puțin demnă; acum pacea vi-o cer eu, Hannibal, pe care dacă n-aș cere-o, n-aș socoti-o folositoare, dar pe care o voi păstra pentru același temei pentru care am cerut-o! Și după cum eu, care am început acest război, așa fel m-am purtat încît nimănui să nu-i pară rău de el, oîta vreme zeii înșiși nu ne-au privit cu ochi răi, la fel mă voi strădui ca nimeni să nu regrete această pace dobîndită prin mijlocirea mea¹²⁷.

XXXI Față de această cuvîntare, comandantul roman răspunse cam în felul acesta:

„Hannibal! Eu am știut [prea bine] că la vînturarea speranței sosirii tale, carthaginezii au călcat și încrederea în păstrarea armistițiului de față și au spulberat și nădejdea păcii; de bună seamă, nu poți tăgădui că tu cauți să scoți din condițiile hotărîte mai înainte pentru pace pe toate acelea care de multă vreme nu mai sînt în puterea noastră. Cu toate acestea, după cum tu ai grijă să simți concetățenii tăi cît de mult sînt ușurați de poveri datorită ție, la fel și eu mă voi strădui ca din condițiile primite de ei să nu se taie nimic, căci altfel în situația de azi orice îngăduință ar însemna să fie răsplătită cu perfidie. Da, sînteți nedemni să vi se impună aceleași condiții pentru că voi cereți ca și înșelăciunea să

vă folosească ! Nici părinții noștri n-au fost aceia care au pornit primul război cu Sicilia și nici noi pe cel din Hispania. Înainte vreme, primejduirea mamertinilor, aliații noștri, de către voi, ne-apsus în mâini arme sfinte și drepte, ca și de astă dată distrugerea Saguntului tot de voi ! Voi sînteți cei care ne-ați atacat întii pe noi și tu însuți mărturisești aceasta ; sînt martori și zeii înșiși care, pe buna și sfînta dreptate, ne-au hărăzit izbînda atunci, și care ne-o hărăzesc și ne-o vor hărăzi și în viitor ! În ce mă privește pe mine, mi-aduc aminte și de slăbiciunile omenești și țin seama și de nestatornicia ursitei, dar mai știu că tot ce facem e supus la mii de lovituri ; însă asta ar fi ca și cum ți-aș mărturisi că eu procedez în acțiunile mele mînat de trufie și de porniri violente, dacă te-ași fi privit cu dispreț înainte de a fi trecut eu în Africa, și, știind că părăsești Italia din propria-ți vrere și imbarcîndu-ți armata pe vase, tu însuți ai fi venit aici în acest scop, ca să-mi ceri pacea ; însă acum, cînd aproape cu de-a sila te-am adus după mine în Africa, cu toate că te-ai îndărătnicit pe toate căile să rămii pe loc, eu nu mă simt obligat să am față de tine nici un fel de respect. Ca atare, dacă la acele condiții de atunci asupra cărora se pare că ne vom învoi pentru a încheia pacea, se mai adaugă și despăgubirile pentru vasele noastre încărcate cu aprovizionare, care au fost atacate în vremea armistițiului, precum și pentru jignirile aduse solilor noștri, atunci am ce să-i aduc la cunoștință sfatului [comandanților] ; dar dacă și acele condiții vi se par grele, pregătiți-vă atunci de război, pentru că n-ați fost în stare să suporțați pacea !“¹²⁸.

Ca urmare, pentru că pacea nu s-a putut încheia, după ce Scipio și Hannibal s-au înapoiat de la locul întrevederii la ai lor, le aduc la cunoștință următoarele : „Zadarnic s-au aruncat vorbele ! Armele trebuie să hotărască ! E necesar ca toți să se împărțasească din soarta pe care le vor hărăzi-o zeii !“

XXXII După ce au ajuns în tabără, amîndoi comandanții dau poruncă armatelor „să-și pregătească armele și sufletele pentru cea din urmă luptă prin care, dacă vor fi încununați de izbîndă, vor fi biruitori nu pentru o zi, ci de-a pururi ! Înainte de a se lăsa amurgul zilei de mîine, ostașii vor ști dacă Roma sau Carthagina va da legile sale neamurilor, căci răsplata biruinței va fi nu Africa sau Italia, ci întregul pămînt ! Pentru cei înfrinți primejdia va fi tot atît de mare, cît va fi de strălucită pentru învingători biruința ! Căci nici romanii nu mai au la îndemîină

vreo scăpare, aflîndu-se pe un pămînt străin și necunoscut, la rîndu-i și Carthagina, dacă-și va irosi și acest sprijin, cel din urmă al puterii sale, va fi sortită acum pieirii fără doar și poate !”.

A doua zi pornesc la această luptă hotărîtoare doi capi de oști, cei mai vestiți din lume, reprezentanți a două popoare, cele mai puternice din lume, și două armate, cele mai viteze din lume, care ori vor ajunge în acea zi în culmea slavei, ori vor năruți tot șiragul biruințelor cîștigate mai înainte ! De aceea sufletele lor erau străbătute cînd de nădejdi, cînd de teamă. Ostășimea privind adînc fie linia sa de bătaie, fie pe a potrivnicului din față, își cumpănea puterile nu numai cu ochii, ci și cu mintea, simțînd în suflet cînd fiorii bucuriei, cînd ai tristeții ! Dar ceea ce acești ostași nu-și puteau închipui de la sine, perindîndu-li-se prin fața ochilor lor ¹²⁰, le insuflau comandanții lor prin îndrumări și îmbărbătări. Hannibal le reamintea isprăvile lor săvîrșite pe pămîntul Italiei vreme de șaisprezece ani, atîți comandanți romani răpuși, atîtea armate romane nimicite în întregime în timpul măcelului, și faptele de arme ale sale și ale fiecăruia, și ori de cîte ori îi răsărea în minte amintirea unei acțiuni de seamă a vreunuia din vitejii săi ostași, o împrăpăta în fața tuturor.

La rîndu-i, Scipio le amintea de Hispanii și de luptele de curînd din Africa și de propria mărturisire a dușmanilor că din pricina fricii n-au putut cere nici pacea și nici stăruți asupra ei, datorită perfidiei sădite în firea lor. Pe lîngă acestea, Scipio le povestește cum s-a desfășurat întrevederea lui cu Hannibal ținută în taină, plăzmuind-o după bunul plac al închipuirii sale. Le face alor săi următoarea prorocire : „De aceleași auspicii cu care au luptat părinții lor la insulele Aegates, se vor bucura acum și ei prin vrerea zeilor ! În miinile lor va cădea pradă Carthagina, în miinile lor se află puțința întoarcerii în patrie, la vetrele lor, la părinții, copiii și soțiile lor și la zeii lor Penați !” Scipio rostea acestea înălțîndu-și fruntea [spre cer], străluminat de o voieșie atît de mare, încît ai fi putut crede că a și biruit.

XXXIII El își rîndui în prima linie pe *hastati*, în spatele lor pe *principes* și încheie linia de bătaie cu *triarii*. Însă nu-și întocmi cohortele în ordine strînsă în fața steagurilor, ci păstră o oarecare distanță între manipule, pentru ca să fie un gol, pe unde elefanții minăți de puni să nu strice de loc șirurile romane. Pe Laelius, de care se folosise anul trecut ca legat, iar în acest an în calitate de quaestor extraordinar (numit așa potrivit unui decret

senatorial), îl așază cu cavaleria italică la aripa stîngă, iar pe Masinissa și pe numizii lui, la cea dreaptă. Scipio umplu golurile deschise între manipulele antesignanilor cu *veliti* (aceștia formau atunci trupele [dotate] cu armament ușor), dîndu-le instrucțiuni ca, atunci cînd vor năvăli elefanții, sau să se retragă în spatele liniilor rînduite, sau repliindu-se la stînga și la dreapta cu mare iuțeală, să lase slobod drumul jivinelor, pentru a se arunca cu sulite asupra lor din două părți.

Pentru a stîrni spaimă în rîndurile potrivnicilor, Hannibal își rîndui în prima linie elefanții (avea 80 la număr, cum nu mai avusese mai înainte în nici o luptă), în spatele lor așază trupele auxiliare de liguri și galli, de-a valma cu balearii și cu maurii; în linia a doua îi așază pe africani, precum și legiunea macedoneană; lăsînd apoi un mic interval, alcătui și linia rezervelor formată din ostași italici — cei mai numeroși erau din Bruttium, dintre cei care îl însoțiseră pe Hannibal la plecarea sa din Italia — care mai mult fuseseră luați cu de-a sila decît din propria lor vrere.

La rîndul său și Hannibal trecu cu cavaleria sa la aripi. Cea dreaptă o ocupaseră carthaginezii, iar aripa stîngă numizii. Vorbele de îmbărbătare erau rostite în felurite chipuri într-o oaste alcătuită din tot soiul de oameni, care nu aveau aceeași limbă, aceleași obiceiuri, aceleași legi, același fel de arme, aceleași veșminte și ținută și mai ales aceleași temeuri pentru a se avînta la luptă. Trupele auxiliare sînt înflăcărate de Hannibal cu achitarea pe loc a soldei și cu sporirea răsplătirii în urma prăzilor; gallii sînt întăriți de ura lor innăscută împotriva romanilor; ligurilor coborîți din munții lor atît de prăpăstioși le amintește, în nădejdea biruinței, de cîmpiile mănoase ale Italiei; pe mauri și pe numizi îi sperie cu domnia asupritoare cu care îi va prizoni Masinissa; celorlalți le seamănă în suflete tot felul de nădejdi și temeri. Carthaginezilor le pomenește de zidurile patriei, de zeii Penați, de mormintele strămoșilor, de copiii și părinții lor, de mamele lor înspăimîntate, și le pune în față sau robia și pieirea¹³⁰, sau stăpînirea întregului pămînt, arătîndu-le că nu e de ales o cale de mijloc între groază și nădejde.

Tocmai în vremea în care comandantul rostea asemenea cuvinte în fața carthaginezilor săi, iar la rîndu-le căpeteniile le vorbeau trupelor auxiliare, celor din neamurile lor, și pe cînd cei mai mulți li se adresau prin tălmaci celor amestecați cu cei de alte nații, deodată la aripile romane au răsunat trîmbițele și s-au

scos strigăte atît de năpraznice, încît elefanții s-au și întors năpustindu-se asupra alor lor, mai ales la aripa dreaptă, unde erau numizii și maurii. La rîndu-i și Masinissa făcu fără anevoință să sporească groaza în vrăjmașul deja înfricoșat și zădărnici sprijinul cavaleriei potrivnicului, izbutind să-i lase descoperit frontul în acea parte. Totuși; vreo cîteva jivine neînfricate, minate repede asupra șirurilor de *veliti*, fac un groaznic prăpăd în rîndurile acestora, deși elefanții primiseră numeroase răni. *Velitii* se alătură repede atunci manipulelor, după ce au lăsat un drum deschis pentru elefanți, pentru ca să nu fie stîlciți, și încep să arunce sulițele din amîndouă părțile în coastele animalelor, pe care nici antesignanii nu mai conteneau să-i împroaște cu sulițe, pînă cînd loviți de armele de atac care cădeau grindină din toate părțile, elefanții alungați din linia de bătaie a romanilor, se năpustiră asupra aripei lor drepte, punînd pe fugă chiar pe călăreții carthaginezi. Cînd Laelius văzu că dușmanul e în neorînduială, făcu să sporească și mai mult spaima în rîndurile vrăjmașului.

XXXIV După ce linia de luptă carthagineză, lipsită de sprijinul cavaleriei sale, fusese descoperită acum la amîndouă flancurile, porni la atac pedestrima care nu era deopotrivă cu cea romană nici în nădejdi, nici în putere. Pe lîngă toate acestea se mai adăugaseră și împrejurări lipsite de importanță în aparență, însă de mare însemnătate în momentele hotărîtoare ale luptei: strigătele scoase în același timp de romani erau cu atît mai năpraznice și mai înfiorătoare, cu cît glasurile dușmanilor erau și mai învălmășite și mai lipsite de tărie, ca la niște oameni aparținînd multor neamuri care se deosebesc prin grai; în afară de aceasta, lupta romanilor era statornică, căci romanii luptau fără să se clintească din loc, năpustindu-se cu toată greutatea și a lor și a armelor lor asupra potrivnicului, năvala și sprinteneala de partea lor fiind mai aprige decît forța. De aceea, numaidecît din primul iureș romanii dădură peste cap linia de bătaie a vrăjmașului. Apoi, opintindu-se și cu umerii și împingîndu-i și cu scuturile, romanii pășiră înainte ocupînd locurile celor înlăturați și izbutiră să înainteze nestingheriți o oarecare bucată, de parcă nimeni nu li s-ar fi împotrivit. Romanii de la ariergardă, îndată ce simțiră că frontul dușmanilor a fost [spart și] dat peste cap, se zoriră și ei s-o ia pe urmele primei linii, ceea ce făcea să crească și mai mult avîntul cu care romanii pususeră pe goană pe potrivnic.

În partea dușmanului, africanii și carthaginezii începură și ei să se retragă când văzură că linia a doua a trupelor auxiliare cedează terenul, dar în loc să-i sprijine, dimpotrivă, începură să-i măcelărească pe cei din fața lor, fiindcă nu se împotriveau cu îndărătnicie romanilor, pentru ca nu cumva romanii să ajungă pînă la ei. De aceea trupele auxiliare repede întorc spatele și îndreptîndu-se spre ai lor, parte din ei se retrag în linia a doua, parte îi hăcuiesc cu armele pe cei care nu-i primesc între ei, de vreme ce nici ei nu fuseseră ajutați puțin mai înainte, iar acum se văd și alungați; acum se încinseseră aproape de-a valma două lupte, deoarece carthaginezii erau nevoiți să se măsoare în același timp și cu romanii și totodată să se lupte și cu ai lor. Totuși, punii nu vrură să primească în rîndurile liniei lor de bătaie pe ostașii trupelor auxiliare intrate în panică și în aceeași vreme și învrăjbite, ci atacîndu-i în rînduri strînse îi scoaseră afară din luptă, împingîndu-i către aripi și în spațiul gol din jurul cîmpului, pentru ca să nu fie stîrmită învălmășeala — de către acești ostași porniți să fugă din pricina groazei și a rănilor — și în rîndurile întregii linii de bătaie alcătuite numai din trupe carthagineze devotate. Însă atîtea mormane de leșuri și de arme umpluseră acest loc, unde puțin mai înainte stătuseră trupele auxiliare, încît pentru romani acum era aproape mai greu să treacă pe acolo decît printre dușmani rînduiți în șiruri strînse. De aceea, *hastatii* romani din prima linie, urmărind pe vrăjmași printre grămezile de leșuri și de arme și șuvoaie de sînge, fiecare pe unde putea, au pricinuit la rîndu-le neorînduială în unitățile lor, învălmășindu-și și unitățile și șirurile. Ba începuseră să se învălmășească chiar și cohortele de *principes*, cînd acestea băgară de seamă că în fața liniei lor de bătaie e dezlînată. Cînd Scipio observă acest [neajuns] porunci numaidecît trîmbițelor să sune retragerea *hastatilor*, iar după ce-și duse răniții înapoia frontului, își împinse cohortele de *principes* și de *triarii* la aripi, pentru ca linia de luptă a *hastatilor* romani să fie sprijinită și întărită mai temenic în centru.

În felul acesta a izbucnit, ca de la început, o nouă bătălie; căci romanii dînd acum de adevărații lor vrăjmași, erau egali cu ei și prin felul armelor și prin deprinderea cu viața ostășească și prin faima izbînzilor cîștigate și-și dădeau deopotrivă seama și de însemnătatea năzuințelor lor, și de mărimea primejdiilor: însă romanii erau mai presus de puni și prin număr și ¹³¹ prin avînt, deoarece ei răzbiseră, pe de o parte, și pe călăreți și pe elefanți, iar pe de

alta, după ce prima linie de bătaie a potrivnicului fusese întoarsă, ei luptau acum împotriva celei de-a doua linii dușmane.

XXXV Între timp Laelius și Masinissa, după ce au urmărit la o oarecare distanță pe călăreții dușmani puși pe fugă, întorcându-se, porniră în șarje asupra liniei de luptă vrăjmașe date peste cap. Acest iureș al cavaleriei a vîrit în cele din urmă spaima în potrivnic : numeroși vrăjmași au fost înconjurați și doborîți în luptă ; mulți fugăriți și risipiți pe tot întinsul cîmpiei din jur au pierit pretutindeni, deoarece cavaleria stăpînea întreaga situație.

În acea zi au fost nimiciți peste 20 000 de carthaginezi și aliați de ai lor ; un număr cam tot atît de mare fură luați prizonieri, capturîndu-se 132 de steaguri militare și 11 elefanți. Din rîndurile învingătorilor au căzut aproape 1 500 de ostași.

Hannibal a reușit să scape cu un pumn de călăreți, strecurîndu-se în toiul învălmășelii ; el se refugie la Hadrumetum, după ce înainte de a părăsi lupta încercase toate mijloacele cu putință și înainte de bătălie și în timpul ei : după mărturisirea chiar a lui Scipio și a tuturor oamenilor pricepuți în arta războiului, Hannibal, prin faptul că și-a întocmit frontul său cu un meșteșug neîntrecut, a cîștigat în acea zi o strălucită glorie : „El și-a așezat elefanții în prima linie, pentru a zădărnici atacul romanilor dezlănțuit la voia întimplării, nelăsîndu-i să-și urmeze steagurile și să-și păstreze șirurile, pentru că în ei își pusese comandantul carthaginez cea mai mare nădejde ; apoi Hannibal și-a rînduit trupele auxiliare înaintea frontului carthaginezilor, pentru ca nu cumva acești oameni de adunătură, proveniți din scursura tuturor neamurilor și pe care nu-i ținea în luptă vreo credință, ci numai plata, să aibă slobod drumul la retragere spre a fugi și pentru ca totodată, luîndu-i în primire pe romani după primul lor iureș, să sleiască cel dintîi avînt al acestora, și chiar dacă n-ar fi izbutit nimic altceva, măcar să tocească fierul armelor vrăjmașe cu rănile lor ; apoi ostașii carthaginezi și africani, în care Hannibal își pusese toate nădejtile și care în toate împrejurările erau deopotrivă cu romanii, trebuiau cu atît mai mult să-i întrecă în această bătălie, cu cît aveau să lupte cu forțele proaspete și neatînse împotriva romanilor obosiți și răniți. Pe italici, în privința cărora nu știa dacă-i sînt aliați sau neprieteni, Hannibal îi scoase din luptă și-i dusese departe, tocmai în cea din urmă linie, fiind despărțiți de frontul carthaginez și printr-un [mare] spațiu de teren“.

După ce Hannibal dădu această luptă, ca o ultimă dovadă a strălucitelor sale însușiri de comandant, își căută adăpost la Ha-

drumetum, de unde fiind chemat la Carthagina, se întoarce în acest oraș, din care plecase copil cu 36 de ani mai înainte ; el declară în senatul carthaginez că a fost biruit nu numai în bătălie, ci și în război ¹³² și nu mai e vreo nădejde de scăpare decît numai în dobîndirea păcii ¹³³.

XXXVI Numaidecît în urma bătăliei, Scipio a cucerit și a jefuit tabăra dușmanilor și apoi, încărcat cu o uriașă pradă, s-a întors la mare, la flotă ; aici află vestea că P. Lentulus ¹³⁴ cu 50 de vase rostrate și cu 100 de vase de transport, avînd pe ele tot felul de provizii, s-a dus la Utica.

De aceea Scipio, încredințat că trebuie să vîre și mai temeinic groaza din toate părțile în Carthagina intrată în panică, îl trimite pe Laelius la Roma în chip de crainic al biruinței, iar lui Cn. Octavius îi dă ordin să conducă legiunile romane pe uscat pînă la Carthagina ; după ce alătură și noua flotă a lui Lentulus la cea veche a sa, plecînd din Utica, Scipio se îndreaptă către portul Carthaginei. El nu era departe de această cetate, cînd îi ieși în întîmpinare o navă carthagineză învăluită în fișii de stofă de lînă și cu ramuri de măslini ¹³⁵. Acolo se găseau zece soli, frunțași ai cetății, care veneau din îndemnul lui Hannibal să-i ceară pace. După ce aceștia ajunseseră lîngă pupa vasului praetorian, îi întinseșeră insemnele doveditoare ale păcii, rugîndu-l și implorîndu-l pe Scipio să se milostivească de ei. Dar Scipio nu le dădu vreun alt răspuns decît să vină la Tynes : „acolo își va instala el castrul“. Apoi, după ce-l chemă înapoi și pe Octavius acolo, se întoarce la Utica, pentru a privi pe îndelete așezarea Carthaginei nu atît pentru a lua cunoștință de situația ei de față, cît pentru a-și înspăimînta și mai mult vrăjmașul. O ștafetă venind în calea oștirii romane care se pusese în mișcare de acolo către Tynes aduse știrea că Vermina, fiul lui Syphax, vine în sprijinul carthaginezilor cu mai multă cavalerie decît pedestrime.

O parte a armatei romane împreună cu toată cavaleria,.... ¹³⁶ atacînd trupele numide ale lui Vermina [în cea dintîi zi a Saturnalelor], după o ușoară ciocnire îi puseră pe goană. Înconjurîndu-i din toate părțile cu cavaleria și tăindu-le și orice ieșire pentru a scăpa prin fugă, fură măcelăriți acolo 15 000 de oameni, iar 1 500 fură prinși vii ; mai fură capturați și 1 500 cai numizi și 72 de flamuri militare. Regișorul a izbutit să scape în toiul învălmășelii numai cu un pumn de ostași.

Atunci se înfățișară alți 30 de soli ai Carthaginei la Tynes, în același loc unde fusese așezată înainte tabăra.

Într-adevăr, și aceia i s-au adresat lui Scipio într-un chip cu mult mai jalnic, ca să insuflă și mai multă milă ca înainte, cu cât erau siliți și mai avan de soartă; dar Scipio prea puțin s-a înduioșat când le-a ascultat păsul, amintirea proaspetei lor perfidii fiindu-i adînc întipărită în suflet.

În sfatul [comandanților], deși îi îmboldea pe toți minia îndreptățită să distrugă Carthagina, totuși, pentru că pe de o parte aceștia își dădeau seama de greutatea unor asemenea operații datorită și faptului că asediul unei cetăți atît de întărite și de puternice putea să dureze vreme îndelungată, pe de altă parte pentru că și pe Scipio însuși îl neliniștea așteptarea urmașului său, care avea să vină în Africa adus de faima unui război pregătit și curmat prin strădaniile și primejdiile altuia, toate mințile fură aplecate către pace.

XXXVII În ziua următoare, fură din nou chemați solii Carthaginei și, după ce fură aspru dojeniți în toate chipurile pentru perfidia lor, Scipio îi povățui pe toți ca învățînd din atîtea înfrîngerii suferite să creadă, în sfîrșit, că există zei și jurăminte; după aceasta, Scipio le dictă următoarele condiții de pace:

„Carthaginezii să trăiască liberi după legile lor; să-și stăpînească mai departe orașele și ținuturile cu acele hotare pe care le avuseseră înainte de război, iar romanii să pună în acea zi capăt pustiirilor țării lor; carthaginezii să le înapoieze romanilor toți dezertorii și toți sclavii fugiți, precum și pe toți prizonierii; să predea Romei și vasele rostrate, în afară de zece trireme și elefanții domesticiți pe care îi aveau, și să nu mai domesticească alții; să nu mai poarte război nici în Africa, nici în afara Africii fără încuviințarea romanilor; să-i înapoieze lui Masinissa bunurile și să încheie un tratat cu el; să dea aprovizionarea și solda pentru trupele auxiliare pînă se vor întoarce solii puni de la Roma; să plătească, într-un interval de 50 de ani, zece mii de talanți de argint, în rate egale; să dea zălog 100 de ostatici, pe care îi va încuviința Scipio, dar să nu fie nici mai mici de 14 ani, și nici mai vîrstnici de 30 de ani. El va încheia cu Carthagina armistițiul numai dacă vor fi înapoiate vasele romane de transport capturate de puni în timpul celui dintîi armistițiu, precum și tot ce fusese pe aceste vase; altfel

nu le încuviințează nici armistițiul și nici nu le dă vreo nădejde de pace“.

În vreme ce solii Carthaginei, cărora Scipio le dăduse poruncă să aducă la cunoștință în patria lor aceste condiții de pace, le expuneau în adunarea poporului, Gisgo, urcându-se la tribună, se pronunță împotriva păcii; pentru că mulțimea, deși se arăta șovăielnică și totodată și nevolnică de a purta armele nu se hotăra nici pentru război nici pentru pace, Hannibal îndârjit că se rostesc și se aud astfel de vorbe în asemenea vremuri, înșfăcându-l pe Gisgo îl trase de pe tribuna de unde domina gloatele. Pentru că în popor a stîrnit freamăt această priveliște neobișnuită pentru o cetate deprinsă să fie liberă, Hannibal ca om al armelor, impresionat de această libertate [întrecînd măsura] din orașul său, îi strigă :

„Am plecat la vîrsta de nouă ani din mijlocul vostru și m-am întors după 36 de ani. Cred că cunosc cu desăvîrșire meșteșugul războiului, către care m-a îndrumat din copilărie fie soarta mea, fie sufletul meu, fie statul; se cuvine deci ca și voi să mă învățați drepturile, legile și obiceiurile cetății și ale forului“.

Dezvinovățindu-se cu neprevăderea sa, Hannibal rosti o lungă cuvîntare în legătură cu pacea, spunîndu-le că nu e nici nedreaptă și în schimb e și necesară. Cea mai grea din toate condițiile era aceea că în afară de aceste vase nu mai exista nimic din încărcăturile de pe vasele romane capturate în vremea armistițiului. Și nu era ușoară nici căutarea bunurilor și oamenilor din echipaj, deoarece se împotriveau cei care nu susțineau pacea. S-a hotărît atunci să se înapoieze vasele și să se caute pretutindeni oamenii; se lasă la aprecierea lui Scipio să precizeze celelalte lucruri care mai lipsesc, iar carthaginezii să-i despăgubească pe romani în locul lor cu bani.

Unii analiști au scris că Hannibal a plecat de pe cîmpul de bătaie ajungînd la mare și, de acolo, cu un vas dinainte pregătit, s-a dus numaidecît la regele Antiochus, și că lui Scipio, care cerea înainte de orice să-i fie predat Hannibal, i s-a răspuns că Hannibal nu se mai află în Africa.

XXXVIII După ce solii Carthaginei s-au întors la Scipio, pentru bunurile care aparținuseră statului quaestorii au primit poruncă să dovedească după registre ceea ce se găsisse pe vase, iar pentru bunurile particulare să facă declarații stăpîinii lor. Ca despăgubiri pentru toate aceste bunuri s-a cerut suma de 25 000

de libre de argint plătită peșin ; carthaginezilor li s-a acordat un armistițiu de trei luni. S-a mai adăugat ca, în timpul armistițiului, Carthagina să nu-și trimită în altă parte solii săi decît numai la Roma, iar oricare soli vor veni la Carthagina să nu li se dea drumul să intre pînă nu vor aduce la cunoștința comandantului roman cine sînt cei care au venit și ce cer. Împreună cu solii Carthaginei au fost trimiși la Roma și L. Veturius Philo¹³⁷ și M. Marcius Ralla¹³⁸ și L. Scipio, fratele comandantului roman.

În cursul acelor zile, datorită cerealelor aduse din Sicilia și Sardinia, s-au ieftinit atît de mult bucatele, încît neguțătorii plăteau corăbierilor pentru transport grîne în loc de bani.

La Roma, la cea dintîi știre a ridicării din nou a armelor de către carthaginezi, se stîrnise din nou panică și se dăduse ordin lui Ti. Claudius să plece în grabă cu flota în Sicilia și de acolo să treacă în Africa, iar celălalt consul, M. Servilius, să rămînă în cetate pînă ce va ști care-i starea lucrurilor în Africa. Numai că consulul Ti. Claudius s-a mișcat tare anevoie cu pregătirile și cu conducerea flotei în Africa, din pricină că senatul hotărîse să încredințeze mai degrabă lui Scipio însărcinarea de a dicta condițiile păcii decît să recurgă la consul.

Tocmai cînd sosise știrea reluării din nou a armelor de către carthaginezi, s-au anunțat o sumă de semne și arătări care stîrniseră spaimă : „La Cumae s-a văzut micșorîndu-se globul soarelui¹³⁹ și a plouat din cer cu pietre¹⁴⁰ ; în ținutul Veliternum s-a căscat pămîntul ivindu-se un uriaș hău, iar copacii au fost înghițiți de adîncuri ; la Aricia forul și prăvăliile din jur au fost lovite de trăsnet, iar la Frusino zidul, precum și poarta cetății au fost trăsnite în cîteva locuri ; și pe Palatin a plouat cu pietre“.

Pentru această din urmă minune s-au rînduit slujbe de ispășire de nouă zile, după datinele strămoșești, iar pentru celelalte s-au sacrificat vite mari. Între aceste semne, a fost socotită ca o pedeapsă de sus și creșterea neobișnuită a apelor : căci Tibrul se revărsase peste maluri atît de mult, încît jocurile Apollinare au fost pregătite dincolo de poarta Collina, lîngă templul [zeiței] Venus Erycina, din pricină că cirul fusese inundat. Însă chiar în ziua jocurilor, cerul s-a înseninat deodată, încît cortegiul care începuse să pornească către poarta Collina, a fost chemat înapoi și după ce s-a dat de veste că apele s-au retras, s-a îndreptat către

circ. De aceea, celebrarea acestor jocuri anuale la locul lor obișnuit a făcut să crească și bucuria poporului și faima acestor jocuri.

XXXIX Pe consulul Claudius, plecat în sfârșit din oraș, l-a surprins o groaznică furtună între porturile Cosa¹⁴¹ și Loretanus¹⁴², vîrîndu-l în toți sperieții. După ce a ajuns la Populonium¹⁴³, făcu popas acolo pînă ce furtuna și-a vărsat de tot mînia; apoi a trecut în insula Ilva¹⁴⁴, apoi din Ilva în Corsica și din Corsica în Sardinia. După ce acolo trecuse dincolo de Montes Insani¹⁴⁵, o altă furtună cu mult mai năpraznică a împărștiat flota pretutindeni și în locuri și mai primejdioase. Multe vase au fost avariate acolo și li s-a jefuit echipamentul, iar unele chiar au naufragiat. De aceea, flota avariata și prăpădită a rămas la Carales. În vreme ce vasele trase pe uscat erau reparate, pe consul l-a prins acolo iarna; pentru că anul s-a scurs și nu i s-a mai prelungit comanda, Ti. Claudius a readus, ca simplu particular, flota la Roma.

La rîndul său, M. Servilius, ca să nu fie chemat la Roma în vederea alegerilor, după ce a numit dictator pe C. Servilius Geminus¹⁴⁶, a plecat în provincia sa. Dictatorul l-a desemnat pe P. Aelius Paetus comandant al cavaleriei. Vitregia vremii a împiedicat în multe rînduri ținerea alegerilor fixate. Ca urmare, după ce vechii magistrați au ieșit din funcție în ajunul idelor lui Marte, pentru că nu le veniseră înlocuitorii, republica a rămas fără magistrați curîli.

În acel an s-a stins din viață pontificele Manlius Torquatus. În locul lui a fost numit C. Sulpicius Galba.

Jocurile romane au fost celebrate din nou în trei rînduri de edilii curîli L. Licinius Lucullus și Q. Fulvius.

Printr-un denunț scribii și aprozii edililor au fost [descoperiți]¹⁴⁷ că și-au însușit sume de bani din tezaur; ei au fost osîndiți, nu fără înfierarea edilului Lucullus.

P. Aelius Tubero și L. Laetorius, fiind aleși edili prin călcarea rînduielilor religioase, au demisionat din magistratură, după ce au celebrat jocurile, dînd cu prilejul jocurilor și niște ospete în cinstea lui Jupiter, și după ce au așezat în Capitolium trei statui făcute cu banii rezultați din amenzi.

Dictatorul și comandantul cavaleriei, potrivit unui *senatus-consultum*, au celebrat jocurile închinete zeiței Ceres.

XL După ce legații romani au ajuns la Roma în același timp cu solii carthaginezi, senatul s-a întrunit la sfat în templul Belonei.

Acolo, L. Veturius Philo a arătat cum s-a desfășurat bătălia cu Hannibal, cea din urmă care a mai avut loc între romani și carthaginezi, și cum s-a pus în sfârșit capăt acestui jalnic război, spre nespusa bucurie a senatorilor; el a adăugat că a fost înfrînt și Vermina, fiul lui Syphax, și această luptă trebuie privită ca un mic adaos al războiului punic desfășurat cu succes.

S-a dat apoi poruncă lui Philo să se înfățișeze și în adunarea poporului, spre a-i împărtăși și aceștia bucuria. Cu acest prilej fură deschise în cetate toate templele pentru a aduce zeilor mulțumiri, decretindu-se rugăciuni publice de mulțumire vreme de trei zile.

Solilor carthaginezi și ai regelui Filip (căci și aceștia veniseră), care ceruseră să li se încuviințeze a se prezenta în senat, li s-a dat din ordinul senatului răspunsul de către dictator, că cei ce le vor da această încuviințare vor fi noii consuli.

Apoi avură loc alegerile. Fură aleși consuli Cn. Cornelius Lentulus¹⁴⁸ și P. Aelius Paetus; ca praetori, M. Iunius Pennus¹⁴⁹, căruia sorții trași i-au dat jurisdicția urbană, lui M. Valerius Falto¹⁵⁰ — Bruttium, lui M. Fabius Buteo¹⁵¹ — Sardinia, lui P. Aelius Tubero¹⁵² — Sicilia.

În privința desemnării provinciilor consulare s-a hotărît să nu se ia nici o măsură înainte de a se da ascultare solilor Carthaginei și ai regelui Filip; toată lumea presimțea în suflete curmarea unui război și începerea altuia. Consulul Cn. Lentulus ardea de dorința de a pune mâna pe provincia Africa, încredințat că dacă ar mai dăinui războiul acolo, i-ar fi ușoară izbîndirea, iar în cazul că acestui război i s-ar fi pus deja capăt, el ar putea dobîndi în vremea consulatului său gloria curmării acestui conflict. De aceea el declară că nu va îngădui să se întreprindă ceva înainte de a i se decreta lui provincia Africa; colegul său, un om înzestrat cu simțul măsurii și cu înțelepciune, îi încuviințează cererea, deoarece el își dădea seama că întrecerea lui pentru glorie cu Scipio avea să fie sortită căderii, în afară de faptul că Lentulus nici nu era menit să-i fie deopotrivă tocmăi lui Scipio.

Tribunii plebei, Q. Minucius Thermus și M. Acilius Glabrio spuneau că în cursul anului trecut aceeași țintă a încercat s-o înfăptuiască, însă în zadar, și consulul Ti. Claudius¹⁵³: „În urma încuviințării senatului s-a făcut propunerea în adunarea poporu-

lui : cui vrea poporul să-i încredințeze puterea în Africa ; toate cele 35 de triburi au hotărît ca puterea să i se decerneze lui P. Scipio“. Au avut loc multe ciocniri și în senat și în adunarea poporului pe acest temei, pînă cînd, în cele din urmă, s-a ajuns ca să se lase pe seama senatului rezolvarea întregii situații. De aceea senatul, după ce a depus jurămîntul (căci așa se hotărîse), a decretat ca consulii să se înțeleagă între ei și să-și tragă provinciile la sorți, care din ei doi să primească Italia și care flota de 35 de vase : „celui căruia îi va cădea la sorți flota, să pornească în fruntea ei spre Sicilia ; dacă nu se va putea încheia pace cu carthaginezii, atunci să treacă în Africa ; consulul să desfășoare războiul pe mare, iar Scipio pe uscat, investit cu aceleași prerogative ca și pînă acum ; dacă însă carthaginezii se învoiesc în privința condițiilor păcii, atunci tribunii plebei să propună în adunarea poporului : dacă poporul încuviințează ca Scipio sau consulul să încheie pace și cine se cuvine să aducă la Roma armata, în cazul că ea va fi biruitoare în Africa. Dacă pacea se încheie prin mijlocirea lui P. Scipio și adunarea poporului va încuviința ca acesta să transporte armata la Roma, atunci consulul să nu mai treacă din Sicilia în Africa. Celălalt consul căruia îi va cădea la sorți Italia, să ia în primire două legiuni de la praetorul M. Sextius“.

XLI Lui P. Scipio i s-a prelungit comanda peste provincia Africa împreună cu oștirile pe care le avea. Praetorului M. Valerius Falto i s-au decretat două legiuni în Bruttium, acelea în fruntea cărora fusese C. Livius anul trecut ; „praetorul P. Aelius să ia în primire două legiuni în Sicilia, de la Cn. Tremellius“ ; o legiune să i se decreteze lui M. Fabius în Sardinia, acea pe care o comandase propraetorul P. Lentulus ; lui M. Servilius, consulul anului trecut, i s-a prelungit comanda tot în Etruria și tot cu cele două legiuni ale sale.

„În ce privește Hispaniile, cîțiva ani au activat acolo L. Cornelius Lentulus și L. Manlius Acidinus ; de aceea consulii să ia contact cu tribunii plebei, pentru ca — dacă ei găsesc cu cale — să întrebe adunarea poporului cui încuviințează să i se dea comanda în Hispania ; acela să-și alcătuiască o legiune cu efectivele acelor armate, constituind și 15 cohorte din ceilalți aliați cu nume latin, cu care să apere provincia ; L. Cornelius și L. Manlius să transporte vechile trupe în Italia“.

Consulului i s-a decretat o flotă de 50 de vase luate din efectivele celor două flote: una a lui Cn. Octavius, care se afla în Africa și cealaltă a lui P. Villius, care supraveghea țărmurile Siciliei, pentru ca să-și aleagă vasele pe care le voia. „P. Scipio să păstreze mai departe cele 40 de vase lungi, pe care le avușese. Dacă Scipio va voi să-l lase la comanda flotei pe Cn. Octavius, care fusese în fruntea ei și înainte, atunci acestuia să i se încredințeze prerogativele puterii de propraetor pentru acel an; dacă Scipio îl preferă pe Laelius, Octavius să plece de acolo și să aducă și vasele de care consulul nu avea nevoie“.

Și lui M. Fabius i s-au decretat zece nave lungi pentru Sardinia.

Și consulii au primit poruncă să recruteze două legiuni urbane, pentru ca în acel an republica să fie apărată de 14 legiuni și de 100 de nave lungi.

XLII După aceasta, senatul a luat în dezbatere solia lui Filip și a carthaginezilor. El a găsit cu cale să fie introduși mai întâi în senat solii macedoneni; cuvîntarea rostită de aceștia a avut diferite aspecte: pe de o parte, ei căutau să se dezvinovătească împotriva plingerilor adresate de Roma, prin solii săi, regelui lor în privința pustiirilor suferite de aliații romanilor, pe de altă parte însă, îi învinovăteau chiar pe aliații poporului roman, dar cu mai mare înverșunare, îndeosebi pe Marcus Aurelius, „care, făcînd parte din cei trei soli trimiși la rege, s-a statornicit la ei în țară, recrutînd trupe; acesta, în disprețul tratatului încheiat, i-a hărțuit cu războiul și s-a încăierat de multe ori cu prefectii lui Filip; [în sfîrșit]¹⁵⁴, acești soli au cerut să li se înapoieze macedonenii și comandantul lor, Sopater, care luptaseră ca mercenari de partea lui Hannibal și care acum se găseau în lanțuri, ca prizonieri“.

Împotriva acestor acuzații a luat cuvîntul M. Furius, trimis în acest scop din Macedonia de către Aurelius; el a spus că „Aurelius a fost lăsat acolo cu scopul ca aliații poporului roman, sleiți de atîtea pustiiri, împilări și asupriri [să nu se rupă de romani], trecînd de partea regelui; dînsul n-a ieșit dintre hotarele aliaților și și-a dat silința ca prădalnicii ținuturilor lor să nu rămînă nepedepsiți. Sopater face parte dintre înalții demnitari și dintre intimii regelui. El a fost trimis de curînd cu 4 000 de macedoneni în Africa ca să-i dea ajutor lui Hannibal și carthaginezilor“.

Punîndu-li-se întrebări în această privință, solii macedoneni s-au încurcat în răspunsuri, în schimb romanii au știut să nu se încurce ca ei în răspunsuri și de aceea le-au spus : „regele caută războiul, și dacă stăruie, îl va găsi în curînd. Regele a călcat tratatul pentru două temeuri : în primul rînd, a pricinuit neajunsuri aliaților poporului roman și i-a atacat cu armele, în al doilea rînd i-a sprijinit pe vrăjmașii romanilor și cu trupe, și cu bani. De bună seamă, și P. Scipio a procedat și procedează bine și îndreptățit, fiindcă îi ține în lanțuri și îi consideră în rîndurile dușmanilor pe aceia care luptînd cu arma în mînă împotriva poporului roman, au căzut prizonieri ; la rîndul său, și M. Aurelius lucrează în interesul republicii (și senatul îl aprobă în această privință), apărînd cu armele pe aliații poporului roman, de vreme ce nu poate impune altfel respectarea condițiilor tratatului“.

Primind acest răspuns atît de puțîn îmbucurător pentru ei, solilor macedoneni li se dădu drumul să plece, după care fură chemați solii carthaginezi. Ținînd seama de vîrsta înaintată și de înfățișarea lor demnă (căci erau căpeteniile cele mai de frunte ale cetății), fiecare senator își spunea în sine sa că acum este vorba cu adevărat despre pace. Mai răsărit dintre toți prin ținută era Hasdrubal (în popor era poreclit Țapul), care întotdeauna fusese partizanul păcii și potrivnicul taberei barcinilor. Acesta se bucura cu atît mai vîrtos de mai multă trecere atunci, cu cît vina războiului o pune pe seama lăcomiei cîtorva hrăpăreți și nu pe seama statului. Acesta întrebuițase în cuprinsul cuvîntării sale toate mijloacele unei minți dibace, fie dezvinovățindu-se împotriva acuzațiilor, fie mărturisind unele din ele, pentru ca nu cumva, tăgăduind cu nerușinare greșelile dovedite, să capete mai greu iertare din partea senatului, fie povățuindu-i chiar pe senatori să se poarte cumpătați și cu înțelepciune atunci cînd au parte de izbîzni. „Dacă punii ar fi ascultat de el și de Hanno¹⁵⁵ și ar fi vrut să țină seama de împrejurări, Roma ar fi primit condițiile păcii pe care le-au oferit ei atunci. Însă rareori se întîmplă să li se hărăzească oamenilor un noroc strașnic și o minte strălucită!¹⁵⁶ Prin aceasta e poporul roman nebiruit, deoarece în toiul succeselor ia aminte că trebuie să-și păstreze cumpătul, dovedind înțelepciune și chibzuință. Și, pe Hercules, ar fi fost de mirare dacă ar fi procedat altfel. Cei care nu-și pot stăpîni veselia atunci cînd dă norocul peste ei¹⁵⁷, sînt loviți pe negîndite de sminteală. Poporul roman, după biruințe, dimpo-trivă, își păstrează neclintit cumpătul, necălcînd hotarele veseliei,

fiind îndeobște prea deprins cu ele, și aproape scîrbit de ele, și a putut să-și mărească puterea mai degrabă cruțindu-și aproape învinșii decît biruindu-i“.

Cuvintele celorlalți au fost mai jalnice, arătînd starea lor desperată, cînd au amintit cît de jos s-a prăvălit statul carthaginez din mîndra-i putere de altădată. „Carthaginezilor care o dată cuceriseră cu armele aproape întreg pămîntul, acum, în afară de zidurile cetății, nu le-a mai rămas nimic ; îngrămădiți între zidurile cetății lor, ei nu mai văd pe tot întinsul mării și pămîntului pe nimeni care să se mai plece în fața legilor lor ; carthaginezii își vor păstra orașul și Penații lor numai în măsura în care poporul roman nu va voi să se înverșuneze și împotriva acestor bunuri, singurele care le-au mai rămas !“.

În vreme ce senatorii romani păreau înduioșați de milă, se spune că unul din senatori ¹⁵⁸, îndirjit împotriva perfidiei punice, ar fi strigat : — „Pe care dintre zei vor să mai jure pentru această pace, cîtă vreme i-au înșelat pe acei în numele cărora au încheiat tratatul de pace ?“ „Pe aceiași zei — spuse Hasdrubal — pentru că aceleora care au călcat tratatele le-au arătat mînia“.

XLIII Deși toată lumea era aplecată spre pace, totuși consulul Cn. Lentulus, care primise provincia Africa și flota de acolo, s-a opus senatus-consultului. Atunci tribunii plebei, M. Acilius și Q. Minucius, au făcut această propunere în fața adunării poporului : „Vrea și încuviințează poporul ca senatul să hotărască încheierea păcii cu carthaginezii ?“ și apoi : „Cine să încheie această pace și cui i se dă însărcinarea să transporte armata din Africa ?“ Toate triburile romane au votat această propunere : „Pacea, așa cum propuneți ¹⁵⁹, să fie încheiată de P. Scipio și tot el să transporte și armata“.

În urma acestui vot, senatul a dat un decret prin care P. Scipio era desemnat să încheie pace cu poporul carthaginez, în condițiile pe care le va găsi de cuviință, în urma consultării comisiei de zece membri ai senatului roman. Carthaginezii au adus mulțumiri apoi senatului și i-au cerut să le îngăduie să intre ¹⁶⁰ în cetate și să vorbească cu concetățenii lor care, căzînd prizonieri, fuseseră puși sub paza statului : „în rîndurile acestora se află, pe de o parte, unele din rudele și prietenii lor, oameni de obîrșie nobilă, pe de alta, au de la consîngeniilor lor pentru alții diferite însărcinări“. După aducerea prizonierilor, deoarece solii cerură din nou

senatului să le aprobe răscumpărarea unui număr din rîndurile acestora, și anume pe cei pe care îi vrea senatul, acesta i-a invitat să spună o sumă de nume; și după ce solii au rostit numele cam a două sute de oameni, s-a dat un *senatus-consultum* prin care comisia senatorilor romani să-i ducă din rîndurile celor 200 de puni prinși, pe care îi vor carthaginezii, la P. Cornelius, în Africa și să-i aducă la cunoștință că dacă se va încheia pacea să-i înapoieze carthaginezilor, fără a mai fi răscumpărați. Deoarece s-a poruncit și fețialilor¹⁶¹ să plece în Africa în vederea încheierii tratatului, la cererea acestora, s-a dat un *senatus-consultum* cu următorul cuprins: „Fiecare fețial să aibă asupra lui cîte o cremene și cîte o ramură de verbină, pentru ca atunci cînd mai marele¹⁶² oștirii romane le va da poruncă să consfințească tratatul, ei să ceară jerba sacră“. (Verbina e un soi de plantă culeasă din țețățuia Capitoliului, care se dă de obicei fețialilor). Dîndu-le drumul solilor carthaginezi, după ce aceștia ajunseră în Africa la Scipio, au încheiat cu el pacea¹⁶³ în condițiile de care am vorbit mai înainte. Punii au predat navele lungi, elefanții, dezertorii, sclavii fugiți și 4 000 de prizonieri, în rîndurile cărora a fost și senatorul Q. Terentius Culleo.

Scipio dădu poruncă să se pună foc vaselor punice după ce au fost împinse în larg. Unii istorici transmit că au fost acolo 500 de vase de tot felul, care erau mîinate cu vîslele. „Priveliștea acestui incendiu, iscat pe neașteptate, a stîrnit jale în sufletul punilor, ca și cum Carthagina însași ar fi ars“.

În privința dezertorilor s-a luat o măsură mai aspră decît față de sclavii fugiți: celor cu numele latin li s-a tăiat capul cu securea, iar cei romani au fost răstigniți pe cruce¹⁶⁴.

XLIV Cu 40 de ani înainte, în vremea consulilor Q. Lutatius și A. Manlius, fusese încheiată cea dintîi pace cu carthaginezii. Războiul punic a reizbucnit după 23 de ani, pe vremea consulatului lui P. Cornelius și Ti. Sempronius, și s-a sfîrșit într-al șaptesprezecélea an, pe cînd erau consuli Cn. Cornelius Scipio și P. Aelius Paetus. A mers vorba că, după aceea, de multe ori Scipio a spus că datorită pizmei, mai întîi a lui Ti. Claudius și apoi a lui Cn. Cornelius, dînsul a fost oprit să sfîrșească acest război prin dărîmarea Carthaginei.

Deoarece la Carthagina, la început, se părea că anevoie se adună banii, toată lumea fiind sleită din pricina acestui război atît de îndelungat, și pentru că în senat toată lumea era posomo-

rită și se tînguia, se spune că Hannibal a fost văzut [de toți] rîzînd. Cînd Hasdrubal Țapul îl dojeni pe Hannibal pentru rîsul lui în toiul jalei întregului popor, cîtă vreme numai din pricina lui curgeau aceste lacrimi, Hannibal îi răspunse :

„Dacă ai fi în stare să citești în ochii cuiva și ai putea să-ți dai seama ce-i mocnește în adîncul sufletului, atunci ai vedea lesne că rîsul meu, pentru care mă dojenești acum, nu e al unui om vesel, ci aproape al unui smintit, din pricina zbuciumului sufletesc ; totuși acest rîs nu-i mai lipsit de noimă, mai fără rost și mai dezgustător ca lacrimile astea ale voastre. Atunci s-ar fi convenit să plîngeți cînd ni s-au luat armele, ni s-au ars navele și-am fost opriți să mai purtăm războaie dincolo de hotare ; căci, într-adevăr, aceasta e rana cea mai cumplită care ne duce la pieire ! N-aveți nici un temei să credeți că romanii s-au gîndit la tihna voastră. Un mare stat nu poate sta liniștit multă vreme ; dacă nu are vreun vrăjmaș dincolo de hotare, și-l găsește în țară, întocmai ca acele făpturi vînjoase la trup, cărora li se pare că sînt la adăpost față de primejdii dinafara ființei lor, dar care sînt covîrșiți de propria lor putere¹⁰⁵. De aceea, nu-i de mirare că noi nu simțim neajunsurile căzute asupra statului decît atunci cînd sîntem loviți în interesele noastre personale ; pe asemenea oameni nu-i doare astăzi nimic mai tare ca paguba banilor pierduți¹⁰⁶. De aceea, atunci cînd Carthaginei învinse îi erau smulse trofee, cînd vedeai patria lăsată fără o armă și despuiată, în mijlocul atîtor neamuri înarmate ale Africii, nimeni n-a scos un geamăt ; acum, cînd e nevoie să se strîngă de la particulari bani pentru tribut, vă tînguți ca la înmormîntarea patriei ! Ce teamă mi-e să nu simțiți în curînd că azi ați vărsat lacrimi pentru răul cel mai mic !” Asemenea vorbe [roști] Hannibal către carthaginezi.

Scipio îi dăruie lui Masinissa, în fața adunării ostașilor săi, în afară de regatul părintesc, orașul Cirta și celelalte orașe și ținuturi provenind din regatul lui Syphax, care ajunseseră în stăpînirea poporului roman. El porunci lui Cn. Octavius să-i predea consulului Cn. Cornelius flota, ca s-o conducă spre Sicilia, iar împu-terniciții Carthaginei să plece la Roma, pentru ca hotărîrile sale luate în urma consultării cu cei zece delegați să fie întărite de hotărîrea senatului roman și de aprobarea adunării poporului.

XLV După dobîndirea păcii¹⁰⁷ și pe uscat și pe mare, și după îmbarcarea trupelor pe vase, Scipio trecu în Sicilia ducîndu-se la

Lilybaeum. De acolo, după ce-și trimise o mare parte din ostași pe vase, el ajunsese la Roma străbătînd Italia la fel de voioasă de pace, cît și de biruință. Se revărsau [potop] în cale-i nu numai orășenii ca să-i arate cinstire, ci chiar gloatele de țărani îi ațineau calea. În Roma, Scipio a intrat fiind sărbătorit cu cel mai strălucit triumf din cîte au fost vreodată.

Scipio a adus în tezaurul statului 133 000 libre de argint. El a dăruit din prăzi ostașilor cîte 400 de ași de aramă.

Syphax murise, așa că mai degrabă pe privitori i-a lipsit de un spectacol decît pe triumfător de [un nimb] al gloriei, căci el se stinsese din viață nu cu multă vreme mai înainte, la Tibur, unde fusese dus de la Alba. Totuși lumea a privit convoiul mortuar, pentru că înmormîntarea i s-a făcut pe cheltuiala statului.

Polybius¹⁶⁸, un istoric care nu trebuie nicidecum privit cu dispreț, scrie că acest rege a urmat triumful lui Scipio. [Senatorul] Q. Terentius Culleo a urmat carul de triumf, avînd o căciulă pe cap, și de atunci toată viața l-a cinstit așa cum se cuvenea pe cel ce l-a slobozit din robie.

Eu n-am aflat nicăieri dacă porecla de Africanus i-a fost dată lui Scipio ca o dovadă de dragoste din partea ostașilor săi sau din partea poporului, ori și-a avut începutul în mîngîierile celor din familia lui, așa cum s-a întîmplat și pe vremea părinților noștri cu Sylla cel Fericit și cu Pompeius cel Mare. Ceea ce se știe sigur e că acesta a fost primul comandant care a ajuns vestit, primind numele neamurilor biruite de el; în urmă, după pilda lui, mulți comandanți, fără să fie deopotrivă cu Scipio în ce privește victoriile, și-au scrijelat pe busturile¹⁶⁹ lor de ceară titluri glorioase, luîndu-și porecle cu răsunset mare pentru familiile lor.

NOTE

NOTE

EPITOME

- 1 *Epitomae* sau *periochae* sînt rezumatele cuprinsului cărților operei tit-liviene. După unii cercetători, epitomele au fost alcătuite de istoricul Florus (care a trăit prin secolul al II-lea e.n.), iar după alții, de Sidonius Apollinaris (născut la 480 e.n.).
- 2 Este vorba de o fază a celui de-al treilea război cu samniții (298—290 î.e.n.). În această privință a se vedea Titus Livius *De la fundarea Romei*, vol. II, cartea X, nota 168.
- 3 Q. Fabius Gurges era fiul lui Fabius Maximus Rullianus, de care se vorbește în vol. II al operei tit-liviene, cărțile VIII—X. Q. Fabius Gurges a fost tribun militar, edil plebeu (cartea X, cap. XXXI) și consul (cartea X, cap. XLVII).
- 3 ^{bis} Cuvintele incluse în paranteze drepte, dacă nu au vreo specificație prin notă, aparțin traducătorilor.
- 4 Referitor la Aesculapios vezi vol. II, cartea a X-a, cap. XLVII și nota 178.
- 5 Șarpele (*serpens*) în mitologia popoarelor vechi reprezenta o întruchipare a unei divinități telurice, fie a focului, fie a apei, sau era socotit un *genius loci*, duhul păzitor al locului. În general șarpele era reprezentat în două ipostaze: 1) ca o forță negativă, distructivă, personificarea răului, care la indieni se chema Ahi și era socotit divinitatea focului, zeul prăbușit din cer; la persani era Ahriman, la greci, titan (*Typhaon*), la popoarele nordice, Loki. Mituri cu șerpi au fost plătuite și în legătură cu fazele evolutive ale lunii, socotite ca divinitate, și cu eclipsele soarelui ori ale lunii: vîrcolacii (șerpilor) vor să „înghită” lumina, care luptînd cu ei, pînă la urmă îi învinge; 2) ca o forță benefică, prielnică, ca o divinitate a forțelor telurice, a izvoarelor termale curative, pentru că în zona temperată șerpilor caută să hiberneze în apropierea apelor calde. În mitologia greco-romană era auxiliarul zeului medicinei Aesculapios, pe care îl însoțea în permanență (A se vedea lucrarea lui Mähly, *Die Schlange in Mythos und Kultus der Klassischen Völker* și a lui Schwartz, *Über die altgriechischen Schlangengottheiten*, ori a lui Ferguson, *Tree and Serpent*).

- 6 L. Postumius Megellus este consulul roman despre care Titus Livius relatează în cartea X, cap. XXXII și urm. Era unul dintre eroii romani ai celui de-al treilea război cu samniții (298—290 î.e.n.).
- 7 Primul tratat dintre Roma și Samnium a fost încheiat în anul 354 î.e.n., cu scopul de a se preîntîmpina primejdia invaziei gallilor, cu 11 ani înainte de izbucnirea primului război cu samniții. Al doilea tratat între Roma și Samnium s-a încheiat după primul război cu samniții (343—341 î.e.n.). După cum susțin unii istorici moderni, acest conflict a izbucnit din pricina sprijinului acordat de Roma populației campanie asupra de samniți, în urma unui apel (vezi vol. II, cartea VI, nota 96).
- Cel de-al treilea tratat între Roma și Samnium s-a încheiat în anul 304 î.e.n., după cel de-al doilea război samnit (327—304 î.e.n.), cu care prilej Roma a anexat teritorii care aparținuseră federației samnite; în aceste teritorii Roma a înființat colonii. Cel de-al patrulea tratat s-a încheiat după cel de-al treilea război samnit (298—290 î.e.n.). În urma acestui tratat toate cetățile sabelice au fost încorporate statului roman ca *civitates sine suffragio* (cetăți fără drept de vot), Roma devenind în felul acesta hegemonul Italiei centrale, alcătuind o federație de populații și cetăți subordonate ei.
- 8 Manius Curius Dentatus, consul roman, eroul celui de-al treilea război samnit, fusese un *homo novus*, provenind din rîndurile plebeilor. Intrat în legendă, literatura latină îl înfățișează ca pe un model de simplitate, modestie și cumpătare, similar lui Cincinnatus. Primul său triumf asupra samniților i-a fost acordat după bătălia de la Sentinum (296 î.e.n.), iar al doilea, după strălucita biruință obținută asupra lui Pyrrhus în bătălia de la Beneventum în anul 275 î.e.n.
- 9 *Triumviri (Judices) capitales* — vezi mai departe cartea XXV, nota 6.
- 10 Democratizarea structurii politice a republicii romane, care are loc în secolul al IV-lea și la începutul secolului al III-lea î.e.n., s-a făcut cu uriașe eforturi și necurmăte lupte din partea plebei romane. În anul 287 î.e.n., plebeii s-au ridicat din nou împotriva samavolnicilor și abuzurilor taberei dominante a patricienilor. Cu acest prilej plebeii s-au retras pe colina Janiculum, pe malul drept al Tibrului. În urma intervenției dictatorului de origine plebeie, Quintus Hortensius, s-a decretat printr-o lege propusă din inițiativa acestuia ca *plebiscita*, hotărârile plebeilor adunați în *comitia tributa*, să aibă putere de lege, nemaifiind nevoie pentru valabilitatea lor de aprobarea (*auctoritas*) senatului roman.
- Se știe că anterior, plebeii, prin legile lui Licinius și Sextius votate în anul 367 î.e.n. (vezi vol. II, cartea VII, nota 2) și a lui Poetelius din anul 326 î.e.n. (324 după alți istoriografi moderni) (vezi vol. II, cartea VIII, nota 131) obținuseră recunoașterea dreptului lor la magistraturile supreme ale statului roman, astfel încît unul dintre consuli putea fi plebeu, iar prin *lex Poetelia*, se desființa *nexum* — sclavia credituală — datornicul răspunzînd în fața creditorului numai cu averea, nu și cu persoana fizică, precum și delimitarea proprietăților agricole la 500 iugăre.

- 11 Vulsinii sau Volsinii (azi Bolsena), — vechi oraș etrusc, puternic, bogat și înfloritor prin arte; făcuse parte din confederația celor 12 cetăți etrusce; era situat între Clusium și Tarquinii, lângă marele lac de origine vulcanică, căruia i-a dat numele.
- 12 După lichidarea federației samnite și îngenuncherea puterii acestor populații sabellice atât de războinice, romanii vin în secolul al III-lea în contact direct cu orașele grecești din *Graecia Magna* și în primul rând cu Tarentum. În jurul anului 280 î.e.n. orașele grecești fiind atacate de lucani, cetatea Thurii a apelat la sprijinul Romei. După înfrângerea lucanilor de către armata romană, în Thurii s-a stabilit o garnizoană romană. În curând însă Thurii e atacat și ocupat de Tarentum, care a alungat garnizoana romană de acolo. Acest act de agresiune a constituit pretextul războiului tarentin și prilejul intervenției lui Pyrrhus în Italia sudică.
- 13 Flota romană staționând în rada portului Tarentum, a fost atacată de flota tarentină prin surprindere. Tarentinii justificau acest act agresiv prin aceea că romanii au încălcat condițiile tratatului de respectare a suveranității, tratat încheiat între această cetate și Roma în anul 280 î.e.n. Scufundarea unei mari părți din flota romană, cucerirea orașului Thurii și lezarea solilor romani trimiși să ceară satisfacție au dus la războiul tarentin și la conflictul romanilor cu Pyrrhus.
- 14 Pyrrhus, regele Epirului, era socotit în istoriografia antică unul dintre cei mai mari comandanți de armate. În realitate însă era un condotier ambițios, care visa să calce pe urmele lui Alexandru cel Mare prin întemeierea unui mare stat în bazinul apusean al Mării Mediterane. Chemat de Tarentum în ajutor, Pyrrhus debarcă în anul 280 î.e.n. în fruntea a 22 000 de pedestrași, 3 000 de călăreți și 20 de elefanți.

În două bătălii succesive, la Heraclea (280 î.e.n.) și la Ausculum (279 î.e.n.) Pyrrhus câștigă biruințe sîngeroase și cu mari pierderi. În urma acestor victorii, lucanii și samniții, precum și orașele grecești se rup din confederația romană, trecînd de partea regelui Epirului. Totuși Pyrrhus n-a reușit să exploateze succesele obținute, deoarece a intrat în conflict cu tarentinii. Pentru a contracara puterea și influența lui Pyrrhus în Italia, Roma încheie cu Carthagina un tratat de asistență militară. Ca urmare, pentru a lovi în Carthagina, Pyrrhus debarcă în posesiunile acesteia din Sicilia și le cucerește. Plănuiește să atace Carthagina chiar la ea acasă, în Africa. Romanii, văzîndu-se scăpați de amenințările lui Pyrrhus în Italia, trec la represalii împotriva aliaților regelui Epirului, lucanii și bruttii. Aceștia din nou apeleză la Pyrrhus, care debarcă iarăși pe pămîntul Italiei. În anul 275 î.e.n. are loc ultima și decisiva bătălie dintre armata romană, comandată de Manius Curius Dentatus, și Pyrrhus la Beneventum, care se încheie cu victoria categorică a Romei și cu alungarea lui Pyrrhus din Italia. Acest rege piere în curînd (272 î.e.n.) la asediul orașului Argos din Pelopones. Consecința războiului lui Pyrrhus a fost pentru Roma cucerirea întregului teritoriu sudic al Italiei care a fost înglobat statului roman. Samniții, lucanii și bruttii, foștii aliați ai lui Pyrrhus, sînt din nou îngenuncheați și supuși dominației romane. În anul 265 î.e.n., se încheie cucerirea romană a

- Italiai centrale cu ocuparea oraşului etrusc Volsinii. După unii cercetători, romanii au cucerit oraşul etrusc Volsinii în anul 265, după alţii în 270 î.e.n.
- 15 În acest pasaj e vorba de prima înfrîngere a romanilor de către Pyrrhus la Heraclea în 280 î.e.n., cînd acesta a folosit ca inovaţie în tehnica militară elefanţi, împotriva cărora romanii n-au ştiut cum să lupte.
- 16 Acest recensămînt al populaţiei romane a avut loc în anul 280 î.e.n.
- 17 E vorba de bătălia dintre romani şi Pyrrhus de la Ausculum din anul 279 î.e.n., care s-a încheiat cu înfrîngerea romanilor. Victoria lui Pyrrhus l-a costat pe acesta pierderi atît de grele, încît de atunci a rămas locuţiunea : „o victorie à la Pyrrhus“. Ca urmare, regele Epirului s-a văzut nevoit să trimită o solie la Roma, în frunte cu Cineas, pentru a încheia pace. Romanii însă au refuzat pacea.
- 18 Pentru a contracara influenţa crescîndă a lui Pyrrhus, senatul roman încheie cu Carthagina un tratat — al patrulea în ordine cronologică — prin care ambele părţi contractante se obligau să-şi acorde reciproc ajutor armat şi să nu încheie pace cu vreun oraş grecesc fără încuviinţarea reciprocă.
- 19 Roma, după plecarea lui Pyrrhus în Sicilia cu aproape întreaga sa armată — numai la Tarentum şi la Locri lăsase garnizoane — a pornit campania de represalii împotriva cetăţilor din Lucania, Samnium şi Bruttium care au părăsit-o, aliindu-se cu Pyrrhus. Această campanie desfăşurată de Roma pentru restabilirea hegemoniei sale în sudul Italiei, a durat din 278 pînă în 275 î.e.n. Pyrrhus, după cucerirea posesiunilor cartagineze din Sicilia, ajungînd pînă în extremitatea sud-vestică a Siciliei (doar oraşul Lilybaeum n-a fost cucerit) a început să înregistreze eşecuri din pricina intervenţiilor sale arbitrare şi imixtiuni în conducerea cetăţilor greceşti din această insulă, care s-au răscolit contra lui. Chemat stăruitor de aliaţii săi lucani, brutti şi samniţi să-i apere contra romanilor, după eşecul campaniei din Sicilia, se înapoiază pe pămîntul Italiei.
- 20 Pyrrhus debarcase în 278 î.e.n. în Sicilia, unde fusese chemat de oraşele greceşti pentru a le scăpa de dominaţia Cartaginei. În prima fază, regele Epirului a reuşit după cîteva ciocniri cu garnizoanele cartagineze să-i scoată pe pînă din aproape întreaga insulă. Succesele obţinute în Sicilia i-au dat lui Pyrrhus imbold să-şi alcătuiască o flotă puternică spre a debarca şi duce lupta chiar pe teritoriul din Africa al Cartaginei.
- 21 E vorba de bătălia de la Beneventum din anul 275 î.e.n. unde Pyrrhus a fost învins decisiv de consulul Manius Curius Dentatus. În urma acestei înfrîngeri, Pyrrhus s-a văzut nevoit să părăsească Italia şi să se retragă în Epir.
- 22 Consecinţa victoriei romane asupra lui Pyrrhus pentru lumea statelor elenistice a fost alcătuirea unei federaţii de populaţii şi cetăţi subordonate Romei, care a fost recunoscută ca hegemon, şi nu unificarea naţională a Italiei, cum susţine istoriografia germană (Niebuhr şi Mommsen).
- 23 Acest recensămînt marchează faţă de cel anterior o scădere de peste 12 000 de suflete, datorită pierderilor suferite de armatele romane în războiul cu Pyrrhus.

- 24 În acest pasaj e vorba de Ptolemaeus I Soter (305—283 î.e.n), regele puternicului stat al Egiptului și de tratatul încheiat între Roma și acest rege. Roma avea nevoie de această alianță pentru a contracara expansiunea și preponderența Carthaginei în partea apuseană a Mediteranei, precum și influența crescîndă economică și politică asupra populațiilor din acest spațiu.
- 25 Romanii au continuat în anul 272 î.e.n. operațiile militare de supunere și anexare a cetăților italice din Samnium, Lucania și Bruttium foste aliate ale lui Pyrrhus, care au fost subordonate statului roman prin încorporarea lor în confederația romană.
- 26 Tarentum s-a predat romanilor în anul 272 î.e.n., trei ani după bătălia de la Beneventum, în urma capitulării garnizoanei lui Pyrrhus din acest oraș grecesc. Tarentinii au fost silți să-și dărîme zidurile cetății și să predea romanilor întreaga lor flotă.
- 27 Monedele romane cele mai vechi erau din bronz. Mai întîi s-a întrebuințat metalul brut (*aes infectum* sau — *rudes*) tăindu-se de fiecare dată cantitățile necesare : *rudera* ; apoi lingouri de o greutate precisă marcate cu semnul statului : *aes signatum*. Monedele veritabile cu valoare și greutate fixă, purtînd marca (stema) orașului și indicația valorii încep să aibă curs din anul 450 î.e.n. Unitatea monetară era assul (*assis libralis*) care cîntărea 327 g și 453 g.
- Această monedă fiind greu de folosit, a fost redusă în anul 269 î.e.n. la 4 uncii, adică la o treime dintr-o libră, *assis trientalis*, cîntărind 109 g. Apoi s-a redus din nou, ajungînd la 2 uncii, *assis sextarius*, iar între anii 217—219 î.e.n. la o uncie. Primele monede bătute din argint datează din anul 269 î.e.n., iar cele de aur începînd din anul 15 î.e.n.
- 28 Mamertinii și cauzele primului război punic — vezi cartea XXI, nota 167.
- 29 Înfrîngerea flotei romane în prima bătălie a avut loc în anul 261 î.e.n. în apropierea Insulelor Liparae.
- 30 E vorba de lupta de la Mylae, de lîngă insulele Liparae, care a avut loc în anul 250 î.e.n.
- 31 Atilius Calatinus, menționat de *Acta triumphalia* și *Fasti Capitolini*, a fost consul roman în două rînduri. În anul 258 a funcționat împreună cu C. Sulpicius Paternulus. Polybios relatează că Atilius Calatinus a desfășurat cu succes campania romană din Sicilia, cucerind orașele Hippana și Mytistraton în anul 258 î.e.n. (Polybios. *Istoria*, cartea VIII, cap. XII) ; fiind încercuit la Camarina, a fost salvat de tribunul militar L. Calpurnius Flamma (după Titus Livius) sau de Q. Cercina, după Cato. El a cucerit Panhormus în anul 250 î.e.n., pe vremea celui de-al doilea consulat, împreună cu colegul său Cn. Cornelius Scipio Asina. În anul 249 a fost dictator, fiind considerat primul dictator care a comandat o armată romană dincolo de hotarele Italiei. A fost și censor în anul 249 împreună cu A. Manlius Torquatus. S-a bucurat de o legendară faimă. Mormîntul său era lîngă poarta Capena. Istoriografii antici (Florus, Diodor) i-au exagerat calitățile.
- 32 E vorba de expediția forțelor navale romane conduse de consulul Marcus Atilius Regulus, în anul 256 î.e.n., care s-a încheiat cu vestita bătălie navală de la Capul Ecnomos, pe coasta sud-vestică

- a Siciliei, unde romanii au obținut o strălucită victorie. Cu prilejul debarcării în Africa, Roma a urmărit scoaterea de sub dominația Carthaginei a populațiilor africane și atragerea lor de partea sa. Victoria romanilor i-a determinat pe carthaginezi să ceară pace. Însă condițiile exagerate propuse de Regulus fiind socotite de Carthagina inacceptabile, tratativele s-au întrerupt și operațiile militare au continuat. Sporindu-și forțele armate prin trupe de mercenari, angajați și conduși de lacedemonianul Xantippos, armata romană a fost încercuită și înfrântă, iar Regulus luat prizonier.
- 33 În urma înfringerii lui Regulus și a capturării armatei sale, și flota romană a fost distrusă de o furtună, pe când se înapoia din apele Africii spre Italia.
- 34 Prin *lex Ogulnia* din anul 300 î.e.n. a fost admisă alegerea plebeilor în colegiul pontificilor și augurilor. După tradiția istorică, primul *pontifex maximus* din rândurile plebeilor a fost ales în jurul anului 260 î.e.n.
- 35 După capturarea lui Regulus, conducerea statului carthaginez l-a obligat pe consulul roman să ducă condițiile de pace la Roma și să le susțină ca intermediar, în schimbul libertății sale și a răscumpărării celor circa 2000 de ostași romani căzuți prizonieri. La Roma însă, Regulus nu numai că n-a pledat în favoarea Carthaginei, ci i-a convins pe senatori să reînceapă ostilitățile. Reîntors la Carthagina, Regulus a fost ucis în chinuri, fiind vîrît într-un butoi și înecat în mare.
- 36 Cu începere din anul 242 î.e.n. se înființează încă o praetură cu jurisdicția *inter cives et peregrinos*. Alegerea celor doi praetori a avut loc în anul 242 î.e.n.
- 37 Pentru băătălia navală de la Insulele Aegates vezi cartea XXI, nota 43.
- 38 Primul conflict al Romei cu illyrii, aliați cu cetățile elenice din Grecia a avut loc în anul 229 î.e.n. După primul război punic, Roma ajunge să dețină rolul de hegemon asupra cetăților din bazinul central al Mării Mediterane, începînd să se infiltreze către est și să se amestece în relațiile externe ale cetăților grecești.
- 39 Senatul roman a recurs cu începere din anul 227 î.e.n. la măsura de a mări numărul praetorilor la 4, din care 2 aveau sarcini în administrarea noilor provincii cucerite: Sicilia, Corsica și Sardinia, ceilalți doi fiind *praetor urbanus* și *inter peregrinos*.
- 40 Războiul romanilor cu gallii insubri a avut loc între anii 225—222 î.e.n. și a izbucnit din cauza împărțirii în loturi a pămînturilor acestei populații gallice (*ager gallicus*) de către consulul C. Flaminius. După un prim eșec suferit în campania din anul 223 î.e.n. de acest consul, în anul 223 î.e.n., gallii insubri sînt învinși într-o bătălie decisivă de Flaminius. Ca urmare, romanii au înființat coloniile Placentia, Cremona, Mutina situate în regiunea cea mai fertilă a Italiei, pe valea fluviului Padus.
- 41 Lacună în text.
- 42 Cu începere din anul 304 î.e.n. libertii sînt înregistrați în toate triburile Romei. Prima inițiativă în acest sens îi aparține censorului Appius Claudius Caecus în anul 312 î.e.n. Scopul acestei inițiative a

fost de a se crea o contrapondere hotărîrilor adunării poporului întrunit pe *comitia tributa*, patricienii scontînd că voturile acestor liberi vor fi în favoarea lor.

43 C. Flaminius (vezi vol. III, cartea XXII, nota 22).

CARTEA XXI

- 1 Titus Livius începe descrierea celui de-al doilea război punic cu o scurtă prefață cuprinzînd scurte considerații generale asupra cauzelor conflictului dintre cele două puternice state antice din vestul Mediteranei. Din această frază ar reieși că Titus Livius nu a întocmit pentru opera sa o prefață așa cum cei mai mulți istorici „o rînduiesc la începutul întregii lor scrieri”. Însă sensul acestei fraze este că el vorbește de o prefață la decada a III-a (cărțile XXI—XXX), dedicată războiului al II-lea punic. O prefață la întreaga sa operă istorică *Ab Urbe condita* (*De la fundarea Romei*), Titus Livius a întocmit-o și se găsește chiar la începutul decadei I (vezi vol. I, p. 1—4).
- 2 E vorba de cel de-al doilea război punic. Primul război punic a durat 24 de ani (între anii 264—241 î.e.n.) și a fost istorisit de Titus Livius în cărțile XVI—XX care s-au pierdut. Pînă în anul 264 î.e.n., Roma a întreținut relații comerciale cu Carthagina, încheind trei tratate, primul în secolul al IV-lea î.e.n., însă fără să se știe data exactă (vezi Titus Livius, *De la fundarea Romei*, cartea IV, cap. XXIX și nota 46; Polybios, op. cit., cartea I, cap. VII), al doilea în anul 348 î.e.n., al treilea în anul 279 î.e.n. (vezi epitoma cărții XIII), pe vremea conflictului romanilor cu Pyrrhus. Primele două tratate conțineau clauze care reglementau relațiile și interesele comerciale și de navigație dintre cele două state, iar în ultimul tratat se prevedea ca Roma și Carthagina să-și acorde ajutor în războiul cu Pyrrhus și cu cetățile grecești din sudul Italiei și din Sicilia și nici una din părțile contractante să nu încheie pace cu adversarii fără să se consulte reciproc. Dar după ce romanii și-au impus hegemonia în întreaga Italie, inclusiv cetățile grecești din Italia sudică și Sicilia, din așa-zisa *Graecia Magna*, caracterul relațiilor dintre Roma și Carthagina s-a schimbat. Carthagina fusese întotdeauna în conflict, pentru dominația economică și politică în vestul Mediteranei, cu cetățile grecești din sudul Italiei și din Sicilia. După căderea Tarentului sub romani în anul 272 î.e.n. și după slăbirea forței politice și militare a Syracusei, Carthagina a cîștigat o poziție dominantă în această parte a Mediteranei.
- De la începutul secolului al III-lea î.e.n. o dată cu dezvoltarea economică și întărirea politică și militară a Romei, senatul roman susținut de aristocrație și pătura îmbogățită a plebei nu putea încuviința ca în acest sector al Mediteranei Carthagina să aibă înflăcărare, transformînd Mediterana într-o mare exclusiv cartagineză, în pofida intereselor Romei. Carthagina avea posesiuni pe coastele din sudul și estul Spaniei și stăpînea jumătatea apuseană a Siciliei, dar urmărea să cucerească și jumătatea răsăriteană a acestei insule. În felul acesta, Roma urmărea să cotopească această insulă bogată și fertilă. Rivalitatea pentru stăpînirea

bazinului în această parte a Mediteranei a fost cauza izbucnirii primului război punic. Beligeranții s-au ciocnit mai întâi în Sicilia, războiul pentru cucerirea acestei insule durând peste 20 ani. După ce flota Carthaginei a fost zdrobită de cea a Romei în trei lupte maritime, la Mylae (anul 260 î.e.n.), la Capul Ecnomos (anul 256 î.e.n.) și lângă Insulele Aegates (anul 241 î.e.n.), pacea între beligeranți a fost încheiată în următoarele condiții: Carthagina își asumă obligația de a plăti Romei despăgubiri de război în valoare de 3200 talanți, de a-și retrage trupele și de a renunța la Sicilia, de a ceda Romei insulele situate între Italia și Sicilia și de a-i elibera pe prizonierii romani.

Consecința primului război punic a fost impunerea hegemoniei Romei asupra tuturor statelor și cetăților situate pe litoralul bazinului vestic mediteranean, și totodată imixtiunea politică a Romei în relațiile externe ale insulei Corcyra, Epidamnos și alte orașe de pe coasta Adriaticii, care sînt cuprinse astfel în orbita politicii Romei, după principiul federației obligatorii.

Al doilea război punic a durat 18 ani și a fost determinat de politica agresivă de cotropire a noi teritorii, dusă de ambele state; războiul începe de fapt din anul 219 î.e.n., cînd Carthagina cucereste Saguntum, Roma luînd apărarea acestui oraș hispan printr-o solie trimisă la Carthagina, și se încheie în anul 202 î.e.n. cu bătălia de la Zama, în care Hannibal e înfrînt. Cauzele izbucnirii războiului sînt aceleași, ca și în primul conflict: lupta pentru hegemonia politică și economică în vestul Mediteranei, expansiunea Carthaginei în Spania, prin ocuparea unui vast teritoriu al acestei peninsule bogate în cereale, vite și metale, consolidarea pozițiilor carthagineze aici prin întemeierea orașului Carthagina Nouă și exploatarea bogățiilor naturale ale Peninsulei Iberice. Prin tratatul încheiat între romani și carthaginezi în anul 226 î.e.n., Carthagina se obliga să nu depășească, spre nord, fluviul Hiberus (azi Ebru) iar Roma recunoștea drepturile de dominație ale Carthaginei asupra celei mai mari părți din Spania. După asasinarea lui Hasdrubal în anul 221 î.e.n. urmează la conducerea armatei carthagineze din Spania, fiind ales de către ostași, Hannibal. Hasdrubal consolidase temeinic puterea Carthaginei în Spania. Succesorul său, Hannibal, crescut în ură implacabilă împotriva romanilor, trece la organizarea unei puternice armate carthagineze cu care să-și înfăptuiască obiectivul suprem: alungarea și distrugerea puterii romane din bazinul vestic-mediteranean și impunerea hegemoniei Carthaginei asupra tuturor statelor și cetăților situate în această parte a lumii antice. Pretextul izbucnirii celui de-al doilea război punic l-a constituit orașul Saguntum (singurul oraș iberic de la sud de Hiberus, nesupus puterii carthagineze), care intrase în alianță cu romanii. Hannibal asediază Saguntum și-l ocupă după 8 luni. Roma cere respectarea condițiilor tratatului încheiat în anul 226 î.e.n. cu Hasdrubal și predarea lui Hannibal, dar Carthagina refuză. Războiul e declarat oficial. Inițiativa războiului o au carthaginezii. Hannibal trece Alpii, intrînd în Italia în anul 218 î.e.n., încheie alianțe cu triburile gallice. Deși romanii proiectaseră la rîndu-le o expediție militară în Africa, campania lui Hannibal în Italia le-a zădărnicit planurile. Romanii încercînd să stăvilească în

nordul Italiei pătrunderea lui Hannibal către sud sînt zdrobiți de acesta în bătăliile care au avut loc succesiv lângă riurile Ticinus, Trebia și lacul Trasimenus. După biruința obținută la lacul Trasimenus, Hannibal înaintează pînă la țărmul mării Adriatice, ocupînd regiunile Umbria și Picenum. Fabius Maximus Cunctator, prin tactica sa de întîrziere a unei bătălii directe cu adversarul, aplicată cu scopul de a realiza pentru romani rezervele necesare și superioritatea numerică, a izbutit să-l împiedice pe Hannibal să exploateze succesele anterioare și să-și consolideze pozițiile în Italia. Însă bătălia de la Cannae din anul 216 î.e.n. soldată cu nimicirea de către Hannibal aproape a întregii armate romane consulare, a avut ca rezultat ieșirea din confederația romană a numeroase cetăți și populații italice din nordul, centrul și mai ales din sudul Italiei; în acest timp, Hannibal inițiază o alianță și cu regatul Macedoniei condus de regele Filip al V-lea. După bătălia de la Cannae însă, romanii evită orice luptă deschisă cu Hannibal. Tactica romană era de a împiedica aprovizionarea lui Hannibal, recurgînd la neîntreprupte atacuri de hărțuire pentru măcinarea și epuizarea forțelor inamicului, la sprijinirea orașelor aliate și totodată la represalii împotriva cetăților trădătoare și la împiedicarea sosirii de întăriri militare din Carthagina. Prin victoria obținută în războiul cu Filip al V-lea, încheiat în anul 205 î.e.n., romanii îl împiedică pe acesta să-i dea ajutor activ lui Hannibal, iar prin cucerirea Siciliei de către romani în anul 210 î.e.n., începe declinul lui Hannibal, care se conturează prin alungarea carthaginezilor din Spania, în urma campaniei încununată de succes a fraților Scipioni și, în cele din urmă, prin cucerirea Carthaginei Noi în anul 209 î.e.n., de către P. Cornelius Scipio. După biruințele din Spania, consulul Scipio debarcă în Africa în anul 204 î.e.n. Cu sprijinul efectiv al regelui Numidiei Masinissa, Scipio obține biruința decisivă la Zama, în anul 202 î.e.n. asupra Carthaginei. Prin pacea încheiată în anul 201 î.e.n., Carthagina pierde toate pozițiile sale din Europa, păstrîndu-și numai pe cele din Africa, se obliga să nu poarte războaie cu alte cetăți, să plătească în răstimp de 50 de ani 10 000 de talanți, ceda romanilor toată flota sa și trimitea ostatici la Roma.

Îndeobște, războaiele punice sînt războaie imperialiste, prin tendința beligeranților de a cuceri și jefui noi teritorii și pentru procurarea de sclavi. „Războaie imperialiste au existat și în condițiile sclavajului (războiul dintre Roma și Carthagina a fost de ambele părți un război imperialist)”, spune V. I. Lenin, (*Opere*, vol. 26, Editura Politică, București 1959, p. 148).

- 3 Romanii le spuneau carthaginezilor *poeni*, cuvînt care derivă de la denumirea greacă *φοίνικες* adică fenicieni (în limba feniciană *phoun* sau *poun*). Carthagina a fost inițial o colonie întemeiată de fenicienii din orașul Tyr. Data înființării (ipotetică însă) a fost anul 814 î.e.n. Carthagina era situată pe țărmul actualului golf Tunis. Începe să se dezvolte ca oraș de sine stătător din secolul al VI-lea î.e.n., în urma cuceririi Uticei și a celorlalte colonii feniciene de pe țărmul apusean al Africii de nord. Treptat, Carthagina își extinde dominația și asupra altor regiuni din centrul și partea apuseană a bazinului mediteranean, în Spania și Sicilia, precum și

asupra celor mai importante insule din vestul Mediteranei. Spre sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n., Carthagina a ajuns cel mai puternic stat din regiunile vestice ale lumii antice, datorită relațiilor sale comerciale cu Britania, Spania, Sardinia, Sicilia și Italia.

Structura economică a statului carthaginez în momentul declanșării războaielor cu republica romană era următoarea: Carthagina, fiind un oraș maritim și dispunând de un excelent port, își întemeia întreaga sa putere economică pe traficul intens comercial, cumpărând și vânzând mărfuri produse de întreaga lume antică. Carthagina dispunea de o flotă uriașă, de care se folosea în practicarea comerțului de intermediere. Întinsele proprietăți ale latifundiilor carthagineze fuseseră acaparate de la populația băștinașă, care a fost în mare parte înrobătă și adusă la sapă de lemn. Latifundiarii foloseau la muncile agricole mii de sclavi; puterea economică a Carthaginei se baza astfel pe exploatarea muncii sclavilor.

În agricultură, foarte dezvoltată pe acele timpuri, carthaginezii foloseau metode raționale de cultivare a pământului. Sistemul carthaginez de exploatare a muncii sclavilor și a latifundiilor s-a perfecționat cu vremea și a fost consemnat în diverse lucrări, printre care tratatul despre agricultură (pierdut astăzi) al lui Mago.

O altă ocupație de căpetenie și foarte rentabilă a oamenilor de afaceri carthaginezi era comerțul de sclavi, care erau procurați prin intermediul pirateriei practicate pe o scară largă și prin războaie. Carthagina, datorită economiei sale prospere, dispunând de o flotă considerabilă și o armată organizată, a reușit să-și întindă stăpânirea asupra nordului Africii, asupra sudului Spaniei pînă la Hiberus, asupra unei mari părți din Sicilia, asupra insulelor Sardinia, Corsica, Baleare și Pityusae.

Prin organizarea sa socială și politică, Carthagina era o republică sclavagistă, oligarhică. Conducerea politică a statului se afla în mâinile marilor latifundiari și proprietari de sclavi și a negustorilor bogați. Puterea executivă era deținută de doi *suffeți* aleși în fiecare an de adunarea poporului. Cei doi *suffeți* dețineau comanda supremă a armatei carthagineze, care era alcătuită din mercenari și din trupe recrutate din rîndul triburilor libyene, iberice etc. supuse de Carthagina. Armata de mercenari era condusă de ofițeri carthaginezi. Puterea supremă era deținută de un sfat sau consiliu, alcătuit din aristocrați, în număr de 30, aleși din sinul senatului alcătuit din 300 persoane provenind tot din rîndul aristocrației. Existau însă și alte instituții în statul carthaginez, de pildă, consiliul celor 104, care era organul de control și totodată și forul judecătoresc suprem.

Adunarea poporului, deși alegea pe demnitarii din fruntea statului carthaginez, n-avea însă nici o influență în domeniul politic. Religia carthagineză era aceeași ca și a vechilor fenicieni.

Întreaga politică, atât internă cît și externă, era controlată și condusă de oligarhia aristocratică care dispunea de un puternic aparat de stat pentru a înăbuși orice tendință de răzvrătire a sclavilor și a populațiilor și triburilor supuse și exploatare. Desele răzvrătiri ale triburilor îngenuncheate și ale sclavilor erau înăbușite în sânge.

4 Hannibal (născut în anul 247 î.e.n. — după Mommsen în anul 249 î.e.n. — mort în anul 183 î.e.n.) era fiul lui Hamilcar Barca, unul dintre conducătorii politici și comandantul armatei Carthaginei în primul război punic. După înfrângerea Carthaginei în primul război punic, Hannibal a fost dat ca ostatic la Roma de tatăl său, iar în anul 221 î.e.n., după uciderea lui Hasdrubal în Spania, Hannibal a fost ales de armata punică din Spania comandant suprem, deși avea numai 26 ani. E socotit de istoriografii antici și moderni ca unul din cei mai mari strategii ai lumii antice. Înzestrat cu însușiri militare și diplomatice excepționale, Hannibal a pus în cumpănă existența statului roman, pe care prin acțiunile lui politice și militare l-a adus la un pas de prăbușire. Biruința de la Cannae este opera strategiei lui superioare, reușind printr-o bătălie de încercuire să nimicească forțe superioare numericește. Prin diplomația sa abilă, Hannibal a determinat ieșirea din confederația romană a numeroase cetăți din centrul, nordul și sudul Italiei care au trecut de partea Carthaginei. După strălucitele succese de la Trebia, Trasimenus, Cannae, e înfrânt decisiv la Zama în anul 202 î.e.n., după care, ceva mai târziu în anul 195 î.e.n., se refugiază în Syria la regele Antiochus. Apoi în anul 183 î.e.n. Hannibal își caută azil la curtea regelui Bithyniei, Prusias. Romanii au venit acolo și i-au cerut lui Prusias să le fie predat. În Bithynia, Hannibal își curmă viața, ca să nu cadă viu în mâinile romanilor.

5 Titus Livius se referă aici în special la toate războaiele purtate de Roma și mai ales la cele trei războaie punice.

Al treilea război punic care a izbucnit în anul 149 î.e.n. și s-a încheiat cu distrugerea Carthaginei în anul 146 î.e.n., a fost relatat de Titus Livius în cărțile XLIX—LI, azi pierdute. După al doilea război punic, carthaginezii fuseseră nevoiți să renunțe la expansiunea externă. În urma pierderilor teritoriale, rolul Carthaginei în viața comercială și în relațiile externe din Mediterana de vest este complet redus. În schimb se ridică Numidia. Carthagina încearcă o autarhie economică punând accentul pe dezvoltarea agriculturii și în special pe cultivarea viței-de-vie și a măslinului. Romanii nu rămân nepăsători în fața rapidei reînfloriri economice a Carthaginei. În conflictele dintre Numidia, aliata romanilor, și Carthagina, pentru diferite revendicări teritoriale, romanii au luat partea aliatai lor. Cu prilejul unui atac, carthaginezii le răspund numizilor printr-un contraatac. Ca urmare, romanii declară război Carthaginei, debarcând în Africa. Doi ani a durat asediul Carthaginei pînă la sosirea lui Publius Cornelius Scipio Aemilianus, fiul adoptiv a lui Paullus Aemilius. Scipio Aemilianus cucerește în anul 146 î.e.n. Carthagina, care e distrusă de romani din temelie.

6 Aici Titus Livius exagerează proporțiile războaielor punice, judecînd lucrurile subiectiv, din punctul de vedere al romanilor, pentru că, de pildă, războaiele medice sau campaniile lui Alexandru cel Mare desfășurate în Asia Anterioară au depășit războaiele punice și prin însemnătatea și prin proporțiile lor.

7 În acest pasaj Titus Livius se referă la înfrîngerile succesive de la Ticinus, Trebia, Trasimenus, culminînd cu marele dezastru militar și politic suferit de romani la Cannae în anul 216 î.e.n., cînd statul roman a fost într-o grea cumpănă a existenței sale.

- 8 Aici Titus Livius se referă pe de o parte la atacarea oraşului Saguntum, aliat al romanilor, de către carthaginezi, încălcând tratatul de pace încheiat în anul 226 î.e.n., prin care punii se obligau să nu ridice armele împotriva vreunei cetăţi aliate cu romanii; iar pe de altă parte, la faptul că punii îi acuzau pe romani de atitudine tiranică faţă de cei învinşi, fapt care corespunde realităţii. Însă atât evenimentele interne din Roma, cât şi războiul romanilor cu gallii, care a durat mulţi ani, le-au permis carthaginezilor să-şi consolideze puterea în Spania, nestingheriţi de romani.
- 9 Este vorba de Hamilcar Barcas („Fulgerul“, în limba punică) tatăl lui Hannibal, care după înăbuşirea răscoalei mercenarilor şi a sclavilor, trece cu armata în Spania, pentru a extinde dominaţia Carthaginei şi a consolida concomitent posesiunea statului carthaginez din Peninsula Iberică, învingînd şi supunînd multe triburi iberice. După cum se ştie, Hamilcar Barcas fusese cel care îl învinsese şi-l făcuse prizonier pe consulul roman Marcus Atilius Regulus, în anul 256 î.e.n., în primul război punic. Hamilcar Barcas a murit în anul 229 î.e.n.
- 10 Este vorba de răscoala mercenarilor şi a sclavilor din Carthagina, care a durat trei ani (241—238 î.e.n.). După primul război punic care a costat uriaşe sume de bani, tezaurul carthaginez fiind secat, conducerea statului n-a mai avut cu ce să plătească soldele mercenarilor. Aceştia s-au răsculat. Li s-au alăturat şi sclavii şi libyenii supuşi Carthaginei, răsculaţii (al căror număr se ridică la 40 000) avînd în fruntea lor pe libyanul Mathos şi pe sclavul Spendius din Campania, fiind sprijiniţi şi de coloniile feniciene, între care şi Utica, care voiau să scape de dominaţia Carthaginei. Însă Hamilcar Barcas a înăbuşit în sînge răscoala.
- 11 După încheierea primului război punic, Roma profitînd de situaţia internă grea în care se afla Carthagina a cucerit insulele Corsica şi Sardinia.
- 12 Aici se vorbeşte de Hasdrubal, ginerele lui Hamilcar Barcas, care l-a secondat pe acesta în toate campaniile militare şi cu prilejul înăbuşirii răscoalei mercenarilor şi sclavilor, precum şi în cea din Spania. A îndeplinit funcţia de comandant al flotei. El a fost succesorul lui Hamilcar Barcas la conducerea armatei carthageze începînd din anul 229 î.e.n. şi pînă în anul 221 î.e.n., cînd a fost asasinat. Hasdrubal a întemeiat în Spania oraşul portuar Carthagina Nouă (Nova Carthago), devenind cel mai important centru militar şi comercial al Spaniei ocupate de carthaginezi. În anul 226 î.e.n. el încheie cu romanii un tratat prin care aceştia recunosc drepturile Carthaginei asupra unei mari părţi din Spania, punînd doar condiţia să nu treacă peste fluviul Hiberus.
- 13 Barcinii (în text *factio Barcina*) erau partizanii lui Hamilcar Barcas care susţineau dezlănţuirea războiului cu romanii, în vreme ce partizanii lui Hanno optau pentru menţinerea cu orice preţ a păcii. La Carthagina, facţiunea barcină se împotriva planurilor politice ale facţiunii oligarhiei aristocratice aflate la conducerea statului carthaginez.
- 14 În textul tit-livian este: *regulus* termen prin care se desemnează o căpetenie care stăpînea o populaţie şi un teritoriu redus.

- 15 Aici este vorba de cunoscuta diplomație uzitată de veacuri : încheierea de alianțe prin înrudiri dinastice sau legături de ospitalitate și prietenie cu căpeteniile triburilor hispane.
- 16 Barbari — în grecește înseamnă bîlbîit, Grecii spuneau : πᾶς μὴ Ἑλλήνων βάρβαρος (oricine nu e grec, e barbar). La romani, apelativul de barbar era dat celților (din Spania și Gallia), illyrilor, africanilor, în genere populațiilor din afara granițelor Italiei.
- Cuvîntul grec βάρβαρος - *barbarus* = bîlbîit, cuvînt onomatopoeic, era în prima fază a contactului Romei cu lumea elinistică sinonim cu latinescul *hostis*, acesta desemnînd în general pe străin, adică persoana care din punct de vedere juridic nu se bucura de dreptul de cetățenie (*jus civitatis*) și nu putea avea nici un fel de raport de ordin juridic, religios, moral cu cetățenii romani propriu-zisi. Mai tirziu, după ce s-a stabilit între diferitele popoare antice un drept comun prin tratate, era declarat *hostis* acela care nu era legat de Roma prin nici un tratat sau care era în stare de ostilitate declarată (*hostis populi romani* — dușmanul poporului roman).
- 17 Hiberus sau Iberus (azi Ebru) — fluviu din nord-estul Spaniei, care a fost desemnat ca linie de demarcație nordică a posesiunilor carthagineze din Spania, cu prilejul tratatului încheiat între Roma și Carthagina în anul 226 î.e.n.
- 18 Saguntum (astăzi Murviedro) — oraș așezat pe coasta răsăriteană a Spaniei, la sud de vărsarea fluviului Hiberus în Mediterana, anume între Tarraco și Carthagina Nouă ; potrivit tradiției, era socotit în antichitate drept colonie a locuitorilor din Zacynthos (azi Zanta), una din insulele ioniene situată la sud de Kephallonia, în fața coastei Elidei și a golfului Corint ; coloniștilor din Zacynthos li s-au alăturat și coloniștii rutuli din Ardea. După distrugerea orașului Saguntum de către carthaginezi, orașul este reconstruit de romani, devenind colonie romană. Saguntum este transcrierea latină a cuvîntului grec Ζάκυνθος, însă acest cuvînt e de origină celtică, existînd mai multe localități hispane cu acest nume.
- 19 Aici Titus Livius întrebuintează prin analogie cuvîntul *praetorium*, desemnînd la romani cortul comandantului suprem al armatei.
- 20 Lacună în text. Completarea : *etiam ab senatu comprobaretur* — a fost făcută de O. R i e m a n n, *Titii Livii — Ab Urbe condita*, ed. Hachette, Paris.
- 21 Este vorba de consiliul sau sfatul carthaginez, alcătuit din 30 de membri, toți aparținînd păturii conducătoare aristocratice, fiind aleși dintre membrii senatului (v. nota 3) ; acestui sfat, Titus Livius îi spune, prin analogie cu cel roman, *senatus*.
- 22 Hanno, în timpul campaniei de înăbușire a răscoalei mercenarilor și sclavilor, a fost rivalul lui Hamilcar Barca, iar după aceasta adversarul permanent și al familiei Barca. Întotdeauna s-a opus trimiterii de trupe pentru completarea armatei lui Hannibal în vederea continuării campaniei din Italia. A făcut parte dintre împunernicii Carthaginei la încheierea păcii în anul 201 î.e.n., după bătălia de la Zama. A murit, după cum relatează istoricul grec Appianos, Ῥωμαϊκά, Ἀντιβαλική (*Istoria romanilor, Războaiele lui Hannibal*, cap. III), la o vîrstă foarte înaintată. Hanno era un

- nume frecvent la cartahginezi : un Hanno fusese generalul cartahginez care l-a învins pe tiranul Agathocles al Syracusei cu prilejul expediției acestuia în anul 310 î.e.n. în Africa ; un al doilea Hanno fusese general în primul război punic, al treilea este cel amintit în acest pasaj, al patrulea fusese însărcinat de Hannibal să guverneze teritoriul hispan dintre Hiberus și Munții Pirinei, intrat sub dominația cartahgineză, și al cincilea Hanno, fiul lui Bomilcar, era subaltern al lui Hannibal, care acționează cu prilejul trecerii Ronului. Și Hannibal a avut un frate care se chema tot Hanno.
- 23 În acest pasaj Titus Livius înțelege prin „cei mai buni“ pe membrii senatului aparținând aristocrației oligarhice cartahgineze și care făceau parte din facțiunea care înclina pentru menținerea păcii cu Roma.
- 24 Portretul lui Hannibal este o capodoperă literară în care Titus Livius îmbină descrierea fizică a personajului cu cea psihologică, reliefând însușirile sale atât de complexe și de contradictorii.
- 25 Prin *perfidia plus quam punica*, Titus Livius reproduce o însușire hiperbolică, atribuită exclusiv cartahginezilor, considerați în antichitate oamenii cei mai ipocriți și vicleni, și care întotdeauna își călcau cuvântul dat. Dar totodată trece cu vederea că și romanii uzau de aceste procedee, încălcând condițiile tratatelor ori de câte ori nu le mai convenea o alianță, fie când interesele le dictau să nu le mai respecte, fie când aveau convingerea superiorității puterii lor.
- 26 Olcazii sau alcazii (*olcades*,-um) — populație hispană situată pe cursul superior al fluviului Anas (azi Guadiana), la nord de Cartagina Nouă. Orașul lor principal era Cartala.
- 27 Titus Livius relevă faptul că Roma, presupunând că aceste populații hispane ar fi cerut sprijinul romanilor, căuta să profite de orice prilej ca să se amestece în conflictele lui Hannibal cu triburile din Spania.
- 28 E vorba de Noua Carthagină (Nova Carthago), oraș situat în răsăritul Spaniei, întemeiat de Hasdrubal pe poziții alese de Hamilcar Barcaș, pe un țărm stîncos, lipsit de ape curgătoare, avînd la dispoziție însă un golf favorabil pentru a deveni port.
- 29 În textul latin e *stipendium*, care înseamnă : 1) solda ostașilor (cu începere din anul 406 î.e.n.) plătită din tezaurul statului roman. După cum spune Polybios pe vremea războiului al doilea punic, aceasta era de doi ași pe zi pentru ostașul de rînd, dublu pentru centurion, triplu pentru cavaler ; 2) campanie sau anii de serviciu (pentru că solda se plătea pe întreaga campanie și nu pe luni) ; 3) contribuția de război impusă populațiilor învinse, ca în textul de față ; 4) suma determinată pe cap de locuitor sau pentru uzul fructul pămîntului pe care îl plătește un supus.
- 30 Adică la începutul primăverii anului 536 ab U.c. (218 î.e.n.).
- 31 *Vaccaei*,-orum — populație foarte războinică din Spania, stabilită în centrul Peninsulei Iberice, pe râul Durus (azi Duro). Orașul lor cel mai important era Pallantia.
- 32 *Carpetani*,-orum — populație care locuia în podișul central al Peninsulei Iberice pe cursul superior al fluviului Tagus. Au luptat

- cu strășnicie împotriva lui Hannibal (vezi mai departe la cap. XI). Mai târziu, 3000 de carpetani care luptau în rândurile armatei cartagineze l-au părăsit pe Hannibal cu prilejul trecerii Alpilor (vezi mai departe cap. XXIII).
- 33 Tagus (azi Tajo) cea mai importantă apă curgătoare și navigabilă a Peninsulei Iberice; izvorăște din podișul central, între munții Orospeđa și Idubeda, avînd cursul către vest și se varsă în Oceanul Atlantic. După unele consemnări antice, în apa lui se găsea nisip aurifer, dar azi nu există nici un indiciu în acest sens.
- 34 Cavaleria punică era alcătuită din numizi, care în antichitate erau socotiți printre cei mai buni călăreți.
- 35 *Turdetani-orum*, — populație hispană locuind în regiunea Baetica, în sudul Peninsulei Iberice, anume la vest de riul Singulis (azi Xenil), de-a lungul fluviului Baetis (azi Guadalquivir), întinzîndu-se pînă în regiunea Lusitaniei (Portugalia de azi). Titus Livius îi arată ca instigatori ai lui Hannibal pentru a începe ostilitățile cu orașul Saguntum, ai cărui vecini erau. În pasajul din acest capitol se pare că e vorba însă de o altă populație cu același nume, avînd drept centru orașul Turda (vezi și cartea XXXIII, cap. XLIV). Appianos îi numește pe vecinii saguntinilor cu care erau în conflict *Τορβολήτας*.
- 36 Consulatul lor a fost în anul 536 ab U.c. (218 î.e.n.).
- 37 Zacynthos — vezi mai sus nota 18, precum și nota 174 de la cartea a XXVI-a.
- 38 Rutuli și Ardea — vezi vol. I, cartea I, nota 17.
- 39 *Vineiele* — *vineae* — vezi vol. I, cartea II, nota 42.
- 40 Adică străpungea scutul și platoșa care apărau corpul.
- 41 Lacună în text; Riemann l-a întregit cu cuvintele: *ceterum haud-quaquam*.
- 42 Prin dreptul ginților (*jus gentium*) e vorba aici de stipulațiile prevăzute în tratatul de alianță încheiat în anul 226 î.e.n. între Roma și Carthagina, la a cărei conducere se afla atunci Hasdrubal.
- 43 Insulele Aegates (*Insulae Aegates*) — numele lor pare să fie de origine feniciană — sînt situate în vecinătatea coastei apusene a Siciliei, în apropierea orașului portuar Lilybaeum. Aici au cîștigat romanii biruința navală hotărîtoare asupra cartaginezilor în primul război punic, în anul 241 î.e.n., cartaginezii fiind comandați de Hamilcar Barca, iar romanii de consulul Caius Lutatius Catulus.
- 44 Eryx — munte situat în nord-vestul Siciliei (astăzi Monte San Giuliano); la poalele lui se întindea orașul Eryx. Acolo se găsea în antichitate un celebru templu al zeiței Venus Erycina. La sfîrșitul primului război punic, la Eryx se retrăseseră forțele cartagineze de sub comanda lui Hamilcar. Blocați de romani după biruința navală de la Insulele Aegates, au fost despresurați numai după ce au plătit romanilor cîte 18 denari de fiecare ostaș. Numai Titus Livius menționează acest fapt. Istoricul grec Z o n a r a s *Istoria universală*, cartea VIII, cap. XXI, nu vorbește decît despre răscumpărarea prizonierilor și a dezertorilor.
- 44 ^{b¹} În text este: *isti*. E vorba de partizanii familiei Barca.
- 45 În acest pasaj Titus Livius, prin mijlocirea discursului lui Hanno, face elogiul puterii romane de care era înspăimîntată Carthagina și caută să justifice atitudinea vindicativă a Romei față de statul care

a încălcat condițiile tratatului încheiat. Asemenea procedee folosește istoricul roman și cu prilejul altor evenimente similare, de pildă cu prilejul capitulării Capuei, prin fruntașul campan Vibius Virius — vezi cartea XXVI, cap. XIII și chiar prin Hannibal (cartea XXX, cap. XXX) înaintea luptei de la Zama etc.

- 46 *Catapulta* — în grecește *καταπέλτης* — mașină de război, care arunca săgeți și lănci de o lungime și o grosime apreciabilă și în direcție aproape orizontală. Catapulta avea forma unui arc și era montată pe un picior de lemn întărit cu contravînturi, fiind prevăzută cu o frînghie din material împletit (de obicei intestine de vite) care era întinsă la maximum prin două menghine. Când urma des-tinderea, proiectilul era lansat. Distanța parcursă de proiectil era de aproximativ 1200 picioare, adică aproape 350 m.
- 47 *Balista* — mașină de război întrebuintată mai ales în asediile cetă-ților, servea de obicei la aruncarea bolovanilor sau grinzilor sub un unghi de 45°. Era alcătuită din două brațe de arc (de a căror lungime depindea distanța de aruncare), fiind întinsă printr-o frînghie confecționată din intestine de vite.
- 48 *Oretani, -orum* — populație celtiberică destul de numeroasă și de pu-ternică, situată în sud-vestul Spaniei, întinzîndu-se pînă la fluviul Baetis (Guadalquivir). Avea capitală orașul Castulo, situat pe riul Anas.
- 49 Cetățuia (*arx*) sau acropole (*ἀκρόπολις*), fortăreață construită pe virful unei înălțimi dominante dintr-o cetate și care era locul de re-fugiu în cazuri extreme.
- 50 *Hispani, -orum* — denumirea dată în genere de romani populațiilor celtiberice foarte războinice ale Spaniei. Celtiberii se apărau foarte dirz împotriva tuturor cotropitorilor ținuturilor lor, ridicînd armele ori de cîte ori li se ivea prilejul. Aceeași atitudine au avut-o și față de carthaginezi și față de romani.

În campania lui Hannibal împotriva Romei, hispanii l-au sprijinit pe comandantul cartaginez. Mai mult de 100 de triburi au fost su-puse de romani (vezi vol. III, cartea XXII, cap. XX). Cuvîntul *Hispania* este întrebuintat de Titus Livius la plural pentru a marca di-versitatea populațiilor și a se înțelege ansamblul diferitelor teritorii care alcătuiau Peninsula Iberică. Ulterior, sub dominația romană, Spa-nia a fost împărțită din punct de vedere administrativ în două provin-cii distincte separate de fluviul Hiberus: *Hispania citerior* și *Hispania ulterior*, conducerea acestor provincii fiind în-credințată la doi praetori sau propraetori. Hispaniile au fost teatrul cuceririlor lui Hannibal și apoi al luptelor dintre frații Scipioni și Hasdrubal, și, în sfîrșit, al operațiilor desfășurate de P. Cornelius Scipio, învingătorul de la Zama. Se va vorbi de hispani în întreaga decadă a IV-a a operei tit-liviene.

- 51 Reflecție liviană: *vinci animos, ubi alia vincantur*, prin care se relevă situația tragică a învinșilor siliți să accepte orice condiții din partea învingătorului pentru a se salva.
- 52 Pentru legăturile de ospetie — *jus hospitii* — vezi vol. I, cartea I, nota 9.
- 53 ^{bis} Inadvertență tit-liviană: la cap. XII, vorbește de „un rînd de straie“.

- 53 Discursul lui Alorcus este o creație liviană *sui generis*, ca multe altele din opera sa (vezi *Studiul introductiv*, vol. I, p. LXIV și urm.), în care, ca trăsătură pozitivă, se remarcă străduința lui Titus Livius de a reda în mod obiectiv ideile, concepțiile și sentimentele unui adversar al romanilor. În acest discurs, Alorcus caută să-i convingă pe saguntini să capituleze în fața carthaginezilor pentru a-și salva viața.
- 54 În acest pasaj *concilium* — adunarea poporului — și *forum* din Saguntum trebuie înțeleasă prin analogie cu *concio* sau *concilium populi romani* — adunarea poporului roman, — și *forum romanum*.
- 55 Trebuie remarcată aici măiestria artistică a lui Titus Livius cu care zugrăvește, sugestiv și succint, acest tragic episod al sfârșitului eroic și totodată și zguduitoar al apărătorilor Saguntului căzuți cu arma în mână și mistuiți în foc de vii în lupta contra invadatorilor; în același timp e de reținut și obiectivitatea cu care Titus Livius descrie eroica rezistență a saguntinilor împotriva cötropitorilor puni.
- 56 Prin „unii analiști”, Titus Livius înțelege de bună seamă pe Valerius Antias, Caelius Quadrigarius, Cincius Alimentus etc. În acest pasaj Titus Livius se referă la controversa în legătură cu cronologia acestor evenimente.
- 57 Sarzii (*sardi-orum*) — locuitorii Sardiniei au fost învinși și cötropiți de romani în intervalul dintre primele două războaie punice — vezi nota 11. În anul 227 î.e.n., romanii au constituit provincia Sardinia, administrată de un praetor sub a cărui jurisdicție intra și provincia Corsica. Ulterior sarzii au ridicat armele împotriva asupritorilor romani în mai multe rânduri, în anii 215, 181 și 115 î.e.n.
- 58 Corsii (*corsi-orum*) — locuitorii insulei Corsica. Ocuparea acestei insule de către romani s-a petrecut, de asemenea, în intervalul dintre primele două războaie punice; de fapt romanii au ocupat inițial numai câteva puncte de pe țărmul Corsicei, limitându-se doar la perceperea unui tribut de la triburile corsice care consta îndeosebi din ceară. Ca și sarzii, și corsii au ridicat armele împotriva cötropitorilor romani.
- 59 Histrii (*histri-orum*) — erau locuitorii peninsulei Histria situate în nordul Mării Adriatice; ei au fost cötropiți de Roma în intervalul dintre primele două războaie punice; totuși s-au răzvrătit în numeroase rânduri împotriva stăpînirii romane, pînă cînd în anul 177 î.e.n. au fost definitiv supuși.
- 60 Illyrii (*illyri-orum*) — străveche populație locuind de-a lungul țărmului răsăritean al Mării Adriatice și în nenumăratele insule care alcătuiesc un arhipelag de-a lungul acestui țărm. Regii lor au șovăit între acceptarea dominației romane și a celei macedonene. Conflictul între regatul illyrilor și statul roman s-a dezlănțuit abia în anul 229 î.e.n., cînd romanii au pornit ofensiva pentru cucerirea întregii zone a Adriaticii. În fruntea regelui din partea meridională a Illyriei era regina Teuta. În urma devastărilor țărmurilor și cetăților grecești și datorită insultelor aduse unei solii romane trimise să ceară satisfacție, armatele romane au atacat acest regat, supunîndu-l și impunîndu-i o pace umilitoare. Primul război illyric în care Roma a acționat împreună cu liga achaică și cu cea aetoliană s-a terminat în anul 228 î.e.n. Ridicînd din nou armele sub conducerea lui Demetrios din Pharos și a regelui Pineus, în anul 219 î.e.n., illyrii sînt zdrobiți sîn-

- geros. Teritoriul lor e înglobat statului roman și va fi administrat ulterior sub numele de provincia Illyricum, fiind condusă de un propraetor. Succesele Romei în Illyria aveau să dezlănțuie în curînd seria războaielor cu Macedonia.
- 61 Aici Titus Livius se referă la luptele dintre romani și gallii insubri comandați de „regele” Viridomarus, pe vremea consulatului din anul 220 î.e.n. al lui Marcus Claudius Marcellus, evenimente descrise succint în epitoma cărții a XX-a.
- 62 Titus Livius face aluzie la perioada dintre sfîrșitul primului război punic (241 î.e.n.) și începutul celui de-al doilea, perioadă în care Carthagina a căutat să cucerească întreaga Peninsulă Iberică.
- 63 În text : *celoces* (de la *celox-cis*) — erau navele ușoare înzestrate cu pînze, dar prevăzute și cu visle, avînd o formă alungită și suplă, pentru a realiza o cît mai mare viteză. Acestea erau întrebuițate de flotele romane ca vase de recunoaștere — *naves speculatoriae*.
- 64 Este vorba de tratatul încheiat de Caius Lutatius Catulus cu Hamilcar, comandantul carthaginezilor, în anul 241 î.e.n., după bătălia navală de la Insulele Aegates, în timpul primului război punic, tratat care însă nu fusese ratificat de senatul roman și de adunarea poporului.
- 65 Aici Titus Livius se referă la tratatul încheiat de romani și carthaginezi, reprezentați prin Hasdrubal, în anul 226 î.e.n., tratat prin care carthaginezii se obligau să nu treacă cu armata la nord de fluviul Hiberus în scopuri militare.
- 66 Curînd după încheierea tratatului semnat de Caius Lutatius Catulus, senatul roman a trimis la Carthagina o comisie senatorială care a stabilit definitiv condițiile păcii între Carthagina și Roma. Carthagina se obliga : 1) să plătească 3 200 talanți în rate anuale în decurs de 10 ani ; 2) să părăsească Sicilia ; 3) să cedeze Romei insulele ce se găsesc între Italia și Sicilia ; 4) să elibereze pe toți prizonierii romani capturați cu prilejul eșuării campaniei lui Marcus Atilius Regulus în Africa, în anul 256 î.e.n.
- 67 Bargusii (*bargussi-orum*) — populație celtiberică locuind pe teritoriul care cuprindea o parte din actuala Catalonie, și anume la nord de fluviul Hiberus, în special de-a lungul rîului Segrus. Spre nord aveau ca vecini triburile de ausetani și iaccetani.
- 68 Volciani (*volciani-orum*) — populație celtiberică care ocupa regiunea de la nord de ținutul illergeților (aceștia locuind pe teritoriul Aragonului actual, la nord de Hiberus) și la sud de cel al bargusiilor.
- 69 Să se rețină causticitatea acestui răspuns dat de volciani. Stilul aparține însă lui Titus Livius, relevînd umanitarismul lui față de soarta unor populații și totodată o stigmatizare a diplomației perfide romane care nu-și respectă tratatele și alianțele, precum și o necruțătoare și vehementă demascare a procedeelelor folosite în politica externă de statul roman.
- 70 Lacună în text.
- 71 În text este : *aut pro Romanis aut adversum Poenos*, ceea ce nu redă corect ideea antitetică ; ar fi trebuit ...*aut pro Poenis*.

- 72 Să se remarce că în acest pasaj este redată indirect o critică a politicii lipsite de scrupule dusă de Roma față de toate populațiile lumii antice, căzute pradă cotropitorilor romani și totodată transpare concepția largă a lui Titus Livius că trebuie să se respecte libertatea și independența oricărui popor.
- 73 Massilia (Marseille sau Marsilia de azi) (locuitorii se numeau *massilienses*) — străvechi oraș grec întemeiat de coloniștii din Phocida la răsărit de gurile fluviului Rhodanus (azi Rhône) pe coasta Galliei meridionale, ocupată de triburi ligurice. Massilienii au întreținut în mod permanent relații de prietenie cu romanii.
- 74 În acest discurs, pus de Titus Livius pe seama lui Hannibal, este dat în vileag substratul politic, diplomatic și militar al Carthaginei în condițiile iminente ale izbucnirii războiului: ciștigarea populațiilor hispane războinice, atrase de faima comandantului, pun și împinse de lăcomia după prăzile pe care sperau să pună mâna de la un popor atât de puternic și de bogat ca al romanilor, și, în sfârșit, speranța că în urma înfrângerii romanilor se vor bucura de independența totală, socotind că punii vor veni în Spania numai ca aliați loiali, ca să sprijine lupta pentru libertate a populațiilor hispane împotriva iminentei cotropiri romane.
- 75 Gades (azi Cadix) — oraș hispan situat pe țărmul sudic al Spaniei, la vest de strâmtoarea Gibraltar, aproape de gurile fluviului Baetis (azi Guadalquivir). Orașul era așezat pe o înălțime stincoasă, legată de continent printr-un banc de nisip. Inițial orașul a fost o colonie întemeiată în timpuri străvechi de fenicieni (emporiu fenician cu numele de Gadir, sau Aggadir, care în limba feniciană înseamnă loc înconjurat cu întărituri). A fost ocupat de carthaginezi după primul război punic. Acolo, în templul lui Heracles Tyrianul (Melkart), Hannibal a adus sacrificiile înainte de a pleca în campania din Italia.
- 76 *Caetra* era un scut ușor din piele, folosit de trupele dotate cu armament ușor ale hispanilor, asemănător cu pelta, scutul trupelor grecești de peltași.
- 77 În antichitate prăștiașii baleari (*funditores baleari*) erau vestiți ca mînuitori ai acestei arme. Insulele Baleare sînt situate în Marea Mediterană, la vest de coasta Spaniei, ai căror locuitori erau probabil de origine africană.
- 78 Ligurii (*ligures-um*), după unii istoriografi, erau o veche populație celtică răspîdită în sudul Galliei și pe coastele nord-mediteraneene ale Italiei, în regiunea numită astăzi Riviera sau Coasta de Azur. Totuși, asupra originii lor există controverse: după ultimele cercetări arheologice, ligurii nu ar fi fost înrudiți cu celții, ci ar fi precedat cu așezările lor populațiile celtice din Gallia și Italia septentrională, pîrînd a fi o ramură distinctă de iberi. Ligurii erau o populație de munteni războinici, dîrji, fiind supuși de romani după multe și grele lupte. Orașul lor principal era Genua (azi Genova), situat în golful cu același nume.
- 79 Cuvintele și cifrele cuprinse în paranteze drepte sînt compliniri făcute de Riemann.
- 80 Mauri (*mauri-orum*) — locuitorii teritoriului din nord-vestul Africii, situat între Mediterana apuseană, Oceanul Atlantic și munții Atlas. Teritoriul locuit de mauri se numea Mauretania, corespun-

- zînd astăzi cu aproximație Algeriei occidentale și Marocului actual. Mulți mauri s-au angajat ca mercenari în rîndurile armatei lui Hannibal.
- 80 bis Prin cuvîntul Ocean (*Oceanus*) în antichitatea romană se înțelegea partea din Oceanul Atlantic care scaldă țărmurile apusene ale Spaniei și ale Africii și care comunică cu Marea Mediterană prin strîmtoarea de la Gades (*Cadix*), sau Gibraltar. În antichitate se credea că Oceanul era marginea lumii.
- 81 Ilergeții (*ilergetes-um*) — populație hispană care locuia în Aragonul de azi, la nord de fluviul Ebru. Orașul principal era Ilerda (astăzi Lerida).
- 82 Onussa — oraș din Spania, pe coasta mediteraneană, situat la nord de Carthagina Nouă.
- 83 Aici Titus Livius întrebuițează, prin analogie, numele zeului Jupiter; dar la carthaginezi, cel mai mare zeu era socotit Baal (zeul cerului), corespunzător lui Jupiter la romani. Carthaginezii continuau tradiția religioasă a vechilor fenicieni, avînd ca zei pe Moloch, zeul războiului, căruia îi aduceau jertfe omenești, Baal — zeul cerului, Tanita — zeița lunii. Sarcedoțiul era în mina reprezentanților nobilimii oligarhice.
- 84 Pentru semnele, arătările, miracolele (*prodigia*) și ursita (*Fatum*), vezi *Studiul introductiv* la vol. I, pp. XXX—XXXV.
- 85 Aussetanii (*ausetani-orum*) — populația hispană situată la nord de fluviul Hiberus, în nordul Cataloniei actuale.
- 86 Iacetania era ținutul locuit de iacetani, unul din triburile hispane situat între fluviul Hiberus și partea răsăriteană a munților Pirinei. Această populație pare să fi fost un amestec de iberi și liguri.
- 87 Aici e vorba de Hanno, unul din comandanții de trupe carthaginezi, subaltern al lui Hannibal, care primise din partea acestuia jurisdicția asupra teritoriului hispan cuprins între fluviul Hiberus și munții Pirinei. A fost învins în luptă lîngă orașul Cissis, în anul 218 î.e.n. de Cn. Scipio, care l-a luat prizonier (în această privință a se vedea mai departe cap. LX).
- 88 Iliberri sau Iliberris — oraș iberic (însemnînd „oraș nou“ în limba celților), situat pe țărmul Mediteranei la nord de munții Pirinei. Orașul a fost denumit mai tîrziu Helena (azi Elne), de către Constantin cel Mare. după numele mamei sale, împărăteasa Elena.
- 89 Ruscino — oraș din Gallia, în nordul munților Pirinei, așezat pe riul Ruscino sau Talis (azi Têt). Astăzi Ruscino se cheamă Tour de Roussillon și e situat în vecinătatea orașului Perpignan, pe vechiul drum al Spaniei către Narbonne. Numele pare să fie de origine feniciană.
- 90 bis Fraza cuprinsă în paranteze drepte aparține ediției Tauchnitz.
- 90 Boiii (*boji-orum*) — cea mai puternică dintre populațiile Galliei cisalpine, alcătuită din 112 triburi, care locuiau la sud de fluviul Padus (azi Pad sau Po). Boiții au alungat pe etrusci și pe umbri de pe teritoriul ocupat de aceștia. Capitala lor era Bononia (azi Bologna), care înainte se chema Felsina, vechi oraș etrusc, transformat în colonie romană în anul 189 î.e.n. Boiții au dat foarte mult de furcă romanilor, care au purtat cu ei nenumărate războaie

- extrem de singeroase. Boiile nutreau o veche ură împotriva poporului roman datorită faptului că, în urma numeroaselor lor năvăliri împotriva aliaților confederației romane, au suferit grele represiuni din partea armatelor romane -- fapte consemnate de Titus Livius (vezi *epitomele* la cărțile XIX și XX). Cu prilejul campaniei lui Hannibal, boiile l-au sprijinit cu trupe pe acesta, câștigând câteva biruințe asupra romanilor. Au fost supuși definitiv în anul 191 î.e.n. de Scipio Nasica, când a fost anexată cea mai mare parte a teritoriilor lor puterii romane.
- 91 Insubrii (*insubres-um*) — populație gallică, fiind după boiile cea mai numeroasă și cea mai puternică dintre triburile celtice venite din Gallia și stabilite în nordul Italiei. Sunt o ramură a haeduilor care locuiau în Gallia transalpină. Insubrii au năvălit și ocupat în anul 396 î.e.n., în urma unor lupte teritoriul ocupat de etrusci, iar orașul acestora, Melpum și l-au făcut ei capitală, *Mediolanum* (Milanul de astăzi). În anul 222 î.e.n. au fost supuși de romani. În anul 219 î.e.n. au fost obligați să cedeze o parte din teritoriul lor pentru întemeierea coloniei Cremona. Împreună cu boiile, gallii insubri l-au sprijinit pe Hannibal în campania acestuia în Italia. După al doilea război punic au fost definitiv supuși de romani.
- 92 Placentia (azi Piacenza) — oraș așezat pe malul drept al Padului, nu departe de vărsarea râului Trebia în Pad. În anul 218 î.e.n., romanii voind să întemeieze acolo o colonie, boiile și insubrii au ridicat armele și i-au alungat pe coloniști. Acolo s-a refugiat Publius Scipio după înfrângerea sa în bătălia de la Ticinus. După bătălie, și Mago și Hannibal și-au instalat tabăra în fața Placentiei. După bătălia de la Trebia, resturile armatei romane bătute de Hannibal tot acolo și-au găsit refugiul. Placentinii au păstrat neclintită alianța cu romanii în tot timpul celui de-al doilea război punic.
- 93 Cremona — oraș din Gallia cisalpină, situat pe fluviul Pad, la est de vărsarea râului Addua. Se găsea pe teritoriul gallilor cenomani, unde a fost stabilită o colonie romană în anul 219 î.e.n.
- 94 Pentru rostul comisiei triumvirilor — *triumviri coloniae deducendae* vezi vol. I, cartea III, nota 1.
- 95 Mutina (azi Modena) — oraș situat în Gallia cisalpină pe teritoriul boiilor.
- 96 Lacună în text, care a fost întregită de Riemann prin cuvântul *quingentos*.
- 97 Tannetum, azi Taneta o așezare întărită situată pe teritoriul boiilor, între Mutina și Parma, în Gallia cisalpină.
- 98 Galii brixiani (din Brixia) erau o ramură a gallilor cisalpini transpadani.
- 99 Muntele Salluviilor e situat la est de orașul Marsilia (Massilia) în vecinătatea gurilor Ronului, având această denumire de la populația ligurilor saluvii.
- 100 Rhodanus (fluviul Rhône) — fluviul Galliei meridionale, izvorăște din Alpii Pennini, traversează lacul Lemane, primește în stînga afluenții Isara (azi Isère), Druentia (Durance), iar în dreapta Arar (Saône) și se varsă în Marea Tyrrheniană, sau a Sardiniei, pe mai multe guri. Hannibal a forțat trecerea Ronului mai sus de vărsarea

- Druentiei, la nord de actualul oraș Avignon. Polybios, *op. cit.*, cartea II, cap. XI, scrie că de la mare pînă acolo, Hannibal a făcut patru zile. Hannibal a mers de-a lungul Ronului pe malul lui stîng pînă la Isara (Isère) și de acolo s-a îndreptat către Alpi.
- 101 Volcii (*volcae-orum*) — populație gallică locuind teritoriul de pe ambele maluri ale Ronului. Volcii erau împărțiți în două ramuri: volcii tectosagi al căror oraș principal era Narbona și volcii arecomici, al căror oraș principal era Nemausus (azi Nîmes).
- 102 Aici e figura de stil numită *isteron proteron*: *fuga et pavor*, în loc de *pavor et fuga*.
- 103 Publius Cornelius Scipio era consulul anului 536 ab U.c. (218 î.e.n.) an în care a început efectiv cel de-al doilea război punic; primind prin tragere la sorți comanda pentru operațiile din Hispania (Titus Livius spune *evenit (sortibus) provincia Hispania* = a căzut la sorți provincia Hispania), pleacă cu flota la Massilia, se ia pe urmele lui Hannibal, dar nu-l ajunge; atunci se înapoiază pe calea mării în Italia prin Genua, ia comanda trupelor romane în bătăliile de la rîul Ticinus și Trebia din anul 218 î.e.n., unde e bătut de Hannibal; trece în Hispania împreună cu fratele său, unde se luptă cu armata cartagineză a lui Hasdrubal, cîștigînd împotriva acestuia numeroase victorii. Piere într-o ambuscadă, fiind atacat prin surprindere de hispani în anul 212 î.e.n. (vezi vol. III, cartea XXV, cap. XXXIV).
- 104 Aici sînt două figuri de stil: o hiperbolă și o prolepsă (*anticipatio*) prin care se anticipează asupra unei stări de fapt: *ad delendum nomen Romanorum liberandumque orbem terrarum* — „distrugerea numelui de roman și dezrobirea întregului pămînt [de sub jugul cîmpitorilor]”. Această frază relevă poziția critică a lui Titus Livius față de tendințele de extindere a cîmpirilor Romei, dar totodată relevă obiectivul și temeiul politic cu care a reușit Hannibal să atragă populațiile învinse de romani și să încerce dezmembrarea confederației romane, în care cetățile componente nu erau tratate pe picior de egalitate de către Roma. Așa se explică defecțiunea Capuei și a unui mare număr de cetăți din Campania, Etruria, Umbria, Lucania etc. în timpul campaniei militare a lui Hannibal.
- 105 În discursul inserat aici de Titus Livius se remarcă temeinicia argumentării lui Hannibal făcută în stil ostășesc, lapidar, simplu, și totodată și patosul impresionant prin care comandantul forțelor cartagineze izbutea să-și entuziasmeze trupele în preajma unei lupte sau a unei situații grele.
- 106 Aici e vorba de Gallia transalpină.
- 107 Insula — regiunea cuprinsă între rîul Isara și fluviul Rhône. Polybios *op. cit.* cartea III, cap. XLIX îi spune *ἡκαλοουμενη Νησος* („cea care se cheamă insula”).
- 108 Isara (azi Isère) — rîu care coboară din Alpi și se varsă în Ron pe țărmul stîng, în dreptul orașului actual Valence. Rîul Isara delimitează la sud ținutul allobrogilor.
- 109 Allobrogii (*allobroges-um*) — populația gallică extrem de războinică și puternică, locuind între rîul Isara, fluviul Ron și lacul Lemane; orașul lor principal se numea Vienna, situat pe Isara.

- 110 O. Riemann menționează în comentariul său istoric că Braneus fusese alungat de tatăl său.
- 111 Tricastinii (*tricastini-orum*) — populație din Gallia Narbonensă (Gallia Narbonensis), depinzând probabil de confederația gallilor cavari; tricastinii erau așezați pe teritoriul din estul Ronului. Capitala tricastinilor a fost Augusta Tricastinorum (azi Aouste, în departamentul Drôme). Între teritoriul tricastinilor și Ron se găseau triburile gallice de cavari și de segovellaunoduni. Cei din urmă locuiau teritoriul de la nord de Isara.
- 112 Vocontii (*vocontii-orum*) — o puternică ramură gallică, locuind în sud-estul Galliei meridionale. Ocupau împreună cu triburile supuse lor o mare parte din departamentul Drôme de azi, întinzându-se și în departamentele Vaucluse, Hautes Alpes și Isère.
- 113 Tricorii (*tricorii-orum*) — populație gallică, probabil supusă vocontilor, locuind pe valea râului Drac, afluent al Isarei.
- 114 Druentia (azi Durance) — râu în Gallia Narbonensă, afluent al Ronului. Are o albie largă și vijelioasă, greu de trecut. Hannibal a traversat cursul superior, deci acolo unde albia era mică.
- 115 În text este: *agmen quadratum*. Acesta era un dispozitiv de marș folosit de armata romană când se afla în imediata apropiere a inamicului. Datorită acestui dispozitiv, armata putea face față pe toate cele patru laturi oricărui atac dat din orice direcție. În centrul acestui dispozitiv se amplasau bagajele. În felul acesta, oastea era rînduită în forma unui paralelogram. *Incedere agmine quadrato* înseamnă a înainta în ordine de bătaie.
- Trupa sau coloana în marș — *agmen* — era constituită din *primum agmen* — avangarda, *novissimum agmen* — ariergarda.
- Coloanele puteau fi: *agmen compositum* = coloană în marș, în perfectă ordine, sau *agmen effusum*, coloană în dezordine, *agmen confertum*, coloană de marș în rînduri strînse, *agmen laxum et solutum* — coloană cu intervale între rînduri.
- 116 Genua (azi Genova) — cel mai important oraș al ligurilor de pe coasta nordică a Mării Tyrrheniene, situat în golful cu același nume.
- 117 În drumul său către Alpi, Hannibal urmează cursul fluviului Rhôdanus pînă la Isara, trecînd prin teritoriul gallilor cavari și segovellaunoduni. Ajungînd la Isara, trece pe malul stîng al acestui râu, lăsînd în spate Ronul. De aci, Hannibal merge de-a lungul marginii ținutului tricastin, apoi trece prin ținuturile locuite de vocontii și de tricastini. Urcă în susul văii râului numit azi Romanche, trece prin pasul Lautaret, ajungînd în valea râului Druentia (Durance). Coboară pe această vale pînă la Brixia (azi Briançon), mergînd în direcția muntelui Genève. Se crede că indicația geografică a lui Titus Livius „cătref stînga“ (*ad laevam*) este inexactă în acest punct geografic sau că e o alterare de text, deoarece ținutul tricastinilor nu se întindea pînă la râul Isara (Isère).
- 119 E vorba de pasul Lautaret.
- 120 Nu au fost încă identificate triburile gallice care au locuit acest ținut străbătut de Hannibal cu trupele carthageneze.
- 121 Completarea aparține ediției Tauchnitz:
- 122 Lacună în text, întregită de Riemann cu cuvîntul *cibo*.

- 123 Reflecție liviană: *Alienis malis utili exemplo doctos*, reliefându-se ideea că oamenii pot trage temeinice învățături din nenorocirile semenilor lor.
- 124 În antichitate, constelația Pleiadei (în text *sidere Vergiliarum*) în nopțile senine servea trupelor pentru orientare în direcția punctului cardinal urmărit, precum și la stabilirea orelor nopții.
- 125 Trecerea Alpilor de către Hannibal a constituit pentru romani o surpriză totală. Fortărea Alpilor de către o armată în acele vremuri și în acele condiții a relevat măiestria planului strategic a lui Hannibal și tenacitatea acestei operații surprinzătoare, campania lui rămânând *sui generis* nemaîntilnită până la repetarea ei de către Napoleon și Suvorov. Episodul trecerii Alpilor descris de Titus Livius este din punct de vedere artistic o capodoperă de narațiune dramatică, prin bogăția detaliilor, prin vioiciunea și plasticitatea descrierilor. Hannibal a trecut Alpii în anul 218 î.e.n. în 14 zile, după ce mai întâi străbătuse drumul de la Carthagina Nouă. baza sa de plecare, până aici în 130 de zile de marș. Ajungând în nordul Italiei, în Gallia Cisalpina, intră pe teritoriul gallilor taurini.
- 126 L. Cincius Alimentus, analist roman care a trăit în vremea războaielor punice și a căzut prizonier în mâinile lui Hannibal, a scris o istorie în limba greacă a războaielor punice și o istorie a românilor. Fragmentele rămase din scrierile sale au fost strânse și publicate în lucrarea cu titlul *Historicorum romanorum reliquiae* apărută în ediția Peter, Paris 1870—1883. Opera lui Cincius Alimentus i-a furnizat lui Titus Livius date asupra efectivelor armatei lui Hannibal. Cincius Alimentus, un plebeu bogat, fusese praetor în anul 210 î.e.n.
- 127 Lacuna textului a fost întregită de Riemann cu cuvântul *me*.
- 128 Taurinii — populație ligurică locuind pe cursul superior al Padului, avînd oraș principal Taurasia.
- 129 Munții Poenini — o parte a lanțului Alpilor — se întind între muntele Saint Bernard și muntele Saint Gothard.
- 130 Coelius sau Caelius Antipater, analist roman, a scris istoria celui de-al doilea război punic. Lucrarea sa a dedicat-o lui Laelius, prietenul lui Cicero. Fragmentele operei sale au fost culese și publicate în *Historicorum romanorum reliquiae*, ediția Peter.
- 131 Cremona — un vîrf din Alpi, care n-a putut fi încă identificat.
- 132 Galli libui — populație gallică stabilită la vest de galli insubri, între Alpi la nord și Pad la sud. Plinius, *Historia naturalis*, cartea II, cap. CXXIV le spune însă libyci.
- 133 Salassi montani (*salassi montanorum*) — populație celto-ligurică locuind la poalele Alpilor Poenini, pe cursul râului Doria Baltea (azi valea râului d'Aoste) în Gallia Transpadană.
- 134 Sedunii și veragrii (*seduni-orum*; *veragri-orum*) — triburi celtice care împreună cu mantuatii, uberii și viberii ocupau depresiunea așa-zisă Vallis Poenina (azi Vallais) situată pe cursul superior al Ronului. Capitala veragrilor era Octoduros (azi Martigny).
- 135 Pisae — vechi oraș în nordul Etruriei, situat la vărsarea râului Arnus în mare.

- 136 Asupra acestei înfringeri vezi mai sus, cap. XXV.
- 137 Lacuna textului a fost completată de Riemann cu cuvîntul *Hannibal*.
- 138 Ticinus (azi Ticino) — afluent al Padului în care se varsă pe malul stîng al acestuia.
- 139 Lacună ; textul a fost întregit prin cuvîntul *egregie* de Riemann.
- 140 Este vorba de despăgubirile de război în valoare de 3 200 de talanți care, după primul război punic, au fost plătiți romanilor de carthaginezi vreme de 10 ani și nu de 20 de ani cum afirmă în acest pasaj Titus Livius.
- 141 În legătură cu ocuparea Siciliei și Sardiniei de către romani, vezi notele 2 și 11.
- 142 Consulul Scipio primise comanda armatei care trebuia să meargă în Spania pentru a lupta împotriva lui Hannibal, dar acesta pornise spre Italia.
- 143 Lacună în text.
- 144 Este vorba de răscumpărarea ostașilor rămași după bătălia de la Insulele Aegates și apoi încercuți de romani la Eryx, și care erau sub comanda lui Hamilcar.
- 145 Denarul (*denarius*) — monedă romană de argint bătută pentru prima oară în anul 268 î.e.n. și valorînd 10 ași, de unde îi vine și numele. Libra de metal era împărțită în 72 de părți. Începînd din anul 217 î.e.n., libra s-a împărțit în 84 de părți, dinarul fiind egal cu 16 ași de aramă. Pe o față, dinarul avea imprimată efigia Romei, iar pe verso o Victorie pe un car tras de doi cai (*bigatus*), sau chipul lui Jupiter pe un car cu patru cai (*quadrigatus*).
- 146 Discursul lui Publius Cornelius Scipio este un model de artă oratorică și de talent literar prin stilul artistic și plastic, prin înaltul și arzătorul sentiment patriotic, prin arta desfășurării ideilor și prin darul descrierii pasiunilor.

Prin discursul lui Scipio sînt reliefate aici convingerile lui Titus Livius în acel moment extrem de critic din istoria romană, culminînd în perorație cu argumentul cel mai decisiv : dragostea de patrie. *Pro Italia vobis est pugnandum! ...Hic est obstandum, milites velut si ante Romana moenia pugnemus!* Și apoi frazele patriotului Titus Livius relevă sentențios corolarul puterii poporului roman : *qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore!*

Din punct de vedere istoric însă discursul lui Scipio dezvăluie concepțiile lui Titus Livius și aderarea lui la programul politic al principatului lui Augustus și justificarea în domeniul politicii externe a tendințelor imperialiste ale statului roman prin cucerirea de noi teritorii.

Totodată această cuvîntare relevă și șubreda argumentație izvorîtă din concepția sa idealistă, cu care Titus Livius justifică aceste cuceriri prin determinarea faptelor omenești de către *fatum*, ursită, argumentație care caracterizează mentalitatea fatalistă a romanilor dominată de misticism, obscurantism și superstiții : „Dar poate că așa a hotărît ursita ca zeii înșiși să dezlănțuie și să poarte acest război, fără sprijinul vreunui braț omenesc... și ca noi, care

la rîndu-ne după zei am fost jigniți și batjocoriți, să sfîrșim acest război început și hotărit de ei“.

147 Aici e figura de stil numită hendiada : *ferrum pugnamque*, în loc de *ferrum pro pugna*.

148 Aici e figura de stil numită brachiologie.

149 Reflecție liviană : *Contemptus hostis cruentum certamen edidit et incliti populi regesque perlevi momento victi sunt*, în care este reliefată ideea că statele și regii care duc războaie de cotropire oricît de puternici ar fi, pînă la urmă tot se prăbușesc, cu toate că adversarii lor sînt state și popoare mici, dar care luptă pentru libertatea și independența lor.

150 Aici e figura de stil numită praeteritiune.

151 Coloanele lui Hercules simbolizau cei doi munți Calpe, pe țărmul spaniol, și Abyla, pe țărmul african, între care se găsește strîmtoarea Gibraltar. După mitologia antică aceste coloane au fost așezate în acel loc ca semn că acolo este marginea lumii.

Neîndoielnic, este un caz de sincretism al miturilor și credințelor religioase, Hercules roman fiind identificat ca zeul fenicienilor Melkart, al cărui cult, similar cu al lui Hercules, fusese răspîndit în Sicilia, Sardinia, Corsica, Malta, Gades. Existența cultului lui Melkart, sau Hercules tyrian la Gades, se explică prin faptul că pînă în aceste locuri, unde e capătul occidental al Mediteranei, au ajuns vasele feniciene. Totodată, expresia „Coloanele lui Hercules“ este întrebuițată în sens retoric metaforic, semnificînd marginile lumii spre apus, unde începe Oceanul.

152 De cînd Publius Cornelius Scipio era în funcția de consul trecuseră numai 6 luni.

153 Lacună în text ; cuvîntul *ademisti* a fost pus de Riemann.

154 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul *transcendes*.

155 Este vorba de anul 218 î.e.n. cînd erau în funcție cei doi consuli : Publius Cornelius Scipio și Tiberius Sempronius Longus.

156 Discursul lui Hannibal este de asemenea o capodoperă a artei liviene, reflectînd atît concepțiile și caracterul marelui strateg cartaginez, cît și ura sa implacabilă împotriva Romei. E un model de discurs rostit pe cîmpul de bătălie, fiecare argument principal sprijinindu-se pe un mare număr de dovezi secundare, unirea argumentelor prin tranziții regulate, rostirea apodictică a concluziei în exordiu : „Ostași ! Aici unde ați ieșit mai întîi în întîmpinarea vrăjmașului, trebuie sau să învingeți sau să muriți !“, reunirea tuturor argumentelor în perorație : „din nou vă spun : ați învins !“.

Argumentele invocate de Hannibal pentru justificarea acestui război scot în evidență aceleași tendințe de cotropire ale Carthaginei, ca și ale Romei (v. discursul lui Scipio) : cucerirea de noi teritorii, adăugate la acelea pe care Carthagina le-a dobîndit prin forța armelor, făcînd din statul cartaginez o putere de temut în lumea antică, preluînd posesiunile romanilor și transformîndu-i pe aceștia în sclavi.

157 *Victumulae* — o mică așezare întărită, situată în ținutul Verullae, care servea romanilor ca depozit de aprovizionare. Se pare că în acest nume intră ca element numele riului *Victium* și un cuvînt liguric

- 158 În text *prodigia* — vezi *Studiul introductiv* la vol. I, p. XXXII și urm.
- 159 Călăreții numizi n-aveau frije la cai, întrucît aveau o neîntrecută iscusință și siguranță în călărie, iar mîinile, fiindu-le libere, puteau lupta mai temeinic. De aceea în text Titus Livius face această distincție „călăreții care călăreau cu frijele la cai“ și cavaleria numidă.
- 160 E vorba de faimosul Publius Cornelius Scipio Africanus învingătorul lui Hannibal la Zama în anul 202 î.e.n., socotit în antichitate ca unul din cei mai mari comandanți de armată.
- 161 E vorba de Coelius Antipater, analist roman (vezi nota 131).
- 162 Trebia — mic riu care se varsă în Pad nu departe de colonia romană Placentia (azi Piacenza).
- 163 Clastidium (azi Casteggio) — așezare în Liguria, situată la vest de rîul Trebia pe drumul dintre Genua și Placentia, fortificată de romani pentru a face acolo depozit.
- 164 Monede de aur (*nummi aurei*) — desigur e vorba de monede carthagineze.
- 165 În text *Insulae Liparae*; aici e vorba de insula cea mai mare din Arhipelagul Eolian, situată la nord de Sicilia, avînd un oraș cu același nume.
- 166 Insula lui Vulcan sau Hiera (azi Volcano) — erau mai multe insule cu acest nume — *insulae Vulcani* — care făceau parte din Insulele Liparae (denumite de romani și vulcanice sau Eoliene).
- 167 E vorba de strămoșul Messana (azi Messina) dintre Sicilia și Italia, unde se găsea și orașul cu același nume, pe coasta siciliană. În anul 282 î.e.n., orașul Messana fusese în stăpînirea mamertinilor, mercenarii italici ai lui Agathocles, care, nemaifiind plătiți, i-au ucis pe toți locuitorii, făcîndu-se stăpîni pe oraș. Locuitorii orașului Messana au apelat la romani ca să-i ajute împotriva tiraniei lui Hiero, pe atunci aliat al Carthaginei. Acest conflict a constituit pretextul declanșării primului război punic. De atunci mesanienii au păstrat neclintit credința romanilor.
- 168 Lilybaeum (azi Capo Boëo) — promontoriul de pe coasta apuseană a Siciliei, pe care era așezat orașul portuar Lilybaeum (azi Marsala); cuvîntul acesta înseamnă în limba punică „întors către Lybia“. Era cea mai importantă localitate și port din partea răsăriteană a Siciliei, fiind și punctul cel mai apropiat de coasta Africii. Lilybaeum va fi baza de plecare a lui Publius Cornelius Scipio Africanus în campania lui contra Carthaginei.
- 169 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul *instructum*.
- 170 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul *signum*.
- 171 Lacună; cuvîntul *armatam* din textul latin a fost pus de Riemann.
- 172 Melita (azi Malta) — insulă situată în Mediterană, între Sicilia și Africa; a fost multă vreme în stăpînirea carthaginezilor.
- 173 Ținutul Vibo — *Viboniensis ager* — era teritoriul orașului Vibo sau Hippo, cuvîntul grec Ἰππο, fostă colonie a locrienilor epizephirieni distrusă de tiranul Dionysios cel Bătrîn în anul 379 î.e.n. și reconstruită de carthaginezi. Acest oraș grecesc, așezat pe țărmul apusean al provinciei Bruttium, a căzut mai întîi în mîinile bruttilor, și apoi în mîinile romanilor, care i-au dat numele de Valentia.

- 174 Ariminum sau Ariminium (astăzi Rimini) — oraș important, fortificat, în Umbria; a devenit colonie romană din anul 268 î.e.n. Ariminum e folosit uneori de Titus Livius împreună cu cuvîntul „provincia” pentru a înlocui expresia Provincia Gallia Cisalpina.
- 175 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul *spei*.
- 176 În text este: *gens*.
- 177 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *inter cedentes*.
- 178 Textul a fost întregit de Riemann cu cuvintele: *caedes, penes*.
- 179 Lacună; Riemann a adăugat cuvîntul lipsă: *pugnam*.
- 180 Pedestrima ușoară și greu înarmată se spune în latinește — *levis armatura* și *gravis armatura*. Cea dintîi cuprinde *rorarii, accensi, velites* și *funditores*. Ei luptau cu sabia (*gladius*), lancea (*hasta*), praștiile (*funda*), arcul (*arcus*), avînd cască (*galea*), dar neavînd platoșe (*lorica*). *Gravis armatura* erau trupele de *hastati* și *principes* ai legiunilor înarmate cu *pilum* (sulița), *scutum*, *lorica* (platoșă), *gladius*.
- 181 Galli cenomani — populație în Gallia transpadană, locuind între fluviul Atesis (Adige) și râurile Mincius (Mincio) și Oglio; cel mai important oraș al lor era Verona. Mai exista încă o populație cu același nume în Gallia transalpină, și anume pe teritoriul cuprins azi în departamentul Sarthe.
- 182 În latinește: *orbis* — era dispozitivul de apărare în formă de cerc constituit de trupele romane cînd erau încercuite de inamic pentru a face față atacurilor dezlănțuite din toate părțile.
- 183 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *sau-ciorum*.
- 184 Bătălia de lingă râul Trebia a avut loc în anul 218 î.e.n.
- 185 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul *iterum*. Noii consuli Caius Flaminius și Cn. Servilius au fost în funcție în anul 217 î.e.n. (537 ab U.c.).
- 186 Orele nouă înseamnă orele 15 după amiază. La romani, ora unu începea dimineața la orele șase.
- 187 Pentru ordinul equestru (*ordo equester* — ordinul cavalerilor), vezi cartea XXIII, nota 35.
- Ordo* înseamnă: 1) linie, șir, rînd, unitatea cea mai mică din armată, echivalentă cu centuria; 2) *primi ordines* = cei dintîi centurioni ai unei legiuni; 3) gradul de centurion. *Ordo* mai înseamnă rang, treaptă, demnitate în stat, condiție, împărțirea cetățenilor după rangul lor. *Ordines* în republica romană erau: *ordo senatorius* — ordinul senatorial, *ordo equester*, ordinul equestru, *ordo plebeius*, și, în sfîrșit, *ordo publicanorum* — tagma arendașilor, *ordo libertinorum*, — *scribarum*, — *sacerdotum* — *matronarum* — tagma libeților, a scribilor, a preoților, a femeilor.
- 188 Luca — oraș etrusc la hotarele dintre Etruria și Liguria, așezat pe râul Auser, la 3 mile de mare.
- 189 Emporiae (azi Ampurias) oraș în Spania pe țărmul nord-estic, la sud de munții Pirinei; inițial orașul a fost colonie phoceeană.
- 190 Laetanii — populație hispană locuind în jurul orașului Barcelona de azi și de-a lungul țărmului, fiind vecini cu lacetanii care locuiau la oarecare distanță de litoral.

- 191 Lacună în text ; completarea cu cuvîntul *justitiae* se datorește lui Riemann.
- 192 Tarraco (*Tarraco,-onis*) vechi oraș iberic pe țărmul răsăritean al Spaniei, între munții Pirinei și fluviul Ebru, așezat pe riul Tulcis. De acest oraș se va vorbi deseori în decada a IV-a liviană.
- 193 Reflecție liviană : *Quod ferme fit, ut secundae res negligentiam creent*, în care este reliefată ideea că unii oameni devenind neglijenți în urma succeselor obținute, comit greșeli ireparabile.
- 194 Atanagrus — oraș în Spania, importanță așezare a populației ilergete.
- 195 Plutei (*plutei-orum*) erau niște adăposturi în formă semicirculară sau de unghi, purtate pe roate, pentru a proteja pe asediatorii care se apropiau de ziduri de săgețile, șulițele și bolovanii aruncați de apărătorii unui oraș asediat. Plutei erau făcuți din bucăți de lemn, fiind îmbrăcate citeodată în piei crude pentru a fi ferite de incendiere.
- 196 Reflecție liviană : *multa prodigia facta aut nuntiata et temere credita sunt quod evenire solet motis semel in religionem animis*, din care se învederează atitudinea critică a lui Titus Livius față de superstițiile religioase.
- 197 În text *genius* — divinitate în panteonul mitologiei Romei, care, după credințele anticolor, ar participa prin ocrotirea sa la creșterea și dezvoltarea ființelor. Romanii credeau că fiecare persoană, ca și familiile, orașele și popoarele, ar avea un *Genius publicus*, care îi întovărășesc și îi ocrotesc de la naștere pînă la moarte și care trebuie împăcate prin ofrande aduse în principalele epoci ale vieții omului.
- 198 Adică la 15 martie.
- 199 Amfora (*amphora*, gr. ἀμφορα) era : 1) vas destinat păstrării lichidelor (vin, untdelemn sau apă) ; 2) măsură de capacitate a lichidelor, echivalentă cu 26 l ; 3) măsură a tonajului vaselor, fiind echivalentă cu 27 kg = 80 libre romane. Un vas de 300 amfore avea deci 8 t.
- 200 În latinește *paludatus* înseamnă îmbrăcat cu mantaua de război (paludamentum), care era ținută de companie a comandantului suprem al armatei romane (consulul sau dictatorul).

CARTEA XXII

- 1 E vorba de primăvara anului 217 î.e.n.
- 2 Și istoricul grec Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. LXXVII, menționează că Hannibal purta perucă.
- 3 Consulul Cn. Servilius a intrat în magistratură la 15 martie anul 217 î.e.n.
- 4 Lui Flaminius i se contesta dreptul de consul de către patricieni, pentru că îl considerau *vitio creatus*, ales împotriva „vrii zeilor și ursitei“.
- 5 La Caere (vezi și vol. I, cartea I, nota 18) erau vestite ape termale.
- 6 Sorții (*sortes*) erau una din formele de „prevestire“ practicate la romani, mai ales la Caere și Praeneste. Sorții erau niște bețișoare din lemn de stejar avînd pe ele încrustate litere etrusce vechi ; ele erau

- amestecate de mîna unui copil ; după înscrisurile de pe bețișoarele scoase de acolo se tîlmăcea „răspunsul” destinului. Dacă se părea că aceste bețișoare s-ar fi micșorat la număr, faptul era interpretat ca prevestirea unei nenorociri ; dacă un bețișor era scăpat din mîini, ieșind de la sine din serie, acest fapt era socotit un semn rău, mai ales dacă purta o inscripție ca în pasajul de față.
- 7 Marte era socotit la romani zeul războiului, iar inscripția despre care se spune că s-a găsit pe o tăbliță era socotită ca o prevestire a războiului.
- 8 Asupra sensului și rostului descrierii aici a acelor miracole (*prodigia*) de către Titus Livius, vezi Studiul introductiv la vol. I, p. XXXII și urm.
- 9 Jupiter, Junona și Minerva erau cele trei principale divinități capitale.
- 10 Feronia era socotită zeița libertății, veche divinitate italică. Era adorată pe muntele Soracte, în ținutul capenaților, situat la granița acestuia cu ținutul Sabin și Latium. Era socotită divinitatea primăverii și a izvoarelor, precum și a libertății, protectoarea liberților. Avea o dumbravă sacră și un templu pe muntele Soracte. I se aduceau ca prinos primele roade ale ogoarelor.
- 11 Arretium (azi Arezzo) — unul dintre principalele orașe ale Etruriei, așezat într-o depresiune bogală în ape, la poalele munților Apenini, într-o poziție strategică foarte importantă, către obîrșia fluviului Tibru și a râului Arnus ; la început a fost unul din cele 12 orașe care constituiau confederația etruscă.
- 12 Faesulae (astăzi Fiesole) — unul dintre cele mai vechi și mai însemnate orașe ale Etruriei, situat la poalele Apeninilor, la nord de Arretium și la est de Luca. Au rămas acolo vestigiile vestitului zid zis al Ciolopilor.
- 13 Sfatul comandanților (*consilium*) sau consiliul de război se întrunea din ordinul comandantului suprem al armatei pentru a delibera asupra planului strategic ; în preziua unei bătălii luau parte la el *legati* (ofițeri superiori) ai legiunii și *primi ordines*.
- 14 Lacună ; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul *proposuisset*.
- 15 Cortona — oraș al Etruriei situat la 11 km nord-vest de lacul Trasimenus și mărginit la vest de munții Cortonei (*Montes Cortonenses*) ; cetățuia Cortonei (*arx*), așezată pe platoul unei mături foarte înalte și extrem de povîrnite, era socotită inexpugnabilă.
- 16 Lacul Trasimenus sau Trasumenus (de formă aproape concentrică cu diametrul de circa 10 km) era situat în răsăritul Etruriei, la poalele Apeninilor, între orașele Cortona, Perugia și Clusium. Treacătoarea pe care a pus stăpînire Hannibal (*Via perangusta*) se găsește între lacul Trasimenus și muntele Gualandro, la răsărit de Borghetto.
- 17 Reflecție liviană : *Quo timoris minus sit, eo minus ferme ferro periculi esse*, care e totodată un îndemn pentru alungarea fricii prin bărbăție.
- 18 În latinește *globus* era un dispozitiv de atac al armatei romane, folosit pentru a străpunge linia de bătaie inamică atunci cînd erau încercuți.

- 19 *Principes, hastati și triarii* — dispozitivul în care erau orînduite cele trei linii succesive de luptă ale legiunii romane (vezi și vol. I, cartea II, nota 31).
- 20 Inadvertență tit-liviană: triburile gallice (inclusiv insubrii) nu aveau armata organizată, ca romanii, pe legiuni.
- 21 Este vorba de campania și de bătălia pe care le-a purtat consulul Flaminius în anul 223 î.e.n. cu gallii insubri, aproape de râul Adda. Flaminius întreprinsese această campanie împotriva ordinului senatului, pentru că acesta declarase alegerea sa în funcția de consul ca ilegală, ca fiind împotriva auspiciilor defavorabile (*vitio creatus*), călcîndu-se astfel rînduiețile ritualului religios. În doi ani (223 și 222 î.e.n.) după izbînzi succesive, Flaminius a pus capăt războiului cu gallii, învingîndu-i.

- 22 Caius Flaminius a fost un reprezentant de seamă al plebeilor, bucurîndu-se de o mare popularitate în rîndurile acestora. Ca tribun al plebei, în anul 232 î.e.n. a impus votarea legii pentru a se împărți plebeilor pămînturile cucerite în anul 285 î.e.n. de la gallii (*ager gallicus*), deși a întîmpinat o puternică opoziție din partea patricienilor, și chiar a tatălui său care l-a amenințat cu aplicarea legii *jus patrius vitae necisque* (dreptul patern de viață și de moarte). Din cauza împărțirii acestor pămînturi a izbucnit conflictul gallilor insubri cu romanii, cînd insubrii au invadat Etruria.

În anul 220 î.e.n. Flaminius, în calitate de censor, a sprijinit legea propusă de tribunul plebei Claudius, prin care le era interzis familiilor senatorilor patricieni să posedे vase cu un tonaj mai mare de 300 de amfore. În felul acesta, comerțul maritim este preluat aproape în întregime de *ordo equester*, ordinul cavalerilor, care după cum se știe, conform reformei zisă a lui Servius Tullius, era alcătuită din 18 centurii. Din vremea lui Flaminius, comerțul și o serie de operații bancare (camăta), încasarea impozitelor și tributurile erau efectuate de unii membri ai ordinului equestru, cunoscuți sub numele de *publicani* (*arendăși*), care îndeobște erau plebei bogați și care nu făceau parte din ordinul senatorial și nu ocupaseră magistraturi superioare la conducerea statului.

- 23 Bătălia de la lacul Trasimenus a avut loc în 217 î.e.n. După înfrîngerile suferite de romani la Ticinus și Trebia, triburile gallilor din Gallia Cisalpină se răscoală, ridicînd armele împotriva romanilor, fiind instigate de Hannibal. Gallii au venit cu importante contingente de trupe în sprijinul lui Hannibal, dublîndu-i efectivele. În primăvara anului 217 î.e.n., Hannibal începe o ofensivă contra Romei, ale cărei armate, care se concentraseră în regiunea dintre Ariminum și Arretium, apărau trecătorile Apeninilor. Hannibal însă a ocolit pozițiile fortificate ale armatelor romane, trecînd prin valea plină de smîrcuri a râului Arnus, cu greutăți și pierderi apreciabile. Hannibal, ocolindu-l pe Flaminius și îndreptîndu-se pe la est de lac, a înaintat către Roma. Acesta îl urmărește pe Hannibal și vrea să-l angajeze într-o bătălie cu orice preț, fără să ia măsuri de prevedere. Hannibal i-a dejucat planul printr-un fulgerător atac dat prin surprindere, după ce ocupase înălțimile, trecătorile dintre lac și munții Apenini și își rînduise trupele în spatele colinelor de pe cîmpic. Pe cînd romanii ieșeau din valea

strîmtă dintre Apenini și lacul Trasimenus, au fost atacați pe neașteptate de Hannibal. Romanii au pierdut în bătălia de acolo 15 000 de ostași și însuși consulul Flaminius a căzut chiar la începutul luptei.

Bătălia de la lacul Trasimenus a fost descrisă în amănunțime de istoricii antici Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. LXXXVI; Appianos, *op. cit.*, Hannibal, cap. IX și urm. Zonaras, cartea VIII, cap. XXV și Cornelius Nepos, *De viris illustribus*, cap. IV.

- 24 Este vorba de analistul roman Fabius Pictor, născut, se crede, în anul 254 î.e.n., trăind deci în timpul celui de-al doilea război punic. A luptat în campaniile din anul 222 î.e.n. împotriva gallilor și a luat parte și la al doilea război punic, împotriva lui Hannibal. El a fost trimis ca împuternicit special al romanilor să consulte oracolul de la Delphi. Fabius Pictor este cel dintîi analist roman care își scrie opera sa istorică *Annales* în grecește, de care adesea s-a servit Tütus Livius. Acest analist a povestit în opera sa mai cu seamă vechile legende ale Romei. Și Polybios și Dionysios din Halicarnas îl folosesc, deși îl combat de multe ori. Fragmente din opera lui Fabius Pictor sînt strînse în *Historicorum latinorum reliquiae*, ediția Peter.
- 25 Locul de adunare al comitiilor, *Comitium*, se găsea în *Forum*, într-o anumită parte special rezervată. Era un spațiu în formă de pătrat, unde se judecau procesele și se țineau adunările în vederea alegerilor. Tot în *Forum* se găsea și *Curia Hostilia*, tribuna rostrata (tribuna oratorilor) etc.
- 26 Curia era clădirea senatului, numită și *Curia Hostilia*, unde de obicei ținea senatul roman ședințele.
- 27 Acesta a fost un legat al lui Servilius, investit cu comanda de *propraetor* (*legatus propraetore*).
- 28 După cum relatează Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. LXXXVI, au fost încercuite de Maharbal și nu de Hannibal.
- 28 bis Aici e figura de stil numită brachiologie.
- 29 Spolegium (azi Spoleto) — oraș în Umbria, la izvoarele rîului Clitumnus. A fost colonizat de romani în anul 242 î.e.n.; se găsea pe Via Flaminia care începea din Roma, trecea prin Veii, Falerii, Spolegium și se unea cu Via Aemilia la țărmul Mării Adriatice.
- 30 Lacună; textul a fost întregit de Riemann prin cuvîntul: *maximae*.
- 31 Picenum — regiune în Italia centrală, despărțită de Umbria prin rîul Aesis la nord, iar prin rîul Matinus de ținutul vestinilor la sud; la est, era mărginită de Marea Adriatică, iar la vest — de Samnium. Cel mai de seamă oraș din ținutul Picenum era Ancona situat pe țărmul mării.
- 32 Compliniri făcute de noi.
- 33 *Praetutianum* sau *Ager Praetutianus* (azi Abruzzo) — ținut din regiunea Picenum, la sud de rîul Vomanus, bogată în vii.
- 34 *Hadrianum* sau *ager Hadrianus* se află în regiunea Hadriei, un oraș italic din Picenum, la o mică distanță de vărsarea rîului Vomanus în Marea Adriatică.
- 35 Marsi — vezi vol. II, cartea IX, nota 67,

- 36 Marrucini — populație sabellică vestită pentru vitejia sa, locuind în Italia centrală, pe malul râului Aternus, care o desparte de populația vestinilor, avînd la sud de ei pe paeligni și frentani. Orașul lor principal era Teate.
- 37 Paeligni — populație sabellică, locuind în Italia centrală, între marrucini la nord, samniți la sud și la est fren'ani. Orașele mai importante ale acestei populații erau Corfinium și Sulmo.
- 38 Arpini — vezi vol. II, cartea IX, nota 29.
- 39 Luceria (azi Lucera) — colonie latină în Apulia.
- 40 Apulia — regiune în Italia meridională, situată pe ambele maluri ale râului Aufidus.
- 41 Quintus Fabius Maximus descindea din faimoasa și străvechea familie patriciană a Fabiilor. Numele lui complet era Quintus Fabius Maximus Verrucosus Ovicula (Oița), la care s-a adăugat ulterior Cunctator (Întîrzietorul). În anul 223 î.e.n., fiind consul, i-a învins pe liguri. Pentru această biruință i s-a acordat triumful; a fost censor în anul 230 î.e.n. El a fost cel care a încheiat în anul 226 î.e.n. tratatul cu Hasdrubal. După cucerirea Saguntului de către Hannibal, este trimis ca împuternicit al Romei la Carthagina, dîndu-le carthaginezilor să aleagă între război și pace. După bătălia de la Trasimenus este numit dictator sau prodictator, ia în primire armata consulului și evită orice luptă deschisă cu Hannibal. Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. LXXXVIII, scrie că după dezastrul de la lacul Trasimenus încheiat cu moartea consulului Flaminius, care era căpetenia facțiunii democratice din Roma, s-au întărit pozițiile politice ale facțiunii aristocratice, care l-a impus pe Fabius Maximus. Fabius, dîndu-și seama de superioritatea concepțiilor militare tactice și strategice și de genialitatea de comandant de armată a lui Hannibal, „a căutat să se folosească de avantajele rezultate din rezervele necesare și din superioritatea numerică a trupelor sale” (Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. LXXXIX). Fabius se ferea să se măsoare în luptă pe front deschis și de mari proporții. El îi hărțuia pe carthaginezi prin mici incursiuni, atacîndu-le detașamentele din ariergardă sau răzlețite, precum și convoaiele trimise după aprovizionare cu hrană și nutreț. Tactica lui Fabius nu era însă acceptată de facțiunea democratică din Roma, care era nemulțumită de pierderea ținutului mînos din jurul fluviului Padus, recuparat de galli. Țăranii Peninsulei Italice erau nemulțumiți și pentru faptul că Hannibal, fiindu-i zădărnice încercările de a cuceri și a trage de partea sa orașele italice, le pustia ogoarele și satele. Pentru tactica sa, Fabius Maximus a fost poreclit *Cunctator* — întîrzietorul. Totuși, prin această tactică a izbutit să salveze de la pieire armata romană și Roma însăși. Un alt merit a fost acela că Fabius a știut și a reușit să păstreze în confederația romană pe aliații Romei, cu toate demersurile diplomației iscusite a lui Hannibal de a-i atrage de partea sa. Fabius a fost ales consul în cinci rînduri: în anii 233, 228, 215, 214, 209 î.e.n. A fost ales în două rînduri *princeps senatus* — cel dintîi dintre senatori. A murit în anul 203 î.e.n.
- 42 Din anul 249 î.e.n., de la dictatorul Aulus Atilius Calatinus (pen-

- tru acesta vezi nota 3 de la Epi'ome) nu se mai recursese la numirea unui dictator în vederea purtării vreunui război.
- 43 Colegiul preoților decemviri — vezi vol. I, cartea I, nota 38 și vol. II, cartea X, nota 27.
- 44 Jocurile mari — *Ludi magni* — vezi vol. III, cartea XXIII, nota 95.
- 45 Venus Erycina, în mitologia romanilor, era socotită divinitate a primăverii și a vegetației renăscute. Ea a fost sincretizată cu Afro-dita din mitologia grecilor, devenind zeița iubirii și a frumuseții; cultul ei a fost adus din Sicilia și din Italia meridională. La Eryx exista un templu vestit al acestei divinități sau al zeiței adorate de carthaginezi, căreia îi corespundea același cult. În timpul războaielor romanilor cu punii a început să se închege legenda lui Aeneas și să fie redată de poeții Naevius și Ennius în epopeile lor; cultul zeiței Venus Erycina a contribuit și el la popularizarea acestei legende.
- 46 Zeița Minții (*Mens*) — vezi nota 101 de la cartea XXIII.
- 47 Primăvara sacră (*ver sacrum*) veche datină italică, cu care prilej în vremurile de grea cumpănă, război sau calamități naturale se hărăzeau zeilor, cu precădere lui Marte și lui Jupiter, toate ființele vii care se nășteau în lunile martie și aprilie din primăvara anului următor. Hărăzirea animalelor pentru a fi sacrificate se făcea totdeauna printr-o lege.
- 48 Colegiul pontificilor — vezi vol. I, cartea I, nota 83.
- 49 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvântul: *steterit*.
- 50 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *trecen-tis triginta tribus*.
- 51 Via Flaminia, construită de C. Flaminius în vremea censurii sale din anul 220 î.e.n., lega Roma de Ariminum, străbătînd Etruria și Umbria.
- 52 Otriculum — localitate în Umbria, așezată pe fluviul Tibru; ruinele ei se găsesc în apropiere de orașul Otricoli.
- 53 Cosanus (*portus*) — un vechi oraș de litoral al Etruriei, colonizat de romani în anul 275 î.e.n. Portul numit în antichitate și *Portus Herculis* se cheamă azi Porto Ercole.
- 54 Tibur — vezi vol. II, cartea VII, nota 34.
- 55 Praeneste — vezi vol. I, cartea II, nota 47.
- 56 Via Latina lega Roma de orașul Teanum. Pornea de la *porta Capena* a Romei, mergea paralel cu valea râului Liris și la Teanum se unea cu Via Appia.
- 57 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvântul: *antiquos*.
- 58 Maximă liviană: *affigens vicina virtutibus vitia..., premendoque superiorem, quae pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit* — prin care Titus Livius combate urîtul nărav de a-ți crea avantaje pe seama altora.
- 59 Hirpini — populația cea mai meridională din Samnium, locuind în regiunea muntoasă a Apeninilor, între Campania la vest, Lucania la sud, Apulia la est și ținutul Caudium la nord. Localitățile principale ale populației hirpine erau Aeculanum, Compsa, Aquilonia, Equus Tuticus.
- 60 Beneventanii erau locuitorii orașului Beneventum (azi Benevento) și al ținutului înconjurător. Beneventum era un vechi oraș al hirpi-

nilor, fiind situat în Samnium. Numele său înainte era Maleventum, însemnând „de rău augur“. A fost colonizat de romani în anul 268 î.e.n.

- 61 Telesia — oraș în Samnium, între Beneventum și Allifae.
- 62 Acești cavaleri campani făceau parte din *ordo equester* din Capua.
- 63 Casinum — oraș în Latium, pe râul Casinus, avînd o cetățuie — *arx* — pe o măgură (azi acolo e mănăstirea Monte Casino, aproape de orașul San Germano). Acest cuvînt înseamnă în dialectul samnit, după scriitorul Varro, *Lingua latina*, cartea VII, cap. XXIX, *forum vetus* = vechiul for. Ruinele acestui oraș se văd și azi aproape de San Germano. De la poalele localității Casinum pornea defileul văii Liris, pe unde trecea Via Latina și care făcea comunicația între Latium și Samnium, precum și cu Campania.
- 64 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *pronuntiatione os Casilinum*.
- 65 Casilinum — oraș în Campania, așezat pe râul Volturnus, în apropierea vechei Capua și pe locul Capuei actuale.
- 66 Callifae, Allifae (localități italice) — vezi vol. II, cartea VIII, notele 121 și 122.
- 67 Calenum (*Calenus ager*) — ținutul orașului Cales, vechi oraș al ausonilor din Campania, vestit pentru vinurile sale.
- 68 Cimpia Stellata (*Campus Stellatus*) — vezi nota 27, la cartea VI, vol. II.
- 69 Maximă liviană: *unum vinculum fidei est melioribus parere*, prin care reliefează disciplina consimțită pe baza ierarhiei valorilor.
- 70 Muntele Massicus, *Massicus Mons* (azi Mondrogone) — situat în nord-vestul Campaniei, aproape de Sinuessa; ținutul din jurul acestui munte era vestit pentru vinurile sale.
- 71 Camillus a fost o personalitate militară marcantă în secolul al IV-lea î.e.n., care a intrat în legendă, fiind învingătorul veienților și mai cu seamă al gallilor cu prilejul invaziei lor din anul 390 î.e.n. (vezi vol. II, cartea VI, nota 3).
- 72 Legiuni gallice — vezi nota 20.
- 73 Pentru Furcile Caudine — vezi vol. II, cartea IX, cap. I—VI.
- 74 L. Papirius Cursor a fost socotit în tradiția istorică romană unul din marii și popularii eroi ai romanilor, învingător al samniților, în al treilea război samnit, din anii 298—290 î.e.n. Lui L. Papirius Cursor i s-a acordat de mai multe ori triumful; a fost consul, iar dictator de mai multe ori (vezi vol. II, cartea X, cap. XXXVIII—XLII).
- 75 Pentru Caius Lutatius Catulus învingătorul carthaginezilor, în primul război punic — vezi notele 64 și 66 la cartea XXI.
- 76 Lacună; textul latin a fost întregit cu cuvîntul: *prospectavit*.
- 77 Tarracina (azi Terracina) — oraș volsc (Anxur) anexat Latiului, situat pe coasta Mării Tyrrheniene și pe via Appia, la extremitatea mlaștinilor Pontine, dispunînd de un port favorabil.
- 78 Formiae (și *Formianus ager* — ținutul Formiei), astăzi Mola di Gaëta, vechi oraș al auruncilor pe coasta Latiului. Via Appia străbătea ținutul Formianus.

- 79 Liternum (azi Patria) — localitate în Campania la nord de vărsarea râului Liternus în Marea Tyrrheniană.
- 80 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul: *tumultu*.
- 81 Gereonium — localitate în Apulia (azi Torre de Zoppa).
- 82 Ținutul Larinatum (*Larinas ager* — azi Larino) era situat în regiunea frentanilor, în Samnium, în vecinătatea Apuliei.
- 83 Reflecție liviană: *medicos quoque plus interdum quiete quam movendo atque agendo proficere — haud parvam esse ab totiens victore hoste desisse ac respirasse ab continuis cladibus*, relevînd însemnătatea chibzuinței în liniște, în locul agitației sterile, precum și necesitatea unei concentrări a eforturilor pentru atingerea scopului final.
- 84 E vorba de vara anului 217 î.e.n.
- 85 Pentru Onussa — vezi vol. III, cartea XXI, nota 82.
- 86 Longuntica — oraș hispan situat în vecinătatea Carthaginei Noi.
- 87 *Spartum* (numită în terminologia botanică *spartium jusceum*) era o plantă asemănătoare cînepii, din care se lucrau tot felul de împletituri: rogojini, funii, otgoane etc. *Spartum* creștea în mare cantitate în *Hispania ulterior*, în regiunea orașului portuar Carthagina Nouă, precum și în nordul Africii. Sămînța acestei plante are și proprietăți terapeutice active, din ea extrăgîndu-se sparteita, o substanță alcaloidă întrebuintată în medicină.
- 88 Ebusus (astăzi Ivica sau Ibiza) — insula cea mai mare ca suprafață dintre Insulele Pityussae, la sud-est de Baleare. În limba punică „i-bûsîm“ înseamnă „insula pînilor“.
- 89 Castulo, oraș și *Castulonensis saltus*, munții Castuloneni se găseau în partea de răsărit a munților Sierra Morena, la nord de fluviul Baetis (Guadalquivir). Acolo se aflau bogate mine de argint pe care voiau să pună stăpînire romanii.
- 90 Ilergavonieni (ilergavonenses-um) — populație hispană așezată pe țărmurile răsăritene ale Spaniei, în jurul gurilor fluviului Ebru, unde se găsea orașul lor principal, care mai tîrziu a ajuns colonie romană sub numele de Dertosa (azi Tortosa). Ilergavonienii locuiau teritoriul din sudul actualei Catalonia și din nordul provinciei Valencia de azi.
- 91 Nova Classis — localitate neidentificată. Se crede că era situată pe țărmul mării între orașul Tarraco și teritoriul ilergavonienilor.
- 92 Navele lungi (*naves longae*) erau vasele de război romane sau vasele de linie (trireme, quadrireme sau quinquereme — cu trei, patru și cinci rînduri de vîsle), așezate pe două caturi. Erau înarmate la proră cu un cioc (*rostrum*). Echipajul unei nave lungi cuprindea 300 de vîslași și 120 de ostași de marină pentru luptele din apropiere (aceștia erau *classarii*, *socii navales*). Vasul comandantului se numea *navia praetoria* = vasul praetorian.

Marina romanilor era alcătuită din două categorii de nave: navele de război și navele de transporturi comerciale (*naves onerariae* — *mercatoriae*) care navigau în convoi. Vasele de război erau de diferite categorii, tonaj și forme, după scopurile la care erau folosite; cele mai ușoare și mai rapide vase erau cele numite *naves actuariae*.

- 93 Adagiul livian : *Transfugam venientem ad hostes nihil aliud, quam unum vile atque infame corpus esse*, în care Titus Livius releva ideea că trădătorii sînt disprețuiți chiar de acei în slujba cărora lucrează.
- 94 Maximă liviană : *Vult sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerique, obligat fidem* în care se subliniază că pentru a sădi floarea recunoștinței în om, trebuie să i se acorde încredere.
- 95 În text este *vasa colligere*. *Vasa* erau obiectele de care se foloseau ostașii romani într-o campanie militară.
- 96 Evenimentele desfășurate în vremea diktaturii lui Fabius Maximus au fost descrise de numeroși istorici antici greci și romani, dintre care menționăm pe Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. C și urm.; Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, cartea XXVI, cap. V; Plutarh, *op. cit.*, *Fabius Maximus*, cap. VII și urm.; Dio Cassius, *Istoria romană*, cartea LVII, cap. XI, XVI; Zonaras, *op. cit.*, cartea VIII, cap. XXVI; Valerius Maximus, *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX*, cartea III, cap. VIII, cartea IV, cap. I și VII; Frontinus, *Stratagemata*, cartea I, cap. VIII, și în lucrarea atribuită lui Aurelius Victor, *De viris illustribus*, cap. XLIII.
- Dintre toți acești istorici, în afară de Titus Livius, Plutarh zugrăvește cu cel mai mare lux de amănunte, mai sugestiv și mai artistic episodul conflictului dintre Minucius Felix, comandantul cavaleriei, și diktatorul Fabius Maximus, precum și lupta cu Hannibal.
- 97 Lacună ; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele : *centum viginte*.
- 98 Menix (azi Jerbi), — insulă situată aproape de coasta Africii, în golful Syrtei mici.
- 99 Cercina (azi Kerkina sau Cherkara) — insulă situată aproape de coasta Africii, la intrarea în golful Syrtei mici. Tot pe coasta acestei insule se găsea și un oraș portuar cu același nume.
- 100 După cum se știe, diktatorii (vezi vol. I, cartea I, nota 89) erau desemnați de consuli și nu aleși de adunarea poporului, acesta fiind primul caz în istoria romană în care adunarea poporului îl alege pe diktator.
- 101 Alegerea lui Fabius ca prodiktator și nu diktator de către adunarea poporului (*non dictus, sed creatus*) marchează diferența de prerogative : faptul că *magister equitum* de astădată n-a fost numit de prodiktator, ci ales tot de adunarea poporului, cu prerogative egale cu ale prodiktatorului, relevă și mai pregnant această diferență, prodiktatorul fiind inferior în atribuții diktatorului. Totuși Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. C și urm. și Titus Livius îl menționează pe Fabius întotdeauna cu titlul de diktator.
- 102 Lacună ; textul a fost completat prin cuvîntul *tertia* de Riemann.
- 103 Lacună în text. Completarea a făcut-o Riemann prin cuvintele : *creatus esset, fuisse diktator*.
- 104 Asupra continuării desfășurării războiului de către consuli, ca și asupra situației politice a Romei și a pregătirilor în vederea noii campanii, detalii ample se găsesc la Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. CVI și urm.; Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XVI

- și urm.; Zonaras, *op. cit.*, cartea VIII, cap. XXVI și cartea IX, cap. I.
- 105 Acești sclavi care aparținuseră statului (*servi publici*) având diferite însărcinări, s-au înțeles între ei să se înroleze în rândurile ostașilor recrutați, pentru a-și dobîndi astfel libertatea, fapt confirmat și de Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. CVII și de Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XVII.
- 106 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *millia*.
- 107 E vorba de Filip al V-lea regele Macedoniei, fiul lui Demetrios al II-lea. Filip a urmat la tron după Antigonos Doson, în anul 221 î.e.n. El a primit pe Demetrios din Pharos la curtea sa, a încheiat alianța cu Hannibal, fără însă să-l sprijine efectiv cu toate forțele. Romanii au izbutit prin tratative iscusite diplomatice să anihileze sprijinirea efectivă a lui Hannibal de către Filip prin ridicarea împotriva acestuia a ligii aetoliene și a altor orașe grecești, precum și pe Attalos, regele Pergamului. Romanii au dezlănțuit primul război macedonean, care s-a încheiat în anul 205 î.e.n., strămutînd astfel războiul pe teritoriul Greciei; ei au preîntîmpinat ofensiva lui Filip al V-lea împotriva Romei, împiedicîndu-l să dea sprijin activ militar și politic lui Hannibal.
- 108 Demetrios Pharius (originar din insula Pharos, de lîngă coasta Illyriei), a fost unul din comandanții de armată ai reginei Illyriei, Teuta. Acesta a predat insula Corcyra romanilor. Nemulțumit cu răsplata dată de romani, l-a ridicat pe regele illyrilor Pineus în anul 219 î.e.n. împotriva romanilor. Alungat din Pharos, Demetrios și-a găsit adăpost la Filip al V-lea, de la care l-au cerut romanii.
- 109 E vorba de tributul anual impus de romani în anul 228 î.e.n. lui Pineus, regele Illyriei. *Tributum* era contribuția directă extraordinară impusă cetățenilor romani pentru nevoile extraordinare ale statului, în particular pentru cheltuielile de război. Fiecare cetățean înscris în triburi plătea un impozit proporțional cu averea sa, estimată cu prilejul recensămîntului (*tributum ex censu*). Cota impozitului era fixată de senat și censori la 1, 2, 3 la mie după *formula census* care era edictul publicat de censori la intrarea lor în funcție și care indica normele care îi călăuzeau la evaluarea averii cetățenilor romani. Incasările acestor contribuții directe, *tributa*, se făceau tot după așa-zisa *formula* care avea scopul de a stabili o unitate între operațiile exercitate la Roma de censori, în colonii sau în provincii de către magistrații locali. Pe vremea războaielor punice, statul roman s-a văzut nevoit să ceară și să perceapă anual aceste impozite, *tributa annua*.
- 110 L. Manlius Vulso, praetor în anul 218 î.e.n., a fost bătut de galli la Tannetum (vezi cartea XXI, cap. XXV). Armata sa face joncțiune cu a lui Scipio (vezi cartea XXI, cap. XXXIX). Cu prilejul unei răscoale a soldaților săi, el a făgăduit că va ridica un templu Concordiei.
- 111 Duumviri sau dumviri — vezi vol. I, cartea I, nota 91.
- 112 *Senatus consultum* era actul oficial redactat conform părerii adoptate în senat roman și în termenii în care a fost votat. El era

- citit în senat. Un *senatus consultum* putea fi însă anulat prin *intercessio*, opoziția unui magistrat superior.
- 113 *Interregnum* și *interrex* — a se vedea la vol. I, cartea I, nota 66.
- 114 Pentru anul 216 î.e.n.
- 115 Lacună ; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul : *prosperere*.
- 116 Om nou (*homo novus*) era numit cetățeanul roman care provenea din pătura îmbogățită a plebeilor și ajungea să obțină o magistratură curulă.
- 117 Marcus Livius luptase împreună cu colegul său de consulat Aemilius Paullus în campania contra illyrilor în anul 218 î.e.n. Amîndoi au fost trimiși în judecată pentru împărțirea nedreaptă a prăzilor, sau însușirea lor. M. Livius a fost condamnat, în schimb L. Aemilius Paullus a scăpat fără osîndă, însă cu prestigiul scăzut.
- 118 Lacună ; textul l-a întregit Riemann prin cuvîntul : *Philus*.
- 119 Începînd din anul 227 î.e.n. au fost create două noi posturi de praetori pentru a administra teritoriile cucerite și transformate în provincii romane, de pildă Sicilia și Gallia. În fiecare an aceste provincii primesc fie praetori noi aleși, fie propraetori care conduc acolo operațiile militare, comandă armatele sau flotele.
- 120 Lacună ; textul a fost completat de Riemann prin cuvîntul *fuisse*.
- 121 Aricia — unul din cele mai vechi orașe din Latium, situat la poalele munților Albani, în vecinătatea unei dumbăvi sacre a Dianei, lângă fîntîna nimfei Egeria și pădurea eroului Virbius. Era unul din locurile consacrate de către religia romană.
- 122 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann prin cuvîntul : *sudasse*.
- 123 Lacună ; Riemann a întregit textul cu cuvîntul : *gelidas*.
- 124 Asupra soliei lui Hiero — a se vedea și Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea IV, cap. VIII, și Zonaras, *op. cit.*, cartea VIII, cap. XXVI, care relatează la fel lucrurile.
- 125 După Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. LXXV, în urma bătăliei de la Trebia, romanii i-au cerut lui Hiero sprijin armat. Acesta le-a trimis trupe de mercenari cretani și trupe dotate cu armament ușor. Titus Livius, în cartea XXIV, cap. XXX, relatează că 8 000 de ostași syracusani au fost trimiși în sprijinul romanilor.
- 126 Trupele de prăștiași *funditores*, sînt folosite pentru prima oară în cadrele armatei romane, — vezi *Corpus inscript. lat.*, I suppl., 188. Vezi și cartea XXVII, cap. XXXVIII.
- 127 Aceasta e flota de care s-a vorbit în cartea XXI, cap. LI ; flota lui Servilius a fost adusă la Ostia, deși la cap. XXXI Titus Livius spune că la Roma.
- 128 Lacună în text.
- 128 bis Asupra noilor dispoziții pentru război și a diferitelor opinii în legătură cu planul desfășurării lui, așa cum arată Titus Livius în cap. XXXVIII—XL — vezi și Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. CVIII și Frontinus, *op. cit.*, cartea IV, cap. I.
- 129 Decuria era o subdiviziune a cavaleriei, de obicei o grupă de 10 călăreți (*equites*). Cavaleria fiecărei legiuni se compunea din 10 unități numite *turma*, fiecare din cîte 30 de oameni ; erau în total deci 300 de oameni. Decuria era cea mai mică subunitate a cavaleriei. Cavaleria era recrutată din rîndurile cetățenilor cu cel mai ridicat cens, care alcătuiau prima clasă censitară. Calul lor era

- întreținut pe cheltuiala statului. Cavaleria aliată era mai numeroasă : erau de fiecare legiune câte 2 corpuri *ala* cu câte 300 oameni, împărțiți în 5 subunități (*turma*) a câte 60 oameni.
- 130 Cei recrutați lepădau toga, haina cetățenilor civili (pentru *toga* vezi vol. II, cartea X, nota 31) și se îmbrăcau în afara zidurilor Romei cu armură de război : *lorica* (platoșa), *galea* (coiful), *ocreae* (genunchere) etc. Ori de câte ori comandantul suprem al unei armate (consul, dictator sau praetor) pleca la război, dincolo de incinta zidurilor era investit cu *imperium*, îmbrăcat în ținută de campanie și cu mantaua de război (*paludamentum*).
- 131 Titus Livius, după cum se vede în pasajele de aici, este net ostil consulului Terentius Varro, datorită concepțiilor și atitudinii partinitoare a istoricului față de aristocrați și defavorabile frunțașilor plebei și, îndeobște, facțiunii democratice.
- 132 Maximă liviană : *quae consilia magis res dent hominibus quam homines rebus, ea ante tempus immatura non praecepturum*, din care se învederează concepția moralistului Titus Livius față de atitudinea corectă în viață și neînfricată în fața birfeșilor și clevertirilor a omului cinstit.
- 133 Adagiul livian : *Temeritate, praeterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse*, în care se arată că întreprinzând o acțiune nu trebuie să pornim orbește, fără să chibzuim asupra ei în prealabil.
- 134 Maximă liviană : *Quem video nequiquam et virum bonum et civem fore, si altera parte claudente republica, malis consiliis idem ac bonis juris et potestatis erit*, prin care Titus Livius accentuează asupra faptului că toți cetățenii unui stat trebuie să-și facă datoria cu prisosință față de patrie, avînd aceeași răspundere față de ea.
- 135 Maximă a lui Titus Livius : *Extemplo res verba sequitur* — faptele să urmeze și să corespundă cuvintelor.
- 136 Adagiul livian : *Nec eventus modo hoc docet (stultorum iste magister est)*, în care este reliefată ideea că orice acțiune se apreciază după rezultatul ei.
- 137 Maximă liviană : *Eadem ratio quae fuit futuraque, donec res eadem manebunt, immutabilis est*, prin care se relevă ideea că legile logicii rămîn neschimbate cît timp condițiile sînt aceleași.
- 138 În acest pasaj Titus Livius arată că într-un război just de apărare a patriei, cötropitorii vor fi înfrinți, iar cei ce luptă pentru libertate și independență vor învinge.
- 139 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul : *sedet*.
- 140 Aici sînt două adagii liviene : *Veritatem laborare nimis saepe aiunt exstingui numquam : gloriam qui spreverit, veram habebit*, prin care se subliniază ideea că adevărul triumfă întotdeauna, iar cei care vînează gloria deșartă nu vor izbîndi.
- 141 Maxime liviene : *Sine timidum, pro cauto, tardum, pro considerato, imbellem pro perito vocent : malo te sapiens hostis metuat quam stulti cives laudent* ; în care se arată care e atitudinea justă și înțeleaptă care trebuie adoptată de orice om prevăzător, chibzuit și iscusit în a rezolva bine totul în viață, fără să-i pese dacă gura lumii îi atribuie în locul acestor frumoase însușiri lașitatea, șovă-

iala și lipsa de bărbăție, întrucît e preferabil să se teamă de tine vrăjmașii, decît să te laude prostește concetățenii.

- 142 Maxime liviene: *Nec ego ut nihil agatur suadeo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna; tuae potestatis semper tu tuaque omnia sint; armatus intentusque sis, — neque occasionei tuae desis neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certa quae erunt festinatio improvida est et caeca.* Prin aceste maxime autorul afirmă atitudinea de totdeauna pe care trebuie s-o aibe omul, cetățeanul, patriotul, comandantul față de viață, față de semenii, față de dușmanii patriei.
- 143 Intregul discurs al lui Fabius Maximus, o capodoperă a creației literare titliviene, aduce laude lui L. Aemilius Paullus reprezentant al facțiunii aristocratice, făcînd totodată și o acerbă critică și un aspru rechizitoriu lui C. Terentius Varro; în același timp, este o apologie a lui Fabius Maximus, reprezentant de seamă al aristocrației romane, căutînd să-i pună în lumină înțelepciunea, tactul, cumpătarea și bunul simț de care ar fi dat dovadă în timpul acestor evenimente.
- 144 Adagiul livian: *que diceret vera quam facilia factu esse!* răsfrînd ideea că uneori e mai ușor să rostești un adevăr, dar e mai greu să-l traduci în fapte!
- 145 Aici Paullus Aemilius face aluzie la procesul său și al colegului său M. Livius în fața adunării poporului, cînd au fost acuzați pentru dezastrul suferit în campania contra illyrilor din anul 219 î.e.n., cu care prilej M. Livius a fost condamnat.
- 146 Această înfrîngere a consulului Claudius Pulcher în bătălia navală de la Drepanum cu carthaginezii, aproximativ în anul 250 î.e.n. (a avut loc în timpul primului război punic), este menționată în epitoma cărții XIX.
- În acest pasaj, Titus Livius se referă la consulul Claudius Pulcher care a pierdut această bătălie navală, fiindcă, după tradiția transmisă de analiști, plecase la război în disprețul opreliștii religiei, auspiciile fiindu-i defavorabile; ba mai mult, fiindcă puii sacri nu au vrut să mănînce, el i-a înecat cu colivie cu tot.
- 147 Pentru bătălia de la Cannae, descrisă de Titus Livius în capitolele XL—L, vezi și Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. CVII și urm.; Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XVII și urm., Plutarh, *op. cit.*, *Fabius*, cap. XV; Dio Cassius, *op. cit.*, cartea LVII, cap. XXIV; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. I; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea VII, cap. IV.
- 148 Vîntul Volturnus (*Volturnus ventus*) este vîntul secetos numit azi Sirocco, care bate din direcția sud-sud-vest. Avînd la îndemînă această indicație, rezultă că romanii se găseau în nord-vestul cîmpului de luptă de la Cannae.
- 149 Aufidius sau Aufidus (azi Ofanto) — un rîu în Apulia, avîndu-și izvorul în munții Apenini; în ținutul hirpin se împarte în două brațe și se varsă în Marea Adriatică.
- 150 Lacună; textul a fost întregit cu cuvîntul *Paullo*, de Riemann.
- 151 În text: *usus capio* — după legea celor XII table, însemna stăpînirea unui pămînt care a fost în folosința cuiva vreme de doi ani de-a rîndul. În textul de față, Titus Livius pune în gura lui Varro

- acest cuvînt, ca să incite spiritele împotriva lui L. Aemilius Paulus care, prin tactica sa, ferindu-se să dea lupta cu Hannibal, îngăduie punilor, printr-un fel de *usus capio*, să-și „mențină” drepturile de stăpînire asupra Italiei.
- 152 După cum spune Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. CXVII, centrul frontului roman era comandat și de Atilius.
- 153 Adică la aripa dreaptă a frontului roman.
- 154 Adică la centru.
- 155 Hasdrubal trece acum din aripa stîngă a frontului punic, care învinsese în luptă pe romani, la aripa dreaptă și ia comanda acestui front.
- 156 Se amintește că acești călăreți hispani și galli se aflau la aripa stîngă, iar pedestrirea africană se afla în centrul frontului.
- 157 Se reamintește că Aemilius Paullus comanda flancul drept al frontului roman. După ce a fost dat peste cap acest flanc, consulul trece la centrul frontului.
- 158 Venusia (azi Venosa) — oraș așezat în apropiere de riul Aufidus, la granița dintre Lucania și Apulia; este locul de naștere al marelui poet latin Horatius.
- 159 Cn. Servillius Geminus fusese consul în anul precedent, iar în bătălia de la Cannae a fost comandantul trupelor din centrul frontului roman (vezi și Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. CVII).
- 160 Marcus Minucius Rufus fusese consul în anul 221 î.e.n., iar cînd Q. Fabius Maximus fusese dictator, el era comandantul cavaleriei.
- 161 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *cannensis*.
- 162 După cum se știe din vol. I, cartea V, XXXVIII—XL și nota 103, romanii au suferit la Allia un cumplit dezastru, fiind înfrînti de galli în anul 390 (sau 387) î.e.n.
- 163 Despre episodul predării celor două castre romane, despre starea de spirit la Roma din pricina dezastrului de la Cannae, precum și despre evenimentele care au urmat dezastrului, relatate de Titus Livius la cap. XL—L, a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea VI, cap. LVIII; Plutarh, *op. cit.*, *Fabius*, cap. XVI; Apianus, *op. cit.*, *Hannibal* XXVI; Dio Cassius, *op. cit.*, cartea LVII, cap. XXIX.
- 164 În text: *cuneus*; acesta este dispozitivul triunghiular al trupelor romane în plin marș, al cărui cap sau front era mai îngust decît coada. Acestui dispozitiv i se mai spunea *caput porcinum*.
- 165 Lacună; Riemann a întregit textul latin cu cuvîntul: *Di*.
- 166 Monedele quadrigate (*nummi quadrigati*) erau denari de argînt, avînd pe avers chipul lui Jupiter, iar pe revers un car tras de 4 cai (*quadriga*).
- 167 Phalerele (*phalerae*) erau ornamente atașate de gîtul cailor, care atîrnau pe crupe, fiind făcute din metale strălucitoare (în argînt, de obicei).
- 168 După istoricul grec Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. CXVII, pierderile lui Hannibal însumau 4 000 de galli, 1 500 hispani și 200 de călăreți, în total deci 5 100 oameni.
- 169 Bătălia de la Cannae pe riul Aufidius a avut loc în vara anului 216 î.e.n.; forțele romane erau numericește superioare celor car-

thagineze, însă Hannibal era mai puternic în cavalerie. Romanii aveau doi comandanți care nu se înțelegeau asupra stabilirii unui plan operativ strategic și tactic. În schimb, punii aveau unitate de comandament în persoana lui Hannibal. Hannibal își rinduse frontul în formație de semilună, avînd la aripi elita trupelor carthagineze și cavaleria numidă, iar în centrul frontului pe galli și pe hispani. De la început cavaleria romană a fost dată peste cap. Cînd frontul gallic a fost împins mult înapoi de pedestrima romană, atunci au început atacul flancurile carthagineze, care împreună cu cavaleria numidă și punică au făcut o manevră de învălire, reușind să încercuiască toată armata romană. Au fost nimiciți 50 000 de ostași romani, nerămînînd în viață decît vreo 14 000. Numeroși tribuni militari și senatori și însuși consulul L. Aemilius Paullus au căzut pe cîmpul de bătălie. Vreo 7 000 de romani au căzut prizonieri. Consecința dezastrului de la Cannae a fost începerea unei ofensive diplomatice din partea lui Hannibal, care a oferit pace romanilor. Senatul roman a refuzat propunerea sa. Atunci Hannibal a izbutit să atragă de partea sa numeroase cetăți și populații din centrul, nordul și sudul Italiei, rupîndu-le din confederația romană. Semnalul l-a dat orașul Capua. Ulterior, în anul 209 î.e.n., 12 colonii latine au refuzat să mai dea contingente de trupe romanilor. După victoria de la Cannae, Hannibal urmărește încheierea unei alianțe cu Filip al V-lea regele Macedoniei, pentru a putea contracara orice acțiune militară sau politică a Romei.

- 170 Aici sînt menționați numai tribunii militari din primele 4 legiuni și cei aleși de adunarea poporului, și nu ceilalți desemnați de consuli.
- 171 Lacună ; textul latin a fost completat de Riemann prin cuvintele : *adulescentem et ad.*
- 172 Adică la regii din acea vreme, de exemplu : Antiochus al III-lea regele Syriei, Filip al V-lea regele Macedoniei, Attalus I regele Pergamului, Ptolemaeus al IV-lea al Egiptului, Hiero al II-lea al Syracusei.
- 173 Referitor la bătălia de la insulele Aegates din anul 241 î.e.n., vezi nota 43 la cartea XXI.
- 174 Aici Titus Livius se referă la bătălia de la Zama din anul 202 î.e.n. pe care o descrie în cartea XXX, cu care se încheie decada a IV-a și totodată expunerea desfășurării celui de-al II-lea război punic.
- 175 În latinește *pedibus ire in sententiam* — este o locuțiune care înseamnă a împărtăși o părere enunțată în senat ; la ședințele senatului membrii lui își făceau cunoscute părerile lor în trei feluri : 1) *sententiam dicere*, 2) *verbo assentiri*, 3) *pedibus in sententiam alienam ire*. Acest ultim mijloc servea la scurtarea deliberărilor. Senatorii care renunțau la cuvînt se grupau în jurul celuiia care își dăduse părerea în numele lor. După mărimea acestor grupuri se aprecia proporția voturilor pentru fiecare decizie. Aceștia erau senatorii denumiți *pedarii* care erau deosebiți de cei *quibus in senatus sententiam dicere licebat* care făceau parte de drept din rîndurile senatului, foștii magistrați curuli.
- 176 Sărbătorile anuale ale zeiței Ceres se prăznuiau la 19 aprilie.

- 177 Lacună ; Riemann a completat textul latin cu cuvintele : *recitatis, censuerunt praetorem*.
- 178 *Pontifices minores* erau slujitorii sau ajutoarele pontificilor, fiind secretarii lor (*scriba pontificis*), ei fiind cei care consemnau îndrumările Cărților ursitei sau sibylline (*Decreta sive. Acta pontificum*), fie decretele pontificilor (*Annales pontificum*). Acești *scribae* asistau la consfăturile pontificilor și la ospețele comune în zilele de sărbătoare. Participau la ceremoniile cultului religios.
- 179 Și în vremea ultimului război cu gallii, cu 10 ani mai înainte, au fost îngropate de vii câte o pereche de galli și de greci.
- 180 Aceștia erau *volones*, sclavii care au consimțit să se înroleze în armata romană după dezastrul de la Cannae și căroră li s-a adresat cu formula *vellentnea militare*.
- 181 Pentru Pyrrhus, regele Epirului, vezi nota 14 de la Epitome.
- 182 T. Manlius Torquatus fusese consul în anul 235 î.e.n. și censor în anul 231 î.e.n., apoi din nou consul ; el îi învinge din nou pe sarzi, comandați de Hamsicora, uniți cu carthaginezii comandați de Hasdrubal (vezi vol. III. cartea XXIII, cap. XV). În calitate de dictator celebrează *Magni Ludi* ; moare în funcția de *pontifex maximus*.
- 183 Publius Sempronius Tuditanus este tribunul militar care a luat conducerea unui detașament roman din rîndurile celor încercuți la Cannae și care a izbutit să spargă încercuirea cu ostașii romani din tabăra cea mică și astfel să se salveze din prizonierat (vezi la această carte cap. L).
- 184 Lacună ; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul : *millia*.
- 185 Tribunul Publius Decius Mus a salvat, prin curajul său, armata romană încercuită de samniți (vezi primul război samnit, în vol. II, cartea VII, cap. XXXIV—XXXVI). Ulterior, pe cînd era consul împreună cu M. Torquatus, se jertfește în bătălia de la muntele Vezuviu în războiul cu latinii în anul 340 î.e.n.
- 186 Tribunul militar Marcus Calpurnius Flamma a căzut împreună cu 300 de ostași romani în lupta cu carthaginezii de la Camarina în Sicilia. Datorită sacrificiului său, a fost salvată armata romană a consulului Aulus Atilius Calatinus în anul 258 î.e.n. (vezi epitoma cărții XVI).
- 187 În discursul lui T. Manlius Torquatus, creație tit-liviană, vorbește de fapt moralistul și patriotul roman. E un aspru rechizitoriu împotriva dezertorilor de la datorie. Tonul grav, sentențios al stilului acestui discurs, paralelismul dintre grupul celor viteji, care au spart încercuirea, adevărați ostași, și al celor lași și desperați, care nu au vrut să întreprindă nici o mișcare, relevarea prin antiteză a calităților celor dintîi și stigmatizarea prin vehemente apostrofe a celor lași, ca și sentința concludentă că aceștia nu merită să fie răscumpărați, ci să-și tîrască zilele în prizonierat, învederează concepțiile unui arzător și puternic patriotism pentru apărarea patriei prin eroism neînfricat.
- 188 Lacună ; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvintele : *est quod fides sociorum*.
- 189 E vorba de consulul C. Terentius Varro care izbutise să scape de la Cannae, supraviețuind dezastrului.

CARTEA XXIII

- 1 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann cu cuvintele *inter... castraque bina*. Este vorba de cele două caestre romane, unul mai mare, celălalt mai mic, în care s-au refugiat resturile legiunilor romane înfrunte la Cannae, despre care s-a scris în vol. III, cartea XXII, cap. L—LI și nota 163.
- 2 Compsa — localitate în ținutul hirpinilor, așezată în munții samniților, nu departe de izvoarele râului Aufidus.
- 3 Asupra desprinderii unui mare număr de cetăți italice din confederația romană în frunte cu Capua și trecerea lor de partea lui Hannibal, vezi vol. III, cartea XXII, cap. LXI și nota 169.
 În schimb orașele Cumae, Neapolis, Nola și altele au păstrat alianța cu Roma, înfruntând pe Hannibal cu strășnicie, cu prilejul asedierii lor.
- 4 Hannibal avea neapărat nevoie de un port la mare, pentru a-și asigura comunicația cu Carthagina în vederea debarcării transporturilor de trupe și a aprovizionării cu armament pe calea maritimă.
- 5 Titus Livius mai vorbește despre această stare de lucruri din Capua în vol. II, cartea VII, cap. XXXVII—XLI.
- 6 În acest pasaj se vede aversiunea lui Titus Livius, ca patrician, față de plebei, răstălmăcind defavorabil, de pe poziția sa de clasă, năzuințele păturii oprimate a plebei romane sau italice de a fi liberă și de a dispune de propria-i soartă.
- 7 Lacună în text. Completarea *dominabatur* aparține lui Riemann.
- 8 Din cauză că plebeii din Capua urau Roma, în pasajul de față Titus Livius îi descrie în culori sumbre.
- 9 Titus Livius arată aici unele cauze care ar fi determinat Capua la ruptură, dar nu menționează și inegalitatea de tratament la care această cetate era supusă de Roma și nici exploatarea nemiloasă de către aceasta a cetăților confederate, prin dările impuse, prin cererea fără întrerupere de contingente de ostași și prin teroarea fiscală exercitată prin arendași (*publicani*), cu prilejul perceperii dărilor, neluându-se nici un fel de măsuri pentru stăvilirea rapacității organelor de conducere, politice și administrative romane. E semnificativ în această privință discursul lui Calavius, discurs prin care se învederează, pe de o parte, corupția și dezmățul care domnea în sinul întregului senat campan, expresia puterii taberei aristocratice dominante, iar pe de alta, incapacitatea plebeilor de a discerne cine e dușmanul intereselor lor.
- 10 Saticula — așezare samnită, situată la hotarele Campaniei cu Samnium ; a fost asediată în timpul celui de-al doilea război cu samniții de dictatorii romani L. Aemilius și Quintus Fabius, în anii 315 și 314 î.e.n. Acolo au întemeiat romanii o colonie în anul 313 î.e.n. (vezi și vol. II, cartea IX, cap. XXI și XXII).
- 11 În acest discurs Titus Livius lasă să se întrevadă unul din obiectivele politice ale principatului lui Octavianus Augustus, anume că în mentalitatea tuturor locuitorilor cetăților italice s-ar fi petrecut o prefacere : că toți locuitorii Italiei devenind romani, toate cetățile Italiei conștiente de pericolul extern își vor apăra „patria comună“ împotriva coteropitorilor carthaginezi. Titus Livius

- anticipează asupra acestei prefaceri, dar e incontestabil faptul că numeroase cetăți din nordul, centrul și sudul Italiei, din tendința de a scăpa de hegemonia Romei, s-au rupt din confederația romană, încheind alianțe cu Hannibal. De aceea, în discursul de față, Varro întrebuintează în fața împuterniciților acestei cetăți toate metodele de persuasiune, de la lingușire pînă la intimidare.
- 12 Acest pasaj reliefează politica de duplicitate pe care o duceau cetățile italice prin pendulare între Roma și Carthagina, deoarece nu puteau prevedea cine va fi învingător dintre cele două tabere beligerante.
- 13 Analizii romani care au scris despre războiul al doilea punic, și care au trăit în acea perioadă, au fost: Fabius Pictor, Cincius Alimentus, Valerius Antias, Silanus, Caelius Antipater, Claudius Quadrigarius etc., ale căror lucrări, sau fragmente ale acestora, Titus Livius le-a cunoscut și consultat, fără însă să menționeze precis la care analist sau lucrare se referă.
- 14 Iată în ce condiții voiau campanii să fie aliați cu romanii: drepturi politice și civice egale, participare efectivă la conducerea treburilor statului, unul din consuli și jumătate din numărul senatorilor să fie aleși dintre campani.
- 15 Asupra acestei probleme a se vedea vol. II, cartea VIII, cap. IV—V.
- 16 Acest tratat dintre Capua și Hannibal s-a încheiat în anul 216 î.e.n., tratat prin care Capua urmărea să devină ea hegemonul în Peninsula Italică în locul Romei.
- 17 Thermele (*balnea*) (de la grec. θερμά = băi de apă, θερμός, η, όν = cald) erau băile publice, edificii publice construite după un anumit plan arhitectonic aproape uniform, nediferind între ele decît prin lux și dimensiuni. Părțile componente ale termelor romane erau: *frigidarium* (sala cu bazinul de apă rece), *tepidarium* (sala de abur), *calidarium* (sala cu apă caldă), *laconicum*, aceasta fiind o parte din baie în formă de semicerc, împrumutată de la spartani (de aici și numele) și *exedrae* (săli de declamații). Thermele mai erau prevăzute, în special în epoca imperiului, și cu săli mari pavate cu mozaicuri, împodobite cu statui, bibliotecă, *gymnasium* (sala de exerciții de gimnastică), apoi stadioane pentru alergări, grădini etc.
- 18 Cruzimea cu care campanii i-au suprimat pe acești comandanți de trupe aliate și pe cetățenii romani denotă ura nutrită de atîta vreme de campani împotriva dominației asupritoare a Romei.
- 19 Aici Titus Livius se referă la debarcarea în Italia a lui Pyrrhus, regele Epirului, în anul 280 î.e.n., la apelul Tarentului de a-l sprijini împotriva romanilor. Pyrrhus a ocupat cu armata sa, alcătuită din 22 000 de pedestrași, 3 000 de călăreți și 12 elefanți, tot sudul Italiei inclusiv Tarentum. Deși aliați cu această cetate, epiroții s-au purtat ca niște stăpînitori, săvîrșind tot felul de jafuri și samavolnicii împotriva localnicilor, ceea ce a dus la conflict între Tarentum și Pyrrhus.
- 20 Ninnii Celeres era o familie de plebei bogați și cu vază din Capua.
- 21 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *nequeunt*.

- 22 Episodul lui Pacuvius Calavius constituie o valoroasă creație artistică, de narațiune dramatică, în opera tit-liviană, în care se îmbină armonios talentul de povestitor neîntrecut cu patetismul și dinamismul scenelor.
- 23 În text este *templum*. În pasajul de față însă nu e vorba de un templu propriu-zis, ci de o estradă pe care luau loc în mod obișnuit magistrații din Capua. Era un loc consacrat, ca și *tribuna rostrata* de la Roma, unde se rosteau discursurile în fața adunării poporului (vezi Aulus Gellius *Noctes atticae*, cartea XIV, cap. VII).
- 24 Cyrenae — oraș grec pe coasta Africii, multă vreme independent, însă ajuns în stăpînirea Egiptului pe vremea lui Ptolemaeus al III-lea (246—222 î.e.n.) zis și Evergetis.
- 25 E vorba de Ptolemaeus al IV-lea Filopator, regele Egiptului, succesorul lui Ptolemaeus al III-lea Evergetis, care avea un tratat de alianță încheiat cu romanii. A domnit de la anul 222 î.e.n. pînă la anul 205 î.e.n. A respins invazia armatei lui Antiochus al III-lea cel Mare, regele Syriei, bătîndu-l în anul 218 î.e.n. la Raphia. Ptolemaeus al IV-lea era un rege crud și un tiran foarte urît de supușii săi. După suprimarea lui Cleomenes al III-lea, regele Spartei, i-a răstignit cadavrul pe cruce și i-a ucis întreaga familie.
- 26 După cum s-a arătat de Titus Livius în vol. III, cartea XXII, cap. XVII, analistul roman Fabius Pictor a fost împrumutit de senatul roman să plece în fruntea unei delegații de senatori romani ca să consulte oracolul de la Delphi în legătură cu războiul cu Hannibal (vezi vol. III, cartea XXII, nota 24).
- 27 Pentru oracolul de la Delphi, vezi vol. I, cartea I, notele 161 și 162.
- 28 Apollo Pythius — divinitate greacă al cărei cult s-a introdus și la Roma prin contactul cu cetățile grecești din Grecia Magna, era socotit fiul lui Jupiter și al Latonei. La Roma era considerat ca precădere un zeu al oracolelor și sănătății norodului. Romanii credeau că el a inspirat pe Sibylla din Cumae în alcătuirea Cărților sibylline. Cu prilejul organizării de *lectisternia*, Apollo își avea altarul său propriu. Ca și Phoebus al grecilor, Apollo al romanilor a devenit o divinitate proteguitoare a păstoritului.
- 29 Lacună; Riemann a întregit textul latin cu cuvîntul: *Luca-norumque*.
- 30 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *castra bina expugnasse*.
- 31 *Bruttii-orum*, populație și Bruttium, ținutul. Bruttii erau o ramură a lucanilor de obîrșie oscă sau sabellică. Locuiau în partea de miazăzi a Lucaniei, în sudul Peninsulei Italice pînă la țărml dînspre Sicilia. Orașul lor cel mai de seamă era Consentia (azi Consenza). Numele lor pare să însemneze „răsculați”. S-au ocupat și cu pirateria și jafurile, pustiind și prădînd orașele grecești din Grecia Magna.
- 32 Cu prilejul desprinderii Capuei, menționate în cap. VII și urm., s-au deslipit din confederația romană și o parte dintre cetățile din Samnium și din Apulia trecînd de partea carthaginezilor.
- 33 Este vorba de analiștii menționați mai înainte la nota 13.

- 34 În text *modius*, era măsura romană de greutate pentru anumite alimente uscate (grâu, sare, fasole etc.) având capacitatea de 8,75 litri, fiind cât $\frac{1}{2}$ dintr-o medimnă attică.
- 35 Referitor la *ordo equester*, se menționează că a avut loc o transformare radicală în sinul lui. Până la Caius Gracchus era o clasă censitară și asigura o parte din armată, formând cavaleria. Cavalarii aveau dreptul să poarte inele de aur. La fiecare 5 ani, censorul făcea controlul cavalerilor care alcătuiau cele 18 centurii, scriind numele lor în registrul (*album*) cetățenilor recenzați din toate clasele. Calul folosit de *equites* se chema *equus publicus*, fiindu-le pus la dispoziție de stat, care le plătea o sumă anuală pentru întreținerea lui. Censorul era în măsură să-i ridice acest privilegiu oricărui membru al ordinului equestru, în cazul comiterii unui act degradant. Această măsură era una din formele degradării civice, un *eques* devenind *aerarius*. După reforma lui C. Gracchus, *ordo equester* ajunge un ordin distinct, intermediar, între adunarea poporului și ordinul senatorial.
- 36 Ciocnirile dintre cele două facțiuni carthagineze aveau o bază politică distinctă: facțiunea barcină condusă de Hannibal, având printre frunțașii ei pe Himilco și Hamilcar, era pentru continuarea războiului cu romanii și se bucura de popularitate în rândurile păturilor de jos, pe când cealaltă facțiune aristocratică și oligarhică, în fruntea căreia era Hanno, opina pentru tratative de pace cu romanii.
- 37 Deși e vorba de sfatul sau consiliul carthaginez, Titus Livius întrebuițează aceeași formulă ca la romani: *patres conscripti*. Pentru această formulă *patres conscripti* în loc de *patres et conscripti* vezi vol. I, cartea II, nota 5.
- 38 Lacună; Riemann a completat textul cu cuvîntul: *millia*.
- 39 Lacună: textul latin a fost întregit cu cuvîntul: *milie*.
- 40 Talantul de argint (*talentum*, în grecește $\tau\acute{\alpha}\lambda\alpha\nu\tau\omicron\varsigma$) era unitate de măsură a greutății, dar totodată și unitate monetară în Grecia antică, ca libra și asul la romani. Talantul se diviza în 60 mine, mina în 100 de drahme, iar dragma în 6 oboli. Erau mai multe feluri de talanți: attici, euboeci, eginetici.
- 41 Reflecție liviană: *Ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta*, prin care se reliefează că după izbîndă unii oameni se culcă pe laurii victoriei, devenind apoi nepăsători.
- 42 Maximă liviană: *Honesta utilibus cedunt*, din care se vede că în cazurile extreme, de pildă, într-un război just ca acesta, Roma recurge la orice fel de mijloace, chiar la cele ce par necinstite, pentru a-l nimici pe adversarul agresor.
- 43 Aici se referă la triumful lui C. Flaminius asupra gallilor insubri, sărbătorit în anul 223 î.e.n.
- 44 Nola — unul din cele mai vechi orașe din Campania, situat la sud-vest de Capua, întemeiat de ausoni; a fost ocupat ulterior de etrusci, apoi a devenit o colonie a grecilor din Chalcis.
- 45 După cum se vede în acest pasaj, și plebea nolană era, ca îndeobște în majoritatea cetăților italice, adversară Romei, privind în schimb cu ochi buni pe Hannibal, pentru că nădăjduia în schimbarea situației ei politice în urma înfrîngerii Romei, prin

înlăturarea regimurilor aristocratice care pactizau cu romanii, fapt care avea să aducă tabăra democratică la cârmă; apoi această plebe nădăjduia ca o dată cu schimbarea regimului politic să fie abolite datoriile pe care le avea contractate la cămătari.

- 46 Înaintea celui de-al doilea război punic, la Roma erau aleși patru praetori; cu începere din anul 227 î.e.n., doi praetori rămăneau la Roma, iar ceilalți doi administrau provinciile Sicilia și Sardinia sau o altă provincie. Începînd din anul 197 î.e.n., se alegeau în fiecare an cîte șase praetori.

Imediat după numirea lor, praetorul urban și cel pelerin aduceau la cunoștință printr-un edict în mod public jurisprudența pe care o vor urma cu prilejul judecăților. Apoi praetorul urban se ocupa de organizarea jocurilor apollinare, de *ludi romani* date în circ, de *ludi magni*.

Titus Livius îi denumeste praetori și pe magistrații de la conducerea cetăților italice și chiar a celor grecești (unde erau de fapt arhonți și hiparhi) sau a altor populații străine.

- 47 Pentru Trebia — vezi vol. III, cartea XXI, nota 163.

- 48 Nuceria (azi Nocera) — oraș în Campania, pe râul Sarnus, la sud-est de Nola.

- 49 Quaestorii aveau inițial atribuții judecătorești (*quaestores parricidii*). Prin *lex Valeria* atribuțiile judecătorești ale quaestorilor au fost date pe seama adunării poporului. După Varro, quaestorii primiră însărcinări financiare. Pînă în anul 421 î.e.n. erau doi quaestori, iar după acest an patru. Doi quaestori se ocupau cu tezaurul public (*questores urbani* sau — *aerarii*), iar ceilalți doi îi însoțeau pe comandanții de armate (consuli). Din anul 267 î.e.n. numărul quaestorilor s-a ridicat la 8; Sylla le-a sporit numărul pînă la 20, iar Caesar la 40. *Quaestores aerarii urbani* își aveau sediul la *aerarium*, visteria sau tezaurul statului din templul lui Saturnus. Ei aveau grija depunerii impozitelor de orice natură (*tributum, stipendium, vectigal*) în visteria statului și tot ei plăteau alocațiile pentru solii (*legationes*), sumele de bani pentru așezămintele și lucrările de folos obștești și păstrau în *aerarium* drapelele legiunilor. În provincii, administrau finanțele magistratului care conducea provincia. Quaestorii erau însoțiți de niște slujbași inferiori numiți *apparitores*. Și funcția lor anuală putea fi prelungită ca și a propraetorilor ori a proconsulilor.

- 50 În latinește *sarcinae-arum* — erau bagajele și alimentele pe care ostașii romani le purtau în campaniile militare, cuprinzînd o cantitate de grâu pentru 6 luni (*frumentum*), prăjini pentru parapetele castrului, veșmîn'e, coșuri, ferăstraie, topoare, ustensile de bucătărie. Aceste bagaje făcute pachet erau purtate pe umăr agățate de un băț. Cînd era despovărat de bagaj, ostașul era *expeditus*. Înainte de luptă, *sarcinae* erau așezate într-un singur loc (*conferre sarcinas*), însărcinîndu-se cu paza lor o gardă (*praesidium*). Uneori *sarcinae* erau folosite la improvizarea parapetelor.

- 51 În latinește *calones*; erau slujitori, un fel de ordonanțe care îngrijeau de caii călăreților; ei cărau apa, făcînd și toate treburile necesare întreținerii trupelor romane. Procurau furajele și aprovizionarea, iar uneori luau parte la expedițiile de prădare a terito-

- riilor inamice și uneori și la recunoașteri. Constituiau un fel de tren regimentar al trupelor; făceau de gardă. Nu erau încadrați în dispozitivul de luptă. *Calones* derivă de la cuvântul grec *Καλώνονος*, bastonul purtat de aceștia în loc de armă.
- 52 Legații erau numiți de senat. Ei comandau trupele în absența comandanților supremi. Abia în timpul lui Augustus, *legatus* ajunge să aibă comanda unei legiuni.
- 53 Aici Titus Livius face aluzie îndeosebi la exagerările analistului roman Valerius Antias, deși uneori se folosește de relatările date în lucrarea acestuia *Annales*.
- 54 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvântul: *millia*.
- 55 Acerrae (ori Acerra) — oraș în Campania, la sud de Capua și în vecinătatea Neapolului, situat pe râul Clanius, fiind mereu inundat de acesta.
- 56 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvântul: *venire*.
- 57 Perusia — un foarte vechi oraș etrusc situat în partea răsăriteană a Etruriei, între lacul Trasimenus și Tibru. Orașul fusese întemeiat de umbri.
- 58 Gaetuli — populație africană, care locuia în oazele pustiului Sahara, la sud de țara maurilor (Mauretania) și care ocupa litoralul nord-vestic al Africii.
- 59 Coroana murală — distincția de care vorbește aici Titus Livius referitor la decorarea punilor de către Hannibal trebuie înțeleasă prin analogie cu cea romană.
- 60 În latinește *cuniculi* — erau galerii săpate de asediatori pînă sub zidurile cetății împresurate.
- 61 Adică în iarna anului 216 și 215 î.e.n.
- 62 În acest capitol cuvintele puse în paranteze drepte sînt completări făcute de ediția Tauchnitz a operei tit-liviene.
- 63 *Reflecție liviană: Somnus enim et vinum in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque ut magis deinde praeteritae victoriae eos quam praesentes tutarentur vires*, prin care Titus Livius arată că hedonismul excesiv duce ființa omenească la pierzare.
- 64 La Casilinum se afla castrul roman.
- 65 Este vorba de două versiuni date de analiști.
- 66 Scribul (*scriba*) făcea parte din slujbașii inferiori care în genere se mai chemau și *apparitores*. Acești scribi alcătuiau un colegiu aparte. Ei puteau fi *scribae questorii*, *aedilicii*, *tribunicii*, după cum erau subordonați unui quaeator, edil sau unui tribun. *Quaeator urbanus* avea trei decurii de scribi. Primii șase scribi aveau un grad mai mare, ceilalți fiind în subordinea și sub controlul acestora. *Scribae aedilicii* ca și *scribae tribunicii* alcătuiau câte o decurie. Scribii erau recrutați îndeobște dintre liberi. Uneori aveau și rang de cavaler, făcînd parte din *ordo equester*. Scribii redactau, înregistrau și păstrau actele publice. Primeau leafă (*salarium*).
- 67 Paetelinii — locuitorii Paeteliei, oraș pe coasta răsăriteană a ținutului Bruttium, la nord de Crotona. Orașul Paetelia (azi Strongoli) fusese cucerit de lucani. Locuitorii acestui oraș au fost singurii dintre bruttii care n-au trecut de partea lui Hannibal, împotri-

- vindu-se cu înverșunare carthaginezilor. Orașul Paetelia, distrus de carthaginezi și bruttii, a fost repopulat ulterior de romani.
- 68 Este vorba de comisia numită *tresviri* sau *triumviri mensarii* (vezi vol. II, cartea VII, nota 75 și vol. III, cartea XXIV, nota 75).
- 69 Au fost aleși în anul 216 î.e.n.
- 70 Censorii L. Aemilius și C. Flaminius au funcționat în anul 220 î.e.n. În calitate de censor, C. Flaminius a construit Via Flaminia și Circul (*Circus*) Flaminius. Amândoi censorii au întocmit și lista senatului.
- 71 Lacună ; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul : *senatorum*.
- 72 Acordarea dreptului de cetățenie romană (*jus civitatis*) și introducerea în rîndurile membrilor senatului roman a cîte 2 senatori din fiecare cetate latină este un fapt care trebuie subliniat, această propunere venind de astă dată din partea însăși a aristocrației romane. Acesta este un pas înainte spre romanizarea Peninsulei Italice, reducîndu-se diferențierea dintre hegemonul roman și cetățilo confederației latine. Dar acest proces va dura pînă la epoca lui Caesar, mijlocul secolului I î.e.n.
- 73 Aici Titus Livius se referă la opoziția fermă făcută în 235 î.e.n. de Titus Manlius Torquatus de a se completa lista membrilor senatului roman cu cetățeni latini. Acest Torquatus făcea parte din *gens Manlia*, o gîntă care cuprindea și ramuri de patricieni și de plebei, fiind înrudită cu Vulsoni, Capitolini, Torquati, Imperiosi, Acilini, Prisci, Maximi etc. T. Manlius Torquatus a repurtat un prim succes asupra sarzilor în anul 235 î.e.n., iar un al doilea, cîtiva ani mai tîrziu, cînd sarzii erau coalizați cu carthaginezii sub comanda lui Hasdrubal. T. Manlius Torquatus a murit în anul 202 î.e.n.
- 74 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul : *minores*.
- 75 Pentru coroana civică (*corona civica*), distincție romană — vezi vol. II, cartea VI, nota 50.
- 76 Comițiile pînă în timpul celui de-al doilea război punic au suferit unele transformări. Între anii 241 î.e.n. și 222 î.e.n. s-a făcut o schimbare, comițiile centuriate întrunindu-se acum și pe triburi, și pe centurii. Erau atunci 35 de triburi. Fiecare trib a fost împărțit în cinci clase censitare și fiecare clasă în *seniores* și *juniores*. Fiecare trib număra 10 centurii (două de fiecare clasă censitară, făcînd în total 350 centurii) cărora li se adăugau și cele 18 centurii de cavaleri, patru de *fabri* (meșteșugari) și o centurie de *capite censi* (proletari). Se trăgea la sorți centuria primei clase care trebuia să voteze cea dintîi (*centuria praerogativa*). Fiecare cetățean vota individual în tribul, centuria sau curia sa ; însă fiecare trib, centurie sau curie n-avea decît un vot colectiv.
- 77 Acești consuli au fost aleși pentru anul 215 î.e.n.
- 78 După cum se vede. erau în funcție în acest an și consulii și dictatorul, ceea ce se întimpla foarte rar.
- 78 E vorba de Teanum Sidicinum (astăzi Teano), oraș din Campania, capitala sidicinilor, situată pe versantul nordic al muntelui Masicus. Mai era un Teanum Apulum în Apulia, pe drumul ce lega orașele Histonium cu Sipontum.

- 80 *Litana silva* (astăzi Silva de Luge) — un codru vast în munții Apenini, la sud-est de Mutina din Gallia cisalpină.
- 81 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *millia*.
- 82 Pentru boiii — populația celtică — vezi vol. III, cartea XXI, nota 90.
- 83 În latinește *stipendia legitima* erau anii de serviciu militar impuși de lege, acest serviciu durînd de la vîrsta de 17 ani pînă la 46 de ani pentru trupele legiunilor, și numai de 10 ani pentru cavalerie. De asemenea pentru a obține o magistratură, candidatul trebuia să fi servit în armată 10 ani.
- 84 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul: *millia*.
- 85 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul: *quingenti*.
- 86 Tartesii erau o populație hispană înrudită cu turdetanii sau turdulii, care locuiau de-a lungul fluviului Baetis (Guadalquivir) și de-a lungul litoralului de la Coloancele lui Hercules pînă la fluviul Anas (Guadiana).
- 87 Ascua — localitate în Spania, încă neidentificată.
- 88 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *corpora*.
- 89 Maximă liviană: *Nulla ne quam celeritate tutiore*, prin care se subliniază marile foloase trase de pe urma rapidității cu care se desfășoară și se întreprinde orice acțiune, nelăsînd-o de azi pe mîine.
- 90 Hibera — așezare în Spania, pe malul fluviului Hiberus. Poartă acest nume de la fluviul respectiv.
- 91 Locri (azi Cento Camerelle) — oraș întemeiat în Grecia Magna de o colonie a cetății elenice Locri Ozolis. Locri era așezat pe promontoriul Zephyrium, la extremitatea peninsulei Bruttium și la sud de riul Butrotius.
- 92 Această relatare a lui Titus Livius este subiectivă. La nota 45 de la această carte s-a arătat că în general pătura plebeilor din majoritatea cetăților italice simpatizau cu Hannibal în care vedeau un luptător generos pentru libertatea și drepturile lor împotriva despotismului conducerii aristocratice romane.
- 93 Regium sau Rhegium (azi Reggio) — oraș grec din sudul Italiei, pe coasta vestică a regiunii Bruttium, în fața Messanei, întemeiat aproximativ în anul 744 î.e.n. Populația acestui oraș era un amestec de chalcidieni, aeolieni și messeniemi. Multă vreme acest oraș a fost sub ascultarea Messeniei, dar cu timpul și-a dobîndit independența. Cîștigase o mare însemnătate prin comerțul său maritim, puțînd pune pe picior de război 80 de vase. A fost cucerit și jefuit de tiranul Syracusei Dionysios cel Bătrîn (406—367 î.e.n.).
- 94 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *mortuo*.
- 95 *Ludi* — jocurile publice romane aveau mai multe denumiri după felul și locul reprezentațiilor: *ludi circenses*, *gladiatorii*, *scaenici*, *Cereales*, *Apollinares*, *funebres*. Edili curuli sau plebei erau aceia care le organizau, făcînd toate preparativele necesare, aducînd și statuile zeilor respectivi în cinstea cărora aveau loc jocurile. *Ludi* erau de mai multe feluri: A. 1) *ludi magni* care se celebrau în *Circus Maximus*, constituite din întreceri de care, lupte între

atleți (gladiatori) și cu fiare sălbatice. Titus Livius vorbește despre acestea amintind că ar fi avut loc pentru prima oară în anul 491 î.e.n. Cel care le descrie amănunțit, arătându-le specificul lor grec, e istoricul Dionysios din Halicarnas în *Arheologia romană*; *ludi magni* se desfășurau în urma unei făgăduințe, fiind deci votive, și care se anunțau solemn fie la începerea unui război, fie cu prilejul unei bătălii (în toiu ei), când era un moment critic, fie cu prilejul unei calamități publice (cutremur, inundații, incendii etc.); 2) *ludi romani* se celebrau la dată fixă, la 15 septembrie în fiecare an; și *ludi magni* și *ludi romani* la început durau o zi, dar începînd din anul 367 î.e.n. durau patru zile; 3) *ludi plebei*, inaugurate în anul 220 î.e.n., se desfășurau la 15 noiembrie, mai târziu între 4 și 17 noiembrie, când aveau loc reprezentații scenice; 4) *ludi scaenici* durau tot patru zile, fiind reprezentații teatrale propriu-zise. Toate aceste jocuri enumerate la punctele 1—4 erau publice.

B. *ludi funebres* erau jocurile date de anumiți particulari în împrejurări solemne (funeralii unui personaj marcant din familiile celui care le închina) cu încuviințarea magistraților statului, ca de pildă jocurile funebre date de Paullus Aemilius după moartea a doi fii ai săi.

- 96 În latinește *instaurare ludos* înseamnă a celebra din nou jocurile, a reîncepe. Jocurile erau reîncepute și desfășurate tot atâtea zile cît fuseseră inițial stabilite ori de cîte ori erau bănuieli că solemnitatea ceremonialului ar fi fost călcată nerespectîndu-se tipicul lor. Cifra indicată marchează numărul zilelor care s-au adăugat duratei obișnuite a jocurilor pînă cînd se credea că s-a respectat întregul ritual și nu durata regulată a lor.
- 97 Jurisdicția urbană era administrarea justiției în afacerile proceselor dreptului civil; împărțirea dreptății în cetatea romană era în sarcina praetorului urban, *praetor urbanus (urbis)* sau *major*; el judeca numai procesele dintre cetățenii romani.
- 98 Jurisdicția peregrină sau *inter peregrinos* cădea în sarcina celui alt praetor (*praetor peregrinus*) care judeca contestațiile și litigiile dintre cetățenii romani și cei străini. Formula de drept roman a acestor praetori era *do, dico* sau *addico*: primesc plîngerea, exceptez, pronunț, adjudec sau retrag, anulez dreptul, proprietatea etc.
- 99 Proconsulii erau magistrații romani (*viri consulares*) investiți ca și consulii și praetorii cu *imperium*, acordat în virtutea unei legi curiate (*lex curiata de imperio*), pe termen limitat de un an (*imperium finitum*), pentru a guverna sau administra o provincie; de obicei această comandă era o prelungire a duratei legale a magistraturii îndeplinite anul anterior. Rațiunea acestei prelungiri era aplicarea principiului continuității la comandă.
- 100 Castrul Claudian (*castra Claudiana*) era tabăra lui Marcellus, care a început să aibă un caracter permanent cu începere din anul 216 î.e.n. Era așezat într-un important punct strategic și tactic în vecinătatea Nolci, la o mică depărtare de cunoscutul defileu Furcile Caudine.

- 101 Zeița Minții, *Mens*, era o divinitate alegorică, personificarea inteligenței. După bătălia de la lacul Trasimenus, pierdută din pricina nechibzuinței, lipsei de prevedere și îngîmfării consulului Flaminius, s-a hărăzit zeiței *Mens* un templu care să fie construit pe Colina Capitolină.
- 102 *Municipium* desemna la romani un oraș ai cărui locuitori (*municipes*, de la *munia capere*) se bucurau de anumite drepturi ca și cetățenii romani, și anume *jus connubii* și *jus commercii* — dreptul de a încheia căsătorii și de a face comerț, însă nu aveau *jus suffragii* și nici *jus honorum* — dreptul de vot pentru alegerea magistraților romani și nici dreptul de a ocupa magistraturi publice. Această situație a existat pînă în anul 338 î.e.n.; după această dată, unele municipii și-au păstrat vechea lor organizare, de exemplu Cumae, Acerrae, Atella; altele însă le-au pierdut pe ale lor: Caere, Anagnina, Capua etc. Unele municipii aveau *jus civitatis* complet, adică și cu *jus suffragii* (Lanuvium, Aricia, Nomentum), altele, *sine suffragio*. Orașele care nu și-au păstrat drepturile lor erau administrate de cîte un *praefectus* și se numeau *praefecturae*. Însă cetățenii municipiilor care aveau dreptul de vot la Roma, putîndu-și însă păstra legile orașului lor sau cultul lor propriu, erau încadrați într-un trib roman și erau recenzați la Roma, unde puteau să-și exercite dreptul de vot; ei erau înrolați în legiunile romane și nu în unitățile trupelor aliate (*socii*) care erau comandate de praefecți. Pînă la urmă, în timpul lui Caius Iulius Caesar, *municipes* căpătără titlul și drepturile complete de cetățeni romani.
- 103 Bineînțeles, patricienii nu puteau privi cu ochi buni pierderea unei poziții dominante în conducerea statului roman. De aceea, și de astă dată ca și în trecut, au uzat de toate mijloacele posibile ca să zădărnicească alegerea simultană a doi consuli numai din partea plebeilor. Sfortările patricienilor, cu argumentația lor decisivă, deși extrem de șubredă, că auspiciile sînt defavorabile (*vitio creatus*), întemeindu-se pe *prodigia*, au dus la ieșirea din consulat a lui Marcellus, și alegerea lui Fabius Maximus Cunctator în locul lui.
- 104 Sempronius Gracchus și Fabius Maximus au fost aleși consuli în anul 215 î.e.n. și au intrat în funcție în anul următor.
- 105 Pentru Junona Sospita (*Juno Sospes*) — vezi vol. I, cartea I, nota 50.
- 106 M. Iunius Pera a fost dictator în anul 216 î.e.n. după dezastrul de la Cannae. Făcea parte dintr-o veche familie romană, care avea ramuri și patriciene și plebeie. Dintre cele plebeie cităm pe Brutti, pe Silani, Perae, Penni Blaesi, Bulbulci etc. M. Iunius Pera a fost consul în anul 230 î.e.n., censor în anul 225 î.e.n. Ca dictator a recurs la măsuri excepționale, înrolînd sub drapel sclavii și deținuții; și a cerut adunării poporului să-i încuviințeze de a merge călare, deși era dictator. El a prezidat alegerile din anul 217 î.e.n.
- 107 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *mille*.
- 108 Pentru locuitorii Sardiniei, *sardae* — vezi cartea XXI, nota 57.
- 109 În latinește *vendere sub hasta* înseamnă a vinde la licitație prada de război sau bunurile confiscate de la inamic.
- 110 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvintele: *exercitum Tarentum*.

- 111 Adică apele portului Romei, Ostia.
- 112 Pentru Filip, regele Macedoniei — vezi cartea XXII, nota 107.
- 113 Junona Lacinia era marea divinitate a Italiei meridionale. Numele său derivă, după tradiție, de la eroul Lacinius, tovarășul de isprăvi al lui Hercules, sau de la promontoriul Lacinium din apropierea Crotonei, unde se găsea templul său. Junona Lacinia fusese cu precădere adorată în orașul grec Crotona întemeiat de coloniști lacedemonieni, fiind identificată aici cu Hera a grecilor. Era reprezentată ca o statuie înarmată. Templul său, la 6 km de Crotona, era uriaș și foarte bogat, avînd pilaștrii poleiți cu aur. Era înconjurat de o dumbravă sacră, unde pășteau turme de vite care aduceau templului mari venituri. Dionysios din Halicarnas scrie în *Arheologia romană*, cartea I, cap. LI, că, după legendă, acolo a debarcat mai întii eroul troian Aeneas.
- 114 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *praetor*.
- 115 Acest tratat între Filip și Hannibal a fost încheiat în anul 215 î.e.n.
- 116 Calabria este numită regiunea din extremitatea sudică a Peninsulei Italice care se întinde de la Tarentum pînă la promontoriul Iapygium. Regiunea Calabriei era bogată în vin, untdelemn, miere, vite; avea următoarele orașe principale: Brundisium, Hydruntum, Uzentum. Tot în Calabria se găsea și ținutul sallentinilor.
- 117 E vorba de analistul roman Valerius Antias.
- 118 Aici e figura de stil numită zeugmă: *spectare* se traduce: 1) așteaptă, 2) dorește.
- 119 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul: *instructum*.
- 120 După cum se vede în acest pasaj, legiunea romană număra în această vreme 5 400 de ostași (pentru legiune — vezi și vol. I, cartea II, nota 31, și vol. II, cartea VIII, nota 23) și nu 4 200 ca de obicei. În vremea războaielor punice, legiunile romane aveau cîte 30 de manipule a cîte 120 de oameni *hastati* și *principes*, iar restul pînă la 5 400 erau *triarii*, încadrați în manipule de cîte 60 de oameni, precum și *velites*. Cohortele (cohorta — o subdiviziune a legiunii, era a 10-a parte) unei legiuni erau comandate de *tribuni militares*, care erau în număr de 6. Doi din aceștia aveau gradul de *legatus* și comandau alternativ legiunea vreme de 2 luni.
- 121 Hasdrubal Pleșuvul a fost un comandant cartaginez trimis cu o flotă în Sardinia pentru a lupta și alunga pe romani din această insulă; a fost prins de o furtună în apele insulelor Baleare. În Sardinia el a făcut joncțiunea cu trupele lui Hampsicora, însă amîndoi au fost învinși de romani și luați prizonieri.
- 122 Titus Livius caracterizează cît se poate de sugestiv și totuși lapidar situația romanilor după dezastrul de la Cannae și șederea în cantonamentele de la Capua a armatei lui Hannibal, unde ostașii au dus o viață de trîndăvie, petreceri și desfrîu (vezi și capitoul XIX din această carte).
- 123 Hamae — un loc în Campania, în vecinătatea orașului Cumae.
- 124 Litemum (azi Patria) — oraș în Campania la gura rîului Clanus. Aici s-a retras și a murit Scipio Africanus.
- 125 Adică orele 4 după amiază.
- 126 Lacună în text.

- 127 Muntele Tifata (azi Monte di Maddaloni) este situat la hotarul dintre regiunile Campania și Samnium, anume la nord-est de orașul Capua pe care-l domină, la sud de râul Volturnus și la o mică depărtare de *Furculae Caudinae*. În dialectul osc, *tufata* înseamnă înălțime, vîrf.
- 128 Lacună ; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul : *procurandis*.
- 129 În latinește *sudes* ; erau : 1) pari ascuțiți, care serveau drept armă de aruncat, avînd vîrfurile întărite prin ardere, 2) grinzi pentru întărirea parapetelor.
- 130 Vercellium, Vescellium și Sicilinum, localități neidentificate încă în ținutul hirpinilor, populația cea mai meridională din Samnium.
- 131 Se vede din acest pasaj cît de sîngeroase erau represaliile romanilor împotriva cetăților aliate care se rupseseră din confederația romană trecînd de partea Carthaginei.
- 132 Marea Adriatică.
- 133 Marea Ionică.
- 134 Lacună ; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul : *quinque*.
- 135 Lacună ; cuvîntul latin *millia* a fost pus de Riemann.
- 136 Vara anului 215 î.e.n.
- 137 Combulteria, Trebula și Austicula, localități din Campania situate la sud-vest de râul Volturnus și în vecinătatea Capuei.
- 138 Carales (astăzi Cagliari) — orașul portuar principal al Sardiniei, situat pe coasta sudică a acestei insule ; fusese un comptuar al carthaginezilor.
- 139 Sarzii *pelliti* (*sardae pelliti*) erau o ramură a populației sarde din Sardinia (vezi și nota 57 de la cartea XXI).
- 140 Cornus — oraș în Sardinia. Numele localității Cornus pare să derive din numele fenician Keren, latinizat.
- 141 Această bătălie dintre romani și sarzii, aliați cu carthaginezii comandați de Hasdrubal, a avut loc în apropierea localității Carales.
- 142 Tributul (*tributum*) era impozitul perceput în împrejurări speciale, din averile declarate și înregistrate la recensămînt, pentru repararea zidurilor orașului Roma, pentru plata soldelor ostașilor romani, fiind repartizat proporțional cu veniturile locuitorilor. *Tributum* sau *stipendium* era de 1% la averea declarată (*tributum simplex*) sau 2% (*tributum duplex*) sau de mai mulți ași la mie (*tributum multiplex*).
- 143 Represiunile împotriva populației subjugate de Roma au fost întotdeauna extrem de sîngeroase. Ceea ce e demn de subliniat este rapacitatea și cruzimea cu care Roma pretindea tributul populațiilor învinse potrivit mijloacelor materiale, sau „greșelilor” săvîrșite față de romani. Prin „greșeli”, după interpretarea dreptului celui mai tare, trebuie să se înțeleagă acțiunile de răzvrătire mai mult sau mai puțin violente și de proporții mai mari sau mai mici ale populației subjugate de romani.
- 144 Cele relatate în acest pasaj de Titus Livius ar părea la prima vedere o inadvertență, deoarece puțin mai sus la acest capitol, a spus că Hasdrubal a căzut prizonier. În realitate, cele relatate

- aici se petrec cu puțin înaintea bătăliei romanilor cu sartzii și cu Hasdrubal Pleșuvul de la Carales.
- 145 La cap. XXXII din această carte, Titus Livius a relatat că primele ajutoare destinate lui Hannibal au fost trimise în Spania prin Bomilcar.
- 146 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *vento*.
- 147 Caudini — populație samnită de mică însemnătate care locuia în jurul trecătoarei Caudium de lingă hotarul ou Campania.
- 148 Lacună; completarea textului latin se datorează lui Riemann care a pus cuvîntul: *centum*.
- 149 Aluzie la înfringerea armatei romane comandate de consulul Postumius în anul 321 î.e.n. capturate în trecătoarea caudină de către Herennius Pontius, căpetenia samniților. Episodul de la *Furcile Caudine* a fost artistic zugrăvit de Titus Livius în vol. II cartea IX, cap. I—XII.
- 150 Aici e figura de stil numită *praeteritiune*.
- 151 Lacună; Riemann a întregit textul latin cu cuvîntul: *centum*.
- 152 Adică orele nouă dimineața.
- 153 Aici e figura de stil numită brachiologie.
- 154 Pentru zeul focului Vulcanus — vezi vol. I, cartea I, nota 123.
- 154bis Luceria (astăzi Lucera) oraș în Daunia, o regiune a Apuliei la vest de Arpi, așezată pe o măgură povîrnită. Pe acropola ei se găsea un străvechi templu al Minervei. În timpul războiului cu samniții, Luceria a trecut din mîinile unui potrivnic în ale celuilalt. A devenit colonie romană în anul 316 î.e.n.
- 155 În acest pasaj, Titus Livius arată situația extrem de critică în care au ajuns finanțele statului, vistieria fiind atît de secătuită din pricina atîtor războaie, încît conducerea statului a fost nevoită să recurgă la împrumuturi contractate la particularii bogați, și anume la negustorii care procurau cele necesare.
- 156 În latinește *societates* (la plural, spre deosebire de *societas*, la singular, care însemna alianță fără un tratat oficial încheiat solemn) — erau asociații de cămătari romani, îndeobște plebei îmbogățiți, care se formaseră pentru a lua, ca *publicani*, în arendă impozitele romane sau pentru a furniza statului roman cele necesare armatei. Capii acestor *societates* se chemau *magistri*, iar membrii lor, *socii* sau *mancipes*, registrele — *litterae* sau *tabulae*, contractele — *practiones publicanorum*. Publicanii aveau numeroși subaltermi, agenți și slujbași mărunți, liberi și sclavi.
- 157 Aici Titus Livius întrebuițează cuvîntul *ordines* (vezi nota 187 la cartea XXI).
- 158 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *parcius militibus datum quam*.
- 159 Iliturgi — o localitate (azi lingă Andujar), din ținutul oretanilor; era situată pe văile superioare ale fluviilor Guadiana și Guadalquivir, nu departe de *Saltus Castulo*, la 5 zile de marș de Noua Carthago.
- 160 O tabără a lui Hasdrubal, una a lui Mago și cea de a treia a lui Hannibal, fiul lui Hamilcar.
- 161 Intibili — oraș în Spania, în ținutul ilercaonilor, la sud de orașul Dertosa (azi Tortosa). După alți istoriografi moderni ar fi San Matheo.

CARTEA XXIV

- 1 Ne aflăm în anul 215 î.e.n.
- 2 Orașele grecești din Bruttium erau: Locri, Crotona, Regium, Thurii, Vibo etc.
- 3 Orașul Regium sau Rhegium a fost cucerit de romani în anul 279 î.e.n. când stabilesc acolo o garnizoană alcătuită din trupe campane. Acestea punând însă stăpânire prin silnicie pe oraș, romanii le alungară și readuseră în oraș populația dispersată. Rhegium a păstrat neclintită alianța cu Roma în timpul războiului al doilea punic.
- 4 Deși Titus Livius întrebuințează pentru adunarea poporului din Locrida prin analogie cu adunarea poporului la Roma denumirea de *contio*, aici este vorba de fapt de ἐκκλησία — *ecclesia*.
- 5 În secolul al III-lea î.e.n., Roma duce prin senatul său o abilită politică externă de mari proporții. Diplomația romană, aplicînd principiul *divide et impera* (dezbină și stăpînește) și folosind în propriul său interes lupta pentru libertate a orașelor grecești și tendința acestora pentru împărțirea sferelor de influență, izbuteste să mențină și să impună hegemonia Romei în tot timpul expansiunii teritoriale, chiar și în vremea războaielor punice.

Se amintește că romanii în expansiunea lor teritorială au ocupat sudul Italiei la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. cu prilejul războaielor cu Pyrrhus, regele Epirului, după alungarea acestuia din Italia. Ca să nu mai aibă surprize, cum a avut cu Tarentum, care a rupt alianța cu Roma și a apelat la ajutor străin, și ca să preîntîmpine și să reprime orice tendințe de independență, Roma a stabilit garnizoane proprii în fiecare oraș grecesc.

- 6 Hannibal, urmărind slăbirea puterii romane, caută să-i distrugă alianța cu cetățile — orașe din Italia sudică, atrăgîndu-le în alianța cu Carthagina, făgăduindu-le respectarea libertății și drepturilor lor politice și garantarea independenței lor totale, fără nici un fel de imixțiuni în afacerile lor interne.
- 7 Crotona, oraș grecesc, se găsea în Italia meridională, pe coasta răsăriteană a ținutului Bruttium, pe riul Aesarus. Fusese fondat de achei. După ce a izbîndit în conflictul cu rivala sa, cetatea Sybaris, Crotona a cunoscut o mare înflorire economică. Declinul său a început către sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., cu greu fiind în stare să reziste atacurilor lui Dionysios, tiranul Syracusei, ale lucanilor, ale lui Agathocles al Syracusei, ale lui Pyrrhus. Populația crotoniată trece de partea lui Hannibal. Romanii au recucerit de la carthaginezi orașul și au stabilit o colonie romană acolo. După aceste evenimente Crotona n-a mai putut ajunge la prosperitatea economică și politică de altă dată.
- 8 Orașele grecești din Italia sudică (*Graecia Magna*) au cunoscut violente frămîntări politice în timpul campaniei lui Hannibal. Plebea și sărăcimea acestor orașe, înspăimîntate de aspirarea politică și jefuirea lor economică de către Roma, sperau că rupînd alianța cu Roma și raliindu-se politiciii Carthaginei, vor da o lovitură puternică politiciii proromane a aristocrației locale și vor căpăta independență și libertate, în urma victoriei Carthaginei asupra

- Romei, conform promisiunilor lui Hannibal. Fruntașii curentului politic antiroman și procarthaginez socoteau că politica economică și maritimă a Carthaginei nu era opusă intereselor economice ale orașelor lor; dar se înșelau, întrucît Carthagina urmărea distrugerea hegemoniei Romei în sudul Italiei și în bazinul vestic mediteranean și impunerea dominației ei în această parte a lumii antice.
- 9 Aici Titus Livius întrebuințează cuvîntul *optimates* pentru aristocrați. Noi am tradus termenul prin nobili. E vorba de aristocrația locală care deținea puterea politică și milita pentru păstrarea alianței cu Roma.
 - 10 Despre războaiele dintre anii 280—272 î.e.n. ale romanilor cu Pyrrhus vezi nota 14 de la Epitome și nota 19 la cartea XXIII.
 - 11 E vorba de riul Aesarus, pe care era situat orașul Crotona.
 - 12 Despre Junona Lacinia vezi nota 113 la cartea XXIII.
 - 13 În legătură cu concepția lui Titus Livius și cu poziția sa critică din acest pasaj față de *prodigia* vezi vol. I, *Studiul introductiv*, p. XXXI și urm.
 - 14 Dionysios, tiranul Syracusei, fiul lui Hermocrates, a domnit între anii 406 și 367 î.e.n. În anul 405 î.e.n., el a fost ales de syracusani strateg-autocrat, obținînd comanda supremă a armatei și flotei syracusane; el avea dreptul de a conduce adunarea poporului (eclesia — *ἐκκλησιᾶ*) și de a dirija politica externă a Syracusei. El a impus hegemonia Syracusei asupra Siciliei și a încercat să cucerească și orașele grecești din Italia sudică (chiar a cucerit Rhegium în anul 386 î.e.n.) și a le subordona stăpînirii sale. Tot în această carte, Titus Livius relatează că tiranul Dionysios se conducea în politica externă după principiul că nu trebuie să se cedeze altei puteri decît cînd se ajunge în situația cea mai critică și ești nevoit s-o faci.
 - 15 E vorba de iarna anului 215—214 î.e.n.
 - 16 Adică să-i schimbe forma de guvernămînt: din monarhie (tiranie) într-un regim democratic sclavagist, după tipul cetăților grecești care aveau acest regim politic.
 - 17 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele: *Adranadorus et Zoippum: nam il tutorum.*
 - 18 Tutela — e însărcinarea obligatorie și gratuită de a veghea asupra unui minor, cînd acestuia i-a murit unul sau amîndoi părinții, și de a-i administra bunurile, reprezentîndu-l în actele publice. Tutorele e persoana însărcinată să reprezinte pe minor, supraveghîndu-l și administrîndu-i bunurile.
 - 19 Recomandările pe care le făcea Hiero tutorilor lui Hieronymus, succesorul său la tronul Syracusei, izvorau din convingerea că tiranii syracusani au să-și poată păstra dominația asupra poporului asuprit de ei numai menținînd relații bune cu puternicul stat militarist roman în plină ascensiune și că sistemul de administrare și exploatare a populațiilor subjugate, prin împărțirea teritoriului orașelor cucerite în cetăți privilegiate și în populație sătească lipsită de drepturi trebuie menținut cu orice preț. Nu erau deci convingeri izvorîte dintr-o politică reală, lucidă, ci de cîrdășie, bazate pe rapacitatea și stăpînirea tiranică și exploatare. Pentru un abil di-

- plomat ca Hiero, alianța Syracusei cu Hannibal care enunța principiul politic al eliberării populațiilor subjugate și reintroducerea drepturilor cetățenești, dacă aceste lozinci s-ar fi împlinit, aveau să fie o primejdie care-i amenința tronul. Hieronymus n-a mers pe drumul trasat de Hiero și, de aceea, a căzut sub loviturile politicii expansioniste ale Romei.
- 20 Aici urmează o mare lacună. Probabil că în pasajul lipsă, Titus Livius relatează cum au intrat în funcție acești tutori.
- 21 Pentru Gelo — vezi cartea XXIII, cap. XXX.
- 22 Cuvîntul grec τύραννος = tiran desemnează suveranul care n-a primit puterea în virtutea drepturilor de naștere, nici conform regulilor constituționale și riturilor religioase, ci care a pus mîna pe putere prin forță. Tirania a fost un sistem de guvernămînt propriu multor cetăți-orașe grecești în perioada trecerii de la regimul politic aristocratic-sclavagist la cel democratic-sclavagist; din cauză că numeroși tirani au dobîndit puterea prin violență sau au exercitat-o prin violență, cuvîntul a luat sensul defavorabil și în limba latină și în limbile moderne.
- 23 Tiranii și regii Orientului elenistic adoptaseră un fast exorbitant: suită de curteni, corp de gardă impunător, alai și veșminte pompoase și de preț, crezînd că se pot impune în fața supușilor prin asemenea atitudini și manifestări. Diadema de aur și sceptrul, simbolul puterii lor absolute, nu le lipseau la diversele solemnități și prilejuri. Tiranii syracusani adoptaseră și ei acest fast.
- 24 E interesant de remarcat că tiranul Hiero era socotit rege de Titus Livius și prezentat prin prisma subiectivă a intereselor romane, fără să-i arate aversiune, pe cînd Dionysios și Hieronymus ori Nabis din Lacedemonia erau socotiți de istoricul roman tirani, și încă dintre cei mai odioși, deși îndeobște Titus Livius nu-i privește cu ochi buni nici pe regii romani, nici pe Filip al V-lea ori Antiochus al III-lea; în schimb față de Attalus I, regele Pergamului, ori față de Eumenes, regele Lydiei, nu precupețește laudele; pentru că aceștia erau considerați aliați loiali ai statului roman.
- 25 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvintele: *fuisse addit nonnullos*.
- 26 Conform celor spuse la nota 24 și din acest pasaj se vede cum Titus Livius ia parte și aduce laude celui a cărui poziție politică a fost favorabilă intereselor Romei.
- 27 Syracusea fusese o colonie a corintienilor, înființată în anul 734 î.e.n. Corintienii i-au alungat pe fenicieni din insula Ortygia și de pe litoralul Siciliei pe care îl stăpîneau. Insula Ortygia și regiunea de lîngă litoral au devenit cartierul Nasos din cetatea syracusană; cînd s-a mărit, Syracusea s-a întins mereu către vest, cuprinzînd valea mlăștinoasă a rîului Anapus (mlăștina aceasta purta numele de Syraço, de aici numele Syracusei), apoi către nord, spre podișul calcaros al Achradinei care a devenit acropola orașului. Cetatea a fost înconjurată apoi cu un zid masiv de piatră scos din cariera Lautumii sau Latomii, vestite din vremea războiului peloponesiac prin înfrîngerea aici a atenienilor de către spartani. Unindu-se cu ținutul Gela, cîrmuită de tiranul Gelo, Syracusea a ajuns cel mai puternic și mai înfloritor oraș din Sicilia. Fortificațiile sale au

rezistat multor atacuri, mai ales după ce s-a adăugat la sistemul de fortificații și cartierul Tyche (acolo era un templu al zeiței Fortuna = $\tauύχη$ = Destinul), cartierul Temenites și podișul stîncos de la Epipolae. În vestul acestuia se găsea inexpugnabila acropole, cetățuia (*arx*) Euryalus; apoi s-a mai construit încă un zid, exterior primului.

- 28 Trimiterea soliei romane la tiranul Syracusei, Hieronymus, arată tendința Romei de a contracara la vreme înclinarea syracusanilor către alianța cu Carthagina, întrucît Syracusea deținea o poziție cheie în Sicilia, în afară de faptul că dispunea de o puternică apărare, și naturală, și prin fortificațiile sale; atragerea Syracusei de partea cartaginezilor va avea o influență precumpănitoare asupra tuturor celorlalte orașe din Sicilia care au imitat-o, rupînd alianța cu romanii. Din anul 215 pînă în anul 211 î.e.n., mai ales în ultimii doi ani, cînd au asediat Syracusea, romanii au depus uriașe eforturi ca să-și recucerească pozițiile pierdute în Sicilia.
- 29 Himera — rîu în Sicilia, izvorăște din munții Nebrodes și se varsă în mare la răsărit de Agrigentum; el împarte Sicilia în două regiuni aproape egale. Acest rîu, potrivit tratatului încheiat între Hieronymus și Hasdrubal, comandantul armatei cartaginezilor, delimita posesiunile cartagineze în Sicilia de cele ale Syracusei.
- 30 Al doilea tiran Hiero, denumit al II-lea, care și-a luat titulatura de rege al Syracusei, a domnit între anii 270 și 215 î.e.n. Ales de trupele de mercenari, căpetenie a răsculaților împotriva mamertinilor, avînd în fruntea lor pe Artemidorus, Hiero a revenit în Syracusea cu sprijinul facțiunii aristocratice și, la rîndul său, a înăbușit răscoala facțiunii democratice. Hiero al II-lea și-a propus să restabilească puterea Syracusei în întreaga Sicilie. El a întreținut relații comerciale cu statul cartaginez cu mult înainte de transformarea republicii romane într-un stat italic puternic. Cu ajutorul mercenarilor, Hiero i-a învins pe mamertini și i-a alungat din Syracusea încoronîndu-se rege în anul 268 î.e.n. Senatul roman, socotindu-i campanii pe mercenarii mamertini, deci populație înrudită cu romanii — mercenarii înșiși se intitulau ostașii lui Marte — a hotărît să-i sprijine (mai ales că unele familii romane, Atilia și Claudia, de origine din Campania, erau legate prin înscrisuri cu populațiile sabellice înrudite cu mamertinii). Dar și unele orașe grecești din Sicilia au apelat la sprijinul romanilor, altele în schimb la cartaginezi. Acesta a fost pretextul primului război punic. În anul 264 î.e.n. trupele romane au debarcat în Sicilia, cucerind Messana ocupată de puni și învingîndu-i pe cartaginezi și pe syracusani. Războiul în Sicilia dintre romani și cartaginezi pentru dominația asupra acestei insule a durat 20 de ani. În anul 264 î.e.n. Syracusea, fiind asediată de romani, a capitulat. Hiero încheie pace cu romanii, obligîndu-se prin tratat să plătească 100 de talanți de argint și să-i elibereze pe prizonieri. Din anul 264 î.e.n., prin tratatul de pace și alianță cu Hiero, romanii au putut avea o bază de aprovizionare și de plecare pentru operațiile desfășurate în vederea ocupării întregii Sicilii. De atunci pînă la moartea sa Hiero a păstrat neconținut alianța cu Roma. În al doilea război punic, i-a sprijinit pe romani prin transporturi masive de

grîne. Hiero suprimă pe Gelo, fiul său, bănuindu-l că vrea să treacă de partea punilor. Moare în anul 215 î.e.n., după o domnie de 54 de ani. Se bucura de bogății proverbiale, dar și de mare popularitate între supușii săi.

- 31 Leontini (astăzi Lentini), vechi oraș al Siciliei, situat pe coasta răsăriteană a insulei, la nord de Syracusea.
- 32 Aici Titus Livius întrebuițează termenul latin *forum* pentru ἀγορά.
- 33 E vorba de frontiera dintre acea regiune a Siciliei care devenise provincie romană și regatul lui Hiero.
- 34 Orașul Puteoli (azi Puzzoli), situat la răsărit de Cumae, a fost întemeiat de locuitorii din Cumae în anul 521 î.e.n. Pe vremea celui de al doilea război punic a fost supus dominației romane. Deși era în declin economic, necesitățile războiului punic l-au transformat într-un târg frecventat și, de aceea, Fabius Maximus l-a fortificat.
- 35 A doua zi după alegerea consulilor, comițiile alegeau pe praetori. Concomitent cu consolidarea puterii Romei în domeniul politicii externe și pe plan intern se produc o sumă de schimbări. În perioada de după primul război punic se constată o creștere a influenței plebei, marcată prin reforma comițiilor centuriate, înfăptuită între anii 241 și 222 î.e.n. Acum fiecare din cele 35 de triburi aveau să dea câte două centurii de fiecare clasă, toate clasele obținând un număr egal de centurii și deci un număr egal de voturi în *contio* (adunarea poporului); acum numărul total al centuriilor era de $373 = 35 \times 10 + 18$ centurii de *equites* (cavaleri) + 4 centurii de *fabri* (meseriași) + o centurie de proletari.
- Potrivit constituției lui Servius, hotărârile puteau fi luate în comiții numai prin voturile centuriilor din clasa I censitară și ale cavalerilor întrucât acestea aveau 98 de centurii (deci majoritatea de voturi din totalul de 193). Noua reformă stabilea o majoritate necesară de voturi la 187 centurii din 373. Astfel cetățenii din clasa a II-a și a III-a obțineau acum un anumit avantaj. Totuși, cu toată această reformă, constituția romană își păstrează mai departe caracterul ei aristocratic; plebeii săraci, deci majoritatea poporului, rămâneau mai departe lipsiți de influență în viața politică a Romei.
- 36 Anio, un afluent al Tibrului, care izvorînd din Apenini, și anume din *mons Trebenorum*, din ținutul hermicilor, străbate printr-o vale strîmtă Tiburul, formînd cascade vestite și ointate de poeți, traversează cîmpia dintre ținutul sabin și Latium, și se varsă în Tibru aproape de orașul Antemnae. Ținutul din jurul râului Anio aflat în împrejurimile Romei a fost încadrat în tribul Anio, înființat în timpul războaielor samnite.
- 37 Au fost aleși în anul 215 î.e.n., dar intrau în funcție în anul următor.
- 38 În privința lui Cerinnus Vibellius Taurea, vezi cartea XXIII, cap. VIII și XLVI.
- 39 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele *non erat opus*.
- 40 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *moneo*.
- 41 Lacună; textul latin l-a întregit Riemann cu cuvîntul: *clades*.

- 42 Războiul al doilea punic a început în anul 218 î.e.n., deci acești consuli și-au exercitat funcția în anul 214 î.e.n.
- 43 Unul din consulatele lui Fabius Maximus Rullus și P. Decius a fost în anul 308 î.e.n.; al doilea în anul 298 î.e.n. (vezi vol. II, cartea IX, cap. XLI, nota 165).
- 44 Consulii Papirius și Carvilius au funcționat în anul 293 î.e.n. (vezi vol. II, cartea X, cap. XXXVIII-XLII); amândoi acești consuli au fost eroii ultimului război cu samniții și etruscii (vezi vol. II, cartea X, nota 168).
- 45 Este vorba de al treilea război al romanilor cu samniții, care erau aliați cu etruscii, lucanii, bruttii și tarentinii; războiul a avut loc între anii 298—290 î.e.n. Se amintește că romanii au purtat trei războaie cu samniții: primul între anii 343—341 î.e.n., al doilea între anii 327—304 î.e.n. și al treilea între anii 298 și 290 î.e.n. Cărțile VI-X ale operei tit-liviene tratează aproape integral acest conflict, care a durat o jumătate de secol și s-a încheiat cu stabilirea dominației romane în întreaga Italie centrală.
- 46 L. Fabius Maximus prezida alegerile consulare și praetoriale în calitate de consul în funcțiune. De fapt comițiile puteau fi prezidate de un consul, dictator, praetor sau interrege.
- 47 Senatul ținea ședințele când în templul lui Apollo, cînd în templul Bellonei din Cîmpul lui Marte, cînd în templul lui Jupiter de pe Capitolium, cînd în *Curia Hostilia* din *Forum romanum*.
- 48 În text este *decretum est. Senatus consultum* este un act emanat de la senat și aprobat în cadrul acestuia cu majoritate de voturi fiind într-o oarecare măsură deosebit de decretul senatorial (*senatus decretum*); primul era decizia, hotărîrea senatului în general, pe cînd *decretum* era aplicat la detaliul deciziei, la punctele vizate în decizie.
- 49 După cum se vede din acest pasaj, Titus Livius adoptă iarăși o poziție critică față de *prodigia*.
- 50 Lanuvium — vechi oraș din Latium, la sud de munții Albani, la o mică distanță de Via Appia.
- 51 Mantua — oraș în nordul Italiei, în Gallia Cispadană, pe riul Mincius. Acesta este orașul natal al poetului latin Publius Vergilius Maro.
- 52 *Insteius (Insteius vicus)* era numele unui cartier, neidentificat încă, din Roma. Insteius mai este amintit într-un fragment din cartea XCI a operei tit-liviene și la Tacitus, *Annales*, cartea XIII, cap. XXXIX. Cartierele din Roma își datorau numele diferitelor împrejurări și cîteodată familiilor de vază care locuiau acolo.
- 53 Lancea lui Marte — vezi vol. I, cartea I, nota 79 și vol. II, cartea X, nota 114.
- 54 Spoletium vezi vol. III, cartea XXII, nota 29.
- 55 Hadria — azi Adria (oraș devenit colonie romană) — era situat pe malul stîng al Padului; de la acest oraș, *Mare Superum* a luat numele de Marea Adriatică. Orașul a fost întemeiat de etrusci și colonizat apoi de corintieni. Mai era un oraș cu același nume în ținutul Picenum (astăzi Atri). Titus Livius nu specifică de care anume Hadria e vorba aici.

- 56 Adică fantome sau strigoi, ca în superstițiile populare.
- 57 Censorul (vezi și vol. I, cartea IV, nota 14), avea inițial următoarele atribuții fixate printr-o *lex centuriata* :
- 1) dreptul de a lua auspiciile (*jus auspicandi*), 2) dreptul de a da edicte (*jus edicendi*), 3) de a lua cuvîntul în fața adunării poporului (*jus contionis*), și 4) de a da amenda (*multae dictionis*). În vremea celui de-al doilea război punic s-a stabilit legal în intervalul de 5 ani pentru efectuarea recensămîntului care intra în atribuția censorului. Durata censurii a rămas mai departe fixată la 18 luni, potrivit legii Aemilia din anul 320 î.e.n., cu aceleași atribuții din trecut : a) *discriptio classium* — împărțirea cetățenilor pe clase, conform censului fiecăruia, și pe triburi, b) *notare și tribu movere*, — înfierarea și eliminarea din triburi a persoanelor nedemne, c) *discriptio dilectus* — întocmirea listei cetățenilor care trebuiau înrolați sub drapel ; d) *lectio senatus* — întocmirea listei membrilor senatului. e) *regimen morum* — supravegherea moravurilor cetățenilor ; apoi aveau atribuții financiare : stabilirea impozitelor (*tributa*), administrarea veniturilor domeniilor statului (*vectigalia*) și îndeplinirea și supravegherea lucrărilor publice (*opera publica*) și procurarea pentru stat a celor necesare armatei. Registrele cu listele întocmite de censori (*tabulae censoriae*) se păstrau în arhivele statului.
- 58 Edictul censorilor L. Aemilius și C. Flaminius dezvăluie faptul că în prima perioadă a războiului punic facțiunea democrată s-a întărit, iar anumite grupuri democratice din care făcea parte cunoscutul om politic C. Flaminius, care a căzut în lupta de la Trasimenus, exercitau influențe sensibile asupra măsurilor luate și asupra desfășurării evenimentelor. Reprezentanți ai facțiunii democratice provenite din gintele plebeiene îmbogățite, de pildă Livii, Caecilii, Metellii, Sempronii, au fost cei care au determinat aceste impuneri progresive în sarcina oamenilor bogați. Aceasta însă nu însemnează că s-a modificat cu ceva caracterul statului aristocratic condus de oligarhia romană sau că aristocrația nu-și menținea mai departe pozițiile dominante în statul roman.
- 59 Lacul Avernus (*Averni lacus*) se găsește între Cumae și Puteoli. Conform credințelor și tradiției romane, se credea că în acest loc se găsea gura infernului. Expreșia *sacro perpetrato* din textul livian învederează că prin ceremonia care a avut loc acolo, Hannibal, dominat de superstițiile antichității și cunoscător și al celor romane, voia să-i evoce pe cei căzuți pe cîmpul de bătălie.
- 60 Lacună ; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *in potestatem eius tradatur*.
- 61 Lacună în text ; întregire făcută de Riemann : *quoniam*.
- 62 Capul Misenum era situat în Campania, la sud de Cumae ; după legendă, își poartă numele de la trîmbița eroului mitic Aeneas, care și-ar fi îngropat-o acolo.
- 63 Lacună ; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul : *mille*.
- 64 Calor — un rîu mic în Samnium care se varsă în rîul Volturnus, curgînd în vecinătatea localității Beneventum.
- 65 Lacună ; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *tergendisque diei*.

- 66 Orașele din Bruttium și Lucania care fuseseră mai de curînd supuse dominației romane, dar care în repetate rînduri s-au răscolat împotriva Romei, au rupt cele dintii alianța cu romanii, aliindu-se cu carthaginezii; ele au contribuit cu contingente de ostași în războiul dus de Hannibal împotriva Romei.
- 67 Recrutarea și înrolarea sclavilor în legiunile romane se explică prin faptul că armatele romane suferiseră pierderi uriașe în decurs de 5 ani de război cu Hannibal și în special în urma celor patru înfrîngerii succesive de la Ticinus, Trebia, Trasimenus, și mai ales de la Cannae. Numai în ultimele două bătălii de la Trasimenus și de la Cannae au căzut peste 65 000 de ostași romani, ceea ce a însemnat o măcinare serioasă a contingentelor romane.
- 68 Beneventum (azi Benevento) — unul dintre orașele importante din Samnium, situat pe Via Apia, la răscrucea dintre Canusium, Aeculanum și Venusia; a devenit colonie latină din 268 î.e.n.
- 69 Templul Libertății (*aedes Libertatis*) era construit pe colina Aventin. Libertatea, ca divinitate, era întruchipată ca o femeie acoperită pe cap cu *pileus* (un fel de căciulă) și încoronată cu o cunună de laur, avînd într-o mîină o sulită, iar în cealaltă cornul abundenței.
- 70 După cum s-a mai arătat la nota 57 de la această carte, una din atribuțiile censorilor era darea în antrepriză, prin licitație publică, a lucrărilor de folos obștească (*opera publica*). Datorită secătuirii vistieriei statului roman cu prilejul războiului cu Hannibal s-a renunțat la asemenea lucrări.
- 71 Lacună; textul latin a fost completat cu cuvintele: *cladem deserendae Italiae consilia agitasse*.
- 72 Pentru *aerarii*, vezi vol. I, cartea IV, nota 38.
- 73 A se vedea în această privință vol. III, cartea XXIII, cap. XXV.
- 74 Magistraturile curule erau: praetura, edilitatea, consulatul și censura.
- 75 *Triumviri mensarii* formau o comisie financiară alcătuită din 2 persoane de rang consular și un tribun al plebei, care în caz de situație critică pentru finanțele statului, ca în timpul războaielor punico, organizau un serviciu financiar la care se depuneau economiile și bunurile particularilor.
- 76 Cuvîntul mercenar e întrebuințat aici în sens peiorativ.
- 77 *Medix tuticus* (cuvînt de origine oscă) era magistratul suprem de la conducerea cetăților din Campania. Funcția lui avea prerogative asemănătoare dictatorului sau consulilor romani.
- 78 E vorba de orașele învecinate ale Romei: Velitrae, Antium, Tusculum, Tibur, Fregellae etc.
- 79 Compsa — vezi nota 2 la cartea XXIII.
- 80 Fugifulae sau Fagifulae — localitate din Samnium, încă n-a putut fi identificată.
- 81 Orbitanium — localitate în Lucania, neidentificată încă.
- 82 Blanda — localitate și Lucania, la sud-est de Buxentum, în vecinătatea țărmlui Mării Tyrrheniene.
- 83 Aecae Apulorum (azi Troja) — așezare în Apulia, în interiorul acestui ținut, la granița dintre Apulia și Samnium.
- 84 Stînca Tarpeia — vezi vol. I, cartea I, nota 52.

- 85 Acua — localitate în Apulia, situată la o mică distanță de Luceria.
- 86 Ardaneae — localitate în Apulia, în apropiere de Aecae Apulorum (vezi mai sus nota 85). Probabil că e aceeași localitate cu Ardana sau Herdonea.
- 87 Salapia — veche localitate din Apulia, în ținutul Daunia, întemeiată după cum spune o legendă de eroul Diomedes, din *Iliada* *homerică*.
- 88 Heraclea — oraș în Grecia Mare (Italia sudică) avînd portul la vărsarea râului Liris în mare și o colonie a Tarentului. Era localitatea natală a pictorului Zeuxis (461—398 î.e.n.). Aici a dat prima bătălie cu romanii Pyrrhus, regele Epirului, în anul 280 î.e.n. Vestigiile acestui oraș se văd astăzi lângă castelul Pilocoro.
- 89 Maximă liviană: *fama quae nihil est celerius* prin care se subliniază repeziciunea cu care circulă zvonurile.
- 90 E vorba de insula Nasos sau Ortygia din fața Syracusei.
- 91 Menopylon era un cartier al orașului Syracusea.
- 92 Achradina — cartier al Syracusei, situat la nord de insula Nasos sau Ortygia, unde s-au statomicit cei dintii coloniști din orașul Corint. Orașul Syracusea s-a întins mai tîrziu pe podișul calcaros al Achradinei (livada Perilor); pe vremea războiului peloponesiac, Syracusea cuprindea numai Achradina și insula Nasos; Achradina era împrejmuită cu un zid uriaș și datorită acestui fapt a rezistat în anul 413 î.e.n. tuturor atacurilor trupelor ateniene comandate de Nicias și Lamachos.
- 93 În timpul celor 54 ani de domnie a regelui Hiero, între anii 278—215 î.e.n. republica romană, în afară de numeroasele conflicte cu Carthagina, a purtat războaie și cu illyrii, precum și cu galii transalpini care năvăliseră în Italia. În semn de prietenie, Roma îi dăruise lui Hiero multe din prăzile făcute cu aceste prilejuri.
- 94 În latinește: *horrea publica*.
- 95 Altarul Concordiei, de care se vorbește în acest pasaj, fusese ridicat de Hiero în locul unde își ținea ședințele gerusia (γερουσία, căreia Titus Livius îi spune senat, prin analogie cu senatul roman) din Syracusea. și aproape de piață (ἀγορά) unde se ținea adunarea poporului (ἐκκλησιά). Toate acestea erau în vecinătatea portului syracusan.
- 96 Reflecție politică liviană: *Periculum ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur respublica*, prin care Titus Livius înmănușează într-un tot închegat și indestructibil ideea păcii, a înțelegerii și mai ales a libertății unui popor, acestea fiind condițiile imperioase ale existenței unui stat.
- 97 *Comitiile* (comitia) este termenul latin folosit prin analogie de Titus Livius pentru adunarea poporului din polisuri (ἐκκλησιά).
- 98 În text este expresia *quaestores* — este denumirea latină dată prin analogie de Titus Livius slujbașilor greci însărcinați cu trezoreria polisului.
- 99 Lăcună: textul a fost completat cu cuvîntul *pacemque* de Riemann.
- 100 În latinește este termenul: *factio*.
- 101 De aici se deduce aversiunea lui Titus Livius față de această *factio* ai cărei componenți erau partizanii alianței cu Hannibal; istoricul roman încearcă să denigreze pe sprijinitorii Carthaginei

- 102 Gelo era fiul mai mare al lui Hiero, care chiar pe cînd trăia tatăl său, după bătălia de la Cannae, a trecut de partea Carthaginei, pregătind în Sicilia răzvrătirea împotriva romanilor. El a murit subit; se pare că tatăl său nu e străin de moartea lui.
- 103 La romani ocupația de *histrion* (actor), pînă în epoca lui Octavianus Augustus era privită ca înjositoare, fiind profesată fie de străini (etrusci, greci), fie de libertți. Mai tirziu i se dă oarecare prețuire.
- 104 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *priorem*.
- 105 Curia este termenul latin folosit prin analogie de Titus Livius pentru clădirea senatului grec (*γερονσία*).
- 106 Din acest pasaj se deduce implacabila ură a poporului syracusan asupra împotriva singeroasei tiranii și cit de ascuțită era lupta de clasă în cetățile grecești din Sicilia.
- 107 Reflecție tit-liviană: *Ea natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbe dominatur libertatem, quae media est, nec sibi parare modice, nec habere sciunt*. În această reflecție se oglindește atitudinea aristocratică a lui Titus Livius față de mișcările populare.
- 108 Reflecție liviană: *Et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes suppliciorum animos ad sanguinem et caedes irritent*, în care istoricul roman demască pe persecutorii în apă tulbure, pe ațîțătorii și demagogii politici care în epocile de răsturnări și prefaceri sociale, în toiul luptei îndreptățite a poporului exploatat, profită de tulburări ca să tragă foloase numai pentru ei, în dauna colectivității.
- 109 Zeii Penați menționați în acest pasaj trebuie înțeleși, prin analogie cu cei ai romanilor, zeii din mitologia greacă care se credea că ocrotesc casa și familia.
- 110 Lacună în textul latin.
- 111 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul: *morae*.
- 112 Murgantia — oraș în Samnium, dispărut din cele mai vechi timpuri fără urme.
- 113 Pachynum (astăzi capul Passaro), este unul din cele trei promontorii cu care se termină la vîrfuri forma triunghiulară a Siciliei (celelalte două se numeau Trinacria și Triquetra). Pachynum se află în sud-vestul Siciliei. Numele lui derivă din limba feniciană și înseamnă turn de observație.
- 114 Aprecieri subiectivă din partea lui Titus Livius pentru acțiunile sicilienilor împotriva aliaților Romei. Istoricul roman uită că și romanii, odată intrați pe teritoriul unui potrivnic, procedau la fel: îl prădau și-l treceau prin foc și sabie.
- 115 În latinește *duces ordinum*, perifrază din termenul grecesc *λοχαγοί* tradus de Titus Livius; *ordines* este sinonim în acest pasaj cu *centuriae*, desemnînd unitate de trupe în armata greacă.
- 116 Syracusanii își aminteau că, cu prilejul primului război punic, 20 de ani au durat luptele romanilor pentru a pune stăpînire pe Sicilia și a-i alunga pe carthaginezi de acolo. De aceea, ei se temeau să intre în conflict cu Roma.

- 117 Herbesus (astăzi Pantalica) — oraș în Sicilia, situat pe teritoriul care aparținea orașului Agrigentum; era la nord de acest oraș, anume pe râul Halyeus.
- 118 Oastea syracusană era alcătuită din: locuitori ai Syracusei, trupe auxiliare recrutate din localitățile din jur și mercenari veniți de pretutindeni.
- 119 În acest pasaj se vede cum istoricul roman caută în chip subiectiv să prezinte acțiunile Romei într-o lumină favorabilă, trecînd lesne peste samavolniciile și jafurile săvîrșite de romani și neîndreptățirea statului roman de a stăpîni Sicilia.
- 120 Megara — străvechi oraș din Sicilia, pe coasta răsăriteană a insulei, la nord de Syracusa; a fost întemeiat de doriene în anul 708 î.e.n., pe locul fostului orașel Hyblaea (de unde și numele Megara Hyblaea).
- 121 Și aici ca și în multe locuri Titus Livius a întrebuintat prin analogie termenul praetor pentru magistratul de la conducerea cetăților grecești — arhonte (ἀρχὼν — sau hiparch (ὑπαρχος).
- 122 Lacună în text.
- 123 Reflecție liviană: *quam vana aut leci aura moblie esset multitudo*, din care se deduce că o colectivitate conștientă de interesele sale nu se lasă înrîurită de orice adiere de vînt.
- 124 Mylas — (astăzi Marcellino sau San Giuliano) rîu mic care se varsă în mare în golful orașului Megara Hyblaea, la nord de Syracusa.
- 125 Și populația Syracusei și a teritoriilor stăpînite de aceștia, ca și a altor cetăți grecești ori a cetăților italice confederate aflate sub dominația romană, urau pe romani, pentru că le-au cotoplit ținuturile și le-au subjugat politicește, simțind pe grumazul lor călcîiul asuprii romane care, în pofida făgăduinței că le va respecta libertățile și drepturile, le oprimau și le exploatau nemilos.
- 126 Hexapylum — o poartă a cetății Syracusa prin care se pătrundea în oraș venind pe drumul dinspre nord, de la Leontini și Megara Hyblaea, și care ducea spre cartierul Tyche, din vecinătatea Epilololilor; accesul în Syracusa era liber printr-o singură poartă, în vreme ce celelalte cinci erau închise.
- 127 Aici Titus Livius interpretează prin prisma intereselor politice ale Romei, și nu cu obiectivitatea critică, desfășurarea evenimentelor din Syracusa și orice schimbare care contravenea intereselor romane.
- 128 Olympieum — o mică localitate (Ὀλύμπειον πολίχνη îi spune Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac*, cartea VIII, cap. IV, 7) așezată la sud-vest de râul Anapus. Tot aici își stabiliseră tabăra și trupele ateniene ale lui Nicias și Lamachos în timpul asediului Syracusei din anul 414—413 î.e.n., pe vremea războiului peloponesiac (431—404 î.e.n.), precum și trupele carthagineze de mai multe ori în timpul războaielor cu Syracusa.
- 129 Și în acest pasaj se învederează politica cotoplitoare a statului roman cu tendințe imperialiste, care amenința cu războiul cetățile care nu i se supuneau.
- 130 Archimedes a fost unul din cei mai mari învățați ai antichității, fiind socotit cel mai mare matematician și mecanician din antichitate. El

s-a născut la Syracuse în anul 287 î.e.n. A stat multă vreme în Egipt. Apoi s-a înapoiat la Syracuse, fiind primit la curtea tiranului Hiero, unde s-a ocupat cu astronomia. Multe din descoperirile lui au intrat în tezaurul științei și culturii, ca de pildă legea fundamentală a hidrostaticii, care-i poartă numele. Aplicând noi metode de cercetare în matematică s-a apropiat de descoperirea calculului infinitesimal. A perfecționat „șurubul de apă” sau „melcul” întrebuițat la irigarea ogoarelor din Egipt, numit „șurubul lui Archimedes”.

- Datorită invențiilor sale în domeniul mecanicii, a zădărnicit cu ușurință încercările romanilor de a cucerii prin asalt pe mare cetatea cu prilejul asedierii vreme de doi ani a Syracusei. A fost ucis de un ostaș roman al lui Marcellus. Din scrierile sale, redactate în dialect doric, nu ne-au parvenit decât numai neînsemnate fragmente, și acelea mutilate. Ceea ce a rămas s-a publicat pentru prima oară în ediția italiană Torelli editată în secolul al XIX-lea și în cea germană, apărută în biblioteca Teubneriană tipărită în 1792.
- 131 Tormente (*tormenta*) — mașini de război romane cu care se aruncau la mare distanță pari ascuțiți sau bolovani de o greutate considerabilă.
- 132 Helorus — localitate în Sicilia, situată pe coasta răsăriteană a acestei insule la sud de Syracuse.
- 133 Agrigentum (numit de greci Ἀκράγας — Acragas) (azi Girgenti) — oraș în sudul Siciliei, locuit de sicani; a fost vestit în antichitate prin viața sa înfloritoare, datorită ceramicii artistice, exporturilor sale de vin și de pucioasă în Africa. Cea mai mare prosperitate a cunoscut-o în secolul al V-lea î.e.n. A fost cucerit în primul război punic în anul 262 î.e.n. de romani de la carthaginezi, dar reluat de aceștia și distrus. În timpul celui de al doilea război punic a fost cucerit și recucerit de cele două tabere de mai multe ori.
- 134 Acrillae — localitate în Sicilia, la oarecare depărtare de Syracuse spre interiorul insulei, pe malurile râului Anapus.
- 135 Acrae — (astăzi Acrimonte) — localitate în Sicilia, situată în interiorul insulei, la oarecare depărtare de Syracuse; a fost colonizată de syracusani în anul 664 î.e.n.
- 136 Anapus — râu în Sicilia care, înainte de a se vărsa în mare în apele marelui port al Syracusei, la sud de oraș, formează lacul Syraco, de unde vine și numele Syracusei.
- 137 Lacună; textul latin a fost întregit cu cuvântul: *praefecto*.
- 138 Panhormus sau Panormus (azi Palermo) — vechi și vestit oraș din Sicilia, întemeiat de fenicieni; era situat pe coasta de nord a insulei, la vărsarea în mare a râului Orethus care i-a dat radei portului numele său. Orașul Panhormus era alcătuit prin unificare din Neopolis și Palaepolis — orașul nou și cel vechi. A fost cucerit de romani în anul 254 î.e.n.
- 139 Henna — oraș în Sicilia, așezat în regiunea muntoasă din centrul insulei, pe un platou înalt, având un templu celebru al zeiței Ceres.
- 140 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvintele: *die ac*.
- 141 Lacună; textul latin a fost întregit cu cuvântul *noxiam* de Riemann.

- 142 Din acest pasaj se vede cât de singeroși erau romanii în represiunile lor față de cetățile care călcau alianța cu ei și totodată justificarea pe care caută s-o dea Titus Livius acestor măsuri sîngeroase, pentru așa-zisa încălcare a bunei-credințe, „argumentul” specific al politicii romane de expansiune și dominație.
- 143 Proserpina (Persephona Περσεφόνη la greci) — divinitate din cercul zeităților *novensides*, fiica zeiței Ceres, socotită simbolul reînvierii grîului care moare îngropat în pămînt, de unde renaște. Adorată și la romani, ca și la greci, ca o puternică divinitate tellurică și a infernului, se credea că ia parte la misterele zeiței Ceres (Demetra la greci) și la acele ale lui Iacchus (Bacchus); era adorată în misterele de la Eleusis. Prin sincretismul credințelor religioase, Proserpina a fost identificată cu mai multe divinități, cu Core, fiica Demetrei, cu Liberia, cu Hecate, cu Artemis și chiar cu Athena și cu Afrodita, fiind considerată, după miturile antice, simbolul forțelor naturii, devenind o divinitate panteistă, al cărei nume nu trebuia rostit. Centrul cultului său era la Henna, în Sicilia, unde după mit s-ar fi întîmplat răpirea Proserpinei de către Pluto.
- 144 Amfiteatrul (cuvînt grecesc ἀμφιθεατρον) era un edificiu de proporții gigantice, cum sînt stadioanele de azi. Avea formă rotundă sau ovală fiind dotate cu trepte, de unde se asista la reprezentațiile scenice (*ludi scaenici*), la jocurile de gladiatori (*ludi gladiatorii*) și la luptele cu fiare sălbatice. Amfiteatrele grecești corespundeau circurilor romane. În centrul amfiteatrului se găsea scena (*arena* și *scaena* sau σκηνή), destinată luptelor sau concursurilor atletice, fiind înconjurată de un zid larg (*podium*) înalt de 15 picioare (circa 5 m). De la arenă începeau să se ridice treptele care erau întretăiate din distanță în distanță de mici culoare numite *cunei*, care ușurau circulația. Balustradele (*baltei*) împărțeau teatrul în sectoare concentrice (*maeniana*). Sectorul treptelor superioare era închis către exterior, servind pentru adăpost și promenadă. Către arenă dădeau două porți: *porta sanavivaria*, pe unde intrau luptătorii și actorii (*histriones*) și *porta libitinensis*, pe unde erau evacuați cei scoși din luptă. În jurul arenei erau boxele închise cu grilaje pentru fiarele sălbatice. În exterior, amfiteatrele erau înzestrate cu porticuri în formă de arcade, cu coloane sau pilaștri. Niște stîlpi înalți serveau ca suporturi unei pînze uriașe (*velarium*), pentru adăpostirea spectatorilor împotriva soarelui sau ploilor. Cel mai vestit amfiteatru roman ale cărui vestigii se văd și azi e *Coliseum*, din Roma, construit de Vespasianus în anul 70 î.e.n. în vecinătatea templului lui Zeus.
- 145 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *temperaturos*.
- 146 Pentru anul 213 î.e.n.
- 147 E vorba de castrul menționat de Titus Livius la cap. XXXIII și întocmit la 1500 pași distanță de Syracuse, în opoziție cu noul castru întocmit de Marcellus.
- 148 Asupra evenimentelor petrecute în această vreme în Grecia, descrise de Titus Livius la cap. XL, vezi și la Plutarh, *op. cit.*, Aratus, cap. LI și Zonaras, *po. cit.*, cartea IX, cap. IV.

- 149 Oricum — oraș fără fortificații situat pe coasta Epirului ; era așezat într-o cîmpie.
- 150 Aici Titus Livius face o eroare : Marcus Valerius avea funcția de *propraetor*, nu de *praetor* (vezi mai sus, cap. X și XX).
- 151 Apollonia (azi Pollina) — locuitorii se chemau *apolloniati* (*apolloniatis*) — oraș grec situat pe malul drept al râului Aous, între acesta și râul Apsus ; a fost aliat al romanilor. Fiind asediat de Filip al V-lea, regele Macedoniei, în anul 214 î.e.n., a fost apărut de *propraetorul* M. Valerius Laevinus.
- 152 Lacună ; Riemann a întregit textul latin cu cuvintele : *relicto praepositaque*.
- 153 E vorba de râul Aous.
- 154 Evenimentele din Spania, expuse în cap. XLI și XLII din această vreme, au fost relatate și de istoricii greci Appianos, *op. cit.*, *Iberica*, cap. XV și urm. și Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. III.
- 155 Castrum Album — se afla la nord de Carthagina Nouă, în vecinătatea localității Ilikei (Elihe azi).
- 156 Hamilcar cel Mare (Barcas) era tatăl lui Hannibal (vezi nota 9 la cartea XXI).
- 157 Nu se știe despre care munte cu numele de Victoria este vorba, întrucît n-a fost identificat.
- 158 Ceilalți doi comandanți carthaginezi erau Mago și Hasdrubal, fratele lui Hannibal.
- 159 Castulo — vezi nota 89 la cartea XXII.
- 160 Lacună ; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul *castra*.
- 161 Bigerra — oraș hispan în ținutul oretanilor (probabil Becerra de azi), situat la nord de Cazorla.
- 162 Munda — oraș în Spania în ținutul Boetica, în regiunea bastetanilor între Urso (Orsuna) și Carteja (Gibraltar) ; e controversată însă situarea acestui oraș, unii istoriografi situîndu-l lângă Malaga, alții lângă Cordova.
- 163 Lacună ; textul latin a fost completat cu cuvîntul : *fossas*.
- 164 Aurina, Aurix sau Auringi (azi Saen) probabil este totuna cu Oringis, sau Orongis — oraș hispan, situat în ținutul Boetica.
- 165 Aici se constată la Titus Livius o apreciere subiectivă ; hispanii ridicau armele și pregăteau războaiele nu de dragul războaielor, ci pentru a-și apăra libertatea și țara împotriva cotropitorilor fie ei carthaginezi, fie romani.
- 166 Aici Titus Livius comite o inexplicabilă eroare, întrucît în această carte la cap. IX (vezi și nota 43) spune „în al cincilea an“ al celui de-al doilea război punic. De fapt trecuseră șase ani.
- 167 Acești consuli au fost aleși pentru a-și exercita magistratura în anul 213 î.e.n.
- 168 Lacună ; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *Et cum iis M. Atilius*.
- 169 În privința lui Tuditanus, vezi vol. III, cartea XXII, cap. L, nota 183, unde Titus Livius descrie acest episod.
- 170 Pentru *praetor urbanus* vezi vol. III, nota 97, la cartea XXIII.
- 171 Prin provincia Ariminum din acest pasaj trebuie să se înțeleagă Gallia Cisalpina, care avea drept capitală orașul Ariminum.

- 172 Provincia Sicilia va avea ca limite vechile granițe ale regatului lui Hiero, care a fost alipit stăpînirii romane.
- 173 Cajeta (azi Gaëta) — localitate în ținutul auruncilor (în Latium) și port în golful cu același nume.
- 174 Jupiter Vicilinus — numele sub care era adorat Jupiter de către samniții hirpini, dar și de syracusani.
- 175 Amiternus (azi Amatrice) — rîu care curge prin orașul cu același nume situat în ținutul Sabinum.
- 176 Cei 12 lictori, care îl însoțeau pe consul, mergeau în șir unul după altul.
- 177 Și filozoful Seneca, *Epistolae*, VII, 10, spune în această privință următoarele: „Dacă dau cu ochii de un consul sau praetor, îi aduc toate onorurile cuvenite: descalez de pe cal, îmi descopăr capul și mă dau în lături din calea lui“.
- 178 Aici e vorba de consiliul de război la care luau parte toți comandanții armatei.
- 179 Cales — vechi oraș al ausonilor din Campania, celebru prin vinurile sale.
- 180 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *ad Hannibalem*.
- 181 În antichitatea romană, cetățile aveau intrările închise cu două porți, care se închideau pe dinăuntru și erau zăvorâte cu ajutorul a doi drugi așezați orizontal, de-a curmezișul celor două uși.
- 182 Atrinum — localitate încă neidentificată. Se crede că era situată în Gallia Cisalpină.
- 183 Pentru *Salinae* — vezi vol. I, cartea I, nota 114.
- 184 Poarta Carmentalis era situată în vestul Romei, între Capitolium și Tibru, purtînd acest nume legendar de la Carmenta, mama lui Evander.
- 185 Aquimaelium — piață în Roma, lingă Capitolium, pe locul unde fusese casa lui Maelius (vezi vol. I, cartea IV, notele 20 și 21).
- 186 Ulița (*vicus*) Iugarius ducea către *forum Olitorium* (piața de zarzavaturi), mergînd de-a lungul coloniei Capitoline de la templul lui Saturnus pînă la poarta Carmentalis.
- 187 Templul Fortunei — vezi vol. II, cartea X, nota 175.
- 188 Mater Matuta — vezi vol. I, cartea V, nota 47.
- 189 Asupra situației din Spania și Africa descrisă de Titus Livius în cap. XLVIII și XLIX vezi și Appianos, *op. cit.*, *Libyci*, cap. X și *Iberica* cap. XVI.
- 190 Syphax, regele Numidiei apusene, fusese aliat multă vreme cu cartaginezii, dar acum trece de partea romanilor și își instruește armata după metodele romanilor. În conflictul cu concurentul său la tronul întregii Numidii, Masinissa, este învins de acesta. Mai tîrziu, rupe legăturile cu romanii, reînnoind alianța cu Carthagina. După debarcarea lui Scipio Africanus în Africa, este învins de acesta și luat prizonier. Moare în captivitate la Roma.
- 191 Lacună în text.
- 192 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *essent*.

- 193 Numidia (locuitorii ei erau numizii — *numidae*) — țară care se mărginea la est cu posesiunile Carthaginei, la sud cu Gaetulia și Libya, la vest cu Mauretania, iar la nord cu Marea Mediterană. Granițele Numidiei erau marcate la vest de râul Ampsaga, care o despărțea de Mauretania, iar la est de râul Tusca, care o delimita de posesiunile Carthaginei. Numizii se împărțeau în două ramuri distincte: maesulii (sau massylii) care locuiau în partea răsăriteană a Numidiei și massaessylii (aceștia din urmă se întindeau și în Mauretania, la vest de râul Ampsaga. Capitala Numidiei era Cirta (astăzi Constantine). Numidia era bogată în cereale (grâu, orz), vinuri, fructe și pășuni, crescând numeroase herghelii de cai și cirezi de vite. Numizii erau socotiți printre cei mai buni călăreți din antichitate.
- 194 Maurusii e denumirea dată de vechii greci în mod obișnuit maurilor.

CARTEA XXV

- 1 În capitolele XX, XLV și XLVII din cartea XXIV, Titus Livius a spus că în anul precedent (214 î.e.n.), Hannibal își așezase tabăra la Salapia, aproape de Arpi în Apulia. În schimb, la cap. VIII cartea XXV, spune că Hannibal se afla la o distanță de trei zile de marș de Tarentum, ceea ce înseamnă că se găsea în vecinătatea Salapiei și nu în ținutul Sallentinum, în care era Tarentum. Prin urmare, ceea ce relatează la cap. I din această carte e o repetare a evenimentelor istorisite în cartea XXIV, cap. XLIV—XLVII, redată însă după informațiile luate de la alți analiști.
- 2 Titus Livius n-a relatat în acest sens nimic referitor la evenimentele petrecute în anul 214 î.e.n. Bruttii trecuseră de partea carthaginezilor în anul 216 î.e.n. (vezi cartea XXII, cap. XLII, cartea XXIII, cap. XX și XXX); deci încă din anul 215 î.e.n. întreaga populație a bruttior, între care și sallentinii, era aliată cu Hannibal.
- 3 Consentinii erau locuitorii orașului Consentia, capitala ținutului Bruttium.
- 4 Taurianum — promontoriu și localitate cu același nume situate la sud de orașul Vibo sau Valentia (Hipponium) în Bruttium.
- 5 Publicanii erau arendașii de impozite. Îngrădirea accesului în ordinul senatorial a făcut să se întărească pătura mijlocie și virfurile plebeilor bogați care, împreună cu cavalerii și cu o parte a aristocrației au început să se ocupe cu exploatarea provinciilor și cu cămătăria, ceea ce a dus la întărirea aceluși *ordo equester*. În miinile acestui ordin se aflau asociațiile (*societates*) de arendare a impozitelor percepute din regiunile italice sau din noile teritorii cucerite. La perceperea dărilor în provincii, arendașii (*publicani*) făceau și camătă, în afară de tot felul de samavolnicii. Datorită arendărilor și creșterii capitalului comercial uzurier roman în provincii, mijloacele materiale ale ordinului equester au crescut într-atât, încât plebeii îmbogățiți în urma cametei și arendării impozitelor s-au diferențiat complet de masa plebei. Cu toate acestea, ordinul equester făcea parte, ca și patricienii, din clasa dominantă a societății sclavagiste, pentru că ambele aceste categorii sociale exploatau provinciile, patricienii fiind însă mai mult o aristocrație

funciară, iar cavalerii, o aristocrație a banului ; cu timpul și aceștia ajung să acapareze pământuri în Italia și provincii, iar patricienii participă la operații uzurieri și speculații comerciale prin mijlocirea unor interpuși, aceste două categorii sociale avînd astfel interese comune.

- 6 Judecătorii capitali (*judices capitales* sau *nocturni*) făceau parte din *magistratus minores*, fiind subordonați autorității praetorului. *Magistratus minores* erau fie *tresviri monetales* (slujbașii monetăriei statului), fie *duumviri viarum curandarum* (îngrijitorii drumurilor) etc. Judecătorii capitali erau aleși de către adunarea poporului întrunită în *comitia tributa* și aveau : a) *jus contionis*, dreptul de a lua cuvîntul în adunarea poporului, b) *jus edicendi*, dreptul de a lua o dispoziție și a da un ordin (a face o declarație ori a da o proclamație), c) *jus multae dictionis*, dreptul de a pedepsi cu amenda și *jus auspicii*, dreptul de a lua auspiciile.
- 7 Ritualurile sacrificiilor (*sacrificia*) la romani erau puțin diferențiate de ale altor popoare din antichitate. Cei care ofereau sacrificiile veneau la altare înveșmîntați în *cinctu gabino* — în haine de sârbătoare (vezi în această privință vol. II, cartea X, nota 31). Altarele erau împodobite cu ghirlande de flori consacrate și cu panglicuțe și cordeluțe. Crainicul (*praeco*) invita pe pontifice să officieze ceremonia religioasă, iar poporului îi cerea să facă liniște, strigînd : *favete linguis ! Parcite linguam !* Apoi se aduceau victimele, îndepărtîndu-se cele care nu erau curate (*non purae*). Pontificele rostea rugăciunea rituală, pe care asistența o repeta ; stropea apoi victima cu apă curată de izvor, cu vin și făină cu sare (*mola salsa* — acesta era *immolatio*), apoi o afuma cu tămîie. Pontificele gusta vinul și da și celor care îl asistau la slujbă, și celor care ofereau sacrificiul. Tăia apoi cîteva boabe de mazăre pe fruntea victimei și le arunca în foc. Întorcîndu-se apoi cu fața către răsărit, atingea cu cuțitul de la cap pînă la coadă animalul hărăzit sacrificiului, fiind acum *macta* (adică sportă, onorată ; *macta* vine de la *mactus*, -a, -um = sport, onorat) ; victima prin care zeul era gratificat cu această ofrandă. *Victimarius* (sacrificatorul) îl întreba pe pontifice : *Agone ?* (Să pornesc la treabă ?) I se răspundea : *Hoc age !* (dă-i drumul !). Vitele mari erau lovite atunci cu toporul (*securis*), viteii cu *malleus* (maul), porcii și mieii cu cremenea (*silex*) sau cu cuțitul (*cultrus*) de către *cultrarius*. Singele era strîns într-un vas în care era amestecat cu vin și făină, iar amestecul așezat pe altar, dîndu-i-se foc. Animalul era îmbucătățit pentru ospățul care urma după sacrificiu, iar haruspicii cercetau măruntaiele pentru a face prevestirile (*haruspicia*). Cu prilejul sacrificiilor oferite în numele statului se jertfeau 50 și chiar 200 de vite mari, cum au fost acelea oferite de Scipio, după victoria de la Zama.
- 8 Preoții publici (*sacerdotes publici*) erau slujitorii cultului oficial, în fruntea cărora se găsea colegiul pontificilor, avînd șef suprem pe *pontifex maximus*. Preoții publici erau : *rex sacrorum* sau *sacrificulus* (preotul însărcinat cu oficierea sacrificiilor), *flaminii* (*flamines*), vestalele (*virgines Vestae*), colegiul preoților numiți *septemviri epulorum* însărcinați cu *lectisternia*, *decemviri* sau *quin*

decemviri sacris faciundis (colegiul preoților care consultau cărțile sibylline), augurii, fetialii (*fetiales*), preoții salii, preoții Iuperci, *sodales Titii, fratres Arvales*.

- 8bis Acest Lucius Cornelius Lentulus nu este una și aceeași persoană cu marele pontifice decedat, care purta același nume. Primul a fost ulterior ales praetor pentru Sardinia și *legatus* al renumitului consul Marcellus.
- 9 Consulii au fost aleși pentru anul 212 î.e.n.
- 10 Cartierele Romei erau: 1) *Carinae*, cuprins între Esquilin și centrul orașului până la forum (astăzi până la San Pietro în Vincoli); 2) *Esquiliae* — cartierul roman de pe Esquilin; 3) *Lautumiae* — în regiunea carierelor de piatră; 4) cartierul Romei situat la nord-est de Capitolium în spatele prăvăliilor (*tabernae*) unde erau basilicele și edificiile construite la nord de forum și închisoarea Tullianum (*carcer*); 5) *Velabrum* — cartierul de jos, de lângă Tibru, între fluviu și *Tuscus vicus* (ulița etruscă); numele a mai rămas și azi la o biserică S. Giorgio în Velabro și, în sfârșit, 6) *Campus Martius*, cartierul situat între zidurile Romei, câmpia Tibrului și malul stîng al Tibrului, în bucla formată de fluviu cu colina Pincius și colina Capitolină și care servea ca loc pentru adunările și exercițiile armatei, și pentru adunarea poporului convocat pe centurii (*comitia centuriata*).
- 11 În text: *congius* — era o măsură romană pentru lichide, avînd 3,283 litri; cîte 50 *congia* de fiecare cartier înseamnă 164 litri ulei. Fiind în acea vreme șase cartiere la Roma, însemna, potrivit acestui pasaj, că s-au distribuit celor mai săraci cetățeni cu aproximație, 1 000 litri de ulei.
- 12 Pentru jocurile plebeie (*ludi plebei*), vezi cartea XXIII, nota 95.
- 13 După dezastrul roman de la Cannae (vezi cartea XXII, nota 170), Hannibal a întreprins o ofensivă diplomatică, atrăgînd în alianța sa și rupînd de romani numeroase cetăți și populații din confederația romană. Etruscii n-au scăpat prilejul de a urma exemplul campanilor, bruttiilor și lucanilor, ridicîndu-se și ei împotriva dominației romane. De aceea apare la acest capitol denumirea unui comandant roman pentru Etruria.
- 14 „Vechea provincie a Siciliei“ (adică a Siciliei romane) era partea occidentală a insulei, inclusiv Agrigentum, luată carthaginezilor după primul război punic, despărțită prin riul Himera — care fusese hotarul posesiunilor carthaginezilor din Sicilia —, de regatul lui Hiero.
- 15 Adică *Hispania citerior* și *Hispania ulterior* — una la nord, iar cealaltă la sud de Hiberus.
- 16 După cum se vede, acum erau 11 provincii romane (din punct de vedere militar) care au fost date în sarcina praetorilor, proconsulilor și propraetorilor, anume acele provincii unde aveau să aibă loc lupte și ciocniri, punîndu-se la dispoziția comandanților 23 legiuni romane, cu efective de peste o sută de mii de oameni.

Inițial nu se stabilise un sistem precis de stăpînire și administrare a teritoriilor noi cucerite, ci acestea erau conduse de un magistrat numit de Roma și care dispunea de putere deplină. De aceea *Provincia*, la început, a însemnat competența unui magistrat

roman însărcinare încredințată, comandament de război; cum această competență de comandă se exercita în anumite limite geografice, cuvîntul *provincia* a ajuns să desemneze o circumscripție teritorială, o însărcinare administrativă, un comandament militar și a fost aplicat în mod special teritoriilor cucerite, administrate și păzite cu garnizoane militare.

17 „Supraveghetori“ — în text este *testes*.

18 Urna în latinește se chema *sitella*. Cînd se trăgea la sorți, romanii umpleau o urnă pe jumătate cu apă, apoi puneau înăuntru semnele desemnînd obiectele pe care trebuiau să le aducă sorții; deschizătura fiind foarte mică, cînd se vărsa urna, aceste obiecte nu puteau apărea decît succesiv. În pasajul de față *sitella* era urna scrutinului de vot: se băgau înăuntru cifrele desemnînd triburile. Se servea de această urnă pentru a se trage la sorți tribul în care latinii prezenți la Roma trebuiau să-și dea votul; aceasta era ultima operație prealabilă a votului.

19 După cum a arătat Titus Livius la cap. VI și XXII de la cartea XXIII, cîteva orașe din Latium au obținut dreptul de cetățenie (*jus civitatis*), cetățenii lor putînd vota la Roma, cînd se găseau acolo. Cu acest prilej, sorții desemnau tribul în care fuseseră admiși ca să-și exprime votul.

Față de celelalte populații din confederația romană, latinii aveau totuși o situație privilegiată, deși erau din punct de vedere juridic numai *socii* = aliați, căci se bucurau numai de *jus commercii*, *jus connubii*, iar o parte dintre ei și de *jus civitatis* și de *jus suffragii*.

Faptul că în fiecare an primii magistrați romani, consulii, trebuiau să celebreze feriile latine (*feriae latinae*), era un semn al străvechii alianțe încheiate după lupta de la Regillum care, după unele izvoare, ar fi avut loc în anul 493 î.e.n. și că pe prima treaptă a populațiilor supuse Romei, se găseau cei care purtau *nomen latinum*. Totuși latinii erau împărțiți în două districte: 1) în *prisci latini* care locuiau în vechiul Latium; 2) populațiile latine cuprinse între mare, Tibru, râul Liris și Munții Samniți și Sabini, populații care au fost supuse mai tîrziu și care au alcătuit *Novum Latium*.

20 E vorba de decemvirii din anul 451—448 î.e.n., autorii celor XII table, care, instaurînd un regim de tiranie prin cîrmuire personală, înlocuind toate vechile instituții, au stîrnit revolta poporului care i-a răsturnat, aducîndu-i în fața justiției (vezi vol. II, cartea III, nota 55).

21 În latinește *occupare locum*, înseamnă a pune stăpînire pe o poziție, pentru a amenința de acolo poporul. Aceasta era una din formele delictului *laesae majestatis* (vezi Ulpianus, *Digestae*, XLVIII, par. 4,1).

22 *Viatores* și *apparitores* erau slujbași inferiori subordonați magistraților statului sau pontificilor, avînd aceleași atribuții ca și lictorii, servind de multe ori ca mesageri sau crainici pentru magistrații care aveau lictori.

23 Interzicerea apei și focului (*interdicere aqua et igni*), termen de drept roman; pentru a preîntîmpina o condamnare, un cetățean

roman avea dreptul să se exileze de pe teritoriul roman ; dacă el nu răspundea cînd era citat la ziua fixată judecării, era considerat exilat, bunurile sale confiscate și vîndute în folosul statului ; pentru a se face cu neputință reîntorcerea sa în patrie, se pronunța împotriva lui sentința interdicției apei și focului ; era ceea ce se chema *exsilium*. Totuși nu se știe precis ce consecințe avea din punct de vedere juridic această declarație solemnă.

- 24 Mila romană (în latinește *mille passum* sau *mille*) avea circa 1472 m.
- 25 *Ingenui* — vezi vol. II, cartea X, nota 43.
- 26 Pentru necesitățile care au impus luarea acestor măsuri în privința recrutării ostașilor sub drapel, datorită lipsei de contingente, vezi cartea XXII, nota 180.
- 27 Vezi cartea XXIII, cap. XXV.
- 28 E vorba de C. Terentius Varro.
- 29 Adică P. Cornelius Scipio, în Spania, despre ale cărui acțiuni se vorbește la cap. II și P. Sempronius Tuditanus cum se arată în cap. III de la această carte.
- 30 Tribunii militari erau în general fii de senatori. Tribunul militar (*tribunus militum*) pe vremea celui de-al doilea război punic era comandantul unei legiuni romane. O legiune avea 6 tribuni militari : doi comandau legiunea vreme de 2 luni și alternau la comandă în fiecare zi. Ceilalți patru tribuni militari serveau de adjutanți ai comandantului șef de legiune, așteptîndu-și să le vină rîndul la comandă. Astfel, fiecare dintre ei își exercita comanda vreme de patru luni pe an. Tribunii militari erau desemnați cu prilejul fiecărei recrutări anuale. La început, tribunii militari ai celor patru legiuni romane erau numiți de consuli cu prilejul fiecărei recrutări anuale ; începînd din anul 362 î.e.n., adunarea poporului întrunită în *comitia tributa* alegea 10 tribuni militari ; după anul 311 î.e.n. alegea 16 ; după anul 207 î.e.n. adunarea poporului îi numea pe toți 24. Cei ai legiunilor recrutate de consuli erau numiți de consuli.

Ca să fie cineva tribun militar, trebuia să facă parte din *ordo senatorius*, adică din rîndurile ordinului senatului, sau dintr-o familie senatorială. Cîteodată, în acest rang ostășesc slujeau persoane care îndepliniseră alte magistraturi în stat : edilitatea, praetura sau consulatul. În mod obișnuit tribunii militari erau oameni tineri : P. Cornelius Scipio cu prilejul bătăliei de la Cannae n-avusese decît 20 de ani. Tribunii militari aveau ca însemn inelul de aur al cavalerilor. Luau parte la consiliul de război al comandantului șef de armată.

- 31 Pentru Allia, vezi vol. I., cartea V, cap. XXXVIII—XLIX, notele 103 și 104.
- 32 Pentru Furcile Caudine, vezi vol. II, cartea IX, nota 8.
- 33 Adică erau numai degradați, fără nici o altă pedeapsă : din călăreți deveneau pedestrași, din pedestrași, ostași din trupele de armament ușor (*levis armatura*), iar aceștia erau dați afară din unitățile legiunilor.
- 34 S'îrnește surprindere numirea acestor trei comisii, de vreme ce se știe că censorii îndeplineau îndeobște asemenea însărcinări (*opera*

- publica*), pentru că nici Titus Livius, nici vreun alt izvor istoric datînd din această vreme nu indică temeiurile recurgerii la o asemenea măsură.
- 35 Pentru zeița Speranța (*Spes*) care făcea parte din *di indigetes* și anume din rîndurile divinităților abstracte, fiind personificarea nădejdei, vezi și vol. II cartea X, nota 93. Templul acestei divinități a fost ridicat după primul război punic de către A. Atilius Calatinus în *Forum Olitorium*.
- 36 Muntele Albanus, situat la sud de Roma la o mică distanță, pe acele vremuri era un vulcan nestins, care din cînd în cînd erupea; *lapilli* de care se vorbește aici, erau pietrele provenite din erupțiile vulcanului. Acest fenomen era privit de romani ca un semn rău, muntele Albanus fiind socotit de romani un loc sfînt. Pe acest munte se afla templul lui *Jupiter Latiaris*, unde se comemorau sărbătorile latine (*feriae latinae*).
- 37 Reate — vechi oraș italic, a cărui întemeiere era atribuită pelasgilor sau aborigenilor; mai tîrziu a aparținut sabinilor. Se găsea în Italia centrală, în apropierea lacului Velinus.
- 38 Reflecție liviană: *vir inquieti animi et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur*, prin care scriitorul vrea să releve că firile în veșnic neastîmpăr sînt împinse mereu la acțiuni nesocotite, din pricina cărora se și prăbușesc.
- 39 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *tarentinos*.
- 40 Aici e vorba de un *atrium publicum*, adică de o piață (*area*) înconjurată de porticuri cu pilaștri și de diferite clădiri; era cu totul deosebit de cel de pe colina Capitolium sau de pe colina Aventină. *Atrium Libertatis* (ca și *atrium regium*) era un edificiu folosit de cele mai multe ori pentru diferite împrejurări ca, de pildă, în textul de față pentru a păzi prizonierii. În ce privește însă încăperea (*atrium*) aceasta era o cameră mare de formă pătrată a locuinței romanilor, avînd acoperișul aplecat, deoarece *atrium* avea în mijloc un bazin de apă, pentru a se scurge în el apa de ploaie. Această deschizătură era un fel de luminător, prin care pătrundea lumina și ieșea fumul. În *atrium* se aflau Penații (*penates*), vatra unde ardea focul și altarul Larilor (*Lares*) — zeii protectori ai casei. *Atrium* era partea centrală a locuinței romane, unde se desfășura întreaga viață a familiei.
- 41 Suprimarea ostaticilor și a solului Phileas constituia o gravă încălcare a dreptului ginților (*jus gentium*); un sol (*legatus*) nu poate fi pedepsit decît de statul său, iar ostaticii (*obsides*) nu pot fi osîndiți și executați decît numai în cazul că cetatea care i-a dat rupe legăturile cu Roma. Titus Livius interpretează acest sacrilegiu comis de romani fără obiectivitate istorică, motivînd că Phileas a venit la Roma sub pretextul unei solii, dar că de fapt temeiul venirii sale ar fi fost spionajul și că execuția ostaticilor ar fi fost încuviințată de adunarea poporului.
- 42 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele: *romana hospitia*.
- 43 Veghea a patra era între orele 3 și 6 dimineața. Străjile din timpul nopții puse pentru paza unui castru se numeau *vigiliae*, pe cînd

- cele din timpul zilei, *excubiae*. Însărcinarea de a fi de strajă o primeau numai ostașii din rîndurile unităților de *principes* și *hastati*, ca și pedestrașii trupelor aliate. *Triarii* și *velites* erau scutiți de strajă ca și trupele de *extraordinarii*, cavaleria și cohorta praetoriană; nopțile se împărțeau în patru veghi, *vigiliae*, fiecare durînd cîte trei ore, de la șase seara pînă a doua zi dimineața.
- 44 Lacună în textul latin. Riemann l-a întregit cu cuvintele: *duces singulis partibus addit binos*.
- 45 Hannibal îi eliberase pe cei din trupele aliate, *socii nominis latini*, fără să le pretindă bani de răscumpărare.
- 46 Acest șant, *fossa*, fusese săpat de carthaginezi.
- 47 Rîul Galaesus (azi Galaso) se varsă în mare chiar în portul Tarentului.
- 48 Metapontum — vezi vol. II, cartea VIII, nota 119.
- 49 Intrarea și ieșirea din port erau barate cu un pod cu porți zăvorîte.
- 50 Aforism livian: *Multa, quae impedita natura sunt, consilio expediuntur*, prin care se arată că cu ajutorul gîndirii omul poate stăpîni natura.
- 51 Aceasta era o stradă care se chema „Calea Largă“ (*Vicus Largus*).
- 52 Aici Titus Livius se referă la analiștii Cincius Alimentus, Fabius Pictor, Coelius Antipater și mai ales la istoricul grec Polybios, ale căror opere au constituit izvoarele lui de informare.
- 53 Anul 212 î.e.n.
- 54 Adică pînă în ziua de 27 aprilie.
- 55 Această profeție a mai fost menționată și de Cicero, *De divinatione*, cartea I, cap. CXV și cartea II, cap. CXIII; Plinius, *Historia naturalis*, cartea VII, cap. CXIX; Festus, *Breviarium rerum gestarum populis Romani, Fragmenta*, ediția Förster, p. 164 și 326, și Macrobius, *Saturnalia*, cartea I, cap. XVII.
- 56 După tradiție, romanii se socoteau urmași ai Troiei (vezi vol. I, cartea I, nota 7) prin legendarul erou Aeneas, cîntat de poetul Vergilius. Din acest pasaj, raportat la perioada celui de-al II-lea război punic, se deduce că legenda lui Aeneas era răspîndită și foarte bine cunoscută de romani. Această legendă a fost introdusă pentru prima oară în literatura latină de poetul roman Naevius, care a fost contemporan cu al doilea război punic, murind în jurul anului 200 î.e.n. În consecință, profeția lui Marcius se învederează a nu fi anterioară bătăliei și dezastrului de la Cannae.
- 57 Diomedes, regele cetății grecești Argos, erou homeric, cum se arată în *Iliada*, fusese unul din cele mai viteze căpetenii ale grecilor care asediaseră Troia. După tradiția homerică în urma încheierii războiului troian, — Diomedes a fost nevoit să fugă din Argos. El a emigrat, statornicindu-se în sudul Italiei, în Apulia; acolo a luat de soție pe fiica regelui Daunus. Tradiția istorică greco-romană îl socotește pe acest erou homeric întemeietorul unor orașe grecești ca Metapontum, Arpi etc. Regiunea din jurul localității Cannae se numea Cîmpia lui Diomedes. Potrivit acestei legende rezultă că așa cum Diomedes i-a fost funest pentru Troia, de asemenea și cîmpia de la Cannae va fi funestă pentru romani. Titus Livius a relatat această superstiție și prin menționarea fap-

- tului că Dasius Altinius din Arpi, un oraș al lui Diomedes, a fost piază rea pentru romani (vezi cartea XXIV, cap. XLV).
- 58 Nu se cunoaște un riu cu numele de Cannae. Pe lângă localitatea Cannae curge riul Afidus.
- 59 În lat. este *editi* = răspîndită în popor; numai după bătălia de la Cannae s-a aflat de existența acestei profeții care vestea dezastrul.
- 60 Cu toate că Titus Livius califică „încîlcită“ (*perplexius*) această prorocire, credem că el se referă mai degrabă la elementul irațional al superstiției.
- 61 Jocurile apollinare (*ludi Apollinares*) erau celebrate în luna iulie, începînd din ziua de 13 și durînd opt zile. Au fost instituite în urma unui decret senatorial în legătură cu prezicerile făcute de Marcius (vezi la această carte, cap. XII) și s-au desfășurat pentru prima oară în circ, organizate de praetorul urban. Au fost reprezentate și în anul următor, și de atunci au devenit anuale. *Ludi Apollinares* începeau prin reprezentații scenice, iar în ultima zi se desfășurau jocuri de circ.
- 62 În latinește, în pasajul de față cuvintele: *populi plebeique*, sînt o veche formulă, datînd din epoca în care noțiunea de *populus* nu desemna deocîr pe patricieni, care la început erau singurii care posedau drepturi politice.
- 63 Ca și Titus Livius în cartea XXVI, cap. XXIII și cartea XXVII, cap. XXVI, Macrobius, *Saturnalia*, cartea I, cap. XVIII, spune în aceeași privință următoarele: „sărbătorile Apollinare au fost înființate din imboldul preotului decemvir Cornelius Rufus, care era însărcinat cu consultarea cărților sibylline; din această pricină i s-a dat porecla de Sybilla, iar din pricina schimonosirii acestui cuvînt, Rufus a fost cel dintîi roman care s-a numit Sylla“.
- 64 De fapt numai carnea acestor animale erau poleite cu aur.
- 65 Spectatorii romani purtau la fel ca și grecii, cununi de laur în cinstea lui Apollo.
- 66 Pentru evenimentele relatate în cap. XIII—XIV de Titus Livius, a se vedea comparativ Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea III, cap. II și Appianus, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XXXVII.
- 67 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *legatis*.
- 68 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvîntul: *castra*.
- 69 Lacună; Riemann a întregit textul latin cu cuvîntul: *castrorum*.
- 70 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul: *resistendo*.
- 71 Cominium Ocritum — localitate situată între Beneventum și Luceria, neidentificată încă. Ocritum derivă, după cum spune Festus, *op. cit.*, 181 din cuvîntul *ocris*, care înseamnă munte povîrnit.
- 72 Se reamintește că Titus Livius a relatat la cap. XI din această carte că garnizoana romană din Metapontum a trimis trupe în sprijinul romanilor asediați în cetățuia Tarentului. Acum venea aici toată garnizoana romană din Metapontum.
- 73 Lacună în text; Riemann a completat cu cuvîntul *Metaponto*.

- 74 Achaia — regiune din Pelopones, între golful Corint, Elida, Arcadia și ținutul Sycioniei. Era un stat federativ, avînd centrul politic și religios în orașul Aegium. Achaia era cîrmuită de o adunare generală a ligii achaiice. Se va vorbi mult de Achaia în cărțile XXVII și XXVIII în legătură cu războiul pe care l-a purtat împotriva lui Filip V, cu Aetolia și Lacedemonia: În textul de față, Titus Livius spune că atît Thurii, fostul Sybaris, cît și Metapontum erau colonii acheine. Sybaris fusese întemeiat după tradiție în anul 720 î.e.n. de către coloniștii achei și troizenieni. Fondarea Metapontului e atribuită de unii bătrînului și înțeleptului Nestor din epopeia homerică *Iliada*, de alții lui Epeus, apoi, și în sfîrșit, acheilor conduși de Leucippos (vezi cartea XVII și nota 130).
- 75 Acest Mago menționat în pasajul de față nu e fratele lui Hannibal, ci un comandant carthaginez de trupe de cavalerie.
- 76 Thurii — oraș reconstituit pe ruinele străvechiului Sybaris, dărîmat de locuitorii din Crotona și colonizat cu rămășițele vechilor locuitori, și mai ales cu atenieni; el a izbutit să-și redobîndească repede înflorirea de altă dată. Aici a trăit în ultimii ani ai vieții sale și Herodot. Orașul a luptat cu succes împotriva lučanilor. Pe vremea războiului romanilor cu samniții, Thurii au primit o garnizoană romană.
- În timpul celui de-al doilea război punic, thurinii au trecut de partea carthaginezilor, pentru că ostaticii lor aflați la Roma au fost suprimați cu prilejul încercării de a evada (vezi în această privință cap. VII, de la această carte). Totuși, nici Hannibal nu s-a încrezut în locuitorii orașului Thurii, căci l-a devastat, strămutînd la Crotona 3 500 locuitori. După alungarea lui Hannibal din Italia, romanii au înființat la Thurii colonia romană care se chema Copiae.
- 77 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvintele: *alii manendum*.
- 78 Pentru evenimentele relatate aici, vezi și Polybios, *op. cit.*, cartea VIII, cap. I; Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, cartea XXVI, cap. XXVI; Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XXXV; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea I, cap. VI; Silius Italicus, *Punica*, cartea XII, vs. 476 și urm.
- 79 Cetatea Beneventum păstrase intactă alianța cu romanii și de aceea romanii trebuiau s-o protegiască, pentru că flanca drumul principal ce lega Campania cu Apulia, unde se afla Hannibal.
- 80 Aici Titus Livius întrebunțează proleptic *imperium romanum*, deși forma statală a Romei, pe vremea războaielor punice, era aceea de republică. E cunoscută figura de stil prolepsă (în latinește *anticipatio*).
- 81 Din anul 216 î.e.n., de cînd Capua trecuse de partea lui Hannibal, se scurseseră 3 ani și jumătate.
- 82 Lacună; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *allapsos*.
- 83 Asupra rolului destinului (*fatum*) în concepția lui Titus Livius, vezi *Studiul introductiv*, vol. I, pp. XXXIV și urm.
- 84 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul *altero*.

- 85 La rîndul său și Hannibal împărțise pe sectoare ținuturile ocupate de forțele carthagineze, fie că aparțineau unor populații silitice (întrucît le ocupase teritoriul) să între în alianță cu el, fie că aparțineau populațiilor care au rupt de bună voie alianța cu Roma.
- 86 Lacună ; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *angustum eo ait se cum*.
- 87 Lictorii nu se depărtau niciodată de consulul sau de praetorul pe care îl însoțeau.
- 88 Lacună ; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvîntul : *animo*.
- 89 Vechile Șesuri (*Campi Veteres*) n-au fost identificate.
- 90 Erau două riuri cu numele de Calor : unul în Samnium, care se varsă în rîul Volturnus, la nord-vest de Beneventum, altul în Lucania, afluent al rîului Silanus. De aici se explică confuzia asupra locului unde a pierit T. Gracchus.
- 91 După suprimarea lui Gracchus, comanda armatei romane a fost preluată de quaestor, pînă la numirea unui alt comandant, pentru că, de bună seamă, la întrevedere împreună cu consulul fuseră și tribunii militari, și deci au fost și ei uciși.
- 92 Tiberius Sempronius Gracchus făcea parte dintr-o renumită familie plebeiană. Familia Semproniiilor cuprindea mai multe ramuri : Atratini, Sophi, Tuditani, Blaesi, Longi, Gracchi. Unul din ei a fost Tiberius Sempronius Longus, învins la Trebia de Hannibal (vezi cartea XXI, cap. LIV), altul P. Sempronius Tuditanus (vezi cartea XXII, cap. L) fost praetor, consul și censor ; acesta a încheiat pacea cu Filip al V-lea, regele Macedoniei și a fost, ca legat, trimis la Ptolemeus al Egiptului. Tiberius Sempronius Gracchus a fost și *magister equitum*, comandant al cavaleriei, sub dictatorul Fabius Maximus și a comandat armata romană în lipsa dictatorului (vezi cartea XXIII, cap. XIX) ; a fost consul în anul 216 î.e.n. Celebrează *ludi romani* (cartea XXIII, cap. XXX) ; a instruit trupele de sclavi voluntari (vezi cartea XXIII, cap. XXXV), îl învinge pe Hanno la Beneventum și a obținut mai multe succese împotriva carthaginezilor în Lucania în calitate de consul (vezi cartea XXIV, cap. XLIII și cartea XXV, cap. I). Firește că în jurul acestui comandant roman, răpus în condiții atît de mișești, s-au plămuit tot felul de legende, de unde provin și atîtea variante asupra morții lui.
- 93 Adagiul livian : *Nihil tam leve est quod non magnae interdum rei momentum est* — cu alte cuvinte : buturuga mică răstoarnă carul mare !
- 94 Acest T. Quinctius Crispinus nu e cel menționat în cartea XXIV, cap. XXXIX.
- 95 Cînd se încheiau legături de ospetie între două persoane, amîndouă familiile și casele, deci și zeii protectori ai caselor respective, Larii și Penații, se bucurau de inviolabilitate și de toate privilegiile care legau pe oaspeți. Călcarea îndatoririlor încheiate însemna și lezarea zeilor casnici.
- 96 Centurionul primipil (*centurio primipilus*) era comandantul centuriei I a triarilor. Era gradul cel mai mare al unui centurion din legiunea romană.

- 97 Reflecție liviană : *id non promissum magis quam stolide creditum, tanquam eaedem militares et imperatoriae artes essent* din care se deduce că nu orice simplu ostaș are însușiri de mare comandant și deci acesta nu poate pretinde să i se dea o comandă, fără s-o merite.
- 98 În latinește aliaților li se spune *socii* ; acest termen desemnează contingentele furnizate armatei romane de populațiile italice aliate cu Roma prin diferite tratate. Raportul numeric între aceste contingente și trupele romane propriu-zise a fost variabil. Sub republicană, contingentele auxiliare au fost organizate în cohorte de pedestrași și în *turmae* de cavalerie comandate de praefecți. În deobște numărul pedestrașilor de *socii* era egal cu cel al romanilor, cel al cavaleriei era dublu. Contingentele de *socii* erau împărțite în două mari corpuri care ocupau cele două aripi ale armatei romane.
- 99 Textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *constitit pugna spe concitante.*
- 100 Lacună ; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvintele : *in eoque et Putaolis id oppidum.*
- 101 Aici Titus Livius face aluzie la înfrângerea suferită de Centenius și de armata lui de 8 000 de oameni.
- 102 Oastea de care se vorbește în cartea XXIII, cap. XIV și cartea XXIV, cap. XIV—XVI.
- 103 Despre acest praetor s-a vorbit la cap. III din această carte. Și în cartea XXVI, cap. II, Titus Livius relatează despre un Fulvius pe care l-a învins Hannibal ; probabil însă că e vorba de aceeași luptă.
- 104 Herdonea, azi Ortona, era situată în centrul Apuliei dauniene, la sud de Arpi, pe drumul care lega orașele Beneventum și Barium.
- 105 Aici Titus Livius întrebuițează cuvântul *ala* care înseamnă corpul de armată alcătuit din trupe aliate ; într-o bătălie, o *ala* trebuia să ocupe flancul stîng, iar un corp identic de trupe aliate să ocupe flancul drept. Fiecare corp avea un efectiv de 4 200 ostași, în afară de trupele de cavalerie și de armament ușor. Potrivit regulilor tacticii romane, Fulvius trebuia să distribuie la centru, în zona de efort, cele două legiuni, iar la flancuri, cele două corpuri de trupe aliate. Fulvius însă n-a respectat dispozitivul frontului obișnuit roman, cu linii succesive de atac : Fulvius își așază trupele numai pe două linii succesive de atac ; în prima linie el așază legiunea întâi și primul corp de trupe aliate, iar la rezervă, legiunea a doua și celălalt corp de aliați. Datorită acestui dispozitiv de atac, prima linie de bătăie romană a fost nevoită să se lărgească pe un front foarte lung, fără adîncime însă, pentru a alcătui un centru și două flancuri ; de aceea, linia de luptă a lui Fulvius a fost dată peste cap de Hannibal.
- 106 Pentru Castrum Claudianum, vezi cartea XXIII, nota 100.
- 107 Datorită faptului că erau trei armate cu trei comandanți.
- 108 Adică un *vallum* dinspre cetate, iar un al doilea dinspre cîmpul liber.
- 109 Evenimentele relatate în cap. XXIII—XXXI sînt redată și de Polybios, *op. cit.*, cartea VIII, cap. XXXVII și urm. ; Z o n a-

- ras, *op. cit.*, cartea IX, cap. V; Plutarh, *op. cit.*, *Marcellus*, cap. XVIII; Frontinus, *op. cit.*, cartea III, cap. III; Silius Italicus, *Punica*, cartea XIV, vs. 585.
- 110 E vorba de primăvara anului 212 î.e.n.
- 111 Însă Titus Livius n-a menționat că la Agrigentum a venit și Hippocrates (vezi cartea XXIV, cap. XXXIX).
- 112 Inadvertență: mai departe, tot la această carte, la cap. XXX, Titus Livius relatează că au fost 70 de conspiratori și nu 80.
- 113 Maximă liviană: *Priorum audacia dubiis etiam animos facit*, — într-o acțiune întreprinsă de mai mulți, e de ajuns să aibă cei din frunte curaj, pentru ca și ceilalți să-i imite.
- 114 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvintele: *sunt copiae*.
- 115 Lacună; Riemann a completat cu cuvântul: *rati*.
- 116 Aici se face aluzie la expediția ateniană întreprinsă în anul 413 î.e.n. împotriva Syracusei. pe vremea războiului peloponesiac. Expediția era condusă de Nicias și Lamachos care aveau la dispoziție o flotă și două armate terestre. Syracusanii au nimicit mai întâi flota atenienilor și apoi au înfrânt pe rând și cele două armate terestre (vezi *Thucydides*, *op. cit.*, cartea VI, cap. VII).
- 117 Se menționează ca tirani Agathocles, Dionysios cel Bătrîn, Dionysios cel Tânăr; în schimb Hiero, care a fost aliat cu romanii, este socotit de Titus Livius, rege.
- 118 E vorba de dezertori syracusani fugiți la vrăjmași.
- 119 Adică insula Sicilia.
- 120 În privința lui Bomilcar, Titus Livius a relatat la cartea XXIV, cap. XXXVI că acesta a plecat la Carthagina, dar fără să spună însă când și cu ce prilej s-a înapoiat de acolo.
- 121 În urma izbucnirii furtunii pe mare, blocada Syracusei de către flota romană a fost zădărnicită, pentru că vasele au fost nevoite să se depărteze în larg.
- 122 E vorba de castrul de care Titus Livius a pomenit în cartea XXIV, cap. XXXIII.
- 123 Datorită bălților insalubre și pline cu miasme ale râului Anapus, unde se afla tabăra carthagineză; în schimb unde erau amplasați romanii. orașul era așezat mai sus; mai ales cota Epipolaelor era cea mai ridicată.
- 124 Lacună; textul latin a fost completat cu cuvintele: *adorta erat: nam romani*.
- 125 Întrucît în vecinătate nu se găsea nici un oraș aliat cu Carthagina în care să se retragă această armată.
- 126 Lacună în text. Se subînțelege însă că sicilienii ocupaseră două orașe, dar care anume nu se știe.
- 127 Se atrage atenția asupra acestei inadvertențe: la cap. XIII din această carte Titus Livius relatase că au fost 100 de vase.
- 128 Aici Titus Livius săvîrșește o eroare, deoarece vîntul prielnic pe care l-au avut carthaginezii ca să navigheze pînă în Sicilia nu putea fi decît vîntul de vest și, dimpotrivă, vînturile care îi împiedicau să treacă de promontoriul Pachynum erau vînturile de răsărit. Explicația rezidă în necunoașterea precisă a situației geografice, fapt curent la istoricii antici.

- 129 E vorba de bătălia navală pe care a fost nevoit s-o angajeze, pentru a străpunge blocada flotei romane, ca să intre în port.
- 130 Aceasta era denumirea romană a vântului care bătea dinspre est sau din sud-est. Acest vînt suflînd din direcția Syracusei înfrîurea defavorabil asupra condițiilor de luptă navală ale flotei cartagineze.
- 131 Bomilcar își lăsase vasele de transport cu aprovizionarea la Heraclea. Titus Livius trece însă cu vederea acest fapt.
- 132 E vorba de proprietățile care alcătuiseră domeniile regale ale lui Hieronymus.
- 133 Adică raporturile lor cu Roma să fie aidoma cu cele dinainte de primul război punic.
- 134 De ciumă, așa cum s-a spus la cap. XXVII din această carte.
- 135 Lacună ; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *Syracusas esset applicare se romanis.*
- 136 S-au făcut noi alegeri de arhonți, pentru că cei vechi, Epicydes și Hippocrates, fuseseră demși.
- 137 Solii Syracusei întrebuintează aceleași argumente și același limbaj ca cei romani la cap. XXXIII din cartea XXIV.
- 138 La cap. XXI din cartea XXVI Titus Livius menționează că acesta se numea Belligenes.
- 139 Lacună ; Riemann a întregit textul latin cu cuvîntul *comperit.*
- 140 Lacună ; Riemann a întregit textul latin cu cuvintele *mercenariorumque.*
- 141 Lacună : textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul *obtinendam.*
- 142 Lacună ; textul latin a fost completat cu cuvîntul : *Achradinam.*
- 143 Lacună ; Riemann a completat cu cuvîntul : *pavor.*
- 144 Despre Titus Otacilius s-a vorbit la cap. III din această carte, cînd i s-a dat comanda flotei romane.
- 145 Otacilius a fost în măsură să desfășoare fără teamă această operație datorită faptului că flota cartagineză de sub comanda lui Bomilcar se găsea la Syracuse sau la Tarentum.
- 146 Pentru evenimentele descrise la cap. XXXII—XXXVI a se vedea Polybios, *op. cit.*, cartea VIII, cap. XXXVIII ; Appianus, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XVI ; Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XIII, vs. 138 și urm. Eutropius, *Breviarium, ab Urbe condita*, cartea III, cap. XIV.
- 147 E vorba de iarna anului 212 î.e.n.
- 148 Amtorgis — localitate hispană care nu a fost încă identificată. Se presupune că era situată în apropiere de Ilturgi sau de Castulo.
- 149 Lacună ; textul latin a fost completat de Riemann cu cuvîntul : *commercio.*
- 150 Reflexie liviană : *Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exempla haec vere pro documentis habenda ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suorumque proprii virium in castris habeant*, în care Titus Livius relevă că un stat trebuie să se bizuie în primul rînd pe apărarea sa proprie, asigurată de armata sa proprie.
- 151 Adică în fața taberelor celor doi comandanți cartaginezi Mago și Hasdrubal.
- 152 Suesetani — populația hispană locuind în teritoriul de la sud de Hiberus.

- 153 *Lancea*, era armă de aruncat, folosită de hispani; era lungă și ușoară, avînd un mîner din piele iar vîrfurile plate. Această armă a fost preluată de romani, intrînd în dotația cavaleriei lor.
- 154 Aici Titus Livius comite o inadvertență: ne aflăm în anul 212 î.e.n., deci în al șaptelea an de război punic, și nu în al optulea.
- 155 Adică *Hispania ulterior* și *Hispania citerior*.
- 156 Istoricul roman Valerius Maximus, în lucrarea *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, cartea II, cap. VII, spune că Marcius avea grad de tribun militar, pe cînd Cicero în discursul *Pro Balbo* relatează că era centurion primipil. Titus Livius mai vorbește de Marcius în cartea XXXVIII, cap. XLII.
- 157 Pentru cele relatate în capitolele XXXVII—XXXVIII, a se vedea Frontinus, *op. cit.*, cartea II, cap. VI, Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea I, cap. VI, cartea II, cap. VII și cartea VIII, cap. XV; Plinius, *op. cit.*, cartea II, cap. CCXLI, Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XIII, vs. 700.
- 158 Reflexie liviană: *Ad id quod ne timeatur fortuna facit minime tuti sunt homines, quia quod neglexeris incautum atque apertum habeas*, prin care este subliniată ideea că în orice împrejurare niciodată nu trebuie să te încrezi orbește în noroc, lăsînd pe seama lui să rezolve totul și să neglijezi luarea de măsuri convenite.
- 159 Aforism livian: *Eo ipso quod difficillimum videtur facilius erit* — în romînește s-ar putea reda: de multe ori ceea ce ni se pare foarte greu de îndeplinit, după ce am pornit la treabă constatăm că totul merge mai ușor decît ne-am închipuit.
- 160 Reflexie liviană: *In rebus asperis et tenui spe fortissima quaeque consilia tutissima sunt, quia, si in occasionis momento, cuius praetervolat oportunitas, cunctatus paulum fueris, nequiquam mox omissam quaeras* prin care istoricul roman subliniază că trebuie să se îndrăznească cu orice preț a purcede la ultima și hotărîtoarea acțiune, atunci cînd s-a ajuns la cea mai grea cumpănă a vieții și cînd nu mai există o altă soluție — altfel totul e pierdut —, pentru că în felul acesta se mai pot ivi perspective de reușită, deși cu minimum de probabilități.
- 161 Cuvîntarea rostită de Marcius este o creație retorică tit-liviană, putînd servi drept model de discurs oratoric. Cuvîntarea începe cu exordiu, urmează tranziția: jalea dă înbold să se pornească la faptă și răzbunare. Apoi vine tratarea: toți ostașii trebuie să fie însuflețiți de aceleași simțăminte și gînduri — răzbunarea comandanților răpuși mișelește de vrăjmași, se expune planul de acțiune și cum se va reuși să se aducă la îndeplinire printr-o acțiune rapidă, arătînd că sînt împrejurări care înlesnesc izbîndirea planului. Urmează apoi încheierea discursului și perorația.
- 162 Cuvintele din paranteză sînt completarea noastră.
- 163 Aici e figura de stil *asyndeton*: eliminarea conjuncțiilor pentru a accentua asupra vivacității și rapidității mișcărilor și acțiunilor întreprinse.
- 164 E vorba de analistul Claudius Quadrigarius (vezi vol. II, cartea VI, nota 90).

- 165 C. Acilius a fost un analist roman care a scris în limba greacă o istorie romană (*Aciliani Annales*) începînd expunerea din timpuri legendare. Istoricii greci, Dionysios din Halicarnas, Strabo, Plutarh, apoi cei romani Cicero, Titus Livius, îl citează de multe ori. Cel care îl urmează cu fidelitate este analistul Claudius Quadrigarius. Totuși nu avem la dispoziție date precise biografice asupra lui Acilius, fiind multe controverse chiar și în privința fragmentelor rămase din opera acestuia.
- 166 Cele relatate la cap. XL—XLI de Titus Livius sînt redată și de Polybios, *op. cit.*, cartea IX, cap. X și Plutarh, *op. cit.*, Marcellus, cap. XXI.
- 167 Aici Titus Livius se referă la epoca războaielor civile, începînd cu cel din timpul lui Sylla și continuînd cu cele dintre Pompeius și Caesar.
- 168 Templul lui Jupiter Capitolinul a ars în anul 84 î.e.n.
- 169 Hanno fusese trimis la Carthagina în locul lui Himilco, stîns din viață la Syracuse din cauza ciumei.
- 170 Hippacritanus era din Hippacra sau Hippo Diarryhtos, localitate situată în ținutul Zeugitana, în Africa de nord, aproape de Carthagina.
- 171 Pentru riul Himera, vezi cartea XXIV, nota 29.
- 172 Heraclea Minoa — oraș situat pe coasta meridională a Siciliei între Agrigentum și Selinunt, întemeiat de coloniștii din Selinunt cu numele de Minoa. Venind apoi coloniști spartani, aceștia s-au stabilit acolo, dîndu-i numele de Heraclea. Acest oraș a fost de timpuriu ocupat de puni, înainte de cucerirea Siciliei de romani.
- 173 De acest rîu se vorbește în cartea XXIV, la cap. XXXV.
- 174 Lacună ; Riemann a întregit textul cu cuvîntul : *proelium*.
- 175 Lacună în text.
- 176 La cartea XXIV, cap. XLIII, Titus Livius îl menționează pe Fulvius Centimalus ca praetor.
- 177 Lacună ; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *Len-tulus, M. Cornelius, C. Calpurnius, Sulpicio*.
- 178 Adică după ieșirea din magistratură rămîneau comandanți de armate în calitate de proconsuli.

CARTEA XXVI

- 1 Adică la 15 martie 211 î.e.n.
- 2 E vorba de acei ostași care au supraviețuit dezastrului de la Cannae și despre care Titus Livius a amintit în cartea XXV, cap. VI, cînd, în numele lor se prezentase senatului roman o delegație de centurioni.
- 3 În bătălia de la Herdonea din anul 212 î.e.n. (vezi cartea XXV, nota 104 și cap. XXI).
- 4 Anul 211 î.e.n.
- 5 Senatul, ca organ suprem al statului militarist roman și expresie a voinței oligarhiei aristocratice, nu se împacă de fel cu alegerea de către trupe a comandanților lor, mai ales cînd era vorba de un reprezentant al plebeilor, avînd gradul numai de centurion, și mai ales că acest L. Marcius nu îndeplinise nici o funcție curulă.

De aceea, la raportul trimis de Marcius, succesorul Scipionilor, senatul n-a luat nici o hotărîre în privința comenzii acestuia, pînă cînd s-a recurs la numirea lui P. Cornelius Scipio prin mijlocirea adunării poporului.

- 6 Referitor la evenimentele din Spania și la hotărîrile luate de trupele romane rămase după doborîrea Scipionilor, vezi Titus Livius, cartea XXV, cap. XXXVII—XL; vezi și Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea II, cap. VII.
- 7 E menționat numai numele lui Cnaeus Scipio, pentru că o bucată de vreme, deși scurtă, numai 29 de zile, rămăsese singur comandant suprem al forțelor romane din Spania.
- 8 Și istoricul roman Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea II, cap. VIII, relatează acest proces intentat fostului consul Cn. Fulvius (vezi și cartea XXV, no.ele 103 și 104).
- 9 E vorba de Ti. Sempronius Gracchus, cel atras în capcană de Hannibal și ucis mișelește (vezi cartea XXV, nota 91).
- 10 Lacună; textul latin a fost întregit de Riemann cu cuvintele: *Cn. Fulvius! Ti. Sempronius.*
- 11 Atît orașul Beneventum, cît și Cumae au păstrat alianța cu Roma, nefiind deci recucerite din mîinile lui Hannibal cum spune în acest pasaj Titus Livius.
- 12 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul: *cessisse.*
- 13 C. Flaminius, cel căzut la lacul Trasimenus, vezi cartea XXII, nota 22.
- 14 L. Aemilius Paullus, cel căzut la Cannae, vezi cartea XXII, cap. XL—XLI.
- 15 L. Postumius Albinus, cel care a pierit răpus de triburile boiilor împreună cu aproape toată armata sa, în anul 217 î.e.n. în ambuscada din pădurea Litane. Făcînd parte dintr-o cunoscută familie patriciană, L. Postumius Albinus fusese praetor, iar consul în trei rînduri, ultima oară în anul 217 î.e.n.
- 16 Cneius Cornelius Scipio a comandat armata romană din Spania împreună cu fratele său (vezi cartea XXIII, cap. XXVI și urm.). Îl învinge pe Hasdrubal, despresoară cetățile Iliturgi și Bigerra (vezi cartea XXIV, cap. XLI) și e rănit la Munda; a pierit în anul 212 î.e.n. în urma trădării celtiberilor.
- 17 E vorba de consulul roman P. Cornelius Scipio învins de Hannibal la riul Ticinus; a luptat alături de fratele său în Spania, avînd aceleași fapte de arme ca și el. Piere cu 29 de zile înaintea fratelui său, căzînd pe cîmpul de luptă în anul 212 î.e.n.
- 18 Reflecție liviană: *Adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse!* din care se vede că în antichitatea romană, și pe vremea republicii și pe vremea lui Titus Livius domnea o adîncă inechitate între pături sociale, între pătura exploatătoare a patriciatului dominant care huzurea în bogății, și a masei plebeilor care se zbătea în sărăcie.
- 19 În text este: *perduellio* — expresie juridică din dreptul civil roman. Prin *perduellio*, cea mai gravă acuzație judiciară, se urmăreau cei învinuți de crima de uelțire împotriva statului, cuprinzînd ca articole trădarea, complotul și atentatele împotriva magistraților de la conducerea statului. Pentru cazul de față, învinuirea

- de *perduellio* constă în destrămarea disciplinei ostășești, prin corupția și viața de desfrâu a ostașilor, lipsa de autoritate, incapacitatea de comandă, precum și vina de a-și fi părăsit armata pe câmpul de bătaie.
- 20 După cum se știe numai adunarea poporului (*contio*), întrunit în *comitia centuriata*, aproba sau respingea pedeapsa cu moartea în procesul unui acuzat de *perduellio*.
- 21 În latinește *plebs*, identificat uneori cu *populus* de Titus Livius pentru perioada războaielor punice.
- 22 Asediul Capuei relatat de Titus Livius în cap. IV—VII a fost descris și de Polybios, *op. cit.*, cartea IX, cap. III, de Appianus, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XXXVIII și urm., de Frontinus, *op. cit.*, cartea IV, cap. VII și de Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea II, cap. III.
- 23 Aici e figura de stil numită brachiologie.
- 24 E controversă între istoricii antici în privința numelui acestui centurion. Valerius Maximus, *op. cit.*, la capitolul mai sus citat, scrie că se numea Marcus Navius; în schimb Frontinus, *op. cit.*, la același capitol, la nota 22, îi spune Quintus Naevius.
- 25 Pentru *Tifata mons* vezi cartea XXIII, nota 127.
- 26 Și Tacitus, *Annales*, cartea I, cap. XXVIII, ca și Plutarh, *op. cit.*, *Aemilius*, cap. XVII, relatează că datorită superstițiilor asemenea procedee erau întrebuintate de cei vechi când erau eclipse de lună: lumea făcea un zgomot de nedescris, bătînd în talgere și în tot felul de obiecte de aramă și de orice alt metal, spre a „ajuta“ luna în luptă cu vîrcolacii (balaurii sau șerpii uriași — forțe negative) să-și recapete lumina furată.
- 27 Despre legatul M. Atilius s-a vorbit în cartea XXIV, cap. XLIV, cînd primise praetura cu *jurisdictio peregrina*.
- 28 Analistii la care se referă Titus Livius aici, și ale căror opere probabil că le-a consultat sînt: Acilius, Claudius Quadrigarius, Fabius Pictor, Cincius Alimentus, Valerius Antias etc.
- 29 Lacună în text; completarea cu cuvintele: *posse iis qui nati*, e făcută de Riemann.
- 30 În privința acestor evenimente și a descrierii marșului lui Hannibal către Roma făcute de Titus Livius în cap. VII—XI, a se vedea și cele relatate de Polybios, *op. cit.*, cartea IX, cap. III și urm.; Appianus, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XL; Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XII, vs. 524; Florus, *Istoria*, cartea I, cap. XXII și urm.; Orosius, *Istoriae adversus paganos*, cartea IV, cap. XVII.
- 31 Tot așa se întîmplase și cu asediații din Capua, cărora li se interceptau, de către proconsuli, transporturile de aprovizionare cu cele necesare traiului.
- 32 Lacună în text, care a fost completată de Riemann prin cuvîntul: *subeundaque*.
- 33 Titus Livius n-a menționat înainte nimic în legătură cu ridicarea acestei redute.
- 34 E vorba de planul lui Hannibal de a porni ofensiva asupra Romei însăși.

- 35 P. Cornelius Asina fusese consul în anul 228 î.e.n.. În cartea XXII. cap. XXXIV, Titus Livius a scris că Asina a îndeplinit funcția de interrege.
- 36 Aici Titus Livius se referă la încălcarea de către Carthagina a condițiilor tratatului încheiat cu Roma în anul 226 î.e.n. și la cucerirea și dărîmarea orașului Saguntum de către Hannibal în anul 219 î.e.n.
- 37 Valerius Flaccus fusese consul în anul 227 î.e.n.
- 38 Despre aceasta vorbește Titus Livius în cap. VI din cartea XXI.
- 39 Setia (azi Sezza) — oraș volsc situat între Norba și Privernum, aproape de Via Appia ; a devenit colonie latină din anul 382 î.e.n. Orașul era apărat de o garnizoană latină și fortificat în anul 211 î.e.n. (vezi cartea XXVI, cap. VIII). Refuză să dea Romei contingentul de trupe, potrivit situației ei de oetate confederată, în 209 î.e.n. și de aceea e pedepsit impunîndu-i-se dări neabișnuit de mari (vezi la cartea XXVII, cap. X și cartea XXIX, cap. XV).
- 40 Cora — oraș în Latium, situat pe o mîgură înaltă între Velitrae și Norba, la sud de Via Latina, fiind confundat de multe ori cu colonia Sora (vezi cartea XXVI, cap. VIII, cartea XXVII, cap. IX, și cartea XXIX, cap. XV). Ca și Setia, orașul Cora primește o garnizoană romană și este fortificat pentru a rezista atacurilor lui Hannibal.
- 41 Lavinium (azi Pratica) — vechi oraș din Latium, pe litoralul mării, între Laurentium și Ardea ; localitatea este cunoscută din legenda lui Aeneas și a fost capitala latinilor înainte de Alba Longa. De asemenea, și Lavinium a fost fortificat și a primit o garnizoană romană pentru a rezista atacurilor carthagineze.
- 42 Sidicinum (Teanum) azi Teano — numit astfel pentru a se deosebi de Sidicinum din Apulia — era o localitate în Campania, situată la răscrucea dintre Via Latina cu drumurile care duceau la Beneventum și Minturnae.
- 43 Suessae sau Suessa (azi Sessa) — numită și Suessa Aurunca spre a se deosebi de Suessa Pometia din ținutul Pomptinus — era localitate situată în ținutul auruncilor, la sud de râul Liris, între Teanum și Minturnae ; a devenit colonie latină din anul 313 î.e.n.
- 44 Allifae (azi Alife) — oraș din Samnium, pe valea mijlocie a râului Voltumnus, situat pe Via Latina.
- 45 *Castra stativa* era în general o tabără permanentă fie pentru cantonamentul de iarnă, fie o tabără ridicată pentru cantonarea armatei în anumite centre de operații, în aceeași regiune, ca în cazul de față.
- 46 Casinum (azi Casinas) — localitate în Latium, pe Via Appia, între Aquinum și Venafrum.
- 47 Rîul Liris (azi Garigliano) izvorăște din Apenini aproape de lacul Fucinus, traversează ținuturile sabin și Latium, prin centrul Italiei ; are afluent rîul Treus și se varsă în marea Tyrrheniană aproape de Minturnae.
- 48 Interamna (astăzi Terame) — localitate în ținutul volscilor (care a fost alipit ținutului Latium), pe malul stîng al râului Liris, la confluența unui mic rîu ; de aici și numele de Interamna. A devenit colonie latină din anul 312 î.e.n.

- 49 Aquinum (azi Aquino) — o veche localitate din ținutul volscilor, situat pe Via Latina, între Fabrateria și Casinum.
- 50 Fregellae (astăzi Opi) era situat în ținutul volscilor, pe Via Latina, pe malul stîng al râului Liris, puțin mai sus de confluența lui cu Trerus. A devenit colonie latină în anul 328 î.e.n.
- 51 Hannibal, după ce s-a servit de toate ambarcațiile disponibile, le-a incendiat pentru a nu se folosi și romanii de ele la trecerea râului.
- 52 E vorba de știrile că Hannibal se îndreaptă cu forțele carthagieneze ca să atace Roma.
- 53 Arx Aefulana (astăzi Monte Affliano) o așezare puternic fortificată situată la 2 mile sud-est de Tibur.
- 54 Un proconsul roman își exercita prerogativele puterii sale (*imperium*) numai între hotarele provinciei care i-a fost desemnată; în cazul că se întorcea la Roma, proconsulul nu se mai bucura de aceste prerogative, devenind simplu particular (*privatus*). Această regulă însă putea fi călcată de senatul roman, căci printr-un decret senatorial proconsulul putea fi pus pe aceeași treaptă cu consulul, obținînd dreptul de a-și exercita puterea de proconsul și pe teritoriul Romei (*imperium domi*).
- 55 Labicum — vezi vol. I, cartea a II-a nota 85.
- 56 Frusino (azi Frusinone) — localitate în Latium, situată pe Via Latina între Ferentinum și Fregellae.
- 57 Ferentinum (azi Ferentino) — în ținutul hemicilor pe Via Latina, între Anagnia și Frusino.
- 58 Anagnia — vechi oraș în ținutul hemicilor, în Latium, situat pe o înălțime la stînga șoselei Via Latina, la încrucișarea unor drumuri (*Compitum Anagninum*).
- 59 Gabii (azi Castiglione) — vechi oraș din Latium situat între Roma și Praenestae.
- 60 Pupinia — e vorba de ținutul de la sud de râul Anio, între Roma și Gabii.
- 61 Esquiliile Carinae — cartier roman pe Colina Esquilină.
- 62 Poarta Esquilină se găsea în estul Romei, în depresiunea dintre cotele Mons Cispius și Mons Oppius (Colina Esquilină) la extremitatea *agger-ului* lui Servius. Această parte este punctul de plecare al uliței Vicus Virbius către centrul Romei și a șoselelor Via Tiburtina și Via Lavicana, către regiunea din această parte a Romei.
- 63 Poarta Collină se găsea la extremitatea nord-estică a incintei Romei, la începutul *agger-ului* lui Servius și la capătul văii care separă colinele Viminală și Quirinală. De aici începe strada Vicus Longus către centrul orașului, iar Via Salaria către regiunea din jurul orașului.
- 64 A ocupat acest dispozitiv pentru a face acoperirea armatei proconsolului rînduite în linie de bătaie între Poarta Esquilină și cea Collină.
- 65 Pentru a se putea întruni și ține ședințe.
- 66 Rîul Anio (vezi cartea XXIV, nota 36), afluent al Tibrului, pe malul lui stîng, se varsă în acesta la $4\frac{1}{2}$ km mai sus de Roma;

- constituia o importantă linie comercială și strategică. Din el se alimenta Roma cu apă potabilă; și azi se mai văd vestigiile apeductului Anio Vetus, construit în anul 271 î.e.n.
- 67 Templul lui Hercules se găsea aproape de poarta Collină.
- 68 În privința numizilor care se găseau la Roma a se vedea cartea XXIII, cap. XLVI.
- 69 *Clicus Publicius* este drumul povîrnit ce ducea de la *Forum bovarium* către Colina Aventină și templul Junonei Regina.
- 70 În latinește *imperium* — era delegația dată unui înalt magistrat roman, praetor, consul sau dictator, prin votul adunării poporului. Cuvîntul *permittere imperium* exprimă autoritatea magistraților, indicînd caracterul ei absolut și lărgit, în principiu nelimitat, desemnînd puterea supremă, în care erau incluse comandamentul militar și jurisdicția. Totuși *imperium* putea fi conferit și în afara magistraturii, fie continuîndu-se prerogativele unui magistrat, fără magistratura care se păstrează riguros pe durată de un an — *prerogare imperium*, fie conferind autoritatea fără titulatura obișnuită unui simplu particular. Ca măsură excepțională, în vremuri de mare primejdie ca în cazul de față, *imperium* se acorda, pînă la un nou ordin celor care deținuseră magistraturi: dictatori, consuli și censori; prorogarea prerogativelor putea fi pe un an și apoi reînnoită, dar și fără termen fix, pînă la încheierea misiunii încredințate sau pînă la un ordin contrariu. Persoanele cu *imperium prorogatum* (prelungirea prerogativelor) sau îndeplinind efectiv funcția de magistrați purtau titulatura magistraturii ale cărei puteri le exercitau sau ale căror funcții le substituiau, ca proconsuli, propraetori, proquaestori, însărcinările lor fiind *promagistratus*. În acest caz, *imperium* înseamnă comandament militar. Alteori, *imperium* desemnează însăși magistratura încredințată.
- 71 Proconsulul Flaccus coopera împreună cu consulii la operațiile de apărare ale Romei.
- 72 Tutia — un rîu mic, care se varsă în rîul Anios, dinspre stînga, la circa 10 km de Roma.
- 73 Dumbrava Feroniei și templul Feroniei se aflau în Etruria de sud, lîngă Capua (vezi cartea XXII, nota 10).
- 74 Analistul Coelius Antipater a fost profesorul de retorică al triumvirului Crassus. C. Antipater i-a dedicat lui Aelius Stilo istoria celui de-al doilea război punic — lucrare pe care a scris-o în stil retoric în jurul anului 110 î.e.n. (Vezi și Cicero, *Brutus*, cartea II, cap. XIV).
- 75 Eretum — localitate în ținutul Sabinum, situată pe malul stîng al Tibrului, la răscrucea drumurilor Via Salaria și Via Nomentana.
- 76 Cutiliae — așezare în ținutul Sabinum, la răsărit de Reate, pe malul lacului Cutiliae.
- 77 Amiternum (azi San Vittorino) — oraș în valea rîului Aternus, la poalele celor mai înalte vîrfuri din Apenini (Gran Sasso d'Italia); era oraș sabin sau vestin.
- 78 Sulmo (azi Sulmona) — oraș în ținutul paelignilor, la granița cu ținutul marrucinilor, la sud de Corfinium. Aici s-a născut poetul latin Publius Ovidius Naso.

- 79 În ținutul Albensis se afla orașul Alba sau Alba Fucentia, puternic oraș volsc la nord de lacul Fucinus, pe Via Valeria. A devenit colonie latină în anul 303 î.e.n.
- 80 Pentru marsi — vezi vol. II, cartea IX, nota 67.
- 81 Foruli (azi Civita Tomasa) — așezare sabină pe drumul dintre Amiternum și Cutiliae.
- 82 Lacună în text care a fost întregit de Riemann prin : *ducis tanti*.
- 83 Despre căderea Capuei, relatată de Titus Livius în capitolele XII—XVI, vezi și Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. XLIII; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. VI; Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XIII, vs. 258 și urm.
- 84 Lacună în text; cuvintele *Samnum et Apuliam* au fost completate de Riemann.
- 85 În vremea când lipsea proconsulul Fulvius Flaccus, care plecase cu armata să apere Roma împotriva lui Hannibal (vezi cap. VIII și IX).
- 86 Fulvius Flaccus s-a întors la Capua îndată ce-a aflat că Hannibal s-a îndepărtat de Roma, ceea ce însă Titus Livius n-a relatat.
- 87 Cu acest edict a venit Flaccus de la Roma, negreșit, în urma contactului cu senatul roman, Appius, celălalt proconsul, fiind bolnav încă.
- 88 E greu de conceput că la Capua, care era împresurată, se știa de atacarea orașului Rhegium de către Hannibal.
- 89 Capua se predase romanilor în anul 343 î.e.n., cu prilejul primului război al acestora cu samniții (343—341 î.e.n.), atunci când fusese amenințată de samniți (vezi vol. II, cartea VII, cap. XXIX—XXXII).
- 90 În acest pasaj este figura de stil numită preteritiune: sublinierea ideii că nu vrei să amintești un fapt după ce l-ai reproduș cu lux de amănunte.
- 91 Aci e figura de stil numită zeugmă; verbul *pati* se traduce: 1) a îndura, 2) a înfrunta.
- 92 Lacună în text; cuvântul *inexpiabilis* este pus de Riemann.
- 93 Cuvântarea lui Vibius Virius este o creație *sui generis* tit-liviană, de un patetism zguduitor, în care literatul roman îmbină cu măiestrie arta persuasiunii prin argumente raționale cu talentul literar de a impresiona.
- 94 Această poartă își avea numele de la templul lui Jupiter situat la poalele muntelui Tifata, în vecinătatea Capuei.
- 95 E vorba probabil de proconsulul Q. Fulvius, pentru că el a condus operațiile asediului și a luat măsurile de represalii împotriva capuanilor vinovați.
- 96 Au fost trimiși la Cales și la Teanum Sidicinum pentru că acestea, deși erau orașe campane, păstraseră fidelitatea față de Roma. În general prizonierii de război erau trimiși la orașele aliate și prietene pentru a fi ținuți sub pază pînă la încheierea ostilităților.
- 97 Motivele care-l determinau pe Claudius să fie mai împăciuitor sînt lesne de presupus: avea rude în rîndurile fruntașilor din Capua.
- 98 Lacună în text; Riemann l-a completat cu : *neque quid dicrent*.
- 99 Semnalele pentru schimbarea gărzilor la interval de 3 ore (*signa*) în castru se dădeau la ore fixe; de aceea termenii sînt identici

- cu însăși împărțirea timpului zilei ; astfel cuvântul *buccina* (goarna) este întrebuintat prin analogie cu *vigilia* (veghe sau strajă).
- 100 Și în întregul ținut sidicin, cu capitala la Teanum Sidicinum, ca și în Capua sau în celelalte orașe campane, magistratul suprem era tot un *medix tuticus*.
- 101 Execuția osîndiților condamnați la moarte prin decapitare cu securea s-a adus la îndeplinire potrivit legilor romane aplicate unor cetățeni romani, deoarece campanii se bucurau de dreptul de cetățenie — *jus civitatis*. În legea celor 12 table se prevedea că acela care a ațîțat pe un vrășmaș împotriva statului sau care a trădat vrăjmașului pe un cetățean roman să fie osîndit la moarte. Senatorilor campani li s-a aplicat pedeapsa capitală, fără drept de apel la adunarea poporului (*appellatio*), ca unii care deveniseră dușmani ai poporului roman. La fel i-a pedepsit și Marcellus la Nola pe aliații (*socii*) răzvrățiți (vezi cartea XXIII, cap. XVII).
- 102 Ap. Claudius fusese colegul de consulat al lui Flaccus, căroră după expirarea funcției li-se prelungise comanda în calitate de proconsuli, amîndoi avînd misiunea să asedieze și să cucerească cetatea Capua.
- 103 E mai plauzibilă aserțiunea aceasta, ca el să se găsească în rîndurile prizonierilor, deoarece Vibellius Taurea, unul din fruntașii Capuei, fusese împreună cu Pacuvius Calavius inițiatorii alianței cu Hannibal.
- 104 Lacună în text, care a fost completată de Riemann cu : *quiritare*.
- 105 Atella — oraș din Campania, situat la jumătatea drumului dintre Capua și Neapolis.
- 106 Calatia (azi Galazze) — oraș în Campania, situat pe Via Appia, între Capua și Caudium.
- 107 Atella și Calatia erau în strînse relații cu Capua și amîndouă ieșiseră din confederația romană și se aliașeră cu Hannibal.
- 108 Aceștia erau senatori și membri ai ordinului equestru ; ei erau nu numai din Atella și Calatia, ci și din alte orașe din Campania.
- 109 În senatul roman.
- 110 Micii negustori (*institores*) și meșteșugarii (*opifices*) făceau parte din cea din urmă clasă censitară de cetățeni.
- 111 De aci înainte locuitorii Capuei nu se vor mai bucura de dreptul de cetățenie latină (*Jus civitatis*), ci li s-a acordat numai posibilitatea de a locui în Capua.
- 112 Cetatea Capua fusese degradată devenind acum *praefectura*. Cu administrarea Capuei, ca și a celorlalte orașe din Campania aflate în situația ei, se va ocupa un împuternicit special trimis de Roma, *praefectus*, în locul praetorului de pînă acum.
- 113 Referitor la situația din Spania a se vedea și Frontinus, *op. cit.*, cartea I, cap. V., Appianos, *op. cit.*, *Iberica*, cap. XVII și Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. VII.
- 114 Fonteius fusese legatul lui Cn. Scipio, cel ucis de lusitani, și singurul comandant superior roman, rămas în viață după moartea lui Scipio.
- 115 Marcus era centurionul pe care trupele rămase l-au ales comandant suprem în locul lui Cn. Scipio, dîndu-i funcția de *propraetor*, alegere pe care senatul roman n-a confirmat-o.

- 116 Pietrele negre (*Lapides Atri*) în Spania, neidentificat încă. probabil situat lângă masivul păduros de la Castulo (*Castulonensis Saltus*).
- 117 Pentru Iliturgi vezi cartea XXIII, nota 159.
- 118 Mentissa — localitate în ținutul cretanilor, în regiunea munților Sierra Morena, situată pe drumul dintre Carthagina Nouă și Castulo, și Plinius Major, *Historia naturalis*, cartea III, cap. XXV și Ptolemaeus, *Geografia*, cartea II, cap. VI, amintesc de această localitate.
- 119 În latinește *caduceator* — sol de pace — vezi vol. II, cartea VIII, nota 92.
- 120 E vorba de garnizoanele carthagineze care erau cantonate în cetățile orașelor hispane.
- 121 Orele 10 dimineața.
- 122 În legătură cu desemnarea ca proconsul în Spania a lui Publius Cornelius Scipio (mai târziu Africanus), a se vedea Polybios, *op. cit.*, X, cap. II; Aprianos, *op. cit.*, *Iberici*, cap. XVIII; Dio Cassius, *op. cit.*, cartea LVII, cap. XXXIX; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea III, cap. VII; Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XV, vs. 1 și urm.
- 123 Claudius Nero comanda în calitate de propraetor provincia Spania, ca și Silanus, înlocuitorul său; comandantul suprem al armatei din Spania (*imperator*) trebuia deci să aibă rangul de proconsul.
- 124 Candidații la magistratură trebuiau să-și declare numele în fața magistratului (consulului) care prezida alegerile în *comitium*; ei erau îmbrăcați în haină albă de candidat (*toga candida*). Declarația candidatului trebuia înaintată în intervalul de timp legal numit *trinundinum*, adică în răstimpul a trei târguri săptămânale (*nundinum*) de la data publicării edictului de convocare a comitiilor până în ziua alegerilor, care va fi începutul săptămânii pentru cel de-al treilea târg, deci în intervalul a 16 zile. În toată această vreme, cetățenii întruniți în *comitia centuriata* îl așteptau pe candidat.
- 125 Magistratii de la cîrma statului roman luaseră loc în *comitium* într-o tribună, unde se mai găseau și alți bărbați frunțași, consulari sau foști praetori.
- 126 Dacă în intervalul de 16 zile fixat după lege nu se ivea nici un competitor, declarația de candidat se putea face și în ziua alegerilor, ca de data aceasta.
- 127 În această privință scriitorul Macrobius, *Saturnalia*, cartea XXXV, cap. CXVI, spune: „Candidații trebuie să se prezinte în *comitia* în zilele de târg și să se așeze pe o movilă spre a-i vedea toată lumea bine“.
- 128 Scipio s-a dus în sanctuarul (*cella*) lui Jupiter de pe Capitolium. Și Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea I, cap. II, ca și Aulus Gellius, *Noctes atticae*, cartea VI, cap. I, relatează la fel această deprindere a lui Scipio. Acesta din urmă scrie astfel: „Scipio obișnuia să se ducă în Capitolium noaptea, pe la sfîrșitul ei, înainte de a se ivi zorile și să ceară a i se deschide sanctuarul lui Jupiter și șoptea acolo singur vreme îndelungată, ca și cum s-ar fi consfătuit cu Jupiter însuși în privința treburilor statului“.

- 129 Și la romani, ca și la alte popoare antice, domnea superstiția că duhul bun (*genius*) al unei case era întruchipat de un șarpe (vezi Vergilius, *Eneida*, cartea VI, vs. 95).
- 130 Propraetorul M. Iunius Silanus avea să-i fie subordonat lui Scipio, avînd deci prerogative mai mici ca ale acestuia, deși Silanus îndeplinise funcția de praetor (vezi cartea XXV, cap. II și cartea XXVI, cap. I, unde Titus Livius relatează că acestuia i s-a prelungit comanda).
- 131 Tibrul se varsă în mare printr-o deltă formată din două guri.
- 132 Astăzi i se spune golful Lyon. Despre acest golf va vorbi Titus Livius în cartea XXXIV, cap. VIII.
- 133 Pe acest promontoriu se afla un templu al zeiței Venus (astăzi capul Creus).
- 134 Emporiae (azi Ampurias) — oraș grec fondat de locuitorii Massiliei, situat la extremitatea estică a Pirineilor, pe coasta golfului Rosas.
- 135 Locuitorii Massiliei (azi Marseille) erau din Phocida.
- 136 Se obișnuia să se prezinte noului comandant de provincie, proconsul sau propraetor, asemenea delegații ale populațiilor cetăților provinciei ca să-i aducă salutul și să primească dispoziții în legătură cu recrutările, aprovizionarea și tributul.
- 137 Deoarece romanii puseseră din nou stăpînire pe litoralul mării, zădărnîcind aprovizionarea prin transporturile cu convoaiele navale, iar vasele tarentine nu puteau supraveghea decît rada portului Tarentum.
- 138 *Princeps senatus* sau praetorul urban era cel care îi prezenta senatului pe comandanții de armată sau pe legații lor, ca și pe împunterniciții cetăților.
- 139 Senatul se întrunea dincolo de incinta cetății romane (*extra pomerium*) în templul Bellonei, ori de cîte ori se încuviința ca să ia parte la ședința senatului (spre a-și expune dările de seamă și însărcinările) delegații cetăților care nu făceau parte din confederația romană, precum și comandanții supremi de armată a căror autoritate (*imperium*) nu expirase încă.
- 140 Ovație (*ovatio*) era o sărbătoare de mai mică proporție în comparație cu *triumful* acordat unui comandant învingător; sărbătoritul cu *ovatio* intra în Roma cu cunună de mirt pe cap, îmbrăcat în *toga praetextă*, călare sau pe jos (vezi vol. I, cartea III, nota 26).
- 141 Autoritatea (*imperium*) o pierdea orice comandant suprem cînd intra în Roma, dacă nu intervenea o lege sau un decret senatorial ca în cazul de față (vezi nota 70). Pentru că Marcellus nu mai dispunea de *imperium*, de cînd predase înlocuitorului său provincia, (*imperium*) i s-a redat numai pentru *ovatio*.
- 142 Toate aceste mijloace de luptă fuseseră ale lui Hiero.
- 143 E vorba de peninsula Ortygia, unită cu Syracuse, devenind un cartier al acestui oraș; mica peninsulă era denumită în grecește Nasos (*νάσος* în dialectul doric, sau în cel ionic *νήσος*) și căreia Titus Livius îi spune mereu *Insula*. Acolo s-au statornicit mai întîi coloniștii din Chalciș și apoi cei din Corint, care i-au alungat pe fenicieni. O dată cu stabilirea acestora, orașul a pro-

- pășit neconținut. Insula se găsea la sud de Syracusa, legat de aceasta printr-un istm închis printr-un zid și o cetățuie. În Insula se găsea fântina Arethusei, templul Dianei și cel al Minervei.
- 144 Pentru Moericus, vezi cartea XXV, cap. XXX.
- 145 Acest teritoriu devenise deci *ager publicus*.
- 146 Despre acesta s-a vorbit în cartea XXV, cap. XXX.
- 147 Vezi și vol. III, cartea XXV, cap. XXX, unde Titus Livius nu dă însă numele acestuia.
- 148 Murgentia — oraș în Sicilia, situat pe valea râului Synaethus, la sud-est de Catana, trece de partea cartaginezilor în anul 211 î.e.n.; ca pedeapsă romanii îi confiscă teritoriul, care e atribuit transfugilor hispani, tovarășii lui Moericus.
- 149 Ergetium — oraș situat în interiorul Siciliei, pe partea estică a Munților Heraei.
- 150 Hybla — oraș în Sicilia situat la circa 20 km de Catana, denumit și Hybla Major sau Magna (azi Paterno). Trece de partea Cartaginei în anul 211 î.e.n., însă praetorul Cornelius îl recucerește.
- 151 Macella era numele a două orașe din Sicilia: 1) unul (azi Macellaro) în vecinătatea și la sud-est de Segia, cucerit de romani în anul 260 î.e.n.; 2) celălalt la sud-est de Centumripae, pe valea râului Chrysas. Acest din urmă oraș, care mai fusese în stăpânirea cartaginezilor împreună cu Murgentia și Ergetium înainte de primul război punic, a trecut și el în anul 211 î.e.n. de partea punilor.
- 152 Despre Marcus Valerius Laevinus s-a vorbit în cartea XXIV, cap. XL.
- 153 Referitor la alegerile (*comitia*) și evenimentele de la Roma, descrie de Titus Livius în cap. XXII-XXIII, vezi și Z o n a r a s, *op. cit.*, cartea IX, cap. V; Plutarh, *op. cit.*, *Marcellus*, cap. XVIII; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea VI, cap. IV.
- 154 Lacună în text, întregit de Riemann: *absentem consules dixit. Cum ad Manlium*.
- 155 În privința votului la alegerile consulare vezi și cap. VII din cartea XXIV. Fiecare trib roman era împărțit în 2 centurii: una era alcătuită din tineri *centuria juniorum*, cealaltă — *centuria seniorum*. Tribul și centuria care avea să voteze cea dintâi (*centuria praerogativa*) erau fixate prin sorți.
- 156 *Forum ovile* — oborul de oi, — se găsea lângă *Forum bovarium*, care era situat între Tibru, Palatin și Aventin.
- 157 Din această exclamație se vede admirația lui Titus Livius pentru trecutul Romei.
- 158 Titus Livius se referă aici la opera *Republica* a lui Plato.
- 159 Din acest pasaj iese limpede în vileag pesimismul lui Titus Livius față de moravurile decadente ale epocii sale (vezi vol. I, *Prefața*, p. 3).
- 160 În anul 211 î.e.n.
- 161 Nu se știe la care dintre templele Concordiei se referă Titus Livius, fiindcă erau mai multe (pentru Concordia, vezi vol. II, cartea IX, nota 196).
- 162 Antefixe erau niște ornamente din lut ars, fixate la partea inferioară a acoperișului de la orice edificii publice, în general la temple.

- 163 Subertum — așezare etruscă, situată în sudul Etruriei, între orașul Volsinii și coasta Mării Tyrrheniene; n-a fost identificată însă cu exactitate.
- 164 În latinește: *Sacrum novendiale* — sacrificiile făcute în ziua a noua de la înmormântarea unei persoane de către familia decedatului sau de către poporul roman în urma apariției semnelor și arătărilor (*prodigia*) pentru a se purifica de pata care, după credința romanilor, apăsa, în urma acestei întâmplări neobișnuite, asupra existenței poporului; era unul din riturile așa-zisei *procuratio*.
- 165 Asupra evenimentelor relatate de Titus Livius în legătură cu alianța romanilor cu aetolienii și situația politică din Macedonia și Grecia, vezi Justinus, *Istoria universală*, cartea XXIX, cap. IV; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX-a, cap. VI; Polybios, *op. cit.*, cartea IX, cap. XXXII și XXXIX și urm. și cartea XI, cap. VI, și Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XV, vs. 286.
- 166 Aetolia, ținut din Grecia, mărginit la sud de Golful Corintic și de Locrida, la est de Dorida și Malida, la nord de Phtiotida și Dolopia, la vest de Acarnania. Locuitorii Aetoliei erau violenți și războinici. Aetolia era un stat federativ (ligă) condus de o adunare (*ἐκκλησία*) și cîrmuită de un arhonte sau hiparch (*ὑπάρχος*). Se aliază cu romanii împotriva lui Filip al V-lea în anul 210 î.e.n.
- 167 Lacună în text: lipsește cuvîntul *Sicilia*, care a fost pus de Riemann.
- 168 Regatul macedonean s-a întărit după anul 276 î.e.n., cînd s-a suit pe tron Antigonos Gonatas, care a continuat politica și acțiunile militare ale lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, bizuindu-se pe aristocrația locală și o armată disciplinată, recrutată din rîndurile poporului și nu din rîndurile mercenarilor. Regii Macedoniei au căutat prin necurmate lupte și de lungă durată să impună hegemonia statului lor asupra polisurilor grecești de pe continent și din insulele din Marea Egee.
- 169 Corcyra (azi Corfu) — insulă din Marea Ionică, în fața coastei Epirului; era colonie a Corintului, dar totodată metropola orașului Epidamnos din Illyria, situat la granița ținuturilor acordate Aetoliei prin tratatul de alianță încheiat de această cetate cu Roma. Portul Corcyrei avea o radă favorabilă navigației.
- 170 Acarnania — ținut din Grecia, situat între golful Corint și golful Acarnania; era vecin cu Aetolia, însă în vrăjmășie cu liga aetoliană. Se aliază cu Filip al V-lea.
- 171 După dezastrul de la Cannae, romanii au căutat să realizeze un echilibru de forțe prin care să contracareze influența crescîndă a lui Hannibal asupra cetăților italice și cetăților grecești din bazinul mediteranean; în acest scop Roma a început o ofensivă diplomatică de mari proporții în Peninsula Balcanică, aliindu-și cetățile grecești fie una cîte una, fie prin ligile lor. Astfel, după bătălia de la Cannae, cu prilejul încheierii alianței dintre Hannibal și Filip care trebuia să dezlănțuie ofensiva împotriva Romei, senatul roman, prin abile tratative diplomatice a reușit să atragă de partea Romei liga aetoliană și alte cîteva orașe grecești ca de pildă Co-

- rintul, Messina, Elida etc., precum și pe Attalus, regele Pergamului.
- 172 Acest tratat dintre romani și aetolieni s-a încheiat în anul 211 î.e.n.
- 173 La Olympia, în Elida (ținut în nord-estul Peloponesului), era sanctuarul panelenic al lui Zeus. Acolo se celebrau vestitele Olympiade antice, care se desfășurau din patru în patru ani și care au servit ca bază a cronologiei grecilor.
- 174 Zakynthos (astăzi Zante) — una din insulele arhipelagului ionic, la sud de Kephallenia, în fața coastei Elidei, avea capitală orașul cu același nume.
- 175 Oeniadae (astăzi Trikhardo) — oraș grec avînd cea mai puternică cetățuie din Acarnania; era situat în dreapta rîului Achelous, la sud de lacul Meli'a, înconjurat de smîrcuri și într-o regiune roditoare. Avînd o poziție strategică importantă a jucat un rol decisiv și în timpul războiului peloponesiac, fiind atacat de mai multe ori de atenieni, dar fără succes. În anul 324 î.e.n. a intrat în stăpînirea Aetoliei. În anul 219 î.e.n., Filip al V-lea al Macedoniei îl cucerește.
- 176 Masos — localitate în Acarnania.
- 177 Defecțiunea aetolienilor era socotită o răzvrătire împotriva lui Filip al V-lea, deoarece în anul 217 î.e.n. ei încheiaseră la Naupactos un tratat de alianță cu acest rege.
- 178 Pella era capitala Macedoniei, situată în interiorul țării, pe o înălțime înconjurată de bălți inaccesibile. Acolo se găseau palatul și tezaurul regilor macedoneni, și era îndeobște reședința lui Filip al V-lea și a fiului său Perseus.
- 179 Oricinii — locuitorii cetății grecești Oricos (astăzi Erikho) situată în Epir, în golful Avlona, fiind localitatea cea mai apropiată de coasta Calabriei, constituind astfel o bază extrem de prielnică pentru trecerea din Italia în Grecia.
- 180 Apollonia (azi Pollina) — oraș al Illyriei, situat pe malul drept și aproape de gura rîului Aous; era colonie a Corintului și a Corcyrei.
- 181 Pelagonia — regiune a Macedoniei, limitrofă cu Illyria în valea rîului Erigon (astăzi regiunea Bitoliei sau Monastir); totodată era un punct strategic de mare însemnătate pentru apărarea trecătorilor care duceau din Illyria către Macedonia.
- 182 Sintia — oraș în ținutul dardanilor, care apără dinspre nord intrarea în Macedonia.
- 183 Thessalia — mare regiune de șes, formată de valea rîului Peneus: se mărginea la nord cu Macedonia, la est cu Epirul, la sud cu Aetolia; thesalienii erau vestiți prin cavaleria lor. Thessalia, prin poziția sa geografică, de flancare a golfurilor Maliac și Pagassetic, avea o importanță strategică de prim ordin în Grecia continentală.
- 184 Lyncus — regiune situată la sudul Pelagoniei, în bazinul inferior al rîului Erigon.
- 185 Beotia — regiune în Grecia, la nord-vest de Attica și Megara, delimitată la est și sud-est de Golful Corintic, la nord și est de Locrida și Phocida; avea capitala Theba.
- 186 Maezii (*maedi*) și Maedica — populație și ținut în Thraoia. Maezii locuiau în bazinul central al fluviului Strymon (Struma) la poalele masivului Orbelus (azi Perim Dagh), între fluviul Strymon și Nes-

- tus (azi Mesta). Era întotdeauna în vrăjmășie cu Macedonia.
- 187 Lacună în text; cuvîntul *vires* a fost pus de Riemann.
- 188 Iamphorinna — capitala și orașul cel mai întărit al maezilor (astăzi Vranja sau Ivorina), era situată pe muntele Orbelus, între Nestus și fluviul Strymon.
- 189 Dium (astăzi Malathria) — oraș de mare însemnătate strategică între muntele Clympos și coasta Golfului Thermic (astăzi golful Salonic).
- 190 Naupactos (astăzi Lepante) — oraș grec situat în Locrida Ozolis, cel mai bun port de pe coasta nordică a Golfului Corintic, la mică distanță de strîmtoarea Rhium.
- 191 Leucata (astăzi capul Ducato) — promontoriu situat la sud-est de insula Leucada, numit astfel din cauza stîncilor albe calcaroase (λευκός = alb).
- 192 Anticyra — oraș al Locridei, în stînga Golfului Corintic și învecinat cu Naupactos.
- 193 Locrida (*Locris*) — regiune în Grecia. Au existat două Locride: 1) Locrida Ozolis, între Aetolia și Phocida, avînd capitală orașul Amphissa, situată în Golful Corintic; 2) Locrida Opunctia sau Opuntia, în Marea Eubeei, între Beotia și Phocida.
- 194 Golful Corintic care desparte Grecia de Nord de Pelopones, începe de la gurile râului Achelous și capul Araxum în Achaia, și ține pînă la Istmul Corintic, fiind foarte îngust între promontoriile Rhium și Antirrhium.
Corintul, oraș situat în Istmul Corintic care leagă Peloponesul de Grecia, avea o poziție militară, maritimă și comercială de prim ordin, fiind socotit în antichitate unul din cheile Greciei prin citadela sa (Acrocorintul), prin fortificațiile sale și prin cele trei porturi ale istmului: Lechaeum, Schoenus și Cenchreae.
- 195 La 15 martie anul 210 î.e.n.
- 196 Asupra situației din Roma relatate de Titus Livius cap. XXVI—XXVIII, vezi și Plutarh, *op. cit.*, *Marcellus*, cap. XXIII.
- 197 Aceste sărbători se celebrau în cinstea zeiței Minerva.
- 198 Basilica era edificiul public de formă dreptunghiulară, în general împărțită în trei încăperi printr-o dublă colonadă interioară, în fundul căreia era sediul praetorului, unde acesta împărțea dreptatea.
- 199 *Atrium regium* — se mai numea și *Atrium Vestae*; era anexă a palatului (*regia*) lui Numa, unde locuiau vestalele. Era situat la nord de Palatin, aproape de Velia, la extremitatea sud-estică a forului roman, pe Via Nova.
Palatul lui Numa Pompilius, în epoca republicană, era sediul lui *rex sacrificulus*, preotul însărcinat cu oficierea sacrificiilor.
- 200 În latinește *penetrabile*, sau *palladium* — era locul cel mai tainic și cel mai sacru dintr-un templu (fiind sinonim cu altarul, *cella*) sau dintr-o casă, fiind sanctuarul zeilor Penati cu altarul și *vatraccella penaria*. În pasajul de față e vorba însă de partea templului Vestei unde ardea focul veșnic și unde se afla *palladium*, idolul adus din Tracia, idol care era pus în legătură cu destinul Romei (*fatale pignus imperii*) — cheazăia hotărîită de destin a puterii romane.
- 201 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvintele: *speciem... dolentis duarum*.

- 202 Titus Livius n-a arătat cum de au rămas la Capua două legiuni din cele șase, cită vreme pentru campania din Spania s-au luat mai puțin de două legiuni care i-au fost atribuite lui P. Cornelius Scipio (vezi cap. V și XCII la această carte).
- 203 Referitor la situația sicilienilor, vezi Plutarh, *op. cit.*, *Marcellus*, cap. XXIII; Zonaras, *op. cit.* cartea IX, cap. VI; Val. Maximus, *op. cit.*, cartea IV, cap. I.
- 204 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *domos*.
- 205 Referitor la biruința lui Marcellus la Nola, vezi cartea XXIII, cap. XVI.
- 206 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *adversa omnia haud*.
- 207 Într-adevăr, Marcellus a fost cel din urmă comandant roman de seamă care a căzut pe cîmpul de bătăie în războiul al doilea punic. Se reamintește că înaintea sa mai căzuseră în acest război consulii Flaminius la lacul Trasimenus și Paullus Aemilius, la Cannae, iar în Spania, cei doi Scipioni.
- 208 În privința cauzei învinuirilor aduse lui Marcellus de syracusani, vezi cartea XXIV, cap. XXX.
- 209 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *a populo romano, hostibus aperuerunt*.
- 210 Titus Livius n-a pomenit mai înainte despre acest fapt.
- 211 În acest pasaj Titus Livius se referă la răsplătirea acelor syracusani care au rămas credincioși romanilor, deși la cartea XXV, cap. XXXI, cu prilejul descrierii cuceririi Syracusei, n-a menționat acest fapt.
- 211 Numeroși scriitori și istorici ai antichității greco-romane atestă că bis Syracusa a fost unul dintre cele mai frumoase orașe din vremurile vechi. De exemplu Plutarh, *op. cit.*, *Marcellus*, cap. XXIII; Cicero, *In Verrem*, IV, cap. LII etc., Titus Livius cartea XXV, cap. XXIV.
- 212 Aici Titus Livius face aluzii la cele două temple pe care Marcellus le-a ridicat lângă poarta Capena, împodobindu-le cu trofee luate de la Syracusa (a se vedea cartea XXV, cap. XL).
- 213 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *orantes*.
- 214 A se vedea în această privință, cap. XIII, XIV și XV din această carte.
- 215 Se reamintește că 300 de călăreți campani obținuseră (erau laurentini în anul 339 î.e.n., vezi vol. II, cartea VIII, nota 41), dreptul de cetățenie romană, *ius civitatis*, pentru că au refuzat să participe la răzvrătirea latinilor contra Romei, iar în anul următor și restul campanilor au dobîndit *ius civitatis sine suffragio*, cetățenia fără drept de vot, în urma colaborării cu Camillus (nu învingătorul gallilor, ci un urmaș al lui) la reprimarea răscoalei latinilor (vezi vol. II, cartea VIII, cap. XI și XIV).
- 216 Aici Titus Livius comite o eroare: Claudius era proconsul, nu consul.
- 217 În latinește: *arbitror me fuisse* — era formula consacrată la Roma pentru depozitia martorilor (vezi Cicero, *Academica*, cartea II, cap. XLVIII și *pro Fonteio*, cap. XIII).

- 218 Și aici Titus Livius face o eroare de detaliu : consiliul de război n-a fost al consulilor, ci al proconsulilor (a se vedea în această privință cap. I la această carte).
- 219 Aici Titus Livius se referă la răzvrătirea satricanilor și trecerea lor de partea samniților în vremea celui de-al doilea război cu samniții, deși satricanii se bucurau de *jus civitatis* ; Roma i-a pedepsit prin anularea acestui privilegiu (vezi vol. II, cartea IX, cap. XVI). Cu acest prilej, Titus Livius n-a menționat hotărârea adunării poporului și senatului în acea privință. Se amintește că și Papirius Cursor i-a pedepsit cu de la sine putere pe răzvrățiți, ca și Fulvius.
- 220 E vorba de proprietățile particulare.
- 221 Lacună ; textul a fost completat de Riemann cu cuvântul *jubeatis*.
- 222 În urma unui plebiscit, senatul roman trebuia să depună jurământ înainte de a trece la vot. În multe împrejurări Titus Livius ne furnizează în această privință exemple, ca acela din cartea XXX, cap. XL, unde senatorii au depus jurământ înainte de a da decretul pentru împărțirea provinciilor și jurisdicțiilor între consuli, ori în cartea XLII, cap. XXI.
- 223 E vorba de fapt de nobilimea campană.
- 224 Adică cetățenii de rînd.
- 225 La cap. XVI din această carte, Titus Livius spusese că toate imobilele din Capua fuseseră confiscate de statul roman. Iată deci aici o inadvertență.
- 226 Cu alte cuvinte, să nu se bucure de *jus civitatis* și nici de *jus suffragii* (privilegii pe care le avuseseră pînă acum campanii), să nu fie nici membri în confederația romană, ci simpli străini (*peregrini*). E interesant de subliniat că această dispoziție nu se aplica nobilimii campane, ceea ce Titus Livius nu remarcă.
- 227 În capitolele XXXV și XXXVI, Titus Livius relatează impunerile extraordinare pentru echiparea flotei romane, fapt menționat și de către istoricii Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea V, cap. VI ; Florus, *op. cit.*, cartea I, cap. XXII și XXIV, și eruditul Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, ediția Förster, 1874, p. 364 la expresiile *tributum conlatum*.
- 228 Conform împărțirii pe clase censitare a tuturor cetățenilor romani, după averea stabilită de constituția zisă a lui Servius (a se vedea vol. I, cartea I, cap. XLII și nota 131).
- 229 Maximă liviană : *Magistratus... sicut honore praestent, ita ad omnia quae dura atque aspera essent subeunda duces debere esse*, din care se desprinde reflecția lui Titus Livius în legătură cu marea răspundere care apasă pe umerii celor care conduc destinele popoarelor.
- 230 Aforism livian : *Si, quod injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ipse juris statueris, facilius omnes oboedientes habeas*, în care Titus Livius subliniază că nimeni nu trebuie să se sustragă obligațiilor cetățenești față de patrie ; de aceea cei de la care emană măsurile și legile trebuie să dea exemplu, cu atât mai mult, prin îndeplinirea îndatoririlor lor.
- 231 Bulla de aur era semnul distinctiv al tinerilor romani născuți ingenui (*liberi*) și pe care îl purtau pînă la vîrsta de 17 ani.

- 232 Solnița (*salinum*) și vasul de sacrificii (*patella* — un fel de farfurie întinsă) erau confecționate artistic din metal prețios, pentru că serveau unor scopuri solemne.
- 233 Pentru *triumviri mensarii*, vezi la vol. II, cartea VII, nota 75 și la acest volum cartea XXIV, nota 75.
- 234 Reflecții liviene: *Respublica incolumis et privatas res facile salvas praestat; publica prodendo tua nequiquam servas*, în care moralistul și patriotul Titus Livius reliefează axiomatic linia de conduită a cetățeanului roman conștient și a patriotului desăvârșit, conduită care constituie premisa propășirii atât a patriei, cât și a fiecărui cetățean în parte.
- 235 Adică în Grecia — a se vedea cap. XXIV.
- 236 Aetolia (vezi și nota 166 mai sus) a fost inițiatoarea alcătuirii ligii zise a aetolienilor în timpul crizei economice și politice a Greciei în perioada elenistică. Pentru a putea rezista tendințelor de cetro-pire ale marilor monarhii elenistice (Macedonia, Pergamul, Syria, Egiptul) și pentru a-și menține independența, aetolienii încep să treacă la unificarea politică și la crearea unui stat puternic. Populația Aetoliei se ocupa în genere cu păstoritul, păstrând multe rămășițe din orînduirea comunei primitive; liga triburilor aetoliene s-a dezvoltat cu începere din secolul al IV-lea î.e.n., ajungînd o forță politică destul de puternică în secolul al III-lea î.e.n., în cadrul federației cetăților grecești din Grecia centrală, Messenia, Elida și a citorva insule din Marea Egee. Organul suprem al ligii era adunarea ligii, *ἐκκλησία*, care se întrunea anual la Thermos. De cîteva ori pe an se întrunea organul suprem de conducere, sfatul ligii, alcătuit din reprezentanții tuturor cetăților membre ale ligii. Puterea militară, conducerea diplomației și conducerea politicii interne erau exercitate de un strateg, ajutat în chestiunile civile de un secretar, iar în cele militare de un *hiparchos* (*υπαρχος*) = comandantul cavaleriei; puterea hiparchului era limitată de un colegiu special al *apocletilor* *ἀποκλήται* (vezi și *Istoria Universală*, vol. II, p. 242). În cadrul ligii, toți membrii aveau drepturi și îndatoriri egale, furnizînd contingente de trupe și contribuind cu mijloace materiale. În secolul al III-lea î.e.n. liga aetoliană a dus o activă politică externă. Cu liga achaică, adversara sa în domeniul economic, a purtat lupte necontenite, fiecare dintre ele năzuind să-și lărgească sfera de influență, fiind deci o ciocnire între două federații politice. Liga aetoliană a sprijinit într-o bună măsură partidele democratice din polis-urile grecești.
- 237 Attalus I (241—197 î.e.n.) era regele Pergamului (sau *regnum Asiae*, cum îi spune Titus Livius), a cărui capitală, Pergamum era o veche fortăreață a Mysiei, la nord de riul Caicus. Regatul Pergamului era învecinat la nord cu Mysia, la sud cu Lydia, la est cu Phrygia, toate aceste regiuni fiind încadrate în puternicul regat al Seleucizilor, iar la vest, de Marea Egee. Sub Attalus I, regatul Pergamului a devenit unul din marile centre culturale ale Orientului elenistic; acest rege s-a străduit să păstreze echilibrul politic în sistemul de state grecești.
- 238 A se vedea în această privință, cap. XXIV la această carte.

- 239 Ca urmare, aceste cetăți italice, de nevoie aliate cu Hannibal, abia așteptau prilejul să revină în confederația romană, iar celelalte care voiau să păstreze alianța cu Carthagina erau îngrijorate de stagnarea succeselor lui Hannibal.
- 240 Lacună ; textul e întregit de Riemann cu cuvîntul : *pestis*.
- 241 Reflecție liviană : *crimen afferi quod quia testem habere non posset*, relevînd că unii oameni cînd sînt învinuiți de ceva, dar nu există dovezi precise împotriva lor, trec la ofensivă aducînd la rîndu-le acuzatorilor învinuiri ca să mascheze culpa lor și să deruteze.
- 242 Abia la acest capitol Titus Livius îi dă numele complet acestui *praefectus*. Prenomen-ul era Marcus, deși la Polybios, *op. cit.*, cartea VIII, cap. XXVII, apare Gaius. La cartea XXIV, cap. XX și la cartea XXV, cap. XX, Titus Livius nu-i dăduse numele. Cognomen-ul lui era Macatus. El a apărat cetățuia tarentină vreme de 2 ani în 214—212 î.e.n. A fost despresurat de Fabius Maximus. Senatul roman i-a aprobat conduita sa. Vezi mai departe cartea XXVII, cap. XXV.
- 243 Vellia sau Velia sau Elea (astăzi Castelmare della Brucca) era o localitate situată pe coasta occidentală a Lucaniei, la sud de Paestum (fusesse colonie a Phocidei, întemeiată în anul 540 î.e.n.).
- 244 Paestum (astăzi Pesto) — la început se numea Poseidonia și a fost colonie a cetății grecești Sybaris, în golful Salernum. A devenit colonie latină în anul 273, î.e.n. Oraș vestit prin templul lui Neptun, un monument interesant și complet în ce privește arhitectura dorică.
- 245 Sappiortis — localitate pe coasta sudică a Lucaniei, situată probabil la 15 km sud-est de Tarentum ; încă nu a fost identificată cu exactitate.
- 246 „După aproape o sută de ani de stăpînire romană“ — este o hiperbolă liviană, pentru că Tarentum fusese cucerit de consulii L. Papirius și Sp. Carvilius cu 62 ani înainte (în anul 272 î.e.n.).
- 247 Aci este figura de stil numită hendiada ; *proditione ac furto*.
- 248 Despre gheara de fier (*rostrum*), istoricul Frontinus, *op. cit.*, cartea II, cap. III, spune următoarele : „Caius Duilius a născocit *rostrum*, gheara de fier ; îndată ce un vas de-al potrivnicului era prins cu acest *rostrum*, romanii treceau pe o punte pe care o aruncau și îi nimiceau pe vrăjmași chiar pe navele lor“.
- 249 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul : *quingentis*.
- 250 Lacună ; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele : *multum afuit quin*.
- 251 Lacună ; textul a fost întregit cu cuvintele : *terra, Tarentinis*.
- 252 Istoricul Polybios, *op. cit.*, cartea IX, cap. XXII și XXVII și Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, cartea III, cap. VIII relatează, cu mici deosebiri de detaliu, la fel ca și Titus Livius în acest pasaj, modul cum s-a încheiat campania romanilor în Sicilia.
- 253 Agathyrna — așezare pe coasta nordică a Siciliei ; locuitorii ei se ocupau și cu pirateria.
- 254 Adică în anul 210 î.e.n.
- 255 Faptele de arme ale lui Publius Scipio numit și Africanus în Spania și a cuceririi orașului Carthagina Nouă, descrise la cap. XLI-LI,

- sînt relatate și de Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap. VI; Appianus, *op. cit.*, *Ibericii*, cap. XIX și urm.; Frontinus, *op. cit.*, cartea II, cap. XI; Dio Cassius, *op. cit.*, cartea LVII, cap. XLI; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. VIII, Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XV, vs. 180 și urm.
- 256 La cap. XIX din această carte Titus Livius a relatat că Scipio a sosit în Spania în toamna anului 211 î.e.n.
- 257 Pentru războiul romanilor cu Porsenna regele etruscilor, descris de Titus Livius, a se vedea vol. I, cartea II, cap. IX și urm.
- 258 Pentru invazia gallilor și bătălia de la Allia din anul 390 î.e.n., a se vedea vol. I, cartea V, cap. XL-L.
- 259 Pentru războaiele cu samniții (din anii 343—290 î.e.n.) și lupta de la Furcile Caudine (din anul 327 î.e.n.), vezi vol. II, cartea IX, cap. I-X și notele 15, 110, și 155 bis, precum și nota 168 la cartea X.
- 260 Adică întregul ținut al Apuliei, care avea ca oraș principal orașul Arpi.
- 261 Lacună în text.
- 262 Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XV, vs. 159—180, descrie detaliat visul lui Scipio, în care îi apărea umbra tatălui său, consulul Publius Cornelius Scipio, care îl îmbărbăta în această acțiune.
- 263 În vreme ce Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap. VI și urm. relatează cu mai multe amănunte conflictul dintre comandanții carthaginezi pentru conducerea supremă, Titus Livius îl menționează numai în treacăt.
- 264 În text *Mare nostrum* — adică Marea Mediterană.
- 265 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvintele: *ad duo millia... mille et ducentos*.
- 266 Vintul african (*Africus ventus*) bate dinspre sud-vest.
- 267 Lacună în text.
268. Lacună în text.
- 269 Aici e figura de stil numită hendiadă.
- 270 Adică Mago.
- 271 Lacună; Riemann a întregit textul latin cu cuvîntul: *quingentos*.
- 272 În text: *opifices* erau persoane care trăiau din munca mîinilor lor sau a unei îndeletniciri manuale, tîmplari, cizmari, croitori etc.; aceștia, deși erau cetățeni liberi, nu se bucurau la Carthagina sau în orașele ocupate de ea, de toate drepturile cetățenești (vezi în această privință mai sus cap. XVI și nota 110).
- 273 Adică *servi publici*, care dacă aveau să fie vînduți, sumele de bani rezultate intrau în vistieria statului roman, iar dacă nu erau vînduți lucrau în atelierele sau șantierurile statului roman.
- 274 În schimb Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap. XIII, spune că au fost capturate 18 vase.
- 275 „Scorpionii“ erau niște mașini de război cu care se aruncau săgeți, sulite, lănci sau pietre. Erau alcătuite dintr-o piesă de lemn, așezată pe un fel de platformă, care fiind supusă unei tracțiuni puternice era aplecată pînă la nivelul mesei și platformei; dîndu-i-se apoi brusc drumul, aceasta se ridica de la sine prin forța resortului întocmit ca o coadă de scorpion și azvîrlea ceea ce se găsea

- la extremitatea sa. O altă specie de „scorpion“ dar puțin deosebit de acesta era *onagurul*.
- 276 Lacună; Riemann a completat textul latin cu cuvîntul: *majorum*.
- 277 Titus Livius le spune *recuperatores* judecătorilor însărcinați să rezolve un litigiu între cetățenii romani și cei străini (*peregrini*).
- 278 Silenus, istoric grec, a scris istoria faptelor lui Hannibal; el îl însoțise pe Hannibal în toată campania, ca secretar. Vezi în această privință atestarea lui Cornelius Nepos, *de Viris illustribus*, *Hannibal*, cap. XIII și Cicero, *De divinatione*, cap. XLIX.
- 279 Silius Italicus, *Punica*, cartea XV, vs. 232, îl numește Aris.
- 280 Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap. XVIII, spune că era Laelius.
- 281 În privința lui Mandonius a se vedea cartea XXII, cap. XXI și cartea XXVIII, cap. XXIV.
- 282 Comparativ cu Polybios. *op. cit.*, cartea X, cap. XIX, care relatează acest episod succint în câteva cuvinte, Titus Livius îl zugrăvește cu neîntrecutul său talent de povestitor epico-dramatic. Și alți istorici relatează această scenă, cu mici variante, ca Aulus Gellius, *op. cit.*, cartea VII, cap. VIII; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea VI, cap. VII; Aurelius Victor, *op. cit.*, cartea XLIX, cap. VIII.
- 283 Dincoace de Hiberus — la nord de Hiberus; dincolo de fluviu — adică la sud de Hiberus.

CARTEA XXVII

- 1 În Spania, luptele romanilor pentru cucerirea definitivă a acestei provincii au început din anul 218 î.e.n., continuîndu-se fără întrerupere pînă în anul 207 î.e.n. Conducerea acestei provincii și a armatei romane care opera în Spania a fost încredințată lui Cn. Cornelius Scipio în anul 218 î.e.n., iar un an mai tîrziu, a sosit cu trupe de sprijin și fratele său Publius Cornelius Scipio (care în calitate de consul pierduse în anul 218 î.e.n. două bătălii cu Hannibal: la Ticinus și Trebia). În Spania, timp de șapte ani, cei doi Scipioni au avut mereu inițiativa în mîna, obținînd succese după succese, cu prilejul ofensivei lor; au cucerit Saguntum și o serie de orașe hispane, atrăgînd de partea romanilor numeroase triburi celtiberice. Însă sosind în Spania o nouă și puternică armată cartagineză, avînd comandanți pe frații lui Hannibal, Hasdrubal și Mago, cu prilejul luptelor desfășurate, Scipionii au pierit pe cîmpul de luptă. În anul 210 î.e.n. senatul roman îl însărcinează pe P. Cornelius Scipio să continue operațiile în Spania, investindu-l cu comanda de proconsul, deși avea numai 24 de ani. Tînărul Scipio se relevase prin vitejia lui în bătăliile de la Ticinus și Cannae (era fiul consulului P. Cornelius Scipio) și se bucura de o mare faimă în rîndurile armatei. Acordarea comenzii supreme a armatei din Spania și investirea lui în funcția proconsulară cu *imperium* s-a făcut în urma unei hotărîri speciale a adunării poporului, deși Scipio nu îndeplinesc nici o magistratură curulă fiind primul caz de acest gen în istoria romană. Înzestrat cu un strălucit talent militar, tactic și strategic, Scipio cucerește în scurtă vreme întreaga Spanie. Ofensiva lui începe cu cucerirea Carthaginei Noi în anul

- 209 î.e.n., care era baza de plecare a carthaginezilor în vederea operațiilor militare din Spania. După un șir de operații militare în-cununate de succes, desfășurate vreme de 3 ani consecutiv, romanii au cucerit și regiunile sudice ale Spaniei, alungînd definitiv în anul 206 î.e.n. de acolo pe carthaginezi.
- 2 Salapia — vezi cartea XXIV, nota 87.
- 3 Marmoreae — așezare în Samnium, încă neidentificată. Se știe doar că armata lui Hannibal avea acolo depozite de provizii și arme.
- 4 Meles — localitate din Samnium; nu se cunosc alte amănunte.
- 5 Cele două linii de bătaie romane erau alcătuite din legiunea a V-a, la aripa stîngă, și legiunea a VI-a, la aripa dreaptă.
- 6 Primul este fostul consul Cn. Fulvius Centimalus, care acum avea funcție de proconsul, iar secundul e praetorul Cn. Fulvius Flaccus de care s-a vorbit la cap. XXI din cartea XXV.
- 7 În această privință a se vedea cartea XXIII, cap. XVI.
- 8 Numistro (astăzi Muro) — localitate în Lucania, la granița dintre Samnium și Apulia, la o mică depărtare de Venusia.
- 8 bis. Ora a treia — adică orele 9 dimineata.
- 9 Venusia (azi Venosa) — oraș în Apulia situat pe Via Appia în apropierea frontierei nord-estice a Lucaniei, anume la sud de râul Aufidus; a devenit colonie latină din anul 291 î.e.n. Venusia a rămas în tot timpul celui de-al doilea război punic fidelă alianței cu Roma.
- 10 Aici e vorba numai de locuitorii din Capua (vezi cartea XXV, cap. XXXIV).
- 11 În această privință a se vedea cap. XVIII din cartea XXIII.
- 12 Nuceria (astăzi Nocera dei Pagani), numită Alfaterna (pentru că mai exista o Nuceria în Umbria, alta în Gallia Cispadană, și alta în Bruttium), era situată la sud-vest de Nola, pe râul Sarnus. Fu-sese distrusă în anul 216 î.e.n. de Hannibal, iar locuitorii strămutați în orașul Atella, care a rupt alianța cu romanii și s-a aliat cu carthaginezii (vezi cartea XXIII, cap. XV).
- 13 Atella (azi tot Atella) — oraș în Campania, situat la jumătatea distanței dintre Capua și Neapolis.
- 14 Calatis — vezi nota 106 la cartea XXV.
- 15 Titus Livius a menționat o singură luptă dată de Syphax cu carthaginezii (vezi cartea XXIV, cap. XLVIII).
- 16 În această privință a se vedea cartea XXIV, cap. XLVIII.
- 17 Ptolemaeus IV Philopator, regele Egiptului, a domnit între anii 222—205 î.e.n. și era succesorul lui Ptolemaeus III Evergetis. Egiptul, în veacul al III-lea î.e.n. sub dinastia Ptolemeilor, și mai cu seamă sub Ptolemaeus I Soter (305—283 î.e.n.), a devenit un puternic regat elenistic. După ce și-au consolidat intern statul, Ptolemeii au dus o politică de expansiune în răsăritul bazinului mediteranean, folosind o armată considerabilă de mercenari. Sub dominația Egiptului se găseau majoritatea cetăților de pe coasta mediteraneană și Siriei, insula Cipru, Cirenaica și numeroase orașe grecești de pe litoralul Mării Egee. Sub Ptolemaeus IV Philopator însă, însemnătatea Egiptului pe arena internațională începe să

- scadă din cauza tulburărilor interne, întrucît în interior regatul era sfîșiat de puternice frămîntări politice și sociale.
- 18 Aici Titus Livius face aluzie la tratatul încheiat (pe vremea războiului romanilor cu Pyrrhus) cu regele Ptolemaeus II Philadelphos (vezi epitoma cărții XIV).
- 19 Către sfîrșitul secolului al III-lea politica și diplomația romană, aplicînd principiul *divide et impera*, izbuteste să stabilească un echilibru de forțe aproape în întreaga lume elenistică. În vremea celui de al doilea război punic, aproape simultan cu războiul illyric și cu cel macedonean, Roma a căutat să stabilească relații cu cetățile grecești din Grecia, aliindu-se cu unele împotriva altora și intervenind cu abilitate diplomatică în raporturile politice externe ale statelor și orașelor din lumea elenistică. De aceea, vom asista la perindarea prin fața senatului roman a numeroase solii venite din partea cetăților elenistici și a statelor din bazinul Mediteranei răsăritene, precum și la trimiterea de solii romane în statele și orașele de aici.
- 20 Despre Muttines, vezi cartea XXV, cap. XL și cartea XXVI, cap. XXI.
- 21 Utica (cu ținutul din juru-i numit Uticensia) era oraș în Africa de nord, la vest de Carthagina, întemeiat de fenicieni în secolul al XII-lea î.e.n.; era situat la vărsarea în Mediterană a riului Bagradas într-o regiune bogată în mine, avînd două porturi naturale.
- 22 Lilybaeum (azi Marsala) — oraș portuar în Sicilia, situat la extremitatea vestică a insulei, în golful cel mai apropiat de coasta africană; dispunea de un port bine adăpostit. Lilybaeum va fi baza de plecare a flotelor romane în expedițiile și campaniile către Africa.
- 23 Adunarea poporului întrunită în *comitia centuriata*.
- 24 În legătură cu votarea la romani și cu *centuria praerogativa* și *centuria juniorum* a se vedea cartea XXIV, cap. VII.
- 25 Acest eveniment însă n-a fost menționat la vreme de Titus Livius în cartea XXII, cînd Cn. Servilius era consul.
- 26 Aceasta se petrecuse în anul 217 î.e.n. (vezi cartea XXII, cap. IX).
- 27 Aceasta ar fi însemnat ca în cazul alegerii lui Quintus Fulvius în funcția de consul, acesta să treacă numaidecît la consulat de la dictatură.
- 28 Acest caz se întîmplase în anul 291 î.e.n., cînd C. Junius Bubulcus a fost ales consul împreună cu L. Postumius Marcellus.
- 29 Olbia (azi Terranuova) — oraș situat pe coasta estică a Sardiniei, aproape de extremitatea ei nordică, avînd la dispoziție un port larg; era cel mai apropiat oraș al insulei de Italia.
- 30 Carales (și Caralitanum, ținutul) (azi Cagliari) — oraș pe coasta sudică a Sardiniei, era capitala acesteia, situată într-un golf larg, foarte favorabil trecerilor în Africa.
- 31 O inadvertență liviană, pentru că la cartea XXVI, cap. XXIII, istoricul roman n-a menționat că a fost augur.
- 32 Curionul cel mare (*Maximus Curio*) — era căpetenia religioasă a celor 30 curii; el fixa epoca sărbătorilor comune ale curiilor, *sacra curionis*, și le prezida. Marele curion era ales în *comitia specială*

- de către adunarea poporului ; și pînă în anul 209 î.e.n. acesta era ales numai din rîndurile patricienilor.
- 33 Despre Laelius și acțiunile lui militare desfășurate în Spania s-a mai vorbit în cartea XXVI, cap. XLII.
- 34 Pe M. Valerius Messalla, comandantul flotei romane, Titus Liivus l-a menționat la cap. V din această carte.
- 35 O inadvertență liviană : la cap. II din cartea XXVI relatase că Laelius a plecat la Roma cu o singură quinqueremă, pe cînd acum spune că a venit cu mai multe vase.
- 36 Altă inadvertență : Titus Livius spune mai sus că Hostilius era *praetor urbanus*. Ca urmare, nu Hostilius, ci Ventulius, căruia îi căzuse la sorți *praetura inter peregrinos* și Gallia, trebuia să ia în primire provincia Gallia și legiunile romane de la Lactorius.
- 37 Cel care fusese învins de Hannibal la Herdonea.
- 38 Titus Livius a relatat la vreme despre „vechea vrajbă” (vezi cartea X, cap. VI), cu prilejul legii propuse în această privință de tribunii plebei Cn. și Q. Ogulnius, cînd aristocrația romană s-a împotrivit ca plebeii să ocupe funcții sacerdotale.
- 39 Flamin (*flamen*) — vezi vol. I, cartea I, nota 75.
- 40 Preoții nu constituiau în statul roman o categorie distinctă de cetățeni ; ei erau magistrați sau funcționari care dețineau o parte din posturile din instituțiile publice ; magistrații statului roman puteau cumula și dregătoriile și sacerdoțiile. Ei erau subordonați puterii publice și nu acționau decît în virtutea decretelor senatului și numai la ordinele magistraților pe care îi asistau.
- Un preot nu putea intra în funcție dacă numirea sa nu era consfințită în fața colegiilor sacerdotale și înaintea adunării poporului printr-o ceremonie oficiată de *pontifex maximus* și de un augur. Preoții erau desemnați în adunarea poporului întrunit în *comitia tributa sacerdotum* sau în *comitia maximi curionis*, sau prin cooptare în colegiile sacerdotale.
- 41 Catina sau Catana (astăzi Catana) — oraș grec pe coasta estică a Siciliei, situat între Syracusa și Tauromenium, la poalele muntelui vulcanic Etna.
- 42 Reflecție liviană : *adeo ex parvis saepe magnarum momenta rerum pendent*, din care reiese că nu trebuie niciodată neglijate detaliile unei acțiuni, căci și acestea pot înfruri decisiv asupra reușitei unui plan de acțiune.
- 43 Cealaltă mare — adică Marea Adriatică, în opoziție cu cea Tyrreniană.
- 44 Acest fond era depozitat în *aerarium*, tezaurul statului, neputîndu-se recurge la el decît în vremuri extrem de critice (*aerarium sanctius*) ; veniturile vigesimale rezultau din impozitul indirect de 5%, care era a douăzecea parte din valoarea reală a sclavilor eliberați.
- 45 În această privință a se vedea cartea XXVI, cap. XXVII și nota 199.
- 46 A se vedea cartea XXVI, cap. XL.
- 47 Caulonea — oraș italic pe coasta estică a ținutului Bruttium, între orașul Locri și golful Scylacium, la vărsarea în mare a râului Sagra.
- 48 *Extraordinarii* erau trupele de elită constituite în rîndurile pedestrimii și cavaleriei aliate.

- 49 Aici e figura de stil numită praeterițiune.
- 50 Vulcienții sau volcejanii, ori volceianii erau locuitorii orașului Volceji sau Vulci (azi Buccino) și al ținutului înconjurător : ei ocupau centrul și nordul Lucaniei, pe malul drept al râului Silarus.
- 51 Manduria (azi Andonia sau Versentino) — localitate situată în ținutul Sallentinum pe țărmul golfului Tarentum, la sud-est de acest oraș.
- 52 Asupra recuceririi Tarentului, în afară de relatările lui Titus Livius, a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap I; Plutarh, *op. cit.*, Fabius Maximus, cap. XXI și Marcellus, cap. XXI și urm.; Appianos, *op. cit.*, Hannibal, cap. XLIX; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. VIII; Cicero, *De senectute*, Cato Major, cap. IV.
- 53 Este vorba de vasele de război, *naves longae*, manevrate cu lopețile, pe cînd *naves onerariae*, vasele de transport, erau mînate cu ajutorul pînzelor.
- 54 A se vedea în această privință cartea XXVI, cap. XX.
- 55 Negreșit, acesta făcea parte din facțiunea partizanilor Romei.
- 56 Asupra lui Democrates, vezi cartea XXVI, cap. XXXVI.
- 57 Asupra acestui fapt, vezi cartea XXV, cap. XI.
- 58 În această privință, a se vedea cartea XXV, cap. XI.
- 59 A se vedea cartea XXV, cap. VIII și următoarele.
- 60 Referitor la evenimentele desfășurate în Spania relatate la cap. XVII-XX de Titus Livius, a se vedea și cele istorisite de Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap. XXXIV; de Appianos, *op. cit.*, Iberici, cap. XXIV; de Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. VIII și de Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea V, cap. I.
- 61 Soția și copiii lui Edesco, ca și familiile lui Indibilis și Mandonius, căzuseră în captivitate cu prilejul cuceririi orașului Carthagina Nouă de către Scipio.
- 62 Se amintește că aceștia erau căpeteniile triburilor celtiberice ale ili-turgitanilor.
- 63 Lacună; textul a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *in officinis*.
- 64 Laelius se bucura în ochii lui Scipio de o deosebită prețuire pentru calitățile sale. De aceea Scipio l-a trimis la Roma (a se vedea în privința lui Laelius, cartea XXVI, cap. XLVIII și LI).
- 65 Aforism livian : *transfugae nomen veteribus sociis, novis suspectum esse*, din care se învederează situația tragică a dezertorilor și trădătorilor, care niciodată nu se vor bucura de respect și prețuire din partea nimănui, nici chiar a dușmanilor și cu atît mai puțin din partea compatrioților lor.
- 66 E vorba de carthaginezi.
- 67 Trupele dotate cu armament ușor — *levis armatura* — sau pedestrima ușoară, nu făceau parte integrantă din legiunea romană, ci se recrutau din clasa a cincea censitară și dintre contingentele cele mai tinere. *Levis armatura* era organizată pe unități constituite din cîte 20 de ostași, în subordinea centuriilor, însă rînduite în formație aparte de ele; *gravis armatura* sau *grave agmen*, erau trupe dotate cu armament greu, care în schimb, constituiau grosul pedestrimii încadrate în legiunea romană.
- 68 În latinește *calones*. Aceștia făceau parte din cadrele serviciilor auxiliare ale armatei romană, fiind sau sclavi sau liberiți (*servilis*

- habitus*), ei erau conducătorii căruțelor cu aprovizionarea. Erau porecliți *semi lixae*, cu termen de batjocură, ceea ce însemna „jumătate ordonanțe“.
- 69 Frontul roman era ocupat în centru de trupele care primiseră ordin să atace centrul liniei de bătaie a potrivnicului, pe cînd Scipio comanda flancul stîng, iar Laelius, pe cel drept.
- 70 *Imperator* era comandantul unei armate romane : consul, proconsul, praetor sau propraeor investit cu *imperium* și potrivit rînduicilor religioase, *auspicium*. Comandanții de armate investiți cu *imperium* în virtutea unei legi mai sînt denumiți *dux belli, dux exercitus, imperator*, acest titlu din urmă fiind decernat de trupe comandantului lor șef învingător.
- 71 Este vorba de Hasdrubal, fiul lui Gisgo (vezi mai departe cap. XX). Acesta, împreună cu fratele lui Hannibal, care se numea tot Hasdrubal, și cu Mago, au comandat armatele carthagineze care au operat în Spania și au nimicit armatele romane împreună cu comandanții lor, frații Publius și Cnaeus Cornelius Scipio.
- 72 Adică cu Hasdrubal Barcas, fratele lui Hannibal, pe care Scipio îl învinge la Baecula (vezi la cartea XXVI, cap. XIV).
- 73 Adică pasurile din Munții Pirinei, pentru a zădărnici trecerea lui Hasdrubal în Gallia, și de acolo a Alpilor în Italia, intenționînd să vină în sprijinul fratelui său Hannibal.
- 74 Pentru evenimentele din Roma din această vreme (anul 209 î.e.n.) relatate de Titus Livius la cap. XX și XXI din această carte, a se vedea și Plutarh, *op. cit.*, *Marcellus*, cap. XXVII și *Fabius*, cap. XXV.
- 75 Fulvius fusese cel care cucerise Capua în anul 211 î.e.n. De atunci nu mai săvîrșise nici o faptă importantă de arme.
- 76 Titus Livius se referă în acest pasaj la ciocnirea pe care a avut-o Marcellus cu Hannibal aproape de Canusium, unde romanii au fost învinși (vezi la această carte, cap. XII).
- 77 Nu numai tactica lui Fabius este criticată, ci și a lui Marcellus, cu toate că amîndouă au fost salutare pentru romani. Vezi nota 41, la cartea XXII.
- 78 Tribunalul plebei Publicius exagerează lucrurile, pentru că în bătălia următoare cel care a obținut biruința a fost Marcellus și nu Hannibal, cu deosebirea că Marcellus nu a știut să exploateze acest succes pînă la victoria definitivă.
- 79 În latinește e termenul *antiquo* ; cînd se respinge o propunere făcută în adunarea poporului, volantul pronunță cuvîntul *antiquo* = resping.
- 80 În privința lui Licinius Crassus Dives, a se vedea cap. V la această carte și la cartea XXV, cap. V unde Titus Livius relatează că a fost numit *pontifex maximus* (în anul 212 î.e.n.) ; a fost edil curul în anul 211, *magister equitum* în anul 210, praetor în anul 208, consul în 205 î.e.n. ; repartizîndu-i-se Sicilia, o schimbă cu Bruttium, neputînd părăsi Italia, fiind și *pontifex maximus*. Ca proconsul, cucerește Crotona. După cum relatează Titus Livius la cartea XXX, cap. I, era socotit de romani ca prototipul cetățeanului roman desăvîrșit.

- 81 Despre P. Licinius Varus, vezi cap. V la această carte. Despre P. Licinius Varus vorbește și Cicero, *De oratore* cartea II, cap. LXI.
- 82 Plinius, *op. cit.*, cartea VII. cap. IX spune că acesta este întiul din ginta Iulia la care se întilnește pentru prima oară *cognomen*-ul Caesar.
- 83 În privința lui Quintus Claudius cu porecla Flamen, vezi capitolul următor. Însă nu e sigur că tot el este acela despre care e vorba în cartea XXI, cap. LXIII.
- 84 Etruscii se rupseseră din confederația romană trecind de partea carthaginezilor. Aflind că Hasdrubal, fratele lui Hannibal, trece Alpii, se pregătesc să ridice și ei armele împotriva romanilor. În această privință vezi cartea XXIII, cap. XXXI unde Titus Livius relatează anularea alegerii lui Marcellus ca fiind *vittio creatus*.
- 86 Aceste două legiuni urbane aveau misiunea dată printr-un decret senatorial să asigure protecția Romei și numai în caz special să intervină în acele sectoare operative unde era nevoie de un surplus de forță. Aceste două legiuni alcătuiau armata urbană, *exercitus urbanus*.
- 87 În latinește e *imperium romanum*, figura stilistică numită prolepsă (*anticipatio*); a se vedea în această privință cartea XXI, nota 104.
- 88 Aici Titus Livius adoptă o poziție raționalistă față de aceste *prodigia* (vezi Studiul introductiv, vol. I, p. XXXII).
- 89 În latinește *litare*, înseamnă „a da semne favorabile și a le obține”; cînd rezultatul haruspiciilor era prielnic se spunea *litatio*.
- 90 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *Claudio consulibus*.
- 91 În acest pasaj Titus Livius comite o eroare: jocurile apollinare fuseseră fixate între 6—13 iulie, durind deci o săptămînă și nu o zi, și nu fuseseră fixate nici cu trei zile înainte de none, ci de ide.
- 92 Prin urmare, față de acești senatori din Arretium s-au aplicat măsuri ca față de cei vinovați de *perduellio*, fiind socotiți trădători de patrie. Pentru *perduellio* vezi cartea XXVI, nota 19.
- 93 Proprætorul Hostilius primise provincia Etruria și comanda celor două legiuni de acolo (vezi mai înainte cap. XXI).
- 94 Referitor la acest episod și la inaugurarea templelor divinităților Virtus și Honos, a se vedea și Cicero, *Cato Maior, de senectute*, cap. IV, 11, *De oratore*, II, LXVII, Plutarh, *op. cit.*, *Fabius Maximus*, cap. XXIII; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea I, cap. I, § 8.
- 95 Fabius Maximus îi apăra pe tarentini datorită faptului că locuitorii Tarentului îl aleseseră pe el *patronus*, protectorul intereselor lor, deși fusese cel care îi învinsese în luptă; era tradiția ca o cetate învinsă să-l numească *patronus* chiar pe învingătorul ei, cum a fost numit, de exemplu, Marcellus de către Syracusa.
- 96 În acest pasaj Titus Livius se referă la locuitorii cetății Capua, care trecuseră de partea lui Hannibal.
- 97 Asupra situației Tarentului a se vedea și Strabo, *Geographia* cartea VI, cap. VI; tarentinii și-au pierdut independența (vezi tot la Strabo, *op. cit.*, cartea XXXV, cap. XVI și cartea XLIV, cap. XVI) și o parte din posesiunile lor, fapte pe care însă Titus Livius le trece cu vederea.

- 98 În privința acestei acuzații, Polybios. *op. cit.*, cartea X, cap. XXXII, relatează că Livius era beat atunci când Tarentum a căzut în mâinile lui Hannibal.
- 99 Se reamintește că la Clastidium (astăzi Casteggio) (oraș din *Gallia Cisalpina*, la granița cu Liguria, la câțiva kilometri de fluviul Padua), Marcellus a repurtat o biruință asupra gallilor insubri în anul 222 î.e.n., doborându-l pe regele lor Viridomarus.
- 100 Asupra templelor lui *Virtus* și *Honos*, divinități personificate, vezi vol. II, cartea IX, nota 196, și cartea X, nota 93.
- 101 Lacună; cuvîntul *Diis* a fost completat de Riemann.
- 102 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *receptum*.
- 103 Tormentul (*tormentum*) — vezi cartea XXIV, nota 131 — mașină de război cu care se aruncau pietre și săgeți, era asemănătoare cu scorpionul și catapulta, fiind însă de dimensiuni mai mici și mai puțin complicată, și deci aruncînd la distanțe mai mici.
- 104 Bantia (azi Banzi) — o mică localitate din Apulia, la 12 km sud-est de Venusia, pe Via Appia. Localitatea Bantia prezintă însemnătate pentru arheologie și epigrafia latină prin așa-numita *Tabula Bantina*, o interesantă inscripție în limba latină și în dialectul osc, găsită aici.
- 105 Referitor la evenimentele relatate de Titus Livius la cap. XXVI--XXVII în legătură cu prinderea în capcană a consulilor Marcellus și Crispinus de către Hannibal, a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap. XXXII; Plutarh, *op. cit.*, *Marcellus*, cap. XXIX; Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. L; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. IX; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea I, cap. V și VI.
- 106 Măgura Peteliei — *Peteliae tumulus* (azi Pianette), era o înălțime în apropierea localității Petelia, situată pe coasta răsăriteană a ținutului Bruttium, la nord de Crotona, pe drumul dintre Tarentum și Locri.
- 107 În latinește *exta* — măruntaie. Din victimă se făceau două părți *exta* și *viscera* — carnea. *Exta* se compun din ficat (*jecur*), fiere (*fel*), inimă (*cor*), plămîni (*pulmo*) și peritoneul (*omentum*). *Exta* erau supuse observației haruspiciilor (*inspicere*) pentru a afla voința divinității în legătură cu o bătălie sau cu un eveniment important, pentru că la romani orice sacrificiu, în afară de semnificația expierii, însemna și o consultare a voinței divinității. Semnele erau socotite favorabile sau nefavorabile după cum *exta* erau sănătoase și grase (*laeta*), sau deformatate ori incomplete (*turpia*, *trunca*); cea care da semnificație era protuberanța ficatului (*caput*), dar a cărei absență era socotită semnul cel mai funest.
- 108 E vorba de analistul Coelius Antipater — vezi cartea XXI și nota 130.
- 109 Lacună; Riemann întregește textul cu cuvîntul *memoriam*.
- 110 În latinește *annulus aureus* — inelul de aur cu sigiliu; era semnul distinctiv al aristocrației la romani, pe care l-au adoptat senatorii și membrii ordinului equestru. Ceilalți cetățeni purtau inele de fier. Folosirea inelelor era foarte răspîndită în antichitate.

- 111 Referitor la aceste evenimente, la tentativa lui Hannibal de a cuceri Salapia și la pregătirea campaniei romane de debarcare în Africa, relatate de Titus Livius la cap. XXVIII—XXX, a se vedea Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. II și Zonaras, *op. cit.*, cartea IX. cap. IX.
- 112 În această privință, vezi cartea XXVI, cap. XXXVIII.
- 113 Din rindurile garnizoanei romane a orașului.
- 114 În fața porților cetăților vechi fortificate se găsea uneori un grilaj masiv de fier sau de lemn de stejar (*cataracta*), care se putea ridica sau coborî cu ajutorul frînghiilor, care lunecau prin niște scripete fixate pe pereții laterali de la intrare. Cînd se apropiau dușmanii de poartă, se da drumul frînghiei „cataractei“, care se prăvălea cu putere pe cei aflați sub ea.
- 115 De obicei scutul se ținea pe umăr cînd nu se mergea în coloană de marș.
- 116 Lacună; Riemann o completează cu cuvîntul: *urbem*.
- 117 Acesta e fiul consulului Marcellus, prins și el în capcană de Hannibal, dar care reușise să scape din acea ambuscadă fugind împreună cu celălalt consul, Crispinus.
- 118 Această oaste fusese adusă la Venusia de către tribunul militar Marcellus (vezi mai sus cap. XXVII), după ce rămăsese fără comandantul său Marcellus.
- 119 L. Cincius Alimentus, cunoscutul analist și jurist roman, unul dintre izvoarele lui Titus Livius. Era legatul consulului Crispinus. Primise misiunea să cucerească prin asediu orașul Locri (vezi cap. XXVI și XXVIII, XXVII de la această carte). În'rerupîndu-se aceste operații prin sosirea lui Hannibal, s-a înapoiat în Sicilia. De acolo, pentru că nu i s-a mai încredințat nici o comandă, el s-a întors la Roma (vezi cap. XXIX). În 202 î.e.n. fiind ales tribun al plebei, întovărășește comisia de anchetă la Locri (vezi cartea XXIX, cap. XX).
- 120 În această privință a se vedea cap. XXI, unde se spune că praetorul Quintus Claudius Flamen primise „provincia“ Tarentum.
- 121 Asupra lui Valerius vezi tot la această carte, cap. XXII.
- 122 Clupea, sau Aspis, era o importantă fortăreață lângă Carthagina, situată pe o mîgură înaltă în formă de scut, aproape de capul Taphilis, la sud-est de capul lui Mercur (capul Bon astăzi), unde în anul 256 î.e.n. debarcase Regulus.
- 123 Inadvertență: Titus Livius se înșală cînd datează evenimentele relatate aici în vara anului 208 î.e.n. Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap. III, menționează că jocurile nemeice s-au celebrat în anul 209 î.e.n., pe vremea consulatului lui Fabius Maximus.
- 124 Lacedemonia sau Sparta (astăzi Mistra) era capitala Laconiei, regiune în Pelopones; orașul era situat pe malul stîng al râului Eurotas, la poalele muntelui Tayget, într-o poziție naturală foarte adăpostită. Sparta, rivala Atenei, multă vreme a deținut hegemonia cetățenilor grecești, după îngenuncherea Atenei în anul 404 î.e.n. Din secolul al II-lea î.e.n. puterea ei politică și militară scade. În partea a doua a secolului al III-lea î.e.n. a fost cîrmuită de tiranii Machanidas și Nabis.

- 125 Patrae (azi Patras) — oraș din Achaia, situat în golful larg Patras, la sud de capul Rhion, la intrarea în golful Corint; era unul din cele 12 orașe ale confederației achaeice. Din inițiativa cetăților Patrae și Dimae s-a înființat în anul 280 î.e.n. liga acheiană.
- 126 Lamia — oraș în Malida sau Phtiotida, la nord est de golful Maliacus; acest oraș supraveghea trecătorile Phtiotidei și a fost vestit prin războiul lamiac dintre Atena și Macedonia în anii 223—222 î.e.n.
- 127 Phalara (azi Stylitha) — oraș grec din Phtiotida, situat în golful Maliacus; era portul orașului Lamia, dispunând de o radă prielnică navigației și deținând o puternică poziție militară.
- 128 Chios — insulă în Marea Egee, în vecinătatea coastei asiatice, în fața Peninsulei Erythraea; insula era vestită prin vinuri și fructe și prin piața ei comercială importantă.
- 129 Athamanii — populație epirotă locuind într-unul din ținuturile Epirului, anume în partea de sud-est, în valea superioară a râului Achelous, între Molos, Thessalia, Doloia și Ambraccia.
- 130 Achaia — regiunea din Pelopones, cuprinsă între Elida, Arcadia și Sicyonia, de-a lungul golfului Corint. S-a constituit o ligă a triburilor grecești alcătuită din 12 cetăți, care în secolul al III-lea î.e.n. a căpătat un mare avânt. Înflorirea ligii achaeice s-a realizat sub conducerea hiparchului Aratos, care a izbutit să atragă în ligă Corintul, Sicyonul (pe care le-a eliberat de sub dominația Macedoniei), apoi Megara, Epidamnos, Troizena. Achaia numai vremelnic s-a unit cu liga aetoliană, aliindu-se și cu Egiptul pe vremea lui Ptolemaeus al III-lea împotriva adversarului comun, Macedonia; ulterior a izbucnit un acut conflict între cele două ligi. Organizarea ligii achaeice era similară celei aetoliene: o federație de cetăți având centrul la Aegion. Forurile supreme ale ligii erau synclitos (σύνκλιτος), sfatul magistraților și adunarea membrilor ligii care se întrunea pentru probleme importante și synodos (σύνδοξ) care se întrunea de două ori pe an pentru alegerea dregătorilor de la conducerea ligii și examinarea chestiunilor curente. Puterea executivă o deține un sfat de magistrați supremi, cel mai mare rol avându-l strategul (στρατηγός), care prezida sfatul ligii și conducea în general politica externă a ligii. Synodos, synclitos și sfatul magistraților supremi rezolvau problemele în legătură cu pacea sau războiul, organizau armata și flota, administrau finanțele ligii, rezolvau litigiile dintre polis-uri. Însă scopul principal al ligii în politica externă și internă era apărarea intereselor păturilor bogate. Spre deosebire de liga aetoliană, care era alcătuită din obști sătești slab dezvoltate, liga achaeiană era alcătuită din polis-uri sclavagiste cu un înalt grad de dezvoltare.
- 131 Chalcis din Eubea (azi Chalcis sau Negropont) — era orașul principal al insulei Eubea, în fața Beoției, despărțită de aceasta prin canalul Euripus. Insula deținea o poziție strategică importantă, considerată de Filip al V-lea una din cheile Greciei, ca și Demetrias și Corintul.
- 132 Argos — oraș în Pelopones, capitala Argolidei, fiind socotit de tradiție cel mai vechi oraș din Grecia și capitala regilor mitici Inachos și Danaos. A fost cea dintâi putere din Pelopones sub

- domnia regelui Phidon, adversara Spartei. După tradiție, și regii macedoneni își trăgeau de aici obârșia.
- 133 Heraea — oraș în Arcadia (regiune în Pelopones) situat pe cursul mijlociu al râului Alpheos, către confluența lui cu Ladonos și aproape de granița Elidei, la răscrucea drumurilor care porneau de la Olympia, Megalopolis și Messenia.
- 134 Nemeea — valea dintre Cleones și Phlius, unde după mit Hercules a doborât leul din Nemeea. Acolo se afla o dumbravă sacră, iar în centrul ei vestitul templu al lui Zeus. La Nemeea se celebrau jocurile nemeice.
- 135 Pylos (azi Navarinul Vechi) — localitate din Messenia, situată la nord de golful Navarin, în fața insulei Sphacteria (azi Sphagia); Pylos era vestit de pe vremea războiului peloponeziac.
- 136 Atintania — o regiune din Epir, situată la nord de Chaonia și de ținutul molosilor, anume în valea râului Aous.
- 137 Scerdilaedus era regele Illyriei; a fost aliat cu Filip în anul 218 î.e.n.; rupe legăturile cu el și se aliază cu romanii în anul 211 î.e.n. Moare însă înainte de încheierea păcii și în locul său vine la tron Pleuratus, în anul 205 î.e.n.
- 138 Ardiaei sau ordicii — populație illyrică, locuind pe coasta dalmată a Adriaticei, la nord de râul Naro, în fața insulei Pharos.
- 139 Bithynia — regiune în Asia Mică spre Propontida, Bosforul Thracic și Pontul Euxin, era mărginită dinspre sud, dinspre est și nord-est de Mysia, Lydia, Phrygia și Galatia, Paphlagonia și teritoriul Heracleii. Fostă satrapie a Imperiului Persan, după dezmembrarea imperiului lui Alexandru cel Mare a devenit regat independent reorganizat de Nicomedes, și apoi de Prusias, aliatul lui Filip al V-lea împotriva lui Attalus I, regele Pergamului.
- 140 Sicyonia (azi Vasilicon) — oraș în Pelopones, situat la o mică depărtare de Golful Corintic, unde dispunea de un port; era capitala unui ținut roditor, situat între Corint și Achaia; orașul era vestit prin școala de arte frumoase, mai ales sculptura. Sculptorul Lysippos a fost șeful acestei școli pe vremea lui Alexandru cel Mare.
- 141 Aratos era fiul vestitului strateg Aratos al ligii achaice care a trăit între anii 271—213 î.e.n.
- 142 Dymae — oraș în Achaia, în golful Patras, aproape de granița Elidei.
- 143 Eleii și Elis — populația și capitala Elidei; această regiune era situată la extremitatea occidentală a Peloponesului, între Achaia, Arcadia și Messenia. Aici se află vestitul sanctuar panelenic al lui Zeus de la Olympia. Eleii făceau parte din confederația aetoliană, adversara lui Filip al V-lea și a ligii achaice.
- 144 Cyliadas deținea funcția de strateg al acheilor.
- 145 Cyllene — port al Elidei, spre mijlocul golfului Cyllene.
- 146 Lychnidos (astăzi Ochrida) — oraș în Illyria și capitală a illyrilor dassareți — era situat lângă lacul Lychnitis (lacul Ochrida de astăzi). Această localitate a jucat un rol foarte important în războiul cu Macedonia.
- 147 Dassareții erau o populație illyrică care locuiau pe valea superioară a râului Drin și în jurul lacului Ochrida.

- 148 Demetrias (astăzi Gorița) — oraș grec situat la sud de Volos, a fost întemeiat în anul 290 î.e.n. de Demetrios Polyarketis în peninsula Magnezia, în fundul golfului Pagasetic (astăzi golful Volo). Controlează țărmul și interiorul Thessaliei, considerată una din cheile Greciei de către Filip al V-lea.
- 149 Orestida (locuită de oresti) — regiune dependentă de Macedonia, situată pe valea superioară a râului Haliaomon, la est de munții Pindului, între Epir și Macedonia; era delimitată la nord de Lyncestis, iar la sud de Elymiotis.
- 150 Cîmpia Argesteie era o altă denumire a cîmpiei Argosului.
- 151 Aegina — insulă situată în mijlocul Golfului Saronic, la sud-vest de portul Pireu.
- 152 Messene (azi Mavrommati) — capitala Messeniei, era situată la poalele muntelui Ithome, unde se afla și acropolea, în valea râului Pamisius; a fost reconstruită în anul 360 î.e.n. prin grija lui Epaminondas, strategul Thebei.
- 153 Anul 208 î.e.n.
- 154 Aici e figura de stil numită zeugmă: *postularent* se traduce: 1) cereau, 2) era nevoie.
- 155 În privința procesului lui M. Livius Salinator și al lui P. Aemilius Paullus a se vedea cartea XXI, cap. XXXIV și cartea XXII, nota 117.
- 156 În latinește: *judicium populi* sau *Comitia* erau comițiile judiciare. Adunarea poporului întrunit pe centurii sau pe triburi, ori de câte ori era sesizată de un magistrat sau cînd un condamnat făcea apel la jurisdicția sa, intervenea și judeca în mod suveran cazul. *Comitia* nu intervenea decît în procesele criminale, atentate contra statului sau contra persoanelor de la conducerea statului și în fapte nedemne comise de magistrați sau de către particulari. După cum era pedeapsa dată (capitală, angajînd deci viața și persoana civilă a acuzatului sau situația lui materială) comițiile competente erau *comitia centuriata* sau *tributa* (vezi cartea XXV, cap. III și cartea XXIX, cap. XXXVII).
- 157 În latinește: *pedibus ire in sententiam* — este actul senatorului de încuviințare a unei păreri, proiect sau propuneri, prin așezarea alături de cel ce propunea.
- 158 Manlius refuzase odată consulatul (vezi cartea XXVI, cap. XXII și urm.).
- 159 Candidații la alegeri îmbrăcau toga albă. De altfel *candidatus* înseamnă „înveșmîntat în alb“.
- 160 Titus Livius face aluzie la M. Furius Camillus, care deși fusese exilat la Veii, cînd patria i-a fost în primejdie cu prilejul invaziei gallilor s-a pus în slujba ei, salvînd Roma în anul 390 î.e.n.
- 161 Aforism livian: *Ut parentium saevitiam, sic patriae patiundo ac ferendo leniendam esse*, prin care se relevă că orice cetățean roman trebuia să recunoască în viață două autorități: a părinților și a patriei.
- 162 În latinește: *auctoritas patrum (senatus)*, care inițial însemna controlul executat de senat asupra tuturor actelor adunărilor poporului, alegeri sau legi și confirmarea necesară validității lor. În virtutea celor stipulate în *lex Valeria Horatia* din anul 449 î.e.n., în *lex Publilia* din anul 339 î.e.n., în *lex Maenia* din anul 338 î.e.n., *auctoritas* a devenit o cercetare prealabilă a propunerilor și candidaturii-

- lor, fără care nici unele, nici altele nu puteau fi prezentate adunării poporului. *Lex Hortensia* din anul 236 î.e.n. a dispensat plebiscitele de *auctoritas*, însă senatul a păstrat multă vreme un privilegiu întemeiat pe tradiție și justificat prin competența sa. Prin *auctoritas*, senatul roman a exercitat dreptul de conducere, supraveghere și control asupra poporului și puterii executive.
- 163 Când, de pildă, ambilor li se decretă ca provincie comună Italia.
- 164 Adică să i se dea Gallia consulului M. Livius, iar lui C. Claudius Nero — Bruttium și Lucania.
- 165 Pentru că vechea *exercoitus urbanus* va pleca în campanie în provincie.
- 166 În epitoma cărții XX, numărul locuitorilor înregistrați la recensământul dinaintea primului război punic era de 270 113 locuitori. Scăderea populației romane constatate cu prilejul acestui recensământ se datora pierderilor suferite în bătăliile cu Hannibal din al doilea război punic.
- 167 Aceasta înseamnă că erau cu două legiuni mai mult față de anul precedent.
- 168 În latinește *populus* însemna ansamblul persoanelor aparținând aceleiași populații etnice și formînd o unitate politică, oricare ar fi fost forma sa de guvernămînt și ori unde ar fi fost centrul său de guvernămînt. O grupă etnică era distinsă printr-un adjectiv geografic *populi gallici*, *populus carthaginensis* etc. *Populus romanus* desemnează în textul de față poporul roman în totalitatea lui. Acest termen se opune distinct cuvîntului *plebs* — plebea, categoria cetățenilor straturilor de jos. *Populus* se aplica în mod special adunării generale a poporului roman, întrunit în cadrele sale militare *Comitia centuriata*, în opoziție cu *comitia tributa*, formată din adunările plebei. Totuși această distincție nu este în chip riguros observată. Pentru perioada războaielor punice, Titus Livius identifica uneori *populus* cu *plebs*.
- 169 Zeița Marica era o străveche divinitate italică, identificată mai târziu cu Venus. Era adorată în dumbrava de la Minturnae.
- 170 Pentru Livius Andronicus, cel dintîi poet epic și dramatic roman vezi vol. II, cartea VII, nota 12.
- 171 Cele 27 fecioare romane țineau în mîini toate aceeași coardă, pentru a sincroniza mișcările lor și totodată își ritmau cîntecul lor cu mersul pașilor.
- 172 Scutirea (*vacatio*) de a nu trimite contingente cu prilejul înrolărilor de trupe era statornicită prin decrete senatoriale sau plebiscite, deoarece locuitorii coloniilor maritime erau obligați să asigure apărarea litoralului împotriva invaziilor. Ca atare, coloniștii acestor orașe se considerau în serviciu comandat.
- 173 Alsium (azi Palo) — localitate pe litoralul Etruriei, la 18 mile nord de gurile Tibrului; a devenit colonie maritimă romană din anul 247 î.e.n.
- 174 Se constată introducerea acestei măsuri noi pentru coloniile de pe litoralul mării: anularea scutirii de serviciu militar cîtă vreme războiul se desfășoară pe pămîntul Italiei. Se exceptează de la această măsură coloniile portuare Ostium și Antium, cele mai importante porturi din Latium, unul al Romei, celălalt pentru asigurarea apărării litoralului Latiului.

- 175 Despre această armată de *volones* care se împrăștiase după moartea lui Gracchus, Titus Livius a relatat la cartea XXIII, cap. XIV și XXXII, la cartea XXIV, cap. XVI, la cartea XXV, cap. XX și XXV.
- 176 În acest pasaj, în legătură cu cea de a treia armată, Titus Livius e în dezacord cu cele relatate mai înainte la cap. XXXV.
- 177 Referitor la sosirea lui Hasdrubal în Italia, a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. I; Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. III; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. IX; Silius Italicus, *Punica*, cartea XV, vs. 475 și urm.
- 178 Aici e figura de stil zeugma.
- 179 Grumentum — localitate în Lucania, pe valea râului Aciris.
- 180 Probabil este acel Aurunculeius de care Titus Livius vorbește la cap. VI—VII din această carte și căruia nu i s-a mai prelungit comanda după cum rezultă la cap. XXXVI.
- 181 În cursul acestei primăveri, după cum relatează Titus Livius, Hannibal a suferit pierderi apreciabile, însumând peste 14 000 de oameni.
- 182 Asupra marșului forțat executat cu o nemaipomenită repeziciune de către consulul Claudius Nero către nordul Italiei — în Umbria — să se vadă Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XII; Frontinus *op. cit.*, cartea I, cap. I; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. IX; Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XV, vs. 525 și urm.; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea VII, cap. IV.
- 183 În această privință a se vedea la cartea XXVI, cap. XVII.
- 184 Reflecție liviană: *metu interprete semper in deteriora inclinato*, în care e reliefat, de ce, de frică, oamenii răstălmăcesc în rău realitatea.
- 185 Cugetare liviană: *famam bellum conficere et parva momenta in spem metumque impellere animos*, în care Titus Livius relevă ideea că în războaiele juste, factorul moral are o uriașă însemnătate: pe cînd masele apărătorilor patriei vor fi însuflețite de tot mai mult elan în lupta lor pentru libertate și independență, dimpotrivă, cotropitorii vor fi demobilizați și înfrinți.
- 186 Reflecție liviană: *Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse*, în care subliniază că uneori victoria atîrnă de ultimele rezerve aruncate în luptă în momentul decisiv.
- 187 Asemenea situații au fost menționate și în vol. II și în cartea X, cap. XXVIII, și în cartea XXXIV, cap. LVII.
- 188 Referitor la bătălia de la râul Metaurus din anul 207 î.e.n. a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XII; Frontinus, *op. cit.*, cartea I, cap. I, II și IX, și cartea IV, cap. VII; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea VII, cap. IV; Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. LII; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. IX.
- 189 În latinește *Castrum stativum* era o tabără permanentă înființată într-un centru operativ fie în vederea iernării, fie pentru a se porni la viitoarele operații militare.
- 190 Acesta era castrul armatei comandate de L. Manlius Acidinus, despre care s-a vorbit la cap. XLIII și care fusese cantonată pe Via Flamimia lîngă Narnia, la trecătoarea Umbriei (*fauces Etruriae*).

CARTEA XXVIII

- 1 „În acea vreme“ — adică în anul 207 î.e.n.
- 2 Evenimentele descrise de Titus Livius la capitolele I—IV sînt confirmate și de cele scrise de Appianos, *op. cit.*, *Iberici*, cap. XXVIII—XXXI și urm., de Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. VIII și de Frontinus, *op. cit.*, cartea I, cap. III.
- 3 Gades (azi Cadix) — oraș întemeiat de fenicieni pe coasta sudică a Spaniei, între capul Gibraltar și vărsarea fluviului Baetis (Guadalquivir) în mare. Orașul este situat pe o insulă (astăzi Islas Leon). În regiunea acestei mici insule se formează un curent de la vest către est, mergînd dinspre Oceanul Atlantic către Marea Mediterană.
- 4 În text Gaditanum — denumire dată regiunii orașului Gades de către romani în vremea cînd se desfășoară evenimentele relatate de Titus Livius. Organizarea efectivă a Peninsulei Iberice ca provincie s-a făcut abia în timpul lui Octavianus Augustus; acesta a împărțit Spania în două provincii: Hispania citerior și ulterior. Hispania ulterior la rîndu-i era împărțită în Lusitania și Baetica, sau provincia Gaditana.
- 5 Orongis sau Oringis (vezi și nota 166 la cartea XXIV) — oraș întemeiat de greci în Spania, situat în regiunea bogată în mine de argint din ținutul Castulo; acest oraș este adesea confundat cu Aurinx, care însă se găsește la nord-est de rîul Calpe.
- 6 Maessessii — populație hispană, din ramura bastetanilor, locuind o regiune roditoare în vecinătatea minelor de argint din valea de pe cursul superior al fluviului Baetis (Guadalquivir) și în vecinătatea orașului și masivului păduros Castulo.
- 7 Bastetanii și bastulii — două populații hispane înrudite, locuind în regiunea de sud și sud-est a Spaniei, la sud de fluviul Baetis și rîul Sucro, în munții Ilipula și Ortospeda.
- 7 bis Pentru *caetra* vezi cartea a XXI-a, nota 76.
- 8 Hasdrubal, fiul lui Gisco, a fost trimis din Carthagina cu o armată în Spania în anul 214 î.e.n.; aici el împarte comanda acestei provincii carthagineze cu Hasdrubal, fiul lui Hamilcar și cu Mago, el păstrîndu-și Lusitania și ținutul Gaditanum. E bătut la Silpia (vezi mai departe cap. XIII și urm.) și încercuit la Gades. Apoi se duce în Africa, la regele Syphax, unde sosește în același timp cu trimișii lui Scipio, și izbuteste să-l atragă pe acest rege în alianța Carthaginei. În anul 204 î.e.n., el comandă armata carthagineză; datorită intervenției sale, Utica e despresurată. E bătut din nou de Scipio, pentru care motiv e condamnat la moarte de sfatul carthaginez. Celălalt Hasdrubal a fost bătut și ucis în Italia, cînd venea în ajutorul lui Hannibal (vezi cartea XXVII, cap. XLV—XLIX).
- 9 E de remarcat faptul că la locul potrivit, anume în cartea XXVII, cap. XXXVI, Titus Livius n-a relatat că lui Valerius Laevinus i se prelungise comanda asupra flotei din apele Siciliei, ci menționează abia în acest pasaj.
- 10 Pentru confirmarea veracității celor relatate de Titus Livius la cap. V—VIII a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap.

- XLI: Appianus, *op. cit. Macedones*, cap. III, Justinus, *op. cit.*, cartea XXIX, cap. IV; Dio Cassius, *op. cit.*, cartea LVII, cap. LVII.
- 11 În privința comandai lui Publius Sulpicius a se vedea cartea a XXVII-a cap. XXII.
 - 12 La cartea XXVII, cap. XXXIII. Confruntînd datele și evenimentele relatate la cartea XXVII, cap. XXXIII de Titus Livius cu cele spuse de Polybios, *op. cit.*, cartea X, cap. XLI, se constată o decalare de un an, istoricul roman arătînd că aceste evenimente s-au întîmplat cu un an mai înainte, și anume în anul 208 î.e.n. Cunoscînd probitatea și spiritul critic al lui Polybios, bazat pe o exactitate minuțioasă, se poate trage concluzia că Titus Livius a confundat, ca în multe ale împrejurări, din neglijență, anul.
 - 13 Lemnos — insulă în Marea Egee, situată la jumătatea distanței între muntele Athos și Hellespont. Era portul de staționare a flotei romane și a celei a Pergamului.
 - 14 Larissa (se cunosc mai multe orașe de origine pelasgică cu acest nume) — oraș situat în Thessalia, în regiunea Pelasgiotis, pe malul drept al râului Peneus, în mijlocul unei cîmpii deosebit de roditoare.
 - 15 Peparethus (azi Scopelos) — insulă în care se afla un oraș cu același nume situată la nord-est de Eubee, la intrarea în golful Maliacus (astăzi Scopelos sau Piperi).
 - 16 Agrianii erau locuitorii ținutului Paeonia, în Macedonia, locuind pe cursul superior al fluviului Strymon (azi Marița).
 - 17 Scotussa — oraș situat în cîmpia Thessaliei, spre hotarul Phtiotidei, între Pherae și Pharsalos.
 - 18 Heraclea — oraș fundat de lacedemonieni în anul 426 î.e.n. pe locul vechiului Trachis în regiunea Malida, la poalele muntelui Oeta; orașul apără Thermopilele dinspre Thessalia (a nu se confunda cu Heraclea Minoa din Sicilia — vezi cartea XXV, nota 172).
 - 19 Aenianii — populație greacă ce locuia pe valea râului Sperchios, între munții Oeta și Othrys; golful Aenianum este o altă denumire a golfului Maliacus, situat între țarmul Phtiotidei și cel al Locridei și în fața țarmului nord-vestic al insulei Eubee.
 - 20 Tisaeus — munte înalt în peninsula Magnesia pe coasta Asiei Mici, în fața insulei Eubee.
 - 21 Nicaea — fortăreață în Locrida Epicnemidiană pe coasta golfului Maliacus, în partea dinspre răsărit a trecătorii Thermopylelor.
 - 22 Euripus — canalul extrem de îngust dintre Chalcis-ul Eubeei și coasta Beoției, care sînt legate printr-un pod.
 - 23 Oreus — oraș situat în golful Oreus. La început acest oraș se chema Histiaea. Era situat pe coasta de miazănoapte a insulei Eubee, dominînd strîmtora care desparte Eubee de Phtiotida și duce la golful Maliacus, Oreus avea două fortărețe: una pe țarm, alta pe o insulă din apropiere.
 - 24 Cynus (azi Paliopurgo, la sud de Livanates) — port și țîrg al Locridei Opunțiilor pe coasta continentală a canalului Eubeei.
 - 25 Lacună; Riemann a completat textul cu cuvîntul: *reduxit*.

- 26 Elatia (azi Elephta, aproape de Dratmani) — oraș al Phocidei, dominînd trecătorile muntelui Oeta; era considerat pivotul Greciei centrale (mai exista un oraș Elatia în Thessalia).
- 27 E vorba de Opus (astăzi Khardenița) — orașul principal în Locrida opuntiană, situat pe coasta continentală a canalului Eubeei.
- 28 Thronion (astăzi Palaeo Castro) — orașul principal al Locridei Epicnemidiene, pe malul râului Boagrius, la mică depărtare de mare.
- 29 Tithronion — mică localitate la frontiera Phocidei, spre poalele muntelui Cnemis și valea râului Kephisos din Beotia. Titus Livius situează greșit această localitate în Dorida.
- 30 Drymiae sau Dymiaea — orașel neînsemnat din Phocida, lângă Tithronion: era deci situat în Phocida și nu în Dorida cum relatează Titus Livius.
- 31 Dorida — mică regiune muntoasă în Grecia centrală, între munții Oeta și Parnas, delimitată de Aetolia, Locrida Ozolis, Phocida, Malida și ținutul aeniazilor.
- 32 Rhodos, cea mai mare insulă din Arhipelagul Sporadelor, la sud de peninsula Cnidos și de Caria din Asia Mică. Rhodosul a cunoscut o puternică înflorire politică și economică (datorită flotei și comerțului său maritim) sub urmașii lui Alexandru cel Mare și ajunge din secolul al IV-lea pînă în secolul al II-lea î.e.n. cea dintîi putere maritimă comercială din bazinul oriental al Mediteranei.
- 33 În această privință, vezi tot vol. III, cartea XXVIII, cap. V.
- 34 Jocurile olympice de care vorbește aici Titus Livius s-au desfășurat în anul 208 î.e.n. și nu în anul 207 î.e.n. (a se vedea și vol. III cartea XVII, cap. XXXV).
- 35 Megara era capitala ținutului Megarida, deținînd o importantă poziție la nord-est de istmul corintic. Avea o acropole pe o înălțime învecinată cu golful Saronic și un port numit Nisaea, care era legat cu orașul printr-un zid lung.
- 36 Phlius — localitate importantă în Pelopones, în regiunea dintre Arcadia, Lycaonia, teritoriul orașului Cleones și Argolida.
- 37 Pheneus (azi Phonia) — oraș situat în nord-estul Arcadiei, pe malul lacului format de râul Crathis din Achaia, la poalele muntelui Cyllenne.
- 38 Oxeae — un arhipelag grecesc din Marea Egee, situat în fața gurilor râului Achelous și la intrarea în golful corintic; cea mai meridională din aceste insule se cheamă tot Oxeae, azi Oxies sau insulele „Curzolare“. Uneori acestor insule li se mai spunea și Echinades.
- 39 Adagiu livian: *non semper felicem fugam esse* — din care reiese contrariul zicalei romînești: „Fuga e rușinoasă, dar e sănătoasă“.
- 40 Triphylia — regiune situată pe coasta de sud a Elidei din Pelopones, delimitată la nord de râul Alpheus, la sud de Neda, vecină și cu Arcadia și cu Messenia.
- 41 Aliphera — localitate din Arcadia, spre hotarele Elidei.
- 42 Megalopolis — oraș din Arcadia, întemeiat în anul 370 î.e.n. din îndemnul lui Epaminondas, pentru a fi reședința ligii arcadiene; orașul era situat în mijlocul unei cîmpii largi pe râul Helisson,

- afluentul Alpheului; era un important nod de comunicație, acolo întretându-se drumurile Laconiei, Messeniei, Elidei și Arcadiei nordice. Azi vestigiile acestui oraș se văd lângă localitatea Sinano.
- 43 Erythrae — oraș în Locrida Ozolis, pe coasta golfului corintic vecin cu Eupalion, căruia îi servea de port.
- 44 Eupalion — oraș în Locrida Ozolis, între Naupactos și Ocanthea, la oarecare distanță de țărmul golfului corintic, avînd ca port Erithrae; Eupalion era dependent de liga aetoliei.
- 45 Potidania — oraș în Locrida Ozolis, alipită Aetoliei; orașul era situat la est de Eupalion.
- 46 Apollonia (azi Pollina) — oraș illyric; sînt două orașe cu acest nume: 1) unul la gurile rîului Aeris, fiind colonie a Corintului și Corcyrei; 2) altul la Locrida Ozolis, la nord de Anticyra, de care e vorba în pasajul de față.
- 47 Kenchrei (azi Kekhries) — port al Corintului în golful Saronic, la sud de Sikoenos (azi Kalamaki).
- 48 Sunium (azi Cabo Colones) — în latinește Sunium — oraș și promontoriu situat la extremitățile meridionale ale Atticei, celebru în antichitate printr-un templu al zeului Neptun.
- 49 Aici e figura de stil numită zeugma: verbul *flexisset* se traduce: 1) (le) încovoiașe, 2) nu-și pierduseră.
- 50 Demetrias (azi Gorița) — a se vedea vol. III, cartea XXVII, nota 148. Mai era și orașul Demetrium (azi Kokkina), localitate în Phiotida, situată în golful Pagasetic. Demetrias avea acest nume de la templul zeiței Demeter. Înainte orașul Demetrias se numea Pyrasus.
- 51 Cassandrea — oraș portuar important în Macedonia, situat în peninsula Chalcis, pe locul vechiului oraș Potideia, pe istmul micii peninsule Pallene, cea mai occidentală dintre cele trei mici peninsule ale Chalcidiceii.
- 52 Dardani — populație care locuia ținutul muntos situat la nord de Paonia, în vecinătatea Macedoniei nord-vestice. Era o populație războinică; dedîndu-se la prădăciuni, ataca mereu ținuturile macedonene.
- 53 Evenimentele și triumful relatate de Titus Livius în acest capitol au fost descrise și de istoricul Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea IV, cap. I.
- 54 Despre fiul lui Fabius Maximus s-a mai vorbit în vol. III, cartea XXVII, cap. XXIX.
- 55 Bătălia de la Metaurus cu Hasdruba] se dăduse în regiunea Umbria, al cărei litoral spre Marea Adriatică se găsea însă mai departe în stăpînirea gallilor senoni.
- 56 În latinește: *eius auspicium fuisset* — adică el avusese comanda în acea zi. Dreptul de a consulta voința divină prin observarea semnelor în care se credea că se manifestă, era unul din elementele esențiale ale magistraturii: caracterul religios făcea magistratura aptă desfășurării riturilor consacrate, fără de care altfel nu se putea întreprinde nici un act important. Ca și *imperium* și *ius auspiciandi* (dreptul de a lua auspiciile) nu era același pentru toți magistrații: *auspicia* erau *majora* și *minora*. Ele nu puteau fi luate de magistrați de origine plebei. *Auspicia* erau semnul înaltei funcții a unui magistrat.
- 57 În acest pasaj, Titus Livius întrebuintează pentru înția oară cu-

- vîntul *sestertius*, care desemna moneda de argint romană, în valoare de 2^{1/2} ași de aramă, și care se însemna și prin literele HS sau H-S care sînt prescurtări ale cuvintelor libra, libra și assis, adică două libre și jumătate, sau 2^{1/2} ași. Pe o parte a monedei era reprezentat capul divinității protectoare a Romei, cu casca pe cap, iar pe verso, dioscureii călare. Un *sestertius* cîntărea 1,137 grame. Pînă la o mie se scria *sestertius* și *sestertii*, iar peste o mie, *sestertium*.
- 58 Cele descrise de Titus Livius în cap. X—XI, au fost relatate și de istoricul Dio Cassius, *op. cit.*, cartea LVII, cap. LX.
- 59 Titus Livius nu ne spune aici motivul pentru care s-a recurs la numirea unui dictator, la care nu se recurgea decît într-o situație extrem de critică pentru republică.
- 60 C. Servilius Germinus fost praetor în anul 206 î.e.n., consul în 203 î.e.n., proconsul în Etruria și dictator în 202 pentru prezidarea alegerilor.
- 61 Despre M. Caecilius Metellus s-a vorbit în vol. III, cartea XXVII, cap. XXXVI.
- 62 Ti. Claudius Asellus a fost menționat ca tribun militar în vol. III, cartea XXVII, cap. XLI.
- 63 Se constată că în anii 207 și 206 î.e.n. a funcționat la Roma cîte un singur praetor, căruia îi revenea jurisdicția urbană și cea pentru străini.
- 64 Despre operațiile armatei romane desfășurate în Sardinia s-a vorbit în vol. III, cartea XXIII, cap. XXXIV; cartea XXIV, cap. II; cartea XXVI, cap. I și cartea XXVII, cap. XXXVI.
- 65 Despre Q. Claudius Flamen s-a menționat în cartea a XXVII-a. cap. XXXVI. Însă Titus Livius nu arată cîte legiuni i s-au reparțizat.
- 66 Despre Mater Matuta, vezi vol. I, cartea V, nota 47.
- 67 Pentru templul Mîntuirii (*Salus*), vezi vol. II, cartea IX, nota 181.
- 68 Pentru Quirinus, vezi vol. I, cartea I, nota 75.
- 69 În privința situației Placenției și Cremonei a se vedea vol. III, cartea XXI, cap. XXV.
- 70 Spre comparație cu cele relatate în cap. XI și XII de Titus Livius a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XIX, cartea XI, cap. XXII și urm.: Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea XXIX, cap. XXII; Silius Italicus, *Punica*, cartea XVI, vs. 1 și urm.
- 71 Despre poziția lucanilor în această fază a războiului a se vedea vol. III, cartea XXVII, cap. XV.
- 72 Despre asemenea deprinderi cu pirateria ale bruttiilor, a se vedea și vol. III, cartea XXIX, cap. VI.
- 73 Evenimentele descrise de Titus Livius, de la cap. XII pînă la cap. XXXVI (relatarea campaniei lui Publius Cornelius Scipio din Spania) au o unitate distinctă; pentru veracitatea relatărilor și datelor tit-liviene, a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XX și urm.; Appianos, *op. cit.*, *Iberici*, cap. XXV și urm.; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. VIII.
- 74 E vorba de carthaginezul Hanno; despre bătălia dată de Scipio cu acesta s-a relatat mai înainte la cap. II din această carte.

- 75 E vorba de războiul dus în anii 26—19 î.e.n. în timpul lui Octavianus Augustus împotriva ramurii celtiberice a cantabrilor uniți cu populațiile vecine, dintre care se distingeau asturii. Ei au fost învinși și supuși de Agrippa în anul 19 î.e.n.
- 76 Cifra efectivelor date asupra noii armate carthagineze de istorici variază mai puțin. Astfel Polybios (vezi mai sus *op. cit.* la nota 70) spune că erau 4 000 de călăreți, iar Appianos, 5 000. În schimb amândoi istoricii greci dau 70 000 de pedestrași.
- 77 Culchas (Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XXII), îi spune Colichas (κωλυχάς), un *regulus* hispan, care domnea peste 28 orașe și așezări.
- 78 Castulo se află pe malul fluviului Baetis (Guadalquivir) la nord de orașul Hispalis (azi Sevilla); Castulo este denumit de Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XX și urm. — Illiba. În schimb, Appianos (vezi mai sus *op. cit.*, la nota 73) relatează că armata lui Scipio s-a concentrat la Carmo, pe țărmul drept al fluviului Baetis (Guadalquivir) la est de Hispalis.
- 79 Baecula — localitate hispană situată în regiunea Baetica, pe teritoriul orașului Castulo, aproape de minele de argint, la vest de acest oraș în Sierra Morena, între fluviile Guadalquivir (Baetis) și Gadiana (Anas).
- 80 Mago era comandantul trupelor carthagineze.
- 81 Masinissa, regele Numidiei, era comandantul trupelor de călăreți numizi.
- 82 Adică orele 13.
- 83 Remarcăm două inadvertențe liviene: în primul rând, de la izbucnirea războiului al doilea punic erau 13 ani și nu 14 (218—206 î.e.n. inclusiv); în al doilea rând, Titus Livius grupează în anul 206 î.e.n. următoarele evenimente care nu erau cu puțință să se întâmple numai în decursul unui singur an: 1) marșul lui Scipio de la Tarraco la Oceanul Atlantic și înapoi, durând peste 4 luni (cum relatează Titus Livius însuși în cap. XIII și XVI); 2) călătoria în Africa la Syphax; 3) campania împotriva populației celtiberice a lacetanilor și ilergetilor și cucerirea orașelor Iliurgi, Castulo și Astapa; 4) boala lungă a lui Scipio; 5) revolta trupelor romane din Spania (cap. XXIV—XXVIII); 6) expediția lui Scipio împotriva lui Mandonius (cap. XXXI și urm.); 7) călătoria lui Scipio la Masinissa și o nouă campanie împotriva lacetanilor și ilergetilor (cap. XXXV); 8) întoarcerea la Roma în iarnă, cap. XXXVIII. Atâtea evenimente extrem de importante și care necesitau perioade mai lungi de timp nu erau cu puțință să se întâmple într-un singur an.
- Situația se prezintă în felul următor: în anul 209 î.e.n. Scipio a cucerit Carthagina Nouă, în anul 208 î.e.n. a repercutat victoria asupra lui Hasdrubal la Baecula; în anul 207 î.e.n. are loc marșul lui Scipio pînă la Ocean și înapoi, precum și călătoria la Syphax și boala, iar în anul 206 î.e.n. au fost: campania împotriva ilergetilor campania împotriva lui Mandonius, călătoria la Masinissa, noua expediție contra ilergetilor și plecarea la Roma.
- 84 Deși s-a spus că Lucius, fratele lui P. Cornelius Scipio, fusese trimis la Roma și în cursul anului precedent (vezi cap. IV), totuși

- Titus Livius a trecut cu vederea să menționeze înapoierea lui în tabăra lui Scipio.
- 85 Referitor la cele descrise de Titus Livius la cap. XVII—XVIII, a se vedea și la Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XXIV, Appianos, *op. cit.*, *Libyci*, cap. X și *Iberici*, XXIX; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. X; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea IX, cap. VIII; Silius Italicus. *Punica*, cartea XVI, vs. 171.
- 86 În privința masaesuliilor, vezi cartea XXIV, nota 193.
- 87 Aforism livian: *ex fortuna pendet fides*, în care biciuiește firile ușuratică care-și schimbă simțămintele și credința după împrejurări și după interese personale.
- 88 Aici Titus Livius comite o eroare: regatul lui Syphax nu se întindea pînă la Gibraltar; (asupra acestui rege vezi și vol. III, cartea XXIV, nota 190), regatul lui Syphax se întindea între riul Ampsaca (azi Rumel) și Mulicha (azi Muluya), la est de masaesulii. Pînă la Gibraltar se întindea Mauretania.
- 89 Probabil portul Siga.
- 90 Inadvertență: aici Titus Livius îi atribuie lui Syphax și numizilor deprinderea de a lua masa în stilul roman, anume de a sta tolănit pe pat, obicei pe care nu-l avea nici Scipio, deoarece acest obicei a fost adoptat la romani mai târziu, după al treilea război punic (149—146 î.e.n.).
- 91 Nu e vorba de un tratat formal de alianță, ci numai de tratative, o înțelegere și o învoială, un preambul al tratatului care avea să fie încheiat de senatul roman și aprobat de adunarea poporului potrivit uzanțelor de pînă acum ale Romei.
- 92 Referitor la cele relatate de Titus Livius la cap. XIX și XX, a se vedea și Appianos, *op. cit. Iberici*, cap. XXXII și Zonaras *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. X.
- 93 Asupra acestor cetăți hispane care au ridicat în repetate rînduri armele împotriva cötropitorilor romani, a se vedea vol. III, cartea XXIII, cap. XLIX; cartea XXIV, cap. XLI și cartea XXVI, cap. XVII.
- 94 Referitor la luptele de gladiatori, a se vedea vol. II, cartea IX, nota 163.
- 95 În latinește *lanista* — era cel care lua în antrepriză angajarea de gladiatori pentru luptele de circ.
- 96 În latinește *catasta* era estrada unde se expuneau în *forum* sclavii pentru a fi vînduți.
- 97 Această localitate n-a fost identificată pînă acum.
- 98 În text este *disceptare*; acesta e un termen juridic pronunțat de judecător, în urma unui litigiu, ca în cazul de față, și de părțile care-și pledează cauza înaintea acestui judecător.
- 99 Maximă liviană: *documentum quantum cupiditas imperii malum intomortales esset*, din care se trage concluzia că jinduirea după putere prin mijloace inumane este cel mai mare neajuns al omului, și că năzuința de a urca pînă la culmea puterii prin metode necinstite e legată și de prăvălire, fără putința de scăpare.
- 100 Baetis (azi fluviul Guadalquivir) curge între munții Sierra Morena (în latinește muntele Marianus) și Sierra Nevada (muntele Illipula).

- 101 Astapa (astăzi Estepa, în provincia Sevilla) — oraș hispan din provincia Baetica, situat în cîmpia de la sud de fluviul Baetis (Guadalquivir); Plinius Major, *Historia Naturalis*, cartea III, cap. XIII îi spune Ostippo. Însă din cele relate e în această carte se deduce că e vorba de orașul Gisia.
- 102 Aici este figura de stil numită brachiologie.
- 103 De aici se vede, pe de o parte, cît de puternică era dorința de libertate a hispanilor și cît de înverșunată era ura lor împotriva cotropitorilor romani, iar pe de altă parte, în acest pasaj se remarcă și spiritul de obiectivitate al lui Titus Livius de a reda real simțămintele unor populații care luptau împotriva romanilor ca să-și apere libertatea.
- 104 Acest episod, zugrăvit de Titus Livius cu o surprinzătoare obiectivitate, relevă atît îndirjirea hispanilor de a-și apăra libertatea, cît și mijloacele odioase întrebuintate de romani pentru exterminarea neomenoasă a populațiilor celtiberice care nu voiau să se supună puterii romane, aceasta înecînd în sînge orice rezistență din partea localnicilor.
- 105 Lacună ; completarea textului latin a fost făcută de Riemann cu cuvintele : *caedēs ab impetu*.
- 106 Pentru veracitatea celor relatate de Titus Livius în cap. XXIV—XXIX, a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XXV ; Appianos *op. cit.*, *Iberici*, cap. XXXI și Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. X.
- 107 Reflecție liviană : *Cum ad id quisque quod audierat insita hominibus libidine alendi de industria rumores adjiceret aliquid*, în care se subliniază ce efecte dezastruoase pot avea zvonurile neîntemeiate și ce rău pot pricinui cei care le exagerează, colportîndu-le.
- 108 Ridicaseră armele și ilergeții și lacetanii. Aici se remarcă o inadverență : după cele relatate în cartea XXII, cap. XXI, în cartea XXVI, cap. XLIX și în cartea XXIX, cap. I, reiese că Mandonius era căpetenia (*regulus*) ilergeților, nu a lacetanilor.
- 109 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann cu cuvîntul : *ilergetes*.
- 110 Se remarcă o scăpare din vedere a lui Titus Livius : în cartea XXV, cap. XXXIV, istoricul roman spusese că suesetanii și sedetanii erau adversarii romanilor, iar de astă dată aliați, fără să relateze cu ce prilej au încheiat alianța cu romanii.
- 111 Sucro (azi Xucar) — rîu din Hispania citerior, care uda ținutul de la sud de Valencia. Și aici se constată o nepotrivire : în pasajul de față se vede că e vorba de un oraș cu același nume (vezi cartea XXIX, cap. XIX), dar care era situat la nord de fluviul Hyberus, nu în apropierea acestui rîu.
- 112 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *lenirent seditionem missi*.
- 113 *Via principalis* într-un castru roman era calea care trecea prin fața cortului praetorian.
- 114 Din acest pasaj reiese că răzvrățiții făceau parte din rîndurile ostașilor contingentelor vechi, care mai fuseseră în trecut sub comanda fraților Scipioni, căzuți în Spania.
- 115 Adagiu livian : *Ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda* — cu alte cuvinte : fiecare individ îndeobște caută să-și ușureze vina punînd-o în spatele altora, istoricul

- roman voind să arate în acest pasaj deruta care a cuprins armata romană.
- 116 „Forul din castrul roman“ — era spațiul situat în stînga praetoriului. Acolo se găsea și *tribunal* — locul de unde se vorbea ostașilor.
- 117 În text este : *regiae nobilitatis*.
- 118 Reflecție liviană : *nec me vita juvarit invisă civibus et militibus meis*, prin care se subliniază cît de cumplită era viața unui individ care prin purtările sale s-a făcut urît de concetățenii săi, trăind și fără rost, și fără sens.
- 119 Cugetare liviană : *sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est, venti el aurae cient*, care arată ușurința cu care în antichitate mulțimea se lua după orice zvon și cît de repede își schimba simțămintele.
- 120 Aici, prin gura lui Scipio, Titus Livius face elogiul faimoasei discipline romane și culminează cu prosopopeia Romei — teza politică a principatului lui Octavianus Augustus.
- 121 În acest pasaj Titus Livius se referă la o răzvrătire a trupelor campane aflate în garnizoană la Rhegium, fapt de care se vorbește în epitoma cărții a XII.
- 122 Și în epitoma cărții XV și în cartea XXXI, cap. XXI se vorbește de asemenea represalii sîngeroase pentru a se păstra disciplina militară în armata romană.
- 123 În latinește e expresia de batjocură : *semilixa*.
- 124 Cuvîntul *ater* — de unde numele Atrius — înseamnă „negru“.
- 125 Aici se referă la pretextul primului război punic, răscoala mamerținilor (vezi vol. III, cartea XXI, nota 2).
- 126 Quinctius Crispinus era colegul de consulat al lui Marcellus, cel care a fost prins de Hannibal în capcană și rănit grav, încît a sucombat în scurtă vreme din pricina rănilor.
- 127 C. Fulvius — consulul roman care a fost nimicit împreună cu întreaga sa armată de către Hannibal în bătălia de la Hêrdonea în anul 210 î.e.n.
- 128 Pentru episodul lui Coriolanus, vezi vol. I, cartea II, cap. XL.
- 129 Discursul pe care îl rostește Scipio, este o capodoperă artistică liviană *sui generis* ; în acest discurs Titus Livius face prin mijlocirea lui Scipio apologia istoriei Romei, cuprinzînd și elogiul „străvechilor“ virtuți și al disciplinei romane în contrast cu defecțiunea acestor trupe romane din Spania.
- 130 Cartea (astăzi collina El Rocardillo, aproape de orașul San Roque) — port al ținutului Baetica, situat în fundul golfului Calpa (Gibraltar) ; era un oraș întemeiat de fenicieni. Titus Livius situează acest oraș dincolo de strîmtoarea Gibraltar, pe cînd Plinius Maior, *Historia Naturalis*, cartea III, Pomponius Mella, *Chorographia* cartea II, cap. VI și Strabo, *Geografia*, cartea III, cap. I, îl situează dincoace de strîmtoare, în locul unde se găsește astăzi orașul spaniol Algeiras, la vest de Gibraltar. Titus Livius vorbește de Carteja și în cartea XLIII, cap. III.
- 131 Negreșit, aici cuvîntul praetor desemnînd un magistrat carthaginez e întrebuițat de Titus Livius prin analogie cu cel roman.
- 132 În strîmtoarea Gibraltar există două curenți : unul la suprafață, pe unde apele Atlanticului vin în Mediterană, altul în profunzime, pe unde apele Mediteranei se scurg către Atlantic. Curentul de la su-

- prafată însă, în timpul fluxului, dezlănțuie uriașe talazuri punând în primejdie navigația vaselor mai mici.
- 133 Întotdeauna navele își strîngeau pînzele în timpul luptelor navale, fiind manevrate numai cu ajutorul vîslelor.
- 134 Pentru comparație cu cele relatate de Titus Livius la cap. XXXI—XXXIV a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XXXI; Appianos, *op. cit.*, *Iberici*, cap. XXXVII; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. X.
- 135 Episodul lui Mandonius și Indibilis expus aici se leagă de cele relatate la cap. XXIV.
- 136 Din acest pasaj se vede că lacetanii și ilergeții s-au răscolat în două rînduri în cursul verii anului 206 î.e.n.
- 137 În această privință a se vedea și vol. III, cartea XXV, cap. XXXVI.
- 138 Inadvertență liviană : în cartea XXII, cap. XXII, Titus Livius spune că P. Cornelius Scipio a venit în Spania în calitate de proconsul, nu de consul.
- 139 Lacună ; textul a fost întregit de Riemann cu cuvintele : *neque obsides imperatorum*.
- 140 Despre relațiile lui Scipio cu Mandonius și Indibilis a se vedea și vol. III, cartea XXVII, cap. XVII.
- 141 Pentru cele relatate de Titus Livius la acest capitol în legătură cu drumul lui Scipio a se vedea și Appianos, *op. cit.*, *Iberici*, cap. XXXVII, Zonaras, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. XI și Silius Italicus, *op. cit.*, cartea a XVI-a, vs. 171.
- 142 Marșul întreprins de Scipio în această regiune era al treilea în decursul anului 206 î.e.n.
- 143 Lacună ; cuvîntul *Magonem* este pus de Riemann.
- 144 Se amintește cu acest prilej că, în genere, romanii purtau părul tăiat scurt.
- 145 Inadvertență : Titus Livius a uitat că în cartea XXVII, cap. XIX a spus „fiul surorii sale“.
- 146 În schimb istoricii greci dau cu totul alte motive : părăsirea alianței carthagineze de către Masinissa se datora faptului că i-a fost răpită logodnica sa Sophonisba de către Syphax, cu care acesta s-a căsătorit. Asupra episodului Sophonisbei, vezi cartea XXIX, cap. XXIII.
- 147 Cimbii — localitate hispană care încă n-a fost identificată.
- 148 Aici Titus Livius a dat denumirea latină funcției corespunzătoare magistratului hispan din Gades.
- 149 Pityussa (πυτυσσαί Insula Pinilor) sau Pityusae — grupă de insule situate la sud-est de insulele Baleare, alcătuită din insulele Ebusus și Ophiusa (azi Iveză și Formentera). În pasajul de față e vorba de insula Ebusus.
- 150 Insula mai mare a Balearelor se numește azi Majorca.
- 151 Locuitorii insulei Majorca din Baleare fuseseră supuși de romani în anul 217 î.e.n. (vezi vol. III, cartea XXI, cap. XX). Se pare că fusese locuită și de fenicieni.
- 152 Aceasta se numește Minorca.
- 153 Lentulus fusese praetor în anul 211 î.e.n, iar Acidinus în anul 210 î.e.n. (a se vedea în această privință vol. III, cartea XXV, cap. XLI și cartea XXVI, cap. XXIII). Funcția lor de acum era de propraetori în locul lui P. Cornelius Scipio (a se vedea vol. III, și cartea XXIX, cap. XIII, unde se spune că aceștia în anul 204 î.e.n.

- au primit ca proconsuli conducerea aceluiași provincii pe care le-au avut în calitate de proprætori, adică Hispaniile).
- 154 Referitor la funcția de proconsul în Spania a lui Scipio a se vedea cartea XXVI și capitolul respectiv, nota 122. *Imperium proconsulare* acordat lui Scipio pentru provincia Spania era o comandă extraordinară, pentru că el nu îndeplinise consulatul și nici o magistratură curulă. Asupra acestui caz însuși Titus Livius spune în vol. III, cartea XXXI, cap. XX : „pînă la acest caz (al lui Scipio — n.n.) nu exista nici un exemplu de sărbătorire, cu purtare în triumf, a unui comandant de oști, care să nu fi fost totodată dictator sau consul sau prætor”.
- 155 Acum, pentru prima oară, se încredințează unui consul roman provincia Africa, în sens de comandament militar, în urma cererii exprese a lui Scipio de a i se decreta Africa în locul Siciliei, pentru a avea dreptul de a-și transporta armata pe cale maritimă pe continentul african și în special pe teritoriul Carthaginei.
- 156 Acesta fusese edil în anul 207 î.e.n.
- 157 Referitor la L. Aemilius Papus, a se vedea cartea XLII, cap. XXVIII. A fost prætor în anul 205 î.e.n.
- 158 Cele descrise de Titus Livius aici sînt relatate și de Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XXXIII; Appianos, *op. cit.*, *Iberici*, cap. XXXVIII și *Hannibal*, cap. LV; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XI; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea VIII, cap. XV; Dio Cassius, *op. cit.*, cartea VII, cap. LVI.
- 159 Pentru Ariminum vezi cartea XXI, nota 174.
- 160 Aici e figura de stil numită zeugmă : *haberetis* se traduce : 1) purtați, 2) aveți.
- 161 Turduli sau turdetani — a se vedea cartea XXI, cap. VI și nota 35, cartea XXIV, cap. XLII.
- 162 Relațiile dintre Roma și statele străine erau întreținute prin intermediul ambasadurilor lor (*legati, oratores* — trimiși, împuterniciți, soli). Acești *legati* erau inviolabili, bucurîndu-se la Roma de diferite privilegii : găzduire și ospitalitate gratuită într-un edificiu public, situat în cîmpul lui Marte (*hospitium in villa publica*) și punîndu-li-se la dispoziție toate cele trebuincioase pentru strictul necesar (*hospitium* — masa, *lautia* — baie etc.). *Legati* primeau în mod frecvent daruri (*munera, dona*) atît pentru ei, cît și pentru suita lor și pentru capii de state care îi trimiteau. *Legati* erau reținuți numai în timp de război dincolo de *pomerium* — incinta cetății Roma. În mod obișnuit însă puteau să intre în Roma și să întretină relații cu cetățeni, să apară în *contiones* — adunările poporului. Relațiile, negocierile și tratativele politice le întrețineau cu senatul roman. *Legati* erau introduși în senat pentru a-și expune însărcinările, erau ascultați și întrebați ; ei se retrăgeau în timpul deliberărilor și reintrau apoi în curie pentru a primi răspunsul la cererile lor. În acest sens vorbește Titus Livius și în cartea XXX, cap. XVII și XXI etc.
- 163 Senatul dezbate acum chestiunea provinciilor. Distribuirea provinciilor fusese reglementată (vezi mai sus cap. XXXVIII) însă în urma acestui fapt, Scipio ceruse senatului să i se atribuie ca provincie Africa, în loc de Sicilia ; de aceea senatul e nevoit să delibereze asupra acestei chestiuni, motivată de Scipio prin argumentul că războiul împotriva carthaginezilor nu poate fi terminat decît printr-o campanie desfășu-

- rată în Africa, pe teritoriul propriu al Carthaginei, spre a-l determina pe Hannibal să părăsească solul Italiei și să-și apere patria invadată de romani. Însă Scipio nu-și putea realiza planul dacă respecta hotărârea senatului care-i decretase ca provincie Bruttium (primită de Cassius) și Sicilia (primită de Scipio), deoarece aceasta însemna că nici unul din consuli n-aveau voie să debarce cu armata pe teritoriul Africii. Acesta era motivul pentru care Scipio a cerut senatului să revină asupra primei hotărâri și să-i decreteze lui ca provincie Africa, pentru a desfășura acolo campania împotriva Carthaginei.
- 164 Cele descrise de Titus Livius la cap. XXXIX—XLV au fost relatate și de Appianos, *op. cit.*, *Iberici*, cap. VII și *Hannibal*, cap. LV; Plutarh, *op. cit.*, *Fabius Maximus*, cap. XXV; Silius Italicus, *Punica*, cartea a XVI-a, vs. 597 și urm.
- 165 În calitatea lui de *princeps senatus*, Fabius Maximus avea dreptul să ia cel dintâi cuvântul în dezbaterile senatului.
- 166 După cum se știe și s-a arătat la nota 41 de la cartea XXII, Fabius îndeplinise în două rânduri funcția de dictator.
- 167 Adagiul livian: *Nobis prius decedat timor quam ultro alis inferatur*, în care se arată că pentru a ajunge să fii temut de un adversar, trebuie să nu-ți mai fie teamă de el.
- 168 E vorba de Alcibiades, care în timpul războiului peloponesiac a condus campania atenienilor în Sicilia, împotriva Syracusei. Dar el a trădat, trecând de partea Spartei, aliata Syracusei.
- 169 În privința lui Regulus și a campaniei lui nefericite în Africa în timpul primului război punic, a se vedea cartea XXI, nota 2, și epitomele cărților XVII și XVIII, precum și notele 32 și 35 Epitome.
- 170 Lacună: cuvintele lipsă *neque detrecto* au fost puse de Riemann.
- 171 Aforism livian: *Satis sit semel creditum: Non semper temeritas est felix, et fraus fidem in parvis rem praestruit ut, cum operae praetium sit, cum mercede magna fallat*, prin care pune în lumină preceptul moral: ferirea de lingușitori și înșelători este paza bună și te pune la adăpost de primejdii.
- 172 În cap. XLI din cartea XXV s-a vorbit de atitudinea lor schimbătoare. Însuși Scipio în cuvântarea sa (vezi mai departe la cap. XLIV) relevă acest lucru.
- 173 Această cuvântare a lui Fabius Maximus este iarăși un model tipic de retorică, alcătuit după toate principiile artei oratorice, relevând principiile politice și militare judicioase în acele împrejurări, caracteristice unui comandant de oști conștient și prudent, care a reușit prin tactică și măsurile preconizate de el să salveze Roma amenințată de invazia lui Hannibal. Atitudinea lui Fabius Maximus a învederat pe deplin aventura în care se arunca Roma în cazul unei eșuări a debarcării armatelor romane în Africa printr-o operație desfășurată în contradicție cu tradițiile militare romane. Fabius, prin ideile politice și militare enunțate aici, reprezintă grupul conservator din senatul roman. Istoricul grec Plutarh, care i-a consacrat lui Fabius Maximus o biografie, minimalizează planul lui Scipio, socotindu-l un îndemn la aventură, care pune cetatea într-o mare și grea primejdie. „Fabius a pornit să se ridice și să vorbească împotriva lui Scipio, din multa sa băgare de seamă și chibzuință... [Fabius] a fost dus mai departe de un fel de ambiție și dorință de întrecere, spre a împiedica ridicarea

- rea lui Scipio“, spune Plutarh, *op. cit.*, *Fabius Maximus*, cap. XXV). În comparație cu Titus Livius, Plutarh prezintă faptele expozitiv și succint, fără să-i atribuie bătrînului comandant roman vreo cuvîntare, rezumînd în cîteva cuvinte lapidare expozeul prezentat cu atîta patos și belșug de argumenție — e drept, judicioase — de către istoricul roman Titus Livius.
- 174 Regulus a fost învins în Africa nu de un comandant de oaste carthaginez, ci de Xantippos lacedemonianul, comandantul trupelor de mercenari aflați în slujba Carthaginei.
- 175 Titus Livius comite aici o nouă greșeală : Regulus a suferit înfrîngerea din partea carthaginezilor cu 50 de ani mai înainte, adică în anul 256 î.e.n. și nu cu 40 de ani (a se vedea cartea XXIX, cap. XXVI și XXVIII ; cartea XXX, cap. XXX).
- 176 Agathocles, tiranul Syracusei, a purtat cu Carthagina un război pentru stăpînirea Siciliei vreme de 3 ani (310—307 î.e.n.), după ce la început a fost bătut de carthaginezi, la Himera (în nordul Siciliei) ; acesta debarcînd apoi în Africa, Agathocles îi învinse. În urma răzvrătirii sicilienilor, Agathocles a fost nevoit să se înapoieze în Sicilia, încheind pace cu Carthagina.
- 177 Lacună ; cuvintele *populi quot* au fost puse de Riemann.
- 178 Discursul lui Scipio alcătuit potrivit regulilor retorice ca și cel al lui Fabius Maximus, în care sînt enunțate planurile politice și militare cu totul opuse față de expozeul făcut de Fabius Maximus, oglindefte atît combativitatea fără seamăn a unui încercat comandant de oști, cît și pozițiile și forțele puternice de care dispunea acum statul militarist roman, pentru prima oară arătîndu-se net acele tendințe în politica lui externă, care, ulterior, au avut un rol precumpănitor în istoria Romei. Prin planul militar și politic preconizat de Scipio, războiul al doilea punic a intrat într-o nouă fază, diametral opusă primei : faza de cuceriri dincolo de hotarele Italiei, pentru că, după al doilea război punic, Roma a devenit în urma războaielor de cucerire cel mai puternic stat din vestul bazinului mediteranean.
- 179 Q. Fulvius Flaccus fusese de patru ori consul, ultima oară în anul 209 î.e.n. (prima oară în anul 237, a doua oară în 224, a treia oară în 212), iar censor în anul 231 î.e.n., însă alegerea i-a fost anulată. Ca proconsul a asediat Capua. A fost și dictator în vederea alegerilor.
- 180 În latinește (*discedere in sententiam*, expresie care arată că după epuizarea dezbaterilor din senat, *princeps senatus* punea la vot părerea propusă de el, fie de alți oratori ; senatorii votau trecînd în dreapta sau în stînga lui *princeps senatus*. Dacă întrunea majoritatea membrilor prezenți, propunerea era oficial însușită de întreg senatul, devenind *sententia senatus*).
- 181 Lacună ; textul latinesc a fost întregit de Riemann cu : *mallet ex duobus quos superiores consules habuissent*.
- 182 Referitor la cele relatate de Titus Livius în cap. XL—XLVI să se vadă și Plutarh, *op. cit.*, *Fabius Maximus*, cap. XXV ; Appianos, *op. cit.*, *Războaiele lui Hannibal*, cap. LIV și urm. : Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XI.
- 183 E demn de relevat că însuși etruscii se grăbesc să revină asupra atitudinii lor, reintrînd în confederația romană ; acest fapt este totodată un simptom că Hannibal a pierdut inițiativa politică și militară în

- Italia, deși mereu etruscii fuseseră gata de a trece de partea Carthaginei. Decizia etruscilor a fost luată, negreșit, în urma rezultatului bătăliei de la Metaurus, localitate în vecinătatea Etruriei, din anul 207 î.e.n.
- 184 Aceasta însemnează că din fiecare categorie din asemenea arme — *hasta pilum*, *gaesum* — vor pune la dispoziție romanilor câte 17 500 de bucăți.
- 185 Acestea erau armatele romane pe care le comandaseră Lucius Veturius și Quintus Metellus, consulii anului 206 î.e.n. Noul consul Licinius a luat în primire armata lui Veturius, lăsându-i lui Metellus, căruia i se prelungise comanda, armata în fruntea căruia fusese tot el în anul precedent.
- 186 În cartea XLII, cap. I, Titus Livius e mai lămurit în această privință: senatul roman a dat un decret prin care consulul Lucius Postumius trebuia să se ducă în Campania ca să statornicească hotarele proprietăților statului din *ager publicus*, care, în majoritate, fuseseră acaparate prin abuz de particulari prin încălcarea delimitărilor.
- 187 *Fossa Graeca* era canalul de pe cursul inferior al râului Clanus, la sud de râul Volturnus (Campania), canal săpat în scopul asanării bălților formate de acest râu.
- 188 Ligurii alpini sau albingauni locuiau între Alpii Maritimi și mare, avînd ca oraș mai important Albingaunum pe coasta Golfului Ligustic (Genua).
- 189 Epanterii munteni — triburi ligurice care locuiau povîrnișurile Alpilor Maritimi și Poenini.
- 190 Savo (astăzi Savona) — oraș liguric situat la apus de Genua, aproape de litoralul mării. Portul Savo se găsea între Genua și Albingaunum (astăzi Vade).
- 191 E vorba de analistul Coelius Antipater.
- 192 Analistul roman Valerius Antias — vezi și vol. I, cartea III, nota 16.

CARTEA XXIX

- 1 Relatarea evenimentelor din această carte începe cu anul 205 î.e.n.
- 2 O dată cu alegerea lui Scipio în funcția de consul și atribuirea pentru prima oară a provinciei Africa, războiul al doilea punic intră în faza operațiilor militare ofensive, decisive ale Romei, aceasta ducînd de acum înainte o politică netă de cotochiri teritoriale, mai ales că, în urma bătăliei de la Metaurus, unde carthaginezii au fost zdrobiți, situația lui Hannibal în Italia devenise extrem de critică. Cetățile care se rupseră din confederația romană, trecînd de partea lui Hannibal, revin la vechea alianță, acceptînd din nou dominația Romei. Prin nimicirea armatei carthagineze din Spania și pierderea acestei provincii, care pentru Carthagina constituia o rezervă neseacă de recrutări de trupe — singura rezervă de nădejde pentru continuarea ofensivei în mod decisiv contra Romei — și deoarece lui Hannibal nu-i veneau de la Carthagina noi contingente pentru completarea efectivelor măcinate în marile bătălii cu romanii și în luptele aproape zilnice de hărțuială mai cu seamă, acestuia i s-a spulberat orice speranță de a mai câștiga războiul cu romanii. După alungarea carthagi-

- nezilor din Spania, Scipio porcede la realizarea ultimului obiectiv din planul politic și militar al Romei : pregătirea campaniei din Africa și zdrobirea Carthaginei însăși.
- 3 În comparație cu cele relatate de Titus Livius la acest capitol, a se vedea și Appianos, *op. cit.*, *Libyci*, cap. X și urm. ; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XI ; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea VII, cap. III.
 - 4 Se reamintesc cele relatate de Titus Livius în cartea XXVIII, cap. XIV în această privință, și anume că Scipio adusese de pe coastele Etruriei o flotă alcătuită din 30 de vase noi, la care a adăugat alte 30 de vase mai vechi puse la dispoziție de senatul roman.
 - 5 Syracusanii mai adresaseră o plîngere în același sens, în anul 210 î.e.n., senatului roman împotriva lui Marcellus (vezi cartea XXVI, cap. XXX și XL).
 - 6 Cele descrise de Titus Livius la cap. II au fost menționate și de Appianos, *op. cit.*, *Iberici*, cap. XXXVIII.
 - 7 Cei doi proconsuli romani, Lucius Lentulus și L. Manlius Acidinus, aveau la dispoziție fiecare cîte două legiuni și cîte două *alae sociorum* (corpuri de trupe auxiliare aliate).
 - 8 Conform dispozitivului celor trei linii succesive de atac obișnuite, constituit la începutul unei bătălii de către romani : *hastati*, *principes*, *triarii*.
 - 9 Dispozitivul de luptă al armatei romane a fost acesta : o legiune în centru, două legiuni la flancuri și una în rezervă.
 - 10 În latinește termenul *legiones*, întrebuițat de Titus Livius, este impropriu, întrucît în dispozitivul frontului roman erau incluse forțele auxiliare (*alae sociorum*). Erau patru legiuni și patru corpuri de trupe aliate.
 - 11 Este vorba de acel Servius Cornelius care îndeplinise funcția de edil cîrîul în anul 208 î.e.n.
 - 12 Cele patru legiuni romane precum și corpurile de trupe auxiliare (*alae sociorum*) erau constituite în dispozitivul obișnuit roman pe două linii succesive : *prima acies* și *secunda acies*.
 - 13 *Saga* era veșmîntul centurionilor și călăreților, peste care se puneau platoșele.
 - 14 Pentru toga a se vedea în vol. II, cartea X, nota 31.
 - 15 Se amintește că Titus Livius a relatat la cap. I că Gaius Laelius fusese trimis de Scipio să atace și să prade coastele Africii.
 - 16 Hippo Regius (astăzi Bône) fusese inițial o colonie înființată de fenicienii din Tyr pe coasta nordică a Africii în ținutul Numidiei. Ulterior, acest oraș a devenit reședința regilor Numidiei.
 - 17 Titus Livius se referă aici la vechii locuitori din regiunile Africii de nord, care își lucrau ei înșiși pămînturile, în contrast cu carthaginezii, care se foloseau de sclavi în acest scop.
 - 18 În același fel se exprimă Titus Livius cu privire la africani și în capitolul XXV din această carte.
 - 19 Reflexie liviană : *nihil usquam spei, nihil auxili esse !* Titus Livius caracterizează succint situația critică, politică și militară, în care ajunsese Carthagina.
 - 20 Solia trimisă de senatul carthaginez la Filip al V-lea, regele Macedoniei, n-a obținut rezultatul dorit, pentru că acesta, în urma înfrîngerii suferite, ceruse pace romanilor.

- 21 Masinissa sosise de la Emporia (azi Tripolis), o localitate situată la mare distanță de Hippo Regius, apropiată în schimb de Hippo Zarytus. Aceasta ne-o va relata Titus Livius mai departe, la cap. XXXII din această carte.
- 22 În această privință, a se vedea mai departe la cap. XXIX și urm., unde se va relata toată odiseia lui Masinissa.
- 23 Genua — vezi cartea XXI, nota 116.
- 24 Pentru liguri și ramura ligurilor albingauni, vezi nota 78 de la cartea XXI și nota 196 la cartea XXVIII. Portul de acostare pare să fie, după aceste indicații, Vada Sabatia, despre care s-a mai vorbit în cartea XXVIII, cap. XLVI.
- 25 Inadvertență liviană : în cartea XXVIII, cap. XLVI Titus Livius spusese că și Marcus Valerius Laevinus plecase către Liguria în fruntea unei armate romane ; prin urmare, în campania din Liguria aveau să coopereze trei armate, nu două cum se relatează în acest pasaj ; cea a praetorului Sp. Lucretius — alcătuită din două legiuni și care fusese cantonată în Ariminum — trebuia să facă joncțiunea cu armata proconsulului Marcus Livius, care, în urma dispozițiilor senatului, plecase din Etruria.
- 26 Despre această armată de solavi voluntari (*volones*) s-a vorbit în vol. III, cartea XXII, cap. LVII. A se vedea și vol. III, cartea XXII, nota 180 și cartea XXIV, nota 67.
- 27 Unghiul pe care-l formează munții Alpi cu munții Apenini.
- 28 Locri se rupsesse din confederația romană și trecuse de partea cartaginezilor în anul 215 î.e.n., la un an după bătălia de la Cannae (a se vedea vol. III, cartea XXIV, cap. I).
- 29 Căpeteniile orașului Locri, ca și acelea ale celorlalte orașe italice intrate în confederația romană, fuseseră partizanii păstrării legăturilor cu romanii, pe cînd păturile de jos ale poporului înclinau spre alianța cu cartaginezii. Răsturnîndu-se situația prin intervenția directă a lui Hannibal, aristocrația acestor cetăți a fost nevoită să fugă (vezi vol. III, cartea XXIV, cap. I și nota 8).
- 30 Aici e figura de stil zeugma ; *composuissent* se traduce : 1) au alcătuit, 2) au stabilit.
- 31 E inexplicabil de ce Titus Livius nu arată rostul imixtiunii lui Scipio în provincia altui comandant. Nelămurit e și faptul pentru care fruntașii cetății Locri s-au înfățișat lui Scipio, care era în altă provincie, la Syracuse, și nu celuiilalt consul, Crassus, sau chiar proconsulului Metellus, care ocupase cu armata lui Bruttium. Încălcarea atribuțiilor unui alt comandant, ca în relatarea din acest pasaj, prin ocuparea unui oraș din provincia consulului Crassus, ar fi avut drept urmare supărarea celuiilalt comandant, întrucît Scipio îi contracara acțiunile de luptă.
- 32 La Rhegium se găseau sub comanda consulului Crassus 8 000 de ostași.
- 33 Pleminius avea funcția de *legatus*. Titus Livius nu ne spune cînd a primit *propraetura*, ca o prelungire de comandă ; de asemenea, nici nu a arătat cînd a fost ales praetor.
- 34 E vorba de cei care izbutiseră să treacă zidurile de apărare ale cetății.
- 35 Pleminius își aduce ajutoare în primul rînd din Rhegium.

- 36 Bulotus este numele unui rîu neidentificat. Poate că e vorba de rîul Butrotus, singura apă curgătoare care se găsește la sud de Locri.
- 37 Pentru „scorpion“, vezi vol. III, cartea XXVI, nota 275.
- 38 Adică părăsită de armata lui Hannibal.
- 39 Istoricul grec Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea XXVII, cap. V, scrie că cei doi tribuni militari, Sergius și Mattienus, erau supărați pe Pleminius pentru că nu le făcuse și lor parte din prăzile luate din templul Proserpinei.
- 40 După cum se știe, și praetorii erau însoțiți în permanență de cîte șase lictori.
- 41 Toate aceste lucruri i-au fost aduse la cunoștința lui Scipio de către fruntașii din Locri, care, de bună seamă, i s-au plîns de neajunsurile suferite de ei din partea lui Pleminius și a armatei acestuia.
- 42 Hexera era o navă de mare tonaj, mînată de șase rînduri de lopeți.
- 43 În legătură cu consulul Publius Licinius, a se vedea mai sus, cartea XXVIII, cap. XLVI.
- 44 Caecilius Metellus era proconsulul care primise provincia Bruttium (a se vedea vol. III, cartea XXVIII, cap. XLV).
- 45 Cele relatate la cap. X și XI sînt confirmate și de: Cicero, *De haruspicum responsibus*, cap. XIII și urm.; Ovidius, *Fasti*, cartea IV, vs 257; Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea XXXIV, cap. LX; Strabo, *op. cit.*, cartea XII, cap. V; Appianus, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. LVI; Aurelius Victor, *op. cit.*, cap. XLVI.
- 46 Pessinunt (Pessinus) — oraș grec în Phrygia din Asia Mică, către izvoarele rîului Sangarus; era un important centru comercial și religios, capitala unui stat teocratic guvernat de preoții zeiței *Mater Idaea*, socotită mama zeilor. Această divinitate era adorată sub forma unei pietre divine (era un aerolit). Numele de *Idaea* provine probabil de la locul templului de pe muntele Ida, lângă Troia. I se mai spunea și *magna Mater* sau *Dea Mater*, fiind considerată mama tuturor zeilor, identificată cu Rhea și Cybele. După tradiție, templul acestei divinități fusese ridicat în orașul Pessinunt de legendarul rege Midas. În anul 205 î.e.n. orașul Pessinunt se găsea sub stăpînirea gallilor galati, pe care îi învinsese Attalus I, regele Pergamului.
- 47 Se face aluzie la cele spuse în vol. III, cartea XXII, cap. IX și LVII, că s-ar fi găsit în cărțile sibylline.
- 48 Referitor la Aesculapios, a se vedea vol. II, cartea X, cap. XLVII și nota 178.
- 49 Referitor la solia anterioară condusă de M. Pomponius Matho și Quintus Cadius trimisă la Delphi (a se vedea vol. III, cartea XXVIII, cap. XLV).
- 50 Deși Titus Livius spune în acest pasaj că Laevinus a fost ales consul în două rînduri, totuși pînă acum l-a menționat numai o singură dată în calitate de consul (vezi cartea XXVI, cap. XXII).
- 51 Despre C. Caecilius Metellus, ca praetor, Titus Livius a pomenit în cartea XXVIII, cap. X.
- 52 Despre Sero Sulpicius Galba, vezi vol. III, cartea XXVII, cap. XX.
- 53 În privința lui Cethegus, vezi vol. III, cartea XXVII, cap. XXXVI.

- 54 Asupra lui P. Sempronius Tuditanus, vezi vol. III, cartea XXVII, cap. XXXVI.
- 55 În privința praetorului M. Pomponius Matho, a se vedea cartea XXVIII, cap. X.
- 56 *Ludi romani* (jocurile romane) se desfășurau în general, comparativ cu cele plebeie, de mai puține ori (vezi și vol. III, cartea XXIII, nota 95).
- 57 În amintirea lui Marcellus, biruitorul gallilor la Clastidium în anul 221 î.e.n., dar răpus prin trădare de Hannibal.
- 58 Dimallum (la Polybios este Dymalos, (Δύμαλος) — oraș important al Illyriei pe coasta Adriaticii, în apropiere de ținutul parthinilor.
- 59 Phoenice (azi Pheniki) — oraș în Chaonia din Epir, la nord de Buthroum, era un oraș bogat și puternic.
- 60 Bargullum — oraș în Illyria sau în Epir, neidentificat încă.
- 61 Eugenium — oraș illyr, încă neidentificat, situat probabil în vecinătatea parthinilor și a orașului Dimallum.
- 62 Pleuratus era fiul lui Scerdilaedus, regele Illyriei, care a domnit peste Tracia ca rege; după moartea tatălui său, urmează la tronul Illyriei.
- 63 Nabis a fost tiranul Lacedemoniei după Machanidas; a domnit de la 207 la 192 î.e.n.
- 64 Consulii M. Cornelius și P. Sempronius au fost în funcție în anul 204 î.e.n.
- 65 Armata romană cuprindea în ansamblu toți cetățenii romani țiinuți în serviciu militar și supuși chemării sub arme; prin *exercitus* se desemna corpul cetățenilor reuniți sub arme pe câmpul lui Marte și, în particular, partea din contingentul care era chemat în fiecare an și pus sub ordinele consulilor. Fiecare din acești magistrați avea sub ordinele lui o armată consulară, *exercitus consularis*, adică un corp format din două legiuni. O armată asemănătoare era atașată fiecărui guvernământ militar, *exercitus provinciae*, și era comandată de fiecare dintre magistrații sau promagistrații care își împărțeau provinciile. Însă efectivele armatei puteau fi sporite sau micșorate, după nevoie, de către senat. 1) Armata romană era formată numai din romani și latini (*civium civilis exercitus*), cuprinzând toți cetățenii ajunși la vârsta militară (17 ani) din Roma sau din coloniile romane. 2) Armata romană era întărită și dublată, și chiar întreită, prin contingentele impuse orașelor aliate (*socii*) care aveau cadrele lor particulare, dar care luptau alături de legiunile romane pe același front. 3) Al treilea element al armatei erau *auxilia*, trupele auxiliare furnizate de contingentele străine care erau angajate cu soldă, *externa auxilia*, din rîndurile gallilor sau ale hispanilor.
- 66 Asupra acestei armate, vezi vol. III, cartea XXV, cap. VI.
- 67 Titus Livius a omis să menționeze cînd a fost înlocuit Claudius de către Quinctius, deși în vol. III, cartea XXVIII, cap. X istoricul roman a relatat că armata din Tarentum a fost pusă sub comanda lui Quintus Livius, iar la cap. XLV din aceeași carte, că i s-a prelungit comanda.
- 68 În privința celor relateate în acest capitol, vezi și Macrobius, *Saturnalia*, cartea II, cap. V, § 4; Suetonius, *Viețile celor doisprezece Cesari*, Tiberius, cap. II; Appianus, *op. cit.*, *Războaiele lui Hannibal*, cap. LVI; Dio Cassius, *op. cit.*, cartea LVII, cap. LXI; Ovidius, *Fasti*, cartea IV, vs. 234; Silius Itali-

- cus, *Punica*, XV, vs. 37; Plinius, *op. cit.*, cartea VII, cap. XXXIV.
- 69 La romani, pentru a putea deține funcția de quaestor, se cerea candidatului să aibă împlinită vîrsta de 27 ani.
- 70 Acești preoți gallati în număr de doi, o femeie și un bărbat, veniseră din Phrygia, o dată cu statuia zeiței Mater Idaea.
- 71 Pe ziua de 12 aprilie.
- 72 În latinește : *referre ad senatum* înseamnă a face un raport senatului, a reglementa ordinea de zi și chestiunile puse în deliberare ; acesta e dreptul lui *princeps senatus* și, după el, al tuturor magistraților romani care aveau *ius referendi* ; *relatio* (darea de seamă) era făcută de unul din consuli în numele său personal sau și în numele colegului său ; *relatio generalis* privea situația republicii în ansamblu, sau a unui sector anumit ; provinciile, armatele, pacea, războiul, religia, celebrarea jocurilor ; în general raportul (darea de seamă) propunea o soluție, fiind de cele mai multe ori sprijinită printr-un discurs sau un expozeu asupra situației.
- 73 De aici se deduce că și coloniile romane au început să fie impuse la plata în bani a impozitelor, ca și cetățenii din Roma, pe cînd pînă în acest an (204 î.e.n.) erau impuse numai la recrutarea unor contingente de trupe și anumite cantități de provizii.
- 74 *Formula* era edictul publicat de censori la intrarea lor în funcție și prin care indicau principiile adoptate de ei în evaluarea averilor pentru toate proprietățile care nu erau estimate după o bază fixă. Această formulă era destinată să pună unitate în operațiile executate de censori la Roma, în colonii sau în provincii, în armată, de către magistrații locali, după ce depuneau jurămîntul — *censores coloniarum iurati*. Cuvîntul *formula*, formă, definiție și regulă, se întrebuița ca principiu uniform de orice magistrat în administrație. Recrutările se făceau de asemenea tot după o *formula*.
- 75 Recrutările (*dilectus*) se făceau în fiecare an în virtutea unui decret senatorial și prin grija unuia dintre consuli secondat de tribunii militari. Efectivele obișnuite ale trupelor recrutate erau de patru legiuni, încadrate în două armate a câte două legiuni fiecare. Consulul fixa ziua recrutării (*diem dicere*) în care toți cetățenii trebuiau să se prezinte pe Capitolium. Acolo recruții erau strigați (*citare*) trib după trib, aleși și înscriși (*scribere, conscribere exercitum*). În coloniile latine și orașele aliate, recrutările aveau loc în virtutea unui edict consular care fixa data chemării sub arme și efectivele contingentelor (*edictum* sau *formula*, ca în pasajul de față). Recrutările se efectuau prin grija magistraților locali. Adeseori aceștia trebuiau constrînși.
- 76 *Vacatio militiae* însemna dispensa de serviciu militar. De drept *ius vacationis* nu era acordat decît în cazuri determinate ca răsplată pentru serviciile aduse și în virtutea convențiilor formale, *sacro-sancta vacatio*. Coloniile maritime și anumite colonii latine se considerau în posesia acestui drept ; însă numai orașele Ostia și Antium beneficiau de *vacatio militiae*. Cîteodată, în crizele acute pentru statul roman, în timpul războaielor punice, unele cetăți italice refuzau furnizarea contingentelor stipulate în convenții (*abnuere, recusare*), însă statul militarist roman a știut să contracareze această

- atitudine, fie prelungind serviciul militar pentru unitățile furnizate de aceste cetăți, fie impunându-le sarcini extraordinare, fie măbind numărul contingentelor chemate sub arme.
- 77 Cele istorisite de Titus Livius la cap. XVI—XXII au fost relatate și de Appianos, *op. cit.*, *Războaiele lui Hannibal*, cap. LV; Dio Cassius, *op. cit.*, *Fragm.*, cartea LVII, cap. LXII, Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XI; Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea XXVII, cap. V; Valerius Maximus, *op. cit.*, cartea I, cap. I și cartea III, cap. VI, și Plutarh, *Cato Major*, cap. III.
- 78 În acest pasaj Titus Livius întrebuițează termenul *relata*; este folosit impropriu, pentru că abia mai jos această chestiune e pusă în dezbatere.
- 79 În acest pasaj Titus Livius se referă la împrumutul contractat de la particulari (*societates*) în anul 210 î.e.n. de către consulii Marcus Laevinus și Marcus Claudius.
- 80 Magistratii însărcinați cu jurisdicția (praetorii) aveau o tribună (*tribunal*) în *Comitium*. Dar uneori și ceilalți înalți demnitari ai statului, consulii și dictatorii, puteau să judece în *Comitium*, având tribună (a se vedea vol. I, cartea IV, cap. XIV).
- 81 Se face aluzie la mitul homeric al Scylei și Charybdei, stîncile care străjuiesc strîmtoarea Messina. Amîndouă stîncile erau închipuite de Homer, în *Odissea*, ca niște monștri înfiorători, Scylla avînd șase gîturi și șase guri, fiecare cu cîte trei rînduri de dinți, care a înghițit șase tovarăși de ai lui Ulisse (vezi *Odissea*, cîntul XII, vs. 105—150).
- 82 Cuvîntarea solilor cetății Locri este un interesant și elocvent document în care sînt descrise de către Titus Livius, nepărtinitor, veridic și fără exagerări, împilările nemiloase, rapacitatea cuceritorilor romani, samavolnicile și abuzurile de tot felul comise de aceștia, relatînd tot cortegiul de neajunsuri pe care le îndurau cetățile învinse din partea Romei asupritoare.
- 83 În latinește: *abrogando imperio*.
- 84 Lacună; cuvîntul *romanum* e completarea lui Riemann.
- 85 Așa cum se întîmplase cu resturile legiunilor romane după dezastrul de la Cannae.
- 86 *Gymnasium* (γυμνάσιο) la greci era un loc amenajat pentru exerciții atletice.
- 87 *Pallium* era veșmîntul specific al vechilor elini, așa cum toga era la romani.
- 88 *Crepida* era încălțămîntea simplă grecească, constituită dintr-o talpă legată de gambă cu curele.
- 89 Termenul de cohortă praetoriană este pentru prima oară întrebuițat de Titus Livius cu sensul de gardă de pază și de onoare a comandantului suprem de armată, consul sau dictator, fiind alcătuită din ostași de elită ai pedestrimii și cavaleriei romane.
- 90 Despre aceasta s-a menționat la cap. X de la această carte.
- 91 Cu șase ani înainte (în anul 210 î.e.n.).
- 92 Este același praetor menționat la cap. XIII al acestei cărți.
- 93 Era din aceeași familie ca și analistul roman care se chema

- Cn. Cincius Alimentus (vezi în privința acestuia vol. III, cartea XXI, nota 13).
- 94 Aceasta însemna că orașul Locri era reprimat, după 14 ani, în confederația romană și că își relua situația sa de aliat, cum fusese înainte de a se rupe de romani și de a trece de partea lui Hannibal. Această măsură luată de senatul roman are un dublu aspect: pe de o parte, reliefează eșecul eforturilor lui Hannibal de a sfărâma puterea politică a romanilor, scoțînd de sub hegemonia Romei cetățile italice ca să intre sub a Carthaginei; pe de altă parte, dezvăluie abilitatea diplomației romane, care a izbutit să-și refacă confederația și să-și restabilească rolul de hegemon politic și militar în întreaga Peninsulă Italică, fără să recurgă deocamdată la măsuri de represalii împotriva cetăților care s-au rupt de Roma. A fost deajuns un singur exemplu, care a servit de învățătură pentru toți foștii aliați șovăielnici, ori dubioși: Capua.
- 95 Cugetare liviană: *natura insitum quibusdam esse et magis peccari nolint quam salvis animis ad vindicanda peccata habeant*, prin care scriitorul moralist latin subliniază ideea că oamenii trebuie să învețe din greșelile altora pentru ca să nu le mai săvârșească și ei la rîndul lor.
- 96 Se reamintește că înainte, în anul 205 î.e.n., în urma convocării poporului în *comitia centuriata* de către Philo, toate centuriile l-au votat în unanimitate consul pe Publius Cornelius Scipio (a se vedea vol. III, cartea XXVIII, cap. XXXVIII).
- 97 La romani se obișnuia ca justițiabilii să apară în trei rînduri în fața adunării poporului, pînă la darea sentinței.
- 98 P. Clodius Licinus a fost un analist roman, contemporan cu Titus Livius (a fost consul în anul 4 î.e.n. pe vremea lui Octavianus Augustus), care a scris o istorie a romanilor. Opera lui se chema *Rerum romanorum libri*. Plutarh, Suetonius și Appianos îl citează de multe ori.
- 99 Tullianum era o vestită închisoare romană, unde erau întemnițați cei osîndiți la moarte. Se credea că a fost construită de regele Servius Tullius, de unde îi vine și numele; era situată la poalele cetățuii (*arx capitolina*), la nord-est de *Forum*, deasupra Comitiumului. Hruba subterană a rămas pînă azi. Se mai chema și *Carcer mamertinus*.
- 100 Episodul înrudirii lui Syphax, regele Numidiei, cu Hasdrubal, comandantul carthaginezilor, prin căsătoria celui dintîi cu Sophonisba, fiica acestuia, a fost descris și de Appianos, *op. cit., Iberici*, cap. XXXVII și *Lybici*, cap. X, și de Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XII.
- 101 Despre aceste legături de ospitalitate, Titus Livius a relatat în vol. III, cartea XXVIII, cap. XIII.
- 102 Reflecție liviană: *Periculum erat ne vera eo ipso quod celarentur sua sponte magis emanarent*, din care rezultă că cu cît oamenii se străduiesc să țină cît mai tînuite secretele lor, cu atît acestea sînt dezvăluite mai curînd, din pricina curiozității tuturor.
- 103 Ruta maritimă cea mai scurtă către Africa este cea care pornea de la portul Lilybaeum, situat pe țarmul sud-vestic al Siciliei.

- 104 Se reamintește că la bătălia de la Cannae din 216 î.e.n., unde a făcut minuni de vitejie, Scipio luase parte în calitate de tribun militar (vezi vol. III, cartea XXI, cap. LIII), iar după dezastru s-a împotrivit cu prețul vieții sale tineretului patrician din armată, avându-l în frunte pe Caecilius Metellus, să părăsească Italia, emigrând în alte țări.
- 105 Aici Titus Livius exagerează realitatea, căci resturile armatelor romane de la Cannae n-au mai fost folosite în nici o bătălie, ci ele fuseseră expulzate în Sicilia. În această privință a se vedea vol. III, cartea XXV, cap. VI.
- 106 Numărul de ordine al legiunilor romane se schimba în fiecare an. Aceste legiuni aveau în anul 210 î.e.n. alt număr (a se vedea vol. III, cartea XXVIII, cap. I).
- 107 Arareori legiunile romane ajungeau să aibă efective atât de mari, însumând 6200 de oameni. Până în anul 204 î.e.n. Titus Livius a mai menționat efective atât de ridicate într-o legiune în vol. III, cartea XXI, cap. XXXVI, iar mai târziu, în cărțile din decadele IV și V, va relata ades asemenea cazuri.
- 108 E vorba de analistul Coelius Antipater (vezi vol. III, cartea XXI, nota 131); ca și Valerius Antias, acest analist de obicei exagera datele efectivelor și îndeobște toate faptele de arme. În această privință, a se vedea ce spune Titus Livius în vol. III, cartea XXIII, cap. XLVI și cartea XXVII, cap. XXVII; cu toate acestea, istoricul roman nu se sfiește să se folosească de informațiile date de acest analist.
- 109 Pentru C. Laelius, a se vedea și vol. III, cartea XXVI, cap. XLVIII, unde se arată că în anul 219 î.e.n. îndeplinea tot funcția de *praefectus classis*, iar mai târziu, în cartea XXX, cap. XXXIII, apare ca *legatus* al lui Scipio.
- 110 Acesta e vestitul M. Porcius Cato Major, reprezentantul celei mai severe vieți austere romane, autorul faimoasei lucrări *Despre agricultură*. Născut în Tusculum în anul 234 î.e.n., a fost quaestor în anul 204 î.e.n., edil în 199, praetor în 198, consul în 195 și censor în 184 î.e.n. A murit în anul 149 î.e.n. I s-au atribuit 150 de discursuri, o operă istorică, intitulată *Origines*, opera filozofică *Praecepta*, un tratat de agricultură (*De re rustica*).
- 111 Nava pretoriană era nava comandantului flotei romane.
- 112 Emporia punică era regiunea litoralului african de la sudul Carthaginei, între Leptis major și Leptis minor; regiunea situată în jurul golfului Cabes se mai chema Syrta mică (Syrta minor).
- 113 Pe vremea celui dintâi război punic, în anul 256 î.e.n., consulii Lucius Manlius și Marcus Atilius Regulus (cel căzut mai târziu în captivitate la carthaginezi) au trecut în Sicilia cu o flotă uriașă, alcătuită din 330 *naves longae*, romanii câștigând în bătălia navală de la capul Ecnomos o victorie importantă asupra flotei carthaginezilor.
- 114 Promontoriul lui Mercur (astăzi capul Bon), în limba arabă Ras Addar, grecii îi spuneau Hermaion — (Ἑρμαῖον), este intrândul în mare de la extremitatea estică a golfului Carthaginei, unde se afla și orașul cu același nume.

- 115 Capul Frumos (Promuntorium Pulchri) se găsește la extremitatea nord-estică a golfului Carthagina, în vecinătatea Uticei (astăzi se cheamă în arabă Ras Side Ali el Mekki).
- 116 Insula Aegimurus se află între promontoriul lui Mercur și Capul Frumos, la jumătatea distanței dintre ele.
- 117 În această relatare se constată că Titus Livius nu cunoștea exact situația geografică a insulei Aegimurus, care se găsește în imediata apropiere a țărmului african, și nu departe de acesta, cum spune în pasajul de față.
- 118 În regiunea învecinată a Carthaginei se găseau numeroase orașe și orașele.
- 119 De la expediția din anul 256 î.e.n. din primul război punic, a consulilor romani Regulus și Manlius, trecuseră exact 52 de ani, acum aflându-ne în anul 204 î.e.n. (vezi mai sus și nota 113).
- 120 În privința lui Masinissa, dă relații mai amănunțite Polybios, *op. cit.* cartea X, cap. XXV, care îl cunoscuse personal pe Masinissa.
- 121 Alte ediții îl numesc Gala; inscripțiile grecești din insula Delos îl dau la fel.
- 122 În mod eronat menționează Titus Livius orașul Thapsus (azi Dimos) care era situat pe coasta africană la sud de Hadrumetum, iar nu în Numidia. Acest oraș nu a fost identificat cu exactitate, existând mai multe orașe cu acest nume. Unul din ele se găsea pe coasta nordică a Africii, în golful numidic, la hotarele Mauretaniei, având numele de Thapsa.
- 123 După cum se știe, Syphas era aliatul Carthaginei.
- 124 Teritoriul Carthaginei era limitrof cu regatul lui Masinissa.
- 125 Bellus — munte făcând parte din culmea muntoasă cu numele de Thambes, la izvoarele râului Ubus (azi Seybus). După alți cercetători, ar fi muntele Djedida, în fundul golfului Hammamet.
- 126 Orașul Clupea e menționat eronat de Titus Livius, pentru că orașul acesta era situat pe coasta Africii, la sud de capul lui Mercur, pe teritoriul carthaginez. E probabil să fi fost și un oraș cu același nume în Numidia, dar nu s-a identificat încă.
- 127 Orașul Cirta era capitala Numidiei. Fusese întemeiat de fenicieni și de la aceștia l-au cucerit numizii. Astăzi Cirta se cheamă Constantine, după numele împăratului Constantin cel Mare, care l-a reconstruit. Arabii îl numesc Ksentina.
- 128 Hippo Regius — vezi mai sus nota 16 la această carte.
- 129 Garamantii erau o populație africană locuind către interiorul Africii de nord, în ținutul Fezzan.
- 130 În acest pasaj Titus Livius revine la expozeul făcut la începutul cap. XXIX.
- 131 Orașul Utica era aliat cu Carthagina.
- 132 Salaeca — oraș numid, nedentificat cu exactitate. Se crede că era situat la 15 km sud-vest de *Castra Corneliiana*, în fața Uticei.
- 133 Acesta e analistul Coelius Antipater.
- 134 E vorba de analistul Valerius Antias.
- 135 Caesar, *De bello civili*, cartea II, cap. XXIV, spune că acolo s-a întemeiat o localitate care a căpătat ulterior numele de *Castra Corneliiana*, în amintirea castrului lui Cornelius Scipio întocmit în acel loc. Limba de pământ înaltă cam de 20 m a fost separată de

- mare prin aluviunile transportate de riul Bagrades, care acum se varsă la nord de acel loc.
- 136 După cum s-a arătat mai sus la cap. XIII, propraetorul Cnaeus Octavius, după ce i-a predat comanda provinciei Sardinia praetorului Tiberius Claudius, obținuse, în calitate de *praefectus classis*, o flotă de 50 de vase cu care supraveghea coasta Sardiniei.
- 137 Pentru *toga*, a se vedea vol. II, cartea X, nota 31.
- 138 Pentru *tunica*, a se vedea vol. II, cartea X, nota 32. În castrul roman, în timpul campaniilor militare, numai călăreților, centurionilor și gradelor superioare din armată le era permis să poarte toga, pe când ostașii nu aveau voie să umble îmbrăcați în această haină. În schimb, soldații romani îmbrăcau pe dedesubt *tunica*.
- 139 După cum s-a arătat la cap. XLVI din cartea XXVIII, la Crotona își avea Hannibal instalată tabăra.
- 140 Lacună : în text cuvântul latin *fecisset*, lipsă din manuscris, a fost adăugat de Riemann.
- 141 *Fortuna* sau *Fors* semnifică alegoric soarta, norocul ca divinitate. Romanii distingeau două ipostaze diferite ale sorții : 1) întâmplarea — hazardul pur, indiferent, nesigur ; 2) norocul binevoitor și prielnic ; ei credeau că aceste două divinități influențau asupra tuturor evenimentelor neprevăzute, care ar scăpa calculului și voinței umane. Cele două divinități erau adorate când împreună, când separat, sub denumirea de *Fortuna*. Statul roman își avea și el *Fortuna publica*, *Fortuna populi romani*. Divinitatea protectoare de care e vorba în pasajul de față era adorată pe colinele Capitolină și Quirinal. Cultul ei era originar din Praeneste.
- 142 Titus Livius menționează la cartea XXVIII, cap. X că fostul dictator M. Cornelius, după ce-a abdicat din această funcție, a primit pentru anul 206 î.e.n. comanda provinciilor Etruria și Umbria, pentru a cerceta care dintre populațiile acestor două provincii trecuseră de partea lui Hannibal și totodată de a stabili și condamna pe autorii defectiunii.
- 143 În latinește *lectio senatus* și *recitare senatum*. Recrutarea membrilor senatului și alcătuirea listei de membri în epoca republicană se făceau o dată la cinci ani prin grija censorilor. Această listă era completată cu : 1) vechi membri ai senatului menținuți după expirarea demnităților îndeplinite ; 2) membri noi, desemnați pentru a înlocui membrii decedați sau anume omiși (*praeteriti*) sau excluși (*ejecti*) sau în urma unei stigmatizări (*nota*) date de censori. În anul 209 î.e.n. au fost *notati* de censori și excluși din rîndurile senatorilor 8 membri, iar în anul 204 î.e.n. alți 7 (vezi cartea XXVII, cap. X). Noii membri ai senatului roman erau recrutați numai din rîndul cetățenilor care se bucurau de toate drepturile și care au îndeplinit de la ultima *lectio* o magistratură începînd cu *quaestura* sau au exercitat edilitatea și tribunatul plebeu, avînd dreptul să-și dea părerea în senat, *jus sententiae dicendae*. Aceștia erau membri de drept ai senatului roman. Și *flamen dialis* avea dreptul să participe, datorită funcției sale, la dezbaterile senatului. Numai cînd se iveau goluri în sînul acestor categorii de senatori menționați mai sus, censorii procedau la înlocuirea lor.
- Recitare senatum* era aducerea la cunoștința publică a listei

membrilor senatului, prin citirea ei de pe *tribuna rostrata* de către censori și afișarea ei în *Forum*, menționându-se și cei care erau *notati* (stigmatizați) și *nota*, precum și justificarea acestor excluderi.

- 144 În privința aceasta, Titus Livius a arătat la cap. XI de la cartea XXVII că Fabius Maximus fusese numit *princeps senatus* și în anul 209 î.e.n., fapt confirmat și de *Corpus inscriptionum latinarum*, vol. I, nr. 289.

Princeps senatus era primul înscris pe lista senatorilor, care era astfel desemnat ca primul cetățean al statului roman, *princeps civitatis romanae*. El nu era președintele senatului, care era totdeauna un consul sau un praetor în funcțiune, ci numai senatorul care avea dreptul să-și spună cel dintâi părerea. Censorii aveau o anumită latitudine, *liberum jus*, în alegerea lui *princeps senatus*. Însă acest privilegiu era circumscris de *mos* (tradiția strămoșească). Censorii puteau totuși propune pe cel mai vîrstnic dintre magistrații cei mai înalți în grad, un consul sau fost censor, *vir consularis, censorius*.

- 145 Sextant — era a șasea parte dintr-un as.

- 146 În latinește *forum* alăturat în general de *conciliabulum* însemna locurile de adunare pentru schimburile de mărfuri (piețele, târgurile) și totodată pentru efectuarea recrutărilor de trupe, pentru ținerea judecăților și oficierea sărbătorilor; tot aici se reuneau locuitorii tuturor satelor care nu aveau vreun oraș important aparținînd aceluiași *populus*.

- 147 Față de recensămîntul anterior efectuat în anul 209 î.e.n., cînd populația Romei numărase 137 000 de cetățeni rezultă că acum s-a înregistrat o creștere de 77 000 de persoane.

- 148 În latinește: *tabulae publicae* sau *ensoriae*; erau registrele de stat în care se consemnau rezultatele recensămîntului (*census*) și care se păstrau în tezaurul statului (*aerarium*) aflat în templul zeului Saturnus sub supravegherea quaestorilor. Totodată, *tabulae publicae* cuprindeau și registrele finanțelor statului și inventarul de război. Aceste documente definitive erau scrise pe papirus, lemn, marmură sau metal.

- 149 Titus Livius a relatat conflictul dintre cei doi censori în vol. III, cartea XXVII, cap. XXXV.

- 150 Pentru *aerarius*, a se vedea și vol. I, nota 38 de la cartea IV. *Aerarii*, cetățeni romani degradați, după ce erau excluși din triburile lor (*tribu movere*), nu se bucurau de drepturile cetățenești obișnuite, pierdeau *jus suffragii*, dreptul de vot, și plăteau impozite fixate în mod arbitrar de censori; în schimb, erau obligați să satisfacă mai departe îndatoririle serviciului militar.

- 151 Veniturile publice erau vărsate în majoritatea cazurilor în tezaurul public, *aerarium*. Acest cuvînt derivă de la *aes, aeris* — aramă, pentru că la origine bronzul a fost primul mijloc de schimb. Acest cuvînt a rămas și în expresia *aes alienum* — datorie, și *hordearium* — indemnizația în orz plătită de stat ordinului cavalerilor pentru hrana cailor.

Aerarium publicum — tezaurul statului — își avea sediul în templul zeului Șaturnus. Tot aici se păstrau arhivele statului. re-

- gistrelle recensămintului (*tabulae publicae*), registrele finanțelor statului și totodată și *aerarium sanctius* — tezaurul particular, unde se vărsa *aurum vicessimarium*, banii de rezervă destinați necesităților pentru cazurile extreme în care ajungea republica (vezi și vol. III, cartea XXVII, cap. X).
- 152 Localitatea Clampetia (astăzi se cheamă Arnantie) era situată pe coasta occidentală a Italiei, la nord-est de Consentia.
- 153 Pentru Consentia, a se vedea cartea XXV, nota 3.
- 154 Orașul Pandosia era situat în Lucania, în stînga râului Siris; există însă controverse în legătură cu situarea Pandosiei, unii cercetători situînd-o în Bruttium, aproape de râul Crathis.
- 155 În cartea XXVIII, cap. XXXVIII, Titus Livius a menționat că Cn. Servilius Caepio fusese ales praetor în anul 205 î.e.n.
- 156 Caius Servilius Geminus fusese ales praetor în anul 206 î.e.n. Vezi, în această privință, cartea XXVIII, cap. X.
- 157 Despre numirea lui Regillus ca *flamen*, Titus Livius a pomenit în vol. III, cartea XXIV, cap. VII.
- 158 Acest nume îl purta și un *magister equitum* (a se vedea cartea XXII, cap. XI) și un praetor (a se vedea cartea XXIV, cap. XLIV). Nu se știe de care dintre aceștia doi e vorba.
- 159 Pe acesta Titus Livius l-a mai menționat în cartea XXVI, cap. XXII.
- 160 Inadvertență liviană, pentru că Titus Livius a mai menționat asemenea cazuri. Astfel, în vol. III, cartea XXV, cap. V, a relatat despre Crassus, iar în cartea XXVII, cap. VIII despre Flaccus, că fuseseră numiți auguri la o vîrstă foarte tînră.
- 161 Marcus Servilius Geminus era frate cu consulul Caius Servilius Geminus.
- 162 Cele relatate de Titus Livius la acest capitol au fost menționate și de Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. LVI, precum și Dio Cassius *op. cit.*, cartea LVII, cap. LXX.

CARTEA XXX

- 1 Noii consuli cu numele lor complet: Cnaeus Servilius Caepio și Gaius Servilius Geminus au fost aleși pentru anul 203 î.e.n.
- 2 Titus Livius menționează pentru a treia oară acest caz cînd se desemnează un singur praetor în loc de doi pentru *jurisdicția urbană și jurisdicția asupra străinilor*.
- 3 Sub denumirea de provincia Ariminum trebuie înțeleasă provincia Gallia cisalpină; această denumire va fi găsită și în cartea XXVIII, cap. XXXVIII, în schimb în cartea XXIX, cap. XIII, se va găsi Gallia.
- 4 Inadvertență liviană: Cnaeus Octavius fusese în anul precedent propraetor, iar nu praetor; în această privință, a se vedea cartea XXIX, cap. XIII.
- 5 Praetorul P. Lentulus primise Sardinia ca provincie (a se vedea mai sus cap. I).
- 6 E vorba de stele căzătoare.

- 7 Acestea erau așa-zisele halouri.
- 8 De la cap. III pînă la XVI din această carte se relatează marile bătălii date de Scipio în Africa cu forțele carthagineze conduse de Hasdrubal, care era sprijinit și de Syphax, aliatul Carthaginei. În această privință dau relații și istoricii greci și romani, mai ales asupra felului cum s-au cucerit taberele dușmane: Polybios, *op. cit.*, cartea XIV, cap. I și urm.; Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. VIII și urm.; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XII; Frontinus, *op. cit.*, cartea I, cap. II, cap. V; Aurelius Victor, *op. cit.*, cartea XLIX, cap. XIII; Silius Italicus, *Punica*, cartea XVII, vs. 89 și urm.
- 9 Adică în cartea XXIX, cap. XXXVI.
- 10 Lacună în text; cuvîntul *expromeret* a fost pus de Riemann.
- 11 Despre această acțiune s-a vorbit în vol. III, cartea XXIX, la cap. XXXV.
- 12 În latinește *exploratores* — cercetași. De fapt Titus Livius trebuia să înțerebuințeze alt termen — *speculatores* = iscoade, spioni pentru că fuseseră trimiși să spioneze cele ce se întîmplă în taberele dușmane.
- 13 În privința veghilor (*vigiliae*) a se vedea cartea XXV, nota 43. Veghea întîi începea la orele 6 seara.
- 14 În text este agmen — vezi cartea XXI, nota 115.
- 15 Titus Livius nu dă numele acestui oraș, în schimb Appianos, *op. cit. Lybici*, cap. VII scrie că se chema Anda.
- 16 Acolo locuia o populație de libophoenicieni, un amestec de indigeni și alogeni, care se aflau sub dominația Carthaginei, avînd în fruntea lor regișori (*reguli*).
- 17 Lacună în text; cuvintele *certatum sententiis* au fost puse de Riemann.
- 18 Noile pregătiri de război ale Carthaginei și felul cum s-a desfășurat marea bătălie de la Magni Campi, zugrăvite de Titus Livius la cap. VIII, au fost descrise și de Polybios, *op. cit.*, cartea XIV, cap. VI și urm.; Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XXIV.
- 19 Obba — oraș pe coasta africană, situat la o mică depărtare de Carthagina; Polybios, *op. cit.*, cartea XIV, cap. VI, îi spune însă Abba.
- 20 Istoricul grec Polybios, *op. cit.*, cartea XIV, cap. VII, precizează că Hasdrubal a făcut joncțiune cu trupele lui Syphax după 30 de zile.
- 21 *Magni Campi* (Cîmpiile cele Mari) n-au putut fi identificate cu exactitate. Desigur, se găseau la vest de Carthagina și nu departe de Utica.
- 22 Aici Titus Livius se referă la răscoala celtiberilor împotriva romanilor și la atitudinea lui Scipio față de răsculați, relatată de el în vol. III, cartea XXVIII, cap. I—II.
- 23 Aici e figura de stil *asyndeton*: eliminarea intenționată a conjuncțiilor.
- 24 Aici e figura de stil *polysindeton*: repetarea conjuncțiilor.
- 25 Scipio își întocmise pe coastă o tabără, un fel de bază de plecare, *castra navalia*, pe care o descrie Titus Livius la cap. X. Castrul acesta avea misiunea să asigure apărarea acestei baze de plecare, unde acostau vasele de transport venite cu trupe și aprovizionare din Sicilia.

- 26 Aceasta era vechea tabără numită *Castrum Cornelianiana*, de care s-a vorbit în vol. III, cartea XXIX, cap. XXXV.
- 27 Tynes sau Tunes (azi Tunis) era pe atunci o neînsemnată localitate fortificată în fundul unui golf (astăzi lacul Tunis), situată la sud-vest de Carthagina, unde se găsea cartierul general al lui Scipio.
- 28 Și *Appianos*, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XXIV și urm., și *Polybios*, *op. cit.*, cartea XIV, cap. IX și *Zonaras*, *op. cit.*, cartea IX cap. XII, descriu atacul delăsător de forțele navale carthagineze împotriva flotei romane relatat de Titus Livius în acest capitol.
- 29 Rusucmona — oraș și port pe coasta de nord a Africii, situat în vecinătatea Uticei; mai târziu s-a chemat *Castra Laelia* (azi Porto-Farina). Numele derivă de la cuvântul „roș”, care în limba feniciană înseamnă promontoriu.
- 30 Lacună în text; cuvântul *primi* a fost pus de Riemann.
- 31 Lacună în text; cuvintele *ubi fuit* sînt întregiri făcute de Riemann.
- 32 Eliptică ideea că flota romanilor ar fi fost realmente distrusă.
- 33 Adică a doua zi după terminarea bătăliei de la Magni Campi.
- 34 Adică în regatul masaesuliilor (vezi vol. III, cartea XXIV).
- 35 Syphax se găsea acum în vechiul său regat din ținutul masaesuliilor (vezi cartea XXIV).
- 36 În privința instruirii armatei lui Syphax după modelul celei romane cu instructori romani Titus Livius a vorbit în vol. III, cartea XXIV, cap. XLVIII.
- 37 Titus Livius descrie la cap. XI-XII ultima bătălie a romanilor cu Syphax și capturarea acestui rege. Au relatat aceste evenimente și istoricii greci Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea XXVII-cap. VII; *Appianos*, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XXVI și urm.; *Dio Cassius*, *op. cit.*, cartea LVIII, cap. LXXVII; *Zonaras*, *op. cit.*, cartea IX, XIII, iar dintre romani *Silius Italicus*, *op. cit.*, cartea XVII vs. 125 și urm.
- 38 Inadvertență liviană: la cap. IX de la această carte Titus Livius a relatat că în această expediție Scipio l-a trimis pe Laelius cu toată cavaleria romană și cu *levis armatura*, trupele dotate cu armament ușor; acum însă relatează că au fost trimise și trupe de pedestrași din legiune.
- 39 *Ovidius*, *Fasti*, cartea VI. vs. 761—769, spune că bătălia aceasta s-a desfășurat în ziua de 27 iunie, 203 î.e.n.; *Appianos*, *op. cit.*, la nota 37, scrie că prinderea lui Syphax a fost opera exclusivă a lui Masinissa.
- 40 Cirta — oraș în interiorul Numidiei, în ținuturile massyliilor (sau maesuliilor), era situat pe o înălțime stîncoasă, înconjurată de un afluent al râului Ampsaga (azi Rummel).
- 41 Reflecție liviană: *Tam secundis quam adversis rebus non dari spatium ad cessandum*, prin care se subliniază acest adevăr axiomatic: atunci cînd evenimentele o cer, trebuie să se renunțe la pasivitate și inerție, indiferent de starea în care se află cineva.
- 42 Istoricii greci *Zonaras* și *Dio Cassius*, *op. cit.*, mai sus la nota 37, o numesc *Sophonis*.
- 43 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvintele: *genua modo*.

- 44 Lacună în text; cuvîntul *lecto* a fost pus de Riemann.
- 45 Despre acest subiect, Titus Livius a vorbit în vol. III, cartea XXVIII, cap. XVII și XVIII.
- 46 Acest episod a fost descris în vol. III, cartea XXIX, cap. XXXII.
- 47 Aici se referă la momentul cînd Syphax, în urma căsătoriei sale cu Sophonisba, și-a trimis soli la Scipio în Sicilia, ca să-l oprească de a porni campanie împotriva Carthaginei debarcînd în Africa (a se vedea în această privință vol. III, cartea XXIX, cap. XXIII și urm.).
- 48 Referitor la căsătoria lui Syphax cu Sophonisba, Titus Livius a vorbit în vol. III, cartea XXIX, cap. XXIII și urm.
- 49 La romani era datina ca tînărul mire să-și conducă mireasa la locuința sa conjugală, seara, după nuntă, la lumina făcliilor. Prin analogie, Titus Livius atribuie și numizilor aceleași datini.
- 50 Ceremonia căsătoriei la romani se oficia în locuința mirelui. În text însă e vorba de numizi: se face aceeași analogie ca în nota precedentă.
- 51 Reflexie liviană: *non est tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculi quantum ab circumfusiis undique voluptatibus*, care reliefează primejdiile care îi pîndesc pe tineri atrași de mrejele plăcerilor deșarte.
- 52 Aforism livian: *Qui eas temperantia sua frenavit ac domuit multo majus decus majoremque victoriam sibi peperit*, prin care moralistul arată care e calea de urmat în viață pentru dobîndirea cinstei și vazei — înfrîmarea patimilor.
- 53 Reflecție liviană: *Vince animum: Cave deformes multa bona uno vitio et tot meritorum gratiam majore culpa quam causa culpae est corrumpas*, cuprinzînd un sfat de morală practică pentru tineretul cuminte, care iese uneori din cumințenie nemaștiînd ce face, cînd e prins de patimile dragostei.
- 54 Episodul Sophonisbei este o creație literară liviană, în care prin puternicul patetism și prin vioiciunea scenelor descrise, prin zguduitorul dramatism și prin talentul epic cu care este zugrăvit sfîrșitul acestei femei nefericite, ni se dezvăluie arta de neîntrecut povestitor a scriitorului care s-a bucurat de aștia popularitate de-a lungul veacurilor, cum remarcă istoricul sovietic N. A. Mașkin în lucrarea sa *Istoria Romei*, pp. 12—13. Scriitorii și istoricii antichității greco-romane au relatat în fel și chip episodul Sophonisbei (vezi Diodor, *op. cit.*, cartea XXVII, cap. VIII; Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XXVIII; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XIII. Episodul Sophonisbei a inspirat și pe dramaturgii moderni; astfel scriitorul francez Mairet din secolul al XIX-lea a creat drama *Sophonisbe*, care s-a bucurat de un răsunător succes).
- 55 În această privință, vezi cap. IX și X din această carte.
- 56 Tratatulele de pace dintre carthaginezi și romani, expuse în acest capitol, au fost relatate și de Polybios, *op. cit.*, cartea XV, cap. I; Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XXX și urm.; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XIII.
- 57 După cum s-a arătat și în vol. III, cartea XXI, la nota 4, carthaginezii erau originari din Tyr (Fenicia).

- 58 Din acest pasaj rezultă că Scipio a pretins Carthaginei plata soldelor duble a trupelor sale.
- 59 Referitor la Alba Fucentium, colonie romană din ținutul marsilor, vezi vol. III, cartea XXVI, nota 79.
- 60 În text: *laticlavus* — fișia lată de purpură la togă, semnul distinctiv al senatorilor și înalților dregători romani.
- 61 Phalerele — vezi vol. III, cartea XXII, nota 168.
- 62 Mago se retrăsese de la Genua în Gallia cisalpină (a se vedea cap. I din această carte).
- 63 Golful Gallic astăzi este denumit golful Lyon.
- 64 După cum relatează Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XLIX și LIX, Mago se găsea tot în Italia și după bătălia de la Zama din anul 202 î.e.n. Însă, după cum arată Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XIII, fusese chemat la Carthagina cu mult înainte de această bătălie; în schimb, Cornelius Nepos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. VIII și urm., scrie că Mago a decedat la 3 ani după bătălia de la Zama, deci în anul 199 î.e.n.
- 65 Referitor la Caius Servilius pe care Titus Livius îl menționează în cartea XXVII, cap. XXI, istoricul roman nu ne-a spus că ar fi îndeplinit oindva vreuna dintre magistraturile curule (consulat, dictatură sau praetură), ci că a făcut parte numai dintr-o comisie de *Triumviri coloniae deducendae*.
- 66 În privința lui C. Servilius și Lutatius, a se vedea vol. III, cartea XXI, cap. XXV, iar despre primul și cartea XXVII, cap. XXI.
- 67 C. Servilius fusese tribun și edil al plebei și acum era consul; el era suspectat de plebe, deoarece aceasta aflând că tatăl lui, care ocupase oindva, ca reprezentant al patrioienilor, o magistratură curulă, e în viață, era încredințată că acesta avea să uzeze de *patria potestas*, exercitând presiuni asupra fiului său care manifestase opoziție față de interesele păturii dominante a patrioienilor.
- 68 Referitor la revenirea cetățitorilor italici în confederația romană după plecarea lui Hannibal din Italia, fapte relatate de Titus Livius la cap. IX—XX din această carte, a se vedea și Cornelius Nepos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. VI; Diodor, *op. cit.*, cartea XXVII, cap. XCI; Appianos, *op. cit.*, *Hannibal*, cap. LVII și urm. și *Lybici* cap. XXXV; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XIII; Silius Italicus, *op. cit.*, cartea XVII, vs. 185 și urm.
- 69 Aufugum sau Uffugum (azi probabil Fognano) — localitate în Bruttium, în valea râului Crathis; nu a fost încă identificată cu precizie.
- 70 Bergae sau Vergae — localitate în Bruttium, neidentificată încă.
- 71 Besidiae (azi Bisignano) — localitate în Bruttium, situată la nord de Consentia, pe râul Crathis.
- 72 Ocriculum — vezi nota 52 la cartea XXII.
- 73 Lymphaeum — localitate în Bruttium, a cărei așezare n-a fost precis stabilită, unii istoriografi moderni situând-o pe valea râului Crathis.
- 74 Argentanum (azi Argentino) — oraș în Bruttium, situat la nord de Clamptia.

- 75 Clampetia sau Lampetia (azi Amantea) — localitate în Bruttium, pe coasta de est a golfului Terina, la sud est de Consentia.
- 76 Făcînd un scurt rezumat al luptelor și acțiunilor pe care Hannibal le-a desfășurat vreme de 15 ani în Italia (de la anul 218 pînă la 203 î.e.n.), se pot constata următoarele: prin invazia sa în Italia el puse în mare cumpănă existența statului roman în urma bătăliilor de la râurile Ticinus și Trebia, în 218 î.e.n., lacul Trasimenus în anul 217 î.e.n. și culminînd cu biruința obținută la Cannae în anul 216 î.e.n.; dar aceasta a fost ultima biruință decisivă a lui Hannibal, ea constituind totodată o cotitură în mersul războiului punic, pentru că s-a pus capăt izbînzilor de largă amploare ale carthaginezilor. Pe de o parte, biruința lui Hannibal la Cannae a stîrnit un mare răsunset în sînul cetăților italice din Samnium, Etruria, Bruttium, Lucania și din Campania, din centrul și din sudul Italiei, care s-au rupt de confederația romană trecînd de partea carthaginezilor, iar pe de altă parte, succesele lui Hannibal au atras atenția atîtor regi care i-au oferit sprijinul lor. Astfel, Filip al V-lea, regele Macedoniei, iar din Sicilia, Syracusa și alte orașe au trecut de partea lui Hannibal. Totodată însă, romanii, trăgînd învățămintele cuvenite în urma succeselor lui Hannibal și a înfrîngerilor lor și dîndu-și seama de tactica de luptă a adversarului, au adoptat alte metode de luptă decît cele folosite pînă acum. Toți comandanții romani și-au însușit metodele de luptă aplicate de Fabius Maximus, metode care au salvat statul roman de la pieire: evitarea cu prudență a ofensivei și a măsurării cu forțele inamicului în cîmp deschis, limitarea luptei la forma defensivă a războiului, pentru a se putea astfel măcina necontenit forțele adversarului. Metoda s-a dovedit eficace, pentru că în scurtă vreme romanii au avut puțină să și constituie rezerve și forțe masive pentru trecerea la ofensivă și să strămute centrul de greutate al războiului dincolo de granițele Italiei. Astfel, întîi a căzut Syracusa după doi ani de asediu, apoi în Spania, romanii, prin Scipio, au pus stăpînire în anul 209 î.e.n. pe principala bază a carthaginezilor, Carthagina Nouă, tăindu-le astfel posibilitatea de a folosi marile rezerve de contingente și de aprovizionare de acolo.

După cucerirea Capuei în anul 211 î.e.n. de către romani, situația lui Hannibal a devenit din ce în ce mai critică; toate orașele ieșite mai înainte din confederația romană, precum și toate regiunile și populațiile italice au revenit și s-au raliat sistemului politic impus de Roma. Văzîndu-se încolțit din toate părțile, neprimind din Carthagina efective de completare, Hannibal a recurs la ultima șansă: aducerea grabnică a forțelor carthagineze din Spania comandate de fratele său Hasdrubal. Însă romanii, comandanți de Livius și Nero, contracarează și zădărnicesc joncțiunea celor două armate carthagineze, zdrobindu-l pe Hasdrubal la Metaurus în anul 207 î.e.n., pecetluind soarta războiului punic în Italia și spulberînd totodată lui Hannibal orice perspectivă de a obține victoria decisivă.

Acesta a fost bilanțul activității lui Hannibal în războiul punic desfășurat pe pămîntul Italiei. Deși în decursul celor 15 ani cît a stat în Italia Hannibal n-a suferit nici o înfrîngere pe cîmpul

- de bătaie, faptul că a trebuit în cele din urmă să părăsească Italia a însemnat recunoașterea eșuării întregii sale campanii împotriva romanilor.
- 77 Reflecție liviană : *Segnius homines bona quam mala sentire*, din care reiese morala că oamenii îndeobște uită binefacerile, în schimb țin minte toate neajunsurile vieții, tînguindu-se din pricina lor.
- 78 Cugetare liviană : *Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint*, din care transpare concepția pesimistă a lui Titus Livius asupra structurii sufletești a omului, în care, credea el, cu greu înfloresc recunoștința și aceasta numai pentru binele ce i se face în prezent, căci binele făcut în trecut este de obicei dat uitării.
- 79 *Villa Publica* era un edificiu al statului roman destinat găzduirii oamenilor de seamă romani și străini ; era situat în partea de sud a Cîmpului lui Marte (*Campus Martius*), loc care purta numele *Prata Flaminia* (liveziile lui Flaminius). Tot acolo erau primiți comandanții de armate romane care aveau să fie sărbătoriți cu purtarea în triumf, precum și soliile cetăților sau statelor cu care romanii erau în război și cărora le era interzis să sosească în incinta Romei. Pentru prima oară Titus Livius menționează termenul de *Villa Publica* în cartea IV, cap. XXII.
- 80 Senatorii care au luat cuvîntul erau fruntașii senatului. În privința lui M. Livius, a se vedea nota 117 la cartea XXII.
- 81 Quintus Metellus fusese consul în anul 206 î.e.n. (vezi cartea XXVIII, cap. X), iar dictator în anul 205 î.e.n. (vezi cartea XXIX, cap. X).
- 82 Asupra lui M. Valerius Laevinus, a se vedea cartea XXIX, cap. XI și nota 50.
- 83 Ultima oară Hannibal, înainte de a părăsi Italia, se găsea în provincia Bruttium; a cărei conducere militară fusese atribuită de Roma consulului Servilius.
- 84 Se face aluzie la împrejurarea relatată în cartea XXII, cap. V—VI.
- 85 În capitolele XXIV și XXV din această carte se descrie sosirea convoaielor navale romane cu aprovizionarea pentru armata lui Scipio din Africa, călcarea armistițiului de către carthaginezi prin atacarea unor vase romane, și debarcarea în Africa a lui Hannibal. În această privință dau relații prețioase și Polybios, *op. cit.*, cartea XV, cap. I; Diodor, *op. cit.*, cartea XXVII, cap. XIV; Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XXXIV; Dio Cassius, *op. cit.*, cartea LVII, cap. LXXIV; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XIII și Paulus Orosius, *Historia*, cartea IV, cap. XIX.
- 86 Vîntul Africus (*ventus Africus*) bate din est-sud-est, din nordul Africii.
- 87 Capul lui Apollo (*promontorium Appolinis* — azi Ras Sebib) — un promontoriu pe coasta africană, unul dintre cele două intrînduri care închid la nord golful Uticei între *Promontorium Candidum* și *Promontorium Pulchrum*.
- 88 Insula Aegimurus (azi insula Sembra sau „a Dragostei“) e situată în golful Carthaginei, între promontoriul lui Apollo și promontoriul lui Mercur, la circa 30 mile de Carthagina, (vezi cartea XXIX, nota 116).

- 89 Pentru *Calidae Aquae* — localitate situată pe țărmul golfului Carthaginei, chiar în fața acestui oraș. Se numea astfel datorită apelor sale termale. Mai existau asemenea localități în jurul golfului Carthaginei : *Aquae Carpitanae* (El Moaisa), *Thermae* (Kurhes) etc. pe care le atestă și Strabo.
- 90 *Bagradas* (azi Medjerdah) — rîu principal pe teritoriul Carthaginei ; se varsă în Mediterană în golful Carthaginei, la est de Utica și de castrul lui Scipio.
- 91 *Sepulcrum Dirutum* (Mormîntul năruit) — localitate pe coasta Africii, neidentificată încă cu exactitate. Se presupune a fi localitatea Taphitis Acra (τὰφός, în grecește, înseamnă mormînt).
- 92 *Leptis* (azi Lemta), denumită în general *Leptis minor* (pentru a se distinge de *Leptis Magna* (azi Lebidah) — oraș situat în Africa la nord de Syrta mică, în Golful neapolitan (azi Hammamet) ; a fost întii colonie a orașului fenician Tyr ; era cel mai important tîrg al regiunii Emporiilor ; pentru această regiune, vezi cartea XXIX, nota 112.
- 93 Aleși pentru anul 202 î.e.n.
- 94 Numele întreg al acestui consul era Marcus Palex Servilius Geminus.
- 95 Fusese consul împreună cu M. Livius ; ei au fost cei doi învingători ai lui Hasdrubal la Metaurus în anul 207 î.e.n. (vezi și vol. III, cartea XXIX, cap. XXXV).
- 96 C. Terentius Varo fusese consul în anul 217 î.e.n. împreună cu C. Flaminius, fiind învinși de Hannibal la lacul Trasimenus (vezi cartea XXII, cap. XXXV).
- 97 C. Mamilius fusese praetor (vezi cartea XXVII, cap. XXXV).
- 98 M. Aurelius Cotta fusese edil al plebei în anul 216 î.e.n., legatul lui Claudius Pulcher în anul 212 î.e.n., *decemvir sacris faciundis* în anul 208 î.e.n.
- 99 În text trebuia pus nu termenul pace (*pax*), ci mai degrabă *otium*, adică liniște pe tot întinsul teritoriului Italiei în urma părăsirii Peninsulei Italice de către Hannibal și Mago, pentru că în mod formal nu se încheiase pacea cu Hannibal, războiul fiind încă în curs, acum aflîndu-ne abia în anul 203 î.e.n.
- 100 Portretul lui Fabius Maximus zugrăvit de Titus Livius în acest pasaj este al unui personaj prea desăvîrșit și prea înțelept pentru a fi real și natural. Plutarh, care în *Viețile paralele* îl pune pe Fabius alături de Pericles, înfățișează într-o formă nesistematică și neveridică însușirile și cusururile lui Fabius. Oricît de statornic și de neclintit în atitudine, cu tot calmul și răbdarea-i proverbială, cu toate darurile sale sufletești, blîndețea, omenia, incoruptibilitatea, vitejia, Fabius nu a fost o personalitate de talia lui Pericles cu uriașele lui realizări în domeniul economic, politic și aportul la patrimoniul cultural al Greciei. În schimb, istoricul grec Posidonios îi face lui Fabius o caracterizare, deși mai succintă și mai generalizatoare, totuși mai distinctă, mai exactă și mai sugestivă prin metaforele întrebuițate : „[Fabius] a fost numit de romani scutul, iar Marcellus spada [Romei] : și rezistența și siguranța lui Fabius îmbinate cu efortul lui Marcellus au fost

- salvatoare pentru Roma" (citat reprodus după Plutarh, *op. cit.*, *Fabius Maximus*, cap. XIX).
- 101 E vorba de Quintus Fabius Gurgus, care fusese consul în trei rânduri (vezi nota 3 la Epitome).
- 102 Referitor la Fabius Maximus Rullus, vezi vol. II, cartea VIII, cap. XXIX. A fost consul în anul 310 î.e.n. și s-a distins în al doilea război cu samniții (anii 327—304 î.e.n.).
- 103 Versul acesta aparține poetului Ennius, din epopeea sa *Annales*, fiind citat de Cicero, *De Officiis*, cartea I, cap. XXIV, în latinește sunînd astfel: *Unus homo nobis cunctando restituit rem*.
- 104 Ennius a fost un poet epic și autor dramatic latin, cel mai de seamă scriitor al epocii arhaice romane, făcînd parte din cercul Scipionilor. S-a născut în anul 229 î.e.n. și a murit în anul 169 î.e.n. în Calabria. A fost adus la Roma de Cato Censorul; a luptat în Sardinia. Profesor al tinerilor patricieni, a compus tragedii, poeme didactice, satire, un poem dedicat lui Scipio Africanus. Opera sa principală e compusă din epopeea istorică în versuri *Annales*, în XVIII cărți, opere filozofice ca, de pildă, *Euhemer* și *Epicharm*. Au rămas fragmente din 16 tragedii *palliate* (cu subiecte grecești) și din două tragedii romane (*pretextate*). E considerat precursorul poetului Publius Vergilius Maro.
- 105 Adică s-a hărăzit o zi pentru a se desfășura din nou acele părți din jocuri la care nu s-au respectat cu rigurozitate ritualurile.
- 106 Ne aflăm în anul 202 î.e.n.
- 107 Atunci cînd consulii și praetorii nu se înțelegeau între dinșii sau nu erau de părere cu senatul roman în privința provinciilor pe care trebuiau să le comande, potrivit dreptului de a se face apel (*appelatio*) la adunarea poporului, aceasta, întrunită pe *comitia tributa*, rezolva litigiul. În această privință, a se vedea și cartea XXVIII, cap. XLV.
- 108 După cum s-a arătat la cap. I din această carte, Scipio fusese învestit cu *imperium proconsulare* pînă la încheierea războiului cu Hannibal.
- 109 Era numele unui centurion obscur.
- 110 În anul 203 î.e.n. Hannibal avea numai 45—46 de ani; în acest pasaj e vorba de o hiperbolă liviană.
- 111 Coroana murală (*corona muralis*) era o decorație romană (vezi vol. II, cartea VI, nota 49).
- 112 Coroana vallară (*corona vallaris* sau *castrensis*) era făcută din aur; se acorda ostașilor care pătrundeau cei dintîi în tabăra dușmană.
- 113 Lacună; textul a fost completat de Riemann cu cuvîntul: *agebant*.
- 114 Hadrumetum — colonie cartagineză întemeiată de fenicieni, situată pe coasta africană, în golful Neapolitanus (azi golful Hammamet).
- 115 Zama (azi Dgiama) — localitate la sud-est de Carthagina, la o depărtare de 5 zile de marș de acest oraș.
- 116 Lacună în text; cuvîntul *audacia* a fost pus de Riemann.
- 117 Referitor la întvederea lui Hannibal cu Scipio în Africa, a se vedea și Polybios, *op. cit.*, cartea XV, cap. V și urm.; Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XXXIII și XXXIX; Zonaras, *op. cit.*, cartea IX, cap. XIV; Frontinus, *Stratagemata*, cartea I, cap. VIII și cartea III, cap. VI.

- 118 Naraggara (asăzi Sidi-Lucef sau Ksar-Djabeur) — oraș african în Numidia, situat pe valea râului Bagradas.
- 119 Pe care l-a învins în anul 218 î.e.n. în luptele de lângă râurile Ticinus și Trebia.
- 120 Reflexie liviană: *Sed praeterita magis reprehendi possunt quam corrigi* — în care se relevă că evenimentele și faptele întâmplate în trecut nu mai pot fi reinviate și îndreptate, cel mult li se poate face critica.
- 121 Hasdrubal căzuse pe câmpul de luptă la Metaurus în anul 207 î.e.n. iar Mago, după bătălia susținută în Gallia cisalpină, murise în drum către Carthagina din pricina rănilor căpătate în luptă.
- 122 Reflexie liviană: *Melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria*, din care se vede dragostea de pace a lui Titus Livius. convingerea că e mai presus o pace sigură decît orice biruință strălucită obținută prin război.
- 123 Cugetare liviană: *Nusquam minus quam in bello eventus respondent*, prin care istoricul roman relevă că într-un război factorul neprevăzut e de o însemnătate covârșitoare: niciodată nu se poate prevedea sfîrșitul unui război care nu e just.
- 124 Aforism livian: *simul parta ac sperata decoris unius horae fortuna evertere potest*, din care se deduce ideea cît de fragile și de caduce sînt în viață succesele care nu-s fondate pe situații și condiții certe.
- 125 M. Atilius Regulus este consulul roman căzut în captivitate la carthaginezi pe timpul primului război punic, după ce obținuse biruința navală de la Ecnomos în anul 256 î.e.n.
- 126 Aforism livian: *quanto altius elatus erat, eo foedius corruit*, prin care istoricul roman relevă ideea că conducătorii ambițioși din vremurile sale, suferind de hipertrofia eului, jinduind nesățios după mărire și uzînd de procedee inumane, cu cît se urcau mai sus pe treptele puterii, cu atît se prăbușeau mai năprasnic.
- 127 Discursul lui Hannibal, o creație a lui Titus Livius, este interesant prin semnificația sa istorică, autorul relevînd unele principii de care trebuie să se călăuzească un conducător politic din vremea respectivă.
- 128 Cuvîntarea lui Scipio — în contrast cu a lui Hannibal, dotată cu o bogată argumentație logică pentru a obține persuasiunea — este laconică și lapidară, întocmai ca a unui comandant pe câmpul de luptă înainte de momentul atacului.
- 129 Întregul capitol este scris în stil grandilocvent, epeic, virgilian, ieșind în relief ideile lui Titus Livius, ca roman, om orgolios de acest nume, pătruns ca și poetul Virgilius, în *Aeneida* ...*Tu regere imperio populos romane memento* — „Ia aminte, romane, prin puterea ta tu ești menit să cîrmuiești destinele popoarelor“ — de ideea că poporul roman era „destinat“ să conducă toate popoarele pămîntului, și că conflictul cu Carthagina a însemnat pentru Roma o răscruce în existența poporului roman. Bineînțeles că aceste idei și concepții liviene sînt specifice antichității romane și mai ales epocii sale și statului sclavagist roman, nefiind fundamentate decît pe dezideratele preconizate de Octavianus Augustus pentru consolidarea Imperiului Roman.

- 130 Aici e figura de stil numită *isteron proteron*: *excidium et servitium* în loc de *servitium et excidium*.
- 131 Aici e figura de stil polisyndeton: repetarea expresă a conjuncțiilor pentru a accentua asupra tuturor acestor factori.
- 132 Cu alte cuvinte: „a pierdut nu numai bătălia, ci și războiul“.
- 133 În urma debarcării lui Scipio în Africa, în anul 204 î.e.n., războiul punic a intrat în faza finală și decisivă. În funcție de inițiativa lui Scipio, cu toată opoziția facțiunii conservatoare conduse de Fabius Maximus, romanii au luat toate măsurile pentru înfăptuirea ultimului obiectiv din planul lor strategic: obținerea victoriei în campania din Africa. După un preliminaru necesar, constând în pregătiri masive, terestre și navale, Scipio debarcă în anul 205 î.e.n. în Africa, zădărniciind orice rezistență din partea cartaginezilor. După două bătălii succesive cu forțele punice și cu cele aliate ale lui Syphax, regele Numidiei, mai importantă fiind cea de la Campi Magni, conducerea statului cartaginez îl cheamă din Italia în Africa pe Hannibal. În cea din urmă bătălie a lui, dată la Zama în anul 202 î.e.n. „Hannibal a fost înfrînt pentru prima și ultima oară în viața lui“; totodată această bătălie a fost decisivă pentru soarta Cartaginei (vezi *Istoria Universală*, vol. II, p. 286). Tratatul de pace dintre Roma și Cartagina a fost încheiat în anul 201 î.e.n., conținînd condiții foarte împovărătoare și înjositoare pentru Cartagina: 1) pierderea tuturor posesiunilor din Spania și de peste mare; 2) plata unor despăgubiri uriașe de 10 000 de talanți; 3) predarea întregii flote de război și a elefanților de luptă; 4) interdicția de a purta război fără aprobarea senatului roman cu nimeni, nici chiar cu triburile din jurul teritoriului cartaginez.
- 134 Lui Publius Lentulus i se prelungise comanda.
- 135 Referitor la tratativele duse de cartaginezi cu romanii în vederea încheierii păcii relatate de Titus Livius la acest capitol, a se vedea și Dio Cassius, *op. cit.*, cartea XLVII, cap. LXXXII și urm.; Polybios, *op. cit.*, cartea XI, cap. XIX, și Appianus, *op. cit.*, cap. XL și urm.
- 136 Lacună în text.
- 137 L. Veturius Philo fusese legatul lui Appius Claudius la Capua în anul 212 î.e.n., apoi *praetor peregrinus* în anul 209 î.e.n. și *propraetor* al Galliei în anul 208 î.e.n. El e crainicul biruinței de la Metaurus din anul 207 î.e.n. În anul 205 este ales *magister equitum*, în anul 206 î.e.n. consul, avînd jurisdicția asupra regiunii Bruttium.
- 138 M. Marcius Ralla fusese *praetor urban* în anul 204 î.e.n., iar doi ani mai tîrziu a fost însărcinat cu apărarea litoralului Italiei.
- 139 Fusese o eclipsă de soare.
- 140 Desigur e vorba de un fenomen natural datorit unei erupții vulcanice.
- 141 Cosa (astăzi Ansedonia) — oraș în Etruria, situat pe limba de uscat care leagă muntele Argentarius de coastă; a devenit colonie latină după anul 273 î.e.n. Prin portul său se comunica cu insulele Corsica, Sardinia și Elba.

- 142 Loretanus — un port neidentificat cu exactitate. O supoziție a istoriografiei moderne îl plasează către gura râului Umbro, alta, între orașele Cosa și Populonium, în golful Telamon.
- 143 Populonium (azi Populonia) — oraș pe coasta etruscă, aproape de Piombino; locuitorii lui se ocupau cu mineritul, extrăgând fier din zăcămintele insulei învecinate Elba.
- 144 Insula Ilva (astăzi Elba) — insulă în Marea Tireniană, aproape de coasta Italiei, în fața promontoriului italic Populonium; dispunea de porturi bune și de mine de fier situate la mică adâncime pe o mare întindere a insulei.
- 145 Montes Insanii — adică munții nesănătoși — o culme muntoasă, situată spre coasta occidentală a Sardiniei; purta acest nume din pricina furtunilor care bîntuiau regiunea.
- 146 Caius Servilius Geminus e considerat de istoricii antici și moderni cel din urmă dictator roman numit de consuli, potrivit obiceiurilor tradiționale, în vederea alegerilor.
- 147 Lacună în text; cuvîntul *comperti* a fost pus de Riemann.
- 148 Referitor la Lentulus, a se vedea vol. III, cartea XXIX, cap. XI.
- 149 Pennus fusese edil al plebei în anul 204 î.e.n. (vezi vol. III, cartea XXIX, cap. XI).
- 150 M. Valerius Falto a fost quaestor, apoi trimis extraordinar (*legatus*) la regele Attalus în anul 205 î.e.n. pentru a aduce statuia zeției Magna Mater, apoi edil curul în anul 203, praetor în provincia Bruttium în anul 201 î.e.n.
- 151 Praetorul M. Fabius Buteo fusese quaestor în anul 205 î.e.n. și edil curul cu un an mai înainte.
- 152 Publius Aelius Tubero fusese ales edil al plebei, însă fiind un caz de *vitiō creatus*, alegerea sa s-a anulat (vezi mai sus cap. XXXIX).
- 153 Cu un an mai înainte, în 202 î.e.n., consulul Claudius nu se înțelesese cu colegul său Marcus Servilius asupra provinciei atribuite, fiecare dorind Africa (vezi mai sus, cap. XXVII).
- 154 Lacună; în text, cuvîntul *partim* a fost pus de Riemann.
- 155 Hanno fusese șeful facțiunii din Carthagina care militase pentru respectarea tratatelor încheiate și a statu-quoului cu Roma. De el s-a vorbit la începutul războiului punic, în anul 219 î.e.n., fiind adversarul facțiunii barcine, susținătoarea dezlănțuirii războiului cu romanii (vezi cartea XXI, cap. III). După Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. XLIX, Hanno a făcut parte dintre solii Carthaginei trimiși la Roma în anul 201 î.e.n.
- 156 Reflecție liviană: *raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari*, în care scriitorul moralist subliniază că persoanele excepțional înzestrate și care obțin numai succese în viață sînt foarte rare.
- 157 Maximă liviană: *ex insolentia quibus nova bona fortuna sit, impotentes laetitiae insanire*, prin care Titus Livius vrea să releve ideea că omul nu trebuie să-și piardă cumpătul datorită unei bucurii neașteptate stîrnite de un mare succes.
- 158 După Appianos, *op. cit.*, *Lybici*, cap. LXII, senatorul roman care rostise aceste cuvinte a fost o rudă a consulului Lentulus.
- 159 În latinește *uti rogas* — era formula consacrată de care fiecare votant trebuia să se servească în *comitia* pentru a răspunde propunerilor sau alegerii candidaților.

- 160 Adversarilor Romei le era interzis să pășească în incinta orașului și de aceea în cazul de față senatul a dat ascultare trimișilor statului Carthaginei în templul Bellonei, care se știe că se găsea pe Cîmpul lui Marte.
- 161 Pentru fetial, vezi vol. I, cartea I, nota 88.
- 162 În acest pasaj e cuvîntul latin *praetor* cu înțelesul inițial de cel ce merge în frunte (*prae-itor*).
- 163 Cauzele biruinței romanilor și ale înfrîngerii carthaginezilor sînt — expuse în mod succint — următoarele: 1) romanii au dus în fața întii a războiului al doilea punic un război just de apărare a teritoriului propriu, deci al patriei, Hannibal fiind cel care invadase Italia și amenința Roma; 2) potențialul uman și material al romanilor era net superior celui al carthaginezilor. „Superioritatea romanilor consta în rezervele lor inepuizabile și în superioritatea numerică a trupelor lor“ spune Polybios, *op. cit.*, cartea III, cap. LXXXIX. Romanii, luptînd pe teritoriul lor, își apărau pămîntul strămoșesc, propria lor existență, viața lor și a copiilor lor; 3) armata romană era alcătuită din cetățeni liberi și chiar din voluntari; 4) iscusința comandantului roman, Scipio, înzestrat cu însușiri excepționale de strateg și combativitate sa; 5) în schimb, Hannibal lupta pe un teritoriu străin, armata lui fiind constituită din mercenari africani, galli celtiberi, această compoziție eterogenă a armatei lui constituind unul din cele mai mari neajunsuri; 6) speranța că aliații romanilor se vor dezlipi de confederația romană și vor trece cu toți de partea lui Hannibal s-a spulberat după cîțiva ani de campanie pe teritoriul Italiei, deoarece aceste cetăți, cînd romanii începură să obțină succese asupra carthaginezilor, au revenit, după o ruptură temporară, la alianța tradițională cu Roma și ei mai ales cînd au constatat că promisiunile lui Hannibal de a da independența și avantajele cu care voia să le atragă se dovediseră iluzorii. Cei 15 ani de ședere a lui Hannibal pe teritoriul Italiei n-au adus acestor cetăți italice nici o binefacere, ci, dimpotrivă, numai pagube, neajunsuri, neplăceri și sărăcie; 7) oligarhia statului plutocratic carthaginez nu i-a trimis la timp lui Hannibal ajutorul cvenit și deci el n-a izbutit să ducă planurile lui politice și militare pînă la capăt. Cu toate acestea, Hannibal e considerat de istoriografia antică drept unul din cele mai mari talente militare și diplomatice ale antichității.
- 164 Răstignirea pe cruce era socotită la romani cea mai dezonorantă execuție și totodată cea mai cumplită prin suferințele îndurate de osîndiți, acest fel de execuție fiind aplicat, îndeobște, solavilor.
- 165 Reflecție liviană: *Nulla magna civitas quiescere potest: si foris hostem non habet, domi invenit, ut praevalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur*, prin care Titus Livius relevă adevărul că un stat, oricît de puternic ar fi, se va prăbuși totuși dacă la baza întocmirii sale economice și statale stau puternice contradicții din cauza inechității sociale și exploatării economice a maselor.
- 166 Reflecție liviană: *Tantum nimirum ex publicis malis sentimus quantum ad privatas res pertinet; nec in iis quicquam acrius quam pecuniae damnum stimulat*, prin care moralistul roman demască și stigmatizează caracterul persoanelor egoiste și individualiste care,

în afară de interesele lor proprii, nu țin seama de interesele colectivității.

- 167 Urmările imediate ale celui de-al doilea război punic sînt următoarele : 1) nimicirea forței militare și politice a Carthaginei ; 2) prăbușirea puterii economice a Carthaginei ; 3) Roma, din stat italic, se transformă în mare putere sclavagistă, care, în urma înlăturării rivalei sale Carthagina, ajunge hegemonul absolut al întregii părți apusene din bazinul mediteranean ; 4) se conturează și se pun jaloanele unei noi faze a expansiunii statului roman : penetrația în Orientul elenistic.
- 168 Polybios — asupra operei și concepției sale istorice vezi *Studiul introductiv*, vol. I, pp. XXXVI—XXXVII.
- 169 În latinește : *imagines* — erau portretele personajelor care îndepliniseră magistraturi curule și pe care familiile patricienilor aveau dreptul (*jus imaginum*) să le păstreze în interiorul locuințelor lor (în *atrium*), scoțindu-le cu prilejul sărbătoririlor familiale sau ale funeraliilor. Erau măști de ceară puse pe busturi și așezate în *armaria*, într-o anumită ordine, pentru a constitui un quasi-arbore genealogic.
- Imaginum tituli* erau inscripțiile făcute sub imagini, conținînd elogiul fiecărui membru al familiei.

CUPRINSUL

Epitomele la cărțile XI—XX 7—14

CARTEA XXI

I—II Scurte considerații asupra celui de-al doilea război punic și cauzele izbucnirii; despre conducătorii Carthaginei: Hamilcar, Hasdrubal, Hannibal 17—18; III Proclamarea lui Hannibal comandant suprem al armatei cartagineze întâmpina opoziția lui Hanno, căpetenia facțiunii potrivnice a Baroinilor 18—19; IV Portretul lui Hannibal 19—20; V Hannibal pornește campania împotriva olcașilor, vaccaeiilor, carpetanilor și apoi trece fluviul Tagus 20—21; VI Hannibal atacă Saguntum; această cetate apelează la ajutorul romanilor 22; VII—IX Hannibal asediază Saguntum; locuitorii Saguntului rezistă eroic; refuzul lui Hannibal de a sta de vorbă cu solii romani 22—25; X Solia romană se înfățișează senatului cartaginez; cuvântarea lui Hanno; argumentele sale de a se menține tratatul cu Roma nu găsesc răsunet 25—27; XI—XII Se continuă asediul Saguntului; tentativele lui Alco Saguntinul și Alorcus Hispanul de a obține pace de la Hannibal 27—29; XIII Cuvântarea lui Alorcus 29—30; XIV—XV Cucerirea Saguntului; prin apărarea lor, saguntinii scriu pagini de epopee; singeroasele represalii ale lui Hannibal 30—32; XVI—XVII Ecoul cuceririi Saguntului la Roma; pregătirile de război ale romanilor 32—33; XVIII Roma trimite o nouă solie la Carthagina; aceasta respinge pacea; declararea războiului 33—35; XIX—XX Solia romană solicită sprijinul hispanilor și gallilor pentru războiul cu Carthagina; refuzul acestor populații de a acorda sprijin romanilor 35—37; XXI Hannibal îi atrage în alianța sa pe hispanii; cuvântarea sa rostită în fața trupelor hispane la Carthagina Nouă 37—38; XXII—XXIII Hannibal lasă în Hispania pe Hasdrubal, iar el trece Hiberus și cucerește ținuturile bargusiilor și iaccetanilor; el ajunge la Pirinei 38—40; XXIV Hannibal trece Pirineii 40—41; XXV Boiții și gallii insubri se răzvrătesc contra Romei și asediază Mutina 41—42; XXVI P. Cornelius Scipio pleacă în Gallia cu armata pentru a împiedica trecerea lui Hannibal în Italia 42—43; XXVII—XXVIII Hannibal forțează trecerea Rhodanului. Luptele lui cu gallii; episo-

dul trecerii elefanților peste fluviul Rhodanus 43—46; XXIX Romanii obțin prima izbîndă în ciocnirea dintre detașamentele de recunoaștere 46—47; XXX—XXXI Hannibal ajunge la poalele Alpilor; starea de spirit din rîndurile punilor și aliaților hispani; pentru a ridica moralul scăzut al trupelor sale, Hannibal rostește un discurs de îmbărbătare 47—49; XXXII P. Cornelius Scipio ajunge la Rhodanus după plecarea lui Hannibal; consulul roman se înapoiază în Italia 41—50; XXXIII—XXXIV Episodul trecerii Alpilor de către Hannibal; greutățile întîmpinate; pînă a ajunge pe crestele Alpilor a fost atacat de galii munteni 50—52; XXXV—XXXVIII Scoborișul Alpilor fiind mai anevoios ca urcușul s-a soldat cu grele pierderi pentru puni 52—56; XXXIX Hannibal ajunge la Padus 56—57; XL—XLI Cuvîntarea lui P. Cornelius Scipio înainte de bătălia de la Ticinus 57—60; XLII—XLIV În tabăra sa, Hannibal dă un spectacol cu lupte între prizonieri; cuvîntarea sa 60—63; XLV—XLVII Bătălia de la Ticinus; înfrîngerea romanilor 63—67; XLVIII Hannibal trece Padus și ajunge la Trebia 67—68; XLIX Războiul naval din apele Siciliei; praetorul Aemilius izbîndește asupra flotei punice 68—69; L—LI Consulul T. Sempronius face joncțiunea cu colegul său P. Cornelius Scipio la Trebia 69—71; LII—LVI Bătălia de la Trebia; dezastrul romanilor 71—77; LVII Ecoul înfrîngerii la Roma; la asediul Placentiei, Hannibal suferă eșec; Hannibal cucerește tîrgul Victumulae 77—78; LVIII—LIX Hannibal trece Apeninii; greutățile întîmpinate; furtuna; ciocnirea cu romanii la poalele Apeninilor 79—81; LX În Hispania celălalt Scipio, Cn. Cornelius, debarcă la Emporiae 81; LXI—LXII Cn. Cornelius Scipio izbîndește în lupta cu Hanno; Scipio îi supune pe ibergeți 82—84; LXIII—LXIII Evenimentele din Roma în legătură cu alegerea consulului plebeu Flaminius 84—85.

CARTEA XXII.

I Conflictul dintre consulul Cn. Servilius și Flaminius; „prodigia” sînt defavorabile 89—91; II—III Trecerea armatei lui Hannibal prin smîrcurile rîului Arnus îi pricinuiesc mari pierderi; el trece prin foc și sabie ținuturile aliaților poporului roman; armata romană și cea punică față în față la Arvetium; nerăbdarea lui Flaminius de a se măsura cu Hannibal 91—94; IV—VII Bătălia de la lacul Transimenus: dezastrul romanilor; răsunetul la Roma 94—99; VIII Romanii sînt bătuti și în Umbria de către Hannibal 99; IX—X Q. Fabius este ales dictator; făgăduințele și măsurile luate de dictator 99—102; X—XIII Fabius adoptă tactica întîzierii care dă roade 102—106; XIV Minucius Rufus comandantul cavaleriei nu vrea să se subordoneze autorității dictatorului 106—107; XV—XVII Hannibal încercuit la Casilinum izbuteste să scape printr-o stratagemă 108—110; XVIII Fabius îl povătuiește pe Minucius să fie prudent și să aplice tactica sa 110—111; XIX—XXIII Evenimentele din Hispania; Scipio pune mîna pe ostaticii Carthaginei din Saguntum 112—118; XXIV în lipsa lui Fabius, Minucius Felix vrea să schimbe tactica dictatorului 118—120; XXV El izbîndește într-o ciocnire cu Hannibal și izbuteste, în adunarea po-

porului, să obțină prerogative egale cu diotatorul 120—121; XXVI Pe arena politică romană se ivește un nou personaj: Terentius Varro 121—122; XXVII—XXIX Hannibal e cît pe-aci să obțină o strălucită victorie asupra lui Minucius, care e salvat de Fabius printr-o intervenție la vreme 122—126; XXX Minucius își recunoaște inferioritatea și se subordonează diotatorului 126—127; XXXI În apele Siciliei și ale Africii, romanii obțin succese contra punilor 127—128; XXXII—XXXV Evenimentele din Roma; e ales consul C. Terentius Varro 128—132; XXXVI—XXXVIII Roma se pregătește masiv de război, primind ajutoare de la Hiero 132—135; XXXVIII—XLI Conflictul dintre Terentius Varro și Aemilius Paullus; sfaturile date de Fabius Maximus acestuia din urmă; răspunsul lui Aemilius Paullus 135—140; XLII—XLIII Hannibal vrea să profite de neînțelegerile dintre consuli și de firea aventuroasă a lui Terentius Varro și caută să-l prindă într-o capcană 140—142; XLIV—L Bătălia și dezastrul roman de la Cannae; Paullus cade în luptă 142—149; LI Sempronius Tuditanus izbutește să scape printr-o acțiune eroică din încercuire împreună cu 4000 de romani 149—150; LII—LIII Rămășițele trupelor romane de la Cannae îl aleg comandant pe Scipio, viitorul Africanus; acesta se împotrivește lui Metellus și patricienilor care voiau să părăsească Italia 150—152; LIV—LVIII Răsunetul dezastrului de la Cannae la Roma; doliul general; măsurile luate de senat 152—157; LIX Prizonierii romani căzuți la Cannae trimit o delegație la Roma ca să fie răscumpărați; discursul delegatului roman 157—159; LX—LXI Răspunsul negativ al lui Manlius Torquatus determină senatul roman să nu-i răscumpere pe prizonieri 159—164.

CARTEA XXIII

I Hannibal, dorind să aibă un port pe țărmurile Italiei, atacă Neapolis, dar nu reușește să-l cucerească 167—168; II—V Hannibal, prin manevre politice, oștigă de partea sa Capua, care, se rupe de Roma, datorită trădării lui Paouvius Calavius 168—173; VI—VII Consulul Terentius Verro încearcă zadarnic să recîștige Capua de partea Romei; în schimb Vibius Virius convinge senatul campan să trimeată o solie la Hannibal să încheie un tratat cu el, împotriva opoziției lui Decius Magius 173—175; VIII—X Episodul primirii lui Hannibal în Capua; banchetul; atitudinea lui Calavius-fiul 175—177; X Episodul lui Decius Magius; acesta se refugiază la Ptolemaeus, regele Egiptului 177—179; XI Fabius Pictor se înapoiază de la Delphi la Roma cu răspunsul oracolului; la Carthagina, Mago face raportul biruinței de la Cannae 179—180; XII—XIII Mago aduce în senatul cathaginez o baniță de inele de aur aparținînd cavalerilor romani; cu tot discursul lui Hanno, care caută să micșoreze însemnătatea victoriilor lui Hannibal, acestuia i se trimit efective de completare, aprovizionare și bani 180—183; XIV—XVII Roma nu disperă, deși unii aliați o părăseso; Marcellus, o nouă nădejde a Romei, apără cu succes Noia împotriva atacurilor lui Hannibal; și Casilinum rezistă eroic; cantonată la Capua, armata punică își pierde disciplina 183—189; XVIII—XIX Casilinum, după

o înverșunată rezistență, se predă lui Hannibal 189—193; XX—XXI Paetelia cere sprijinul Romei; situația din Sicilia și Sardinia 193—194; XXII—XXIII Se fac noi numiri de senatori în locul celor căzuți în război; se numește dictator M. Fabius Buteo, care întocmește lista noilor senatori 195—197; XXIV—XXV Sînt aleși consuli L. Postumius și Ti. Sempronius Gracchus; dezastrul pricinuit de galii boji armatei lui Postumius în pădurea Litana 197—200; XXVI—XXVII Situația din Hispania; luptele lui Hasdrubal cu tantesiii 200—202; XXVII—XXIX Operațiile desfășurate cu succes de frații Sciopioni lângă Hiberus, la Illiberi 202—205; XXX—XXXI Hannibal cucerește Paetelia, Consentia și Locri; Marcellus e ales consul, însă alegerea e socotită nevalabilă, fiind *vitiō creatus* 205—209; XXXII Romanii fac uriașe pregătiri de război 209—210; XXXIII—XXXIV Filip, regele Macedoniei, trece fățiș de partea punilor; el îl trimite pe Xenophanes la Hannibal pentru a încheia un tratat de asistență reciprocă; solia macedoneană cade în mâinile romanilor 210—213; XXXV—XXXVI Ti. Sempronius Gracchus dejoacă planurile campaniilor de a pune stăpînire pe cetatea Cumae; masacrul campanilor la Hamae 213—215; XXXVII Hannibal îl asediază zadarnic pe Gracchus la Cumae; romanii, printr-un contra-atac, îi alungă pe carthaginezi 216—217; XXXVIII—XXXIX Corăbiile cu solii puni și macedoneni cad în mâinile lui Gracchus; solii dușmani sînt trimiși la Roma; Fabius reocupă cetățile trădătoare: Combulteria, Trebula, Austicula 217—219; XL—XLI Războiul din Sardinia: în bătălia de la Cornus praetorul Manlius îi bate pe punii aliați cu sartzii pelliti comandați de Hampsicora și Hostus, Hasdrubal și Mago; Sardinia e supusă; romanii continuă ataurile și incursiunile în Samnium și ținutul hirpinilor, pe teritoriul ocupat de puni, precum și în Africa 219—221; XLII—XLIII Samniții și hirpinii îl acuză pe Hannibal că nu-și sprijină aliații; Hannibal le dă asigurări că-i va apăra; el atacă Nola; Hannibal îl ispitește pe Herennius Bassus, căpetenia Nolei, să-l predea pe Marcellus; el refuză 221—224; XLIV—XLVI Marcellus zădărnicește asediul Nolei, bătîndu-l pe Hannibal 224—227; XLVII Episodul luptei dintre Asellus și campanul Vibellius Taurea 228; XLVIII—XLIX Roma trecînd prin grea situație financiară, datorită războiului, recurge la împrumuturile contractate la trei *societates*; situația războiului din Hispania; Scipionii despresoară orașul Iiturgi 228—231.

CARTEA XXIV

I—III Hanno atacă cetățile grecești din Bruttium aliate cu romanii; Rhegium rezistă; Locri se predă, la fel și Crotona; cetățuia rezistă cîtăva vreme; populația Crotonei e strămutată la Locri 235—239; IV—VI Situația din Sicilia după moartea lui Hiero: noul tiran Hieronymus rupe legăturile cu Roma și se aliază cu carthaginezii 239—242; VII Hieronymus e înlăturat de la tron și suprimat printr-o conjurație 242—243; VIII—X Dictatorul Fabius Maximus anulează alegerile consulare; noii consuli aleși sînt Fabius Maximus și M. Claudius Marcellus; noile pregătiri de război; „prodigia” anunțate 243—247; XI Roma

a pus pe picior de război 18 legiuni ; împărțirea provinciilor ; echiparea flotei pe cheltuiala particularilor 247—248 ; XII Capua solicită sprijinul lui Hannibal 248 ; XIII Hannibal încearcă să pună stăpânire pe Tarentum, Neapolis, Puteoli, Nola 248—249 ; XIV—XVI Lupta de la riul Calor : Gracchus cu două legiuni de sclavi voluntari îl biruie pe Hannibal 249—251 ; XVII Marcellus obține un nou succes asupra lui Hannibal lângă Nola 253—254 ; XVIII Măsurile luate de censori 254—255 ; XIX Marcellus izbândește la Casilinum, reocupându-l ; Fabius și Marcellus pustiesc Samnium, Lucania și Apulia ; Hannibal ajunge la Tarentum 255—256 ; XX—XXVII Marcellus primește provincia Sicilia ; după moartea tiranului Hieronymus, Epycydes și Adranodorus vor să treacă de partea lui Hannibal ; crimele se țin lanț : suprimarea urmașilor lui Hiero, a Harmoniei, Heracleei și a fiicelor acesteia 256—264 ; XXVII—XXIX În Syracusa tulburările continuă ; Marcellus ia atitudine, cerind îndepărtarea conducătorilor tulburărilor : Epycides și Hippocrates ; Syracusa refuză 264—267 ; XXX—XXXII Marcellus atacă Leontini și-l cucerește ; răsvrățiții se refugiază la Herbesus ; Tulburările continuă la Syracusa, unde Epycydes și Hippocrates redevin stăpâni pe situație 267—271 ; XXXIII—XXXV Marcellus începe asediul Syracusei ; Archimedes zădărnicește acțiunile romane ; Marcellus continuă asediul Syracusei și cucerește Helones, Herbesus și Megara ; Himilco ocupă Agrigentum 271—274 ; XXXVI—XXXIX Himilco ocupă Murgantia și alte localități din Sicilia ; eroica rezistență a garnizoanei romane din Henna, datorită planului și acțiunii lui Pinarius 274—278 XL Războiul cu Filip ; Valerius cucerește Apollonia 278—280 ; XLI—XLII Evenimentele din Hispania ; P. Scipio era să cadă prizonier la puni ; Castulo trece de partea Romei ; Cn. Scipio despresoară Bigerra ; bătălia cu Mago la Munda : victoria romanilor 280—282 ; XLIII Alegerea noilor consuli Fabius Maximus-fiul și Ti. Sempronius Gracchus ; împărțirea provinciilor, pregătiri de război, „prodigia” 282 ; XLIV—XLV Episodul trădării lui Dasius Altinius 282—285 ; XLVI—XLVII Fabius atacă și cucerește Arpi 285—287 ; XLVIII Romanii încheie alianța ou Syphax 287—288 ; XLIX Carthaginezii îl câștigă pe Masinissa, care-l bate pe Syphax ; în Hispania romanii înrolează mercenari hispani 288.

CARTEA XXV

I—II Consentia și Taurianum revin în confederație ; la Roma, bîntuind superstițiile, se iau măsuri ; alegerea noilor consuli Q. Fulvius și Ap. Claudius 293—295 ; III—IV Se iau măsuri contra înșelăciunilor unor publicani 295—298 ; V—VII Roma face masive pregătiri de război ; rămășițele armatei de la Cannae trimis delegați la Marcellus cerîndu-i permisiunea de a fi înrolați ; romanii îi pedepsesc pe ostaticii tarentini 298—302 ; VIII—X Datorită conjurației tarentinilor împotriva Romei, Hannibal ocupă Tarentum 302—306 ; XI Garnizoana romană din cetățuia tarentină rezistă 306—308 ; XII Prezicerile lui Marcus 308 ; XII—XIV Romanii pun mîna pe convoaiele de transporturi ale aprovizionării Capuei și pe tabăra punică, lângă Capua 308—313 ; XV Thurii se predă punilor 313—315 ; XVI—XVII Ti. Sempronius Grac-

chus este atras în cursă de Hannibal prin mijlocirea lui Fulvius Lucanus și ucis; episodul morții lui Gracchus 315—318; XVIII Lupta dintre Crispinus și Badius Campanus 318—319; XIX Hannibal izbîndeste asupra armatei romane comandate de M. Centennius în Lucania 319—321; XX Romanii continuă asediul Capuei 321—322; XXI—XXII Hannibal, după ce bate și distruge armata praetorului Fulvius la Herdonea, încearcă să despresoare Capua 322—325; XXIII—XXV Marcellus cucerește parte din Syracuse; el se retranșează în Euryalus 325—328; XXVI—XXVII Bomilcar asediază, la rîndul său, Syracuse; izbucnește ciuma; carthaginezii părăsesc Sicilia 329—332; XXVIII—XXIX Discursul lui Marcellus; discursul syracusanilor 332—334; XXX—XXXI Marcellus cucerește Achradina și Nasos cu ajutorul lui Moericus hispanul; cucerirea Syracusei; moartea lui Archimedes 334—336; XXXII—XXXVI Evenimentele din Hispania; frații Scipioni sînt surprinși despărțiți și atacați de trei armate punice; moartea Scipionilor 336—343; XXXVII—XXXIX Comanda o preia Marcius, care salvează situația; cucerirea taberei punice; discursul lui Marcius; romanii îi bat pe puni 343—349; XL Rezultatul cuceririi Syracusei; Marcellus nimicește ultimele rămășițe ale războiului în Sicilia, atrăgînd de partea romanilor pe numidul Muttines 349.

CARTEA XXVI

I Pregătirile de război sub noii consuli Cn. Fulvius Centimalus și P. Sulpicius Galba: s-au înrolat sub arme 23 legiuni; împărțirea provinciilor 355—356; II—III Marcius aduce la cunoștința senatului, printr-un raport scris, situația din Hispania; acuzațiile aduse lui Cn. Fulvius pentru dezastrul de la Herdonea; cu toată apărarea lui, e surghiunit 356—359; IV—VI Bătălia pentru cucerirea Capuei, în lupta pentru despresurarea Capuei, Hannibal e bătut; el renunță la despresurarea Capuei 359—364; VII—IX Hannibal pornește asupra Romei, pustiind totul în calea sa; Roma în panică: pregătirile de război 364—367; X—XI Hannibal *ante portas!* În ciocnirea dintre cavalerii, romanii au biruit, fără să dea bătălia decisivă, Hannibal se retrage în Campania 367—369; XII Senatul din Capua încearcă să trimeată un mesaj lui Hannibal; partizanii lui Hannibal sînt prinși, tăindu-li-se mîinile 369—371; XIII Situația desperată a Capuei; discursul lui Vibius Virius 371—373; XIV—XVI Senatorii se sinucid aruncîndu-se într-un rug; ocuparea Capuei de către romani; măsurile luate de Fulvius: pedepsirea campanilor 373—377; XVII Evenimentele din Hispania; Hasdrubal, surprins în defileul de la Pietrele Negre de consulul roman Nero, izbutește să scape printr-o stratagemă 377—379; XVIII—XX P. Cornelius Scipio primește comanda provinciei Hispania; el debarcă la Tarraco și atrage de partea Romei numeroase populații hispane 379—383; XXI La Roma se sărbătorește triumful lui Marcellus; în acest timp, în Sicilia, Murgentia, Ergetium, Hybla și Macella trec de partea punilor 383—384; XXII—XXIII Sînt aleși consuli M. Claudius Marcellus și M. Valerius Laevinus, după anularea primelor alegeri; se aleg și noii praetori 384—387; XXIV Consulul

M. Valerius Laevinus începe campania cu Filip; el încheie un tratat cu Aetolia 387—388; XXV Operațiile desfășurate de Filip, regele Macedoniei, în Grecia; aetolienii atacă Acarnania 388—390; XXVI—XXX Sicilienii și campanii se prezintă cu plângeri la Roma împotriva lui Marcellus și a lui Fulvius; cuvîntarea delegaților sicilieni 390—396; XXXI Răspunsul lui Marcellus 396—398; XXXII Cu toată intervenția lui Manlius Torquatus, senatul a ratificat măsurile luate de Marcellus în Sicilia 398—399; XXXIII—XXXIV Senatul discută situația campaniilor; decretul date în privința lor 399—401; XXXV—XXXVI Criza economică pricinuită de război silește senatul să recurgă la noi măsuri: Soluția dată de consulul Laevinus de a trece cheltuielile războiului în sarcina aristocrației 401—402; XXXVI—XXXVIII Situația războiului cu Macedonia și cu Hannibal; Salapia se predă romanilor 402—406; XXXIX Lupta navală din apele Tarentului între flota romană și cea tarentină; tarentinii izbîndesc pe mare, însă sînt învinși de Livius pe uscat 406—409; XL Mutines trece de partea romanilor; aceștia ocupă Agrigentum; orașele din întreaga Sicilie se supun Romei, punîndu-se capăt războiului din Sicilia 409—410; XLI În Hispania, Scipio pornește campania contra carthaginezilor; discursul lui Scipio la Tarraco. 410—413; XLII—XLVI Asediul și oucerirea, după grele eforturi, a Carthaginei Noi de către Scipio 413—418; XLVII—XLVIII Capturile luate în Carthagina Nouă; decorarea ostașilor care s-au distins în lupte 418—421; XLIX Scipio îi eliberează pe ostaticii hispani luați de carthaginezi; episodul eliberării femeilor hispane și a logodnicei lui Allicius 421—422; L La Carthagina Nouă, Scipio face intense pregătiri de război și exerciții și manevre militare 422.

CARTEA XXVII

I Hannibal îl bate pe Cn. Fulvius la Herdonea 427—428; II În două ciocniri Marcellus izbîndește asupra lui Hannibal 428—430; III Complotul campaniilor contra Romei 430; IV Se încheie alianță între romani și Syphax 430—432; V Flota romană comandată de Valerius pradă litoralul Carthaginei; panica de acolo 432—434; VI Se recurge la numirea dictatorului Q. Fulvius pentru prezidarea a legerilor; sînt aleși consuli. Q. Fabius Maximus și Q. Fulvius 434—435; VII Flota punică pustiește coastele Sardiniei; Laelius prezintă darea de seamă la Roma asupra situației din Hispania; împărțirea provinciilor consulare și praeturale 435—437; VIII Reintroducerea unui *flamen aialis* în rîndurile senatorilor 437—439; IX—X 12 colonii romane refuză să mai dea contingente de trupe Romei; măsurile luate în consecință 439—442; XI „prodigia” anunțate; Fabius Maximus e numit *princeps senatus* 442—444; XII—XIII Marcellus izbîndește lîngă Caulonea asupra lui Hannibal 444—447; XIV—XVI Romanii obțin mereu succese: Fabius cucerește Tarentum; el dejoacă șiretlicul lui Hannibal la Metapontum 447—452; XVII—XVIII Războiul din Hispania: în bătălia de la Baecula, Scipio izbîndește asupra lui Hasdrubal, care fuge spre Pirinei 452—456; XIX—XX Scipio îl liberează pe Massiva, nepotul lui Masinissa; urmărirea lui Hasdrubal 456—459; XXI—XXIII Marcel-

lus e ales consul împreună cu Crispinus ; noile pregătiri militare ; „prodigia“ defavorabile ; izbucnește ciuma 459—462 ; XXIV Senatul ia măsuri contra arretinilor pentru refuzul de a da contingente Romei 462—463 ; XXV Se recunoaște meritul lui Livius la recucerirea Tarrentului 463—464 ; XXVI—XXVII Marcellus, fiind prins într-o capcană de Hannibal, cade victimă lângă măgura Poetiliei 464—467 ; XXVIII Tentativa lui Hannibal de a cuceri Salapia prin înșelăciune eșuează 467—469 ; XXIX—XXXII Atmosfera la Roma datorită morții lui Marcellus ; mersul evenimentelor din Grecia ; Filip ia parte la adunarea ligii aliaților la Aegium și apoi la jocurile nemeice ; o ciocnire cu romanii și aetolienii ; dardanii năvălind în Macedonia, Filip e nevoit să părăsească Grecia 469—474 ; XXXIII—XXXV Sînt aleși consuli M. Livius și C. Claudius ; pregătirile de război ; Fabius realizează armonia între consuli 474—478 ; XXXVI—XXXIX Se zvonește că Hasdrubal sosește în Italia ; noile pregătiri ; se anulează scutirile de contingente ; și Scipio a trimis din Hispania forțe auxiliare 478—483 ; XL Hasdrubal, după trecerea Alpilor, asediază Placentia 483—484 ; XLI—XLII Claudius îl bate pe Hannibal la Grumentum, în Lucania 484—485 ; XLII—XLIX Claudius pornește din sudul spre nordul Italiei în sprijinul colegului său Nero ; bătălia cu Hasdrubal la Metaurus : dezastrul punilor 485—496 ; L—LI Biruința romanilor produce mare reviriment în Cetate ; Claudius se înapoiază în sudul Italiei ; Hannibal e consternat 496.

CARTEA XXVIII

I—IV Situația războiului din Hispania ; din Carthagina sînt trimise trupe de sprijin sub comanda lui Mago ; acesta e învins de Silanus ; Hasdrubal se retrage la Gades ; Scipio cucerește Orongis ; romanii înving pe puni și pe mare 501—505 ; V—VIII Războiul romanilor cu Macedonia ; romanii și aliații lor atacă orașul Oreus și-l cuceresc ; lăsîndu-i, Filip cucerește alte orașe din Grecia 505—512 ; IX Consulii Nero și Claudius sînt purtați în triumf la Roma. Se aleg noii consuli L. Veturius și Q. Caecilius ; „prodigia“ anunțate 512—514 ; X—XII Împărțirea provinciilor ; sâtenii revin la sate ; în acest an nu s-au desfășurat operații militare contra lui Hannibal, retras în Bruttium 514—516 ; XII—XVI Hasdrubal recrutează la Silpio 50 000 de ostași ; în noua bătălie, tot lângă Baecula, Hasdrubal e învins ; punii rămîn încercuiți de Silanus și capturați ; Hasdrubal se refugiază la Gades ; se încheie campania din Hispania 516—523 ; XVII—XXI La Roma. L. Scipio expune situația războiului din Spania ; Scipio se duce în Africa la Syphax pentru a-l atrage de partea Romei ; el se întâlnește și cu Hasdrubal ; Scipio cucerește Miturgi și Castulo ; Jocurile de gladiatori date în Carthagina Nouă 523—530 ; XXII—XXIII Scipio cucerește orașul Astapa ; eroismul apărătorilor 530—533 ; XXIV—XXVI Răzvrătirea a 8 000 ostași romani în tabăra de la Suco 533—537 ; XXVII—XXIX Scipio înăbușă răzmerița ; discursul său ; capii răscoalei sînt pilduitoi pedepsiți 537—542 ; XXX—XXXI Marcius își biruie pe puni și mercenarii hispani lângă fluviul Baetis ; o luptă navală în strîm-

toarea Gibraltar, în care Laelius îi biruie pe puni 542—544 ; XXXII—XXXIV Expediția lui Scipio de pedepsire a lui Mandonius și Indibilis se încheie cu biruința romanilor 544—548 ; XXXV Întrevederea lui Scipio cu Masinissa la Gades ; Masinissa încheie alianța cu romanii 548—549 ; XXXVI—XXXVII Mago cu noi trupe punice, încercînd să cucerească Noua Carthagină, e învins ; el trece în Baleare ; orașul Gades se predă lui Scipio 549—552 ; XXXVIII După încheierea campaniei din Hispania, Scipio se înapoiază la Roma cu mari capturi ; el este ales consul 552—553 ; XXXIX Solia saguntină mulțumește romanilor pentru salvarea lor de către romani și terminarea războiului în Hispania 553—555 ; XL—XLII Consulul Scipio cere să i se dea ca provincie Africa, pentru a pune capăt războiului punic ; discursul lui Fabius Maximus prin care acesta cere să se continue operațiile militare pe pămîntul Italiei 555—561 ; XLIII—XLIV Răspunsul lui Scipio : temeiurile invocate pentru strămutarea operațiilor militare în Africa, pe pămîntul Carthaginei 561—565 ; XLV Marile pregătiri de război ; toate cetățile Italiei contribuie cu contingente și material de război 565—568 ; XLVI Scipio face din Sicilia baza sa de plecare împotriva Carthaginei ; Mago trece din Baleare în Italia la ligurii ingauni ; în apele Sardiniei sînt capturate de romani 80 de vase punice 568.

CARTEA XXIX

I În Sicilia, Scipio face intense pregătiri de război ; în Hispania, Indibilis îi răzvrătește pe ilergeți și ausetani contra Romei 573—575 ; II—III În bătălia din ținutul sedetan, răzvrățiții sînt nimiciți ; Indibilis cade în luptă ; Laelius pustiește cu flota coastele Africii 575—578 ; IV Carthagina în panică ; Masinissa e nerăbdător de a se trece în Africa și a se desfășura campania contra Carthaginei 578—579 ; V În Liguria, Mago reorutează trupe 579—580 ; VI—VII Scipio cucerește Locri 580—583 ; VIII—IX Pleminius asuprește singeros pe locrieni ; episodul cerții lui Pleminius cu tribunii militari : suprimarea acestora 583—585 ; X—XI „prodigia“ anunțate determină senatul să aducă pe Mater Idaea din Pesinunt de la regele Attalus al Pergamului 585—588 ; XII Roma e indignată că aetolienii au făcut pace cu Filip ; întrevederile dintre Sulpicius și Filip la Phoenice pentru încheierea păcii ; s-a încheiat un armistițiu pe două luni ; adunarea poporului roman aprobă pacea 588—589 ; XIII Noii consuli romani M. Cornelius și P. Sempronius 589—590 ; XIV „prodigia“ anunțate ; P. Cornelius primește la Ostia pe Mater Idaea 590—591 ; XV Senatul roman constrînge cele 12 cetăți italice să dea contingentele de trupe cerute 590—593 ; XVI Se achită datoriile de război contractate de stat de la particulari 593—594 ; XVII—XIX Solii locrieni se plîng la Roma de samavolnicile lui Pleminius ; o dată cu Pleminius, i se aduc acuzații și lui Scipio 594—599 ; XX Se hotărăște alcătuirea unei comisii care să cerceteze la fața locului veracitatea acuzațiilor 599—600 ; XXI—XXII Comisia a verificat situația ; Pleminius a fost arestat și închis la Tullianum, în schimb, pe Scipio l-au absolvit de orice vină 600—603 ; XXIII Hasdrubal, ca să-l cîștige pe Syphax, îi dă pe fiica sa Sopho-

nisba de soție ; Syphax îl vestește pe Scipio că rupe alianța și va lupta alături de Carthagina 603—604 ; XXIV—XXVII Scipio urgențează debarcarea în Africa ; descrierea plecării flotei romane din portul Lilybaeum 604—607 ; XXVII—XXIX Traversarea Mediteranei ; debarcarea pe litoralul Africii ; panică în Carthagina ; primele contacte 607—610 ; XXIX—XXXIII Schiță biografică a lui Masinissa ; conflictul cu Syphax ; luptele și înfringerea lui Masinissa ; odiseea acestuia 610—616 ; XXXIV În prima ciocnire la Salaeca între cavalerii, Scipio e biruitor 616—617 ; XXXV Scipio asediază Utica fără rezultat 617—619 ; XXXVI În ținutul Crotoniei, consulul P. Sempronius izbândește asupra lui Hannibal ; în Etruria, consulul M. Cornelius anchetează și condamnă pe răzvrățiți 619—620 ; XXXVII Censorii fac epurație în rândurile senatorilor și fac numiri de noi membri ; conflictul dintre cei doi censori ; recensământul populației 620—622 ; XXXVIII Recucerirea a numeroase cetăți italice ieșite din confederația romană ; la alegerile consulare reușesc Cn. Servilius Caepio și C. Servilius Geminus ; înlocuiri în funcții ; diferite inițiative 622.

CARTEA XXX

I—II Distribuirea provinciilor ; noi pregătiri de război ; s-au pus pe picior de război 20 legiuni și s-au făcut uriașe pregătiri ; „prodigia“ anunțate și expierile 625—627 ; III—VI Scipio caută prin tratative să-l recâștige pe Syphax de partea Romei ; totodată, prin iscoade, ia cunoștință de topografia taberei inamice ; printr-o stratagemă atacă tabăra dușmană în timpul nopții și o incendiază 627—631 ; VII—IX La puni, panică și pregătiri febrile ; bătălia de la Campi Magni se încheie cu dezastrul carthaginezilor ; Scipio ocupă orașul punic Tynes 631—635 ; X Flota punică atacă pe asediatorii Uticiei : cu acest prilej ei au capturat 60 vase romane de transport 635—637 ; XI—XII Se dă o nouă bătălie între romani și Syphax : acesta cade prizonier în mâinile lui Masinissa ; ocuparea Cirtei, capitala massaesuliilor 637—638 ; XII—XV Episodul Sophonisbei ; întrevederea lui Scipio cu prizonierul său Syphax ; Masinissa e robit de dragoste pentru Sophonisba ; Scipio îl muștră ; moartea Sophonisbei 638—644 ; XVI—XVII Carthagina trimite o solie la Scipio și apoi la Roma pentru pace ; romanii îl răsplătesc pe Masinissa 644—647 ; XVIII—XIX În ținutul galiilor insubri, M. Cornelius și Quinctilius Varro dau o luptă cu Mago și izbîndesc ; acesta moare din pricina rănilor 647—650 ; XX—XXII Romanii reocupă Bruttium ; Hannibal e chemat în patrie ; el părăsește Italia după 16 ani 650—652 ; XXIII—XXIV Solia punică trimisă la Roma în vederea păcii e respinsă de senat 652—653 ; XXIV—XXV O furtună nimicește un convoi naval roman în apele insulei Aegimurus ; punii atacă vasul în care erau crainicii păcii ; Hannibal debarcă în Africa 653—654 ; XXV—XXVII Filip trimite ajutoare lui Hannibal ; evenimentele din Roma : un incendiu ; moartea lui Fabius Maximus ; caracterizarea lui ; noile alegeri consulare ; distribuirea provinciilor ; pregătiri militare 654—658 ; XXVIII—XXIX Starea de spirit la Roma în legătură cu debarcarea lui Hannibal în Africa 658—659 ; XXIX—XXX Întrevederea lui

Scipio cu Hannibal ; discursul lui Hannibal 659—663 ; XXXI Răspunsul lui Scipio 663—664 ; XXXII—XXXV Bătălia de la Zama ; dispozitivul de luptă și tactica ; desfășurarea bătăliei ; Victoria romanilor ; Hannibal e chemat la Carthagina 664—670 ; XXXVI—XXXVII Scipio se îndreaptă spre Carthagina ; Carthagina cere pace ; lupta cu Vermina ; încheierea armistițiului ; condițiile impuse de Scipio sînt aduse la cunoștința cartaginezilor ; atitudinea lui Gisco ; atitudinea lui Hannibal 670—672 ; XXXVIII—XXXIX Evenimentele de la Roma ; în apele Sardiniei o furtună distruge flota lui Claudius 672—675 ; XL—XLIII Solii Cartaginei și ai lui Filip sînt primiți la Roma ; hotărîrea senatului : Scipio va stabili condițiile păcii ; încheierea tratatelor de pace 675—680 ; XLIV Atmosfera la Carthagina, răsplătirea lui Masinissa de către Scipio 680—681 ; XLV Înapoierea lui în Sicilia și de acolo la Roma ; sărbătorirea triumfului lui Scipio 681.	
<i>Note</i>	685

LUMEA MEDITERANEANĂ
 ÎN TIMPUL
 CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI PUNIC
 (218-201 î.e.n.)

→ Operațiile trupelor romane
 - - - - - Campaniile lui Hannibal

CĂRȚILE APĂRUTE ÎN
EDITURA ȘTIINȚIFICĂ SE POT PROCURA :

- din librăriile de la orașe și sate
- de la magazinele cooperăției de consum
- prin difuzorii de cărți din întreprinderi și instituții
- prin difuzorii de cărți din comune și sate

E R A T Ă

Pag.	Rîndul	în loc de :	Se va citi :
226	12 de jos	faptul	faptului
516	1 de sus	zilelor	zeilor
627	12 de sus	locul	lobul
732	21 de jos	τάλαδος	τάλάνταν
734	4 de sus	καλώνονος	καλών-ονος
741	15 de jos	practiones	pactiones
749	5 de jos	și	în
752	19 de sus	vana aut leci aura moblie	vana aut levi aura mobile
776	11 de sus	permittere	premittere
784	7 de sus	Thermic	Thermaic
798	4 de jos	cetățenilor	cetăților
810	6 de jos	intomortales	intermorales
823	14 de jos	γυμνάσιο	γυμλάσιον

Redactor resp. de carte : I. PECKER
Tehnoredactor : M. DAMIAN

*Dat la cules : 4.07.1961. Bun de tipar : 21.08.1961.
Tiraj : 1500+66 ex. legate și 3500+100 ex. broșate.
Hirtie : semivelină de 65 gr/m.p. Format 154×84/16.
Coll editoriale : 58,51. Coli tipar : 53,50+1 hartă
A. : 00940/961. Pentru bibliotecile mari indicele de
clasificare 9(37). Pentru bibliotecile mici indicele de
clasificare : 9*

Tiparul executat sub com. nr. 11117 la Combinatul
Poligrafic Casa Științei „I. V. STALIN” Piața
Științei nr. 1, București — R.P.R.

Lei 30,60

VOR APĂREA:

D. Hurezeanu

Problema agrară și
lupta țărănimii din
România la începutul
secolului al XX-lea.
1904-1906

A. Deac

Mișcarea muncitorească
din Transilvania
1890-1895

* * *

Etnografia continentelor
vol. II, partea I

* * *

Etnografia continentelor
vol. II, partea II

Lei 30,60